

**A MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI INTÉZET
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI 124.**

Szállási Árpád

**Orvostörténeti és
művelődéstörténeti
tanulmányok**

I. rész

Sajtó alá rendezte: Gazda István

Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet

Budapest, 2018

Készült
a Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával

© dr. Szállási Árpád jogutódai, 2018

Szállási Árpád orvos, orvostörténész, egyetemi magántanár Nagyecseden született 1930-ban. Debrecenben tanult, s évtizedeken át körzeti orvosként dolgozott, a leghosszabb ideig Esztergomban. Orvosi működése mellett orvostörténettel, irodalomtörténettel, művészettörténettel és numizmatikával is foglalkozott, igazi polihisztor alkatú tudós volt, a régi tudományos könyvek egyik legjobb ismerője. Alapító tagja a Magyar Orvostörténelmi Társaságnak, amelynek Zsámboki érmevel és Weszprémi díjával is kitüntették. Tagja lett a Nemzetközi Orvostörténelmi Társaságnak is, amelynek kongresszusain, komoly nyelvtudásának és szaktudásának köszönhetően, évtizedeken át képviselte hazánkat tudományos előadásaival. Az Antall Józsefet és Benedek Istvánt is magáénak tudó baráti körnek, a Hiúzszeműek Társaságának is nagyra becsült tagja volt. Hosszú időn át ő adta elő az orvostörténetet a Debreceni Egyetemen, segítette az orvosi kar orvostörténelmi múzeumának megalapítását, s emellett szerkesztette az Orvosi Hetilap orvostörténelmi rovatát. Mintegy félezer történelmi publikációja és 15 orvostörténelmi-művelődéstörténelmi könyve jelent meg, de több verseskötetet is közreadott. Egyik fő érdeklődési területe a magyar írók orvosainak felkutatása, s az írók betegségstörténetének kutatása volt. Díszpolgárává választotta Nagyecsed, Keszthely és Esztergom is, utóbbi helyen részt vett a Balassi Bálint Társaság munkájában is. Nyolcvanadik születésnapját Debrecenben is és Budapesten is tudományos ülésszak keretében köszöntötték. 83. életévében hunyt el.

AZ I. RÉSZ

FEJEZETEI

**A KLASSZIKUS SZÁZADOK EGYETEMES
ORVOSTÖRTÉNETÉBŐL**

**FEJEZETEK A XX. SZÁZAD EGYETEMES
ORVOSTUDOMÁNYÁBÓL**

**KÜLFÖLDI ORVOSOKRÓL
KÜLFÖLDI ORVOSÍRÓKRÓL
KAPCSOLATTÖRTÉNETI ÍRÁSOK**

**MAGYAR ORVOSTÖRTÉNETI KÉRDÉSEK
JÁRVÁNYOKRÓL, FERTŐZŐ BETEGSÉGEKRŐL
HADTÖRTÉNETI ADALÉKOK
ORVOSI FELSŐOKTATÁS**

FEJEZETEK A MAGYAR SZÜLÉSZET TÖRTÉNETÉBŐL

FEJEZETEK A MAGYAR UROLÓGIA TÖRTÉNETÉBŐL

FEJEZETEK A SEBÉSZETTÖRTÉNETBŐL

**KONGRESSZUSOK, EGYESÜLETEK
ORVOSTÖRTÉNÉS SZAKÍRÓK**

**ESZTERGOM ÉS ESZTERGOM VÁRMEGYE
ORVOSTÖRTÉNETÉBŐL**

I. fejezet

A KLASSZIKUS SZÁZADOK EGYETEMES ORVOSTÖRTÉNETÉBŐL

A primitív népek szülészete
A természetgyógyászat hajtása és vadhajtása
A halotthamvasztás históriája
Hippokratész és esküje
Miben halt meg a világhódító Nagy Sándor?
Krisztus halála – orvosi szemmel
Galenustól a galenikumokig
Egyházak és kórházak
A középkori medicina
Amerika felfedezésének 500. évfordulójára
A reformáció hatása a medicinára
Ami az egyiknek méreg, az a másiknak gyógyszer
A hidroterápia rövid históriája
A sebészet rögzítő útja
Az injekció históriája
A Fresenius-központ névadója
Pestisjárvány – két híres regényben
A ruhatetű „titkos” szerepe és leleplezése
A klinikai belgyógyászat kezdete (1733)
A kopogtatás és hallgatóság története (1761)
Forradalmak és orvosok
Az első bakteriológiai atlasz (1885)
Az urológia önállósulása
1894-ben mutatták ki a pestis bacilusát
Medicina pastoralis
A narkózis kezdetének krimije

A fenacetin évszázada

A primitív népek szülészete

A primitív szónak a magyarban pejoratív értelme van, igen helytelenül. Az angolban és franciában ősit, természetit jelent, s ez fedi igazán a fogalmat. Ha barlangi rajzokat, a kőkorszaki szobrászat remekeit, valamint bizonyos őserdei népek mai szülészeti szokásait nézzük, meglepődünk azok szakszerűségén.

A menstruáció okát a holdjárással hozták összefüggésbe, úgy tekintették, mint a női test tisztulását. Alföldünkön még ma is tisztulásnak nevezik. Első megjelenését a nemi érettség jelének tartották, egyes afrikai népek avatási szertartással ünnepelték meg. Természetesen tudták, hogy a fogamzás a nemi érintkezés következménye, miként azt a környező állatvilágban is tapasztalták. A legrégebbi terhes-ábrázolás egy csontdarabra karcolt rajz, amelyen álló szarvas két hátsó lába mellett domború hasú, félreismerhetetlen állapotú nőszemély fekszik, még nem szülési pozícióban.

Ugyanis az ősi népek hamar felismerték saját tapasztalatuk, valamint az állatvilági példákból, hogy a szaporodási folyamat szempontjából a hanyattfekvés a legkedvezőtlenebb testtartás. Ahogy neves szülészek mondják, a hátonfekvésnél már csak a fejenálló szülési pozíció lenne természetellenesebb. Vemhes vadak méhét felvágva hasonlóan hasznos ismereteket szereztek az emberi magzat intrauterális elhelyezkedéséről.

Ismernek az orvostörténészek egy pápua-rajzot (Új-Guinea), amelyen plasztikusan ábrázolt a fejfekvés. A törzs fennmaradása szempontjából a szaporodásnak meghatározó jelentősége volt, ezért a terhes asszony tiszteletben részesült. Előnyben nem, mert a munkáját el kellett végeznie. A meddőséget természetfölötti lények büntetésének tartották, azért varázssitalokkal, ráolvasással igyekeztek azokat kiengesztelni, illetve a rossz szellemeket elűzni, távoltartani. Vannak arra emlékjelek, hogy a trepanációt már a nehezen világrájövő magzatoknál is alkalmazták, az anya megmentése érdekében.

A kőkorszaki szobrászatból ismerünk összenőtt ikreket (Hints Elek közli Hörnes után), valamint az ikerszülés megörökítését. A torzónak feje és lábai hiányoznak, de a molett test akár mai modern művész modellje is lehetne. Az egyik, már megszült magzat az emlőre van helyezve, a másiknak hajas fejébúbja a szeméremrésben mutatkozik.

Primitív népeknél a szülés leggyakrabban ülő vagy guggoló helyzetben zajlik le. Szó szerint, mert pl. Kongóban még nemrég nyilvánosan, zenével, dobszóval biztatták a szülőt a préselésre. A nomád és vadász törzseknél tapasztalt idős asszonyok (nálunk régen falusi parasztbábák) végezték

ezt a különböző nehézségű feladatot. Ha ilyen nem akadt, már szült asszonytársuk is megtette helyettük. Afrikai bennszülötteknél a szülő nő szokás szerint földbevert cölöpbe kapaszkodott és guggoló helyzetben térdeivel segítette a hasprést. Más esetekben fatuskón ülve, szétterpesztett lábait egy-egy cövek oldalágára helyezte, s ezzel könnyítette meg a „kiürülést”.

A cövekbe kapaszkodás régen hazánkban sem volt ismeretlen. A fekete kontinensen viszont a gravida nehéz szülésnél faoszlophoz kapaszkodott, társa vagy férje a hasára övet helyezett és lábait a keresztcsontnak támasztotta, így optimálisan tudta fokozni a hasprést. Hasonló gyakorlaton alapult az amerikai indián nők módszere. Náluk a szülő négykézláb markolt egy karót, míg társa szétterpesztett lábbal fölé hajolva kézzel fogta át domború hasát és így segített megszabadulni terhétől. Multiparák akár segítség nélkül átestek rajta, a köldökzsinórt is átvágták, szükség esetén átharapták. Segítséget csak akkor vettek igénybe, ha a méhlepény nehezen távozott el. Ilyenkor alkalmazták ösztönösen a tiszta kézzel való leválasztást. Ez esetben már a sebészeti tapasztalattal bíró férfiak is besegítettek. Harántfekvésnél tudott volt a külső, esetenként a belső fordítás szüksége, az előreesett kar visszahelyezése, a magzatdarabolás.

Felkin rajza szerint az ugandai négerek császármetszést is végeztek. A műtő egy sátor, a fertőtlenítő folyadék pálmabor, a kapocs: fekete hangyák letört fejrésze, amelyen a kitin-képződmény szorosan zárul össze. A halálozási arányt illetően a vélemények eltérőek. Ez a beavatkozás még a természeti népek szelekciós ellenállóképessége, valamint számunkra szokatlan fájdalomtűrése mellett sem lehetett veszélytelen.

Hazánkban a mitikus időkben Nagyboldogasszony, a kereszténység felvétele után Szűz Mária lett a gyermekágyasok védasszonya. Nálunk sem volt ritka az állva történő szülés. E sorok írója még maga is látott Szatmárban leányanyát mosóteknő fölött szétterpesztett helyzetben magzatától szerencsésen megszabadulni. Mire kimentem (későn szóltak), a síró poronty és a lepény a faedényben volt, csak a köldökzsinórt kellett ellátni és a bábának szólani. Ismert, később is használt a szülősék, amely a híres holland Deventer könyvében látható. Arra ülve a gravida gravitációs és anatómiai szempontból optimális pózba kerülhetett. Előfordult, érdekes mód az indiánoknál is a gerendára csomózott kötélgyűrűbe való fogódzkodás. Szegényebb néposztályoknál puszta szalmára szültek, majd csak a megmosott magzatot tették tiszta fehérneműbe.

Se szeri, se száma a szaporodással kapcsolatos hiedelmeknek, amelyek szerepét hiba lenne lebecsülni. Gyertya égett az ablakban, míg a szülési aktus be nem fejeződött. A székely pl.

vasszöget vert a búboskemence falába, a kiálló részre néhány hajszálat csavart a felesége halántékáról, majd a következő varázsigét mormolta: „Isten földet teremtett / eget, vizet teremtett / megadta Jézuskát / szentséges szent fiát / a szentséges lélek / az is legyen itt velünk.”

Ismét saját tapasztalat: a tisztaságra különösebben nem ügyeltek, mégis ritka volt a gyermekágyi láz. Eltérően egyes intézetektől. A magyarázatát Semmelweis óta tudjuk.

Italok közül a gyömbérrel ízesített pálinkát adták legszívesebben. Füstölésre köménymagot és vöröshagymahéjat használtak. A hasat hagyma nedvével kengették, de még tudós Pápai Páriz is bizarr exkrementumot (fekete tyúk epéjét) ajánlotta a köldökre, a szülés megkönnyítésére. Előszeretettel használták egyes női szentek övét. Ilyen volt pl. a németeknél a magyarországi Szent Erzsébet cinguluma, a franciáknál pedig antiochiai Szent Margit öve, amelynek egyik változata hazánkba is elkerült. A pozsonyi Klaeissza apácáktól kérték kölcsön ezt a megszentelt instrumentumot, természetesen csak a tehetősebbek.

Ahogy azt Takáts Sándor, a régi hazai mindennapok legavatottabb ismerője írta. Magyary-Kossa szerint az esztergomi prímási kincstárban is őriznek egy övet, „amely állítólag Szent Margit asszonyé volt”.

Egy tény: a szülés esetleges szövődményeivel minden idők leendő anyái nagyjából tisztában voltak. Az ó-testamentumi textus szerint „a szülésnek napjánál jobb a halál napja”. E részigazság ugyancsak lehangoló, mégis ezt a kockázatot csodálatos módon mindig vállalták. Egyszerű embereknél a férj, a törzsfőknél a varázsló volt mindig jelen. A társ jelenléte megnyugtatólag hatott, a ruhadarabjainak (pl. nadrágöv) szülés-könnyítő hatást tulajdonítottak. A magasrangúaknál pedig a „gyermekcserétől” tartottak.

Minden esetre a szülésnek az ősidőkben megvolt a maga demokráciája. Praktikus gondolkodásra vall, hogy a széles csípőjű, testes anyajelölt volt a szépségideál. Tudták: a keskeny medence, valamint az erősen elferdült gerinc milyen hátrány ebből a szempontból. Vagyis a primitív nép valóban ősi és természeti volt. Szülészeti tudásuk ma is meglepő. Nincs okunk mai magyar szóhasználattal őket primitívnek nevezni.

A természetgyógyászat hajtása és vadhajtása

Nem megalapozott azon vád, mintha a szakmabeliek minden laikus gyógyítási tapasztalatot eleve ellenszenvvel fogadnának. Elég a hidroterápia már ismertett múltjára, illetve jelenére utalnunk, de hasonlóképp elfogadott a gyógyszer-szinonimát jelentő balzsam is. Később költői fogalommá változott.

Már az óperzsa leírásokban megtalálható egy aszfalt-szerű. „mumiya” nevű földgyanta, amelyet sikerrel alkalmaztak a sérülésekre. Ezt exportálták a Nílus vidékére, ahol más funkciót nyert. Az egyiptomi halottkultusz megkövetelte, hogy a test az enyészet romboló munkája nélkül kerüljön át a túlvilágra, ezért a romló zsigerek kivétele után a lélek földi lakóhelyét különböző kémiai anyagokkal tartósították. A nátronlug és kakukkfű-főzet mellett elsősorban az említett földgyantával végezték. A perzsa elnevezés az idők folyamán önálló értelemre tett szert. A gyógyítással sem vesztette el kapcsolatát, mert a múmiaport évszázadokon át használták.

Az ősidők füves embere más tájakon is felismerte a rothadás, valamint a betegségek közötti hasonlóságot. Ezért minden olyan anyagot, amely a természetbeni bomlást hátráltatta, beteg embertársán szintén kipróbálta. A perui inka-kaszt tagja, valamint a kínai kuli egyaránt megfigyelte, hogy bizonyos fenyőfélék, illetve csonthéjas gyümölcsfák sérült kérgén egy mézgás matéria termelődik, amely a törzset a rovarok és gombák behatolásától megóvjaa.

Közülük különösen a perui balzsam futott be „nagy karriert”. Dél-Amerika meghódítása után egy Poma de Ayala nevű félvér orvos kódexet készített az inkák medicinájáról, amelyet a koppenhágai királyi könyvtárban őriznek. Megtudhatjuk belőle, milyen misztikus és mégis racionális jelentőséget tulajdonítottak a betegség megelőzésének. Úgy vélték, a sarló alakú újhold felkelésének pillanatában a démonok titkos baj-okozókat szórnak szét a levegőben, azokat a legközelebbi folyóig kell hajszozni, majd a „győzelem” után megmosakszanak, és kukoricapéppel kenik be arcukat. Ayala torzított spanyol szövegéből, stilizált indián illusztrációiból tudjuk, hogy bizonyos betegségek szezonális jellegét ismerték.

Párás meleg nyári hónapokban gyakoribb a láz, a hasmenés és a kiütés, télen a köszvény és a melankólia.

A sebek szélét harapós hangyák állkapcsával kapcsolták össze, vérzésre elszenesített lámagyapjút vagy madártollat helyeztek. Gyulladásra valamint nehezen gyógyuló sebre friss húst raktak, noha nem tudtak a vér antibakterikus hatásáról.

A fentiek orvostörténeti kuriózumok. Az inka-ivadék leírt viszont egy olyan mézgás anyagot, amely Balsamum peruvianum néven a legutóbbi időkig alapanyaga lett bizonyos gyógykenőcsöknek. Ez a különleges termék a többi gyantától eltérően nem tartalmaz illóolajokat, ezért nem szárad be. Issekutz professzor gyógyszerterana szerint fertőtlenítő, sebgyógyulást, granulációt és hámosodást elősegítő hatású. A ruhaatka petéit fél óra alatt elöli, a hátrányokkal szemben előnye, hogy a bőrt alig izgatja. A scabies mellett ekcémára, torpid granulációkra, sebek kezelésére ajánlott balzsamot. Az indiánok viszont belsőleg használt változatát ismerték. A Myroxolon peruiferum, illetve a Myroxolon tonsonatense gyümölcséből a magvakat kiszedték, levelét kipréselték. Ezt használták belsőleg láz ellen, de Európában ez nem terjedt el. A híres német gyógyszerteránész H. Böttcher szerint nedve antibiotikumokat tartalmaz, így a penicillin egyik őseinek tekinthető. Külön érdekes, miért aratott akkora sikert az Óvilágban a külsőleg alkalmazott változata.

A konkvisztádorokkal együtt jezsuiták vitorláztak át az Újvilágba, hogy a barbárnak tartott rézbőrűeket Krisztus hitére térítsék. Kezdetben kevesebb, később több sikerrel, amennyire a behurcolt járványok engedték. A medicina pastoralist jól ismerő reverendások Pizzaro iszonyú árnyékában humanistáknak bizonyultak. Igaz, a Napisten büszke fiai a római egyház és a spanyol király alázatos szolgálói lettek, de megmaradásuk ennek köszönhető.

A képzett papok két gyógyszerre hamar felfigyeltek. Egyik a kínafa kérgéből származó kivonat, amely minden eddiginél hatásosabb módon gyógyította a maláriát. Szárított anyagát „jezsuitapornak” nevezték, s tekintélyüknek nem kis része volt a kinin-terápia elterjedésében. Ha az egyház valamire áment mondott, a hívek szemében szentnek számított. Kivált, ha a kedvező tapasztalat szintén alátámasztotta.

A jezsuita-porral egyidőben hozták át a perubalzsamot, amely a katolikus vallás gyakorlatában is újítást jelentett. Addig a bérnél, papszentelésnél, az utolsó kenet feladásánál, királyok koronázásánál egyszerű olívaolajat használtak, amely bőven termelt a Földközi-tenger vidékén. Királyok, próféták felkenésénél már a bibliai időkben alkalmazták ezt az ősrégi ceremóniát. Mint ismert, Krisztus is felkentet jelent.

Amikor a perui balzsam a 16. század közepén Európába került, pápai bullák rendelték el, hogy az olívaolaj és a vanília-illatú gyanta keverékéből készüljön a felszenteléshez szükséges krizma.

Amint látjuk, a balzsam „pályafutása” a Bibliától a jezsuitákon át Issekutz tankönyvig

követhető. A természet patikájából a gyógyszertárak polcaira.

A természetgyógyászat egy másik ága, az úgynevezett „szennypatika” viszont vadhajtásnak tekinthető. Ősidők óta ismert ez is. Már az egyiptomi papirusz-tekerceken olvasható a víziló vizeletével, valamint az ibiszmadar bélsarával való kezelés. A népi gyógyászatból szintén tudjuk, hogy az ember testéből származó excrementumoknak varázslatos hatást tulajdonítottak. A mai lelkes lényben undort keltő szennyekre elődeink másként néztek. A trágyadomb ott gőzölgött a hátsó udvaron, árnyékszék (ha volt egyáltalán) megszokott szagövezetbe tartozott.

Ekcémára a saját vizelet legföljebb nem ártott, a tehéntrágya a sebre viszont igen. Nem az a meglepő, hogy az etnomedicina élt vele, hanem volt idő, amikor tanult orvosok gyógytárába tartozott. Leghíresebb közülük Christian Franz Paullini doktornak az 1643-ban megjelent Üdvös szennypatikája. „Tudományával” bejárta fél Európát, majd I. Lipót császár udvari jegyzője, Pfalcz grófja, végül Bernhard von Gallrn münsteri püspök háziórvosa lett. Írásaiért elismerésül koszorús költői címet kapott. Elgondolkodtató, hogy kontinensünkön a tisztaságára talán legtöbbet adó nép, a német produkálta ezt a különös jelenséget. Bátorkodott illet leírni: a tehénganék többet használ a perui balzsamnál. A szántóföldeknek igen, tegyük hozzá, de ő a beteg bőrére értette. Sikerének titka bizonyára a kor szelleme, amikor a harmincéves háború alatt még a kannibalizmus is előfordult.

Paullini különös könyvének hatása hazánkba szintén eljutott.

Ruland János Dávid pozsonyi orvos műve, a latin nyelvű „Pharmacopoea nova in qua reposita sunt stercora et urina” 1644-ben jelent meg Lőcsén. Ilyen kitételek olvashatók benne: „Bizonyos az is, hogy az állati és emberi ürülékekben a természetnek sok titka vagyon elrejtve, és akik tűz által végzett kémiai műveletek csodáit bámulják, ne feledjék, hogy ugyanaz folyik le az egészséges szervezet belsejében is.” Ez elméletileg elfogadható. Ám amiket ajánl, azokon elképedünk. Például torokbajra vörös ló ganéja rózsaoilajjal elkeverve, öblögetésre; vagy epilepsiára kecske vizelete és bakkecske ürüléke; az egérganék nem kevesebb, mint 16 féle betegségre ajánlott. Nem folytatjuk a felsorolást. E kötetke szerzője a 17. század első felében a királyi koronázó város főorvosa volt.

E két véglet talán érzékelteti a természetgyógyászat hajtása és vadhajtása közötti különbséget. Ha etikai oldalról nézzük, ganékpatika ma is létezik. Csak a páciensek később veszik észre, amikor már se sanitas, se solventia.

Nem marasztalhatjuk el viszont régi, jóhiszemű népi gyógyászatunkat. Tevékenységüket

többnyire a segítő szándék ösztönözte, amit kortársaink bizonyos részéről nem lehet elmondani.

Tanulság, hogy még a természetgyógyászatban sincs új a Nap alatt.

A halotthamvasztás históriája

Az esztendő legborongósabb hónapjának elején van a halottak gyertyafényes napja, amikor az örökre elköltözöttekre emlékezni kegyeletteljes kötelességünk. A feltámadás mítoszának értelmezésétől és a temetési szokásoktól függetlenül. Mert ami manapság magától értetődő: a koporsó és az urnák közti szabad választás, az nemrég még teológiai és filozófiai viták tárgya volt, a sohasem létező társadalmi egység megosztási eredője.

Ma már kevesen állítják, hogy az utolsó ítélethez a test „eredeti állapota” szükséges, hiszen az enyészet csak a csontváz szervesetlen részét kíméli, a lélek pedig a közös emlékezetben él tovább, ezt szolgálják november másodikán a temetői látogatások. Hogy a halotthamvasztás térhódítása elkerülhetetlen, azt elhelyezési, közegészségügyi, vagyis célszerűségi okok egyaránt indokolják, ezért nem árt feleleveníteni eléggé bonyolult történelmi előzményeit.

E téren is a görög és latin szerzők a legfontosabb forrásaink. Trója ostrománál Achillész legjobb harcostársa, Patroklosz elesett, s a sebezhetetlen hős a barátját máglyán hamvasztotta el, ez volt a katonához méltó végtisztesség. Periklész aranykorát beárnyékolta néhány nagy járvány, a tömegesen elpusztultakat csak elégetni lehetett. Bámulatos megérzése ez a közegészségügyi követelményeknek.

A hellén félszigetről Itáliába térve más temetési és hamvasztási törvényekkel, illetve szokásokkal találkozunk. Vergilius az Aeneis VI. fejezetében leír egy hullaégetést, amikor a megmaradt „pernyés csontokat” urnába helyezték. Ugyanis az elképzelés az volt: miként az ércből az aranyat a tűz, úgy olvasztja ki a láng a testből a lelket. Az Ószövetség népénél a hősi halottakat megtiszteltetésül égették el, míg a közösségből kivetetteket csak „elföldelték”.

Külön históriai kuriózum, hogy a legfejlettebb halotti kultusszal rendelkező Egyiptomban (gondoljunk csak a máig fölülmulthatatlan balzsamozásra) a hamvasztás sohasem honosodott meg. Ennek egy eperjesi főorvos könyve szerint két oka lehetett. Egyrészt a forró levegőn a száraz homokban a hulla hamar mumifikálódott, másrészt nem rendelkeztek a máglyákhoz szükséges tüzelőanyaggal. Ázsiában a temetkezést a keselyűkre bízták, Tibetben a megszáritott hullákat porrá őrölve a szántóföldekre szórták szét.

Visszatérve a római birodalomra, a kereszténység térhódításával a temetkezés vált szigorú szokássá. Hiszen az utolsó ítéletnél a lélek nem térhet vissza maréknyi hamuba. Tacitus szerint a harcias germánok csak az elégetést ismerték. Az Edda monda szerint Siegfried tetemét is lángba

vetették, véle együtt a Brunhildáét.

Az első rendelet a hamvasztás ellen 785-ben Nagy Károly király hozta, aki halállal büntette ezt a „pogány” szokást. Van korabeli írott feljegyzés róla, hogy a kalandozó magyarok is hamvasztották halottaikat. Ekehard a „Casus Sancti Galli” című művében leírja egy toronytetőről leesett magyar harcosnak társai által történő elégetését a Szent Gallen-i kolostor udvarán. A halotthamvasztás a középkorban Európa szerte tilalom alá került, így hazánkban is. Az első változást a francia forradalom hozta, amikor 1797-ben a konvent megszavazta a fakultatív temetkezést, ezt viszont Napóleon törvénykönyve eltörölte. Pedig Egyiptomtól Moszkváig terjedő nagy hadjáratai idején katonáinak létszámát járványok is tizedelték. Később a káplárcsászár híve lett a preventív hamvasztásnak, de üstökösszerű pályafutásának csak a vége felé. Az 1894-es kínai-japán, majd az 1905-ös orosz-japán háborúban a szigetországiak elégették az elesetteket, s ez nem kis mértékben járult hozzá győzelmükhöz. A tömeges hamvasztás mellett egyénieket is ismerünk. Byron 1822-ben alkalmi máglyára vetette a nagy költőtárs Shelley tengerből kifogott tetemét.

A hamvasztás új mozgalma Németországból indult ki, J. Grimm (igen, a nagy meseíró) elsősorban a germán mitológiából, valamint a klasszikus szerzőktől merített érveket a földbe történő temetkezés ellen. Közben gyűltek a közegészségügyi szempontok, megszületett a bakteriológia, az orvosok szintén a hamvasztás felé hajoltak. Az egyházak viszont ellene foglaltak állást. Csernoch János esztergomi teológiai tanár, később hercegprímás 1887-ben könyvet írt a „halottégetésről”, melyet a Buzárovits féle nyomda adott ki. Az ellenérvelés igen meggyőző. Szerinte a közegészségügy nevében szólók (nyilván nem orvosok) könnyen nézik a döglött állatok tetemét az utcán, a legtöbb helyen nincs megfelelően képzett halottkém, így büntény utólagos gyanúja esetén az exhumálás perdöntő lehet. Hivatkozik a tisztaesztlári szomorú esetre, ahol, ha a vízbe fulladt kislányt elégetik, Belky professzoréknak nem lett volna módjuk az ügy „szakmai” tisztázására. Vitás esetekben azért tették kötelezővé a hamvasztás előtti boncolást. Nem volt szerencsés viszont VIII. Bonifác pápának az idézése, aki a 13. század végén még a szekciót is „hullagyalásnak” bélyegezte, így az anatómia fejlődését legalább 200 évre megakasztotta.

A 19. század végén már az orvosok legfőbb szólói a hamvasztásnak. Éppen Itáliában Gorini milánói higiénikus, nálunk id. Elischer Gyula gynecológus érvelt az „elégetés” joga és célszerűsége mellett. Viszont az 1894-ben Budapesten megrendezett VIII. Nemzetközi demográfiai és higiéniai kongresszuson még nem sikerült elérni egy krematórium megépítését. Ekkora már Európa minden kultúrállama rendelkezett ilyennel. A Siemens cég 1874-ben szabadalmaztatta, 1876-ban megépült

a milánói, majd a gothai. A külföldiek leginkább Zürich kemencéjét használták. A fakoporsót kettős vasajtójú égetőbe tolta egy mechanikus szerkezet, miután a lelkész (mert ott már engedélyezték) elmondta a halotti imát, s a koksszal 900 fokra hevített téglafalak között 2 óra alatt megtörtént a hamvasztás, majd egy másik mechanikus szerkezet a kihűlő hamvat urnába ürítette, biztos ólomzárral lepecsételte, s a hozzátartozók fali fülkébe helyezték.

Míg Itália 1903-ban már 25 krematóriummal rendelkezett, addig hazánkban még nem létezett. Az országos halotthamvasztó egyesület alakuló közgyűlése 1906 március 13-án Budapesten zajlott le. Kétly Károly belgyógyász professzor, az egyesület elnöke és Pap Sámuel egyesületi titkár nyújtotta be a belügyminisztériumnak az alapszabályokat, jóváhagyás végett. Bebizonyították, hogy a hamvasztás az egyház elveivel nem ellenkezik, közegészségügyileg feltétlenül kívánatos, mert vannak baktériumok, melyek a földben évtizedek múlva is fertőzőkké válhatnak, pl. az emberre is veszélyes lépfene.

A kolumbáriumok maradandóbbak a temetőknél. Ami az igazságügyi részét illeti, a hamvasztásra kerülő tetemet oly tüzetes orvosi vizsgálat alá vetik, hogy szinte kizárt a bűntények elnézése. Elfogadásra azonban csak később került. Budapesten 1917-ben törvényhatósági határozat mondta ki a krematórium megépítést, amit 1921-ben hatályon kívül helyeztek. A köztemetői bizottság 1927-ben újra javasolta a nem kötelező halotthamvasztás bevezetését, s krematórium építését. A környező államok közül ekkor már a Csehszlovák Köztársaságban és Ausztriában természetessé vált a fakultatív temetkezés. 1927-ben a Tiszántúlon Uray Sándor debreceni lelkész indítványára a református egyház mozgalmat indított egy krematórium építésére, amely Borsos József városi műszaki főtanácsos tervei szerint fel is épült, de csak 10 év múlva helyezték üzembe. E végtisztességi ügy körül természetesen pro és kontra hatalmas sajtópolémia hullámzott. Az idők szava azonban a hamvasztást addig legjobban ellenző római katolikus egyházban is érvényre jutott.

Manapság, amikor az orvos-halottkém egyetlen beírással kitölti a „hamvasztható” rubrikát, szerencsére már nem kell szembenéznie a még nem is oly régi éles előítéletekkel.

Hippokratész és esküje

Az időszámításunk előtti ötödik században a periklészi aranykor a medicinának is kinevelte

az első és mindmáig legtöbbet idézett klasszikusát. A dátum-cezúra megjelölésében azért használjuk ezt a „profán” változatot, mert figyelembe kell vennünk, hogy az emberiség többsége (kínaiak, mohamedánok, buddhisták stb.) nem tartozik a Krisztus-hívők amúgy sem növekvő táborába.

A hellén szellemiség előbb említett évtizedeit a névadó államférfié mellett olyan óriások fémjelzik, mint az irodalomban Szophoklész, Euripidész, Arisztophanész, a bölcsesletben Szókratész és Platón, a szobrászatban Phediász, a természetismeretben Empedoklész és Demokritosz (az atom-fogalom első alkalmazója a történetírásban Thukydész, hogy csak a legismertebbeket említsük).

Kortársuk Hippokratész, a kisázsiai partvidéken fekvő Kosz sziget szülötte, akit méltán nevezünk az orvostudomány atyjának. Életműve megítélésében kísérteties a hasonlatosság a Homéroszéhoz. A másfélszáz évvel később rögzített Corpus Hippocraticum (Hippokratészi Gyűjtemény, amely főleg latin nyelven vált ismertté) a szakemberek szerint sem egy ember műve. Egységessé teszi azonban a tapasztalatokra, megfigyelésekre támaszkodó zseniális szellemisége, aforizmái, valamint máig mérvadóan magas erkölcsisége. A Hippokratészi Gyűjtemény 52 írását 72 könyvben hagyta ránk a világhódító Nagy Sándor által alapított alexandriai iskola, a Nílus deltájában. Így tehát a jón dialektusban írásba foglalt kollekció valószínűleg csapatmunka. Mérvadó orvostörténészek Hippokratész művének tartják stílusjegyei alapján „A prognózisok könyvét” (Prognosztikon), amelyben ma is megszívlelendő tanácsokat találhat a gyakorló orvos. Az alhasi tapintásban egyértelműen jelzi, hogy a jobboldali feszülés és fájdalom a veszélyesebb. Több mint kettő évezreddel Fitz és Mac Burney előtt, az appendicitis diagnózisához hozzájárulva. A lázak szakszerű leírásából a fertőző betegségek jelentős része rekonstruálható. Máig használatos a „facies hippocratica”, mint halálhírnök „az előrelátás tudományában.”

A testnedvek megfigyelése mintaszerű, miként a belőlük levont következtetések. Az „Epidémiák Könyve” közegészségügyi és megelőzési remekmű. A betegség, a beteg és az orvos háromszögében ez utóbbi a mesterség szolgája, a betegnek pedig az orvossal együtt kell szembeszállni a bajjal. Vagy azt megelőzni.

A csonttörésekről szóló fejezet jelzi, az európai medicina aszkepiádja milyen otthonosan mozgott a chirurgia terén is. Az un. mitra hippocratica ma sem ismeretlen a fejsebek kötözésénél. Szinte minden szakma megtalálhatja e remek gyűjteményben a maga eredetét. A néhány idézet csak ízelítőt adhat egy zseniális orvos elméleti és gyakorlati tárházából. Hippokratész spiritusza

mégis a sokat idézett aforizmáiban, mindenek előtt pedig a róla elnevezett és tőle eredeztetett esküben él napjainkig.

Szó szerinti szövege a következő:

„Esküszöm Apollonra, Aszkléppioszra, Hügieára, Panakeiára, az összes istenre és istennőre, őket hívva tanúul, hogy erőmhöz és belátásomhoz mértén teljesíteni fogom eskümet és alábbi kötelezettségemet.

Az orvostudományban a mesteremet ugyanolyan tiszteletben részesítem majd, mint szüleimet: fiait saját fivéreimnek fogom tekinteni, és ha ők is el akarják sajátítani az orvostudományt, fizetség és szerződés nélkül megtanítom majd nekik.

Gondom lesz rá, hogy a tudományt, a szóbeli és minden más felvilágosítást ismertesse fiaimmal és mesterem gyerekeivel, valamint azokkal a tanítványokkal, akiket szerződés és az orvosi törvény alapján eskü kötelez, de (rajtuk kívül) senki mással nem. Az életmódra vonatkozó szabályokat a betegek hasznára kamatoztatom majd erőm és belátásom szerint, megóvva őket a bajtól és a kártevéstől.

Senkinek sem adok majd mérget, még ha kéri is: sőt még csak ilyen tanácsot sem adok neki. Hasonlóképp egyetlen asszonynak sem adok magzatelhajtó méhgyűrűt. Tisztán és szeplőtlenül fogom eltölteni életemet, gyakorolni mesterségemet. Nem alkalmazok vágást még akkor sem, ha az illetők kötől szenvednek is, az ilyen feladatot azoknak hagyom meg, akik ebben szakemberek.

Bármely házba lépek is be, azért megyek oda, hogy hasznára legyek a betegnek, tartózkodva minden szándékos jogtalanságtól és kártevéstől, főleg attól, hogy visszaélést kövessenek el nők vagy férfiak testén, legyen szó akár szabadról, akár rabszolgáról.

Foglalkozásom gyakorlása közben vagy azon kívül bármit látok, illetve hallok az emberekkel való érintkezés során, aminek nem szabad nyilvánosságra kerülnie, arról hallgatni fogok, és azt mint titkot őrzöm.

Ha teljesítem és nem szegem meg eskümet, adassék meg nekem, hogy örömeimet lelhessem életemben és hivatásomban, mindig elismerésben részesüljek minden ember részéről: ha viszont fogadalmamat megsértem és hamisan esküszöm, akkor az ellenkező sors jusson nekem osztályrészül.”

Abban egyetértenek az orvostörténészek, hogy az eskü egy szűkebb szakmai kör számára

készült, valamint elterjesztésében nagy szerepet játszott a korai kereszténység.

Igaz ugyan, hogy meghagyták benne az antik istenekre való hivatkozást, viszont betoldották a szigorú abortusz-tilalmat, valamint a szuicidium-ellenességet, amelynek nyomait nem találjuk a klasszikus hellén medicinában. Lásd Szókratész méregpoharát!

A Jézus-követő orvosok hamar felismerték magasrendű erkölcsiségét, ezért némi módosítással az orvoslás zsinórmértékévé tették.

Ami az orvosképzési utalást illeti, akkor még nem létezett mai értelemben egyetem, ezért a mesterség-hivatás apáról fiúra, mesterről tanítványra szállt.

Friss diplomások ma is a hippokratészi szellemre tesznek fogadalmat. Jó lenne mintegy Hiszekegyként minden rendelőben kifüggesztve látni.

Az isteni Mester szép szakállas portréjával együtt, aki időtlenül figyel bennünket közel 2500 esztendő távlatából.

Miben halt meg a világhódító Nagy Sándor?

A makedóniai II. Philipposz és Olympiasz házasságából kipattanó tektonikus embercsoda, talán az egyedüli, akihez elítélő mellékgondolatok nélkül asszociáljuk a „világhódító” jelzőt, a história felülmúlhatatlan hadvezére tüneményes életével és rejtelmes halálával ma is hódít. Európa, Ázsia és Afrika általa találkozott először a népek országútján egy kegyetlenül emlékezetes történelmi pillanatban. A Nílustól az Indusig tartó menetelés azóta a vállalkozások non plus ultrája, és a gordiusi csomó átvágása a legmerészebb egyszerűség örök jelképe. A róla regélő eposz – a legvalószínűbbtől a legfantasztikusabbig – mindig érdekes az olvasónak.

Önként kínálkozik összehasonlításra a természetellenes halál valószínűségének néhány irodalmi változata – az írójától függ – mennyire tűnik hihetőnek.

A számontartott „hitelesek” egyik legtöbbet idézettje Curtius Rufus „Historiarum Alexandri Magni Macedonis” c. műve. Határozottan a megmérgeztetés szószólója. „Köztudomású – írja hogy Makedóniában olyan erős hatású mérgező terem, amely még a vasat is megemészti; egyedül csak a barmok patája állja az ártó nedvet. Stüxnek nevezik azt a forrást, amelyből a halálos mérgező csordogál. Kasszandrosz merített belőle, ő adta át fivérének, Lollaszának, aki belecsepegtette a király utolsó pohár italába. Akárhogy is volt, elhitték; és akikre a gyanú árnyéka vetődött, nem sokáig maradtak hatalmon. Makedónia, sőt Görögország felett is Antipatrosz ragadta magához a hatalmat, majd utódai örökölték, és kiirtottak mindenkit, akit a legtávolabbi rokoni kapcsolat is fűzött Nagy Sándorhoz.” (*Kárpáty Csilla ford.*)

A tudományos valószínűség látszatára igényes átlagolvasó sem lepődik meg, ha latin auktortói ílyet olvas. Az idézett mérgezőnek kémiai helyett mitológiai képlete van, tehát hatásmechanizmusa tetszés szerinti, hiteles hatásosságát költői ereje biztosítja.

A nemes ellenfél, a perzsák költő leszármazottja, Firdauszi a Sáhname c. versében mérgező helyett az asztrológiai végzet beteljesülésével énekli meg a perzsa nyelven Iszkandarnak nevezett Nagy Sándor korai halálát:

„Magasztos király, büszke hős!
Oroszlán volt néked sorscsillagod,
ezt tudják a nagyok és a bölcs mágusok.

Most láttad a holt gyermek arszlánfejét: uralmadhoz immár közel jár a vég.

S ki Iszkandarhoz járult bölcse csillagász,
mind ezt mondta, jelzése egynek se más.
És Iszkandar, ezt hallva, elkomorult,
de bölcse, józan elméje el nem borult.
Halál ellen orvosság nincs már – beszélt –
de szívem a félelem nem dúlja szét;
nem sok időt tartogat még életem,
és kurtább vagy hosszabb már úgysem leszen.”
(*Devecseri Gábor ford.*)

Híven a csillagászok jóvendöléseikhez hunyta le szemeit. A perzsáknál szokatlan, hogy kriminalisztikai sejtések nélkül.

A két régebbi klasszikus változat idézése után a mai kor írója hihetőbb magyarázatokat vetít vissza.

Harold Lamb népszerű könyve szerint amikor Nagy Sándor a hadjáratból visszatért Babilonba „Reggel áldozatot mutatott be, és megparancsolta Nearchosznak, hogy a felfedező utazást a harmadik napon meg kell kezdeni. Amikor a következő napon a hajnali áldozást végezte, a láza miatt nem tudott nyugton maradni. Ennek ellenére megbeszélést tartott a tisztjeivel és meghagyta nekik, mi mindenről kell gondoskodniuk, hogy a flotta elindulásáig minden rendben legyen. Másnapra anynyira legyengült, hogy úgy kellett őt kivinni az áldozati oltárhoz. Ilyen állapotban szállították át a palotába, ahol tábornokok és tisztek várakoztak az ajtó előtt. Amikor ezek beléptek a terembe, megismerte őket, de beszélni már nem tudott hozzájuk. Két napon és két éjszakán át igen magas láz gyötörte. Amikor ezt hírül adták a katonáknak, azok úgy gondolták, hogy talán már meg is halt, csak bizalmasai eltitkolják előlük a gyász hírt. Bánattól sújtva összeverődtek a palota előtt, majd erőszakkal betódultak, hogy láthassák őt. Alexandrosz már nem tudott beszélni. Erőlködve felemelte fejét, jobbával üdvözlést intett mindegyik katona felé, majd odabólintott mindenkinek. Nemsokára meghalt. Élt harminckét esztendőt és nyolc hónapot.”
(*Terényi István ford.*)

A leírás fertőző betegséget, valószínűleg maláriát sejtet. Viszont Karlheinz Grossner: A babiloni c. művében Tamatam doktor – Nagy Sándor házi orvosa – töredelmesen meggyónja, hogy

„bár hivatásom szerint orvos vagyok, gyógyítás helyett gyilkoltam, méghozzá a világ legnagyobb és leghatalmasabb emberét öltem meg, Makedon Sándort”. Ezen ókori csodadoktor rafinált utalásai ólommérgezést emlegetnek.

„Átnyújtottam neki a mirrhatinktúrát tartalmazó üvegcsét, s ő megígérte, hogy naponta bedörzsöli vele a foghúsát ... Sándor rizsporos arcán a sömör, úgy láttam, gyógyulófélben. Szeme lázasan csillogott, étvágytalanságról panaszkodott ... Amikor a billikomot ajkához emelte, a bor egy része kiömlött. A színes üveg csillogott, az ólomfoglat pedig sötéten fénylett. Bűnösnek éreztem magam és így szóltam: félre kellene tenned ezt a billikomot, királyom ... Mozgatta a nyelvét, láttam, amint egyik alsó metszőfogát földre köpi. Súlyos ólommérgezésben szenvedett.”
(*Nyilas Vera ford.*)

Miben halhatott meg Kr. e. 323. június 13-án Nagy Sándor? Valószínűleg egyike marad ez az emberiség képzeletét örökké izgató, de utólag meg nem fejthető nagy rejtélyeknek.

Krisztus halála – orvosi szemmel

Krisztus Urunk kínhalála a közel kétezer esztendőös kereszténységnek legszentebb bizonyossága és legnagyobb misztériuma. Nem csoda hát, ha a nagy történelmi személyiségek életével-halálával foglalkozó orvosokat az istenember sorsának beteljesülése is megihlette.

A golgotai szenvedések jegyzőkönyvszerű feldolgozásai közül legismertebb az olasz Tonelli tanárnak „La Santa Sindone” című könyve, de még többet idézik a párizsi Pierre Barbet „Les cinq plaies du Crist” című művét. Ő mutatott rá, hogy a Galileai keresztre szögezése anatómiai és statikai szempontból nem úgy történhetett, ahogy a fészületekről és a (különben csodálatos) festményekről ismerjük.

Szerinte Van Dyck volt az egyetlen, aki nem a tenyéren, hanem a csuklókon történő átszögélést ábrázolta, ami egyrészt a kor római és júdeai szokásainak megfelelt, másrészt így lehetett a corpust a leszakadás legkisebb veszélye nélkül a kereszthez fixálni. Tanulmányozta a Scartacus-lázadás, majd a zsidók jeruzsálemi felkelésének Titusz által történő leverését, amikor a Via Appia, illetve a Jeruzsálemhez vezető út mentén többbezen szenvedtek kereszthalált. Flavius pontosan írta le, hogy az elítéltek mindig a csuklójuknál fogva (vagy szögezéssel, vagy kötözéssel) rögzítik a kereszthez.

Miként Barbet doktor rámutatott, a hóhérok pontosan tudták tapasztalatból, hogy a kéztő csontocskáinak első és második sora között a szöget úgy üthetik be, hogy közben csontot nem ér, s a szalag is elég erős a súly megtartásához.

A szögezés egyben érinti a nervus medianust, amely a kínokat szinte a kibírhatatlanságig fokozza. Az alsó végtagnál sem a lábfejen, hanem a Listfrane ízületen ütötték át a fémkampót.

Üdvözítőnk ötödik stigmája, amikor egy Longinus nevű lovas a lándzsáját jobbról az oldalába döfte, hogy a halál biztosan beálljon még a szombat bekövetkezte előtt. Hatodik stigma a jobb vállán keletkezett, a kereszttel cipelése okozta.

A torinói lepel, amely Krisztus testét fedte (volna), a szakemberek szerint tükörképszerűen rajzolta ki ezen stigmák nyomait, továbbá azokat a vérnyomokat, melyeket a fej legnagyobb kerülete mentén találtak, ahová a töviskoszorút tették. Ezek olyan foltok, melyeket spriccelő jellegű, kis artériás vérzések okozhattak.

A lepel a 13. század óta ismeri a keresztény világ, a vérkeringést viszont 1628-ban írta le az angol Harvey, így érthetően újabb bizonyítékot látnak benne az orvostörténészek.

Térségünkben a prágai R.W. Hynek doktor, illetve a pozsonyi magyar Ledényi magántanár foglalkozott e kérdés-körrel, eredményeik könyv alakjában magyarul is megjelentek a két világháború között. Címe: „Krisztus kínhalála a modern orvosi tudomány világánál.”

Hynek doktor szerint, aki az első világháború alatt igen sok és gyorsan kifejlődő tetanuszos halált látott, Krisztus Urunk szenvedését is egy ilyen tetanizációs görccsorozat okozta. Melyet fokozott a Ledényi tanár szerint feltételezett rekeszizomfeszülés, s csökkentvén az oxigén-felvételt, egy cirkulus vitiosus alakult ki, a kínhalál bekövetkezéséhez. Az életet kioltó kegyelemdőfés jobb oldalról haladt a tüdőn és szívburkon keresztül a jobb szívfélhez, s miként Szent János szavaiból tudjuk, „legottan víz és vér jöve ki...” (János, 19,34.) Egyébként a pozsonyi anatómus tanár írta le, hogy a rekeszizom tartós kifeszítése magában is légzésbénulást okozhat.

Barbet doktornak azon megállapítása, hogy a fájdalmas haláltusát szenvedőknél a szívburokban serosus folyadék képződik, magyarázza Hynek főorvos szerint Szent János „jelentésére”, miért jött vér és víz a lándzsa okozta sebnyíláson át!

A Hynak-Ledényi páros szerint Krisztus kínhalálát ezért egyedül Matthias Grünewald ábrázolta valóságghűen, az Isenheimi oltáron. Ahol valóban tetanuszos kínok között látjuk a Megváltót, a szokásos szelíd-szép feszületek helyett.

A torinói lepel tükörképszerű bizonyítékait sem terünk, sem illetőségünk ismertetni.

A fenti sorokból azonban kitűnik, hogy a Krisztus-legendában sok az anatómiai valóság, bizonyítván az orvostörténet ünnepi aktualitását és időtlen érdekességét.

Galenustól a galenikumokig

Az ókor legnagyobb orvostudósa: Claudius Galenus Kr. u. 130–201 között élt Rómában a filozófus császár, Marcus Aurelius udvari orvosaként. Galenus foglalta először rendszerbe a gyógyszereket, csak a növényi eredetűek száma 473, míg az 1933-as kiadású IV. Magyar Gyógyszerkönyv 564 féle gyógyszert ismertet.

A szám azóta sokszorosára változott. Galenus terápiás arzenáljában megtalálható az arzén, a réz, az ólom és a vas néhány vegyülete. A szerves anyagok közül használta-ajánlotta a tejet, a savót, a tojást és a zsírokat. A kén, a timsó és a szóda sem hiányzott gyógytárából. Tőle ered az egyedi rendelés, a gyógyszerkészítés bevezetése. Nem csoda, ha őt *a mai értelemben vett farmakológia őséinek tekintjük*, továbbá a laboratóriumokban előállított készítményeket, a magisztrálisakat galenikumoknak, a tablettákat és az injekciókat pedig neogalenikumoknak nevezzük.

A pogány Galenus a középkori kereszténység szemében „szalonképesnek” bizonyult. Egyrészt hallatlan bőséges tudásanyaga, másrészt a Jézus Krisztusra történt utalása miatt. A Róma eleste (472) után kezdődő középkor tehát használta, tanította, majd kanonizálta műveit. De nem fejlesztette tovább. A görög nyelvű római farmakológiát egy harmadik kultúra, az iszlám lendítette új útjára. Közismert, hogy arab eredetűek: az alkémia, algebra és az alkohol szavak, a kémiai alaplételek közül ők alkalmazták először a desztillálást, a bepárlást és a szűrést.

Az első nyilvános gyógyszertárat az ezeregyéjszaka városában nyitották meg 765-ben. Az írásos középkori medicina a Monte Cassino hegyén 529-ben alapított bencés rend gyógyászati tevékenységéhez nyúlik vissza, ahol később olyan orvostörténeti óriások dolgoztak, mint Cassiodorus, illetve Constantinus Africanus. A kilencedik század körül a kies nápolyi öbölben alakult meg Salerno egyeteme, amelynek emlékét főleg a „Regimen sanitatis Salernitatum” őrzi. Ez a 3526 strófára bővült, 140 kiadást megért egészségügyi vers-gyűjtemény. 1694-ben Lőcsén magyarul is megjelent.

Salerno után következtek a mediterrán univerzitásai: Bologna, Padova, Montpellier és távolabb Párizs, ahol a farmakológiát már rendszeresen oktatták. Amikor az 1163. évi Tour-i zsinat különválasztotta a chirurgiát a medicinától (ecclesia abhorrat a sanguine) a farmakológia „felértékelődött”. Szent István kortársa volt a leghíresebb arab orvos, latin nevén Avicenna, kinek Kánonja gyógyszerészeti kompendium is. Felismerte a higany terápiás jelentőségét.

Az Újkornak farmakológiai szempontból több meghatározó dátuma létezik. Ilyen 1447, a

könyvnyomtatás felfedezése. Amerika jelentősége e téren akkor kezd nyilvánvalóvá válni, amikor oly fontos medikamentumokat hoztak be, mint a kína-kéreg, vagy a „jezsuita-por”, amely a malária szuverén ellenszere lett, valamint a sarsaparilla-gyökeret, Zittmann-főzet néven a szifilisz gyógyszerét, s a perui balzsamot.

Harmadik mérföldkő Paracelsus fellépése, aki a mohácsi vész évében Bázeli főterén elégette a klasszikusok kanonizált műveit. Az orvostudomány Lutherjének, reformátornak szokás nevezni, nem indokolatlanul. Igaz, hogy máglyára vetette főleg Galenus és Avicenna imamalomként ismert műveit is, helyette azonban az orvosi vegytan, a iatrokémia úttörője lett. Bebarangolta egész Európát, hazánkban is többször megfordult. Közben gyógyított, oktatott, könyveket írt. Bevezette a gyakorlatba az antimont (stibium), ő állított elő először tinktúrákat, extraktumokat, a nátriumsulfátot hashajtásra használta. Ugyanakkor mindenkivel összeveszett és mindenünnen menekülnie kellett. Nem csoda! Az orvosokat és gyógyszerészeket „egymást segítő csalóknak” titulálta. Igaztalan arroganciája azonban nem csökkentette orvostörténeti jelentőségét. A reneszánsz idején a mandragóra és az arzén köré valóságos szépirodalmi koszorút fontak a költők.

Az Újvilág a kinakéreg, a perui és tolui balzsam után újabb meglepetésekkel szolgált. Megjelent a köptetőnek használt ipekakuana-gyökér kivonata, a vanília és a kakaó is felkerült a gyógyszertárak polcaira. A dohány szintén, felismerve relaxációs tulajdonságait (lásd cigarettaszünet, a békepipa elszívása). Farmakológiai szempontból ugyancsak korfordulónak bizonyult a mikroszkóp felfedezése. Leeuwenhoek már 1673-ban látta saját szerkesztésű lencserendszerével a kinakéreg hancsrostjait. A farmakológiai felfedezések is „felpörögtek”. Egy német apotekárius, Sigismund Marggraf előállította a répacukrot, mint a gyógyszerek olcsó és nem trópusi vehiculumát. A 18. század közepéig a gyógyszertár, az illatszertár és a cukrászat még nem vált külön. Az előbbi kettő néhol még ma sem.

A fejlődéshez a britek is hozzájárultak. A birminghami gyakorlóorvos, William Withering ismertette először a gyűszűvirág főzetének vízajtó, Sir Hamphry Davy a kéjgáz fájdalomcsillapító effectusát.

Cezurát jelent az 1805-ös esztendő. Egy vidéki német lángelme F. W. Sertürner ekkor vonta ki először az ópiumból a színtelen, kristályos morfint. A francia-német rivalizálás a farmakológia terén szintén megmutatkozott. Párizsban Caventou és Pelletier, Németországban a Liebig-iskola küzdött a tudomány porondján. Az előbbieket állították elő elsőnek a tiszta kinint, amelynek keserűmentes változata egy magyar zseni, Rozsnyai Mátyás nevéhez fűződik. Sertürner morfinjának

nagybani előállítását Kabay János tette lehetővé. E téren sem maradtunk le Európától.

A fiziológia, patofiziológia és klinikumok mellett megjelent mindig a farmakológia. Ami a gyógyszervegyészeti nagyipar kialakulását illeti, a kiinduló hely a német Darmstadt mellett egy kis gyógyszerértári laboratórium volt. 1654-ben alapították, majd 1688-ban került Jacob Merck tulajdonába. A família híres tagja a gyárépíttető Heinrich E. Merck, akit még a Párizsi Gyógyszerészeti Társaság is aranyéremmel tüntetett ki. Fia, Georg Franz fedezte fel, hogy a morfin gyártásánál visszamaradó ópiumból – egy addig ismeretlen görcsoldó – a papaverin alkaloidja állítható elő.

Angliában W. H. Henry szintetizálta először az anilin festéket, amely aztán a németek specialitása lett. Festékiparuknak két központja: Eberfeld, illetve Hoechst. Gyógyszervegyészeti részüket 1888-ban Bayer nevével márkásították. Ezzel a védjeggyel látták el először a fenacetint. Amikor pedig a hoechsti gyáregység gyógyszerumok előállításával kezdett foglalkozni, magába olvasztotta a Marburgban működő Behring-műveket. Ezzel vált híressé-hírhedtté az I. G. Farbenindustrie. Eberfeld „szülötte” a kemoterápia (Domagk).

A gyógyszeriparhoz hazánk hamar felzárkózott. Első önálló gyógyszerünk a fenolftalein, Vámosy Zoltán professzor irányításával készült. Richter Gedeon 1901-ben gyárat alapított, első készítménye a Tonogén suprarenale nevű adrenalin oldat volt. Majd 1913-ban egymást követte a Chinoin és a Wander, Debrecenben a Dr.Rex Chemia Gyár és Gyógyszerkereskedés.

Kialakult a nagyipari gyógyszerelőállítás, amely nem teszi végleg feleslegessé a galenikumokat. Bizonyíték a suppositorum és a pulvis chinacialis mellett a kis kötetnyi Formulae Normales.

Jó lenne, ha a csodálatos edényekben tartott galenikumok alapanyagai soha nem tűnnének el a patikák polcairól.

Egyházak és kórházak

A nálunk kialakított klerikális klisé annyi információt igyekezett engedélyezni az utókornak, hogy az államosítás előtt voltak egyházi szolgálatba (sőt kiszolgálásba) szegődött kórházak, ahol a feudális középkor szelleme uralkodott, illetve léteztek világi gyógyintézmények, ahol apáca nővérek (is) dolgoztak, a lelkészek pedig bejártak istentiszteletet tartani, és az utolsó kenetet feladni.

No de, hogy is kezdődött ez a két testi-lelki gondozó intézményrendszer összefonódása? Igen, ahogy bevezetni szokás; „már a régi görögöknél is”. A hellén félsziget kies helyein a gyógyítás istenét, Aszklepeioszt külön templomokkal tisztelték meg, ahol hipnózissal és masszírozással, gyógyfüvekkel és fürdőkkel, szent kígyók látványával és szuggesztív szövegekkel a kor szemüvegén keresztül is racionálisan kezelték betegeiket a gyógyítás papjai; az aszklepiádok. Egy ilyen aszklepiád dinasztiából származott Hippokratész, a gyakorlati orvostudomány mindmáig legnagyobb alakja, kései utódait ma is megtisztelő Hippokratész papjainak titulálni. Az expanziós organizációjában is militarista jellegű Római Birodalom (nagyreszt görögből átvett) medicinájában a higiéné kifejezés szintén egy istennő, Hügieia nevéből ered. Az sem lehet véletlen, hogy a latin impérium legnagyobb orvosa egy „idegenbe szakadt” görög, Galénosz volt. Tehát a görög-római orvostudomány elképzelhetetlen mitológiai magyarázatok nélkül, ám ez a mitológia pythagorászi pontossággal felépített, matematikai logikája máig példaadó.

Nagyot lépve a korántsem oly sötét középkorba, a xenodochiumok, lazarétumok és hospitaliumok elterjedt rendszere elképzelhetetlen a keresztény caritás nélkül. A kialakult gyógyító rendek (elsősorban a bencések és johanniták) kolostorai körül kiépültek a mai kórházak elődei, ahol a medicina pastorálist tanult papok ápoltak-gyógyítottak, még a lepra és pestis nyilvánvaló veszélyeit is vállalva. Mert akadtak inkvizítorok (a marxióták főleg rájuk hivatkoztak – és melleleg tőlük tanultak a legtöbbet), de számuk elenyészett azon kispapok névtelen tömegében, akik sohasem futottak meg az apokalipszis lovasai elől. Az is jelképes jelentőségű, hogy a salerno-i öbölben bencés szerzetesek kezdtek oktatni az első európai, mai értelemben vett orvosi egyetemen. Innét eredtek a versbe szedett salerno-i regulák, melyeket ma újra hirdetnek a reform-gyógyászok, s itt tanított a bencés Constantinus Africanus, az orvostörténet egyik óriása. Majd a párizsi Sorbonne, ezt követően pedig a többi nagyvárosok teológiai univerzításai sorra egészültek ki orvosi fakultásokkal, ennek következtében elkülönült az orvosi rend, de a medicina

pastorálist a papok a legutóbbi időkhöz tanulták, mivel a lelkész” mindig a terepen maradt”.

Ott is, ahova az orvos esetleg hetente egyszer-kétszer járt ki. (mint pl. Pilisszentlélek). Ha pedig a nyugat-európai kultúrvilágot nézzük, a legpatinásabb kórházak – klinikák őrzik az egyházak és kórházak egymást eltető összefonódását. Ilyen Párizsban a Hôtel-Dieu kórház, a Hospital St. Louis és a Hôtel des Invalides, Berlinben a Charité, Angliában a St. Bartholomew és a St. John Hospital, Amerikában a Mount Sinai Hospital, hogy csak a legismertebbeket említsük. Vagy nálunk a Szent Rókus, illetve a Szent János és Szent Margit kórház, melyek elöl a szent szót gondosan eltüntették. Vagy a bányászok védőszentjéről elnevezett Szent Borbála kórház, pl. Dorogon, az államosítás elött. Németország egészen kicsi, teljesen egyházi kezelésben lévő, és a legmodernebb eszközökkel felszerelt Spital-jairól nem is szólva. Ám a zsidó, mohamedán és buddhista karitászoknak ugyanúgy megvannak a modern gyógyító intézményeik, Indiától Amerikáig és a Fokföldtől a Lappföldig, hol milyen egyház dominál.

Kelet-Közép-Európában szemtanúi vagyunk az egyházi kórházak újjászületésének, melyek biztosan nem jelentenek antiszekularizációs processziót. A teológia nem a medicina helyére, hanem a medicina mellé akar lépni. Olyanoknál természetesen, akik ezt lelkileg igénylik. Mert a léleknek vannak irracionális tereumai, ahol a lelkipásztorokat nem helyettesíthetik a lélekkufárok.

Válságos korunkban, amikor a hit lehet az egyén és a közösség megtartó ereje, s felelet a kérdésekre, melyekre az orvostudomány egyelőre nem tud válaszolni.

A középkori medicina

Az általános történelemben a római birodalom bukása (Kr. u. 476) és Amerika felfedezése (1492) közötti ezer esztendőket nevezi középkornak a historiográfia. Egyesek szemében a sötétség szinonimája, holott az ellene hangoztatott vád: az inkvizíció máglyáival már az újkor küszöbére világított.

Hiszen a jezsuita rendalapító Loyola Ignác csak Kolumbusz első útja után született, hatósugarát pedig délkelet irányból a török, északnyugatról a protestantizmus térhódítása korlátozta. Az üldözöttek jelentős részének esélye volt hajóra szállni és átvitorlázni az Újvilágba.

Orvostörténeti szempontból ez a periódus érthető okokból más dátumokhoz köthető. Igaz, az örök város feldúlásával a barbárok összetörték a híres vízvezetékrendszert, Róma környéke elmocsarasodott, a maláriát terjesztő szúnyogok pedig megtették hatásukat. A medicina (még ha helyén is maradt) tehetetlen lett volna, miként jó évezreddel korábban, az athéni pestisjárvány idején. Ezért aktív gyógyításról a középkor kezdetén nem beszélhetünk. De nem kellett sokáig várni.

Itáliában Mont Cassino magaslatán Nursiai Benedek 526-ban kolostort alapított, s a róla elnevezett bencés rend külön hangsúlyt helyezett a betegápolásra, valamint a gyógyításra. A keresztény etikával különben jól összeegyeztethető volt a caritas és pietas szelleme, továbbá a rendet terjesztő atyák csodálatosan felismerték ennek fontosságát. Felső-Itáliában rövidesen Ravenna, Padua és Milánó, Galliában Tours, Chartres és Amiens, Germániában Fulda, Bingen és Worms, Britanniában Oxford és Cambridge, majd hazánkban Pannonhalma, Pécsvárad és Bakonybél lett a bencések központja.

A rend második apátja, Cassiodorus már előírta az antik szerzők tanulmányozását, az ókori orvosok műveinek másolását, így a térítéssel együtt a medicina tudományát is elvitték a kialakulni készülő nemzetállamokba. Nem véletlen, hogy Nagy Károlytól Szent Istvánig ez lett az uralkodók kedvelt rendje.

Mont Cassino-ban kezdődött a középkorra jellemző kolostori medicina, amely ugyan a görög-római teljesítményhez nem adott újat, de lerakta a kórházi ápolás alapjait, valamint keresztényi kötelességé tette a betegek gondozását. E fenséges falak közül nőtt ki a középkor első egyeteme, a nápolyi öbölben levő Salerno híres orvosi iskolája, ahol olyan nagyhírű tudósok tanítottak, mint a karthágói születésű Constantinus Africanus, valamint Trotula, az első női

orvostanárok egyike. Az universitás emlékét ma már csak a kies földrajzi hely őrzi, meg tőle függetlenül a „Schola Salernitana” című egészségügyi tanácsadó könyvecske, amely Fevinczi György verses fordításában Lócsén magyarul is megjelent.

Az egyetemen tanított hét szabad művészet keretében az aritmetika, a geometria és az asztrológia közös neve volt a fizika, ennek része a medicina. Nyelvi emléke a latinban a *physicus*, angolban a *physican* mindmáig orvost jelent.

A bencéseket a *clairvaux*-i Szt. Bernát alapította ciszterciták, majd a johanniták és templomosok, nők közül a klarissza- és karmelita-apácák követték a gyógyítás gyakorlásában.

Időszerű szólni a *chiliasmusról*, amely Kr. u. az 1000. évhez közeledve jelentkezett. Görögül a *chilo*=ezer, innen a kilo, a *chilianus* szekta tagjai a bibliát magyarázva a világvégét várták, miként manapság hasonló csoportok. Az akkoriak nem féltek a haláltól, sőt várták az Írás beteljesedését. A maiakra a félelem hiánya nem jellemző. Felvetődik a kérdés: annyira sötét volt az a középkor?

Aláhúzza ezt Mont Cassino további sorsa. Igaz, a barbárok annak idején többször kifosztották, de épületrendszere épségben maradt. Nem így 1944-ben, amikor az amerikaiak teljesen fölöslegesen porig bombázták. Fordítsuk meg a kérdést: csak a középkor volt sötét?

Visszatérve a medicinára, szólnunk kell az iszlám szerepéről. Már az 5. században a Bizáncból elűzött nesztóriánus keresztények magukkal vitték a klasszikus görög orvos-szerzők műveit délre a kalifák udvarába, ahol azokat arabra fordították. A moszlim vallás és a Harun-al-Rasid kaliberű mecénások jelentkezésével önállósult a mohamedán medicina. A későbbi nagy egyéniségek: Rhazes, Avicenna és Averroës és Abulcasis a keresztény középkor klasszikusai is lettek. A korra jellemző skolasztikus medicina a pogány, a mohamedán és a zsidó (pl. Maimonides) alapműveire épült. Ez sem erősíti a sokat hangoztatott pejoratív jelzőt.

A kórházi kultúra alapozása és a kegyelet szellemének meghonosodása után a középkor harmadik nagy medicinális vívmánya az egyetemi orvosképzés. A 12. században salerno mintára a keresztény Európa különböző városaiban öt egyetem létesült. Az első Párizsban (1107), a második Bolognában (1113), a harmadik Oxfordban (1167), a negyedik Montpellier-ben (1181), az ötödik Veszprémben (1183). Sajnos az utóbbi működése nem bizonyult tartósnak és nem először a magyar történelemben.

Ugyanakkor a középkor negatív eredménye a kézműves mesterséggé degradált sebészet kiválása az általános medicinából. A Tours-i zsinat (1163) az „*Ecclesia abhorret a sangnie*” (az egyház irtózik a vértől) értelmében megtiltotta a papoknak a sebészeti ténykedést. Amiből az

következik, hogy a testi bajokkal is a lelkipásztorok törődtek.

A középkor nagy orvosai: pl. montpellier-i Henri de Mondeville, valamint az avignoni pápák udvari orvosa, Guy de Chauliac sebészként működött. Ez utóbbi különösen hangsúlyozta az anatómiai ismeretek fontosságát.

Igaz, a galenoszi bonctant még nem merték nyíltan bírálni (mint később a zseniális Vesalius) de Chauliac szerint „aki nem tudja, mit vág: eret, ideget, vagy inat, az többet árthat, és ne nyúljon beteghez”.

A középkori univerzitások közül az újkor felé az 1222-ben alapított paduai egyetem haladt a leggyorsabban. A velencei Signoria már 1341-től engedélyezte a kivégzettek boncolását, majd 1453-ban Bizánc eleste után a török elől menekülő görög tudósok most már nem délre, hanem északnyugat felé, a lagúnák városába menekültek. Magukkal hozták az eredeti Corpus Hippocraticumot, amelyet Leoniceus tanár újra latinra fordított. Itt tanulta a medicinát, majd gyakorolta hazájában a heliocentrikus világképet megteremtő lengyel Kopernikusz, az újkor botanika első nagy alakja: Leonhard Fuchs (nevét viseli a fukszia virág), a betegágy melletti oktatást elsőként bevezető Montanus, de mindenekelőtt egy Vesalius nevű brüsszeli fiatalember, aki a galenoszi, disznóboncoláson alapuló anatómia 200 hibájára rámutatva a Tiziano-tanítvány, Calcar rajzaival elkészítette az első modern, valóban korszakos jelentőségű bonctankönyvet.

Íme az 1543-ik esztendő tudománytörténeti eseményei: megjelent Kopernikusz: „De revolutionibus orbium coelestium” című könyve, Vesalius anatómiája, a „De humani corporis fabrica libri septem”, Fuchs tollából németül a „Neue Krauterbuch” valamint innét datálódik a betegágy melletti oktatás. Ha még a vérkeringést tisztázó W. Harvey medikus korát is ide számítjuk, nem lehet túlhangsúlyozni ennek az egyetemnek az úttörő jelentőségét.

Galenosz és Avicenna skolasztikus kanonizáltságából (melyről ők nem tehetek) már többen ki akarnak törni. Köztük a bolognai Ferrarri da Gardo, aki elsőként írta le a női petesejtet, az agyi anatómiában viszont érdekes (és szellemes) spekulációhoz jutott. Szerinte az embernek három agykamrája van, azokból egyik a gondolatot, a másik a fantáziát, a harmadik az emlékezetet zárja magába. A külvilági ingerek láthatatlan spiritus formájában az idegek pórusain haladva jutnak a koponya puha tartalmába, amelyen benyomásokat, azaz impressziókat okoznak. Innen ered az impresszió fogalma. Az érzés központja a szív, átvitt értelemben még ma is az.

Summa summarum: 1543 jelenti az újkor kezdetét a szerencsésebb országok számára.

Magyarországon ugyanis akkor szűnt meg a Nagy Lajos alapította pécsi egyetem és került

félhold, lófarkas lobogó az esztergomi vár ormára. Ott maradt közel 150 évig, így csak pár vándordiákunk láthatta közvetlenül a felgyorsult fejlődést Nyugaton.

Általuk maradtunk közvetett kapcsolatban a kontinens Fortuna kedvelte felével. Inkább, mint századunk ötvenes éveiben, mert a bölcs kádik és hatalmas basák nem cenzúrázták pl. Vesalius anatómiáját.

Peregrinus diákjaink pedig a mostoha körülmények közepette is értelmét látták a hazajövetelnek. Eltűnődhetünk rajta, jelenünkhöz viszonyítva mennyire volt sötét az a kor!

Amerika felfedezésének 500. évfordulójára

Az újkor története, mint ismeretes, egy merész hajós nagy tévedésével kezdődött, amikor Cristoforo Colombo, magyarul Kolumbusz Kristóf 1492. október 12-én kikötött a Bahama – szigetcsoporthoz egyikén, amely azóta a San Salvador nevet viseli. A Santa Maria (mai szemmel egy kis lélekvesztő vitorlás, a Pinta és Nina társaságában) kapitánya azt hitte, hogy megoldotta a régi geográfiai rejtélyt: Nyugat felé haladva jutott el a mesés Keletre, mert a Föld golyóbisszerű formáját a térképész hajósok régóta sejtették. Például, ha feltűnik egy gálya a láthatáron, előbb a vitorlája jelenik meg, majd fokozatosan az úszóttest. Ha ez igaz, márpedig annak tűnik, akkor körül lehet hajózni a földet.

A spanyol zsoldba szegődött genovai hajós úgy vélte, hogy ellenkező irányból ért el Indiába, ezért lettek a bennszülöttek indiánok, a következő nagyobb sziget, a mai Haiti pedig Hispanola, azaz kicsiny Spanyolország, a mecénás ibér Izabella királyné hazája tiszteletére. Az ő meggyőződésében nem csekély szerepet játszott egy Garcia Hernandez nevű orvos, hogy anyagilag és hatalmilag egyaránt finanszírozza ezt az istenkísértő vállalkozást, amelynek világtörténelem formáló jelentőségét akkor még alig sejtette bárki.

Európa viharos története ekkor kezdett igazán kettéválni, sokkal inkább, mint a második világháborút lezáró jaltai-potsdami egyezmény után, mely utóbbi csak az előbbinek a kései következménye. Ugyanis: a földrajzilag, néprajzilag és történelmileg rendkívül tagolt kontinensünk szerencsésebbik fele előtt ekkor tágult ki szó szerinti értelemben a horizont. Az üldözött népcsoportok (pl. az írek és hollandok), valamint a konvertita vallások (a hugenották és egyéb nem-katolikusok) az üldözőik elől hajóra szállhattak, hogy az Újvilág immár bizonyossá vált és termékeny tájain meghúzódva felépíthessék elhagyott szülőföldjük régi-régi mását, csak a természettel dacolva. Európa keleti fele, melybe hazánk történelmileg tagozódott, ugyanekkor került az ozmán hódítás hatósugarába, lettünk senki felkérésére, magunkat áztatva és pusztítva a Nyugat védőbástyája, hogy Kolumbusz halála után alig húsz esztendővel, görögtüzes ünneplés helyett a török ágyútűzben Mohács mezején a fejlődésünk esélye megsemmisüljön és a sokat emlegetett, hön őhajtott felzárkózás azóta se sikerüljön.

Amerika az elűzött európaiaknak új életteret, a fölös népességnek letelepedési lehetőséget, a konkvisztádoroknak, valamint vaskesztyűs kezű kalandor utódaiknak ember- és bölényvadászterületet jelentett. Dőlt a rablott arany és ezüst a dél- és nyugateurópai uralkodók amúgyis

üresen tátongó kincstáraiba. E vallásos korban az élet szentsége, akár a hódítóé, akár a hódítotté, nem sokat számított. Mégis: az Újvilág felfedezésének és meghódításának van egy olyan vonatkozása, amely a nemesfémekénél sokkal inkább befolyásolta öreg földrészünk sorsát. Ez pedig a flóra- és faunaimport, amely a cserearány révén fordítva is igaz.

Ekkor került Európába az amerikai bennszülöttek csodálatos növénynevelési terméke: a kukorica és a krumplic, a paprika, bab és a tök, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Mint az köztudott, a 17. századi német vallásháborúk idején „dívott” a kannibalizmus, mert Germánig borús éghajlata és viszonylag szűkös földje nem volt képes rozsfélékkel ellátni a szaporodó népességet. Minőségi lépést jelentett Európaszerte, de különösen német földön a burgonya megjelenése, melynek termesztését a zseniális Nagy Frigyes törvényileg kötelezte. Ezzel Németország nemcsak önellátóvá, hanem exportórré is vált, mint a mai napig. A kukorica (nálunk tengeri) és bab jelentőségéről nem is szólva. Tengerentúlról került Európába a kevésbé dicséretes dohány, s az annál fontosabb kínafakéreg, melyet köztudottan kezdettől lázcsillapításra (malária, tífusz, influenza) használtak orvos elődeink. Mexikóból került hozzánk a pulyka, cserébe kapták még a kereket és a vasat sem ismerő indiánok a lovat, növények közül a búzaféléket, melyek nélkül ma elképzelhetetlen volna a világ élelmiszerellátása.

Itt érkeztünk el a legkényesebb, egyben a legtöbbet vitatott ponthoz, mely az orvostörténet nagy kérdéseit tartalmazza: mivel áldotta vagy verte meg egymást a két távoli kontinens? Az biztos, hogy a bennszülöttek majdnem teljes kiirtásában nagyobb szerepe volt a behurcolt himlőnek, mint a marcona hódító fegyvereinek. A tbc-ről nem is szólva, hiszen ez a populáció először találkozott azokkal a fertőző betegségekkel, melyekhez az eurázsiai népek évezredek folyamán szinte hozzászoktak. A himlő és a tbc után a legtöbb kárt az exportált pálinka (indiánok szerint a tüzes víz) jelentett, majd a puska, amely már fordítva sült el. A rézbőrűek ugyanis kitűnően használták a betolakodó sápadtarcúak ellen. Egymás irtására nemkülönb. Végül, de nem utolsósorban maradt a szifilisz, melynek „ajándékozási” prioritása máig kérdéses.

A század legtekintélyesebb orvostörténésze, Karl Sudhoff, valamint járványtörténész: Georg Stricker amerikai szerzőkre (pl. Hredlicska, a Smithonian Institut munkatársára) hivatkozva állja, hogy Kolumbusz előtti, tehát a prekolumbiánus időkből való ásatások csontjain soha nem találtak a krónikus luesre oly jellemző gummákat, míg a folyamközi kultúrák (Tigris és Eufrátesz) leletein igen. Véleményük szerint valamelyik matróz egy megszelídült spirochéta törzset vihetett magával, amely az immunitást egyáltalán nem ismerő indiánok szervezetében annyira agresszívvá változott,

hogy szinte új betegségként hozták vissza magukkal. Az első hajók matrózai nőket nem vittek magukkal, az indián madonnák viszont nem voltak tartózkodóak e téren. Tény, hogy VIII. Károly francia király seregében, amely 1495-ben sikerrel ostromolta meg Nápolyt, akadtak Kolumbusz matrózai közül néhányan (az első útra a három vitorlással mindössze 130-an mentek) e furcsa betegségtől szenvedők. A várost bevétele utáni orgia a leírások szerint akkora járványt okozott, hogy a sereg csak megtizedelve érkezett meg Párizsba.

A szifilisz amerikai eredetéről a szerzők Diaz de Isla spanyol orvosnak 1539-ből származó helyszíni leírására hivatkoznak, amely szerint Hispaniola (ma Haiti) szigetén szedték fel a bajt a tengerészek, ám a bennszülöttek ezt guajakfakurával tünetmentessé tudták tenni. Hogy szexuális úton terjed, azt már a 16. századi orvosok, pl. Vigo, Torella, Manardus, Benivieni tökéletesen leírták, ám hogy aszexuális fertőzés is lehetséges, arra idegenbe szakadt hazánkfiak Kolozsvári Jordan Tamás mutatott rá először, 1566-ban. Az érvelés mindkét részből logikusnak tűnik, tipikus példájául, hogy egyszerre többfajta igazság is létezik. Miként a Középfrikában endémiás AIDS-vírus is így vadult volna meg, egy afrikai kanyaróellenes, és amerikai antihepatitises oltás alkalmával a nyolcvanas évek elején.

Hogy századunk elején még Európába tanulni járó amerikai medicina a kitűnően szelektáló és még kitűnőbben elszívó rendszerével hogyan lett napjainkban az orvostudomány új Mekkája, már más lapra tartozik.

Jelevén, hogy közel 500 éves ez a kölcsönhatás, mely az amerikai műholdak segítségével még nyilvánvalóbbá vált.

A közös bolygót immár globális veszélyek fenyegetik, melyről megfélemedezni a félezredes ünnep fényeiben sem szabad. Egyre vékonyodó ózonpajzsunkatfigyelve, Budapesttől Los Angeles-ig a Santa Maria révbeérésének kerek évfordulóján.

A reformáció hatása a medicinára

Az újkor kezdetét az Újvilág felfedezésétől szokás számítani, holott a 15. század utolsó évtizedében, de még a következő első harmadában is a spanyol, a portugál és az angol uralkodó külpolitikai ügye maradt. Európa járványok tizedelte összlakosságát ekkor még nagyobb kivándorlással, illetve létfontosságú élelmiszerek (burgonya, kukorica) behozatalával nem érintette. Később annál inkább. Vagyis azoknak szintén igaza van, akik a középkor lezárásában a könyvnyomtatás felfedezését legalább olyan fontosnak tartják. Így Kolumbusz és Gutenberg neve nehezen választható el egymástól, az információ ilyeszerű „robbanása” nélkül lassabban értesült volna tagolt kontinensünk a világban bekövetkezett eseményekről.

Gondoljuk meg, amikor a török 1543-ban elfoglalta Esztergomot, egy hónap múlva Bécsben, majd Nürnbergben német nyelvű nyomtatott tudósítás jelent meg az iszlám újabb terület-hódításáról. Mint ismert, Hans Sachs ezt megénekelte Richard Wagner-nek „A nürnbergi mesterdalnokok” című operájában.

A sajtó az egyszerű, valamint olcsó sokszorosítással „demokratizálódott”. Fellendült az iskolai oktatás, feszíteni kezdte a skolasztika kapuit a kritika szelleme előtt. A Szent Biblia és az orvostudomány bibliái: főleg Galenosz és Avicenna művei már nem csak drága pergamen lapokon, hanem rongyból készült papíron kerültek a beavatottak kezébe, akár tetszés szerinti mennyiségben. A középkor végének szellemi hullámaiba / humanizmus, reneszánsz / nem előzmények nélkül került a hitújító mozgalom, amelyet főleg Luther Márton és Kálvin János neve fémjelzett.

A német reformátor nemzeti nyelvre fordította le a bibliát, amelyet Gutenberg zseniális találmánya nélkül nehezen lehetett volna az egyszerű emberekhez eljuttatni. Kálvin Svájcban teremtett szilárd bázist a saját irányzatának. A reformáció azért hatott indirekt módon a medicina fejlődésére, mert segítette a palackból kiszabadítani a kritika szellemét. Luther ugyanakkor féltette az isteni kinyilatkoztatást a napközpontú világkép elfogadásától, Kálvin pedig (igaz nem természettudományos vita eredményeként) máglyára küldte a kisvérkört elsőként leíró Servetius Mihályt.

A reformáció pozitív effektusa a medicinára főleg a könyvkiadás terén mutatkozott meg. A brüsszeli születésű Andreas Vesalius boncoláson alapuló, hiteles anatómiája, Kalkar híres illusztrációival, 1543-ban hagyta el a bázeli Oporinus nyomdát, amikor Bécs hírt adott Esztergom elestéről.

Sorra adták ki főleg német nyelvterületen a természethű ábrákkal ellátott botanikai munkákat (Brunsfels, Bock, Lonicenus), a közgyógyítás szolgálatába állítva. Jellemző, hogy az első magyar nyelvű Herbariumot a debreceni kálvinista püspök Melius Juhász Péter írta és Kolozsvárt jelent meg 1578-ban. Példáját követte Beythe András németújvári predikátor. Ugyancsak a reformáció sodorta hazánkba a kor egyik legnagyobb európai botanikusát, Vesalius honfitársát: Carolus Clusiust, aki a világ első gombaatlászát készítette.

A hitújítás atmoszférájában tűnt fel egy jellegzetes alak, akit Paracelsus néven ismer az orvostörténelem. Teljes titulusa: Philippus Aurelius Theophrastus Bombastus ad Hohenheim. A medicina Luther Mártonjának szokták nevezni. Amerika felfedezése után egy esztendővel a svájci Einsiedeln városkában látta meg a napvilágot, ahol apja orvos, anyja betegápolónő volt. Orvosi tanulmányait Bázelen végezte, Ferrarában folytatta, de hivatalosan soha be nem fejezte. Lutherhez annyiban feltétlenül hasonlítható, hogy ő is latin helyett az anyanyelvén kezdett írni, valamint előadni, de a tekintély-rombolásban messze felülmúlta teológus kortársát. Nyugtalan alaptermészete úzte Európán át, hazánkban és Erdélyben is megfordult. Ahova betette a lábát, vihart kavart. A betegek rajongtak érte, az egyetemek és az orvosok gyűlöltek. Ő ezért mindent megtett. Amikor 1526-ban Bázelen kötött ki, ahol a nagytekintélyű nyomdász Frobenius pártfogása révén oktatási joggal felruházott városi orvossá nevezték ki, első dolga volt a város főterén nyilvánosan és látványosan tüzre vetni Galenosz és Avicenna összes műveit.

Ha a kor hazai vonatkozású részét nézzük, alig két héttel a végzetes mohácsi csata után vagyunk. Európát akkor (is) jobban érdekelte egy ember különcsége, mint a magyarok veresége. A Paracelsus-csoda rövid ideig tartott, 1528-ban menekülnie kellett az egyébként legtoleránsabb helvét városból, Erasmus nem véletlenül választott székhelyéről. A Hohenheim-i azután állandó lakhelyre nem lelt. 1541-ben Salzburgba vetődött, ahol gyanús körülmények között halt meg, aránylag fiatalon.

A nagy elődök közül egyedül Hippokratészt becsülte, akihez hasonlóan nem a teóriák, hanem a tettek embere, a gyógyítás gyakorlója volt. Az orvosokkal együtt a gyógyszerészeket szintén sikerült maga ellen hangolnia. Saját szavaival „a gyógyszerészek olyan szélhámosak és csalók, hogy a párnadoktorokat a bolondok madzagján rángatják”. A párnadoktorok szerinte egyetlen hatásos szert, a vánkost rendelik, amelyen a páciens megpihen. Paracelsus meg-, illetve elítélése így túlságosan egyszerű lenne.

Csakhogy ő az orvosi kémia, a iatrokémia úttörője. A fémeket (antimon, higany, arzén), a fém sókat és egyéb ásványi anyagokat bevezette a gyógyításba. Felismerte, hogy a reneszánsz udvarok klasszikus mérge, az arzén kis adagokban roboráló hatású. Az antimon ma sem ment ki a gyógyító gyakorlatból. Galenosz hosszú receptjeit lerövidítette, illetve egyszerűsítette. A patikusok ennek nem örültek. Sebészeti, valamint farmakológiai munkái nagy népszerűségnek örvendtek. Hívei és ellenfelei egyaránt akadtak. Köztük magyarok is, felekezettől függetlenül. Vándorlása egy prédikátoréra, vagy hittérítőjére emlékeztet.

Protestáns nyomdában (Majna-Frankfurt) jelent meg Kopernikusz heliocentrikus világműve után egy másik tudománytörténeti mérföldkő, Harvey könyve a vérkeringésről. A kicsiny Hollandia nagy eredményei a medicinában elképzelhetetlenek lennének a protestáns polgári életforma térhódítása, a nagyító készülékek (Leeuwenhoek), az anatómia (pl. Graaf-tüsző) felfedezésének, valamint a híres egyetemek nélkül, amelyeket annyi magyar diák látogatott. Apáczai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós és Pápai Páriz Ferenc kora ez. Jelentőségüket nehéz lenne túlbecsülni.

Helvéciában Gaspar Bauhin, Conrad Gesner és Felix Plater neve garantálta az orvosi oktatás színvonalát. A református vándordiákjaink közül kinek hol jutott egyházi ösztöndíj. Természetesen külön „protestáns medicina” nem létezett. A reformáció ösztönző hatása azonban a humanizmus, a reneszánsz, Amerika és a könyvnyomtatás felfedezése mellett is vitathatatlan. Hollandiától Erdélyig, Svédországtól Svájcig, keresztül kasul a kontinensen. Paracelsus vándorútján, ahol Luther és Kálvin hite gyökeret vert. Belőle a katolicizmus szintén profitált, mert a monopol helyzet megszűntével versenyre kényszerült.

A vallási hatás kelet felé az orthodoxia, délkeleten az iszlám gátvonalán tört meg. A medicina azonban tovább haladt és azóta sem sikerült tartósan semmilyen egyoldalú világnézet szolgálatába állítani.

Ami az egyiknek mérreg, az a másiknak gyógyszer (a nyílméregtől az izomrelaxációig)

Az indián nyílmérreg kuráre útja az Amazon-medence trópusi esőerdőiből a modern európai műtőkbe az orvostörténelem legkalandosabb sikertörténete közé tartozik (4). Maga az elnevezés az indián „woorari” (mérreg) szó eltorzításából származik. A kuráre első írásos nyoma az olasz szerzetes, Pietro Martire D'Anghiera, *Rebus Oceanis et Novo Orbe* című, 1516-ban megjelent könyvében található (1), ami az Újvilágból hazatérő spanyol „conquistadores” által elmesélt, lebilincselő történeteket rögzíti. Hogy magát a nyílmérget ki hozta el elsőként Európába, az hevesen vitatott. Az angolszász irodalom Erzsébet királynő kalandor-felfedezőjének, Sir Walter Raleigh-nek tulajdonítja az elsőséget, aki 1596-ban járta be a mai Brit Guyanát, a legendás kincses várost, Eldoradót keresve. Ott Raleigh valóban megismerkedhetett a kuráre használatával, de annak nincs semmi írásos nyoma a még abban az évben megjelent úti beszámolójában (*The discovery of the large, rich and beautiful Empire of Guyana*), hogy azt hazahozta volna Albionba (13).

A dicsőség így minden bizonnyal a nagy német természettudós Alexander von Humboldt, és a francia sebész és amatőr botanikus Aime Bonplandot illeti, akik 1799-ben érkeztek az Újvilágba, ahol öt évet töltöttek a növényvilág tanulmányozásával. Az 1807-ben Párizsban megjelent francia nyelvű útikönyvükben (*Voyage aux regions equinoxiales du nouveaux continent fait en 1799–1804*) pontos leírását adják annak, hogy az Orinoco folyó indián törzsei hogyan készítik a kuraret (8). Humboldt beszámolt arról is, hogy ártalmatlan szájon át bevéve [zárójelben megjegyezve, a kurarét az indián törzsi gyógyászok hashajtóként, lázcsillapítóként és diuretikumként használják (9)], de ha vérkeringésbe kerül (nyílmérreg), percekben belül megöli a nagy testű emlősállatokat is. Humboldt megpróbálkozott a kuráre hatásmechanizmusának felderítésével is, de abból (mint ma tudjuk) a téves feltevésből indult ki, hogy az idegekre hat, így békakísérletei, melyekben a kurarét az izolált nervus ischiadicusra kente, eredménytelenek maradtak. Humboldt tudóstársa, az angol Sir Benjamin Brodie 1811-ben egy léppel tovább jutott mikor felismerte, hogy a kuráre letális hatásának élettani alapja a légzőizmok megbénítása, de ő is úgy vélte, hogy irreverzibilis idegmérreg.

Az aneszteziológia tudományának szerencséjére Humboldt könyve felkeltette a természettudományok iránt érdeklődő – bár egyetemet nem végzett – angol földbirtokos Charles Waterton érdeklődését, aki

1812-ben már kifejezetten azzal a céllal kelt útra Guyanába, hogy a kurárét tanulmányozza. Waterton végezte az első bízatos kísérletes sebészi munkát is a kuráréval: kimutatta, hogy a kuráre hatása átmeneti, és a szamár túléli a kuráréval kiváltott paralizist, ha tracheostomán keresztül mesterséges lélegeztetésben részesítik (15). A laikus Waterton éles eszét dicséri, hogy ő, és nem a sebészorvos Bonpland vetette fel elsőként annak gondolatát, hogy a kuráre hasznos lehetne a sebészek számára. Mindez írva található izgalmas útikalauzában (*Wanderings in South America, the northwest of the United States, and the Antilles*), de orvosi lapban kísérleteiről Waterton sohasem számolt be. –

Hogy a nagy francia fiziológus, Claude Bernard olvasta-e Waterton könyvét nem tudjuk, de az bizonyos, hogy mára klasszikussá vált békakísérleteiben Bernard tisztázta elsőként a kuráre hatásmechanizmusát. 1857-ben megjelent, *Lecons sur les effets des substances toxiques et medicamenteuses* c. könyvében állapítja meg zseniálisan, hogy a kuráre perifériásan, a neuromuscularis végződéseken hat (2).

Bár Bernard kísérleteitől az orvosi műtőig egyenes az út, mégis több mint fél évszázadot kellett várni arra, hogy egy érdeklődő német sebész, Arthur Lāwen elsőként alkalmazza betegen Lipcsében, mint izomrelaxánst (10). Lāwen kiváló hasi sebész volt, aki sokat panaszkodott barátjának, a gyógyszerész Rudolf Böhmnek, hogy a páciensei műtét alatt megfeszítik a hasizmaikat, ami megnehezíti a műtéti seb összevarrását, és veszélyes narkotikum-túladagoláshoz vezethet. Böhm hívta fel Lāwen figyelmet a kuráréra. Az anyag a felkutatás idején heterogén volt, és különböző formáit az indiánok különböző „edényzetben” tárolták. Tökhéjban tartották az amorf kurarint, bögrében a proto-kurarint, végül a leggyengébbet, de legjobban tisztítható formát bambuszrúd csövében. Innen a „tubo”előtag, a „d” jobbra forgatást jelent (jóval későbbi felismerés). Ezt a formát a legkönnyebb vízben jól oldódó kristályos fehér por alakjában, standardizálásra alkalmas formában előállítani (12). Lāwen először egér- és tengerimalac-kísérletekben reprodukálta Waterton megfigyelését, hogy az izombénító hatása csak időleges, és azt az állatok túléli, ha mesterséges lélegeztetésben részesítik őket, majd elkezdte a kurárét (2%-os oldat, 0,8 mg dózisban subcutan vagy intravénásan befecskendezve) páciensein alkalmazni (10).

Bar Lāwen tapasztalatai igen kedvezőek voltak, a kuráre használatának elterjedését egészen a második világháborúig akadályozta, hogy azt csak nehézkesen és drágán lehetett beszerezni a dél-amerikai őserdőkből. Az indiánok féltékenyen óvták a fehér embertől a kuráre készítésének titkát. Waterton könyvéből (15) tudjuk, hogy az indiánok többféle fa lehántolt kérgét keverték

össze kígyóméreggel és szárított óriáshangyákkal. Ezt a kotyvalékot két napig forralták, amíg az sötét, ragacsos és keserű pasztává nem vált. Maga Waterton úgy vélte, hogy a kuráre hatóanyaga egy kígyó mérge (15). A századforduló környékén több expedíció is megpróbálkozott titkának felfedezésével, de az indián vezetők nyilvánvalóan félrevezették őket, mert a hazahozott növényekből izombénító anyagot kivonni nem sikerült (4).

A nagy áttörés az amerikai Richard C. Gillnek köszönhető. A fiatal Gill az orvos apa nyomására ugyan beiratkozott az orvosegyetemre, de azt sohasem fejezte be, hanem a kalandvágy nyomására nekivágott az ecuadori dzsungelnek, ahol éveket töltött az indiánok között, elsajátította nyelvüket, és megismerkedett a kuráre használatával is. 1932-ben Gill megbetegedett sclerosis multiplexben, ami 1934-re csaknem teljesen megbénította. Ekkor említette meg neki egy éles eszű New York-i neurológus, hogy izomgörcsei talán kezelhetőek lennének, ha megfelelő mennyiségű és tisztaságú kuráre állna rendelkezésre. 1938-ban Gill, félig bénán, mankókra támaszkodva ismét nekivágott a dzsungelnek, és egy év múlva 12 kg méreggel tért vissza az Államokba. Elsőként elhozta magával a növényt is (*Chondodendron tomentosum*), amiből az indiánok a kurárét előállítják (5).

Innét már egyenes az út a nyílméregtől az izom-relaxációig. 1939-ben McIntyre a Nebraskai Egyetem gyógyszerintézetében egereken standardizálta a kurárét (11), és rá négy évre az amerikai E. R. Squibb & Sons gyógyszergyár kutatói, Winterstein és Dutcher, kivonták a kuráre hatóanyagát, a (+)-tubokurarint (16). 1942-ben megjelent a piacon az első szemisztetikus (+)-tubokurarin készítmény, az Intocostrin. 1942. január 23-án a szülész Lewis Wright javaslatára Harold Griffith és Enid Johnson, a Montreali Homeopathic kórház aneszteziológus orvosai elsőként alkalmazták a (+)-tubokurarint általános anesztézia alatt műtéti izomrelaxáció elérésére, új fejezetet nyitva ezzel az aneszteziológia történetében (6, 7). Gill azonban mindebből semmit sem profitált, szegényen és elfeledve halt meg 1948-ban.

1942 óta több mint 50 új izomrelaxáns került bevezetésre (a mérföldkövek: 1949 suxamethonium, 1968 pancuronium bromid, 1994 rocuronium, 2000 rapacuronium) és a tubokurarin ma már csak történeti érdekesség (3, 14). De az élettanász Claude Bernard zsenialitása, a laikus természettudós Waterton alapvető megfigyelései, a néhai medikusból vált kalandor Gill heroikus expedíciója, és három orvos, a sebész Lāwen, és az aneszteziológus Griffith és Johnson merészsége nélkül ez a fejlődés csak álom maradt volna. Claude Bernard helye biztosított a fiziológia panteonjában. De Waterton, Gill, Lāwen, Griffith és Johnson emlékének életben tartása

a mi feladatunk.

IRODALOM: 1. D'Anghiera, P. M.: *De Rebus Oceanis et Orbe Novo* (az eredeti latinból angolra fordítva), Putnam's Son, New York, 1912. – 2. Bernard, C.: *Lecons sur les effets des substances toxiques et medicamenteuses*. Ballieres et Fils, Paris, 1857, 311–325. old. – 3. Bevan, D. R.: Fifty years of muscle relaxants. *Acta Anaesthesiol. Scand.* 1995, 106 (Suppl), 2–6. – 4. Bisset, N. G.: War and hunting poisons of the New World. Part 1. Notes on the early history of curare. *J. Ethnopharmacol.*, 1992, 36, 1–26. – 5. Gill, R. C.: *White water and black magit*. Henry Holt & Co, New York, 1940. – 6. Griffith, H. R., Johnson, G. E.: The use of curare in general anesthesia. *Anesthesiology*, 1942, 3, 418–420. – 7. Griffith, H. R.: Curare as an aid to the anesthetist. *Lancet*, 1945, 2, 74–75. – 8. Humboldt, A.: *Voyage aux regions equinoxiales du nouveaux Continent fait en 1800–1804*. N. Maze, Paris, 1807, 547–566. old. – 9. Internet, curare-Chondrodendron tomentosum (<http://www.raintree-health.co.uk>) – 10. Lă-wen, A.: Über die Verbindung der Lokalanesthesie mit der Narkose, über hohe Extraduralanesthesie und epidurale Injektionen anesthesiender Lösungen bei tabischen Magenkrise. *Bruns. Beitr. Klin. Chir.*, 1912, 80, 168–180. – 11. McIntyre, A. R.: *Curare. Its history, nature, and clinical use*. The University of Chicago Press, Chicago, IL, 1947. – 12. Nemes, Cs.: Die Curare-Story. *Illustrierte Geschichte der Anästhesie*. 97–103. W. Verlagsgesellschaft, Stuttgart, 1997. 13. Raleigh, Sir W: *The discovery of the large, rich and beautiful Empire of Guiana*. R. Robinson, London, 1596. – 14. Tuba, Z., Maho, S., Vizi, E. S.: Synthesis and structure-activity relationships of neuromuscular blocking agents. *Curr. Med. Chem.* 2002, 16, 1507–1536. – 15. Waterton, C.: *Wanderings in South America, the northwest of the United States, and the Antilles in the years 1812, 1816, 1820, and 1824*. Mawman, London, 1825. – 16. Winterstein, O., Dutcher, J. D.: Curare alkaloids from *Chondrodendron tomentosum*. *Science*, 1943, 97, 467–470.

Az urológia önállósulása

Amilyen régi diagnosztikus módszer az uroscopia, annyira új a sebészettől különvált urológia. Franciaországban a 19. század elejétől, nálunk a fővárosban 1920 óta van saját katedrája. Vidéki egyetemeinken pedig az ötvenes évektől beszélhetünk önálló intézetekről.

Uroscopia alatt a vizelet megtekintését értették, a középkor végén és az újkor elején, főleg arab hatásra vezették be, amelynek színéről szagából (horribile dictu: ízéből) következtettek a kórképre. Az orvos, kezében urinát tartalmazó lombikkal, festményeken és könyvlapokon gyakran reprezentálta hivatását.

Az urológia legősibb gondja mégis a sok panaszt okozó hólyagkövek eltávolítása maradt. Ilyen kóros képződményeket már az egyiptomi ásatásoknál is találtak.

Hippokratész esküszövegéből tudjuk, hogy a görög orvos lithotomiát nem végzett. Megfogadta: „nem fogok vágni, még kőbetegségekben szenvedőket sem, hanem útból kitérek majd azon mesterembereknek, kik ezt a gyakorlatot üzik.” Vagyis az alacsonyabb rendűnek tartott manuális szakmák kiválása a medicinából már a hellenisztikus korban megtörtént, amelyet a Középkorban a Tours-i zsinat csak megerősített.

Kialakulhatott tehát a kirurgusok és lithotómusok paramedicalis vándorcsoportja, ennek az altesti tünetegyüttesnek nem éppen veszélytelen kezelésére. Egyiptomtól Kis-Ázsiáig mindenütt feltűntek a görög kőmetszők. Ismert volt a katéter, vizelet-visszamaradásnál maga a nagy Hippokratész is alkalmazta, Galenosz pedig a húgycsőszűkület tágítására használta.

Figyelemre méltó írás maradt fenn 1626-ból, amikor a svájci Fabritius Hildanus monográfiában összegezte a hólyagmegnyitás módszereit. Kortársa, a német Birckmann nem logikátlanul a húgykövet a túlzott konyhasó-fogyasztás eredményének tartotta. Elképzelhető, hogy a korabeli vándor kőmetszők után milyen „eredmények” maradhattak vissza. Mondjuk egy alkohol-narkózisban eltávolított kemény képződmény kézzelfogható látványt nyújtott ugyan, de a kijózanodást követően nemcsak a fájdalmak egy része maradt meg, hanem „jobbik” esetben sipoly, a rosszabbikban uroszepszis, rendszerint letális végződéssel.

Az elkövető akkorra már túl volt árkon-bokron, és a lithotómusok önreklámozása egy új helyen hatásosnak bizonyult.

Minőségi változás csak a 19. század elején következett be, amikor a párizsi Necker-kórház kitűnő sebésze, Jean Civiale egy saját maga konstruált készülékkel elvégezte az első sikeres

húgykőmorzsolást. Jó híre csakhamar elterjedt, több magyar pácienséről van tudomásunk

Jó évtized múlva Ivánchich Viktor végezte hazánkban francia módszerrel az első sikeres lithotripsiát. Eredményeit Bécsben német nyelven publikálta, 1851-től pedig aether-, majd chloroform-narkózisban folytatta sikeres műtéteit.

A franciák vezető szerepe sokáig megmaradt. Civiale után Le Roy d'Ettoles olyan instrumentumot szerkesztett, amely alkalmas volt a kő méreteinek megállapítására, majd az első igazi kőzúzó (percuteur) Ch.A.Heurteloup készítette, ezzel szinte fémfogai közé lehetett venni a kristályos képződményt, s a végére mért ütéssel összeroppanthatta azt. A darabok a természetes úton eltávozhattak.

A gallok urológiai hegemóniája akkor tört meg, amikor a német Max Nitze 1879-ben konstruálta az első cytoscopot. A fényt hozzá izzó platinaszál szolgáltatta. Fontos lépés volt, midőn egy Bécsben élő magyarországi származású műszerész, Grünfeld Jenő a platinaszálat piciny villanykörtevel helyettesítette. Minőségileg változott meg a hólyagban való tájékozódás lehetősége, az urológiában megszűnt a „sötétben tapogatózás”.

Civiale kapott elsőként önálló tanszéket, de pl. Nitze nem. A poroszos merevség e téren is érvényesült.

Hazánkban a fiatalon elhunyt Antal Géza (Szentágothai professzor anyai nagyapja) volt az első, aki urológiai tárgykörből nyert magántanári képesítést, majd 1884-től a Rókus-kórház III.sz. fiókintézetében kiharcolt egy 20 ágyas osztályt a „húgy-és ivarszervi” betegek részére. Úttörő munkája: A húgyszervi bántalmak sebészi kór-és gyógytana 1888-ban hagyta el A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Nyomdáját. Szerzője pedig egy év múlva a sokat ígérő földi pályafutását.

Munkájának méltó folytatója Illyés Géza lett, aki 1902-ben közölte egy francia lap hasábjain „az uréterkatéterezés és radiographia” lehetőségéről szóló dolgozatát. Az uréterek röntgen-ábrázolása addig ugyanis megoldatlan volt. Ő vetette fel először azt az elképzelést, hogy katéteren keresztül befecskendezett bismuthum subnitricum szuszpenzióval a vese egész üregrendszerét láthatóvá lehet tenni. Illyés javaslata nyomán a német Klose professzor kipróbálta, az elv helyesnek bizonyult, de a kontraszt anyag nem.

Ekkor egy másik német, a sebész F.Voelcker lépett a színre. A szintén magyar származású Lichtenberg Sándorral közösen kidolgozták a chromocystoscopiás eljárást, amely a vesék funkcionális vizsgálatának egyik pillére lett. Voelcker az 1902. évi párizsi útján jött rá, hogy a franciák a cystoscopiás vizsgálatok technikája terén is előbbre tartanak. Ekkor támadt azon ötlete,

hogy megfelelő neutrális festékanyag beadásával a vizelet útja a vesékből a hólyagba jól követhető. A Farbenindustrie első virágkorában történt. A konkurens párizsiak ugyan methylikék adagolásával már próbálkoztak, de bizonyos anyagcserezavaroknál ez színtelenné válik. A berliniek végül az indigocarmin mellett döntöttek, elsősorban Haidenhein élettani kísérletei alapján. Ez a festék beváltotta a hozzáfűzött reményeket.

A század elején Illyés Géza intenciói alapján elkezdődött a radiographiás urográfia kidolgozása. Előbb a fertőtlenítőszerként használt ezüstvegyületet, a Collargol oldatát próbálták ki, eredményesen. Katéter segítségével a vesemedencéket sikerült feltölteni, ez kapta a retrográd pyelographia nevet. A húszas évek végén viszont Lichtenberg Sándor, akkor már berlini urológus professzor, jódtartalmú kontrasztanyagot alkalmazott, amely néhány perccel az intravénás beadás után megjelent a húgyutakban, s kezdetét vette az intravénás pyelographia korszaka.

Közben Magyarországon a kitűnő operatőr, Illyés Géza 1920-tól megkapta a kontinens második önálló urológiai katedráját. E téren csak a franciák előztek meg bennünket.

Voelcker 1919-ben került a Halle/Saale patináns egyetemére, de nem urológus, hanem sebész professzornak. Őmaga sohasem törekedett a különválásra. A Saale-menti univerzitás ekkor a vesével kapcsolatos tudományok Mekkája volt. A belgyógyászatot a nephrológia megteremtője, Volhard professzor vezette, akinek nevéhez többek között a vesebetegségek modern felosztása fűződik. A Volhard és Voelcker nevével jelzett időt méltán tartják a nephrológia, valamint az urológia első együttes aranykorának.

Az urológiában ekkor már nemcsak a hólyag-, de a vesekövek műtéti eltávolítása is rutineljárásnak számított. Az említett klinikus kettős ekkor már végzett vese-denervációs, majd decapsulációs műtéteket, kitűnő technikával, nagy reményekkel és kiábrándító eredménytelenséggel.

Nálunk Illyés professzor jóval konzervatívabb volt. Nemzedékek nőttek fel intézetében, elég Adler-Rác Antal, Dózsa Jenő, Babics Antal, Noszkay Aurél és Húth Tivadar nevére utalnunk. Tankönyve 1931-ben jelent meg, jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni. A Rókusban berendezett 102 ágyas urológiai osztály 1936-ban átköltözött az éppen megürülő Herczog-klinikára. Professzorunk nemzetközi tekintélyére jellemző volt, hogy a londoni Constable Kiadó megrendelte tőle a kétkötetes Surgical-Urology című szakkönyvet. A Stephaneum Nyomdát 1940-ben hagyta el, de a háborús események miatt már nem kerülhetett illetékes helyre.

Napjainkban a nephrológia szintén önállósult. A primitív közúzástól a modern veseátültetésig

hosszú idő telt el, de az urológia kiválásától még egy évszázad sem.

A medicinában a „gyorsuló idő” e téren is szemléletesen követhető.

A hidroterápia rövid históriája

A nagytekintélyű Galenus láz esetén a hideg vizes bedörzsölést minden más kezelés elé helyezte, Soranos a nőgyógyászati panaszok mérséklésére, Antillos a rüh és egyéb bőrbajok kikúrálására ajánlotta. Hosszú évszázadokkal később Széchenyi Ferenc udvari orvosa, Kiss József a soproni kaszányákból tavaszi nagy tisztálkodásra kivonuló, télen megrühesedett kiskatonákon tapasztalta a záptojásszagú (nyilván kéntartalmú) fürdővíz kedvező hatását.

A középkorban az ókori fürdőkultúra a tisztálkodó szerepével együtt megszűnt, egyedül az arab Rhases alkalmazta a középkori hidroterápiát.

Az Újvilág felfedezése után Amerigo Vespucci írta le, hogy a bennszülött hidegtelelősök hideg vízbe merülnek, majd kijövet a tűz körül ugrálnak, amelyet izzadás követ, végül a mély álmukból javultan ébrednek fel.

A 18. század elején az angol Sir John Floyer kis latin nyelvű könyvet írt a legkönnyebben hozzáférhető folyadék gyógyító hatásáról. Németre egy Sommer nevű doktor fordította és Lipcsében jelent meg 1749-ben.

A magyar nyelvű változatra közel száz esztendő kellett várni, Horváth József dr. ültette át és ajánlotta az emberi test erősítésére és számos nyavalyák elhárítására, de főképpen a köszvény, csúsz, gyomorbajok, fejfájás, aranyér, bénultság ellen. Tehát panaceának számított.

Floyer után egy liverpooli orvos, Currie már hideg-meleg hőmérsékleti váltásban a nagy pedagógus-orvos kortárs John Locke frissítő lábmosást ajánlott a diákoknak, a nátha megelőzésére. Az olasz Gianini dézsaszám öntötte idegrohamos pacienseire. Az első racionális terapeutának a német Gottfried Hahn tekinthető, aki 1757-től tifuszos láznál módszeresen alkalmazta a borogatásokat. Könyve, a Kaltenwasserkur in acuten Krankheitenen nyelvünkön nem jelent meg, de egy másik Hahn, a Theodoré száz év múltán igen, a kolerának hideg vízzel történő gyógyításáról.

Találkozunk viszont egy laikus közvető nevével, akinek a fénye és hírneve az előzőkét árnyékba borította. Vinzent Priessnitz, aki szinonim a lázellenes borogatás módszerével.

Kétszáz esztendővel ezelőtt született egy sziléziai parasztszaládban. Alapiskolát ugyan végzett, de az írás nem volt erős oldala. Életrajzírói szerint egy gyermekkori élménye inspirálta a hidroterápiára. Szemtanúja volt olyan vadászatnak, amikor a megsebzett őz egy hideg patakon át kitért az üldöző kopók elől, aztán szinte sántítás nélkül menekült tovább. A fiúcska legnagyobb öröme. Ezt a módszert kamasz, majd felnőtt korában kipróbálta. Előbb a farakásnál megzúzott

ujjait, utóbb az esésnél keletkezett bordatörését kezelte hideg vízzel. Ahogy az öznél látta. Az eredmény egyértelmű volt.

Tapasztalatát másokkal is megosztotta, így már 19 éves korában csodagyógyásznak tartották. Hahn könyvét olvasva meggyőződött elhivatottságáról. Nemcsak ő, de a környezete is. Rövidesen a bécsi udvarba is beajánlották, ahol 1822-ben, majd 1833-ban látványosan kezelte a császári család több tagját. Az egyszerű gyógyász valóságos sajtóstár lett, életében közel 200 könyv jelent meg gyógymódjáról, a számtalan újságcikkről nem is szólva. Kezdetben pénzt nem fogadott el (ez még inkább növelte hitelét), az önkéntes adományokat előbb beruházásokra fordította. Gráfenberg (így hívták a kis helyiségeket) faházikójából rövidesen hatalmas vízgyógyintézet lett. A közeli forrás táplálta, búcsújáró helyekkel vetekedett a forgalma.

Német orvostörténészek szerint főleg a higanykezelésbe belerokkant szifilitikusok látogatták. Ellenfeleinek epés megjegyzése szerint Gráfenberg valóságos higanybánya, ahol ugyan kevés folyékony ezüstöt izzadnak ki, de több haszonnal, mint bármelyik mercuriális aknából. Még az osztrákok iránt mindig gyanakvó franciák is a hideg víz zsenijének titulálták.

Még életében szobrot kapott, szép szecessziós ezüstérmét verettek a tiszteletére. Ami a luetikus pácienseket illeti, a mi gróf Wesselényi Miklósunk többször megfordult Priessnitz mester intézetében. Nem sok eredménnyel, de a csodagyógyhelyek a kudarcokat nem írják emléktáblákra. Máig nem tisztázott, hogy Wesselényi megvakulását a chiasma opticum tumora mellett a higanykezelések mennyiben siettették! Gráfenberg híre nőtt, látványos javulások az orvosok egy részét is meggyőzték. A páciensek között nem egy doktor akadt, mások a hidroterápia elsajátítása végett jöttek.

Aki nem tudott személyesen eljutni, levélben fordult tanácsért a mesterhez. Priessnitz diktált, a felsége és a titkára válaszolt a levelekre. Több ezerre! Pácienseibe valósággal szuggerálta a gyógyulás hitét – ez volt bizonyára egyik titka. Kiegészítő terápiaként mozgást, a nagyon legyengültnek sétát, a jobb kondícióban lévőknek favágást, a hölgyeknek szintén fizikai munkát írt elő. A mozgás mellett elve volt a minél kevesebb gyógyszer szedése, valamint az abszolút alkoholtilalom. Ez utóbbi révén minden más fürdőhelytől különbözött. Ha nem is a totális prohibíció, de az abuzusoktól való tartózkodás a legyengült betegeknél, mindenképp elősegítette eredményeit.

Munkásságát a híres bécsi fakultás annyira taksálta, hogy 1864-ben már magántanárt is habitáltak a hidroterápia tárgyköréből. Wilhelm Winternitz tanár ezirányú ténykedését az 1894-es

budapesti nemzetközi orvoskongresszuson ismertette.

Mint említettük, Floyer híres hidroterápiája 1834-ben jelent meg magyarul Pesten. Priessnitz módszerét fővárosunk orvosai hamar átvették.

Az Orvosi Tár 1840-es évfolyama arról tudósít, hogy „Pesten a városerdőn túl Vízyógyintézetet állít fel egy társaság. Kormányzását egy Grafenbergerben és más nevezetesebb ilyen intézetben tartózkodott orvos veszi át. „Az ellenkezője lett volna meglepő. Nálunk a csoda mindig sikerre számíthatott. Az intézetbe szabad volt a bejárat, minden orvos a saját betegét kezelhette, akár manapság Amerikában. Hogy a személyiségnek mekkora szerepe volt, bizonyíték rá a folytatás. A gombamód szaporodó vízyógyintézetek közül egyedül Wörishofen városkában a Kneipp páter vezette „Wasserkurhaus” maradt versenyben. A rokonszenves bajor lelkész főleg hasznos életrendi és étrendi tanácsokkal érte el eredményeit. Soha nem tartotta magát csodadoktornak. Utasításait Jagicza Lajos ravaszdi lelkész fordította le és az esztergomi Buzarovits-nyomda adta ki először 1891-ben. Egy év múlva Budapesten, Ilosvai Húgó magyarításában.

Amikor a bécsi egyetem Winternitz-et a hidroterápia magántanárává habilitálta, ugyanakkor kapta meg ezt a titulust Pesten Pete Zsigmond, akinek 1866-ban jelent meg a Fürdői életrend című kis könyve. A belgyógyász professzorok közül Wagner János, Kétly Károly és Korányi Frigyes sokra taksálta a hidroterápiát. Korányi szerint a tífuszos láz mérséklésében hatásosabb, mint az akkor előállított phenacetin illetve salicyl-készítmények.

Tény, hogy lázcsillapításra, orbáncos és trombozisos végtagok kezelésére ma is célszerű alkalmazni. Ha pedig Priessnitz mester, illetve Kneipp páter tanácsait tekintjük, legyengült szervezetnél az abuzusok kerülésére, tisztelettel kell megemlékeznünk a külső-belső hidroterápia, valamint az egészséges életmód laikus apostolairól.

A sebészet rögös útja

A sérülések ellátása a legősibb gyógyténykedések egyike, ezt bizonyítják a paleopatológiai csontleletek, a barlangi rajzok, az egyiptomi papirusztekercsek és a mezopotámiai agyagtáblák hieroglifái. Nem utolsósorban a még civilizáció-mentes körülmények közt élő természeti népek (busmanok, pápuák stb.) ismert szokásai, valamint a népi gyógyászat gyűjtött emlékei.

A görögökkel kezdődő szakszerűség először Homérosz halhatatlan eposzaiban olvasható: „mert hiszen egy orvos vetekedhet száz daliával, nyílvesszőt ha kivesz és flastromot rak a sebekre.” Hellén díszedényen megcsodálhatjuk Achillest, aki Trója ostrománál bekötözi Patroklosz combján a vérző felületet. Hasonlót láthatunk egy szkíta aranyvázán, a fászlás plasztikus ábrázolását a nomád ötvösművészet eme remekén. A Hippokratész nevével hitelesített fénykorban az egyetemes medicina keretéből már kezd kiválni a kirurgia, hiszen a híres esküszöveg szerint „a művészetét őrző medikus” nem végez pl. kőműtetet, meghagyja azt a kézműves lithotomusoknak. A hippokratészi medicina tehát elsősorban belgyógyászati jellegű, tüneteket leíró és tapasztalat alapján gyógyító gyakorlat, amelynek magas erkölcsisége mindmáig mérvadó.

A sebészet viszont főleg a harcosokat kísérő mesterborbélyok feladata lett, gyér anatómiai ismeretekkel, ám elég látványos eredményekkel.

A rómaiaknál a nagy rendszerező Galenosz (maga is görög volt és Marcus Aurelius kortársa) a sebészt nem sorolja az orvosok közé. Mivel embert soha nem boncolt, morfológiája spekulatív és sematikus. Vitathatatlan szaktekintélye és sejthető kapcsolata a korai kereszténységgel viszont alkalmassá tette műveit a középkori skolasztikus kanonizálásra. Az ókor sebészeti ismereteit elsősorban az arab szerzők (Avicenna, Abul-Kászim) mentették át az Újkorba. Antyllosz érleketési technikáját szinte újra fel kellett fedezni. A Római Birodalom bukása után kialakult kolostori medicina nem idegenkedett a sebészi ténykedéstől. A Monte Cassino-i apátságából szétsugárzó bencések, majd a Salernoi Iskola empirikusai a gyógyítás eme ágát is gyakorolták, mígnem az 1163-as tours-i zsinat az „egyház irtózik a vértől” (Ecclesia abhorret a sanguine) szentenciájával eltiltotta őket a sebészkedéstől. Az arra rászorulóknak mégsem maradtak ellátatlan. Egyrészt az istenhátamegetti helyeken senki nem ellenőrizte a medicina pastoralist tanult papok ténykedését, másrészt a kialakuló egyetemi képzés (Párizs, Bologna, Montpellier) már biztosított bizonyos világi munkamegosztást. Az orvosok a medicina klasszikusainak könyvei alapján gyógyítottak, míg a manuális szakmák (sebészek, felcserek, kőmetszők, hályogműtők, fogászok) céhekbe

tömörülve tevékenykedtek. A szülészet egyelőre a bábák privilégiuma maradt.

A XII. századi mélyponttól kiindulva értjük meg igazán, hogyan lett a sebészet a XIX. században a medicina legsikeresebb diszciplínája. Közben akadtak magányos óriások, főleg a latin utódállamokban. Ilyen volt a XIII. században Henri de Monedville, aki túllépett boncolásai révén a galenoszi anatómián. Felismerte a sebellátás tisztaságának előnyeit, nem vallotta a „*pus bonum et laudabile*” (a genny jó és dicséretes) klasszikus elvét. Guy de Chauliac, az avignoni pápák és a XIV. század legjelentősebb orvosa megírta a „*Chirurgia Magna*” című művét, amely hosszú ideig a sebészet kézikönyve maradt. Technikájában tökéletesebb, mint Mondeville, viszont szemléletében konzervatívabb. A felcser fogalma német nyelvterületről származik (Feldscher, hadi borbélysebész). A Gutenberg-galaxis első kirurgiai csillagaként 1497-ben jelent meg H. Brunshwig: „*Wund-Artzney*” című könyve, majd 20 év múlva H. von Gerssdorf hasonló munkája. Mai szemmel inkább ijesztő illusztrációkkal mutatja be a korabeli sebellátást, illetve végtag-amputációkat. Kiegészítve a buzogány okozta koponya horpadások, valamint a kínozásokra emlékeztető sebészeti „műszerek” reprezentálásával.

A nagy reneszánsz mecénás pápa II. Gyula udvari orvosa: Giovanni Vigo azzal a merész ötlettel állt elő, hogy a lőtt és vágott sebeket forró olajjal kell kiégetni. A vérzés csillapítására, valamint a méregtelenítésre. Az Újkor elején viszont ez volt a „fenékküszöb”, ahonnan már csak feljebb lehetett lépni.

A mai értelemben vett sebészet első korszakos dátuma: 1543. Ekkor jelent meg Vesalius anatómiája, amely már elég pontosan mutatta az emberi test topográfiai konstrukcióját. A nagy vallon és tanítványai: Fabricio ab Acuapendente, Falloppio, a bonctan mellett a sebészetet is előadták a pádovai egyetemen. A vesaliusi iskola ellenlábasa, a párizsi Dubois-Sylvius professzor védőszárnyai alatt születtek meg a funkcionális kirurgia szemléletváltó eredményei. Francia földön, egy egyszerű felcser zsenialitása révén. Ambroise Paré (mert hisz róla van szó) az 1536-os piémontei ütközet után már nem használt forró olajat a „méregtelenítésre”. Sőt azt tapasztalta, hogy a rózsaoiljas-tojásfehérjés kötés alatt a sebek jobban gyógyultak. Tehát a kiégetés szükségtelen és fájdalmas. Vérzéscsillapításra pedig jobb az ér lekötése, a ligatura, amelyet Antyllosz után újra felfedezett. Az amputált végtagok pótlására kitűnő és szellemes protéziseket szerkesztett. Műtétnél ügyelt a tisztaságra, tökéletesítette a trepanáció technikáját. Szorgalmazta a férfiak bevonását a szülészetbe, elsőként alkalmazta a lábfordítást. Latinul nem tudott, így műveit anyanyelvén írta. Gyakran hangoztatta: „*Je le pansay et Dieu le guarist*”, vagyis „én kezeltem, Isten gyógyította meg”.

Mindezek csak fokozták népszerűségét. Fura, hogy a sebészet megszületése egy felcser nevéhez kötődik.

A következő században sebészeti szempontból is legfontosabb felismerés a vérkeringés mechanizmusának tisztázása (Harvey, 1628.). Gazdagodtak a mikromorfológiai ismeretek, Malpighi felfedezte a kapillárisokat, a Napkirály udvari orvosa megpróbálkozott a vérátömlesztéssel. A sebészeti összegző mégis Fabricius von Hilden, a düsseldorfi herceg udvari felcsere.

A XVIII. század már megalapozta a romantikus kor kirurgiájának diadalútját. Évezredes mellőzés után a sebészet főleg Franciaországban kezdi betölteni a medicinán belüli helyét. Közismerten hozzájárult ehhez a XIV. Lajoson végzett sikeres végbélsipoly műtét. Majd 1731-ben megalakult a sebészet Királyi Akadémiája. A jeles seborvos Jean Louis Petit felismerte, hogy mesterségesen előidézett hashártya-letapadás után az epekő kívülről veszélytelenül eltávolítható. Megszerkesztette a tourniquet eszközt az érleszorításra. Elkülönítette az agyrázkódást az agnyomás tünettanától. elsőként alkalmazta sebészeti fájdalomcsillapításra az ópiumot. Petit már valóban seborvos volt. A francia sebészeti akadémiával egyidőben Frigyes Vilmos porosz császár megalapította a berlini Charité kórház katonai sebészetét, Angliában a borbély-sebészek céhétől elkülönült a Sebészeti Mesterség és Tudomány Testülete, majd a Habsburg-monarchiában II. József életre hívta a sebészképző Josephinumot. A szigetországban Cheselden, Pott és a Hunter-fivérek garantálták a színvonalat, a kontinensen P. J. Desault munkássága a mérvadó. Az egyszerű kulcsonttörést még ma is az ő módszerével rögzítik. Zseniális tanítványai: a sebésznek indult, de a modern patológiát megteremtő F. X. Bichat, utóda egyben G. Dupuytren, a beleken új passzázst létesítő enterotom műszer megszerkesztője. Nevét inkább a tenyérbőnye zsugorodásról ismerik.

Döntő volt a nagy francia forradalom nyomán az „École de Santé”-szerű orvosképzés bevezetése, vagyis a sebészet integrálása a medicinába. A revolúciós és napóleoni idők jeles kirurgusa, az igazán hadisebész D. Larrey szervezte meg először, hogy a sebesülteket ne másnap, hanem már csata idején szedjék össze. Őmaga a borodinoi ütközet napján többszáz amputációt végzett, a mínusz 20 fokos hideg ellenére. Új csonkító eljárásokat, így a csípő- és vállizület kiízesítését oldotta meg, máig elfogadott módon. Érzéstelenítésre havas jeget használt. Elkísérte a „kis Káplárt” Waterloo-i végzetéhez. Angol oldalon a fiziológus és sebész Ch. Bell irányította az ellátást.

Cooper az érlekötések és sérvműtétek mestere volt. Csonttöréseknél a francia Velpeau dextrin,

enyv és vízüveg keverékkel végezte a rögzítést, holott a holland Hendriksz már 1814 óta használta a sokkal alkalmasabb gipszet. A belga katonarvos Mathysen pedig mullpólyára szórva vezette a gyakorlatba.

A berlini Charité falai közt a plasztikai sebész Dieffenbach az iskolateremtő mester. Utóda: Langenbeck bevezette a finom fémszálal varrást, amelyet az amerikai Marion Sims alkalmazott először az operatív nőgyógyászatban. A német Middeldorf a galvanokausztikus vérzéscsillapítás kezdeményezője. Az említett nevek, valamint Strohmeyer, Little, Delpech és Péan munkássága révén a sebészet addig soha nem képzelt beavatkozásokat tett lehetővé.

Mégis hiányzott két fontos feltétel a sokat emlegetett diadalhoz. Eddig főleg Franciaország, Anglia és Németország játszotta a főszerepet, az új fejezet megnyitására azonban már Amerika is hozzájárult és hát hazánk, a Habsburg-birodalom keretében.

Igaz, a kitűnő vegyész Davy szigetországi otthonában állította elő a kéjgáznak keresztelt nitrogénoxidult, karrierje mégis az Újvilágban kezdődött. Előtte egy Long nevű sebész már 1842-ben végzett éternarkózisban műtétet, de elfelejtette leközoelni. A kéjgázt először H. Wells használta foghúzásra 1844-ben. Majd Boston egyetemére Warren professzorhoz ment, műtétekhez ajánlani. A kísérlet nem sikerült. Később egy másik fogorvos, W. Morton már éternarkózt alkalmazott, egy Ch. Jackson nevű vegyész javaslatára. Kedvező tapasztalatát Warren mester is elismerte, műtéteinél alkalmazta és ezzel elkezdődött a narkózis diadalútja. Közben a három kezdeményező között áldatlan prioritási harc tört ki, mindhármójuk vesztésével. Wells öngyilkos lett, Jackson megőrült, Morton tönkrement. A fényes fejezetnek ez volt az árnyoldala.

J. Simpson 1847-ben bevezette a kloroform narkózt. A következő évben már a szabadságharc közepette hazánkban is hódított a narkózis. Balassa János professzor éterbódításban végezte virtuóz műtéteit.

A másik princípium, az asepsis gondolata is 1847-ben született meg. Semmelweis Ignác ismerte fel a „non infectio” elvét és gyakorlatát, amelyet a bakteriológia cáfolhatatlanul igazolt. Őt tekintjük az asepsis úttörőjének és ez nem csökkenti Lister érdemét az antisepsis terén.

Végül pár dátum és néhány név a teljesség igénye nélkül. Az angol Hancock 1848-ban végezte az első „lege artis” appendectomiát, de polgárjogot csak az amerikai Mc. Burney szerzett neki a nyolcvanas években. Th. Billroth 1881-ben végezte először a róla elnevezett gyomorműtétet, egy év múlva megtörtént az első epehólyagkiirtás. Pirogoff, Schleich, Schimmelbusch, Godlee, Kocher és Reverdin nevét sem hagyhatjuk említetlen.

A kezdetben lenézett felcseri foglalkozás így emelkedett látványos és csodált műtőorvosi rangjára.

Ezért nevezte Jürgen Thorwald a 19.-et a sebészet évszázadának.

Az injekció históriája

A gyógyszerek parenteralisan történő bejuttatása a beteg szervezetbe másfél évszázadra sem tekint vissza, ám azóta elképzelhetetlen nélküle az orvosi kezelés. A fecskendő a modern medicina egyik szimbóluma lett, az egyszeri használatos pedig a régiek megvalósult álma. Mint általában a klinikumok legtöbb alapkelléke, ez is a 19. század elejére vezethető vissza.

A nagy francia fiziológus Magendie 1809-ben kísérleti kutyáknak kihegyezett nyárrsal nyílmérget juttatott be a parenterális hatás kipróbálására. Az állatok kimúltak, de a dátum belekerült a szakirodalomba. A párizsi mester egyik tanítványa, A. J. Lesieur doktor 1825-ben módosította a metódust: hólyaghúzóval fellazított bőrön keresztül dörzsölt be gyógyszert, figyelemre nem méltó eredménnyel.

Az első oltótűt Lesieur ötlete alapján a szintén francia G. V. Lafargue konstruálta, de az még tömör fémeszköz volt. A varrótű-szerű instrumentumot morfinoldatba mártotta, majd a beteg bőre alá szúrta. Ez is a kísérletezés egyik emléke maradt, mivel kellő dózis híján nem vezetett látványos eredményhez.

Az első, bőrdugóval és átjárható tüvel ellátott fecskendőt a lyoni sebész G. Pravaz szerkesztette, de sem subcután, sem intracután bejuttatásra soha nem használta. Tehát a közhiedelemmel ellentétben nem ő az injekciós kezelés kezdeményezője, noha történetét regények örökítették meg. Eredeti célja volt véralvasztó vaschlorid oldatot aneurysmába fecskendezni, de 1853-ban elhunyt, mielőtt a róla elnevezett gyógyító eszköz elkezdte volna diadalútját.

Szerencsésebb honfitársa, L. Behier már gyógyszert is juttatott be. Az igazi áttörést azonban a skót A. Wood doktor fellépése jelentette. Mai szemmel az egésznek van valami hátborzongató háttere. Amikor az első injekciókat beadták, sem a sterilitással, sem a gyógyszer adagjával nem törődtek. A véletlenül, vagy szerencsén múlt az eredmény. Ahogy a derék Wood doktor 1858-ban írta, miután egy súlyos neuralgiát strichnin adásával sikerült megszüntetnie: „újból soha nem próbálkoztam a szerrel, mert majdnem két embert ölt meg egyszerre, a betegemet, egy idős hölgyet és engemet, az akkor még ifjú orvost, aki ugyancsak majdnem belehalt a félelembe”.

Korrekt beszámolójával Behier doktor sem maradt el tőle. Idegzsábat kezelt tetemes adag atropinnal, s jelentkeztek a szokásos melléktünetek: rossz közérzet, szédülés, hallucinációk. A franciák és britek versenyéből a németek sem akartak kimaradni. Erlenneyer coblenzi tanár (akit főleg lombikjáról ismerünk) 1865-ben könyvet írt az injekció subcutanea-ról. Anélkül, hogy Wood

prioritását kétségbe vonná, kihangsúlyozta az ír orvos F. Rynd érdemét, aki már tíz évvel korábban sikerrel kezelt arcidegzésbát morfium lokális bejuttatásával. Wood erről bizonyíthatóan nem tudott. Erlenmeyer többoldalas irodalmi felsorolásából az elsőbbség nehezen bogozható ki, a pálmát mégis skót kollégájának nyújtotta.

Fecskendője már fémdugós (majd sterilizálásra is alkalmas), készült Pravaz halálának évében. Közben a párizsi Valleix tanár leírta a máig róla elnevezett neuralgiás pontokat, Wood doktor ennek alapján végezte a helyi kezelést, már látványos eredménnyel. Injekciós instrumentumát tovább tökéletesítette, kalibrálta, beosztással látta el. Az ópiumcseppeket addig is használták fájdalomcsillapításra, de tartottak a megszokás veszélyétől. Wood kezdetben arról volt meggyőződve, hogy a lokálisan beadott morfium csakis helyileg hat, tehát a mesterségesen előidézett narkómia elkerülhető. Bizarr ötlete volt a morfiumot Sherry italba oldani. Úgy gondolta, nem lesz olyan direkt izgató hatása, mint a tiszta alkoholnak, továbbá nem rozsdásítja úgy a fémrészeket, mint az ópium vizes oldata. Minél vékonyabb tűket készített a szövetroncsolás mérséklésére.

Az injekciózás történetében 1858 az igazi mérföldkő. Wood doktor sikere csúcsán szaklapokban hirdette eljárásának hatásosságát, eredményeit külföldről is visszaigazolták. Ugyanakkor jelentkezett azonban eltérő vélemény is, méghez a egyik brit honfitársa, Ch. Hunter londoni sebész részéről. Ő kezdetben fenntartás nélkül alkalmazta a lokális anesztéziát, míg észre nem vette, hogy az injekciók helyén tályogok jelentkeztek. Az utókor szemében az igazi meglepetés, hogy korábban nem számoltak be hasonlókról. Hunter ennek ellenére adta tovább az injekciókat, csak a neuralgiás pontoktól jóval távolabb. Azt tapasztalta, a fájdalom ugyanúgy megszűnik. A londoni sebész ebből új következtetéseket vont le, vagyis be lehet adni távolabb, de akkor nem helyi, hanem általános fájdalomcsillapító hatásról van szó. Hunter logikája helyes volt, de Wood kezdetben nem hitt a tényeknek. Sajtóvita tört ki közöttük, amelyből természetesen Hunter került ki győztesen. Arra viszont egyikük sem jött rá, hogy itt nem gyógyításról, hanem tünetcsökkentésről van szó. Huntert is elragadta a lendület, s odáig ment, hogy a morfiumot már közönséges nyugtatónak is alkalmazta.

A mesterségesen előidézett morfinizmus veszélyére a cambridge-i orvosprofesszor Th. C. Allbutt hívta fel nyomatékosan a figyelmet. A következőket írta 1870-ben: „igen sok tanulmányt és jelentést írtak a morfium subcután felhasználásáról itthon és külföldön, de egyetlen olyan közleménnyel sem találkoztam, mely felhívta volna a figyelmet erre a lehetséges veszélyre.”

Paradox módon tehát a morfinizmus úgy terjedt el, hogy az ópiumfogyasztást akarták kiküszöbölni. Majd a heroin lett a morfin, az amfetamin pedig a barbiturát „ártalmatlan pótszere.” Ahogy az amerikai N. Howard-Jones professzor írja: „az orvostudományt is felelősség terheli a kábítószeres elterjesztésében”.

Hazánkban Erlenmeyer könyve 1867-ben jelent meg: „A gyógyszerek bőralá-fecskendezése” címmel, Ledvay Benő fordításában. A terápiás javaslat skálája meglepően széles: általános bántalmak, mérgezések, lelki zavarok, delírium tremens, álmatlanság, hasi görcsök, idegzsábák. Allbutt professzor bizonyára elhűlt ezek olvastán. A szemészet pápája, A. von Graefe is könyvet írt A bőr-alá fecskendezésről a szemészeti gyakorlatban, ám annak nincs polipragmáziás jellege. Magyarul 1869-ben jelent meg, fordította Koller Gyula doktor.

Meglepő, hogy a fertőzés veszélyét nem hangsúlyozták, sőt a német A. Eulenberg tanár alaptalannak tartotta a félelmet. Hunter pedig önmagához híven azt javasolta: változtatni kell gyakran az injekció helyét, így elkerülhető a tályogosodás.

Egy amerikai orvos, H. H. Kane tanár viszont statisztikai módszerrel mutatta ki a sterilitás hiányának következményeit. Végül 1885-ben már hivatalos szervek hívták fel a figyelmet a rászokás és a fertőzés nem kívánt lehetőségére. Ettől a dátumtól számítjuk a korszerű injekciózást, melyben a morfium csak kezdetben játszott főszerepet. Megjelentek a kifőzhető Luer-féle üvegfecskendők, cserélhető tűkkel, ml-es beosztással és adagoló csavarral ellátva.

Nem árt a keserves kezdetekre emlékezni, amikor naponta dobjuk gyűjtőkosárba az egyszer használatosokat.

A Fresenius-központ névadója

A dializáló intézet létezéséről és áldásos tevékenységéről orvosok és betegek egyaránt tájékozottak, a szakmai ismeretek szintjétől függetlenül. Gyanítható azonban, hogy Fresenius kilétét illetően kevesen tudnának, ha egyáltalán tudnának valami válaszfélét adni.

Ezért gondoltuk: ideje lenne azt a 19. századi kitűnő német kémikust bemutatni, aki a minőségi vegyelemzés módszertanát oly érvényesen alkotta meg, hogy Szabadváry Ferenc professzor szerint „azt ma is rendszerében írják, tanítják és végzik szerte a világon”.

Paradox módon a dialízis definíciója mégsem tőle ered. Az angol Thomas Graham észlelte, illetve publikálta először 1861-ben, hogy a féligáteresztő hártván a kristályosítható anyagok, azaz a krisztalloidok (pl. a sók) gyorsan, míg a nem kristályosíthatók, az un. kolloidok (pl. a fehérjék) lassan diffundálnak át. Ennek elvén alapul az extra-, illetve intracorporalis dialízis, amelyet csak jó száz esztendővel később kezdtek az emberi szervezet „salaktalanítására” használni.

Ez sem változtat azon a tényen, hogy a dialízis-állomás névadója Carl Remigius Fresenius, aki 1818-ban (Semmelweis Ignáccal egy időben) látta meg a napvilágot a Majna melletti Frankfurt városában. Bár jogász családból jött, középiskolás korától különös vonzalmat tanúsított a kémiai képletvilág iránt. Érettségi után néhány évig egy patika műhelyében inaskodott, azt követően a bonni egyetemre iratkozott és ott szerzett vegyészmesteri oklevelet.

A Rajna bal partján fekvő kisváros nagyhírű univerzitásán akkor még nem léteztek kötelező laboratóriumi gyakorlatok. Az egyébként jó nevű Marguart professzornak sem volt erős oldala az analitika. Noha 1829-től létezett a Heinrich Rose-féle vegyelemzési kézikönyv, a nehezen áttekinthetősége, a rendszerezés hiánya miatt alig volt alkalmas a kémiai oktatásra. A fiatal Fresenius nagy érdeme, hogy lefektette az ionkeresés klasszikus menetének szabályait, kiválogatta a legfontosabb elemeket és egyes jellegzetes reakciók alapján máig érvényes osztályokra bontotta azokat.

Első munkáját előbb jegyzet formájában „magánhasználatra” szánta, de professzora felismerte benne az óriási fantáziát és kiadásra ajánlotta. Felfigyelt rá Németfölt akkori koronázatlan kémikus királya, a giesseni Justus Liebig tanár, és ő írt ajánló előszót az 1841-ben megjelent munkához. A korszakos mű még kilenc kiadást ért meg. Ezek után nem meglepő, hogy 1841-től Liebig laboratóriumában találjuk és a Mester ajánlata alapján 1843-ban már magántanárrá habilitálták.

Szerette az önállóságot, alig 27 éves, amikor a wiesbadeni mezőgazdasági főiskola meghívta tanszékvezetőnek. A laboratóriumi feltételek ott is hiányoztak, követte hát Marguart professzor példáját, 1847-ben magánlaboratóriumot létesített a saját pénzén, első asszisztense lett a lombikjáról ismert Erlenmeyer. A fiatal tanár kézikönyve sikerén felbuzdulva 1862-ben megalapította a világ első analitikai tárgyú folyóiratát, amelyet az 1897-ben bekövetkezett haláláig szerkesztett. Adatai a csapadékok összetételéről máig időtállóak.

Érdekes a magyarországi pályafutása. A nagy szervező Markusovszky és társai 1863-ban létrehozták a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulatot, amely kezdetben fordításokkal elégítette ki az egyre növekvő szakmai igényeket. Az I–II. könyv, F. Niemeyer kór- és gyógytana, Lendvay Benő, illetve a karcagi Kátai Gábor magyarításában. A megjelenés éve 1865. Azt követte önálló műként Böke Gyula fülgyógyászata (1868), majd negyediknek Fresenius műve: „Bevezetés a minőleges vegyelemzésbe...”, Say Móricz fordításában. Az előszó szerint nagy gondot okozott a vegytani „műnyelv” alkalmazása. A túlzott magyarítás első hulláma után vagyunk, miután Bugát Pálék nyelvvédő és újíto buzgalma minden idegen kifejezést ki akart irtani a hazai természettudományos szakirodalomból.

Így lett az oxigén „éleny” (mert az élethez szükséges), a jód „iblony” (mert ibolya színű a gőze), a morfium „szunyál” (mert bódító hatású) és a strychnin „szorál” (mert szorulást okoz). A methyamin pl. Bugáték nyelvén „lölylégkönecsdék”, amelyet akkor sem értettek. Csak a higany állta ki az idő próbáját. A dialízis „átszivárgás” néven szerepel a könyvben, a szerző korrekt módon utal Graham prioritására, hozzá ábrákat mellékel.

Kétségtelenül Fresenius közvetítette felénk, ezért nem indokolatlan a névadás. Az analitikai kémia történet regisztrátumában csak Berzelius, Boyle, Gay-Lussac, Lavoisier és Liebig neve fordul elő többször az övénel.

Ez is jelzi, mekkora horderejű vegyész volt ez a latinos hangzású név alig ismert birtokosa, aki végül fogalommá vált a medicinában.

A szomszédos Ausztria három orvosegyeteme közül (Bécs, Graz, Innsbruck) a tőlünk térben és kapcsolatokban legtávolabbi az idén ünnepli első megnyitásának 300. évfordulóját. A legelső bezárások, majd újabb megnyitások követték, mert Tirol gyönyörű fekvésű fővárosa mindig makacs rátartisággal ragaszkodott egyeteméhez, a tájfőváros és szellemi központ eme fontos kellékéhez.

A Habsburg-dinasztia Bécsét megelőző császárvárosában I. Lipót az ellenreformáció sürgető

ürügyén 1669-ben egyetemet alapított az Inn-parti jezsuita kollégiumban. Feladata volt egyrészt sasfészke lenni a régi hitnek (Hort des alten Glauben), másrészt aki Tirolban tanulásra szánta magát, ne vigye máshová (főleg Itáliába és Bajorországba) a pénzét, inkább más vidékekről csábuljanak ide, ha mégoly szerény költségekkel is. Ez idő tájt a város alig számlált 5000 lelket.

Az orvoskar – saluberrima facultas – 4 év múlva, 1673-ban csatlakozott kiegészítő társként a teológia és filozófia mellé két tanszékkal – theoria et praxis – és egy professzorral. A szükség-polihisztor orvostanár 1676-ban kapott társat, ettől kezdve megosztva oktatták a két nagy studium-csoportot. A theoria keretében: fiziológia, hygiotheoria, pathologia és semiotika (a betegségek megjelölésére szolgáló tan) voltak a kötelező tárgyak. A praxis: materia medica, praegnosis, therapia, sebészet és orvosi klinikumból állott. 1689-ben III. tanszékként csatlakozott az anatómia – mint az oktatás differenciálódásának – igen fontos lépése. A kor skolasztikus hajlamának megfelelően 1691–1702 között külön tanszéken oktatták Hippokratész aforizmáit, nem utolsósorban mert a császári helytartó feleségének háziorvosa honoráriumként katedrát is igényelt. Az Orvosi Kollégium nagy ellenszenvé és effektív ellenállása sem tudta megakadályozni a IV. tanszék (a sebészet) felállítását 1733-ban, de 4 év múlva hozzácsatolták az anatómiához. Ez a nagyfokú averzió egyrészt a sebészetnek – mint az orvosokhoz „nem méltó” felcser-mesterségnek – szólt, másrészt a tanszék-aspiráns Hyeronimus Bacchetoni személye ellen, aki nem átalott „közönséges kőmetsző”, még hozzá itáliai családból származni. Nagy respektje volt viszont a bonctannak, ezért felállították a theatrum anatomicumot. (Azt tartották, ami a sebészetben tudományos, az anatómia.) Kémia, botanika tanszék nem lévén, a szükséges gyakorlatokat a hallgatók a városi gyógyszertárakban voltak kénytelenek végezni. A klinikumhoz a beteganyagot a városi kórház szolgáltatta, tehát a professzorok „mellékállásként” egyben a város alkalmazottai is voltak. Anyagi szükségből, mert a fizetésük lényegesen alacsonyabb volt, mint a másik két karon.

Az egyetem életében nagy jelentőségű volt 1742-ben Mária Terézia reformja. A városi kórházat átvette az egyetem, a professzorok fizetését f elemelték. Hagyománytiszteletből ismét megnyílt az aforizma-tanszék, legalábbis átmenetileg. A császárnő megbízásából gróf Rudolf Chottek kidolgoztatta a Restabilisierungsdirektet. A tanulmányi időt 4 évre emelték, végzés után 3–4 évet kellett a kórházban tölteni, majd kötelező záróvizsga követte az Orvosi Kollégium előtt. Gerard van Swieten 1754-ben felkérte az anatómus tanárt a szülészeti kiegészítő oktatására. 1765-ben bevezették a 6 hetes bábakurzust. A sebészet 1772-ben végérvényesen különvált az anatómiától, a szülészeti a sebészethez csatolták. Megnyílt 1774-ben a várva várt V. tanszék, a kémia-botanika;

az anyagi feltételeket hozzá a jezsuita rend feloszlata biztosította. (1781-től már állatorvost is oktattak.) Tehát szívós türelemmel és türtőztetett le nem mondással sikerült lépésről lépésre megvalósítani a tiroliak nagy álmát: a korszerű universitást.

És ekkor jött a meglepetés: II. József tanácsadói javaslatára, takarékosági szempontokra hivatkozva 1782-ben megszüntette az egyetemet. Helyén egy nem egyetemi jogú líceum létesült teológiai és filozófiai fakultással, jogi, seborvos-felcser és bábaképző részleggel. A tanszékek számát 6-ról 3-ra, a tanulmányi időt 4-ről 2 évre csökkentették. „A legnemesebb és legtragikusabb sorsú Habsburg” (Németh László találó megállapítása) korai haláláért a rebellis-reakciós magyar nemesség mellett a tiroliak szurkoltak leginkább. Nem hasztalan, mert az utód, II. Lipót, 1792-ben 6 tanszékkal ismét beindította az egyetemet. A képzés idejét 1808-ban 4-ről 5 évre bővítették, de ismét zavaró körülmények jöttek.

Ugyanis Tirol az Európát végigmozgató napóleoni háborúk idején a francia császárral szövetséges bajorok megszállása alá került. A bajor Miksa-József reformokat és tanügyi kiszélesítést tervezett, de végrehajtásában maguk a tiroliak akadályozták meg. Kísértő balszerencséjükre, ezúttal haladó mivoltukért! 1809-ben Hofer Andreas vezetésével kitört a nagy népi felkelés, amelynek leverése mellékbüntetésként az egyetem újbóli bezárását jelentette. A nagy korzikai bukásának kevesen örültek jobban, mint a tiroliak, hiszen nagyon érzékeny pontjukra taposott. Rövidesen kiderült, hogy korai volt az öröm. A Bécs-centrikus vad-konzervatív szemlélet megtestesítője, a rideg-merev Ferenc császár, nem engedélyezte az egyetem visszaállítását. Hasztalan szerkesztettek beadványt beadványra, hangsúlyozták csordultig Habsburg-lojalitásukat, maradt a felcser-bába képző líceum. Benne tanított „praktische Medicina”-t a győri születésű (1807) Karpff Károly Antal az 1835/36-os tanévben. Hazalátogatóban nagyon fiatalon és hirtelen, váratlanul halt meg szülővárosában.

Közben a tiroliak nem szüntek meg apellálni és reménykedni. Az 1832-es kolerajárvány idején keservesen panaszkodott az innsbrucki képviselő, hogy kevés az orvos (mindenütt az volt), mert külföldön drága a tandíj, s aki külföldre szánja magát, az ott is marad a jobb kereset reményében. Közben a felcserképzés idejét 3 évre emelték, aminek következtében a hallgatók száma annyira megapadt, hogy még azt is a bezárás veszélye fenyegette. Például 1848–63 között évente átlag 6 személy szerzett képesítést. A népek tavasza, 1848, ismét reményeket rügyeztetett a tiroliakban, de másként, mint másutt.

Hinni akarták, hogy mindenkori Bécs-lojalitásuk most aztán hatékony ütőkártya lesz az

egyetem visszaérendelésére. Nem úgy történt, még Károly-Lajos főherceg közbelépése is hiábavaló volt. Gróf Thun, mint a legfőbb illetékes, Ferenc szellemében hajthatatlan maradt. Csak a leköszönése hozott változást.

1860-ban császári határozat ment a tiroli parlamentbe: amennyiben az anyagi feltételeket megtudják teremteni, nincs akadály a visszaállításnak. A szerény lehetőségek számbavétele közepette már nem is volt meglepetés az újabb határozat, amely az előzőt semmisnek nyilvánította. Mint annyiszor, a sértettek most sem hagyták annyiban a dolgot.

Felkeresték von Hassner minisztert, von Hassner a nagy tekintélyű Carl von Rokitanskyt, kettejük fellépése 1869-ben elhárította az akadályokat, sőt anyagi támogatást is biztosított. (A tiroliak feltétlen császárhűségére jellemző, hogy az egyetem egyik névadója a mindig hátráltató Ferenc császár lett. Universitas Leopoldino–Francisca.)

A felcserképzőből öt tanszékot szerveztek: anatómia (prof. Dantscher), praktische Medicina (Otto Rembold), sebészet (Josef Fischer), szülészet-nőgyógyászat (Virgil von Mayrhof), általános pathologia (Tschurtschenthaler) került kinevezésre. A kiegészítő hat újabb tanszék: pathológiai anatómia (Ferdinand Schrott), szemészet (Ludwig Mauthner), farmakológiai kémia (Richard Maly) törvényszéki orvostan (Eduard Hoffmann), fizioológia (Vintschgau) és állatorvostan (Franz Wildner) következett. Bizottságot alakítottak 1871-ben a telekvásárlásra és az építkezések megkezdésére.

Ekkor újabb vita kerekedett, mert a város anynyi ragaszkodás után magáénak akarta tudni az egyetemet, az viszont inkább tartozott volna közvetlen az államhoz a kevesebb beleszólás és nagyobb anyagi támogatás reményében. A vita szerencsés kompromisszummal végződött, hajszállal az utóbbi felé hajolva. Ilyen viharos kar-történet tudatában nem meglepő, hogy az egyetem sokat hivatkozott múltjára, ezért 1869-től minden egyéb gondjaik mellett elkezdték az orvostörténelem oktatását. Nem külön stúdiumként elsőnek Otto Rembold volt az előadó, majd Wintschgau, Kleinwachter és Prokop Rokitansky (a nagy patológus fia) bizottságilag indokolták annak szükségességét.

Sok sükségtelen, de végül eredményes huzavona után 1881-ben az Anatómia és Kémia Intézet alapjainak lerakásával kezdődött, majd folyt 25 éven keresztül az építkezés. A ferencjózsefi békében kiteljesedettnek és tartósnak ígérkezett a tiroli egyetem élete, zavartalannak a fejlődése. Ám közbeszólt az első világháború tetemes emberveszteségekkel és súlyos következményeivel. Tirol déli részét Olaszországhoz csatolták, így az egyetem-klinika hátszágának jelentős része

elveszett. Az átlagos betegforgalom 500-ról 300-ra csökkent, az infláció idején anyagi csőd fenyegetett. Ekkor lépett közbe a talpraálláshoz elegendő segítséggel a Rockefeller-alapítvány. A húszas években volt az egyetem aranykora. Pregl 1923-ban a mikroanalitikai módszerek kidolgozásáért, Windaus 1928-ban a D-vitamin-kutatásért, Hans Fischer pedig 1929-ben a haemoglobinn és klorofill szerkezetének felderítéséért kapott kémiai Nobel-díjat. Ilyen szériával kevés egyetem dicsekedhet. A színvonalat fémjelzi többek között Trendelenburg neve, aki fiziológusnak, tanárnak, művésznek egyaránt kiváló volt. Kitűnően hegedült és híres élettani kísérletei mellett a hegedülés fiziológiájával is foglalkozott. Innsbruck keresett egyetemi város lett, öt világrészből látogatják, a külföldi diákok száma meghaladta a hazait. Különösen a téli sportok kedvelői jöttek szívesen. Orvoskarának híre a teológiáéval vetekszik, ami nagy szó.

Azonban Tirol vakítóan kék ege fölé is gyűlni kezdtek a barna fellegek. Az Anschluss idején a Reich bekebelezte az Universitas Leopoldino–Franciscaeát és kinevezte Deutsche Alpenuniversitätnek. Megsemmisítéssel fenyegető következményeit elsősorban a fajilag üldözöttek érezték. A világhírű endokrinológust, Gustav Bayerert megfosztották katedrájától, s a megtört öregember elébe ment sorsának, önkezeléssel vetett véget életének. Intézetét megszüntették, arra hivatkozva, hogy a birodalom fővárosában sem létezik külön „Experimentelle Pathologie”. (Egykor Virchow contra Rokitansky-ügy volt.) Hogy döntésüknek határozott és egyértelmű nyomatékot adjanak, Bayer professzor munkahelyéből fajbiológiai intézetet csináltak.

A birodalmi időkért ártatlan emberek és békés objektumok is fizettek. Például a belgyógyászat 90 százalékos bombakárt szenvedett. Háború után az egyetem ismét Tirolé lett, de úgyszólván mindent előlről kellett kezdeni. 1949-ben kezdődött az újjáépítés, azóta több klinikai osztály kapott modern formát. Különösen impozáns a sebészet. Az újjáéledés 20. évéről, a legutóbbi megnyitásának pedig centenáriumáról nagyszabású ünnepségekkel emlékeztek meg. Az egyetem évkönyveiben lapozgatva a szomszédos népekéhez viszonyítva kevés magyart találunk. Tanárai között is az említett egyet. Talán a laposabb fekvésű és közelebbi Bécsben és Grazban otthonosabban érezték magukat.

A pestisjárvány két híres regényben

Induljunk ki abból, hogy a jó regény sűrített és polarizált valóság, ennél fogva többet mondhat egy adott korról, mint a hiteles történelmi művek sokasága. A pestis megjelenése a szépirodalomban egyidős az irodalommal. Az Iliász első énekében Apollón pestist zúdít az engedetlen görögökre, míg egy másik klasszikus mű: Boccaccio Dekameronjának keletkezésében közismert a benne megörökített 1348-as firenzei pestis.

Az alábbiakban vizsgáljuk meg a két, térben és időben egymástól távol eső azonos járványt két eltérő alkatú, de hasonló szintű írói hitelesítésben.

Daniel Defoe, a páratlanul népszerű Robinson írója gyermekfővel, 4–5 éves korában élte át az 1665-ös londoni pestist. Ez esetben nem az élmény elsődleges hatásának lehet döntő szerepe, hiszen könyvét későn, hatvankét éves korában írta. Kútforrásai a csapást túlélő idősebbek elbeszélései, valamint a matriculákban rögzített adatok voltak, az átélés hitelének elemi erejét csak kivételes író adhatta hozzá.

A korabeli angol közhiedelem szerint a pestis Hollandiából került át Londonba, oda valószínűleg egy selyemszállító török flotta hurcolta be Itáliából, esetleg Kréta vagy Cyprus szigetéről. Legelső áldozatait a város nyugati részén fekvő Drury Lane egyházközség területéről szedte, ahonnan rövidesen átterjedt a szomszédosakra. A ragály szembetűnő jeleivel elpusztultak számát kezdetben mérsékelte a tovaterjedésnek nem kedvező decemberi időjárás. A következő év májusáig London kilencvenhét egyházközségében még „csak” ötvennégy személy pusztult el, a belváros érintetlen maradt. A hullákat kezdetben orvoshalottképek szemlélték meg, tehát a bejegyzett adatok megbízhatóak voltak, később a házi zárlat szigorú elrendelésével már laikusok is segédkeztek, így a pestis rovatba más fertőző betegségben elhaltak is bekerülhettek. A zárlat után sokan eltitkolták, hogy házukban beteg van, így szabadabban mozoghattak és szerezhették be a szükséges élelmet.

Amikor beköszöntött a meleg idő, a járvány elemi erővel tört ki. A pánikba esett londoniak tömegével igyekeztek vidékre jutni, a leghatásosabb védekezésnek a menekülést tartották. Isten akaratára bízni magukat még a legvallásosabbak se merték. Főleg a népes és szegények lakta külterületeket sújtotta elsősorban, a belvárost sokáig elkerülte. A királyi udvar Oxfordba menekült, ahol sikeresen vészelté át a válságos időket. A félelem babonákat, a babonák újabb félelmeket szültek. Miként Jónás Ninivében, London utcáin is kiáltozták a megszállottak: „Még negyven nap,

és elpusztul London”. A rémület, a látomások, az isteni büntetés tudata töltötte be a várost, arattak a kuruzslók, a szektás szélhámusok, de legfőképp a pestis. A közigazgatósági hatóságok az orvosi kollégiummal egyetértésben a következő rendeleteket hozták:

Valamennyi egyházközösségben egészségügyi ellenőröket kell kinevezni. Alpontjai:

Az egészségügyi ellenőrök kötelmei.

A fertőzött házak elé öröket kell állítani.

Betegvizsgálók kijelölése. Seborvosok és ápolónők alkalmazása. (Ha az ápolónő lakást változtat, huszonnyolc óra zárlat szükséges.)

A fertőzött házakkal és a pestisben megbetegedett személyekkel kapcsolatos rendelkezések.

Alpontjai:

A betegséget jelenteni kell.

A beteg elkülönítése.

A fertőzött tárgyak szellőztetése.

A házak lezárása. Tilos bárkit elszállítani fertőzött házból stb.

A halottak eltemetése. (Gyermek nem engedhető a temetőbe. A sír legalább hat láb mély legyen. Tilos a gyülekezés temetésnél is.)

Fertőzött tárgyakat tilos forgalomba hozni. Fertőzött házból tilos bármit elvinni.

A fertőzött házakat meg kell jelölni. Valamennyi fertőzött házat őriztetni kell. A ház lakóinak és a bérkocsik kötelmei.

Az utcák sepergetésére és tisztán tartására vonatkozó rendeletek:

Az utcák tisztán tartásáról.

Az utcaseprők hordják el a szemetet.

A szemétrakodó helyeket a várostól jó 'messzire kell kijelölni.

Óvakodni kell a romlott haltól, hústól és a penészes gabonától.

A csavargókra és haszontalan összejövetelekre vonatkozó rendeletek:

A koldusok nem csavaroghatnak.

Mindenféle csoportos játék tilos.

A kocsmák szigorúan zárva tartandók.

Érdeemes a fentieket felsorolni és szemügyre venni: hűen tükrözik a kor angol egészségügyének viszonylagos fejlettségét.

A szerző szerint három fő oka volt a járványnak, illetve elterjedésének:

A polgárok házaiba a bevásárló cselédek hurcolták be.

A városban mindössze egyetlen járványkórház volt.

A betegség oka fertőzés (a beteg lélegzete, sebeinek bűze, verejtéke), vagy valami olyan módon terjed, amit maguk az orvosok sem ismernek.

A munkanélkülieket az előljáróság igyekezett „járványügyi vonalon” alkalmazni, így kenyérhez juttatták őket, másrészt igyekeztek megelőzni az elkeseredés szülte túlkapasokat. Az összes áldozat száma 68 590, ebből 49 705 az augusztus 8–október 10 közötti két hónapra esett. Feltűnően emelkedett a gyermekági láz, valamint a koraszülöttek és halvaszületettek száma. London mintegy húsz mérföldes körzetét fertőzték meg a menekülők. Az orvosok a bizonytalan hatású gyógyszerek mellett igyekeztek a gennyesedő bubókat maró szerekkel, tűzzel vassal megnyitni és „szekretálni”, de nem sok eredmény-nyel.

Defoe mentegetőzősként írja: „Nem vagyok elég járatos az orvostudományban ahhoz, hogy megmagyarázhatnám egy és ugyanazon betegség eltérő megnyilvánulásának okait, illetve a különféle szervezetű embereknél tapasztalt más-más természetű befolyását”. Heath dr. szerint a pestises lélegzetének szagáról felismerhető, de „ki merészeli a diagnózis kedvéért lélegzetüket megszagolni?” Egy másik orvos szerint a beteget „egy üveglapra kell rálehelteni, és azután a mikroszkópon át vizsgálva, a lecsapódott lélegzetben bizonyos élőlényeket lehet látni, különösen visszataszító, ijesztő figurákat, sárkányokat, kígyókat, ördögöket”. A pestis a többi betegség mortalitását is fokozta. A járvány elől elmenekült orvosokat, ha visszatértek, senki nem látogatta. A járvány a tél beálltával fokozatosan megszűnt. Az író éles szemű, szakembernek is a becsületére való hitelességgel örökítette meg a járványt s a következő strófával fejezte be:

„Hatvanötben a döghalál (Londonban dúlt, s e rém) a sírba döntött százezert (de élve maradtam én”.

Természetes, hogy Albert Camus „A pestis” című könyvének a mottóját Defoe-tól kölcsönözte. Oran városban zajlott le századunk negyvenes éveiben, s a krónika feljegyzője,

Bernard Rieux, a vesztegár alatt vergődő település legtevékenyebb orvosa. Defoe könyvében a patkányokról még nincs szó, ez utóbbiban szinte „végigvonulnak” az egész történeten. Ez nem meglepő, Camus már ismerte a patkányok szerepét. A két nagy regény közt nemcsak ez a különbség. Az egzisztencialista Camus pestise, akár Dürer „Apokalipszis négy lovasa” egyike, jelkép, mely az emberiséget sújtja. „A pestis bacilusa sohasem pusztul el, sem el nem tűnik, mert évtizedeken át szunnyadhat a bútorokban és a fehéreneműkben, türelmesen várakozik a szobákban, a pincékben, a börtönökben, a zsebkendőkben és a limlomokban, s hogy eljő tán a nap, amikor a pestis, az emberek szerencsétlenségére és okulására, felébreszti majd patkányait és elküldi őket, hogy egy boldog városban leljék halálukat”. Tanulmányok sokaságát írták már Camus e könyvének filozófiai mondanivalójáról és csábító lenne ezek számát szaporítani, de bennünket ez esetben a járványtani része érdekel.

A város vezetői elrendelték a patkánytalanítást „mérgező gázok belövellésével a szennyvízcsatornákból és a vízszolgáltatás szigorú ellenőrzését”. Felszólították a bolhagazdákat, hogy jelenjenek meg a városi beteggondozóban. A közegészségügy fejlődése a két regény „szakszemlélete” közötti különbségből is kitűnik, a gyógyulás arányszáma viszont alig kedvezőbb. A halottakat elsősorban hamvasztották, de a nép annak a füstjét is fertőzöttnek vélte. Az oráni pestis – kisebb város és tökéletesebb vesztegár lévén – nem örvénylett oly vadul és sötéten, mint a londoni. A leírása sem oly egzakt, inkább alkalom az író gondolatainak kifejtésére.

Mindkét könyv több mint jó regény. Szerzői Lucretius és Policarpus bizánci pestisleírásainak méltó folytatói. Járványtörténeti szempontból is figyelmet érdemelnek.

A ruhatetű „titkos” szerepe és leleplezése

Századunk első évében derült rá fény, hogy a „Morbus hungaricus” néven emlegetett betegség azonos a kiütéses tífusz kórképével. Ekkor jelent meg Győry Tibor tanár meggyőző monográfiája, amelyből kiderült, hogy a török háborúk után ez a magas lázzal, macularis kiütéssel és öntudatzavarral járójárványos tünetegyüttes a külföldi forrásokban, magyar titulussal végig követhető. Első egzakt leírását a kolozsvári születésű Jordanus Tamás adta (7), aki a hódoltsági peremvidéken császári csapatorvosként 1566-ban járt a komáromi táborban. Nagy epidémiát jegyeztek fel már 1552 telén, amikor V. Károly hadserege Metz várát ostromolta, s bizonyára be is veszi, ha a spanyolokat nem felezi meg ez a rejtélyesen jelentkező, de annál látványosabban pusztító betegség (11). A végzetes eseményeknek nem kisebb tanúja volt, mint Ambroise Paré, aki sebészi szemmel nézte tehetetlenül a hátrahagyott áldozatokat. A kiütéses tífusz egy-egy híres fejezete még a harmincéves háború, a napóleoni oroszországi visszavonulás, valamint a krími orosz-török összecsapások ideje (9). Az 1848/49-es szabadságharc korai befejezésében szintén szerepe volt az eltetvesedésnek (15).

A kiütéses tífusznak nemcsak az etiológiai, hanem az etimológiai tisztázása sem volt egyszerű. A magyar megfelelője: éhtífusz, illetve kiütéses hagymáz. Az előbbi nyilván a háborús élelemhiánnyal függött össze, az utóbbi Pápai Páriz szerint (14) a „had mása”, mert „többen vesztenek ebben el, mint a török miatt”. Az 1566-os komáromi járványról az első magyar nyelvű orvosi könyv szerzője szintén megemlékezik. Mások a „hagymázt” azzal a penetráns szagú növényi gumóval hozták kapcsolatba, amelynek fogyasztását a gyógyításra, illetve megelőzésre ajánlották (5). Szótani eredete tehát valószínűleg háborús, a „lues pannonicus” viszont itt nem a szifilisz, hanem az ismeretlen betegség szinonimája (7).

Miután Győry Tibor tisztázta a „morbus hungaricus” történeti azonosságát, ezt a betegségjelzőt a továbbiakban a tbc-re vonatkoztatták. Főleg a tényfeltáró írók és szociológusok, mert a szakirodalom még az 1929-es kiadású belgyógyászati tankönyvben is a több évszázados terminológiát használta (6). A magyar monográfiát követő második esztendőben fontos megfigyelés történt a kontinensünkön kívül. Charles Nicolle, a tuniszi Pasteur Intézet élére kinevezett fiatal francia tudós megsejtette a kiütéses tífusz-járvány és a tetvesség közötti összefüggést. Analógiának a patkánybolha pestist terjesztő szerepe ajánlkozott.

Charles Nicolle 1866. szeptember 21-én született a normandiai Rouen városában, a Jeanne

d'Arc-i legenda színhelyén, ahol édesapja orvosi gyakorlatot folytatott (4). Középiskoláit szülővárosában, a medicinát Párizsban végezte. Apja révén a közegészségüggyel, bátyja bűvkörében a bakteriológiával került szoros kapcsolatba. Maurice Nicolle ugyanis ekkor már Roux professzor munkatársa volt a párizsi Pasteur Intézetben. Charles Nicolle 1893-ban szerzett orvosi oklevelet, amellyel hazament szülővárosába praktizálni. Nem sokáig maradt, mert bátyja buzdítására visszatért a fővárosba. Ez időtájt Pasteur, illetve Koch hazájában minden fiatal ambiciózus -orvos „bacilusvadász” akart lenni. Roux direktor hamar felismerte, hogy a Nicolle fivérek közül a fiatalabbik a tehetségesebb, ezért rövidesen önálló laboratóriumi részleget bízott rá. Életében, illetve a tetű vektorszerepének felismerésében akkor következett be sorsdöntő fordulat, amikor 1902 telén az újonnan alapított tuniszi Pasteur Intézet élére kinevezték. Francia Afrikának ez volt a kulcsfontosságú kikötője. A téli évszakot azért szükséges hangsúlyozni, mert ilyenkor a beduinok a városokba húzódnak. A zsúfoltság eltetvesedést, majd járványt okozott, amelyet magas láz, jellegzetes kiütés és delíriumos állapot tüneti triásza jellemzett, negyedikként pedig az 50 százalékot meghaladó halálozás. Nyár közeledtével a város lakossága gyérült, a betegség előfordulása minimálisra mérséklődött. Amikor 1903 júniusában a direkt vizsgálatait elkezdte volna, a járvány gyakorlatilag megszűnt. Ekkor értesült arról, hogy a Tunisztól 80 km-re lévő egyik kis településen még grasszál a tífusz. Bacilusvadász-ösztöne felébredt, a falu orvosával telefonon megbeszélte egy közös terepszemlét, de indulás előtt valami banális betegség ágyba parancsolta. A tudomány szerencséjére, mert aki helyette ment, a hivatás áldozata lett.

„A felfedezéshez vezető út véletlenekkel van kikövezve” – tartja a közmondás. A Nicolle doktoré feltétlenül. „Véletlenül” érkezett járványos helyre, megfelelő időben. Ugyanúgy maradt le a végzetes útról. Csakhogy mit ért volna mindez az ő zsenialitása nélkül! Hamar feltűnt neki, hogy a kiütéses tífuszban szenvedők mellett dolgozók közül azok betegednek meg leghamarabb, akik levetett ruháikkal kerülnek közvetlen kapcsolatba (ápolók, mosónők), az orvosok közül pedig, akik pácienseiket nyomorúságos kunyhóikban látogatják. Ekkor már meggyőződött a tetvek vektor szerepéről. Igyekezett hát a fertőzés láncát megszakítani. Ahol a legkönnyebb volt, a ruhák fertőtlenítésénél. Az eredmény oly drámainak mutatkozott, akár Semmelweis idejében a klórvizes kézmosás. Csakhogy Pasteur, illetve Koch után, Roux mester mellett, a konkurens és alapos német bakteriológusok árgus szemei előtt korszerű bizonyítékok kellettek. Többéves megfigyelés után 1909-ben sikerült csimpánzokat beteg ember vérével tetvek útján megfertőzni (10), és megállapítani, hogy a kórokozó az ízeltlábú bélcsatornájában szaporodik. A virulens anyag

azonban hét évig még ismeretlen maradt, és tudós áldozatokat követelt. A chicagói H. T. Ricketts patológusprofesszor Nicolle direktorral párhuzamosan tanulmányozta a Rocky Mountain-láz terjedési útját. Miután megállapította a kullancs vektor szerepét (8), egy év múlva áldozata lett. Öreg kontinensünkön ekkor a hamburgi intézet volt a trópusi betegségek tanulmányozásának fontos centruma. Itt dolgozott a cseh származású S. J. M. Prowazek, aki 1915-ben vált a kiütéses tífusz kutatásának mártírjává (13). A nagy kérdést végül a brazil Henrique da Rocha-Lima oldotta meg, a kórokozónak a mártírokra emlékezve a Rickettsia prowazeki nevet adta.

A fertőzött tetvek béltraktusában „csoportos, ovoid, majdnem gömbölyű, néha pálcikaszerű képleteket írt le, melyek oszlás következtében diplo-alakot is mutatnak”

(3). Három kontinens erőfeszítéseit kísérte végül siker.

Nicolle és munkatársai (Conseil, Conon, Banckal) nem találták meg a kórokozót, de a francia hadsereget az első világháború előestéjén fertőtlenítették, majd ezt később is folytatták. Ezt tették az ellenséges németek szintén. Ha elmulasztják, Nicolle szavaival a háborút valószínűleg ez fejezte volna be, sokkal nagyobb áldozatokkal.

A rickettsiákat kezdetben vírusnak tartották. Ma már a sejtfaluk felépítése, nukleinsavtartalma (DNS, RNS), szaporodása, valamint antibiotikumérzékenysége miatt baktériumnak tekintik (2). Nicolle a fertőtlenítés mellett felismerte az immunitás jelentőségét. Járványveszélyes vidékekre (Francia Afrikában akadt elég) olyan ápolókat, illetve orvosokat küldtek, akik már átestek a betegségen. A diagnosztikában mérföldkövet jelentett a Weil-és Félix-féle agglutinációs eljárás.

Charles Nicolle „a kiütéses tífusz elleni munkásságáért” 1928-ban, tehát 70 esztendővel ezelőtt megkapta az orvosi Nobel-díjat.

Érdekes utóregzése a korábbi francia-német bakteriológiai rivalizálásnak, hogy a magyar nyelven is megjelent „medicina krónikája” (1) az 1928-as évnél Nicolle Nobel-díját meg sem említi. Lehet persze véletlen, egy német orvostörténész bizonyára meg tudná indokolni.

A kitüntetett tudós mindenképp rokonszenves ember lehetett. Nem rohant haza Párizsba, hogy a Nobel-díj átvétele után a Párizsi Pasteur Intézet igazgatói székébe is beleüljön. Nyugdíjas koráig Tuniszban maradt, majd 1932-ben, 30 évnyi kemény afrikai szolgálat után rövid ideig visszatért a fény városába. A Collège de France testületi tagsággal tisztelte meg, Claude Bernard, Magendie és Lænnec után lemérhető a megbecsülés mértéke, amelynek elsősorban erkölcsi jelentősége volt. Többek között leírta az „inapparent disease” lehetőségét (4), mely magyarázat a

járványok időnkénti megjelenésére.

A szolid szemlélődő tudósak a Nobel-díj mellett több kötet elbeszélés és orvosfilozófiai írás őrzi az emlékét. Tuniszi tisztségét mindvégig megtartotta, a kikötőváros lett Észak-Afrika közegészségügyi fellegrára. Foglalkozott még a lepra, a trachoma, valamint a tipikusan trópusi betegségek járványtanával, az oltóanyagok nagybani előállításával.

Szinte észrevétlenül hunyt el Tuniszban 1936. február 28-án. Pavlov és Bárány Róbert volt még az esztendő nagy vesztesége. A magyar szaksajtó mindhárom Nobel-díjastól méltóképpen búcsúzott el. Darányi Gyula professzor az Orvosi Hetilapban (12) nemcsak tudományos érdemeit, de kivételes humanitását is hangsúlyozta.

A DDT felfedezése nem teszi feleslegessé Nicolle egyszerű módszerét. A morbus hungaricus az ő munkássága révén vált ritka kórképpé, nekünk magyaroknak erre illő emlékeznünk.

IRODALOM: 1. A medicina krónikája. Officina Nova. Bp., 1993. 419. old. – 2. Béládi I., Kétyi I., Nász L. és mtsa: Orvosi mikrobiológia-immunitástan-parazitológia. Medicina. Bp., 1989. 229. old. – 3. Darányi Gy.: Közegészségtan. Medicina. Bp., 3., 224. old. – 4. Fóti M.: Az orvostudomány és az élettan Nobel-díjasai 1901–1973. Medicina. Bp., 1975. 139 old. – 5. Győry T.: Morbus hungaricus. Pesti Lloyd Társulat. Bp., 1901. – 6. Jendrassik, E., Herzog, F.: A belorvostan tankönyve, 3. kiad. Universitas. Bp., 49. – 7. Jordanus T.: De lue pannonica, Frankfurt, 1576. – 8. Ricketts, H. T.: Rocky Mountain spotted fever, J. of the Am. Med. Ass., 1909, 52, 379–380. – 9. Kellner D.: Nobel-díjas orvosok élete és munkássága. 2. kiad. Arany János Irod. és Nyomdai Műint. Bp., é. n., 177–179. – 10. Lechevalier, H. L., Solotorovsky, L.: A mikrobiológia három évszázada. Gondolat. Bp., 1971. 389–390. – 11. Major R. H.: A végzet katonái. Hungaria. Bp., 1938. 60–62. old. – 12. Darányi Gy.: Charles Nicolle. Orv. Hetil., 1936, 80, 405. – 13. Orvosi Lexikon 3. Akadémiai. Bp., 224. – 14. Pápai Páriz, F.: Pax corporis... Nyomt. Némethi Mihály. Kolozsvár, 1690. 288. – 15. Zétény – Antal: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Egyet. Ny. Bp., 1948. 47.

A klinikai belgyógyászat kezdete

Paradox módon a medicina interna – azaz belgyógyászat – akkor kezdett önálló diszciplína lenni, amikor újra egyesült a chirurgiával. Amikor a francia forradalom racionalizáló hatására megalakultak az École de Santé típusú orvosképző iskolák. A különválás is gallföldön következett be az 1163. évi tours-i zsinaton, az „Ecclesia abhorret a sanguine”, vagyis „az Egyház irtózik a vértől” szentencia kimondásával.

A gyógyászati ténykedést folytató papok nem sebészkedhettek tovább. Ennek hatására a chirurgia a kialakuló egyetemi oktatásban is kivált az általános medicinából. A tendencia tartósításához az a tény nagyban hozzájárult, hogy a sebészet gyakorlatilag hadisebészetté vált, így az új kor hajnalán a manuális szakmát forradalmasítók (Ambroise Paré, Fabry von Hilden) egyetemet nem végzett felcserek voltak.

Az egységes orvosképzés idejére esnek a nagy kórház-alapítások: pl. a párizsi Hotel Dieu, a berlini Charité, a londoni Guy Hospital, a bécsi Allgemeines Krankenhaus és nem utolsósorban a mi Szent Rókus kórházunk. A kialakuló klinikai katedrák saját osztályokkal akkor még nem rendelkeztek. A mai értelemben vett belgyógyászat tehát a XVIII. század végén kezdi arculatát karakterizálni, természetesen nem előzmények nélkül. Ekkorra már összegyűlt annyi részismeret az emberi szervezet kóros működéséről, hogy a homályos betegség értelmezése helyett polgárjogot nyert a kórtani kísérletekkel, valamint kórboncolásokkal igazolt egzakt tudományos medicina.

Az időlépcső első foka az 1733-as esztendő, midőn az angol St. Hales bevezette a vérnyomásmérést (igaz, még véres úton), valamint G. Cheyne leírta a terminális légzéstípust. Három évvel később a fiziológus A. Haller göttingai professzor megállapította az epe szerepét a zsíremésztésben, vagyis e szervünk nem a kolerikus lelki alkat fő fészke, ahogy azt eleink elképzelték. A klinikai szemlélet térnyerése vitathatatlanul a leideni Boerhaave professzor ténykedéséhez kötődik, aki elsőként vitte a medikusokat a betegágy mellé. Tanítványai voltak: a már említett Haller, a holland eredetű, Bécsben működő Anton de Haen, mint a klinikai hőmérés meghonosítója, továbbá a később botanikusként korszakos jelentőségű svéd Linné, akinek hatására elkezdődött a betegségek osztályozása.

Meghatározó dátum még 1761. Morgagni kórbonctanának és Auenbrugger kopogtatási könyvének megjelenési éve, noha a gyakorlatban csak a XIX. század elején terjedt el Európaszerte. A brit Heberden 1768-ban leírta az angina pectoris kórképét (meg a róla elnevezett reumás

csomókat), a nápolyi D. Cotugno pedig főzéssel mutatta ki lázas betegek vizeletében a fehérjét. Ez a vesekórtan első nagy felismerése.

Mérföldköves dátumok még a következők: 1803-ban Conrad Ottó önálló kórképpé nyilvánította a haemophiliát, az olasz A. Scarpa kimutatta az erek falában a kóros lerakódásokat.

Döntő az 1808-as esztendő. Napóleon egyik (talán legkitűnőbb) orvosa: N. Corvisart franciára fordította és kiadta a már említett osztrák Auenbrugger kopogtatási könyvét, amely a fizikális vizsgálatok máig nélkülözhetetlen bibliája. A következő esztendőben az angol Allan Burns tisztázta a szívbeltünetek kórbonctanát a bécsi J. Hildebrand 1810-ben megállapította a tífusz önálló jellegét. A kórtan egyre inkább teret nyert a klinikumban, ahogy később zseniális tudósunk, Hőgyes Endre megállapította: „a belgyógyászat betegágyánál alkalmazott kórélettan.”

Dátumokban közeledve Párizs egyre inkább átvette a vezető szerepet. Legallois ismertette a vagus befolyását a légzésre, Pelletier és Caventou tisztázta a kinin kémiai képletét. Napóleon veresége után érdekes mód a francia medicina elindult hódító útjára. Kulcsfigura Corvisart, aki az orvostörténelemben páratlan korrektséggel szolgáltatott igazságot az osztrák Auenbrugger művének. Átengedve a kopogtatási prioritás dicsőségét. Mellőle indult sebésznek és lett korszakos jelentőségű patológus a szövet fogalmát meghatározó (tissu cellulaire), a szerveket szisztematizáló, a központi és vegetatív idegrendszert különválasztó F. X. Bichat, aki élt mindössze 31 évet. Nem alaptalanul szokás a medicina Napóleonjának nevezni. Corvisart tanítványa, majd utóda a szintén fiatalon elhunyt Laennec, aki a boncolás büvöletében is megmaradt belgyógyásznak. Zsenialitása vitathatatlan. Felfedezte a stetoszkópot, az újkori medicina máig nélkülözhetetlen eszközét (ma fonendoszkóp formában) és jelképét. Tisztázta a kardiovaszkuláris tünetegyüttes klinikopatológiáját, leírta a nevével viselő májzsugorodás kórbonctanát, a tüdő-tbc jellemzőit. Pierre Piorry a kopogtatás tökéletesítésére plessimetert szerkesztett, szerepét később a balkéz középső ujja vette át. Az első párizsi „csak” patológus Cruveilhier leírta a gyomorfekély jellemzőit.

E belgyógyászati klinikumnak olyan élettani-kórtani háttere volt, mint Magendie, Flourens, majd Claude Bernard munkássága. Párizs lett a modern medicina interna első Mekkája. Heberden leírta az angina pectoris, Withering a digitális vízajtó hatását, W. Prout kimutatta a gyomornedv szabad sósav tartalmát. Richard Bright (aki ragyogó útikönyvet jelentetett meg hazánkról) leírta a róla elnevezett vese-kórképet, Th. Hodgkin a lymphadenomát, John Corringan az aorta-billentyűk elégtelenségét. Graves 1835-ben a pajzsmirigy túltengést, amely később német nyelvterületen Basedow-kórként vált ismertté. (lásd: merseburgi triász!) Ugyanezen esztendőben vette észre a

francia Bouillaud a reumás láz és az endocarditis közötti összefüggéseket.

A brit William Wood különítette el először a hastífuszt a kiütésestől, majd Craigi a vérhast a hastífusztól, Thomas Addison leírta a vészes vérszegénységet, valamint a róla elnevezett betegséget.

A romantika századának kezdetén kibontakozó nagy nemzeti versengésben természetesen a németek sem akartak lemaradni. Már említettük Haller és Auenbrugger nevét. (A német alatt a nyelvterületet értjük.) Gmelin leírta az epefestéket, a Johannes Müller vezette fiziológiai iskola méltó versenytársa lett a Magendie nevével fémjelzett francia, valamint az angol Charles Bell által irányított élettannak. A stuttgarti Hermann Fehling dolgozta ki először a vizeletcukor kimutatásának kémiai módszerét (1848), a tübingeni Vierordt vérszámológó készüléket szerkesztett. A kontinensen használt belgyógyászati kézikönyvet írt Lukas Schönlein (nevét a favus kórokozójáról ismerjük), továbbá K. Wunderlich. Kussmaul fedezte fel a gyomorszondát, elkülönítette az uraemiás és diabeteses kómát, leírta az acidosis okozta kóros légzést. A német nyelvterület osztrák ágán megalakult a második bécsi iskola. A patológus Rokintansky hasonlóan meghatározó szerepet játszott, mint Párizsban Cruveilhier, vagy Berlinben a cellulárpatólógia pápája: Virchow. A belgyógyászatot előbb Hildebrand, majd Skoda képviselte. A kopogtatásról és hallgatózásról szóló művére 1839 óta hivatkoznak. Tőle tanulta a korszerű fizikális diagnosztikát kiváló belgyógyász professzorunk: Sauer Ignác, akinek személyében a 48-as szabadságharc első országos főorvosát is tiszteljük.

Amerika és Oroszország csak a XIX. század második felében kapcsolódott be a korszerű belgyógyászati fejlődésbe. A tengerentúliaknak William Osler, a keleti szlávoknak Botkin ekkor a legjelentősebb képviselője.

A kezdeti klinikumnak a terápia volt a leggyengébb oldala. Igaz, Sertürner már a század elején előállította a morfint, a Pelletier-Caventou kettős a lázcsillapító (és malária ellen máig használt) kinint, de a digitális vízajtó mechanizmusa sokáig tisztázatlan maradt.

Pravaz fecskendőjét a skót Alexander Wood használta először 1853-ban bőr alatti befecskendezésre, de a klasszikus kísérletekkel igazolt farmakoterápia kezdete Schmiedeberg nevéhez fűződik.

A belgyógyászati klinikum következő szakasza már a bakteriológia fénykorában vizsgálható. Amikor a differenciálódás a diagnosztikában is elkezdődött.

A kopogtatás és hallgatóság története

A mellkas fölötti hallgatóságról elmondható, hogy „már a régi görögök is”, mert Hippokratész leírta a róla elnevezett loccsanást (succussio), amely a mellkasi folyadéknaál a rázkódáskor észlelhető. Azt sem volt nehéz megfigyelni, milyen jellegzetes az asthmások légzése, a decompensáltak légszomja, mégis hosszú évszázadoknak kellett eltelni, míg a mai értelemben vett auscultatio a fizikális vizsgálat kézenfekvő módszere lett.

A kezdő lépés egy kitűnő osztrák orvos, Leopold Auenbrugger nevéhez fűződik. Ő, a gráci kocsmáros egykori fia gyakran tapasztalta, hogy a hordókban a bor szintjét az egyszerű pincérek kopogtatással állapítják meg. Ez adta az ötletet a beteg mellkas hasonló vizsgálatához. Az eredmény nem maradt el, a siker azonban igen.

Pacientura bőven akadt, elvégre a bécsi spanyol kórház orvosa volt. Hét évig tartó fáradtságos megfigyeléseit 1761-ben hozta nyilvánosságra az „Inventum novum ex percussione thoracis humani...” barokkos című dolgozatában, melyben fizikális vizsgálatainak eredményeit boncolással szembesítette. A demonstráció kedvéért folyadékot juttatott a hulla mellkasába, hogy a töltött hordó hasonlatot jobban érzékeltesse.

Auenbrugger doktor kesztyűs, összecsukott ujjai hegyével kopogtatta a meztelen testet, élön is sikerült eltérő hangokkal körülhatárolnia a mellkasi folyadékot, illetve a gyulladós részeket. Meggyőző módszerét ugyanúgy nem vették figyelembe, mint később Semmelweis Ignácét (Mindkettőét Bécsben), csak Auenbrugger nem volt lázadó természet. Türelemmel várta idejét, amely el is következett.

Igaz, közel négy évtized után és nem a kicsinyes Bécsben, hanem a nagyvonalú Párizsban, melyet a napóleoni háborúk osztrák-francia ellentéte sem befolyásolt. A császárvárosi kudarc több szempontból érthetetlen. A Habsburg-birodalmi egészségügy élén akkor a világ egyik legképzettebb orvos-szervezője: Gerard van Swieten állott, aki minden újszerű kezdeményezést pártfogolt. Talán ezt az egyet kivéve!

Másrészt a közeli és rivális Pádva egyetemének anatómia professzora, a híres Morgagni ugyanabban az esztendőben adta ki a „De sedibus et causis morborum...” című alapvető művét, amelytől a kórbonctani szemlélet megjelenését számítjuk. Morgagni szerencsésebb volt, s a patológiai szembesítést nem nélkülözhetette többé a komoly klinikum.

Visszatérve a kopogtatáshoz, közben a vezető francia orvosok felfigyeltek rá. Elsősorban J.

N. Corvisart, Párizs első számú belgyógyász professzora, Napóleon orvosa, aki 1808-ban lefordította és kiadta Auenbrugger művét a kopogtatásról, példátlan tisztességgel igazságot szolgáltatva a már élve elfeledett osztrák kollégájának.

Ettől kezdve kötelező lett a kopogtatás, amelyet aztán lemezzel (plessimetrum) és kis kalapáccsal, majd újra ujjal végeztek, ahogy manapság. Corvisart nem volt eredeti elme, mégis a legnagyobb klinikusok között kell tisztelnünk. Nyugodtan állítható, az ő iskolája rakta le a korszerű medicina alapjait. Vonzotta és pártfogolta a tehetségeket. Sőt a két legzseniálisabbat betegként kezelte is, hogy végzetes tüdőbajuk ellenére befejezett életművet hagyjanak maguk után.

A mindössze 31 évet élt Bichat patológusként mutatott rá a morfológiai elváltozások jelentőségére, mikroszkópizálás nélkül alkotta meg a szövet (csontok, porcok, izmok, rostos szövetek, nyálka-és savós-hártyák, mirigyek stb.) fogalmát. A tissu kulcsszó lett a francia és angol szakirodalomban. Ezzel lerakta a hisztológia alapjait.

A másik lángelme a kórboncnoknak indult és belgyógyásszá vált Laennec neve elsősorban a cirrhosis hepatis leggyakoribb formája révén ismerős. Az ő zseniális ötlete volt a kopogtatást hallgatózással kiegészíteni. Saját vallomása szerint gyermekeket látott játszani, akik fülükhöz illesztett lyukas pálcikán át hallgatták a távolból jövő fémtü-csengést. Ekkor gondolt rá, mi lenne, ha csöves eszközön keresztül hallgatná a beteg mellkasát, hiszen meggyőző tapasztalat szerint az felerősíti a hangokat.

Előbb papírosból csövet csavart, zsineggel körülkötötte, s a beteg szíve fölé helyezte. Az ismerős hangok felerősödtek. Ez volt az első stetoscóp. Könyve 1819-ben jelent meg, a nagyszerű Corvisart mester még olvasta, de az időközben elhunyt Auenbrugger sajnos már nem. A mű címe: De l' auscultation (A hallgatózásról), minden idők egyik klasszikus remeklése.

A hallgatócső kezdetben egy kifaragott üreges fadarab volt, amelyen át Laennec mindent meghallott és tökéletesen leírt (amphorás légzés, hörghi légzés, bronchophonia stb.).

A sors kegyetlen játéka, hogy mind a 31 évet élt Bichat, mind a 45. évében elhunyt Laennec a tüdővész áldozata lett. Mindketten sokat foglalkoztak a kórbonctanával, ez utóbbi pedig a klinikumával.

Érdekes volt a bécsi iskola további viselkedése. Auenbrugger kortársa, de Haen professzor tudomást sem vett róla, utóda, M. Stoll már alkalmazta, de nem kürtölte világgá. Pedig erkölcsi kötelessége lett volna. A Habsburg császárvárosi fakultáson két évtizednek kellett még eltelnie, hogy Laennec, illetve Auenbrugger felfedezését J. Skoda professzor meghonosítsa.

Sokat tett a módszer finomításáért és népszerűsítéséért. Furcsán társult nála az öncélú diagnosztikai bravúrhoz a teljes terápiás nihilizmus. Mi magyarok mégis kivételes hálával gondolunk rá. Azon kevesek egyike volt, aki Semmelweis felfedezésének horderejét felismerte, s tőle telhetően támogatta. Másrészt iskolájából kerültek ki azon elődeink, akik a pesti egyetemen a korszerű fizikális diagnosztikát bevezették.

Elsőnek a gyermekgyógyász Schoepf-Merei Ágost nevét kell említeni, aki 1842-ben magyar nyelvű terjedelmes tanulmányt írt a kopogtatásról és a hallgatózásról. A következő, 1843-as esztendőben Sauer Ignác került a pesti belgyógyászati katedrára, egyenesen Skoda mellől.

Tovább nem lehetett kérdéses a kopogtatás és hallgatózás kötelező alkalmazása. Az eszköz finomodott. Előbb fából esztergálták, majd átvette szerepét a fémcsőves készülék, földre helyezhető bakelit hallgatóval.

Fornet Béla professzor még a 60-as évek elején is ragaszkodott a stethoscophoz. A „félfüles” instrumentumból később kialakult a kétágú csővel meghosszabbított, gombos végű fonendoszkóp, melyet az injekciós fecskendővel együtt a modern medicina szimbóluma lett.

Ahogy mondani szokás: „az orvosnak az érzékszervei mindig kéznél vannak”, a kopogtatásra és hallgatózásra márcsak praktikus okokból is szükség van. A nehezen teret nyert fizikális diagnosztikát semmilyen gépesítés nem teheti feleslegessé. A sebészre is másképp néznek, ha fonendoszkóp lóg a nyakában. Jelkép lett és marad Aesculapius kígyós botjával együtt. Azzal a különbséggel, hogy használata marad. Minden más vizsgálat ma is csak „kiegészítés” hozzá.

Forradalmak és orvosok

Magától érthetően nem közéleti szerepekre gondolunk, mert a napi politika és a hippokratészi eskü nehezen egyeztethető össze, a kettő más-más „műfaj” keretébe tartozik. Amikor a klasszikus francia forradalomban Jean-Paul Marat doktor a royalisták, valamint a középutat képviselő girondisták ellen harcolva a király kivégeztetésére buzdított, önmaga erkölcsi halálos ítéletét is aláírta. Majd a nagy gall drámaíró, Corneille dédunokája: Charlotte Corday végzett vele egy tórdőfessel, 1793. július 13-án.

Guillotine medicin neve a gyors és biztos kivégzés szinonimája lett, amely kétes dicsőség egy orvos számára, noha ő az esztelen, öncélú vérengzéstől elhatárolta magát. Ugyanakkor a párizsi kollégák többsége tette a dolgát: gyógyította a betegeket, kötözte a sebesülteket, attól függetlenül, hogy a barikád melyik oldalán harcoltak.

Az 1848/49-es magyar forradalom jellegét a nemzeti függetlenség akarata határozta meg, ezért a legjobb tanároktól (Balassa, Stáhly, Sauer, Schöpf-Mérei) az elsőéves medikusokig egy emberként álltak a szabadságharc mellé. A megtorlás nem maradt el, bár mint látni fogjuk, meg sem közelítette azt, ami 1956. november negyedike után következett.

Mai szemmel már rendhagyónak számít az 1919. évi „őszirózsás forradalom” messianisztikus hatása a magyar orvosi elit nem csekély hányadára. Ugyanis vesztes háború után, ellenséges gyűrűbe zárt kis, megcsonkításra szánt országban revolúciót kirobbantani „osztályharcos” alapon óriási felelőtlenség. A királyi román csapatok a kommunista hatalom megdöntése címén vonultak be Budapestre.

A vörös délibáb csábításának olyan kiválóságok estek áldozatul, mint a fül-orr-gégész Ónodi Adolf, a szövettanász Péterfi Tibor vagy Madzsar József. Ez utóbbiról még az igen kritikus Haynal Imre professzor is csak elismeréssel tudott szólni. Az orvosok „minősített többsége” persze akkor is tette a dolgát, esküjéhez híven, politikai rokonszenvtől függetlenül igyekezett segíteni az ország kivérzett népén.

A második (még vesztesebb) világháború után a szisztematikusan kiépített totális diktatúra, amely minden terminológiai nyakatekerttség ellenére sokkal inkább volt a frusztrált, karrierista értelmiségieké, mint a kétkezi munkásoké, túlságosan is sokat foglalkozott a forradalmak történetével. Nem sejtve, hogy egyszer majd vissza is üthet. Minden addigi szocialista filmben volt legalább egy forradalmi felvonulás, a rendszer „rituális ünnepei” katonai rendezvények

benyomását keltették. Így semmi meglepő abban, hogy 1956 október 23-án a tömegek rutinosan, fegyelmezetten vonultak az utcára demonstrálni, számon kérve az addigi szörnyűségeket.

A tömeg a saját lelkiállapotában követelt, a hatalom ugyanabban lőtt. Nem számolva a beláthatatlan következményekkel. A sebesültek, illetve halottak számával, mert az élet értékét keleti mércével mérték. Miként a szenvedés-adagot, a katorgától a GULAG-ig.

Érdekes, hogy 1956 orvostörténeti feldolgozása még várat magára. Egy-egy visszaemlékezés megjelenik, ilyen pl. Vilmosi Györgynek „Egy sebészorvos forradalmi naplója”, s legutóbb az Orvosi Hetilapban Laczay Andrásé, az egykori rabtárs Lambrecht Miklósról emlékezve. Még a különben igen gazdag emigrációs irodalom sem jeleskedik e téren, bár szeretném, ha Csernohorszky Vilmos barátomék ebben megcáfolnának. Vigyázzunk a történeti távlat kiváráásával, mert véle fordított arányban fogy a szemtanúk száma. Magam is közéjük számítom.

Úgy vettem részt benne, mint Tolsztoj nagy regényében Pierre Bezuhov: szemlélődve, szorongva, semmit sem csinálva. Azt eddig is tudtam emlékeim alapján, hogy az első halálos lövések Debrecenben dördültek el. A rendőrség közelébe csak a munkások mertek vonulni, mi megfelelőnek vélt távolságból figyeltük a történéseket. Négy halottja lett ennek az értelmetlen sortűznek, s Koczogh Ákos professzort azért távolították el november 4.-e után a világirodalmi tanszékről, mert a temetési szertartáson áldozatoknak nevezte a halottakat.

Mindenki a rádiót figyelte, az Irodalmi Újságot falta. Jó lett volna bizony naplót írni, mert a memória olykor megcsalja az embert. Mégis: nem lehetett elfeledni Illyés Gyulának az „Egy gondolat a zsarnokságról”, Tamási Lajosnak a „Piros a vér a pesti utcán” című szívbemarkoló versét, Németh Lászlónak az „Emelkedő nemzet”, Déry Tibornak a „Barátaim”, valamint Füst Milánnak az „Elégia Thukydidesz modorában” című megrázó írását.

Ebben a lázas légkörben kerültem egy teherautó tetején október végén a fővárosba. Szétnézni, kíváncsiságból. Öcsém a Mária utcai állatorvosi kollégiumban lakott, én is ott húztam meg magam. Láthattam, hogy a betört kirakatok értéktárgyai érintetlen maradtak, az utcákon a pénzgyűjtő ládák bankjegyei gyűlnek, őrizetlenül is. Láttam a cirkáló pesti srácokat, olykor a puska nagyobb volt náluk. Napok alatt fogalommá vált a Korvin-köz, a Kilián-laktanya, a Széna-tér. Egyszerre ismert hős lett Maléter Pál, Szabó bácsi, Dudás József, Pongrácz Gergely. Új folklór és humor született, pl. esti mese a rádióban: „jó estét gyerekek, a barikádokon vagytok már?”.

Láttam a Köztársaság-téri „ásatásokat”, a markológépek katakombakutatását. Aztán november 4-én ágyúdörgésre ébredtünk. A rádióban elhangzott Nagy Imre segély-kiáltványa.

Magamra kaptam lenge öltönyöm, s átsurrantam a közelben lévő II. sz. Sebészeti Klinikára, ahol már mindenki a „fedélzeten”, azaz a műtővé átalakított pincehelyiségben tartózkodott. Rubányi professzornál naivan friss diplomás orvosként „szakmai szolgálatra” jelentkeztem. Akadt ott operatőr bőven, mentősök is, sokkal bátrabbak, vagányabbak és jobb helyismerettel rendelkezők.

Dicsekvésre aligha érdemes, hogy rövid ideig egy odavetődött belga újságírónak voltam a tolmácsa. Aztán kalandos vargabetűkkel kerültem később haza.

De ott, a professzor irányításával Kölley adjunktustól Berentey tanársegédig (nevüket akkor hallottak először) mindenki operált. Ha ez eddig szóra sem érdemes, hogyan dolgozhattak a Péterfi-kórházban? Az irányító Lambrecht Miklós kollégát ugyanis 15 évre ítélték érte.

Negyven esztendő távlatából megállapítható, az egészségügyben különösen a sebészek és a mentősök végeztek emberfeletti munkát. Az utóbbiak közül nem egy lett bátorságának az áldozata. Nem tudom, van-e az 56-os mentősöknek emléktáblája. Ha nincs, ideje lenne pótolni. Arról sincs statisztikai kimutatás: hány orvost vontak felelősségre – Marat – és Che Guevara-szerű hivatásos forradalmár kollégákkal nem találkoztam, hivatásukhoz méltó helytállókkal annál inkább. Több főorvost, beosztottat mozdítottak el helyéről, noha az emigráció első hulláma már relatív orvoshiánnyal járt. Az azóta elhunyt Lambrecht Miklós barátomtól hallottam: a váci fegyház kórháza tele volt elítélt orvosokkal. Jó lenne sine ira et studio, illetve pro memoria listát készíteni a forradalom aktívan részes kollégákról. Míg nem késő. A mózesi negyven év elmúlt. Igaz, az ígéret földjétől még messze vagyunk, de remélhetőleg új fáraók fogságába nem fogunk visszakerülni. Ha igen és önként, akkor megérdemeljük.

Az első bakteriológiai atlasz

A bakteriológia kétségtelenül a 19. század nyolcvanas éveiben élte fénykorát. Ehhez pl. Franciaországban Davaine és Bretonneau után Pasteur formátumú kutató zseninek kellett jönnie, hogy aztán a kontinens másik vezető hatalma a orosz szellem jegyében egyesített Németország magának a tudományban is minél nagyobb teret követellen. Tegyük hozzá: fényes sikerrel. A wolsteini körzet_bőt kikerült Robert Koch 1882-ben páratlan precizitással ismertette a tuberkulózis nehezen festhető kórokozóját, amelyre furcsamód a patológia R. pápán-ja, R. Virchow, a német medicina akkori legnagyobb tekintélye idegenebbül nézett, mint a párizsi patomorfológus Cornil, aki pedig a francia tudomány renoméját vélte általa veszélyeztetettnak. Amikor 1833. nyarán Egyiptomban, a Nílus deltájánál megjelent a rettegett ázsiai kolera, a fáraók kései helytartó utóda Franciaországhoz és Németországhoz fordult segítségért. Párizsból Pasteur két legtehetségesebb tanítványa: Roux és Thuillier indult „bacillusvadászatra”, amelynek az utóbbi rövidesen maga is áldozata lett. A berlini bizottság két delegáltja: R. Koch és Georg Gaffky, ha feltesszük is, hogy Thuillier életben marad és nem szűnik meg hirtelen a járvány, akkor is egyenlőtlen küzdelmet: Koch szívósságát és kialakult rutinját Roux, még ha mégoly zseniális, akkor is kéntelen lett volna ellensúlyozni. Koch már Egyiptomban meggyőződött a kolera kommbacillusának specifikus kórokozó szerepéről, de a következő évben Kalkuttába hajózott, hogy az endémia helyszínén kapja lencsevégre a vibriókat. Így lett 1884, 1882-höz hasonló jelentőségű, miután Koch a kolerában elhaltak beleiben mindig megtalálta a „gyanús” kommbacillust, a betegek rizslé-szerű székletében szintén, végül a víztartályok szennyos vízében, amelyből a páriák fertőződnek, s vibriók biológiai természete matematikai pontossággal megfelelt a Koch-féle posztulátumoknak.

Az indiai sikeres expedíció után Koch legközelebbi munkatársa, G. Gaffky, aki ott volt mestere mellett Alexandriában, 1884 nyarán elkülönítette a hastífusz kórokozóját az Eberth-féle bacillusoktól. Lépdarabkából sikerült a bacillusokat sterilizált burgonyaszeleten kitenyészteni. Boncolásnál megtalálta a belek Peyer-féle lemezeiben, a bélrendszer nyirokmirigyeiben, továbbá a tüdőben és a vesében. A tífuszbacillus (mai nevén *Salmonella typhi*) elkülönítése tehát Gaffky érdeme. S hogy a Koch-iskola sikere e nevezetes évben teljes legyen, Friedrich Löffler felismerte a Diphtheritis kórokozóját (mai nevén *Corynebacterium diphtheriae*), továbbá, hogy a betegség bizonyos mérgező anyagok jelenlétéhez kötött. A veszélyes pálcikák főleg az álhártyák

legrégebben kialakult zónáiban található, kísérleti állatoknak befecskendezve a szövetekben fehéres és véres izzadmány, diffúz vizenyő keletkezik, következésképpen a tengeri malacok vagy apró szárnyasok (különösen a fiatalok) elpusztulnak.

A kolera, a hastífusz. és a diftéria kórokozójának rejtélye tehát megoldódott a tudományos világ megkönnyebbülésére, s a francia bakteriológia félmenységére. Ám a párbaj végül sportszerűnek bizonyult. a-gaz, 1884 a Koch-iskola nagy esztendeje volt, de patológus és bakteriológus kollaborációjából szintetikus mű németül még nem született, s itt sejtette meg a nagy lehetőséget a párizsi Hotel-Dieu Kórház kórboncnoka, André Cornil, hogy egy bakteriológiai atlasz megszerkesztésével fékezze a felboruló egyensúlyt.

Az atlasz 1885-ben jelent meg, teljes címe: *Les bactéries et leur rôle dans l'anatomie et l'histologie pathologiques des maladies infectieuses*, vagyis: „a baktériumok és szerepük a fertőző betegségek anatómiájában és kórszövetében”. A jeles és úttörő munka megjelenésében közvetve mi is érdekeltek vagyunk. Cornil professzor ugyanis az éppen mellette dolgozó V. Babeş választotta szerzőtársául, akinek neve alatt még az olvasható: „agrégé á l'Université de Budapest”, vagyis a budapesti Egyetem habilitált tanára. Cornil és Babeş együttműködésének voltak tudományos előzményei; különösen 1883-ban publikáltak közösen tanulmányt az igen illusztris francia szakfolyóiratokban, pl. az *Arch. de physiologie norm. et path.* hasábjain. Az, hogy Robert Koch és Rudolf Virchow között nem volt valami „szívélyes” a viszony, jól jött Párizsnak. Elképzelhető, hasonló tárgykörben milyen teljesítményre lett volna képes a Koch – Virchow virtuális szerzőpár.

Visszatérve a baktériumok morfológiai felosztására és ábrázolására, kétségtelenül a boroszlói Cohn professzor, a neves botanikus már korábban megkülönböztetett micro-, sphaero-, desmo- és spirobaktériumokat, ám ez a szisztéma nem alkalmas emberre patogén bacilusok rendszerező elvű ismertetésére. E tekintetben első a Cornil–Babeş-féle bakteriológiai atlasz, amelynek külön érdeme, hogy nem provokálhat az egyes baktériumok felfedezésénél prioritási vitákat, mert legfőbb feladatának a szakszerű leírást és a plasztikus ábrázolást tekintette. Az atlasz 27 kromatolitográfias oldalán valamennyi általuk ismert és elismert patogén baktériumot ábrázolja. Elsőként a lépfene (Charbon) kórokozóját ismerteti Davaine, Pasteur és Koch nevének említése nélkül. Igaz, a tuberkulózis ismertetése a legrészletesebb, négyoldalnyi szöveg és ugyanannyi ábra. Vagyis: a 27 oldalnyi szép színes lapból, amelyből a teljes összefoglalót, a két utolsó a tenyésztési eljárásokat ábrázolja, így a képek 1/6 része a tbc-vel foglalkozik. Koch nevének említése nélkül.

Idézzük szó szerint a XXII. oldalról: „A tüdő heveny gümőkórja embernél. Középen egy visszér harántmetszete látható, melynek ürét nagyszámú bacilusokat tartalmazó rostonyaalvadék tölti ki. A fal része ép, míg egy másik része recézett és apró sejtekkel beszűrődött. Az edény fala közvetlen határos a kötőszövettel és a léghólyagcsákkal, melyek a gümős sarjadzás székhelyei. A tüdő léghólyagcsái rostonyával és sajtosan széteső sejtekkel kitöltve. Ép hólyagcsák (150-szeres nagyítás).”

Érdekesmód a *Diplococcus pneumoniae* és a kolera vibrió leírása azonos oldalon található. Sőt, a *Micrococcus tetragenus* de Koch az egyetlen, ahol a felfedező neve is szerepel. A *Diplococcus* és a Lieberkühn-mirigyek sejtjeiben található vibriók (une grande quantité de vibrions) ábrázolása mai tankönyvekben is elmenne. Kissé más elrendezésben, de a szöveget és a szép színes ábrákat, melyek Babeş irányításával készültek, a neves bakteriológus, az 1886-ban magyarul megjelent tankönyvében (A bakteriológia rövid tankönyve, A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára LII. kötete) is átvette, igaz, itt már „elárulja”, hogy a festést Ehrlich szerint végezte. A francia nyelvűben még nem említi. Ne higgyük azonban, hogy ez Koch á la boche (németként való) negligálása lett volna. A XVI. lapon olvashatjuk: „Culture du bacille en virgule de Koch sur la gelatine”, lejjebb „une culture des bacilles de la tuberculose un cristalliseur (d'après Koch) stb.” A tenyésztési eljárásoknál csak Koch és Binkler neve olvasható franciául. Anno 1885, Párizsban, másfél évtizeddel a verduni vereség után. Igaz, 1883-ban Roux azt írta Egyiptomból Pasteurnak Thuillier halálakor: „Koch úr és munkatársai rögtön eljöttek, mihelyt a hír eljutott hozzájuk. Koszorúkat helyeztek a koporsóra és M. Koch részt vett a koporsó díszkíséretében.” Pedig korábban a kétórás levélbeli összetűzése, különösen a lépfene körül, olykor a becsmérő hangnemet sem nélkülözte, Cornil és Babeş szép példáját szolgáltatta, hogy a tudomány nem tűr személyeskedést. Egyébként is az 1884-es „német év” után 1885-ben Pasteur a tudományos akadémiánál bejelentette a veszettség elleni oltás kidolgozásának sikerét, megjelent a Cornil–Babeş atlasz, így helyrebillent a francia–német „egyensúly”.

Az atlaszról az Orvosi Hetilap 1885. június 21-i száma részletes recenziót közölt. A szigorú szöveg anonim szerzője véleményünk szerint Pertik Ottó professzor lehetett. Babeş iránti elfogultsága arra enged következtetni. Az előző évfolyamban (1884) azt írta Babeş *diplococcus*áról, hogy „vagy optikai csalódáson alapuló személyes illusio, vagy műtermény az eredmény”. Annál valószínűbb, mert Pertik 1885 első felében Strasbourg egyetemén De Bary professzor laboratóriumában folytatott bakteriológiai tanulmányokat. Heinrich Anton De Bary,

miként Du Bois-Reymond, elnémetesedett francia korának legkiválóbb mikológusa volt, aki Gruby Dávid és Remák kísérletei után sikerrel tenyésztette ki laboratóriumában a dermofitákat. Az előbb Recklinghausen, majd De Bary mellett dolgozó patológus Pertik nem tudni, miért tanúsított oly kevés megértést Babeş minden kétséget kizáró eredményei iránt. Pedig mindkettő Markusovszky, Hőgyes és Korányi Frigyes kedvence volt, sőt, Babeş Korányi laboratóriumában mutatta ki Albert Fränkeltől függetlenül a Pneumococcus tüdőgyulladást okozó szerepét.

Csábító lehetne az analógia, ahogy Virchow viszonyult Koch bakteriológiai munkásságához. Csábító, de erőltetett, mert Pertik otthonosan mozgott a bakteriológiában, nemcsak studiumai, hanem az 1884. évi bírálata is azt bizonyítja. Otthonos, de elfogult, ami nem ritka jelenség, s titka az emberi természet sokféleségében rejlik. A Cornil–Babeş szerzőpár korrektsége a nagy rivális német bakteriológia iránt inkább szabályt erősítő kivétel. Ha a névtelen recenzor valóban Pertik, akkor viszont örvendetesen enyhült szigora az előző évihez képest. Az elismeréssel sem fukarkodik. „A munka azon hiányok mellett is, melyeket megjelöltünk, mindenestre kiváló szorgalom és gazdag tapasztalat terméke és a fertőző-betegségek kórboncztanát, illetőleg kórszövettanát eddig nem ért kiterjedésben tárgyalja.” Az atlasz képanyagát Babeş az 1886-ban Budapesten magyarul megjelent tankönyvébe is átvette. Joggal, mert saját „tollaival ékeskedett”. A „Les bactéries ...” 1886-ban ismét megjelent, minden változtatás nélkül, ami a könyv sikerének bizonyítéka. A harmadik kiadás 1890-ben került ki, ugyancsak Félix Alcan párizsi nyomdájából, de ekkorra már 1200 oldalas mű lett belőle. Új címe: „Les bactéries et leur rôle dans l'étiologie, l'anatomie et l'histologie pathologiques des maladies infectieuses.” Mikroszkópos és makroszkópos ábrákat egyaránt tartalmaz. A 2. kötet 23. oldalának alján örömmel olvashatjuk a lábjegyzetben: „Korányi et Babeş (Orvosi Hetilap, n. 12, 14, 1884)”. A másik oldalon a szövegben: „Nous croyons avec Jürgensen, Mendelssohn, Purjesz...” (Jürgensennel, Mendelssohnnal, Purjeszszel együtt hisszük...)” Vagyis azzal, hogy Babeş Bukarestbe költözött, még nem lett „hűtlen” Budapesthez. Magyar tanártársait szívesen idézi. A takonykórnál „L'un de nous avait, de premier, décrit les bacilles de la morve dans une communication faite le 25 janvier 1881 à la Société royale de Budapest, en commun avec Havas...”, azaz: egyikünk mutatta be elsőként, egy előadásban 1881. január 25-én a Budapesti Királyi Orvosegyesületben a takonykór bacilusát Havassal közösen.

Érdekes, hogy Weigert után a Variola kórokozójának a micrococcus pyogenes aureust tartották, bár Babeş szerint (nagyon helytállóan) ezek másodlagos fertőzések, a „betegséget előidéző vírus még ismeretlen.” A Poxvírus variolae az akkori mikroszkópok lencséje alatt még

láthatatlan maradt.

Nem feladatunk a „Les bactéries” ... további ismertetése. Egy évszázaddal első kiadása után elmondhatjuk, hogy mérföldkő a bakteriológia történetében. Hála Cornil professzornak, aki Pasteur bűvöletében is bátorkodott maga mellé venni szerzőtársul egy Keletről jött bakteriológust. És Babeş Victor, akkor még budapesti magántanár, méltónak bizonyult a nagy feladat megoldására.

IRODALOM: 1. Orvosi Hetilap, 1984. – 2. Cornil–Babeş: Les bactéries et leur rôle dans l'anatomie et l'histologie pathologiques des maladies infectieuses. (Paris, 1885). – 3. Orvosi Hetilap 1985-ös évfolyama. – 4. Babeş Viktor: A bakteriológia rövid tankönyve főtekintettel a fertőző betegségek kóroktanára és kórbonctanára (Bp. 1886). 5. Cornil-Babeş: Les bactéries et leur rôle dans l'étiologie, l'anatomie et l'histologie pathologiques des maladies infectieuses (Paris, 1890). – 6. Hőgyes Endre: Milléniumi Emlékkönyv (Bp. 1896.) – 7. Paul de Kruif: Bacillusvadászok (Bp. sine anno). – 8. Izsák Sámuel: A román–magyar orvosi kapcsolatok múltjából. (Bucuresti, 1957). – 9. Lechevalier–Solotorovskj: A mikrobiológia három évszázada (Bp. 1971.) – 10. Szállási Árpád: 100 éve ismert a Pneumococcus pathogen természete (Orv. Hetil. 1984.)

1894-ben mutatták ki a pestis bacilusát

Az apokalipszis négy fekete lovasa közül az első a pestis, a második a háború, a harmadik az éhínség, a negyedik a halál szimbóluma, ahogy az Dürer csodálatos képén látható és János Jelenéseinek könyvében olvasható. Magyarán: ősidők óta a „döghalál” tartották a legborzalmasabb csapásnak, ezt a fentiekén kívül az AIDS mai elnevezése, a „korunk pestise” is kellőképp érzékelteti.

Az írott emlékből kiderül, nincs még egy hasonló járvány-sorozat, amely a történelem menetét ennyire befolyásolta volna, valamint annyi művészi megörökítése lenne. Pár adat a fentiek illusztrálására.

A görögség aranykorában (Kr. e. 430 körül) kezdődött Athén és Spárta között a hellén hegemoniáért folytatott háború, amikor a harcias utóbbiak elől az előbbiek az Akropolisz falai közé húzódtak, a spártaiak győzelmét mégsem a fegyverek döntötték el. Thukydész historikusnak „A peloponnészoszi háború története” című munkájából tudjuk, hogy az összezsúfolt fővárosban szörnyű betegség harmadolta a lakosságot. „Két súlyos csapás egyszerre talál: kinn a dór hadak, benn a döghalál” - tartotta az akkori rigmus.

Hiába serénykedett éppen akkor a kor és minden idők egyik legnagyobb orvosa: Hippokratész, az emberek hullottak, mint a legyek. Hasztalan végezték /különböztetve igen helyesen / a halottégetést, a sokáig rejtélyes közvetítők mindig „megugrottak”. Periklész maga is e járvány áldozata lett, az athéni köztársaság lakosainak harmada elpusztult, ennek következtében a klasszikus demokrácia minta állama jelentéktelen és gyenge provinciává zsugorodott.

Thukydész szinte orvosi pontossággal írta le a kórképet, ám orvosi ismeretek hiányában még nem tett különbséget a tüdő- és bubópestis között. Ez volt az ókor leghíresebb /de nem az egyetlen / pestis-járványa, amely a középkorban is „eljárta haláltáncát”.

Tudjuk e szörnyű baj védőszentje a franciaországi Rókus (1245–1327), akit később szentté avattak. Az itáliai Piacenzában önzetlenül ápolta a szenvedőket, míg maga is meg nem kapta, de csodával határos módon életben maradt. Mikor hazatért, gyanús elemként bebörtönözték és ott is halt meg. Holttestét a velenceiek rejtélyes módon a lagúnák városába csempészték, ahol a tiszteletére épített San Rocco templomban őrzik.

Szent Rókus kórház azóta sok országban található. Tintoretto képe: a „Szent Rókus mennybemenetele” szintén ismert. Szent Sebestyén nyilai szakértők szerint szintén a pestis

szimbóluma, így ő is védőszent lett.

Az athéni pokol után a legismertebb epidémia-dátum 1348. Ekkor tört ki Itáliában és Franciaországban a középkor leghíresebb pestis-járványa. VI. Kelemen pápa ekkor Avignon palotájából irányította a római egyházat. Nagy orvosa: Guy de Chauliac volt az első, aki pontosan elkülönítve írta le a kétfajta pestist. Ugyanekkor Firenze falai között született meg Boccaccio tollából a dögvész legismertebb szépirodalmi emléke: a Dekameron.

A pestis hazánkig is eljutott, hírhedt események mégsem e tájon történtek. Nyugaton a zsidókat vádolták meg a járvány terjesztésével, ezért pl. Bázeli és Strassburg városában speciális faépületekbe (a gázkamrák elődeibe) terelték a szerencsétleneket, ahol elevenen égették őket. Íme így nézett ki Nyugat „filoszemitizmusa” az elmúlt századokban, s a mai vádaskodások idején nem fölösleges ezekre utalni. Az is köztudott, hogy az 1414-ben tartott konstanzi zsinatot félbeszakította. Ez erősen a szakadárak „kezére játszott”, mert az előreformátorok Isten büntetését látták a járványban.

Az ipari forradalommal kezdődő Újkorban e téren is Anglia játszotta a főszerepet. A „Fekete Halál” elpusztította a Szigetország papságának jelentős részét, így a nemzeti egyház VIII. Henrik rendelete nyomán könnyen kialakulhatott. A legnagyobb méretű ragály 1665-ben grasszált, amelyet „a nagy londoni dögvész” néven ismer az orvostörténet. Ezt viszont Dániel Defoe örökítette meg halhatatlan művében.

Meg kell mondani, az akkori kor legnagyobb kutató orvosa, a vérkeringést felfedező Harvey nem volt méltó Hippokratész szelleméhez: egyszerűen elmenekült a járvány elől. Szerencse volt a szerencsétlenségben az azt követő nagy tűzvész, amely a patkányokat és a bolhákat sem kímélte. Így az epidémát a lángok szanálták. Ugyanezen időben Velencét elérte a pestis.

Megszűntének emlékére emelték a cölöpváros legfőbb díszét, a San Marco katedrális. Főoltárán látható a járvány sújtotta nép könyörgése, a sekrestyében Tiziano festménye, amint Szent Rókus a pestises bubóit mutatja. Egyébként a bíborszínek művészóriása is a döghalál áldozata lett.

Hazánkban a Rákóczi-szabadságharcnak szintén e járvány vetett véget, Esztergom főterén a Szentháromság oszlopa a pestis megszűnésének emlékére készült. Nem kímélte a betegség Napóleon seregeit sem a „köznelkeleti kirándulás” idején. Ismert Dávid képe, amint a korzikai káplárról császárrá avansált hadvezér a járványkórházat látogatja.

Az utolsó nagy pestis-járvány 1924-ben Los Angeles szétszórt negyedeit látogatta meg, ám a modern ismeretek birtokában összesen 33 áldozattal úszta meg a kaliforniai városóriás. Létezett

a századelőn Algériában amint azt a Nobel-díjas Albert Camus „Pestis” című regényéből ismerjük. Tehát Thukydész, Boccaccio, Defoe, Camus, másrészt Dürer, Tintoretto, Tiziano, David neve fémjelzi e járvány történelmi szerepét, melynek 1894-ig nem ismerték a kórokozóját.

A klasszikus bakteriológia fénykorában az epidémia „szerencsére”. Távolkeletre is eljutott. Ekkor már Tokió egyetemén tanított Koch legkitűnőbb külföldi tanítványa, az antitoxin-terápia egyik úttörője: Sibasaburo Kitasato. Mivel a járvány Hong Kong negyedeit fenyegette, akcióba léptek a franciák is, hiszen Indokína (a mai Vietnam) akkor a fennhatóságuk alá tartozott.

A Pasteur Intézet Yersin csoportját küldte ki, míg Japán a járvány megelőzésére Kitasato professzort. Egymástól függetlenül jutottak azonos eredményre. Yersen a Pasteur Annales, Kitasato a Lancet hasábjain számolt be eredményeiről. Volt miből dolgozniuk, hiszen csak Kanton tartományban egy hónap alatt 60 ezer ember halt meg. A bubók pulpájából sikerült anilinfestéssel olyan bacilusokat kimutatni, amelyek végei intenzívebb színt mutatnak, s néha körülöttük tokszerű képződmény található. Agar táptalajra oltva olyan fehér telepek keletkeznek, melyek visszavert fényben szivárványszínt mutatnak. Az agarhoz adott glicerinnel a kultúrák növekedése fokozható. Híglevess táptalajon a folyadék tiszta marad, a kicsapódó rögök a kémcső falaihoz tapadnak. Ideális 2%-os zselatinnal kevert pepton lúgos oldata. A kitenyésztett kultúrák a mikroszkóp alatt bacillusláncot mutatnak, de abnormis formák is előfordulnak. Az állatkísérletek egyértelműen sikerültek: pl. tengerimalacba fecskendezve a betegség klasszikus tünetei léptek fel, s ha egy májdarabot patkánnyal etettek meg, kitört rajtuk a pestis. Döglött patkányból a bacilusokat szintén ki lehetett mutatni.

A patkány-bolha közti gazda szerepére már Yersin utalt, melyek a későbbi kísérletek megerősítettek. Ennek kiiktatásával sikerült a láncot megszakítani. A pestis bacillust tehát Kitasato és Yersin mutatta ki 1894-ben.

Végül ne hagyjunk említés nélkül egy igen korai magyar vonatkozást. Wessprémi István debreceni orvos 1755/56-ban másfél évet töltött Londonban, ahol szorgalmasan látogatta – egyebek között – az ott már létező himlő-oltó házakat. Ekkor fogalmazódott meg benne a gondolat: mi lenne, ha a pestissel hasonlót végeznének. Ezért írta, majd az angolok 1755-ben kiadták a „Tentamen de inoculanda peste” című művét, melyet nemzetközi szinten az orvostörténészek az aktív immunizálás úttörő munkájának tartanak.

Az elgondolás helyességét később Haffkine igazolta a gyakorlatban.

Korunk pestise az AIDS! Vajon mikor fognak róla az orvostörténészek múlt időben írni?

Medicina Pastoralis

A címben jelölt „gyógyító műfaj” azon egészségügyi ismeretek összessége, melyeket a papjelöltek sajátítottak el a római katolikus teológiai főiskolákon, hogy e téren is korszerű és elegendő tájékozottsággal rendelkezzenek. Eredete egyrészt a bibliai időkbe nyúlik vissza, midőn az Úr Jézus maga is vakokat, süketeket, sántákat és bélpoklosokat gyógyított, apostolait pedig elküldte követni az ő példáját, ahogy az Sz. Lukács evangéliumában olvasható, másrészt a kereszténység előtt, vagy attól függetlenül a papi és orvosi funkció mindig fedte, illetve kiegészítette egymást.

A Nílus és a Gangesz vidékén pl. teljesen, a hellén világban viszont az orvosokat Hippokratész papjainak titulálták. A medicina pastoralis tehát egyszerre hagyomány és „újítás”. Konvenció, amennyiben az emberrel testi mivoltában is törődött, eltérő, hogy annyit vállalt belőle magára, amennyit az adott helyzet megkövetelt. Nyilván mást jelentett egy városban elő plébánosnak és egészen mást egy misszionáriusnak.

A magyarországi kereszténység kezdetekor a többnyire idegen, vagy idegenben végzett papok az új letelepülések szellemi mindenesei lettek. Hitüket és hitelüket nem kis mértékben növelte felkészültségük, melyet pl. a járványok nem egyszer tettek próbára. Hazánkban a medicina pastorális a 15. századig latin nyelven oktatták. A nemzeti nyelv ébredése a papi gyógytudományt sem hagyta érintetlen.

Az is közismert, hogy a papok szenvedélyesen botanizáltak, felekezetüktől függetlenül. Az első magyar nyelvű herbárium Méliusz Juhász Péter debreceni püspök tollából származik, századunk elején Zelenyák János lekéri plébános szerzett szépen illusztrált könyvet a gyógynövényekről. Hogy a kolostorok komor falai között nemcsak műkedvelő „medikusok”, hanem zseniális kutatók is akadtak, arra az ősnemzés tévtanát megcáfoló Zazzaro Spallanzani és az öröklődés törvényszerűségeit felfedező Gregor Mendel a példa. Mindketten aranybetűvel írták be nevüket az orvostörténetbe.

Magyar nyelvű medicina pastoralis

A lelkipásztorok számára szánt tárgy „medicina et psychiatria pastoralis” változatra bővült.

Ilyen kétkötetes (még latin nyelvű) munka jelent meg Esztergomban, Török Mihály teológiai tanár tollából. Az első kiadás 1528-ban, a második 1544-ben hagyta el a Buzárovits nyomdát.

Amikor a pesti orvosi univerzításon a doktori disszertációk egyre inkább anyanyelvünkön jelentek meg, a tankönyvek közt is egyre több a magyarul olvasható kompendium, a derék Bugát Pálnak megjelent egy „természettudományi szóhalmaza”, melynek nyomán ő lett a hazai orvosi nyelv Kazinczyja, nem meglepő hát, hogy ugyanekkor hagyta el a nyomdát *az első magyar nyelvű medicina pastoralis*; a „Lelkipásztorsági gyógytan”, szerzője Dr. Grünwald Pál, a dátum: 1844.

Nem hagyhatjuk említetlen, hogy három év múltán Esztergomban egy derék, minden porcikájában pedagógus pap, Majer István is megjelentetett egy „egészségtant” szószerint „a nép számára.” Vagyis a katolikus egyház ekkor már részt vállalt nemcsak a klerikusok, hanem az olvasni tudó egyszerű emberek egészségügyi felvilágosításában egyaránt. Persze 1844 táján a Habsburg birodalomba tagolt országunk mindössze egyetlen egyetemmel rendelkezett, amelyen évente 40–50 hallgató végzett. Rettentően kevés, ha belegondolunk, hogy a hasonló lélekszámú Hollandiának ekkor már hét egyeteme létezett. A legtöbb kis településnek nem volt módjában orvost tartani, pap viszont mindenütt akadt. A nép nagy szerencséjére. S tegyük hozzá mindjárt: a protestáns egyházak s a zsidó hitközségek egyházi előjárói hasonlóképp járatosak voltak a medicinában, nyomdáik szintén gondoskodtak felvilágosító kiadványokról.

Az előszóból kiderül, hogy a morfológiai részt a híres anatómus professzor Lenhossék Mihály, a pszichiátriai fejezetet Moravcsik Ernő Emil ideg-elmegyógyász professzor lektorálta, míg terápiás szempontból Gönczy Béla esztergomi kórház-igazgató főorvos találta oktatásra alkalmasnak.

Szakszerűségére jellemző, hogy Darwin nevének említése nélkül, fölösleges „ideológiai” vitáktól függetlenül ismerteti az ontogenetika törvényszerűségeit, s a teológiai tételek csak legszükségesebb mértékben szerepelnek az érvelés arzenáljában. Az sem meglepő, hogy az anatómia, az élettan és a kórtan nem kerül külön-külön fejezetbe, a böjtöt a diéta oldaláról közelíti meg, bibliai utalásai pedig szinte „orvostörténeti” jellegűek.

A pszichiátria a kötet igen erős oldala. Egyrészt mert a pap elsődleges feladata mégiscsak a lélekkel való törődés, ehhez viszont ismerni illik a legfontosabb elmekórtani eseteket. Mindig érzékeltetve, meddig terjed a pap illetékessége, s hol kezdődik az orvos feladata! Az élet és egészség kritériumait Bichat definíciójához hasonlóan jelöli meg, mely szerint „az élet azon erők összessége, melyek ellenállnak a halálnak.” Az öngyilkosság tárgyalása kapcsán felmerül az

eutanázia lehetősége, amely egyházi szempontból sem abszurd gondolat, egyáltalán a szuicidium megítélésében meglehetősen „liberális”. Szerinte nem számít öngyilkosságnak, ha Indiában az özvegy férjével együtt elégette magát. Vagy sztoikus értelemben „midőn a létnek nincs többé értelme”. Mégis: az egyház alapjában szuicidium-ellenes, de sokkal több megértéssel és kevesebb elítéléssel.

Végül igen érdekes és kihangsúlyozott a közegészségügyi jellegű medicina pastorális, amely az iskolaépítéstől a temetők karbantartásáig annyi mindenre kiterjed. Ismerteti a híres 1876-os XIV. törvényt, mellyel hazánk higiéne vonalán a kulturnemzetek közé került. Ez írta elő a kötelező védőoltásoktól a halottasházak megépítéséig minden egészségügyi paragrafust, s ennek betartása révén válik a lelkész „hivatalból” a higiéne részévé. Fontos az elsősegélynyújtó fejezet, melyből kiderül, hogy a pap az alulról vérző nők esetében is tud tanácsot adni. Lefektetést, hideg borogatást az alhasra és értesíttetni az orvost. A szülészeti és a szexuális rész latin nyelven írott. Így őrizve egyrészt az intimitást, másrészt a klasszikus medicina szakszerű nyelvezetét.

A függelék első része általános egészségügyi tudnivalókat tartalmaz, a második az istentiszteletnél használt anyagokat ismerteti. A kereszteléshez használt kútvizek nem tartalmazzak úgymond annyi szennyeződést, hogy csírátlantítani kellene, viszont a templomi szenteltvíztartókba már célszerű fertőtlenített vizet önteni. Magát az edényt formalinos vízzel kiöblíteni. A szentmisénél kovásztalan sült kenyeret használnak, a megfelelő sütővason fehér ostyává készítve. A misebor csak a szőlőből nyerhető, megfelelő „érettéssel”. Az alkoholtartalma garantálja, hogy nem romlik meg könnyen és csakis természetes bor használható.

Az utolsó kenet feladása igényeli a legnagyobb figyelmet. A lelkész figyelme mindenre kiterjedjen, előtte a betegről tájékozódjék, nehogy a haldoklót lelkileg még jobban megterhelje. A szentolajat úgy használja, hogy fertőző betegnél se kelljen a rituális mozdulatokon változtatni.

Végül az orvos és a pap kapcsolatát tárgyalja, kihangsúlyozva egymást kiegészítő feladataikat. Mert egyikük se „mindenható” és együtt lehetnek a Mindenható szolgálói.

Az ember érdekében, hogy a medicina és a medicina pastorális elsajátítása együtt nyerje el értelmét, a bölcsőtől a koporsóig.

A narkózis kezdetének krimije

Ma, a gépesített aneszteziológia korában nehéz elképzelni azt az időt, midőn az operálandó páciens arcára helyezett „szájkosárra” csepegtették speciális üveg dugón keresztül az illékony aethert, hogy a harmadik stádiumot (st. anaestesia) elérve kivitelezhető legyen a szükséges műtéti beavatkozás. Az inhalációs narkózis kezdete 150 évre nyúlik vissza.

Csak nem a közép európai korlátolt lehetőségek, hanem az amerikai korlátlan lehetőségek világában. A főszereplők sorsa is hasonló volt, csak nekik egymással kellett megküzdeni, hogy végül mindhármójuk sorsa tragédiába torkolljék. Miközben felfedezésük diadalútja folytatódott.

A legrokonszenvesebb és legszerencsétlenebb a Connecticut állambeli Hartford városának Horace Wells nevű fogorvosa volt, aki 1844. december 14-én részt vett egy „kéjgáz-cirkuszi” produkción, s a nitrogén-oxid belégző önkéntes kísérleti alanyok egyikén észrevette, hogy a sípcsontját ért hatalmas ütésre sem reagál fájdalommal. Egy igazi amerikai az új jelenségek mögött mindig a praktikus használhatóságot keresi. Ezt tette Wells doktor is, de nemcsak a pénzszerzés büvöletében. Ennyiben feltétlenül különbözött egykori tanítványától, William T.G. Morton kollégától, akit főleg ez motivált. A harmadik szereplőt, Charles Jackson professzort viszont mindkettő.

Menjünk sorjában! Miután Wells doktor egy szokatlan látvány kapcsán felismerte a kéjgáz fájdalomcsillapító hatását, rögtön arra gondolt, mi lenne, ha a foghúzást bódult állapotban kísérelné meg. Konzultált ez ügyben a már említett Morton nevű korábbi tanítványával, aki akkor már Boston keresett fogorvosa volt. Kezdetben különösebb érdeklődést nem mutatott, később annál inkább. Wells szakmai és emberi tisztességére jellemző, hogy az első kísérletet önmagán végeztette el. Ráment egy foga, de fájdalom nélkül, s ez mindennél fontosabb volt. Jó két hét alatt, miközben elteltek a karácsonyi ünnepek, 15 foghúzást végzett el, fájdalommentesen.

Csakhogy a rendkívül rokonszenves Horace szerette volna felfedezését minél előbb az emberiség közkincsévé tenni. Nemcsak a fogászat területén. Ezért kereste fel (vesztére) egykori tanítványát, aki akkor már kapcsolatba került a Massachusetts General Hospital orvosi iskolájával, amelyet ma „csak” Harvard Egyetemnek hívunk. Itt működött az Újvilág akkori legjobb sebésze: John C. Warren professzor. Wells őt akarta megnyerni az ügynek, hogy a kéjgázt más műtéteknél is kipróbálják. Morton lett a nem túl lelkes közvetítő. Közben felkeresték a kitűnő kémikus Jackson professzort, kikérni a véleményét. Mindent kaptak tőle, csak biztatást nem. Fantazmagóriának tartotta az egész elképzelést. Nem úgy később, amikor

az általa foghegyről javasolt aether hatása oly sikeresnek bizonyult.

Warren professzor végül 1845 januárjában ráállt a kéjgáz műtéti kipróbálására, de előbb látni akart egy fájdalommentes foghúzást. Ez sajnos balul ütött ki, mert a robusztus alkoholista paciens az excitációs stádiumban majdnem szétverte a tantermet. Wells tehát nevetségessé vált, s ez alaposan megviselte az amúgy is labilis idegrendszerét. Ezt a traumát nem tudta többé kiheverni. Rendületlenül kísérletezett tovább, főleg önmagán. Olyannyira, hogy valóságos narkomániássá vált. Három év múltán 1848. januárban, egyik este a New York-i Broadwayn tisztázatlan körülmények között letartóztatta a rendőrség. Az utcalányok közül többen vallották, hogy kénsavval akarta őket leönteni. Wells semmire nem emlékezett. Az eset kétségtelenül megtörtént, de doktorunk narkotikus állapotban keveredett bele. Szabadon már csak a saját érdekében sem engedhették, viszont kísérettel haza mehetett tisztálkodó felszerelésért. Ő azonban másként döntött. Aethert és borotvát hozott magával, majd éjjel bódulatban felvágta ereit. A harcot meghagyta az elsőbbségért a két kevésbé tisztességes ellenfelének.

Morton ugyanis 1846 tavaszán, egy üdülőhelyen találkozott csinos hölgyismerősével, aki nagy lelkesedéssel adta elő, hogy Hartford városában Wells doktor gázbelégzéssel kihúzta az egyik fogát. Közben álomba merült, nem érzett semmit. A pénzsóvár doktor ekkor kapta fel a fejét: hátha mégis igaz Wells találmánya! Ideje volna kipróbálni. Prioritás helyett akkor még csak a haszonra gondolt. Jól számított, a szerencse is segítette. Ugyanis 1846 szeptemberében felkereste Jackson laboratóriumát, este, lehetőleg a „főnök” távollétében. Egy kis kéjgázért, s a belégzéshez szükséges gumiballonért. Akarata ellenére és szerencséjére (ismét!) összefutott Jackson professzorral, akitől kéjgázt ugyan nem kapott, de egy jó tanácsot igen. Próbálja meg kénéterrel, mely a levegővel találkozáva étergőzzé alakul át, s hatásosabb a nitrogénoxidnál. Bár Morton nem volt sem az elmélet, sem a lelkiismeret embere, gyakorlati érzéke jól működött. Legalább is kezdetben. A szerencséjével sem állt hadilábon.

Amikor már mindent beszerzett, egyik este ideális páciens jelentkezett. Egy gennyes fogtól, fájdalomtól eltorzult arcú pénzes ember, aki mindent megígért, ha kínjaitól minél előbb megszabadítják. „Most vagy soha” – gondolta magában, s az aether-belégzés segítségével játszva húzta ki a fogat. Háromszoros haszonnal. Első az eredmény, második a búsás honorárium, harmadik (a leglényegesebb) egy azonnal írott jegyzőkönyv, melyben a köztiszteletben álló beteg két tanú jelenlétében bizonyítja a fájdalommentes foghúzás tényét. Még az este elküldte a helyi újságnak, onnan pedig továbbították. Egy csapásra ismertté tette nevét a sajtó, tódultak hozzá a betegek.

Most már a fentiekkel nem elégedett meg, a szakma elismerését is akarta. Október közepén jelentkezett Warren professzornál, aki érthetően gyanakodva fogadta. A szerencse

ismét mellé szegődött. Műszaki ismerőse csappal ellátott inhalációs készüléket szerkesztett, mellyel szabályozni lehetett a narkózis mértékét. Az operálandó beteg nyelvgyökéből kellett egy daganatot eltávolítani, amely ma sem tartozik a könnyű műtétek kategóriájába. Csodák csodája, aether-bódulatban a beteg meg sem moccan. Az addig tamaskodó professzor akkor tette orvostörténeti kijelentését: „Gentlemen, this is no humbug.” Vagyis ez már nem szemfényvesztés.

Morton önreklámozását már a szakma nevében Warren és Bigelow professzor is alátámasztotta. Nevétől hangzott röviden Amerika és Európa sajtója. Tudjuk, Pesten Balassa János professzor már 1847 januárjában végzett aether-narkózisban műtéteket.

Morton a tőle már megszokott gátlástalansággal nem volt hajlandó elárulni „csodaszerének” titkát. Az aetherhez némi kölnit kevert, hogy jellegzetes szagát elvegye. Végül nagy nyomásra annyit elárult, hogy van benne aether, de „nem az a fő hatóanyag”. Ösztönösen érezte azonban a Jackson felől leselkedő veszélyt. Búsás bevételéből tíz százalékot ajánlott fel, ha lemond ötletadó jogáról. Jackson belement, mert egyrészt tisztában volt Wells prioritásával (ellene önállóan nem is kezdett volna harcot), másrészt nem bízott a siker tartósságában.

Mikor tévedésére rájött, támadásba lendült. Megírta a Francia Akadémiának az igazságot, s a mérvadó intézmény hitelt adott neki. A párizsiak azt is megtudták, hogy kettejük vitájában Wells a vesztes harmadik. Így Morton rábeszélésére még közösen léptek fel ellene, az 1848 januárjában bekövetkezett haláláig. Csakhogy akkora már a francia tekintélyek meggyőzték az amerikai illetékeseket a prioritásról. A két dühös élőt ez már nem zavarta, újult erővel kezdtek egymás lejáratására. Mozgósították a legjobb ügyvédek, a megvásárolható bulvársajtót.

A kínos ügybe a kongresszus is beavatkozott. A már halott Wells tisztességének, tisztaságának védelmében. Ez Truman Smith szenátor örök érdeme. Végül Morton, miután kártérítési igényét nem tudta érvényesíteni, ügyvédei és kölcsönzői magára hagyták. Sorsa beteljesedett: 1868 júniusában az elmezavarodottság jelei mutatkoztak rajta. Rövidesen elhunyt a New York-i St. Luke kórházban. Élt mindössze 48 évet, békétlenségben.

Jackson hasonló sorsra jutott, 1880 nyarán hunyt el a Massachusetts General Hospital elmeógyógyintézetében.

Mindhárman egyformán osztozhattak volna a dicsőségben és haszonban. Sajnos Morton és Jackson nem ezt az utat választotta.

Ilyen intrika-sorozattal kezdődött a modern medicina egyik legragyogóbb fejezete. Jó lenne tanulni belőle, mert hasonlókért kicsiben ma sem kell Amerikába menni.

A fenacetin évszázada

Az általános gyógyszer-történet (1) és a „Bayer” gyógyszer-gyár egykori kiadványa (2) szerint egy évszázada, pontosan: 1888-ban határozták el az Elberfelder Farbenfabriken felügyelőtanácsának tagjai egy új láz- és fájdalomcsillapítószer, a fenacetin nagyüzemi előállítását. Előbbi napi 10 kg-os, majd ötszörös mennyiségben. ekkor nyerte a Ruhr-vidéki gyár törzscég alapítójáról a „Bayer” védjegyet, s éppen a Hinsberg és munkatársai által előállított fenacetin volt az első készítmény, amely e márkajelzéssel került forgalomba. A fenacetin azóta állja az idők próbáját, ma is fontos komponense a magisztrális készítményeknek. (3)

Ha a fenacetin korabeli visszhangját vizsgáljuk a hazai szaksajtóban, azonnali felfigyelést és kellő óvatosságot konstatálhatunk.

Az Orvosi Hetilap 1888-as évfolyamának 19. számában már megjelenik az „Acetphenetidin vagy phenacetin” farmakológiai ismeretése. (4) Méghozzá francia közvetítéssel, la Semaine médicale 14. száma alapján. Megállapítást nyert, hogy ez a fehér, kristályos és vízben nehezen oldódó por hatásosabb, mint a már használatban lévő antipyrón, vagy acetanilid. Dujardin-Beaumetz tanár utóvizsgálatai szerint 30 cgm-os adagok a hagymázos lázak (tífuszok) és tüdővész esetében akár tíz óráig is képes 2–3 fokkal csökkenteni a testhőmérsékletet. Lázcsillapító hatása mellett a fenacetin legalább olyan fontos analgetikum, s ha még hozzávesszük, hogy az említett antipiretikumokkal szemben cianózist nem okoz, előnyös tulajdonsága egyértelmű. Pedig a vérbe felszívódik, vasklorid hozzáadásával a vizeletben kimutatható. Ami az 1888-as esztendőt illeti, a Gyógyászat később, ám sokkal intenzívebben figyelt fel a fenacetin alkalmazásának lehetőségére. Schächter Miksa lapja (5) a 26. számában ismertette először, a változatosság kedvéért nem francia, hanem angol (6) közvetítéssel, amibe a centenáriumi alkalom semmiképp nem akarja a német készítményekkel szembeni „bizalmatlanságot” belemagyarázni. Mint később kiderül, ismerték az eredeti közleményeket, mégis szükségesnek tartották a nagy társszakmák szűrőin átszívárogtatni. Amiért csak csodálni tudjuk a szerkesztés klasszikusait.

A brit, pontosabban skót közlemény recenziójából (7) megtudhatjuk, hogy a jeles német gyógyszer-vegyészekkel egyidőben Robert Bell is identifikaálta már a fenacetin képletét, lázcsillapító hatására felhívta a figyelmet, zsábfájdalmaknál kitűnő eredményt ért el, Glasgow klinikáján tehát 1888-ban kipróbálták a fenacetint.

Ilyen előzmények után a Gyógyászat 28. számának gyógyszer-tani rovatában a Münchener med. Wochenschrift 23. füzeté alapján Goldschmidt dr. referált a fenacetinről. Eszerint Hinsberg és Kast végezték Németországban a forró alkoholban jól oldódó kristályos porral a

első állatkísérleteket, azt követték Hoppe-Seyler és Kobler klinikai kísérletei, az ideggyógyászati kipróbálásban pedig Henser dr. volt Hoppe tanár munkatársa. A fenacetin mellett ekkor ismertették először a glicerín kúpot is, amely jelzi, hogy az idők változásával akadnak azért maradandó gyógyszerek. Ugyanekkor Rumpf bonni tanár a fenacetint igen hatásosnak találta a tabeszes lancináló fájdalmak csillapítására. (8)

Ennyi kedvező beszámoló hatására a hazai klinikum sem sokáig késlekedett. Természetesen Korányi Frigyes volt az, aki megbízta Horváth Ákos nevű gyakornokát a fenacetin klinikai kipróbálására. (9) A Wiener med. Wochenschrift-től a La semaine médicale-ig nyolc tekintélyes lap szolgáltatta az alap-tapasztalatokat, köztük a kedvezőtleneket is. Ugyanis: Lindman felnőtteknél, Jaksch tanár gyermekeknél észlelt cianózissal járó methemoglobinémiát. Igaz, felnőtteknél napi 8 grammos adagok után, ezért Korányi tanár 0,12-0,25 gr.-nyi dózisokban pro die 3 gr.-ot ajánlott. Hatását három tünetcsoportra figyelték: milyen mint lázcsillapító, mennyit ér a fájdalmak enyhítésére és mit nyert vele az antireumatikumok arzenálja! Az eredmény megnyugtatónak, sőt biztatónak bizonyult. Antipiretikus szerként igen széles diagnosztikai skálán próbálták ki, főleg hastífuszban, tüdőbajokban, ám tüszős mandulagyulladás és csonttuberkulózis is akadt a betegségek között. Hőcsökkenés, ha nem is mindig egyformán, de minden esetben bekövetkezett, mérsékelt izzadás és pulzusszám mérséklődés kíséretében. Kétségtelenül hatásosabb volt, ha „a hőmérsék physiologicce spontán alább szállni készült.” (10)

A Kobler és Rohden által észlelt eufóriás hatást a Korányi-klinika nem tudta megerősíteni, a betegek sokkal inkább bizonyos bágyadtságról számoltak be. A nagytekintélyű Hoppe tanár említette „kütegek”, vagyis gyógyszerkiütések két esetben fordultak elő, amelyek a fenacetin szedés abbahagyásával elhalványultak. A ritkán fellépő hasmenést ópiátok adásával szüntették meg.

Antireumatikus szerként szaliciles nátriummal kombinálva érthetően a heveny sokízületi laboknál értek el biztató eredményeket. Némely eset (nyilván a PCP-sek) idültté válását azonban nem akadályozta meg.

Fájdalomcsillapításként 0,5-től 1,0 grammig emelték az adagot, a napi mennyiség azonban az előírt hármat nem haladta meg. Kipróbálták tabes doralis, ischias, herpes zoster, migrain, trigeminus neuralgia, sőt vesekő okozta fájdalomknál is, ez utóbbiak kivételével valamennyi esetben kielégítő eredménnyel. A Korányi-klinika közleménye további vizsgálatokat javasolt. „Ajánlja e gyógyszert ezen előnyei mellett olcsósága is, s méltán hivatott a szegénypraxisból a nála tetemesen nagyobb óvatosságot igénylő antifevrint kiszorítani” (11), állapítja meg a ma is mintaszerű publikáció.

A több, mint száz éve forgalomban lévő fenacetin ma sem tekinthető a múlt gyógyszerének. Érvényes gyógyszerkönyvünk több magisztrális készítménye tartalmazza e fájdalomcsillapítót. Így a Pulvis analgeticus, a Pulvis antidoloricus és Pulvis codacetini egyik fő hatóanyaga a fenacetin, a száz évvel ezelőtt ajánlott 20 usque 50 centigrammos adagolásban.

És végül a „Bayer” cég is megérdemli, hogy megemlékezzünk alapításának centenáriumáról.

IRODALOM: 1. Kempler Kurt: A gyógyszerek története. Bp. 1954. 250. o. – 2. Ötven éve „Bayer” gyógyszerek. Bp. 1938. 3. Formulae Normales, editio VI. Bp., 1987. – 4. Orvosi Hetilap, 1888. 614–616. o. – 5. Gyógyászat, 1888. 309. o. – 6. Brit. med. Journ. april 7, 1888. – 7. Gyógyászat, 1888. 345. o. – 8. Orvosi Hetilap 1889.473–473. o. – 9. Formulae Normales, editio VI. Bp., 1987. 52., 54. és 58. o.

II. fejezet

FEJEZETEK A XX. SZÁZAD EGYETEMES ORVOSTUDOMÁNYÁBÓL

Visszapillantás a 20. századi medicinára

A 20. század híres önkísérletezői

A Nobel-díj első száz éve

Nobel-díjas nők a medicinában

A Nobel-díj titkaiból

Nobel-díj 1924-ben az EKG felfedezéséért

Egy 1926-os Nobel-díj és kérdőjele

Az orvosi Nobel-díj és esetlegessége: Szent-Györgyi Albert és ifj. Jancsó Miklós

Az appendectomia históriája

Az inzulin pályafutása

Diabetes Nobel-díj az inzulin után 1947-ben

A kortizon korszak kezdete

A gyermekgyógyászat önállósulása

A dermato-venerológia „szakosodása

A penicillin

A DDT tündöklése és hanyatlása

Hitler összeollózott patográfiája

Sztálin és az orvosok

Visszapillantás a 20. századi medicinára

Az újkor óta minden évszázadnak vannak ismert nevekhez kapcsolódó mérföldköves felfedezései. Ilyenek: a 16. században Vesalius anatómiája és Ambroise Paré chirurgiája, a 17. században a vérkeringés mechanizmusának tisztázása (Harvey), valamint lencserendszerű nagyítóval a parányok világában, pl. a vértetek felismerése (Malpighi).

A felvilágosodás korában Morgagni patológiája, Augenbrugger kopogtatása, majd annak hasznosítása (Stoll, Corvisart), az élettani kutatás fellendülése (A. Haller), a klinikai oktatás bevezetése (Boerhaave) és Jenner himlő elleni védőoltása a vonatkozási pontok a medicina koordinátarendszerében.

A 19. század már sokkal összetettebb, hiszen elkezdődött a szakmai szétágazódás, mégis a sebészet fénykorának szokás nevezni. Főleg az altatásos érzéstelenítés, a fertőző csíra-mentesség (Semmelweis), valamint a korszerű műtéti eljárások kidolgozása miatt.

Ha a lassan magunk mögött hagyott 100 esztendőt nézzük, nagyon nehezen lehet azt néhány felfedezéssel jellemezni. Fontos, de nem kizárólagos szempontokat szolgáltatnak az 1901 óta kiosztott Nobel-díjak.

Behring szérumterápiája biztos korszakos jelentőségű, miként Sir Ronald Ross doktornak a malária kutatása terén elért eredményei. Finsen fényterápiája már nem ennyire egyértelmű. Nagy igazságtalanság lett volna, ha Koch, Pavlov, Ramon y Cajal, Mecsnyikov és Ehrlich nem részesül ebben a jeles megtiszteltetésben. Kezdetől feltűnő a klinikusok szerény aránya.

Ezen javít valamit Theodor Kocher pajzsmirigy-sebész, valamint a transzplantációs érsebész Alexis Carrel kitüntetése. A két világháború között díjazott legfontosabb felfedezések nagy hatást gyakoroltak a klinikumra, elég az inzulin, a májterápia és az EKG alkalmazására utalnunk. Volt egy biokémiai vitamin korszak (Eijkman, Hopkins, Szent-Györgyi), amelyből a sejtkutatás és az oki gyógyítás egyaránt sokat profitált.

A vércsoportok és az Rh-faktor felfedezése (Landsteiner) valósággal forradalmasította a medicinát. Nehéz lenne akár utólag alábecsülni a neurohormonális rendszer felismerését, az igazi „nagyágyúnak” akkor mégis a Domagk által előállított baktériumölő protozoid bizonyult. Elkezdődött tehát a kemoterapeutikumok, majd az antibiotikumok kora, amely tudományos jelentőségében az atommag hasadásával mutatkozott egyenértékűnek. Egy darabig a kettőt együtt emlegették. A század orvosai közül talán Alexander Fleming kapott a legtöbb szobrot, neve a hatásos gyógyítás szinonimája lett. Waksman streptomycinje az emberiséggel egyidős tuberkulózis leszámolását látszott megoldani.

Azóta tapasztalatból tudjuk, mennyire volt viszonylagos a derűlátásuk. A DDT alkalmazása az ízeltlábú köztigazdák ellen végül visszájára fordult, a prefrontalis leukotomia enyhén szólva sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A mellékvesekéreg hormonkészítményeit viszont ma sem tudjuk nélkülözni. A gyermekbénulás elleni küzdelemben elért eredmények felbecsülhetetlen értékűek. Enders, Robbins és Weller megoldották a vírus tenyésztését, Sabin pedig előállította a védőcseppeket. A himlőoltás óta a legfontosabb eljárás, amivel egy félelmetes fertőzőbetegséget sikerülni látszik kiiktatni.

1956 a medicinában is a forradalom éve. Werner Forssmann elvégezte (előbb önmagán) a keringési központunk katéterezését, ezzel utat nyitott a korszerű szívsebészethez, majd az addig hihetetlennek tűnő átültetéshez. Az immunológia fejlődésével „karöltve”. A csepegtető altatást felváltotta az intratracheális narkózis, valamint az epidurális érzéstelenítés. A sebészet újra élre lépett, nagyban elősegítette a Housfield és Cormack által megszerkesztett számítógépes tomográfia. Joshua Lederberg a genetikai rekombináció terén tett felfedezésével kezdte átalakítani az orvosi gondolkodást. Beadle és Tatum kutatásaiból kiderült, hogy bizonyos kémiai folyamatok a gének irányítása alatt állnak, a ribonukleinsav viszi át a genetikai információt (Ochoa).

Macfarlane Burnet és Medawar kimutatták a szerzett immuntolerancia létezését, majd a dán Jerne jött rá, hogy minden létező antigénnel szemben a szervezetben preformáltan van jelen egy-egy csak reá reagálni, és ellene antitestet termelni képes limfoid sejt, amelynek ez az antigén a mitogén ingere, és ezáltal, erre az antigénre specifikus antitestet termelő limfoid sejtek, törzsek (klónok) képződnek. Jerne klón elmélete azóta gyakorlattá vált, vagyis az antigén-antitest idiotípusa tulajdonképpen az eredeti determinált szerkezet kópiája, így mesterségesen lehet monoklonális strukturákat előállítani. A skót tudósok éltek is ezzel a lehetőséggel (l. a Dolly birka esetét), nem kis etikai dilemma elé kerülve, hogy netán vissza is lehet ezzel élni.

A molekulárbiológiai „nagy robbanást” mégis a Crick-Watson-Wilkins hármas idézte elő a nukleinsavak molekulaszervezetének és az élő anyagban az információ átvitelének pontosításával. Crick és Watson spirális modellje mindenképp a modern molekulárbiológia jelképe lett.

Eccles, Hodgkin és Szentágothai professzorok az idegsejtmembrán ion-mechanizmusának ingerlése és gátlása terén tett felfedezése az agykutatásnak adott hatalmas lendületet, ezért múltó évtizedeinket a neurobiológia korának is indokolt titulálni. Ne feledjük, a 2000. évi Nobel-díjat szintén idegfiziológusok kapták az agy jelátvivő anyagainak kimutatásáért.

A 20. század medicinájából tehát a genetika, az immunológia, az allergológia, a szervátültetés és az agykutatás terén elért eredményeket emelnénk ki.

Semmiképp nem a koleszterin és a zsíryanycsere mechanizmusának, illetve a táplálkozással és bizonyos betegségekkel való összefüggéseinek tisztázását. A prosztatatarák hormonális kezelése sem korszakos jelentőségű, a tumort okozó vírusok szerepének meghatározása terén is akad még tennivaló. Az illusztris díjra azonban mind Huggins, mind Rous professzor méltónak bizonyult. A genetika „örökzöld” téma marad. Nirenberg társaival megfejtette és matematikailag modellálta annak bonyolult kódrendszerét, tisztázták a fehérjeszintézisben betöltött szerepét.

Delbrück, Hershey és Luria felismerték a vírusok reprodukciós ciklusában a genetikai anyag meghatározó funkcióját. Több mint egy évtizedes kutatómunka után június végén bejelentették, hogy befejeződött az emberi génkészlet feltérképezése, amely meghatározza az ember génszekvenciáját, így lehetővé válik néhány örökklődő betegség lokalizálása, illetve génszintézisben betöltött szerepének tisztázása.

Ha felidézzük a bejelentés visszhangját, az erkölcsi kétség itt sem volt kevesebb. A szintén Nobel-díjas H. J. Muller korábbi következtetése szerint a genetikai romlással néhány generáció után az emberiség jórésze nyomorékokban lesz kénytelen az életét tengetni. Lederberg az „eufénika” híveként még asszexuális úton, klonális reprodukcióval vélte kiküszöbölhetőnek a genetikai rendellenességeket. Mára már talán ezen a rémlátáson túljutottunk. Csakhogy: meddig mehet el az orvos az ilyen természetű beavatkozásokban! Ezen még sokat és sokan fognak vitatkozni.

Végül maradtak a nagy kérdőjelek: a daganatok rosszindulatú fajtái: melanoma malignum, tüdőrák és sajnos stb. Bizonyos degeneratív betegségek: sclerosis multiplex, Alzheimer-kór, Jakob-Creutzfeldt szindróma. A fertőző betegségek közül elsősorban az AIDS.

A terminológiánál már csak a gyógyszernevek változatosabbak. Orvostörténész legyen a talpán, aki a 20. század medicinájának történetét arányosan és szakszerűen egymaga akarja megörökíteni. Ezzel a rövid és korántsem teljes visszapillantással annak nehézségét, ugyanakkor szépségét kívántuk érzékeltetni. Már nem lehet félállásban felvállalni és egy egész élet szükséges hozzá.

A 20. század híres önkísérletezői

Az egészségükért és életükért, a közügyekért kockára tevő kollegákban soha nem volt hiány, elég a múltból John Hunter szifilisz, Horace Wels kéjgázos, vagy Pettenkofer professzornak a kolerás önkísérleteire utalnunk.

Közülük Hunter mester járt a legszerencsétlenebbül, mert olyan betegtől vett tripperes váladékot, aki egyúttal szifiliszben is szenvedett, így nemcsak két betegséget kapott meg egyszerre, de a kóreredet különbözőségének tisztázását is hosszú időkre akadályozta.

Pettenkofer viszont úgy hajtotta fel a vibrióktól hemzsegő levest, hogy megúsza egy kis hasmenéssel. Akadtak mártírok, mint a sárgaláz fertőzésével foglalkozó Jesse Lazear, de miként az igazi alpinistákat a hegymászástól a baleset lehetősége nem tántorítja el, úgy merészkednek új, veszélyes területekre a vállalkozó szellemű orvos-kutatók.

Évszázadunk elején W. H. R. Rivers brit ideggyógyász arra adta a fejét, hogy jobb alkarján az egyik érző ideget átvágva vizsgálja annak regenerációs folyamatát, a nagy Henry Haed közreműködésével pedig osztályozták a bőrérzés zavarait.

Mindezek persze eltörpülnek a német Werner Forsmann hátborzongató önkísérleteihez viszonyítva. Ő volt az, aki 1928-ban vékony katétert vezetett a könyökhajlati vénájába és röntgen-ernyő alatt tűkőrből ellenőrizve sikerült elérnie a jobboldali szívfelet. Heroikus merészége teremtette meg a mai értelemben vett szívsebészet alapjait, így nem a Guinness-rekordok könyvébe, hanem a jól megérdemelt Nobel-díjasok listájára került a neve.

A kardiológia területéről érdemes még megemlíteni a daytoni Orville Burke doktort, aki angina pectoris kezelésére eredményesen alkalmazta az önszugesztiót.

Érthető, hogy a legtöbb önkísérletező a farmakológiával foglalkozók közül került ki. Már a múlt század elején sok orvos sajátmagán kísérletezett a Sertürner által előállított morfin-készítménnyel, amelyet a felfedező is kipróbált. Közülük aztán nem egynek nehéz volt leszokni, ha sikerült egyáltalán.

A svájci Albert Hofmann 1943-ban a híres Sandoz-laboratóriumban az anyarozs kivonatával foglalkozott. A lyzergsav oldatából egy kevés véletlenül a kezére csöppent, amelyet önkéntelenül is megízlelt. Az eredmény meglepő volt. Szédülés fogta el, le kellett feküdnie és rövidesen furcsa látomásai lettek. Kiderült, hogy ez a vegyület ugyanolyan hallucinogén, pszichoszomatikus tüneteket vált ki, amilyen érzéksalódások bizonyos elmebetegségekre jellemzőek. Hasonló hatásokat a mexikói peyotl kaktusz koncentrált nedvével szintén észleltek.

Princeton lélektani intézetében Humphrey Osmond próbálta ki önmagán és önkéntes társain az LSD (lyzergsav), a metilmeszkalin, valamint a pszilocibin Van Gogh bizarr színeire

emlékeztető hallucinogén effektusát. Vizsgálta az aztékok szent növényének, az ololiuqui nevű cserjének a kivonatát, amely igen érdekes testképzavarokat idézett elő nála. Osmond kísérleteit a zürichi Burgholz gyógyintézetben W. A. Stoll professzor kontrollálta. Sötét szobában, hogy a világosság ne befolyásolja. Ennek ellenére látomásaiiban a fény dominált. Körök, örvények, spirálok, felhőgomolyok jelentek meg előtte, azokat ívsorozatok, tűzijáték sziporkák, csillagszóró-szerű szikrák követték, majd mexikói maszkokat, indián-motívumokat, torzult végtagú figurákat, végül saját karjának az „elvesztését” látta, s mindezeket hangeffektusok módosították. Vagyis az érzékek kettős érzékenységet figyelhetett meg. Ahogy Stoll írta:” úgy tűnt, mintha egy hosszabb életszakaszt néhány órába sűrítettem volna össze, és ez arra készítetett, hogy a kísérletet megismételjem.

Hasonlókat vetett papírra Csáth Géza is az „Ópium” című novellájában, szintén önkísérleti alapon: „a gyönyör eltünteti a körvonalakat és az értelmetlenségeket. Kihelyez bennünket a tér béklyóiból és az idő zakatoló másodperc óráját megállítva langyos hullámokon, emel bennünket a lét magasságaiba...így ötezer esztendő gyönyöre sűríthető egy napba. Okosan gazdálkodva, tíz évig eltartó ópiumfogyasztás húszmillió évet tesz ki...” A bizarr képek költőiebbek, de hasonlóak a svájci pszichiáter kollegáéhoz. A hallucinogén anyagokkal való kísérletezés inkább az érdekességek, semmint az életveszélyesség kategóriájába tartozik. Nem így az Utah állambeli Smith doktoré, aki önmagán tapasztalta meg a curare légzésbénító hatását. Az indián nyílméreg nagyobb hasmütéteknél, valamint merevgörcsök oldására kitűnően alkalmazható, tehát az önkísérlete nem volt öncélú és főleg nem veszélytelen. Csak oxigénes belélegeztetéssel sikerült kivédeni.

Itt kell még megemlítenünk a svájci Jaques Pontot nevét, aki kígyómarás elleni védőoltás előállításában közben keresztesviperákkal maratta meg magát. Az akciót túlélte, de óriási elszántság kellett a vállalkozáshoz. Pontot doktor ugyanis a trópusi országoknak szánta a szérumot. Kiseb kockázattal nagyobb pénzt kereshetett volna az akkor fellendülő helvét gyógyszergyártásban.

A víz és a levegő hősei szintén nem maradhatnak ki a sorból. Az orvosok már régen felfigyeltek arra a rendhagyó jelenségre, hogy a hajótöröttek jelentős része akkor is elpusztul, ha elegendő ivóvíz és élelem van a mentőcsónakban. Sőt! A kimentés után is többen búcsút mondtak az életnek. Érdekes, hogy egy francia sebész, név szerint Alain Bombard vetette fel a lélektani ok lehetőségét. Az egésztest a reménytelenség, az életöszön megszűnésének számlájára írta.

Elméletének helyes voltát önkéntes „hajótörötként” igyekezte bebizonyítani. Ezért egy 5 méter hosszú és 2,2 m széles felfújható gumicsónakon 65 napot hánykódott a tengeren úgy,

hogy sem élelmet, sem ivóvizet nem vitt magával. Tengeri planktonnal, pecával fogott nyers hallal táplálkozott, naponta 8 dl tengervizet ivott meg. Azt is bebizonyította, hogy a szervezet ennyi sós vizet még képes feldolgozni. Tehát 65 nap után kötött ki a Kanári-szigeteken, Las Palmas kies öblében. Gyötrelmes útja alatt 27 kg-ot fogyott, két hétig véres hasmenése volt, vérnyomása vészesen lecsökkent, bőre pikkelyesre száradt, látászavarai keletkeztek, izomereje alig maradt, körmeit kihullatta, de kibírta. Az akaraterejével.

Kortársa és kartársa, a német Hannes Lindemann ugyanazon kikötőből – ahova Bombard érkezett – indult el 1956. október 20-án nyugat irányába. Nem felfújható gumi, hanem a bensülöttek által használt és vitorlával felszerelt kajakon. Impregnált ruhában, kellő mennyiségű-minőségű élelemmel és ivóvízzel ellátva. A kivájt úszó fadarab sokszor dobálódott felborulva a házmagasságú hullámok között, de nem süllyedt el. Elszánt utasa egy vékony gumikötéllal volt hozzáerősítve. Csendes időben normális helyzetbe fordította, belőle a vizet kimerte. Legfontosabb kellékeit idejében rögzítette. Főleg konzervet, narancsot és fokhagymát fogyasztott, esővizet nyert az alumínium edényekbe, halat fogott, s a kajak oldalára tapadt apró rákokkal pótolta eledelét. Amikor ínyszerzést észlelt, vitamintablettákat szedett, térsérülését preventíve penicillin injekciókkal kezelte. Mérhetetlenül jobban volt felszerelve, mint pár évvel korábban a francia társa. Igaz, hosszabb útra is indult. Hetvenkét napos gyötrelme után eljutott az Atlanti Óceánon át a Nagy Natillákhoz tartozó Haiti szigetére. Ő is azt akarta bebizonyítani, hogy vészhelyzetekből csakis erős elszántsággal lehet élve kikerülni!

Ma már olyan vitorlásokat szerkesztenek, amelyekkel sportszerűen lehet a Földet megkerülni. Bombard és Lindemann doktor kísérlete kockázatos volt. Ez utóbbi többször találkozott segítséget felkínáló óceánjárókkal, de egyszer sem vette azokat igénybe. A cápaveszélyt szintén megúsza. Ő is elvesztette testsúlyának harmadát, a végén már látomások gyötörték, alvás helyet csak bóbiskolt.

A hajótörés ma sem zárható ki, így a két doktor élettani és pszichikai tapasztalatai, önvészélyes kísérletük révén nagyban hozzájárultak az esetleges katasztrófák felkészítéséhez.

A levegő korai hősei közé tartozott David G. Simons doktor, aki 1957-ben egy speciális léggömb segítségével 30 kilométer magasságba emelkedett. Kis légnyomású kamrában ülve légüres tér vette körül. Még nem érte el a súlytalanság zónáját, sem a kozmikus sugárzásveszélyes övezetét.

Ő volt az első, aki látcsövével a Glóbuszt valóban gömbalakúnak, a Napot, a Holdat és a csillagokat egyszerre látta. Közben lejegyezte pulzusszámát, lélegzését, anyagcseréjét, elemezte pszichés állapotát. Másfél nap után sikerrel ereszkedett le a magasból, s el lehet képzelni, mekkora szolgálatot tett ezzel a kezdődő űrkutatásnak.

Miként John Stapp doktor, aki rakétával meghajtott szánkóra szíjaztatta magát, majd hirtelen megállították a mozgást. Teste 46 g-nyi negatív gyorsulást viselt el, ami azt jelenti, hogy testsúlya egy pillanatig 3500 kg volt. Szeme bevérzett, arca eltorzult, de kibírta.

A híres Mayo-klinika élettani intézetében három orvos: Wood, Lambert és Code olyan hat méter magas hordozókarú centrifugába ültek, amelyben a kísérlet állatok szívrepedést kaptak. Az emberek azt is túléltek.

Az űrhajózás kezdetén hasonló kísérletek nyilván a Szovjetunióban is voltak, azokról azonban nem olvashattunk.

Az emberi hiúság hatalmas hajtóerő. Mégis, ha veszélyes önkísérletről van szó, semmivel sem csökkenti a vállalt áldozat értékét.

Elismerést érdemelnek azoktól szintén, akik kevésbé látványosan, a napi kötelességüket teljesítő kollégáktól, ebben a lelkesedő és gyanakvó lékkörben.

Az orvosi munka mindig kockázatos volt, részben ez adta meg szépségét.

Minden gyógyító „önkísérletező” is egyben, tehát magunkat becsüljük meg az említettek tiszteletével.

A Nobel-díj első száz éve

A dinamitról és díjáról híres svéd vegyész 1895-ben végrendeletet írt, amelynek értelmében óriási vagyonát egy alapítványra hagyta, hogy annak kamataiból öt kategóriában az év legjobbnak ítélt reál és humán tudományi teljesítményt jelentős összeggel jutalmazza. Bennünket elsősorban az orvosi-élettani, kémiai és fizikusi díjazottak érdekelnek, mert a reálkategóriák között nem ritkák az átfedések. Így pl. a fizikus *Röntgen* sugarai nélkül ma is elképzelhetetlen a mindennapi medicina, a csodálatos *Albert Schweitzer* viszont Nobel békedíjat kapott. A skandináv kémikus egy évvel élte túl végakarátát. Hazájának kormánya 1900-ban emelte törvényerőre, ugyanakkor megbízta a Svéd Tudományos Akadémiát a bíráló bizottsági feladatok ellátásával. Uniós kapcsolatuk alapján Norvégia szintén szavazati joggal bír. A különböző országok szakmai testületei teszik meg az évi jelölést, bár ez egyszemélyes is lehet, a végső döntést hozó szakforum viszont „a választék” egyre bővültével egyáltalán nincs könnyű helyzetben. Az első díjakat 100 esztendővel ezelőtt osztották ki, amikor a tudományos világot még gyakorlatilag Nyugat-Európa jelentette. Az ünnepélyes aktusra december 10-én, az alapító halálának évfordulóján kerül sor, díszes oklevél, Nobel arcképét ábrázoló aranyérem és az aktuális csekkfüzet átadásával. A stockholmi ceremónián megjelennek a király és családja, a kormány tagjai, a diplomáciai képviseletek meghívott képviselői, az alapítvány névtelen ügyintézői, a még élő díjasok, utána nagyszabású bankett, Nobel érdemeit méltató pohárköszöntő végül a kitüntetettek röviden ismertetik eredményeiket. Már a kezdet kezdetén óriási rangja volt a díjnak, szaklapok és bulvárújságok mindig címdalra hozták és hozzák a világraszóló eseményt, amelynek szertartásán még a képernyői megjelenés sem változtatott.

Az első díj-év éppen a medicina, területén hozott korszakos eredményeket. A német *Emil von Behring* szérumterápiája mellett *Konrad Röntgen* a diagnosztikában „világított meg” új utakat. A torokgyík nem volt többé a gyermekek első számú közellensége, a törött csontokat továbbiakban nem találomra illesztették össze, illetve szemmel ellenőrizhették az idegentestek eltávolítását. A második évben a brit *Ronald Ross* doktornak a malária-fertőzés bonyolult mechanizmusát tisztázó eredménye részesült jutalomban. A dán *Finsen* fényterápiája a bőrfarkasra ma már inkább orvostörténeti érdekesség, de a maga korában a kültakaró tuberkulózisának kezelésénél igen intenzíven alkalmazták. A következő díjazott az orosz *Pavlov* a híres emésztést vizsgáló kutyakísérleteiért és nem a gyanúsán átideologizált *nervizmus* miatt. Tehát a svédek kelet felé is nyitottak voltak.

Az 1905. év egy hatalmas életmű megkoronázása: *Robert Koch* kitüntetése. Itt a személy adott rangot a díjnak és nem fordítva. A Berlin-London-Szentpétervár háromszög 1906-ban a latin világ felé bővült: az olasz *Camillo Golgi* és a spanyol *Ramon y Cajal* az idegrendszer finomabb szerkezetének személetes bemutatásáért kapta a legnagyobb elismerést, majd a francia *Laveran* a *malária-plasmodiumok* felfedezése után 20 esztendősen csatlakozott a körükhöz. Az 1908. évi díjazás több szempontból érdekes. A *MecsnikovEhrlich* kettős az immunitás terén végzett munkájáért lett kitüntetett, holott az utóbbihoz elsősorban *Hata* neve és vele a *Salvarsan* előállítására társul. A svájci *Theodor Kocher* az első sebész Nobel-díjas a pajzsmirigy élettana, kórtana és sebészete terén elért eredményeiért. A németek száma a sejtnag kémiai szerkezetét eredményesen vizsgáló *Albrecht Kossel* kitüntetésével bővült. *Alvar Gullstrand* az első svéd díjazott, réslámpája új korszakot nyitott a szemészeti diagnosztikában. A francia *Alexis Carrel* pályafutását szülőhazájában kezdte, majd New Yorkban folytatta, így lett az érvarratok, véredények, valamint a szervátültetés terén végzett úttörő munkásságával az első amerikai Nobel-díjas orvos. Gondolati gazdagságát az *Ismeretlen ember* című, sok nyelvre lefordított könyve bizonyítja.

A másik gall: *Ch. Richet* Párizsban maradt és az *anafilaxiára* vonatkozó kutatási eredményei hozták meg neki a dicsőséget. Az 1914. évi kitüntetett *Robert Barany* ismerősen hangzó neve ellenére soha nem vallotta magát magyarnak. A vestibuláris készülék kórtanára vonatkozó vizsgálatai kétségtelenül *Hőgyes Endre* eredményeire támaszkodnak, a hőhatás fül-diagnosztikai jelentőségét azonban ő ismerte fel. Az 1915–1918 közötti háborús években szünetelt a díjazás, a semleges Svédország a vöröskeresztes szolgálat terén végzett felbecsülhetetlen értékű munkát, pl. *Robert Barany* kiszabadításával.

Az 1919. év ismét egy óriási életmű betetőzése, amikor a belga *Bordet* professzort a szerológiai vizsgálatok területén elért eredményeiért díjazták. A dán *A. Krogh* névéhez egy zárt rendszerű energiaforgalmi készülék kapcsolódik, de a legrangosabb díjat a hajszalerek működését szabályozó rendszer kimutatásáért kapta. Majd 1921-ben nem találtak kitüntetésre méltó teljesítményt, de a következő esztendőben már az angol *A. V. Hill* az izomkő keletkezési mechanizmusának, német kollégája (nemrég még háborús ellensége), *Otto Meyerhof* pedig az oxigénfogyasztás és az izom-tejsav-anyagcsere kapcsolatának tisztázásával szolgálta meg a reá esett választást. Amikor az inzulin felfedezése kerül szóba, általában a *Banting-Best* kutató kettős neve „ugrik be”, holott *Banting* mellett hivatalosan *Macleod* professzor a másik kitüntetett. Az összegből a még medikus *Best* is részesült. Az inzulinegység fogalmának kidolgozásával a kémikus *Collip* szintén elévülhetetlen érdemeket szerzett. Ezzel Kanada is belépett a Nobel-díjasok klubjába. A hasnyálmirigy adagolható hormonja elhárította a

cukorbetegség feje fölül az akut életveszély, de nem kevésbé jelentős a következő év eredménye, a holland *Willem Einthoven* nevéhez fűződő elektrokardiogramm keletkezési mechanizmusának és diagnosztikai lehetőségeinek tisztázása. Kevés orvosi instrumentum futott be ilyen fényes pályáívet.

Magasra került a mérce, a következő esztendőben elmaradt a díjazás. Az 1926-os kitüntetett dán *J. A. G. Fibiger* spiropterás rákelmélete szintén orvostörténeti érdekesség, amely az EKG-hoz nem mérhető.

A bécsi ideggyógyász *Julius von Wagner-Jauregg* professzor malária beoltással kezelte eredményesen a hűdékes elmezavart, mint a lázterápia letéteményese lett díjazott 1927-ben. Jelentős a tuniszi francia *Ch. Nicolle* azon felismerése, hogy a kiütéses tífuszt a ruhatetvek terjesztik, fertőtlenítéssel sikerült a járvány láncát megszakítani. 1928 decemberében joggal ünnepelték. 1929-cel beköszöntött a vitamin-korszak a holland *Ch. Eijkman* a kiterjedt ideggyulladás elleni B-vitamin csoport, a brit *F. G. Hopkins* pedig a növekedést fokozó A és B-vitamin élet- és kórtani szerepének megvilágításáért nyert jutalmat. A Svéd Akadémia egyikük kitüntetésénél sem „siette el a dolgot”, s ez még inkább vonatkozik a bécsi *Karl Landsteiner* esetére, aki már 1901-ben felfedezte a vércsoportokat, Nobel-díjat viszont már amerikai állampolgárként csak 1930-ban kapott. Jelentőségét aligha kell bizonygatni. A német *Otto Warburg* a légzőfermentek oxigénátvivő szerepét zseniális kísérletekkel igazolta, érdemeit 1931-ben méltányolták.

A következő évben két brit, *Charles Sherrington* és *Edgar D. Adrian* elektrofiziológiai kísérleteivel írta nevét a nagykönyvbe. Az első „született amerikai” Nobel-díjas *Thomas Hunt Morgan* a kromoszómák öröklődésbeli szerepére mutatott rá, ő az 1933. évi kitüntetett. A következő évben a *Whipple–Minot–Murphy*, USA-beli hármas tette közkinccsé a vérszegénység májterápiáját. *Jeney Endre* ugyanezt már korábban leírta, sajnos csak magyar nyelven, így nem került kellő időben a köztudatba.

A német *Hans Spemann* az embrionális fejlődésben észlelt szervező hatás felfedezéséért kapta az 1935. évi kitüntetést. Majd a következő esztendeit a brit *Henry Dale* és az osztrák *Otto Loewi* az idegimpulzusok kémiai átvivőjének a kimutatásáért.

A mi nagy dátumunk 1937., amikor Szegedről *Szent-Györgyi Albert* a biológiai oxidációs folyamatok terén a fumsav katalitikus szerepére, valamint a C-vitamin kémiai azonosítására vonatkozó kutatásaiért, továbbá a paprikából való nagy mennyiségű kivonásáért érdemelte ki hazai földön a Nobel-díjat. A belga *Corneille J. F. Heymans* kapta meg a béke utolsó évének kitüntetését a sinus és az aorta mechanizmusának felismeréséért a légzés szabályozásában.

Az 1939. évi díjazott német *Gerhard Domagk* professzor a prontosil előállításával a kemoterápiás korszakot nyitotta meg. Az 1940–1942 közötti háborús években ismét nem osztottak ki a díjat. Az 1943. év sem korszakos jelentőségű. A dán *Henrik Dam* az első nem orvos, aki a *K*-vitamin felfedezéséért, az amerikai orvos *Edward A. Doisy* viszont kémiai összetételének tisztálásáért kapott kitüntetést. A második világháború utolsó esztendejének érmes, okleveles, pénzes jutalmát két amerikai: *Joseph Erlanger* és *Herbert Spencer Gasser* érdemelte ki az idegrostok differenciált működésének a tisztázásáért. A második világháború egyik „győztese” a penicillin, *Sir Alexander Fleming*, az ausztrál társ *Howard W. Florey* és a londoni orosz emigráns kémikus, *Ernst B. Chain* kitartó munkásságával született meg. Ez nemcsak az orvostudomány, de a Nobel-díj történetében is új fejezetet nyitott. Vele az ötödik kontinens szintén bekerült a koszorúzottak körébe. Az USA vezető szerepe e téren is egyre világosabbá vált.

1946-ra *Hermann J. Muller* már röntgensugárral kiváltott mutációkat fedezett fel. Az Újvilágba: került cseh *Cori* házaspár a glikogén katalitikus átalakulásának felfedezéséért, az argentin *Bernardo A. Houssay* pedig a hipofízis elülső lebenyének a cukoranyagcserében betöltött szerepének a tisztázásáért lett kitüntetett. Az utóbbi az első dél-amerikai Nobel-díjas orvostudós. Az 1948. évi jelképes babér ismét vegyész díszül szolgált, a svájci *Paul Müller* a DDT előállításáért kapta. Ma már alig használják, de korabeli drámai hatású szerepét a háború miatt elszaporodott ízeltlábúak elleni küzdelemben aligha lehet vitatni. A kanton-államok tudományos fejlődésében meglátszottak a nyugodt békeévek, 1949-ben *Walter Rudolf Hess* a köztiagy organizációjának felfedezéséért, belső szervező szerepéért, véle megosztva a portugál *Egas Moniz* professzor a prefrontális leukotomia terápiás bevezetéséért részesült díjazásban. Ez utóbbit szerencsére a korszerű pszichofarmakonok már kiszorították, jelentőségét soha nem lehetett pl. a penicillinéhez mérni. Az első félszázad utolsó éve 1950, ekkor ez amerikai *Edward C. Kendall* kémikus, az orvos honfitárs *Philip S. Hench*, valamint a lengyel születésű svájci *Tadeus Reichstein* vegyész a mellékvesekéreg-hormonok szerkezetének és biológiai hatásainak tisztázásáért részesült a legmagasabb elismerésben.

Illusztris listát lehetne összeállítani az első félszázad méltatlanul mellőzöttjeiről. Elég csak az agysebészetben *Cushing*, *Penfield* és *Olivecrona*, illetve a belgyógyászatban *Sir William Osler* személyére utalnunk. Ennek ellenére valamennyien tankönyvi „adatok.” A Svéd Nobel-díj Bizottság páratlan pártatlanságára jellemző, hogy sem az angolszászokat, sem a skandinávokat nem részesítette előnyben. Bizonyíték rá az előző felsorolás, pedig a díjra *Cushing* jobban rászolgált volna, mint pl. *Moniz*.

A huszadik század ötvenes éveire nemcsak politikailag szakadt ketté Európa, illetve a tudományos világ. A Szovjetunióhoz tartozó blokkban államilag tiltották be az önálló gondolkodást. Morgan nevét csak szitokszavak kíséretében lehetett kiejteni, az öröklődésben „természetesen” genetikai faktor nem létezett, mert *Liszenko* szerint mindent a környezet határoz meg. *Mendel* a micsurini szemléletben „*borsótörvényes szerzetessé*” törpült, míg az Elbától keletre a búza jarovizálásával bíbelődtek, vagyis a kalászos földrajzi zóna fölötti meghonosításával törődtek, addig Nyugaton szabadon kibontakozhatott az azóta óriási pályáivet befutó genetika, így nem csoda, ha – képletesen szólva – a Nobel-díj mezején nem termett babér ennek a régióknak.

Az 1951. évi kitüntetést a dél-afrikai születésű amerikai *Max Theiler* kapta a sárgaláz korokozójának kutatásáért és szérummal való sikeres gyógyításáért. Ez a vírus-betegség azóta gyakorlatilag eltűnt. Az 1952-es táblán *Selman A. Waksman* neve aranybetűkkel ragyog, ő állította elő az első igazán hatásos TBC-elleni készítményt, a streptomycint, a penicillin utáni újabb csodaszert, ahogy az idősebb nemzedék emlékezik még rá, pl. a gyermekkori *meningitis basilaris tuberculosa* kezelésében. *Hans Adolf Krebs* a citromciklus tárgyalásánál *Szent-Györgyi*vel együtt is szerepelt már az 1948-as kiadású fiziológiai tankönyvekben, de Nobel-díjat csak 1953-ban kapott *Fritz A. Zipmann* társaként, aki felismerte a *koenzim-A* szerepét az intermedier anyagcserében. Az 1954. év a virológusoké. Az *Enders-RobbinsWeller* amerikai triász felfedezte, hogy a polio-vírust különböző szöveti kultúrákon lehet tenyészteni, ami elvezetett a rettegett gyermekbénulást megelőző *Salk*-szérumhoz, illetve a *Sabin*-cseppekhez. A svéd *Axel Theorell* az oxidációs enzimek hatásmódjának és természetének megismerése terén elért eredményeiért került az aranykönyvbe.

Az 1956. esztendő több szempontból érdekes és említésre érdemes. Hosszú idő elteltével a Magyar Tudományos Akadémia újra jelölt, méghozzá újra szegedit, az *iff. Jancsó Miklós* farmakológus professzort. Tehetsége, eredetisége, a RES vizsgálata terén elért tudományos teljesítménye révén bőven rászolgált, de olyan riválisai akadtak, akiket méltán részesítettek előnyben. A német *Werner Forssmann*, az amerikaivá lett *André E. Cournand*, és az annak született *Dickinson W. Richards* a szív katéterezésének felfedezéséért (*Forssmann* heroikus önkísérlétéért) és a vérkeringési rendszer kóros elváltozásainak eredményes kutatásáért került az első helyre. Svájc 1957-ben újabb éremmel gazdagodott, *Daniel Bovet* a biológiailag aktív anyagok kémiai szerkezete és gyógyszeres hatása között ismert fel alapvető összefüggéseket.

Amikor Nyugaton a nagy genetikai áttörés megtörtént, *Liszenko* már a saját hazájában is kegyvesztett lett. Az amerikai *George W. Beadle* – *Edward L. Tatum* – *Joshua Lederberg* triász felismerte, hogy bizonyos kémiai folyamatok a gének irányítása alatt állnak, illetve a

baktériumok genetikai apparátusa, „szervezői szerepet” tölt be. Lederberg munkássága nagyban elősegítette a genetikai kód megfejtését.

A következő, 1959. évben a spanyol *Severo Ochoa* és az amerikai *Arthur Kornberg* a ribonukleinsav és a desoxiribonucleinsav biológiai szintézisének elvégzéséért lett kitüntetett. Ez újabb nagy lépés a genetikában. Az ausztrál *Frank Macfarlane Burnet* és a brit *Peter Brian Medawar* a szervátültetésben később oly meghatározó szerepet játszó szerzett immuntolerancia felfedezésével írta nevét a legrangosabban díjazottak listájára (1960). Aztán következett 1961-ben a Szent-Györgyi után leginkább magyarnak tekinthető *Békésy György* fizikus a cochleán belüli ingerlés mechanizmusának tisztázásával. Mérvadó külföldi lexikonokban magyar származású amerikai biofizikus, holott hallásvizsgálati eredményeit a Budapesti Posta Kutatólaboratóriumában, a köztudat szerint alig ismert audiológus *Halm Tibor* közreműködésével alapozta meg.

Majd 1962 az igazi mérföldkő a modern kutatás történetében. A *Crick – Watson – Wilkins* angol–amerikai–újzélandi triász a nukleinsav molekulaszervezetének és az élő anyagban az információ átvitelének felfedezésével forradalmasította a molekuláris biológiát. Varázsszó lett a DNS és a „kettős spirál”, *Watson* könyve a bestseller-lista élére került.

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nem a laboratóriumba zárkózott magányos kutatóké a jövő. Beszédes példa rá az ausztrál *John Carrew Eccles* és a brit *Alan L. Hodgkin – Andrew F. Huxley* kettős együttműködése az idegsejtmembrán ion-mechanizmusának tisztázása terén. A káliumionok koncentrációjától függően mikroelektrodákkal mérték az idegsejtvégződés membránfeszültségének változását. *Eccles The cerebellum as a neural machine* című könyvének egyik társszerzője *Szentágothai János* professzor, mivel a medicinában már leomlottak az ideológiai korlátok. Az angolszász hegemonia után 1964-ben német páros vehette át a díjalapító portréjával díszített aranyérmet. *Konrad Bloch* és *Feodor Lynen* kutatásai nyomán beköszöntött a „koleszterin korszak”. Egzakt módon tisztázták a zsírsanyagcsere mechanizmusát és szabályozását, óriási hatást gyakorolva a klinikumra is. A germán duó után a francia *François Jacob – Jacques Monod – André Lwoff* hármas egy addig ismeretlen gént fedezett fel, amelynek működése más gének aktivitását szabályozza. *Jacob* könyve *A tojás és a tyúk*, *Vekerdi László* avatott tollú tolmácsolásában nálunk szintén szép karriert futott be.

A genetikai egy időre elfedte a különben igen intenzív rákkutatást, ám 1966-ban az amerikai *Peyton Rous* a tumort okozó vírusok kimutatásával, honfitársa *Charles B. Huggins* professzor pedig a prosztatarák eredményes hormonkezelésével ért a csúcsra. Mindketten jó késéssel, mert a *Rous-féle „tyúkszarkómát”* már az ötvenes évek patológiai szakkönyvei is ismerik. Gyakorivá váltak a kooprodukciók: 1967-ben a svéd *Ragnar Granit*, az amerikai

Haldan K. Hartline és *Georg Wald* a látás fiziológiai és kémiai folyamatai terén elért eredményeikért jutottak a kitüntetéshez. Wald genetikai vizsgálatokkal tisztázta a szintézis öröklődő természetét. Külön érdekesség, hogy az elektroretinográfia megalkotói közül egyik sem volt szemészorvos. Majd 1968-ban az amerikai *Robert W. Holley* és *Marshall W. Nirenberg* közé a pakisztáni *Har Gobind Khorana* is „beékelődött.” Ő az első ázsiai kitüntetett a medicinában. Együtt tisztázták a genetikai kódnak a fehérjeszintézisben betöltött szerepét, Nirenberg szellemes matematikai modellt dolgozott ki megfejtésére, amely „az élet kódja” nevet kapta.

Folytatódott a kollaborációs versenyfutás: 1969-ben a német *Max Delbrück*, az amerikai *Alfred D. Hershey* és az olasz *Salvador E. Luria* tisztázta a vírusok reprodukciós ciklusában a genetikai anyag szerepét. Bizonyítást nyert, hogy az egysejtűtől az emberig az életműködést ugyanaz a mechanizmus irányítja. Az amerikai *Julius Axelrod* és svéd társa *Ulf von Euler*, továbbá a németországi eredetű angol *Bernard Katz* az idegingerület-vezetés mechanizmusával kapcsolatos kutatásokért és a transzmitter anyagok felfedezéséért részesültek az 1970. évi elismerésben. Euler nevéhez kötődik a prosztaglandin, Katz kimutatta, hogy az ideg-és izom között az acetil-kolin a közvetítő anyag, amely az idegvégződéseken választódik ki. Ez új távlatokat nyitott a neurofarmakonok kutatásában.

Békésy György után tíz esztendővel újra egy főt koszorúztak *Sutherland* személyében. A hormonhatás mechanizmusának tisztázásakor beigazolódott Monod mondása: „ami igaz a baktériumra, igaz az elefántra is.”

Az amerikai *Gerald M. Edelman* – *Rodney R. Porter* kettős az antitestek szerkezetének vizsgálatában jeleskedett (1972). Az immunglobulinok feltárásával ők a molekuláris immunológia megalapítói. Az etológia szintén színre lépett: az osztrák *Karl von Frisch* és *Konrad Lorenz*, valamint a holland *Nikolas Tinbergen* az egyéni, és szociális magatartásformák szerveződése és kiváltása terén elért eredményeikért kaptak 1973-ban Nobel-díjat. Lorenz híres kísérletei ellen még a legelszántabb állatvédők sem tiltakoztak, könyveinek sikere a Watsonéval vetekszik. Frisch a méhek irány-és távolságjelző táncára, Tinbergen az állatok automatikus cselekedeteire hívta fel a tudományos világ figyelmét. A belga *Christian R. de Duve*, s belga születésű amerikai *Albert Claude*, valamint a román eredetű amerikai *George E. Palade* a sejt strukturális és funkcionális szerveződésével kapcsolatos kutatásaikért kapták az 1974. évi kitüntetést. Ch. R. de Duve munkacsoportja mutatta ki, hogy az ún. raktározási betegségek oka a lizoszomális enzimek csökkent aktivitása. Claude szerint a mitokondriumok a sejtek „erőművei.”

Az 1975. év díjazottjai: az USA-ban dolgozó olasz *Renato Dulbecco* az amerikai *David Baltimore* és honfitársa *Howard M. Temin* a daganatkeltő vírusok és sejtek genetikai anyagának kölcsönhatásaival kapcsolatos felfedezésekért. Szerintük a daganatos transzformáció kulcslépése a transzformáló gének aktiválódása, amelyet többek között vírusfertőzés is előidézhethet. Ezzel újra előtérbe került a vírusok daganatkeltő szerepe.

Az 1976-ban kitüntetett *Baruch S. Blumberg* – *Daniel C. Gajdusek* kettős új korszakot nyitott a víruskutatás történetében. Blumberg mutatott rá, hogy az ún. ausztrál-antigén a hepatitis-B-vírus felszíni antigénje, továbbá a nevezett kórokozó és az elsődleges májrák között patológiai összefüggés található. Gajdusek ismerte fel az ún. lassú vírusok (slow-vírus) szerepét a kuru-betegség és a Creutzfeld-Jakob szindróma kialakulásában. Ez utóbbi kórokozó ágenseit prionoknak nevezik. Hasonló lefolyású a Lyme-kór és az AIDS.

Az 1977. esztendei összeg egyik felét az USA-ban dolgozó francia *Roger Ch. L. Guillemin* és a lengyel származású amerikai *Andrew V. Schally* kapta a hipofízis által termelt „*thyrotropin releasing hormone*” felfedezéséért, valamint a növekedési hormon szekrécióját szabályozó somatostatin előállításáért. Érdeklődésüket Selye János előadásai inspirálták. A díj másik felét *Rosalyn Yalow-Sussmann* amerikai fizikusnő kapta a laboratóriumi diagnosztikában oly fontos szerepet játszó radioimmun assay (RIA) felfedezéséért.

A svájci *Werner Arber*, az amerikai *David Nathans* és *Hamilton O. Smith* 1978-ban megosztva részesültek a díjból a „restrikciós enzimek felfedezéséért és a molekuláris genetikai alkalmazásáért” indoklással. Kimutatták, hogy a restrikció a baktériumok általánosan elterjedt védekezési mechanizmusa az idegen DNS-sel szemben, ill. a restrikciós enzimek segítségével megállapítható a DNS-molekulák bázissorrendje, amely alkalmas a szekvenenciaanalízisre és a kromoszómaterképezésre. Ezzel lerakták a génsébszét alapjait.

Majd 1979 újabb mérföldkő a klinikai diagnosztikában. A dél-afrikai születésű amerikai fizikus, *Allan Cormack* és az angol kutatómérnök *Sir Godfrey Hounsfield* számítógépes tomográfiai módszert dolgozott ki, amely a hagyományos kétdimenziós röntgenképtől eltérően, sugárártalom veszélye nélkül tette lehetővé a háromdimenziós pásztázó vizsgálatokat. Hounsfield úttörő szerepet játszott a mágneses magrezonancia spektroszkópia elvén alapuló diagnosztikus módszer kifejlesztésében.

A francia immunológus, *Jean B. G. Dausset* és az amerikai genetikus, *George D. Snell* 1980-ban kitüntetett munkássága az immunológiai reakciókat szabályozó sejt felszíni struktúrák megértéséhez vezetett. A Dausset által leírt *human leukocyta antigén* (HLA) felismerése a sikeres szervátültetés alapvető feltételének bizonyult, az antigén-specifikus immunszuppresszorok alkalmazásával együtt. Az 1981. évi Nobel-díj egyik felét a kanadai

születésű, Harvardon dolgozó *David H. Hubel* és svéd munkatársa *Torsten N. Wiesel* kapta. a látási rendszer információ-feldolgozó működésével kapcsolatos felfedezésekért. Kimutatták, hogy a binokuláris látás kifejlődésében veleszületett tényezők játszanak szerepet, valamint az élet első szakaszában a látókérgi neuronok beidegzése a vizuális ingerektől függően módosul. A rangos díj másik felében az amerikai pszichofiziológus *Roger W. Sperry* részesült az agyféltekék funkcionális elkülönülésével kapcsolatos kutatási eredményeiért. A két féltekét összekötő idegpályák átmetszésével mutatott rá, hogy a bal fél főleg a logikus, a jobb fél pedig az intuitív gondolkodás székhelye.

A nyolcvanas évektől a biokémia előre törése figyelhető meg. Így 1982-ben a svéd vegyész *Sune Bergström* és *Bengt I. Samuelsson* valamint az angol farmakológus *John R. Vane* a már ismert prosztaglandinokkal és velük rokon biológiai anyagokkal kapcsolatos felfedezéseikért részesültek kitüntetésben. Kiderült, hogy a hormonális szabályozó rendszer fontos részei, kémiai megfelelői a gyógyszergyártásban felhasználhatók.

Az említett csoportmunka alól szabályerősítő kivétel az amerikai genetikusnő, *Barbara McClintock*, aki a mozgó genetikai elemek „transposonok” felismeréséért lett díjazott. Vizsgálatait a kukorica kromoszómáinak részletes megfigyelésével kezdte. Megállapította, hogy a kukoricaszemek színének változása pontosan leírható a gyűrűkromoszómák megjelenésével és vizsgálati módszere bizonyos öröklődő betegségek során megfigyelhető kromoszóma-elváltozások leírásánál szintén használható. Az 1984. év újabb cezúra. A dán immunológus *Niels K. Jerne* alapvető felismeréseket tett, amelyek megváltoztatták az addigi immunológiai szemléletet: (1) A fertőzések elleni küzdelemben részt vevő antitestek a szervezetbe kerülő idegen anyagok hatására újonnan keletkeznek: (2) a csecsemőmirigyben fejlődő T-sejt modellt szolgáltat, miként tanulja meg a sejt az immunvédekezésben betöltött szerepét: (3) az immunrendszer önszabályozó funkcionális hálózat, amely a limfociták és antitestek kölcsönhatásán alapul. A díj másik felét az argentin születésű brit *César Milstein* és a német *Georges Köhler* kapta a monoklonális antitestek előállításáért, amely új lehetőségeket nyitott meg a biológiai kutatások számos területén.

Két molekulárgenetikus: az amerikai *Michael St. Brown* és *Joseph L. Goldstein* 1985-ben érdemelt aranyérmet, mert forradalmasította mind a koleszterin anyagcsere szabályozásáról, mind az abnormálisan emelkedett vérkoleszterin-szint által okozott betegségek okairól és keletkezéséről szerzett ismereteket. Kimutatták a vérben a koleszterintartalmú részecskék megkötésére képes LDL (*low density lipoprotein*) receptorokat, ami a Lovastatin nevű és hasonló hatású gyógyszerek előállításához vezetett.

Az 1986. év díj nyertesei: az amerikai biokémikus *Stanley Cohen* és az olasz-amerikai *Rita Levi-Montalcini*. Ők izolálták először az idegsejt osztódásában, illetve differenciálódásában alapvető szerepet játszó ún. „*nerv growth factor*”-t. 1987-ben lett kitüntetett az első japán orvos *Susuma Tonegawa*, mivel megvilágította az antitest termelés változékonyságának genetikai alapjait. Azonosította az antitestek könnyű és nehéz láncainak felépítéséhez szükséges „*constant*”, „*variable*” és „*joining*”, ill. „*diversity*” géneket, amelyek az immunológia alapfogalmai lettek.

Az 1988-as év ismét a farmakológusoké. Az angol *Sir James W. Black* az amerikai *Gertrude Belle Elion* és *George H. Hitchings* új immunszuppresszív, malária-elleni, béta-adrenerg receptort blokkoló és hatásos vírus ellenes gyógyszereket állítottak elő. A Trimethoprim az AIDS-ben gyakori *Pneumocystis carini* kezelésére is hatásos.

A tengerentúli fölény állandósult, természetesen a bevándorlók révén is. Az 1989-ben díjazott *John M. Bishop* és *Harold E. Varmus* kimutatta, hogy az állati tumor vírusok onkogénjei eredetileg celluláris génekből (proto-onkogénekből) származnak. Ezzel megváltozott a sejtek normális és tumoros növekedéséről alkotott képünk.

Az 1990. évi Nobel-díj ismét két amerikaiat illetett: *Joseph E. Murray* és *Donnal Thomas* kapta a szerv-és sejtranszplantáció területén elért eredményekért. Murray végezte az első sikeres veseátültetést homozigóta ikreken, Thomas pedig a csontvelőátültetés kidolgozásában játszott szerepet. Fontosságukat az idő igazolta.

1991-ben a német *Erwin Neher* és *Bert Sakmann* kettősre esett a választás, az ioncsatornák szerepének tisztázásáért. A sejtthártyákon olyan csatornákat találtak, amelyek specifikusan engedik át a különböző (natrium, kalium, klorid) ionokat, s ez elősegíti a sejtszekréció működésének megértését.

Edmund H. Fischer és *Erwin G. Krebs* az 1992. év amerikai díjazottjai a reversibilis protein foszforilációnak a sejt működés szabályozásában betöltött szerepét tisztázták. Bebizonyították, hogy a foszfát csoportok kötődésétől függően megváltozik a fehérjék háromdimenziós struktúrája és aktivitási állapota. Ez az élővilág egyik legelterjedtebb szabályozási mechanizmusa.

Újabb határkö az 1993-ban Nobel-díjas amerikai *Richard J. Roberts* és *Philip A. Sharp* azon megállapítása, hogy a gének nem folyamatosan kódolódnak, hanem több darabban helyezkednek el a kromoszomális DNS-ben. Ez mind a vírusra, mind az emberre érvényes. Elméleti jelentőségén túl több betegség kialakulására ad elfogadható magyarázatot.

Az 1994-ben kitüntetett *Alfred G. Gilman* és *Martin Rodbell* amerikai kettős a G-proteinek, illetve ezeknek a jelátviteli folyamatokban betöltött szerepét tisztázta. Az élő

szervezet működésének egyik alapja a sejtek közötti, pl. hormonokkal történő kommunikáció. Gilman azonosította az egyik legelterjedtebb, ún. „transducer” fehérjét, az ún. G-proteint, amelynek aktiválódása magyarázza a szag és ízérzés folyamatát.

A változatosság kedvéért 1995-ben két német: *Christiane Nüsslein Volhard* és *Eric F. Wieschaus* következett, az amerikai *Edward B. Lewis* társaságában. Ők fejtették meg a korai embrionális fejlődést szabályozó genetikai mechanizmust. A német kettős kimutatta, hogy az ébrényi fejlődést aránylag kevés, jól meghatározott szereppel bíró gén irányítja. Lewis szerint az egyedfejlődést irányító, azonos időben aktiválódó gének a kromoszómákon belül csoportokba rendeződnek és időbeli aktiválódásuk a megadott sorrendet követi.

1996-ban az ausztrál *Peter C. Doherty* és a svájci *Rolf M. Zinkernagel* kapott Nobel-díjat a sejtmediált immunválasz létrejöttének magyarázásáért. Felismerték, hogy e folyamathoz a fertőzött sejt felszínén a vírus antigén és a megfelelő „major histocompatibility” antigén egyidejű jelenléte szükséges.

Az amerikai *Stanley B. Prusiner* 1997. évi kitüntetése a prion felfedezésének eredménye. Megállapította, hogy egy fehérjéből álló, nukleinsavat nem tartalmazó kórokozó a felelős a Creutzfeld-Jakob kór jelentkezéséért. Egészséges szervezetben szintén megtalálható, de csak a kóros formában lévő fehérje aktiválhatja patogénné. A felismerés „jó időben” történt.

Az 1998. évi három koszorúzott kutató: *Robert F. Furchgott*, *Louis J. Ignarro* és az albán származású *Ferid Murad* kimutatta, hogy a nitrogénoxid kulcsfontosságú a vérkeringés szabályozásában. Külön érdekesség, hogy a belgyógyászatban régóta használt nitroglicerin is a nitrogénoxid felszabdulása révén fejt ki hatását. A nagy díjalapító abból készítette a dinamitot és ezt kapta gyógyszerként a szívbántalmaira. A nevezett három kutató felfedezése vezetett az impotencia-zavarokra használt sikergyógyszer, a sildenafil, azaz a Viagra előállításához.

A német származású amerikai *Günter Blobel* felismerte, hogy a fehérjék sejten belüli transzportját és lokalizációját a bennük található specifikus aminosav-szekvenciák határozzák meg. Úgy működnek, akár a postai irányítószámok. Joggal érdemesítették az 1999. évi díjra.

A 20. század utolsó évének kitüntetettjei: a svéd *Arvid Carlsson*, az amerikai *Paul Greengard* és *Eric R. Kandel* a központi idegrendszer jelátviteli mechanizmusát tisztázták. Carlsson felfedezte a dopamin neurotransmitter funkcióját, s annak hiányát a Parkinson-kórban. Greengard leírta, hogy a jelátvitel számos fehérje reversibilis foszforilációján keresztül történik, Kandel pedig tisztázta a szinapszisok szerepét a rövid és hosszútávú memória-működésben.

A 2001. év Nobel-díjasai: az amerikai *Leland Hartwell*, a brit *Paul Nurse* és *Timothy Hunt*. Azonosították a legfontosabb molekulákat, amelyek a sejtciklusokat szabályozzák minden eukarióta szervezetben. Ezek alapvető jelentőséggel bírnak a sejtnövekedés minden

tekintetében. A sejtciklus szabályozás hibái olyan kromoszóma-rendellenességekhez vezetnek, amelyek rákban is gyakran megfigyelhetők. Hosszú távon új utakat nyithatnak a rák gyógyításában.

Nem minden Nobel-díj azonos értékű és korszakos jelentőségű, a medicina évszázados, gyors fejlődését mégis hűen tükrözi. A röntgen, az EKG, a CT, a szervátültetés nélkül ma már elképzelhetetlen az orvosi elmélet és gyakorlat.

*

Most már a legrangosabb tudományos elismerés első száz esztendejének első fele „rejtélyes” részébe is bepillanthatunk, ez eddig úgymond nem volt publikus. A Nobel-díj adatbázisának 1901–1949. közötti szakasza viszont ma már kutatható és nem kis meglepetéseket tartogat. Illetékességünkben eredően természetesen „az élettani vagy orvosi” kitüntetésre gondolunk, ami nem jelenti azt, hogy adandó alkalommal ne tehetnének kirándulást más területekre is.

A mérvadó magyar orvosok (és nem intézetek) már 1901-ben a javaslatnál résen voltak. Talán hatásosabb lehetett volna, ha öten nem kilenc, hanem egyetlen személyt emelnek ki és az indoklást is jobban összehangolják. Az első díj *Emil von Behring* esetében szerencsére méltó helyre került, a rettegett diftériának a szérum-kezelése valóban új korszakot nyitott a gyógyítás történetében. Az orvostudomány nem járt úgy, mint a szépirodalom, ahol *SullyPrudhomme* lett a kitüntetett, holott akkor még élt és alkotott *Tolsztoj*, *Csehov*, *Strindberg* és *Ibsen*.

Első orvosi felterjesztőnk *Hőgyes Endre*, az általános kórtan kitűnő tanára, a Budapesti Pasteur Intézet igazgatója, aki kimutatta a félkörös ívjáratok reflexkapcsolatát az asszociált szemmozgásokkal, valamint hatásosabbá módosította a veszettség elleni védőoltást. A fentieket azért említjük, mert ívjáratos vizsgálatai alapul szolgáltak *Robert Barany* 1914. évi díjának, viszont akik Hőgyest javasolták, csak a veszettség elleni munkásságát hangsúlyozták. A kettő együtt nyilván több lett volna. Hőgyes az akkor már haldokló *Fodor Józsefet*, a vér baktériumölő képességének első leíróját javasolta, teljes joggal, de eredménytelenül. Második jelölőnk 1901-ből *Pertik Ottó* patológus professzor, kiszemeltje a fiatal belgyógyász *Korányi Sándor*, indoklása: a vér- és vizelet fagyáspontcsökkenésére vonatkozó vizsgálatai és azok jelentősége a klinikai gyakorlatban. A másik kórbonctan professzor, *Genersich Antal* ugyanakkor egyszerre hármat is jelölt, pedig 1906-ig nem volt szokás a megosztott díjazás. Első helyre tette *Schulek Vilmos* tanárt az ultraibolya-sugárzást kiszűrő szemüvegért, másodikra *Hőgyes Endrét* a már említett veszettség elleni védőoltás módosításáért, harmadikra *Fodor*

Józsefet a vár baktericid hatásának leírásáért. Tegyük hozzá utólag: a *Schulek*é aligha volt indokolt, a másik kettőé viszont feltétlenül. A negyedik nominátor *Korányi Sándor* szintén *Högyes Endrét* javasolta. Végül ötödikként *Thanhoffer Lajos* hisztológus professzor már külföldieket is ajánlott. Első helyre *Schulek* „védőszemüvegét”, a másodikra *E. Roux* francia bakteriológus diftéria-ellenes szérumát, a harmadikra *A. Yersin* svájci professzor pestis elleni szérumát helyezte. A két külföldi meg is érdemelte volna.

Nem tudni, miket gondolhatott a svéd akadémia, amikor a magyar fővárosból annyiféle javaslat érkezett! Az első évekből más érdekesség is akad. Így pl. a brüsszeli *Rommalaire* professzor a kolozsvári egyetem büszkeségét, *Apáthy Istvánt* ajánlotta díjazásra. *Pavlov* professzorral szemben nem volt esélye, de a dolognak nem is ez az érdekessége. A stockholmi Nobel Múzeum – teljes történelmi-földrajzi tájékoztatlanságból – kitűnő idegészvettanásunkat mai térkép alapján a román jelöltek közé sorolta. Nem az irántunk tanúsított figyelmetlenségből, mert ugyanígy lett a francia *Nicolle* professzor tuniszi, a már említett svájci *Yersin* pedig „vietnámi” illetőségű! Abban viszont igazuk van, hogy *Robert Barany* csak neve alapján nem került a magyarok közé. Ezek alapján pl. egy königsbergi kutató milyen jelzöt kapott volna?

Elődeink kezdeti lendülete hamar alábbhagyott, mert egészen 1928-ig senki senkit nem ajánlott. Erre sajnos nem elég magyarázat sem a közbejött háború, sem a trianoni trauma, mert *Högyest* 1906-ig, *Korányit* évente újra jelölhatték volna. Persze az utókor mindig könnyen ítél, mert nem ismeri a karon belüli pontos erővonalakat. Mégis utólag másképp nézne ki, ha *Genersich* és *Korányi* együtt jelöli *Högyest*.

Ami 1928-as illeti, a kezdeményező kedv vidéken éledt fel. *Rohrer László* pécsi röntgenológus professzor a szintén pécsi *Mansfeld Géza* farmakológus tanártársát javasolta díjazásra. Megtörve ezzel a több mint negyedszázados csendet. Az orvostörténelemben kevésbé járatos talán meglepődik ezen, de nyugodtan megállapítható: *Mansfeld Géza* a kornak ötletekben egyik legcsillogóbb elméje volt. Nagy felfedezés ugyan nem maradt utána, de Nobel-díjhoz vezető kutatásokat végzett *Otto Loewi* mellett, illetve intézetéből indult *Szent-Györgyi Albert* és a szintén kitüntetett *Carl Cori*, továbbá több neves hazai tanszékvezető. *Rohrer* indoklásában a hasnyálmirigy hormonjaira vonatkozó vizsgálatai szerepelnek. Tegyük hozzá: akkor *Nicolle* professzor a „kiütéses tifusz elleni munkásságáért” méltán lett kitüntetett és annyiban tuniszi, amennyiben vizsgálatait valóban ott végezte.

Utána 1931-ig magyar részről újra csend, majd okulván a harminc évvel korábbi kudarcon, kilencen javasoltak jól összehangoltan egy személyt: *Korányi Sándort*. Kiemelve a vesepatológiai vonatkozású eredményeit. Az ajánlók sorrendben: 1. *Frigyesi József*

nőgyógyász, 2. *Hári Pál* élettanász, 3. *Illyés Géza* urológus, 4. *Nékám Lajos* bőrgyógyász, 5. *Vámosy Zoltán* gyógyszer-tanász, 6. *Verebély Tibor* sebész, 7. *Grósz Emil* szemész, 8. *Kétly László* belgyógyász, 9. *Tóth István* szülész-nőgyógyász professzor. Az elméleti és klinikai kiválóságok egyaránt kiemelték a vér és vese patofiziológiájának fiziko-kémiai vizsgálatai terén elért nagy jelentőségű eredményeit. Mint ismert, 1930-tól a díjazásnál az elméleti kutatók kerültek előtérbe, tehát Korányinak ezúttal sem volt szerencséje. Pl. a szépszámu ajánló között lehetett volna pár külföldi, akár „szervezés” útján is. Másrészt *Otto Warburg* professzor korszakos felfedezéseket tett a légzőfermentek működése terén, tehát a döntés jogosságát utólag sem lehet megkérdőjelezni. Annyira eltérő területen dolgoztak, hogy sajnos megosztani sem lehetett. Magyar részről 1934-ig majd ismét semmi, utána elkezdődött a számunkra oly izgalmas és kedves *Szent-Györgyi* korszak, mert amint kiderül, az sem ment olyan egyszerűen.

Ebben az évben a berlini bakteriológus *Eugen von Gildemesiter* két nem német tudóst jelölt. Az egyik *Emer McCollum*, a baltimore-i Johns Hopkins egyetem biokémia professzora, általában a vitaminkutatásokért, a másik *Szent-Györgyi Albert* szegedi tanár a hexuronsav, illetve a C-vitamin-kutatás terén elért eredményeiért. Ugyanezt a két kutatót ajánlotta szó szerint ugyanazzal az indoklással a szintén berlini *Karl Thomas* fiziológus tanszékvezető tekintély. Talán jobb lett volna, ha az egyik ajánlás pl. Londonból jön, de kezdetnek így is biztató volt. Mint ismert, a díjat a *Whipple–Minot–Murphy* hármas kapta meg a vérszegénység elleni májterápia felfedezéséért. Ennek a különben jogos kitüntetésnek létezik egy másik érzékeny magyar vonatkozása. Az akkor szegedi kórélettanász *Jeney Endre* egy évvel korábban már leírta a májeterápia vérregenerációs tulajdonságát, sajnos csak magyarul. Mire angolul is megjelent, már megelőzték. Így 1934-et kétszeres kudarcként éltük meg.

Szerencsénkre a külföldiek szívósabbak voltak. A következő évben a dorpati *Georg Barkan* farmakológus, a marburgi *Ernst Freudenberg* gyermekgyógyász, a berlini belgyógyász *Kretschmer* és a dorpati kollégája, *Ernst Masing* professzor együttesen jelölték *Szent-Györgyit* a C-vitaminnak kémiai szerkezetére vonatkozó vizsgálataiért. Ismét eredménytelenül, de *Hans Spemann* kitüntetését sem lehet vitatni.

Az addigi sikertelenség nagyon helyesen csak fokozta a elszántságot, ezért 1936-ban a szegedi *Baló József* patológus, a heidelbergi *Siegfried Edlbacher* élettanász, a brüsszeli *P. Gerard* hisztológus, a szegedi *Jankovich László* kriminológus, a szintén szegedi *Purjesz Béla* és *Rusznay István* belgyógyász, a farmakológus *Issekutz Béla*, a már Debrecenben dolgozó *Jeney Endre*, a prágai *Richard Zeynek* biokémikus, tehát ismét kilenc professzor jelölte, csak „szélesebb elosztásban”. Ajánlói között ekkor még nem volt fővárosi, de a következő évben már főszerepet játszottak.

Az 1936. évi Nobel-díjat a *Henry Dale – Otto Leowi* kettős kapta, az idegimpulzusok kémiai átvitelének felismeréséért.

A következő év aztán meghozta a várva-várt sikert. Igaz, *Ádám Lajos* sebésztanár még *Korányi Sándor* jelölésével próbálkozott, de a többiek: *Frigyesi József* nőgyógyász, *Schaffer Károly* ideggyógyász, *Vámosy Zoltán* gyógyszeratanász és *Grósz Emil* szemésztanár, valamennyien *Szent-Györgyi* mellé tették le a voksukat. Így a negyedik „nekifutásra”, fővárosi javaslatok alapján, az ascorbinsav és a C-vitamin kémiai azonosságának a kimutatásáért született meg az első magyar orvosi Nobel-díj. Az adatbázisból kiderül, hogy a biológiai oxidációra és a fumársav katalízisére vonatkozó eredményei nem magyar részről kerültek az indoklásba.

Megemlíthető még, hogy a szintén magyar születésű *Ph. Schwartz* professzor ugyanekkor *Freudot* és *Korányit* javasolta. Mindketten megérdemelték volna – egy másik esztendőben!

Rusznayk István szegedi professzor 1940-ben *J. Northrop* amerikai biokémikust javasolta az enzimek kikristályosításáért. Majd 1946-ban meg is kapta. Ugyanakkor másodiknak *Mansfeld Gézá*t a pajzsmirigyhormonok, *Kögl* tanárt a tumorkutatás terén elért eredményeiért javasolta. Mint tudjuk, 1940–42 között nem osztottak ki díjat. Majd 1943-ban a *Dam–Doisy* kettős kapta meg a K-vitamin felfedezéséért. Ugyanekkor *Klaesi* professzor *Cerletti* és *Sakel* társaságában *Meduna Lászlót* is jelölte a kitüntetésre a schizophrénia sokkterápiájáért. *Cerletti* a elektrosokk, *Sakel* az inzulin-adagolás, *Meduna* a Cardiazol-kezelés kezdeményezője volt. Nem szívesen állítunk fel sorrendet, de ez aligha tett volna jót a Nobel-díj hírnevének. Persze könnyű ezt mondani a modern pszichofarmakonok birtokában.

A fentiekből kiderül, hogy a magyar jelölők 1901-ben aligha voltak tisztában a díj jövőbeli jelentőségével. Valószínűleg mások sem.

Korányi Sándornak akkor lett volna esélye, ha kitartóan jelölik, külföldiek segítségével. *Szent-Györgyit* egymás után négy esztendőben kitartóan terjesztették fel összesen tizennyolcan, felerészben külhoniak, Amerikától Prágán át a Baltikumig.

A második ötven évben bizonyára érdekes „kulisszatitkok” fognak kiderülni. A hazai ajánlottak közül *iff. Jancsó Miklós* és *Szentágothai János* neve talán tudott, a többieket (ha voltak) újabb ötven évig fogja őrizni a stockholmi Nobel Múzeum adatbázisa.

Nobel-díjas nők a medicinában

A legrangosabb elismerésben a nemek aránya bizonyára nem tükrözi a valódi viszonyokat. A szebbik félből sokkal többen dolgoznak, illetve érnek el figyelemre méltó eredményeket az alap kutatás terén is. Az alább ismertetett hat női kitüntetett közül négyen rendelkeztek orvosi oklevéllel, ugyanők megosztva kapták, férfiak munkatársaként. Egyetlen kivétel egy biológus végzettségű genetikus, aki egyedül érdemelte ki a dinamit feltalálójának alapítványából származó és világhírt jelentő aranyérmes díjösszeget. Az is érdekes, hogy hárman a nyolcvanas években nyerték el, férjhez nem mentek, vagyis egész életüket szó szerint a tudománynak szentelték. Lemondás árán jutottak tehát a dicsőséghez. Ugyanakkor az anyaság sem „kizáró ok”, bizonyíték rá a kétgyermekes *Rosalyn S. Yalow* asszony.

Az orvostudomány és az élettan első felsőfokon jutalmazott női kutatója, *Gerty Theresa Radnitz* Prágában született 1896. augusztus 15-én, amikor nálunk a milleniumot ünnepelték a Monarchián belül. Életének legfontosabb dátumai nagy történelmi eseményekhez kötődnek.

Az első világháború kitörésének évében érettségizett és iratkozott be a prágai patinás német egyetem orvosi fakultására. Oklevelet a Csehszlovák Köztársaság megalakulásakor szerzett, valamint házasságot kötött egykori évfolyamtársával, Carl Ferdinánd *Cori* doktorral, akivel kezdettől együtt készültek az órákra, a vizsgákra, a kutatói munkára és a közös életre. Végül 1947-ben „a glikogén katalitikus átalakulásának felfedezéséért” megkapták a Nobel-díjat. Harmadik társuk, az argentin *B. A. Houssay* professzor indoklásában „a hipofízis elülső lebenyének a cukoranyagcserében betöltött szerepének felfedezése” szerepel. A cseh házaspárt nem szülőházaja fővárosában érte a megtiszteltetés. Igaz, medikusi munkájukra már akkor felfigyeltek, amikor az emberi szérum komplementkötéséről közöltek sokat ígérő dolgot. Végzés után mindketten Bécsben helyezkedtek el, ami egy elbukott birodalom központjában nem lehetett könnyű. Az ifjú férj a gyógyszeres intézetben, a feleség a Carolina Gyermekkorházban kapott állást. Aztán a válságot követő kivándorlási hullám két év múlva őket is a tengerentúlra sodorta. Első évtizedük idején a New York állambeli Buffalo városának Állami Rákkutató Intézetében biokémiai vizsgálatokat végeztek. Ide még ők jelentkeztek, de újabb munkahelyükre, a Missouri állambeli St. Louis kikötővárosnak Washington Egyetemére már meghívással kerültek. Ekkor főleg a glikolízissel foglalkoztak.

A glikogén nevű, májban felhalmozódó és a szervezet szénhidrát tartalmát képező poliszacharidát a nagy *Claude Bernard* már 1850-en felfedezte. A német származású, szintén Amerikába került *Otto Meyerhof* 1922-ben, „az oxigénfogyasztás és az izom-tejsav-anyagcsere kapcsolatának tisztázásáért” *A. F. Hill* társaként megkapta a Nobel-díjat. A glikolízis ezzel

azonban még nem tisztázódott. A cseh házaspár izolálta először a glükóz-1foszfátot, amely tiszteletükre a Cori-észter nevet kapta. Az a folyamat pedig, amely a májglikogén-vércukor-izomglikogén-vértéjsav-májglikogén körforgalmat leírja, Cori-féle ciklusként ismert. Olyan enzimszisztéma létezését mutatták ki, amely mind a glikogén, mind a glükóz foszforilálásában fontos szerepet játszik, és megvilágították azt a folyamatot, amelynek során az izmokban a glikogén cukorrá alakul át. *Gerty Theresa Cori* az örökletes emberi betegségek terén is végzett kutatásokat. Kimutatta, hogy a glikogéntárolással kapcsolatos betegségek szorosan összefüggenek bizonyos enzimek molekuláris szerkezetének megváltozásával, vagy azok teljes hiányával.

Mint említettük, a Nobel-díjat 1947-ben kapták meg. Ekkor Cori professzor a biokémiai intézet éléről átkerült a farmakológiai tanszékre, míg *Gerty Theresa* asszony az előző helyre nyert kinevezést. A sorstól nem kapott hosszú időt, díjazásuk tizedik évében hunyt el, 61 évesen.

Húsz évet kellett várni a következő díjazottra. *Rosalyn Sussman Yalow* 1921. július 19-én született, Kelet-Európából New Yorkba vándorolt zsidó szülők gyermekeként. Tanulmányait a Hunter College fizika szakán végezte, ahol 1946–1950 között adjunktus volt. Orvosi oklevélének megszerzése után a bronxi Veteránok Kórháza laboratóriumába került, majd előbb az Orvosfizikai Intézet, 1972-től az 1992-ben történt nyugdíjazásáig a Radioaktív Immunvizsgáló Laboratórium igazgatója, közben a Mount Sinai Kórház, illetve az Albert Einstein Egyetem professzora volt. Számos külföldi tudományos társaság tagja és kitüntetés tulajdonosa. Az orvosi Nobel-díjat 1977-ben kapta „a peptidhormonok radioimmunassay-jének kidolgozásáért”. A kitüntetés másik felében *R. Guillemin* és *S. Schally* részesült. *S. A. Berson* nevű munkatársával már az ötvenes években megfigyelték, hogy a radioaktív jódizótoppall jelzett inzulin lassabban tűnik el azon állatok véréből, amelyek már előtte hasnyálmirigyhormonkezelésben részesültek. Ez a jelenség a radioimmunassay (RIA) nevet kapta, és alkalmas lett olyan biológiai anyagok koncentrációjának meghatározására, amelyekkel szemben specifikus ellenanyagok termelődnek. Később a laboratóriumokban peptidhormonok, szteroidhormonok, gyógyszerek, vírusok és enzimek meghatározására vált alkalmassá. Ez nagyban fellendítette a hormonkutatókat, munkatársaival hozzájárult a peptidhormonok heterogenitásának felismeréséhez, a gasztrin és parathormon új formáinak felfedezéséhez.

A harmadik híresség: *Barbara McClintock* 1902. június 16-án született a Connecticut állambeli Hartford városkában. Tanulmányait a New York állambeli Cornell Egyetemen végezte, ahol biológiából doktorált. Kutatómunkáját ugyanott kezdte, utána 1931–1933 között a Kaliforniai Technológiai Intézet munkatársa volt. Azt követően Guggenheim-ösztöndíjjal két évig a németországi Freiburg egyetemén dolgozott, majd 1934–1936 között ismét a Cornell

Egyetem kutatója, 1936-tól 1941-ig a Missouri Egyetem professzora, végül 1941-től az 1985-ben történt nyugdíjazásáig a washingtoni Carnegie Intézet, illetve a Gold Spring Harbor Laboratórium főmunkatársa volt. Az 1983. évi orvosi és élettani Nobel-díjat „a mozgó genetikai elemek, az ún. transzpozonok felfedezéséért” kapta. Vizsgálatait a kukorica kromoszómáinak részletes megfigyelésével kezdte. Ezen alapult későbbi felfedezése, amely szerint a kukoricaszemek színének változása pontosan leírható a kromoszóma-aberrációkkal, az ún. gyűrűkromoszómák megjelenésével. Az általa kidolgozott módszereket később számos területen, például az öröklődő betegségek során megfigyelhető kromoszóma-elváltozások leírásánál is használták. Felfedezését az 1940-es évek közepén tette. Kukoricával végzett kísérletei közben olyan törzset talált, amelyen a szemek színváltozásának gyakorisága feltűnően magas volt. Kimutatta, hogy ez olyan gének be- és kikapcsolódásának eredménye, amelyeket egy, igen nagy gyakorisággal az egyik kromoszómáról a másikra „ugráló” genetikai elem szabályoz. E mozgékony „transzpozon” jelenlétét később magasabb rendű élőlényekben is kimutatták. A genetikai szabályozás mélyebb megértésén túl lehetővé vált az élő sejt anyagába történő pontosabb beavatkozás.

Barbara McClintock sokat kísérletezett, feltűnően keveset publikált és hosszú ideig élt. Ő is 80 éves kora felett kapta meg a legnagyobb elismerést, méghozzá egyedül. Ahogy dolgozott. Csendesen hunyt el, 1992. szeptember 2-án.

A negyedik női nobel-díjas: *Rita Levi-Montalcini* az 1998-as *Ki kicsoda* szerint a 91. évében ma is aktív. Abban az észak-itáliai városban született, amelyről nekünk mindig Kossuth Lajos önkéntes száműzetése jut az eszünkbe. Torino orvosi egyetemén 1936-ban szerzett oklevelet. Pályafutása kezdetét a második világháború alaposan befolyásolta. Szülővárosa, illetve Brüsszel egyetemén 1936–1941 között neurológiai és pszichiátriai kutatásokat végzett. A német megszállás idején Firenze volt a búvóhelye, egyben ellátta a háborús menekülteket. A béke első évében visszatért az alma mater falai közé, majd ő is az Újvilágba költözött. Ugyanazon város ugyanazon egyetemére ugyanabban az esztendőben, amikor a Cori-házaspár megkapta a Nobel-díjat. Három évtizedig, 1947–1977 között oktatott St. Louis Washington Egyetemén, majd 1977-től az 1981-ben történt nyugdíjba vonulásáig a római Olasz Sejtbiológiai Intézet professzora volt.

Külön érdekesség, hogy a kitüntetést 1986-ban, már nyugdíjas korában kapta *Stanley Cohen* munkatársával megosztva azon kutatásaikért, „amelyek alapvető fontosságúak a sejtosztódás szabályozásának megértéséhez”. Ők izolálták először az idegsejt osztódásában, illetve differenciálódásában fontos szerepet játszó ún. „nerve growth factort” (NGF). Ezzel megnyitották az utat a rákkutatásban óriási jelentőségű növekedési tényezők további

megértéséhez. A *The Nerve Growth Factor* a *Scientific American* 1979, 240, 68-77. oldalain jelent meg a *Molecular Aspects of Neurobiology* című munkáját a Springer Verlag 1986-ban adta ki. Mindig visszavágyott a „dolce Itáliába” 1993 óta az olasz Enciklopédiai Intézet elnöke.

Az ötödik díjazott *Gertrude Belle Elion* az USA meghatározó metropolisában látta meg a napvilágot 1918. január 23-án. Orvosi diplomát a New York-i Hunter College-ban szerzett, majd a New York Egyetemen M. S. fokozatot kapott. Az 1941/42-es tanévben oktatott, 1942-től az 1983-ban történt nyugdíjazásáig különböző kutatóintézetekben dolgozott. Előbb (1942–1943) a brooklyni Quaker Maid Társulat élelmiszer-elemző munkatársa, 1943–1944-ben a New Jersey állambeli híres Johnson and Johnson Cég kutatója, 1944-től 1950-ig az Észak-Karolina állambeli Burroughs-Wellcome Társaság laboratóriumának biokémikusa, 1950-től főmunkatársa, 1966–1983 között a kísérleti terápiás részleg vezetője, 1983 óta ny. tud. munkatársa és a Duke Egyetem farmakológus professzora, számos tisztség és kitüntetés tulajdonosa.

G. H. Hitchings professzorral együtt dolgoztak 1975-ig a Burroughs-Wellcome Társaság laboratóriumában, de a Nobel-díjat csak 1988-ban kapták meg „a gyógyszeres kezelés leglényegesebb alapelvei területén elért eredményeikért”. Több nagy hatású, ma már nélkülözhetetlen gyógyszer előállítása fűződik nevükhöz. Kutatásaik alapelvét mindig az egészséges, normális működésű, valamint a beteg, abnormális funkciók összehasonlítása képezte. Felfedezték a leukémia kezelésében használatos *6-mercaptoprint* és *thiaguanint*. A szervátültetés során a kilökődés megelőzésére használatos immunszuppresszánt: *azathioprint*, amely a rheumatoid arthritis kezelésére is kitűnő.

Ugyancsak felfedezésük a köszvény kezelésére hatásos, a xantinoxidáz enzimet bénító *allopurinol*. A *pyramethamin* szintetizálásával új maláriaellenes szert állítottak elő, de a legnagyobb feltűnést a *triemthoprim* felfedezése jelentette, amely makacs légúti és húgyúti fertőzések, valamint az AIDS-ben oly gyakori *Pneumocystis carinii* kezelésére kiválóan alkalmas. Ők állították elő az első hatásos, herpeszvírus-ellenes *acyclovir* nevű gyógyszert.

Végül az egyetlen, aki Európában végzett kutatásai alapján kapta meg a kitüntetést: *Christiane Nüsslein-Volhard* német genetikus. Magdeburgi születésű (1942. okt. 20.), a Majna-Frankfurti-i Goethe Egyetemen szerzett fizikus-kémikus oklevelet, majd 1962–1974 között a tübingeni Max Planck Víruskutató Intézetben dolgozott, 1975-től 1978-ig Svájcban ösztöndíjas, 1978–1980 között Heidelberg, 1981 óta újra Tübingen különböző laboratóriumainak munkatársa, 1990-től a Max Planck Fejlődésbiológiai Intézet genetikai osztályának igazgatója. Az 1995. évi Nobel-díjat *Edward B. Lewis* és *Eric F. Wieschaus* társaságában kapta meg „a korai embrionális fejlődés genetikai szabályozása terén elért eredményeiért”. Nüsslein-Volhard

és Wieschaus a bázeli Walter Gehring laboratóriumában ismerkedtek meg, majd egymástól függetlenül, de szorosan együttműködve végezték genetikai kísérleteiket. A *Drosophila melanogaster* nevű muslica erre nagyon alkalmasnak bizonyult. Először felfedezték, hogy az egyedfejlődésben kulcsszerepet játszó gének mutációi az embriók halálához vezetnek. Azt gondolták, amennyiben sikerül meghatározni, hogy mely genetikailag karakterizált szülők leszármazottjai halnak el embrió korokban, úgy az is kimutatható, hogy a *Drosophila*-kromoszómák mely génjei befolyásolják az egyedfejlődést. Összesen 15 gént írtak le, amelyek meghatározzák az embrionális fejlődés szegmentációs szakaszait, eredményüket a *Nature* közölte 1980-ban. Ez elvezetett a gének DNS-szekvenciájának azonosításához, illetve a molekuláris embriológia fejlődéséhez, amely lehetővé tette a magzati fejlődési rendellenességekért felelős gének felismerését.

Nem vagyunk hajlamosak mindent a díjazottak számán mérni, mert munkánkban a Simone de Beauvoir által emlegetett „második nem” teljesítménye teljesen egyenértékű. A tudományos kutatásban is. Mindenesetre megnyugtató, ha az illetékes bizottság ezt észreveszi és méltóképp jutalmazza.

IRODALOM: 1. *Cohen, B.:* Nobel committee rewards pioneers of development studies in fruitflies. *News*, 1995,12, 465. – 2. *Fóti M.:* Az orvostudomány és az élettan Nobel-díjasai 1901–1973. *Medicina*, Bp. 1975, 241–144. old. – 3. *Herrlinger, R.:* Die Nobelpreisträger der Medizin. Moss Verlag, München. 1963, 67. old. – 4. Magyar és Nemzetközi Ki kicsoda 1998. Biográf, Bp. 1997, 646. old. – 5. *Schlessinger, B. S.-Schlessinger J. H.:* The Who's Who of Nobel Prize Winners 1901–1990. Oryx Press, Phoenix, 1991.

A Nobel-díj titkaiból

A legrangosabb tudományos elismerés elmúlt száz esztendejének első felébe már bepillantathatunk. Annak „rejtélyes” részébe is, amely úgymond eddig nem volt publikus. A Nobel-díj adatbázisának 1901–1949 közötti szakasza ma már kutatható és nem kis meglepetéseket tartogat. Illetékességünkben eredendően természetesen „az élettani vagy orvosi” kitüntetésre gondolunk, ami nem jelenti, hogy adandó alkalommal ne tehetnénk kirándulást más területekre is. Mindjárt az elején megállapítható, hogy a mérvadó magyar orvosok (és nem intézetek) már 1901-ben a javaslatnál ugyancsak résen voltak. Talán hatásosabb lehetett volna, ha öten nem kilenc, hanem egyetlen személyt emelnek ki, és az indoklást jobban összehangolják. Persze az első díj Emil von Behring esetében méltó helyre került, a rettegett diphtheriának szérumkezelése valóban új korszakot nyitott a gyógyítás történetében. Az orvostudomány nem járt úgy, mint a szépirodalom, ahol Sully-Prudhomme lett a kitüntetett, holott akkor még élt és alkotott Tolsztoj, Csehov, Strindberg és Ibsen.

Első orvosi felterjesztőnk Hőgyes Endre, az általános kórtan kitűnő tanára, a budapesti Pasteur Intézet igazgatója, aki kimutatta a félkörös ívjáratok reflexkapcsolatát az asszociált szemmozgásokkal, valamint hatásosabbá módosította a veszettség elleni védőoltást. A fentieket azért említjük, mert ívjáratos vizsgálatai alapul szolgáltak Robert Barany 1914. évi díjának, viszont akik Hőgyest javasolták, csak a veszettség elleni munkásságát hangsúlyozták. A kettő együtt nyilván több lett volna. Hőgyes az akkor már haldokló Fodor Józsefet, a vér baktériumölő képességének első leíróját javasolta, teljes joggal, de eredménytelenül. Második jelölőnk 1901-ből Pertik Ottó patológus professzor, kiszemeltje a fiatal belgyógyász Korányi Sándor, indoklás: a vér- és vizelet fagyáspontcsökkenésére vonatkozó vizsgálatai és azok jelentősége a klinikai gyakorlatban. A másik kórbonctan professzor, Genersich Antal ugyanakkor egyszerre hármat is jelölt, pedig 1906-ig nem volt szokás a megosztott díjazás. Első helyre tette Schulek Vilmos tanárt az ultraibolya sugárzást kiszűrő szemüvegért, másodikkra Hőgyes Endrét a már említett veszettség elleni védőoltás módosításáért, harmadikkra Fodor Józsefet a vér baktericid hatásának leírásáért. Tegyük hozzá utólag: a Schuleké aligha volt indokolt, a másik kettő viszont feltétlenül. A negyedik nominátor Korányi Sándor szintén Hőgyes Endrét javasolta. Végül ötödikként Thanhoffer Lajos hisztológus professzor már külföldieket is ajánlott. Első helyre Schulek „védőszemüvegét” a másodikkra E. Roux francia bakteriológus diphtheriaellenes szérumát, a harmadikkra A. Yersin svájci professzor pestis elleni szérumát helyezte. A két külföldi meg is érdemelte volna.

Nem tudni, miként gondolhatott a svéd akadémia, amikor a magyar fővárosból annyiféle javaslat érkezett! Az első évekből más érdekesség is akad. Így pl. a brüsszeli Rommalaire professzor a kolozsvári egyetem büszkeségét, Apáthy Istvánt ajánlotta díjazásra. Pavlov professzorral szemben nem volt esélye, de a dolognak nem is ez az érdekessége. A stockholmi Nobel Múzeum teljes történelmi-földrajzi tájékoztatlanságból kitűnő idegészövettanásukat mai térkép alapján a román jelöltek közé sorolta. Nem is irántunk tanúsított figyelmetlenségből, mert ugyanígy lett a francia Nicolle professzor tuniszi, a már említett svájci Yersin pedig „vietnámi” illetékességű (!). Abban viszont igazuk van, hogy Robert Barany csak a neve alapján nem került a magyarok közé. Ezek alapján pl. egy königsbergi kutató milyen jelzöt kapott volna?

Elődeink kezdeti lendülete hamar alábbhagyott, mert egészen 1928-ig senki senkit nem ajánlott. Erre sajnos nem elég magyarázat sem a közbejött háború, sem a trianoni trauma, mert Hőgyest 1906-ig, Korányit évente újrjelölhették volna. Persze az utókor mindig könnyen ítél, mert nem ismeri a karon belüli pontos erővonalakat. Mégis utólag másképp nézne ki, ha Genersich és Korányi együtt jelöli Hőgyest.

Ami 1928-at, illeti, a kezdeményező kedv vidéken éledt fel. Rhohrer László pécsi röntgenológus professzor a szintén pécsi Mansfeld Géza farmakológus tanártársát javasolta díjazásra. Megtörve ezzel a több mint negyedszázados csendet. Az orvostörténelem-ben kevésbé járatos talán meglepődik ezen, de nyugodtan megállapítható: Mansfeld Géza a kornak ötletekben egyik legcsillogóbb elméje volt. Nagy felfedezés ugyan nem maradt utána, de Nobel-díjhoz vezető kutatásokat végzett Otto Loewi mellett, illetve intézetéből indult Szent-Györgyi Albert és a szintén kitüntetett Carl Cori, továbbá több neves hazai tanszékvezető. Rhohrer indoklásában a hasnyálmirigy hormonjaira vonatkozó vizsgálatai szerepelnek. Tegyük hozzá: akkor Nicolle professzor a „kiütéses tífusz elleni munkásságáért” méltán lett kitüntetett és annyiban tuniszi, amennyiben vizsgálatait valóban ott végezte.

Utána 1931-ig magyar részről újra csend, majd okulván a harminc évvel korábbi kudarcon, kilencen javasoltak jól összehangoltan egy személyt: Korányi Sándort, kiemelve a vesepatológiai vonatkozású eredményeit. Az ajánlók sorrendben: 1. Frigyesi József nőgyógyász, 2. Hári Pál élettanász, 3. Illyés Géza urológus, 4. Nékám Lajos bőrgyógyász, 5. Vámosy Zoltán gyógyszer-tanász, 6. Verebely Tibor sebész, 7. Grósz Emil szemész, 8. Kétly László belgyógyász, 9. Tóth István szülész-nőgyógyász professzor. Az elméleti és klinikai kiválóságok egyaránt kiemelték a vér és vese patofiziológiájának fizikokémiai vizsgálatai terén elért nagy jelentőségű eredményeit. Mint ismert, 1930-tól a díjazásnál az elméleti kutatók kerültek előtérbe, tehát Korányinak ezúttal sem volt szerencséje. Pl. a szépszámú ajánló között lehetett

volna pár külföldi, akár „szervezés” útján is. Másrészt Otto Warburg professzor korszakos felfedezéseket tett a légzőfermentek működése terén, tehát a döntés jogosságát utólag sem lehet megkérdőjelezni. Annyira eltérő területen dolgoztak, hogy sajnos megosztani nem lehetett.

Magyar részről 1934-ig majd ismét semmi, utána elkezdődött a számunkra oly izgalmas és kedves Szent-Györgyi-korszak, mert amint kiderül, az sem ment olyan egyszerűen. Ebben az évben a berlini bakteriológus Eugen von Gildemesiter két nem német tudóst jelölt. Az egyik Emer McCollum, a baltimore-i Johns Hopkins egyetem biokémia professzora, általában a vitaminkutatásokért, a másik Szent-Györgyi Albert szegedi tanár a hexuronsav, illetve a C-vitamin-kutatás terén elért eredményeiért. Ugyanezt a két kutatót ajánlotta szó szerinti indoklással a szintén berlini Karl Thomas fiziológus tanszékvezető tekintély. Talán jobb lett volna, ha az egyik ajánlás pl. Londonból jön, de kezdetnek így is biztató volt. Mint ismert, a díjat a Whipple-Minot-Murphy hármas kapta meg a vérszegénység elleni májterápia felfedezéséért. Ennek a különben jogos kitüntetésnek létezik egy másik érzékeny magyar vonatkozása. Az akkor szegedi kórélettanász Jeney Endre egy évvel korábban már leírta a májeterítés vérregenerációs tulajdonságát, sajnos csak magyarul. Mire angolul is megjelent, már megelőzték. Így 1934-et kétszeres kudarcként éltük meg.

Szerencsénkre a külföldiek szívósabbak voltak. A következő évben a dorpatói Georg Barkan farmakológus, a marburgi Ernst Freudenberg gyermekgyógyász, a berlini belgyógyász Kretschmer és dorpatói kollégája: Ernst Masing professzor együttesen jelölték Szent-Györgyit a C-vitaminnak kémiai szerkezetére vonatkozó vizsgálatáért. Ismét eredménytelenül, de Hans Spemann a kitüntetését sem lehet vitatni.

Az addigi sikertelenség nagyon helyesen csak fokozta az elszántságot, ezért 1936-ban a szegedi Baló József patológus, a heidelbergi Siegfried Edlbacher élettanász, a brüsszeli P. Gerard hisztológus, a szegedi Jankovich László kriminológus, a szintén szegedi Purjesz Béla és Rusznyák István belgyógyász, a farmakológus Issekutz Béla, a már Debrecenben dolgozó Jeney Endre, a prágai Richard Zeynek biokémikus, tehát ismét kilenc professzor jelölte, csak „szélesebb elosztásban”. Ajánlói között ekkor még nem volt fővárosi, de a következő évben már főszerepet játszottak.

Az 1936. évi Nobel-díjat a Henry Dale-Otto Leowi kettős kapta, az idegimpulzusok kémiai átvitelének felismeréséért.

A következő év aztán meghozta a várva várt sikert. Igaz, Ádám Lajos sebésztanár még Korányi Sándor jelölésével próbálkozott, de a többiek Frigyesi József nőgyógyász, Schaffer Károly ideggyógyász, Vámosy Zoltán gyógyszer-tanász és Grósz Emil szemésztanár, valamennyien Szent-Györgyi mellé tették le a voksot. Így a negyedik „nekifutásra”; fővárosi

javaslatok alapján, az aszkorbinsav és a C-vitamin kémiai azonosságának kimutatásáért született meg az első magyar orvosi Nobel-díj.

Az adatbázisból kiderül, hogy a biológiai oxidációra és a fumársav katalízisére vonatkozó eredményei nem magyar részről kerültek az indoklásba.

Megemlíthető még, hogy a szintén magyar születésű Ph. Schwartz professzor ugyanekkor Freudot és Korányit javasolta. Mindketten megérdemelték volna – egy másik esztendőben!

Rusznay István szegedi professzor 1940-ben J. Northrop amerikai biokémikust javasolta az enzimek kikristályosításáért. Majd 1946-ban meg is kapta. Ugyanakkor másodikként Mansfeld Géza a pajzsmirigyhormonok, Kögl tanárt a tumorkutatás terén elért eredményeiért javasolta. Mint tudjuk, 1940-1942 között nem osztottak ki díjat. Majd 1943-ban a Dam-Doisy kettős kapta meg a K-vitamin felfedezéséért. Ugyanakkor Klaesi professzor Cerletti és Sakel társaságában Meduna Lászlót is jelölte a kitüntetésre. A schizophrenia sokkterápiájáért.

Cerletti az elektrosokk, Sakel az inzulin-adagolás, Meduna a Cardiazol-kezelés kezdeményezője volt. Nem szívesen állítunk fel sorrendet, de ez aligha tett volna jót a Nobel-díj hírnevének. Persze könnyű ezt mondani a modern pszichofarmakonok birtokában.

A fentiekből kiderül, hogy a magyar jelölők 1901-ben aligha voltak tisztában a díj jövőbeli jelentőségével. Valószínűleg mások sem.

Korányi Sándornak akkor lett volna *esélye*, ha kitartóan jelölik, külföldiek segítségével. Szent-Györgyit egymás után négy esztendőben kitartóan terjesztették fel összesen tizennyolcan, fele részben külföldiek Amerikától Prágán át a Baltikumig.

A második ötven évben bizonyára érdekes „kulisszatitkok” fognak kiderülni. A hazai ajánlottak közül ifj. Jancsó Miklós és Szentágothai János neve talán tudott, a többiek (ha voltak) újabb ötven évig fogja őrizni a stockholmi Nobel Múzeum adatbázisa.

Nobel-díj 1924-ben az EKG felfedezéséért

A kardiológia történetében a sztetoszkóp (1839, Skoda) és a röntgensugár (1901) után időrendben az EKG felfedezése a legfontosabb dátum, melyért hetven esztendővel ezelőtt kapott Nobel-díjat a holland Willem Einthoven professzor, aki az általa szerkesztett húros galvanométerrel elsőként regisztrálta a szív akciós áramának hatásmechanizmusát.

Már a 19. század hetvenes éveiben leírta Kölliker és Müller, hogy minden izomösszehúzódás, így a szív systole-ja is elektromos áram termelésével jár, míg A. D. Waller angol fiziológus kimutatta, hogy a szívben indukált áram a test különböző részei között potenciálkülönbséget hoz létre, amely érzékeny mérőműszerrel, pl. kapillár-elektrométerrel vizsgálható. Ha tehát az áramot a kezekről és a lábokról a mérőeszközökhöz vezetjük és az áramingadozásokat mérjük, azok a szív működés ritmusát mutatják. Az így kapott kitérések görbén rögzíthetők, s ezt hívják elektrokardiogramnak. Minthogy a Lipmann-féle kapillár-elektrométer tökéletlensége miatt a közvetlenül készített görbék nem adták vissza pontosan a mindenkori potenciál-változásokat, új műszerre volt szükség, amely az adatokat idővesztés nélkül, pontosan jelzi. Ezt az új műszert szerkesztette meg Einthoven, a leideni élettani intézet professzora még 1903-ban. Előbb forgótekerces galvanométerrel folytatott kísérleteket. Ennek mágneses sarkai között dróttekeres van felfüggesztve, amelyen, ha elektromos áram halad keresztül rajta a mágneses térben jól elmozdul.

Azonban a durva dróttekeres alkalmatlannak bizonyult kis potenciálváltozások kimutatására, ezért Einthoven új megoldásként rendkívül finom kvarcból készült, sokkal érzékenyebb hűrt alkalmazott, melynek szenzibilitását fokozta az ezüsttel történt bevonás. A régi elv és az új műszer most már lehetővé tette a szív akciós áramának indirekt, viszonylag pontos vizsgálatát. 1906-ban észlelte először, hogy az egyes szívbetegségek (mert ekkor már az elmélet és klinikai gyakorlat összekapcsolódott) különböző elváltozásokat jeleznek az elektrokardiogrammon. Előbb öt évig csak az egészségesek akciógörbéit vizsgálta, hogy biztos alapot teremtsen a kórosak jellemzőinek felismerésére. Minden egyes hullámot külön-külön is analizált és megmagyarázta annak hatásmechanizmusát. Ezzel megszületett az elektrokardiográfia, röviden az EKG, amely az egyik legfontosabb diagnosztikai eljárásként azóta is folytatja diadalútját. Szerkesztőjeként méltán jutalmazták a legmagasabb kitüntetéssel, az orvosi és élettani Nobel-díjjal.

Társai közül külön ki kell emelni Thomas Lewis szerepét, aki ellenőrizte, figyelemmel kísérte és megerősítette Einthoven megállapításait, propagálta annak alkalmazását. Mert az új iránt nem mindenki egyformán fogékony.

A derék holland professzor még a szívizom akciós áramát regisztrálta: ma már az akciós árammal anód-áramkört vezérelnek, ami lehetővé teszi ezen akciós áram szinte korlátlan felerősítését és így sikerült hordozható EKG megszerkesztése, majd tranzistorok alkalmazásával egészen miniatürizált japán műszer kivitelezése, amelynek segítségével a megadott központban telefonon továbbítható a kapott görbe és így megoldható a konzílium a központi ügyeletes kardiológussal.

Einthoven felfedezésének naponta vagyunk többször szemtanúi. Az EKG-val a szívbetegségek eddig nem is sejtett titkaihoz tudunk hozzájutni, ami a kardiológia mérhetetlen és mással nem helyettesíthető fejlődését eredményezte. Ónálló tudománnyá vált, külön szakkönyveket és szakembereket igényelve. Az EKG hatásmechanizmusának elvére épült az idegyógyászatban alkalmazott elektroencefalográfia (EEG) bevezetése is, a kóros agyi folyamatok felismerésére.

Végül pár szót a zseniális konstruktőről. 1860. május 21-én született Jáva szigetén, amely még holland gyarmat volt. Hazatérve 1878-ban beiratkozott az Utrecht-i egyetem orvosi fakultására, ahol 1885-ben doktori fokozatot szerzett, s még ugyanezen esztendőben meghívták Leiden patinás univerzításának élettani tanszékere. A Nobel-díjat 1924-ben kapta, s 1927 szeptember 28-án hunyt el. Ha felébredne, a mai készülékekre aligha ismerne rá, ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy őt tekintjük a modern kardiológia megalapítójának.

Egy 1926-os Nobel-díj és kérdőjele

Az egyiptomi papirusztekercsek, alexandriai könyvtárból származó Hippokratészi szövegtöredékek, valamint az elfogulatlan szakértők gyötörte népi gyógyászat tanúsága szerint a daganatok, köztük is elsősorban a rosszindulatúak mindig erősen foglalkoztatták a hivatásos, valamint a paramedicina művelőit. Egyre növekedő mértékben. Hiszen a járványos betegségek visszaszorítása megnövelte az átlagéletkort, a civilizáció mérsékelte a kiválasztódás szerepét, immunrendszerünk alkalmazkodóképessége nincs arányban a változó körülményekkel, így elvileg mindnyájan „rákos jelöltek” lettünk. Erthető, ha minden biztató hírre, mind a szakma, mind az érdeklődő laikus felkapja a fejét. Az előbbi sokkal óvatosabban, mert annyi nagy felfedezés után még mindig nem tudjuk azt az „ici-pici” lényegét, amely a sejtek e végzetes burjánzását beindítja.

A klasszikus kórbonctan megalapítójának, a padovai Morgagni mesternek aránylag könnyű dolga volt: makroszkóposan leírta a normális és a kóros szery közötti különbségeket. Jelentősége mégis óriási, mert végre valaki látható elváltozásokhoz kötötte a betegségeket. A zseniális Bichat egy óriáslépéssel tovább ment, szövetekre osztotta a szervezetet, amelyek mindegyike meghatározott élettani funkciókkal bír, de a rák rejtélyét még frappáns aforizmáival sem próbálta megmagyarázni. A klasszikus sejt-kórtant megalapító Virchow az első, aki a karcinómát krónikus irritáció következményének tartotta, tagadva ugyanakkora mikroorganizmusok, vagy paraziták kórokozó szerepét. Óriási kortársa és egyben ellenfele: Koch daganat-aetiológiával nem foglalkozott (volt elég dolga a bakteriológia terén), de tanítványai annál inkább. Köztük a dán Johannes Fibiger, aki a „Spiroptera-carcinoma felfedezéséért” kapott 1926-ban orvosi Nobel-díjat.

Koppenhágai diplomájának kelte 1890. Koch és Behring nevéből hangos ekkora tudományos világ, berlini intézetük mágnusként vonzotta az ifjú tudósjelölteket. Fibiger ráadásul a diftéria bakteriológiájáról írta doktori disszertációját. Hamar belátta: ha valami újat és nagyot akar, ki kell lépnie Löffler, illetve Behring árnyékából. Visszatért tehát a koppenhágai patológia intézetbe, a szövetek mikroszkópos vizsgálatához. A két porosz tudóstitán: Virchow és Koch csiptetős szemüvege komoran villogott egymásra a laboratórium falán, de ez őt nem zavarta. Sőt! Megpróbálta a kanonizált sejt-kórtant az élősdikórokozók makro-és mikrovilágával „összehozni”, nem sikertelenül. Nobel-díj rá a bizonyíték, amelynek jogosságát többen vitatták.

Munkásságának lényege a következő: 1907-ben három vadpatkány gyomrában Spiroptera fonálférgeket tartalmazó rákos daganatokat talált. Ezeket a fura tumorsejteket nem tudta továbboltani. Évekkel később egy cukorfinomítóban az elszaporodott patkányok boncolásánál hasonló meglepetés érte. Csak már nem három, hanem többszáz esetben. Kereste és meg is találta a logikus magyarázatot. A finomítóban ugyanis a patkányoknál már csak a svábbogarak nyüzsögtek jobban. Szerinte a két jelenség nem lehet véletlen. Eszébe jutott Laveran elmélete a malária-plasmodiumról, amikor a parazita egy köztigazdában a fejlődésének egy bizonyos fázisában válik kórokozóvá. Ez esetben a svábbogarak megeszik a patkányok fonálféregpetéket is tartalmazó ürülékét, majd az ízeltlábúak emésztőszervében azok lárvákká alakulnak. A lárvák azután a köztigazdák izmaiba fűrődnek, s így együtt a falánk rágcsálók étkéül szolgálnak. A patkánygyomorban a lárvákból kifejlődött fonálférgek okozzák a már említett gyulladáshoz-daganatos elfajulást. Ezt kísérletileg is sikerült igazolni. A patkányok, illetve egerek étrendjébe kevert Spiroptera szériában idéztek elő gyomor-és nyelvtumorokat. A szövettanilag malignusnak bizonyult sejteket azonban ezután sem sikerült átoltani, így ez a rákféleség a nevezett Nematoda direkt hatásához kötődik. Az onkológusok ezt a jelenséget egyrészt a mechanikus izgalom, másrészt a fonálférgek kibocsátotta mérgezőanyag biokémiai effektusával magyarázták.

Maga Fibiger a mechanikus izgalomnak tulajdonított specifikus jelleget. A vitaminhiány hívei (gondoljunk Szent-Györgyi elméletére) szerint a paraziták elfogyasztják ezt az életfontosságú segédanyagot, s következménye lesz a rosszindulatú sejtburjánzás. A japán Fujimaki, vitamin-szegény táplálékkal idézett elő egereken hasonló elváltozást. Fibiger vizsgálatai szerint patkányról patkányra nem terjed, tehát a svábbogarak vektor-szerepe (miként a patkányoké a pestis terjedésében) bizonyított. A korabeli sajtóba tekintve megállapítható, hogy a skandináv kutató felfedezése nem keltett különleges szenzációt. Tisztában voltak vele, hogy emberre még „per analogiam” sem alkalmazható. A francia Borrel professzor viszont már korábban rámutatott a parazitáknak vírushordozás útján daganatkeltő szerepére. A vírusok onkogén effektusa ismét napirenden, a végső tényezők feltárása azonban még várat magára. Hét évtized távlatából megállapítható: Fibiger Nobel-díja ugyan nem azonos súlyú az orvostudományban, mint Robert Koché, mégis vele kezdődik a kísérletes daganatkutatás, és ez sem lebecsülendő. A sors kegyetlen fintora, hogy aránylag fiatalon ugyanaz okozta halálát, ami egész életében foglalkoztatta. Vastagbélrákban halt meg 51 éves korában.

Rokonszenves kutató volt, szerénységet és tudománytiszteletet tanulhatnánk tőle a mai „rákfelfedezők”. A legfényesebb érem sem vakította el. Érdemei vitathatatlanok, így a címbeli kérdőjelet illik állítással igazítanunk.

Az orvosi Nobel-díj és esetlegessége

Szent-Györgyi Albert és ifj. Jancsó Miklós

A tudományos világ (köztük az orvosi) tekintete 1901 óta minden esztendőben Stockholm felé figyel, hogy ki kapja meg az esedékes Nobel-díjat, mint a diszciplína legmagasabb kitüntetését.

Az elsőt Behring érdemelte ki a diftéria elleni gyógyszerum hatásos alkalmazásáért. **Am** minden nagy felismerésnek vannak előfutárai, s a védőoltás tekintetében ez bennünket különösen érint.

1755-ben jelent meg Londonban (tehát még csak nem is egy istenhátamögötti magyar városkában) Weszprémi István műve: a „Testamen de inoculanda peste”, amelyben a himlő és pestis elleni védőoltás gondolatát felveti, Jenner előtt 40 esztendővel. 1881-ben, tehát Behring könyve előtt 10 évvel Fodor József írta le először a defibrinált nyúlvér baktericid tulajdonságát. Ez a Lechevallier-féle mikrobiológia-történetben is megtalálható.

Most ugorjunk nagyot az időben. 1937-ben hazai földön kapta meg az első (s talán az utolsó) magyar tudós a legmagasabb elismerést. Szent-Györgyi Albert nagy szerencsénkre mindig Fortuna fia volt. Kalandozó természetének köszönhetően került a húszas évek elején a holland Groningen-i egyetemre, ahol Hamburger professzor a sejtlégzés biokémiájával foglalkozott. Ő bízta rá a fiatal magyar kutatóra egy cukorszerű redukálá anyag izolálását, amely számos növényben megtalálható, koncentráltan viszont csak a mellékvesében. Egyik kongresszuson megismerkedett a kor legjelesebb vitamin-kutatójával, az angol F. G. Hopkins tanárral, aki később Hamburger halála után meghívta Cambridge-i laboratóriumába, ahol az amerikai Kendall professzorral is megismerkedett. Az ő segítségével került ki az USA beli Mayo klinikára, ahol egy év alatt sikerült 25 gr-nyi kristályos anyagot összegyűjteni. Ezzel visszatért Hopkins intézetébe, s a kitűnő szerves kémikus Haworth meghatározta az új vegyület szerkezetét. Mivel hat szénatomot tartalmazott, a hexuronsav nevet kapta. 1928-ban kapott meghívást Szent-Györgyi a szegedi biokémia intézet élére, ahol nem csak a szeretet, hanem a szerencse is újra kegyeibe fogadta. Szegeden tartózkodott ugyanis a magyar származású amerikai I. L. Svirbely, akinek már gyakorlata volt a közben egyre ismertebbé vált C-vitamin meghatározásában, így Szent-Györgyi intézetében 1931 őszén már bizonyossá vált, hogy a hexuronsav, vagy közben nevét megváltoztatva ascorbinsav és a C-vitamin azonosak. Ezt a zseniális fantáziájú tudósnak sikerült nagyobb mennyiségben paprikából is előállítani, vele bizonyos flavonokat is izolált, amelyek kedvezően befolyásolták a hajszálerek

átersztőképességét. Közben O. H. Warburg módszerét követve vizsgálta az izomszövetek oxigénfelvételét, a tejsavnak a széndioxiddá alakulását, s rájött, hogy bizonyos szerves dikarbonok (fumársav, almasav) a szövetlégzést katalitikus úton fokozzák. Ez volt a hiányzó láncszem a később elnevezett Szent-Györgyi–Krebs féle citrátkörben: ezen igen mutatós eredményeiért kapta méltán 1937-ben a Nobel-díjat. Nézzük viszont most, hogy mi mindenért nem kapott a szintén szegedi ifj. Jancsó Miklós Nobel-díjat.

*

ifj. Jancsó Miklós már negyedéves medikus korában vizsgálta a lipotrop farmakonok hatását a Golgi-apparátusra.

Neki sikerült először az arzenobenzolok (Salvasan) ammóniák-ezüstoldatos hisztokémiai kimutatása, glicerin izolátor segítségével. Vizsgálta a vérbaj kódokozójának immunbiológiai sajátosságait, a paralitikusokat a vérbaj-álomkór antagonizmusa alapján ez utóbbi beoltásával kívánta gyógyítani. Koszacos jelentőségű a máj Kupffer-sejtjeinek elektronkolloidális rézzel végzett bénítása, ez által a RES (reticuloendothel-system) immunológiai szerepére vonatkozó kísérletei. Megállapította, hogy az immunitás kiiktatása után a kemoterápiás szerekkel nem lehet teljes, recidívamentes gyógyulást elérni. Berlinből Szegedre hazatérve folytatta a trypanosomákon megkezdett fotobiológiai kísérleteit, fluoreszkáló festékekkel bebizonyította (amivel a nagy Ehrlich adós maradt), hogy a kemoterápiás szerek a parazitákba behatolva közvetlen fejtik ki életgátló hatásukat. Jancsó ismerte fel az egy ideig ideggyógyásként használt szintalin kemoterápiás effektusát a trópusi álomkórra, ennek alapján állították elő egy sor trypanocid és antimaláriás gyógyszert (propamidin, paludrin stb.). Foglalkozott a kórokozók resistenciájával és interferenciájával, mindig eredeti ötletek alapján.

A hisztamin kémiai aktivátor szerepéről megállapította, hogy a vénás hajszalerek belső borító sejtjeit (endothel) falósejteké (fagocita) aktiválhatja. Ilyen anyagot talált az orvosi székfűvirág kamazulén – tartalmú illóolajában, melyet Jancsó javaslatára gyártottak Azulenol mite és forte néven. Munkatársaival vizsgálta a csípős paprika capsaicin tartalmának erősen deszenzibilizáló szerepét. A tárolás problémáját összefoglaló *Speicherung, Stoffanreihung im Retikuloendothel und in der Niere* c. könyve 1955-ben jelent meg, amely többek között mikrofotogramokkal mutatja be a különböző tárolásejtek funkcionális morfológiáját, a tárolás és a véralvadás közötti összefüggéseket, a tárolás szerepét a kemoterápiás szerek hatásmechanizmusában.

Ezt a művét és az életművét terjesztette fel a Magyar Tudományos Akadémia – élén Issekutz professzorral – az 1956. évi Nobel-díjra. Itt látszott meg, hogy a Fortuna-isten-asszonynak mekkora szerepe van. A második világháború után már a németek is angol nyelven terjesztették be a javaslatot, nem volt szerencsés tehát az információ módjának megválasztása. Aztán 1956. őszén az egész világ sajtója a magyar forradalommal foglalkozott, s a semlegességére oly kényes svéd akadémia sem igyekezett kiállni egy rebellis nép fia mellett, tartva talán a részrehajlás vádjától. Ezek persze csak következtetések, melyeket annak idején Issekutz professzorral is módomban volt személyesen megtárgyalni, de ez már csak nekünk fájt. Kétszeresen is. Privát „pechünk”, hogy az 1956-os Nobel-díj méltó kezekbe került, hárman kapták megosztva: Forssmann, Cournand és Woodruff, a szív katéterezésének felfedezéséért és a vérkeringési rendszer kóros elváltozásainak kutatásáért.

Forssmann heroikus gesztusát honorálni kellett, hogy a katéterezést először önmagán végezte el.

Szent-Györgyi professzornak nem voltak hasonló fajsúlyú vetélytársai 1937-ben, ez is szerencse dolga. Továbbá még nem a vasfüggöny mögött dolgozott, s amikor leeresztették, ő már a másik oldalán volt. És hát három évtizeddel élte túl lángelméjű pályatársát, ami megint nem elhanyagolható.

„Sors bona, nihil aliud” – írta annak idején Zrínyi Miklós. A két magyar ikerzseni tudós pályafutása szintén ezt bizonyítja.

Az appendectomia históriája

A Kr. e. 300 körül Alexandriában összegyűjtött Corpus Hippocraticum Prognosisok könyvének egyik fejezete szerint a has jobboldali alsó részének a fájdalma, illetve az ott tapintható resistencia sokkal rosszabb indulatú, mint a baloldali, ha pedig hányás, csuklás, láz társul hozzá, akkor halálos kimenetelű.

A leírásban nem nehéz a perforált appendicitis okozta diffúz hashártyagyulladást felismerni. A klasszikus képet természetesen később mások is észlelték, de a 19. század végéig gyógykezelése a hashajtás és az ópium cseppek adása maradt. Az egykori terápia a mai szemmel többszörösen hibás volt, mert egyrészt a purgálás fokozta a fájdalmat, másrészt a mákgubó tejszerű nedve elfedte azt. Operáció szóba se jött.

Képzeltük, hányan haltak meg a műtét elmaradása miatt. Nálunk pl. Balassa János professzor, a máig legjelesebb magyar sebész, a narkózis meghonosítója. Stílszerű végzete volt egy sebésznek. A chirurgia terén vezető szerepet játszó franciáknál 1882 végén Léon Gambetta miniszterelnök is a neves áldozatok közé került még hozzá úgy, hogy Dupuytren professzor vezetésével a kor legjobb sebészei álltak az ágya körül.

A féregnyúlványt, mint ismeretlen funkciójú képletet a 16. században írta le két anatómus: Carpi és Estienne, a „vermiformis appendix” névvel az itáliai Vidius látta el. Gyulladásos állapotát egy akasztott emberen Heister híres német sebész diagnosztizálta 1711-ben először. Élőn periappendiculáris tályogot Mestivier gall operatőr nyitott meg elsőként, sajnos eredménytelenül. Majd James Parkinzon (nem az ideggyógyász! (brit orvos mutatott rá az átfürödött féregnyúlvány, valamint az azt követő kiterjedt hashártyagyulladás közötti ok-okozati összefüggésre. A kortársak figyelmét mindez elkerülte.

Hasonló történt Párizsban, amikor Mellier doktor ugyanilyen következtetésre jutott. Ezen időszak a klasszikus kórbonctan kezdete. A bécsi Rokitansky professzor (nevét a Semmelweis-életrajzokból jól ismerjük) 1826-ban perityphlitis stercoralis néven írta le ezt a patológusi kórképet, kialakulásában a bélsárpangásnak tulajdonított jelentőséget. Németországban Kümmel professzor ugyan kimutatta, hogy a pangás nem ok, hanem következmény, a szemlélet mégsem változott, maradtak: a purgálás, valamint az ópium cseppek.

A kontinens konzervativizmusától az egyébként hagyománytisztelő Anglia a medicina terén függetlenedett, így nem meglepő, ha ott végezték az első sikeres beavatkozást. Henry Hanckok londoni sebész 1848. április 15-én egy fiatal hölgnél megnyitotta ultima ratioként a perityphlitis okozta tályogot. Kloroform narkózisban, természetesen. Veszteni való nem volt, az ifjú sebész nyert, a beteg felépült. Ám ezt klasszikus értelemben nem tekinthetjük

appendectómiának, hanem életmentő tályog megnyitásnak. Így tkp. minden maradt a régiben. Mint említettük, két évtized múlva Balassa professzor, aki akkor éppen a honvédség sebészképzés útján történő ellátását szervezte, ilyen megnyitással talán megmenekülhetett volna.

A 19. század végére, mint annyi mindenben, e téren is Amerika vette át a kezdeményezést. Jelképes jelentőségű, hogy éppen Rokitanszky egyik tehetséges tanítványa, a Bécsből Bostonba került Reginald H. Fitz, a Harvard patológus professzora 1886-ban, a megalakult Amerikai Orvostársaság első ülésén jelentette be, hogy 500 boncolás eredménye alapján a perityphlitis kórismét félrevezetőnek tartja, helyette az appendicitis ajánlott, a megoldáshoz is közelebb visz.

Követelte, hogy minden ilyen panaszokkal jelentkező páciens ezután a sebészeti osztályokra kerüljön, a betegség forrását pedig minél korábban, radikálisabban el kell távolítani. Az Újvilágban ez „földindulást” okozott. Chicagóban Fenger és Ochsner, New Yorkban Fowler és McBurney, Rochester mellett a prérin a Mayo fivérek, Philadelphia egyik kórházában Thomas Morton lettek az appendectomia hívei és kidolgozói. Morton professzornak személyes oka volt rá, apja alkalmazta az első éternarkóvizist, majd egyik fivére, illetve fia lett a „vakbélgyulladás” áldozata.

A felhőkarcolók városából legismertebb lett Charles McBurney neve. Ő 1889-nem, 110 évvel ezelőtt jelentette be, hogy a has jobboldali alsó részében olyan pontot talált, amelynek tapintásával a bizonytalan kórisme biztosan megállapítható. A diagnosztika megőrizte nevét. A korai appendectomia legelszántabb apostola mégis a Chicago-i John B. Murphy lett. Lister igazi híveként kikelt az akkor még frakkban történő operálás ellen. A hasban való tájékozódást a nagy Billroth mellett tanulta Bécsben, aki érdekesmód nem érdeklődött az appendectomia iránt. Murphy annál inkább. Később tbc-je miatt átköltözött a napsütötte Kaliforniába, a stafétabotot mások vették át tőle, de vitathatatlanul ő volt a „lavina” egyik elindítója. Az USA-ban 1889-től már műhibának számított perforált appendicitisben meghalni.

Öreg kontinensünkön a zürichi Ulrich Krönlein 1884-től drainsövek bevezetésével kísérletezett, ez azonban az igazi okot nem szüntette meg. Az első sikeres műtétet Londonban Frederick Trevers végezte el, aki majd 1902-ben Edward királyt is megmentette.

Németországban Kümmel, Riedel és Sonnenburg felismerték az amerikai módszer helyes voltát.

A magyar sebészek félszemmel mindig a császárváros felé tekintettek, ahol Billroth, majd báró Eiselsberg neve garantálta a világszínvonalat. Az appendectomia bevezetése terén azonban Manninger Vilmos sebésztörténete szerint távolabbra tekintettek. Érdekes, hogy Párizsban a

belgyógyász Dieulafoy lett az operáció propagálója.

Budapesten az Új Szent János kórház 1885-ben kinevezett igazgatója, Ludvik Endre volt az első, aki az ügyeletes szoba falára maga írta ki: „Az appendicitis sebészeti betegség – még az arra gyanús beteg is a sebészeti osztályra veendő fel!” Az idejében elvégzett műtétek következtében az addig 100%-os mortalitás 5 %-ra esett le. Igen megemelte ez a sebészek ázsióját, nem véletlen, hogy a századforduló körül szinte minden kórház igazgatói székébe sebészorvos került. Esztergomban, pl. Gönczy Béla, Sátoraljaújhelyen Chudovszky Móric, mindketten Réczey-tanítványok voltak. A sor folytatható.

Manninger említett könyve szerint a gyermekosztályokon gyakorlatilag százszázalékos lett a gyógyulás. A hazai sebészet külön szerencséje, hogy olyan briliáns hasúri operatőrök sorakoztak fel, mint a már említett Ludvik Endre után Herczel Manó, Hüttl Hümér, Pólya Jenő, Manninger Vilmos és a kolozsvári Makara Lajos tanárok.

Tőlük tanulták az appendectomiát a vidéki főorvosok, akik hasonlóan jó eredményeket értek el. Ez a mindennapos műtét, amelyről még azt tanultuk: ha éjjel kerül be a beteg, még napkelte előtt, ha nappal, akkor naplemente előtt meg kell operálni, a kiegészítő kórismezésben régóta támaszkodik a fehérvérsejtszámra.

A patológiai állapot, valamint a tünetcsoport azonban nincs mindig szinkronban. Ezért még ma is érvényes, hogy inkább távolítsák el a legcsekélyebb gyanú esetén a gyulladásosnak vélt féregnyúlványt, semhogy perforáljon. A diffúz peritonitis még az antibiotikus érában sem veszélytelen. Ráadásul ma már olyan gombszerű nyíláson át szabadulnak meg tőle, hogy esztétikai hátrányt nem jelent, összenövéseket alig okoz.

Az átlagos életkor megnövekedése a fertőző betegségek visszaszorítása mellett nem kis mértékben az appendectomiának is köszönhető.

Az inzulin pályafutása

A hasnyálmirigy sziget-hormonjának példátlan a sikertörténete. A medicina széles színskálájú múltja nem tud hasonló esetről, hogy egy vitális gyógyszer a felfedezést követő évben már világszerte alkalmazást nyerjen, valamint előállítói megkapják a legmagasabb tudományos elismerést: az orvosi és élettani Nobel-díjat, miként Banting és Macleod 1923-ban. Gondoljuk meg, Landsteiner már 1901-ben leírt három fő vércsoportot, valamint az izoagglutináció jelenségét, a Nobel-díjra mégis 1930-ig kellett várnia. Az inzulinos Banting–BestMacleod kutatótriásszal szinte azonos időben serénykedő Whipple–Minot–Murphy hármast is tíz esztendő múltán tüntette ki a Svéd Akadémia a vészes vérszegénység elleni májterápia felfedezéséért, ahogy közelebbi időben a Crick–WatsonWilkins csoport közül az első kettő még 1953-ban leköszölte a dezoxiribonukleinsav szerkezetéről szóló cikkét (4), a legtöbbre taksált kitüntetést mégis „csak” 1962-ben kapták meg.

A hasnyálmirigy-hormon története a mi szempontunkból szintén érdekes. A dánokéval és németekével szinte szinkronban, azaz már 1923 tavaszán elkezdődött a hazai gyártás, ahogy az egyik külföldi orvostörténeti összefoglalóban olvasható (15). A fentiek tehát mindenképp indokolják az évfordulói megemlékezést.

A cukorbetegségről persze már régóta és sok mindent tudtak. Schadewaldt professzor kis múltidéző kompendiumában (11) az egyiptomi papiruszokig tekint vissza, amelyeken megfejthető a „Zuckerharnruhr” ekvivalens és evidens kórképe. Nyilván ennek szó szerinti fordítása a „cukros húgyár”, amelyet *Balogh* Kálmán orvosi szótárában (1) is konstatálhatunk. Élettani szempontból ismert a *Claude Bernard* általvégzett „pique diabétique”, a IV. agykamra alapjának célzott szúrásával előidézhető hiperglikémia és glikozúria (2), mégis az inzulin előtti korszak három legfontosabb dátuma: 1869, amikor *Paul Langerhans* a berlini Virchow-intézetben medikus munkatársként leírta a hasnyálmirigynek később róla elnevezett szigeteit (5), majd húsz évvel később *Mehring* és *Minkowski* Strassburgból ismertette a pankréász kiirtása után fellépő klasszikus diabetikus kórképet, 1913-ban pedig a kanadai *Macleod* fiziológusprofesszor foglalta össze könyvben az összes addigi tudnivalókat (6). Ez a könyv vonzott oda egy fiatal sebészt, aki majd megoldja a terápia rejtélyt. Ugyanezen időben a magyar *Verzár Frigyes* szintén foglalkozott a diabetes mellitus patomechanizmusával *Tangl* professzor élettani intézetében, de mint maga írja: „nem maradtunk meg a sok lehetőség közül azon, amely Bantingot eredményre vezette” (12).

A döntő lépés megtétele tehát a fiatal kanadai nevéhez fűződik, aki az egyetemes orvostörténet egyik legtüneményesebb alakja. Eredetileg a teológiára iratkozott be, de 1916-

ban „Hippokratész papjainak” sorába lépett. Vagyis felesküdt a gyógyításra. Friss diplomásként a kanadai angol hadsereg franciaországi frontjára jelentkezett, s egy normandiai tankcsatában megsebesült. Felgyógyulása után megkereste álmainak munkahelyét, *Macleod* professzor torontói élettani intézetét, ahol 1921 tavaszán elkezdhette kísérleteit. Ekkor még alig 30 éves. Mások közleményeiből tudta, ha a pankreász kivezető csövét kísérleti állatokon leköti, a mirigyállomány tönkremegy, de a titokzatos anyagot termelő szigetecskék épen maradnak. Mind szövettani, mind funkcionális szempontból. Az intézet vezetője kezdetben annyira nem vette komolyan az egészséget, hogy csak egy ifjú medikust bocsátott rendelkezésére. Az ő és a tudomány mérhetetlen szerencséjére. Charles *Pest* személyében ugyanis méltó társra akadt, aki ráadásul nagyon értett a vércukor-meghatározáshoz. Alig 70 napi megfeszített munka után kétségbevonhatatlan eredmények jelentkeztek. Savanyított alkohollal hatástalanították a hasnyálmirigy enzimjeit, majd az apróra vágott szervből konyhasóoldatos kivonatot készítettek. Ez volt az első hormon, melynek segítségével a cukorbetegé tett kutyák életét sikerült meghosszabbítani. Ekkor kapcsolódott be a kitűnő biokémikus *Collip*, aki kidolgozta az inzulin standardizálását (3). A vágóhidak bőségesen biztosítottak marha-pankreázt, a vágásra került vemhes állatok a magas inzulintartalmú embrionális anyagot. Az új csodaszert 1922-ben már emberen is kipróbálták: először a torontói *General Hospital*, illetve a bostoni *Joslin* professzor bel-osztályán. Banting felfedezése „egy éve lázas izgalomban tartja Anglia és Amerika orvosait és kutatóit. Minden orvosi kongresszusnak főtémája, az orvosi lapok telve vannak insulincikkekkel, a napilapoknak is állandó rovatja. Az inzulin fiatal, alig 30 éves felfedezőjét, Bantingot, egész szokatlan módon ünneplik mindenfelé, bár dicséretére legyen mondva, hogy ez a szőke, szerény, valósággal szégyenlős ember mindenképpen szökik az interjúvoló újságírók elől” (12). Írta egykoron Verzár Frigyes.

Frederick Grant *Banting* és John James *Macleod* 1923-ban megosztva kapta az orvosi és élettani Nobel-díjat az inzulin felfedezéséért. Minden irántok érzett hála és tisztelet ellenére az orvosi közvélemény elégedetlenségének adott hangot. Érezték ezt a kitüntetették is, ezért *Banting Best-tel*, *Macleod Collip-pel* önként osztozott a díjazásban. Munkájukba rövidesen a kanadai *Lilly* Gyógyszergyár is bekapcsolódott, így elkezdődött az inzulin nagyüzemi előállítás. Olyan tér- és mennyiségbeli intenzitással, hogy 1923-ban a szintén Nobel-díjas *Krogh* professzor felügyelete alatt elkészült a „*Leo*” *Dán Insulin*, 100 és 200 klinikai egységet tartalmazó 5 ml-es fiolákban. Kontinensünkön a *koppenhágaiak jártak élen*. *Hagedorn* és *Jenen* sokáig használt vércukormeghatározási módszert dolgozott ki, az előbbinek sikerült cinkkel és halsper mával kezelt szigethormonból a *cinkinzulin protaminát* előállítását, amely lehetővé tette a napi egyszeri adagolást. A manapság használt MC inzulinok is a nagy hagyományú

koppenhágai Novo gyógyszergyár termékei. 1923 őszén piacra került a „*Bayer Insulin*” még kanadai minta szerint a Leverkuseni (Köln) gyógyszergyárából. A következő évben egy Wilhelm Sailer nevű mecklenburgi gyógyszerész már előállította a „*Germano-Insulint*”, a rostocki *Brun-nergräber* cég keretében (11).

Tehát Európában is mintegy hét évtizeddel ezelőtt kezdődött el az inzulin nagyüzemi előállítása. A magyar szakmai közvéleményt a gyártásról egy sokat utazó gyógyszerész, *Muzsa Gyula* tájékoztatta (7). A lelkes sportszakember a nemzetközi olimpiai bizottságban képviselte Magyarországot, figyelme azonban minden újdonságra kiterjedt. Pláne ha új csodaszer tűnt fel a láthatáron. A háború után 1923. július 23-27. között tartották a skóciai Edinburgh egyetemén a XI. Nemzetközi Élettani Kongresszust, melyen hazánk delegátusaként a fiatal debreceni fiziológus-professzor, Verzár Frigyes vett részt.

Az Orvosi Hetilap 34–35. számában számolt be erről a nevezetes eseményről. Az inzulinos főreferátumot a skóciai szóletésű Macleod professzor tartotta, miközben Banting hű maradt hallgatag önmagához. Az újságírók bosszúságára még egy rövidke beszélgetésbe sem bocsátkozott. Megjelent a Nobel-díjas ősz *Pavlov* professzor, immár Szovjet-Oroszország képviselőjében. Természetesen a feltételes reflexekről értekezett, lebilincselően. A Párizsban dolgozó *Voronoff* a „szervátültetésről”, a Nobel-díjas *Richet* az experimentális kutatás és a spiritualizmus összebékíthetőségéről beszélt, Verzár szerint szellemesen, de kevésbé meggyőzően. Semmilyen biofilozófiai szöveg nem tudhatta elhomályosítani az inzulin prózai szenzációját.

Beszámolójának tudományos összefoglalóját a *Magyar Orvosi Archivum* is lehozta (8). Két hét múlva az *Orvosi Hetilap* 39. számában *Bálint Rezső* professzor, az 1. sz. Belklinika igazgatója közölt gyakorlati jellegű előadást az inzulinról 1923. okt. 7-án a következőket írta: „a vezetésem alatt álló klinikán már mintegy félév óta kísérletezünk hazai vegyészeti gyárunkban készült praeparátummal, amely a leírt eljárás szerint állított elő”. A gyár nevét nem jelölte meg. Szerinte az inzulin-behozatalnak a drágaságon kívül akadályát még, hogy külföldön is óriási az igény (az „inzulin-éhség”), a gyártási titkot pedig csak akkor hajlandók átadni, ha megfelelő szakemberekből álló bizottság garantálja az előállítás szabályszerűségét. Mint említettük, *Bálint* professzor még nem árulta el a hazai cég nevét, de *Issekutz* professzornak 1924. február 23-án tartott szegedi előadásából már megtudhatjuk (9). „Kísérleteimhez eleinte saját magam előállította insulint használtam, később *Insulin Chinoint*. Ez *Földi Zoltán* dr. vegyész-mérnök által kidolgozott tisztítási eljárással, az amerikai és angol készítményekkel hatékonyság és tisztaság szempontjából egyenrangú minőségben készül” (9). Vagyis a Chinoin Gyár már nemzetközi standard szerint állította elő a cukorbetegség injekciós

gyógyszerét, s 1923-tól elkezdődött a magyar szakfolyóiratokban az inzulin diadalútja. A klinikusok részére előbb David *Werner* berlini főorvos módszertani füzetét fordították le (14), majd *Bálint Rezső* szerkesztésében jelent meg egy jelentős monográfia (2). Melynek előszavából a következők derülnek ki: „A magyar kir. népjóléti miniszter elévülhetetlen jelét adta szociális érzékének és alkotóképességének, amidőn olyan egyének számára, akiknek életük és munkaképességük fenntartására insulinra van szükségük és azt szegénységüknél fogva megszerezni képtelenek, az állam a saját költségére ingyen ad insulint, olyan példát mutatva ezzel, amilyennel az egész világon tudtommal csak az inzulin feltalálójának hazájában, Kanadában találkozunk” (3).

A Chinoin után rövidesen a *Richter Gedeon Vegyészeti Gyár Rt.* is bekapcsolódott az inzulin hazai előállításába (10). Indikációs területe kiszélesedett, mert a cukorbeteg kezelés mellett hizlalókúrákra és a schizophrének sokkolására is használták ezeket a 100 és 200 klinikai egységet tartalmazó 5 ml-es fiolákat.

Később derült ki, hogy az insulint a Langerhans-szigetek béta-sejtjei termelik (4). Kezdetben amorf porként ismerték, majd 1926-ban *J. J. Abel*, a baltimore-i *Johns Hopkins* Egyetem farmakológusa kristályosan is előállította. A szerkezetéről 1955-ben állapították meg, hogy 51 aminosavkomponenset tartalmaz, felépítésének tisztázásáért *F. Sanger* angol biokémikus kapott Nobel-díjat.

Még annyit *Banting* személyéről, hogy sikerének fő évében (1923) professzori kinevezést nyert, 1930-ban számára intézetet alapítottak, amely azóta *Banting–Best* néven funkcionál. Üstökösként tűnt fel és úgy tűnt el: 1941-ben 50 évesen, régi sebesüléssel, Nobel-díjasan, 1934-ben az angol királytól kapott *Sir* címmel önként jelentkezett háborús szolgálatra. A kanadai hadsereg összekötő tisztjeként Új-Foundland fölött repülőszerencsétlenség áldozata lett.

Az inzulin történetének kétségtelenül ő a főhőse. Amikor róla megemlékezünk, arról sem hallgathatunk, hogy a békeszerződések sújtotta hazánk; elsőik között biztosította az ingyenes inzulin-ellátást a rászorulóknak.

IRODALOM: 1. *Balogh Kálmán:* Orvosi műszótár, Bp., 1883. – 2. *Bálint Rezső:* A cukorbetegség és az inzulin (társszerzők: Ernst, Purjesz, Baló) Budapest, 1927. – 3. *Fóti Mihály:* Az orvostudomány és az élettan Nobel-díjasai 1901–1973: Budapest, 1975. – 4. *Kempler Kurt:* A gyógyszerek története (2. bővített kiadás) Budapest, 1984. – 5. *Langerhans:* Beiträge zur mikroskopischen Anatomie der Bauchspeicheldrüse. Berlin, 1869. – 6. *Macleod:* Diabetes: its pathological physiology. London, 1913. – 7. *Muzsa Gyula:* Gyógyszerészi Közlöny. 1923. évf., 34. sz. – 8. Orv. Hetil., 1923, 68, 419. – 9. Orv. Hetil., 1924, 69, 342. – 10. *Richter Gedeon Vegyészeti Gyár R. T.* 1901–1941. Bp., 1942. – 11. *Schadewaldt:* Geschichte des Diabetes mellitus. Berlin, Heidelberg, New York, 1975. – 12. *Verzár Frigyes:* Orvosi Archivum, 1923.

évf. 162. o. – 13. *Watson, J. D., Crick, F H.*: Structure for Deoxyribose Nucleic Acid. *Nature*, 1953. – 14. *Werner David*: Az insulin-kezelés klinikája gyakorló orvosok részére, (sine anno). – 15. *Wrenshall Hetényi-Feasby*: The Story of Insulin. London, 1962.

Diabetes Nobel-díj az inzulin után 1947-ben

Amikor 1923-ban a torontói fiziológus Banting és Macleod az inzulin izolálásáért orvosi Nobel-díjat kapott (a közhiedelemmel ellentétben Best nem volt közöttük), kevesen gondolták, mennyi részletkérdés maradt még megválaszolatlan. Közéjük tartozott az argentin Bernardo Alberto Houssay, aki a hipofízis elülső lebenyének a cukor-anyagcserében betöltött szerepének a felfedezéséért részesült 50 esztendővel ezelőtt a legnagyobb tudományos kitüntetésben.

A Buenos Aires-i születésű kutató a kanadaiak generációjához tartozott, így érthető, ha ő is az endokrinológia bűvkörébe került. Elsősorban a hipofízis mirigyaktivitása érdekelte, amely klinikailag akromegalia, illetve törpenövés formájában manifesztálódott. Azt már Houssay előtt is tudták, hogy az óriásvégtagok kórképéhez gyakran társul cukorbetegség, de a „miért” kérdést ő tette fel először. Azt tapasztalta ugyanis, hogy a hasnyálmirigyűktől megfosztott kísérleti állatoknál (kutyák, varangyosbékák) az agyfüggelék elülső lebenyének beültetése, vagy kivonatának befecskendezése után a diabetes súlyossága fokozódik.

Ha a parenterális bejuttatást abbahagyta, a kóros állapot lényegesen javult, a vércukorszint normalizálódott. Rájött tehát, hogy a hipofízis elülső lebenye inzulinnal ellentétes hatású hormont termel. Még látványosabb volt az eredmény a hasnyálmirigy részleges kiirtásánál. Ilyenkor az elülső lebeny adásának leállításával az inzulintermelő sejtek visszanyerték normális alakjukat. Jellemző az is, hogy a hipofízis-irtott kísérleti állatok fokozottan érzékenyek az inzulinnal szemben, úgyhogy oly inzulinmennyiségek, melyek normális vagy pankreasz-irtott állatokon csak mérsékelt vércukorszüllyedést okoznak, a hipofízis-irtott állatok vércukorszintjét a hipoglikémiás sokk szintjéig süllyeszti le.

Houssay kutatási eredményeinek jelentősége tehát abban állott, hogy az endokrin mirigyek kölcsönhatásaiban felismert egy láncolatot és ezzel feltárta a szénhidrát-anyagcsere egy fontos mozzanatát. Munkásságán alapul a későbbi sikeres ACTH, illetve kortizon kutatás, valamint ezen a nyomon elindulva sikerült 1944-ben a hipofízis elülső lebenyéből tiszta növekedési hormont előállítani. Mindezeket megérte, mert 1971-ben hunyt el 84 éves korában.

Véle megosztva kapott 1947-ben Nobel-díjat a Cori-házaspár is „a glikogén katalitikus átalakulásának felfedezéséért”.

Carl Ferdinánd Cori Prágában született 1896. december 5-én. Ígéretes pályafutása baljóslatúan indult. Érettségije évében ugyanis kitört az első világháború. Az eminensen maturált diák előbb a híres prágai német egyetemre iratkozott, majd az aknaveszélyes olasz hadszíntérre került. Mire leszerelt, egy új ország fővárosában találta magát anélkül, hogy hazát változtatott volna. Az egyetemen ismerkedett meg a véle egyidős Gerty Theresa Radnitz

kisasszonnyal, aki haláláig hűséges élet- és kutatótársa maradt.

Noha Prága kitűnő lehetőséget biztosított nekik (gondoljuk meg, ekkor látogatta a Károly Egyetem élettani intézetét Szent-Györgyi Albert is), ők ennek ellenére a kivándorlás mellett döntöttek. Előbb a New York állambeli Buffalo Egyetem biokémiai intézetében dolgoztak, ahol főleg tumorbiokémiával foglalkoztak, majd 1931-ben a Missouri állambeli St.Louis-i Washington Egyetemre kaptak meghívást.

Carl F. Cori a farmakológiai, Gerty TH. Cori pedig a biokémiai tanszékre, vezetőnek. Ez a remek házaspár egy új vegyületet fedezett fel: a glukóz-1-foszfátot, ami annak idején Cori észter néven lett tankönyvi adat. Ez a felismerés mélyebb betekintést tett lehetővé az izomműködés mechanizmusába. Az intermediaer anyagcsere jellemző ciklikus folyamata ez. A máj-glikogén glukózra bomlik, s ez a véráram útján kerül az izmokhoz. Az izom a glukózból glikogént épít fel, mely a glikolízis során lebomlik piroszőlősavra, illetve tejsavra. Ezen bomlástermékek a véráram útján a májhoz kerülnek, ahol ismét glikogénné épülnek fel. A Cori-házaspár is foglalkozott az agyfűggelék és a szénhidrát-anyagcsere közötti kapcsolattal, Nobel-díjuk indoklása ezen a téren található. A diaetológia önálló tudományként a Tengerentúlon nőtt nagygyá.

Kanadából Banting, Best, Macleod és Collip, Argentínából Houssay neve ragyog a legfényesebben. Ám valószínű, hogy a végleges megoldásért még újabb Nobel-díjat (vagy díjakat) fognak kiadni.

A kortizon korszak kezdete

A gyakorló orvosok egyetértenek abban, hogy a II. világháború utáni idők egyik legjelentősebb felfedezése a mellékvesekéreg gyógyító hormoncsoportja: a corticosteroidok. Az idősebb kollegák még emlékeznek deformált ízületű, ágyhoz kötött betegekre, akiknek kezelésében a kortizon olyan drámai fordulatot hozott, mint a lobális pneumóniában a penicillin. Tehát jubileumtól függetlenül is érdemes vele foglalkoznunk.

Három tudós kapott érte 1950-ben Nobel-díjat, közülük csak P.S. Hench volt orvos, aki éppen 100 évvel ezelőtt született. A centenárium mellett még két évfordulót ünnepelhetünk: 70 esztendővel ezelőtt nevezték ki a Mayo-klinika reuma osztályának élére, továbbá pont fél évszázada állította elő az első használható készítményt a Merck laboratóriumában egy Sarett nevű vegyész. Hogy addig soha nem tapasztalt hatású antireumatikum lett belőle, feltétlen Hench érdeme.

Két társa, E.C. Kendall és T. Reichstein a kémiai szerkezetét tisztázta.

Philip Showalter Hench 1896 február 28-án látta meg a napvilágot Pittsburg városában. Orvosi oklevelét a Minnesota-i egyetemen szerezte 1920-ban. Utána a Mayo-klinikára került. Kezdetől a klasszikus sokizületi gyulladás kialakulásának pathomechanizmusa került érdeklődése előterébe. A terápiás fegyvertár gyakorlatilag akkor még csak a szalicilátokból állott. Már 1925-ben megfigyelte, hogy a reumás arthritisben olyan mellékhatások jelentkeznek (gyengeség, fáradtság, alacsony vérnyomás), melyek a mellékvese érintettségére engednek következtetni. Feltételezését a boncolás nem támasztotta alá, de ifjú tudósunknak ez nem szegte kedvét. A következő esztendőben (1926), mint említettük a reumatológiai osztály élére került, ahol érdekes megfigyeléseket tehetett. Pl. azok a sokizületi csúzban szenvedő betegek, akik véletlenül sárgaságot kaptak, határozott javulást mutattak. Annál inkább, minél nagyobb fokú volt a vér bilirubin-szintje. Kutatásaihoz ez adta az első impulzust.

Ilyen remissziót mások is megfigyeltek, de inkább érdekességnek tartották, semmint az okát-okozatát vizsgálták volna. Hench kezdetben arra gondolt, hogy a máj kiiktatásával megszűnik a méregtelenítő hatás s ezzel a reumát kedvezően befolyásoló anyag juthat a keringésbe. Feltételezett egy „antirheumatological substance X” jelenlétét, amely netán az autolizált májszövetből származna. Ez azonban nem bizonyult ilyen egyszerűnek. Ugyanis: hiába adtak szájon át, szondán keresztül vagy injectióban epesavakat, májkivonatokat, sőt önkénteseknek hepatitises vért, az eredmény nem volt meggyőző.

Ekkor azt gondolta: az X anyag nem a májban keletkezik, de a sárgaság során aktiválódik. Elméletnek tetszetős, de kézzelfogható eredmény nélküli. Azt is megfigyelte, hogy terheseknél

szintén javul a reumás arthritis, amiből hormonhatásra következett, ezúttal helyesen. Javulás állt be a lázterápiánál is, ami nem mondott ellent feltételezésének. 1940-ben már az volt a határozott álláspontja, hogy a keresett substancia egy mindkét nemre egyformán ható hormon.

Meggyőződésében megerősítette az akkori idők legjobb hormon kutatója, E.C. Kendall, aki viszont 110 esztendővel ezelőtt született, és „véletlenül” éppen a Mayo-klinika laboratóriumát vezette. Kémikusunk ekkor izolálta a „Compound E” nevű sterin anyagot. Hench pedig helyesen feltételezte, hogy a sárgaság és a terhesség közt ez az anyag a kapocs, de bizonyítani még nem tudta.

Közben két nagy horderejű dolog történt. Kitört a második világháború és a Pentagonba olyan hírek jutottak, hogy a német pilótákat hormonnal doppingolják, ezért Kendall kutatásait kiemelten támogatták. Valamikor ekkor kezdett ismerté válni Selye János stressz-elmélete és a „general adaptation syndrom” fogalmának megalkotása. Terminológiailag ő különítette el először a mineralo- és glukokortikoidokat, továbbá a DOCA nevű mellékvesekéreg-kivonattal kísérletezett.

Vagyis a kortizon-kutatás kezdetén Selye professzor is jelentős szerepet játszott. Mint korábban említettük a kortizon szintézise 1946-ban sikerült egy Sarett nevű kémikusnak, aki a híres Merck laboratóriumban dolgozott. Két év múlva 1948 őszén adta betegeinek az első kristályos anyagot fiziológias konyhasóoldatban (ekkor kapta a Cortizon elnevezést) és az eredmény ezúttal nem maradt el.

Első közleménye szerint: „a hőmérséklet 1-4 napon belül normalizálódik, a reumás csomók is gyorsan eltűnnek. A hatás gyorsabb és megbízhatóbb, mint a szalicilátok alkalmazásakor. A klasszikus gyulladás tünetek is gyorsan eltűnnek. A süllyedésre gyakorolt hatás is szembeötlő”. Rendkívüli korrektségére jellemző, hogy rögtön publikálta, mikor ajánl óvatosságot. Pl. hipertónia, kardiovaszkuláris betegségek, cukorbetegség, osteoporózis, fekélybetegség.

1950-ben hárman megosztva kapták a legmagasabb kitüntetést „a mellékvesekéreg-hormonok szerkezetének és biológiai hatásainak felfedezéséért”. Harmadik társuk a Lengyelországból Svájcba származott Tadeus Reichstein professzor. Ő az öreg kontinens legjobb kortizon-kémikusának számított.

Hench a második világháborúban az amerikai hadsereg fő reumatológusa volt, 1947-ben professzori kinevezést kapott. Nyugdíjas éveit nem élvezhette. 69 évesen Jamaicában végzett vele egy pneumónia.

Igaz, az ő szavaival a kortizon felfedezése a reuma gyógyításában „nem a vég kezdetét, hanem a kezdet végét” jelentette, de jelentőségét a non-steroidok megjelenésével sem lehet

lebecsülni.

A gyermekgyógyászat önállósulása

A gyermekorvoslás a legrégebb időig követhető tapasztalati ismeretanyag, a gyermekgyógyászat viszonylag új keletű szaktudomány. Az élettan és kártan megfelelő fejlettségi fokán derült ki, hogy az emberpalánta nem miniatűr felnőtt, szövetrendszerének más a só-vízháztartási aránya, eltérőek a táplálkozási igényei, fokozottabban reagál a kiszáradásra, másként viselkedik a fertőző betegségekkel szemben, immunrendszerük kialakulatlansága miatt érzékenyebbek a toxinokra. Eleink a magas csecsemő- és gyermekhalandóságot szinte „természetesnek” tartották, főleg a fejlődési rendellenességgel születők pusztulását az életképesebb utánpótlás reményében könnyebben vették tudomásul.

A csecsemők sorsa a bábák, illetve a dajkák kezében volt, a kisgyermekeket a felnőttek között gyógyították. Egészen a 18. század második feléig, amelynek bűvös dátuma az 1764-es esztendő. Ekkor jelent meg ugyanis Uppsalában a svéd Nil Rosén gyermekgyógyászati műve, a „De morbis infantum” (a szerző egyébként az orvosi végzettséggel botanikusként világhírűvé vált Linné diák, majd tanártársa volt), amelyet rövid idő alatt szinte minden kultúrnyelvre lefordítottak. Szerencsés véletlen egybeesés, hogy ugyanakkor hagyta el a genfi nyomdát a nagy francia felvilágosult író J. J. Rousseau „Émile” című remeke, az anyatejjel való táplálás máig leghatásosabb propagálója. Legalábbis a történeti távlatban. Hogy mennyire „nem kullogtunk Európa után”, bizonyíték rá az 1771-es kiadású, első önálló magyar nyelvű gyermekorvosi munka, Csapó József debreceni főorvosnak „A kis gyermekek isputálja”, majd Rosén könyvének nyelvünkre történt átültetése.

A skandináv paediáter nagyhatású összefoglalójától függetlenül Anglia e téren is lépéselőnyben volt. Fothergill beiktatta a nomenklatúrába a scarlatina önálló kórképét, Heberden különválasztotta a varicellát a variolától, Francis Home monográfiát írt a diftériáról, és hát a betetőzés Jenner műve: a veszélytelen vaccinatio bevezetése. Egy év múlva Lenhossék Mihály akkori esztergomi főorvos is sikeres oltásokat végzett, majd a fővárosban Bene Ferenc, Erdélyben pedig Nyulas Ferenc is.

A 19. század elején, miként a kórbonctanban és élettanban, illetve a belgyógyászatban és sebészetben, a paediátriában is Párizs vette át a vezető szerepet. Itt nyílt meg 1802-ben az első európai gyermekkorház, 300-as, tehát, magas ágymennyiséggel. Kinevezett igazgatója Jadelot, akit olyan professzorok követtek, mint Trousseau, Billard és Bretonneau. Ez utóbbi a diftéria klasszikus leírója, Trousseau vezette be fuldoklást okozó croup esetén az életmentő légszömet-szést. A berlini híres Charité csak 1830-tól rendelkezett önálló gyermekosztállyal. Azt követte

a szentpétervári (1834), aztán 1839-ben Pesten az Ötpacsirta (a Nemzeti Múzeum mögött) utcai 12 ágyas önálló kórház, a kitűnő és sokoldalú Schoepf Ágost vezetésével. A szabadságharc alatt felvette a Schoepf-Merei nevet és a honvédsereg egyik fősebésze lett. Előtte orthopaediát is oktatott. A világosi fegyverletétel után csatlakozott a Kossuth-emigrációhoz, majd Angliában telepedett le, ahol Manchester városában gyermekkórházat alapított. Fiatalon hunyt el, távol hazájától. Pesti osztályát 1849-ben Bókai János, a híres dinasztia első képviselőjére hagyta.

A berlini gyermekosztály későbbi, mint a párizsi vagy londoni, viszont a német Barez professzor indította meg a „Journal für Kinderkrankheiten” című első paediatricai szakfolyóiratot. A bécsi gyermekkórház megalapítója is magyarországi születésű volt, K. W. Mauthner személyében. Korszakos művet írt J. von Heine 1860-ban a gyermekkénulásról. Epstein vezette be a gyomormosást a gyermekorvosi gyakorlatba. Ekkor született meg H. E. Henschel alapvető tankönyve és írta le a róla elnevezett purpurát. A belgyógyász Schönlein professzorral közösen. Német iskolában tanult a dán Harold Hirschprung (a megacolon cong. kórképének tisztázója), a német nevű orosz Rauchfuss (a pleuritisnél észlelhető kopogtatási háromszög egyik névadója) a norvég Axel Johannessen. A berlini katedrán Henschel méltó utóda Otto Heubner lett, a coeliakia egyik első leírója, a csecsemőtáplálás minőségi fontosságának felismerője, a meningococcus kimutatója a liquorban és a diftéria szérumterápiájának klinikai szorgalmazója. Tanítványai: Czerny és Finkelstein az ő munkásságát folytatták. Koch láthatóvá tette az egyik legrettegettebb kórokozót, tehetséges munkatársa: Löffler identifikálta a diftéria bacilust, Behring, az első Nobel-díjas orvos bevezette a gyakorlatba az aktív immunizálást. Ha még idevesszük a német nyelvterületen működő, francia nevű Pirquet bécsi professzort, az allergiás percután reakció felismerőjét, a századfordulón a német paediatrica meghatározó jellegű. Francia földön Hutinel a csecsemőkori disztrófia és a szifilisz szaktekintélye, Rousseau után az anyatej legnagyobb propagálója. Budin professzor a só-vízháztartás fontosságának egyik korai felismerője, a mesterséges táplálás pápája, az „Association internationale de Pédiatrie” megszervezője, majd Calmette és Guérin a tubercellus elleni védőoltás kidolgozója. Angliában Clemens Dukes és Sir Hutchinson a „Lancet” híres hasábjain írta kitűnő tanulmányait (lásd a: Hutchinson-triászt). Amerikában Flexner és a japán Noguchi tenyésztette ki a gyermekkénulás kórokozóját. A klinikus és a fertőzés folyamatának tisztázásában a svéd Medin is fontos szerepet játszott, így lett századunkra Heine-Medin kór, amelyet azóta a Sabin-cseppekkel sikerült szanálni. Az orosz Nil Filatov kitűnő tankönyvét 100 évvel ezelőtt magyarra is lefordították. Amerikában O'Dwyer az intubáció kidolgozásában, A. Jacobi professzor a gyermekgyógyászok nevelésében játszott meghatározó szerepet. New York-ban a Baby-Hospital tanítványai révén vált világhírűvé. Jeles USA-beli

gyermekgyógyászok voltak még: Francis Huber, Dillon Brown, W. P. Northrup és a kanyaró diagnosztikájából ismert Koplík. Az olaszoknál Comba, Concetti és Mya neve érdemel említést, az Ibér félszigetiek közül Gomez-Ferrer és Martinezy Vargas.

Hazánkban ifj. Bókai János előbb az O'Dwyer-féle intubáciá, majd a Kehringféle szérumterápia meghonosítója. Ő ismerte fel először a felnőttkori övsömör és a gyermekkori varicella közötti kórtani összefüggést, melyet a kereszttagglutináció igazolt.

Kitűnő iskolát nevelt: Heim Pál, Szontagh Félix, Bókay Zoltán, Petényi Géza, Gegesi Kiss Pál és Kerpel-Fronius Ödön, valamennyien tanszékvezetők lettek.

A fertőző és alimentáris betegségek megfékezése után ma a daganatok és a genetika a paediátria legfontosabb problémája. Valamint az AIDS, amely kegyetlen fejezetet nyitott a legújabbkori medicina történetében.

A dermato-venerológia szakosodása

Népi és hippokratészi őseink helyesen sejtették, hogy a bőrbajok jelentős része általános betegségek külső megjelenése. Vagyis Leloir szavaival nemcsak a bőrt, hanem a benne lévő embert is látták. A primitív hiedelem szerint a kiütések és gennyedések a szervezet „tisztulását” jelentették, utórezgéseit ma sem ismeretlenek, különösen a gyermekgyógyászatban, ahol gyakran úgy vélik a szülők, ha például a kanyaró nem kellő mértékben jelenik meg a kültakarón, “befelé” fejt ki káros hatását.

A dermato-venerológia irodalma az egyiptomi papirusztekercsektől a Biblián át a klasszikus latin alapművekig mindenütt megtalálható. Tapasztalatból azt is elég pontosan tudták, hogy az egyszerű rühesség (kórokozóját már 1687-ben leírta az olasz Bonomo) és a lepra veszélyessége között minőségi különbség van, noha ez utóbbi előidézőjét csak a 19. században ismerte meg az orvostudomány.

A szifilisz eredete ma sem tisztázott egyértelműen. Az Óvilág az Újvilágra, az Újvilág az Óvilágra mutogat, nemcsak tudományos, de érzelmi alapon is. Századunk legnagyobb orvostörténésze: a német Sudhoff szerint a mezopotámiai ásatásoknál lueszt bizonyító csontgummákat találtak a szakértő antropológusok, hasonló eredményre jutott napjainkban a franciaországi Toulouse mellett egy fiatal magyar régész is, ahogy azt a párizsi Sournia professzor e sorok írójának a Glasgow-i nemzetközi orvostörténeti kongresszuson megemlítette. Jeles honfitársunkról a neves orvostörténész csak azt tudta, hogy szegedi.

A bőrkórtant a 18. századig szinte mindenütt a belgyógyászat keretén belül adták elő. A medicina zeuszi tekintélyű atyja óta a betegség általában a négy testnedv: a vér, a nyák, a sárga és a fekete epe kóros keveredésének következménye, amely olykor a szervezet kültakaróján is megjelenik. A bécsi Hebra professzor humorálpatólójája a 19. században még hasonló elven alapult, s egyesek a szerológia fejlődésében a humorálpatólógia rehabilitációját vélték felismerni.

A dermato-venerológia stúdiumként először Párizsban önállósult a 18. század végén. Néhány fontos orvostörténeti momentum előzte meg, például: 1761-ben jelent meg az olasz Morgagni alapvető műve, mely a betegségeket kórbonctani alapra helyezte. Ezidőtájt terjedt el a svéd Linné rendszerező módszere (Linné maga is orvos volt) a testi-lelki bajok beosztásában. Ugyanekkor végezte el a skót John Hunter balul végződő önkísérletét, mely a szifilisz és a gonorrhoea unista szemléletét hosszú időre konzerválta. Vagyis azonos betegség két különböző formájáról lett volna szó, mivel akitől váladékot vett, mindkettőben szenvedett.

Végül, de nem utolsósorban a nagyszombati friss fakultás irodalmilag hihetetlenül

termékeny professzora: Plenck József Jakab (noha állítólag orvosi diplomája sem volt) 1776-ban jelentette meg a „De morbis cutaneis” című művét, Linné osztályozó metódusa szerint. Úttörő munka e területen.

Ezen szerteágazó ismeretek a francia felvilágosodás fókuszában összegződtek. Voltaire hazájában Jean Louis Alibert a dermato-venerológiát már külön katedráról adta elő. Bichat munkássága nyomán a bőrbajok is hisztopatológiai alapot kaptak. Párizsnak e téren rövidesen Bécs lett a riválisa. A császárváros egyetemén a kitűnő Rokitansky művelte a kórbonctant, a franciákétól eltérő megközelítésben. A szorgalmas professzor a betegségek székhelyét nem a szövetekben, mint előtte Bichat és nem a sejtekben, mint utána Virchow, hanem a testnedvek megromlásában kereste. Kialakította a „krízis-tanát”, a humorálpatólógia e kései változatát. Elméletét a bőrgyógyászatra a már említett Hebra, az első önálló bécsi dermatológus professzor alkalmazta, hangsúlyozottan leíró jelleggel. Tankönyvének ez a fő erőssége, atlaszának pedig a személtető “szépsége.” A németek viszonylagos visszafogottságára jellemző, hogy ekkor a legnagyobb bőrgyógyászuk a belgyógyász Schönlein, a favus kórokozójának névadója volt. A franciák a 30-as években Ricord professzor révén lépéselőnybe kerültek. Ő különítette el végérvényesen a vérbajt a trippertől, valamint meghatározta a szifilisz három stádiumát. Az angoloknál J. Hutchinson a veleszületett luesz tünettana terén tette ismerté nevét.

Hazánk e tekintetben nem tartozott az “elmaradott” országok kategóriájába, hiszen a dermatovenerológia két fővárosába mi “exportáltuk” a kiválóságokat. Elég a Párizsba kivándorolt Gruby Dávidra, a mikrosporon és a trychophyton nevű gombák felfedezőjének, világhírű művészek (Liszt, Chopin, Heine, Sand, Munkácsy) orvosának-barátjának nevére, valamint Bécsben a Hebrával párhuzamosan tanárkodó neves szifilidológus Sigmund Károly Lajosra, valamint napjainkban az AIDS kapcsán egyre többet emlegetett Kaposi Móric professzorra, Hebra tanszéki utódára utalnunk. Magyar egyetemen viszont nem fővárosunkban állították fel az első bőr- és nemigyógyászati katedrát. Miután Kolozsvárt az ottani orvos-sebészeti tanintézet 1872-ben univerzitási rangot kapott, 1874-től már külön dermatológusa volt Géber Ede professzor személyében. Budapesten ugyanezen időben jelent meg az első hazai bőrgyógyászati tankönyv Schwimmer Ernő magántanár tollából, külön tanszéket azonban csak 1892-től kapott.

A franciáknál ekkor már Besnier, Broq és Fournier neve jelzi a nagy előretörést, míg a németeknél Unna és Erb a felzárkózást. A norvég Nansen 1879-ben írta le a lepra kórokozóját, ugyanezen évben a német Neisser a gonococcust. A Koch-bacillus felfedezésével (1882) a lupus eredetére is fény derült, majd a dán Finsen napfényt alkalmazott a kezelésére. A gall Ducrey 1887-ben megfejtette a lágyfekély rejtélyét, a japán Kitasato leírta a pestis etiológiai

mikroorganizmusát, a német Schaudinn a “sötétben bujkáló sápadt démont”, a treponema pallidát. A sor tetszés szerint folytatható.

Századunkra végleg önállósult a dermato-venerológia, a szakma hatalmas és látványos eredményeket ért el, ám a vegyszeres bőrártalmak szaporodásával, az allergológia problematikájával, s főként az AIDS színrelépésével új és hatalmas kihívások jelentkeztek.

A kör ismét bezárult: a bőrbajokat nem lehet bélbetegségektől függetleníteni.

A penicillin

Mint minden nagy horderejű felfedezésnél, itt is akadtak előzmények, éppen bennünket érintőek. Bár a tudománytörténetben ezek annyira sem váltak köztudottá, mint Jedlik Ányos dinamója. Ugyanis száz évvel ezelőtt figyelte meg a fiatal higiénikus Rigler Gusztáv, hogy a penészgombával szennyeződött táptalajokon a baktériumkultúrák tönkremennek. Csak éppen a miért kérdést nem tette fel. Vagy a Duna vizét vizsgálva tapasztalta: ahol sok a hasadógomba, ott kevés a coccus és fordítva. Megfigyeléseit magyarul tette közzé, így kettős érdektelenség vette körül. Nem csoda, hiszen évtizedek múlva Fleming útja sem volt sima a legmagasabb orvosi kitüntetéshez.

Alexander Fleming 1881. augusztus 6-án született a skóciai Lochfield városkában. Az elmúlt évben a Glasgow-i nemzetközi orvostörténeti kongresszuson tapasztalhattam, mennyi nagy egyéniséget adott a medicinának a kicsiny Skócia. Hősünk elemi iskoláit e romantikus táj tanyavilágában kezdte, itt készült fel az élet szívós küzdelmeire, majd középiskolóinak színhelye a brit világbirodalom fővárosa lett. Kezdetben eszébe sem jutott a medicina, a politechnikum elvégeztével élte a londoni hivatalnokok mindennapos életét. Testvérbátyja azonban orvosi sikereivel beleszólt a folytatásba. Egy frappáns felvételi után a híres St. Mary Medical School hallgatója lett, ahol először sportsikereivel hívta fel magára a figyelmet. Mint jó állóképességű fiatalember, sebésznek készült, 1906-ban mégis egy kis bakteriológiai laboratóriumban kötött ki. Így lett a mesterlövészből bacilusvadász, az emberiség szerencséjére.

A „céltablát” már Sir Almroth Wright állította fel, akiben a modern immunológia atyamesterét tiszteljük. A kutatóorvosoknak akkor még módjuk nyílt magángyakorlatot is folytatni, kettős haszonnal. Egyrészt pótolták az egyébként nem magas fizetésüket, másrészt közvetlenül tapasztalhatták munkájuk értelmét vagy kudarcát. Fleming alkalmazta először a szigetországban az Ehrlich-féle Salvorsant. Részt vett az első világháborúban, egyik expedíciós angol egység bakteriológiai laboratóriumában dolgozott. Sejtette már: a nagy mikrobiológiai felfedezések kora lejárt, új területet kell meghódítania. Korán értesült a nemcsak harcban, de a tudományban is rivális német Domagk eredményeiről a sulfonamidkutatás terén. Ő is a gennykeltő baktériumokat vette célba, amelyek annyi gondot okoztak főleg a harctéren. Hazatérve korábbi munkahelyére, 1921-ben a laboratórium aligazgatójává nevezték ki. Az első baktericid anyagot az emberi könnyben mutatta ki (akadt belőle a háború alatt elég), amely a lizozim nevet kapta. Majd 1928-ban a bakteriológia professzora lett és reá bízta az új tankönyv staphylococcus fejezetének megírását.

Kísérletek közben vette észre, hogy agaros táptalajon a coccus-kultúrák penészszennyeződés hatására feloldódnak. Mikroszkóp alatt még szórványos egyedeket sem sikerült kimutatnia. Praktikus brit logikával azonnal a lényegre látta: a penészgomba baktericid anyagot termel. Mivel az anyag a Penicillin notatum Westling törzséből származott, a rejtélyes matéria a penicillin nevet kapta. Le is közölte, de még hazájában sem figyeltek fel rá először. Domagk 1939-ben a Prontosyl felfedezéséért kapott Nobel-díjat, de Fleming kivételével senki nem sejtette, hogy a penicillin esetében másról és többről van szó. Invenciózus kutatókat gyűjtött maga köré, akiket azóta oxfordi kutatócsoport néven tart számon az orvostörténet. Legjelesebb tagjai: az ausztrál születésű patológus Florey, aki kísérleteivel a citológiai részt tisztázta, valamint a Németországból elmenekült kémikus Chain, aki vegytani képletét megállapította.

Munkájuk a bombatámadásoknak kitett Egyesült Királyságban nem lehetett zavartalan, ezért laboratóriumukat az USA-ba telepítették át. Itt aztán sikerült kis mennyiségű kristályos penicillint előállítani. Bár a kutatást ekkor már nem Fleming irányította, a felfedezésért mégis őt ünnepelték, teljes joggal.

Az angol király lord címet adományozott neki, majd munkájuk betetőzéseként ötven évvel ezelőtt Chainnal együtt kapták meg az orvosi Nobel-díjat. A háború alatt először egy ausztrál pilóta köszönhette üszkösödésnek induló lába megmentését a kristályos „sárga csodának” (így hívták ekkor a penicillint és magyarul is e címmel jelent meg róla a háború után az első bestseller könyv), Churchillt is ezzel gyógyították ki makacs és végzetesnek tűnő tüdőgyulladásából. A világsikerhez már ez is elegendő lett volna, ám a fényes folytatás sem maradt el, Egyre kevesebb végtag-amputációra került sor és a háborúban szerzett tripperek sorra meggyógyultak. Az Oxfordban előállított első anyag (1945-ben) mg-onként 1000 egységet tartalmazott és ez a kalibrálás azóta is érvényben van. Florey vezetésével megállapították, hogy nincs toxikus hatása, túlérzékenységet akkor még nem tapasztaltak. A bakteriosztatikus hatású szer a vizelettel választódik ki, elsősorban a Gram-pozitív festődés coccusok szuverén gyógyszere.

Fleming már nem érte meg (1955. március 11-én hunyt el), hogy penész kivonata teljesen kiszorította a Salvarsant a szifilisz-terápiából.

A vérbaj, a kankó és az orbánc kezelésében a megfelelő dozírozású penicillinkészítmény ma is nélkülözhetetlen. Chain tisztázta a kémiai szerkezetét, így lehetővé vált a szintetikus előállítása is. Az ötven évvel ezelőtti csodaszer ma már nem az. Átgondolatlan adagolása révén rezisztens törzsek keletkeztek, így újabb változatokat kellett kikísérletezni.

Mégis a félszáz esztendővel ezelőtt előállított penicillin az első antibiotikum, mellyel új fejezet kezdődött a terápia történetébe.

Fleming korszakos felfedezéséről a kitűnő francia regényíró Maurois könyvet írt, amely 1962-ben magyarul is megjelent.

Sir Alexander Fleming hamvait a londoni Szent Pál katedrálisban helyezték örök nyugalomba Nagy-Britannia legnagyobb fiai között. Sírkövén két betű olvasható: A. F. Mindenki tudja, kit jelöl e monogram. Az emberiség egyik óriási jótevőjét, akit Semmelweis, Pasteur, Koch, Behring és Ehrlich között szokás emlegetni.

Ha valaki „rá akar licitálni”, az AIDS ellenszerét kell majd megtalálnia.

A DDT tündöklése és hanyatlása

A századforduló körüli években a bakteriológiai korszak betetőzéseként egymás után fedezték fel az ízeltlábúak vektor-szerepét a járványok terjesztésében. Ismertté vált a patkánybolha a pestis, az anopheles szúnyog, a malária, a ruhatetű pedig a kiütéses tífusz kórokozójának továbbításában, de nem rendelkeztek olyan biztos rovarirtó vegyszerrel, amely ezt a veszélyes kört megszakíthatta volna.

Az első világháború alatt főként a gőzfertőtlenítést használták, nem eredménytelenül. A francia-német állófronton az elkoszolódott-rongyolódott ruhák ráncsaiban elrejtőző kellemetlen kis vérszívók csak addig háborgatták és veszélyeztették a katonákat, amíg a fehérneműek gőzkazánba nem kerültek. Volt már Salvarsan és fertőtlenítés. Ám ha belegondolunk, hogy az antant, illetve a központi hatalmak négy esztendő párbajában még nem létezett sem transfúzió, sem penicillin, sem DDT (ugyanakkor már voltak sorozatvetők, repülők és harcigázok), csodálkozunk a veszteségek viszonylagosságán, mert két évtized múlva minden sokszorosán megismétlődött.

Tell Vilmos hazája a két világegés idején a béke szigete volt. A menekültek korlátozott, a vagyonok korlátlan befogadója. A kantonokból álló ország jelképe egyre inkább a vöröskereszt, világhírű óragyártása mellé felzárkóztak a legalább annyira megbízható gyógyszerek. Az I. R. Geigy Company of Basel rövidesen a német Farbenindustrie minőségi versenytársa lett.

Az első világháború utolsó évében egy Olten-i születésű diák, Paul Müller iratkozott be a Baseli egyetem kémia szakára. Főleg szintetikus festékek, valamint a lehetséges fertőtlenítő szerek hatásmechanizmusával foglalkozott. Nem előzmények nélkül. Egy osztrák egyetemi hallgató már az 1873-as doktori disszertációjában említést tett egy difenil-triklóretán vegyületről, amely az ízeltlábúakra erős kontaktméregnek bizonyult. Chattaway és Muir hasonló megfigyelést írt le.

Müller 1925-ben szerzett vegyészdoktori oklevelet, majd 10 év múlva az egyre nevesebb cég mezőgazdasági rovarirtók előállításával bízta meg. A kultúrnövényeket ugyanis egyre nehezebb lett hagyományos permetezésekkel megvédeni. Egy új vegyszer többismeretlenes egyenletet jelentett. Meg kellett oldani, hogy a szelektíve erős hatású szer veszélytelen legyen a melegvérű állatokra. A toxikus effektus gyorsan jelentkezzen, kémiaiilag stabil legyen, erős ingszag nélkül (tehát arzént ne tartalmazzon), a rovarvilág minél szélesebb körére hasson, végül, de nem utolsósorban mindenkinek megfizethetővé váljék.

Négy esztendő kemény laboratóriumi kísérletezés után készen állott a diklórdifeniltriklóretán, röviden a DDT. Úgy látszott, hogy a kitűzött kritériumoknak mindenben megfelel. A bejelentés éppen

egybeesett a második világháború kitörésével, így sejteni lehetett, hogy használata nem fog békés permetezésekre szorítkozni.

E sorok írója még emlékszik, hogy 1945 nyarán a szövetségesek ajándékként, az istállóban végzett egy-egy aeroszolos szórás után nem maradt a fecskéknek repülő táplálék. Hogy mivel jár, még nem sejtettük, de drámai hatása mindnyájunkat elképesztett.

Mint annyi mindent, a DDT-t is az amerikaiak vetették be először. Az 1943-as nápolyi partraszállás után átlag napi 60 ember betegedett meg kiütéses tífuszban. Majd 1944 januárjában három hét alatt közel másfél millió lakost fertőtlenítettek. Első eset a járványok fekete históriájában, amikor egy téli kitörést sikerült megakadályozni. Japán az atombomba után DDT-t is kapott másfajta eredménnyel.

Ötven évvel ezelőtt Paul Müller, a svájci kémikus a DDT-nek az ízeltlábúak elleni nagyhatású kontakt-méreg felfedezéséért megkapta az orvosi Nobel-díjat. Teljesült Charles Nicolle, Sir Donald Ross és Kitasato professzor álma, a vektorokat simán sikerült kiiktatni. A vegyszeres gyomirtáshoz is a DDT volt az első lépés. Az eufória nem tartott sokáig. Kiderült, hogy a növényvédő szerek (peszticidek) alkalmazásával olyan férgek, rovarok, madarak, emlősök pusztulnak ki, amelyek eddig a biológiai egyensúlyt biztosították.

Bizonyos kártevők a természetes ellenségeik eltűnésével nagyon megsaporodtak. Maga a DDT, ha a mezőgazdasági munkások nem tartják be a szigorú védőszabályokat, súlyos idegrendszeri károsodást okozhat. Más erősebb növényvédő szerek beépülnek táplálkozási láncba, majd olyan állatok szervezetében is megjelennek, amelyek a Déli-sarkon élnek. A Föld végveszélybe került, nem a felfedező felelőtlenségéből. Paul Müller akkor és ott optimális szert állított elő. Még ma is milliók életét menti meg a harmadik világban.

A vegyszerekkel kétségtelenül kiszabadult a szellem a palackból, a többi az alkalmazón múlik. A helvét kémikus érdeme vitathatatlan. Szúnyog-inváziónál, vagy járványveszélénél ma sem lehet nélkülözni a kontakt-mérgeket.

A DDT magyarországi tündöklése és hanyatlása példaértékű. Mint említettük, már 1945-ben alkalmazták a lágerek népének fertőtlenítésére, valamint légyirtásra. Majd, amikor az első komoly mellékhatásokat leírták, hazánk első volt a betiltásban. Bennünket követett Svédország. A Nobel-díjas tudós ezt már nem érte meg, 1965. november 12-én hunyt el, 66 éves korában.

Az ember mindig hajlamos egy új szert túlbecsülni. Itt is ez történt. Ma már a tudomány önállósult és megjelent a környezetvédelem. Nekik kell az alkalmazásban a közös nevezőt

megtalálniuk.

Hitler összeollózott patográfiája

A cím nem szorul különösebb magyarázatra, mert a Führer-biográfia ezen kevésbé ismert részét általában közvetett módon készítették el. Hogyan is mert volna például Theo Morell dr., a vezér bizalmi orvosa akkor kórképet rajzolni a germánok tévedhetetlennek tartott diktátoráról! A rejtélyes halál után azonban érthető módon megszorodtak a pszichoszomatikus értelmezések.

Nálunk legismertebb az osztrák Anton Neumayr professzornak pár éve megjelent „Diktátorok orvosi szemmel” című alapos munkája, amelyben az Újkor három leghírhedtebb diktátora: Napóleon, Hitler és Sztálin pszichopatológiai értékelését végzi el. Külön érdekesség (amelyre a könyv nem utal), hogy mindhárman az adott nagy nemzetek adoptáltjai voltak.

Így pl. a korszikai olasz Napóleon a franciák, az osztrák születésű Hitler a németek, a grúz Sztálin pedig az orosz vezetés alatti szovjet birodalom világtörténelmet formáló személyisége. „Sikerük” egyik titka, hogy megfelelő időben találták meg azt a közeget és „kritikus tömeget”, amelyben határtalan hatalmi örületüket milliók élete árán gátlástalanul kitombolhatták.

Ennyit az általánosságról (persze ezért Napóleon és Sztálin között legalább annyi a különbség, mint a hasonlóság!), mi viszont olvasmányaink alapján próbáljuk meg a pángermán szörnyeteggé vált kis osztrák káplár betegségétörténetét összefoglalni.

Pszichopatológiai elemzésekbe nem bocsátkozunk, de igen találónak véljük Wolfgang de Boor professzornak azon megállapítását, hogy „olyan volt, mint egy Dosztojevszkij rajzolta figura, megszállott, ördögös... saját magát a wagneri világ hőségének tartotta, ő volt Lohengrin, Siegfried és mindenekelőtt Parsifal, aki a megsebesült Amfortas vérző sebét begyógyítja, és megújítja a Gral csodatévő erejét. „A nagy írók (Shakespeare, Dosztojevszkij) a legjobb lélekelemzők! Misztifikálta a szőke északi fajt. Ezért mondták annak idején keserű humorral: szőke, mint Hitler, magas, mint Goebbels és sovány, mint Göring. Ez találónak jellemezte egy rögeszme abszurditását.

Ezek után térjünk a vezér testi-lelki tüneteinek-panaszainak rövid ismertetésére. Az adekvát gyermekbetegségeket ő is átvészelte. Az alkatából eredő különcködési hajlamát nagyban befolyásolta anyja korai elvesztése. Mellrákban hunyt el fiatalon, egy Bloch nevű zsidó orvos minden erőfeszítése ellenére, de ezt a Bécsben lézengő diák másképp értékelte. Fanatikus antiszemitizmusának ez az egyik eredője. A másik, hogy 1907-ben nem vették fel a császárvárosi képzőművészeti főiskolára. Nyilván nem találták elég tehetségesnek és nem voltak jövőbelátók. Mert akkor egy piktorral legföljebb több lett volna.

Majd elkövetkezett az első világháború és a sajátmagában az össznémetiség jövőbeli megmentőjét vizionáló, zátonyra futott művészelőtt már nem az osztrák, hanem a német hadseregbe jelentkezett, ahol a nyugati fronton többször megsebesült. Életrajzírói külön kiemelik az 1918-ban elszenvedett gáztámadást. Egyes szakértők szerint ez indukálta volna a később kialakult parkinsonizmusát, de egyértelmű bizonyítékok nincsenek rá.

Miként arra sem, hogy az Economo-féle agyvelőgyulladás következménye lett volna. Közben megjárta a landsbergi börtönt, amelynek ablakrácsai mögött fogalmazódott meg a világot erőszakkal átrendező saját politikai programja. Kevesen gondolták még akkor, hogy ez a zavaros fantazmagóra új, minden eddiginél véresebb világháborúhoz vezet majd. Közismert, hogy 1933-ban került hatalomra. Már ekkor emésztőszervi panaszok gyötörték, de azok eltagadásával igyekezte az egészséges germán vezér benyomást kelteni. Egyes feljegyzések szerint annyi társával együtt ő is átesett a nyugati fronton a fertőző májgyulladás, enyhe ikterusát többen említik, gasztrointesztinális tüneteinek egyik oka ez lehetett. A másik valószínűleg pszichés természetű. Anyja elvesztése óta állandó karcinofóbia gyötörte, azért lett vegetáriánus, alkoholt nagyon mérsékelten fogyasztott, a dohányzásról végképp lemondott, de a panaszai megmaradtak.

Miként a hozzá méltó szovjet diktátor társ, ő sem bízott az orvosokban. Különöse, amikor a pszichoszomatikus tüneteit „idegi alapon” magyarázták. Elmondta őket mindenféle idiótának, hiszen” egy rettenthetetlen vezér nem lehet ideges!” Akkor még német terminológiában nem használták a colon irritabile kórismét, de visszamenőleg ma már ezt a variációt valószínűsítik a legtöbben. Végre 1936-ban talált egy kedvére való bizalmi orvost – a dermatovenerológus Morell doktor személyében. A fertőzésektől, különösen a szifilisztől különben is rettegett, így jól jött egy igazi szakember. Nem mintha a nemi kicsapongás jellemző lett volna rá. Morell doktor egy kisebb bőrpanasztól szabadította meg, így hamar a Führer kegyeibe férközött. Kísérletező kedvének éppen a Mutaflor kezelés volt a legújabb módszere, amely hosszú életű bolgár parasztok székletéből kitenyésztett coli baktériumokat tartalmazott.

Tudjuk, ezzel még a zseniális Mecsnyikov is komolyan foglalkozott, Morell doktor (aki Moralnak aligha nevezhető) megvizsgálta a vezér székletét és diszbakteriozist diagnosztizált nála. A szorongó páciens el volt ragadtatva: végre valaki „érthetően és megnyugtatóan” magyarázta meg baját, tehát nincs rákja. A Mutaflor-kezelésre, nyilván placebo-hatásként két esztendeig gyakorlatilag panaszmentes volt.

A képlet ma is ismerős, csak most nem a diszbakteriozist, hanem a gombák elszaporodását

diagnosztizálják (olykor vizsgálat nélkül), amely párezer forintos beöntésekkel „megoldható.” Ez a magyar rádióban többször elhangzott!

Nincs új a Nap alatt! Gyakorlatból tudjuk, hogy a pszichés hatás nem tart örökké. A Führer 1938-ban ismét panaszkodott, már a Mutaflor sem használt, ekkor tért át Morell doktor az Euflat, illetve Antigas adására. A nevek is sokat elárulnak, strychnint, belladonnát és atropint tartalmaztak. A meteorizmus csökkent, de a hangulat nem javult, pedig akkor aratta a diktátor a leglátványosabb politikai sikereit. Egész Európa rettegett tőle.

Morell doktor valószínűleg Göring tanácsára elkezdte a Pervitin adagolását, amellyel a vezért véglegesen narkománná tette. Igaz, hogy kezdetben Multivitamin-C fedőnéven kapta, de valójában amfetamint tartalmazott. Újabb vizsgálatok szerint a Pervitin a dopamin metabolizmusára olyképpen hat, hogy tartós kezelés nyomán a paranoid schizophrenia kórképét idézi elő. A Führer erre genetikusan is hajlamos volt, a Pervitin legfőbb csak „rásegített”. Egyébként Hermann Göring marsall is amfetamin-mámorba menekült az egyre fenyegetőbb valóság előtt.

A vezér narkomániája újabb lökést kapott az 1944. július 20-i sikertelen bombamerénylet után. Mint közismert, megúsza légnyomással és kiterjedt dobhártyarepedéssel, amelyre a meghívott otológus kokainecsetelést alkalmazott. Ettől kezdve a Pervitin mellé rendszeresen kikövetelte az egyre gyakoribb ecsetelést is. Az utókor ezen persze nem csodálkozik. Óriási önhiúsága és az önkritika teljes hiánya mellett is tisztában volt már helyzete reménytelenségével.

A „gondviselés kiválasztottja” végül egy berlini bombabiztos bunkerben ciánkálival vetett véget a világtörténelem egyik legszörnyűbb pályafutásának. A mindenes Theo Morell és a gégyész Karl von Eicken mellett a Führernek volt még két SS-orvosa is. Stumpfegger öngyilkosságot követett el, Karl Brandt a nürnbergi perben nyerte el méltó büntetését. Nem a vezér kezeléséért! A civil orvosok lényegében megúszták. Nagyon érdekes, hogy Hitler nemcsak a ráktól, hanem a röntgenvizsgálattól is tartott, nehogy kiderüljön valami. EKG-felvétel viszont többször készült nála, a megmaradt kardiogramok mérsékelt koszorúér-szűkületre engednek következtetni.

Hitler pszichopatográfiája bizonyára jobban megmagyarázza rendhagyó politikai pályafutását. Mint említettük, a kétségtelenül fokozódó parkinsonizmusát visszavezetik harci gáz-mérgezésre, agyvelőgyulladásra, sőt Pervitin túladagolására is. Az eléggé szokványos belgyógyászati bajai és a fokozódó végtagreszketései semmiképp nem magyarázzák meg ezt a patológiásan gyűlölködő politikai magatartást.

A Führer pszichogramjáról valószínűleg még sokat fognak elmélkedni. A gyermekkori traumák

sem tesznek mindenkit agresszívvá, ilyen alapon Dickens diákhősei nagyrészt bűnözőkké váltak volna, holott a kemény katonás nevelés előkészítés volt az akkor gyarmati kiküldetés tartós elviselésére.

Amint látjuk, Hitler dicstelen vége nem hatott riasztólag a későbbi mini-diktátorokra (Kim Ir Szen, Ceausescu, Saddam). Valószínűleg róluk is fognak patográfiát írni.

Az orvostörténelem egyik izgalmas feladata adatokat szolgáltatni olyan személyek élet- és jellemrajzához, akik sorsukat akaratunk ellenére is befolyásolják.

Sztálin és az orvosok

1953-ban hagyta itt a szörnyvilágot, amelynek legfőbb előidézője ő maga volt. Hitlertől már nyolc évvel korábban megszabadult az emberiség. Joszif Visszarionovics Dzsugasvili, ismertebb nevén Sztálin jelentéktelen és kirúgott kispapból lett a történelem egyik rettegett élet-halál ura, részletes politikai ámokfutását nem feladatunk újra értelmezni.

Kevésbé ismert viszont az orvosokhoz való ellenséges viszonya. Ebben is annyira egyéni és eltérő volt, mint a hatalom kiszámíthatatlan gyakorlásában. Napóleontól és Hitlertől eltérően egyáltalán nem bízott az orvosokban, sőt számos lelkiismeretes és kiváló gyógyászati szakember vére tapad a kezéhez, közvetett módon. Csak a halál akadályozta meg abban, hogy nem lett az orvos történelemben a koncepciók perék főhőjére.

A kis termetű, törékeny alkatú Sztálin aránylag nem sokat betegeskedett. Csökevényes bal keze valószínűleg születési hiba (Erb-típusú bénulás?), a himlő helyeit haláláig őrizte, illegális korszakában átesett a TBC-n, voltak funkcionális emésztési panaszai, öreg korában magas vérnyomástól szenvedett, bár önmagát igyekezett mindig rendkívül egészségesnek és a kaukázusiakhoz hasonlóan hosszú életűnek elhitetni.

A halálát kórbonctanilag igazolt agyvérzés okozta, a kezelés milyenségét azonban máig titok fedi, mert a visszaemlékezések szerint rosszulléte után egész éjszakán át feküdt egyedül a földön, akut orvosi ellátás nélkül. Bár, ha életben marad, bénultan aligha irányíthatta volna a Szovjetbirodalom államterrorista gépezetét. Mint mindenben, a medicina területén is csalhatatlan ítélkezőnek képzelte magát.

Ellentmondást nem tűrő utasítására történt az orosz, illetve a szovjet feltaláló elsőbbség minden áron való kimutatására, az „élenjáró szovjet tudomány” tragikomikus kihangsúlyozása. E sorok írója az ötvenes évek elején az egyetemen saját maga tapasztalhatta. Így „állított elő élő fehérjét” Bosjan és Lepesinszkaja, magyarázta meg a rák pathomechanizmusát Csecsulin és Pisina lett a Cushing-kór Icenko-Cushing betegség, a lágycsérvműtét Kimbarovszkij névvel összekötött. A sor bizarr folytatásáról a korabeli könyvekben és jegyzetekben bárki meggyőződhetik.

Ezért lehetett a sebészetből olyan kollokviumi kérdés, hogy soroljon fel híres szovjet sebészeket. Akikről pl. az idős és jó humorú Loessl János professzor szintén nem tudott. A talpraesett medikus aztán felsorolta az akkor éppen Budapesten játszó Moszkvai Dinamo focicsapat csatársorát (Tatusin, Bobrov, Gyementyev, Iljin), mindkettejük meglegedésére. „Nagyon jó kedves fiam” (mondta a

vizsgáztató) „ezeket még én sem ismerem!” A válaszadó a DOTE nyugdíjas gyógyszerész professzora volt.

Ugyanakkor valódi orosz kiválóságokat, mint a nőgyógyász Sznyegirjev professzor (1847–1916), agyonhallgatták. A kortárs Vavilov tanárt, a modern növényi genetika atyját szabályosan likvidálták. Jellemző, hogy a nevét az illetékes magyar lexikon, tíz évvel Sztálin halála után, meg sem említi. A szókimondó Haynal Imre professzor dührohámot kapott, ha valaki előtte Bogomolce és Bikov nevét emlegette, de mindenkor elismeréssel szólt az érlemeszesedést kutató Anicskov patológusról. Akit szakmailag nyugaton is elismertek.

Az első belgyógyász, aki Sztálin környezetében felbukkan, Dimitrij Pletnyev professzor. „Proletár káderi származása” miatt nevezték ki 1927-ben a Kreml újonnan berendezett klinikájára. Bármilyen kiváló kardiológus volt, a jövőbe ő sem láthatott. Nem tudott Hitler szovjet ellenfelének a jól leplezett antiszemizmusáról, így kerülhetett klinikájára szakmailag képzett, de származás szempontjából gyanús Kazakov, Levin, Weisbrid és Mosenberg doktor. Pletnyev ezért a „figyelmetlenségért” 1941-ben életével fizetett, az utóbbiak pedig egy konstruált cionista összeesküvés áldozatai lettek volna, ha a mindenható halál közbe nem szól.

Sztálin bizalmát bírta viszont az a Krasnyuskin professzor, aki a politikai foglyokon kísérletezett. Ennek finomítottabb változata lett a Brezsnyev-korszakban az ellenzék pszichikai „kezelése”. Egyébként a megfiatalításnak sajtószerű orosz hagyományai voltak. A Párizsba emigrált Voronov pl. emberbe emberszabású majom heréjét ültette, fiatalítás céljából és főleg sikertelenül.

Bogomolec akadémikus „életmeghosszabbító elixirjeit” máig homály fedi, de az atyuska hitt benne. Idejében halt meg, titkait a sírba vitte, ha voltak neki egyáltalán.

Az orvosi kapcsolatok utolsó rémfeljezete a második világháború utáni évekre tehető. Első áldozat az elismert agyfiziológus Lina Stern, aki a külföldi levelezésen bukott le. Majd 1952 őszén az addig névtelen kis radiológus nő Lidia Timasuk, feltehetően Berija ügynöke, jelentett fel a Pletnyev örökébe lépett V. Vinogradov professzort. A leleplező gépezet beindult, egy csapásra kiderítették, hogy a zseniális orosz író, Maxim Gorkijt (akit jóval korábban a titkosszolgálat mérgezett meg) az orvosok szándékosan félrekezeltek.

Ugyan úgy Zsdanov utódjelöltet, aki valójában szívbeteg volt, tovább Scserbakov és Kujbisev elvtársakat, vagyis a gyanús körülmények között elhunytakat. Fő felelős lett a Vinogradov-klinika, ahol zsidó származású orvosok (Kogan, Feldman, Grinstein, Etinger), de lojális szovjet állampolgárok dolgoztak.

Köztudott volt a nyugati baloldali értelmiség szovjet rokonszenve, meglepően még Hitler bukása után is, így normális felfogással aligha lehetett hinni a cionista összeesküvés megalapozottságában.

Ezek a szakemberek bizonyára még az ellenséget is hippokráteszi szellemben gyógyították volna, az ítélezést a bíróságra bízva. A lojális állampolgárok különben is tisztában voltak a körülményekkel. A készülő koncepciós pernek Sztálin halála vetett véget, anélkül, hogy a nevezett orvosokat a közelébe engedték volna.

Hruscsov és mások emlékirataiból az derül ki, hogy az akkori vezető négyes fogat: Malenkov, Hruscsov, Bulganyin és Berija létérdeke lehetett, hogy az agyvérzésen átesett ázsiai despota többé ne térjen magához. Ha felépül, valószínűleg mindnyájan a nagy süllyesztőbe kerültek volna.

Külön tragédia V. Behtyerev professzor, a világhírű neurológus esete, aki 1927-ben meglátogatta az egyszemélyi hatalmát kiépítő Sztálint. Utána tudóshoz illően közölte Mhuhin dr. asszisztensével, hogy „a főtitkár egyértelműen paranoiában szenved és veszélyes ember áll a birodalom élén.” A vezér ezt „véletlenül” megtudta és rövidesen egyik szálloda szobájában hirtelen elhunyt. Lehet, de nem valószínű a véletlen egybeesés!

Behtyerev akkori diagnózisát Licsko pszichiáter professzor 1988-ban megerősítette.

Nezumayr tanár szerint paranoid személyiség struktúrája volt. Nem véletlenül tekintette példaképének Rettegett Iván cárt, Eisenstein alkotását rendszeresen megnézte, őt pedig kancsukás vörös cárnak titulálták, nem csak az ellenségei. A hiányzó karizmatikus adottságait kaukázusi ravaszsággal helyettesítette és bámulatosan hamar kiismerte ellenfeleinek sebezhető pontjait. Tudta, hogy eredményes addig lehet, míg a háttérből egyedül irányít. Ebben a színjászó és megtévesztő találékonyságban rejlik a zsenialitása. Mert a zsarnokok között is akadnak kivételes lángelmék, átlagos képességgel ezt nem tudta volna végig csinálni.

Külön szerencséje volt, hogy az új internacionalista világszemlélet akkor nem a nemzeti, hanem az osztálybeli származást vette figyelembe. Egy pravoszláv országban a kis grúz aligha lehetett volna mindenható cár atyuska. Az orosz orvostudomány fejlődésére (Bosjan, Lepesinszkája, Liszenko) legalább annyira károsan hatott, mint a gazdaságira. Hátrányos következményeit máig szenvedik. Még nem ismerjük a Sztálin-patográfia teljes orosz változását, eredeti dokumentumokkal ellátva, ha vannak egyáltalán.

Reméljük, erre sem kell sokáig várni!

III. fejezet

KÜLFÖLDI ORVOSOKRÓL

Születésük időrendjében

Amatus Lusitanus (1511–1568), a reneszánsz kor medicinájának színes alakja

Egy kiváló szervező, Gerard van Swieten (1700–1772)

Sigmund Károly Lajos (1810–1883) bécsi professzor, a neves szifilidológus

Max von Pettenkofer (1818–1901), a közegészségtan (nem tévedhetetlen) pápája

A farmakológia nagy megújítója: Hans Horst Meyer (1853–1939)

Emlékezés egy nagy dermatológusra: J. F. Darier (1856–1938)

Wagner-Jauregg (1857–1940)

Charles Nicolle (1866–1936) professzor Nobel-díja

Pro memoria Nicolaus Berend (1870–1919)

Victor Heiser (1873–1972), a világutazó orvosíró

W. M. Bayliss (1880–1924)

Georges Duhamel (1884–1966), a világjáró–világhírű orvosíró

Wilder Graves Penfield (1891–1976) professzor portréja

Az endokrinológia egyik klasszikusa: a biokémikus Doisy (1893–1986)

A légzésfunkciós vizsgálatok kidolgozója: André Frédéric Cournand (1895–1988)

Amatus Lusitanus (1511–1568), a reneszánsz kor medicinájának színes alakja

A korai portugál medicináról fogyatékosak az ismereteink. A későbbiről nemkülönben. Egyáltalán Portugáliáról, azon túl, hogy hajós gyarmatbirodalom, *Magellán* szülőháza és erős borok termőhelye. Bevallom, portugál író-tfestőt egyet sem tudnék említeni (a portugál szonettek angol írta), a nyelvről annyit, hogy eltér a spanyoltól, beszélnek még Brazíliában, és egy Dürrenmatt-aforizma szerint Európában a magyar mellett a legnehezebben elsajátítható.

Egy átlagportugál orvosnak hasonló lehet az információmennyisége rólunk, s e gyanú nem lehet bilaterális önvigasztalás. A magyarázat rá sokféle. Például, hogy a *Vesalius-kortárs Amatus Lusitanus*, akinek emlékét halála 400. évfordulóján az 1968-as sienai orvostörténeti kongresszus egy nagyszabású szimpoziummal tisztelte meg, lexikonainkból (pl. Révai) és orvostörténeti kézikönyveinkből (*Magyary-Kossa, Gortvay, Hints Elek, sőt Szumowski*) az egy *Meyer kivételével valamennyiből hiányzik*.

Pedig ahogy Sienában elhangzott: „figyelemre méltó és színes alakja volt a reneszánsz kor medicinájának.”

Engedtessek meg a paradox kontra. Miért csodálkoznánk, ha egy portugál kolléga, mondjuk ismert labdarúgónk mellé nem képzeli oda magyar hírességnek Semmelweis Ignácot?

A fentiek alapján az alábbi írás szerény hézagpótló szeretne lenni.

A sokat emlegetett újkor küszöbén, miután *Kolumbus* árbocosai visszavitorlítottak a mexikói öbölből és a skolasztika szellemi sövényét *Erasmus* kezdte bontogatni, *Manuel* portugál király 1498-ban spanyol mintára kiűzte országát zsidó lakosságát. Az erőszakkal elszakított gyermekeket megkeresztelték, a szülőt is, ha vállalta a keresztvizet, és sokan vállalták, mert ezzel elkerülhették a gályára pakolást. Ilyen „marannus” szülők keresztelt gyermekeként látta meg a bizonytalan napvilágot *Jodo Rodrigo* 1511-ben, a spanyol határhoz közeli Castelo Branco városában. A „megtérítettek kettős nevelésében” részesülő kitűnő eszű fiú könnyűszerrel vette a tanulás alsó akadályait, és medikusnak az Ibér-félsziget külön világának akkori egyik szellemi centrumába, a közeli Salamanca egyetemére került. Annak rendje-módja szerint 1529 körül orvosdoktorrá habilitálták, majd hazatért szülőföldjére gyakorlatot folytatni. Azonban vonzotta a nagyobb szabadság, a félelem nélküli élet, ezért 1533 végén az Antwerpenbe menekült zsidó kolónia meghívására a Németalföld virágzó kereskedelmi kikötővárosában telepedett le. Itt vette fel a szülőföld (Lusitania) iránti ragaszkodásból a latinított nevet, amely első művén még kettősen, később kizárólagosan szerepelt. Első műve: „Index Dioscori-

dis. En candida Lector ...” 1536, Antwerpen. Miként későbbi művei, ez is korai klinikai medicinájának enciklopedikus összefoglalása, benne a *Galenos–Avicenna-tanok* és a saját tapasztalatainak békítő szembesítése.

A flamand városban volt alkalma találkozni-megismerkedni *Erasmus és Coclenius* humanistákkal. Bár jól érezte magát, de Itália csábításának nem tudott ellenállni. *II. Hercule d'Este*, Ferrara hercege 1540-ben meghívta az egyetemre anatómiát oktatni. Új munkatársával, a kitűnő Cananusszal hullákon tanítják a bonctant és tanulják a sebészeti technikát. Szokatlanul új volt ez, hiszen *Vesalius* korszaknyitó műve 1543-ban jelent meg. Életének legsikeresebb és gondtalanabb éveit töltötte itt. Megismerkedett kora nagy anatómusaival; *Vesalius, Fallopius*, majd Eustachiusszal. Jóllehet az egyetemen bonctant oktatott, de a klinikumot sem hanyagolta. Szaktekintélyét konziliumokhoz vették igénybe; *III. Gyula* pápa, annak nővére, *Jakoba Monti*, majd Firenzében *Cosimo Medici* betegségénél. Velencébe is gyakran hívták.

Amikor az egyetemen a szerződése lejárt, az Adria parti Ancona felé, portugál sorstársai közé vette útját. A Vatikán továbbra is számít rá, 1550-ben *III. Pál* pápa betegágyához hívják.

Ferrara volt főművének: a „*Curatorium Medicinalium Centuria Septem*”-nek az első kötetkiadója, még 1546-ban. Az utolsó Szaloniki városában jelent meg.

Anconai éveinek eredménye az „*In Dioscorides Anazarbei de medica materia libros quinque enarrationes Doctoris Amati Lusitani medici philosophi celeberrimi*”, amelyet rövidesen „*Enarrationes*”-ként szoktak emlegetni, Kiadását a velencei konziliumok alkalmával készítette elő, és megjelent 1553-ban.

A legtöbbet emlegetett szerzők: *Jacques Dubois (Sylvius)*, *Ruelle (Ruellius)*, *Bauer (Agricola)*, és mindenekelőtt a siennai *Mattioli*. A svájci *Bauhin* később, 1650-ben megjelent botanikai műve „*Historia plantarum universalis*” fedőlapján összebékítőleg egymás mellé helyezte arcképeiket, ámbár életükben, elsősorban a neves sienai heves támadásai miatt, nagy ellenfelek voltak. Az „*Apologia adversus Amatum*” c. írásában plagizátortól kezdve mindennek elmondja.

Az elfajult vita *Lusitanus* szempontjából kezdett veszélyesen hátrányos lenni. Egyrészt, mert csak védekezett, másrészt *IV. Pál* pápa trónralépésével a Szentszék államaiban elkezdődtek a zsidóüldözések. S a nemrég még pápai konziliáriusnak a puszta életéért kellett rettegnie. Ancona szemelőtti kikötőjéből a szomszédos Pesaro félreeső zugában húzódott meg. De a biztonság itt sem volt tartós. Jókor kapta hát az Adria balkáni partján fekvő Raguza meghívását. Három esztendeig volt a kis városköztársaság főorvosa.

Ekkor egyre inkább kezdett figyelni a szomszédos szultánság vallásilag türelmes világára. Elképzelhető, hogy *Josef Nászi, II. Szolimán* szultán marannus eredetű pénzügyi tanácsadójának ösztönzésére telepedett át a sok portugál menekültet befogadó Szaloniki soknépű-nyelvű városába. Betegjei: mohamedánok, zsidók, keresztények, és számszerűleg többen, mint valaha. A Ferrarában elkezdett „Centuria” újabb ezer oldalai kínálkoztak megírásra. Több száz klinikai eset leírása történelmi bevezetővel, anekdotikus kitérőkkel, prognosztika, terápia, vagyis a XVI. század orvoslásának jellemző keresztmetszete. Bezárólag a mocsárlázzal, Dél-Európa e nagy csapásával foglalkozott legtöbbit. *Joshua Leibowitz* professzor francia nyelvű tolmácsolásában ismerjük a szaloniki évek naplószerűen megörökített küzdelmeit. Az 1568-as pestis szolgálat közben vetette az 57 éves orvost jeltelen sírba.

Kiterjedt munkássága tudománytörténetileg az alábbiak szerint maradandó.

Elsőként alkalmazott a palatum durum szifilitikus átfuródásának fedésére arany, később ezüst obturátort. *Paré* leírása 30 évvel későbbi – és traumatikus nyílásra.

Anatómusként leírta a diafragma izmainak aktív respiratorikus szerepét, a véna azygos és a vénák billentyűit, azok véráramlás-irányító szerepét. Önként osztozik e felfedezésben *Cardanusszal*, noha az soha egy sort le nem írt. *Vesalius* kezdetben a vénabillentyűk létezését tagadta, majd önmagát korrigálva az egészet Cardanusnak tulajdonította. Ennek ellenére becsülte, mert híres könyvének („*De Humani Corporis Fabrica*”) címlapján *Lusitanus* képe egyértelműen azonosítható.

Leírta a nervus recurrens, a vegetatív idegrendszert, a pericardiumot, valamint a coronariák elzáródásának hirtelen halálteki szerepét. Ahogy *Caria Mendes*, Lisszabon egyetemének anatómus professzora írja: „a halál oka: elzáródás a szív valamely részében”.

A sebész *Lusitanus* hangsúlyozta, hogy operációt ugyan végezhet borbély-felcser, de azok inkációit, idejét, beavatkozási helyét mindig az orvos határozza meg. A skarifikációs érvágást ő tanította először. (E célra szellemes kis instrumentum látható az Esztergomi Keresztény Múzeumban.) Elterjesztette az Ibér-félszigeten túlra a húgycsőszűkület bougie-val történő tágítását. Ahogyan Salamanca egyetemén tanulta.

Belgyógyászként *Ricardo Jorge* szerint leírta az Encephalitis letargica kórképét „mal de modorra” néven, a baltimore-i *Lusitanus*-kutató *Friedenwald* szerint pedig morbus pulicaris elnevezéssel a klasszikus purpura tüneteit. Elvetette a divatos asztrológiai előítéleteket.

Lektorként főleg *Avicenna* műveit javítgatta, csiszolgatta latin és portugál fordításban. Ő maga főleg latinul írt, de tucatnyi nyelven boldogult. Földrajzi pályafutásához kellett is.

A gyakorló orvosról és az emberről már szoltunk.

Nem tünik hát afféle évfordulói túlzásnak a sienai orvostörténeti kongresszuson többször és többektől elhangzott megállapítás. Következésképpen az sem, ha lexikonjainkból hiányoljuk.

A hozzánk kilométerben közelebbi, emberlakosságban nagyobb országok sokkal kisebb orvosairól is jóval többet tudunk. És ezt már csak a kevés létszámú népek rokonhelyzetéből sem fogadhatjuk el a belenyugvásig helyénvalónak.

Egy kiváló szervező, Gerard van Swieten (1700–1772)

Ha valaki megkérdezné, ki az a nem magyar orvos, akinek a hazai medicina a legtöbbet köszönhet, még az orvostörténelemben járatosak is zavarba jönnének. Legalább is egy pillanatra, míg eszükbe nem jutna Gerard van Swieten neve.

Tehát a pálmát nem Hippokratész, Vesalius, Harvey vagy valamelyik korszakos felfedező vinné el, hanem egy alig emlegetett szervező, aki máig ható érvénnyel kodifikálta a közegészségügyet és megteremtette az önálló magyar egyetemi orvostudomány alapjait.

A Németalföldön a patinás Leyden városában született, szobra pedig ott látható Mária Terézia bécsi emlékművének talapzatánál, Mozart, Haydn és annyi korabeli szellemi kiválóság társaságában.

Az 1700-as esztendőkből Hollandia a kontinensünk polgárosuló központja. Virágzott a posztóipar és a hajóépítés, Amszterdam és Rotterdam Európa legforgalmasabb óceánjáró kikötői. Szinte hihetetlen, hogy hét egyeteme volt. Világi tárgyú festészetben megelőzték Itáliát (Rembrandt, Brueghel, Vermeer), nyomdái ontották a klasszikus, valamint modern kiadványokat. Itt készültek a legpontosabb térképek (Mercator), a legtehetségesebb magyar diákok itt szereztek, különböző ösztöndíjak révén okleveleket. Az egyetemek falai közzé behatoló protestáns szellem szétfeszítette a középkori skolasztika merev dogmáit, a medicinában a spekuláció helyére a ráció került.

Amikor a kis Swieten 1700-ban meglátta a napvilágot, szülővárosa volt az orvostudomány Mekkája. Egyetemén oktatott a nagy Boerhaave, aki először vitte tanítványait a betegágy mellé. Egyszemélyes iskolájából kerültek ki a kor legkiválóbb tanárai, elég a kísérletes fiziológiát megalapító Albrecht Haller, a kettős elnevezésű botanikai rendszertant megalkotó Carolus Linné, vagy a svéd gyermekgyógyász Nil Rosén személyére utalnunk.

Méltó társuk lett Gerard Swieten, csak más vonalon. Orvosi oklevelet 1725-ben szerzett, két évtizedet dolgozott mestere mellett, minden adott volt a tanszéki örökség elnyeréséhez, kivéve – a vallását. A katolikus spanyol hódítás elől felszabadult protestáns Németalföld polgársága és parasztsága a pápistákban akkor csak az elnyomók cinkosait látta, úgy is viselkedett velük szemben. Az a furcsa kölcsönösség alakult ki, hogy amíg a katolikus Habsburg-birodalomból a főleg magyar protestánsok Svájc után a szélmalomok és tulipánok országába igyekeztek, addig Boerhaave római hitű honfitársai Bécs oltalma alatt juthattak szerephez.

Miként Gerard van Swieten, akit Mária Terézia 1745-ben a mindenható Kaunitz gróf tanácsára hívott meg udvarába. Nem előzmény nélkül, mert az előző évben konzíliumra kérték fel a császárnő

Brüsszelben betegeskedő nővéréhez, Mária Anna hercegnőhöz. Noha hasznos tanácsot nem tudott adni, mégis megnyerte az uralkodónó teljes bizalmát.

Ráhárult rövidesen az orvosi ügyek korszerűsítése, mert az osztrákok a poroszokhoz és a franciákhoz, tehát a két nagy kontinentális riválisához képest e téren is hátrányos helyzetbe kerültek.

Mielőtt a Burg tanácsadója lett volna, 1741–42 között megírta az ötkötetes *Commentaria in Hermanni Boerhaave aphorismos* című művét, mestere szellemében, mely latin, majd német változatban öt kiadást ért meg. A pesti egyetemen nyilván az iránta tanúsított tiszteletből, még a 19. század elején is tankönyvnek számított.

Meglepetés akkor érte a bécsi fakultást, amikor a hite miatt hazájából eljönni kényszerült orvos mérsékelni kezdte a jezsuiták befolyását az egyetemi életre. Megszüntette az egyházi jellegű költséges avatások gyakorlatát, a tanárokat a továbbiakban meghívásos alapon az állam nevezte ki és látta el megfelelő fizetéssel, előírta a holland mintájú korszerű tanrendet, fűvészkertet és vegytani laboratóriumot létesített, egyelőre egy 12 ágyas klinikát rendszeresített, vagyis lerakta az első híres bécsi iskola alapjait. Tanárok hiányában előbb saját maga adott elő, majd meghívta a szintén Boerhaave-tanítvány Anton de Haen doktort, aki ugyan kiváló megfigyelő klinikus volt, rendszeresítette a kórlapot és a hőmérést, de pl. nem ismerte fel a bécsi nagy kortárs, Leopold Auenbrugger kopogtatási módszerének diagnosztikus jelentőségét. Hatása ettől függetlenül óriási volt. A holland mester – van Swieten – tevékenysége rövidesen az egész egészségügy területére kiterjedt.

Már 1748-ban elkészült a Torkos Justus János-féle „*Taxa Posoniensis*”, amely egyszerre volt orvosi és gyógyszerészeti ár-, és jogszabálygyűjtemény. Majd 1752-ben a tanácsára dekrétum rendelte el, hogy a megyék fizetett orvost (*physicus ordinarius*) alkalmazzanak, amely járványvédelmi szempontból szintén korszakos jelentőségű. Feladatuk körébe tartozott még a bábák és sebészek vizsgáztatása, valamint az arra rászorulóknak ingyenes gyógyítása.

Felvette a kapcsolatot, a magyar ügyeket intéző, Pozsonyban székelő helytartótanáccsal, összeíratta az orvosok és sebészek számát. Az 1755-ben kiadott „*Planum regulationis in re sanitatis*” előírta a külföldön végzett orvosok oklevelének honosítását, a *praxis* legalizálása céljából. Ez különösen a protestánsok szempontjából bírt fontossággal.

Még 1761-ben is csak annyit sikerült elérni, hogy *lege artis* doktorátus helyett *licenciatus* fokozatot szerezhettek, de azzal pl. Bécsben nem folytathattak gyakorlatot.

1763-ban országos árvaház létesült, a helytartótanács elrendelte a megyei bábák alkalmazását, az ásványvizek, fürdők összeírását. A felvilágosult abszolutizmus nagy vívmánya, hogy 1766-ban

rendeletileg megszüntették a boszorkánypereket. Ugyanazon esztendőben adta ki a debreceni Weszprémi István főorvos az első magyar nyelvű bábakönyvet, Gerard van Swieten hathatós anyagi és erkölcsi segítségével. Népesedési kérdésben így került egymáshoz közel a pápista Burg és a „kálvinista Róma”.

Ha csak a fentiek fűződnek a nagy németalföldi organizátor nevéhez, akkor is örök hála kötelezne bennünket. Pedig a lényeg még ezután következett. A bécsi egyetemi reform befejeztével figyelme az 1635-ben Pázmány Péter alapította nagyszombati universitásra irányult, hogy a teológiai, bölcsészeti és jogi kart orvosival kiegészítve teljes egyetem legyen belőle.

Azt megelőzően a Nógrád megyei tisztiorvos, Perliczi János Dániel 1751-ben javaslatot terjesztett elő egy magyar orvosi főiskola felállítására, ám annak megvalósításához van Swieten súlya kellett volna. Az 1769-ben létrehozott új fakultás medicinae a létrehozó kardinális iránti tiszteletből kötődött az esztergomi primácia ideiglenes székhelyéhez, a felvidéki Nagyszombat városához. A fakultás öt professzorral indult, nagyobb számú tanszemélyzet patinásabb egyetemeken sem volt. A tanárok közül Shoretits Mihály a patológia és praxis medica, Prandt Ádám Ignác a physiologia és materia medica, Winterl Jakab a kémia és botanika, Trnka Vencel az anatómia, Plenck József Jakab pedig a chirurgia és ars obstetriciae előadója volt. Főleg az utóbbi három latin és német nyelvű tankönyvei bizonyítják, hogy színvonaluk megfelelt a nemzetközi követelményeknek. Plenck szemészetét pl. még japán nyelvre is lefordították.

A nagyszombati egyetem kiegészítésével 1770-ben jelent meg az első teljes egészségügyi jogszabálygyűjtemény, a „Generale normativum in re sanitatis”, szintén van Swieten elképzelése alapján.

Swieten sajnos, nem érte meg a nagyszombati egyetemnek Budára, illetve Pestre történő áthelyezését. A nagy szervező 1772. június 19-én hunyt el, helyére méltó és majd méltatandó utód került Störck professzor személyében.

A nagy németalföldinek mérhetetlenül sokat köszönhet a magyar orvosi oktatásügy, s mindent elkövetett a saját bőrén tapasztalt vallási diszkrimináció megszüntetése érdekében is.

Sigmund Károly Lajos (1810–1883) bécsi professzor, a neves szifilidológus

A múlt századi venerológiában Párizs és Bécs vetélkedtek az elsőbbségért. Németország

egyesítéséig a szűkebb értelemben vett kontinensünk két meghatározó ereje Franciaország és a metternichi monarchia, s a nagyhatalmak népes fővárosa általában kulturális fókusz, tarka bohémvilággal, prostitúcióval. Ahol a vénuszi kultusz virágzik, ott a venerológia is fellendül. Párizs a képzőművészetek, Bécs a muzsika mekkája, mindkettő a művésztitánok zarándokhelye, ahonnan szép emlékekkel és gyakran kellemetlen következményekkel tértek haza.

A venerológiai versenyben Párizs vitathatatlanul előzött. Hunter közismert, szerencsétlen önkísérlete után Ricord 1831-ben bebizonyította asankér és a kankó különböző kóroktani voltát, ezzel győzött a dualista tan. Ám távolról sem győzött meg mindenkit. Pl. jeles hazánkfiát, Kaposi Móricot sem, szolgáljon magyarázatul, nem a szifilidológia volt a fő erőssége. Egy másik Bécsben élő erdélyi születésű professzort viszont igen, nagyrészt neki köszönhető, hogy Bécs a „fény városának” nyomában tudott maradni. Sigmund Károly Lajosra, a bujakórtan bécsi professzorára gondolunk, aki Hebra és Kaposi mellett az Allgemeines Krankenhaus harmadik dermato-venerológiai büszkesége volt. Itt álljunk meg egy pillanatra.

Néhai Poór Ferenc professzor, a mind ez idáig legteljesebb magyar nyelvű szifilisztörténeti bevezető írója, azt állítja, hogy „Sigmund is 1859-ben még unista s csupán a 60-as években tér át fokozatosan a dualista álláspontra”. Így volt-e? Lapozzuk fel az Orvosi Hetilap kezdő évfolyamának 28. számát a hiteles idézés céljával. „Valjon a takár ragályanyaga a bujakóros fekélyétől lényegileg különbözik é? ... A Kísérletek és betegek körüli tapasztalatok csakugyan hosszú sorát nyitják meg az alapoknak, melyek a két ragály-anyag közötti lényeges különbség elfogadására följosigitanak, és pedig határozottan inkább erre, mint az ellenkezőjére; úgy hogy mai nap minden szemesen fontolgató és egyszersmind elegendően tapasztalt orvos kétnemű ragályanyagot, t. i. takárost és fekélyest ismer el, és a jó kórismert (diagnosticirt) takárt egyúttal egyedül az illető takhártyarészlet tisztán helybeli bántalmának nézi, míg a fekélynél a baj igen rövid ideig marad csak helybeli, és gyakran igen gyorsan az összes vértömeget együtt szenvedésbe vonja.” Sigmund mindezekből kitetszően már 1857-ben dualista volt, Poór a prioritást édesapjának vindikálja, elfogadhatatlan elfogultsággal.

A szántnál hosszabbra sikerült bevezető és idézet után ismerkedjünk meg Sigmund Károly Lajos személyével. Segesvári születésű (1810), apja szász evangélikus lelkész. A gimnáziumot szülővárosában és Kolozsvárt végezte. A Szinnyeiben ez olvasható: „az orvosi tudományokat Bécsben az orvos-sebészi József-Akadémián (mások szerint 1830–36-ig a pesti egyetemen) sajátította el, hol az orvostudomány és szülész-sebész-mesteri fokot elnyerte”. A Hőgyes-féle Emlékkönyv szerint Sigmund Lajos 1836/37-ben szerepel a felavatottak listáján, mindössze az zavaró, hogy Szinnyeivel ellentétben

szülőhelyként Százsebest jelöli meg. A hol-végzés vitáját megint az Orvosi Hetilap 1857-es évfolyama dönti el. Markusovszky nyilván nem véletlenül kért mindjárt Sigmund tanártól dolgozatot. A decemberi szám első oldala *Közlemények a bécsi bujasenyei kórodáról* c. írással kezdődik. A nagy szerkesztő neves szerzője szép vallomással tiszteleg olvasói előtt. „Magyarország sok érdekes esetet szolgáltat észlelésemnek, s ez már egyik oka, miért közlöm szívesen tapasztalataimat. De van ezenkívül még más ok is, rám nézve talán fontosabb és mélyebb: a hála és tisztelet érzelme a gyönyörű hon s annak nemes lakói iránt, kiknek szép fővárosában nyertem kiképzésemet mostani hivatásom és állásomhoz; érzelem, melyet az idő tapasztalatai, három világrésznek mindennemű körében széttekintés s az élet nagyszerű eseményei nem csökkentettek, de emeltek, s a megindult szív mélyébe annál jobban meggyökeredzék. Van magyar- és erdélyhoni ügyfeleim közt sok tanuló társam, s örvendek, hogy ezúttal nekik is adhatom visszaemlékezésem jelét, mennyire azt sok teendőim megengedik.” A romantikus fogalmazásnak őszinte a tartalma. Első dermato-venerológusaink, Schwimmer Ernő, a korán elhunyt Tóth N. János, Géber Ede bőrgyógyászatot Kapositól, bujakórtant Sigmundtól tanultak. Valamennyien hangsúlyozták a magyarországi eredetű mesterek megkülönböztetett figyelmességét irántuk.

Tehát vitathatatlanul Pesten végzett, de azt is felismerte, hogy a kiszemelt korszakjának itthon még nincs nagy jövője, Poór Ferenc feltételezése szerint a 30-as években a Rókus-kórház átmenetileg rendelkezett volna egy dermato-venerológiai fiókosztállyal, amelyet Pólya József vezetett, publikált is egy dolgozatot *Observationes de her-pete eius complicationibus et remedio novo Anthracocali* címmel. Ezt Sigmund németre fordította, amelyből újabb következtetést: impulzust a szakmához Pólya Józseftől kapott, Hollán Henrik szerint a Rókus-kórházi (és más) szerzők „sokat foglalkoztak az ún. külső betegségekkel, bőr- és nemibajokkal. Minthogy különböző járványok gyakran ütötték fel fejüket, a fertőző betegségek erősen lekötötték érdeklődésüket”. A külön osztály átmeneti létezését azonban nem erősíti meg. Az első bőr- és bujakóros osztályt a Rókus-kórház kötelékében 1861-ben szervezték, élére Poór Imre került. Sigmund ekkor már rég professzor volt a bécsi egyetemen, első protestáns tanára az erősen pápista császárvárosnak. Lojálisan apolitikus volt, sohasem politikusan aulikus.

Benedek István Semmelweis-könyvéből tudjuk, hogy 1849-ben Skodának a klórvizes kézmosás ügyében felterjesztett beadványát a sebész Dumreicher mellett Sigmund támogatta a legkitartóbban. Nincs okunk ebben honfitársi szolidaritást látni, elvégre az 1848/49-es magyarországi események csak messziről érintették. Szó szerint, miután 1841–43 között államköltségen beutazta Nyugat-

Európát, 1849 nyarán Keletre ment a pestis elleni vesztegár megszervezése végett. 1851-ben Orosz- és Olaszország után Amerikába is eljutott. Kelet-Közép-Európa legtekintélyesebb szifilidológusának számított, beteganyagát négy kontinensről válogathatta ki. Az osztrák törvények értelmében a 70. évét betöltve nyugalomba vonult. Ezután leányához költözött Pádovába, ott halt meg 1883. augusztus 1-én. Pályafutása a századára nem jellemzően jelképes. Korát megelőzve volt „internacionalista”. Született Erdélyben az abszolutizmus idején, tanult Magyarországon a reformkorban, gyógyított és tanított Bécsben általában a peremvidékről jöttek politikai túlbuzgóságát fölényesen elkerülve, eltemették a Risorgimento Itáliájában. Nevezetes felismerését, a szifiliszesekek szürke higanyal történő gondos kezelését, a tulajdonképpeni „befutó paripáját” nem szánta hosszú távra. Előbb Ehrlich lőtte ki, majd a penicillin (úgy tűnik) végleg. Munkásságát mégis érdemesnek tartjuk summázni. Elsősorban a hazai vonatkozásúakat.

Orvosi disszertációja a *Füred's Mineralquellen und Plattensee* (Pest, 1837) a híres fürdőhely egyik korai, kitűnő német nyelvű propagálója. Már az elején említettük, hogy Markusovszky az Orvosi Hetilap első évfolyamába Bécsből (Politzer Ádám után) csak Sigmund tanártól kér cikket. Kifejti dualista felfogását, s részletezi a takár (Tripper), valamint a többi, pl. légzési hurutok közötti különbséget. Drasztikus kísérlettel ugyan, de a jelek szerint volt rá jelentkező. Míg a náthás orrváladékát egy egészségesébe cseppentették, a kísérleti alany általában nem kapott fertőzést, addig a kankós váladék 10–15 perces rajtatartása az egészséges, nyálkahártyán (húgycső, hüvely, kötőhártya) a leggondosabb letörlés után is mindig fertőzést okoz. Tehát az átvihetőség, az „Übertragbarkeit” minőségileg megkülönbözteti a többi hurutoktól, amely a senkértől eltérően elsősorban helybeli elváltozást okoz. Továbbá górcső alatt vizsgálva „a takárváladék legelső megjelenése gennysejtekkel együtt jár” és a húgycsőn felhatolva egész a mellékherékig gyulladást okozhat, a szűkület későbbi következmény. A heveny szak gyógyeljárása az alumíniumoldatos, tanninos, ezüstnitrátos befecskendezés. Az Orvosi Hetilap 1859-es évfolyamában a *Kérdések a bujasenyv tana és gyógytana körül* c. cikkében ismételtelen leszögezi: „Kísérlet és kórügyi észlelet ezeknél fogva közösen bizonyítják, hogy sajátságos, sankertől tökéletesen különböző ragályt kell fölvennünk”. Mindezeket a *Medizinische Wochenschrift* 1857-es évfolyamában is kifejtette.

1859-ben ismerte fel a szürke higanykenőcsös bedörzsölés jelentőségét a szifiliszese megbetegedéseknél, amelyről könyvet írt, *Die Einreibungskur mit grauer Salbe bei Syphilisformen* (Wien, 1859) címmel, s *A bedörzsölési gyógymód bujakóralakoknál* már a harmadik átdolgozott kiadás alapján került 1868-ban a magyar orvosok polcára, Gabriely Kálmán dr. fordításában. Alig

több félszáz oldalnál, kompendiumszerűen tömör. Fontos az előkészítés: fürdetés, diéta, természetesen a pontos kórisme, az odvas fogak megjavítása, szükség esetén eltávolítása, az íny edzése timsós oldattal. Erősebb és gyengébb, Unguentum Hydrargiri mitius, vagy Unguentum Hydrargiri fortius kenőcsöket állított össze, melyeket a Pharmakopoea austriaca egyértelműen felvett a listájára. Legalkalmasabb felváltva a két alszár, a két comb, a két mellfelület, a hát, végül a karok bedörzsölése.

Alatta a betegnek legalább 18 órát kell ágyban tölteni. Belsőleg a Zittmann és Pollini főzetet ajánlott, mert azokról vegyileg bebizonyosodott, hogy a dárdany (antimonium) mellett a higanyt is aktiválják. A bedörzsölések ideje hat hét, abból 3-8 nap az előkészítésre, a többi a bedörzsölésekre és utókezelésre esik. Az utókezelés: langyfürdők alkalmazása, jódkészítmények szájon keresztüli adása, a hámleválások és repedések gondos kezelése. Fokozottan figyelni kell a mellékhatásokra, amelyek nem ritkák. A határfok az egyén általános állapota mellett függ természetesen a betegség stádiumától. „A bujakór gyógyulása felett nyilatkozni, mint ösmeretes, a legnehezebb feladatok közé tartozik, és a lelkesméretes gyakorló orvosok oly sokára halasztják azt el, s a gyógyulás biztosságát oly sok föltételtől teszik függővé, miként az ily késedelmezés majdnem a bujakór gyógyíthatatlanságának kijelentésével azonos.” Csakis addig ajánlja, míg „valami czélszerűbb gyógymódot felfedezni nem sikerül”. A Gyógyászat olvasói Winkler József dr. ismertetésében értesülhettek eredményeiről.

Íme egy orvostanár, aki a legszigorúbb kritikusa önmagának. Német nyelvű cikkei főleg a *Wiener Medizinische Wochenschrift* hasábjain jelentek meg. Vénymintáit Kövér Gábor fordította magyarra 1871-ben.

1810-ben született ez a derék szifilidológus, aki a siker embere volt. De a siker sohasem szédítette meg. Egy világváros prostituáltjai nyíltan, dámái titokban remélték tőle a kenőcsös gyógyítást. A férfinem hasonló felosztás szerint. Nem maradt utána legendás vagyon, humanitását bizonyítandó. A sehova és mindenhova tartozás révén az egyetemes orvostörténet vallhatja magáénak. Talán az előbbiért esik róla oly kevés szó, pedig az utóbbiért többet érdemelne.

IRODALOM: 1. *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái.* (Bp. Hornyánszy. 1908., XII. kötet, 987–988. old.) — 2. *Poór Ferenc: A syphilis kórtana és gyógyítása* (Bp. Franklin, 1914. 1–18. old. történeti bevezető.) — 3. *Hollán Henrik: A Rókus-kórház története* (Bp. Medicina, 1967. 39. old.) — 4. *Benedek István: Semmelweis és kora* (Bp. Gondolat, 1973. 137. és 138. old. — 5. dr. *Sigmund Károly Lajos: A bedörzsölési gyógymód bujakóralakoknál* (Buda, Magyar Orvosi

Könyvkiadó Társulat, 1868. 56. old.) — 6. Az Orvosi Hetilap 1857-es évfolyamának 28. száma, az 1858-as 19–20. száma, az 59-es évfolyam 30-31. száma. — 7. A Gyógyászat 1863-as évfolyamának 35., 36., 37. száma. — 8. *Hőgyes Endre*: Millenniumi Emlékkönyv (Bp., Athenaeum, 1896. 238. old.)

Max von Pettenkofer (1818–1901), a közegészségtan (nem tévedhetetlen) pápája

A bajor orvostudomány jelképes büszkesége volt, akinek töretlen tekintélyére jellemző, hogy München új vízvezetékeinek a megépítése óta „Pettenkofer Leitung” a neve. A híres Lehmann-album (7) egyedül neki közli fiatal- és öregkori arcképét, e megtiszteltetésben még a nagy *Koch és Virchow* sem részesült. Halála centenáriumát München tudományos rendezvények egész sorával ünnepelte. Munkásságát a nemzetközileg is mérvadó *Sigerist* professzor az 50 legnagyobb orvostudósé közt méltatja (13). Nekünk külön okunk van megemlékezni róla.

Pályafutása párhuzamos kortársa, *Fodor József* tanéréval. Mindketten egy nagyon fontos tudomány úttörői, nem csak hazájukban. Pettenkofer kapta 1853-ban a kontinens első közegészségtani katedráját, Fodor József a tanszékéhez az első önálló intézetet 1874-ben. A plutarkhoszi paralel biográfiában persze különbség is akad. A müncheni mesternek a sors negyedszázaddal adott többet, és pont akkor kapott orvosdoktori, illetve gyógyszerészi oklevelet, amikor magyar pályatársa megszületett. Kapcsolatuk némi „erőltetéssel” három szakaszra osztható: 1. a tanári-tanítványira, 2. a professzori-kutatóira és 3. a diszkrét szétválásra, amikor Fodor már közelebb került Koch bakteriológiai szemléletéhez. A fordulópontot valószínűleg a magyar kutató angliai útja jelentette. A Szigetország közegészségügyéről írott műve (2) után a „Public Health Act” lett a mérce, amely megelőzte a kontinensét.

Talán ennek tudható be, hogy Pettenkofer számos műve közül csak néhány kisebb és főleg népszerűsítő írását fordították magyarra. Az idős, de mozgékony mester nem jött el a fővárosunkban megrendezett VIII. Nemzetközi Közegészségügyi és Demográfiai Kongresszusra sem, pedig 1894-ben vonattal már megtehetette volna, s az is elképzelhetetlen, hogy ne hívták volna meg. Maradt a hivatkozásokra épült kötelező tisztelet, ez jellemezte a két kitűnő intézet további kapcsolatát.

Max von Pettenkofer 1818. december 18-án született a Neuburg/Donau melletti Lichtheim városkában. Gyermektelen nagybátyja, a bajor udvari gyógyszertár főnöke maga mellé vette, nem titkolt utódlási céllal. A tehetséggel nem is volt baj, annál inkább a pályaválasztási szándékkal. Kitűnő maturátus után egyetemi pad helyett a színpad vonzotta, így minden tiltakozás ellenére elszerződött egy vidéki társulathoz. A teatralitás később is jellemezte. Álmodott nagy szerepek helyett (*Egmont*, *Hamlet*) kis epizódista lett, tehát ismét válaszút elé került. Ekkor segítségére sietett egyik nőrokona,

későbbi neje, s a család nagy örömeire 1843-ban gyógyszerészi, majd orvosdoktori oklevelet szerzett a bajor fővárosban, Fodor József születésével azonos időtájt. Pettenkofer különösen a kémiai kísérleteket kedvelte, így került előbb Würzburg egyetemére *Scherer* professzor mellé, majd Giessen, *Liebig* nagyhírű laboratóriuma következett. Valószínűleg itt „fertőződött meg” a talajkémiaival. De kidolgozta a róla elnevezett reakciót az epesavak kimutatására (14).

Két esztendő múltán, már a vegytan 'színpadán' találjuk, anyagi okokból szerepet váltott, 1845-től a bajor királyi pénzverde szakmai felügyelője lett. Magas fizetése módot adott a nősülésre, közben komolyan foglalkozott a nemesfémek feldolgozásának tudományos módszerével. A müncheni csodálatos képtár felbecsülhetetlen értékű festményeinek (Dürer, Cranach, Holbein) színsötétedése minden illetékest aggasztott, és óriási megkönnyebbülést jelentett, amikor az ifjú pénzverdei alkalmazott viszonylag egyszerű módszerrel konzerválta az olajfestékek tónusait. (3)

Ezek után már csak idő kérdése volt az orvosi kémián a tanszéki kinevezése. E téren nem akadt versenytársa. Előbb 1847-től rendkívüli, majd 1853-tól rendes tanár. Érdeklődését, illetve pályafutását módosította az 1854-ben kitört müncheni kolerajárvány. E rejtélyes kór személyes ügye lett, maga is megbetegedett, leányát majdnem, szakácsnőjét végleg elveszítette. Ekkor dolgozta ki „német alapossággal” az igen logikusnak tűnő talajelméletét, amely szerint a felső földréteg likacsos volta, tisztasági és nedvességi foka alapvető feltétele a fertőzés terjedésének (6). E nézetétől akkor sem tárgított, midőn Koch a valódi kórokozó vibriókat, valamint a víz járványterjesztő szerepét minden kétséget kizáróan kimutatta. Amikor a „bacilusvadászok” (Pettenkofer nevezte így őket, nem dicsérő szándékkal) azt állították, hogy a mediterrán tengerparton, ahol nincs likacsos-nedves talaj, a kolera mégis grasszál, a helyszínre utazva bizonyította a mészkő porózus voltát, esőtől és hullámveréstől a nedvességet, tehát, hogy az általa meghatározott feltételek adottak.

A talajkémia után figyelme a levegővizsgálatra összpontosult. Szennyezettségének mérésére indikátorként a szén-dioxid-tartalom meghatározását vezette be (1), amely tankönyvi adattá vált. Az egyre inkább alkalmazott világító gázok égéstermékeit stílszerűen először a királyi színház légterében vizsgálta meg. A világot jelentő deszkák még tudósként is vonzották. Majd a fiziológus *Voit* professzorral közösen az emberi test gázcseréjét, illetve tápszükségletét határozták meg. Egyre növekvő tekintélye és II. Lajos bajor király nagyvonalú anyagi segítsége lehetővé tette részére 1865-ben a kontinens első közegészségtani tanszékének felállítását. Jelképes egybeesés, hogy Fodor József e tanévben kapta kézhez orvosdoktori oklevelét.

Münchent közben tífuszepidémia sújtotta. Pettenkofer professzor ettől számítva minden idejét a

járványtannak szentelte. A kolerát és tífuszt tipikus „talaj okozta” betegségnek tartotta, ahogy azt a *Zur Aethiologie der Typhus* (1872) című tanulmányában kifejtette, a ragályszerű terjedés elfogadása nélkül.

Katedrája rövid idő alatt a higiéné iránt érdeklődők zarándokhelyévé vált. A magyar köztudatba akkor került, midőn Gabriely Kálmán fordításában megjelent. *A temetkezési helyek megválasztásáról* című kis könyvfüggeléke (11). Kézenfekvő, hogy a kereszténység idegenkedését a hamvasztástól a „sumat terra quod suum est”, vagyis a „porból lettünk és porrá válunk” hittételével magyarázza. Érdekes olvasni ma, hogy – Liebig nyomán – a rothadást „száraz lepárláshoz”, míg a korhadást az „égéshez” hasonlítja. Nem az utóbbira gondolunk. Lényegesebb a sírkerteknek a temetődombokra (Kirchof) való áthelyezése, minél távolabb az ivóvíznyerő területtől. Híve az ünnepélyes kinézetű ravatalozók megépítésének. Temetőnek legjobb a laza, nem mély talaj. A hamvasztásról még nem esik szó.

Fodor József állami ösztöndíjjal – *Markusovszky* javaslatára – 1870-ben került Pettenkofer bűvkörébe. Azon nem távoli céllal, hogy müncheni minta alapján a közegészségtan a magyar fővárosban is önálló tanszéket kapjon – már intézettel együtt. Az Orvosi Hetilap 1871-es évfolyama a szokástól eltérően nem közöl Fodor Józseftől müncheni élménybeszámolót. A *Közegészségügyi és törvényszéki orvostan* melléklet viszont sorozatban hozta Pettenkofer professzornak „A cholera terjedési módjáról Kelet Indiában” című cikksorozatát. Koch ekkor még nem járt „a Ganges partján”. Az, hogy Markusovszkyék szeme előtt akkor már a brit példa lebegett, bizonyítani látszik ugyanazon számban „Az angol *Privy Council* közegészségügyi hatóságának szervezete, s ennek átültetése hazánkba” című, egyértelmű cikke. Fodor a tanulmányútját Liebig, majd *Recklinghausen* intézetben folytatta. Az 1872. év második felét már Angliában töltötte, s a következő esztendőben jelent meg híres könyve (3), amely magyarázat a brit orientációra. Újabb egybeeső dátum, hogy amikor Fodor 1872-ben, a kolozsvári tanoda egyetemi rangra való emelésével megkapta az államorvosi tanszéket (9), Pettenkofer a bécsi egyetemre kapott meghívást, amelynek hírneve messze túlszárnyalta a münchenit. De nem fogadta el sem azt, sem 1876-ban a berlini császári birodalmi egészségügyi hivatal igazgatói állását. Makacsul ragaszkodott városához, igazságához és tévedéséhez egyaránt.

Az 1874. évi koleraértekezleten elhangzott érvelésével elérte a vesztegárak feloldását, ugyanakkor kiharcolta a német városok korszerű csatornázását. Hiába mutatta ki *Eberth* 1880-ban a hastífusz, Koch 1884-ben a kolera kórokozóját és az ivóvíz terjesztő szerepét, Pettenkofer a baktériumelméletet nem volt hajlandó elfogadni. Virchow és Koch mellett ő a harmadik legnagyobb tekintély. Drezda meghívta népszerűsítő előadások tartására, mert ismerték a Münchenhez való

kötődését. Szövege Fodor József előszavával 1878-ban magyarul is megjelent (3).

Nagyon érdekes a ruházkodásról tartott eszmefuttatása: a divat és a célszerűség gyakori dilemmája. Mert létezik „mesztelen erény”, a szépség csak részben függ az öltözködéstől, amely lehetőleg réteges legyen. Ma közhelyek, de akkor nem volt az. A test párolgása mínusz 20 fok alatt megszűnik, vízszintes helyzetben, azaz fekvve a fölemelkedő légáram jobban hűti a testet, benne kevesebb hő képződik, ezért igényli az ember a meleg fekvőhelyet.

A légről értekezve megállapítja: „a tudomány megismerheti, de nem szabhat új törvényt a természetnek!” Nagyon kézenfekvő, ahogy a lakásnak a falon át történő természetes légcseréjét szemlélteti. Ha a falon vékony üvegcsövet vezet át, és akár a külső, akár a belső végét vastag vasalattal zárja el, a mellé helyezett gyertya lángja vízszintesen kitér, sőt néha elalszik. A fal porozitását zárja el a felszivárgó víz, így a nedves falú lakásban alig van természetes szellőzés. Itt említi meg, hogy az olajfestmények a kiszáradással sötétednek, de megfelelő páratartalommal és hőmérsékleten, vagyis légkondicionálással ez megakadályozható. A szellőztetés lényege a külső-belső légrétegek közötti hőmérséklet-különbség, a keveredés természetes vagy mesterséges módon lehetséges.

Végkövetkeztetései filozofikus jellegűek. Az egyszerű ember a saját tapasztalatából, már *Newton* előtt ismerte a gravitációt. *Galvani békacombkísérleteit* bizonyára sokan megmosolyogták. *Volta* és *Morse* adta meg rá – egyebek közt – a „hasznossági” magyarázatot. Előadásai pedig a közegészségtan oktatásának szükségességét hangsúlyozták. Későbbi fordításokra nem akadtunk, korábbira igen, amikor *Rátai Gábor* még 1866-ban megjelentette kolerairatát (10).

Közben megjelent a *Handbuch für Hygiene* (12) című közegészségtani bibliája, amelynek nincs magyar nyelvű kiadása, s ez sokat elárul Fodor Józsefék angol irányultságáról.

A müncheni „pápa” 1883-tól megindította az *Archiv für Hygiene* c. folyóiratot. Magyar megfelelője, az *Egészség* gyakran hivatkozik rá. A bakteriológiában egymást érték a korszakos felfedezések, de Pettenkofer kitartott talajelmélete mellett. Úgy vélte, Koch vibriója okozhat néha megbetegedést, de járványt soha. Ahhoz a talajvíz ingadozása, főleg süllyedése szükséges. Hangsúlyozta az egyéni hajlamot, amiben igaza volt. *Flügge* professzor hasztalan próbálta Koch és Pettenkofer szemléletét közös nevezőre hozni.

Egy idő után legtekintélyesebb szövetségese, *Virchow* is elpártolt tőle, de Koch oldalára sem állt.

A higiénikusok és bakteriológusok egyaránt tisztelték, a nézetazonosságtól és eltéréstől függetlenül. Fodor József védte, de csak magyarul (4).

A nagy szembesítés Koch és között a következőképp zajlott le. Azt a lelkes „bacilusvadászok” is tudták, hogy járvány esetén nem mindenki betegszik meg. Koch dilemmája volt, hogy állatokon nem tudott kolerás kórállapotot előidézni. Maradt az ön- és közveszélyes emberkísérlet, amelyet csak a nagy ellenfél vállalt. A berlini Egészségügyi Intézetből kapott egy milliliternyi tiszta tenyészetet, amelyet 1892. október 7-én reggel, mielőtt a gyomorsósav közömbösítésére 100 grammnyi szódabikarbóna-oldatot bevett és kiadósan megreggelizett, a nyilvánosság előtt egy hajtásra kiivott.

Utána béltartalmában töménytelen vibriót mutattak ki, de ő – 73 évesen – egy csekély huruttal megúszta (8). Önkísérletét munkatársa, *Rudolf Emmerich* hasonló eredménnyel ismételte meg. Miként *Mecsnyikov*, a párizsi járvány idején, a bélbaktériumok nagy szakértője elfogadható magyarázatot adott: függ a vibrió virulenciájától, a szervezet általános állapotától, a bélflóra antagonistáktól.

Koch állítólag tudatosan legyengített kultúrát küldött ellenlábásának. Pettenkofer ezt nem tudhatta, így mindenképp az orvostörténelem egyik legheroikusabb önkísérlete volt. Életuntségától és teatralitásától függetlenül.

Az elismerés hiányára nem panaszkodhatott. München 1872-ben díszpolgárrá, számos akadémia, köztük a magyar, tiszteletbeli taggá választotta.

Az 1865-ben megnyílt tanszéke után 1878-ban igen jól felszerelt önálló intézetet kapott, ebben viszont megelőztük a bajorokat.

Megemlíthetjük még, hogy Pettenkofer tisztázta először tudományosan a víz öntisztulásának folyamatát.

Ellentmondásaiban is óriási életmű maradt utána, bár a köztudat híres-hírhedt önkísérlete, a tankönyvek epesavvizsgálata, valamint légszennyezésmérése révén tartja számon.

Neje 1890-ben elhunyt, depressziós lett, egyes életrajzírók szerint 1892-es önkísérletét szuicid szándékkal végezte és nem bánta volna, ha nem éli túl (8).

Az utolsó felvonást „dramaturgiaiailag komponálta meg”, a sikerglóriával övezett tudós 1901. február 11-én pisztolygolyóval vetett véget életének.

A számtalan nekrológ a közegészségügyi oktatás megalapítóját méltatta, köztük az Orvosi Hetilap hasábjain (5) a már nagybeteg Fodor József, aki aránylag fiatalon és nem önként követte a sírba.

IRODALOM: 1. *Bakács T, Jeney E., Tímár M.*: Higiéne. Medicina. Bp., 1968. 33. old. – 2. *Fodor J.*: Közegészségügy Angolországban. MOKT, Athenaeum, Bp., 1873. – 3. *Fodor J.*: Pettenkofer tudományos működése. Természettud. Társ., Bp., 1878. 27. old. – 4. *Fodor J.*: Egészségtani kutatások a levegőt, talajt és vizet illetőleg. Matematikai és természettudományi közlemények, 1881. 183. old. – 5. *Fodor J.*: Pettenkofer Miksa tanár (1818–1901). Orv. Hetil., 1901, 75. 107–109. old. – 6. *Frank Ö.*: Emlékbeszéd Pettenkofer Miksáról. Egészség, 1901, 5. 109–119. old. – 7. Falerie hervorragender Arzte und Naturforscher. Lehmann Verlag, München, s.a. – 8. *Glaser H.*: Az életért harcoltak. Gondolat, Bp., 1963. 14–15. old. - 9. *Hahn G. – Melly J.*: Fodor József élete és munkássága. Akadémiai, Bp., 1965. – 10. *Rátai G.*: Mit kell tennünk a Cholera csapásainak enyhítésére? Trattner, Pest, 1866. – 11. *Pettenkofer M.*: A temetkezési helyek megválasztásáról. MOKT, Buda, 1869. – 12. *Pettenkofer, M. von*: Handbuch für Hygiene I-II. Vieweg, Braunschweig, 1881–1882. – 13. *Sigerist, H. E. von*: Grosse Arzte. Lehmann Verlag, München, 1932. 288–292. old. – 14. *Went I.*: Élettan. 2. kiad., Medicina. Bp., 1958. 249. old.

A farmakológia nagy megújítója: Hans Horst Meyer (1853–1939)

Mansfeld Géza szerint a múlt század végén „Schmiedeberg iskolájának hatása alatt a farmakológiát a protoplasma experimentális chemiájának tekintették s a vezérlő princípium az volt, hogy a gyógyszer és a protoplasma valamilyen ismeretlen anyaga között vegyi reactio megy végbe és ennek hatására a sejt működése megváltozik”. Így a gyógyszergyártás „chemiai célbalövés” módszerével vélte megoldhatónak a bonyolult pathológiás mechanizmusok normalizálását. A nagy tekintélyű strassburgi tanár a mérvadó Archiv für Pathologie und Pharmakologie hasábjain, valamint a Grundriss der Arzneimittellehre c. könyvében a logikusnak látszó elv legfőbb letéteményese volt. Mivel a kor vezető orvos-farmakológusai feltétlenül tisztelték, többen tanítványokként, szemlélete jóval túljutott a német nyelvterületen. Ez a kémiai-képlet-centrikus gyógyszerteran egyben a tankönyvírás jellegét is meghatározta.

Schmiedeberg nagy művében a gyógyszereket még vegyi tulajdonságaik alapján osztályozta, ami orvosi szempontból kétségtelenül hátrányos, mert a gyakorlatban sedativumokat és expectoransokat alkalmazunk, biológiai hatásuk fontos, kémiai képletük therapiásan mellékes. Pont a jeles professzor egyik tanítványa mutatott rá 1900-ban először, hogy a narkotikák élettani hatása teljesen független a vegyi szerkezettől, ha van egyetlen közös fizikai tulajdonságuk pl. a lipid-anyagokban való oldhatóság. Ezzel – ismét Mansfeldet idézve¹ – „a vegyi szerkezet és hatása közötti összefüggés legendája szertefoszlott”. Schmiedeberg e tanítványa Hans Horst Meyer volt. A tankönyvírás új modelljét is ő találta meg azzal, hogy a gyógyszereket a szervekre kifejtett hatása szerint csoportosította. A beadott szerek hatását és dózisát mindenkori kötelesség ismerni, vegyi képletüket bonyolultságuknál fogva egyre elképzelhetlenebb. Az idő Hans Horst Meyert igazolta, nem túlzás tehát a farmakológia nagy megújítójának titulálni.

Hans Horst Meyer személyét a magyaroknak egyetemes érdemeitől függetlenül is megkülönböztetett tiszteletben kell részesíteni. Ő volt az első mestere Mansfeld Gézának. Tőle tanulta meg, hogy az elméleti therapia mit sem ér és a farmakológus, már nem a chemia módszereivel, hanem a physiologus egész kísérletes felkészültségével műveli szakmáját”. Egykori tanítványával, R. Gottlieb heidelbergi professzorral közösen írt „Die experimentelle Pharmakologie als Grundlage der Arzneibehandlung” című, közel tucat kiadást megért műve alapján született meg a Vámosy–

¹ Orv. Hetil. 1924. 520. old.

Mansfeld-féle „Gyógyszertan orvostanhallgatók és orvosok számára”, amelynek több kiadásából generációk tanulták a farmakológiát, s nincs világnyelven írott tankönyv, amely annyiszor idézné a magyar szerzőket mint a H. H. Meyeré. 55 esztendővel ezelőtt, oktatói ereje teljében akarata ellenére nyugdíjazták ezt a nagyszerű professzort. Mansfeld Géza, akit a legszemélyesebben érintett a kellemetlen hír, vidéken nyaralt. Az Orvosi Hetilap egy búcsúztató írására kérte fel, de nem lévén a keze ügyében semmiféle lexikon, életrajzi adatok nélkül készítette el szép méltatását, természetesen szerénységből elhallgatta, hányszor hivatkozik az ő kísérleteire. Majd 1939-ben bekövetkezett halálakor Vámosy félkolumnás cikkben, szokásos nekrológusi általánosságokkal búcsúzott tőle, de kihangsúlyozta, mennyire közel állt hozzánk. Így rejtély, miért nem választották az Orvosi Kar Tiszteletbeli Doctorai sorába?

Hans Horst Meyer a kelet-poroszországi Insterburg városkában látta meg a napvilágot 1853-ban. Hónapot es napot még a híres Brockhaus-féle lexikon sem említi. Alsóbb iskoláit szülővárosában, az orvosi egyetemet Königsbergben végezte. Max Jaffé professzor szerettette meg vele az orvosi kémiát azzal, hogy gyógyszerzertanból megbuktatta. Nem ő az egyetlen, aki pótvizsgának köszönheti a pályafutását. Eredetileg ugyanis szemésznek készült, de úgy látszik, a sors arra hazájában A. Graefet már korábban kiszemelte. A pótvizsga tehát olyan pompásan sikerült, hogy M. Jaffé nyugodt lélekkel ajánlotta asszisztensül az akkori Németország legnagyobb farmakológusának, Schmiedeberg professzornak az intézetébe. A két neves orvostanár még Dorpat orvosi fakultásáról ismerte egymást. A sedani győzelem után a németek Strassburgban (nyilván demonstrációs szándékkal) ragyogó professzori garnitúrát toboroztak össze. Elég Hoppe-Seyler, Waldeyer, Recklinghausen és Naunyn nevét említeni. Ebbe a környezetbe került a fiatal H. H. Meyer, aki rövidesen a glucuronsav felfedezésével hívta fel magára a figyelmet, majd az acidosis jelenség mértékének mérésére a vér CO₂-tartalmát jelöli meg.

Ma már tudjuk, hogy ez csak a respiratorikus acidózisra érvényes, a metabolikusra nem. Kétesztendő strassburgi tartózkodása után 30 évesen megpályázza és elnyeri a dorpati egyetem farmakológiai katedráját, de itt is csak ugyanannyi ideig marad, mert meghívták Marburg patinás univerzítására, ahol Külz, Rubner, F. Müller, majd Behring voltak a tanártársai. Itt lett a tanítványa Otto Loewi, akivel később együtt lettek professzorok Ausztriában. Loewi lendületére nagy szüksége volt. Meyer felesége korán meghalt, depressziós állapotából az alkotó munka emelte ki. Loewi volt a társa a coffein hatásmechanizmusának felderítésében, majd fehérjét sikerült szintetizálniuk. Marburg egyetemén a „nagyagyú” természetesen Behring, az első Nobel-díjas, aki csak úgy vonzotta (majd

poroszos magatartásával kiábrándította) a külföldi fiatalokat. Így történt az angol Ranssem esetében – Meyer szerencséjére –, mert közösen ismerték fel a tetanus toxinnak az idegi úton történő vándorlását s egyben az antitoxin-kezelés helyes módját.

Nevét azonban leginkább a sejtlipoidokra vonatkozó vizsgálatai őrizték meg, mert az előző eredményekben mások messzebbre jutottak. Például E. Fischer a fehérjeszintézis területén. Felismerte, hogy a narkotikum zsírszerű anyagokban oldódva jut a sejt belsejébe, ezzel megváltoztatja a lipoidok, fehérjék, és egyéb colloidalis sejtalkotórészek keveredési viszonyát, ami szükségképpen a sejtfunkciók megszűntével jár. Megállapította az egyes narkotikumoknak a vízben, ill. zsírban oldódó „megoszlási hányadosát” és függvényeként a vegyületek narkotikus erejét. Közöttük tehát törvényszerűségek vannak. Eredményeiről 1900-ban számolt be a Schmiedeberg-féle Archivum hasábjain. Első egzakt vizsgálata ez a sejtpermeabilitásnak, amely termékenyítőleg hatott a sejtek szelektív funkcióinak további megfigyelésére. Mansfeld szerint 1906-ban, a Brockhaus-lexikon adata, hogy 1904-ben került Bécsbe az újonnan felállított kísérletes farmakológiai katedrára. Otto Loewival való kapcsolatuk 1905-ben Grazban mindvégig felhőtlen volt.

Mansfeld 1907-ben járt nála Bókay Árpád prof. segítségével, s mindjárt a Magyar Orvosi Archivum 1908-as évfolyamában közleménye jelent meg „Narkózis és oxygenhiány” címmel. Közben a narkózisra vonatkozó lipoid teoriát H. Meyertől függetlenül az angol származású, Svédországban élő E. Overton is kidolgozta, hasonló következtetésre jutva. Ma Meyer–Overton narcosis theoria néven szerepel, pl. az 1972-ben megjelent Orvosi Lexikon III. kötetének 475. oldalán, amely szerint a narcotikus hatás arányos az olaj vízbeni oldódása közötti megoszlási hányadossal, s a narcotikumok mint indifferens anyagok gátolják a sejt működését. Mansfeld véleménye, hogy a lipoidoknak szerepe van a sejtek oxygénnel történő ellátásában, mivel a narcoticum-lipoid oldat kevesebb oxygént képes felvenni, ennek lenne eredménye a narkózis. Kísérleteit paraldehyd segítségével elkábított békákon végezte, a saját szavait idézve „javarészt Hans Meyer professor szíves engedelmével a bécsi gyógyszerintézetben. Igaz érdeklődéséért neki és Loewi professzornak nagy hálával tartozom.”

Meyer tanárnak tetszett az ötlet, hogy a lipoidok „légcsatornák” módjára működnek, Mansfeld ezen kísérletére még az 1933-ban kiadott 8. kiadású tankönyvében is utal a 140. oldal alján, továbbá a Pflügers Archivban megjelent „Minderung der Sauerstofflöslichkeit in der Lipoiden durch Narkotica” c. cikkére. Summa summarum: Mansfeld munkásságára összesen 15 (!) helyen hivatkozik, de megtaláljuk Bókay Árpádot a kénhidrogén címszó alatt, aki szerint az a vastagbél-peristaltica normális regulátora, ismerteti, hogyan jött rá véletlenül Vámosy a fenolftalein hashajtó hatására, továbbá

Szent-Györgyi felfedezését: „aus der Nebennierenrinde ein krystallischer, der pflanzlichen Hexuronsäure nahestehender Stoff (Ascorbutinsäure) isoliert worden” ... Issekutz Bélát főleg a szinergizmus és a digitáliszkumuláció kapcsán idézi, id. Jancsót a Trypanvörös és a Germanin (Bayer 205) antiplasmodikumként történt sikeres alkalmazása miatt. Megtalálható Méhes Károly, a vesebetegségek gyógyítása kapcsán Korányi Sándor és Rusznyák István, valamint az adrenalinnak a szívre kifejtett hatásánál Haynal Imre neve, hogy csak a legismertebbeket említsük.

Kell-e korrektebb bizonyítéka a már történetivé vált szakmai jószomszédságnak?

Két évtizedes bécsi tanársága alatt fél Európa tanulta tőle a farmakológiát. Humanizmusából az egész okulhatott volna. Akkor bizonyára nem következik be az, ami elől örökre eltávozott Hans Horst Meyer, a gyógyszerteran és tankönyvírás nagy megújítója.

Emlékezés egy nagy dermatológusra: J. F. Darier (1856–1938)

A francia–magyar orvostörténeti kapcsolatok legerősebb oldala a bőrgyógyászat, külön hangsúlyt ad neki az a tény, hogy a mindig élvonalbeli gall medicina legalábbis a klinikumok között talán a dermatológiában (és venerológiában) emelkedett a legmagasabbra. Bazin, Besnier, Vidal, Fournier, Brocq, Leloir, Sabouraud tették Párizst a bőrgyógyászok kötelező zarándokhelyévé, akár az impresszionisták a festészetben. E nagy névsor szándékosan nem teljes, közéjük kívánkozik Gruby Dávid (akit nem kell külön bemutatnunk) és Jean Ferdinand Darier. Mindketten hazánkban születtek, itt töltötték gyermekkorukat, világnagyságok a francia fővárosban lettek, s az említett relációkért ők tették a legtöbbet.

Darier már életében a „külszíni” szakma klasszikusa volt, négy évtized telt el halála óta, s nevének fénye mit sem halványodott. Darier-betegség, Darier-tünet, a bőr-tuberculoidok csoportosítása klinikai-tankönyvi fogalmak, az érdemi listára még visszatérünk.

Ő is hugenotta sarj, ősei a vészesen bigott (és életveszélyes) vallási türelmetlenség elől menekültek a semleges Svájc francia nyelvű csücskébe. L. F. Darier apja a múlt században már békésen járt haza a napóleoni háborúk után erősen kivérzett és újabb forradalmakkal terhes Franciaországba. Kezdetben a piktúrával próbálkozott, de miután honfitársa, Daguerre felfedezte a fotózást, az új találmánnyal Bécsben próbált szerencsét. Nem sok eredménnyel. Itt nősült meg, s a futótűzszerűen terjedt revolúciók évében már a magyar főváros lakója. A daguerrotypiával felhagyott és felcsapott terménykereskedőnek. Nékám prof. nekrológja szerint² Jules Darier a kereskedelemben érte el igazi sikereit. A bank és a biznisz művésze volt. Egyik alapítója az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnak, s több vállalat részvényese.

Családi élete harmonikus, Henri fia után 1856. április 26-án született Jean Ferdinand, a Darier név későbbi büszkesége. Svájc a finansziális világban már akkor is nagy szerepet játszott, iskolái, nevelőintézetei híresek voltak, semmi meglepő hát abban, hogy Jules Darier 1863-ban Genfben vette át a székhelyét, ahol bankházat nyitott. Hogyne tette volna, mégiscsak francia volt, s a bizonytalan távoli gyarmatországból egy biztos közeli semlegesbe költözött, gyermekei részére kifogástalan francia nevelést biztosíthatott. Henri rövidesen apjának a helyettese lett, Jean Ferdinand személyében az alma messze esett a fájától. Nem voltak üzleti ambíciói, annál inkább tudományosak. Középiskoláinak

² Orv. Hetil., 1938.

befejezése után beiratkozott az orvosi karra, de a genfi fakultás nem elégítette ki. Párizsba vágott, a fény városába, ahol az 1871-es porosz ostromgyűri szétpattanása után a bakteriológiától a szociológiáig, a szimbolizmustól az impresszionizmusig csodálatos szellemi pezsgés indult meg.

A fiatal J. F. Darier előbb a rhotacizmust leíró Fournier révén került kapcsolatba a dermatológiával a híres St. Louis kórházban. A bőrgyógyászatban (is) ekkor virágzott a szövettani szemlélet, nem kis részben a bakteriológia hatására, hiszen a mikroszkóp annyi mindenre fényt derített, hogy a betegségek végső okát, kifejlődésének strukturális folyamatát vélték a kutatók mindenütt felfedezni. Szövettani ismereteit bővítendő, akkor került J. F. Darier a Collège de France hisztológiai laboratóriumába, a híres Ranvier mellé. Tucatnyi évet szentelt a szövettannak. Majd 1906-ban a legnagyobb megtiszteltetés érte, a L'Hôpital St. Louis dermatológiai osztályának lett a főorvosa. Kórházvezetőként részt vett az I. világháborúban, 1918-ban a francia orvosi akadémia a tagjai sorába választotta, orvosi ténykedéséért kitüntetést kapott. 1922-ben vonult nyugalomba.

Egyébként a tömeges emberpusztítással szemben a derék Sabouraud tanárral együtt Romain Rolland szellemét képviselték. Kuncz Aladárnak a „Fekete kolostor” c. önéletrajzi regényéből ismerjük Clemenceaux követőinek az ellenszenvét irántuk. Darier és Sabouraud tisztában voltak vele, hogy egy népet nem lehet a vezetőivel azonosítani, azért mentek a húszas években a magyar bőrgyógyászok oly szívesen a Szent Lajos kórházba. Sabouraud szerepét Gruby érdemeinek méltatásában ismerjük. J. F. Darier öreg emberként 1935-ben eljött szülővárosába a IX. Nemzetközi Dermatológiai Kongresszus alkalmából, amikor a Pázmány Péter Tudományegyetem díszdoktorává avatták.

Örült fővárosunk viszontlátásának, s örültek jelenlétének a magyar bőrgyógyászok. Hitler hatalomra jutása után delejes kezdett lenni öreg földrészünk levegője, de az öreg optimista tudósok nem sejtették a század rövidesen bekövetkező nagy tragédiáját. Sabouraud a németgyűlölő franciákkal szemben nemrég még a józan méltányosságot hirdette, nem gyanította szegény, hogy sorstársait rövidesen krematóriumokba küldik. Szomorú szerencséjére ő már ezt nem érte meg. Mindketten 1938-ban hunytak el, az Orvosi Hetilap a saját veszteségünket érzékeltette elvesztésükkel.

Visszatérve Darier munkásságára, a szövettani kutatásokban főleg Leloir és Vidal hagyományait folytatta. Ahogy a bakteriológiában a francia–német rivalizálás Pasteur és Koch köré csoportosult, úgy volt Darier versenytársa a hamburgi Unna, Kaposi halála után Bécs szerepe kissé háttérbe szorult. Több kórképet írt le. A Dyskeratosis miliaris, a Dyskeratosis superficielle-t, az Epithelioma papillare-t, a Pseudoxanthoma elasticumot, a Lichen atrophicus sclerosust, a subcutan sarcoidokat, a Dystrophia papillaris et pigmentosát, a Granuloma favique-ot, az Atrophodermie vermiculée-t, az Erythema

annulare centrifugumot, s a sort még folytathatnánk. Az idő természetesen azóta sokat kiostált.

Eddig maradandóknak bizonyultak az alábbiak: a Roussy munkatársával közösen leírt subcutan sarcoid, amely abban különbözik a tbc indurativától, hogy a csomók mindig a subcutisban jelennek meg, fájdalomtalanok, nemcsak az alsó végtagokon fordulnak elő, az epitheloid és lymphocytás sarjszövet jellemző rájuk.³ Az Erythema annulare centrifugum ritka kórkép, ma is a Darier leírásában ismerjük. Főleg a törzsön jelentkező gyűrűs szerkezetű beszűrődés, olykor hámlik, oka ismeretlen. A klasszikus Morbus Darier; a Dyskeratosis follicularis vegetans. Öröklődő betegség, szimmetrikus seborrhoeás területeken jelentkezik hyperkeratotikus göbcsékkal, a száj nyálkahártyáján papulákkal. A stratum spinosum sejtjeiben található „corps rond” képződményeket az illusztris szerző írta le, illetve nevezte el, a bennük levő basophil festődésű képleteket Darier „psorospermium” néven parazitáknak tartotta, azóta kiderült róluk, hogy degenerációs termékek. Ugyancsak ő írta le a zsíros szaruvá átalakuló acidophil szemcséket. Az Urticaria pigmentosában alkalmazott Darier-féle diagnosztikus tünet nagyon egyszerű. Dörzsölésre a bőrfelület csalánszerűen viselkedik. Gyermekkorban jelentkező betegség. Török Lajos szerint hízósejtes naevusszerű kórkép. Azóta kiderült róla, hogy szisztémás betegség, mivel gócai a RES-ben is megtalálhatók. Első összefoglaló munkája az 1900-ban megjelent Pratique Dermatologique, főműve a Précis de Dermatologie több kiadást ért meg és számos nyelvre lefordították.

Nékám nekrológja szerint „Darier jelentősége főleg abból áll, hogy a csupán klinikai vizsgálódás és a morfológiai ellenőrzés fölé bevezette még a biológiai gondolkodásmódot is, amely a legutóbbi években az immunbiológiai és az összehasonlító pathológiai kutatásokkal együtt a jövő fejlődésnek valószínű irányát képezi”. Nékám jó jósnak bizonyult.

Darier pedig maradandó hatású alkotó tudósnak, akit életrajza alapján minden kisajátítási szándék nélkül egy kicsit a magunkénak tartunk.

³ Lásd a Rajka–Szodoray-tankönyvet!

Julius von Wagner-Jauregg (1857–1940)

Bécs a múltban mindig vonzó hatást gyakorolt a magyar orvosokra még akkor is, amikor a pesti tanárgárda már méltó lett a Lajtán túli mestereihez. *Van Swieten* reformja óta nagy szerepet játszottak ebben a kiváló oktató egyéniségek. Ne feledjük el, *Semmelweis*, *Balassa*, *Markusovszky* és *Korányi Frigyes* a bécsi iskolán nőtt fel, majd a kül- és belföldi konkurencia erősödésével a birodalom központi univerzitása folyton újítani tudott. A 19. század második felében, midőn elméleti vonalon bennünket *Hőgyes Endre* és *Fodor József*, a klinikumokban a két *Korányi*, *Jendrassik Ernő*, *Bókay János* junior képviselt, ugyanakkor a császárváros egyetemének homlokzatán *Toldt* és *Brücke*, illetve *Billroth*, *Arlt*, *Meynert*, *Nothnagel* és *Freud* neve ragyogott. A lista korántsem teljes, elég az ottani magyarokra (*Kaposi*, *Politzer*) utalnunk (15). E nagy nemzedékbe sorolható *Wagner-Jauregg* professzor is, *Bárány Róbert* után a második bécsi orvosi Nobel-díjas.

A szifilisz-történet új periódusának három fontos dátuma fűződik nevéhez, mindegyike külön évfordulónak tekinthető. Ő közölte először 1887-ben, hogy lázas betegségek után a hűdéses elmezavarban szenvedőknél meglepő javulás tapasztalható (6), 30 év múltán 1917-ben malária tertiana beoltásával mesterségesen is bebizonyította (13), 1927-ben pedig megkapta érte a legmagasabb tudományos kitüntetést (4). Ha hozzávesszük még, hogy 1857-ben, azaz 140 esztendővel ezelőtt született, akár négyszeres jubileumról is beszélhetünk.

Julius Wagner, Ritter von Jauregg, azaz Wagner-Jauregg a felső-ausztriai Wels tartomány ugyanilyen nevű székhelyén látta meg a napvilágot 1857. március 7-én. Pénzügyi tanácsos apja jó nevelésben részesítette, a kötelességtudó fiú ezt meg is hálálta. Elemi és középiskoláit a Duna melletti Krems városában kitűnő eredménnyel végezte, érettségi vizsgát a bécsi Schottengymnasium diákjaként tett 1875-ben. A maturált ifjút mágnesként vonzotta a medicina. Igen érdekelte a kutatás, bár az állatkísérletektől idegenkedett. Jelentkezett Stricker professzor kórtani intézetébe, ahol tárt karokkal fogadták, de nem vett részt a kurare-vizsgálatokban. Elhatározta, hogy inkább kivándorol a fekete kontinensre. Terve azonban megghiúsult, nem ő lett a Stanley-expedíció osztrák tagja (15). Közben ugyanis orvosdoktorrá avatták. Két évig maradt a patofiziológiai intézet munkatársa, egyre erősebb affinitással a gyógyító gyakorlat iránt. Végre 1883-ban *Leidesdorf* pszichiátriai klinikáján jutott neki hely, ahol hamarosan megszerette új szakterületét. A megfigyelés volt a legerősebb oldala. Szenvédélyes természetjáróként is hamar észrevette az alpesi vidék tipikus betegségét: az endémiás golyvát és a következményes kretenizmust. Véletlenek egybeesése folytán a szomszédos Svájcban

éppen ekkor közölte Kocher a pajzsmirigy részleges kiirtására vonatkozó első eredményeit (16). Bécs büszkesége, Billroth is végzett thyreoidea-műtéteket, megállapították az eltávolítás ideális mértékét. A fenti tapasztalatokból Wagner-Jauregg elsőként vetette fel, hogy az endémiás kretinizmus pajzsmirigykivonattal kedvezően befolyásolható, így a hormonterápia egyik kezdeményezője. Híres és Nobel-díjas mégsem ezért lett. Leidesdorf intézetében megfigyelt egy paradox jelenséget, hogy hűdéses elmezavarban szenvedők állapota lázas betegségek (orbánc, malária, tífusz stb.) után meglepő javulást mutat. Ha ez igaz, talán mesterségesen is alkalmazni lehetne (6). Kísérletre ekkor még nem gondolt, csak ha „véletlenül” esnek át pl. malárián. Biztosra akart menni, különben még az állatkísérletekről is ódzkodott. Pedig a zárt osztályok kiszolgáltatottjait aligha kérte volna valaki számon rajta.

Emberi, kutatói kvalitásait idősebb kortársai joggal taksálták sokra, már 1889-ben, alig 32 évesen tanszékre javasolták a stájer fővárosba. Közben a lázterápia ügye és kérdésköre sem hagyta nyugton, hiszen a medicina akkori pápája, Koch szintén hasonlóval kísérletezett, sikertelenül. Ahogy a tbc-bacillusok felfedezője írta: „a tuberkulin hagyott cserben benünket” (17). Ezt az anyagot a fiatal grazi tanár is kipróbálta, de nem a tbc gyógyítására.

Hároméves kitérés után pályafutása végleges fordulatot vett: 1892-ben elhunyt a kiváló neurohisztológus Meynert professzor, helyére az Allgemeines Krankenhaus elmeosztályáról Krafft-Ebing került, az ő tanszékét töltötte be alig 35 esztendősen Wagner-Jauregg. A tuberkulin mint nem specifikus ingerterápia, továbbra is foglalkoztatta. Azt tapasztalta, biztatóbbak az eredmények, ha az ingerterápiát higany- és jódkúrával kombinálja. Erről 1909-ben a Budapesten megrendezett nemzetközi orvoskongresszuson is beszámolt (8). A magyar fővárosban ez nem hatott a meglepetés erejével, ugyanis ugyanott és ugyanakkor Donath Gyula pesti tanár szintén a hűdéses elmezavarnál alkalmazott lázterápiáról tartott előadást. Veterán ideggyógyásznunk tuberkulin helyett a natrium nucleicum szubkután oldatát ajánlotta, lévén kevésbé veszélyes a baktérium-toxinoknál (3). Közben egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a legjobban „irányítható” betegség e téren a malária, mert kinin adagolásával a kúrát meg lehet szakítani. A fertőzés mechanizmusa is egyre ismertebbé vált. A Wagner-Jauregg tanárral egyidős brit Ronald Ross bizonyította be az anopheles szúnyog vektor szerepét a váltóláz terjesztésében, ezért a felfedezéséért 1902-ben Nobel-díjat kapott. Nálunk id. Jancsó Miklós kolozsvári (majd szegedi) belgyógyászprofesszor számított igazi „szúnyogszakértőnek”. Ő is kísérletezett, de sajnos a plasmodium falciparum válfajával. A letális kimenetel miatt a folytatás elmaradt (9).

A paralysis progressiva kezelése lázkeltés helyett egyre inkább kémiai irányba terelődött. A trópusi zoológus német Schaudinn tanár 1905-ben felfedezte a „sápadt démonnak” titulált dugóhúzó szerű *treponema pallidum*ot, egy esztendő múlva Wassermann kidolgozta szerodiagnosztikai módszerét, majd a nagy Ehrlich, Hata nevű munkatársával eljutott a 606. számú arzenobensol vegyülethez, amely Salvarsan védjeggyel vonult be a gyógyítás történetébe (1). A luesz gyógyítása megoldottnak látszott, ám sajnos nem sokáig. Időközben Wagner-Jauregg visszatért eredeti témaköréhez, kiadta a „Myxödem und Kretenismus” (1912), valamint a „Lehrbuch der Organotherapie” (1914) című munkáját. Pszichiáter tanszékvezetőhöz illően foglalkozott törvényszéki orvostannal, szociálpszichiátriával, a beszámíthatóság elbírálásával stb. Az akkor divatos eugenika megítélésében óvatosabb a kortársainál (2). Az első világháborúban egy pszichiáternek a hadi neurózisok jelentették a legfőbb gondot. Az összeomlás előtti esztendőben már látta, hogy még a kevésbé toxikus Neosalvarsan sem lett „terápia magna”. A központi hatalmak nemcsak a háborút veszítették el, de a szifilisz elleni harcot sem nyerték meg. Wagner-Jauregg végre 1917-ben döntött: kilenc paralitikus beteget oltott be malária tertiannal. Közülük hat jelentősen, három tartósan javult, de mindegyikük tudta folytatni eredeti foglalkozását. Utána bátrabban kísérletezett. Nemzetközi porondra csak a háború befejezése után lépett; 1920-ban a hamburgi elmeorvosok összeövetelén számolt be eredményeiről.

Módszere futótűzként terjedt szét mind az öt kontinensen, a sikert mindenünnen „visszaigazolták”. További vizsgálatai tisztázták, minél frissebb a betegség, annál biztatóbbak az eredmények, a terápiát célszerű bizmut-kúrával kombinálni. A visszhang magyar földről meglepően kései volt ahhoz képest, mekkora szaktekintélynek számított. Minden hazai ideg-elmegyógyász járt az intézetében, tanítványa volt többek között *Benedek László*, előbb debreceni, majd budapesti professzor, nála nyert alapképzést a sorsanalízist kidolgozó *Szondi Lipót* (5). Több ízben járt a történelmi Magyarországon, a Csallóközben is végzett maláriakutatásokat, később a szegedi kísérletekhez ő adta a törzseket.

Az Orvosi Hetilap mégis csak 1921-ben hozott le egy 17 soros „apróhirdetést” a módszeréről. A recenzor Schuster Gyuláról annyit: ő végzett először és utoljára Ady Endrén lumbálpunkciót, négykeresztes eredménnyel (14). Az ideggyógyászok óvatossága a magyarázat rá, miért nem próbálták ki a költőóriáson sem a Neosalvarsant, sem a maláriaterápiát. Kockázatos lett volna, tekintettel Ady aorta-aneurysmájára. Páciensnek sem volt éppen ideális. Végül az influenzás eredetű láz aneurysma-rupturát okozott, alkoholos eredetű májzsugorodásnak nyoma sem volt.

Markusovszky lapjának hasábjain a tekintélyes *Pándy Kálmán* kételyeinek adott hangot. Szerinte elképzelhetetlen, hogy vascularisan károsult idegrendszert lázas felülfertőzéssel lehessen eredményesen kezelni (11). Az első utánvizsgálatok nálunk a szegedi ideg-elmeklinikán történtek. Két ambiciózus tanársegéd: *Nyirő Gyula* és *Stief Sándor* 30 beteg kezeléséről számolt be a Hetilap 1924-es évfolyamában (12), 23%-ban tökéletes, 40%-ban tökéletlen remissziót tapasztalva, 20%-nál nem változott, 17%-nál progrediált a dementia. A pszichés állapot általában javult, de a laboratóriumi és szervi leletekben nem észleltek változást.

Példáson dokumentált dolgozatukkal ajánlották a maláriakezelést, az elterjedésre viszont még várni kellett.

A Habsburg Birodalom szétdarabolása után a császárváros még őrizte régi fényét, ami pedig az orvospépzést illeti, ott feltétlenül. A belgyógyász *Wenckebach*, a sebész *Eiselsberg* és a farmakológus *Hans Horst Meyer* mellett főleg *Wagner-Jauregg* vonzotta a medikusokat egy-egy szemeszterre. Az orvosi Nobel-díjat 1927-ben, hetven évvel ezelőtt kapta meg „a hűdéses elmezavar, dementia paralytica malária-oltással való gyógyításáért” (4). Betöltve 70. évét, 1928-ban vonult nyugalomba. Kitűnő tanítványa, *Pözl* (ő volt *Karinthy Frigyes* agytumorának bécsi konzultánsa)⁴ követte a katedrán. Iskolájából került ki: *Economo*, *Redlich* és *Stransky*.

Magánpraxisát megtartotta, tovább hódolt szenvedélyének, a turisztikának. *Freud* és közötté a kapcsolat mindvégig hűvös, de korrekt maradt, ahogy arra *Kenéz János* kitűnő megemlékezésében utalt (8). Sajnos, ugyanez nem mondható el tanítványai egy részéről. Megérte az Anschlusst és a második világháború kitörését. Ahogy a hadszíntér kezdett kiterjedni, úgy zsugorodott pacientúrája. 1940. október 1-jén, 84 esztendőskorában hunyt el. Rá emlékezve mondjuk, hogy az osztrák-magyar orvostörténet közös „sorsanalízisére” minden alkalmat meg kell ragadnunk!

IRODALOM: 1. *Alföldi B.*: Az Ehrlich-féle gyógymód (Schenk), Bp., 1910. – 2. *Benedek L.*: Julius von Wagner-Jauregg. Orvosi Hetilap, 1940. 41. sz. 534–535. old. – 3. *Donath Gy.*: Élete és munkája, önéletrajz (Horizont). Bp., 1940. 46. old. – 4. *Fóti M.*: Az orvostudomány és élettán Nobel-díjasai. Medicina, Bp., 1975. 135–138. old. – 5. *Harmat P.*: Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. München, 1986. 192. old. – 6. Jb. Psychiatrie 1887, Wien. Bd. 7. 94. old. – 7. *Kellner*

⁴ Kosztolányi Dezsőné: *Karinthy Frigyesről*. Bp., 1988. 158. old.)

D.: A Nobel-díjas orvosok élete és munkássága. 2. kiad. Bp., 1938. 172. old. – 8. *Kenéz J.*: In memoriam Julius Wagner Ritter von Jauregg (1857–1940). Orv. Hetil., 1965. 106, 2001–2003. old. – 9. *Nyirő Gy.*: Psychiatria. Medicina. Bp., 1961. 315. old. – 10. A malaria tertianának a hűdéses elmezavarra gyakorolt gyógyhatásáról. Orv. Hetil., 1921. 12. sz. 105. old. – 11. A paralysis progressiva (syphilises dementia) és a syphilis gyógyítása maláriával. Orv. Hetil., 1923. 28. sz. 344. old. – 12. A paralysis progressiva malaria tertianás kezelése. Orv. Hetil., 1924. 44. sz. 757–762. – 13. Psychiatr.-neur. Wochenschrift, 1918. Bd., 20., 132–251. old. – 14. *Révész B.*: Ady trilógiája. (Nova), Bp., 1935. 337. old. – 15. *Schönbauer, L.*: Das medizinische Wien (Urban-Schwarzenberg), Wien, 1947. – 16. Verhandl. dtsh. Ges. Chirurg., 1883. 32. old. – 17. *Unger, H.*: Koch Róbert. (Kunéry). Bp., é. n., 155. old.

Charles Nicolle (1866–1936) professzor Nobel-díja

A nagy francia tudós 1928. évi kitüntetése történeti távlatát tekintve ugyancsak érint bennünket. Az elmúlt századokban ugyanis nem a tbc volt főleg a külföldiek szemében a „morbus hungaricus”, hanem a kiütéses tífusz, ahogy arra Győry Tibor tanár már az 1901-s kiadású nagymonográfiájában rámutatott.

Másrészt a magas lázzal, jellegzetes kiütéssel és öntudatzavarral járó, több mint 50 százalékos halálozású betegség első pontos leírását az a kolozsvári születésű Jordanus Tamás adta, aki 1566-ban a török háborúk idején, a császári csapatok orvosaként járt a hódoltsági terület peremvidékén. Pontosan a komáromi táborban, ahonnan aztán a járványt a zsoldosok Európa viszonylag csendesebb felébe is elvitték.

Jordanus doktornak a „De lue pannonica” című könyve csak tíz évvel később, 1576-ban jelent meg, tőlünk nyugatra a Majna/Frankfurt egyik nyomdájában. Szülővárosában ugyanekkor jelent meg az első magyar nyelvű orvosi fűvészkönyv, Melius Péter Herbariuma.

A kiütéses tífusznak nemcsak etiológiája, de az etiomológiája sem volt egyszerű. Magyar megfelelője az éhtífusz, vagy „kiütéses hagymáz”. A hagymáz egyes orvos-nyelvészek szerint összefügghet a hagymával, melynek fogyasztását a megelőzésre, illetve gyógyítására ajánlották, de inkább „had mása” az, vagyis pusztítása nem marad el a hadviseléstől. Az éhtífusz az élelem hiányával került kapcsolatba, a flekk a foltocskákra utalt.

A lues itt nem a szifilisz szinonimája. Kóroktani és járványtani téren a század elején hatalmas zűrzavar uralkodott. A végvári harcok után a harmincéves háború, Napóleon oroszországi visszavonulása, a krími orosz-török háború a kiütéses tífusz legtöbbit emlegetett ideje.

Az első jelentős felismerés a járvány megfékezésére az 1903-as évhez fűződik. Ekkor kezdte figyelni a ruhatetű vektor szerepét egy Tunisba került francia tudós: Charles Nicolle.

A hetven évvel ezelőtti orvosi Nobel-díj tulajdonosa Pouen városában született 1866. szeptember 21-én. Orvos apja és bátyja egészen a „mikroszkópos szintig” befolyásolták pályafutását. A medicinát a szülővárosában kezdte elsajátítani, de doktori disszertációja már Párizsban jelent meg. A világhírű Pasteur Intézetben Roux professzor lett a mestere. Az örök rivális németekkel versenyezve ő kezdte meg a franciáknál az oltóanyag előállítását.

Munkájával annyira megelégedtek, hogy 1903-tól már önálló vezetésre érdemesítették. Kinevezték a Francia Afrikában kulcsszerepet betöltő Tunis városában az újonnan létesített Pasteur

Intézet élére. Ez akkor a birodalom szempontjából fontos és „bizalmi” állásnak számított. Itt véletlenül botlott a kiütéses tífusz kérdéskörébe. Csakhogy Nicolle zsenialitása nélkül egy több évszázados rejtély aligha oldódott volna meg.

Útját a „véletlenek” szegélyezték. Véletlenül érkezett januárban, amikor a beduin-törzsek behúzódtak a városba. A zsúfolt szálláshelyeken éppen akkor tört ki „véletlenül” egy kiütéses tífusz-járvány, amely nyár felé haladva fokozatosan szűnt meg. Ennyi véletlen után már látta, hogy a kórházban a betegség sajátosan viselkedik. Pl. azok kapják meg az ápoló személyzet közül leggyakrabban, akik a betegek ruhadarabjaival közvetlenül kapcsolatba kerültek (ápolónők, mosónők). Az orvosok közül pedig azok, akik a láztól delíriumos pácienseket kunyhóikban látogatják meg.

Az analógia önként adódott: ahogy a pestisnél a patkánybolha, a kiütéses tífusznál a ruhatetű tölti be a közvetítő szerepét. Egy újabb véletlen pedig egyenesen az életét mentette meg. Banális betegség miatt nem tudott a kijelölt járvány sújtotta részre ellátogatni. Aki helyette ment, a hivatás áldozata lett. Mikor a tetű vektor szerepe bizonyossá vált előtte, igyekezett a betegség cirkulációs folyamatát megszakítani. Legkézenfekvőbb láncszem a ruha sterilizálása, hatása is drámai lett, akár egykor Semmelweis idejében. Csakhogy azóta eltelt több mint félszázad.

Pasteur és Koch után, Roux mester mellett, a rivális és kiváló német bakteriológusok árgus szemei korszerű bizonyítást igényeltek. Macacus majmokat szerzett a kísérleteihez. Lázás betegek vérével sikerült a majmokat megbetegíteni, majd a fertőzést tovább vinni. Kiderült, hogy a meggyógyultak immunitást szereztek.

Járvány vagy járványveszély idején ilyen ápolókat kell alkalmazni. Az első világháború kitörésekor már mind a kezdeményező franciák, mind a tanulékony németek ezt a módszert alkalmazták, ami nem jelenti, mintha megszűnt volna a teljes járványveszély. A fertőzés folyamatából még hiányzott az a láncszem: mit visznek át a tetvek a betegről az egészségesre!?

Ez is megoldódott közben. A chicagói H. Ricketts patológus professzor már 1910-ben felfedezte a mexikói typhus exanthematicus kórokozóját, amiért az életével fizetett. Ugyanez lett egy Prowazek nevű cseh kutató sorsa is. A kiütéses tífusz kórokozóját végül 1916-ban H.d Rocha-Lima brazil származású hamburgi kutató fedezte fel, s lett a neve a két tragikus sorsú tudósról: rickettsia prowazeki.

Ez a coccobacillus alakú mikroorganizmus a köztigazdát is elpusztítja. Vakaródzáskor az elkapart tetű és annak ürüléke a bőrsebzéseken át fertőzi meg az embert.

Az első világháború után egy évtizeddel Charles Nicolle, a tunisi Pasteur Intézet igazgatója

megkapta az orvosi Nobel-díjat „a kiütéses tífusz elleni munkásságáért”. Úgy tűnt, mintha a DDT a tetvetlenítést végleg megoldotta volna, de a mellékhatások azóta óvatosságra intenek, így Nicolle módszere nem avult el. Hazájába csak 1932-ben tért vissza, ahol kinevezték a Collège de France igazgatójává. Literátus lélek volt, az orvostörténet mellett több kötet elbeszélés és orvosfilozófiai írás őrzi az emlékét. Külön tisztelet illeti azért, hogy a Nobel-díj átvétele után nem sietett haza a párizsi Pasteur Intézet igazgatói székének átvételére. Nyugdíjas koráig maradt Észak-Afrikában, ahol a Fekete Kontinens közegészségügyének egyik védőbástyáját építette fel. Sokat foglalkozott a lepra, a trachoma, valamint a tipikusan trópusi betegségek járványtanával, az oltóanyagok nagybani előállításával. Észak-Afrika orvosai három évtizedig fordulhattak hozzá gondjaikkal. Amilyen csendben élt, úgy is hunyt el 1936. február 28-án. Pavlov professzor volt az év másik nagy halottja. A magyar szaksajtó mindkét Nobel-díjastól méltóképpen búcsúzott el.

Pro memoria Nicolaus Berend (1870–1919)

A jeles gyermekgyógyász *Preisich* Kornél szakkönyvtárájának előszava szerint a század elején „*Bókai* János iskolája mellett *Berend* Miklós, *Heim* Pál, *Szontágh* Félix iskolái vetekedtek a gyermekorvos-tudomány előbbre vitelén” (1). Közülük *Szontágh* Félix még *id. Bókai* János tanítványának számított, *Berend*, *Heim* Pál (és tegyük hozzá *Preisich* Kornél) már az ifjabb generáció jelentkezését jelezte. A vezető német pediátria *Heubner*, *Czerny* és *Finkelstein* tanárok irányításával ekkor kezdte tisztázni a csecsemők táplálkozási zavarainak kóroktanát és kialakulási mechanizmusát, melynek következtében gyógyszerek helyett a helyes táplálkozási terápia került előtérbe, kétségtelen eredményekkel. Ahogy *Bókai* professzor írta nagy történeti munkájában: „a tan kiépítéséhez magyar fiatal gyermekorvos kartársaim (*Berend*, *Heim* stb.) nem egy értékes követ szolgáltattak” (2).

Szontágh Félix a *dispositio* és a *diatézis*, *Heim* Pál pedig többek között a csecsemőkori hányást-hasmenést követő kiszáradás, ezen belül a só- és vízháztartási egyensúly felborulásának kóroktani hátterét tanulmányozta, amelyet később *Kerpel-Fronius* Ödön tisztázott nemzetközileg is elismert szinten. *Berend* Miklós viszont a Fehér Kereszt gyermekmenhely főorvosaként elsősorban gyakorlati kérdésekkel foglalkozott, megelőző medicinát alkalmazott, így sokkal inkább a francia *Grancher* és *Hutinel* „*antisepsie médicale*” koncepcióját fogadta el. Sajnos a sors kevés időt adott neki, Szerbia és Galícia világháborús golyózáporát megúsza, itthon viszont 1919 nyarán a Duna partján sétálva egy eltévedt lövedék vetett véget fiatal életének.

Berend Miklós a Szabolcs megyei *Nagykálló* szülőtte, miként a korszerű magyar belgyógyászatot megteremtő *Korányi Frigyes*, valamint a gyermekszemészet korai művelője *Vidor* Zsigmond. *Berend* Miklós édesapja *Bleuer* Miklós *Korányi Sebald* kollégája volt, együtt istápolták a szegény szabolcsi népet. Amikor *Berend* Miklós 1870-ben megszületett, *Korányi Frigyes* már a főorvosi kar büszkesége. *Berend* névre medikus korában magyarosított. Nem mindennapos képességeit bizonyítja, hogy alig 22 éves korában avatták orvosdoktorrá az 1891/92-es tanév végén. Forradalmi idő ez a medicinában, ekkor jelent meg *Behring* híres könyve a szérumterápiáról (3), amelynek hatásosságáról a fiatal gyermekgyógyász tanár *Bókai* János számol be az Orvosi Hetilap hasábjain (4). A friss diplomás doktor művészi hajlamokkal megáldott, lírikus lény, így szinte törvényszerű, hogy a *Stefánia Kórházban* *Bókai* tanár oldalán kezdte pályafutását.

Első cikkeit *Preisich* Kornéllal közösen írták (5), valamint az Orvosi Hetilap 1893-as évfolyama a *rostonyás tüdőlob intermittáló lázmenetű alakjairól* szóló tanulmányát közölte. Fő hivatkozási

forrásai: Korányi Frigyes és Nil *Filatov*, akik a pneumonia szaktekintélyének számítottak. Mivel a láz intermittáló jellegű, alapteregségként felmerül a váltóláz harmad- vagy negyednapos formája, azonban a lépmegnagyobbodás hiánya,-valamint a kialakult klasszikus tompulat és crepitatio a tüdőlobot valószínűsítette. Intermittáló lázmenetet írt le Nil Filatov az influenzához társuló pneumoniáknál, ahogy szerzőnk azt megállapítja (6). A láz kinin adagolása nélkül, vizes borogatásra is megszűnt, amely szintén kizárta a malária lehetőségét. Ne feledjük, abban az időben minden hasonló lázgörbénél gondolni kellett a *plasmodiumok* szerepére, melynek vizsgálatát rendszerint elvégezték.

A következő önálló cikke már a diftéria szérumenterápiájával foglalkozott. Az Orvosi Hetilaphoz tartozott az „*Újabb gyógyszerek és gyógymódok*” című melléklet, *Bókai Árpád* szerkesztésében, ennek egyik évfolyama hozta a szérumenterápiáról szóló közleményét (7). A hatásmechanizmust illetően a vélemények megoszlottak. *Behring* szerint a szérum beadásával egyszerű vegyi semlegesítésről van szó, míg *Buchner* az immunisatio híve. Holott mindkettő érvényes, betegségnél az antitoxin a toxint közömbösíti, egészségesnél viszont aktív immunizálás indul be. *Bókai János* tanár adatai alapján 1895-ben savókezelésre a gyógyulás már elérte a 75%-ot, croupos esetekben pedig az intubációs időt közel a felére csökkentette, azért kevesebb a decubitus, valamint ennek következményeként, a másodlagos légcsőmetzés. Csökkent a komplikációk (szívgyengeség, hűdések) száma, kivált az akut stádium elmúltával. A betegek első esetben a *Behring* szerinti 1000, az operáltak pedig 1500 egységet kapnak. Célszerű az adagot másnap megismételni, így a gyógyulás optimálisnak mondható. *Bókai* nevét akkor, a nemzetközi irodalom is *Baginsky*, *Welch* és *Gillet* tanároké mellett említette, így *Berend Miklós* tanársegéd „elfogultsága” teljesen érthető és indokolt.

Berend Miklós és *Preisich Kornél* nem mindennapos ambícióját bizonyítja, hogy a szerzőpáros tollából jelent meg „*A magyar gyermekgyógyászat compendiuma*” 1899-ben, amikor még egyikük sem töltötte be a 30. életévét. *Bókai János* egyetemi tanár szerint ez az első magyar nyelvű gyermekgyógyászat még akkor is, ha- „csak compendium jellegével bír” (8). *Baginsky*, *Henoch* és *Nil Filatov* német nyelvű munkái mellett szívesen hivatkoznak a *Bókai–Kétly–Korányi: Belgyógyászat kézikönyve* megfelelő fejezeteire, különösen a fertőző betegségekre vonatkozóan. A kompendium közel 600 oldalas, könnyen áttekinthető beosztással, különösen kihangsúlyozva a gyermekkor élettani és kórtani sajátosságait. A táplálás és gondozás kiemelt rész, a preventív szemlélet koncentrátuma. Szép szabatos szaknyelvre rutinos tankönyvírók becsületére válna. Noha illusztrációt nem tartalmaz, ugyancsak megkönnyíthette a gyermekorvoslás elsajátítását. *Berend*

Miklóst 1903-1904-ben a gyermekgyógyászat tárgyköréből magántanárrá habilitálták, Preisich Kornél pedig egyre inkább Heim Pál társszerzőjévé szegődött. Az 1899-es esztendő fontos dátum a magyar gyermekorvoslás történetében. Ekkor jelent meg a már említett pediatriai kompendium, valamint megalakult a *Fehér Kereszt* Országos Lelencház egyesülete. Ezen egyesület alapította 1907-ben a Tűzoltó utcai Fehér Kereszt Gyermekkórházat, amelynek élére Berend Miklós magántanárt nevezték ki. Ez lett alapja később a H. számú Gyermekklinikának.

A jeles magántanár kinevezésével egy időben jelent meg a „Therapia” sorozatban *A csecsemőbetegségek orvoslása* című hiánypótló munkája, amely e téren teljesen úttörőnek számít. Szükséges megemlíteni, hogy tíz évvel korábban *Stauffer* Vilmos professzor, a fiatal gyermekgyógyász tanársegédet hívta meg a II. sz. Női Klinika újszülött-osztályára tanácsadó orvosnak (9). Egyesek szerint a 20. század a „gyermek százada”, amelyről Magyarország abban az időben igen távol állott. Ahogy Berend doktor megállapítja, még szükségesek lennének csecsemő- és gyermekvédő egyesületek, továbbá miként Franciaországban, itt is lehetőséget teremteni, hogy a munkásnő *a gyáron belül helyezhesse el gyermekét*. A szociális feladatok legalább akkorák, mint az orvosiak, nem szólva az anyaság fogalmának átértékeléséről és a lakásviszonyok megjavításáról. Sajnos, Berend doktor sorai nyolc évtizedes távlatlaltal sem időszerűtlenek. Ami még inkább indokolja megemlékezésünk jogosságát. Az exsudatív diatézist Czerny értelmezésében tárgyalja, amely csökkent immunitással, következőképp fokozott betegség hajlammal jár együtt. Szerzőnk abszolút szoptatáspárti, véleményét később külön füzetben fejtette ki. A hosszú könyvet úgy lehet röviden jellemezni, hogy egyes fejezetei mai szakmunkában is elmennének.

Következő műve *A szoptatás, a mesterséges táplálás és a csecsemőkori bélbajok* 1908-ban jelent meg. Mindkét munka a *Gerlóczy* Zsigmond szerkesztette Egészség Könyvtára sorozatban jelent meg. Híve Berend Miklós a nőemancipációnak, *de nein a szoptatásról való lemondás árán*. Mert a gyermek joga — úgymond — az anyatej! Megengedhetetlen, hogy a „nők decoletage-át mindenki láthatja, csak a saját kisdedeik nem!” (10). Ami az emésztést illeti, rámutat: Pavlov kimutatta, hogy az étvágygerjesztő ingerek nemcsak fokozott száj nyálprodukciónal járnak, de az emésztőnedvek energikus és nagy mennyiségű elválasztását idézik elő: ezek nélkül pedig az emésztés kéllőleg nem történhetik meg” (10). A bélbajokat – hangoztatja – a helytelen és mesterséges táplálás idézi elő, a szervezet védekező képességét is kockára téve. Az elkövetkező években egymás után nyíltak meg az országos lelencház vidéki intézetei, működésükről a *Fehér Kereszt* naptára tudósított. A mintát Berend Miklós munkája szolgáltatta, akinek neve azért nem tűnt el a gyermekgyógyászati szak-

lapokból.

Életének utolsó fejezete a világháborúhoz kapcsolódik. A vészes vihar kitörésekor népfölkelőkkel vonult a déli frontra, ahol higiénikus előjárója *Dalmady Zoltán* volt. Az uszító dalok zajában egyetlen melódiát hallott, „a legfájdalmasabbat, amely valaha egy nemzet szívéből született: a himnust” (11). A szerb frontról rövidesen *Galiciába* vezényelték, immár nem önkéntesként, s az 5. honvéd huszárezred törzsorvosa lett. A háborús képek *Mednyánszky* László megrázóan sötét színeit idézik, csak galéria helyett most már a valóságban. A *limanovai* hómezőn, ahol, miként *Mednyánszky* festményein, csak áldozatok vannak. És sebesültek az alkalmi sebész alkalmi műtőasztalán.

Harctéri naplója szerencsés hazajövele után 1916-ban jelent meg. Amikor 1917-ben megalakult a *Stefánia Szövetség*, *Madzsar József* és *Juba Adolf* mellett *Berend Miklós* az egyik alapítója. Aki jól ismerte a csecsemőhalálozás hazai okait (12). Soha nem politizált, hacsak gyermekvédő buzgalmát nem tekintjük annak. A Tanácsköztársaság évében sem a vörösök, sem a fehérek elől nem bújt el. Sajnos, túlságosan bízott ártatlanságában. Így történhetett meg, hogy június 24-én a Duna-parti sétája alkalmával egy fegyveres őr halálra sebezte. Megbízható forrás szerint az eset nem volt véletlen (13). A szomorú tényen kívül az indítékok ma már tisztázhatatlanok. Az viszont biztos, hogy a nevét viselő fiát, az ígéretes belgyógyászt 25 évvel később a hatalmi csőcselék agyonverte. Mindketten az erőszak áldozatai lettek.

Mestere írta nekrológiájában: „halálát őszintén gyászoljuk, mert férfikorának delezőjén, teljes munkabírás idején, midőn joggal még sok érdemes munkát várhattunk tőle, hagyta üregegyen működése körét” (14).

Berend Miklós doktor neve így is professzori gyakorisággal fordul elő a magyar gyermekorvosi bibliográfiában.

IRODALOM: 1. *Preisich Kornél*: A magyar gyermekgyógyászati irodalom száz éve. Bp., 1950, 5. o. – 2. *Bókay János*: A gyermekorvostan története. Bp., 1917. 85. o. – 3. *Behring*: Die Blutserumtherapie. Leipzig, 1892. 4. Orv. Hetil., 1892. – 5. Orv. Hetil., 1894. – 6. Orv. Hetil. 1893. 572. o. – 7. Orv. Hetil., 1895. Újabb gyógyszerek és gyógymódok, 13–15. o. – 8. *Berend Miklós – Preisich Kornél*: A gyermekgyógyászat compendiuma. Bp., 1899. Előszó. – 9. *Berend Miklós*: A csecsemőbetegségek orvoslása, Bp., 1907. VI. o. – 10. *Berend Miklós*: A szoptatás, a mesterséges táplálás és a csecsemőkori bélbajok. Bp., 1908. 6. o. – 11. *Berend Miklós*: Harctéri naplója Bp., 1916.

4. o. – 12. *Berend Miklós*: A csecsemőhalálozás magyar okai. Bp., 1910. - 13. Magyar Zsidó Lexikon Bp., 1929. 109. o. – 14. Bókai János nekrológja. Orv. Hetil., 1919. 350. o.

Victor Heiser (1873–1972), a világotazó orvosíró

Az egyik New York-i klinikán hunyt el 99 éves korában *Victor Heiser* amerikai világotazó orvosíró, az „An american doctor's odyssey” szerzője. Magyarul „Egy orvos bejárja a világot” címmel volt az „Elfújta a szél”-lel egy időben, vele közel egyenrangú könyvsiker.

Ilyenkor szokott az a tiszteletlenül bizarr és bosszantóan találó kérdés előtolakodni: „Hogyan, hát ez az ember még élt?”. A válasz rá lakonikus és tömör: „Igen, jóval túlélte önmagát”.

A bestseller azonban nem mindig intézhető el kézlegyintéssel „a siker mindig gyanús” elve alapján. Tömegigényt elégít ki, javát az irodalomtörténet is jegyzi (néha elrettentő példaként), a kritika szigora csak akkor indokolt ellene, ha klasszikus mezben akarna tetszelegni. *Heiser* regényes közegészségügyi naplója nem szándékozott *Dr. Arrowsmith* tőszomszédja lenni a parnasszuson, korának ízlés-analízisét sem szükséges elvégezni a siker magyarázatához. Egy szamaritánus érzésű fiatal amerikai orvos 16-szor járta körül a pandémiákkal és endémiákkal sújtott gyarmati világot, egzotikus tájakról és népekről írt a sokat utazó nagyvonalúságával és a higiénikus akadémikus aprólékosságával, s mindez elegendő élmény volt egy sikert ígérő olvasmányhoz.

A pennsylvaniai Conemaugh völgyében fekvő Johnstownban született. A közepes módú farmer szülők egyetlen gyermeküket taníttatásra szánták így a hegedüléstől a nyelvek magoltatásáig minden többletet biztosítani akartak ahhoz, hogy a kedve végképp elmenjen a tanulástól. Drámai fordulatot hozott életében szülei váratlan elvesztése. Az 1889-es Mississippi-völgyi árvíz a saját lakhelyük alá temette őket, apjának a holttestét meg sem találták és a jól sportoló diák is csak nehezen menekült meg egy gerendába kapaszkodva. A teljesen egyedül és tanácstalanul maradt ifjút ezután már lekötötte a tanulás. Érettségi után előbb a gépészeti főiskolára, majd a philadelphiai orvosi egyetemre iratkozott a Jefferson Orvosi Kollégiumra. Az orvoskar elvégeztével a Lankenau kórházba került bentlakónak. Egy éves gyakorlat után a kalandvagyó, senkihez sem tartozó fiatal orvos már a tengerészetenél érdeklődik lehetőségek iránt. Friss ismereteivel és jó fellépésével sikeresen teszi le a felvételi-alkalmassági vizsgát, s 1898-ban a nyugati partok kikötőiben kamatoztatja a közegészségügyi képzettségét a bevándorlók kétesen heterogén, de teljesen kiszolgáltatott tömegei között.

Sikeres működésének elismeréseként rövidesen Európába jött, hogy a nápolyi kikötőben helyszíni szűrővizsgálataival takarítsa meg az alkalmatlanok hajópénzét. Megbízható munkája révén felettesei szaktekintélynek ismerik el és a Nápolyban tartott Nemzetközi Tüdővészellenes Kongresszuson (ahol a nagy Virchow-val ismerkedett meg), már hivatalosan képviselte Amerikát.

Érdeklődése állandóan fokozódott a trópusi betegségek iránt, ezért Kairóba utazott a vezető európai bakteriológusok kutatási és találkozási helyére.

A legújabb ismeretek birtokában határozza el, hogy a Csendes-óceán szigeteire megy, ahol nemrég zajlott le a spanyol–amerikai őrsváltás és a spanyol örökség nem valami kedvező járványügyi körülményeket hagyott hátra. Így fogalmazta meg az akkor higiénikus-evidenciának egyáltalán nem számító nézetét: *„Amíg engedjük, hogy a keleti ember betegség-sújtotta maradjon, állandó veszedelmet fog jelenteni a nyugati számára, aki makacsul ragaszkodik ahhoz az elképzeléséhez, hogy egészséges tud maradni betegséggel, járvánnyal körülvett kis körben is.”* Így került 1903-ban a Fülöp-szigetekre, későbbi működésének és beszámolóinak kedvenc helyére. A szigetcsoporthoz valóságos kísérleti telepként kínálkozott a bubópestis, a kolera, a malária, a beri-beri, a „trópusi szifilisz” és lepra tanulmányozására. A bakteriológiai felfedezések nagy korszaka után ennél izgalmasabb feladatot nem is találhatott volna. A katonák, misszionáriusok, üzletemberek után mindenütt megjelentek a tudós expedíciók is, az új területek közegészségügyi veszélyeinek felderítésére és elhárítására. Természetesen ennek hasznát nemcsak a gyarmatosító fehérek látták. Hihetünk Heiser doktor beszámolójának, hogy nem volt könnyű dolga a bennszülöttek szokásaival és előítéleteivel. Kísértetiesen azonos vádak hangzottak el, akár a múlt századi magyarországi kolerajárványok idején, csak itt az *„idegen orvosok mérgezték meg a kutakat; s azt is rebesgették, hogy az amerikaiak meg akarják semmisíteni a filippin-fajt”*.

Heiser élelmes ember és jó szervező lévén, a kor csaknem valamennyi szakmai kiválóságával kapcsolatban volt, hogy eredményeiről lehetőleg első kézből értesüljön, azokat a gyakorlatban kipróbálhassa és a saját tapasztalataival szembesítse. A framboesia-eseteihez pl. Paul Ehrlichtől a 606-os Salvarsant. kitűnő eredménnyel.

Néha a jól időzített véletlenek szerepe eseménymódosító a járványtörténelemben. Akár *Frederick Taylor Gates* tiszteletes esetében, aki midőn 1901-ben elolvasta a nagy *Osler* könyvét a „Gyakorlati orvostudomány”-ról, fellelkesülve futott a tudománytisztelő és arra áldozni tudó *Rockefeller*-hez, hogy rábeszélje egy orvosi kutatóintézet megalapítására. Első elnöke *Simon Flexner*, a nagy bakteriológus első munkatársai között találjuk a híres, később Nobel-díjas sebészt, *Alexis Carrelt*.

Bár, ahogyan azt Heiser írja: *„A kezdet nem sok jóval biztatott. A Rockefeller-névnek olajszága volt és üzleti múltjáról sok tévhit keringett”* – mégis, alapítványa az amerikai orvostudománynak óriási lendületet adott, nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a világ tudományos életének élvonalába kerülhetett.

Kézenfekvő, hogy a világot bejárni kívánó fiatal közegészségtanász *Heiser* a Rockefeller-alapból kapta útjaihoz a nem csekély anyagi támogatást. *„Rövid utazást tettem az európai fővárosokban. Néhány órát szoktam a budapesti Országos Közegészségügyi Intézetben (Rockefeller-intézet) tölteni, aztán Bécsbe ugrottam föl.”* Természetesen sokkal hátborzongatóbb fejezetei is vannak a könyvnek. Pl. amikor Japánból sárgalázssal fertőzött tengerimalacokat szállítottak Amerikába a Flexner-intézetbe Noguchihoz, az imbolygó, öreg gőzhajón csak a hullakamrában jutott hely a kísérleti állatoknak. Ott kellett a fertőzött állatból az egészségesbe átvinni a kórokozókat, miközben egy hulla esett a nyakába. De ez őt nem zavarta, hullával a nyaka között, imbolygó hullalábbal az orra előtt végezte el a krimibe illő tudományos műveletet. Mindez nem elképzelhetetlen és nem megbocsáthatatlan fogás. A kissé patetikusra sikerült küldetés-tudatának megfogalmazása a következőképpen igyekszik meghatni az olvasót: *„Küldetésem az volt, hogy a Kelet aranyablakát kinyissam az egészségügy evangéliumának és az emberek milliói, akik nem szólalhattak föl, hogy megkapják a nekik járó jogokat, szintén részesülhessenek a tudományos felfedezések jótékonyágában és végre ők is elnyerhessék az egészség föltételeit”.*

Találkozott a század két nagy hindujával, *Gandhival és Tagoreval*, mindkettővel vitába szállt, mert nagy előítélettel tekintettek a modern, nyugatról jövő orvostudományra. A régi hindu orvoslás ellenségét látták benne. Egy korszerűen gondolkodó higiénikus fülében nem csenghetett rokon-szenvesen a nagy *Gandhi* nyilatkozata: *„Nincs jogunk a szúnyogok, legyek, tetvek, patkányok vagy bolhák életét elvenni. Ugyanolyan joguk van az élethez, mint nekünk”.*

Találkozott *Hailé Szelasszié* etióp császárral, aki kezdetben szintén gyanakodva fogadta a civilizáció közegészségügyi vívmányait. A mintegy húsz év alatt tizenhatszor utazta körül a világot. Kb. negyven országban végzett higiénikus megfigyeléseket. 1935-ben aztán köszönő levelet írt a Rockefeller Intézetnek, utazásainak befejeztét jelezve. Még ez évben megírta regényes útibeszámolóját, s kiadásával a remélt siker nem maradhatott el. Csaknem valamennyi kultúrnyelvre lefordították. Eddigi életét a következő sorokban foglalta össze: *„Az olyan életpálya, mint az enyém, szükségszerűen megfosztott a szoros családi szálaktól s egyéb kapcsolatoktól, amelyek gazdaggá teszik életünket. De ezt a hiányt sokszorosan kipótolta az a lehetőség, hogy a laboratóriumok felfedezéseit elvihettem a betegség-verte milliók közé, akiknek alig volt reményük és módjuk a segítségre.”*

Közel negyven évig élt még ebben a tudatban. Könyvét a bestseller-listán számon tartják, de már alig-alig olvassák.

Azóta az egykor nagy hírű világutazó-orvos-író, legalábbis a nemzetközi érdeklődést megmozgatóan, csak a halálával hallatott magáról.

W. M. Bayliss (1880–1924)

A huszadik század első évtizedeiben az angol fiziológia olyan klasszikus nagy korszaka következett, mint például a francia volt előtte ötven évvel, *Magendie*, majd *Claude Bernard* idején. Elég *Starling*, *Sherrington*, *Hill* és nem utolsósorban *Bayliss* nevére hivatkozni, hogy a farmakológus-fiziológus *Dale* alapvető kutatásait ne is említsük. Közülük *Bayliss* dőlt ki leghamarabb a sorból, 1924-ben. Maradandó munkásságot fejtett ki a perifériás vérkeringés, a hasnyálmirigynedv- elválasztás ideg- rendszeri szabályozása, valamint a bélmozgás egyirányú működése területén, felfedezte a secretin nevű hormonszerű anyagot, és Cannon amerikai fiziológussal közösen számos megállapítást tett a shock mechanizmusára a világháború idején.

William Maddock Bayliss a közép-angliai iparvidék, a Cronin megénekelte „Black Country” központjában, Wolverhampton városában született. A tehetsős vaskereskedő *Bayliss* úrnak nem volt lelke a tehetséges, de törekeny alkatú fiát valamelyik katonás fegyelmű kollégiumba adni, így középiskoláit magánúton volt kénytelen végeztetni. Azt követően a feltörekvő polgárfi már a patinás University College hallgatója lett. Kissé zárkózott, elmélkedésre hajlamos egyénisége korán a kutatómunkához szegődött. Előbb *Sanderson* laboratóriumában dolgozott, majd főnöke oldalán átkerült az oxfordi Wadham College élettani intézetébe. Annak fölötté a nagy *Thomas Sydenham* szelleme lebegett. Itt szerzett magának ismert nevet, s figyelt fel rá *Schafer*. London gravitációs vonzását Oxford nem tudta sokáig ellensúlyozni, s a századfordulón már a fővárosban találjuk. Itt akadt méltó kutatótársra *Starling* személyében.

Pavlov híres kutyakísérletei után az emésztőmirigyek működése, köztük a pankréászé, az élettani érdeklődés előterébe került. *Bayliss* és *Starling* 1902-ben közölték a „The mechanism of pancreatic secretion” c. kísérleti összefoglalójukat. Megállapították, hogy a pankréásznedv- elválasztás idegrendszeri reflektorikus fázisát egy humorális követi. Ha a patkóbélbe 0,5%-os sósavoldatot visznek, a bél teljes denerválása esetén is megindul a szekréció. Szerintük a sósav a bélbolyhok borító sejtjeiben egy különleges anyag (secretin) termelődését váltja ki, amely a vérkeringésen át megindítja a hasnyálmirigynedv- szekréciót. Együtt vizsgálták a vékonybél motorikáját a vagus és splanchnicus idegek elektromos ingerlésére. Megállapították, hogy a bélbennék csak egyirányba, polarizáltan mozoghat. A híres szív- tüdő készítményében *Starling Bayliss* közreműködésével, úgy találta, hogy a szívizom erejének a inzulinhiány okozta gyengülését ellensúlyozni lehet a cukorkoncentráció megemelésével.

Starling vizsgálataitól függetlenül foglalkozott *Bayliss* a perifériás vérkeringés idegrendszeri regulációjával. Már a XIX. század közepén felismerte a nagy experimentátor *Claude Bernard* az ér körüli vegetatív idegfonatok konstriktor-dilatátor funkcióját. *Magendie* és *Bell* megállapította az ingerület egyirányú terjedését, *Bayliss* pedig bevezette az „antidrom” típusú ingervezetés fogalmát. Vagyis, amikor adott esetben azonos rostokon az ingerterjedés a centripetálissal ellentétes irányú is lehet.

Már egyetemi tanárként jelent meg 1914-ben a „*The Principles of General Physiology*” c. műve, amely nemcsak a orvosok, de a fiziológusok tankönyve is lett. Viszont ő volt az utolsó angol élet-tanász, aki egyforma beavatottsággal egymaga írta a tankönyv valamennyi fejezetét.

A világháborúban a shock patomechanizmusa érdekelte a leginkább. A közös nyelvet beszélő, hasonló érdeklődésű és jelentőségű tengerentúli tudóssal, *Cannon* fiziológussal felismerte, hogy a shock-állapot kifejlődésében nagy szerepe van a sérült szövetekből felszabaduló mérgező anyagoknak. A kórházi gyakorlat részére sós transzfúziókat, a kiürülés késleltetésére gumiarabikumot ajánlott.

Sokat foglalkoztatta a kolloidkémia és az elektrolitek elosztódási aránya a semipermeabilis hártya két oldalán, a *Donnan*-féle egyensúly szerint.

Alexis Carrel „Az ismeretlen ember” c. könyvében *Bayliss* megrovásokban részesül. Úgy mond „*abban a korszakban, amikor az élettant azonosnak vélték a fizikai vegytannal, a Loeb Jack és Bayliss korszakában elhanyagolták a szellemi működések tanulmányozását*”. E vád jogosságát nem feladunk kétségbevonni, csak adalékul idézzük a Nobel-díjas tudós különvéleményét. *Bayliss* a munkásságával számos tudományos elismerést, társadalmi megbecsülést, nemesi címet, akadémiai tagságot, külföldi tiszteletbeli tagságokat érdemelt ki.

A világháború évei után sokat gyengélkedett. A kutatás-oktatás gondjai egyre inkább a méltó tanítvány, *Hill* vállaira nehezedtek. Az angol fiziológia e nagy érájának egyik fő részese, *W. M. Bayliss* 1924-ben halt meg hosszas betegség után, augusztus 27-én.

Georges Duhamel (1884–1966), a világjáró–világhírű orvosíró

Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes halálakor tűnődött rezignáltan Márai Sándor a magyar irodalom keserű dilemmájáról. Tele van magános óriásokkal, de nincs jelen a világirodalmi köztudatban, s a nyelvi rokonalanság csak részbeni magyarázat. Az elismerés vigasztaló kivételének egy francia író említ, aki eljött meglátogatni a gingiva cc.-val halálba révülő Kosztolányit, hogy elernyedte kezét az európai írók nevében megszorítsa.

A látogató Georges Duhamel volt, az Académie française halhatatlanjainak egyike, a világjáró–világhírű orvosíró.

Franciaországban éppen az ő és becslése szerint minden második embernek kézirat lapul a zsebében, hogyne lenne hát az hagyományos „foglalkozási betegség” az orvosoknál Rabelais földjén? Egyik betűvető hajlamú, de a fonendoszkóp mellett kitartó francia, név szerint Campan doktor régi ismerősünk. Illyés Gyula találkozott vele a provanszál tájon, és örökítette meg a második világháború utáni franciaországi útjegyzetében. Versfordítását lehetetlen nem idézni:

„Dél karmai között fehéren zörög a kalász a tág júliusban.

Hosszan-búsan

harmónikázik a szél.

Nagy szalmakarjaival hányja már keresztvetéseit a dülökre a nyár.”

A francia szöveg ismerete híján jogos a gyanú, hogy jobb az eredetnél.

Ha a franciáknál orvos-íróról esik szó, Rabelais után Duhamel nevére gondolunk. Kilencven éve született Párizsban. Szajna parti szülővárosát jól ismerte, hiszen nyughatatlan családja évente legalább kétszer változtatott lakást. A századforduló szellemi fővárosa a világkiállítástól, a Dreyfus-pertől és a képzőművészet nagy meghökkentő megújulásától hangos. A bohémek kara és a diákok a nagy szimbolistákat szavalják, s ahány érzékeny fiatal, annyi szárnypróbálgatás. A Claudel bűvöletében betűre eszmélő balparti diák, név szerint Georges Duhmel már az „unanimisták” között Jules Romains, René Acros, Charles Vildrac társaságában tart a huszadik század felé. Egyszerre iratkozott a medicinára és a' parnasszusra. Előbb az utóbbin habilitált 1907-ben egy verses kötettel, majd két évvel később az orvoskaron. Friss orvosi diplomával a Mercure de France (Böloni György szerint Ady kedvenc lapja) vers és színház rovat vezetője lett. Itt találkozott egy szép és tehetséges színésznővel,

későbbi feleségével.

Az első világháborúban sebésznek jelentkezett a frontra. Idejét nagyrészt a gázödémások között, azokat ápolva-gyógyítva töltötte. Feljegyzéseiből született az első igazi Duhamel-könyv, a „Vie de martyrs”. Szegény amputált végtagú „nyomorultjai”: Lerondeau és Carré nem hősök, hanem áldozatok. A magyar olvasónak egy rokonművész jut az eszébe, a lövészárkok festője, Mednyánszky László, aki hasonló erővel és drámaisággal örökítette meg képein a háború névtelen szenvedőit. Ez a könyve több mint száz kiadást ért meg. A következő, a „Civilisation” 1918-ban már a Goncourt-díjat, az összefoglaló „La Possession du monde” az európai hírnevet biztosította neki.

A húszas-harmincas években egymás után jelentek meg nagy regényciklusai, a Salavin- és Pasquier-sorozat, útibeszámolói, esszéi. Louis Salavin vagy Laurent Pasquier a műítészek szerint ugyanolyan ismert típus alakja a francia irodalomnak; akár Tartuffe, Jean Valjean vagy Jacques Thibault. André Maurois leginkább Rousseau és Dosztojevszkij hatását véli felismerni írásaiban. Nagy utazó volt, különösen szerette a kis demokratikus országokat, Hollandiát, Dániát, Svájcot. Az amerikai technokrata világtól kifejezetten idegenkedett. Az októberi forradalom tizedik évfordulóján a Szovjetunióba is ellátogatott. Beszámolója „lírai impressziók”, elfogultság- és statisztikamentes bepillantások a nagy ország vajúdo életébe. Viszonzásképpen Párizsban Majakovszkijt fogadta. Magyarországra is ellátogatott 1936-ban, a betegágyban kereste fel a „legfranciásabb” magyar író. Kosztolányi Dezsőné a következőképpen elevenítette fel: „Duhamel, francia író, meglátogatta őt a kórházban. Felkorbácsolt izgalommal fogadja ezt a látogatóját, karosszékben ülve. Megverettségét, elesettségét most még jobban és egyszerre érzi, a kiváló francia kartárs és orvos jelenlétében. És milyen előkelő módon bókol neki, Duhamel legutolsó, már az 5 betegsége idején megjelent könyvéből idéz szó szerint. A francia író megcsókolja búcsúzóul s künn a folyosón sírva fakad”.

Pérelly Imre, a később tragikus véget ért festő 1931-1939 között Párizsban festett „Fekete-fehér képek” c. albumához Duhamel írt meleg hangú ajánló sorokat. „Ismerem ezt a tömeget, évekig jártam ezeket a sikátorokat, testvéremnek, Salavinnak, annak a fájdalmas lénynek társaságában, akinek elmondtam a történetét és akivel Pérelly Imre bizonyosan találkozott, este, a kis boltok világánál, a párizsi ködben”.

Noha 1937-ben a gépesített szórakoztatóipar még nem élte fénykorát, könyvet írt ellene, a könyvek védelmében. A mozival szemben egyoldalúan elfogult.

A szenvedélyes utazó 1938-ban megállni kényszerült. Nyáron Valmondois vidéki menedékéből kezdte aggódva figyelni a világot. Gyermekeivel zenekart alakít, ő maga kitűnően játszott fuvolán. A

„Positions françaises” c. könyvében megírta az 1939-es esztendő eseménykrónikáját, a második világháború előestéjét. „Inter arma caritas” jelszóval 1940 nyarától ismét gyakorló orvos. Tagja az írók ellenállási csoportjának; s az akadémia titkáráként képviseli a nagy krízisét élő Franciaországot. A sebészet mellett leginkább a közegészségügy érdekelte. Az akadémia sebészeti ülésein mindig részt vett.

A „Paroles de médecins” c. kötetét a háború alatt írta és 1946-ban jelent meg Monacóban. Külön fejezeteket szentel Charles Nicolle professzornak, akitől nemcsak bakteriológiát, de filozófiát is tanult. Árnyaltan ábrázolt tudósalakja a Pasquier-sorozatban is megtalálható. Felhívta a figyelmet a természetben levő egyensúly megbontásának veszélyeire, idézve Sallustius híres mondását: *quieta non mo- vere*.

Az unanimitán kezdő Duhamel a második világháború után az egzisztencializmus felé hajlott. Az 1958-ban megjelent „Le Complex de Théophile”, majd 1960-ban a „Nouvelle du sombre empire” már a Sartre–Camus hatás duhameli megnyilatkozása.

Nem volt stílust és irányzatot teremtő mester, de hatása azokéval vetekedett. Maurois szerint csillogóbban lehet írni, de becsületesebben aligha. Öregségére ismét a kedves Valmondois családi környezetébe húzódott. Nyolcvankét éves korában hunyt el, 1966-ban.

Furcsa-jóságos arca, a kicsit Bernard Blier karakterszínészére emlékeztető atyai profil azóta kicsit elmosódott. Népszerűsége-olvasottsága nálunk nem vetekedett a két világháború között Romain Rolland avagy du Gard, később Camus-éval, s ez nem csupán a fajsúlybeli vagy originális különbséggel magyarázható. Meglepő visszapillantani, hogy annak idején a sikeres orvos-írók könyveinek fordítási özönében Duhamel milyen szűk helyen szerénykedik. Leglelkesebb híve, Komor András fordításában jelent meg az „Éjféli vallomás” 1927-ben, a „Két ember” 1935-ben. Ismertetést is kétszer írtak róla a Nyugatban. Illyés Gyula 1940-ben a „Napló” címűt fordította le (Journal de Salavin). Oltványi Imre posztumusz fordítása „A vigasztaló zene” 1964-ben jelent meg. Ez a fordítási lista elég sovány a mintegy száz kötetből.

Irodalmi konstellációs helyét meghatározni nem a mi illetékességünk. De orvos-etikai írásaiból tellene egy haszonnal forgatható kötetre.

Wilder Graves Penfield (1891–1976) professzor portréja

Jürgen *Thorwald* híres könyve szerint a 19. a sebészek évszázada (1), ezen logika alapján viszont a 20. első fele az agysebészeté, melynek egyik legjelentősebb egyénisége az amerikai születésű kanadai Wilder Graves *Penfield*, a Montreali McGill Egyetem világhírű professzora, aki 1891-ben született és 1976-ban hunyt el. Századunk nagy neurokirurgusa, legbonyolultabb szervünk műtéti hozzáférhetőségének korszakát, valamint *Sántha* Kálmán „kór-szakát” idézi emlékezetünkbe.

Penfield kivételes problémalátó képességét egy tőle vett idézettel tudjuk a leginkább érzékeltetni. Szerinte „a neurológia a legnagyobb és legérdekesebb felfedezetlen terület az egész tudományban... Az agy és az elme titkai még rejtettek, ezen kapcsolatok tisztázása az orvostudósok örök feladata lesz” (2). Iskolájának jelentőségét pedig *Környey* István professzor a következő szavakkal jellemezte: „Penfield intézete nemcsak Foerster nyomán haladt, hanem minden új idegéletteni felfedezésben meglátta a klinikum számára rejlő értéket, és egyike a legmodernebb idegsebészeti intézeteknek, ahol a korszerű műtéttechnikát el lehetett sajátítani” (3). Kivételes képességével szintetizálta a neurohisztológia, a funkcionális neurofiziológia és a mikrokirurgia eddigi eredményeit, melyekből kinőtt a Penfield nevével fémjelzett agysebészet, a gyógyszerekkel nem befolyásolható epilepsziák műtéti kezelése, a nagyagykéregnek elektrostimulációs módszerrel való feltérképezése, bizonyos funkciók lokalizációja, a „centrencephalicus rendszer” fogalmának körvonalazása. Végleges, vitatott, vagy éppen ösztönző hatású eredményeit közleményei, könyvei, valamint tanítványai őrzik, az általa alapított „Neuro” becenevű intézet azóta fogalom az egész világon. Az orvostörténetben Cushing mellett a helye, s ennél nagyobb elismerést aligha lehetne állítani *Sántha* Kálmán egykori mesteréről.

Wilder Graves Penfield 1891. január 26-án született „vadnyugaton”, a Washington állambeli Spokane településen (híres vízesés található a város közelében), ahová apja többgenerációs orvoscsalád tagjaként az 1880-as évek nagy „aranyláza” idején került. Az Államok jobb iskolái ekkor még vagy a keleti partvidéken, vagy a Nagy Tavak mentén voltak, így került a kis Penfield a wisconsinbeli Hudson helység Galahad nevű iskolájába, ahol először sportolóként tűnt ki. 1913-ban szerzett bölcsészdiplomát, ugyanezen esztendőben legyőzték a konkurens *Yale Egyetem* csapatát, melyre egész életében büszke volt. 1914-ben elnyerte a Rhodes-ösztöndíjat, de a világháború kitörésének évében nem volt kedve *Oxfordba* hajózni. A következő évben mégis megtette, s a *Merton College* keretében elkezdte a medicina tanulmányozását. Az orvostudomány nagy szerencséjére ekkor került

Sherrington fiziológiai intézetébe, ahol az idegélettan legújabb eredményeit és legjobb vizsgálati módszereit sajátíthatta el. A világháború azonban majdnem végzetessé vált számára. Ugyanis 1916 nyarán a szünidőben egészségügyi munkára jelentkezett egy franciaországi vöröskeresztes kórházba, de Sussex nevű hajójukat a németek megtorpedózták. Nyílt lábtöréssel mentették ki a hullámokból, s került Dover katonai kórházába, majd amikor lábadozni hazahajózott, találkozott a klinikus-király *Osler* professzorral, aki *Sherrington* után a legnagyobb hatással volt rá (4). Egy év múltán mégis átke­rült Párizsba, az Amerikai Vöröskeresztes Kórházba.

Hazatérve 1918-ban a baltimorei *Johns Hopkins* Egyetemen megszerezte a M. D. fokozatot, itt találkozott először *Cushing* professzorral, majd az 1920/21-es évben visszatért *Sherrington* intézetébe. A klinikumot és a sebészeti gyakorlatot New York híres intézetében, a *Presbyterian Hospital* keretében kezdte el, ahol *Whipple* volt a leghíresebb tanár, majd a *Columbia* Egyetem *Neurológiai Intézetébe* került mint ígéretes sebészjelölt. Hosszú és eseményekben gazdag pályafutásának főbb dátumai közül kiemelkedik 1924, amikor Madridban Ramón y Cajal és Ortega világhírű intézetében elsajátította a legmodernebb idegsejtfestést. Ekkor csatlakozott hozzá honfitársa: *William Cone*, akivel otthon neurocitológiai laboratóriumot alapítottak. *Penfield* vizsgálta először a neuronok *Golgi*-apparátusának reakcióit, a traumatikus behatások után (5). Az epilepsia sebészétét 1928-ban kezdte tanulmányozni Breslau egyetemén, *Foerster* intézetében. Németországi tanulmányútja után *W. Cone* társaságában áttelepült Kanadába, ahol 1933 és 1954 között a montreali *McGill* Egyetem Ideggyógyászati és Idegsebészeti Intézet professzora volt. Egyik tanítványa szerint ekkor vált az epilepsia világhírű szakértőjévé (6).

A Rockefeller- és a kanadai emberbaráti alapítvány segítségével megépített intézet már 1936-ban az agysebészet Mekkájának számított, ahová *Sántha* Kálmán Rockefeller-ösztöndíjasként érkezett. A magyar tudóstehetség *Cipriani* kollégájával szellemes módszert dolgozott ki az agykéreg és a kéreg alatti magvak kapcsolatának tanulmányozására, mely a keringő vér hűtőhatásán alapul. A mesterséges ingerület fokozott véráramlást okoz és ez az adott területet mérhetően jobban lehűti, mint a nem működő agyterületek kisebb véráramlása (7). *Vekerdi* szerint ez később pilléreként szolgált az agyműködés *Penfield*-féle „cortico-subcorticális” elméletéhez, továbbá „ez a felfedezés végleg megdöntötte az epilepsiás roham sok szerző által még évekkel későbbben is makacsul védelt érgörcs-elméletét” (7). Ezen állításokat *Környey* professzor is megerősíti (3). A *McGill* Egyetem 1934–54 között az Ideggyógyászati és Idegsebészeti Intézetnek, az 1960-ban történt nyugdíjba vonulásáig pedig a montreali Neurológiai Intézet igazgatója volt. 1939–41 között a *Kanadai Királyi*

Orvosi és Sebészi Társaság elnöki tisztét töltötte be, 1943-ban tagja volt a Szovjetunióba és Kínába küldött angol–amerikai sebészküldöttségnek. 1947-ben az angol *Királyi Tudós Társaság* tagjává választották, 1953-ban megkapta a Jacoby-díjat, aztán az angol Becsületrendet, amit a király legmagasabb kitüntetésként adhat civil személynek. Majd 1962-ben őt és feleségét meghívták (11) Erzsébet őfelsége koronázási ünnepségére a Westminsterbe. Kevés orvos tudhatott maga mögött ilyen sikeres életet.

Klinikai orientációjú intézetének 350 munkatársa van. Mint említettük, Penfield a corticális epilepsia vizsgálata közben elektrostimulációs módszerrel feltérképezte a nagyagykéregt. Szisztematikus megközelítésének köszönhetően, a corticalis területek szerveződésében megjelent a primer és szekunder szenzomotoros centrumok fogalma, amely a nagyagykéreg „homunculus” reprezentációjához vezetett (5). Ez az elképzelés még ma is nagyon hasznos segítséget nyújt a neurológiában. Ugyanilyen fontosságú eredménye a memóriefunkciók temporális lebenybe való lokalizációjának megállapítása. A memória-folyamat morfológiai és biokémiai alapjának kutatása során vetette fel Penfield azt a koncepciót, miszerint az öntudat „nem az agykéreg primer funkciója (nem elsősorban az agykéreg funkciója), hanem az agytörzs, az úgynevezett *centrencephalicus rendszer* funkciója, amely többé-kevésbé megfelel a *formatio reticularis szisztémának*” (5). Végül hangsúlyoznunk kell Penfield jelentős hozzájárulását a neurocitológiához, elsősorban az oligodendroglia és microglia szerepére az agy fejlődésében és a traumatizáció utáni állapot kialakulásában. Számos tanulmányt írt a lokális anesztéziában vizsgált epilepsiás betegek motoros, szenzoros beszéd- és memóriefunkcióiról (8). 1950-től kezdve a temporális lebeny szerepe a pszichomotoros epilepsziában egyre jobban körvonalazódott, és utolsó 10 aktív évében ez került érdeklődése középpontjába (8). Szakkönyvei ma is alapművek, minden valamirevaló neurológus polcán ott sorakoznak. Különösen *Rasmussen* és *Jasper* számított szerzőtársának, tanszékét is az előbbi örökölte. 1932 és 1960 között nyolc szakkönyve jelent meg, melyek közül különösen jelentős az 1950-es kiadású „*The Cerebral Cortex of Man*” (szerzőtárs: *Rasmussen*) és az 1954-ben publikált „*Epilepsy and the Functional Anatomy of the Human Brain*”, melynek szerzőtársa *Herbert Jasper* volt.

Amikor 1960-ban intézetéből nyugalomba vonult, közel 70 évesen, elkezdődött szépirodalmi pályafutása. Már korábban írt bibliai tárgyú könyvet Ábrahám ősatyáról (9), majd történelmi regényben dolgozta fel Hippokratész életét (10). Egyik magyar méltatója szerint az 1963-ban megjelent „*The Second Career*” című könyve „sok olyan kérdésre ad választ, amely korunkban minden társadalmat élénken foglalkoztat. A valódi és társadalmi terméknek tekinthető *művi* öregedés

felismerése és lényegéhez méltó elbírálása az egyéni egészségvédelmet és a közösségi értékgyarapítást szolgálja” (11). Megírta Alan Gregg életregényét (12), az elme misztériumát (13), a saját életrajzát, valamint a Montreali Neurológiai Intézet megalapításának történetét (14).

Sántha Kálmánra „30 év után is meleg munkatársi érzésekkel emlékezett vissza” (11), a hasonló viszonzás részünkről legalább annyira indokolt. Különösen az orvos-történészeké és az „egyéb szakmabelieké”, mert az ideggyógyászok számára neve ma is fogalom.

A „mi lett volna, ha...” kérdése Sántha esetében fel sem merülhet, viszont Penfield a példa rá, mit jelent egy nagy tehetségű tudósnek szerencsés körülmények közé kerülni. Élvezve az alkotás örömét Balassagyarmat helyett Montrealban. És csak hírből ismerni a Sztahanov-mozgalmat, melynek bírálatába neurológusunk beleroppant. Penfieldről Sántha juthat eszünkbe, és fordítva.

1976. április 5-én egy abdominális sarcoma vetett véget életének, amely pontosan egybeesett a korszerű agysebészet kifejlődésével.

IRODALOM: 1. *Jürgen, Thorwald*: A sebészek évszázada. Bp., 1959. – 2. *W. Feindel*: Wilder Penfield (1891–1976): Neurosurgery, 1977. Vol. 1. No 2. – 3. *Környey István*: Sántha Kálmán (1903–1956). Orvosi Hetilap, 1957, 7–8. sz. – 4. *Ivan, W Brown*: The Amazing Adventures of Wilburt C. Davison, Wilder G. Penfield, and Emile F. Holman ... Ann. Surg. Febr. 1990. – 5. *Paul, Glees*. Dr. W Penfield, Acta Neurochirurgica, 1977, 36, (143–146). – 6. *W. Feindel*: Wilder Penfield (1891–1976), Karger, AG, Basel, 1987. – 7. *Vekerdi László*: Kalandozás a tudományok történetében. Bp., 1969. 486–490. o. – 8. *W. Feindel*: Wilder Penfield: his legacy to neurology. CMA Journal. June 1977. – 9. *Penfield*: No Other Gods. Boston, 1954. – 10. *Penfield*: The Torch. Boston, 1960. – 11. *Kékesi Ferenc*: Wilder Graves Penfield (1891–1976). Ideggyógy. Szemle 30. 1977. – 12. *Penfield*: The Difficult Art of Giving: The Epic of Alan Gregg, Boston and Toronto, 1967. – 13. *Penfield*: The Mystery of the Mind. Princeton, 1975. – 14. *Penfield*: No Man Alone. Boston, 1977.

Az endokrinológia egyik klasszikusa: a biokémikus Doisy

A '30-as évekre több latin országban is katonák ragadták magához a hatalmat. Argentínában 1930-ban vették át az ország irányítását, és ezzel a mintegy 70 éve tartó polgári demokratikus rendszer cserélődött fel, melyben hivatalnokok és értelmiségiek közül kerültek ki a vezető politikusok és az államfő is. A militarista vezetés részben a nagy gazdasági világválság egyik következményeként is magyarázható. A magasrangú katonatisztek azonban gyakran élesen szembekerültek egymással és gyakran cserélődtek az elnöki székben, sokszor véres leszámolások eredményeként. Puccs, puccsot követett.

Közben Európában hatalomra került a szélsőjobboldal, előbb Olaszországban, majd Németországban. Az események sodró lendülettel vitték az öreg kontinenst és egyben a világot egy újabb nagy háborúba. Megszülettek a zsidótörvények, amelyek legalizálták a zsidóüldözést, így a zsidók nagyszámban menekülni kényszerültek Európából. A célállomás Amerika volt. Mind Észak-, mind Dél-Amerikában jelentős számúban menekültek. Akik a déli féltekét választották, elsősorban Argentínába tartottak. Választásukban döntő szempont volt, hogy: egyrészt egy gazdag, sok lehetőséget magában rejtő országot láttak benne, másfelől pedig, senki sem bántotta őket, és vallásukat is szabadon gyakorolhattak. Annak ellenére, hogy a teljes latin kontinens a római katolikus keresztény hitű volt. Azt pedig tudjuk, hogy az bizony szöges ellentétben állt a zsidó vallással.

A II. világháború 1939-es kitörésekor és a háborúban a Latin-Amerikai országok semlegesek voltak. Szerény tudomásom szerint egyik ország sem vett részt semmilyen formában, a háborúban. Argentína a semlegessége mellett azonban nem titkolta német-barátságát és egyben jó kapcsolatokat tartott fenn a szintén fasiszta Olaszországgal és Japánnal is.

Kevésbe ismert tény, hogy a II. világháború első tengeri ütközete az argentin partok közelében, argentin felségterületen zajlott le a németek és az angolok között. Szintén nagy homály fedi azokat a német expedíciókat, amelyek az eltűnt kontinens; az Antarktisz, avagy Antartika felkutatására irányultak.

A katonai manőverek és stratégiák mellett a háttérben és meglehetősen nagy titokban serény munka folyt többek között a nácik rögeszméjévé vált faji kérdés terén. Szerintük az emberi faj legmagasabb érettségi fokán a tiszta árja nemzet áll, amely kizárólag egyedül hivatott a világ irányítására. Egyes feltételezések szerint létezett az ősi korokat megelőzően is egy tökéletesnek hitt,

magas intelligenciával bíró népcsoport és az általuk létrehozott birodalom, amelyet a német tudósok Antartikában véltek megtalálni. Ezen egykori régi világról kevés kézzel fogható emlék, illetve tudás maradt fenn, szinte teljes homály fedi a történetét. Annyi bizonyos, hogy a nevezett kontinens valóban létezett és egykor szárazföld volt, majd elnyelte az Óceán. Földrajzilag Dél-Amerikától délre, a Déli-sarok és Argentína déli csücske között helyezkedett el. Azonban semmi komoly tudásunk nincs erről (legalábbis nekem nincs), és az sem elképzelhetetlen, hogy a németek csak egy távoli eldugott zugot akartak keresni maguknak, ahol titkos kísérleteket végezhetnek. Az tény, hogy számos alkalommal keresték fel az adott helyet német tengeralattjárók és útközben gyakran partra szálltak Argentínában, ahol tárgyalásokat folytattak az argentin vezetéssel.

Mind a németek, mind a japánok jelentős értékű vagyontárgyakat – elsősorban aranyat – szállítottak

Argentínába (egyenes feltételezés szerint Uruguayba és Paraguayba is - bár erről nincs megbízható adatom). Sokak számára ismert, hogy a nácik Svájcban, egyes bankokban halmoztak fel hatalmas értékeket, viszont legalább olyan jelentős, ha nem jelentősebb értékeket menekítettek Argentínába is. Különösen akkor állandósult és növekedett az értékek kimenekítése, amikor a háború kimenetele a Központi hatalmak szemszögéből már meglehetősen bizonytalanná vált.

Többen is úgy gondolkodtak a németek közül, hogy a háború esetleges elvesztése esetén Dél-Amerikába menekülve folytatják az életüket a korábban jól megalapozott anyagiakkal. Felvetődik azonban a kérdés, hogy szükséges-e akkora vagyon még egy dúsgazdag élethez is, mint amennyit pl. csak Argentínában összpontosítottak. Bizonyára nem, és ez támaszt alá egy másik feltételezést, miszerint a háború után a németek a III. Birodalom bukását követően Dél-Amerikában, vagy onnan szerették volna építenék tovább a saját világukat, egy esetleges IV. Birodalmat.

A háború alatt elsősorban Argentína és Uruguay jelentős bevételre tett szert a szabad kereskedelemmel. Mint semleges országok, legalísan szabad kikötőket nyithattak, ahonnan a szembenálló felek – akár a németek, akár az angolok – vételezhettek élelmiszert, és egyéb termékeket és nyersanyagokat, mindezt aranyban fizetve. Ezáltal mindkét dél-amerikai ország, különösen Argentína kincstára nagymértékben gazdagodott.

Amikor bizonyossá vált a Központi hatalmak veresége, az argentinok – mégha csak papíron is, de – hadat üzentek Németországnak és Japánnak és lefoglalták az általuk behozott hatalmas értékű vagyont. Cserében, mintegy viszonzásként, beengedték a háború utolsó hónapjaiban egyre nagyobb számban érkezett német menekülteket. Japán menekültekről kevés információ van, de minden

bizonytal – ha kisebb létszámban is – érkeztek onnan is.

A légzésfunkciós vizsgálatok kidolgozója:

André Frédéric Cournand (1895–1988)

A klasszikus görög pneuma-tan tudatta velünk, hogy az élethez légzés szükséges, noha ezt az egyszerű megfigyelő gyakorlatból tapasztalhatta. A pneuma-teória lényege, hogy az életfontos anyagot tartalmazó levegő kerül az artériákba, amely, megóvja a szervezetet a szív működés okozta felmelegedéstől. A vérkörökről akkor még természetesen nem volt szó, az artéria pneumáját is másképp képelték. Mivel a sérült hullán a verőér üresen tátong, azt gondolták, hogy az a levegő áramoltatására szolgál. Aránylag későn, 1628-ban adta meg az angol Harvey a vérkeringés helyes magyarázatát, Lavoisier pedig 1777-ben a légzés lényegét: az oxigén–széndioxid cserét a tüdők hólyagocskáiban.

Az angol Davy bevezetett egy eljárást a reziduális levegő mérésére (1800), honfitársa Hutchinson 1845-ben vitálkapacitás mérésére alkalmas spirométert szerkesztett. A századforduló a Nobel-díjas dán Krogh, valamint a brit J. S. Haldane megállapították az alveoláris gázfeszültség, a holtter, az alveoláris hártán keresztül történő gázdifúzió, valamint a légzési gázok kötődésének törvényeit. Az amerikai szerzők (Van Slyke és munkatársai) a sav-bázis egyensúly szerepére hívták fel a figyelmet.

A légzés patofiziológiájának és a légzésfunkcióknak egzakt vizsgálatában új fejezetet nyitott egy Amerikába áttelepült francia kutató, aki a német Forssmann és az amerikai Richard társaságában kapta meg érte a legmagasabb orvosi kitüntetést.

André Frédéric Cournand 1895. szeptember 24-én született Párizsban, ahol apja jól kereső fogász volt. Érettségét 1913-ban tett, utána beiratkozott a nagyhírű Sorbonne orvosi fakultására. Tanulmányait megszakította az első világháború, amelyet végig katonáskodott, orvosi oklevelet csak 1925-ben, doktorátust pedig 1930-ban szerzett. Disszertációját még a sclerosis multiplex kórképeiről írta, majd a következő évben témát és hazát cserélt. Áthajózott az Újvilágba, ahol a New York-i Columbia Egyetem Bellevue kórházának tbc-s osztályán helyezkedett el. Az intézetet A. D. W. Richards professzor vezette, aki megbízta őt a légzés élettanának és kórtanának vizsgálatával, egy újonnan berendezett óriási kardiopulmonalis laboratóriumban. A technika fejlődése igényelte ezt, egyrészt az alkalmassági vizsgálatok elvégzésére, másrészt a megfelelő szakemberek képzésére. Közben értesültek Werner Forssmann heroikus szívkatéterezési önkísérletéről.

Cournand és munkatársai azonnal felismerték, hogy ez az új vizsgálati eljárás nemcsak a szív

és a nagyüregek röntgendiagnosztikáját forradalmasítja, de másfajta lehetőséget nyújt a légzési elégtelenség fokának megállapításához is. A 30-as évek végén jelentették meg első közleményeiket, de a háború felé sodródó világ akkor már mással volt elfoglalva. Cournand és Richards tették a szívkatéterezést rutin eljárássá. Az első szívműtéteket ugyan még „csak” klinikai diagnózis alapján végezték (pl. Eisert Árpád Nyíregyházán az 50-es évek elején), a szívkatéterezés elterjedése azonban óriási lendületet adott a szívsebészet, elsősorban a veleszületett szív-és nagyérrendellenességek, valamint a mitralis szívbillentyű elégtelenség sebészi megoldásához. Cournand szerint a szívkatéterezés egy aránylag kis rizikóval járó rutin eljárás. Ma már tudjuk, mennyire mindennapos beavatkozás lett. Lényegesen előbbre vitte, illetve kiegészítette a korábbi, elsősorban európai tudósok által kifejlesztett tüdőfunkciós eljárásokat.

A Cournand-team alapvető kísérletekben mutatott ki olyan törvényszerűségeket a tüdőventilláció és a keringés között, amelyek lehetővé teszik, hogy az egyik rendszer egzakt vizsgálata alapján következtetni lehet a másik rendszer értékeire. Megállapították a nyomásviszonyokat a nagy véredényekben, a szívüregekben, valamint a szív perctérfogatát. Ezenfelül lehetővé vált a shunt-ök (rövidzárlatok) kórismézése is. A kettős lumenű katéter kiterjesztése nagy haladást jelentett a szívkamra és a nagyerek szimultán vizsgálatának technikájában. Az artéria pulmonális katéterezése adatokat szolgáltatott a rendszer kezdetének nyomásviszonyaira. Septumdefektus esetén mérhetővé vált a bal pitvarban, valamint a nagy tüdővénákban a vér nyomásának vizsgálata. Az is kiderült, hogy ez mechanikus hatásokkal és kémiai ingerekkel (pl. oxigénhiány) befolyásolható.

Vizsgálataikat eredetileg tbc-s osztályon kezdték, így foglalkoztak a tüdőbetegek légzőfelületének beszűkülésével, továbbá a tüdőműtétek utáni állapot funkcionális következményeivel. Megállapították, hogy a művi légmell szövödményét, a mellhártya kérgesedését 4 év elteltével nem lehet dekortikációs műtéttel megoldani. Alapvető tüdősebészeti tételük, hogy féloldali tüdőkiirtás (pneumektómia) esetén a bennmaradt tüdőfél, amennyiben egészséges, képes a légzést biztosítani.

Cournand már 1934-ben akadémiai címet kapott, 1941-ben elnyerte az amerikai állampolgárságot, 1951-ben professzorrá nevezték ki. Tagja lett számos fiziológiai folyóirat szerkesztőbizottságának, egyik alapítója a „Circulation” című rangos szaklapnak. A második világháború idején több tanácsadó testület tagjává választotta, számos kitüntetésben és elismerésben részesült, díszdoktori címekkel halmozták el.

Az 1956-ban tartott, Nobel-díj átvevő előadásának címe: „A tüdőkeringés ellenőrzése emberben – néhány módszertani megjegyzéssel.”

A légzésfunkció vizsgálatok azóta sokat módosultak. Létezik Nemzetközi Légzésfunkciós Társaság, amely kongresszusokat tart. Az 1975. évre pl. Budapesten került sor. Bekerült a programba (Cournand érdemei elismeréseképp) a Cournand Lecture megtartása.

Magas kort ért meg 1988. február 19-én hunyt el. Ő még azon orvostudósok közzé tartozott, akik közvetlenül betegekkel is foglalkoztak.

Azóta a submolekuláris biológia „borult” az emlékükre.

IV. fejezet

KÜLFÖLDI ORVOSÍRÓKRÓL

Orvostudománytól az irodalomig: Anton Pavlovics Csehov (1860–1904)

Csehov (1860–1904) és Maugham (1874–1965), a Nyugat kedvenc írói
Arthur Schnitzler (1862–1931) és Georges Duhamel (1884–1966) a Nyugatban

Vereszájev, az orosz orvosíró (1867–1945)

William Somerset Maugham (1874–1965) doktor szépirodalmi világképe

Borisz Leonyidovics Paszternak (1890–1960) és a Doktor Zsivágó

Mihail Afanaszjevics Bulgakov (1891–1940) doktor világa

Orvostudománytól az irodalomig: Anton Pavlovics Csehov (1860–1904)

Taganrogban született. *Tolsztoj* és *Dosztojevszkij* roppant örökségét vette át és elődeihez méltón tömörítette novellákba az általános emberi sors orosz változatát, hőseinek szomorú-szép ikonarcát a humor füstjével aranyozva be.

Az elengedhetetlen életrajzi adatok nehéz gyermekkor emlékét idézik. Nagyapja saját magát váltotta meg a jobbágysorból, apja egészségileg és anyagilag korán megrokkant, csak vágyakat és tehetséget örökített gyermekeire, de jól lakatni ritkán tudta őket. A művész lelkű család e legkiegyensúlyozottabb tagja középiskolái elvégzésével Moszkvában lett orvosnövendék, egyúttal élclapok munkatársa, hogy irodalmi ambíciójának szerény anyagi lecsapódásával hozzájáruljon a nélkülöző család boldogulásához. Kortársai szerint az irodalmat tizedrendűnek tartotta az orvosi hivatás mellett, de a „zord, sivár kor árnya” mégis az előbbit növesztette óriásra.

Írói hitvallása: „*Rövidség és tehetség — édes testvérek. Az írás művészete a rövidítés művészete. Tehetségesen, azaz röviden írni...*” Korán érő és korán eléggő, akár nagy honfitársai: *Puskin* és *Lermontov*. *Gorkij* írta róla: „... senki nem érezte úgy az élet apróságainak tragikumát ...” Humora, nem hiperbola, mint például *Gogolé*. Hiszen „*az életben minden össze van elegyítve: a mély a sekéllyel, a 'nagyszerű a jelentéktelennel, a tragikus a nevetségessel...*” — ahogyan *Trepov*val mondatja a *Sirályban*.

Az egyetemet 1884-ben végezte el. Sokrétű orvosi ténykedésének főbb állomásai: kórházi orvos a csikini Zemsztvo-kórházban, majd Voszkreszenszk városában és a zvenyigorodi kórházban. Az itt szerzett élmények hatására született miniatűr remekműve: a „*Bánat*”. Egy öreg iszákos muzsik éji hóviharban vinné haldokló párját a kórházba, de rádöbben, hogy már elkésett. Visszafordítja kehes gebéjét és útközben elszunyókál. Mire rátalálnak, keze-lába lefagyott, sorsa elvégeztetett. Ennyi a rövid tartalom. Megrázó pszichikai remeklés.

Zvenyigorodban a bírósági tárgyalásokon törvényszéki szakértő. Ez időből való a „*Holttest*” és a „*Boncolásnál*” c. elbeszélés. Sokszor rótták fel kortársai, hogy a turgenyevi „illatos” prózával szemben a „csatornaszagú durvaságot, a miniatűrök plebejus műfaját” honosította meg. Az igazság az, miként *Jermilov* megfogalmazta, hogy ezt a miniatűr-műfajt „*a monumentális irodalmi formák, az orosz élet nagy eposzának színvonalára emelte*”.

Írásba szublimált orvosai közül például *Kirilov* doktor saját gyermekének halálos ágyától megy konzíliumra. „*Közönyös arcában volt valami vonzó és megható, az emberi bánatnak az a*

finom, megfoghatatlan szépsége, amelyet nehéz megérteni és leírni, amelyet talán csak a zene tud igazán visszaadni”. Csehov éppen azért a világirodalom egyik legvonzóbb orvos-figurája, mert midőn öntudatlanul visszaélnék jóhiszeműségével, felháborodásában úgy tud igazságtalan lenni, hogy csak növeli emberi hitelét. Veritas magis amititiae — írta intésként iszákos fivérének. „A tehetség: munka, a tehetség: felelősség, a tehetség: lelkiismeret”. Feljegyezték az orvos Csehovról, hogy akárcsak „Ványa bácsi”-jának Asztrov doktora, nehezen viselte el, ha betegeinek állapota végzetesre fordult, hibásnak érezte magát akkor is, amikor az orvostudomány már tehetetlen volt. Az orvostudományban és az irodalomban egyaránt átérezte a felelősséget az emberért.

Az alkotás lázában égő író nagy megrázkódtatás éri tudóveszes Nyikoláj fivérének korai halálával. Alig 28 éves, midőn saját magán is észleli a tbc tüneteit. „Minden télen, ősszel és tavasszal, minden nedves nyári napon köhögök. De mindez csak akkor zavar, ha vért látok: a szájból kicsurranó vérben van valami vészjelzés, akárcsak a tűzvész vörös visszfényében” — írja egyik levelében. Első tüdővérzésével Osztroumov professzor klinikájára szállították. Ilyen nagybetegen határozza el, hogy meglátogatja a távol-keleti Szahalint. Válasza a miértekre: orvosi értekezést akar írni Szahalinról, hogy ezzel legalább részben lerója adósságát „törvényes feleségével” szemben, akit megcsal az irodalommal, a „szeretőjével”. Valójában a büntetőtelepre volt kíváncsi. Hazajövele után megrázó könyvet írt Szahalinról. A Mir Bozsij folyóirat szerint „... ha Csehov úr semmi egyebet nem alkot, csak ezt a könyvet, nevét akkor is örökre beírja az orosz irodalom történetébe, s örökre nyilvántartja az orosz száműzetések históriája”. A könyv hatására a cári kormány kénytelen volt bizottságot küldeni a visszaélések kivizsgálására.

A hazatérő, megfáradt, beteg Csehov egy Melihovo nevű faluban vett birtokot, hogy azután csak az irodalomnak éljen. A falu népe nemigen hagyta „pihenni” a doktort. Kolerajárvány idején díjazás nélkül elvállalta az egyik járványügyi körzet vezetését. Marija húga mindenben készséggel segítette. Ekkor írja egyik főművét, címe: „A 6-os számú kórterem”. Sokak szerint az egész orosz irodalom leghátborzongatóbb terméke,

A megerőltető munka és első színpadi próbálkozása, a „Sirály” pétervári bukása után ismét tüdővérzést kapott. Barátai tanácsára később nyugat-európai körutat tett Olaszországon át a francia Riviérára. Ott sem nyugodott, Zola oldalán belevetette magát a Dreyfus-ügybe. Megerősödve jött haza és a mediterrán éghajlatú Jaltába költözött. Már nem praktizál, de húga szerint íróasztalán mindig ott

volt a hallgatócső, a vérnyomásmérő meg a kopogtató kalapács. Gyakori vendége a fiatal *Gorkij*. Életének utolsó éveit a nagy előd *L. Tolsztoj* és a nagy utód, *Gorkij* barátsága aranyozta be. Kölcsonösen becsülték egymást. *Gorkij* írta róla: „*Szürke, bánatos szemében majdnem mindig ott rejtőzködött egy kis enyhe gúny, de néha ez a szem elhidegült, éles, keménynézésű lett*”.

A Moszkvában tartott Pirogov-kongresszuson részt vevő orvosoknak bemutatták a „Ványa bácsi”-t. Hatása óriási volt, Asztrov doktorban sokan magukra ismertek. Utolsó darabját, a „Cseresznyés-kert”-et *Sztanyiszlavszkij* rendezésében koronázta siker. *Csehov* egészségi állapota azonban egyre romlott. Konzílium ült össze és a dél-németországi Badenweilerbe küldték 1904 koranyarán. Vele tartott felesége, a kitűnő színésznő, *O. L. Knyipper-Csehova*, és vele maradt július 2-án bekövetkezett haláláig.

Jules Legras, a bordeaux-i egyetem kortárs professzora írja *Csehov*ról szóló könyvében: „*Csehov az orvostudománytól jutott el az irodalomig ... Az író, aki orvostudományt tanult, mélyebben és szenvedélyesebben gondolkodik ... Azok, akik állandó tanúi az élet folyásának és hullámozásának, árnyaltabban, türelmesebben tudnak következtetni. Anton Pavlovics ez utóbbiak közé tartozik*”.

Csehov (1860–1904) és Maugham (1874–1965), a 'Nyugat' kedvenc írói

Inkább a színdarabírói, ha a folyóirat Figyelő rovatát böngésszük, ami egyben a Nyugat-korszak (1908–1941) színházi életének remek írásokban rögzített hű emlékképe. Ha orvosi hírességeivel hivalkodnánk, Csehov névvel kezdenők, aki Tolsztoj és Dosztojevszkij között nőtt nagy íróvá. Kell-e hajmeresztőbb tollforgatói vállalkozás egy szelíd tekintetű szemüveges gyakorló orvos részéről, akiből hiányzott a *Háború és béke* szerzőjének teremtő őseje, roppant fizikuma és messianisztikus megszállottsága, vagy a *Bűn és bűnhődés* Freud előtti mélylélektani bűvárának kivételes képessége, a patológiás zseni csalhatatlan művészi ösztöne? A két komor keleti órási között ő a hétköznapi kisemberek nagy ábrázolója, a halálraítelt mosolygók, a trojkán megfagyott muzsikok megörökítője, vagyis önmagába visszatérő görbe vonalként egy tüdőbeteg orvos összebékülése a korai elmúlással.

Maugham más írói képlet. Hosszú élet, siker, angol praktikum. Shakespeare után csak könnyebb műfaj következhet a világot jelentő és jelenítő deszkákon, ezt a volt sebész tájbanatomiai pontossággal tudta. Mértéktartása minőség, ezért sem sorolható a bestseller szerzők közé. Ezek után nézzük, mit nyújtottak ők 'ketten a Nyugat-olvasó közönségnek, főleg a két világháború között?

Csehovról cikk a Nyugat hasábjain először 1919-ben jelent meg, Füst Milán adósságtörlesztő igyekezetéből. *Egy öregember iratai* c. elbeszélésére hívta fel a figyelmet, „a világirodalom egyik remekére”. Az öregember orvostanár, aki számvetést készít a halál előtt. „Nem a gondolatok, nem a filozófiai tartalom az, ami megdöbbentő benne, hanem az élet utolsó tényei és az ember utolsó érzései”. Az öreg orvostanárban nem nehéz a fiatal Csehovra ismerni, aki halála előtt még elutazik nyaralni a tenger mellé egy hotelszobába. Nevelt leányával reménye roncsain találkozik, akit közelállónak érzett. Mindketten hajótöröttek. Szentimentalizmus nélküli szép szomorúság felhőzi be a sorokat, ahogy csak Cséhov tudott írni. Orvostanárrol és kocsisról egyformán. Az 1920-as évfolyamban Faludi János ismertette a nyomasztó orosz életről valló drámákat, a cári bürokrácia hálójában vergődő kisembere reménytelen sorsát. A recenzor szerint Csehov színpadi műveiben a konfliktus nem ember és ember, hanem a passzív személy és az aktív külvilág 'között létezik, így az egyén esélye behozhatatlanul hátrányos. Faludi szavaival „amit a drámaíró Csehov hozott, az egy drámai típusnak a megalkotása volt, a valaha tehetséges, intelligens, összetörött, rezignált emberé, akit az élet és a világ legyőzött”. A Vígszínház 1922-ben mutatta be a *Három nővér* c. darabját. A

cselekmény, eseménytelenül csehovi. Három moszkvai árva lány lekerül egy helyőrségi városba, ott pártában maradvá öregszenek meg. A férfiak, Versinyin ezredes, Csebutikin, a részeges katonaoorvos, Andrej, a vidékre szakadt tehetséges, tipikus oblomovok, azaz öngyötrő „felesleges emberek”. Nézzük, mit ír Kosztolányi a darabról. „Csupa jelkép. Mert az emberek – még az oroszok sem – beszélnek így, a valóságot egy nagy költő hazudhatja ilyen tömörnek, ilyen nagyszerűnek, a legnemesebb realizmus bűvös eszközeivel. A férfiak nem dolgoznak és boldogtalanok, de a nők dolgoznak és Nők is boldogtalanok. Mindenki boldogtalan, az élet nem adhat mást.” Az irracionális szenvedélyek- és szenvedésektől borzadó Kosztolányit, a francia racionalizmus hívét ennyire lenyűgözte Csehov művészete. A következő esztendőben (1923) az Ivanov került vígszínházi bemutatásra. Ivanov tudóvésztes feleségét akarja otthagyni egy másik nőért, de határozni gyöngé, gyöngének határozott és végül a halál önkéntese lesz. A színdarabról ezúttal orvosvégzettségű író, Földi Mihály tudósít. Szerinte Csehov a kesernyés csalódás és édes halál költője, „az irodalom Csajkovszkij”. Alakjai élhetetlenül is élnek „aminthogy él Csehovnál minden. Vonagló, halálos életet, méltót egy tudóvésztes orvos-íróhoz, aki már huszonöt éves korában tudta, hogy alig húsz év múlva eltávozik az élők sorából s élete műve minden körülmények között csak torzó maradhat”. A torzó talán túlzás, de különösen a Csajkovszkij hasonlata találó. A *Cseresznyés kert* bemutatása szintén a Vígszínház bravúrja. A széthulló boldogtalan világ világ kap itt pasztellszínt. Földi Mihály soraival a passzivitásnak ez a hőskölteménye, a mulandóságnak és melankóliának ez a halálosan tiszta dala foglyul ejti a szívet.” A nagy író utolsó színpadi műve. Még nem sejthető, hogy ez a dekadens világ aknákon tántorog, s a Csehov halála utáni, 1905-ös évben már robbanás fogja megrázkódatni. Az ismertető sem utal rá, 1924-ben megelégedhetünk a klasszikus orosz szerzők megszólaltatásával. A *Sirály* az utolsó Csehov-dráma, amelyről Schöpflin Aladár ír lírai méltatást. „Mindenki sirály, arra született, hogy fennen szárnyaljon a derült tiszta magasságban és puszkagolyótól találva hull alá a földre, hogy kitömött, élettelen szobadisz legyen belőle”.⁵ Forgács Rózsi kamaraszínháza is megpróbálkozott főleg Gogol és Csehov egyfelvonásos darabjaival, igaz, olykor felemás módon, pl. orosz inghez pesti pantalló, az eredmény Nagy Lajos szerint tizenhárom néző. 1930 után már nem olvashatunk Csehov-darabról. A Nyugat szellemére vet fényt, hogy Dosztojevszkij, Csehov és Tolsztoj után Gorkij, Ehrenburg, Solohov következtek, az irodalmi folyamatosságot bizonyítandó. A kor tragédiája, hogy az orvos Bulgakov nem kerülhetett közéjük.

⁵ Nyugat, 1930. 240. o.

W. Sommerset Maugham személyét (bizonyára tévedésből) amerikai szerzőként ismertette Karinthy Frigyes, az *Eső* Magyar Színház-beli bemutatója alkalmából, 1925-ben. Ismert, hogy a short story nagymesterének életművét mennyire tarkítják az egzotikus keleti motívumok. Az *Eső* összeverődött emberek tragédiája. A semmittevésben kitérülnek a szívek, van pap és prostituált, van hit és hitlenség, van doktor, aki fölényesen nézi a sárbaragadtak vergődését. Karinthy szerint újdonság a nő öntudatos lázadása az egyház zsarnoki gőgje ellen, amely a hittérő meghasonlásával végződik. Előbb amerikai, majd óvatosságból az általánosabban értelmezhető angolszász szerzőt említi, aki nem tudni, „magától jutott-e ideig, vagy a freudizmus kényelmes bányaliftjein szállt alá”, amikor a lelkek geológiai rétegeztségében pozitív analízist igyekeznek végezni. Egy józan angolszásztól – úgymond – már ez is méltányolandó ritkaság. A *Ne váljunk el!* c. vígszínházi vígjátékát ismét Földi Mihály méltatja, azt Schöpflin nagy sorozata követi. A *levél* című drámáját 1927-ben vitték színpadra. Gyarmaton játszódó történet ez is, krimi, amely revolverlövésekkel kezdődik. Egy lady hat golyóval megöli hűtlen szerelmesét, majd önvédelemre hivatkozik. Csak az ügyvédjének gyanús, hogy az önvédelemhez miért 'kell fél tucat lövés. A bizonyító bűnjelet egy kínai kereskedő ajánlja fel szép summáért, levél formájában, amelyből kiderül a találkára hívó tartalom. Az ügyvéd megszerzi a levelet, de nem szolgáltatja ki a hatóságoknak. Új konfliktus a férj és feleség között, a végén bűnbánattal és megbocsátással Schöpflin szerint „csak épen annyira csiklandozza meg a közönség idegeit, amennyire okvetlenül muszáj, hogy a nézőtér érdeklődését a színpadra szögezze”. Az *ördög sarkantyúja* c. regényét ugyancsak a jeles kritikus elemzi, a tőle megszokott eleganciával. Maugham egyik legismertebb műve, Strickland, a főszereplő művészzszeni, Gauguin romantikus alakjáról mintázott. A civilizációtól megcsömörlött londoni tőzsdeügynökben felébred a piktori elhivatás érzése, Tahiti szigetén köt ki, akár akiről mintázták. Vitathatatlanul sikeres regény, az idő eddig nem fogott rajta. A *szent láng*⁶ szintén krimi, Schöpflin szerint a színpad matematikusa „kétismeretlenes egyenletet old meg”, balesetet szenvedett férfi plusz asszonyi hűtlenség, hűtlenség plusz gyilkosság, a végén minden megoldódik. Szólhatnánk még a többi, Nyugatban ismertetett drámáról (A kenyérkereső, Körben, Asszony és az ördög), Maugham munkásságát azonban nem kell felfedeznünk. Csak annyira, amennyire a címben ígértük.

Ha róluk írunk, okvetlenül kell-e évfordulói alkalmat keresnünk? Egyáltalán nem. Ha igen, akkor a negyvennégy évet élt Csehov százhusz éve született, a kétszer annyi időt megért Maugham

⁶ Nyugat, 1930., 509. old.

tizenöt esztendeje hunyt el. Alkottak ad gloriam scriptorum et medicorum.

Arthur Schnitzler (1862–1931) és Georges Duhamel (1884–1966) a 'Nyugat'-ban

Az orvos végzettségű írók közül a Nyugatban az orosz irodalmat főként Csehov, az angol Maugham képviseli, páratlan népszerűségük persze független a diplomájuktól, de gazdag életművükből kisugárzik a minden szakmai hivalkodás nélküli gyógyító hivatás szépsége és bonyolultsága. A lélekábrázolás csehovi csúcsát (vagy mélységét) csak ritkán sikerül írónak elérni, ami nem jelenti a másfajta megjelenítés felesleges voltát. Ha az orvos-írókat a Nyugat finoman foncsorozott tükrében vizsgáljuk és tágítjuk a nyelvi keretet, ilyen szerzőnek számít a német nyelv területéről Arthur Schnitzler, vagy a franciáról Georges Duhamel.

Arthur Schnitzler (1862–1931) a századfordulón a Monarchia legsikeresebb színpadi szerzője. Freud kortársaként a bécsi pszichológiai iskola irodalmi „illusztrátorának” szokták beállítani, holott Ernest Jones szerint minden csodálata és elismerése mellett „Schnitzler sohasem tudta rászánni magát, hogy elfogadja Freud legfontosabb következtetéseit.” Azt hiszem, a lényegét a tőle megszokott pontossággal Bálint György fogalmazta meg: „Schnitzler sohasem írt tételművet, s csak annyira *freudi*, amennyire *freudi maga* az emberi lélek”. Egymás iránti kölcsönös tiszteletük közismert, de jelen vállalkozásunk csak arra szorítkozhat, milyen visszhangja volt a Nyugatban Arthur Schnitzler töömlésű életművének, elvégre a nemzetiségi ellentétekkel aláaknázott államközösségen belül a sokat támadott-magasztalt drámaíró apáinknak még „honfitársa” volt, az ellentétes érdekű közösségek nem mindig ellentétes ízlését jól ismerő, de a színház önfeledten tapsoló közönségének igényét nem mindenkor és nem mindenben kielégítő auktor.

Az egyébként ismerősen csengő nevével a Nyugat első évfolyamában (1908) már találkozunk, Lukács György ismerteti *Der Weg ins Freie* című regényét. Kritikusunk szabadkozik: „nem szeretnék dogmatikusnak látszani”, de elvi kifogásait nem hallgatja el. Szerinte az aránnyal van baj, tulajdonképpen egy novella van egy regénybe építve, s egyik a másik hatását rontja. Mivel az asszimiláció kérdéséről szól, Lukács szívesebben olvasott volna egy sorozat „ügyes és kellemes” tárcát. Lukács Györgynek igaza lehetett. Érzékeli a nagy dilemmát, hiszen a Monarchia szinte időzítetten várható robbanása az asszimilációt nem tudja megoldani. Hiába tehát a „deresedő, kopaszodó Anatolok, életesztéták, akiknek útja már lefelé visz, hangulat-anarkisták, akik még mindig játszanak mindennel, de akik kezéből, kezd már kisiklani az élet, akiknek játékaik tragikus színezetet kezdenek már kapni, akik

vágyódnak már igazi élet, valahová tartozás és kötelességek után, hogy meghátráljanak előtte és elvesztvén, visszasírják, ha mégis megjelent az életükben”. A történelem szomorúan igazolta a hangulat-anarkisták balsejtelmeit, önhibán kívül a valahová tartozás egyre lehetetlenebbé válását, az igazi élet máshol keresését (ami ugyan előrelátás és nem meghátrálás) vagyis e probléma minden, csak nem a szerzőnek oly sokszor szemére vetett sziruposan andalító hangulatsuggerálása. Lukács esztétikai ellenvetései csak a formát érintik, a tartalmat nem, annyi év távlatából oly keserves tapasztalat birtokában az árnyak elnyelik az árnyalatokat. Ezen későbbi pályafutásuk divergálása sem változtat.

1911-ben a Magyar Színház bécsi szerzőknek *Az élet szava* című darabját mutatta be, róla Ambrus Zoltán, Karinthy Frigyes és Bárdos Artúr írt ismertetést, írói alkatukból adódó szempontok szerint. A darab a Nyugat Könyvtár (szerkesztették: Fenyő Miksa és Hatvany Lajos) sorozatában is megjelent, fordítója a szintén orvos végzettségű Salgó Ernő. A színmű a kor szemével nézve abszurd. Moser ezredes, a lindachi csatát tudatosan elvesztő öreg tiszt teljes ápolói önfeláldozást követel egyetlen lányától, aki, mikor a kék küraszirok (cuirasse = páncél), azaz vértések ismét csatába mennek, megtudja apjától, hogy annak idején miatta pusztultak el a fiatalok százai. Moser gyógyíthatatlan beteg volt, az euthanázia már korábban is foglalkoztatta mindkettőjük kilátástalan helyzetéből szabadulni igyekvő lányát, aki most látta alkalmasnak túladagolni a gyógyszert. A monológokat magába préselő darab 1911-ben aligha mutatkozott alkalmasnak a befogadásra. Olvassuk csak, mit ír a kitűnő Ambrus Zoltán a kék küraszirok újbóli csatába 'küldéséről': „De hogy – amint *Az élet szava*-ban látjuk –, egy hadvezetőség azt határozza el, hogy – hetek múlva! – seregének egy részét a kérlelhetetlen, a bizonyos halálba fogja küldeni, egy olyan szituációba, amelyről hírmondó sem kerülhet haza: ezt már csak igen naiv, nagy gyerekkel lehet elhithetni.” Ha mégis, akkor „csak monstruózan együgyű taktika, csak öngyilkos stratégia lehet”. Hívjuk segítségül a szembesítésre az azóta végigszenvedett, különösen a második világháború történetét. Pl. a Don-kanyarban nem lett-e az egykor abszurdumnak vélt stratégiai képzeletből beteljesedett véres valóság! Távolról sem akarjuk állítani, hogy Schnitzler előre látta a történelmet, de a költői fantázia olykor túlszárnyalja a józan számításokat.

Karinthy Frigyes még szigorúbb. Moser ezredes lányát így józanítja: „Nem, nem, kisasszony, simítsuk meg a homlokunk, s igyunk egy pohár vizet: ezt az órát csak a hisztéria tévesztheti össze magával az élettel, s tarthatja az élet sűrített tartalmának. Nem, nem, ó mindez csak a kezdet és indulás: mindez még csak a szalmaszál, melyet megragadott a kezünk, hogy el ne merüljünk, s még nem a part, hol kiegyenesedhetünk. Menekülés a halál elől, Fuga Mortis, ez Schnitzler darabjának igazi

címe, egyébről nem is beszél: – s éppen ezért tanulság, s megnyugvás nélkül való ez, mit mondhat nekünk?”

Íme két kritika, kitűnőségektől. Ambrus és Karinthy mintha nem is egyazon színműről írnának. A kiragadott részletek jellemzik egész írásukat. Karinthy inkább az individuális, Ambrus pedig a kollektív „képtelenségeket” kérdőjelezi meg. Bárdos a színészi teljesítményről szól, e darabban debütlált Simonyi Mária, Móricz Zsigmond későbbi felesége.

Schnitzler igen szerette az egyfelvonásosakat. A fiatal Márai 1920-ban hármát is megjelentetett egy kötetben, a kísérletező kedvű Új Színpad korábban Barta Lajos és Deuthendey egy-egy darabja mellett az *Irodalom* című egyfelvonásosát mutatta be (1912). A szintén orvosi diplomával írogató Peterdi István rövid recenziója szerint a művész a szellem arisztokratája, de az élet arisztokratájával szemben mindig meg kell alázkodnia.

Nagy Lajos az első világháború kitörésének évében Schnitzler novelláinak az olvasottságát elemzi, különösen a *Gusztai hadnagy* megjelenése ürügyén, E titoknak sok az összetevője. Igen sokan eredetiben tudják olvasni, továbbá novelláinak anyagát a bécsi életből és az ismerős ausztriai kisvárosok miliójából meríti, „műveiben előttünk vonuló élet majd, hogy nem a mi pesti életünk” – írja a kitűnő novellista. Csak az bosszantja, „amikor a kelleténél gyakrabban van szó beteges lelkek vágyairól, kielégülésük psychopathologikus gátjairól”.

Szabad legyen utólag megkockáztatnunk: 1914-ben a kisemberek Schnitzlert olvasva valószínűleg a békeidőket álmodták vissza, halálba induló kék kúrasszirok nélkül.

A *Hajnali mérkőzés* című regényét Komlós Aladár ültette át magyarra A Pantheon-sorozat első köteteként. A K. u. K. katonatiszt szokványos tragédiájáról van szó, aki rangon alulival való kártyázás után vesztésként golyót röpít a fejébe. Annál erőteljesebb ábrázolású a pakli kártyával társadalmi elégtételt szerző rangon aluli partner. A Monarchiát túlélő tipikus császárvárosi szerzöt halálakor (1931) a Nyugatban Bálint György méltatta. Az író, aki „a maga eredeti mivoltában élénk hozta azt a zavaros őserdőt, ami az emberi lélek tudatos részéből átnő az öntudatalattiba”. Mégsem volt divatosan freudista lélekbúvár. Mindig kis szögletből igyekezett nagy perspektívákat mutatni, kis témából nagyot írni” írásai miniatűrségükben nagy emberi dokumentumok”. Epizódjai egyelőre alusznak, de remélhetőleg Pesten, második városában sem örökre.

Georges Duhamel (1884–1966), a Francia Akadémia halhatatlanjainak tagja, Schnitzler mellett a Nyugatban vizsgált orvos-írók másika. Haldokló Kosztolányi meglátogatóját külön is okunk van

tisztelni. Pérely Imre festőművész *Fekete-fehér képek* című albumához ő írt meleg hangú ajánló sorokat.

Duhamelt, akit az első világháborús harctéri szolgálat tett figyelemre méltó íróvá, aki az unamista lírikusoktól (Jules Romains, Charles Vildrac) eljutott a szimbolistákkal való szakításig, a *Vie des martyrs* szerzőjét a Nyugat olvasóinak először Komor András mutatta be tömör tanulmányában (1926). Duhamel a hazug hadijelentések és uszító újságcikkek mögött megtalálta mindkét oldalon a kisembert, sebesülten, nyomorultan, kiábrándultan. Flaubert a formák fegyelmére, Dosztojevszkij a lélek mélységeinek kifürkészhetetlen káoszára terelte figyelmét. Salavin a francia kishivatalnok suta élehetlenségében szinte internacionális mindennapi ismerősünk.

A *Mercure de France* hasábjain megjelent Szovjet-Oroszországról szóló beszámolóját Illyés Gyula ismertette (1927), hogy hét év múlva ő maga is lássa a nagy változásokat. Illyés szerint Duhamel előítéletek nélkül ment a Szovjetbe, s ő talán az első, aki „a Dosztojevszkij messianizmussal, a nagyrészt német eredetű szláv miszticizmussal, Mereskovszkij erőltetett diabolizmusával és az ellenforradalmi sajtó szörnyűségeivel már-már túlvilágivá szaturált orosz állampolgárban meglátta a két lábon járó embert”. Irtózik a statisztikáktól. „A folyó élet sokkal hajlékonyabb, semmint a statisztika rubrikáiba lehetne szorítani.” A szociológus tehát keveset okulhat belőle. A tágas utcákon gyermek-kocsik között mozogva nehezen tudja elképzelni, hogy most „vörös rém torkában sétál”. A visszásságok sem kerülnek el figyelmét. Láttá, hogy a telefon pl. a legrégebb orosz tulajdonság, a vége-hosszatlan vitatkozási mániát szolgálja, „az egyik oldalon az álmos ázsiai fatalizmus, a másikon valami lázas amerikanizmus, amelyet aláfűt a különösfajta dac”. Csodálja az orosz patriotizmust és az alacsony bérek melletti megelégedettséget.

Az 1932-es év a Nyugatban Duhamel nagy éve, a *Querelles de famille*, azaz a családi veszekedések című könyvről ketten is írnak, Bálint György és Illés Endre. A Salavin-típus, írja Bálint György, korunk terméke, az úgynevezett „homo neuroticus”. A bűn és bűnhődés” problémakörének a „bűntudat és bűnhődés” lett az új változata. A családi veszekedések fő mondanivalója: tiltakozás a technikai civilizáció túltengése ellen. A mai fülsiketítő hangerősítőket akkor még nem ismerték, mégis „elviselhetetlennek találja a rádiót, amely a szomszédunk lakásából állandóan zenét zúdít reánk, akár akarjuk, akár nem. A hangszóró a zenét, ezt a kincses értéket, legvulgárisabb tömegcikké degradálja”. Mit írna ma Duhamel a Cannes környéki francia tengerpartról? Új típus a technikai hypochonder, aki lassan már nem a saját szervei hibás működését, hanem az őt kiszolgáló technikai instrumentumok (autó, rádió stb.) meghibásodását rettegi. Illés Endre szerint Duhamel jelentéktelen „kroki-témáiban is

a kor legnagyobb problémái csillannak meg”. Ír a csend Nemzeti Parkjának szükségszerűségéről és rettenve tapasztalja a városokon kívül felhalmozódó hatalmas szeméthegeket. Szóval napjaink gondjait, félszázaddal korábban. Duhamel az emberért veszekszik. Gyergyai Albert a Salavin-rejtélyt boncolgatja. Típusát Don Quijote, Candide és Miskin herceg körében találja meg, az altruista abnormalis emberét, aki Afrikában bátran vállalja a pestisesek ápolását, áldozatkészsége hiúság, mámoros önmegtágadás, aki mindig önmagával elégedetlen. Mígnem felesége hazaviszi Szent Genovéa hegyére meghalni.

Duhamel életműve, a francia irodalom XX. századi színes kaleidoszkópjában szürkének tűnik, de ez nála a megbízható minőség jele.

A Nyugat 1941. áprilisi első számában, amikor Duhamel ismét gyakorló orvos, tagja az írók ellenállási csoportjának, az Akadémia titkára, Kádár Erzsébet *Franciák – magyarul* címmel ír a slemil Salavinról, továbbá bátor írójáról, ekkor jelent meg a Salavin-ciklus harmadik része Illyés pompás fordításában (Napló), amelyben „a nagy élmények vérnyomása lüktet”.

A germán csizmáktól még látjuk töprengő, vékony alakját, akikbe életrekeltője Új erőt pumpál. Az orvos-író, aki letepert hazájának csuklóját egy percre sem engedte el. Illyés megpróbálta a lehetetlent, szellemi kábeleken át a végsőkig kapcsolatban maradni a franciákkal. Erre Duhamel alkalmasabbnak bizonyult némely dadaista költőnél.

Íme, a Nyugat egy-egy orvos-írója a német, illetve a francia nyelv területéről. Apáink ízlését becsülnénk le a róluk való megfélelkezéssel. Hogy mit mondanának a mának, ahhoz meg kellene próbálni kiadni valamit tőlük. Salavin Naplóját például, Illyés fordításában.

IRODALOM: 1. Nyugat repertórium; összeállította: Galambos Ferenc. Bp., 1959. – 2. A Nyugat megfelelő évfolyamai. – 3. *Schnitzler: Az élet szava* (Bp. dátum nélkül). – 4. *Hermann István: Sigmund Freud, avagy a pszichológia kalandja*. Bp., 1964. – 5. *Puder Sándor: Szépirodalom és orvostudomány*. Bp., 1933. – 6. *Ernest Jones: Sigmund Freud élete és munkássága*. Bp., 1973. – 7. *Mádl Antal: Osztrák és német írók – magyar kapcsolatok*. Bp., 1979.

Vereszájev, az orosz orvosíró (1867–1945)

Az irdatlan birodalom hatalmas irodalmának első számú orvos képviselője kétségtelenül Csehov, miként nálunk Németh László, a franciáknál Francois Rabelais. Ami nem jelenti, hogy ne lennének kevésbé ismert kiválóságok, mint a Sirály írójának árnyékában a kortárs Vereszájev, avagy a későbbiekben Bulgakov, akit ugyan már nem szükséges ismét „felfedezni”. Pályafutásuk a Csehovétól eltérően belenyúlik a szovjet korszakba, amelynek cenzori szigora messze fölülmúlta a cári időkét. Így Vereszájev esetében igazi alkotói évekről hosszú élete ellenére csak rövid szakaszban szólhatunk.

Két korai kötetét újraolvasva megdöbben az ember azok időszerűségén. Egy orvos vallomásai (5) kézikönyvül kívánkozna minden kolléga polcára. A gyógyítás napi csapdáit, dilemmáit, illetve lesújtó és felemelő pillanatait kevesen fogalmazták meg szebben és hitelesebben. Az orosz hadsereg züllése az orosz-japán háborúban (6) pedig ismerős képeket idéz fel egy önellátásra szorított óriási armádia fékevesztett viselkedéséről. Ahogy a katonaoorvos látta és két sebkötözés közt naplójába róta, sine ira et studio.

Vikentij Vikentijevics Szmidovics, írói nevén Vereszájev, 1867. január 16-án született a közép-oroszországi Tula városában. Családja lengyel eredetű. Érettségi után a szentpétervári egyetem történetem-filológiai szakát végezte el, majd beiratkozott Dorpat univerzitásának orvosi fakultására. A baltikumi Oxford (később Jurjev, ma Tartu) felsőfokú intézményeiben akkor még német nyelven folyt az oktatás. Eredetileg Gusztáv Adolf svéd király alapította (1630), azt követően az orosz fennhatóság ellenére a 19. század végéig megőrizte nyugatias jellegét. Falai között olyan ismert személyiségek tanítottak, mint a fiziológus Heinrich Bidder (lásd: Bidder-ganglion), a patológus Richard Thoma, a farmakológus Schmiedeberg és a belgyógyász Adolf Weil, hogy csak pár nevet említsünk. Orvosi oklevelének megszerzése egybeesett az erőszakos oroszosítás, valamint a forradalmi szervezkedések kezdetével. Ő sem a narodnyik, sem a marxista csoporthoz nem csatlakozott. A társadalom betegségét orvosként kívánta gyógyítani, ugyanis 1892/93-ban nagy kolerajárvány és éhínség tizedelte a lakosságot. Közben megjelentek a főleg Gogol és Tolsztoj hatását tükröző első írásai. Szülővárosába visszatérve pár évig orvosi gyakorlatot folytatott, majd gyógyítói kudarcai elől egyre inkább a súlyos szociális gondokat bemutató szépirodalomba menekült. A Néva-parti fővárosban hamar felfigyeltek rá a folyóiratok és a rendőrség. Kitoloncolták két évre, szerencsére nem Szibériába. Az alkalmi vidéki körorvosnak (zemszvo vracs) volt lehetősége élményt gyűjteni az első

feltűnést keltő novelláihoz. Írásai Gorkij és Kuprin munkásságára is hatottak (3).

Nemzetközi hírnevet viszont az 1901-ben megjelent *Zapiszki vracsa* biztosította számára, amelyet Zigány Árpád fordításának Egy orvos vallomásai címmel 1902-ben magyarul is kiadtak. Műfaját nem könnyű meghatározni. Szépirodalmi igénnyel írott napló, az orosz szerzőkre jellemző önboncoló erkölcsi fejtegetésekkel. Bibliái: Billroth betegápolási kézikönyve (2), Strümpell belgyógyászata, Goethe Faustja. A már említett németes műveltségének legszínvonalasabb bizonyítékai. Az elmélet és gyakorlat szembesítése minden lelkiismeretes kezdő orvosnak bizonyos fokú csalódást jelent. Szerzőnk szellemes szövegével: „mikor tanulni kezdtem, mindent vártam tőle; amikor láttam, hogy mindent nem adhat, azt hittem, hogy semmit sem tud; most azonban látom, hogy sokat tehet... s ez a sok új bizalmat öntött belém, kényszerített, hogy tiszteljem a tudományt, melyet kevéssel előbb csak lenéztem és megvettem” (5). Természetesen az első kudarcok hatására. Igazat ad Virchow professzornak, minden diplomás orvost bizonyos idő elteltével újra kellene vizsgáztatni, a kötelező továbbképzés ugyanis ott még ismeretlen, illetve megoldatlan volt. Kínzó rémképpel emlékezik vissza egy diftériás gyermekén végzett első tracheotomiára, amikor az intubáció már lehetlenné vált. Szerencsére a torokgyík már nem napi gond, ám a gégemetszés kötelezettsége alól adott esetben ma sem mentesül az orvos. Sikerral végződő keserves kínlódását érdemes elolvasni. Tapasztalhatta a Behring-féle gyógyszerum drámai hatását, ismerte a nehéz kezdet minden szereplőjét. Így például a kolozsvári Purjesz Zsigmond professzor erős kételkedését a „csodaszerben”. Széleskörű tájékozottságára jellemzően ezt is megemlíti.

Nyolcadik fejezete az igazán hátborzongató, a bakteriológia csúcskorszakában nem egyszer kísérleteztek élő embereken. Különösen 1879 után, amikor Neisser professzor a tripper kórokozóját felfedezte. Világnagyságok vélték feljogosítottak magukat arra, hogy a venerológia dualista felfogását végképp bebizonyítsák. Különösen prostituáltakon, debileken és gyógyíthatatlan betegeken kísérleteztek azon meggondoláshól, hogy szifilisszel állatok nem fertőzhetők, így a tudomány nevében ez megengedhető. A nagy Ricord is azt hitte, hogy a második stádiumban lévő bujakór nem vihető át, míg emberen szerzett tapasztalatai az ellenkezőjéről meg nem győzték.

Szerzőnk álláspontját nem nehéz kitalálni, de a törvény és az erkölcs szintén a betiltásukat írta elő.

Önkísérletezők szintén akadtak, elég Pettenkofer híres koleralesésére, illetve Lindeman professzornak sajátmagába oltott lueszére utalnunk. A tudomány hőroszai ők, példájuk aligha követhető.

Sokkal bonyolultabb a viviszekció kérdése. A 19. század közepén Angliából indult el egy mozgalom az állatkísérletek betiltására. Híveiket főleg széplelkek soraiból toborozták, akik különben nem voltak vegetáriánusok. Vereszájev is kíméletet kér a laboratóriumi lényeknek, ám ahogy írja: „Pavlov professzor a kutyákon végzett kísérleteivel igen sok fiziológiai kérdést tisztázott az emésztés terén” (5). Pontosan tudta a nagy honfitárs munkásságának horderejét, ismertette a Párizsban dolgozó Mecsnyikov páratlan tudományos eredményeit.

Közli Billroth költeményét, Brahms barátjához bizalmasan. Íme egy kis részlete:

„Mind azt hiszik, hogy mint az istenek, csodával űzöm el fájdalmukat, s mindenható bűvész vagyok: — pedig ember vagyok csak, mint a többiek.”

Világirodalmi tájékozottsága mögött még nyomasztóbban hat az orosz valóság. Egy gazdag föld indokolatlan szegénysége, a muzsik hihetetlen tűrőképessége. „Üzemorvosként” a könyvnyomdában nem látott éltesebb korút, az ólompor korán sírba viszi őket. Keserű kiábrándultságában, akár később Bulgakov, szintén Molière vígjátékaival vigasztalódik. A „képzelt beteg” és a „botcsinálta doktor” ellentétjait egymásnak. Tipikus figurák, az élet irodalmi vetületei. Benedek István szerint „könyvének sok része, az írónak sok feljajdulása ma már csak történelmi érdekességű. De a lényege: a hamisság elleni harc, az orvosi etika tisztaságáért vívott harc, a csalhatatlanság álarcát magára öltő nagyképűség elleni harc ma is legalább annyira időszerű” (1). Ezzel a megállapítással aligha lehet vitatkozni.

Általános vélemény szerint a gyógyító gyakorlatban tapasztalt csalódásai, kollégáinak neheztelése a „leleplezésért”, valamint a könyv feltűnő sikere egyformán hozzájárult praxisának felhagyásához. Rejtély, hogy az óriás kolléga, Csehov műveire miért nem utal! Pavlov híres kísérletei és a Sirály születése azonos évhez kötődik (1895), elképzelhetetlen, hogy egy írogató orvos az utóbbiról ne vett volna tudomást.

Amikor a gyógyító gyakorlattal végképp felhagyni készült, kitört az orosz-japán háború, s a hadvezetés hadiszolgálatra hívta be. Hazafiúi kötelességén túl valószínűleg írói élményanyagot sejtethetett ebben a távol-keleti „kirándulásban”. Miként Csehov a Szahalin szigeteken (4), ő sem tudhatta, mekkora borzalmaknak néz elébe.

Második nevezetes naplója a Raszkazi o vojnye, vagyis a „Háborús elbeszélések” 1906-ban jelent meg. A magyar címe kihívóbb: Az orosz hadsereg züllése az orosz-japán háborúban Vereszájev

emlékirataiból, Ruttkay György fordításában. A Lampel-Wodianer-féle népszerűsítő zsebkönyvsorozat a dátumot nem tünteti fel, de feltehetőleg rövid időn belül kiadták, mert ez a fura háború nagyon foglalkoztatta a világ közvéleményét.

A sajtó és a pravoszláv egyház révén mesterségesen szított harci kedv már a szibériai átkeléssel lohadni látszott. Hiányzott a szükséges élelmiszer-utánpótlás, a katonák hamar önellátókká váltak. Ahogy egyik kozák mondta: „nálunk Oroszországban ilyenkor senki sem tilt meg semmit. Amire szükségünk van, azt elveszük, szabad kezünk van mindenben” (6). A feszültséget fokozta, hogy az ázsiai nem orosz nemzetiségűek ezt ellenséges, következésképpen majd megtorlandó cselekménynek minősítették. A kincstár kiutalta a törvényes rekviráláshoz szükséges összeget, de a tiszték azt zsebre tették. A zabráláshoz szoktatott katona viszont nem csak nem fizetett, de erőszakoskodott és az utolsó falatot is elvitte. Kivált némi ital hatására. Ez a csapás különösen a kínai lakosságot sújtotta, akik aztán az addig ösellenségnek tartott japánokat is szívesebben látták. Egy-egy gyalogosnak nem volt tanácsos eltévedni, vagy sebesülten lemaradni, mert örökre „letűntették”. Furcsán viselkedtek az anyaországból jött jótékony intézmények; a sebesülteket igyekeztek tőlük telhetően mindennel ellátni, a vérhasban szenvedőkkel azonban nem törődtek. Mert azt nem harcolva szerezték. Arról viszont elfelejtették kioktatni a katonákat, hogy ne fertőzött, hanem felfőzött vizet igyanak. Még a szokásos teaadaggal is takarékoskodtak. Pedig a harc még el sem kezdődött. E háborúban nem az ágyuk száma, hanem a jobb szervezethez döntött az addig ismeretlen harci erőt képviselő sárgák javára. Vereszájev doktor szerint a háterszámban történő szállítás káosza sokkal több bajt okozott, mint maguk a sebesülések. Hol van itt Pirogov szelleme — sóhajtott fel szerzőnk! Az ellátást illetően a kései olvasónak óhatatlanul felidéződik a második magyar hadsereg sorsa a Don-kanyarban. Megfelelő meleg ruhát a szibériai télhez az orosz katona sem kapott. Ha igen, abban nem volt köszönet. A prémszállító ugyanis az elhullott állatok bőrét használta fel kucsmák és bekecsek készítésére, következménye lett a pestis és a lépfene megjelenése. Az egészségügyi szolgálat főnöke viszont „elfelejtette” a fertőző betegeket elkülöníteni. A közegészségtant bizonyára nem Erisman professzortól tanulta.

Visszavonulásnál „éppen úgy kergetnek bennünket, mint ahogy 1812-ben mi kergettük a franciákat” (6), állapítja meg az orvos szerző. Valóban tolsztoji képek, ha nem is a Háború és béke írójának ábrázoló erejével.

A morál színvonalára jellemzően a közlegények éjszaka szándékosan riadót fújtak, hogy a zűrzavart fosztogatásra használhassák. A két hadsereg felkészültségi fokának különbségét a következő esettel jellemezte. Elfogtak egy japán kémeket, akit a hadtestparancsnokságra kellett kísérni. Csakhogy

a jelen lévő tiszteknek fogalmuk sem volt, hogy az merre található. Szerencséjükre a kicsi sárga hírszerző pontosan tudta és odataláltak. Közben Pétervárról „orosz forrongások híre szállongott, sztrájkokról, óriási tüntetésekről beszéltek” (6). Ezeket a sorokat 1905-ben vetette papírra egy orvos. Kell-e mondani, milyen pontosan prognosztizálta a várható eseményeket!

E híradás Ady Endrének a „Margita élni akar” című ciklusába is bekerült, a költő a Szajna partján tudta meg, hogy „kozákéknak legkeletén nagy baj van.”

Vereszájev további pályafutásáról lexikonszerűen a következők tudhatók meg. A napló műfajával nem hagyott fel, majd lélektani ábrázolással kísérletezett. Az addig a világmegváltó marxizmussal is kacérkodó író tolsztojánussá lett, majd Engels helyett a nagy német pesszimisták: Nietzsche és Schopenhauer művein keresztül kereste a kiutat, amely a valóságban végül az első világháborúba torkollott. Ismét behívták hadiszolgálatra, *de* nem tett közzé újabb naplót. Az 1917-es forradalom és polgárháború zűrzavarai elől a Krím félszigetre húzódott vissza.

A szovjet korszakban több írotársához hasonlóan alkotni a viszonylag veszélytelen múltba menekült. Majd 1933-tól próbált a „konszolidáló korszerűség”, azaz a „szocreál” követelményeinek megfelelni, de a kritika hamar elvette a kedvét. A Puskin- és Gogol-életrajza viszont több kiadást ért meg, sőt még díjakat is hozott. A második világháborúban magas kora miatt sem vehetett aktívan részt, 1940-ben újabb öncenzúrázott emlékirata kapott nyilvánosságot.

Moszkvában hunyt el 1945. június 3-án, a győzelmi ünnepek kellős közepén. Csalódott emberként, mert nem hitte volna, hogy Goethe és Schopenhauer népe ily barbárságokra képes, valamint a megváltoztatott hadsereg változatlan visszavonulást él át, minden eddigieket fölülmúló veszteségekkel.

Vereszájev, a „piszatyel-vracs” a nagy orosz irodalom jelentős alakja. Fiókban maradt kéziratait sorra kiadják, de orvosírói fényét Bulgakov már elhalványítja.

Számos orvos vezetett közérdekű naplót, de ilyeneket csak kivételes kevesek. Ajánlott útikönyv lehetne a pályára lépőknek.

IRODALOM: 1. *Benedek I.*: Lélektől lélekgig. Magvető, Budapest, 1970, 152. – 2. *Billroth, T.*: Die Pflege der Kranken. Wien, 1881. – 3. *Kun M.*: Vereszájev (1867–1945). Világirodalmi Lexikon 16. Akadémia, Bp., 1994. 574–576. old. – 4. *Roszkin, A.*: Csehov élete. Móra-Kárpáti, Budapest-Uzsgorod, 1971. – 5. *Vereszájev, V.* Egy orvos vallomásai. Orsz. Közp. Községi Ny., Bp., 1902. – 6. *Vereszájev, V.*: Az orosz hadsereg züllése az orosz-japán háborúban. Vereszájev emlékirataiból.

Lampel–Wodianer. Bp., é. n.

William Somerset Maugham (1874–1965) doktor szépirodalmi világképe

Az öt kontinensre kiterjedt angol nyelvterület egyik legolvasottabb és legnézettebb színpadi szerzője William Somerset Maugham eredeti foglalkozását tekintve orvos. Hosszú élete folyamán csak rövid ideig művelte hivatását, a külföldi orvosírók közül Csehov után mégis ő él leginkább a köztudatban. A szintén szakmabéli magyar Puder Sándor állapította meg róla: „A természettudósnak minden előítéllettől mentes, magasabb összefüggéseket kereső áttekintése, az egzakt kutató száraz tárgyilagossága adja meg írásainak azt a különös, fanyar életízt (például *Az ördög sarkantyúja* című Van Gogh életrajza), az operáló kés szenttelen precizitását, amely feltárja a legüszkösebb sebeket” (11). A jellemzés találó, de nem van Gogh, hanem Gauguin fiktív életrajzáról van szó. Az is tény viszont, hogy a szinte minden kultúrnyelvre lefordított műveiben nem feltűnő az orvos-szereplők magas számaránya, sőt önéletrajzi ihletésű regényében (6) az egyetemi évek színhelyét áttette a bölcsészkarra. Aligha gondolta volna, hogy a medicinális kirándulást mennyire tudja majd a szépirodalomban kamatoztatni, és törékeny testének több évtizedes karbantartása sem függetleníthető orvosi ismereteitől. Népszerűsége nálunk töretlen, egy-egy színházi felújítása garantáltan teltházat ígér, mint például az *Imádok férjhez menni* a felejthetetlen Váradi Hédi alakításával, amelyhez Nádas Gábor komponálta az azóta örökzölddé vált „Kicsit szomorkás a hangulatom máma” című fülbemászó dalt.

William Somerset Maugham 1874. január 25-én látta meg a napvilágot Párizsban, ahol apja ügyvéd és az angol követség jogi tanácsosa volt. A fény városában brit állampolgárnak születni megfelelő anyagi háttérrel, gondtalan jövőt ígért. Mégis Dickens tollára való nehéz sors várt rá: nyolcéves korában gyermekszülés után elhunyt imádott édesanyja, rá két évre az édesapja. Nem csak árván, de szegényen is maradt, így került haza Angliába az anglikán lelkész, gyermektelen atyai nagybátyjához, majd egy vidéki orvos feleségének magániskolájába. A beszédhibával küszködő gátlásos kisfiú nehezen alkalmazkodott új környezetéhez, kivált kollégistaként a híres canterburyi székesegyházhoz tartozó King's School ódon falai között. A magány hamar olvasásra szoktatta, társai előtt műveltségével igyekezett ellensúlyozni gyenge testalkatából eredő hátrányait.

A betűk hajlamosítanak az ábrándozásra, a képzeletbeli utazásra, amely később valóságos szenvedélyévé vált. Egy brit fiatalembernek persze ez könnyen ment. Az első állomás, hosszabb tanulmányút székhelye Heidelberg, nagybátyjának német felesége révén. Itt ebben a kevésbé zárt világban ismerkedett meg Ibsen élveboncoló műveivel, aki akkor még a splendid isolation

Angliájában irodalmi nemkívánatos személy volt, valamint manifesztálódott az addig rejtett homoszexualitásra, amelyről szólni „az ő életútjával kapcsolatban nem szenzációhajhászás” (1). Nem kavart botrányokat, mint nagy író származású író társa: Oscar Wilde. Másfél esztendő múltán tért vissza a whitstable-i paplakba, már érettségivel a tarsolyában. A nagybácsi természetesen lelkészutódnak szánta a vallástól közben eltávolodó fiút, s mivel azt nem akarta, jött a pályaválasztási dilemma. Jobb megoldás híján „orvostanhallgató lettem, mert képtelen voltam bejelenteni gyámomnak, hogy író akarok lenni”, vallotta később. Így iratkozott 1892 őszén a londoni St. Thomas Hospital orvosképző fakultására. Ez az intézet egyben évszázadok óta a külvárosi szegénynegyedek karitatív kórháza. A orvosokat korán mély vízbe dobják, kitűnő lehetőség a gyakorlat elsajátítására, éjjel-nappal vajúdókhoz járt, ekkor született első megjelent irodalmi műve, a *Lambethi Liza*. Dickens-i nyomorregény, a viktoriánus kor fényének komor árnyéka. Nevét hamar megjegyezték és jegyezték, s miután 1897-ben befejezte orvosi tanulmányait, már csakis író és világotutató akart lenni. Rövidesen bejárta a kedvelt mediterrán tájakat, mint száz évvel korábban Byron és Shelley, vagy regényes hasonmása: Philip. Különösen Hispániáért rajongott. Egymás után jelentek meg művei, szerkesztett, s olyan hírességekkel került szoros kapcsolatba, mint Thomas Hardy és Oscar Wilde. Első darabja az *Egy becsületes férfi* 1898-as keletkezésű, de csak 1903-ban mutatták be a londoni Imperial Színházban. Mértéktartás a humor húzódik meg mögötte, hogy a William keresztnévet a Hamlet szerzőjére való tekintettel soha nem használta. G. B. Shaw és Oscar Wilde árnyékában pár évet még böjtölni kellett a sikerért. Egyelőre kárpótolta az impresszionista festők barátsága, köztük a hozzá hasonlóan író eredetű Gerald Kelly-é, aki 30 képet festett róla. A többiektől elképesztő gyűjteményre tett szert. Szívesen tartózkodott Párizsban (kb. Ady Endrével egy időben), ő hazájára nem a keleti elmaradottság, hanem a konzervatív ízlés és a búr háború miatt nézett kritikusan.

Egy-egy darabját, hála a világnyelvnek, bőségesen megfizették az amerikaiak, de ismertsége az ellenkező irányba is terjedt, a *Jack Straw*, azaz *Jack, a senki* című színművét 1909-ben már a pesti Magyar Színház is sikerrel mutatta be. Ezzel egy időben és attól függetlenül a West End állandó szerzője lett. Első amerikai útja 1910-re esett, a Broadway és Maugham egymás bűvkörébe kerültek. Anyagi gondja többé nem volt, többször átkelt luxushajóval az Óceánon, majd Capri szigetére ment pihenni és alkotni. Amikor az első világháború kitört, éppen nyomdába készült egyik legjobb regénye, a már említett *Örök szolgátság*. Bár írhez illően bírálta Britanniát, baj esetén katonai szolgálatra jelentkezett. A sorozóbizottság által magasnak ítélt kora (éppen 40 éves) és alacsony termete miatt csak Churchill admirális ajánló levelével lett katona, küldték át Franciaországba, ahol egy Ford

mentőkocsi sofőrje, orvosa és tolmács lett egyszemélyben. Részt vett a belgiumi Ypres melletti véres ütközetekben, de érdekes módon háborús naplót nem vezetett. Az időhiány rá nem elég magyarázat. Már előtte bensőséges viszonyt folytatott egy férjes asszonnyal (biszexuális volt), majd 1915-ben megszületett közös leányuk, aki első megjelent írására való tekintettel a Liza keresztnévet kapta. Az apai érzések mellett Amerikából Theodore Dreiser méltatása jelentett nagy örömet, ugyanakkor hazájától szokatlan feladatot kapott. Megbízták, hogy a semleges Svájcban mint igazán betegeskedő, ír származása miatt kritikus magatartású, tehát gyanú fölött álló alkotó, végezzen hírszerző munkát. Alkati nyugalma, széles körű személyes ismeretsége, többnyelvűsége erre nagyon alkalmasnak mutatkozott. Egyetlen gyenge pontja volt a homoszexualitás, férfi partnerét ezért a tengerentúlra száműzték.

Ez irányú ténykedésének irodalmi terméke: *Ashenden, a hírszerző* csak 1928-ban jelenhetett meg, magyarra Bán Miklósné fordította. A háború utolsó előtti évében információgyűjtést már nem végezve a régi férfi barátal hosszabb távol-keleti útra hajózott. Amerikai kiadója tanácsára Hawaii-szigetét szintén felkeresték, majd Tahiti romantikus világában Gauguin lábnyomát keresve rábukkant egy csodálatos, eddig ismeretlen festményére, amelyet azonnal megvásárolt a bennszülöttektől. A környezet hatására fogant meg a nagy francia különc festő életrajzi regénye: *Az ördög sarkantyúja* (7). Angol alteregója Strickland, a londoni tőzsdeügynök és művészseni, aki szintén az egzotikus szigeten keres a civilizáció elől menedéket. Még 1917-ben visszatért San Franciscoba, hogy leányának anyjával kapcsolatát törvényesítse.

Az ilyen „házasságok (nem) az égben köttetnek.” A már világhírű író 1917 végén újabb kalandra vállalkozott, újra hírszerzői megbízatással most Oroszországba küldték, hogy a forradalmi zűrzavar hazáját a háború feltétlen folytatására bírja. Az Egyesült Királyságnak ez állt érdekében, így a harcból kiválni készülő bolsevikokkal már csak „hivatalból” sem rokonszenvezhetett. Szívesebben vállalta volna ezúttal a tőle megszokott szemlélődést, hiszen Tolsztoj és Dosztojevszkij kedvéért oroszul is tanult. A transz-szibériai vasúton keletről érkezett Pétervárra, ahol az ún. célszemélyeken kívül találkozott Kropotkin leányával és Masaryk cseh elnökjelölttel. Látt a színházban egyik komédiáját (útja ezért sem volt gyanús), remekül jellemezte a tipikusan orosz „nyicsevo” mentalitást, de nem lett a nagy októberi ... sokakat megtévesztő tudósítója. Kerenszkij kormányzó az író közvetítésével a határos Norvégián keresztül akart angol fegyverszállítmányhoz jutni, ám a felgyorsult események ezt már nem tették lehetővé. Újabb, ezúttal romániai kiküldetését visszatérő tuberkulotikus panaszai akadályozták meg. A háború utolsó évét egy svájci tudószanatóriumban töltötte, itt nyert végleges

formát *Az ördög sarkantyúja* és a *Cézár felesége* című regénye. Alig kapott erőre, a megszokott férfi barát, G. Haxton társaságában négyhónapos kínai körutazásra vállalkozott, amelynek eredményei az *Egy kínai paravánon* cikkgyűjtemény, a *Szueztől keletre* Pekingben játszódó darab és a *Színes fátyol* című regény. Egzotikus remeklése az *Eső* című elbeszélése, a jeles biográfus, Budai Katalin a világ-irodalom tíz legjobb novellája közé sorolja (1). Teátrumi változatát a Magyar Színház 1925-ben mutatta be, a Nyugatban Karinthy Frigyes írt róla (5). A kanyarójárványban összezsúfolódott emberi tragédiák tablója. A semmittevésben kitarulkoznak a szívek, egymás mellett a pap és a prostituált, a hit és hitetlenség, valamint a vergődésüket fölényesen szemlélő doktor. A nagy humorista előbb amerikai, majd óvatosságból általánosabban értelmezhető angolszász szerzőt említ, „aki nem tudni, magától jutott-e idáig, vagy a divatos freudizmus kényelmes bányaliftjén szállt alá, amikor a lelkek geológiai rétegeztségében analízist igyekszik végezni. Egy józan angolszásztól – úgymond – már ez is méltányolandó ritkaság.”

A *Ne váljunk el!* című vígszínházi vígjátékot a szintén orvos végzettségű Földi Mihály méltatta (3).

A *levél* című drámáját 1927-ben vitték színpadra. Gyarmaton játszódó történet ez is, revolverlövésekkel kezdődő krimi. Egy valódi lady hat golyóval szitává lövi hűtlen szerelmesét, majd angol hidegvérrel önvédelemre hivatkozik. Csak az ügyvédjének gyanús, hogy miért kellett ehhez féltucat célzás. A bizonyító bűnjeles levelet egy kínai kereskedő ajánlja fel szép összegért, amely találkára való hívást rejt. A jog őre megszerzi, de a hatóságnak nem szolgáltatja ki. Konfliktusok feleség és férj között, képmutató bűnbánattal és kétes megbocsátással. Schöpflin Aladár szerint „csak annyira csiklandozza meg a közönség idegeit, amennyire okvetlenül muszáj, hogy a nézőtér érdeklődését a színpadra szögezze” (12).

Nincs tér a gazdag életművön tételesen végigmenni, csak jelezzük, mennyire népszerű volt nálunk a két világháború között is. Csak a Lord Rothermeré multa felül.

A *Színes fátyol*, mint említettük, a kínai úton született. A megcsalt férj kettős öngyilkossági szándékkal viszi kolerasújtotta városba nejét, aki a francia apácák között hősieles helytállással érdemli meg a kiengesztelést, de a bakteriológus férj végül a járvány áldozata lett (10). A siker csúcsán lévő Garbo főszereplésével film is készült belőle. A *Sör és perec*, bukaresti kiadásban a *Sör és tea, vagy a család szégyene* (9) Thomas Hardy nagy angol író regényes életrajza.

A harmincas években került nálunk bemutatásra még a *Szent láng*, *A kenyérkereső* *Az asszony és az ördög* (4), mindig teltházzal. Az író magánéletében örült, hogy Liza leánya férjhez ment, de

bántotta az „élettárs Gerald” egyre súlyosbodó alkoholizmusa, matrózkocsmai botrányai. Pihenni ezúttal Budapestre jött, bizonyára szerepet játszott benne Eppinger Dóra 1930. évi kitűnő monográfiája (2. ábra). Sok angol nyelvű lábjegyzettel ellátva a lényeg megértéséhez szótár sem kellett. A *Színház* (9) mind a celluloidszalagon, mind a pódiumon standard darab. Külföldieknek alkalmas az angol szövegolvasás gyakorlására.

A második világháború kitörése a francia Riviérán érte. Kertjében ágyúkat állítottak fel, ajánlatosnak látta áthajózni a Csatornán. Mire Londonba ért, elkezdődött a bombázás, így a 66 éves írókirály ismét hadiszolgálatra jelentkezett. Nagyon megtalálták a neki való feladatot, átküldték az USA-ba az amerikai nép felvilágosítására. Biztonságba került, Cukor György meghívta Hollywoodba, szemtanúja lehetett a dr. Jekyll és Mr. Hyde hátborzongató forgatásának, Spencer Tracy remeklésének. Stevenson írásait nagyon szerette. Dél-Karolinában birtokot vásárolt, az írók közül elsősorban Aldous Huxley volt a barátja.

A világháború befejezésekor 70 éves, elkezdte írni a nagyregényeket értékelő utolsó tanulmányait.

Állítólag meglegedett azzal, hogy a kritika a másodvonal legjobbjának tartja. A közönséget, kiadókat és olvasóit nem befolyásolta ez a szigorú szentencia. Hűvös angol eleganciával fogadta és zavartalanul dolgozott tovább. Alkotásban, belső magatartásban és a kifelé mutatott viselkedésben kitűnő pszichológusnak bizonyult.

Erzsébet anyakirályné kezéből megkapta a Companion of Honour kitüntetést, amire ugyancsak büszke volt.

Kedvenc szerzőjének tartotta többek között a Nobel-díjas García Márquez és a nagy leleplező George Orwell, Márai viszont fenntartásait hangoztatta.

Hosszú élete Franciaországban kezdődött és ott is fejeződött be a nizzai angol kórházban, 1965. december 15-én. Urnája a canterburyi King's School könyvtárának falmélyedésében látható. Törékeny testében 92 évet élt ez az exorvos. Könyvtári katalógusok tanúsítják, hogy olvasottsága kortól és divattól független.

IRODALOM: 1. *Budai, K.:* Maugham és világa. Európa, Budapest, 1986. 31. old. – 2. *Eppinger, D.:* W. Somerset Maugham, Kir. Egyet. Ny. Bp., 1930. – 3. *Földi, M.:* Ne váljunk el! W. Somerset Maugham vígjátéka a Vígszínházban. Nyugat, 1928, II, 845–847. – 4. *Galambos, E.* Nyugat repertórium. Budapest, 1959. 264. old. – 5. *Karinthy, F.:* Eső. Somerset Maugham vígjátéka a

Vígszínházban. Nyugat, 1925. *III.* 184–185. – 6. *Maugham, W. S.*: Örök szolgaság. Európa. Bp., 1969. – 7. *Maugham, W. S.*: Az ördög sarkantyúja. Európa. Bp., 1980. – 8. *Maugham, W. S.*: Sör és tea vagy a család szégyene. Irodalmi. Bukarest, 1967. – 9. *Maugham, W. S.*: Theatre. Penguin, Middlesex, 1967. – 10. *Maugham, W. S.*: Színes fátyol. Téka, Bp., 1989. – 11. *Puder, S.*: Szépirodalom és orvostudomány. Novák és Társa. Bp., 1933. 73–74. old. – 12. *Schöpflin, A.*: A levél. Somerset Maugham drámája a Vígszínházban. Nyugat, 1927.

Borisz Leonyidovics Paszternak (1890–1960) és a Doktor Zsivágó

Ha a hatalmas orosz irodalom koordináta-rendszerében viszonyítási pontokat keresünk, valahol Pierre Bezuhov („Háború és béke”) és Szonja Marmeladova („Bűn és bűnhődés”) közelében kell tapogatóznunk. A vélt hasonlatosságot bizonyára befolyásolja a sajátosságosan orosz atmoszféra, melyet Borisz Paszternak nem volt hajlandó új irodalmi sémák szerint ábrázolni. A hosszú regényről annyit röviden, hogy főhőse hányatott sorsát mutatja be gyermekkortól a húszas évek és egyben az ő élete végéig, a maga szakrális stációival. A szép szőke Lara, akivel életük legkritikusabb pontjain egymásba kapaszkodnak, túljut Zsivágó doktor sírján, segít rendezni kéziratait, hogy életét végül egy láger jeltelen sírjában fejezze be. Oroszország közben átélte az 1905-ös forradalmat, az első világháborút, az összeomlást, az októberi győzelmét, visszatérést a NEP-korszakhoz, az erőszakos kollektivizálást, s mindazt a mérhetetlen szenvedést, amely a dátumokat összekötötte és amely dátumok nélkül is folytatódott. A medikus Zsivágó és Lara 1911 telén kerültek egymás közelébe. Az orvosjelölt ekkor készült belgyógyászatból vizsgázni és esszét írt a diákújságba Alekszander Blok költészetéről. Alkotó lázban égett, mint annyi oroszországi társa, egy európai arcúvá álmodott hatalmas haza reményében. A kitört első világháború a frontra sodorta őket. Zsivágót már orvosként, Larát önkéntes nővérként, valahol a magyar határon, *Mezőlaborc* helység közelében, ahol az orvost légnyomás érte és Lara ápolta. Moszkvába visszatérve már a forradalom tanúja lehetett, melynek logikáját ugyanúgy nem értette, mint a háborúét, ahogy Tolsztojnál Pierre *Bezuhov* nem értette még a honvédelem szükségszerűségét sem.

Moszkvából, immár a családjával az Uralon túli *Jurjatyin*, illetve *Varikino* helységbe kerül, ahol az internacionalista vörösök és a pánszláv alapon szervezkedő fehérek vívják élethalálharcukat. Az orvos apolitikusként nézi az apokalipszist, minden rezdülésével és rettenetével.

Zsivágó és Lara másodszor Jurjatyin könyvtárában találkoznak. Egyik látogatás lett a doktor legsúlyosabb megpróbáltatásának okozója: az erdőben meghúzódó partizánok elfogták, mert orvosra volt szükségük. Másfél évig maradt az „Erdei sereg” foglya úgy, hogy a családja már elveszítettnek hitte. Ezért visszaköltöztek Moszkvába. Az erdei kalandnak is akad egy magyar vonatkozása. Munkatársa lett egy magyar hadifogoly orvos. „Kerényi Lajos meg a többi magyar arra ébredt, hogy a demarkációs vonal túlsó oldalán vannak. Besorozták a drágát. Erőszakkal betették a Vörös Hadseregbe.” (354. old.) Csakhogy az is kiderül, a magyarok egyedül a vörösöktől remélhettek védelmet.

Másfél év után Zsivágó megszökött a partizánok munkaalkalmazásából, családját azonban már nem találta Varikinóban. Ekkor találkozott ismét Larával, akivel lélekben annyira rokonok voltak. A hideget, félelmet és nyomort forró szerelmük enyhítette. Majd ennek is vége szakadt. Lara elutazásával Zsivágó szinte az írásainak élt. A fájdalom költészet formájában tört fel belőle. Közben filozofál, nem érti a kommunisták „kötelező látszatzölcsekedését kötelező világproblémákon”. (452. old.)

A doktor véletlenül levelet kapott a fővárosból, amelyből kiderült, hogy a családját Moszkvában él. Felkerekedett, csak hogy mire Oroszország szívébe ért, a családját már Nyugatra száműzték, s neki semmi esélye őket követni. Ekkor újra társat választ, de már az örület határán. A betű élteti tovább, orvosi könyveket és versesköteteket állít össze, azokat egyik ifjú tipográfus barátja (nemrég még bujdosó társa) adja ki, bibliofil példányszámban. Állapota egyre gyengült, elhanyagolja harmadik élettársát, két kislányát, s eltűnik az egyre komoruló láthatárról. Nem sokáig. Egyszer 1929 táján a villamoson megpillantott egy ismerős külföldi hölgyet, s ez a pillanat nagyon megviselte. A Párizsban meggyökeresedni látszó családjával is felveszi a levélbeli kapcsolatot, ez azonban még inkább megzavarja.

Villamoson lett rosszul, majd onnan leszállva pár lépést tett, összeesett és befejezte szomorú életét. Temetésén megjelentek barátai, valamint Lara, aki segített sajtó alá rendezni Zsivágó kéziratait, majd eltűnt egy Gulag szigeten.

Ennyi doktor Zsivágó története. Orvosregény is, mert főhősének ez a hivatása. Lelkének másik fele költő, gyanít- hatóan Paszternak életrajzi ihletése révén. A magyar vonatkozások számunkra különösen érdekesek, bár alkalmoszerűek, de híven idézik emberek találkozásait a történelmi szélviharoktól felborzolt földrajzi tájon. De az már nem volt alkalmoszerű, hogy *Shakespeare* és *Goethe* mellett *Petőfi* volt kedvenc külföldi költője, akit nagy gyönyörűséggel ültetett át hazája nyelvére.

A Gogol–Dosztojevszkij–Tolsztoj–Csehov vonulatnak bizonyára ő az utolsó állomása. Egyben talán utolsó klasszikus alakja a XX. századi európai irodalomnak, aki megkísérelte hazája társadalmi fejleményeit, az „orosz életet” összefoglalni a századfordulótól a második világháborúig.

Mindezt egy orvos személyes tragédiáján keresztül.

Zsivágó doktor Antoine Thibault és Arrowsmith méltó társa, hogy csak a Nobel-díjas szerzők orvoshőseit említsük. Az új generáció, Paszternak után, aligha fog nagyregény írásába kezdeni az októberi forradalomról.

Mihail Afanaszjevics Bulgakov (1891–1940) doktor világa

A páratlanul gazdag orosz nyelvű prózairodalom hét évtizedes szovjet korszakának Mihail Bulgakov az egyik legérdekesebb alkotója. Az orvosi végzettség a művészi minősítést ugyan nem befolyásolja, de Csehov, Németh László, vagy Bulgakov esetében mégis szükséges hangsúlyozni. A lélektant el lehet sajátítani, irodalmi ábrázolásához azonban külön tehetség kell, ahogy az említett szerzők bizonyítják. Bulgakov a „nagy októberi” előtt vált orvossá és íróvá, forradalom után a szellemi tervgazdálkodás már nem kedvezett a hasonló pályamódosításoknak. Az „új ember kovácsa” politikai propaganda illusztrálására kényszerült, egyértelműen kellett fogalmazni. A lélekelemzés, az orosz irodalom legcsodálatosabb hagyománya fölösleges kispolgári nyavalygássá minősült, megszületett és kizárólagossá vált a feketén-fehéren ábrázoló sematizmus, amelynek ilyen-olyan díjas kötelező olvasmányaira azóta a jótékony feledés homálya borult. Az ötvenes évek végétől azonban kiderült, hogy létezik egy másik, főleg a Paszternák, Babel és Bulgakov nevével fémjelzett, folytonosságot biztosító vonulat. A Zsivágó doktor írója orvosi tárgyú regényért kapott Nobel-díjat, A Mester és Margarita szerzőjének eredeti foglalkozását is minden biográfus aláhúzza.

Rövid életének fontosabb állomásai: 1891. május 14-én született Ukrajna fővárosában, ahol apja a hittudományi akadémia professzora volt. Orvosi oklevelet 1916-ban szerzett, utána a Kaukázus északi lejtőjén fekvő Vlagyikavkaz helységben nyitott magánrendelőt, majd a városi kórházba került. Itt vívtak véres csatákat a következő években a vörösök oldalán harcoló kozákok a fehérek kötelékébe sodródó csecsen harcosokkal. Ennek eseményeit örökítette meg az *Egy orvos rendkívüli kalandjai* (4), amely valószínűleg Vereszajev hasonló című s tárgyú művének (10) hatására született. Jelena Bulgakova naplója szerint a két orvos író között mindvégig megmaradt a levelezési kapcsolat. Csapatorvosként szintén szolgált, találkozott a vad hegyvidék ellenséges csecsen harcosaival, de óvta a karján lévő vöröskereszt. Ma valószínűleg nem védené meg! Kaukázusi élményeire később még visszatér. A színház kezdettől fogva vonzotta, a véres eseményeket egy kicsit a darabszerzők szemével nézte, nem kívánt „a lélek mérnöke” lenni, különösen barikádharcos szinten.

A polgárháborús katarzis után ő is valami jobbat remélt, így írói ambíciói 1921-ben Moszkvába vonzották. Nem az eszével, hanem a megvalósítás módszereivel támadt rövidesen konfliktusa. Akkor még csak a közvetlenül érintettek és a kivételes szeműek látták, hogy a francia forradalom nem éppen épületes példája nyomán, az eszme nevében milyen öncélú pusztításra képes a keleti fanatizmussal párosult embertelen ösztön. Előbb egy satirikus lap munkatársa, majd 1925-ben megjelent *A fehér*

gárda című rendhagyó remekműve (1). Kijev, a szülőváros különösen kiszolgáltatott éveit örökíti meg, amikor a német megszállók, az ukrán szeparatisták, Petljura zsidó pogromjai, a fehérek és vörösek egymás kegyetlenségére licitálva pusztítottak. A hivatalos kritika kezdetől fanyalogva fogadta, nem volt hajlandó elismerni, hogy mindezeket egyformán emberek követték el. A regény *A Turbin család napjai* változatban színpadra került, egyik méltatója szerint „elsőként állította középpontba egy szubjektíve becsületes fehérgárdista család tragikumát” (9). Sztálin viszont „a bolsevizmus legyőzhetetlen erejének demonstrációját” vélte benne felismerni, ezért állítólag tizenötször látta a Művész Színházban (6).

A nagy „hipnotizőr” elismerése nem tartott sokáig, a *Bíbor-sziget*, valamint a szovjetellenesnek tartott *Menekülés* című darabot már a vérengző kritikusok prédájául dobta. Taktikai meggondolásból személyét 1929-ben még megvédi, ám az akkori közerkölcsöket parodizáló *Zójácska lakása*, magyarán nyilvánosháza minden sikere ellenére (vagy tán azért) leparancsoltatott a világot jelentő deszkákról. Hiába állt ki Gorkij mellette, 1930-1936 között a Művész Színháznak csak megtúrt segédrendezője. Az 1934-ben megrendezett első szovjet írókongresszusra már meg sem hívták, ahol még Paszternák és Babel „hivatalos” felszólalók. Mint ismert, irodalmunkat a rendkívül diplomatikus Illyés Gyula és a kritikus szellemű Nagy Lajos képviselte, de a „hivatalosan proletár költő” József Attila részvétele már nem volt kívánatos. Bulgakovot különösen izgatta a hatalom és művészet egyenlőtlen küzdelme, azt feszegette híres *Molière-darabjában*, majd nagy átéléssel megírt életrajzában (2). Az áthallások és időszerű utalások annyira nyilvánvalókká váltak, hogy hiába pártfogolta a nagy rendező Nyemirovics-Dancsenko, csak pár előadást ért meg. Az *Iván, a rettentő* a Pravda támadása miatt nem jutott túl a főpróbán. A vezérnek eleve nem tetszhetett a történelmi Iván paródiája.

A nagy francia komédiaszerző mellett kedvencei voltak: Gogol és Cervantes, 1938-ban minden mellőzöttség ellenére elkészült a *Don Quijote* dramatizált változata. Bulgakova naplója szerint (5) ekkor már súlyos beteg, a fejfájás, a hányás és a látás romlása agydaganatra utalnak, majd 1940 tavaszán pont került leghíresebb műve, *A Mester és Margarita* végére (3), amelyet félvakon diktált le. Túlélte tehát az első nagy tisztogatásokat, de nem érte meg a második világháború totális kitörését. A rejtélyes halálok nem voltak ritkák, elég Gorkij és Majakovszkij példájára utalnunk.

A *Mester és Margarita* hazájában először 1966-ban jelent meg, elemi erejű sikerére jellemző, hogy bár nem tekinthető Szolzsenyicin Gulag-jához hasonló tényleplező műnek, egycsapásra világhírű lett. Már 1967/68-ban angoltól a héberig tizenegy nyelven jelent meg. Nyelvünkön Szöllösy

Klára avatott fordításában 1969 és 1998 között tucatnyi kiadást, több százezres példányszámot ért el. Egyesek kötelező iskolai olvasmányként indokolják, ám ez magában nem magyarázza meg teljes felvásárlását s antikváriumi ritkaságát. Kivételes minőségét még a kevésbé vájtfölűek is megéreztek, a kritikus középiskolások különösen, ahogy a Kamarás-féle felmérésekből kiderül (7).

Zseniálisan groteszk látásmódját ez mutatja meg a legnagyobb művészi erővel, a tudathasadás folyamatának érzékeltetésével az orvos „tetten érhető”.

Egyik értő elemzője szerint a cselekmény három síkon játszódik: a fantasztikum, a realitás és a filozófia síkján (9). A valóság szintén fantasztikumra támaszkodik, amikor Moszkvát rendkívül ügyes hipnotizőrök és hasbeszélők élén maga a Sátán szállotta meg. Ki nem ismert volna rá az irányító démoni figurára?

Az attrakció egyik jelenete a Varieté Színházban játszódik le, ahol a nézők tömegszuggesztió hatására képtelen dolgokat művelnek: ruhátlanul rohannak az utcára, a szétszórt színes papírszeletkéket valutának, a kandúrképű statisztát valódi állatnak vélik (sok fekete macska lett a megtévesztett tömeg áldozata). Misa Berlioz szerkesztőt a villamos alá „varázsolják”, Ivan Nikolajevics Hontalan költő és Zsorzs Belganszkij konferanszié több társával együtt a Rimszkij professzor vezette elmegyógyintézetben köt ki, ahol Sztravinszkij az egyik kezelőorvos. Micsoda beszédes nevek, Wagner, Vieuxtemps és Johann Strauss kiegészítésével valóságos zenei lexikon. Nem csoda, ha nem hallották félre.

A filozófiai dimenzió az örültek házába vetül, ahol a névtelen Mester (állítólag Bulgakov önarcképe) megírta Poncius Pilátus és Jézus Krisztus (bibliai nevén Jesua, vagy Ha-Nocri) jól ismert történetét, de nem hagyományos módon. Szemtanú Lévi Máté, a hű követő orvos, akinek nem volt éppen kéznél kése Krisztust a keresztfeszítés szenvedéseitől profán módon „megváltani”. A Pilátus, Kajafás és Jézus közötti vád- és védbeszéd akár ókori koncepciók pernek felfogható, amikor a processzus merő formaság, minden az előre elkészített „forgatókönyv” szerint történik. Fő a főpapok döntése az imperátor szájíze szerint. A Barabás-párti hangos kisebbség túlharsogja a szelíd többség szavát. Pilátus csak eszköz, már nem is mossa kezeit. Az író Jeruzsálem-képe eltér az olajablók megszokott szerkesztésétől. Megszállott város, küzdelmes hétköznappal, zavargásokkal és óvatos ünnepeivel. A Koponyák hegyén három elítéltet az akkori szokásoknak megfelelően kivégeztek. A provinciákból toborzott légionárius lovasság kettős kordont vont a Golgota köré, nyoma sincs a szentképekről ismert áhítatot és döbbenetet sugárzó tömegeknek. Az utóbbiakat valószínűleg a keresztény utókor képzelete szülte. A névtelen Mester leírása szerint a megfeszítettek vércsíkos

duzzadt arcát a felismerhetetlenségig ellepték a legyek és bögölyök. Ez a kép még Grünwald görcsökben vonagló ábrázolásánál is valószerűbb. Az akkor még dúsabb növényzetű Judea tartományban elég volt valakit kikötni, a többit elvégezték a vérszívó rovarok. Ha az ember fellapozza a klasszikus feszület-képeket, egyetlen legyet nem fedez fel rajtuk. Mellékes, de nem lényegtelen megfigyelés.

A Mester a Jézus-regényt már lángokba vetette, Margarita pár tűzpörkölte lapját mentette ki. Ő a címlapon feltüntetett másik fantasztikus személy. Az elmeklinikán újra találkoztak, lelküket Woland (egyik főszereplő) Jézus parancsára a Szentföldre szállította. A gyógyintézet bizarr életének, a tudathasadás folyamatának bulgakovi változatát hosszan lehetne ismertetni.

Orvosi tárgyú elbeszéléseit, amelyeket gyakorlati évei ihlettek, a *Morfium* című válogatás tartalmazza (4) Ilyen a Tűzkeresztység szülészetből egy harántfekvés szerencsés lábrafordítása. Pánikhangulatában elszaladt Döderlein idevonatkozó utasításait átfutni, de a szöveget csak az ösztönösen jól végzett művelet után értette meg. Hasonlóan bizarr beszámoló Az elveszett szem esete, amikor kiderült, hogy a csecsemő ijesztő exophthalmusát egy később spontán kifakadó gyulladás okozta. Vagy a katona alsó állkapcsát nem törte el foghúzás közben, mindössze az alveolusról vált le egy darab. Önmagát már törvényszéki vizsgálat elé képzelte. Körorvosként amputált sérült és fagyott kezét és lábát, reszekált bordát, szülést vezetett le hídon, kitolás közben törte el halott csecsemő karját, végzett diftériaoltást, intubációt, látott hóviharban haldoklókat és holtakat. Megmenekülését néha a szerencsés véletlennek köszönhette. Kudarcaival szembenező visszaemlékezései vitathatatlanul Vereszájev naplójának önmarcangolóan őszinte sorait idézik.

A *Morfium* című írása az 1917. évi pályafutásának kezdetét, a teljes értékű szakember lehetőségeinek és felelősségeinek örömét, majd árnyoldalait, a tőlük való szabadulást örökítette meg. Amikor egy közeli kis kórházba kerülve szabadult az egyszemélyes tehertételtől. Felsorolása szerint mindent gyógyított, csak elmebajt nem. Talán ide vezethető vissza A Mester és Margarita eredete, amelyet aztán páratlan művészi szinten pótolta. Írt egy morfinistává vált kollégáról és utódjáról (valószínűleg megtörtént), akit a vidéki magány, a „hókoporsó”, valamint szerelmi csalódás tett a mákgubóból kivont kristályos oldat rabjává. Gyaníthatóan a kábítószeres, öngyilkosságba menekvő Poljakov doktor egyben írói alteregó, képzelt játék a halállal. Valószínűleg magán is kipróbálta, az eufória annyira nem tankönyvszerű. A személyiség széthullásának érzékeltetése Viszont igen. A tapasztalat mellékes, az írás hiteles. Csáth Gézára emlékeztet, „az oldható kristályos isten” imádsásával. Sóvárgó zsoltárok a hallucinálás lebegésében. A vége tragédia, akár a zseniális magyar kortárs

kollégáé, egy újonnan meghúzott határsáv közelében. Bár meglehet, hogy Bulgakov mellett Bomgard doktor szintén létezett.

Az orvosi elfogultság vádjának elkerülése végett idézzük egyik kritikusat: „szellemősei között okkal emlegetik Gogolt. De én Csehov szomorkás mosolyát is ott érzem mondataiban. Bulgakov is orvos volt, tudta, hogy a halandó ember szenvedései gyógyíthatók, de a gyógyítás előfeltétele a pontos diagnózis. Am mindenekelőtt író volt, ezért kiáltotta felénk hivatásának örök érvényű jelszavát: utánam, olvasó!” (8).

IRODALOM: 1. *Bulgakov, M.: A fehér gárda.* Európa. Bp., 1983. – 2. *Bulgakov, M.: Molière úr élete.* Gondolat. Bp., 1974. – 3. *Bulgakov, M.: A Mester és Margarita.* Európa, 6. kiad. Bp., 1981. – 4. *Bulgakov, M.: Morfium.* Európa. Bp., 1981. – 5. Bulgakova, J. Naplója. Kráter. Bp., 1994, 156. – 6. *Elbert J.: A drámaíró Bulgakov. Drámák.* Európa. Bp., 1971, 431. old. – 7. *Kamarás I.: Utánam olvasó! A Mester és Margarita fogadtatása, értelmezése és hatása Magyarországon,* Múzsák. Bp., 1986. – 8. *Szász J.: Utószó A fehér gárda című könyvhöz.* Európa. Bp., 1983, 275. old. – 9. *Varga M.: Bulgakov, Mihail Afanaszjevics.* Világirod. Lexikon, Akadémiai. Bp., 1992, 1119. – 10. *Vereszajev, V: Zapiszki vracsa. (Egy orvos vallomásai.)* Lampel. Bp., 1901.

V. fejezet

KAPCSOLATTÖRTÉNETI ÍRÁSOK

Erasmus Rotterdamus magyar orvosa

C. Clusius (Charles de l'Écluse) (1526–1609)

Kőrösi Csoma (1784–1842) és a tibeti orvoslás

Francia-magyar orvosi kapcsolatok a bakteriológia koráig

A kopogtatás és hallgatóság. Két vizsgálómódszer külföldi és hazai kezdete

A TBC múltja röviden

William Beattie (1793–1875) brit orvos Duna menti könyve 1842-ből

Adalékok Polter (szül. 1835) professzor életéhez

A '48-as szabadságharc emigráns orvosai

Nendtvich Károly orvosvegyész amerikai utazása 1855-ben

Arthur Schnitzler 1862–1931

Kepes Gyula (szül. 1847), az Arktisz magyar orvosvándora

A 19. századi Mexikó egy magyar orvos szemével

Híres magyar orvos a pionír Amerikában

Belga-Kongó magyar orvosa: Thanhoffer Lajos junior (szül. 1902)

Lister pesti útja

Magyar volt-e a Nobel-díjas Bárány Róbert?

1925-ben alakult meg a Párizsi Magyar Egyesület

Tisztelet Olivecrona emlékének

Az orosz, illetve szovjet orvostudományról, félszázad távlatából

Erasmus Rotterdamus magyar orvosa

A címben jelzett személy: Joannes Antoninus Cassoviensis, azaz Kassai János Antal 1499-ben született Kassán. Alsó iskoláit itt, a felsőket az akkor könnyen elérhető Krakó városában végezte, ahol 1517-ben a „szabadművészetek koszorúsa” lett, amely az érettséginek felelt meg.

Lengyelhonból Itália felé vette útját, az orvosi oklevél megszerzésére. Diákoskodásának dátum szerinti megosztottságában az életrajzírói nincsenek egységes állásponton. Weszprémi Succinctája évek nélkül említi Bázelt és Pádovát, Veress Endre szerint 1515-ben szerzett volna ez utóbbi helyen diplomát, amely valószínűtlen, mert akkor még csak 16 éves volt. Herczeg Árpád Szumowski fordításának lábjegyzeteiben szintén nem említi dátumot. Velük szemben az irodalomtörténész Horváth János az 1522-es esztendőt valószínűsíti, Trencsényi Waldapfel Imre pedig az 1524-es dátumot jelöli meg az orvosi doktorátus kiérdemlésére. Közben megfordult a freiburgi, valamint a tübingeni egyetemeken is.

Az viszont vitathatatlan, hogy Erasmusszal Bázelen, 1524-ben ismerkedett össze. A nagy humanistát hólyagkő-rohammal kezelte sikeresen. Betegségének sok volt a pszichogén komponense, mert a Kassaitól kapott „leo astrologicus” hatására a rohamai enyhültek. Erasmus hipochonder természete közismert, a „gyógyszer” összetétele kevésbé. Érdekes, hogy a nem orvos szerzők – Horváth, Trencsényi-Waldepfel – epekőrohamot emlegetnek, holott Verzár Frigyes professzor félreérthetetlenül idézi „ad curandos calculi genitaliumque dolores”, a korabeli levél részletét.

Bázelenből Krakó városába indult, ahol feleségül vette az egyik híres aranyműves leányát. Az ő apja is vésnök volt, innen eredhetett az ismeretség. Utána rövid, de annál kritikusabb időben Magyarországon a beteges Jagelló-ivadék magyar király udvari orvosa. Az uralkodó kezeléséről nem maradtak írásos emlékek, az viszont tény, hogy Erasmus földije, Mária királynő az ő közvetítése révén ismerkedett meg a nagy humanista műveivel.

A mohácsi csatavesztés évében Kassai már I. Zsigmond lengyel király – II. Lajos nagybátyja – orvosa. Az 1526 januárjában kelt levele Mária királynő gyóntató papját, a kiváló Henckel Jánost ajánlotta Erasmus figyelmébe. A mohács utáni, 1532. ápr. 1-én írott soraiból: „A Galenosz-fordításért és egyben mindmegannyi leveléért, melyet Nagyságod nekem küldött, hálás köszönetem, ahogy illik... Nem is közönséges lehetőségek vártak Magyarországon, legalábbis a jelenlegi, szenvedélyekkel terhes metamorfózis előtt, melyet úgy vélem, Ursinusunk PISOVAL együtt jól lefestett előtted, tehát nem kell magyaráznom... Meghívtak János királyhoz orvosnak: én azonban nem merem szabadságommal

együtt a biztonságomat is vásárra vinni.”

Tehát Erasmus, II. Lajos és I. Zsigmond után Szapolyai János is páciensnek ajánlkozott, azonban tanácsosabbnak tartotta a Blandrata-szerepet, vagy a Martinuzzi-sorsot elkerülni. Bár e tragikus figurák követték volna a példáját.

A történelmi névsor attól függetlenül imponáló.

Közben Erasmusszal a levelező kapcsolata intenzív maradt. A jelentős lengyel humanisták Cristius András Przemysl püspöke, Tomicki Péter krakkói püspök, Szydlowiecki és Erasmus tekintélyét igyekezett latba vetni az ellentétek elsimítására. A lengyel kancellárnak írta 1527-ben: „Imádkozom érte, hogy amiben most a legjobb király parancsából fáradozol, sikerüljön.” Másutt: „Remény van rá, hogy a mi krakkói palatinusunk elcsendesíti ezeknek a fejedelmeknek a dühét, akik most háborút készítenek elő; bízunk benne, hogy az ő közvetítésével megegyezés jöhet létre Ferdinánd és Magyarország királya között.”

Sajnos, a reményei nem váltak be, ezért Tomicki alkancellár 1528-ban azt kényszerül írni Erasmusnak, hogy Antoninust súlyos lelkibetegség támadta meg. Vigasztalást és gyógyulást csak a családi harmóniában találta. Erasmus válaszlevelében írta: „Hogy Magyarország viszonyai ilyen zavarosak, sajnálom, már csak temiattad is, mert kívánom neked, hogy érdemed szerint boldogság és békesség kísérjen. Mivel tanácsomat kéred: ha fejedelmek ügye döntés előtt áll, a magam részéről egyik oldalhoz sem állnék heveskedve.”

Erasmus műveinek dedikálása célirányosan sokatmondó. Laski Jeromosnak ajánlotta a *Modus orandi Deum*-ot. Thurzó Eleknek a Plutarchosz-fordításokat Thurzó Szaniszló püspöknek a Plinius-kiadását, Szydlowiecki kancellárnak a *Lingua*-t, Kassai orvosbarátjának stílszerűen a Galenus-fordítását, amely „vagyont érő aranynál is értékesebb” számára. A nagy humanista kezdetben makacs naivitással hisz a törökkel való megegyezés lehetőségében, illetve azoknak észérvekkkel a keresztény hitre való megtérítésében. Később Ferdinánd és Szapolyai megegyezésében, illetve a magyarok megsegítésében, de keserűen kell tapasztalnia, ahogy azt Critius-hoz írta: „A spezeri gyűlésben tettek ugyan javaslatot arra, hogy Ferdinánd király támogatására pénzt gyűjtsenek, de csodálatos, milyen süket fülei vannak Germániának, ahányszor arról esik szó, hogy adnia kell. Miközben a mások baját ki-ki tétlenül és gondtalanul nézi, a tűzvész mindenkit elérhet.”

Kassai kezelő orvosi minőségben a *De tuenda bona Valetudine Carmen* c. egészségügyi felvilágosító versét ajánlotta Tomocki püspök-alkancellár barátjának. Majd 1535-ben elégiával siratja elvesztését.

Ultima consolatioért csodált mesteréhez fordult: ... „kérded, hogy vagyok-e és mivel foglalkozom, hát megvolnék, csak amíg hajszás orvosi praxisom özönével elégítem ki a kéréseket, a magam amúgy is megcsappant erőit őrlöm fel, és nem is kevésbé. Az udvarnak is búcsút mondtam.” Erre válasz már nem érkezett, 1536-ban elhunyt a nagynevű címzett.

Az Erasmus halálára írott elégiájával kicsit önmagát is temette. Óriási barátjait sirató költeményeit Krakkóban adták ki. A *Luctu Pannoniae* c. epigrammás gyűjteményei szintén itt jelentek meg 1544-ben.

Miként az egyetemi éveinek hely- és időelosztása, úgy a halálának dátumában sem egységes az életrajzírók álláspontja. Weszprémi idézi a Janics Kelemenről írott Gyászdalokat, amely szerint szülőföldjén halt meg 1544-ben.

Herczeg Árpád hivatkozik a Lengyel Tudományos Akadémia szerkesztésében megjelent életrajzi lexikonra, amely szerint 1547-ben még élt, de 1549-ben már nem. Horváth János és Trencsényi-Waldapfel nem foglalnak állást, Molnár Béla – Kassa orvostörténetének nagy szakértője – 1549-et állít. Verzár Frigyes munkáira támaszkodva valamennyi magyar lexikon szerint 1563-ban halt volna meg. A nagy eltérésekre magyarázatot eddig nem sikerült találni. Annál kevésbé, hiszen a két dátum közé eső csaknem húsz esztendő történéseiről levelei sem tudósítanak. Ugyanakkor nem tartották szükségesnek cáfolni, illetve módosítani Weszprémi és Herczeg Árpád közvetett állításait.

Kassai János Antal orvosdoktor személyének jelentőségét életrajza jelesen bizonyítja. Oda kívánczik mindig megújuló mohácsi témakörhöz. Egyéni sorsával azon szerencsések egyike, aki túlnőtt hazája határán és egy európai szellemi mozgalom tudhatja magáénak.

Szellemóriások, uralkodói udvarok orvosaként napi munkája mellett igyekezett valami pozitívet tenni abban a korban, amelyről főleg negatív emlékeink maradtak.

C. Clusius (Charles de l'Écluse) (1526–1609)

A 16. század második felének a közepe táján a katonai erejük teljében levő törökök a keresztény hatalmakat (pontosabban a Habsburgokat), a keresztény hatalmak pedig a keresztényeket, azaz a protestánsokat akarták végképp kiirtani Európából. A vérményegzős Szent Bertalan-éj ideje ez. Így kerültek örvénybe egyazon népen belül a más vallásúak (a hugenották) és a különböző kis néptörödékek azonos hitet valló fiai, mint például a németalföldi és a magyar nem pápisták. Ekkor találkozott (szerencse a szerencsétlenségben) két botanikus, C. Clusius és Beythe István egy védett helyen, a törökverő és tudománypártoló főúr, Batthyány Boldizsár németújvári birtokán. Közös munkájukból született meg a „Pannóniai Flóra” és a (nemcsak magyar) mykológia tudománya.

Carolus Clusius, azaz Charles de l'Écluse orvosdoktor vallon létre a magyar botanikatörténet (Gombocz Endre, Istvánffi) a sajátjának (is) vallja, nem indokolatlanul. Arras városában született abban az esztendőben, amelyről nekünk mindig Mohács jut az eszünkbe. Louvain–Marburg–Wittenberg volt a tanulmányi útvonala, ez utóbbi helyen ismerkedett meg Melanchton Fülöp német reformátorral, s e találkozásnak vélik tulajdonítani a hitváltoztatást.

Kezdetben jogtudománnyal foglalkozott, míg útja délre nem fordult és Strassburgon át el nem jutott Montpellier egyetemére. 1551-ben iratkozott be az orvosi fakultásra, ahol G. Rondelet botanikus tanár egyik legkedvesebb tanítványa lett, de nem tudni, mikor és hol avatták orvosdoktorrá. Kortársai mindenesetre orvosként tartották számon a gyógyfüvekkel (de gyógyítással nem) foglalkozó Clusiust.

Mint minden frissen végzett fiatalemberben, felébredt a hazalátogatás vágya, ám szüleit már nem találta a szülővárosában. Közben a családja is áttért a protestáns hitre, ami nyilván akkor egyet jelentett szemben állni a spanyol hódítókkal. Nagybátyját a hírhedt Alba herceg kivégeztette, apja vagyonát elkobozták, így a l'Écluse család Antwerpen kikötővárosába menekült, ahová közel száz éve húzódtak a dühödt hittérítők elől a spanyol és a portugál zsidók.

Meglepő viszont, hogy abban az utazni kényelmetlen és veszélyes létbizonytalan időben mennyit vándorolt ez a Clusius. Nem maradt a biztonságos kikötővárosban (ahol veszély esetén hajóra lehet lépni), hanem hol Franciaországban, hol Itáliában, hol az Ibériai-félszigeten tűnik fel, ez utóbbi helyen az augsburgi Fugger-fiúk nevelője-kísérőjeként. Közben franciára fordította Rembertus Dodonaeus botanika könyvét, majd a németalföldi Mecheln virágkedvelő városában kezdte feldolgozni a saját tapasztalatait, aztán áthajózott Angliába, ahol megismerkedett Francis Drake ad-

mirálissal, a spanyol Győzhetetlen Ármádia majdani legyőzőjével, de visszavágyott a kontinensünkre.

Érdekes, hogy amíg a spanyol Habsburg II. Fülöp és a francia Navarrai Henrik egymásra licitálva irtják a protestánsokat, addig az osztrák Habsburg Miksa fennhatósága alá tartozó területeken viszonylagos vallási türelem tapasztalható. Részben a közvetlen törökveszély, részben a császár liberalizmusa miatt. Nem csoda, ha Clusius az apja halála után elfogadja a bécsi Busbequius (egykori konstantinápolyi követ) meghívását, és 1574-től már az udvari akadémia tagja. Ennek az akadámiának volt tagja az olasz matematikus Fabricius Paulus és a holland orvosbotanikus Rembertus Dodonaeus mellett Joannes Sambucus, vagyis a mi Zsámboky Jánosunk is, akire Clusius és a többi fűvész társaságában a birodalom növényvilágának leírását bízták, a terv azonban csak kis részben valósult meg.

A Duna mentén Dévényen át Clusius eljutott Pozsonyba, ahol megismerkedett Purkircher György orvosbotanikussal, aki a babot meghonosította. Ezért Clusius a babfajtát egyikét *Phaseolus Purkircherianus* névvel jelöli a későbbi könyvében. Ismeretségre tett szert Istvánfy Miklós történetíró államférfival is.

Sajnos az udvari akadémia 1576-ban, Miksa halála után, protestáns tagjait szélnek eresztette. Az egyetemi rektor, Aicholtz hiába próbálta meggyőzni ellenekezőjéről a trónkövető Rudolfot.

Ekkor jelentkezett érte Batthyány Boldizsár, aki egyrészt a németújvári birtok és a szalónoki vár (ma a Burgenlandhoz tartozó Stadtschlaining), másrészt sok kiváló minőségű tulajdonosa volt. Ha kellett, karddal a kezében harcolt a török ellen, s ha kellett, semmi pénzt nem sajnált a kultúrára.

Batthyány udvarában Clusius nyugalmas helyet talált, a főúr szerzett egy francia piktor is (a neve sajnos nem maradt fent) a növényi ábrák festésére. Ugyanebben az évben került (1576) udvarába a Méliusz Juhász Péterhez hasonló botanikus érdeklődésű protestáns lelkész: Beythe István, aki éveken át segédkezett a Pannóniai Flóra (1583); a *Stirpium nomenclator Pannonius* (1583. 1584) és a *Fungorum Historia* elkészítésében. A Pannóniai Flórát és a *Stirpium ...* 1583-as kiadását Németújváron Manlius vándornyomdász műhelyében jelentették meg, majd Beythe a művet pár növénnyel kibővítve magyarul is kinyomatta.

A *Stirpium*, teljes címén „*Rariorum aliquot Stirpium, per Pannoniam, Austriam, vicinas quaedam Prouincias obseruatorum Historia*” két kiadásban (1583, 1585) Antwerpenben is megjelent. Batthyány Boldizsár és Beythe István a legnagyobb segítséget Clusiusnak a „*Fungorum in Pannonia obseruatorum brevis*” elkészítésében nyújtották. A mű az előzőhöz csatolva 28 folio oldalon jelent

meg, de csak jóval később, 1601-ben. A pompásan megfestett gombákhoz a magyar nevet mindenütt Beythe István adta meg. Ez az első gomba-atlasz a világon.

A Clusius-féle kódex, noha Mátyus István és Sadler József is hivatkozott rá, egészen 1895-ig úgy tűnt, mintha nyoma veszett volna. Ekkor határozta el Istvánffi Gyula egyetemi tanár, hogy ez ügyben levelet meneszt a leideni egyetemi könyvtár igazgatójához. A legkellemesebb meglepetésére Du Rieu úr elküldte Pestre az eredetit lemásolás céljából. A színes ábrákat nagy gonddal maga Istvánffi készítette, különleges finom papíron, s a Clusius-kódexet a saját jegyzeteivel, illetve a kódex méltatásával magyar, francia, holland és latin nyelven kiadta. Felbecsülhetetlen értékű tudománytörténeti tett volt, a művet a francia akadémia ki is kitüntette. Ma komoly értékű és szépségű könyvritkaság,

Visszakanyarodva Clusius további sorsához: 1589-ben a Majna melletti Frankfurtba költözött, a IV. Vilmos hesseni választófejedelem kasseli kastélyához tartozó botanikus kertet ő igazgatja, ezért tisztességes és rendszeres anyagi támogatást kap. Rá is fért, mert 1593 húsvétján baleset érte, egész életére sánta maradt.

A választófejedelem halála után megszűnt a segélyezés, jól jött hát neki 1593 karácsonyán a leideni egyetem – személy szerint Chimay hercegnő – meghívása az új botanikus kert irányító tisztségére. A szülőföldre azonban már egy megkeseredett, öreg, beteg ember érkezett. Hadakozott az egyetemi tanárokkal, féltett minden virágot a tolvajoktól. A levelezés az egyetlen vigasztalódása. A viharos életű ember csendesen hunyta le szemeit 1609-ben.

A szakavatott botanikatörténész, Gombocz szerint Clusius vitte az első tulipánhagymákat a holland szélmalomok szomszédságába, ezért lesz akaratlan okozója a Németalföldön később szinte nemzeti csapássá váló tulipánláznak. Soha nagyobb csapás ne érjen egy nemzetet! Ő honosította meg az orgonát, a vadgesztenyét, a burgonyát, a kávé és a dohányt. Ennek a hányatott életű orvosbotanikusnak tehát sokat köszönhetünk, mert a végvárok eleste után Pannónia Flórájáról (is) hírt adni a 16. század végén inter arma nem volt könnyű dolog. A mykológia őt tekinti a megalapítójának.

Kőrösi Csoma (1784–1842) és a tibeti orvoslás

Egy kis erdélyi faluban született a tibetológia székely-magyar megalapítója: Kőrösi Csoma Sándor. Az első összefoglaló munka erről a páratlanul érdekes, szívós és szerény, kivételes nyelvi talentum tudományos teljesítményéről, egy Bengáliában működő, brit érdekeltséget képviselő, de általános értéket mentő magyar orvosdoktor, Duka Tivadar tollából jelent meg. A „Life and Works of Alexander Csoma de Körös” 1885-ben hagyta el a londoni Trübner nyomdáját, majd némi késéssel a Magyar Tudományos Akadémia is kiadta Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai címmel, ami magában véve még nem bírna orvostörténeti jelentőséggel. Ám Duka Tivadar figyelmeztet, lévén maga is orvos, nem kerülte el azon fontos tény, hogy a rejtélyes sziklakolostorok országának ősi medicinájáról páratlan értékű leírást készített az idegenben elhunyt hazánkfia, akit a nemzetközi tudományos élet a tibeti–angol szótár és nyelvtan zseniális összeállítójaként tart számon. Joggal tételezhetnők fel, hogy a gyarmatosítás klasszikus korának első rendű világnyelve, az angol, igazán alkalmas volt Kőrösi Csoma medicinát lejegyző munkássága megismertetésére, bár, ha az ázsiai gyógyítással foglalkozó művekbe (Garrison, Szumowszki, Thorwald) belelapozunk, Kőrösi Csoma nevével nem találkozunk.

Az első nem magyar szakember, aki Kőrösi Csoma Sándornak az „Analysis a Tibetan Medical Work” című munkájára hivatkozik, Heinrich Laufer berlini orvos volt, a „Beiträge zur Kenntnis der Tibetischen Medizin” címen megjelent 1900-as kiadású monográfiájában. Erre utal aztán századunk talán legtekintélyesebb orvostörténésze, Karl Sudhoff a „Kurzes Handbuch der Geschichte der Medizin” (Berlin, 1922) című alapvető könyvében, szószerint idézve: „Über die Medizin Tibets hat vor bald 90 Jahren der Ungar Alexander Csoma von Körös nach entbehrensreichen Studien im Lande selbst die ersten Nachrichten gegeben”, vagyis a prioritás pálmáját elhelyezte Sudhoff professzor a dardzsilingi síremlékre.

Külön köszönet illeti a neves német orvostörténészt, mivel egyetlen hasonló tárgyú, világnyelven megjelent műben sem olvasható annyi magyar tudós neve, mint az övében; elég Balassa János, Lumniczer Sándor, Balogh Kálmán, id. Bókay János vagy Fodor József nevét említeni. Semmelweis „német eredetű magyarként” szerepel, mindez azt bizonyítja, hogy eddig Karl Sudhoff tanúsított irántunk a legnagyobb érdeklődést és megértést;

Az őshazát kereső honfitársunk tibeti mesterének, Szangje Puncog lámának nevét azonban Sudhoff sem említi, miközben a zanglai láma magyarító-közvetítő szerepe döntő volt, így teljesen igaza van Benedek Istvánnak, amikor a tudós tibeti orvospap nevét a bibliográfiákból hiányolja, és

megkésve szolgáltat neki igazságot Mandragóra című művében (Bp., 1979. I. kötet).

Duka doktor a könyvéhez függelékként odacsatolta egy tibeti orvosi könyv ismertetését, amelyet angolul kellett (volna) az orvostörténészeknek olvasni. Ezek alapján ismertetjük a rejtélyes belső-ázsiai medicina lényegét.

*

A legfontosabb tibeti nyelven íródott orvosi munka a „rGyud bZhi”, négy részben. Magának Shakya (azaz Buddha) személyének tulajdonítják a szerzőséget. A tibeti értekezés anyaga szanszkritből származik.

A tanult Láma, aki az elemzését elvégezte, erről a következőket beszélte el Csomának.

Khri-srong Dehutsan király idején időszámításunk után a VIII. vagy IX. században egy tibeti tolmács Kashmir-i tartózkodása folyamán egy pandit (brámán tudós) segítségével – aki maga is orvos volt –, elvégezte a fordítást és átadta a fent említett királynak. Az értekezést egyéb tanult írástudók is átnézték és mint autoritást (tudáson alapuló tekintélyt) elfogadták.

Azt állítják, hogy emellett kb. negyven más orvosi könyv is létezett Tibetben, nem számítva a Stangyur nagy enciklopédiájában található öt könyvet.

A legfőbb tibeti orvosi iskola Chák-phuri-ban van, egy kolostorban Lassa-tól nem messze. Két kisebb, Chák-zur-nak nevezett pedig az ország belsejében található.

A) Az első rész, melyet gyökérszetnek vagy az orvosi értekezés alapjának neveznek, hat fejezetre tagolódik.

Az első fejezet leírja, Shakya hogy alakította át magát orvossá egy gyógynövény ültetvényeket övező erdőben, és ott egy fennkölt helyen hogy adta át instructióit tanítványainak, akik nagy számban istenek, bölcsek és ortodox emberek voltak.

A második fejezetben Shakya így szól: „Barátaim! legyen ismert előttetek, hogy minden emberi teremtsnek, aki egészséges akar maradni, avagy betege-akar gyógyítani és meghosszabbítani az emberi életet, el kell sajátítania a medicina tudományát. Hasonlóképpen aki az erkölcsöt, a gazdagságot vagy boldogságot keresi, illetve aki azt akarja, hogy mások tiszteljék és respektálják, meg kell tanulnia a gyógyítás művészetét. Meg kell ismerkednie az orvosi tudomány négy részével, melyek a következők: az elmélet, a magyarázat, a tanulás és a gyakorlathoz szükséges manuális készség. El kell sajátítania a gyógyítás nyolc ágát, nevezetesen 1. a test mint egész kezelését, 2. a

gyermekbetegségek kezelését, 3. a nők betegségeinek, 4. a gonosz szellemek által okozott betegségeknek (elmebetegségek), 5. a kés, vagy lándzsa okozta sebeknek, 6. a mérgező állatok és növények okozta betegségeknek kezelését 7. az öreg kori gyengeség gyógyítását, végül 8. a férfiaság növelésének módját”.

A fejezetek száma az egész elmélkedésben 156-ot tesz ki.

III. E fejezetben az emberi szervezetet mutatja be a könyv Indiai fügefa hasonlattal: három gyökér, kilenc hajtás, negyvenhét ág, 224 levél, két virág es három termés.

A test hét fundamentális támasza, melyektől az élet függ, a következő: a nyirok, a vér, a hús, a zsír, a csont, a csontvelő és az ondó.

A három exkrétum: a faeces, vizelet és izzadság.

A betegségek három legfőbb oka: paráznság, a düh és a tudatlanság, a négy kiegészítő (járulékos) ok: a) az évszakok (a hideg vagy a meleg) b) a gonosz lelkek, c) a táplálkozásbeli túlkapás, d) a rossz életmód.

A betegségek a test hat részét érinthetik: a bőrt, a húst, a vénákat, a csontokat, a belső zsigereket és a tápcsatornát. Három testnedv: a köpet, az epe, es a szél (vagy levegő). A negyedik fejezet ismerteti a betegségek szimptomáit, a nyelv és a vizelet vizsgálatát, a pulzus tapintást. Bevezet a betegség keletkezésébe és progressziójába; milyen táplálás megengedett vagy tiltott, milyen panaszokat érez a beteg? Az orvos 29 kérdését, melyet fel kell tennie a betegnek a táplálkozásra, a kórelőzményre stb. vonatkozóan, e fejezet tartalmazza.

Az ötödik fejezet sorra veszi a gyógyítás lehetőségeit, tekintettel a táplálkozásra, az életmódra es a három testnedvre, a köpetre, az epére és a szélre vonatkozó terapeutikát.

A gyógyszereket három fő csoportba sorolja: fájdalomcsillapítók, hashajtók és hánytatók. Vannak gyógyszerek fiatulencia ellen, a test bedörzsölésére stb. Epe ellen phlebotomia és hideg vízben fürdés, köpet ellen meleg borogatás az előírás.

A hatodik fejezet rekapitulálja az elmondottakat és magyarázza az indiai fügefa metaforát: a két virág az egészség és a hosszú élet, a három gyümölcs a jó erkölcs, a gazdagság és a boldogság.

B. A második részben négy dolgról van szó a betegségek kezelését illetően – 1. Mit kell kezelni? 2. Mik a valódi ellenszerek? 3. Mily módon használandók a gyógyszerek? 4. Kik használhatják ezeket?

A gyógyítás lehetőségei a következőkben vannak felsorolva: diéta, a gyakorlatozás, a gyógyszer és a sebészi beavatkozás. Egy fejezet foglalkozik a fogamzással, illetve az embrióval, egy másik

a csontokról és az idegekről szól. Ezt követően a testnedvek kerülnek tárgyalásra. Az utolsó fejezet leírja az orvos tulajdonságait; legyen egyaránt jól tájékozott az elméletben és a gyakorlatban, legyen önzetlen és jószívű.

C. A harmadik rész foglalkozik a különböző betegségekkel, nevezetesen a) ezek elsődleges okai-
val, b) a kiegészítő okokkal, c) az alosztályokkal, d) a szimptomákkal, e) a kezelés lehetőségeivel.

A következő a betegségek felsorolása: daganatok: a vízkórosság, a tüdőbetegségek, beleértve a tüdővész, a lázat, a sérüléseket és a gyulladást, a fertőző betegségek mint a himlő, az epidemiás fekély és a hurut; a szem betegségei, a fül, az orr, a száj, az ajkak, a nyelv, a szájpadlás, a torok, a fogak betegségei; a mellkas, a nyak, a szív, a máj, a lép, a vesék, a gyomor, a bél betegségei, női betegségek, orbánc, aranyár. Ezt követi az egyszerű, illetve a mérgezett sebek kezelése, majd az öregek betegségei, végül a férfiasság kérdése.

D. A negyedik rész tartalmazza az orvosi praxis részleteit, mint a pulzus és a vizelet vizsgálatát, a Medicamentumok, mixtúrák, pilullák, szirupok és hintőporok összetételét. A gyógynövények nomen-
klatúráját.

A purgatívumok, emeticumok, extractumok és elixírek leírását. Bár közel 1200 módja van annak, hogy a test hőmérsékletét vizsgáljuk, mind besorolható a következő csoportokba: a nyelv és a vizelet vizsgálata, a pulzus tapintása, a kórelőzmény felvétele. Az ellenszerek szintén 1200-ra rúgnak, de négy nagyobb csoportba oszthatók: medicamentumok, operáció, diéta, gyakorlatok. A medicamentum vagy fájdalomcsillapító vagy tisztítószer, a manuális beavatkozás gyengéd vagy erőszakos. A táplálék egészséges vagy káros. 360 gyakorlati útja van a gyógyításnak, de ezek a következő háromra redukálhatók le: 1. a pátiens megvizsgálása, 2.-a kezelés szabályai, 3. a gyógyszer alkalmazás szabályai. Végül utasításokat ad a könyv arra nézve, hogy kerülheti el az orvos a malignus, vagy fertőző betegségek megkapását.

Maga a tanítás Shakya, azaz Buddha mint a legfőbb isten kinyilatkoztatása. Mai szemmel végig-
pásztázva a fentieket, a tibetieknek még annyi anatómiai ismeretük sem volt, mint a Galenoszt kano-
nizáló középkori Európának, mert a nagy, görög származású római orvos legalább állatot (disznót,
majmot) boncolt, s abból következtetett az emberi szervezet felépítésére. Tibetben az anatómia merő
spekulatív struktúra. Ugyanakkor meglepően találó a magzati fejlődés ismerete, noha a nő nemző vá-
ladékát a menstruációs vérben vélték rejtőzni. Három életprincípiumuk: a nyák, epe és a levegő (szél),
mely az ó-ind tridósa-tan tibeti változata, helyes arányuk az egészséget, a helytelen a különböző be-
tegségeket jelenti, egyben emlékeztet Hippokratesz humorális kórtanára.

A Bodor Aladár fordításában megjelent „Buddha élete és tanításai” (Bukarest, 1972), Kőrösi Csoma botanikai ismereteit is tartalmazza, igaz elég sommásan. Shakya, azaz Buddha szől, bizonyos fűvek és fák gyökereiből, száraiból, leveleiből, virágaiból, gyümölcseiből vagy a diófélék leveleiből vagy növénynedvekből, illetve mézgákból készült gyógyszerekről”, pontosabban azok használatáról. Benedek István a felsorolt növények közül az aurát és az ámrafát azonosította, ez utóbbit hangsúlyozottan. Az ómra azonos az India-szerte megtalálható mangófavál, amely a vallási szertartások mellett fontos szerepet játszik a gyógyításban: frissítő, étvágyjavító, féregűző, de bizonyos bőr- és női bajokra szintén használatos. Kémiai összetétele racionálisan indokolja a gyógyító intuíciót, ugyanis a citrom- és borkősav frissítő és étvágyjavító, a csersav pedig ma is hatásosan használható bizonyos hasmenéseknél, akár nálunk (persze nem a mangófa kivonataként).

A gyógyításnál a diaetetikai előírások mellett nagy hangsúlyt helyeztek a kézi eljárások fejlesztésére: érteni kellett az elsősegélynyújtáshoz, a vérvételhez, bizonyos műszeres beavatkozásokhoz, sebégetéshez. Vagyis: terápiás repertoárjuk eléggé szakszerű, sámánisztikus misztikumok nélkül is. A rejtélyes Tibet gyógyítása mai szemmel eléggé praktikus. Hogy erről egyáltalán képünk van, az elsősorban a konokul kitartó Kőrösi Csoma lángelméjének köszönhető, de ki kell emelnünk orvostörténeti szempontból (is) Duka Tivadar, később pedig pedig Benedek István értelmező-megelevenítő érdemét.

A nyelvi talentum „mellékterméke” egy ősi medicina megismerése, amivel Kőrösi Csoma megajándékozta az orvostörténetet. Születésének bicentenáriumán (és attól függetlenül) felemelő érzés rá emlékezni, aki Semmelweis Ignác és Bolyai János mellett legismertebb XIX. századi tudósunk a világon.

IRODALOM: 1. Theodore Duka: Life and works of Alexander Csoma de Kőrös (London, 1885). – 2. Duka Tivadar: Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai (Bp., 1885). – 3. Duka Tivadar: Első benyomások Kelet-Indiában (Sátoraljaújhely, 1888). – 4. Karl Sudhoff: Kurzes Handbuch der Geschichte der Medizin (Berlin, 1922). – 5. Szász Károly: Duka Tivadar élete (kézirat). – 6. Kőrösi Csoma Sándor: Buddha élete és tanításai (Bukarest, 1972). – 7. Terjék József: Kőrösi Csoma dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeiben (Bp., 1976). – 8. Benedek István: Mandragóra. I. kötet. (Bp., 1979). – 9. Szállási Árpád: Kőrösi Csoma Sándor és a tibeti medicina, Évfordulónk (Bp. 1984).

Francia-magyar orvosi kapcsolatok a bakteriológia koráig

A francia–magyar szellemi és tudománytörténeti. kapcsolatok fontos része az orvosi, de korántsem olyan intenzív és meghatározó jellegű, mint a szépirodalomé, vagy a képzőművészeté. Orvosi kapcsolataink kezdetben olasz, majd főleg német vonatkozásúak, így érthető, hogy orvosi szemléletünkre elsősorban ez utóbbi volt nagyobb hatással. Ugyanakkor jóval több medikus járt német nyelvű, mint francia egyetemre, ami szintén magyarázat a fentiekre. Legnagyobb íróink viszont Bacsányitól Illyés Gyuláig, legjelesebb festőink Munkácsytól Rippl-Rónai Józsefíg inkább Párizsra figyeltek, a „l'esprit gaulois”-t adaptálták és transzformálták szellemi életünkbe.

A francia egyetemek a kontinens legkorábban alapított intézményei közé tartoznak, ahová a magasszintű oktatás, valamint a sajátos francia szellem kezdettől fogva erősen vonzotta a külföldi diákokat. Magyar orvostanhallgatókról már a XII. századból van tudomásunk (Magyary-Kossa). Így III. Béla királyunk francia felesége és valószínűleg francia papjai ösztönzésére négy magyar ifjút küldött a párizsi egyetemre. Egyikük lehetett Petrus Hungarus, későbbi kalocsai érsek, majd a király házi orvosa. Béla király a veszprémi főiskolát is francia mintára szervezte meg. Ugyanebben az időben a párizsi egyetem rektora, név szerint Stephanus Tornacensis (1192) két levelet intézett a magyar királyhoz egy magyar diák temetéséről. Ezt követően a XIV–XV. században nem történik magyar hallgatókról említés a *Natio germanica* csoportban sem, ahová a németek mellett a kelet- és közép-európai hallgatókat sorolták. Az 1348-as magyarországi pestisjárványról nyilatkozik a párizsi orvosi kar, azt a rothadó, halak bűzétől megfertőzött levegőnek tulajdonítva. Az Anjouk és Hunyadiak kora ez, amely elsősorban itáliai kapcsolatairól ismert, a francia vonatkozások csekély volta ezzel magyarázható. A következő század már bőséges adatokat szolgáltat. A párizsi egyetemen is megfordult 1552-ben nagyhírű tudósunk Zsámboki (Sambucus) János, II. Miksa, majd Rudolf császár orvosa, udvari tanácsosa, történetírója (Gortvay). Bogner Apus Péter, *juris utriusque doctor* 1572-ben szerzett orvosi diplomát Franciaországban.

Weszprémi alapvető műve említi Springenberg Bálintot, aki „posteaquam varias diuersarum proinciarum perlustrasset” és 1584 szeptemberében kapott orvosdoktori címet a franciaországi Valence-ban. Ez időben járt „cum nobilioribus Galliae” Tsókás (másképp: Mondelatus) Péter, akit Genfből egyik 1585-ben keltezett levelében a híres zsolnárköltő Theodore Beze sok dicsérettel halmozott el.

A XVI. század legnagyobb botanikusa Charles de l'Ecluse 1573–1587 között több alkalommal

járt. hazánkban, utazásait a „Rariorum aliquot tirpium per Pannoniam, Austriam et vicinas provincias” (Leyden, 1584) című művében örökítette meg. Szoros kapcsolatot tartott de l'Ecluse-zel Beithe János németújvári prédikátor, a saját művéhez kapcsolva kiadta Beithe egyik kisebb munkáját is.

Ismert és közkedvelt gyógyszer volt Franciaországban a magyar királynéről elnevezett panacea, az Eau de la reine d'Hongrie. Weszprémi írja, hogy Erzsébet, II. Ulászló lengyel király lánya, 1320 óta dicső Károly Róbert magyar király felesége, s így I. Lajos királyunk anyja, amikor elmúlt hetven. éves, súlyos hűdésbe esett, ami makacs köszvényfájdalmakkal is párosult. Le Febure, a király gyógyszerésze alkoholos borszeszbe kevert rozmaring virág párlatával kezelte, annak hatására „tota quasi viribus renouata”. Később főleg a XVII --XVIII. században volt divatos gyógyszer, elsősorban Lyon és Montpellier környékén készítették. Kiváló hatásáról Madame de Sévigné több levelében elismerőleg nyilatkozik. Kezdetben bedörzsölésre, majd belsőleg is használták. Így az 1720-ban dühöngő pestis idején Dijon városában ajánlották a lakosságnak. Még XVI. Lajos király a köszvényes tagjaira kenegette, később már csak illatosító szernek használták.

A XVI. századi kiváló epidemiológus, Kolozsvári Jordán Tamás szintén járt a párizsi egyetemre.

A francia Mizault (Mizaldus Antonius, 1510–1578) kertészeti könyvét Nadányi János nagyenyedi tanár fordította magyarra „Kerti dolgoknak leírása” címmel. A könyv orvosi részei: Diocles Antigonus királyhoz írt levele, az egészséges életről szóló rész; a sennát tárgyaló fejezet és egy terjedelmes rész a gyógynövényekről, ami lényegében nem egyéb, mint egy növényi gyógyszerhatástan. Az olvasó megtalálja benne az orvosságot a rossz szájíz és az arc szeplői ellen épp úgy, mint a kutyaharapás meg a pestis ellen. A munka foglalkozik nőgyógyászati és sexuális vonatkozásokkal is (Gortvay).

Párizsban tanult kórbonctant és sebészetet a XVIII. század második felében id. Rayger Károly európai hírnévű tudós, I. Lipót •császár udvari orvosa. Egyik műve, a „De quibusdem in dissectione recens natorum observatis”, amelyben a tüdő úszópróba törvényszéki jelentőségét felismerte. Rayger írta le, hogy az érsekújvári csatában „egy magyar vitéznek, kinek a fejét török buzogánnyal beverték, az ügyes francia sebész kiveszi tenyér nagyságú koponyacsontját, s ezüst lemezt tesz a helyébe, mellyel még sokáig él mütét után”.

A francia Dupont volt II. Rákóczi Ferenc udvari sebésze. A fejedelem közvetlen környezetéhez tartozott Lang Ambrus orvos, elkísérte önkéntes száműzetésébe. Rákóczi vallomásaiból tudjuk, hogy

franciaországi tartózkodása idején, 1713–1717 között, Lang több alkalommal részt vett a Napkirály betegágyánál tartott orvosi tanácskozásokon. A király állapota azonban minden orvosi kezelés ellenére tovább romlott.

Külön tanulmányt érdemel Descartes és a francia felvilágosodás filozófiája, köztük elsősorban Lamettrie (*L'homme machine*) hatása a magyar orvosokra. Hatvanitól a karteziánizmussal Hollandiában találkozó Weszprémi Istvánig.

M. J. B. Orfila neves francia toxicológus (1787–1853) „*Traité des poisons*” című munkáját Schuster János, a pesti egyetem vegytan professzora fordította németre. Szabó József megyei főorvos pedig németből magyarra: „A méreggel megégetettek és látszatos halálban lévők megmentése” címmel (Gortvay).

Az 1830-as évek magyar kórbonctani közleményei gyakran hivatkoznak Cruveilhier: „*Essai sur l'anatomie pathologique en general*” (Párizs, 1816), valamint Bichat: „*Dernier cours d'Anatomie pathologique*” c. alapvető munkáira. Az első mikroszkópot a Természettudományos Társulat kérésére Mandl Lajos, a párizsi egyetem magyar származású rendkívüli tanára vásárolta és adta át az akkor még tanársegéd Lenhossék Józsefnek.

Nagy sikere volt a francia orvosok körében Benkő Sámuel Borsod megyei főorvos „*Topographia*” c. művének, elismerésképpen a párizsi sebészeti társaság az Akadémia tagjai sorába választotta. A dijoni tudós társaság a „*Determiner les signes, auquel des le début d'une fièvre continue ou intermittante on reconnoitre, si elle sere maligne*” pályamunkának megfajtásáért az accessit-tel tisztelte meg.

Hazai szemészetünk egyik legelső kiválósága Hirschler Ignác (1821–1891) külföldi tanulmányútja során dolgozott a híres párizsi Desmarres intézetében, hazatérve a Pesti Szegény Kisdedek Kórházában használta fel széles körű szakismereteit.

A francia–magyar orvosi kapcsolatok legragyogóbb fejezete azonban Gruby Dávid, a „szegénysorsú kiskéri zsidó fiú” (Magyary-Kossa) nevéhez fűződik. A keserves hazai környezetből elindulva jutott el a bécsi egyetemre, majd Párizsba, és lett világhírű kutató, világhírességek háziorvosa, barátja. Megalapítója a bőrrmykológiának, többek között a trichophyton felfedezője, a sebkezelésben a vatta első ajánlója, elsőként készített mikroszkópos fényképet. Kórszövettani laboratóriumát a klasszikus élettan legnagyobbjai: Flourens, Claude Bernard, Magendie keresték fel és kérték ki véleményét. Betege és jó barátja volt a tüdejével bajlódó Heine, valamint Chopin, Liszt, Daudet, a két Dumas, George Sand, hogy csak a legnevesebbeket említsük. Ő maga remete módjára

élt és halt meg észrevétlenül. Hosszú, regényes élete még méltó megörökítésre vár.

A XIX. század második felében az antiszepszis, aszepszis, valamint a bakteriológia fellendülése új korszakot nyit, amelyet többek között Semmelweis és Pasteur neve fémjelez.

Új szakasza ez a francia–magyar orvostörténeti kapcsolatoknak is, amelyeket ápolni, jelentőségét hangsúlyozni és hagyományait felidézni szép kötelesség.

A kopogtatás és hallgatóság

Két vizsgálómódszer külföldi és hazai kezdete

Az újkori medicina egyik döntő lépése a holland Boerhaave (1688–1738) nevéhez fűződik, aki betegágy mellé vitte az oktatást és bevezette a beteg vizsgálatát. Magyarán: a meztelen testfelületen minden elváltozást megfigyelt, nemkülönben a váladékokat, a tapintással közvetlen kontaktus teremtdött az orvos-beteg között, melynek mágikus erejét a sarlatánok a legrégebbi időktől napjainkig annyiszor kihasználtak. Lásd a „bioenergia” tenyéren történő átvitelét, vagy a misztikus keleti gyógy módok divatossá tételét. Pont abból a két országból importálva (India, Kína) ahol a nyugati higiénikus civilizáció nélkül ma is kb. 30 év körül lenne az átlagos életkor. Ahol annyira bölcsek az emberek, hogy elfelejtik a legelemibb közegészségügyi szabályokat betartani. Ahol Susruta turbános utódai helyett mégis Robert Koch nevű európai mutatta ki, hogy az ott endemiás kolerát a Ganges deltájában hemzsegő vibriók okozzák. Ennyit a távol-keleti csodamedicináról. Visszatérve a tulipánok földjére, Boerhaave két kitűnő tanítványa: Gerard van Swieten és Anton de Haen került a Habsburg-birodalom fővárosába, ahol megalapították a magyar egészségügyre oly nagy befolyással bíró első bécsi orvosi iskolát.

Mária Terézia szobrának talapzatán Haydn és Mozart mellett méltán látható Gerard van Swieten parókás frizurája, aki a birodalmon belül hazánk is sokat köszönhet. Közben Bécs, orvostörténeti szempontból nem utoljára (lásd Semmelweis esetét) fura história színhelye lett. Egy Burg melletti vendéglős orvosfiának érdekes ötlete támadt. Gyermekkorából emlékezett rá, hogy apja pincéjében a csaplárosok a boroshordók folyadékszintjét kopogtatással állapították meg, s mivel boncolással többször találta mellkasban savós gyülemet, megpróbálta annak mennyiségét és elhelyezkedését előbb kadaveren, majd betegen a hordóvizsgálat analógiájára kikopogtatni. Azt tapasztalta, hogy más hangot ad a normális, illetve gyulladt tüdő, a szív és természetesen a mellkas szervei közt lévő folyadék. Megfigyelését az „Inventum novum ex percussione thoracis humani signo abstrusus interni pectoris morbos detergenti” c. latin nyelvű munkájában foglalta össze. Talán, ha anyanyelvén teszi közzé, mint a követői, jobban ráfigyeltek volna.

Véle még az anyák megmentőjénél is méltatlanabban bántak: korszakos munkáját egyszerűen észre sem vették. Legalábbis hosszú ideig, a saját hazájában. Ezért igaztalan Semmelweis kezdeti mellőzését magyarságával magyarázni, mert lám Leopold Auenbrugger (így hívták a mű szerzőjét) igazi

osztrák alattvalóként sem járt jobban. Sőt. Halála előtt egy esztendővel mégis megtörtént a csoda. A 19. század elején a napóleoni Franciaország nem csak katonai (és divat) területen ért el fényes sikereket. Előbb egy bonaparte-i lángelméjű orvos, az alig 31 évet élt Bichat mutatott rá, hogy a betegség nem elvontfogalom, hanem szervekhez kötődő szövettani elváltozás, funkcionális zavarokkal. Igaz a szervi lokalizációra már Morgagni rámutatott, de a szövet fogalmát Bichat vezette be, és munkássága a klinikumra igen termékenyítőleg hatott. Elsősorban Napóleon udvari orvosának N. J. Corvisart belgyógyásznak az életére. Ő az egyetemes orvostörténet egyik legbecsületesebb alakja. Mikor felismerte elfelejtett bécsi kollégájának művében a fantáziát, már az 1808-as kiadású könyvének címében igazságot szolgáltatott neki.

Cirkalmas címe: „Nouvelle methode par la percussion de cette cavite par Auenbrugger”. Pedig hazája Ausztriának nemcsak katonai téren volt riválisa. Az újabb mérföldkőre T. R. H. Laennec véste nevét, aki szintén gyermekkori élményei alapján megszerkesztette a stetoscopot. Megfigyelte, hogy egy hosszú madzag végén lévő fémtölcserbe beszélve, a másik végén hallgatva a gyermekek nagy távolságról jól megértik egymást. Ez adta az állítólagos ötletet, hogy előbb egy sodort papírcső majd fából esztergált hallgatócső segítségével vizsgálja a belszervek hangskáláját, amelyet szinte le tudott volna kottázni. Könyve: „Traité de l’auscultation médiante” 1819-ben jelent meg, majd kiegészült a Piorry-féle plessiméterrel, s a francia iskola valóban forradalmasította a klinikai diagnosztikát. Auenbrugger egy évvel élte túl a Corvisart által történt rehabilitációját, de hazájában még mindig nem akartak tudni róla. Laennec műve után 20 évvel, 1839-ben jelent meg Joseph Skoda munkája, az „Abhandlungen über Perkussion und Auskultation”, amely végre német nyelvterületen is átütő sikert ért el. Utólagos feltételezésünk szerint a nemzeti nyelven megjelent könyveket hamarabb észrevették, talán, ha Auenbrugger németül írja meg – de ez csak hipotézis.

Skoda a francia klinikusokhoz viszonyítva fáziseltolódással, de mesterfokra emelte a fizikális diagnosztikát. Hozzánk az ő közvetítésével került, ennek több oka volt. A kalapos király rendelete óta (1781) protestánsokat is avattak Bécsben orvosdoktorrá, a magyar orvoskar Budáról átkerült 1784-ben a népesebb pesti oldalra, nőtt a hazai hallgatók száma, következésképp egyre kevesebben mentek az Alpokon túlra az orvostudomány elsajátításáért.

*

Ebben az időben, 1814–40 között a jó öreg Bene Ferenc adta elő Pesten „a belső bajok kór- és gyógytanát”, ötkötetes latin nyelvű munkája még orosz nyelven is megjelent, amit nem szabad

lebecsülnünk. A cári medicinának volt módja és érzéke a külföldi könyvek közt válogatni. Ám hogyan kérhetnénk számon rajta az auscultatiót, amikor tankönyvének magyar nyelvű kompendiuma is jóval előbb jelent meg, mint Skoda mesterműve. Bene professzor 1840-ben betöltötte 65. évét, akkor választották az orvoskar igazgatójává.

Helyére időlegesen, kényszermegoldásként a farmakológus Tognio Lajos került.

A harmincas évek a pesti orvoskaron a pangás évei. Nincs a fakultásnak egyetlen karizmatikus személye sem, aki vonzaná a fiatalokat. Bene és Lenhossék Mihály Ignác már a múlt embere, a szülész Birly Ede Flórián egy bábaasszony szintjén oktatott, Schordann Zsigmond és Stáhly Ignác egy sort nem hagyott hátra, az inkább balneológus Tognio egy kukkot sem tudott nyelvünkön, így az igényesebb medikusok főleg klinikumból pár szemesztert Bécsben végeztek, ahol valóban világhírű tanárok oktattak. Így került a császárvárosba Balassa János, aki Wattmann mellett sajátította el a sebészetet, s amikor 1843-ban alig 28 évesen a pesti sebészeti katedrára kinevezték, elkezdődött a magyar medicina felzárkózása. Az ő példáját követte a veszprémi születésű Sauer Ignác, Skoda egyik legkiválóbb tanítványa. Orvosi tanulmányait Pesten és Bécsben végezte, 1826-ban szerzett oklevelet, majd 1827–42 között a császárváros különböző kórházaiban dolgozott. Skoda ekkor még nem volt tanszékvezető, de már egész iskolát teremtett. Sauer 1842-ben adta ki a „*Doctrina de percussione et auscultatione, cum juxta principia cel. D. Skoda*” c. értekezését, mely egy magántanári habilitációnak felelt meg. Ennek alapján és – közvetlen Balassát követve – nyert kinevezést a pesti belgyógyászati tanszék élére. Róla írta egyik méltatója: „Sauert tekinthetjük az első magyar klinikus belgyógyásznak, aki komoly érdemeket szerzett az orvostudomány gyakorlati irányának meghonosításával és a klinikai vizsgálati eljárásoknak (kopogtatás, hallgatózás, huykémelés, górcsövi vizsgálat) bevezetésével.”

Ő volt az első, aki tanszéki székfoglalóját magyarul tartotta a „szívbántalmakról”. Személyében az első magyar kardiológust tisztelhetjük.

A Sauer-klinikán már az orvosok zsebében ott a stetoscop (steto: görögül: mell), a laboratóriumban a mikroszkóp. Az elmúlt másfél század óta a kopogtatás és hallgatózás semmit nem veszített a jelentőségéből. Minden más műszeres vizsgálat ezeket kiegészíti. A pszichés hatása óriási. Ha a beteg levetkőzik az orvos előtt, megtiszteli a maximális bizalmával. Ezt viszonzni csak fizikális vizsgálattal lehet, amiről sajnos kezdünk megfedkezni. Pedig a kézrátétel itt is csodát művelhet. Ahogy semmilyen számítógép nem mentesíti a diákokat az egyszeres megtanulási kötelezettsége alól, ugyanúgy a kopogtatás és hallgatózás a klinikai medicina abc-je, szorzótáblája marad.

Erre tanítanak bennünket a hazai klasszikusok, Sauer Ignáctól a Korányiakon át Haynal Imréig.

A klasszikus azért klasszikus, mert mindig időszerű. A zenétől az orvostudományig, melynek felfogó készülékét a zsebünkben hordjuk.

Nem valószínű, hogy ezt valaha bármi fölöslegessé tudja tenni.

A TBC múltja röviden

Ez a sorvadással járó betegség az emberiség történetén végigkísérhető.

Főleg az ásatásoknál előkerült csontleletek, valamint a különböző írásbeli dokumentumok alapján. Természetesen az előbbieket a megbízhatóbbak, mert a csontszű makro- és mikroszkopikus képe közvetlen bizonyíték, nem igényel áttételes magyarázatokat.

Az amerikai kontinens Columbus előtti időkből származó ásatásai csontcariest nem mutatnak (míg csontgummát igen), ami magyarázat arra, mennyire védtelen lehetett az indián őslakosság az Európából behurcolt tuberculosissal szemben. Ugyanakkor a folyammenti nagy kultúrák: Mezopotámia és Egyiptom bővelkednek tbc-s leletekben. Különösen a balzsamolással jól konzervált múmiák, amelyekből olykor a kórokozók is kimutathatók.

A kr. e. második évezredeből származó Nilusmenti papirusztekercsek erről az akkor biztosan létező kórról nem sokat mondanak. Az Ebers-papirusz az Ószövetség népének egyiptomi fogságával azonos korú. A bibliában Mózes V. könyve említést tesz az ellenséges „zanzumm” törzsről, őket Jahve szörnyű betegséggel pusztította el. Zanzumm óhéberül zihálást, köhögést jelent, így a kitűnő paleopatológus Józsa László heveny tbc-s járványnak tartja az Orvoslás a bibliában könyvében (Bp., 1998). Az epidémia-történet nem ismer hasonló esetet. Az idült kór Európa-Ázsia-Afrika találkozásának zónájában mindig jelen volt, de nem olyan kipusztító hatással, mint pl. a pestis, a fekete himlő, a tífusz, vagy később a kolera. Szerény véleményünk szerint a furcsa nevű betegség inkább tüdőpestis lehetett, igen látványos tünetekkel és eredménnyel.

A mózesi időktől ezer esztendővel közelebbi, Hellasz földjén a periklészi aranykor, melyben az orvostudomány atyja: Hippokratész is élt. Az államfő pestisjárvány áldozata lett, míg a máig élő eszközöveg első megfogalmazója elfutott előle. Az orvos kötelességét kódex még nem írta elő. A halála után Alexandriában összegyűjtött Corpus Hippocraticum Endémia és Prognosztikon fejezetéből csak áttételesen következtethetünk a kórra.

Az Ókor másik nagy klasszikusa: Galenosz már ismerte a légzőszerv e sajátos elváltozását, de egyrészt a vérkeringés és légsere téves értelmezése, másrészt a boncolás hiánya még nem tette lehetővé a kórkép elkülönítését. Egy Iszokratesz nevű, Rómában élő görög orvos mutatott rá először a megfigyelései alapján, hogy a testi leromlással, a köhögéssel járó betegség emberről emberre terjed. Életéről nem sokat tudunk. Őt követte a Kr. u. 5. században tevékenykedő numidiai származású, latinul író nagy összegző Caelius Aurelianus, aki a „De morbis acutis et chronicis” című művében „phtisis”

elnevezést alkalmazta először. Megemlíti, hogy a kínzó köhögés utáni köpetben olykor vér, máskor tüdőrost található. A nevezett szerző munkásságának jelentősége felbecsülhetetlen. Így az Ókor legnagyobb szülész, Szoranosz az ő fordításában maradt az utókorra.

Jellemző, hogy a 18. század második felében élő, a korszerű kísérletes fiziológiát megteremtő Albrecht Haller 1774-ben még érdekesnek tartotta kiadni műveit (Lausanne). Pedig előtte 1761-ben Újkor kezdődött a phthisológia történetében. Ekkor jelent meg a padovai Morgagni professzornak a „De sedibus et causis morborum per anatomen indagatis” című műve, a mai értelemben vett kórbonctan mérföldköve. Ő már makroszkóposan szervekhez köti a betegségeket. A terminus technikusokat konkrét tartalommal töltötte meg.

Ugyanazon évben hagyta el a nyomdát egy másik, nem kevésbé korszakos munka, a bécsi Leopold Auenbrugger „Inventum novum ex percussione thoracis humani” című könyve, úgyszólván visszhangtalanul. Míg nem a derék Nicolas Corvisart, Napóleon kedvenc orvosa, az egyetemes orvostörténet egyik legrokonszenvesebb egyénisége 1808-ban latinból lefordította franciára és szép gesztussal elégtételt szolgáltatott a felfedezőnek. Szerencsére még életében.

A tbc diagnosztikáját először Corvisart tanítványai vitték diadalra. Az alig 32 évet élt Fr. X. Bichat, aki jóformán a boncteremben égett el. C. L. Bayle a „Recherche sur la phthisie pulmonaire” című könyvében leírta a tuberculosis egységes kórképét (1810). A betetőzést R. Th. Laënnec végezte el, aki felismerte a hallgatóság jelentőségét, kidolgozta annak módszerét. Majd 1819-ben megjelent a „De l’auscultation mediate” című műve, mielőtt maga is sorvadás áldozata lett volna.

Rá 20 évre a párizsi orvosi iskolával versenyző bécsi egyik meghatározó alakja, József Skoda megírta az „Über percussion und Auscultation” munkáját, a fizikális diagnosztika bibliáját. Orvosaink (Sauer, Korányi Frigyes, Wagner), tőle sajátították el annak művészetét. A francia J. A. Villemin mutatta ki először, hogy a tbc nyúlra átoltható (1862), tehát specifikus kórokozóról van szó. A brit szigeteken W. Stokes lett a stetoszkópia apostola.

A tbc történet legfontosabb éve 1882, amikor R. Koch a Ziel–Nielsen-féle festéssel láthatóvá tette ezt a saválló baktériumot. A nagy tudós sokáig élt abban a hitben, hogy a tüdőbaj tuberculin szérummal gyógyítható. Sajnos, keservesen kellett csalódnia. Ami nem jelenti, hogy 1905-ben magasan nem érdemelte ki érte a Nobel-díjat. Jelképes jelentőségű, hogy az első fizikusi elismerés szintén a tbc diagnosztikájában jelentett forradalmi változást. Természetesen a Röntgen-sugár felfedezésére gondolunk. Nobel-díjat nyert Koch előtt a dán Niels Finsen a lupus vulgarisnak koncentrált fénysugarakkal történő kezeléséért. Majd félszáz év múltán S. A. Waksman a tuberculosis

ellen hatásos első antibiotikum, a Streptomycin felfedezéséért.

*

A Koch-bacillus kimutatása kétségtelenné tette, hogy az alattomos kór elsősorban közegészségügyi és szociális probléma. A felismert beteget el kell különíteni, tartósan orvosi ellenőrzés alá vonni. Erre legalkalmasabbak a szanatóriumok. A Budapesten 1894-ben megtartott VIII. Nemzetközi közegészségügyi és Demográfiai Kongresszuson Korányi Frigyes vetette fel egy hazai intézet felépítésének szükségét. Az indítványra az ország színe-java megmozdult. Batthyány Lajos gróf lett a Szanatórium-Egyesület elnöke, egyik alelnöke az akkor már báró Korányi Frigyes. Blaha Lujza többször fellépett a tervezett intézet javára. Korányi Frigyes és Kozma Andor író közösen bocsátottak ki gyűjtőíveket, az emblémát rá Benczúr Gyula rajzolta meg, a szöveget pedig Jókai Mór írta. A nemes üggyhöz csatlakozott József főherceg és Klotild főhercegnő, a fővédnök pedig maga Ferenc József császár lett.

Közben bekövetkezett a szeretett Erzsébet királyné tragédiája, így logikus lett a róla való elnevezés. Budapest a János-hegy és Budakeszi község közötti lejtőn biztosított 24 ezer négyszögöles telket, amelyen 1901. november 10-re megépült a 116 beteg befogadására alkalmas, korszerű szanatórium. Első igazgatójává Kuthy Dezső főorvost nevezték ki, aki később Okolicsányi-Kuthy néven vált ismertté. Majd méltatlanul elfeledetté. Az építkezés tovább bővült és 1910-re már megkétszereződött a felveendő betegek száma. Az első világháború végén Weiss Manfréd báró a tüdőbeteg katonák részére épített egy 124 férőhelyes intézményt.

Hazai viszonylatban fontos dátum 1928, amikor Scholtz Kornél államtitkár, illetve Johan Béla professor, az Országos Közegészségügyi Intézet igazgatójának irányításával megszervezték az országos tüdőbeteg gondozói hálózatot. Majd 1936-tól, amikor már Johan lett az államtitkár, a pulmonológiát külön szakmának ismerték el. Járási székhelyeken tüdőbeteg gondozót állítottak fel, vidéken elkezdtek a vándorszűréseket, Autón hordozható rtg. készülékkel.

Legfőbb segítséget a tisztiorvosi és a Zöldkeresztes szolgálat nyújtotta. Szanatóriumoktól távoli helyeken fejtetőházacskákat építettek. Joggal írhatta meg Johan Béla 1939-ben a „Gyógyul a magyar falu” című könyvét.

1942-től már önálló tanára volt a pulmonológiának id. Kováts Ferenc személyében. Állítása szerint a tbc története egy szinuszgörbével írható le, amely a baktérium virulenciájának, illetve az

immunrendszer viszonyának a függvénye. Az utóbbi idők emelkedése ezt látszik bizonyítani. Johan Béla professzor személyesen kapott előbb penicillin notatum törzset magától Fleming professzortól, a streptomyces griseus ugyancsak az ő tekintélyének köszönhető.

A pulmonológiának ma már természetesen nem a tbc a legfőbb gondja. De múltidőben sem beszélhetünk róla. A jövő útja a múltéhoz kapcsolódik és rajtunk is múlik, hogy mennyire lesz majd meredek!

William Beattie (1793–1875) brit orvos Duna menti könyve 1842-ből

Illusztris angol orvosok 'Magyarországról szóló, jól ismert könyvei (Edward Brown: A Brief of Some Travels in Hungary; Richard Bright: Travels in Lower Hungary; John Paget: Hungary and Transsylvania; with remarks on their condition, social, political and economical) mellé még egy eddig nem ismertetett negyedik kínálkozik, William Beattie: The Danube c., 1842-es londoni kiadású, szépen illusztrált, vaskos kötete.

Skótföldi származású orvos szerzője (miként azt a „Dictionary of National Biography” írja, valamint a „The Wellcome Institute for the History of Medicine” egyik könyvtárosa, Eric Freeman úrral történt levelezés útján megtudni sikerült): érdekes valaki, jelentős személy volt. A hannoveri IV. György angol király bizalmasa-orvosa, Lady Blessington és Campbell költői körének orvos-barátja, a londoni Royal College, az edinburgh-i egyetem és a párizsi történelmi intézet tagja. Mindenek előtt nagy utazó, jobban mondva útikönyvszerző. Irt Svájcra, Skóciára, Németországra, ahol járt, és a Duna menti államokról (köztük Magyarországról) – ahol viszont nem járt. Könyvének egyebek között ez az érdekessége.

Bevezetője szerint a legjobb angol és német forrásmunkákat vette alapul, kiegészítve az utazó-barát illusztrátor, Bartlett szép acélmetszeteivel. Meglepő, hogy a felsorolt forrásmunka-szerzők között kolléga elődei: Brown, Bright és Paget neve nem található. Reprezentatív könyve a Fekete-erdőtől a Fekete-tengerig költőien írja le ezt a tarka népeességű, bonyolult történelmü tagolt tájat. Magyar szakaszán az első érdekességeket a komáromi–esztergomi szakasról olvashatjuk: tudósít Habsburg Albert Neszmélyen 1439-ben bekövetkezett haláláról, s Szőny római emlékeinél (vízvezeték-maradvány stb.) is pár mondatig elidőz. A Pest és Buda előtti szakasz legbővebben ismertetett helye Esztergom. Külön említi a kórházat, gyógyvizéről az alábbiakat írja: „a Szent György és Szent Tamásról elnevezett kápolnák közelében, és még néhány helyen orvosi gyógyvíz forrás fakad, amely hasonló a mi Epsomban található gazdag magnézium és magnézium-szulfát tartalmú vizünkhöz. A várhegy tövében messzeföldről sokak által igen-igen kedvelt meleg gyógyfürdő van.” A fentiekhez az alábbi kiegészítés kívánkozik. Valóban Sedlitz, Egra és Epsom magnézium tartalmú gyógyvizei között tartották számon az esztergomit még a 19. században. Azóta a gyógyvízpalackozás és a fürdő messzi földről való favorizálásáról már csak itt-ott olvasható emlék.

Esztergomtól Dömös, Visegrád, Vác és Szentendrén át Aquincum római emlékeiig (amfiteátrum, vízvezeték, fürdő) Keysler „Begleiter auf Donaufahrt” c. könyve alapján igyekszik

mindent megemlíteni.

Budát és Pestet főleg Miss Pardoe „City of Magyar” c. műve, a fürdőket Keysler már említett útikalauza szerint ismerteti. Ez utóbbi írja, hogy a Császárfürdőben nagy kéntartalma és forrósága miatt 10–15 percnél tovább nem lehet maradni. Vegyi összetételét Wernher könyve: *De admirandis Hungariae Aquis* szerint adja meg. Miss Pardoe tolmácsolásában szó esik Schöpf dr. pesti árvízről szóló művéről is. Láttatja a Gellért-hegyet az obszervatóriummal és természetesen az új hidat. Büszkén említi honfitársa, Tierney Clark mérnök érdemeit.

Pest után lefelé Mohács kikötője alkalom a mohácsi vész és Mátyás király híres budai könyvtára pusztulásának leírására.

A földrajzi, történelmi és néprajzi jegyzetekből többet nem idézünk, hiszen írója a többé-kevésbé ismert (néha félreismert) egykori sajátosságainkat idézi. Érdeklődésünk szóljon az angol orvosnak, aki útikönyv író kedvében bennünket figyelmével megtisztelt.

Szülohelye Dalton (1793), jónevű építész apját egy baleset következtében korán elvesztette. Edinburgh orvosegyetemén nyert M. D. fokozatot a tüdőgyulladásról szóló latin nyelvű dolgozatával. Két esztendeig Edinburgh, ugyanaddig Cumberland gyakorló orvosa volt. Támogatót szerzett egy három hónapos párizsi tanulmányúthoz. 1822 őszén visszatérve megnősült és orvosi gyakorlatának színhelyét a kontinenshez legközelebb eső városba tette át. Dover nyüzsgő kikötői világában megismerkedett Child admirálissal, aki bemutatta Clarence hercegének, a későbbi VI. György angol királynak. Elkísérte őt a hannoveri udvarba, támogatást kapott tőle párizsi, itáliai, svájci és Rajnavölgyi utazásokra. A neves Blumenbach kedvéért ellátogatott Göttinga egyetemére is.

William Beattie 1827-ben megkapta a londoni Royal College of Physicians licenciátusi fokozatát, így társadalmi joga volt átköltözni Hampstead előkelő lakónegyedébe. Itt került kapcsolatba Lady Blessington és Campbell irodalmi körével, közöttük Byron özvegyével. A sok literary gentleman között kapott kedvet az útikönyvek írásához. Sorban megjelentek tíz esztendő alatt a „Switzerland”, a „Scotland”, a „The Waldenses”, a „Castles and Abbeys of England”, végül képzeletbeli utazásáról a „The Danube”. Szép jövedelmének tetemes részét emberbaráti célokra fordította. Hosszú, sikeres életet élt, meghalt 1875-ben. Sok intézet választotta tiszteletbeli tagjává.

Említett útikönyve – főleg a mi szempontunkból – nem egyenértékű a személyes élmények hitelét bíró Brown, Bright és a sorsunkhoz szegődött John Paget rólunk való (és valló) írásaival, inkább érdekes, eddig nem ismertetett, tehát számontartásra érdemes kiegészítő adaléka ama gyakran idézett fontosabbaknak.

Adalékok Polter professzor életéhez

A róla elnevezett ballonos orrbefűvőt minden orvos ismeri, oto-laryngológiai munkásságának korszakos jelentőségét elsősorban a szakorvosok, az embert aránylag kevesen. Általában annyit, hogy magyar földön született (1835), Bécsben lett világhírű, de kötődése az anyaországhoz eddigi tudásunk szerint távolról sem volt annyira egyértelmű és szoros, mint a nagy kortárs Kapos Mór tanaré. A magyar orvostörténetírás vitatható nagylelkűséggel egy kicsit le is mondott róla. Pedig a manuscryptum formájában meglevő 1917-es keltezésű, unokájának szánt Lebenserinnerungen c. autobiográfiája az egykori sláger sorait sugallja: „nem én lettem hűtlen hozzád ...”, sőt!

Kezdjük mindjárt egy különben nagyon megbízható lexikon korrekciójával. Professzorunk – Szinnyei szerint – a Csanád megyei Alberti községben született, ami tévedés. Életrajzából kiderül, hogy Alberti és Irsa „wischen Pest und Szolnok” található, tehát közel a fővároshoz. A Politzer család ugyancsak népes volt. Három híres közeli rokonáról tesz említést. Unokatestvére volt a köpcsényi születésű Joachim József, az Európa-hírű hegedűvirtuóz, aki 1849-ben Párizs egyik koncertjén Berlioz partnere volt, Angliát Mendelssohn kíséretében látogatta meg, végül a berlini zeneművészeti főiskola tanára lett. Kevés külföldinek sikerült ez. „Magyar koncert”-je, „Hamlet-nyitány”-a ismert alkotások.

Egyik nagynénje férjhez ment Pesten Feuer doktorhoz, akinek a fiában híres gégészünket, Irsai orvostanárt tisztelhetjük. A név magyarítása ugyancsak a szülőföldre, Irsa községre utal. A legbüszkébb azonban legidősebbik fivére, Politzer Illésre volt. A '48-as magyar szabadságharc kitörésekor mint utolsó éves sebészhallgató, elsőik között lépett a bécsi légióba harcolni a császárpártiak ellen, majd Olmütz erődítményét védi, végül hazatér Pestre. A bécsi és olmützi szerepéről a Bernstein könyvére hivatkozó⁷ Zétény Győző-féle kötet sem tesz említést. Nyilván adatok hiányában, pedig nem lényegtelen. Lehetetlen meghatódás nélkül olvasni a „Da kam das Jahr 1848: die Grosse Revolution” c. fejezetet. Egyik oldalra beragasztva Kossuth, Görgei és Petőfi arcképe. A segesvári költővértanú komor képe alá azt írta: Petőfi Sándor. Gefeuerter patriotischer Freiheitsdichter in der Revolution 1848/49. Ha csak a Petőfi Sándor nevet olvasnók, a nem írásszakértő akár eredetinek is hihetné.

E sorok írója lévén szintén Petőfi-rajongó, igen sok múltbéli írást látott az Egyetlenről, és

⁷ Az 1848/49-iki szabadságharc és a zsidók. Bp., 1898.

érdekesen feltűnő, hogy szinte mindenki utánozta aláírását. Néha a megszólalásig. Nyilván (pont Politzer professzor a példa rá) nem hamisítási szándékkal, sokkal inkább valami delejes vonzódásból. Politzer Ádám ekkor kecskeméti kisdíák, ami szintén nem derül ki a Szinnyeiből, holott szívesen megjelölte ezeket az apró adatokat is. Világos után, amikor bátyja bujdosni kényszerült, leendő professzorunk hazament Alberti-Irsára Wir bekamen Kosaken-Einquartirung, azaz kozákok szálltak meg náluk, egyik tisztel németül elég jól eltársalgott. Illés bátyja, nagy büszkesége az utolsóig helytállt a szétszóródó honvédseregben, de a fegyverletétel után igen nehéz helyzetbe került. Igazoló bizottság elé állították, de szerencséje volt. A derék Pál Kelemen, Alberti mezőváros jegyzője kétszer is hamis papírral látta el, amely szerint Policzer (így!) Illés orvostanhallgató a forradalom alatt „semiben részt nem vett, ezért a kezdett tudomány gátoltalan folytatására ötöt ajánlhatjuk. Költ Albertin Octobr. 30-án 1849.” Ugyanezt megismételte 1851-ben, amikor az a sebészorvosi oklevélhez kellett. Mindkettő magángyűjteményemet gazdagítja. Ha létezik kegyes család, Pál jegyzőé az volt. Mihez kezdett volna a szegény szabadságharcos magyar zsidó fiú félbemaradt tanulmányával?

Miután megkapta sebész- és „bábász”-mesteri oklevelét, a ceglédi járásban, később Kalocsa környékén helyezkedett el, s ekkor már az 1854. évtől módjában volt útnak indítani öccsét, aki Kecskemétről eljövet 1850–54 között a pesti piaristáknál fejezte be középiskoláit. Igazgatója a híres Horváth Cyrill volt. A kitűnő maturatus jutalmául 1854-ben Törtel Pusztán nyaralt. Ebből az időből való két szép akvarellje és két ceruzarajza a pusztai életről. Egy kicsit Lenau lebegő roman tikája és Petőfi népi realizmusa érezhető rajtuk, de ez egy diáknál természetes és jobb hatásokat aligha választhatott volna. Mindenesetre érdekes adalékok a későbbi nagy oto-laryngológus gyermekkorához. Aki ilyen ihletetten tudott rajzolni a pusztáról és így őrizte a szabadságharc emlékét, az lehetett bár németül író bécsi professzor, lelkében mindvégig magyar maradt. Ahogy a fenti szép sorok bizonyítják.

Illés bátyjával még a nyolcvanas év végén is tartotta a kapcsolatot, legalábbis a megmaradt levelezésük szerint. Politzer Illés ekkor már pesti sebészorvos. Fülbetegeit szívesen küldte öccséhez, aki német nyelvterületen a würzburgi Trötsch mellett a legnagyobb tekintélynek számított. Egyik meglevő receptjén Otitisre az alábbi cseppeket ajánlja:

Natr. bicarb. (0,5)

Aqua Destill. (10,0)

Glycerin (2,0)

naponta többször 8–10 cseppet 5–6 héten keresztül.

Bécsi éveiről könyvnyi kézirat maradt. Nagyon érdekesek a korabeli, beragasztott daguerrotípek; Skoda, Hebra, Oppolzer, Rokitansky, Schuh, Brücke, Türck, Artl, majd a nyugat-európai útbeszámolóiról, akik között természetesen Trötsch, Helmholtz, majd Párizsból Claude Bernard és Menière, Londonban (1861) Joseph Toynbee egyaránt megtalálhatók. Jellemzésükkel, az élményanyaggal együtt, amelyből kikerekedne egy kis könyv. Közben, hogy ki ne jöjjön a gyakorlatból, rajzokat készít az orról, a fülről. 1870-ben prof. Czermakkal és két bukaresti kollégájával együtt üdült Karlsbad fürdőhelyén, majd a porosz–francia háborúról tudósít, szinte semleges krónikásként. Rövidesen hazatér, mert Oppolzer és Artl ajánlatára a kisszakma rendkívüli tanárává nevezik ki és rövidesen megszervezi, világhírűvé fejleszti intézetét, amit (valljunk be őszintén) szülőföldjén aligha tehetett volna meg, hiszen az oto-laryngológia nálunk csak 1902-ben kapott külön tanszéket.

80. születésnapjára (1915) a Wiener Medizinischen Wochenschrift szerkesztősége köszöntötte az idős professzort, Oppolzer pedig Morbus Brightii címmel tartott díszelőadást. Sajnos, akkor már a világháború is tartott. A düledező Monarchia reprezentatív folyóiratának köszöntője tapintatosan hallgat az indulás helyéről, a hovatarozásról. Miként a habsburgi politika, csak a bukást akarták mindig megosztani a Lajtán inneni territóriummal, a dicsőséget soha. Feltehetően ezért írta meg Pulitzer professzor a Lebenserinnerungenjét. A népes család zöme úgyis itt élő honfitársunk volt, pl. a Fővárosi Gyermekkert főorvosa, Dr. Politzer Alfréd, a többiek inkább kereskedők. Hogyan is feledkezhetett volna meg róluk, szülőföldjéről, Petőfiről törteli pusztáról, szabadságharcos bátyjáról? Miképp őrizte volna féltett kincsként ezt a kis életrajzi dossziét? Bécsben halt meg (1920) a Habsburg-birodalommal egy időben, de véle magát nem azonosítva. A fentiek ezt kívánták bizonyítani.

Távol áll tőlünk a kisajátítás szándéka. Tagadhatatlanul Ausztriában lett világhírű, de némi közünk-jogunk nekünk is van hozzá. Sokkal több, mint eddig hittük.

A '48-as szabadságharc emigráns orvosai

Magyarországról az első nagy orvos-elvándorlás a világosi fegyverletétel után következett be, noha vesztes szabadságharcaink előtte is voltak. Pontosabban: csakis azok voltak! Egykori kollégáink annak ellenére itthon maradtak, mert egyrészt országszerte oly kevesen akadtak, hogy ide csak jönni lehetett, másrészt a bukásokat nem követték mindig brutális megtorlások. Pl. a szatmári békekötés után, azt a néhány orvost (köztük a kitűnő Lang Jakab Ambrust) nem a Habsburg-hatalom, hanem a Vezérlő Fejedelem iránt érzett hűsége kényszerítette idegenbe.

Bár Világos után a helyzet sötétebbé vált, bitó a gyógyászokat akkor sem fenyegette. Megtette majd az eszközökben nem válogató 20. század. Pólya professzortól Tóth Ilonáig tart a sor, akiknek jobb lett volna az emigrációt választani. Ahonnét még lehet visszaút. Sőt az anyaország nyerhet velük, ahogy az a Kossuth-időkben vált nyilvánvalóvá. Ma pedig mindennapos tapasztalat.

Amikor 1849. augusztus 13-án a lerongyolódott, betegségekől és lőszerhiánytól szenvedő honvédsereg-maradvány fővezére, Görgey Artúr a többszörösen túlerőben lévő cári elit csapatok előtt letette a már alig használható fegyvert, oldalán ott állott a fiatal orvos-tiszt Lumniczer Sándor, aki kardjával együtt képletesen a sebészi táskát is leoldotta. Mialatt Kossuthék már politikai és élet-ösztönüktől vezérelve elindultak a Balkánon át Törökország irányába, mert a Porta Rákócziék óta a magyar bujdosók előtt mindig szélesre tárta kapuit. A kalapos kormányzó kíséretében szép számmal akadtak a bécsi számonkérés helyett az önkéntes száműzetés bizonytalanságát választó orvosok.

Őket kívánjuk az aktualizálás és a teljesség igénye nélkül ismertetni. Különös idők rendhagyó sorsokat teremtenek. Akadnak azonban hazát (és hitet) váltók és mindenhonnet mindig visszavagyók egyaránt. Miként századunk rettentő irányváltásai után annyiszor. Magyarán: az emigráció sokat emlegetett (orvosokra is vonatkozó) megosztottsága sem újkeletű.

Beszédes példa rá Hammerschmidt Károly doktor, aki 1849-ben még Bem erdélyi seregének törzsorvosa, majd az Aranyszarv öböl partjára érve az iszlám vallással együtt felveszi az Abdullah efendi nevet, azt követően a szultán hadseregének főtörzsorvosa, végül az isztambuli orvosi iskola tanára lett.

Esete nem egyedi. Gaál Gusztáv, a Görgey-sereg mozgókórházának volt igazgatója a muszlimok közt frissen körülmételve Veli bej néven írta német nyelvű orvosi könyveit, melyek Bécsben jelentek meg. Kell-e az övéknél kiszámíthatatlanul kacskaringósabb pályafutás? Hogy ítélkezést ne is mondjunk. Kálózdý (eredetileg Kaufmann) Móric doktor is török földre menekült, Kossuth és Bem

házi orvosként számolta a napokat, majd a kiegyezés előszele hazahozta. Gyöngyösön élte le hátralévő éveit.

A komáromi vár derék főorvosa, Buzay (Weitzenbreyer) Károly szintén Kis-Ázsiába menekült, majd visszatérve álnéven orvoskodott a Bánságban. Akkor ezt még meg lehetett tenni. Deák Ferenc 1867-ben az ő ténykedését is legalizálta, Pestre került kerületi orvosnak.

A Kossuth-emigráció legnagyobb tekintélyű doktora kétségtelenül az a Schöpf-Merei Ágoston volt, akinek személyében az első hazai gyermekgyógyász professzort tiszteljük. Honi ténykedése külön tanulmányt érdemelne. Feleségét a kolerajárvány vitte el, ő maga gyenge fizikuma ellenére végig sebészkedte a szabadságharcot (elsőként végzett hazánkban pl. sikeres gégemetszést), méghozzá az oldalunkon harcoló olasz légióban. Ugyanis Paduában végezve az egyetemet, kitűnően beszélt nyelvüket. Az itáliai csapat is csak török kikötőből hajózhatott haza, így Schöpf-Merei rövid ideig igénybe vette az ozmánok vendégszeretetét, majd Párizson keresztül Angliába tartott, ahol a bécsi ügynökök zaklatásaitól biztonságban érezhette magát. Manchester városában telepedett le, majd Whitehead szülésztanárral közösen kórházat alapítottak. Az angol szabadság jót tett neki, de a szigetországi éghajlat nem. 1855-ben Londonban még kitűnő könyve jelent meg a gyermekorvoslásról, de 1858. március 15-ét már nem érte meg. Pedig a hazaiak mindent megmozgattak az amnesztia érdekében.

Véle és Kossuth-tal egyidőben került az Egyesült Királyság fővárosába Görgey segédtszije: Duka Tivadar, aki ott szerzett orvosi oklevelet. A magyar kultúra örök szerencséjére. Ugyanis 1854-ben jelentkezett az indiai brit hadseregbe, s ott szolgált katonaeorvosként 1877-ig. Szenvedélyes gyűjtőként a több ezer darabból álló értékes kollekciónak ajándékozta. Már ezzel is beírta nevét a hazai annalesekbe, ám ő mérhetetlenül többet tett. Előbb Semmelweis prioritását igyekezett bizonyítani a brit orvosok előtt, a magyar szaklapokban (Orvosi Hetilap, Gyógyászat). Direkt tapasztalatai alapján ismertette az itt endemiás betegségeket, s ami a legfontosabb: rábukkant Kőrösi Csoma Sándor nyomára. A tibetológia magyar megteremtőjének minden életrajzi adalékát, tudományos töredékét felkutatta, s előbb angolul adta ki Londonban (1885), majd magyarul is megjelent (pár éve reprint kiadásban is). Ez Kőrösi Csoma életének legfontosabb és leghitelesebb forrásműve. Ő tette meg az első lépéseket a Darjeeling-i síremlék ügyében, s elindítója lett a Kőrösi Csoma-kultusznak, melyre azóta oly büszke minden magyar a világon.

A '48-as magyar orvosi emigráció két legkitűnőbb alakja tehát Angliában kötött ki, mindkét hazájukat egyformán szolgálták.

Amerika az orvosoknak akkor még nem volt „az ígéret földje”. A szorgalmasabb medikusok akkor még az Óvilágba hajóztak, főleg angol és német egyetemekre. Perzsiái kitérővel került Philadelphiába Czapkay Imre ezredorvos, aki az első adandó alkalommal hazajött és Pesten folytatott orvosi gyakorlatot.

Az emigráns lista természetesen nem teljes. Hiszen a szabadságharc idején még csak a fővárosi orvoskar létezett, évi kb. ötven hallgatóval. Nagymagyarország területéről, amikor a kicsiny Hollandia már hét orvosi fakultással rendelkezett. A magyar orvosok tehát már akkor is bárhol megállták a helyüket. Más dolog, hogy ezt soha nem sikerült politikai aprópénzre váltani. Sem váltóra, mellyel sorsunkon változtatni lehetett volna. A lényegesen csekélyebb számú cseh emigráció Trianon idejére „többször lekörözött bennünket”. Az eredményt ismerjük.

Jó lenne tanulni az emigráció természetéből és történetéből.

Nendtvich Károly orvosvegyész amerikai utazása 1855-ben

Bölöni Farkas Sándor 1834-es kiadású úttörő útleírása óta könyvtárnyi könyv jelent meg az Újvilágról, az „Utazás Észak-Amerikában” azonban a magyar nyelvű panoráma művek archimédeszi pontja marad. Kevésbé közismert, de hasonlóképp érdekes Nendtvich Károly orvos végzettségű vegyésztanár kétkötetes könyve, amely 1858-ban került ki Heckenast Gusztáv pesti nyomdájából („Amerikai utazásom”). Nálunk az első szakszerű tudósítás a mérföldes iramban haladó, és nem az európai után kullogó amerikai életről. Az Észak–Dél háborúja küszöbén, amikor a dinamikus gazdasági erők a gyors gazdagodás, a primer politikai premisszák a rabszolga-felszabadítás köré sűrűsödnek. Az önkéntes egyesülés lobogóján még kevés a csillag, a Mississippi szeszélyes és veszélyes medrétől nyugatra gőzmozdonyok helyett még bölénycsordák fújtatnak, az iparosodással járó polgárosodás csak az északkeleti partvidékre szorítkozik. A bátor pionírok hőskora, akik romantikátlan elvadulás közepette szívesebben kereskednek, mint verekednek az egyre nyugatabbra szoruló indián törzsekkel, a Dél ültetvényeiről elszökött feketéket és az Európából menekült emigránsokat egyaránt szívesen befogadják. A Szentszövetség és a cári pogromok üldözöttjeinek aziluma: Amerika. Korlátlan lehetőségeinek tudatában növekvő kamaszkorú államszövetség, szorgos farmerek földje, kalandorok eldorádója – valamint egy vajúdva születő világhatalom.

A magyar szabadságharc elbukása után a pesti orvosi fakultáson Győry Tibor kartörténete szerint a „három legsúlyosabban vádolt” vezető: Bugát Pál. Schöpf és Nendtvich. Ez utóbbi egy német nevű, erősen magyar érzelmű pécsi gyógyszerészfi, aki 1848 tavaszán került a kémiai tanszék élére, előbb a medikusokat, majd a harcba induló ifjakat okította ékes magyar nyelven a vegytan legszükségesebb elemeire. Korszerű kémia nélkül nincs korszerű harcászat, jól tudta ezt a honvédek zseniális hadvezére; Görgey Arthur, az egykori kémikus. Ha valaki, hát ő igazán bírta értékelni Nendtvich Károly ténykedését és (ellenkező előjellel) Virozsil, aki megfosztotta katedrájától a rebellis náció rebellis professzorát. Egy évig tengődött állás nélkül, priuszát nem törölték, a medicinán persona non grata maradt. Az ipartanoda viszont tanerő hiányában kénytelen volt alkalmazni a múltjára mindig büszke szakembert, akit míg magyarul adhatott elő, a medikusok titokban jártak hallgatni. Később is, mert Sangaletti tanárnál szakmailag lényegesen többre taksálták a puskaport már szagolt, fojtott lelkű egyetemi fiatalok.

1855 a nagy oldódás esztendejének tekinthető, Semmelweis megkapja a szülészeti katedrát, Korányi Frigyes ekkor jut ki először Párizsba, ahol Trousseau elegáns előadásainak bűvöletébe esik, itthon Markusovszky, aki már korábban járt Nyugat-Európában tervezi-szervezi orvostársaival a Hetilapot, Nendtvich Károly pedig Kárász Imre és Csernovics Arzén társaságában Liverpool kikötőjében hajóra száll, hogy tudósítást hozzon az óceánon túlról. A Liverpool és a Halifax közötti

távolságot, azt a 2934 tengeri mérföldet 11 nap alatt tették meg, minden különösebb zavar nélkül, mindnyájuk örömeire. Boston volt az első város, ahova ellátogatott, valóságos amerikai Athén, a Harvard híre a legjobb európai egyetemekével vetekszik. Egyidős a nagyszombati univerzitással, csak John Harvard bostoni polgár gazdagabb volt, mint Magyarország bíborosa.

Bostonból New York felé haladva meglátogatta Connecticut állam fővárosát, azt a New Haven nevű helyiséget, ahol a Yale College öregbíti az Újvilág tudományos hírét. New York (Nendtvich szavaival Új-York) összesen öt orvosi tanintézettel rendelkezik, egyelőre inkább a tömegképzés céljából, szinte valamennyi magánalapítvány eredménye, híven Washington szelleméhez. Vegytudorunk, a gyógyvizek nagy értője meglátogatta Albany mellett Saragota forrását, amelyet Észak-Amerika leg-híresebb gyógyfürdőjének tartanak. Különösen a „Kongresszus-kút” (Congress Springs) vize emlékezteti „alkatrészei és ízére nézve” a balatonfüredi forrására. Albany városától nyugatra fordulva Utica és Albion útirányában a Niagara vízesést nézte meg, közölve Lyell számítását, amely szerint 35 ezer év szükséges ahhoz, hogy a zuhatag elérje az Erie-tó szélét, ez viszont már geológiai katasztrófa lenne, amitől szerencsére még sokáig nem kell tartani az amerikaiaknak.

Az Erie-tó partján Buffalo, Cleveland, majd Toledo érintésével elértek látogatásuk legnyugatibb célpontjához, a Mississippi partján fekvő Davenport városához. Éghajlata emlékeztet a hazaira, ahol „ugyanazon uralkodó nyavalyákat találjuk, melyek Magyarország lapályos vidékein, nevezetesen a Tisza mellett otthonosak, mint például a makacs váltóláz és a vérhas”, ezért a „Mississippi mellett tartózkodásom ideje alatt csaknem szüntelenül hasbajokban szenvedtem” – panaszkodik Nendtvich professzor. Társairól nem tesz említést, ezért az egyes szám első személy. Bevált amerikai szokás szerint az Óvilágból érkező mindenhová ajánlólevéllel megy, a baráti protezsáló írás szent az amerikai szemében, a mindenről való gondoskodás aranyfedezete, amely az európaiak szerencséjére máig tartó hagyománnyá nemesült. Új-Buda túlságosan nyugatra esik, orvosvegyészünk oda már nem látogatott el. Egyrészt, mert amerikai mértékkel is messze van, másrészt Ujházy László részéről, noha többen figyelmeztették, nem bizonyult sikeresnek a helykiválasztás. Vasútja nincs, gazdasági felvirágzásra nem számíthat, már akkor fenyegette az elnéptelenedés veszélye.

A további útvonal Chicago, majd Milwaukee. Chicago még nem az igazi, 36 ezer lakosával kisközepepes kereskedőváros a Michigan-tó déli csücskén. Nyugalmát egyelőre csak a gőzösök túlkölése zavarja. Milwaukee, Wisconsin legnépesebb városa tipikus német település, német zenei egyesület, német nemzeti színház, német rend és német merevség, amely gyakran összeütközik a hallatlanul rugalmas amerikai mentalitással, s rendszerint a rigid húzza a rövidebbet. Milwaukee után Madison az irány, mert minden állam fővárosa lehetőleg a geometriai középpontban van, olykor jelentéktelen városka, de a törvény biztosítja, hogy minden polgár minél előbb elérhesse. Minden fővárosban Capitolium és Washington-szobor, az államiság kettős szimbóluma. Az amerikai

ólomtermelés központja Galena, Davenport városától északra a Mississippi partján, amely „sokat hasonlít e tekintetben a Dunának Komárom vagy Gönyőn felőli kietlen tájához”. A hajógép monoton hangja hazai képeket csal elő az emlékezetből. Még délebbre St. Louis, amelyet a franciák 1763-ban alapítottak, s 1855-ben már meghaladta a százezer lélekszámot. A gallok Kanada felé húzódtak, az indiánok nyugatra. A pionír jenki hallatlan szívóssággal hódítja művelhetővé a földet, telepíti az ipart, találékonysága kifogyhatatlan. Az indiánokat jobban irtja a pálinka, mint a puska. A „tüzes víz” (fire water) fogyasztásának szenvedélye vadít vagy szelídít, de mindenképp pusztít. Az európai filantrópok okkal-joggal horkannak fel. De milyen joron is? – kérdezi Nendtvich professzor. Az amerikaiak Texast úgy hódították el Mexikótól, hogy az önként kívánt az Egyesült Államok tagja lenni. És mit csinálnak az európai nagyhatalmak? Az angolok Afrikában, a franciák ugyanott Algírban, s a cári Oroszország a Kaukázus hegyei között!

Mit vethet Európa Amerika szemére, kérdezi a semleges magyar tudós. Ami a rabszolga kérdést illeti, „nem a szabad és független amerikaiak, hanem az angol, francia és spanyol kormány alatt vitetett be az egyesült-államokba, tehát tisztán európai ültetvény. A déli államokban minden viszony csupán arra van fektetve, és ezen államok anyagi léte jelenleg legszorosabban összefügg a rabszolgaság fennállásával.” Csak az a kérdés: meddig? Mert a rabszolgamunka az önkéntes szabad munkával soha nem versenyezhet, fenntartói a déli államokban konzervatív spanyol ültetvényesek, akik önként soha nem fognak lemondani születettnek vélt előjogaikról.

A diszkrimináció sem amerikai találmány. „Milyen furcsa jelenet lenne látni, ha finom érzelmű hölgyeket parasztokkal, vagy éppen cigányokkal egy vagonba zsúfolnák. Van-e Európában társaság, mely a zsidót kebeléből ki nem zárja? Holott az képzettség s műveltség nézve a keresztyénnel nemcsak egy vonalon áll, hanem azt sokszor felül is múlja.” Pedig Nendtvich nem volt filozofus. Csak az Ó- és Újvilág morális konfrontációjában kíván elfogulatlan lenni.

St. Louis városában Engelmann dr. a mentora, megmutatta az orvosi tanintézetet, amely John O'Fallou alapítványából épült, köralakú boncterme a rengeteg mulázkészítménnyel akár Párizs vagy London becsületére válna. A másik, a „Medical department of Kemper College” Dowel tanár ügybuzgalmát dicséri, oktatói Heidelberg és Tübingen egyeteméről jöttek. Nyár lévén Nendtvich víz helyett áttért a borital mértékletes fogyasztására, így „teste alműszerei sértetlenek maradtak”. Következő állomása az Ohio-folyó partján fekvő Louisville, ahova ugyan nem volt ajánlólevele, ám Gross dr. nevét már otthon ismerte, és ez elegendőnek bizonyult. Az urológia nemzetközi szaktekintélye, a bécsi iskola nagy ismerője és tisztelője, dolgozószobáját „a bécsi orvosi kar tanárainak ismert összes képlapja díszesíti”. Ezek után nem meglepő, ha „kérdezősködött a legkitűnőbb pesti orvosok neve, a pesti egyetem szervezése, s rendezése felől ... egyúttal megkért, hogy némi megbízásokkal egy levélkét a pesti orvosi társulatnak, s egyet B. tanárnak adjak át.” Az utóbbi alatt Balassa értendő, aki mint később kiderül, Amerikában sem ismeretlen. Gross dr. szenvedélyes érvelése szerint „az amerikai

alkotmány épen az európai történet tanulmányozásának eredménye”, hogy ne ismétlődhessen meg a spanyol inkvizíció, a németországi vallásháború, ezért államvallás az Egyesült Államokban nincs, a religió magánügy, ha úgy tetszik, magánvállalkozás. Ez a nyitott szellemű és pénztárcájú orvosdoktor volt Nendtvich Károly talán legönzettelenebb tengeren túli patrónusa.

Cincinnati és Philadelphia városába több ajánlólevelet írt, megvette hajójegyt, hogy az Ohio-folyón érjen Cincinnati kikötőjébe. Ez a város, amelyet először a sertéshizlalás tett híressé (Porcville), több neves orvosképző intézettel rendelkezik, köztük a „medical college of Ohio” és a „Miami medical college” már minőségével tűnik ki. Dr. Blakmann, az Ohio orvosi intézet sebésze Londonban és Párizsban szerezte képesítését, hozzá Gross dr. ajánlólevelével ment. Az elméleti rész pompás és praktikus amerikai építmény. Cincinnati városából vasúton Ohio állam törvénytestületi székhelyére utazott, amely az Újvilág felfedezőjének nevét viseli. Columbus-Ohio lakossága révén még nem számít nagy településnek, intézetei elhanyagolhatók, de nem elhanyagoltak. Különösen a vakok intézete és a tébolyda. Állomásáról a vonat Pittsburg felé robogott, az „amerikai Birmingham” igazi gyárváros, különösen hajógőzöseiről híres, tudományos élete nem számottevő.

Majd Harrisburg, illetve Baltimore következett, tőle délre a főváros, Washington. A fővárosok fővárosa, amely nem nehezedik súlyával az új birodalomra. A Smithsonian Institution és a Columbia-College képviseli a tudományos életet. Aztán fel Philadelphia intézeteibe, a félmillió város Amerika legszebb és legrendezettebb települése. Itteni mentora Isaac Lea, a neves geológus, aki a bécsi Haidinger professzornak levelező barátja. Nendtvich Károlyt beültette abba a székbe, ahol egykor Franklin Benjámint elnökölt. Az American Philosophical Society könyvtára csodálatosan gazdag, amikor a könyvtáros magyar vendég érkezéséről értesült, megmutatta a „Magyar tudós társaság évkönyveit”. A Pennsylvanian medical College falai közé dr. Gross ajánló soraival lépett, ahol dr. Leydei vette pártfogásba. A jeles doktor Bécsben Hyrtl tanár tanítványa volt, ő az Újvilágban született, csak tanulni jött a híres európai egyetemre. Philadelphia hat orvosi egyetem birtokosa, ezért „the medical Metropolis of United States”, vagyis az Egyesült Államok orvosi fővárosa, oly különlegességekkel, mint a „homoeopathic medical College”, avagy a „female medical College”, tehát a női orvosi egyetem, „ez egyetlen ilyen intézet az egész világon, 1849-ben alapított”. A Pennsylvania orvosi egyetem sebész tanára név szerint Balassa Jánosnak küldte el Gross dr. egyik művét, a másikat a pesti egyetem orvosi fakultásának szánta. Gyakran vádolják az amerikaiakat, hogy dollár-sóvár nép, önző és pimaszul praktikus. Igen, ám az éremnek ez csak az egyik oldala. A másik: sehol nem tapasztalható, hogy az olyannyira kedves magánvagyon elé mindig a közvagyon helyezik.

„Hogy az amerikai szereti a dollárt, nem lehet tagadni. Úgy hiszem, az európai sem irtózik tőle” – állapítja meg szellemesen Nendtvich tanár.

Továbbá: sehol ennyi magánérőből fenntartott „orvosi tanodák, nevelőintézet, árva-, szegényház, a kór vagy betegség által elnyomorodottak, siketek, vakok ápolója”, mint ebben az

individualista társadalomban. „Amerika története még nem nagy, de naggyá fog lenni, majd, ha Európa népei többnyire aggastyánokká töpörödvé, s kályha mellé kuczorodva, fogatlan ínyükkel a múlt csontjain rágódnak: akkor kell Amerika történetéről kérdezősködni.” Kettő és fél hónapos körútjának élményeit így összegezte Nendtvich Károly professzor, amelybe belétöltődtek nyilván szubjektív szempontok is. Pl. ahogy a Szentszövetség elfojtotta Európa forradalmait, és ahogy Kossuth Lajost Amerikában fogadták, ahogy az emigránsoknak otthont biztosítottak. Ahogy készülnek Dél ellen a rabszolgák felllszabadítására. Ahogy a tudományok évtizedek alatt hozzák be évszázados hátrányukat, s látható, hogy rövidesen előzni fognak. Ennyit látott egy magyar tudós a múlt század Amerikájából, ahova később „kitántorgott ... másfél millió emberünk”.

Bölöni Farkas Sándor útikönyve azóta újra megjelent, angolra is lefordították, Nendtvich műve körül mélységes csend. Pedig nem egy a sok közül, amit az Újvilágról írtak.

Magyarul semmiképp, tudománytörténeti szempontból mindenképp Bölöni Farkas művével egyenértékű. Ha a tudománytörténet még nem is vette tudomásul.

Arthur Schnitzler 1862–1931

A századforduló császárvárosának zenére szomjas és betűre-látványosságra éhes polgárait a Strauss-dinasztia melódiai és Arthur Schnitzler novellái-színművei szórakoztatták leginkább. Bécsnek mindig erősebb oldala volt a zene, mint az irodalom, és ez a fentiek összevetéséből is kitűnik, ám nagyszüleink egyik kedvencéből mégis maradt annyi az ismerősen hangzó nevén túl, hogy az orvos-írók számbavételekor ne mulasszuk el felidézni.

Johann Schnitzler dr. laryngológus egyetemi tanár első fiaként 1862. május 15-én született Bécsben. A gyermek korán jelentkező irodalmi hajlamát édesanyjától, Louise Markbreitertől örökölte – mint ahogy általában lenni szokott. Kilenc éves korában már drámával kísérletezik. Az akadémiai gimnázium elvégzése után azonban a pályaválasztásnál már apját követi. Az egyetemi promóció után az Allgemeine Krankenhaus belgyógyászatán lett másodorvos Standtardtner mellett, majd Meynert pszichiátriáján és Neumann bőrosztályán dolgozott.

1888–1891 között tanulmányutat tett Londonban, Párizsban és Koppenhágában. Onnan hazatérve apja klinikájára került, és hármassal M. Hajekkel kiadják a *Klinischer Atlas der Laryngologie* c. tankönyvet. Önálló tanulmánya: *Über funktionelle Aphonie und ihre Behandlung durch Hypnose und Suggestion* (1889-ben jelent meg), ami a szakma iránti érdeklődésnek bizonyítéka. Ismert orvosként kezdett levelezni a bécsi impresszionizmus irodalmi vezérével, Hugo von Hofmannstahl költővel, ami csak ez utóbbi halálával szakadt meg. Apja halála után 1893-ban elhagyja a klinikát és magánrendelőt nyit (szerény jövedelemmel), hogy kötöttség nélkül legyen ideje a már gyülemlő élmények megírására.

Első színpadi zsengejét az Anatol-ciklusból a Bad Ischl-i színház mutatta be – kevés sikerrel. Anatol úr afféle bécsi Esti Kornél, különcség, magány és sziporkázó elmésség.

Jobban odafigyelt a közönség a Libelei bemutatójára, amelyet már a bécsi Burgtheater tűzött műsorra Giuseppe Giacosa *Rechte der Seele* c. egyfelvonásosával együtt.

A siker felé vezető út elején ismerkedett meg Otto Brahm igazgatóval, aki 1904-ig a berlini Deutsche Theatert, majd 1912-ig a Lessingről elnevezett színházat vezette. A nagy tapasztalatú direktor barátián kalauzolta a fiatal színpadi szerzőt és legtöbb darabját ő segítette „deszkára”.

Az Anatol-ciklusból való *Die Frage an das Schicksal*, a lipcsei színház bemutatásában már határozottan kedvezőbb visszhangot váltott ki.

Életének nagy élménye volt az akkori színházi világ fejedelmének, az északi komor óriásnak, Henrik Ibsennek a meglátogatása 1896-ban. Az első sikerek után úgy tűnt, hogy az osztrák és németországi színházak korlátlan lehetőséget biztosítanak az egyre gyakrabban jelentkező szerzőnek, azonban erre Berlin rövidesen rácaffolt. A francia forradalomról szóló, s azóta is talán

leginkább olvasott darabját: A zöld kakadú a cenzúra betiltotta.

Novellagyűjteménye: Die Frau des Weisen, 1899-ben jelent meg. Termékenysége imponáló. A kiváló költő, Hofmannstahl írta darabjairól: „Schnitzler darabjai tökéletes színpadi művek, hibátlan szerkesztés, lebilincselő és szórakoztató látrányosság, de mindig elsősorban az értelemre hatnak. Túl a pillanatnyi benyomásokon, utólag is elgondolkoztatnak. Cselekményei és dialógusai érdekesek, változatosak. Karakterei élnek a saját életük és ezáltal szolgálják a mű egészét. Ha e darabot színpadon látjuk, az az érzésünk, hogy aki eze a darabokat írta, nagyon otthonos a színpadon a legfőbb célja ezen keresztül hatni a nézőkre”. A zöld kakadu berlini betiltása után. Bécsben sikerült bemutatni a Paracelsus és Die Gefährtin egyfelvonásosok közé csempészve. Egy hónap alatt hatszor mutatták be, mígnem az Udvar közbelépésére levették a műsorról. A forradalom légkörének színpadra vitele, az illúziók és kétségek szembesítése a valósággal, a pokol elszabadulása nem lehetett kedves látvány a konzervatív k. u. k. köröknek. A színdarabban: jede ist Person, keine ist Figur, jede führt ein Eigenleben, keine ist Staffage – írta róla nagy elismeréssel egyik kritikusa. Egyik legnagyobb sikert befutott műve a „Reigen” 1900-ban jelent meg a saját költségén 200 példányban, de rövidesen a Wiener Verlag is kiadta. Közben családot alapít.

Csillapíthatatlan vágyat érzett a kor színpadi nagyjait megismerni személyesen. Így látogatta meg Brahm társaságában a németység akkori legnagyobb élő drámaíróját, Gerhart Hauptmann-t. Közben a Lebendige Studenten-ciklusért megkapta a Bauernfeld-díjat. A díj átvétele után támadást intéztek ellene. Hartel, az egyik kurátor megvédte Schnitzlert, hangsúlyozván: egy irodalmi díjat nem a származás alapján szokásos odaítélni. A Reigent rövidesen betiltották Németországban, azonban Reinhard berlini Kis Színpadán mégis sikerült előadni Der tapfere Kastian c. egyfelvonásosát egyik burleszk estén. Majd ugyanott következett a Zöld Kakadu, Kleist Törött korsójával párosítva. Der tapfere Kastian bécsi előadásához már Oscar Strauss komponált muzsikát, így a cenzúra is kegyesebb volt hozzá. Der Schleier der Pierette c. pantomim játékához Dohnányi Ernő szerezte a zenét és a drezdai Operaház mutatta be.

A Zwischenspiel komédiáért 1908-ban a legmagasabb osztrák irodalmi kitüntetését, a Grillparzer díjat kapta meg.

Nem német nyelvterületen először 1893-ban mutatták be az Anatol-ciklus egyik részét Prágában. Az 1911-es esztendőben Közép-Európa csaknem valamennyi színháza játszott Schnitzlerdarabokat.

A szerző 50. születésnapjára a berlini Fischer Verlag kiadta az eddig megjelent összes műveit: három kötet elbeszélést és négy kötet színművet. Oroszországban 1910-ben kilenckötetes gyűjteménye jelent meg, B. M. Sablon fordításában.

A legelső magyar nyelvű színműve, a Reigen, 1912-ben került színre Budapesten. Majd megjelent a Guszti hadnagy és egyéb elbeszélések c. könyve. Ma olvasva a századforduló szecessziós-szirupos világát idézi elénk; az egyenruha kötelez, világát józan ész mást kíván ellentmondásának

legtöbbször öngyilkossággal történő megoldását, sok-sok zenével tompítva.

A Libelei nagy sikerét bizonyítja, hogy 1914-ben a dánok filmet készítettek belőle „Elskolveg” címmel.

A világháború kitörésekor csatlakozik a legaktívabb békebajnok író, Romain Rolland akciójához. Darabjainak bevételét nagyrészt a háborús rokkantak és károsultak javára ajánlotta fel. Többet az adott körülmények között nem tehetett.

A sok orvostárgyú elbeszélésének egyike a „Dr. Gräsler, Badearzt” 1917-ben jelent meg. A háború vége és a monarchia megszűnte után adták elő Bécsben a Bernhardi professzor c. drámáját. Az orvosi felelősség, az euthanasia és a faji előítéletek drámája ez, aktualitását a későbbi események szomorúan igazolták.

A húszas években főleg elbeszélései jelentek meg. Fräulein Else: 1925, Die Frau des Richters: 1926, Traumnovelle: 1927 majd Aphorismen und Fragmente, míg végül 1929-ben ismét színdarabbal jelentkezett: Im Spiel der Sommerlüfte.

Sohasem hagyta el kedves városát, Bécset. Máshová csak utasként ment. Innen ered valamennyi élménye, amit a színpadra vetített ezer változatban. Utolsó elbeszéléskötete halála előtt egy nappal jelent meg. Címe jelképes: Flucht in die Finsternis. Elhomályosuló szemei előtt összefutottak a sorok és 1931. október 21-én bevégeztetett.

Szelleme nem ostromolta a zenitét és a nadírt, de színpadi sikerei nem voltak érdemtelenek. Műveinek nemesebb töredéke ma is élő, szerves része a századfordulói Bécs kultúrtörténetének.

Kepes Gyula, az Arktisz magyar orvosvándora

Az expedíciós magyar orvosok névsora nem túl hosszú, kalandozó elődeink különben sem a hullámokon kedveltek lovagolni. Ha akadt egy-egy vállalkozó szellemű honi gyógyász, az általában külföldi területszerző, felmérő és berendező akciókhoz csatlakozott. Ilyenek voltak: *Szenger Ede*, a belga légió orvosa, aki a tragikus sorsú Habsburg Miksa mexikói kudarcának egyik túlélőjeként tért vissza. Láttá, amit Manet megfestett és Apollinaire megénekelt, a szép szőke császár golyótól lehanyatló fejét. A legismertebb *Gáspár Ferenc* hajóorvos, többkötetes művek népszerű szerzője, avagy éppen *Thanhoffer Lajos* (könyvéből nem derül ki, milyen családi szálak fűzték az azonos nevű professzorhoz) írt érdekes trópusi orvos-beszámolót még a gyarmatosítás idején.

A legkevésbé ismert előttünk az a múlt századi kolléga, aki az északi hideghódoltság, a roppant jégbirodalom hajót ropogtató, fagyhalállal fenyegető, kegyetlen klímáját bírta ki. *Kepes Gyula dr.*, a Ferencz József-földet felfedező osztrák-magyar expedíció egyetlen magyar (tegyük mindjárt hozzá, igen fontos) tagja, a makrovilág egyik vakmerő kutatója – a mikrobiológia fénykorában.

Előzmények

Kepes Gyula 1847. december 7-én született a Bereg megyei Tiszahát Vári községében, középiskoláit Ungvárt és Budán végezte, így módjában volt a ruszin, illetve a német nyelvet alaposan elsajátítani. Később mindkettőnek nagy hasznát vette. Orvosdoktorrá 1870-ben avatták a híres bécsi egyetemen, utána a Rudolf-kórházban *Drasche* és *Weinle* tanárok mellett dolgozott, de nem sokáig.

Történt ugyanis, hogy 1872 nyarán a békésebb időket élő Monarchia expedíciós hajót küldött északra, távoli területek szerzésének reményében. Amint az *Julius Payer* csehországi születésű hajóparancsnok *Die österreichisch–ungarische Nordpol-Expedition* című könyvéből kiderül, 1869-70 és 71-ben történtek már sikertelen próbálkozások, de az 1872-74 közötti heroikus kísérlet már nem volt eredménytelen. A Spitzbergáktól keletre, a Novaja Zemljától északra fekvő erősen tagolt jégföld-sziget 25 kemény kötésű tengerész emberfeletti erőfeszítése eredményeképpen felvette Ferenc József nevét, és maradt osztrák felségterület 1928-ig, aztán a Szovjetunió véglegesen magához csatolta.

Visszatérve a poláris expedíció kezdetéhez: a *Tegetthoff* nevet viselő 220 tonnás, 100 lóerős, akkor jégtörőnek számító gőzös 1872. június 12-én hagyta el Bréma kikötőjét, 24 emberrel és 6 szánvontató kutyával a fedélzetén. A legénység többnyire Fiume környéki olasz vagy délszláv, azaz dalmát matrózokból verbuválódott, közismerten ők voltak a Monarchia legjobb hajósai, a naplójukból az is kiderül: *doch ist Italianisch die Schiffssprache*, vagyis olasz volt a használatos műszaki nyelv.

Kepes Gyula doktort a volt főnöke, *Drasche* tanár ajánlotta az expedíció egészségügyének élére; szakmai felkészültsége, pszichikai és fizikai adottságai predesztinálták erre a szinte lehetetlennek tűnő

feladatra. A legénységet 30 éven aluliakból válogatták össze. Alapvető követelmények voltak: hegymászó gyakorlat, étlen-szomjan kitartó gyalogolás, a legcsekélyebb jele se legyen a reumának, a tüdő-, a szem- és egyéb krónikus bajoknak, amelyek nehezítenék a sarki éghajlat elviselését. Mind-ezeket a vizsgálatokat Kepes dr. az öt érzékszervével végezte el; hol volt még akkor a röntgen, a vértestsüllyedés, vagy éppen a bonyolult laboratóriumi reumafaktor felfedezése?

Az élelmezésre célszerűen felkészültek. Húskonzerv, nagy mennyiségű tartósított zöldségféle, kakaó, rizs, szárított tésztaeműek az (olaszoknak makaróni, a németeknek nüdli) és ami a leglényegesebb: „*täglich soll eine Ration Limoniensaft als vorbeugendes Mittel gegen Scorbut ausgegeben werden*”, tehát jól ismerték a citromlé skorbutmegelőző hatását. Sok teát, bort és dohányt vittek, hogy gondúzó cikkekben se szenvedjenek hiányt. A fűtőanyaggal, kellő ruházattal és lőfegyverekkel való ellátottság már nem a magyar orvos feladata volt.

A *Tegetthoff* a norvég fjordok mentén végighaladva 1872. július 3-án horgonyt vetett Tromsø kikötőjében, fedélzetre vették Olaf Carlsen kapitányt, a szigonymestert és jégszakértőt, e vikingutód nélkül aligha boldogultak volna a levantei vizekhez szokott matrózok.

Nem lehet feladatunk a két esztendeig elhúzódó expedíció naplószerű ismertetése. Tény, hogy 1872. augusztus 20-án az Északi-Jeges-tengerre kikerülő *Tegetthoff* már a jég fogságába esett, és hatalmas jégtáblák közé szorulva veszedelmesen sodródott egyre északabbra. A tét már a pusztaság visszatérés volt, amelynek mindinkább csökkent a valószínűsége. A sötét sarki tél egyre közeledett, ők egyre távolodtak. Még szerencse, hogy Carlsen kapitány-nal együtt két eszkimó kutyát is felvettek, így a nyolc négy lábú „mentőkaraván” készen állott, hogy a hajó süllyedése esetén a legszükségesebb, szelektált rakományt valamelyik hatalmas jégtáblára szállítsa. Aztán lesz, ami lesz...

Szeptember 16-án már mínusz 19 °C volt a hőmérséklet. Az élelemkészletet főkák elejtésével pótolták, a bátrabbak egy-egy jegesmedvét is leterítették. A *Tegetthoff* bordázatát szerencsére nem roppantotta össze a jég, így volt mindig hova víz- szatérniök, noha a kajütök hőmérséklete a jégverem szintjén stagnált. Szeptember végén még a Novaja Zemlja partjainál vadásztak, majd ismét észak felé sodródtak.

Több mint száz napos sarki sötétség társult a hóval világító télhez, a jég csapdába szorította az egyre ritkábban füstölgő gőzöst. Az emberek megsárgultan rótták szinte már céltalanul a napi útjukat. A skorbut ellen bevetették észak egyik vitamindús növénykészítményét, amely a *Rubus chamaemorus* (egy Skandináviában honos szederfaj) gyümölcséből készült és Tromsø kikötőjéből hozták, továbbá a maradék citromlimonádét. A hatás nem maradt el.

A rettentő tél fogságából való kijutás első reménysugarát 1873 február közepén pillantották meg. A reménysugár a sarki sötétséget végre áttörő napsugár volt; olvadóban a jég, de nem annyira, hogy a *Tegetthoff* végre elindulhasson délre. Március 13-án Kepes dr. is megbetegedett. Két hétig aggódtak felette. Medvehússal etették, amitől – szerintük – erőre kapott.

A hajó aztán ismét sodródni kezdett. 1873 nyarán (aug. 30.) a Novaja Zemija partjaitól északra végre földszegélyt pillantottak meg. *Land! Land! Endlich Land!* – kiáltották a megfigyelő matrózok, és valóban egy alpesi tájra emlékeztető vidék kápráztatta el a hóvaksággal küszködő tekintetüket.

Többé nem volt beteg a hajón! Tudták, hogy az északi szélesség 80. foka és a keleti hosszúság 59. foka közelében elterülő jeges sziget felfedezése jól megszenvedett érdemük. A *Tegetthoff* kapitánya az első kiemelkedő csúcsra kitűzte a birtokbavételt jelképező zászlót, és elnevezte Ferenc József császár földjének. Aztán egy hatláb magas kőpiramist építettek a Wilczek-sziget közepén (elnevezve az északi sarki expedíciók egyik legbuzgóbb pártfogójáról), a térképre került néhány magyar név is, pl. Zichy-föld, Budapest-fok, majd felkészültek a következő tél átvészelésére.

November 7-én bekövetkezett, amitől állandóan rettegetek. Egy éles jégtábla rést ütött a *Tegetthoff* oldalán, s igyekeztek menteni a még menthetőt, amit lehetett, szánra raktak. Életüket eddig is, s ezután még inkább a kutyáknak köszönhatték. A kutyák hozzájuk bújva melegítettek, jelezték a jegesmedvék közeledtét, vontatták a rakományt, segítettek vadászni és játékra csábítottak. Ám a *Tegetthoff* hajótestét télen a jég könnyen tartotta, a kajütök egyelőre fedezéket nyújtottak. A petróleum és a terpentinolaj ugyan zsírszerűvé merevedett, de világításuk felolvadt.

Az első veszteségük, *Otto Krisch* hajógépész jeges kősírba lett eltemetve, ami szomorú jeladás volt arra, ha nem akarnak egyenkint a sorsára jutni, el kell indulniok délre. A kezdeményező Kepes dr. volt. A legszükségesebb holmikat szánra szerelték; sátor, mindenkinek nélkülözhetetlen hálósák, a maradék élelem, spiritus, egy könnyű puska, egy kisebb iránytű és egy nagyobb hajóiránytű, noha az utóbbiakat a mágneses vonalak sűrűsödésével a korrekciót hozzáadva tudták használni. A hat újfundlandi és a két eszkimó-kutya vontatta a két-három szánrakományt, Carlsen irányításával biztosan tájékozódva. Egy szánhoz 7 ember és 3 kutya tartozott, kivéve a középsőt. A fegyveres matróznak külön kellett mindig szemmel tartani a láthatárt. Az út és az időjárás viszontagságairól száz oldalak szólnak.

Kepes dr. állandóan főszereplője volt a konvojnak. Hol a jég szakadt be alatta és főképp mindig lelgett öntött a mackómód öltözött különös társaságba. 1874. augusztus 23-án elfogyott az élelmük. Az expedíció tagjai kimerülten kerültek el a közeli tenger partján. Szerencsére nyár volt, ilyenkor plusz fokok is előfordulnak. Talán egy sarki éjszaka véget vetett volna mindennek, ha „csoda” nem történik. Sirályrajokat vettek észre, ez mindig úszó járművek csalhatatlan jele. Orosz halászbárkák jártak arra, s távcsővel felfedezték a parton fekvőket. A kimerült emberek arra ébredtek fel, hogy *Fjodor Borogyin* kapitány utasítására vodkát csöpögtettek a szájukba. A halászbárkáról augusztus 24-én nagy hajóra rakták őket, a *Nyikolaj* nevű bálnavadász hajóra, amely Vardő kikötőjébe szállította őket.

Rövid ünneplés és óvatos felerősítés után bérelt hajóval utaztak végig a fjordokkal szegélyezett norvég partok előtt, ahol minden kikötésnél nagy lelkesedéssel fogadták a délről jött – északi fel-

fedezőket.

Epilógus

Az Osztrák–Magyar Monarchia észak-sarkvidéki expedíciója tehát sikeresen befejeződött. A sikernek személyi és tárgyi feltételei voltak. Az utókor krónikásai különösen három személy érdemeit emelik ki: *Karl Weyprecht* kapitányét, *Julius Payer* hajóstisztét és *Kepes Gyula* doktorét. A tárgyi feltételek közül elsőként említendő a hátultöltő puska, amelyet először 1866-ban éppen az osztrák–magyar hadsereg ellen vetett be Moltke porosz hadserege. A korábban használatos kovás puskával lehetetlen lett volna a mínusz ötven fokos hidegben a medvék ellen védekezni, ill. élelmet szerezni. Másik fontos tárgyi feltétel volt, hogy a tűzgyújtáshoz rendelkeztek már foszforos gyufával, melyet a debreceni Irinyi János talált fel 1833-ban. S végül, de nem utolsó sorban, az a felismerés segítette a túlélést, hogy bizonyos anyagok (vitaminok) hiánya okozza a skorbutos megbetegedést, és ellene citromlé adagolásával lehet védekezni.

Kepes Gyula az orvosi feladatok ellátásán kívül botanikai és zoológiai gyűjtést is végzett, de a gyűjteményt kénytelen volt otthagyni a *Tegetthoff* fedélzetén. 1978-ban egy sarkkutató megtalálta a hajóroncs maradványait, s a különösen értékesnek ítélt feljegyzéseket hivatalosan az osztrák kormánynak ajándékozták. Nem lenne érdektelen utánajárni, nincs-e ezek között Kepes doktor feljegyzéseiből!

A derék doktor idehaza 1874-ben honvéd törzs-orvosi kinevezést kapott, majd 1904-ben megbízták a honvédelmi minisztérium V. osztályának a vezetésével. Kepes Gyula doktor 1924. október 26-án hunyt el Budapesten 77 éves korában.

IRODALOM

CHOLNOKY J.: A jégvilág. A sarkkutatások története. II. kiadás. Bp., 1930. pp. 149–154. –
KEPES GY.: Eredeti levél az északsarki expedícióról – *Vasárnapi Újság*, 1872. 31. sz. – *PAYER, J.*:
Die österreichisch–ungarische Nordpol-Expedition in den Jahren 1871–74 – *Wien*, 1876.

A 19. századi Mexikó egy magyar orvos szemével

Szenger Ede

Történelmi tény, hogy az osztrák–magyar kiegyezés, vagyis 1867. körül a mexikói császári trónra Ferenc József öccse, az igen rokonszenves Habsburg Miksa került, erős francia expedíciós sereg segítségével. Magyarországról is toboroztak egy önkéntes légiót, melynek vezetője

Pawlowszky Ede százados, orvosuk Szenger Ede doktor volt. A mexikói köztársaságiak, élén Suarez elnökkel és hathatós amerikai segítséggel Miksát a trónjától megfosztották, majd kivégezték.

Ennek a szomorú eseménynek volt szemtanúja a két magyar. Mindketten könyvet írtak róla. Meg kell adni, hogy a mexikóiak az egyszerű katonákat nem bántották, Szenger Edét pedig magas orvosi beosztással kínálták meg, amit el is fogadott. Jó évtizedig maradt az aztékok földjén, közegészségügyi munkásságáról és orvosi megfigyeléseiről a Mexico felvidéke élet és kórtani tekintetben című, 1877-ben megjelent könyvében számolt be. A könyv ma is izgalmas olvasmány. A katonai parancsnok munkájának címe Miksa császár mexikói szerencsétlen expedíciójának leírása, amely kétszer is kiadásra került.

Hazánk vándorfia a források szerint szemtanúja volt annak a nevezetes történelmi eseménynek, amely a mexikóiak szemében köztársasági korforduló, az európaiak szempontjából elsősorban egy híres festményről ismeretes. Ez Maximillian mexikói császárnak, a Habsburg Ferenc József testvéröccsének, a tengerentúli trónra szánt uralkodónak az 1867-ben történt kivégzése, amelyet a híres francia Edouard Manet festő örökített meg. Manet nem látta a kivégzést, de előtte már járt az aztékok földjén. Egy másik francia festő, a „vámos” Rousseau viszont csak a katonák elbeszéléséből ismerhette, de nála a képzelet és a valóság gyakran keveredett.

Jelen volt viszont egy magyar katonaoorvos, Szenger Ede, aki 10 éves távollét után itthon könyvet írt, amelynek címe: „Mexico felvidéke élet és kórtani tekintetben”. Ez nem csak izgalmas útleírás, hanem a magyar nyelvű orvosi geográfia korai jelentkezése. A drámai percek megörökítését ő a történészekre és a művészetre bízta. Manet mestert a kompozícióra egyrészt Goya híres festménye, másrészt a III. Napóleon iránt érzett ellenszenve inspirálta.

A történelmi háttérhez tudni kell, hogy Maximillian, ez a szelíd, kultúrapártoló, a bátyja abszolutizmusát nem helyeslő, de mégis trónra szánt ember volt. Az a rendhagyó Habsburg, akít a franciák kivételesen nem gyűlöltek. Sőt III. Napóleon őt a latinokhoz tartozónak tartott, mert a felesége belga hercegnő volt. Ezért segítette Mexikó trónjára 1864-ben. Mellé és fölé rendelte Bazaine tábornokot, egy erős expedíciós hadsereggel. Maximillian fivére is küldött önkéntes osztrákokat, akik közt magyarok is akadtak. Így került oda katonaoorvosként Szenger Ede doktor. Éppen jókor, mert Bazaine serege az állandó gerillaharcok és járványok/ sárgaláz, malária, tífusz/ következtében igen meggyengült. A belgákkal egyesült osztrák légionisták Vera Cruz városától a nyugatra fekvő főváros felé az utat lóháton és öszvérfogatokon folytatták. Viszontagságos körülmények közt érkeztek meg a Vera Cruz és a Mexico között félúton lévő Puebla városába, Maximillian császár híveinek egyik fő helyére.

Szenger tovább ment a fővárosba az orvosi diplomáját honosíttatni, mert ez csak a Párizsban végezetteknek nem volt kötelező. Megismerkedett a belgyógyász Jimenez professzorral, akit oly szeretettel és tisztelettel emlegetett mindig. Mikor visszatér Puebla városába, ő lett az osztrák

katonakórház vezető főorvosa. Az események könyörtelenül követték egymást, s 1866. végképp eldöntötte a tengeren túlra vetődött Habsburg sorsát.

Az északi nagy szomszéd, az Egyesült Államok a Monroe elvre hivatkozva nyújtott segítséget, amely a francia csapatokat a kivonulásra kényszerítette. Ezzel megnőtt a mexikói republikánusok harci kedve, a többi már csak idő és lőszer kérdése volt. Juarez elnök hívei Escobedo tábornok vezetésével délről támadtak, Maximilian pedig észak felé húzódott. Katonáit hadrendbe szedve erőltetett menetben kapaszkodtak a kegyetlen emelkedőn északnyugat felé, végül Mexicó és San Luis Potosi városok közötti Quereto hegyi erődítményeibe fészkeltek be magukat. Az európai seregek sem győzelmi esélye, sem harci kedve, de reménykedtek a Habsburg Ferenc József császár segítségével.

Maximilian rosszul számolt, Lopez nevű tisztje kiszolgáltatta őket a köztársaságiaknak. Ezzel sok felesleges vérontást előzött meg. Juarez elnök minden európai közbenjárás ellenére 1867. június 19-én Miramon és Meja tábornokai között puskacsövek elé állította Maximiliánt és a sortűz eldőrdült. Az egész világ felfigyelt rá. A sajtó tele volt vele, Edouard Manet pedig megfestette.

Szenger doktornak nem esett bántódása, de nem maradt ezen vidéken. Az északabbra fekvő San Luis Potosi városban telepedett le magánorvosként, amely a Ganges deltáján elterülő Calcutta várossal van azonos szélességi fokon. A fennsík miatt azonban jóval hűvösebb az éghajlata. Nyolc esztendőig volt a város orvosa, a Sociedad Médica Potosina egyik alapító tagja, a Gualdalupe-i rend lovagja. Majd elfogta a honvágy és 10 év után hazatért Budapestre.

Minden vagyona néhány láda feljegyzés volt, amelyek közül a legsúlyosabb a rakodásnál a vízbe csúszott, így hét esztendei feljegyzései hasznavehetetlen péppé áztak.

Eredeti szándéka volt egy orvosi geográfiai könyvet írni a távoli egzotikus tájról, amely végül 1877-ben jelent meg: „Mexico felvidéke élet és kórtani tekintetben” címmel. Izgalmas és olvasmányos útleírás, nem ő a főszereplő, hanem a kopár fennsík, és annak nehéz körülmények között élő népe. Ahol kevés a víz és ritka az oxigén. Nem szívesen közölt statisztikai adatokat és bizonytalan a diagnózisok helyességében, mert Mexicóban boncolni akkor még nem volt szokás, a halottkémlést sem orvos végezte, tehát sokszor „parasztdiagnózisokra” támaszkodott. A saját tapasztalatait gyakran szembesíti a Mexicóban 1803-ban megfordult A. Humboldt útleírásaival, de a nagy német természetbúvár nem töltött évtizedet a kopár fennsíkon. Az orvosi statisztika művelésére egyedül Ignacio Gama nevű barátját sikerült rávenni, aki 1872-ben összeállította San Luis Potosi morbiditási és mortalitási kimutatásait.

Szenger doktor meglepő módon ismerte Darwin műveit. A mexicói indianus alkat megítélésében hivatkozik az „Origin of species” 1871. évi kiadására, amely szerint „A létért való küzdelem a test szerkezetében és ösztöneiben célszerű módosításokat létrehozni és megörökíteni törekszik”. A kecsua indiánoknál Darwin megfigyelte, hogy: „they have acquired chests and lungs of extraordinary dimensions.” Mindezeket Szenger a mexicói fennsíkon is észlelte. Igen erős mellkasúak a terhet a fejükön vagy a nyakszirtjükön viszik. Nem viselnek légzésgátló hevedereket, légzésük az oxigénszegénység ellenére sem szaporább. Mexicó levegőjét összehasonlítja az európai iparvárosokéval, mindkettő oxigénszegény, a mexicói legalább tiszta. Legalábbis 1871-ben.

Az indián helyett jobban szereti használni az „ősamerikai” kifejezést. Közegészségügyi helyzetüket Szenger szerint a vízhiány nagyban befolyásolja. Megállapítja, hogy a jövő a meszticeké, mert csak az fajösszeolvastás hozhat belső békét erre az osztrák-magyar monarchiánál háromszor nagyobb országra. A legterjedelmesebb fejezet a tbc-vel és a gyermekek scrofulosisával foglalkozik. San Luis Potosi város orvosi egyletében 1875. március 10-én előadást tartott e népbetegségről. Konstatálta, hogy kevesebb van belőle, mint Európában, mert ott a kaszárnyaféle nagy és a gyárak zsúfoltsága melegágya ennek a betegségnek.

A francia Jourdanet doktor, francia katonarészorvos szerint a mexicói levegő jót tenne az európai tüdőbetegeknek, de ez akkor még kivihetetlen volt. Az artézi kutak fúrása reménykeltő. A saját gyakorlatából ítélve sokkal gyakoribb a broncho-, mint a lobaris pneumonia. A variolisációt még városban is csak csendőrség segítségével tudták úgy-ahogy elvégezni. Az 1874-ben lezajlott skarlattjárványról Szenger dr. számolt be a „La scarlatina en San Luis Potosi” címmel a mexicói La fraternidad című lapban. Egyéb fertőző betegségek: Vera Cruz kikötője körül a sárgaláz, Orizaba vidékén a vérhas és a májtályog, az egyenlítőhöz közelebb a malária, a fővárosban a hastífusz. Meglepően sok volt a májtályog, amelyet Jimenez doktor intercostális direkt szúrscapolással végzett sikeresen. Ő a 19. századi mexicói orvosok egyik büszkesége. Maláriában a tertiana típusa leggyakoribb, a negyednapos igen ritka. A fővárosban, noha Velencéhez hasonlóan cölöpökre épült, ritka a malária. Szenger szerint, mert a Texcoco-tó vize sós, amelyben a szúnyoglárvák nem tenyésznek.

A nemi betegség gyakori, Jimenez professzor szerint persze Európából importálva. Sexuális életében a mexicói kevésbé képmutató, mint az európai. A nép szapora, Szenger szavaival: „az asszonyok minduntalan viselősek és nem valami ritkaság látni oly indián asszonyt, ki hátán cipel egy nagyobb gyermeket, miközben egy másik a mellén csügg, s a has már is újra domború. Ilyen asszony mondta nékem egyszer midőn azon tanácsot adám neki, hogy magát egy kevésbé kímélje: az uraknak mindenféle élvezetök és örömök vannak, de nekünk szegény embereknek ez az egyetlen

mulatságunk.”

Humboldt 1803. évi kimutatása szerint Mexicó népessége közel hatmillió volt. 1874-ben ötven százalékkal több. A korabeli kimutatások szerint Mexicó városában évenként ezer emberből 39 hal meg, míg Budapesten 42. Londonban és Párizsban ezeknek a fele. Szenger szerint a jövőképesnek ítélt mexicói mesztic a mentalitásában spanyol. A rendkívül érdekes könyv stílusáról külön lehetne írni. Ahogy a mexicói alkonyt, Vera Cruz ezüstös kupoláit, az őslakosokat leírja, szinte már költői. Tíz éves távollét után egy könyvvel gazdagította orvosi irodalmunkat. A szerző további sorsáról annyit, hogy 1904-ben halt meg. Nem tudni, látta-e Manet remekművét, tudott-e Ferenc József császár az öccse kivégzésének magyar szemtanújáról.

Maximilian és Manet neve mellett Szenger neve természetesen ismeretlen. Könyve mégis fontos kordokumentum, amit ma is érdemes elolvasni.

Híres magyar orvos a pionír Amerikában: Gerster Árpád

A 19. század második felében az Újvilág orvosképzése még nem érte el az öreg kontinensét, ezért az úttörő amerikaiak szívesen fogadták a mindennapi gyógyítás bevándorlóit. Így került New York egyik nagy kórházába a kassai születésű Gerster Árpád doktor, aki igen jó hírnevet szerzett szülőhazájának.

Később ő lett mind a leteleplők, mind a látogatók legfőbb pártfogója, az amerikai sebész-szövetség alelnöke, New York-i egyetemi tanár, sikeres tankönyvíró, aki soha nem feledte, honnan indult el útjára. Nevével nem a hazai lexikonokban találkoztam először, ott az nem is olvasható, de az amerikaiakban annál inkább.

Az első világháború vége felé, 1917-ben megírta a közel ezer oldalas, szépen illusztrált önéletrajzát, azon nem titkolt szándékkal, hogy az európai viszonyokat nem ismerő amerikaikban rokonszenvet keltsen az ellenoldalon harcoló és vesztesre álló szülőhazája iránt. Vagyis lobbizni igyekezett, s annak jelentőségét akkor sem szabad lebecsülni, ha végül nem vezetett sikerhez.

A Gerster-família a 18. század végén Svájcból került Magyarországra. Gerster Árpád apja, a szappanfőző és gyertyaöntő mester Kassán telepedett le, ott alapított családot és született meg összesen kilenc gyermeke. Köztük a későbbi doktor, 1848. december 22-én, 11 nappal a balvégzetű kassai csata után melyben az apa is részt vett. Népes családjára való tekintettel két hónapos fogsága után hazaengedték a közkatonát. Béla nevű és mérnök végzettségű fivére viszont a Kossuth-emigrációval került Amerikába. Részt vett a Panama-, majd a korinthosi csatorna építésében.

A népes család Berta nevű tagja Kauser Istvánhoz, a budapesti amerikai konzulhoz ment férjhez, így Gerster Árpád két szállal is kötődött az Újvilághoz. Már gyerekkorában anyanyelvi szinten beszélt a magyaron kívül németül és szlovákul, ez lényegesen megkönnyítette más nyelvek elsajátítását. Az angollal először az amerikai követségen találkozott, már ekkor foglalkoztatta a kivándorlás gondolata. Először azonban főleg apja kívánságára valamilyen diplomát kellett szereznie.

Eredetileg tengerész szeretett volna lenni (szárazföldi országok fiait midig vonzotta az óceán), de ez egyrészt apjának nem tetszett, másrészt idősebb kassai barátja, a Bécsen már sikerrel sebészkedő Ultzmann Róbert rábeszélte a medicinára. Nem bánta meg. Orvosi tanulmányait 1866-1872 között végezte a második fénykorát élő bécsi egyetemen. Tanárai voltak: Hyrtl, Brücke, Rokintansky, Skoda, Hebra, Oppolzer, Billroth, hogy csak a legkiválóbbakat említsük. Együtt iratkozott be a szintén kassai Horváth Gézával, a Magyar Nemzeti Múzeum természetrajzi osztályának későbbi igazgatójával. Hová tartozásuk egyértelmű bizonyítására beléptek a bécsi Magyar Társaskörbe.

A szervezet egyik alapítója és első elnöke Jósa András, a későbbi híres szabolcsi főorvos lett.

Oklevele kézhezvétele után jelentkezett egy északi sarki expedícióra, de a híres Tegethoff hajó orvosi szolgálatára helyette a szintén magyar Kepes Gyulát választották. Megpróbáltatásait a hajóskapitány kiadott naplójából ismerjük. Pályázott a hollandok szumátrai háborújába, de szerencsére arról is lemaradt. Fiatal fejjel szerette a kockázatot, mint írta: „ennek jegyében született” a 48-as szabadságharc idején és tett érettségét az 1866-os königrazi csata után.

Egy éves bécsi katonai szolgálat és ugyanannyi kassai kórházi idő után 1874. tavaszán szállt a Donau nevű gőzös fedélzetére, előtte azonban néhány hetes szakmai látogatást tett Volkmann professzor (sebész kanalat neveztek el róla) Halle-i klinikáján, ahol a listeri sebkezelést sajátította el. Ultzmann sikerein felbuzdulva kezdettől sebész akart lenni. A hajón megismerkedett a későbbi feleségével. Baráti tanácsra először az akkor még önálló Brooklynban telepedett le, ahol hamar keresett és jól kereső orvos lett. Majd a New York-i német kórház sebészeti osztályára nyert kinevezést, nem utolsósorban nyelvtudása miatt.

Rövid idő alatt olyan operációs hírnévre tett szert, hogy meghívták a jól fizető New York-i Monut Sinai Hospital rendelőjébe visiting surgeon-nak. Ez utóbbi zsidó alapítvány, de Amerikában máig bevett szokás, hogy felekezeti kórházak más vallásúakat is alkalmaznak.

Amikor 1882-ben megszervezték a New York-i poliklinikát, Gerster Árpádot meghívták az egyik tanszék élére, ugyanakkor a helyi sebésztársaság tagja, 1891-től elnöke lett.

A metropolisznak már akkor annyi lakosa volt, mint egy kisebb országnak. A nagy kivándorlási hullám hazánkából is 1880-tól indult meg, mert amíg 1879-ben néhány százan, addig 1881-ben már tízezen felül kerestek új hazát. A honfitársak nagyrészt Cleveland környékén telepedtek le, de a híres szoborral jelölt nagy kikötőt nem kerülték el. Az anyaországgal soha nem szakadt meg a kapcsolata. Amikor 1892-ben Lumniczer Sándor professzor halálával megürült a bp.-i II. sz. Sebészeti Tanszék, itthoni barátai igyekeztek a pályázatra rábeszélni. Akkora már három kiadásban is közkézen forgott a *The rules of aseptic and antiseptic surgery* című sebészeti munkája, 1981-től tagja volt a Magyarországon mérvadó német sebésztársaságnak, nem számított hát sem ismeretlennek, sem esélytelennek.

A pályázatát mégsem adta be. Egyrészt kint egy percig sem érezte magát idegennek, másrészt az egyre gyarapodó családjá már odakötötte, nem utolsósorban megkapta a kellő anyagi és erkölcsi megbecsülést. Ahány orvosi beszámoló olvasható a korabeli amerikai tanulmányutakról, mindegyik halálával említi az önzetlen patrónus Gerster Árpád nevét.

Ennek köszönhetően 1902-ben a Budapesti Királyi Orvos egyesület levelező taggá választotta, székfoglaló előadását Dollinger Gyula sebészprofesszor olvasta fel.

Pályáíve tovább emelkedett, 1908-ban összamerikai (nemcsak a New –York-i) sebész-szövetség

alelnöke lett, 1910-től pedig kinevezést nyert a híres Columbia Egyetemre. Közben hazai földön is megfordult, 1909-ben részt vett és előadás tartott a budapesti nemzetközi orvoskongresszuson.

Nagy figyelmet keltett a peritonitis korszerű terápiájáról szóló referátuma, amely a kongresszusi kötetben meg is jelent. Bár 1914-től nyugdíjba vonult (elérte a korhatárt), egyetemi előadásokat tovább tartott. Nem unatkozott, sokat utazott és olvasott. Választott elnöke lett az orvostörténelemmel foglalkozó Charaka Klubnak, a híres agysebész Cushing társaságában több előadást tartott. Könyvtárában ott díszelgett a Szalay-féle Magyar történet sorozata.

Íróasztala mellett állt az orgona, családi hagyományként magas szinten művelte a kamarazenét. Egyik nővére nemzetközi hírű operaénekes volt, a másik festőművészként ért el sikereket, így nem csodálható, ha a kiváló kéz ügyességgel megáldott sebész is elsajátította a rézkarcolás mesterségét. A latin és görög klasszikusokat eredetiben olvasta. Az első világháború idején szülőhazája sorsáért aggódott, ez ihlette 1917-ben a *Recollections of a New York surgeon* című önéletrajz megírására.

Ezt a kivételesen szép munkát a sors kegyéből többször átlapozhattam. A közel háromszáz oldal fele Magyarországgal foglalkozik, megtalálható benne a kassai kisdíák elementáris Petőfi-élménye. A Himnusz szövegét és kottáját közölve meghatóan magyarázza az amerikaiaknak, hogy ez a világ legszebb és legdemokratikusabb himnusza, mert nem a királyra kéri az Isten áldását, mint az osztrák vagy az angol, hanem a mostoha történelem folyamán annyit szenvedett magyar népre. Az illusztrációkat saját maga készítette. Szeretettel emlegeti a kassai német gimnázium tanárait, akik (mint később Márai Sándort) magyar érzelművé nevelték.

Megeleveníti a híres bécsi professzorokat, különösen a hozzá hasonló gyökerű Hyrtl Józsefet, akinek anatómiáját évente újra olvasta.

Lovas, autós és gyalogos amerikai méretű túrái közepette sokat elmélkedett az orvosi hivatás szépségeiről és nehézségeiről, gondolatait tömör stílusban tudta megfogalmazni.

Gerster Árpád dr. sajnos csak erkölcsileg „lobbizhatott” a magyar érdekek mellett. Elfogultsággal aligha vádolható, nyelvismerete révén a szlovák bevándorlókon ugyanúgy segített.

Amikor 1921-ben a fiatal Johan Béla Rockefeller-ösztöndíjjal New York-ba ment, hazai tanácsra elsőként Gerster dr.-t kereste meg, aki 1923-ban elhunyt. Johan professzortól hallottam az addig ismeretlen orvosról. Természetesen őt is patronálta, megajándékozta tankönyvével és önéletírásával. Nála láttam először a könyvet. Lelkemre kötötte: ne feledkezzünk meg erről a kiváló emberről.

Jó lenne a memoárját magyarul is kiadni, mert nemcsak a Nobel-díjasok szereztek nekünk külföldön megbecsülést.

Belga-Kongó magyar orvosa: Thanhoffer Lajos junior (szül. 1902)

Nyírségből származó nagyapja, akitől nevét, kutató képességeit és művészi hajlamát örökölte, előbb az állatorvosi karon tartott két évtizedig élettani és szövettani stúdiumokat, azt követően 1890-1909 között a pesti medicina II. sz. Anatómiai Tanszékén volt a szövettan és fejlődéstan professzora.

A tehetséges unoka 1902-ben született Budapesten, így legendás név-elődjéről csak gyermekkori emlékei maradtak, no meg maga illusztrálta szép tankönyvek, melyek egyikében Michelangelo Mózese és a milói Vénus egyaránt megtalálható (1). Ifj. Thanhoffer Lajos híven a családi hagyományokhoz, már medikusként bejárta a Farkas Géza vezette Élettani Intézetbe, ahol igen felkészülten és tartósan foglalkozott a bélbolyhok és kollagennyalábok funkcionális morfológiájával. A „tartósan” azért említették, mert az Orvosi Kamara név- és címtára szerint (2) az orvosi oklevele 1933-as keletű, ami aligha elírás, inkább sokáig lehetett kutató „ösmedikus”. Első jelentős dolgozata 1930-ban jelent meg stílszerűen a zsírfelszívódásról, amellyel annak idején nagyapja is foglalkozott. Tisztelgés volt ez Farkas Géza előtt (3), aki segítette, hogy részt vegyen és előadást tartson „A Cuticula és a bélhámsejtek structurájáról” az 1930-as amsterdami Nemzetközi Cytológiai Kongresszuson (4). Ezt a dolgozatát a Magyar Orvosi Archivum 1932. évfolyama is leközölte (5), Chambers-féle mikrodisszekciós módszerrel megállapította, hogy a felszívódásban szerepet játszó bélhámsejtek felszínén található képlet (cuticula) csíkoltsága úgy mond „optikai jelenség”, ám morfológiai alapját a protoplasma finom párhuzamos nyúlványai képezik (6), s ezt elektronmikroszkóp nélkül ifjú kutatónk még nem sejtette.

Ujsághy Pállal közösen írtak „A kollagennyalábok duzzadása és a Prenant-féle gyűrűk természetéről”, amelyek híg ecetsav hozzáadására jelennek meg a kötőszöveten (7).

Hogy milyen ígéretes pályafutás kanyarodott a trópusi gyakorlat (nem veszélytelen) irányába, elég utalnunk Zsebők Zoltán professzor önéletrajzi kötetére, ahol a már „öreg” kutató, de még fiatal orvosról a következőket olvashatjuk: „megjelenik előttem a nagyon tehetséges és kiválóan képzett néhai barátom, dr. Thanhoffer Lajos képe, aki 1934-ben kifejtette kevés barátja közt nekem is, valamint illetékesek előtt, hogy elméleti megfontolás alapján lehetséges kockázat nélküli hormonális fogamzásgátlás. Úgy vélte, hogy vemhes állatok vizeletéből luteinizáló, vagyis peteérést gátló hormont lehet kivonni, s ezt kellő tisztítás után a szervezetbe bevinni, mint például a sertés-hasnyálmirigyből előállított inzulint” (8). A Chinoin igazgatójának tetszett az ötlet, ám az első eredménytelen kísérlet után nem biztosította tovább a kutatás feltételeit, így „Thanhoffer dr. elment Belga-Kongóba orvosnak.”

Egy 1954-es válogatás előszava szerint „a magyar értelmiség sanyarú sorsa kényszerítette a kivándorlásra” (9), ami Thanhoffer esetében nem valószínű. A család jómódúnak számított, gyönyörű villájuk volt Siófokon, ezért is lehetett sokáig őszmedikus. Bizonyára szerepet játszott a titokzatos és „mesebeli” Afrika, a fekete földrész fehér foltjainak vonzereje.

Az antwerpeni trópusi intézetbe is valószínűleg családi segítséggel került, a többnyelvűséget szintén otthonról hozta. Nem írja, meddig tartott a trópusi szakdiploma megszerzése, csak a szöveget, melynek kíséretében kézhez kapta: „Monsieur... Ön biológus, hosszú éveket töltött a laboratóriumban mikroszkópja mellett... különösen örülök annak, hogy Afrikába megy. Senki sem lehet igazán biológus addig, míg nem dolgozott trópusi vidéken” (10). A biológia akkor még korántsem volt olyan komplex tudomány, mint manapság, így a belga profeszszor igazat mondott. A véglények eldorádóját a puska-poros levegőjű Európa helyett csakugyan Afrikában találták meg, a kolonizáció utolsó, nem is olyan rossz stádiumában. Amikor már nem volt rabszolga-kereskedelem és még nem gépfegyverrel irtották egymást a bennszülöttek.

Fiatal doktorunk 16 napos utazás után érkezett meg az „Anversville” óriásgőzös fedélzetén a Lobito öblébe, jóval fölötte keskeny korridor köti össze a hatalmas Belga-Kongót az Atlanti-óceánnal. Általában három évre fogadott európai orvosokat egy belga vasútépítő vállalat, ennyi időt bírtak ki az élet további esélyével. Lobito kikötőjéből vonat szeli át Angolát, a daloló nevű Dilolo a belga-kongói határ, Bukama pedig a belga felségterület kikötő állomása, ide irányították a gyarmati tisztviselőket, ahol már európai ruha jelenti a feketéken a státuszszimbólumot. A fehérek kietlen blokkházakban laknak, semmi árnyat adó trópusi növény a környéken. Így védekeznek a cealégy- és szúnyoginvázió ellen, melyek közismerten kedvelik a nedves növényaljazatot. Bukama városában meglátogatta a helyi kórházat, az ott dolgozó tapasztalt kollégáját, némi tájékozódás végett. Beszéde nem túl biztató: „...je serais bientôt de terme ... – sóhajtja –, ebben a nyomorúságos fészekben semmit nem lehet kapni ... bőrömet már kiszárította a háromévi napsütés, ráncos vagyok, tele vagyok kininnel és maláriával és ... bizony elég sok whiskyvel” – hangzott rezignáltan a kolléga panasza –, „de hát három év múlva maga is ilyen lesz” (10). Nem túlságosan biztató kilátások, kivéve a szeszfogyasztás mértékét, ám a találkozás újabb ürügy az ivásra. Majdani könyvéből, illetve a fényképeiről az derül ki, Thanhoffer doktor mérsékelt whiskyfogyasztással is kibírta a háromesztendő kemény gyarmati szolgálatot. Ennyi idő után szabadság jár, s aki jól bírja, örömmel visszaveszik.

Jeles trópusi szolgálattévőnk nagy szakállú misszionáriusok és szívós apácák társaságában helyezkedett el egy fűrge folyami gőzös fedélzetén, hogy a Kongó folyón felfelé haladva elérje Stanleyville, azaz Stanley városát, amely a híres angol újságíró-felfedezőről kapta a nevét. Mint ismeretes, ő állapította meg, hogy az említett helységtől délre haladó Kongó neve Lualaba, amely

Katanga termékeny fennsíkjain ered, ezt pedig a Lukuga folyó köti össze a hatalmas Tanganyika-tóval, s egyben az óriási víztároló egyetlen természetes zsiliprendszere. Eredetileg a legendás Livingstone fedezte fel abban a hiszemben, hogy megtalálta a Nílus „forrásvidékét.” Livingstone merész vállalkozását akkor az egész kultúrvilág kísérte aggódó figyelemmel, míg egyszer csak elveszettek hitték. Nyomában indult el Stanley, kétszeres sikerrel. Ujji volt az a helység, ahol 1871. november 10-én az elcsigázott Livingstone és a nyomába eredt Stanley egy mangófa alatt találkozott, ma oszlop hirdeti a történelmi helyet és dátumot. Stanley második sikere volt, hogy a Lualaba folyó folytatásában a Kongót felismerte, északnyugati kanyarában épült fel Stanleyville (10). Stanley úrnak csak egy nem sikerült, talán a legfontosabb: nem tudta uralkodóját meggyőzni e terület birtokbavételének fontosságáról. Így került az aranyban és gyapotban oly gazdag Kongó az angol felfedező segítségével – belga fennhatóság alá. Kétségtelen voltak lelkiismeretlen kizsákmányolók, kezdetben pl. az arabok, „akik vérszomjas könyörtelenséggel irtottak mindenkit, aki nem volt Allah hitén” (10), majd európai kalandorok, de Livingstone és Stanley nem tartozott közéjük. Ők megszállottan igyekeztek a bennszülötteket a civilizáció áldásaiban részesíteni, hogy tervük gyakran vallott kudarcot, arról nem tehetnek. Erről írt Thanhoffer Lajos az itthon megjelent Kongó című könyvében, s a nevezetes oszlop ma is becses emléke Katanga államnak.

Térjünk vissza doktorunk útvonalára. A belga vasútépítő társaság (olasz közreműködéssel) a Lualaba folyó mentén Kindu helységtől délkeletre tartva Kobalóig rakatta le a vágányokat, s ehhez természetesen szükség volt egy „trópusi profilú” kis kórházra. Mikor Thanhoffer megérkezett, a vasút Kongolo városkáig már elkészült, sőt jelentős forgalmat bonyolított le Stanleyville felé. Kongolo jelentős hajóműhellyel rendelkezett, az orvosnak tehát bőven akadt teendője. Kitűnő nyelvtelenség lévén igyekezett a legszükségesebb szavakat megtanulni a helyi nyelvjárából, hogy a bennszülöttek bizalmát minél jobban megnyerhesse. Ez sikerült is. Gyakran nyúlt vadászfegyveréhez, főleg, amikor a feketék a sok maniókalisztból készült puliszka fogyasztása mellett húshiányban szenvedtek. Különösen a varacskosdisznó és a kafferbivaly húsa jelentett ínycsalatot. A csordából kivert kafferbikákat igyekezett puskavégre kapni, mert gyakran veszélyeztették a vízhordó asszonyokat. Öncélúan sohasem vadászott, ami még rokonszenvesebbé teszi doktorunkat.

Annál inkább az afrikai álomkór kórokozóira, a trypanosomákra. Szívósan kereste a bennszülötteken a megnagyobbodott nyirokcsomókat, s ha talált, megpungálta és a mikroszkóppal felszerelt kis mozgólaboratóriumban a színes asszisztencia is megbízhatóan diagnosztizált. Ha hozzávesszük a nem ritka szifilisz eseteit, elképzelhetjük, mennyi Salvarsant adott be Thanhoffer doktor néhány év alatt. Az olasz építésvezetőnél, aki egy vasúti függőhíd kivitelezését irányította, megkövetelte a kövekkel dolgozó munkásoknak lábszárvédővel való ellátását, mert sebes lábaikat a

mocsárban mosva gyakran fertőzöttek a pecator nevű féreggel.

Ő még tapasztalhatta a négerék szuggerálhatóságát. „Hatalmas erős férfiak gyenge bábokká válnak egy ösztört aggastyán reszkető kezében és a megátkozott emberek annyira hisznek az átok erejében, hogy a varázsló gyakran rendkívüli akarateréjének rabjává válik. Hetekig tudja így félig éber szuggeszciós álomban tartani áldozatát, még akkor is, ha az nagy távolságban van” (14). Amelynek gyakran halál a vége. Szülésnél tapasztalhatta (ritkán vették igénybe), hogy a néger gyerek fehéren jön a világra és csak három hét múlva veszi fel szülei csokoládébarna színét.

Nem kis meglepetésére a betegségek közül a leggyakrabban a tüdőgyulladással találkozott. A feketék rendkívül rosszul toleráltak, s a kemoterapeutikum, valamint az antibiotikum éra előtt igen sokan váltak áldozataivá. Gyakrabban, mint a rettegett álomkórnak.

A könyvből még sok érdekes történetet lehetne idézni. Annál szomorúbb a vége. Még Afrikában értesült Lengyelország lerohanásáról, hogy „Franciaország mozgósít... Daladier beszédet mond és bejelenti a hadüzenetet ... Anglia ultimátumot intézett Németországhoz, amely már le is jár... Háború...” (10).

Egy olasz luxushajóval Trieszt kikötőjébe érkezett, amikor már lángolt a fél Európa. Szabadságának letelte után visszamenni már nem tudott, de az emlékeit hazahozta. Azokat írta meg a Kongó című könyvében, amely a háború utolsó éveiben kétszer jelent meg. A már említett 1954-es világvándori válogatás bevezetője szerint háború után visszatért Kongóba, „az Utelo textilüzem orvosaként Leopoldville-ben vállalt állást” (11). Aztán nyomaveszett alakját Zsebők professzor idézte fel legutóbb (8), ám a gyönyörű rajzaival illusztrált könyve ma is „élő” olvasmány.

IRODALOM: I. Thanhoffer Lajos: Előadások az anatómia köréből. Bp. 1896, 372. és 382. o. – 2. Az Országos Orvosi Kamara hivatalos orvosi cím- és közegészségügyi adattára az 1942. évre. 79. o. – 3. Thanhoffer jún.: Adatok a zsírfelszívódás élettanához. Magyar Orv. Arch. 1930. – 4. Magyar Orvosi Archívum 1932. 23. o. – 5. uo. – 6. Orvosi Lexikon I. kötet. Bp., 1967. 379. o. – 7. Magyar Orvosi Archívum 1932. 397. o. – 8. Zsebők Zoltán: Lépcsőfokok. Bp., 1981, 60. o. – 9. A nagyvilág magyar vándorai. Bp., 1954. II. kötet. 345. o. 10. Thanhoffer Lajos: Kongó. Bp., 1943. 14., 18., 24., 31., 170., 299. o. – 11. A nagyvilág magyar vándorai. Bp., 1954. II. kötet. 345. o.

Lister pesti útja

A Magyarországon megfordult nagy angol orvosok egyike, Joseph Lister, aki Brown, Bright és Pagettől elterően nem művelte az útleírás műfaját.

Semmelweis halála után két esztendővel közölte a „British med. Journal”-ban az „An adress on the antiseptic system of treatment in surgery” c. nagy jelentőségű cikkét, amelyben felismerte, hogy „a carbolsav, mely éppen nem specifikum, jó tulajdonságaiban osztozik mindazon anyagokkal, melyeket már régen mint desinfienseket ismerünk és melyekkel ugyanúgy eredményeket érhetünk el, ha ugyanazon elvek szerint alkalmazzuk azokat”.

Tökéletesített változatát, a kربول-spray útján nyert dezinficiálást (akkor listerismus-nak hívták) 1871-re dolgozta ki, miután Glasgow új kórházának a sebészetén a sebek „három nagy ellenségét: az orbáncot, a gennyvérűséget és az üszköt” lényegesen sikerült megfékeznie. A kontinens ezelőtt még kételkedve olvasta eredményeit, de rövidesen drámai alkalom nyílt a kételyek látványos eloszlatására. Az 1871-es porosz–francia háborúban a németek már a listerismus szerint kezelték sebesültjeiket, a franciák viszont (Waterloo óta a szokott bizalmatlanság) szinte önkéntes kontroll csoportként, hagyományosan. A veszteségkülönbség döbbenetesen szembetűnő volt a németek javára. Ettől kezdve Lister neve fogalommá vált. Kórháza egyszeriben divatos zarándokhely lett (a magyarok Puky Ákos sebésztanárt küldték ki, aki az 1878-as Orvosi Hetilapokban számolt be jó tapasztalatairól). Őt magát versengve hívták látogatóba, hogy módszerének hatásosságáról személyesen győződjék meg. (Nekünk, magyaroknak, összeszorul a szívünk, ha Semmelweis fogadtatására gondolunk.)

Igy került 1883 nyárutóján Magyarországra. A Vasárnapi Újság nagy szenzációként hozta: „Lister József, a sebészet tanára a londoni King's College-ben, szeptember elején érkezett hozzánk .. . meglátogatta az Üllői úti kórodákat, mindenhol a legnagyobb érdeklődést tanúsítva, s akként nyilatkozott, hogy meglepték őt intézeteink, és nem gondolta, hogy egyetemünk orvosi karának oly számos hallgatója van. Ezenfelül megtekintette a Margitszigetet, az aquincumi ásatásokat és fővárosunk különböző nevezetességeit...”. A sebészetén és a szülészetén műtéteket nézett végig. Fekete Sándor Tauffer-könyvéből ismerjük, hogy „Listert megkérte Tauffer, figyelmeztesse őt az antisepsis terén elkövetett hibáira. Lister végignézte a műtétet s két hibára is felhívta a figyelmet”.

Szeptember 29-én, miután visszaérkezett háromhetes vidéki körútjáról, az orvoskar stílszerűen az „Angol Királynő” szállodában nagy ünnepséget rendezett a tiszteletére. Az illusztris vendéget Markusovszky üdvözölte angolul, azonban Lister sem akart lemaradni, a beszédre németül válaszolt. Tudván, hogy azt a hallgatóság megérti.

Aztán elkezdődött az ünneplés, a kor dagályos stílusában. Farkas László, a Rókus sebészfőorvosa

hétszer nyolcsoros ódával köszöntötte. A romantika nyelvi kelléktárának valamennyi epitheton ornans-át ráaggatta, amely ugyancsak próbára tehetné az okos vendég illendő szerénységét, de nem kevésbé a tolmács szótári találékonyságát. Íme az egyik szakasz

„Hunnia gyermeki szegények!
Csak szívök van, s azt adják neked.
Közénk a jó isten vezérelt,
Hogy megtartsuk e hála-ünnepet.
Mondd Albionnak – haza térve -
Hogy oczeánja nagy medrébe'
Nem lelhet fényes gyöngyöt, oly nagyot,
Mint mely szívünkben hálától ragyog.”...

Az egyetemi ifjúság este fáklyás felvonulást rendezett a tiszteletére. Véget érni nem akaró éljenzések közepette ki kellett a feleségével együtt állni az erkélyre, és természetesen szónokolni. Hasztalan hangsúlyozta, hogy „az egyetem polgárainak e tényét akként fogadja, mint az orvosi nemes művészet haladása iránti érdekeltségük tanújelét”, a tapsvihar elől nem volt menekülés.

„S ha nincs Harveynk és vezérlő Listerünk,
Vérünk megáll, s posványba veszünk”

szavalták kórusban Farkas doktor alkalmi sorait.

Utólagos ráfogás lenne azt hinni, hogy Semmelweis szellemének diadala ünnepeltetett akkor a szerencsésebb angolban. Az egyetemi ifjúság a külföldi megtisztelésére (különösen, ha nem Bécsből jött) mindig kapható volt. Kár, hogy nem volt kissé „grafomániásabb” Joseph Lister. Útleíró orvos-elődei nem részesültek ennyi ünneplésben. Érdekes lenne ma olvasni az ő szemével látott 1883-as önmagunkat. A képre – volt vala Mister Lister kitűnő megfigyelő – biztos könnyen ráismernénk.

Magyar volt-e a Nobel-díjas Bárány Róbert?

A kérdésre elég egyértelmű nemmel kell válaszolnunk. A róla történő megemlékezésre több apropó szolgál: egyrészt ő kapta az 1914. évi, tehát a nyolcvan esztendővel ezelőtti orvosi és élettani Nobel-díjat, másrészt a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségi Kamarájának keretében nyílt kiállításon a magyar kitüntetettek között szerepel, továbbá a magyar Nobel-díjasokról kiadott bélyeg-sorozaton láthatjuk szigorú tekintetű, gyér szakálás arcképét.

Egyetlen indok a magyar hangzású neve, pedig a nevek után ítélve nagyon rosszul járnánk. Gondoljunk csak Semmelweis Ignác, a két Krompecher és Winternitz Arnold professzor esetére, a lista tetszés szerint folytatható. Osztráknak tüntetik fel a külföldi kiadványok (Die Nobelpreisträger der Medizin, The Who's Who of Nobel Prize Winners 1901–1990), teljes joggal.

Édesanyja prágai, apja rohonci születésű volt, ő maga 1876. április 22-én Bécsben látta meg a napvilágot. Nyelvükön egy mukkot nem tudott, mindig osztráknak vallotta magát. Középiskoláit, valamint az orvosi egyetemet szülővárosában végezte, mindig kitűnő tanulónak bizonyult. Már szigorló orvos korában a tüdő idegrendszerével kapcsolatos önálló kutatómunkát végzett, majd az 1900-ban történt orvosdoktorrá avatása után egy évre a nagy anyagcsere és diabetes kutató, Noorden professzor intézetébe került a Majna melletti Frankfurtba.

Németországi tanulmányútját tovább folytatva ugyancsak egy évet töltött Kreapelin híres ideggyógyászati klinikáján (München), majd hazatért Bécsbe és Politer Ádám professzor klinikáján kötött ki, aki viszont mindig magyar származásúnak vallotta magát.

Mínt hogy Bárány fülorvosi minőségében is elsősorban neurológiai problémákkal foglalkozott, érthető hogy az otológia határterületének számító szédülés okait kutatta. 1906-ban jelent meg az alapvető munkája: a hő által kiváltott szemrengésről (nystagmus), amely új korszakot indított el a fülészet történetében. Érdekesen mondja el, mi készítette arra, hogy a statisztikai érzékszerv tanulmányozásával foglalkozzék. Mindennapos rutinmunkája közben gyakran végzett fülöblítéseket. A befecskendezés során számos beteg szédülésről panaszkodott.

Bárány ilyenkor azt észlelte, hogy bizonyos irányú szemrengés lépett fel. Mintegy 20 esettel kapcsolatos feljegyzés átnézés és összehasonlítás során kiderült, hogy itt bizonyos törvényszerűségek találhatók, melyek alapelve még ismeretlen. Egy véletlen felismerés lendítette tovább. Az egyik beteg ugyanis megjegyezte, hogy a szédülés csak akkor jelentkezik, ha az öblítő víz nem elég meleg. Ettől kezdve a fülmosáshoz langyos vizet használt. Máskor a betegek megjegyezték, ha a befecskendezett folyadék túl meleg, a szédülés akkor is jelentkezett.

A nystagmus megfigyelése azt mutatta, hogy a szemrengések ellentétes irányúak, annak megfelelően, hogy az öblítés hideg, vagy túl meleg vízzel történik. Bárány azonnal felismerte, hogy a folyadék hőfoka felelős a nystagmus fellépéséért. Az is világosnak tűnt, hogy ezek a jelenségek reflexszerűek, az ívjárat hőingerlése váltja ki. További vizsgálatai az ívjáratok működését szabályozó ideg szerepével foglalkoztak és ennek a kutatásnak a végeredménye a Bárány-féle félremutatási kísérlet, melynek segítségével sikerült a kisagyban székelő kóros folyamatok helyét meghatározni. Az 1909-ben megtartott Budapesti Nemzetközi Orvostudományi Kongresszus fülész csoportjában Bárány erről tartott előadást. Ugyanezen évben a bécsi egyetem magántanára lett.

Hűségese császári alattvalóként testi fogyatékosága ellenére önként jelentkezett az orosz frontra az első világháború idején. Őrnagyorvosi rangjelzést kapott. Ekkor már száz tudományos dolgozat „védte volna” még totális mozgásellenére is, nem beszélve beteges fizikumáról. Przemysl várának híres ostrompoklában (amelynek borzalmait Gyóni Géza verseiből ismerjük, lásd: a „Csak egy éjszakára küldjétek el őket” címűt), eljárást dolgozott ki az agysérülések kezelésére, amellyel kapcsolatban megosztották a vélemények. De orvosi helyállításáról nem! A vár hathetes ostrom után elesett és ő is orosz hadifogságba került.

Egy Irán határán lévő fogolytáborban értesült arról, hogy megkapta az 1914. évi orvosi és élettani Nobel-díjat. A svédok közbenjárására elbocsátották és 1916-ban átvehette a legmagasabb kitüntetést. A semleges skandinávok akkor még egy osztrák önkéntest is ki tudtak szabadítani, a második világháború után már egy született svédet sem (lásd Wallenberg esetét).

Bécsbe visszatérve nem sok öröm várta. Egyrészt a háború elvesztésének előrevetülése, amit ő elviselt volna. Azt azonban nem, hogy a Nobel-díj ellenére is megtagadták tőle a rendkívüli tanári kinevezést. Pedig a császárvárosban akkor sem „hemzsegtek” a Nobel-díjasok. Ismét a svédok siettek segítségére: meghívták az Uppsala egyetemén létesített fülészeti tanszék élére. Itt működött az 1936. április 8-án bekövetkezett haláláig.

A magyarokhoz mégis van köze, nemcsak a nevével. Bécsi mesterét, Politzer professzort már említettük, ám ami mérhetetlenül lényegesebb: a dobhártyaizgatás és az asszociált szemtekeregzés közötti reflexszerű összefüggéseket már 1884-ben, tehát Bárány Nobel-díja előtt 30 évvel leírta egy zseniális magyar kutató: Hőgyes Endre. Sajnos, akkor csak magyar nyelven. Kétségtelen, hogy Bárány az 1906-os keltezésű alapvető dolgozatában többször hivatkozik Hőgyes munkásságára, de a hazai kortársak szerint nem emelte ki kellőképpen. E kérdésben nem vagyunk illetékesek nyilatkozni.

Tény azonban, hogy amíg Hőgyes a különben klasszikus kísérleteit állatokon végezte, addig Bárány a megfigyeléseit embereken tette. Az, hogy a bécsi otoneurológus nem tudott magyarul, semmit nem jelent a kutatás szempontjából. Ugyanis Hőgyes munkáját a magyarok 1913-ban német nyelven

kiadták (Über der Nervenmechanismus der assoziierten Augenbewegungen, Berlin-Wien, 1913), de úgy tűnik, már elkésve. Esetleg posztumusz, megosztott díjról lehetett volna szó. Az sem tisztázott, mennyiben akartak svédek ezzel egy orvostudóst a fogság életveszélyes bizonytalanságából kimenteni.

Mert anélkül, hogy a „savanyú a szőlő” gyanújába esnénk, annyi biztosan megállapítható: Bárány Róbert Nobel-díja nem azonos súlycsoportú pl. a Röntgenével, a Koch Róbertével, vagy a Penicillin-Steptomycin, újabban pedig DNS felfedezésével, a genetikai kód megfejtésével, vagy komputertomográfia kidolgozásával. Ám ha az lenne, minden magyar hangzású neve ellenére osztrák-svéd tudósnak számít akkor is.

Az viszont szilárd meggyőződésünk, hogy Hőgyes Endre zseniális kísérletei nélkül nehezebb dolga lett volna.

Ettől függetlenül Bárány Róbertet tekintik az otoneurológia megalapítójának.

1925-ben alakult meg a Párizsi Magyar Egyesület

A Párizsi Magyar Egyesület (Société Hongroise de Paris) paradox történelmi helyzet képződménye. Trianon után a zsugorodott ország hangoskodó hivatalosai gyűlölettel nézték a fény városát, mindent a franciák hagyományos földrajzi és történelmi tájékozatlanságára hárítva, amiben persze sok igazság volt, csak azt felejtették el, hogy egy családi mítoszon alapuló birodalom oldalán háborúba keveredni nemcsak tájékozatlanság, hanem bűnös felelőtlenség és keserű következményeit mindig a vesztes viseli. Továbbá (bizarr módon pont Bécsen át) a magyar progresszió képviselőit Párizs azért mégis befogadta, nem először a történelemben.

Illyés Gyula önéletrajzi regényéből tudjuk, hogy Petőfi születésének centenáriumán a Sorbonne dísztermet bocsátott az ünnepség méltó megrendezésére, amelyen Aulard rektor elnökölt, s a Marseillaise mellett a magyar Himnusz és a Rákóczi-induló is elhangzott. Méltó nyitánya volt ez a megbékélésnek, a párizsi magyar kolónia megelégedésére. Még a hivatalosan kiküldött Pekár Gyulát is hajlandók voltak meghallgatni.

A Szajna partján 48-as emigránsok 1864-ben alapították meg a Kölcsönösen Segélyező Magyar Egyletet, amelynek többek között Zichy, Munkácsy és Návai Aladár voltak az elnökei, s aki Paál Lászlótól Korányi Frigyesig Párizsban megfordult, ennek a szervezetnek a segítségére mindig számíthatott. Párhuzamosan működött vele az Osztrák–Magyar Segélyegylet és az Osztrák–Magyar Kórházegylet, ez utóbbi évkönyveket is adott ki. Az I. világháború a párizsi magyarok számára A fekete kolostor évei voltak, a szép hagyományú egyesületek működését a francia hatóságok beszüntették, vagyonukat zárlat alá helyezték, különben is új helyzet teremtődött Közép-Kelet-Európában. Az osztrák–magyar közösködés elveszítette értelmét, így a zárolással az osztozkodásnak is elejét vették. Egy időre, legalábbis. A párizsi magyar kolónia adataink szerint a veszített világháború következtében 50 ezer fővel gyarapodott, egy Kecskemét szerű nagy magyar mezőváros teljes lakosságával. Az akkori jelentések szerint „körükben a kommunista tanok nagy tért hódítottak”, pont ezért szó sem lehetett már újrászervezni a régi magyar egyletet.

Akarva-akaratlan volt abban valami jelképes, hogy „szalonképes” személyt bíztak meg 1925 nyarán a Párizsi Magyar Egyesület megszervezésével. A fő irányító báró Korányi Frigyes rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter volt, a nagy belgyógyász dinasztia kiváló közigazdász tagja.

Számunkra azért (is) érdekes, mert a gyorssegélyezés után első dolga volt az ingyenes orvosi rendelő (25, Rue Bobillot), az ingyenes fogorvosi rendelő (29, Bd. St.-Martin) és az ingyenes étkezde (15, boulevard St.-Germain) felállítása. Nem érdektelen az ingyenes orvosi rendelő személyzetének

összetétele sem. Közöttük találjuk Mezei Kornél ny. közkórházi ig. főorvost, Papp Karolát, a szegedi egyetem tanársegédét, Went István tanársegédet, a későbbi híres debreceni fiziológus professzort, aki ekkor ösztöndíjasként tartózkodott Párizsban. E sorok írója, akinek szerencséje volt még hallgatni az ő nagy formátumú előadásait, sohase hallott gyakorló orvosi múltjáról. Különösen azok után meglepetés, mert amikor egy medika szigorlat közben kollabált, tanársegédjét „orvosért” küldte el, jelezvén, hogy a kutató nem diagnosztizálta. „Beszervezték” a francia orvosokat is. Marcel Galland a tbc-seket volt hivatva ellátni, segített még Révész Tibor dr., Besnyő Ilona orvos-gyakornok, Béres István szigorló. Az ápolónői személyzetben jobb volt a franciák aránya. Így Mme Lallemand, Mme Verrie és Apor Margit, azaz hárman látták el a legfőbb teendőket. A fogorvosi rendelőt Markovics Károly stomatológus és Forka Károly asszisztens vezették. A helyiségeket a városi hatóság nevében Mr. Chatelain osztályvezető adta át. Végeztek himlőoltásokat, Wassermann-vizsgálatokat, kisebb műtéteket (a nagyobbakat kórházba utalták, szintén ingyenes alapon), a kiadott receptekre térítésmentesen kapták a gyógyszert, a fekvő betegeket rendszeresen látogatták, naponta átlag 90 reászorulót részesítettek orvosi ellátásban. Külön probléma volt a venereás és tuberkulotikus betegek kezelése. Igaz, a versailles-i szerződés értelmében a franciák megkapták a Salvarsan gyártásának szabadalmát, ám ez a terapia korántsem volt veszélytelen. A Pas-de Calais közelében levő Berck-sur-Mer helységben a franciák régóta építettek egy szanatóriumot a skrofulás gyermekek részére, Galland dr. jóvoltából a magyar gyermekek részére ugyanitt biztosítottak ideális gyógyulási lehetőséget. Probléma természetesen a francia kórházak túlzásfoltossága és a magyarok hiányos nyelvi ismerete. Ez utóbbin könnyebb volt segíteni, ingyenes nyelvtanfolyamok szervezésével.

Természetesen akadtak illegális gyakorlatot folytatók is. Idézzünk megint Illyés könyvéből. „Lugosi orvosnövendék volt, s titokban máris rendelt. Ő szedte ki – néha szantimokért – a hontalanoktól a szuvas fogat és a gonococcut” (Hunok Párizsban, Bp. 1970).

A franciák eddigi segítsége félig-meddig karitatív jellegű volt, minden ceremonális körítés nélkül. 1913. november 15-én azonban a La France Illustrée c. tekintélyes napilap kiküldi tudósítóját a városházára, hogy szemtanúja legyen az ünnepélynek. Amint a tudósításból kitűnik, az egyesületet Edouard Horn segítségével alapították 1864-ben. Tragikus egybeesés, hogy amikor 1914-ben a félszázados jubileumot kellett volna megünnepelni, helyette hadüzenet történt az összes bennünket sújtó következményeivel. Érdekes véletlen viszont, hogy 1931-ben az alapító fia, Emile Horn elnök fogadta a magyar kolónia küldöttségét. Beszédében emlékeztetett rá, hogy 1848-ban kb. 400 magyar a két nép zászlaját lengetve vonult ugyancsak a városházára, ahol akkor nem kisebb ember mint Lamartine fogadta őket, aki emlékezett még magyarországi útjára („J'ai traversé vötre patrie, j'ai témoin des vertus pastorales ...”) és tolmácsolta a franciák rokonszenvét a magyarok iránt. Felavatták a

francia–magyar kölcsönös szimpátia szimbólumot, egy szép kétnyelvű zászlót, Monsieur Horn szerint „tette fraternité n’est pas que sur ce drapeau, elle est dans la tradition historique ...”, azaz ez a barátság nemcsak zászlón létezik, történelmi hagyományai vannak stb., a magyarok részéről Szakos János, a társaság alelnöke mondott pátoszos köszönetet, ami ilyenkor egyáltalán nem fülsértő.

A múlt század Párizsa Gruby Dávidot, Mandl Lajost mondhatta magáénak, ám akkor más volt a politikai konstelláció, a Habsburg-gyűlöleten feltétlen egyetérttünk, s ha a franciák fővárosában megmozdult valami, Pest-Budán is nyugtalankodtak. Mind a rebellisek, mind a kopók. Az I. világháború úgy látszott, mindent elrontott. A húszas évek közepén mégis feléledt valami a múltból, amire jó érzés visszaemlékezni.

Tisztelet Olivecrona emlékének

Herbert Axel Olivecrona (1891–1980)

A magyar szellem fényét humanista irányba polarizáló szépirodalom, valamint az egyre magasabb szintet képviselő svéd medicina között a harmincas években különleges kapcsolatrendszer alakult ki. A Nyugat első nemzedékének három hasonló korú kortárs óriását: Babits Mihályt, Kosztolányi Dezsőt és Karinthy Frigyest aránylag fiatalon, közel egy időben támadta meg „orv betegség” (Babits), a rejtélyes kór, s ugyanakkor az északi orvostudomány nagy felfutásának ideje ez, amikor az agysebészettől a radiológiáig (nem véletlenül emeljük ki ezt a kettőt) kerültek élre a középskandináv klinikák, a Karolinska Intitutet már régóta fogalom, a világ virtuális része pedig nemcsak az áhított Nobel-díj miatt figyelt Stockholm felé.

Európában csomósodnak az erővonalak, ám sejteni lehet, hogy a szerencsés fekvésű Svédország okos politikájával kívül marad majd a viharzónán. Ennek leletősége, a svéd orvosok (és vöröskereszt) legendás segítőkészsége, valamint szakmai felkészültsége, intézeteik felszereltsége inspirálta orvosaink legjobbjait, hogy illusztris betegeiket, vagy azok leleteit északra irányítsák.

A sort Kosztolányi nyitotta meg, midőn 1934-ben az itthon megoperált ínydaganatával rádiumbesugárzásra utazott Berven tanár stockholmi intézetébe (1), majd 1936-ban követte a legjobb barát, Karinthy Frigyes, hogy az akkor még csak szűkebb szakmai berkekben ismert svéd sebész távolítsa el a Bécsben kimutatott agydaganatát (2), végül 1938-ban a Babits beteg gégejéből kimetszett szövettani metszetet küldték diagnosztikai és sugárérzékenységi vizsgálatra, Berven és Forsell professzor hisztológiai laboratóriumába (3). Szerencsénkre, mert Babits és Karinthy esetében legalább a leletek megmaradtak. Nem a svéd medicina akkori fejlettségén múlt, hogy többet nem tudtak garantálni.

Az általában elmondottakon kívül külön kellene szólnunk Karinthy koponyaműtétjéről. Egyrészt mert száz évvel ezelőtt született az a sebész, aki ezt a bravúros operációt elvégezte, másrészt mert „átélési erejű” megörökítését minden hazai átlagolvasó ismeri a nagy humorista véresen komoly könyvéből (4). Olivecrona professzor tehát még életében, a saját nevéen irodalmi hős lett, ami kevés kiválóságnak adatott meg. Orvosnak is elég jelentős volt ahhoz, hogy ne csak a irodalom emlékezzen meg róla, a centenáriumtól függetlenül.

Herbert Axel Olivecrona 1891. július 11-én látta meg a napvilágot a balti-tengeri Gotland sziget fővárosában. Visby települése a viking időköt idézi kőfalaival és bástyáival. Apja jogász volt, szerény jövedelmű közjogi hivatalnok, aki nagyon meglepődött, amikor szép szál szőke fia a maturátus után Uppsala ősi universitására nem jurátus, hanem medikus lett. Ám rövidesen vonzotta a Karolinska

Institutet hírneve, s a kitűnő képességű egyetemistának nem volt nehéz oda átkerülni. Külföldi tanulmányútjában előbb az első világháború akadályozta, majd amikor elnyerte az orvostudomány doktori fokozatot, s az óceánon megszünt az aknaveszély, áthajózott az Újvilágba. A baltimore-i John Hopkins kórházban töltött egy ösztöndíjas évet 1919-ben Walter Dandy professzor mellett, aki akkor vezette be a ventriculographiát, s új perspektívákat nyitott az intracraniális sebészeti beavatkozásokban. Ugyanakkor kezdett kiválni, főleg Cushing tevékenysége révén a neurochirurgia az általános sebészetből (5).

A fiatal svéd oly sokat ígérően asszisztált Dandy professzornak, hogy beajánlást kapott tőle Cushing bostoni intézetébe. Svédország pedig akkor még nagyon távol állott a mai gazdagságától. Hazajövele után a stockholmi Serafimer Kórházban kapott sebészi állást, ahol általános elképedésre már önállóan és sikeresen távolított el inoperábilisnak imponáló agytumороkat. A sebészeti szakvizsgát 1925-ben tette le, utána rögtön főorvosi kinevezést kapott, 1935 és 1960 között pedig a Karolinska Intézet idegsebész professzora volt. Munkásságát elsősorban a gyakorlati kivitelezés finomítása és pontossága jellemezte, de nem hiányzott belőle az újítók intuíciója, valamint a megfelelő munkatársak kiválasztásának képessége sem. Egyik első tanítványa, Erik Lysholm radiológus lett a pneumoencephalographia megteremtője (6), Lindgren munkásságával önállósult a neuroradiológia, tanítványai voltak szinte valamennyien a svéd idegsebészet későbbi képviselői: Lars Leksell, Olof Sjökvist, Einar Bohm és Nils Lundberg (6).

Pályakezdő korában, amikor az agydaganat megállapítása még egyenlő volt a halálos ítélettel (6), elsősorban az acusticus neurinómák eltávolítása, vagyis a kisagy-hídszögleti tumorok megoperálása érdekelte. Később világelsőként ismerte fel, hogy nincs idegsebészet kompetens érzéstelenítés nélkül, a megfelelő anaesthesiát pedig csak a neuroanaesthesiologus tudja végezni. Első könyve, a „Chirurgische Behandlung der Gehirntumoren” 1927-ben jelent meg, majd a parasagittális meningeomákról írott 1934-ben (7). E művek ismeretében aligha küldték volna hozzá a nagy magyar író. Tudták azonban róla, hogy egyre inkább érdekelte a koponyaűrön belüli érsebészet, különösképpen az arteriovenosus malformációk, s e téren már egykori mestereit, Dandyt és Cushingot is felülmúlta. Korszakos könyve a „Gefassmissbildungen und Gefassgeschwulste des Gehirns” 1936-ban jelent meg, erre felfigyelt a kitűnő sebész Makai Endre, s még ugyanezen esztendőben Karinthy Frigyes a Karolinska Institutet idegsebészeti osztályának a betegje lett (8). Az „Utazás a koponyám körül” a világirodalom páratlan kórtörténete. Mert élet és halál mezsgyéjén, meglékelte tarkócsonttal hasonlót még senki nem írt. Harvey Cushing 1939-ben Grósz Emil professzort kérte levélben, hogy Karinthy könyvét lehetőleg német fordításban (ekkor már volt ilyen) küldje meg neki (9). Sajnos a háborús idő, valamint az agysebészet megteremtőjének bekövetkezett halála miatt nem került sor a

könyv elküldésére.

A kisagyban lévő érdaganatot, melynek tágulása „elindította az író fejében azokat a láthatatlan vonatokat”, a bécsi Pötzl tanár intézetében állapították meg (4), majd a Makai Endrével történt közös konzultáció eredményeként került Olivecrona trepanáló instrumentuma alá. A műtétet még helyi érzéstelenítésben végezték, ezért ismerünk minden részletet, írói fantáziával kiszínezve. Már amennyire ilyen helyzetben az lehetséges volt. Mint tudjuk, az érdaganat jóindulatúnak bizonyult, s a sikeres eltávolítás, valamint egy lezajlott arachnoiditis után joggal reménykedtek a felgyógyulásban. Ám 1938. augusztus 29-én, tehát az operáció után két esztendővel hirtelen rosszul lett, majd a szobájába ment a cipőjét kifűzni, előrehajolva megszédült, s pillanatok alatt holtan hanyatlott inasának a karjaiba. Olivecrona szerint, ahogy azt később az író írójának kifejtette, a hirtelen halál agyvérzés, vagy szívinfarktus következtében állhatott be (10). Nagy kár, hogy boncolás nem történt, legalábbis nem tudunk róla. Pedig a felesége orvos volt, a bécsi Wagner-Jauregg klinikán gyakorló pszichiáter.

Az író halálakor az agysebész a következő német nyelvű levelet írta a gyászoló özvegynek magyar fordításban: „Nagyon tisztelt kedves Nagyságos Asszonyom! Nagy megdöbbenéssel olvastam a lapokban, hogy Karinthy Frigyes nincs többé az élők sorában. A hírekből láttam, hogy a váratlan halál kivételes szerencséje jutott osztályrészéül. Mélyen érzett részvétem kifejezése mellett, vagyok őszinte tisztelője: H. Olivecrona.” (8).

Buzády Tibor szerint – aki előbb Kínában volt misszionárius orvos, majd Svédországban praktizált, s eközben megszerezte 'a Karolinska Intézetből az Olivecrona-Karinthy-levelezést, amit 1975-ben az új Írás hasábjain tett közzé (11) – a halál valószínűleg agyvérzés következménye volt. Mert műtét után nem helyezték vissza az eltávolított csontot, és a belső vérnyomást nem fékezte a koponyacsont ellennyomása (11). A szekció akkor is szükséges lett volna.

Olivecrona 1960-ban vonult nyugdíjba, de nem nyugalomba. Generációk, külföldiek és svédek egyaránt tanulták tőle az agysebészetet. A halála előtt, 1978-ban látogatta meg Karinthy Ferenc, hogy nagynevű apjáról a nagy sebész személyes emlékeit meghallgassa, a lejegyzés szándékával. A találkozás élménye az „Egészségügyi Dolgozó”-ban jelent meg. Ő is hasonlóan látta, mint az apa, „szőke arcú, százszázalékosan északi férfinak... akinek mintha kissé tömpe volna az orra, ami jóságra vall” (4). Ilyennek tűnik az Osváth Mária által készített emlékérmén is.

Karinthy Ferenc beszámolójából tudjuk, hogy az 1960-ban történt nyugdíjba vonulása után még két esztendeig dolgozott Kairóban, majd hazajövet különböző magánklinikákon.

Közben a „Congenital arteriovenous aneurysms of the carotid and vertebral arterial systems” 1957-ben, a „The surgical Treatment of Intracranial Tumors” pedig 1967-ben jelent meg.

Az Athéni Egyetem és a Kölni Egyetem tiszteletbeli doktorává, i minnesotai Gusztáv Adolf

Kollégium tiszteletbeli nagydoktorává fogadta.

Hazánkban Karinthy halála után 1938-ban az Orvosi Továbbképzés Nemzetközi Akadémiájának megalakulása alkalmával járt, melynek ő lett az egyik alelnöke (9). Ugyanezen esztendőben meghívták Moszkvába is, egyik magas rangú pártfunkcionárius megoperálása céljából. Egyes hangok szerint magát Sztálint szintén trepanálta volna, ám a legilletékesebb ezt határozottan tagadta (10).

Budapestre a háború után is ellátogatott, de nem sikerült tisztázni, hogy melyik évben és milyen célból.

A Semmelweis Orvostudományi Egyetem nem avatta tiszteletbeli doktorává, pedig nagyon megérdemelte volna. Igaz, Karinthy az ingyencek írója maradt, a marxista esztétika nem nagyon tudott vele mit kezdeni.

A svéd professzor szolid családi életéről már az „Utazás a koponyám körül” írója is megemlékezik, fia sem látott mást, jó 42 év elteltével.

Karinthy Ferenc a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává történő választásának elmulasztásáért tesz szelíd szemrehányást, noha az igazság kedvéért az 1980. január 15-én bekövetkezett halála után magyar orvosi szaklapban még nekrológ sem jelent meg róla. A „Surgical Neurology” hasábjain 1980. aug. 14-én Lars Granholm és Dan Epstein svéd orvosok méltatják, Harvey Cushing és Walter Dandy jelentőségéhez mérve. Az „Idegyógyászati Szemle” viszont egy sort sem hozott róla. Nekrológot magyarul Gazda István tudománytörténész írt egy napilapba (12), majd Wilson méltatta munkásságának jelentőségét a „Journal of Neurosurgery” 1984. évfolyamában (13), jelezvén, hogy az agysebészet úttörői közé tartozik. Magyarországon Olivecrona professzort illő ismerni és tisztelni, nemcsak Karinthy remekművéből, de a szűkebb speciális sebészet szakembereinek is – a svéd-magyar orvosi-szellemi kapcsolat egyik eminenciásaként – függetlenül születési évfordulójától.

A megkésett sorok ezt kívánják szolgálni.

IRODALOM: 1. Szállási Árpád: Kosztolányi és az orvosok. Orvosi Hetilap, 1985. 52. sz. – 2. Makai Endre levele Milkó Vilmoshoz, 1936. A szerző tulajdona. – 3. Gyenes György: Adatok Babits Mihály betegségéhez. Mint különös hírmondó. Bp., 1983. – 4. Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül. Bp., 1936. – 5. Környey István: Sántha Kámán (1903–1956). Orvosi Hetilap, 1957. 7–8. sz. – 6. Granholm-Epstein: Herbert Olivecrona. Surgical Neurology, 1980. 14/2. – 7. G. Olivecrona: Die parasagittale Meningeome. Stockholm, 1934. – 8. Karinthy Frigyes kiadatlan naplója és levelei. (Babits előszavával). Bp., 1938. – 9. Bartók Imre: Svéd-magyar orvosi kapcsolatok. Bp., 1969. – 10. Karinthy

Ferenc: Olivecrona. Egészségügyi Dolgozó, 1979. jan. – 11. Buzády Tibor: Olivecrona és Karinthy levelezése. Új Írás, 1975. – 12. ifj. Gazda István: Olivecrona professzor halálára. Magyar Nemzet, 1980. jan. 24. – 13. Wilson: Herbert Olivecrona, J. Neurosurgery, 1984. 61/5.

Az orosz, illetve szovjet orvostudományról, több évtized távlatából

A címbeli téma talán meglepő, de nem időszerűtlen. A mi nemzedékünket ugyanis medikus évei alatt olyan orosz-szovjet elsőbbségi-felsőbbségi elismerésekre igyekeztek kényszeríteni, hogy teljesen az ellenkezőjét érték el vele. Vagyis a valódi kiválóságok is gyanúsakká váltak. Ekkor híresült el a következő vicc: „lehet, hogy Isten teremtette a világot, de előtte már két orosz tudós dolgozott rajta.” Ezidőtájt lett a Cushing-kór Icenko-Cushing betegség (lásd az Issekutz-féle Gyógyszertan klinikai kötetét), a Girard műtét GirardKimbarovszkij változatban került a tankönyvbe.

Hallottunk olyan „híres rákkutatókról”, mint Csecsulin és Pisina, a tojásfehérjével manipuláló Bosján, a genetikát kategorikusan tagadó Liszenko, valamint a sejtkeletkezést primitíven demonstráló Lepasinszkája fantazmagóriáiról nem is szólva. Pavlov hitelessége viszont vitathatatlan volt, nemcsak az 1904. évi orvosi Nobel-díja, hanem szellemesen meggyőző élettani kísérletei miatt. A szovjet éra szériában gyártotta a „világnagyságokat”, akiket azóta méltán elfeledtek. Pedig józan emlékeztetéssel többre mehettek volna. Az orosz orvostudomány valódi eredményei, kiemelkedő egyéniségei mindig jelen voltak az európai, köztük a hazai medicinában. Ha bárki belelapoz az elmúlt század magyar szaklapjaiba (Orvosi Hetilap, Gyógyászat stb.), a hadisebész Pirogov, az élettanász Szecsenov, a belgyógyász Botkin, a gyermekgyógyász Nil Filatov, a nőgyógyász Snyergijev nevével gyakran találkozunk. A Párizsi Pasteur Intézetből publikáló Mecsnikov szintén Oroszországot képviselte. Szó sem volt tehát holmi primitív ruszofóbiáról, viszont igaz, hogy az említett nagyságok elsősorban német, vagy francia nyelvű közleményeik révén kerültek a köztudatba. Ám ez minden közép-és keleteurópai, sőt skandináv kutatóra egyaránt vonatkozott. A korai elismerés-felismerés különösen érvényes az ideg-és elmegyógyászatra. A moszkvai Korszakov professzor (1854–1900) nevét elsősorban egy tünetcsoport tette nemzetközileg ismertté. Az alkoholos polyneuritishez társuló konfabulációs emlékezet-, tér- és időzavar ma sem szorul nomenklatúrai változtatásra. Pszichopatológiában elkülönítette a veleszületett, illetve szerzett elmezavarokat, a funkciózavaroknak min-dig a morfológiai alapját kereste. Behtyerev (1857–1927) pétervári tanár a spondylitis ankylopoetica kórképének leírásával vált halhatatlanná elsősorban, de felismerte a thalamus jelentőségét a vegetatív folyamatok szabályozásában. Leírta az agykérgi központok reciprokn működését, illetve egy reflexet és egy tünetet, amely tabes dorsalis esetében a térdhajlat érzéskiesését okozza. Akkor még csak érintőlegesen szoltunk az idegéletten olyan kiválóságáról, mint Szecsenov (1829–1905), aki már 1863-ban kimutatta az ingerületek összegződését, illetve az agynak a gerincvelő utján kifejtett reflexgátló hatását.

Pavlov híres kutyakísérleteit a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésén már a 19. század végén ismertették, az Orvosi Hetilap 1936-os évfolyama pedig csodálatos nekrológot közölt róla. Tudományos diplomáciai kapcsolat tehát virtuálisan létezett a két ország között. Az olaszos hangzású orosz Rossolimo professzor leírta a pyramispálya károsodását jelző lábujjhegyreflexet, a neuritis interstitialis hypertrophica recidiváló alakját.

Botkin kardiológiáját a szakemberek francia változatból ismerték (Maladies du coeur. Páris, 1870), a svájci származású Erismann moszkvai egyetemi tanárnak „Népszerű egészségtanát” már 1880-ban kiadták magyarul. A gyermekgyógyász Nil Filatov professzornak a „Klinikai előadások a gyermekkori bélhurutok kór-és gyógyszertanáról” 1894-ben, „A gyermekbetegségek kórisméje és tünettana Therapeutikus útmutatóval „pedig 1896-ban jelent meg és fogadták el magyar nyelvű tankönyvnek. Róluk a berlini-bécsi kiadású Fischer-féle életrajzi lexikonban is olvasható, azaz valódi nagyságok voltak.

A két világháború között a szovjet-orosz orvostudomány még nem akarta magát másokra erőszakolni. A patológus Anyicskov professzort pl. Nyugaton elismerték, de Közép-Európa „vigyázó szeméit még nem Moszkvára vetette”.

Jalta és Potsdam aztán a medicinát is felosztotta. Jellemző idézni Sándor Pálnak természettudományok fejlődése a Szovjetunióban” c. könyvéből: a szovjet pszichológia elveti a „szubjektív-idealista, önmegfigyelésen alapuló” lélektant, helyette „a reflexológiára épülő dialektikus materialista szemléletet” fogadja el. Freud nevét nem írja le, de hangsúlyozza: „mihelyt a pszichoanalízis individuális tan létére túl akarja lépni hatáskörét és igényt emel arra, hogy a társadalmi jelenségeket is tárgykörébe vonjon, sőt hogy bekapcsolódjék a történelmi materializmusba, akkora szovjet tudósok (így!) részéről rideg fogadtatásra, sőt kerek visszautasításra talál...” A kacifántos fogalmazáson túl, mondanunk sem kell, a freudizmusnak esze ágában sem volt soha a történelmi materializmusba kapcsolódni, noha József Attila valami hasonlóval próbálkozott.

Az Örmény Szovjetköztársaságban megállapították, hogy „egyetlen szőlőlevél háromszor-négyszer annyi C-vitamint tartalmaz, mint egy citrom és húszszor annyit, mint egy kelkáposzta”. Csak az nem olvasható utána: a jereváni rádió szerint. A Sztálin-díjas Gurvics mitogenetikus sugarairól nem kevesebbet állítanak, minthogy rövidesen a diagnosztika egyik fontos eszközévé fognak válni. Sőt, a rák gyógyítását velük vélték megoldhatónak. A bakteriológiában pedig Gabricsevszkij, Pokrovszkája, Timofejevszkij és Kedrovszkij szinte már mindent felfedezett. Spasszokukockij és Kocsergin új bemosakodási módszert dolgozott ki, melyet később elfelejtettek alkalmazni. „Legzseniálisabb” volt azonban a Korotkov-féle latrina. A gimnasztyorkás kiskatona kötelessége volt gyalogsági ásóval a saját ürülékét a terepen elásni.

Ma az ilyesmi természetesen komikusan hatnak, akkor azonban kifelé mutatva halál komolyan kellett venni. Pedagógiai eredménye az lett, hogy még Botkin, a két Filatov, vagy Anyicskov neve is hiteltelenné vált, az egész „élenjáró szovjet tudománnyal” egyetemben. Ma már érthetetlen, mi szükség volt az efféle megalomániára. Kétségtelen, hogy több szuverén tudós (pl. Lipman, Waksman) hagyta el hazáját, s tehetségét Amerikában kamatoztatta. A zseniális genetikus, Vavilov a Liszenko-féle intrika áldozata lett. A mi korosztályunk tehát az egyedül üdvözítő micsurinizmust tanulta a sátáni kapitalista mendelizmus-morganizmus ellenében, legalábbis 1954-ig.

Az 1956-os Forradalom egyik érdeme többek között, hogy kényszerítő hatására csökkent az egyoldalú szovjet orientáltság a medicinában. Prioritási primitív intenciókra háliszennek ma már csak az öregek emlékeznek.

A kóklerség viszont virul. Mióta nem kötelező, vakon bíznak honfitársaink az orosz-ukrán csodadoktorokban. El kellene gondolkodni, nem a mi munkánk kritikája ez? Bár a betegek hiszékenységgel visszaélni nem mai jelenség.

Jó lenne mindent a helyére tenni, hogy az orosz tudományból kis országunknak ne csak a „csoda” jusson újra.

VI. fejezet

MAGYAR ORVOSTÖRTÉNETI KÉRDÉSEK - időrendben

Honfoglaló őseink gyógyító szokásairól

A Batthyány család orvostörténeti szerepe

Az első magyar nyelvű orvosi könyv (1577) első ismertetője: Varjas Béla (1911–

Árva Bethlen Kata

Hippokratész Magyarországon

Nagybánya – orvostörténeti szemmel

Egy korai természettudományos könyv (1757)

Az első hazai egészségügyi jogszabálygyűjtemény Vor zweihundert Jahren war das Generale

Normativum in Re Sanitatis he worden (1770)

Egy ismert egészségügyi tanköltemény ismeretlen kiadványa (1770)

Az első magyar nyelvű gyermekorvosi könyv (1771)

Nagykároly (orvosi) könyvkiadása a 18. század második felében

Hatvani István beszámolója a pozsonyi tanácskozásról, 1782-ből

Révkomárom orvostörténetéből

Nils Rosén világhírű műve magyar fordítása 1794-ből

Egy népszerű francia toxikológia és két magyar fordítása

Korai orvosi szótáraink

Anthrax-probléma a reformkori Magyarországon

Homeopatia a 19. századi Magyarországon

Margó Tivadar (1816–1896)

A hazai fürdőügy felkarolása

Közegészségügyi helyzetünk 1889 táján

A magyar belgyógyászat első szintézise (1894)

Az X-sugarak legkorábbi magyar visszhangja

Orvosi események a Millennium évében

Pesti Alfréd (1871–1922) szerkesztői és kiadói munkásságáról

Medikus album a 20. század elejéről

Orvosprofesszori emlékkötetek

Elmaradt magyar orvosi Nobel-díjak

A magyar morfingyártás kezdete

Honfoglaló őseink gyógyító szokásairól

Az ázsiai nomád népek történetét, szokásait, egészségügyét többnyire a szomszédos nagy kultúrák írásos forrásaiból ismerjük. Ilyen a kínai, a perzsa, az ószláv és a görög, hogy csak a legfontosabbakat említsük. A hellén historikusokat külön hely illeti meg, hiszen Hérodotosz és Bíborbanszületett Konstantin írásai között több idő telt el, mint amióta a magyarok a Kárpát-medencében államot alapítottak.

Igaz, az ógörög történetírás egyik atyja minden lovasnomád népet szkítáknak nevez. Bölcs Leó császár fia viszont a Duna-Tisza közének új megtelepültségével került közvetlen kapcsolatba. Hérodotosz megfigyelései rendkívül érdekesek és szakszerűek. Leírta, hogy a szkíták természetes szaporodása azért alacsony, mert a férfiak heréje a sok lovaglástól férfikoruk delén elsorvad, a nők méhe pedig rendellenes helyzetbe kerül (Retroflexio uteri). Az ő korából származik az a gyönyörű aranyedény, amelynek egyik oldalán egy harcos szakszerűen fászlizza sebesült társa lábát, a másikon a fogeltávolítás legegyszerűbb módját láthatjuk.

Bíborbanszületett Konstantin hasonló megfigyeléseket nem tett, tudósításai mégis felbecsülhetetlen értékűek. Az ősi gyógymódok nyomait mégsem csak írott forrásokban kell keresnünk. Segítségünkre lehet régészet terén a paleopatológia, mert a csontok sok mindent elárulnak.

Pl. Végeztek-e trepanációt?

Gyógyultak-e és mennyire a helyrerakott törések?

Akad-e a csigolyákon szuvas elváltozás? A leletek szerint igen.

Milyen lehetett a honfoglaló törzsek antropológiai összetétele, a normál testmérete, az átlagos életkor? Csupa olyan kérdés, amelyre a test szilárd váza évezredes távlatból is választ tud adni.

Harmadik hiteles forrásunk a szinte napjainkig megmaradt népi gyógyászat, amely a legmodernebb medicina ellenére is szinte a reneszánszát éli. Gondoljunk a csontrakó mesterekre, a gyógyító amulettek kultuszára (a magas vérnyomásnál használt „speciális” karkötő is annak számít), és főképp a gyógyfüvesekre.

ABC-sorrendben haladva „Álomhozó fű” az atropa belladonna. Az „Áldott-fű” (centauria benedicta) őseink gyógykészletében gyomorerősítő hatással bírt. A „Boldogasszony rózsája”, vagy kövirózsa (septemvirum tectorum) kifacsart nedvét egyes vidéken még ma is fülfájásra használják. A „Boldogasszony tenyere” (tenaceum balsaamita) gilisztahajtó hatással bírt.

Kálmány Lajos gyűjtéseiből tudjuk: a Boldogasszony kultusz már a kereszténység felvétele előtt létezett a magyaroknál. Nevezetes és minden hazai orvostörténeti munkában megtalálható a „Csaba íre fű” (Poterium), amely gyengén összehúzó hatásával a sebgyógyulást segítette elő. A monda szerint

Csaba vezér ennek segítségével állította talpra az elesett vitézeit. Ezért óriási becsben tartották. A „Golyvarontó fű” (*ranunculus ficaria*), ahogy nevéből is kitűnik, „gugás nyak” gyógyítására volt használatos. A „Hasindító fű” (*euphorbia*) célját nem kell külön értelmezni. A „Hideglelést gyógyító fű” (*gentiana centaurea*) lázas betegségek ellenszere volt. Az „Innyújtó fű” (*gratiola officinalis*) reumatikus fájdalmaknál került alkalmazásra. A „Kelés-fű” (*scabiosa arvensis*) tályogot érlelő hatása még Melius Herbáriumában is ugyancsak méltatott. Akadt „Szépítő fű” (*lepidium latifolium*), „Szerelem-fű” (*amarathus caudatus*), kozmetikai, illetve vágyfelkeltő célból. A „Torokgyík-fű” (*scrophularia nodosa*) nyilván többféle torokbaj: diftéria, mandulagyulladás, afta szuverén szere lehetett. A zárójelben felsorolt Linné-féle binominális terminológia is azt jelenti, megfigyelésük helyesnek bizonyult.

Egyáltalán nem meglepő a névsor végén a sok „Vérálató fű”. Ilyenek: a pásztortáska (*Thlaspi bursa past*), a galamb-gerely (*geranium columb*), valamint a *sanguisorba officinalis*. Őseink füves pusztákon éltek. Nyilván megfigyelték az évszakokkal együtti flóra-változást, és ahogy a sok egyformának látszó közt az egyes állatokat, úgy a növényeket is megkülönböztették egymástól.

Mint minden természeti nép, a mienk is hitt a láthatatlan lények erejében. Rontók, boszorkányok, kísértetek, hegyi, vízi, erdei ártó szellemek testi és lelki bajokat egyaránt okozhattak. Ellenük a sámán védekezett. Szinte a legutóbbi időkig ismerték a szemmelverést, amelyre különösen az összenőtt szemöldökű személyek voltak alkalmasak. Régi népköltészetünkben a védekező ráolvasás ritmusait megtalálhatjuk.

A varázslást végzőknek testben-lélekben tisztának kellett lenni. Bizonyos rítusok végzése előtt meg kellett mosakodnia, tiszta ruhát venni. Ahogy Berde Károly professzor írja „A magyar nép dermatológiája” című klasszikus munkájában: „nincs az a liturgikus művelet, ami szigorúbban volna előírva, mint a varázsló gyógyítás műveletei. Az anyag és a tárgy, amit a varázsló munkája közben használ, csak mintegy vehiculuma, hordozója és közvetítője a gyógyító erőnek, de nem bárhogyan beszerezve, vagy bárhogyan alkalmazva. Mindennek módja, szabálya, előirt, feltételei vannak”. A népi értelemben vett gyógyító tudomány évezredek óta szájhagyományként szállt nemzedékről nemzedékre. Arra is vigyáztak, hogy egyazon családban maradjon.

Akadtak persze született tehetségek, vagy születésüknél fogva megjelöltek, pl.: a család hetedik gyermeke, a burokban született, vagy aki hat ujjal (táltos jelnek tartották még a csecsemő Ady Endrénél is), illetve foggal jött a világra.

A sámán, illetve táltos után a bába, majd a kovács következett, aki foglalkozása révén lett az egészségügyben illetékes. A bába elsősorban a szülés, a gyermekágy és a gyermekbajok körüli teendőket látta el, míg a kovács inkább „traumatológiával” foglalkozott. Az is nyilvánvaló, hogy

nemcsak egyik ember a másiktól, hanem egyik törzsbeli a másiktól sokat sajátíthatott el.

Őseink gyógyító szokásairól köteteket írtak össze. Részben annak bizonyítására, mit jelentett egy nép életében az életösztön és a tapasztalat. A régi javasember mesterien tudta megnyerni páciense bizalmát. A múlt népi gyógyásza maga is hitt abban, amit csinált. A maiakról ezt nem mernénk állítani.

A kereszténység felvétele után az ősi hiedelemvilág vallási elemekkel színeződött. Kialakult egy folklorisztikus érdekességű etnomedicinális hagyomány-rendszer, amelyet sem lebecsülni, sem túlértékelni nem szükséges.

A Batthyány család orvostörténeti szerepe

A fenti cím akkor is meglepőnek tűnhet, ha *Batthyány-Strattmann* László neve ma már a laikusok előtt sem ismeretlen (a Boldoggá avatásától függetlenül, amely kívül esik illetékességünk mezsgyéjén). Ugyanis a magyar főúri famíliák múltjában böngészve szembeötlő, hogy a '48-as vértanú miniszterelnök fel- és lemenő ági rokonsága három szempontból is a legek közé tartozik. Először: a lexikonok tanúsága szerint (8, 12) ez a család adta a legtöbb kiválóságot, szám szerint 25 történelmi személyiséget, bár ez az adat természetesen nem helyezi őket sem a Széchenyiek, sem a Rákócziak elé. Másodszor: lelki és magatartásbeli szempontból ez a család tűnik a legkiegyensúlyozottabbnak, -végletektől távolinak, s ez szintén csak minősítés nélküli megállapítás. Harmadszor: a Batthyány família visszatérően kötődik a gyógyítás történetéhez, vagyis századunk hercegi szemorvosának, a szegények orvosának karizmatikus személyisége és karitatív ténykedése egyáltalán nem előzmények nélküli. Olyannyira, hogy címerükbe illenének az orvoslás szimbólumai.

Az első, akiről szükséges szólnunk, a törökverő *Batthyány Boldizsár* (1543–1590), a császárváros közelében elterülő németújvári birtok gazdája. Pápista környezetében szívós protestáns, a kard, a toll és a könyvek forgatásához egyaránt értő tipikus humanista főúr. Németújvári udvarában vendégeskedett annak idején a kor legnagyobb növényteni tudósa (6), a németalföldi *Carolus Clusius*, vagy vallonosan *Charles de L'Écluse*, itt készült a híres *Stirpium* (5), valamint a világ első gombaatlása, amely hasonmás kiadásban néhány évvel ezelőtt újra megjelent (4). A hazájából elüldözött orvos-botanikusnak a gondtalan megélhetésen kívül rendelkezésére állott a bajvívó főúr ritkaságokkal teli füveskertje, egy bibliofil gyűjtő kivételes könyvtára és a kor legkiválóbb természettudósaival való többnyelvű levelezése. Személyes segítségként amikor ráért, maga *Batthyány Boldizsár*, állandóan pedig a szintén szenvedélyesen botanizáló *Beythe István* udvari prédikátor (7), a szép, színesen illusztrált *spórás növények* magyar nyelvű szignálója, akinek kis latin–magyar növényi nomenklatúrája (3) *Clusius* művének függelékeként egy antwerpeni nyomdából került ki, amikor a mester már végleg hazatért. A fűvészs–predikátor fia volt *Beythe András*, a *körmendi* Batthyány-birtok udvari lelkésze, buzgalmából készült *Méliusz Juhász* mintájára a második magyar nyelvű gyógyfüves könyv helyi kiadása (2). *Batthyány Boldizsár* tehát beírta nevét az európai orvosi botanika történetébe.

Sógornője, *Batthyány Ferencné* született *Svetkovics Katalin* már a gyógyító nagyasszonyok közé tartozott, ahogy azt a történelmi kalászatok szorgalmasan szedegető *Takáts Sándor* megállapította (14). A veszettségtől a fülbajok gyógykezeléséig minden medicinához értett, önzetlen tevékenységére *Magyary-Kossa* is utal (9). A következő században, újabb generációhoz sorolható egy másik *Batthyány Ferencné*, a szintén idegen hangzású nevet viselő *Lobkowitz-Poppel Éva*, a költő-hadvezér

Zrinyi Miklós ifjúkori nevelője. Gyógyító művészetének Magyary-Kossa külön fejezetet szentel, „tanultabb és keresettebb alig akadt nála a korban”, valamint „többen fordultak hozzá levélben, mint a leghíresebb bécsi orvosokhoz” (9). Ő maga is postai kapcsolatot tartott fenn tanult doktorokkal és önkéntes gyógyászokkal egyaránt. Levelezett a szemgyógyításairól híres *Pursius* Sámuel ausztriai úrral, még többen fordultak azonban hozzá segítségért. *Thurzó* György nádorispánnak a pozsonyi országgyűlésre személyesen szállított orvosságokat, *Zrinyi György* lábára fekélyflastromot küldött, *Pázmány Péter* hozzá fordult fulladás elleni medicináért. Ami azt engedi sejtetni, hogy a nagy ellenreformátor érsek írónak nem lehetett különös szerencséje az orvosokkal. Batthyányn *Poppel* Éva, a 17. század egyik nagyasszonya elsősorban mégis a nők, szülők és gyermekágyas asszonyok bizalmát bírta. Alig akadt főúri család, ahová ne ő küldött volna tapasztalt bábát, s ne az ő receptjei szerint kezeljék csöppségeiket. *Magtalanság* esetén ne ő adott volna tanácsot, a szüléstől független női bajokra fluidumokat és életviteli útmutatást. Úgy tűnik, egész életét kitöltötte a másokon való segítség szenvedélye, a totális karitatív ambíciót a herceg szemorvos valószínűleg tőle örökölte. Noha éppen három évszázad választja el őket időben egymástól. Természetesen *Poppel* Éva nemcsak a főúri családok bizalmát bírta, de levélbeli dokumentumok csak a kastélyok archívumaiban maradtak meg. Legalábbis Takáts Sándor és Magyary-Kossa közléseinek idejéig. No meg a Burgenlandban található bibliotékák polcain, mert a Batthyány-birtok jelentős része Trianon után, Ausztriához került.

A Batthyányaknál tehát családi tradíciónak számított a „szociális érzékenység”. *Poppel* Éva a cselédeként ugyanúgy gyógyította, udvarában külön gyógyfüves asszonyokat és bábákat tartott, minden rászoruló igyekezett segíteni. Jó szívének és tudásának kívül megvolt hozzá az anyagi lehetősége, ez a főúri família kivételesen jól tudott gazdálkodni.

A Batthyányak közül ki kell még emelnünk *Kázmért* (1807–1854), Kossuth hívét, *Vörösmarty* Mihály támogatóját, ‘49-ben a Szemere-kormány külügyminiszterét, aki birtokain óvodákat és iskolákat nyitott, *Rohoncon* gazdasági tanintézetet alapított, nagy könyvtárakat pedig a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta.

Batthyány-Strattmann László ősei között apai ágon két nagy mecénás (bár ez a hajlam szinte mindegyikben megtalálható), anyai ágon két gyógyító nagyasszony történeti tevékenysége ismert. Mármost az írott orvostörténelemből.

E családba született bele 1870. október 28-án az a *Lászlónak* keresztelt fiúgyermek, aki később a szembetegek és szegények orvosa lett, s valóban a szentek önzetlenségének szintjén művelte mesterségét. A família legnemesebb hagyományaiból egyedül a vitézséget nem örökölte, a bátorságot viszont igen. Mert amire vállalkozott, azt a legbátrabbakra valló eltökéltség nélkül nem lehetett volna végigcsinálni. Mint ismeretes, a szemorvosi oklevél megszerzése után előbb a *köpcsényi* birtokán, majd az 1914-ben hercegi címmel megörökölt körmendi udvarában szemkórházat létesített, ahová a

szegény betegek gyógyulni, a szakma kiválóságai csodálkozni jártak. *Grósz* Emil professzor 1917-ben a következőket írta: „az egész környékről jönnek a segítséget keresők. Déllelőttönként naponta kb. száz beteg fordul meg a rendelőben, melyben a herceg a hercegné segítségével gyógyít, látást ment meg, látást ad vissza. A háború alatt a kórház rögtön tartalékosztályokkal bővült, melyekben katonákat ápolnak. Kisgyermek-otthonába pedig a munkába járó asszonyok beadják nappalra gyermekeiket, hol őket jól táplálják, megfürdetik, tisztaságra szoktatják. S minderről *nagyon keveset tud a világ*. A herceg nemcsak vagyonát, nemcsak tudását, de szívét is a népnek áldozza: az igazi jótékonyt gyakorolja.

A hercegné nagyszámú család anyja, s emellett időt talál, hogy minden védettjét személyesen ápolja. A herceg nemcsak operál, nemcsak kötöz, hanem a hadbavonult körorvost is helyettesíti, ojt, sérültet el lát, szülónőnek segédkezik, a fertőző betegségek ellen a védekezést vezeti, szóval az orvosi tudományt nemcsak kedvből, hanem hivatásból gyakorolja” (13). Az amerikai *Posey* professzor is meglátogatta, ami azt jelenti, hogy az oftalmológia korifeusai nem a „különcöt” látták benne, aminthogy a tragikus sorsú *Pirquet* professzor is tudása, embersége okán fogadta barátságába. A háború alatt egy semleges ország orvosa, a derék svéd *Lindholm* doktor volt a segítségére, és az irgalmatlanul sokat dolgozó irgalmas nővérek (11). Köpcsény elcsatolásával a herceg a maradék Magyarországra költözött, de átjárt operálni. Hályogműtéti eredményeit *Csapodi* tanár is megcsodálta. Trianon előtt húsz, utána pedig tíz esztendeig állott a betegek rendelkezésére. Legendás volt sokoldalúsága, szűkebb szakmájától a legtágabb értelemben vett tudományok, mesterségek és művészetekig szinte minden érdekelte. E sorok írója is találkozott még esztergomi páciensével, akinek szaruhártyájából ő távolította el a *vasreszeléket*, s az utókezelésre szánt gyógyszerek receptjét ereklyeként őrizte. Szinte minden beteg a szentet látta benne.

Amikor 1931. január 28-án a bécsi *Löv* szanatóriumban örökre lehunyta szemeit, az egész ország gyászolta.

Vámosy professzor az *Orvosi Hetilap* hasábjain a következő szavakkal búcsúztatta: „*az orvoscollegákhoz fordulok, véssék jól lelkükbe példáját és igyekezzenek annak csiráját, magvát hatáskörükben mindenütt elhinteni: emberek szívében és közületek lelkiismeretében, hogy gyökeret verjen az ott Nemzetünk, szenvedő népünk javára*”. (19)

Az elmúlt évtizedekben, amikor egy vallásos főurat nem illett tisztelni, a helytörténészek és a burgenlandi magyarok tartották ébren emlékét. (1) Újabban itthon egyre több könyv jelenik meg róla, s nyugodtan állítható, hogy *Semmelweis* óta egyetlen magyar orvosnak sincs ekkora biográfiai repertórium.

A patinás nevű *Batthyány* család orvostörténeti szerepének ő a betetőzője. Egyedi eset, követhetetlen példa, mégis jó tudni, hogy létezett. Egy igazi orvos, aki emberségével nőtt óriássá.

IRODALOM: 1. A szegények orvosa. Batthyány-Strattmann László följegyzései. Eisenstadt, 1978. – 2. *Beythe András*: Fives könyv. Fiveknek és faknac nevökről... Németújvár, 1595. – 3. *Beythe István*: Stirpium nomenclator Pannonicus. Antwerpen, 1583. – 4. *Clusius*: Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historic. Bp., 1983. – 5. *Clusius*: Sarrorum aliquot Stirpium per Pannoniam... Antwerpen, 1583. – 6. *Gombocz Endre*: A magyar botanika története. Bp., 1936. – 7. *Gortvay*: Az újabb kori magyar orvosi művelődés és egészségügy története Bp., 1953. – 8. Magyar Életrajzi Lexikon, I. kötet. Bp., 1967. – 9. *Magyary-Kossa*: Magyar Orvosi Emlékek, III. Bp., 1931. – 10. Orvosi Hetilap, 1931. évfolyam. – 11. *Puskely Mária*: Dr. Batthyány élete képekben, dokumentumokban, történelmi mozaikkal. Bp., 1991. – 12. Révai Nagy Lexikona, 2. kötet. Bp., 1911. – 13. Szombathelyi Újság. 1917. jún. 20. – 14. *Takáts Sándor*: Magyar nagyasszonyok, I–II. Bp., 1926.

Az első magyar nyelvű orvosi könyv (1577) és első ismertetője:

Varjas Béla (1911–1985)

A címben szereplő személy „helyi értéke” aligha vitatható, de azért igen sajátosságos. Egyrészt fontos forrásként használt bölcsészeti kötetek [1, 2] a korszakos orvostörténeti felismerését meg sem említik (kivéve Klaniczay Tibor írását), másrészt a medicinális história szakavatott művelői alig tudnak, ha egyáltalán tudnak róla valamit. Tipikus „*se kint, se bent küszöbhelyzet*”, pedig az épületnek ezt a keskeny részét aligha lehet kikerülni. A Varjas Béla által ismertetett és 1943-ban kiadott „*XVI. századi magyar orvosi könyv*” [3] utóéletével és értékelésével többen foglalkoztak. Elég csak a filológus *Alföldi Rezső* [4], a pulmonológus *Kováts Ferenc* professzor [5], az orvostörténész *Fazekas Árpád* [6] és a marosvásárhelyi *Spielmann József* munkásságára [7] utalnunk. A jelzett „*Ars medica*” első ismertetőjéről az utóbbiak csak annyit tudnak, hogy létezett, de személye annyira rejtélyes, mintha kétszáz esztendővel korábban élt volna. Pedig Varjas Rudolf szeszipari vegyésznek Béla nevű fia száz évvel ezelőtt született Esztergomban, ahol szinte minden az egyháztól függött. Az oktatás mindenképpen.

A kisdíák a híres bencés gimnáziumba menet naponta haladt el a viszonylag épségben maradt vár mellett. A Lepold Antal vezette ásatások akkor még nem kezdődtek el, és nem állt még Balassi Bálintnak a szobra, de létezett a róla elnevezett irodalmi és művészeti társaság [8]. Fantáziáját a hazai reneszánsz költészet legnagyobb alakja hamar megbűvölte. Ez az élmény az egész életét végigkísérte és meghatározta. A nagy gazdasági világválság évében érettségizett, és mivel nem örökölte apjától a kémiai képletek iránti vonzódást, a műszaki egyetem helyett a bölcsészetre jelentkezett. Az elit helyre, a híres Eötvös Kollégiumba, ahová azonnal fel vételt nyert. Olyan tanárai voltak ott, mint *Gombocz Zoltán*, *Horváth János*, *Szekfü Gyula* vagy *Eckhardt Sándor*, azóta mind fogalmakká váltak. Majd 1934-ben szerzett magyar–német szakos tanári oklevelet; már akkor látszott, hogy „nem középiskolás fokon” fog tanítani. Még abban az esztendőben megjelent az „*Erdély és nemzeti irodalmunk egysége*” [9], 1935-től pedig az Országos Széchenyi Könyvtár sokat ígérő gyakornoka. *Klaniczay Tibor* szerint abban az időben nem volt Magyarországon textológia, így a már megkezdett Régi Magyar Költők Tára sorozatának folytatását órá bízták [10]. Erdélyi érdeklődésének köszönhető, hogy 1937-ben tanulmányutat kapott a Királyhágón túlra, különösen a kutatónak kincsesbányaként kínálkozó marosvásárhelyi Teleki-könyvtárba. A híres Téka őre akkor *Gulyás Károly* volt, aki korábban középiskolai rajztanárként a kiváló festőművész *Barcsay Jenő*t is felfedezte [11].

Ő hívta fel a fiatal Varjas Béla figyelmét egy ívrét alakú, közel ezer lapra terjedő kéziratos kódexre, amely kétszáz évvel azelőtt került Teleki Sándor gróf birtokába, tőle a könyvtárba. A rejtélyes kéziratról Gulyás tanár úr a *Magyar Nyelv* 1913. évfolyamában közölt néhány soros is-

mertetőt, de az talán a közelgő első világháború miatt teljesen visszhangtalan maradt. A tanár jó szemére vall, hogy azonnal felismerte a megfelelő embert az anyaországból jött kutató személyében. Aki az Országos Széchenyi Könyvtár közbenjárását kérve, a jónak éppen nem mondható magyar–román politikai kapcsolatok mellett is kölcsön kérte a vihar verte papírköteget (470 levél és 73 levélcsík). Restauráltatni és teljes egészében az akkor legkorszerűbb Leica-filmfelvételt készíteni róla, amelyet azóta az Országos Széchenyi Könyvtár kéziratára őriz. Korabeli mottója: „*Ars Medica az az olly könyv, melyben mindenféle nyavalyák ellen, melyek szoktanak történni az emberi testben, sok hasznos és gyakorta megpróbált Orvosságok találtnak. Melyet (először) öszve szedegedett Tudos emberek Observatiojokból Lentsés György, Wáradon 1610 esztendő: 26 Maii.*”

Az említett tudós emberek a következők voltak: *Aetius, Antonius Musa, Archigenes, Arisztotelész, Avicenna, Dioscorides, Galenus, Hippokratész, Mesue, Platon, Rhases és Trallianus, azaz Trallesi Alexander*. A XVI. századiak közül mindenekelőtt *Paracelsus, Matthiolus* és a francia *Jean Fernel*, ahogy azt Kováts Ferenc professzor bebizonyította. A kortársai közül a bolognai *Leonello Faventino: De medendis morbis* című műve. Az orvostörténelem klasszikusai az ókortól az újkorig, akiket egy laikus, de még egy borbélysebész is aligha olvashatott eredetiben.

Megnyerte hozzá báró *Kornfeld Móric* anyagi támogatását [5]. Ha többet nem tett volna, már ezzel is kiérdemli az utókor tiszteletét. De ő a lehetősége szerinti teljes munkára törekedett. Az első része a *Magyar Nyelv* című periodika 1940. évfolyamában jelent meg [12]. A történelem fura fintora, hogy pont az erdélyi bevonulásunk esztendejében.

Mit köszönhetnek az orvostörténészek ennek a derék filosznek? Azt, hogy hamar felismerte e kézirat jelentőségét, amely eddig még a nagy erdélyi orvostörténész, *Pataki Jenő* figyelmét is elkerülte [13]. Valamint „vegyészi pontossággal” elemezte, értelmezte ezt a nehezen olvasható manuscriptumot. A teljes szöveget 660 oldalon, az eredeti másolatával együtt, 1943-ban jelentette meg az *Erdélyi Tudományos Intézet*, amelyet aztán hamarabb értek méltatlan támadások, mint méltó elismerések. Érthetetlen ma is az *Orvosi Hetilap* ot szerkesztő *Vámossy Zoltán*, kitűnő farmakológus elmarasztaló cikke. Pedig az általa szerkesztett szakfórumban rendszeresen jelentek meg addig is orvostörténeti írások. Ítéletének summázata: „*Sajnáljuk és feleslegesnek tartjuk ezt az áldozatot különösen napjainkban, amikor nagyértékű tudományos munkák, nélkülözhetetlen tankönyvek csak miniszteri engedéllyel és kiutalt papíron jelenhetnek meg, nem is szólva a felére korlátozott és kéziratokban fuldokló időszakos szakajtóról. Őszintén szólva az orvostudomány szempontjából nem volt reá semmi szükség: mindnyájan tudtuk azt, hogy egy kicsit szégyenkezniünk kell a XVI. és szomszéd századok gyógyítástudománya miatt, ami nem igen különbözött a népies kuruzslástól*” [14]. Az elismerő cikkek sem maradtak el, ahogy az Dörnyei Sándor orvostörténeti bibliográfiájában olvasható.

Alföldi Rezső némi félreértéssel és nem kevés önérzettel az elsőbbség kérdését veti fel [4], bár

ő az *Ars Medica* erdőszentgyörgyi 1757. évi másolatát találta meg, tehát itt prioritásról nem beszélhetünk. Varjas Béla azt állapította meg, hogy a 470 levél és 73 levélcsik „... terjedelme már önmagában is figyelmet keltő. Igazi érdekessége és jelentősége azonban a mű tárgyában rejlik. Az egyetlen eddig ismert olyan magyarnyelvű munka, amely az orvosgyógyászat egész témakörét felöleli s minden tekintetben a korabeli tudományosság színvonalán áll. Nem Melius vagy Beythe-féle herbárium ez, még kevésbé a Frankovich Gergely-féle kuruzslókönyv. Az egykorú hazai latin nyelvű irodalomban is hiába keressük párját. Régi magyar orvosi irodalmunknak tulajdonképpen tártalan alkotása. Legközelebbi rokonának talán még Pápai Páriz Ferenc *Pax corporisa*, azaz az emberi testnek belső nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről és azoknak orvoslásának módjáról való *Tracta* (Kolozsvár, 1690) tekinthető, de az anyagának bőségét tekintve messze elmarad a XVI. századi elődje mögött”. Ugyanez a véleménye Kováts Ferenc professzornak. A Vámosy által felvetett papírszükség lehet kérdés, de a színvonal nem, itt az idős és tekintélyes orvostanár téved a kezdő filológussal szemben. Ezt jó tíz évvel később az erdélyi eredetű Kováts Ferenc professzor szintén megerősíti. Ahogy írja: „Lentsés György szorgalmas, jó kritikájú, értelmesen orvoskodó ember volt” [5]. A jeles professzor viszont Lentsés György orvosi végzettségét kérdőjelezi meg, holott a későbbi kutatók, Spielmann József és Fazekas Árpád ezt bizonyítottak tarják.

A szerző, Lentsés György személyét is először Varjas Béla vetette fel. A korszakot nagyon ismerő Veress Endrének a „*Báthory István király*” című munkájára [15] támaszkodva. (A lengyel király nevét mindkét változatban írják.) Amely szerint Báthori Kristóf leányának, Grizeldisznek, Zamojszki János lengyel kancellár menyasszonyának főszakácsmestereként kísérte úrnőjét Krakkóba. Nem említi személyét viszont a másik kiváló polonista, *Csorba Tibor* [16]. Abban az időben az orvosok gyakran töltöttek be más feladatokat, elég a diplomata *Gyulai Pál* személyére utalnunk. *Kemény Zsigmond* varázsolta pályafutását kétkötetes regénnyé [17]. Ugyanez mondható el a költő *Hunyadi Ferencről*, Báthori István lengyel király sikeres hadjáratainak megéneklőjéről. Korábban az unitárius *Blandrata György* töltött be fontos szerepet. Egy évszázaddal később *Vizaknai Bereck György* is kolozsvári diplomataként járt II. Rákóczi Ferenc udvarában [18]. Bár az *Ars Medica* első másolata 1610-es keletű, Varjas az idézett kortársak nevéből kikövetkezteti, hogy a mű a XVI. század közepén készülhetett. Ahogy később tisztázódott: 1577-ben. Létezik váradi, erdőszentgyörgyi és erdőszádai másolat, ahogy azt a nagy tekintélyű *Farczádi Elek – Szabó T. Attila* szerzőpáros megállapította, de nem kizárhatók még további lappangó példányok. Az *Ars Medica* utóéletét *Fazekas Árpád* dolgozta fel a legalaposabban, ismételni ezt nem állhat szándékunkban.

Visszatérve Varjas Béla személyére, nincs nyoma, hogy az orvostörténeti munkájával később foglalkozott volna. E sorok írójának birtokában van a Kováts Ferenc profeszszornak dedikált példány, tele levelekkel és különlenyomatokkal. De Varjas Béla kezétől származó nincs köztük, sem személyes

megbeszélési hivatkozás. Amikor a Radnóti Miklósnak dedikált példányt megmutattam neki, nem csillant fel a szeme. Sem szülővárosának neve hallatán, pedig koporsója, végakarata szerint, oda lett helyezve a családi parcellába. Közismert volt a zárkózottsága. Megtalálta és megszerkesztette a Balassi-kutatók bibliáját, a Balassa-kódexet [19], de előadást – tudomásunk szerint – soha nem tartott róla Esztergomban. Könyveiben mindig a Balassa-változat olvasható. Pályafutásának főbb állomásai: 1941–1945 között a *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban* dolgozott. Volt az *OSZK* főigazgatója, ahonnan 1957-ben politikai okból leváltották. Aztán a *Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének* az osztályvezetője. Szerkesztette a *Magyar Könyvszemlét*, szervezte a *Bibliotheca Hungarica Antiqua* sorozatot és elkezdte Petőfi Sándor műveinek a kritikai feldolgozását. Legfőbb segítője e téren a neje, *Nyilassy Vilma* volt. Nyugdíjba 1981-ben vonult, de tovább dolgozott. A Balassi-kérdés a sírig elkísérte. A bölcsészek ezt méltóképpen számon tartják.

A pályatárs, Klaniczay szerint rengeteget köszönhet neki a hazai reneszánszkutatás [10]. A magyar orvostörténet-írás is – tehetjük hozzá szerényen [20].

*

Az első hazai orvosi munka a marosvásárhelyi tékába gróf Teleki Sándor (1679–1760) hagyatékából került. Az egész mű egy kéztől származik, ez textológiai vizsgálattal bizonyítható. A papírlapok vízjeleiből azonosítható a XVI. századi eredet. Mindezeket már a fiatal Varjas Béla megállapította. Sőt az a feltételezése szintén beigazolódott, hogy igen jól képzett orvos írhatta, aki a kézen forgó klasszikusok: Hippokratész, Galenus, Dioscorides, Avicenna és Paracelsus munkásságát alaposan ismerte. Persze gyanús jelekre is talált, például ilyen közbevetésre, hogy „magam is kipróbáltam”, ám ezeket a névtelen szerzőnek tulajdonította. Ez a bőrkötéses kéziratköteg ismert volt a Teleki-tékában.

Varjas Béla erdélyi tanulmányútra ment és találkozott az idős tanárral, az ügy egyszerre jó kezekbe került. Már 1939-ben, tehát a II. bécsi döntés előtti esztendőben az Országos Széchényi Könyvtár támogatásával filmfelvételt készített róla, majd a Magyar Nyelv 1940. évfolyamában ismertette annak várható jelentőségét.

Varjas azonosító munkáját nagyon nehezítette, hogy az általa közölt példánynak nem volt címlapja, valamint több oldal hiányzott belőle. Lencsés György neve szerzőként, vagy másolóként akkor merült fel, midőn egyik nátha elleni recept végén azt olvasta: „én Lencsés György megpróbáltam és igen igaznak találtattott”. Természetesen a XVI. századi ortográfiával annyit azonban sikerült kideríteni, hogy az említett személy Báthori Kristóf leányának, Grizeldisz nevű úrhölgynek volt a főszakácmestere, így orvos nem lehetett.

Innen ered a másolás gyanúja. A csonka, első oldal nélküli kézirat alcíme: „Emberi Testnek betegségüknél való Orvosságok”. Mellette bejegyezve: Barakony Borbély János könyve. Az egyes fejezetek címei:

„Emberi Testnek betegségéről való Orvosságok”

„Testnek ékesítésére való orvosságok”

„Forróságokról avagy hideglelésekről valók”

„Dagadásokról és annak sebeiről valók”

„Fegyver avagy egyéb más lött sebekről és csontbeli nyavalyákról”

„Mérgező állatoknak megmarásáról, és egyéb mérgező dolgoknak ártalmait ellen”

A 113 évvel későbbi „Pax corporis, azaz az emberi Testnek belső Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről, s azoknak Orvoslásának Mójáról való Tracta” – a híres nagyenyedi polihisztor professzor, Pápai-Páriz Ferenc műve – valójában az első nyomtatott magyar nyelvű orvosi könyv. Beosztása a szervek szerint történt, hatodik fejezete „Az asszonyi-nemnek nyavalyáiról” szól. Mindkét mű kihangsúlyozza, hogy orvoshoz nem jutó, egyszerű emberek számára készült. Költői kérdés, hogy ismerte-e Pápai Páriz a Lencsés-féle kéziratot, egyrészt mert bizonyíthatatlan, másrészt mert a Pax corporis 14 kiadásának jelentőségét nem befolyásolja. Ellene szól, hogy Lencsés gyógyászati készlete jóval gazdagabb és változatosabb, holott fordítva lenne logikus.

Az csak természetes, hogy midőn a kolozsvári orvosi fakultást Marosvásárhelyre parancsolták, az egyetlen kiváló orvos történész professzora: Spielmann József és munkatársa, Lázár Szini Karola hamar felfigyeltek Varjas Béla kiadványára. További tanulmányozását már a helyszínen folytathatták. Közben az anyaországban sem felejtették el: székelyudvarhelyi Kováts Ferenc tüdőgyógyász professzor kimutatta, hogy annak legalábbis a pulmonológiai része Jean Fernel neogalenista francia orvosnak az *Universa Medicina* (1554) című könyvéből lett magyarítva.

Varjas még nem tudhatta, hogy a Teleki-tékában az *Ars Medica* egy XVIII. századi, erdőszentgyörgyi másolata is létezik, amelynek címlapján már olvasható Lencsés György neve. Erre először Alföldi Rezső hívta fel a figyelmet 1944 szerencsétlen esztendejében. Varjas visszakerült

Budapestre, részéről az „ügy lezárult”, ám úttörő érdemét minden későbbi kutató kihangsúlyozza. Ezt tesszük mi is, mert a filozok hajlandók róla megfedkezni. Nem így Szabó T. Attila és Farczady Elek, akik a Spielmann – Lázár Szini kutatópárossal tisztázták a könyv sorsát és a szerző kilétét.

Lázár Szini Karola derítette ki, hogy Lencsés György egy gyulaféhevári dokumentum szerint 1593-ban hunyt el, 63 éves korában. Tehát 1530-ban látta meg a napvilágot, de születési helye változatlanul ismeretlen. Tanulási fakultása szintén bizonytalan. A „Várad” előneve nemességre utal, ugyanakkor fontos támpont, hogy Marcello Squarcialupi itáliai orvos az 1581. évi római tartózkodása alatt említést tett egy „Dominus Lenczius” nevű magyar kollégáról, aki hólyagbajaival kínlódott az örök városban. Könyve ezt a betegséget nagyon részletesen már-már a személyes élmény hitelével tárgyalja, tehát logikusnak tűnik a két doktor azonossága.

A kérdés még izgalmasabbá vált, amikor 1972-ben egy Foris Zoltán nevű nagybányai főorvos ajándékba kapta és tovább adta a becses munka erdőszádai (Szatmár megye), immár harmadik változatát. Ennek címodalán szerepel az 1610. évi május 26-i várad dátum, amelynek azonosításában Jakó Zsigmond is részt vett. Mindezekből az következik, hogy csak a Varjas közölte példány eredeti, mivel a szerző 1593-ban meghalt, a másik kettő már másolat.

Lencsés György igen képzett orvos lehetett, ennek a másfajta udvari beosztása sem mond ellent. Báthori István erdélyi fejedelemnek, lengyel királynak például két orvosi végzettségű diplomatája, tanácsadója volt: Gyulai Pál, illetve Hunyadi Ferenc személyében. Az előbbi kalandos életét és tragédiáját Kemény Zsigmond írta meg kétkötetes regényében. Eredetileg a nagy ellenfél, Bekes Gáspár titkára volt, majd Báthori István pártjára állva elkísérte urát oroszországi hadjáratába, 1587-ben hazatért Erdélybe, Báthori Zsigmond főkamaraosa lett, végül Báthori Boldizsár megölette.

Joannes Sambucus, azaz Zsámboki János sem orvosként lett világhírű a XVI. századi Habsburg birodalom szolgálatában, hanem történetírói, könyvgyűjtői és könyvkiadói tevékenysége révén. Miért csodálkozhatnánk hát Lencsés doktor főszakácsmesteri beosztásán?

Varjas Béla éles kritikai érzékére vall, hogy a szerzőség mellett – feltételezések alapján – nem foglalt határozott állást. Megtették helyette nagy utódai, akik egyértelműen kihangsúlyozták a kézirat jelentőségét és első közlőjének vitathatatlan érdemeit.

IRODALOM

- Új Magyar Irodalmi Lexikon. 3. Akadémiai. Bp., 1994, 2216.
- A magyar irodalom 1919-től napjainkig. Szerk.: *Szabolcsi Miklós*. Akadémiai. Bp., 1966, 595.
- Varjas B.*: XVI. századi magyar orvosi könyv. Erdélyi Tud. Int. Kolozsvár, 1943.
- Alföldi R.*: *Ars Medica*. Irodalomtört. Közlemények, 1944.
- Kováts F.*: Jean Fernel hatása a gümőkór magyarországi korai irodalmára. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*. 19, 1960, 13–24.
- Fazekas Á.*: Lencsés György: *Ars Medica* című munkája (1577) sorsáról. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1988, 4, 431–445.
- Spielmann J.*: A közjó szolgálatában. *Kriterion*, Bukarest, 1976. 350.
- Leopold A., Homor I.*: *Esztergomi Kalauz*. Buzárovics, é. n.
- Varjas B.*: Erdély és nemzeti irodalmunk egysége. Bp., 1934.
- Klanczay T.*: Búcsú Varjas Bélától. *Élet és Irodalom*, 1985, május 3., 6.
- Péter Mihály* szíves közlése.
- Varjas B.*: Egy XVI. századi magyar nyelvű orvosi kompendium. *MNY*, 1940, 159–169.
- Pataki J.*: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből. *MATI*, Piliscsaba, 2004.
- Vámossy Z.*: XVI. századi magyar orvosi könyv. *Orv. Hetil.*, 87, 1943, 466.
- Veress E.*: Báthory István. Magyar Mickiewicz Társaság, Bp., 1937, 379.
- Csorba T.*: A humanista Báthory István. *Palladis*. Bp., 1944.
- Kemény Zs.*: Gyulai Pál. I–II. Pest, 1847.
- Vizaknai Briccicus György naplója. Történelmi emlékek. Pest, 1860.
- Balassa-kódex, bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi: *Varjas Béla*. Akadémia, Budapest, 1944.
- Szállási Á.*: Varjas Béla emlékezete. *Komárom Megyei Dolgozók Lapja*, 1985, 5, 13.

Árva Bethlen Kata (1700–1759)

Bár nem volt orvos, „csak” gyógyítással is foglalkozott, *Weszprémi* alapművében az orvosok közé érdemesítette. Egyik legkiválóbb szellemiségű kortársunkat, *Németh Lászlót* pedig egy gyönyörű tanulmányra ihlette. Az évforduló ürügyén a megemlékezést róla a fentiekre történt hivatkozásokon túl is indokoltnak érezzük. *Bethlen Kata* naplója több mint kétszáz év távlatából olyan etikai lényről vall, amely szakavatott tollból pszichológiai tanulmányt kívánna. A híres naplóiros család e női tagjában *Németh László* az örök *Antigonét* véli felismerni, *Kurátor Zsófi* 18. századbeli erdélyi rokonát, a nagy lélek sorsvállaló magányosságáért.

Bethlen Kata 1700. november 25-én született. 17 éves korában ment férjhez, de már két év múlva megözvegyült: férjét, *Haller Lászlót* a pestis ragadta el. Néhány év múlva újból férjhez ment (ezúttal *Teleki Józsefhez*), tíz év múlva a második férjét is elvesztette. Tengernyi baja közepette, amely e zaklatott korban reá szakadt „*Ez a tudománytámogató asszony mindenféle magyar nyelven irt s megkapható hazai könyvet lankadatlanul és költséget nem kímélve bármi áron megszerzett, s mikor már óriási mennyiségben voltak, halála előtt egypár évvel személyesen a nagyenyedi kollégium könyvtárába juttatott. Az orvostudomány tanulmányozására ösztönös érdeklődése vitte, s három híres orvosdoktornak, Kölesérinek, Simonyinak és Borosnyainak az oktatását véve igénybe, jeles ismereteket szerzett benne*” – írja róla *Weszprémi*.

Önéletírása „*Gróff Bethleni Bethlen Kata Életének maga által való rövid leírása*” címmel az év megjelölése nélkül, minden bizonnyal Szebenben jelent meg. E munkában a pestisről, valamint a saját betegségeiről a művelt ember szakszerűségével számol be. „*Azon 1734. esztendőben sok és terhes nyavalyákon mentem által... egy vagy két hét múlva, első advent vasárnap estve, a hideg kilelvén, az oldalfájásba estem. Kijött doktor Borosnyai Márton uram is, ki is rajtam eret vágott, mely volt kevés könnyebbségemre. Kedden estve más helyen ugyanazon oldalamban újabb pleuritis szökött, próbára ismét eret vágtak; de minden emberi reménség kívül voltam 15 napokon ...*”.

Érdekes, hogy az írás vágyától megszállott *Bethlen Kata* a mindenről beszámoló naplójában és leveleiben gyógyító ténykedését nem is említi. Pedig megőrzi azt egy, a halála után három évvel (1759-ben halt meg) kiadott gyászbeszéd és emlékvers:

*Tudta sok jó fűnek hasznos erejét is,
Gyógyítást gyakorlott gyakran még maga is.
Kivált szem fájdalmát böltsen orvoslotta,
Hályogot a szemről könnyen el oszlatta,
E hasznos tudományt neki tanította.
Más Doktorok között edgy jó Oculista,*

*Sokszor a betegek sereggel állottak,
Kik hozzája mentek, megorvosoltattak,
Messze földről néha oda hozattak,
Könnyebbülést véven rá áldást mondtak.*

Nem tudjuk, mennyi belőle a költői túlzás, de valóságmagvát a vers írója sok hálás gyógyulótól hallhatta, miként a kortárs *Weszprémi is*, ha a Succinctában két oldalt szánt *Bethlen Katának*.

Hippokratész Magyarországon

Egy közép-európai kis ország fejlődése a medicinában is más volt, mint a nyugat-európai. Igaz, Magyarország az Újkor legelején, a Hunyadiak idején még nagyhatalomnak számított, de ennek pont akkor vetett véget a mohácsi katasztrófa, amikor Bázeli főtérén az orvostudomány nagy reformátora, Paracelsus máglyára vetette a csálhatatlannak tartott addigi klasszikusokat (Galenosz, Avicenna, Szoranosz).

Mindenképp jellemző, hogy Hippokratész műveit nem szánta tűzhalálra. Másik érdekes egybeesés, hogy Kopernikusz és Vesalius korfordító művének évében /1543/ szűnt meg a Nagy Lajos király alapította pécsi egyetem, valamint került lófarkas lobogó az esztergomi várdomb kiemelkedő pontjaira.

Vagyis az orvostudomány megújulásakor Magyarországon már nem létezett egyetemi oktatás. Vándordiákjaink nyugat-Európa egyetemein tanultak, a pápisták a latin világban (Itália, Franciaország), illetve Krakkóban, míg a lutheránusok főleg Szászországban, a kálvinisták pedig Hollandiában, Svájcban és Angliában. Medikusaink az orvostudomány atyjának nevével tehát külföldön találkoztak először, de korántsem annyiszor, mint a Galenoszéval.

Érthető, hiszen a kor szemüvegén keresztül nézve ez utóbbi életműve sokkal nagyobbak tűnt. A bölcs Marcus Aurelius kedvelt orvosának volt önálló anatómiája, amely főleg állatboncoláson alapult, majd tévedéseit Vesalius oly látványosan cáfolta meg. Létezett kísérleti élettana. Ő mutatta ki először az uréterek lekötésével, hogy a vizelet nem a hólyagban, hanem a vesékben képződik, sok mindent tudott az emberi szervezet működéséről. Nagy elméleti felkészültségéből kitűnő klinikum következett, terápiában pedig a galenikumok ma is őrzik a nevét. De elmondhatjuk, szinte csak azok őrzik. Galenosz ékes hellén nyelven írt, amelyet könnyű volt latinra fordítani, míg a nagy Kos-i Mester műve, a Corpus Hippocraticum bizonyíthatóan csak a tanítványai vetették pergamen lapokra. Egyébként mind Galenosz, mind a pergamen a kisázsiai Pergamosz városában született.

Visszatérve a periklészi aranykor orvos óriásához, nevét elsősorban a híres esküszöveg, az aforizmái, illetve néhány klinikai fogalom / succusio hippocratica, mitra hippocratica, facies hippocratica / őrzik. Az első magyar orvos, akinek egyik művében a kosi Mesterrel találkozunk: Joannes Sambucus, azaz Zsámboki János. Híres, hosszú című könyve a „Veterum aliquot ac recentum medicorum, philosophorumque Icones”, röviden csak Icones, először 1574-ben jelent meg az antwerpeni Plantin nyomdában. Sikerét bizonyítja, hogy 1603-ban újra kiadták, s ennek reprint változata 1985-ben nálunk is napok alatt elfogyott. Az ókori és középkori medicina klasszikusainak képeit tartalmazza. Oly közismert, hogy szinte a világ minden orvostörténeti műve ebből kölcsönzi portrés illusztrációit. A kép-skála Hippokratésztól Vesaliusig terjed. Az előbbinek külön érdekessége, hogy egyéb ábrázolástól eltérően szakáll nélkül, protestáns papi ornátusban látható. A szakértők

szerint ez már a reneszánsz, illetve a reformáció ikonográfiai hatását mutatja.

A hazai, magyar nyelvű kéziratos könyvekben a klasszikus szerzők nevével alig találkozunk. Az első önálló, nyomtatott orvosi munka a Pápai Páriz Ferencé először 1690-ben hagyta el a kolozsvári nyomdát. A Pax Corporis első edícióját még újabb 13 követte. Népszerűsége példátlan az orvos-történetünkben. Apafi Mihály fejedelem udvari orvosa, a nagygyeddi Kollégium híres professzora Galenosz megállapításaira többször hivatkozik, de Hippokratész nevét hiába keressük.

A helyzet a 19. században változott meg, a Kos szigeti Mester javára. A soproni orvosi lapszerkesztő Wachtel Dávid 1843-ban adta ki Hippokratész híres aforizmáit, amelyet Töpler Károly 1847-ben megismételt. Az is érdekes, hogy a soproni orvos fordítása Temesvárott jelent meg, míg a Töpler Károlyé Sopronban. Nehogy elfogultságról essék szó. Harmadik kiadása 1881-ben név nélkül került a köztudatba. Galenosz-fordítást a Győri-féle bibliográfia nem ismer. Tihanyi Mór doktor könyve, az „Orvosi tudomány és orvosi rend története Hippokratész előtt” 1897-ben, a „Hippokratész élete és működése” 1898-ban jelent Budapesten.

Akkori kollégáink természetesen görögöt is tanultak, így nem szorultak közvetítő nyelvre. Egy másik orvos-történész, az élete utolsó éveit Párkányban töltő Wertner Mór főorvos mint genealógus, összeállította az Asclepiádok családfáját, melybe a Hippokratész többgenerációs familiájának leghíresebb tagja is tartozik.

Mégis igen érdekes, hogy a legteljesebb és legjelesebb könyvet róla nem orvos, hanem egy görög szakos bölcsész professzor írta. A neve Hornyánszky Gyula, a mű címe: „A görög felvilágosodás tudománya. Hippokratész” Budapesten hagyta el a nyomdát 1910-ben. Terjedelme és tartalma imponáló. Összesen 500 oldal, sajnos illusztrációk nélkül. A kitűnő monográfiát nehéz pár mondatban értékelni. Természetesen a három híres iskola: Kos, Knidos és Kroton szerepe kellőképp kihangsúlyozott. Görög műveltségű orvostörténészeink (Magyary-Kossa, Mayer Ferenc Kolos, Hints Elek) szívesen hivatkoznak rá.

Hippokratész műveiből az utolsó összefoglaló 1991-ben jelent meg, az előzőekhez hasonló sikerrel. Nemcsak a híres esküszöveg miatt. A hellén Mester nevét több változatban írják. Latinosan Hippocrates, görögösen Hippokratesz, de akadnak „öszvér” megoldások is.

Az orvosokat Hippokratész papjainak is szokás nevezni, ennél nagyobb elismerést sem az elnevezőről, sem az elnevezettekről nem lehet mondani.

Zsámboki Jánosnak, Miksa és II. Rudolf osztrák császár egykori udvari orvosának, történészének, könyvkiadójának és műfordítójának ikonográfiai munkája napjaink magyar művészeit is megihlette. Elég a kitűnő grafikus Kass János 12 gyönyörű metszetére utalnunk, amely Hippokratésszel kezdődik és Semmelweis Ignáccal végződik. A rézmetszetes mappából bélyegsor lett, a filatelisták nagy öröme. Kutas László szobrász pedig egy szép bronzérmét készített a szókratészi szép szakállas fejről.

1996. szept. 2–8. között tartották szülőhelyén, a kisázsiai partok közelében fekvő Kos szigetén a 35. nemzetközi orvostörténeti kongresszust. A házigazdák, élén Marketosz professzorral ugyancsak meglepődtek a magyarországi Hippokratész-kultuszon. Legalább annyira, mint mi, akik leülhettünk a Mester állítólagos egykori fája alá, sétálhattunk az aszklepeion romjai között, ahol egykor közel kettő és félezer esztendővel ezelőtt a gyógyítás művészetét tanította. Azt hittük, a Hippokratész-mítosz talán külföldön erősebb.

Vagyis a mai görögöktől nemcsak a turisztikai művészetét lehetne elsajátítani. A európai kultúrában és tudományokban szinte minden a hellénekkal kezdődik, mégis mindenki a „helyén van” a köztudatban. Kos szigete a mi Mekkánk, ahova illő egyszer elzarándokolni. Nemcsak az orvostörténet iránt érdeklődőknek. Repülőtere szinte világvárosi forgalmat bonyolít le. Arról nem beszélve, hogy szinte karnyújtásnyira van Rhodos szigete és a kisázsiai Ephesosz. Ahova sajnos, időhiány miatt nem jutottam el. A közhelyet újra tapasztalhattam: a személyes élményt sem az olvasmány, sem a film nem pótolja. Híres aforizmája ott a helyszínen igazán hiteles: „az élet rövid, a művészet örök, az idő mulékony, a tapasztalat csalóka, az ítélet nehéz”.

Kívánom minden kollégának, legalább egyszer részesüljön ebben a felejthetetlen élményben.

Nagybánya – orvostörténeti szemmel

A „magyar Barbizon”, a régi Szatmár megye eme festői fekvésű bányavárosa elsősorban modern piktúránk bölcsőjeként ismeretes. Ám kitűnő képekkel egyidőben, nagy emberek (is) születtek itt, elég Ferenczi Béni, Tersánszky Józsi Jenő, avagy éppen Németh László személyére hivatkoznunk. Nagybánya a hosszan tagolt megye keleti végének a központja volt, a megyei székhely pedig a nyugati részén elhelyezkedő Nagykároly, míg a legnépesebb város centrumban látható Szatmárnémeti.

Nagybánya és Felsőbánya terjedelmes uradalmak (Meggyesi, Drágfi) között húzódott meg, de gazdag aranylelőhelyei miatt a mindenkori uralkodó kizárólagos tulajdonának számított. Főleg a Hunyadiak és Bethlen Gábor alatt élte fénykorát, Magyary–Kossa többször utal fejlett közegészségügyi helyzetére, ami a sárga nemesfém rendkívüli fontossága miatt érthető. A bányászokat Szászországból hozták, szakértelmükre szükség volt, fürdők, húslátók és orvosok szolgálták a munkások egészségügyét, ahogy a város egykori német nyelvű irataiból kitűnik.

Orvostörténetünk holdudvarába mégis a Rákóczi-szabadságharc idején került. A kuruc generális Károlyi Sándornak háza volt a városban, ezért a legszorongatottabb időkben a bányaváros viszonylag biztonságos helynek számított. Nagy szükség is volt rá, hiszen 1707-ben Rabutin császári hadvezér zsoldosai feldúlták a híres nagyenyedi Kollégiumot. A diákok Pápai Páriz professzor vezetésével és Károlyi Sándor generális védelme alatt Szatmárra, majd Nagybányára menekültek. Itt lakott ugyanis Pápai Páriz tanártársának, Enyedi Istvánnak az édesanyja, így részben a Károlyi-kúria, másrészt Enyediék háza közel két esztendeig nyújtott menedéket a bújdosóknak. Önhibáján kívül a bajból gyakran a békétlenségbe került Pápai Páriz szinte valamennyi könyvcíme azért is kezdődik talán a „Pax” szóval, amit csak nagy ritkán sikerült megtalálnia.

Szatmári száműzetése alatt írta a Pax crucis című művét, a Dávid-zsoltárok Béza-féle változatának fordítását. „Kezdettem Szathmárt a bújdosásában, 10. decemb. 1707. Végeztem N. Bányán, 30, Pug. 1708”-olvashatjuk a százötvenedik zsoltár után. A várost végleg 1709-ben hagyták el és tértek vissza Nagyenyedre. Nagybánya (latinul Rivulus Dominarium) egyébként nem volt számára ismeretlen hely. Amikor 1672 tavaszán peregrinációba indult, március 21–28. között itt tartózkodott. „Voltam az Pávai Andrásné asszonyom és fia, Várad István uram házánál, kik jó szívvel fogadtanak, mint a Sunamitis, úgy tartott, fogadott és bocsátott házául.” Pontos és megható útinaplója szerint. Megfordult Nagybányán ebben az időben Vizaknai Bereck György is, később Köleséri Sámuel, mint Károlyiné Barkóczi Krisztina kezelőorvosa. A szatmári béke után (ahogy Acsády Ignác írj a) Károlyi Sándor telepítési és birtokpolitikája, valamint keménykezű járványbiztosi ténykedése nélkül, a Tiszántúlon Erdélyig alig maradt volna ember. Ez utóbbit Magyary-Kossa is alátámasztja a Magyar Orvosi Emlékek II. kötetében.

Így lesz a Vezérlő Fejedelmet „eláruló, birtokszerző, labanccá vált főúrból” (a kuruc kliséjét nem a marxista történetírás készítette) maradékot megőrző réalpolitikus. Berend T. Iván akadémiai elnök szavaival „Károlyi Sándor 1711-es megalkuvása, az adott helyzetben és lehetőségek közepette nagyon sikeres kompromisszum volt”. A 18. század első felében keveset olvashatunk Nagybánya egészségügyéről. Hacsak azt nem, hogy a rossz termékek következtében többször fenyegette éhínség a bányászokat, s amennyiben a járványoknak kedvező tömeges testi leromlás nem következett be, újfent a Károlyiaknak köszönhető. Ingyen szállítottak gabonát és vágómarhát a bányavárosba. Említésre méltó orvosról 1773-ig nem tudunk. Ekkor került a Fernezelyi patak völgyébe, a királyi kamarai és a városi főorvosi hivatal élére a fiatal Rácz Sámuel, aki 1777-ig töltötte be ezt a tisztséget, ám rövidesen olyan tekintélyre tett szert, hogy útja egyenesen a Nagyszombatból Budára áthelyezett orvosi kar kötelékébe vezetett. Mint ismeretes, ő lett az első magyarul előadó tanár. Nagybányán írta az Orvosi oktatás, mellyben a leggyakrabban és legközönségesebb belső nyavalyáknak jelei és orvosságai leiratnak (Buda, 1776) című könyvét, de megfigyelte és leírta a bányászok között gyakran előforduló kólikaszerű betegséget. Ehhez tudnunk kell: amikor a bányák „aranytartalékai” lassan fogytak, előtérbe került az ezüst-, majd az ólomkitermelés. Mindkét fém nem kevésbé fontos az aranynál, amellyel persze újat nem mondhatunk. Mindazonáltal Nagybánya a 19. században érlelőhelyként vesztett a korábbi jelentőségéből. A városnak ekkor már van nyilvános jellegű, valamint külön „Bánya- és Kohómunkások” kórháza. Vízellátását a közeli Gutin hegység forrásaiból csatornázással biztosították.

Akadnak nem orvostörténeti jellegű momentumok, amiket a krónikás nem tud említetlen hagyni. Pl. ez a királyi érdekeltségű, hivatalaiban német nyelvű bányaváros volt az első, amely Kossuth Lajost díszpolgárává választotta. Vagy ne szóljunk róla, hogy Petőfi Sándor 1847 szeptemberében Erdődről Koltóra menet e városban töltötte nászéjszakáját! Végül itt élt huzamosabb ideig Kemény Zsigmond, s írta meg a „Zord idők” című regényét. Ha még hozzászámítjuk: itt született Lendvay Márton, a század legnagyobb magyar színművésze, az Erdélyszéli bányavárosban kultúrtörténetünk egyik fényes fókuszát csodálhatjuk.

A kiegyezés után, majd a kapitalizmus kialakulásának kezdetén gazdaságilag a központi fekvésű Szatmár-Németi vette át a vezetőszerepet, a megyeszékhely mégis Nagykároly maradt. Nagybánya–Felsőbánya–Kapnikbánya munkaerőigénye megnőtt, ami egyrészt a szabadságharc veszteségei, másrészt a lassan kezdődő, de gyorsan folytatódó kivándorlás következtében demográfiai eltolódáshoz vezetett. Ez a környékbeli falvakban már korábban bekövetkezett.

A város festőiskoláját már említettük, ugyanakkor, vagyis a századfordulón a város orvostörténeti csodát is produkált. Egy Kazay Endre nevű fiatalember 18 éves fővel beállt gyógyszerészgyakornoknak, s minden módszeres tanulás, iskolai képzés nélkül, a napi nem kevés teendői közepette összeállított egy négykötetes gyógyszerész lexikont, amely a kor követelményeinek

kitűnően megfelelt. Azaz, hogy a címe megtévesztő: „Gyógyszerészeti Lexicon az összes gyógyszerészeti tudományok encyclopediája” nem fejezi ki a négy kötet valódi tartalmát, mert valójában sokkal több annál. Alfabetikus sorrendben nemcsak a gyógyszerek kémiai képletét, hatásmechanizmusát és gyógyászati indikációit közli, hanem egyben belgyógyászati kompendium és orvostörténeti enciklopédia is. Abul-Kaszim arab sebészorvostól Semmelweis Ignácig minden jelentősebb orvos életrajzát megtaláljuk a drogok, képletek, betegségek és egyéb medicinális fogalmak meglepően szakszerű magyarázatai között.

Nézzük, mit ír 1900-ban egy istenháta mögötti autodidakta gyógyszerészgyakornok a legnagyobb magyar orvosról. „Semmelweis Ignác orvosprofesszor, az antisepsis tanának tulajdonképeni, Lister előtti föllállítója (lásd Antisepsis), szül. 1818. júl. 17. Budán, megh. 1865 aug. 14. a bécsi elmekórházban, de holttestét 1891-ben hazahozták s a Kerepesi-úti temetőben helyezték el. Semmelweis eleinte jogot tanult, de kedve az orvostudomány felé hajtotta s 1844-ben Bécsben orvosdoctorrá avatták. Rokitansky és Skoda mellett mint szülésmester működött, majd irigyei üldözése elől Pestre kellett jönnie, ahol a Rókus-kórház szülészeti osztályának lett a főorvosa s itt mondta ki a gyermekági láz kóroka gyanánt az apró microorganizmusokat.” Tekintsünk el most a pontatlanságoktól! Vajon hány vidéki orvos tudott volna akkor hasonló hangnemben szólni a tragikus sorsú magyar szülészprofesszorról?

Harmadéves gyakornokként már megjelent a Gyógyszerészeti Hetilap hasábjain „A chinin sók optikai tulajdonságai” című közleménye, de gyógyszerészeti szóetimológiától a színelméletig annyi mindennel foglalkozott, hogy joggal illette őt később Winkler Lajos professzor „a magyar Scheele” jelzővel. Miután mindketten zseniális autodidakták voltak. A Studény–Vondra-féle farmakológia-történet pedig a magyar gyógyszerészet „Petőfijének” nevezi. A nyilvánvaló túlzás ellenére mindkét állításban van valami igazság. A Nagybányán megjelent négykötetes gyógyszerészeti lexikon leginkább a Hollán Zsuzsa akadémikus szerkesztésében megjelent (Bp. 1967–1973.) négykötetes Orvosi Lexikonra emlékeztet. Nem méltatlan elődje. Csak a költséges képillusztrációk hiányoznak. Ám, ha arra gondolunk, hogy mindezt egy autodidakta gyógyszerészgyakornok egymaga készítette, belekalkulálhatjuk a medicina és farmakológia hallatlan fejlődését, akkor is zseniális teljesítménynek kell minősítenünk. Winkler professzor hasonló véleményétől függetlenül.

A fiatalon elhunyt Kazay Endrének, a híres debreceni Kazay Sámuel oldalági leszármazottjának további sorsa már nem kötődik Nagybányához. Az aranybányászok és festők városához, ahol, ha rövid ideig is, de egykor Pápai Páriz, Rácz Sámuel, valamint őmaga alkotott. Hallatlan művet egymaga, 24 éves fővel. Tőle tudjuk, hogy a magyar Pasteur-intézet „prof. Hőgyes Endre vezetése alatt áll. A védőoltások ingyenesek, a halálozás 1%”. Kortörténeti dokumentum és orvostörténeti forrásmunka, egy oklevél nélküli nagybányai gyógyszerészgyakornok tollából. Talán fölösleges a „magyar Scheele” jelző, saját nevét írta be gyógytörténetünkbe.

IRODALOM: 1. Vizaknai Briccius György naplója. (Pest, 1860). – 2. Gróf Károlyi Sándor önéletírása. II. (Pest, 1865). – 3. Kazay Endre: Gyógyszerészeti Lexicon. I–IV. (Nagybánya, 1900–1901). – 4. Dézsi Lajos: Pápai Páriz Ferenc. (Bp., 1899) – 5. Magyary Kossa: Magyar orvosi emlékek. II. Bp., 1929. – 6. Borovszky Samu: Szatmár vármegye (é. n.). – 7. Studény – Vondra: Hírneves gyógyszerészek. (Bp., 1929). – 8. Nagy Géza: Békességet magamnak, másoknak (Bukarest, 1977). – 9. Berend T. Iván: A felzárkózás esélyei. (Mozgó Világ, 1985. 11. sz.)

Egyik korai természettudományos könyv

Bertalanfi Pál: Világnak két rendbéli rövid ismerete (Nagyszombat, 1757)

Komárom tudománytörténeti múltja még kiaknázatlan, különösen a „Mindenes Gyűjtemény” (1789) előtti időké. Ha hozzászámítjuk, hogy a nagyszombati egyetem csak 1770-ben egészült ki természettudományos karral, a teológiai gondolkodást meghaladó minden művet fokozottabb figyelemben kell részesítenünk. Akkor is, ha papok írták, s megpróbálták összhangba hozni a teremtés bibliai magyarázatát a mérhető természettudományos eredményekkel. Másfél százados lemaradásunk ezen a téren is nyilvánvaló. A Napközpontú (heliocentrikus) világkép csak Kepler 1600 körüli fellépésével lett végleg elfogadott, s hazánkban 1750 körül kezdtek terjedni az egyházi iskolákban a Földközpontú (geocentrikus) szemléletet meghaladó tankönyvek. Erdély előbbre tartott, a peregrinus protestáns diákok már korábban magukkal hozták Hollandiából és Angliából a korszerű kartéziánus eszméket.

A jezsuiták konok konzervativizmusa közismert, műveltségük azonban sohasem volt vitatható. Tudták, ha szellemi versenyben akarnak maradni, Kopernikus és Kepler eredményeit be kell illeszteni a teremtés rendszerébe. A közeli Győrben egy Horváth György nevű protestáns pap 1755-ben kiadta a „Természetnek és kegyelemnek oskolája” című könyvét, amely meglehetősen pontossággal és szemléltető ábrákkal tárgyalja Ptolemaios, Tycho de Brahe és Kepler világképét. Egyértelműen megállapítva, hogy Földünk forog a Nap körül és nem fordítva.

E könyv megjelenése után helyezték a komáromi jezsuita gimnázium élére Bertalanfi Pált, a rendkívül képzett paptanárt, nyilván Horváth György hatásának ellensúlyozására. Két esztendő múlva, azaz 1757-ben meg is jelent a „Világnak két rendbéli rövid ismerete”, a több mint ezer oldalas csillagászati és geográfiai könyv, amelyben a nagy hármas (Ptolemaios, Brahe és Kepler) ábrája szintén megtalálható, kiegészítve a holdfogyatkozást magyarázó asztronómiai rajzzal. Pontatlanságát is érdemes idézni: „Ptolomoeusnak vélekedésével éppen ellenkezett Copernicus Miklós Lengyelországban Vármai Kánonok, mert ez Krisztus születése után 1600. eszt. táján élvén és írván, a napot teszi vala a' világnak mozdíthatatlan közép pontyául és a „föld is a Plámétákkal egyetemben a nap körül forogna ...”.

Egyrészt tudjuk, Kopernikus 1543-ban halt meg, új kort nyitó művének megjelenési évében. Mellesleg említjük, hogy ekkor került Esztergom török fennhatóság alá. Bertalanfi leírása is azt bizonyítja, Kopernikus világképe csak Kepler híres törvényeinek hitelesítésével lett elfogadott. Hogy lengyelként említi, szintén adalék egy sokáig tartó hovatarozási vitához. A „forogna” feltételes módja szintén fontos, mert a föld forgása csak kevesek számára volt evidencia. Megdöbbenő óvatosság, ha elgondoljuk, hogy Kepler a közeli Prágában az osztrák császár csillagászaként (és asztrológusként) dolgozott.

A Föld gömbölyű voltának bizonyítására megemlíti Candish angol hajós példáját, aki 1586-ban 777 nap alatt körülhajózta Földünket.

A későbbi fejezetekben többször idézi Comeniust, annak „Orbis Pictus” című munkáját, de (miként a Horváth György) az orvosi műveltsége is meglepő. A görög Hipokratesz, az angol Willisius, a holland Huygens neve egyaránt megtalálható az Érzékszervek című fejezetben. A könyvnek több mint kétharmada földrajzi és történeti ismereteket tartalmaz. Egész nyugodtan nevezhetjük természettudományos enciklopédiának, a „szépséghibája” csak az, hogy 100 évvel fiatalabb, mint Apáczai Csere hasonló jellegű, de művészebb tipográfiájú munkája. Csakhogy Apáczai Csere művét ma Magyarországon (és a külföldi magyarok között) minden kultúremler ismeri. Bertalanfi könyve viszont egy gyakorlott orvostörténésznek is meglepetés.

A geográfiai rész valamennyi ismert kontinensre kitér. Hazánkat megyénként ismerteti. Például Esztergomot az alábbiakban: „Esztergom Vármegye, mellynek fő és Érseki városa Esztergom, vagy Istrogranum, a’ hol Sz. István első magyar király megkeresztelkedett, van a’ Duna partyán magas hegyen erős vára-is, mellyben valaha márvány kőből egy Királyi Templom nem kevésbé tündöklött, de most annak romladékfából és Bakats Tamás Érseknek építéséből csak egy kápolna látszik”. Továbbá: „Komárom Vármegye azon névű fő városáról vette nevét, azon város megint a’ Komárusoktól, úgy – mint egy Scythiai nemzetről nevezett ... van győzhetetlen vára és Deák Iskolája-is.” Tata város névéredete viszont a délibábos szőfejtőkére emlékeztet, István király az atyját, Geyzát tatának hívta, ebből származna a városnév. Ezt viszont mi írjuk feltételes módban. Végezetül: tény, hogy Bertalanfi könyve Komáromhoz kötődik, ám egy jezsuita csak a saját, nagyszombati nyomdájukban adhatta ki. Tipográfiája nem oly változatos, de nem is marad el sokkal az Utrecht-i mögött. Kötése tipikusan „jezsuita”, vagyis ízlésesen aranyozott.

Az első hazai egészségügyi jogszabálygyűjtemény (1770)

A XVIII. század a felvilágosodás és a nagy járványok kora. Az ipari forradalom után e két nagy történelmet befolyásoló erő találkozására szükségszerűen segített egy új, az eddiginél szervezettebb, az urbanizálódás kívánalmainak jobban megfelelő közegészségügy létrejöttét, és a hathatósabb követelmények írásbeli megfogalmazását.

Franciaországban az enciklopédisták működése e téren is nagy hatású volt, különösen Diderot-é, aki a csecsemőhalandóság csökkentésétől a kórházak korszerűsítéséig szorgalmazta a természettudományok felhasználását. A polgári forradalom során a Convent Guilloin doktor kezdeményezésére 1790-ben létrehozta a Comité de Salubrité-t, amely az egyetemi oktatástól a közegészségügy megreformálásáig új alapokra helyezte a francia egészségügyet Angliában Richard Mead 1720-ban tette közé „Short Discours concerning Pestilential Contagion and the Methods used to prevent” c. munkáját, amelyben elsőként közöl fontos és hatásos javaslatokat a kontinens felől fenyegető járványok elszigetelésére, okulva a XVII. századi londoni pestis tapasztalataiból. Ez volt az alapja az 1776-ban kiadott „Wealth of Nations” intézkedéseivel együtt a Szigetország közegészségügyének, míg 1820-ban meg nem alkották a Constitutional Code-ot.

Ausztriában Johann Peter Frank „System einer vollstandigen medizinschen Polizey” c. korszakalkotó műve, a német államokban pedig Wolfgang Thomas Rau működése jelentett minőségi újat a közegészségügy fejlődésében.

Magyarországon a helyzet lényegében eltérő és kedvezőtlenebb volt. A Rákóczi-szabadságharc bukása után – amelyben nem kis szerepe volt a kuruc seregeket megtizedelő járványoknak – a legyengült, kivérzett ország az Osztrák Birodalom önállóság nélküli örökös tartománya lett. Irányítója és ügyintézője az 1723-ban kinevezett Helytartótanács, amelynek keretében egészségügyi bizottságot hoztak létre. Még ugyanebben az évben az ottomán birodalom felől betörő nagy pestisjárvány elleni védekezés céljából III. Károly elrendelte, hogy „... az egyes hatóságok kebelében is alakíttassanak az ott állomásozó katonaság tisztjeiből és a hatóságok küldötteiből álló egészségügyi bizottságok, amelyek a helyi viszonyoknak megfelelő javaslatokat, intézkedéseket megtéve, jelentéseiket az udvari kancelláriához és a helytartótanácsához adják be...”.

Ezt a bizottságot Mária Terézia 1766-ban rendeletileg megszüntette és az egészségügyi kérdéseket a teljes tanács elé utalta.

Nagyon fontos volt az 1752-ben megjelent királyi dekrétum, amely előírta a megyei orvosok alkalmazását. Ezek után parancsoló módon jelentkezett egy országos érvényű egészségügyi jogszabály megszerkesztésének szükségessége. Az első tervezetet Perbech Károly, az egészségügyi bizottság tagja készítette el 1755-ben. Végleges szövegét az 1770. szeptember 17-én kibocsátott királyi dekrétum, alapján adta ki a Helytartótanács 1770. október 4-én kelt 4689. számú határozatával.

Ez a rendelet a Generale Normativum in Re Sanitatis néven vált közzismertté. A latin nyelvű szöveg kidolgozója Sgolanics József, Pozsony város főorvosa, aki a helytartótanács tagjaként már korábban kísérletet tett egy magyar tudóstársaság létrehozására. A Generale Normativum jól beleillett azon nagyszabású közegészségügyi rendteremtésbe, amelyet Gerard van Swieten, a nagy szervező kezdeményezett. Teljes latin szövegét a Linzbauer-féle Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae II. kötete közli.

A sokat idézett általános bevezető után az első rész a provinciák megóvásáról szól. „Azokkal a provinciákkal, ahol fertőzőes járvány dühöng, szerfelett óvatosnak kell lenni, az egészségügyi tanácsot pedig minden esetben helyileg kell megválasztani, ami leginkább megfelel a tartományi kormányzás érdekeinek.”

Nagyon fontos rész az orvosok hivatali szabályzata, amely előírja, hogy „... senkinek sem szabad megengedni az orvosi hivatás gyakorlását, hacsak az örökös tartományok valamelyik egyetemén, melyen orvosi fakultás is van, doktori fokozatot nem szereztek, vagy magyarországi viszonylatban a tőlünk kapott, vagy adandó leirattal nem lettek igazolva”.

Különös hangsúlyt helyez az orvosok etikai magatartására. „Az orvosok legyenek titoktartók, egymás között békességesek, a tanácsadásban türelmesek. A betegeket a legnagyobb szeretettel szolgálják. Súlyos ok nélkül az orvos házon kívül nem éjszakázhat. Ha mégis, akkor tartózkodási helyét háza népének mondja meg. A betegeket egyenlő szeretettel, megkülönböztetés nélkül kezelje, akár gazdag, akár szegény.”

A sebészekre – lévén akkor még a felcserség külön szakma – külön rendelkezések vonatkoztak. „Súlyos esetben, mikor a sebészek az orvosok tanácsa nélkül ténykednek, az orvos beleegyezése nélkül belső orvosságot ne alkalmazzanak. Ha a sebészt az operációval a tisztiorvos bízza meg, azt késedelem nélkül az anatómia szabályai szerint végezze el és az illetékes hatóságnak jelentést küldjön róla.”

A gyógyszerész „... nem adhat orvosságot a betegeknek orvosi rendelet nélkül”.

Nagyon szigorú intézkedések vonatkoznak a bábákra, „ha megfelelően esküjükről, tettel vagy tanáccsal segítséget nyújtanak abortus végrehajtásához”.

A főszabályzat második része a határzárakra, a veszteglő intézetekre és a fertőtlenítő intézkedésekre vonatkozik. A török birodalom felől jövő személyek, állatok és áruk legrövidebb veszteglési ideje 21 nap, amely pestis idején 42 napra emelhető fel. Mindezek elrendelését szintén a Helytartótanácsra keresztül kellett az udvari kancelláriának jelenteni.

A Generale Normativum in Re Sanitatis az 1848-as függetlenségi törekvésekig maradt érvényben, alapszelleme azonban napjaink egészségügyében is fellelhető.

Egy ismert egészségügyi tanköltemény ismeretlen kiadványa (1770)

A cím azonnal módosításra szorul, XVII. századbeli fordításról van szó, a szabatoság mértékével és az önállóság értékével. Magyarítója *Felvinczi György*, életéről sok kalandot és kevés konkrétumot tudunk. Volt szegény diák, módos pedagógus, torockói rektor, kolozsvári alszolgabíró, majd a császári udvarban tolmács. Állítólag ő kért *Lipót* császártól a kolozsvári állandó színház felállításához engedélyt, megszervezte a színtársulatot, adómentességet szerez, legfőképpen pedig színjátékokat.

Ez mind izgalmas kultúrhistoriai adalék, de bennünket közvetlenül nem érintő. Az orvostörténet azért ismeri, mert korán lefordította a „*De conservanda bona valetudine Liber Scholae Salernitate*” c. higiénias poémát, az „*Angliai Országban levő Salernitana Scholának Jó Egészségrői való megtartásnak módgyáról írott Könyve*”-t, amely (először) Lőcsén jelent meg 1694-ben *Brewer Sámuel* nyomdájában. A zárójeles „először” azért szerepel, mert valamennyi átnézett bibliográfia. (*Győry, Szinnyei*) ezt ismerteti. Nemkülönb az újonnan kiadott lexikonok, valamint a *Felvincziről* szóló írások. A verses könyv 103 négysoros latin nyelvű strófából áll, találmra idézzünk belőle. Például a divatos érvágásról „*Sangvine subtracto, sex horis est vigilandum, Ne somni sumus laedat tibi sensile corpus. Ne nervum laedas, non sit tibi plaga profunda: Sangvine purgatus, ne carpals protinus escas*”.

Felvinczi fordításában:

„Mikor eret vágatsz, igen vigyázz arra, hat óráig tested, hogy ne add álomra. Seb ne légyen mély, be ne hasson ínra, ételt se végy hamar, a vér bocsájtásra.”

Tűrhető fordítás, amiben valami feltűnő. A latin strófák 14 szótagosak és rím nélküliek, míg a *Felvinczié* 12 szótagszámúak és aaaa rímképletűek. Nem nehéz ráismerni *Gyöngyösi István* hatására, akinek a „*Porábul megéledett Phoenix*” c. éposza egy évvel előtte ugyanabban a felvidéki nyomdában jelent meg.

*Felvinczi György*nek „*A jeles Procuratoriának illendő dicséreti*” c. verséhez *Ajtai István* írt üdvözlő verset, amelyet *Stoll Béla* közölt le az ItK 1954-es évfolyamában.

A vers 11. strófája a következő méltatással szól:

„A Salernitana Angliai Schola,

Egészség tartásról mely verseket ír:

Ez még Magyar nyelven nem vala fordítva, Azt is fordította Magyar Rhythmusokra.”

Más egészségügyi tankölteményt is írt az előszó szerint:

„Letötte versekben a négy Complexiót, SangVis, Scolerából és Phlegmából állót, A Melancholiat, e háromhoz valót, Mit adott természet ezekben rosszat s jót.”

Ajtai is követi a *Gyöngyösi-féle* verselési példát, ez utóbbinak azonban *Stoll* szerint az eredetije ismeretlen. Véletlenül a kezünkbe került egy egészségügyi verses könyv, amelyet 1770-ben Ko-

lozsvárt adtak ki és kísértetiesen emlékeztetett *Felvinczi* fordítására. Az azonossági gyanú a fordító feltüntetésének a hiányával merült fel. Összehasonlításukkor kiderült, *Felvinczi* fordításának anonim kiadásáról van szó, azzal a különbséggel, hogy a latin eredeti kimaradt (a címből is), valamint az erdélyi kiadásban már nem szerepel a patrónushoz címzett verses bevezető. Nyilván akkor már a szerző nem élt, nem volt szüksége istápolásra. A névtelen kiadványok akkor nem voltak szokatlanok Kolozsvárott, 1775-ben jelent meg „*Házi Különös Orvosságok ...*” címmel *Juhász Máté* minorita szerzetes egészségügyi könyve „*Az Orvosok nélkül szűkölködő betegeskedőknek vigasztalásokra ...*”.

Az 1770-es kiadású *Felvinczi-féle* kolozsvári tanköltemény-könyv eddig ismeretlen volt, *Magyary-Kossa* is csak a lőcsei kiadásból idéz egy strófát. Verselésére a Gyöngyösi-hatás vitathatatlan, az első azonos megjelenési helytől függetlenül. Újbóli megjelenésében nem tudni, mennyi a lokálpatriotizmus szerepe. Sok nem lehet, mert a genius loci dicsőségére a fordító nevét feltétlenül feltüntették volna. Nem a kegyelet, hanem a hasznosság elve diktálhatott. Ami csak emeli értékét a most már két kiadványban ismert salernói szellemű egészségügyi oktató strófáknak.

Az első magyar nyelvű gyermekorvosi könyv (1771)

A gyermekgyógyászat aránylag későn vált ki az általános medicinából. Története nyomon követhető, „szakirodalma” fellelhető, jelentőségét minden kor orvosa átérezte, de a tehetetlenség tudata talán itt hatott leginkább bénítólag. A születendő nemzedékekre olyan súllyal nehezedett a természetes kiválasztódás szeszélye, amelyet kilendíteni a gyógyítás felhajtó ereje alig-alig tudott. A közegészségügy fejlődése hozta az első nagy változásokat. A dátumokhoz ragaszkodó történetírás korszakváltónak jelöli meg az 1764-es évet. Ekkor jelent meg a svéd *Nils Rosén* „De morbis infantum” c. műve, az első mai értelemben számított csecsemő- és gyermekgyógyász szakkönyv. Azon szerencsés könyvek egyike, amelynek jelentőségét azonnal felismerték pro vagy contra prioritási viták nélkül került az őt megillető helyre, a vezető világnyelvekre hamarosan lefordították, s vitathatatlan hivatkozási alap lett a később megírt művekhez.

Előzményeket keresni egy tudományhoz az ó-és középkorból mindig csábító és hálás feladat. Mert a görögök, zsidók, rómaiak és arabok természetes eszét és kitűnő megfigyelőképességét semmi nem kerülte el. A nagy klasszikusokra tisztelegve hivatkozni olyan orvostörténeti kényszerérzet, amely alól mentesülni csak azon keveseknek adatik meg, akik közhiedelem-rengető újdonságokra bukkantak. Mivel e sorok írója nem tartozik közéjük, azért engedtessek meg dióhéjban összefoglalni a pediátria szakirodalmának előtörténetét, ahogyan azt összeolvasni sikerült.

Az indus írásokban gyakran emlegetett orvosi szó a Gandalama, amely a nyaki scrofulosisnak felel meg. A tbc-vel való összefüggését is felismerték. *Hippokratész* könyve a Fogzásról már szabályos szakkönyv, benne többek között leírja a diftériát. Kr. e. 260-ban jelent meg *Demetriosz* „De morbis puerorum” c. műve, amely összefoglaló felsorolása az akkor ismert gyermekbetegségeknek. *Archigenész* az agyhártyagyulladásról írta le szakszerűen.

A nagy római orvosok közül *Celsus* foglalkozott a száj aphtháival s a köldök betegségeivel. *Soranos* és *Galenos* leírják a fejlődési rendellenességeket, felismerték a táplálás jelentőségét és annak összefüggését a betegségekkel. *Aetius* megemlíti, hogy a túltáplálás görcsökre hajlamosít.

A mózesi törvények közegészségügyi jelentősége jól ismert. A bagdadi *Rhases* himlőről és kanyaróról írott könyve századokon át volt tankönyv, átmentője és továbbfejlesztője az ókori medicinának.

Eike von Repkow műve, a „Sachsen-spiegel” (1221) már leírja a csecsemő hangjának diagnosztikus jelentőségét. A XIV. századbeli „De aegritudinibus puerorum secundum Barbatum” c. kéziratban fennmaradt könyv 60 fejezetben tárgyalja a gyermekkor betegségeit és gyógykezelését. A fiumei *Paulus Begallardius* „Libellus de aegritudinibus infantum ac remediis” c. műve 1472-ben jelent meg Páduában. A következő évben jelent meg Augsburgban *Bartholomeus Metlinger* „Eyn vast nützlich regiment der Jugen kinder”, majd 1483-ban *Cornelius Roelan* „Über

Kinderkrankheiten” c. öszszefoglaló műve.

Az időben és térben eléggé tágas, de eredményeikkel garantáltan rangos nemzetközi „élmezőny” mögött mi magyarok, *Neuhold János Jakab* „Fundamentumos Oktatás, miképpen kellessék a’ Gyermekkel és más felnevelkedett személyekkel a’ Himlő és Kanyaró előtt, benne és utána bálni” c. művét tartjuk számon, amely 1736-ban jelent meg Sopronban. Első gyakorló gyermekgyógyászunk *Windisch János Theofil* volt.

Weszprémi István könyve 1760-ban jelent meg Kolozsvárott. Címe: „A’ Kisded Gyermekeknek neveléséről való rövid Oktatás, mellyben elől adatik, miképpen kellessék azokkal bálni születésektől fogva három esztendős korig. Hozzá adattal a’ végin az egészségnek a fenntartására és a’ hosszú életnek a megnyerésére tartozó szükséges Regulák.”

A fenti magyar nyelvű művek gyermekgyógyászati vonatkozásokkal bírnak, a legelső magyar nyelvű, kifejezetten szakkönyv azonban *Csapó József* munkája a „Kis gyermekek Isputálja” (1771). A patrónusokhoz írott előszavában magyarázza a szerző: „E’ végre ezen kis Magyar Munkámat-is (melly ezen nyelven még soha nem láttatott) sok munkával el-készítettem, és ímé világosságra botsátani kívántam ...”.

Az előszó után a kisgyermek testének a felnőttétől való különböző voltát tárgyalja *Albinus* leydeni professzor munkájára hivatkozva. (A’ kis Gyermeknek Természeteknek Rövid Magyarázattya.) A könyvecske 106 oldalon mintegy 110 betegséget ismertet, magyaráz és lát el gyógyító utasításokkal. A felosztásban alig tapasztalható rendszer, többnyire ötletszerű. Se szeri, se száma az ajánlott gyógynövényeknek, külön felsorolva tehetősebbeknek és szegényeknek, bőségesen élve a népi gyógyászat tapasztalataival. Csak párat említünk az érdekesebbek közül. Kancsal gyermek szemére pl. átfürt dióhéjat kössenek, hogy azon keresztül tudjon csak nézni. A nyakon levő kelésekre a következőket ajánlja: „Szegény ember Ros lisztet téjjel meg-gyúr vagy lenmag olajjal, s reá teszi ... ha már meg-ért a kelés s még fel lehet fent nevezett szerekkel kifakasztani, fel kell aztot metzeni azon helyen, melly leg-lágyabb, és fejesellő bőrű”. A vérhasról a következőket írja: „Sokáig tartván ez, a’ gyermekek tőle el-fognak, meg-görbülnek, lábaik megdagadoznak ... a sok benne levő bűzhödt és savanyú nedvességek okozzák, és ha Dajkájok-is has-menésben vagy vér-hasban vagon”. A könyvben egyetlen rajz található: „Mindazonáltal két esztendős leánykában is találtatott egy kis gesztenye nagyságú s formájú egész kő, mellyet emlékezetemre nálam tartok, és ímé amint kezemnél vagon ide le-rajzolom”. Bélférgességre a következőket ajánlja: „A’ szegény ember Foghagymát főz édes tejben ‘s azt itattya a’ gyermekével... Végbélben mulatozó sok apró férgek azaz fejer kukatzok olajos crystélyek által kitisztulnak, a’ minémű a’ keserű mondola olaj”.

A függeléknek hozzá csatolt „Rövid Oktatás, Elsőben: Az újjan született kis gyermekkel való Bánásról” szól, abban főleg a tisztaságot hangsúlyozza. „Másodszor: Az újjan született kis gyermeknek Tsets szopásához való szoktatásáról... Harmadszor: Az nem rég született gyermeknek

Tsetstől lehető elválasztásáról” ... ad megszívlelendő tanácsokat.

Utolsó oldalain a „Hasznos Regulák” 42 pontban foglalja össze „Mellyeket a’ kis Gyermeknek nevelése végett közleni kívánok”, így pl.: „Jobb a’ kis Gyermeknek édes Anyyok tejét szopni, mint másét ... Hamar ha lábra állíttják, a’ gyenge portzogó forma tsontotskák meg-hajlanak, ‘s görbe lábai lesznek ... bort ártalmas nékiek adni, pálinkát pedig vagy égett bort még ártalmasabb, úgymint: mellyek nem tsak nevelkedésekben meg-akadályoztatják, de elméjekben meg-tompulása is következik ezekből, el-annyira, hogy ember korokra is ostobák maradnak”.

Csapó József könyve 1794-ben Pesten is megjelent latinul „Valetudinarium infantile Hungaricum novum” címmel.

A nagy jelentőségű mű szerzője Győrött született. Egyetemi tanulmányait Németországban, Svájcban és Franciaországban végezte. Mintegy 32 éven át volt Debrecen városának physikusa. Az említett gyermekgyógyászati műve Szatmár megye székhelyén, Nagykárolyban jelent meg. E városkában a legelső nyomdát *gróf Károlyi Ferenc* alapította, Pap István tipográfus segítségével. Megvették a lőcsei Brewer-féle, fölosztatott nyomda gépeinek egy részét. Felállításához az engedélyt 1755-ben *Mária Terézia* adta, de minden megjelent műről mintapéldányt kellett küldeni a Helytartótanácsnak. Ezen nyomdában jelent meg 1771-ben *Csapó* könyve, *Markowski Márton* Szatmár megyei Physicus Ordinarius segítségével.

Egy adott mű értékét nem mindig a benne foglalt megállapítások időtálló voltának részaránya határozza meg. Az úttörő érdeme elévülhetetlen, járatlan csapáson minden utánajövőnek könnyebb dolga van.

Nagykároly (orvosi) könyvkiadása a XVIII. század második felében

A nyomdatörténet a nagyfokú centralizáltságig több kiadási bravúrt ismer, amelyek a tipográfiai remeklés és a hozzáértő kiválasztás (esetleg mindkettő) méltán becsült mintapéldányai. Elég hirtelenjében a korábbi Misztótfalusi, vagy a későbbi: gyomai Kner nyomdára hivatkozunk mint a legismertebbekre és a legkiválóbbakra, de nyilván nem az egyedüliekre. A fentieknél a tartalom és a forma, a betűmetszés és a mű magas igényvel egészítették ki, majd hogyanem feltételezték egymást.

Voltak azonban a könyvkiadásnak utóbb eléggé nem méltányolt, de elfelejteni nem engedhető háttérbeli szereplői, akik komoly anyagi áldozatokkal segítették Gutenberg találmányát közkinccsé sokszorosíttatni. Ezek voltak a nyomdapártoló mecénások. A XVII–XVIII. századi (vagy még korábbi) magyarországi nyomdák nem lehettek rentábilis üzleti vállalkozások, ezért a kellő olvasó polgársággal nem bíró, szétszórt mezővárosokban lehetetlen lett volna egy-egy kultúrapártoló mecénás beleegyező támogatása nélkül tartósan működtetni. Ilyen volt generációkon át a partiumbeli nagykárolyi Károlyi család, akik többek között a kultúratámogatással igyekeztek vezekelni a szatmári békét megkötő ősük „bűnéért”, amit az utókor sokáig nem volt hajlandó leírni a számlájáról. Holott történelmi tény, hogy a Nagykaroly-környéki birtokot nem Károlyi Sándor kapta a nagymajtényi fegyverletételért, hanem fia, Ferenc vásárolta 1747-ben II. Rákóczi Ferenc sógorától, Aspremont gróftól. Ezért írja joggal az 1963-ban kiadott Magyar Irodalmi Lexikon Károlyi Sándorról: „A kiegyezés útját kereste, ő tette le a fegyvert a szatmári béke megkötése után. 1711 után grófi címet kapott, bár nem lett az udvar embere. Leveleit magyarul írta. Nagy összeget költött kulturális és szociális célokra”.

Károlyi Ferenc a mintegy másfélszáz éven át közel ezer könyvet kiadó, de 1752-ben felosztatott lőcsei Brewer-féle nyomda egy részét vásárolta meg és állíttatta fel Szatmári Nagy Pap István tipográfus segítségével. Az engedélyt a császárnőtől 1755-ben kapták. Népmvelési szándékát bizonyítja a nyomda 1756-os első kiadványa: „Magyar-ország versekben való le-írása, mellyeket az oskolákban tanuló nevendékeny ifjatskák taníttatásokra, rendbe szedett Pap István”. Rövidesen fenyegető bonyodalmak keletkeztek a nyomda körül. A városhoz közeli Fény községben plebánoskodei Gerstocker Antal alesperes a nyomda ténykedése miatt feljelentéseket küldött az egri érsekhez. Károlyi sógora, Rác Demeter írta a következőket: „Az fényi pribék valamit csak observál, mindent hírré teszen. Az typographiában is bément s azt mondotta, hogy akasszák fel, ha ő kegyelme aztat el nem pusztítja! Már tartok tőle, ha csak valami elejét az méltóságos cancelláriusnál nem veheti Excellentiád, itten pediglen olyan szükséges volna, mert csak ábéczés könyvet sem kaphatnak az tanuló gyermekek számára.”

Országos híre lett rövidesen a nagykárolyi nyomdának, és a fiókban heverő könyvkéziratok Szatmár megye székhelyére kezdtek vándorolni. Így került oda Csapó József debreceni főorvos gyer-

mekgyógyászati szakkönyve, amely 1771-ben jelent meg a „Kis gyermekek Ispotalja” címmel. „E’ végre ezen kis Magyar Munkámat-is (melly ezen nyelven soha nem láttatott) sok munkával elkészítettem, és ímé világosságra bocsátani kívántam” – írja a szerző a bevezetőben. A kis könyv teljesen eredeti, Csapó semmilyen külföldi mintát nem vett alapul. A 81. oldalán olvasható egy etnográfiai érdekesség, miszerint a morbilli az Alföldön veres-himlő, a Dunántúlon pedig kanyaró néven szerepel.

Az első orvosi könyv sikerén felbuzdulva Marikowzki Márton (előbb Zemplén) Szatmár megyei főorvos lefordította a svájci Simon André Tikkot: „Avis au peuple sur la lanté” 1760-ban kiadott művét, „A néphez való tudósítás miképpen kellyen a’ maga egékkégére vigyázni” címmel. Az ajánlásban írja a fordító: „Serkentett engemet gyakorta Excellentiád ..., hogy ezen jelen levő Orvos könyvet a’ frantziából magyarra fordítanám ..., mivel hogy nyelvünkön még-ilyetén könyv nem találhatik...” Marikowzki noha dicséretesnek mondja Pápai Páriz Pax corporis-át, nem tartja alkalmasnak a nép felvilágosítására. Úgymond „ebben sok nyavalyák, de Csak igen röviden íratlak-meg; úgy hogy innét az együgyű nép a’ betegségnek különböző állapotfát semmiképpen meg nem ismérheti”. Ugyanakkor felette dicséri van Swieten intézkedését „a’ ki a’ Kalendáriomokból, az ég nézéséből való tsélsap jövendülést kihagyatta, melly tsak a’ tudatlanságot ’s onnan eredendő könnyű hívést, babonaságot és az egészség dolgában a’ bal ítéletet neveli”... Külön felhívja az iskolamesterek, a papok, az uraság és a tehetősebb emberek figyelmét, hogy ebből a könyvből igyekezzenek szakszerű tanácsokat adni a rászorulóknak, így sok bajnak vehetik elejét. Mert a paraszt jobban vigyáz a lova egészségére, mint a sajátjára.

A rendkívül ízes szatmári nyelvre alkalmazott hétszázoldalas könyv külön érdekessége a himlő beoltásról szóló, mintegy harmincoldalas toldalék, amely ha fordításban is, de jóval a Jenner (1798), Bene Ferenc (1802) és a Lenhossék (1829), tehát a vakcináció előtti himlőirodalom egyik első magyar nyelvű dokumentuma. „A’ himlő bé oltása abban áll, midőn olly személyek, a’ kin még a himlő nem volt, bőrit felvágván, abba a sebecskébe, más himlős személyből vött érett himlő genyetséget, eresztnek, és így azon betegséget véle közlik, s’ egy emberből másra mint egy által palántálják ...” Lajstromot közölt a londoni kórházakból, ahol a természet szerint megbetegedettek közül minden kilencből kettő halt meg, a beoltottakból 345-ből csak egy. Hangsúlyozza, hogy csak egészséges oltható, nagyon lényeges az adó és a kapó kiválasztása, valamint a félelem eloszlatásával a lelki előkészítés. Sok helyes megfigyelés és okos tanács idézhető a Tissot–Marikowzki-könyvből. Különösen a dietetikai részek. Jóllehet nem orvosoknak írta, azok is nagy haszonnal forgathatták.

A könyv 1772-ben jelent meg, tehát Károlyi Ferenc halála után. Fia, Antal, méginkább örökölte a mecénás hajlamot. Egyebek között két nagy dolog fűződik a nevéhez. A saját költségén kezdte lecsapoltatni a maláriaefészkes Ecsedi lápot, valamint nehéz esztendőkből Nagybánya bányászait mindig ő segítette ki olcsó gabonával.

A harmadik orvosi könyv tizenegy év múlva, 1783-ban került ki a nagykárolyi nyomdából. Szinten úttörő mű, az első magyar nyelvű fürdőorvosi könyv. Írója a szép francia nevű, horvát érzelmű *La Langue János*. Címe: „*A Magyarországi orvos vizekről és a' betegségekben azokkal való élésnek szabott módjairól a szegényeknek kedvéért*”.

A mű a szerző szerint sem eredeti, hanem a bécsi Johann N. Kranz vegytan tanárnak a „*Gesund-Brunnen der Oestereichischen Monarchie. Wien, 1777*” c. művéből egyes részeket szóról szóra vett át. Kranz nyomán felsoroltnak „Azoknak nevei, kik a Magyar Országi orvos vizeknek egybeszedésén a' többi között leg inkább munkálkodtak: Ádámi Pál Orvos Doktor, Vietoris Ionathán a Sopronyi Iskola' Rektora, Vietoris Dávid Eperjesi Orvos, Engel Iakab Orvos Doktor, Winterl Iakab Budai Orvosi Tudománynak Prof ekkora... stb”. A vizek analízisét nagyrészt ez utóbbi végezte. Sok hasznos javaslatot tesz a szerző a bevezető részben. Javasolja, hogy lehetőleg mindig felcser legyen a fürdőben megvizsgálni, hogy ki fürödhet és ki nem. Undort keltő bőrbajokkal ne menjenek közös medencébe! Tiltja az akkor divatos, mértéktelen köpölyözést és érvágást a fürdőkben.

A könyv első része a savanyú vizekről, a második a fürdőkről szól. Pl. a Komárom Vármegyei Almási víz: „Ditsértetik a' tagoknak erőtlenségeikben, reszketésbenn, sugorodásokbann, tsipőtsont fájdalmábann; májnak, lépnek, vesének és béleknek dagadásaikbann, hypokondriábann, vizelletnek bontakodásábann; arany érnek, anyaméhnek fájdalmibann, rühbenn efféle nyavalyák bann . . . Vizsgálta a neves Torkos Justus János”.

A könyv végén főleg hashajtó, kólika elleni és klistélyozáshoz használható gyógyszereket sorol fel.

A nyomda nem sokkal élte túl Károlyi Antalt. Megszűnt 1799-ben. Kiadványai között az orvosi könyvek mellett klasszikusok (Cato, Phaedrus), vallási tárgyú művek és Révai Miklós nyelvészete szerepelnek.

Nagykároly alig félszázéves nyomdatörténetének e három úttörő orvosi könyvét nem lehet nem sorolni a könyvkiadás meglepő érdekességei közé. Ritka nemes szándékú mecénásokat dicsérnek, és három kitűnő orvost, akik megtalálták az alkalmat, hogy a szegény rászoruló népnek a saját nyelvén könnyen érthető egészségügyi felvilágosítást, ha úgy tetszik preventív szemléletű népszerűsítő tudományos oktatást és hasznos tanácsokat adjanak.

Marikowzki szatmári szövegének szépsége ma is megejtő, a himlőre vonatkozó igen érdekes toldalékról pedig a különben bőséges variolatörténeti irodalmunkban eddig még nem találtam említést.

Hatvani István beszámolója a pozsonyi tanácskozásról, 1782-ből

A magyar oktatás történetében közismert tény, mekkora jelentősége volt a *Mária Terézia* által kibocsátott 1777. évi *Ratio Educationis*-nak, miként az is, hogy ez a rendelet a protestáns iskolákat hátrányosan érintette. Ahogyan az *Lósy-Schmidt Ede* kitűnő Hatvani-monográfiájában olvasható: „*Mária Terézia halála és II. József császár trónra lépése után... a császár a protestáns sérelmek meghallgatását rendelte el. Abban a küldöttségben, amely a protestáns egyházak vallás- és iskolaügyekben való szabadsága érdekében járult Bécsben a császár elé, a világi részről kiküldött Domokos Lajos főbíró mellett Hatvani István képviselte az egyházat.*”

Évekig tartó tanácskozások indultak ekkor, mivel a kormány a *Ratio Educationis*-t a protestáns iskolákra is ki akarta terjeszteni. Az 1782-ben, *II. József* által Pozsonyba összehívott országos tanácskozáson, amelyen *Skerletz Miklós* helytartótanácsi tanácsos elnökölt, megint *Hatvani István* képviselte – *Domokos Lajos* főbíróval együtt – a tiszántúli egyházkerületet. Hatvani közel három hónapig, 1782. február 21-től május 17-éig tartózkodott Pozsonyban. Erről az útjáról készült 263 rhénes forintról szóló számadását 1782. augusztus 13-án nyújtotta be az egyházkerületnek. (1)

Úgy gondoljuk, talán érdekes lehet az alábbi beszámoló, amelyre utalást sem a kitűnő *Lósy-Schmidt*-kötetben, sem *A Debreceni Református Kollégium története* című könyvben nem találtunk. (2)

A három oldalas – birtokomban lévő – autográf levél szövege a következő:

„*Poson. d.12. Mart ii. 1782.*

Perillustris et Generose Domine Domine mihi

Colendissime!

Mivel mind Ns. Báró Ráday, mind Tek. Generalis Beleznay Ő Nagyságok ma fognak itten leveleket venni arról, hogy mivel itt mi szorítatunk arra, botsátkozunk bele a dolgokba, tehát a minapi Pesti determinatio (3) szerint, szükség hogy mind két részről itt legyenek az uraink. Velünk itt a Prof. Úr igen keményen bánt és szállani sem engedett a házánál, azután a' sessioba (4) valamivel lágyabban traktált, de 3. óráig maga beszélett. Ma (?) lett a mai Protocollatio (5) indultunk (?) az úr Domokos az Urakat accidállya(?) most M.Generalisnak, mert ma voltunk először Commissioba (6). Nékünk a magunkéntülis semmi instructionk (7) nincs, sem arra nem vagyunk autorizalva (8), hogy nevekbe agaljunk (9). De itt ezekről hallani sem akarnak, és tsak azt felelik, sua Majestas praecipit, unum et alterum solum el utrqve parte audiri debere, non statum vel conspicuissimo nomen status, ut inauditum nec ferre possunt. 2. suam Augustissimum Majestatem vette, ut quanto citius hoc

negotium de scholis vernaculis terminetur et introducetur, hocce feni duo nobis mandata praebenda sunt Aug/ustissimi/ Imperatoris 3. deferre se termino non posse nec velle, quia solum est executor, non autem interpres mandatorum regionum. (10) Mi attól tartottunk, ha nagyon inhaereálunk a dilatationak (11), majd úgy repraesentálnak (12) bennünket, mint akik tsak tergiversálunk és subterfugiumnokat keresünk (13) minden ok nélkül, és ezt sokszor repetálta a praeses (14) úr, ámbár mentségünkre egy szót sem engedett szállani ill/ustrissimus/ Sherletz Úr.

Azért szükség, hogy a Deputatus Urak mennél előbb ide jöjjenek: hogy az Öreg Úr nem jöhet, hátha az Ifjú Úr nagysága ide jönne? Fieret itineris quoque compendium is. (15) Mi okai ne legyünk, ha a dolog mi általunk nem jól esik. Tartottunk attúl is, hogy O Felségétől neheztelést vagy többet veszünk a dilatatio (16) sürgetése által. Mi mondtuk scholae vernaculae et litterariae apud nos nexae sunt Latinis, quoad religiosa, eaque divelli non posse. Studia vero altiora amplioem disquisitionem et tempus justum requirere (17) De minden mentségünk hasztalan volt és tsak a' mondott: most quoad scholas vernaculas vel nationales debere non coluescere. (18) Már lássák a mi Uraink, akarnak-e recurrálni. (19) Ő Felségéhez a dologba ut plene audiamur (20) vagy nem? De nekünk nem volt tanácsos, hogy mindjárt az első sessioba ilyen dolognak emlegetésével magunkat gyűlöltségbe hozzuk. Gondoltuk, ezekre lesz ezután is idő, és ámbár sokakat olvastunk, de még elég sokan vagynak olvasni valók, hogy addig az Uraink itt lehetnek mind két részről, míg azokat a sok projectumokat (21) meg olvassuk. Eddig is éjjel nappal dolgoztunk, addig is leszen dolgunk. Azért írtam ezt az Úrnak As nem Ns. Generalis Ő Nagyságának, hogy sokunktól ne vegyen egyszersmind levelet. Benzúr uram velünk volt ma a sessioba. Oly reggel írtam e levelet, hogy az Úr mind kettőjünkkel Ő Nagyságokkal leveletem mentül előbb közölhesse. Talán leszen ebbe valami, ami a másikba nem fog lenni. A sessio 2 óra után solválódott (22), a posta mindjárt megyen, így a Debreczennieknak 's másoknak ott tsak az holnapi postával írhatunk, de előbb Pestre akartuk meg írni dolgainkat, hogy az Uraink tudják meg, mibe legyen itt a dolog.

Én nem tudom mire vélni, hogy ámbár énnékem meg is ígérték T Prof Uraimék, hogy reflexióikat fel fogják küldeni quoad studia, scholas in quantum religionem concedant (23), de mind eddig egy sor írásokat sem vettem. Holott jó lett volna, ha nem tsak Debreczenbül, de Patakrúl, Lossontzrúl, sőt a Duna melléki superintendentziákbúl is ezen dolgokba observatiokat (24)tenni 's fel is küldeni, mert nem tsak egy oskolánk van, sem kettő, a dolog mindnyájunkra tartozik. A Méltóságos Urakat mind két részről alázatosan tisztelem, magamat pedig favoriba (25) ajánlom, maradok az Úrnak kész tisztelő' szolgája.

Hatvani István m. p." (26)

A levélből egyértelműen kiderül a felekezeti diszkrimináció. Ezért, hogy Lósy-Schmidt így ír:

„1785-ben Hatvani készíti Domokos Lajossal együtt a helvét hitvallásúak, báró Prónay Gábor és Podmaniczky Ádám pedig az ágostai hitvallásúak elaborátumát, amelyben a két egyház az 1777-ben Magyarországon bevezetett tanrendszer ellen, főként azonban a katolikus igazgatók felügyelet, valamint a tantárgyak, könyvek stb. tekintetében való egyöntetűség ellen foglal állást.”

Az egyenjogúsításra való törekvés eredményeit Hatvani már nem érte meg, ám levele hű képet ad a magyar protestantizmusnak erről a nehéz korszakáról.

*Jegyzetek a tanulmányhoz:*⁸

(1) Lósy-Schmidt Ede: *Hatvani István élete és művei 1718–1786*. Debrecen, 1931. 109.

(2) Barcza József (szerk.). *A Debreceni Református Kollégium története*. Magyar Református Egyházi Zsinati Irodája. Bp., 1988.

(3) határozat

(4) ülésen

(5) beiktatás

(6) küldöttségben

(7) utasításunk

(8) felhatalmazva

(9) tárgyaljunk

(10) Őfelsége azt írja elő, hogy mindkét felet meg kell hallgatniok, de a tényállást, még ha a legnyilvánvalóbb is, hallatlanba kell venniök, és meg sem állapíthatják. 2. Ő Császári Felsége úgy rendelkezett; avégett, hogy ez az anyanyelvi iskolákkal kapcsolatos ügy végre lezáruljon és bevezetésre kerüljön, a tárgyban Őfelsége két utasítást is ki fog adni 3. A határidőt kitolni ő nem tudja, de nem is akarja, hiszen ő csak a királyi rendelkezések végrehajtója, nem pedig értelmezője.

(11) Ragaszkodunk a halasztáshoz

(12) állítanak be

(13) kitérünk és kibúvókat keresünk

(14) ismételte az elnök

(15) az útja is megrövidülne

(16) halasztás

(17) Az anyanyelvi és tudományos iskolák nálunk is egyben vannak a latinokkal, ami pedig a vallási iskolákat illeti, őket is lehetetlen szétválasztani. A magasabb iskolák tekintetében azonban alaposabb vizsgálatra, ehhez pedig megfelelő időre van szükség.

(18) Most az anyanyelvi vagy nemzeti iskoláknak nem kell összeolvadniok.

⁸ A latin szövegeket fordította: Magyar László András

- (19) folyamodni
- (20) alaposan meghallgassanak bennünket
- (21) tervezeteket
- (22) az ülés kettő után ért véget
- (23) a tananyag és az iskolák vallási vonatkozásainak tekintetében
- (24) megfigyeléseket
- (25) kegyelmébe
- (26) m.p – manu proprio, sajátkezűleg

Révkomárom orvostörténetéből

Bár a Bécs és Buda közötti Duna-szakasz közel fele útján fekvő helyiségnek a birodalmi érdekek mindig elsősorban katona-stratégiai szerepet szántak, Komárom korábban és dinamikusabban iparosodott, mint a hasonló helyzetű, de egyházi jellegét híven őrző közeli Esztergom.

A századfordulón megjelent megyei monográfia szerint a Vág és a Duna szögletét kitöltő, a Csillag erőddel és Szőny helyiséggel a víziút jobb partjára támaszkodó Komárom már a 18. század második felében a mesteremberek városa; tímárok, kalaposok, fésűsök, szappanosok, kötélverők, szűrszabók, molnárok és mészárosok manufaktúráisan dolgozták fel a helyi, valamint a hajón és tengelyen szállított nyersanyagokat (1). Ugyanakkor ahogy kitűnő helytörténésze írja; „igen híresek voltak a komáromi hajóácsok, akik a kereskedelem és a hadsereg, a két legfontosabb megrendelő részére építettek kívánt méretű naszádokat a Vág folyón leúsztatott olcsó faanyagból” (2). A víziút használata elsősorban a szemestermény szállításának kedvezett, a gabonakereskedők lettek a lüktetőn fejlődő erődítmény-város első módos polgárai, örökszép emléket állított nekik Jókai Mór „Az arany ember” című regényében (3). A parasztpolgárok a szekeresgazdákból kerültek ki. Komárom fejlődésére hatalmas hatással volt

II. József császárnak az 1781-ben kiadott „türelmi rendelete”, amely a katolikus Habsburg birodalomban egyenlő jogokat biztosított a protestánsoknak és zsidóknak. Márpedig Komárom lakossága elsősorban nem katolikus elemekből verbuválódott.

A kalmár szellemű puritán protestáns államok (Németalföld, Anglia) játszották a tengeri kereskedelemben a vezető szerepet, ugyanakkor fellendült egyetemi életük, ahol a peregrinus diákok szívták magukba Max Weber szavaival a „protestáns etikát és a kapitalizmus szellemét” (4).

Nem véletlen tehát, hogy a „türelmi rendelet” után a komáromi evangélikus és református gyülekezet a Hollandiából hazatért Péczeli Józsefet választotta az egyház élére, aki 1789–1792 között országos jelentőségű ténykedést fejtett ki egy folyóirat és egy tudós társaság megszervezésével (5). Komárom egészségügyének új fejezete tehát Péczeli (pontosabban id. Péczeli) József névvel kezdődik. A folyóirat neve: „Mindenes Gyűjtemény”, a szervezeté Komáromi Tudós Társaság, tagjai között két orvost találunk Nagy Sámuel és Zay Sámuel személyében. Ez utóbbi születési dátumát sem a földinek számító Szinnyei, sem a Högyes-féle Emlékkönyv nem közli (6). Nyilván megbízható forrás hiányában. Orvossá 1788-ban avatták Pesten. A kémiát Winterl József Jakab pesti tanárnál hallgatta és kedvelte meg annak is elsősorban az ásványtani részét, így az anyaországban ő írta és adta ki 1791-ben a komáromi nyomda az első magyar nyelvű mineralógiát (7). Orvosszerzőnk tekintélye időközben annyira megnövekedett, hogy 1795-ben a megyei főorvosi állás betöltésére már szóba sem jöhetett. Ennek sikerén felbuzdulva összeállította a „Falusi Orvospap” (8) című könyvét,

főleg a falun élő papok és felcserborbélyok, valamint az „értelmes házigazdák használatára” (8) . Ezek alatt az olvasni tudó embereket értette. Igen szakszerűek a skorbutról írott sorok. Azok kapják meg, „akik kevés zöldséggel élnek”, gyógyításukra-megelőzésükre citromlét, savanyúkáposztát, vagy céklát ajánlott. A bevezető jellegzetesen praeromantikus: „Illyen könyv hát az rövideden, a’ mellyet jó Nemzetem a’ te javadra, a’ te kezedbe ajánlok; élj véle a’ te hasznodra, vagy legalább esmérde-meg azt belőlle, hogy a’ te javadra élni igyekeztem”. (8)

A tudós társaság másik orvostagja Nagy Sámuel volt, aki 1788–1797 között Debrecenben diákként közvetlenül Csokonai baráti köréhez tartozott (9). Orvosi tanulmányait Bécsben végezte, hazatérése után 1800 körül szülővárosában telepedett le. Szinnyei szerint amikor 1801-ben „a himlőzés terjedni kezdett, jó példával akart előljárni, ezért saját gyermekét oltotta be először és így terjedt el a himlőoltás a városban, melyet azután a megyében is gyakorlatba vett” (9) . Még ugyanebben az esztendőben írt himlő könyvecskét „a komáromi nép megvilágosítására” (10).

Csokonainak a Nagy Sámuelhez írott versében olvashatjuk a következő strófát:

„Herveyt, Youngot becsülni Megtanulta nemzetem: Sander övelük fog ülni, Ezt előre hirdetem.”

H. Sander művét Nagy Sámuel fordította le (11), ezért utal rá a nagy költő, ám hogy Young optikai munkásságának jelentőségét Csokonai már ismerte, orvosi műveltségének bámulatos bizonyítéka. Irodalomtörténeti adat, hogy 1801/1802-ben a költő Komáromban járt, orvosbarátjával való találkozásáról azonban a lelkes Lilla-kutató kollégánk nem tesz említést (12). Azt is Szinnyeitől tudjuk; „Kazinczynak szintén jó barátja volt, vele levelezett. Midőn 1803. máj. Tata közelében Kazinczyt baleset érte, akkor Nagy kezelte őt, sőt ennek házában is tartózkodott hosszabb ideig” (9).

A városi kórház a 18. század második felében épült, de az 1763. évi földrengés alaposan megrongálta a félkész falakat (1). A napóleoni háborúk idején Komárom a monarchia legvédehetőbb támaszpontja lett, erődrendszerében Ferenc király is megfordult (2).

Ha Komárom az „aranyember” városa, 1849 későnyara és kora ősze a vár-város aranykora. És külön fejezete az orvostörténetének. Már 1848. okt. 9-én Majthényi István erődparancsnok egy fiatal, magyarul nehezen kiejthető nevű orvost ajánlott a stratégiailag oly fontos várrendszer katonai kórháza igazgatójául. A kassai születésű Weitzenbreyer Károlyt, a bécsi Josephinum katonáorvos neveltjét (13), a felvidéki cipszer eredetű izzó magyar hazafit. Végleges törzsorvosi kinevezését maga Klapka György tábornok írta alá 1849. ápr. 16-i keltezéssel (13). Igaz a közvetlen felettes Guyon parancsnok kezdetben bizalmatlanul figyelte a Bécsből jött furcsa nevű orvost, aki azonban önfeláldozó ténykedésével rövidesen minden előítéletére rácáfolt. Guyon 1849. április 23-i napiparancsában már a következő olvasható: „minden körülmények között rendíthetetlen hazafiságú, komáromi ostrom alatt a nagyszámú betegek és sebesültek iránt tanúsított hűséges és szorgalmas működést fejtett ki” (13). Elévülhetetlen érdemeket szerzett a fenyegető járványok megfékezésében. A Vág folyón kolerás hullák jelentek meg, a városban és a várban is észleltek megbetegedéseket. Csak szénporon és

homokon keresztül szűrt Duna-vizet volt szabad fogyasztani. Elrendelte: „a késő és kora fürdés kerültessék, az ablakok éjjelre becsukassanak (ennek inkább a malária megelőzésében volt fontos szerepe - Sz. Á.), s a test melegen tartassék” (13). Részt vett a komáromi ostrom minden harcában és nélkülözésében. Egy kitörés alatt annyi sebesültet részesített elsősegélyben, hogy a fáradtságtól kimerülten nem tudott volna a magyar csapattal visszatérni, ha egy huszártiszt nyergébe nem kapaszkodik (14). Komárom feltételes kapitulációja után a derék kirurgus, aki nevét 1849 júniusában Buzay-ra változtatta, Kossuthékkal keletre menekült. Az 1867-es kiegyezés után települt le fővárosunkban. Tudtommal Komárom egyetlen utcája sem őrzi nevét. Remélhetőleg a város növekedésével erre is sor fog kerülni.

A komáromi várban a tüzéreknel szolgált egy fiatal, tatai születésű orvos, Hamar Dániel tüzér-hadnagy. Nevét később Hamary változatban használta. Ő itthon maradt, s fiatal korára való tekintettel a „szabad elvonulás” ellenére többhetes várfogságra ítélték (15). Kiszabadulása után beiratkozott a fővárosi orvosi fakultásra, ahol 1863-ban avatták orvosdoktorrá, majd egy évig Bókai János sen. gyermekosztályán gyakornok, 1854-től pedig szülővárosának lett a „mindenes” orvosa. Szépirodalmi és egyéb kulturális ténykedését nincs terünk méltatni, de kiemelendő, hogy a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat alapító tagjai közé tartozott (9). Orvosként Markusovszky feltétlen híve (mint orvos, Vasvári Pál baráti körébe tartozott), az Orvosi Hetilap kezdő évfolyamában már fontos közleménye jelent meg (16).

Legmeglepőbb teljesítménye azonban az első magyar nyelvű kardiológiai könyv megírása, mivel nemhogy szívspecialista, de még belgyógyász sem volt. Könyve Komáromban jelent meg (17), ami azért is érdekes, mert 112 oldalon tárgyalja ezt a fontos betegségcsoportot, míg az első magyar belgyógyászati tankönyv mindössze 89 oldalt szentel neki (18). Forrásait korrekt módon megjelöli. A fizikális diagnosztikát Sauer Ignác tanár előadásai alapján tárgyalja (18), Bamberger, Canstatt (19) és Hartmann a klinikai „kútfői”, ám Corvisart, Skoda, Bright és Bouillaud is helyén van a kötetben. A kórbonctani szemlélet képviselői: Rokitsanszky, Virchow és Arányi (aki szintén komáromi születésű volt), ajánlott receptjei nem tükrözik Skoda terápiás nihilizmusát. A szívidegesség: „maladie des etudiants”-miként írja, tanulókorában ő is átesett rajta (18). Vajon melyikünk nem! Főleg az izgató szerek, a kávé és tea mértéktelen fogyasztását kéri mellőzni. A megadott irodalom mellett a tízéves saját tapasztalatait is belesűrítette. A város gazdagodott, de 1849-es fényét soha nem nyerte vissza többé. Trianon után Komáromból Komarno lett, így Szöny-nyel egyesülve a jobbparti résznek kellett átvállalni a jelen és a jövő feladatait. Valamint a teljes múltat, amely fontos része történelmünknek.

IRODALOM: 1. Borovszky Samu: Komárom megye és Komárom. Bp., 1906. – 2. Kecskés László: Komárom az erődök városa. Bp., 1984. – 3. Jókai Mór: Az arany ember. Bp., 1872. – 4. Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Bp., 1982. – 5. Magyar Irodalmi Lexikon. II.

kötet. Bp., 1965. – 6. Hőgyes Endre: Emlékkönyv. Bp., 1896. – 7. Zay Sámuel: Magyar Mineralógia, avagy az ásványokról való tudomány... Komárom, 1791. – 8. Zay Sámuel: Falusi orvospap... Pozsonyban, 1810. – 9. Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. IX. kötet. Bp., 1903. – 10. Nagy Sámuel: Az oltalmazó himlőről, írta komáromi nép megvilágosítására különösen. Komárom, 1801. – 11. Sander Henrik: Az istennek jósága és bölcsessége a természetben. Komárom, 1794. – 12. Ferenczy Miklós: Csokonai- és Lilla- emlékek Komárom megyében. Almásneszmély, 1986. – 13. Szinnyi József: Komárom 1848–49-ben. Bp., 1887. – 14. Zétény – Antal: A magyar szabadságharc honvédorvosai 1848–49. Bp., 1948. – 15. Hamary Dániel: Komáromi napok 1849-ben Klapka György tábornok alatt. Pest, 1869. – 16. Hamary Dániel: Sajátságos lefolyású görvélykór. Orvosi Hetilap, 1857. évf. – 17. Hamary Dániel: A szívbetegségek különös kór- és gyógytana. Komárom, 1865. – 18. Purjesz Zsigmond: A belgyógyászat tankönyve (második kiadás) Bp., 1889. – 19. Karl Canstatt: Handbuch der medizinischen Klinik. Erlangen, 1841–1849.

Nils Rosén világhírű műve magyar fordítása 1794-ből

Nem ritka jelenség, amikor a medicina közvetlen vagy közvetett hatása mutatható ki szépirodalmi művekben, ám ennek a fordítottja is ismeretes. Az előzőre pregnáns példa a pszichoanalízis (Freud, Ferenczi), az utóbbira *Rousseau* Emile-je, amelyet Goethe „a *nevelés* természetes evangéliumának” nevezett (8). Az 1762-ben megjelent mű a fiatal francia anyák közt valóságos „szoptatási dühöt” váltott ki (4), míg Genf városi tanácsa, miként kétszáz évvel korábban Servet Mihályt, máglyára ítélte (2). A felvilágosodás egyik szellemi előkészítőjének könyvére az orvosok is felfigyeltek (3), pl. lehetetlen nem észrevenni a svéd Nils *Rosén* két évvel később kiadott gyermekorvosi munkáján, amelynek első fejezete éppen a dajkasággal foglalkozik (9). Ahogy nagy francia kortársa, csak több illetékességgel. Egyes fejezetei eredetileg svéd naptárakban jelentek meg, majd a királyi akadémia buzdítására 1764-ben önálló kötet lett belőle és rövid idő alatt páratlan népszerűsége tett szert az egész kontinensen. *Linné* kortársa, barátja, tanártársa volt, „hódító útjukra” is együtt indultak. Ám a binominális nómenklatúra megalkotójának nevét máig mindenütt ismerik, míg a pediatria pionírját legfeljebb a szakmabeliek. És természetesen az orvostörténészek.

Nils *Rosén* 1706-ban született egy *Göteborg* (régiben Gothenburg) melletti kis faluban. Középiskoláit az északnyugati kikötővárosban végezte, onnan került Nyugat-Európa egyetemére medikusnak. Miként a nála egy évvel fiatalabb *Linné*, szintén Hollandiában kötött ki és a nagy *Boerhaave* tanítványaként szerzett Leydenben orvosi oklevelet. Így lett barátja a fiziológus *Haller* is, majd botanikus hajlamú honfitársával együtt tértek haza Uppsala egyetemére, ahol rövidesen mindketten professzori kinevezést kaptak. A pediatria akkor még nem volt önálló disciplina, a botanikus is medicinát és anatómiát oktatott. Királyi engedéllyel *Linné* rövidesen elnyerte a hönöhajtott *természetrájszi* tanszéket, *Rosén* pedig megkapta a medicinát, amelybe a belgyógyászatól a gyermekgyógyászatig minden beletartozott. Pályafutásuk plutarhoszi párhuzamossággal haladt: 1739-ben a svéd *Királyi Tudományos Akadémia* alapító tagjai, majd felváltva elnökei lettek, egyszerre kaptak nemesi címet és előnevet, földi életük azonos évtizedben zárult le: a gyermekgyógyász 1773-ban, a botanikusé 1778-ban. *Rosén* a „rosensteini” előnevet vette fel, halála után szarkofágját az *uppsalai* dómban helyezték el, a királyné kezdeményezésére emlékművet verettek tiszteletére (4).

Világhírét biztosító könyve, a *De morbis infantum* 1764-ben hagyta el a nyomdát, de egy éven belül német, angol, francia, olasz, holland és természetesen svéd nyelven is megjelent (11). A több mint kétszáz esztendővel ezelőtti magyar változat az előszó szerint a negyedik göttingai kiadás alapján készült el (10), holott németül Hamburgban szintén kiadták. A fentiek különbözősége az európai összehatását, orvostörténeti jelentőségét bizonyítja, mert előtte és utána is jelentek meg pediatriai művek, de a kezdő mérföldkövet ez jelentette. Mi magyarok ismerjük *Csapó* József

tiszteletre méltó munkáját (5), a franciák *Billard-ét*, ám Rosén műve marad a gyermekgyógyászati szakkönyvírás alfája.

A korabeli magyar fordítás körül akad némi tisztázni való. Ugyanis a jó öreg *Szinnyei* szerint létezett volna egy Murai János András orvosdoktor, aki Rosén egyik munkáját németre fordította volna. Születési hely és dátum nincs, ami nem mondana ellent *Murai* magyar voltának (12). Valószínűleg *Szinnyei* után ezt a *Győry féle* bibliográfia is megismétli, csak óvatosabban (6). Ugyanis Rosén egyik műve: „*Az hójagos és veres himlőnek gyógyítására és beoltására való útmutatása*” már korábban, 1785-ben megjelent Kolozsvárt, *Báti* János fordításában, ám a magyarító szerint németre *Murai János András* fordította, aki ennek alapján *Bartók* Imre kis könyvében már törzsökös magyarrá lépett elő (1). Holott az igazán illetékes *Bókay* junior egyértelműen *Andreas Murray* göttingai tanárt írja németre fordítónak (4), miként a még illetékesebb, mert kortárs átültető *G. Domby* Sámuel, akinek saját kiegészítéseivel együtt e remek munka 1794-ben kiadott magyar fordítását köszönhetjük.

„Borsod Vármegyének érdem-pénzt vevő ORVOSA” az előszóban kétségtelenül *Murray* Andrást említ, de a göttingai Akadémia Orvos Tanítójaként. Szokott dolog volt így írni abban a korban, nemcsak a 18. század végén, hanem e század elején is. Hiszen *Nils Rosén* szintén „*Rosensteini Rosen Miklós*” lett, ahogy a címlapon olvashatjuk (10). *Murray* doktornak a *Domby* Sámuelhez írott személyes hangvétellű, latin nyelvű levelében sincs semmi utalás a honfitársi hovatartozásra. Magyarán: a bibliográfiákban valószínűleg *Murray* lett *Murai*, alig hihető, hogy a két németre fordító *ne lenne azonos személy*. *J. Andreas Murray*, tehát *Johannes Andreas Murray*, ahogy a latin nyelvű levél bizonyítja. Ennyit mindenképp illik tisztáznunk, ami semmit nem von le *Szinnyei* vagy *Bartók* érdeméből.

Ami a munka érdemi részét illeti, meglátszik rajta a *Boerhaave* iskola hatása. A gyermekorvostant 28 fejezetben tárgyalja, kiegészítve a saját tapasztalataival, majd megtoldva a derék fordítóéval. Szakirodalmi utalásai elsőrangúak, önálló megítéléssel válogatja ki a neki legjobban megfelelő kórtani szempontokat. A hólyagos himlőről csaknem 80 oldalon ír, ismertetve az azóta legendássá vált *Lady Mary Wortley Montague* esetét, valamint nálunk *Raymann* Ádám soproni orvos görög módszerrel alkalmazott eljárását. Vagy a *Westgothlandban* egy pénzdarabot a beteg felpattanó hólyagjához érintettek, s azt kötötték a beoltandó gyermek lábszárához. Hosszasan tárgyalja, nyilván okkal, a *bélférgeket*. Ez a tanulmánya külön is megjelent és a svéd akadémia aranyéremmel tüntette ki. Mesterséges táplálás gyanánt szívesen helyezte kecske tőgyére a gyermeket, nehéz fogzásnál gyakran alkalmazott foghús-scarificatiót.

A fordító *Domby* Sámuel munkáját ghimesi *Forgách Ludmilla* grófnőnek ajánlotta, „*kinek edelényi kastélya sok gyámoltalanságra jutott gyermekeknek, szüleitől megfosztott árváknak befogadó szállása s a ki, ha betegségek történnek, számára orvost vitet, gyógyíttatja, sőt maga is körülöttük éjjel-nappal vagyon, fáradoz, nyugtalanodik*” (10). A szép magyarságú fordítás külön

értéke, hogy mindig utal a hazai körülményekre, szokásokra, gyógyító módszerekre. A diftériás krupot „*csikorgó*” vagy „*zúgó*” megfojtásnak nevezi, a pertussis nála „*sikoltó* hurut”, amely igen találó elnevezés. Érdekes, hogy a könyv szerint az angolkóros Svédországban is „cserélt gyermek”, miként a magyaroknál „váltott gyermek”, mert a köznép szívesen hiszi, hogy a gonosz lélek cseréli az egészségeset betegre. A rüh leírása és az ellene való védekezés igen szakszerű, a 27. szakasz, „A Vénusi betegségről” szintén kitesz 80 oldalt. *Columbus* matrózaitól és VIII. *Károly* nápolyi hadjárattól kezdve az ártatlanul szerzett és veleszületett szifiliszig, kihangsúlyozván itt is a dajkák szerepét. „Reá ragszthattya a’ gyermekre”, viszont a dada is kapott már lueszes családban fertőzést.

Szerzőnk igen erősen a higanyos kenés híve, volt esete, amikor a beteg anya hat hónapos terhe idején kapott bedörzsölő kúrát, amelynek egészséges újszülött lett az eredménye. Az utolsó szakaszban a tetveket röviden intézi el. Ugyanis „leg-hasznosabb eszköz, ha a’ gyermeket naponta megfésültetik”. A mutató táblákon receptek találhatók, pl. a hasmenésre több is. Ilyen a *Cascarilla*-kéreg kivonata, májfű és ezerjófű keveréke. Az *Ipecacuanhát* hánytatónak ajánlja, hideglelés ellen természetesen a *China-por*, illetve *China-bort*, mert a Chinchina porát magyar vagy francia borban hasznos adni, két evőkanállal minden két órában. Báró van *Swieten* kénesős spiritusa sem maradt ki a táblázatból.

A ma is kitűnő állapotbn lévő papír és a szép tipográfia Fűskuti *Landerer* Mihály pesti nyomdáját dicséri.

A négykötetes nagy műve az 1794-es dátum alatt érdemei szerint méltatja (7). Murray magyarságáról szót nem ejt, egy okkal több, hogy hasonlóképp vélekedjünk.

Orvosi könyvkultúránk egyik becses emléke, közel 750 oldalon. Terjedelmében és minőségében ma sem lebecsülendő, az üde nyelvezet olvastatja magát.

Pedig két évszázad nagy idő egy kis szakma történetében.

IRODALOM: 1. *Bartók I.*: Svéd-magyar orvosi kapcsolatok, 10. o. Bp., 1969. – 2. *Benedek I.*: Rousseau. Bp., Gondolat, 1978. – 3. *Birtalan Gy.*: Általános orvostörténelem, Kézirat, Budapest, 1979. – 4. *Bókay J.*: A gyermekorvoslás története, Bp., 1922. – 5. *Csapó J.*: Kisgyermekes isputálja... Nagykaroly, 1771. – 6. *Győry T.*: Magyarország orvosi bibliographiája 1472-1899, Bp. 1900. – 7. *Magyary-Kossa*: Magyar orvosi emlékek, IV. kötet, 224, Bp. 1940. – 8. Révai Nagy Lexikona XVI. kötet. Bp., 1924. – 9. *Rosén, N.*: De morbis infantum, Uppsala, 1764. – 10. *Rosén, N.*: Orvosi tanítás a’ Gyermekes nyavalyáiknak megesméréséről és orvoslásokról, Pest, 1794. – 11. *Rosén, N.*: Under-rätelser om barnao jukdomar och deras Botmede, Uppsala, 1765. – 12. *Szinnyei J.*: Magyar írók élete és munkái, Bp., 1908, IX. kötet, 406. has.

Egy népszerű francia toxikológia és két magyar fordítása

A korszerű orvosi mérgezésstan elsők között a párizsi orvosi egyetemen nyert teljes értékű tanítási jogot. Az eladdig alig rendszerezett ismeretek nagy összegezője, alkalmazója és oktatója a spanyol Minorca-sziget fővárosából a Franciaországba honosult *Orfila* professzor lett, akinek a „*Traité de Toxicologie générale*” c. könyve irányjelző mérföldkő a törvényszéki orvostan történetében. Első kiadása 1818 kora tavaszán jelent meg, s jószerelemmel már a nyomdából elfogyott. Sikerén felbuzdulva megírta népszerű változatát – és lévén a szőlő leve mediterrán népi ital – a borhamisítás felismerésének egyszerűen elvégezhető elemzési trükkjeivel. Szaktekintélyét megőrizendő, elbírálásra a legilletékesebb orvosi fórum elé bocsátotta. A bizottság tagjai voltak: a nagy elmegyógyász *Pinel*, a kémikus *Vauquelin*, és a kézirattal érdemben foglalkozó *Duméril*. A szakmai argót szándékosan kerülő kacskaringós című kézikönyvet a tekintélyes lektorátus azonnali megjelenésre javasolta, azzal a „szigorú kikötéssel”, hogy nem teheti feleslegessé a „*Traité de Toxicologie générale*” szakemberekhez szóló második kiadását.

Pest orvosegyetemén, noha ez idő tájt *Böhm* Károly adta elő a törvényszéki orvostant az államorvostan féléves studiumaként, *Orfila* népszerű könyvét mégsem ő, hanem *Schuster János* kémia tanár fordította le 1819-ben németre. A Schuster-féle német változat magyarra átültetését *Szabó József* orvosdoktor, előbb Abaúj-, majd Szabolcs megye főorvosa találta először szükségesnek.

A fordító *Szabó Józsefről* főleg *Szinnyei* „Magyar írók élete és munkái” és *Molnár Béla* „Kassa orvosi története” c. könyvéből annyit tudhatunk meg, hogy miskolci születésű, Pesten végzett 1818-ban, előbb Abaúj, majd Szabolcs megye, végül a Nagy-Kun kerület főorvosa. A teljessége mellett megbízhatóságáról is méltán híres *Szinnyei* XII. kötete 222. oldalán olvasható, hogy Lutheritz könyvét ő fordította le „Házi-Patika vagy szükségben segítő könyvecske a' nem orvosok számára ...” Ezt átvétellel *Győry Tibor* bibliográfiája is megerősíti. Téves tehát e könyvecskét *Mádi Szabó* Dávidnak (1808–1886) tulajdonítani. Különbözik sem könnyű elképzelni, hogy valaki 22 éves korában megyei főorvosként egy másik megyében könyvet tudjon megjelentetni. Ugyanis *Mádi Szabó* Dávid 1808-ban született, az említett könyv pedig 1830-ban jelent meg. *Szabó József* szabolcsi főorvos a kassai kapcsolatait további fordításokkal gyümölcsöztette. Az említett fordításnak 1835-ben egy második, olcsóbb kiadása jelent meg.

Orfila: „Secours a donner aux personnes empoisonnées...” c. könyve negyedszázad múlva újabb átültetést ért meg, de ezúttal német helyett franciából, Kassa helyett Budán és *Szabó József* helyett *Rosenzweig József* jóvoltából. Szó szerinti fordításnál inkább értelemszerű átírással van szó. „Orfilát mind tan, mind könnyű írásmódjában lehetőképpen követtem”, írta az előszóban, továbbá „az orvosi vegytani műszavakat többnyire prof. *Bugát* és *Schedel* dr. urak 1833-ban kiadott orvosi szótár szerint neveztem meg ugyan, de újabb műszavakat is használtam, a latin neveket mindég és

némelykor a francia neveket is hozzá adván. Ezt tevém főleg a mérges gombáknál”. *Szabó és Rosenzweig* átültetése között, az azonos terjedelem mellett, érthető nyelvi különbségek vannak. *Szabó* a *Bugát–Schedel* előtti vulgáris popularis elnevezéseket használja, míg *Rosenzweig* az erőltetett túlzásaitól letisztulni kívánó neologizmusokat. A lábjegyzetekben *Szabó* a saját tapasztalataival szembesít, *Rosenzweig* pedig a hatalmas német nyelvű irodalmi tájékozottságával. A *secale cornutum* az ő könyvében már *anyarozs*, de találhatók benne találó népi kifejezések is. A két fordító lábjegyzeteinek különbségéből kiolvasható, hogy közben huszonöt esztendő haladt az orvostudomány.

Pár szó idézet a borhamisítási fejezetből. A fűzfa (*salix purpurea*) bogyójával festett vörös borhoz timsót és szódabicarbonát („alszénsavas hamag”) javasol hozzáadni, s a tűzpiros italból ég-színkék, tintaszerű folyadék lesz.

Rosenzweig az Orfila utáni könyvéhez csatolta a már hét éve néhai *Schuster János* tanár „Mentő Gyógyszertár” c. toldalékát, valamint az Orvosi Tár 1831. évfolyam első felében megjelent „A szabad királyi városokban rendelt halottképek által teljesítendő rendszabások. Kiadatott a K. Helytartó Tanácstól ad numerum 29,151” c. kiadványt.

A fordító-átíró *Rosenzweig József* azonos az Orvosi Hetilap 1974. június 29.-i számában ismertett *Ágay* (néhol *Ágai*) *Adolf* édesapjával. Azzal a végzett orvossal, és orvosi munkát is végzett *Ágayéval*, akit szorgos lapszerkesztő, avatott tollú, sok álnevű gyermekíró, és a legszellemesebb fordítói baki, a *leiterjakab* kitalálójaként ismerünk. A családi életrajzhoz kiegészítésül kíváncsok, hogy a Magyarországra menekült és *Klauzál Gábor* pártfogásával orvossá lett *Rosenzweig József* Jánoshalma és Adony között (Alsó) Dabas „hites orvosa és szülészé” is volt. A losonci főgimnáziumnak mély tisztelettel dedikált könyvében a neve a saját kézírás módosító illetékességével már *Ágayra* változott.

Orfila keresztnéveinek kezdőbetűi viszont tévesek, mert *Mathieu Joseph* volt. Azon nagy franciák egyike ő (1787–1853), akik a Pireneusoktól délről jöttek. Méltán lett világhírű a toxikológia egyik fundamentális megteremtőjeként, s ehhez, habár szerény kiterjedésű nyelvterületre korlátozva, de lelkes magyar fordítói: *Szabó József* és *Ágay* (*Rosenzweig*) *József* is hozzájárultak.

Korai orvosi szótáraink

Az első „Magyar–Deák és Deák–Magyar Orvosi Szókönyv” megjelenési éve: 1833.

Elképzelhető a zavarbaejtően bizarr alaphelyzet: *Bugát* és *Toldy* ügybuzgalmából 1831-ben hagyta el először a nyomdát egy várva várt folyóirat az ország nyelvén (jelszó: nyelvében él a nemzet) és akinek írták – alig értette meg. Az egyetemen megtanulta a diagnózist és a szakkifejezéseket görögül, latinul, a hazai és a legkönnyebben elérhető külföldi lapokból németül, a gyakorlatban ki-ki a saját vidéke népnyelvén és ezek mellé a saját anyanyelvén írott szaklaphoz egy újat kellett megtanulnia. Az Orvosi Tár első példányai érthetően, koleraszámok voltak.

Bugát egy honi Zamenhof megszállottságával gyártotta az új nyelvet (maradandóak: csipesz, szálacs, lob, sejt, duc, visszer; múlóak: betvegy, beresz, lél, rászkor stb.) az Orvosi Tárba, s annak negyedik fejezetében külön történt a „Magyar orvosi műszavak megismertetése és a róluk való számadás”. Azonban a mutatós példa ragadós, megannyian léptek fel nyelvújítókként, s rövidesen „babyloniai galimathias” alakult ki az új folyóirat nemcsak nyelvészeti nehézségekkel küszködő szerkesztésben. Ezt kiküszöbölendő látta szükségesnek *Bugát* kiadni a „Magyar–Deák és Deák–Magyar Orvosi Szókönyv”, nyelvi kalauzt az Orvosi Tárhoz.

Bár a folyóirat még a szókönyv megjelenési évében (1833) anyagi okokból megszűnni kényszerült, kiadása nem bizonyult feleslegesnek. A szellemi önérzet ereklyéje maradt mindaddig, amíg öt év múlva 1838-ban az Orvosi Tár újraindulásával ismét a szókönyv szerepét tölthette be.

A Bach-korszakban nem anyagi okokból szünetelt az Orvosi Tár, és a *Bugát*-féle szókönyv méginkább azzá kényszerült, amivé nem lett volna szabad: orvosnyelvi kegytárgy a használat hiányában. A polcokról 1857-ben került le ismét, amikor megindult végre az Orvosi Hetilap. Azonban az eltelt 24 év mind az orvostudományban, mind a lingvisztikában rohamléptes fejlődést jelentett. Így a szókönyv elegendő példány esetében sem tölthette volna be eredeti hivatását.

A tudományos folyóiratokban viharos viták hevében kalapálódott az új szaknyelv, elsősorban az orvosvegytani.

Vitás volt, bogy helyesebb: réz-forgács vagy réz-szikáncs; hígított vagy föleresztett kénsav, kénsavas hamag vagy hamsavas kéneg (kalium sulfuratum); elegy vagy zagy (a zagyvalék szóból), az elegy szétválasztható, mint a „rozzsal elegyes búza”, a zagy viszont nem.

Bugát szerint a kobalt elnevezése: a kékeny nem jó, mert összetéveszthető a kékleny-nyel (cián). Ezért jobb a büveny. A csipkelődők szerint az viszont a büzeny-nyel (bróm) keverhető össze. A jó öreg *Bugátot* a köztisztelet védte, de követőit annál kevésbé. Egy „Szervényi” (szerves) vegytankönyv fordítási vitája ürügyén jegyezték le a *Bugát*-féle nyelvi anakronizmus egyik „lingvisztikai erőmutatványát”. Hogyan hangzik *Bugát* szerint a methyl-aethyl-phenyl-ammoniumoxyhydrat? Válasz: Egenyfaegenykönszenőkönyegelégyizegy!! Ezt akkor sem értették meg.

Ennek ellenére a tekintélyes *Kun Tamás* Borsod megyei főorvos Miskolcra az alábbiakat írta a Hetilap 1858-as évfolyamába: „A Bugát féle szóhalmaznak vidékeinken nyoma sincs; azt sem tudjuk, vajjon meg van-e teljes kiadásban. A munkás férfiút, kinek orvosi irodalmunk méltán köszönhet legtöbbet és aki előtt minden egyes orvosnak e tekintetbeli működése elenyészik, munkáját ha bevégezte, lehető olcsó kiadásban vajha a központban magához venne e szakban ismeretes férfiakat, és a szegény vidékieken könnyebbítendő apró füzetekben szolgálhatván azt az orvosi személyzet kezébe, tárgyszorgalmazását ügyfeleim nevében is komoly figyelmébe s közreható törekvésű ügyszeretetébe ajánlom a szerkesztő úrnak.”

A tapintatos szerkesztőség azonban tudta, hogy teljesen új szótár kell, s azt már nem Bugát fogja megszerkeszteni. Az ügy három év múlva került szőnyegre, midőn *Sauer* tanárt az országos főorvosi (protomedicus) hivatalba rehabilitálták. Az első embere, a publicisztikailag rendkívül aktív *Poór Imre*, megindította a *Gyógyászat* c. folyóiratot.

Poór a *Gyógyászat* mellé kiadta „A szükségesb orvosi műszavak deák–magyar–német zsebszótára” c. szómagyarázó könyvecskét. Ahogy az előszóban írja: „A zsebszótár-szerkesztésben érdemes nyelvbúvárok, *Bugát* és *Pólya* tudorok és magyar akadémia r. tagok orvostermészettudományi műszó-gyűjteménye szolgált alapul”. A szerző, felhívja az olvasókat, hogy „a ki jobban ért a loghoz, gyaluljon rajtok, folytassa, tökéletesítse a kezdetet”. Humoros idézni *Poór* alábbi szófejtését: „szándékosan elvettem több eddig használt műszót pld. betvegy ... a „Étyma” rossz szó a „makktyu” helyett, mivel a „ma” képző nem igéből (mint: fityeg), hanem főnévből képez új főneveket, mint szál szalma, tér térme, szak szakma stb. „fitymálni” igéből pedig képtelenség volna a „makktyút” v. előbört (praeputium) származtatni”. Az orvosi köznyelv a *Bugátét* fogadta el. (*Pápai-Páriz* még férfiúi testnek első bőre, „környül-metéletlenség” magyarítást írja.)

A *Poór-Nékám-féle* „Zsebszótár” a vegytani kifejezéseket leszámítva, már a mai. Az Alienatio mentalis elmezsavar, eszelősség, téboly, őrültség, kifejezéseket valamennyit használjuk. Az Alkohol = lél, lang, szesz, csak a harmadik maradt meg. Colica = remese-zsába, bélzsába, haszsába, bélgörcs, csak az utolsó bizonyult szerencsésnek. Aphtha zsebre, teljesen eltűnt. Fibrina = rostonya, maradt.

Poór és *Nékám* különösen a szenvedő mondatszerkezet ellen hadakoznak derekasan: „minek szorítsuk hát aktív és hajlékony nyelvünket a passzív német nyelv rideg keretébe”.

Az orvosi szótárak szerepe már nemcsak az, mint a 19. században. Ma a szaporodó szindrómák és az újkeletű fogalmak fellapozásához nélkülözhetetlen.

Anthrax-probléma a reformkori Magyarországon

Ez a rejtélyes és veszélyes betegség nagy gondot okozhatott nálunk 1833 körül, ha a Magyar Tudós Társaság pályázat útján keresett rá választ: „Mi a ’Magyarország’ némely vidékein előforduló pokolvarnak természete, mellyek okai, óvó és gyógyító módjai?”, noha Linzbauer ide vonatkozó kötetében (6) heveny járványról nem olvashatunk. A pályamunkák beérkezési határideje 1835. március 19-e volt, Döbrentei Gábor akadémiai „titoknok” a bíráló bizottságba felkérte Gebhardt Ferenc és Bugát Pál tanárt, valamint Horvát József Hont megyei főorvost. Mint közismert, a francia C. J. Davaine 1860-ra tisztázta az anthrax kórkép bakteriális eredetét (9), így nem csodálható a korabeli elnevezési és kóroktani zűrzavar. Még a tekintélyes bizottság is úgy tudta, hogy a pokolvar és a lépfene elkülöníthető egymástól, s ennek sikeres bizonyítását vélték felismerni Topperczer Tamás első díjat nyert munkájában (11).

A terminológiai káosz a következő szinonimákat használta, magyarul: pokolvar (sőt pokolvár), üszögös kelés, fekete hólyag, latinul: carbunculus, furunculus gangrenosus, carbo pruna, görögül: anthrax, németül: Karbunkel, Milzbrand-Blatter, ungarische Brandborke, franciául: charbon, carbuncule, anthrax, szlovákul: csarna krasta, lengyelül: ponietrzna chrosta, olaszul: carbonello, spanyolul: lobanillo, angolul: carbuncle antrax – a sort még lehetne folytatni. A lépfene bizonyára a német Milzbrand tükörfordítása, amely Topperczer szerint abban tér el a pokolvartól, hogy „varainak kiképzése a ’ hólyag megjelenése előtt történik”, továbbá a test fedett részein szintén előfordul, míg a tipikus esetekre ez nem jellemző.

Az említett és kevésbé ismert szerző 1800-ban született a szepességi Késmárkon, oklevelét 1826-ban szerezte a Pesti orvosi karon, 1833–1840 között látta el Csongrád megyei főorvosi feladatát, majd tarcsai balneológusként Kőszegen hunyt el (10). Vagyis pályamunkája három esztendei tapasztalatok alapján készült.

A pokolvarról szóló első orvosdoktori értekezés 1829-ben jelent meg a később kalandos életű Kraitsir Károly tollából (3), majd az Orvosi Tár első évfolyamának hetedik füzetében Pólya József ismertette a boroszlói Betschier professzor tanulmányát erről az ismert, s a világon szinte mindenütt előforduló kontagiózus betegségről (8).

Önálló közlemény Jacobaei János doktoré, a „Pokolvar könnyű gyógyítása” (5) az 1833-as évfolyamban. Noha csak két esetet kezelt bemetszéssel, ólomvizes (aqua Goulardi) borogatással, kámforkenőcsös pakolással, a siker és az „úttörő” jelleg miatt hivatkozási alapul szolgáltak az akadémiai pályamunkákhoz. Nem könnyű rátalálni a korabeli kolerairások tömkelegében.

Visszatérve Topperczer doktor dolgozatához, szerzőnk hivatkozik az említettekre. Szerinte létezik egy Magyarországon honos idiopathicus pokolvar, amelyet el kell különíteni a hólyagos himlőtől, a hólyagos orbáncból, a mindig jellemzően féloldali övsömörtől, a pemphigustól, a mérges

szömörce növény és a kőrisbogár okozta „kötegektől”, arcon a vízráktól. Tapasztalt orvos ezeket nem téveszti össze, „hacsak a praxisából practicát nem csinál”.

A varral fedett és középütt köldökszerűen behúzódott gennyedés nem okoz akkora fájdalmat, mint például az övsömör vagy a hurutos lázhoz hasonló hidegrázás. Az arcon és homlokon mindig féloldali, egyben rendkívül rosszindulatú. A lépfene-pokolvar úgymond Németországban gyakoribb, mivel „mi 1830 óta marhadógtól mentek vagyunk.” A pályázat után újra jelentkezett az endémikus epidémia. Csongrád megye főorvosa feltételezte, hogy a külföldi lépfene-pokolvar a bőrtünetek mellett tüdőrothadást is okozhat, az elüszkösödött kötegek több ponton jelentkeznek, míg a hazai „idiopathicus” pokolvar egy helyre korlátozódik. Sajnos boncolást nem említ, így belszervi elváltozásokról sem tudósít. Végül elbizonytalanodik: hátha a pokolvar és az anthrax között „csak fokozati” eltérések vannak.

A diagnosztikus jeleket a következőkben összegzi: 1. a bőrtünet mindig a fedetlen felületen, elsősorban a felső végtagon jelentkezik; 2. főleg a középkorúakat támadja meg, a gyermekeket és öregeket nem; 3. a „köteg” mindig egy helyre fészkelődik; 4. lefolyása hasonló tünetekkel jár; 5. a pörkös rész rendszerint kerekded; 6. a „bélyeges daganatja” inkább a test hosszirányában terjed. Továbbá saját mérge van, akár a kígyónak vagy a veszettségnek, sebzett bőrfelületen át kerül a szervezetbe, azért gyakoribb a juhászok, gulyások, tímárok, baromorvosok és az olyan zsellérek között, akik az elhullott állatokat a bőrökért megnyúzzák, épnek látszó húsvat elfogyasztják. Az elmondottakból a bajt érintéssel fertőzőnek tartja, bár nem érti, miért lát annyi gyulladást az arcon, míg a szeméremtesten soha, pedig az utóbbihoz legalább annyiszor nyúl naponta az ember. Évszakok szerint főleg az augusztus és a szeptember a kritikus hónap, amely összefügghet a táplálkozással. Bizonyos ételek, sőt a bor is okozhat bőrelváltozást (borvirág), ezért ajánlja a nehéz ételek kerülését.

Topperczer doktor szerint az Alföldön gyakoribb a pokolvar, mint az ország felső részén, mert az utóbbi helyen államilag alkalmazott pecérek földelik el az elhullott állatokat, míg a síkvidéki ember maga végzi azt, szakszerűtlenül.

Ami a gyógyító gyakorlatát illeti, külsőleg az üszkös pörkre vastag vászonra kent balzsamot, a körülötte kifejlődött gyulladásra ólomecetes borogatást rakott, hatásukra az elhalt var levált. A sebhelyre székfűvirág forrázatát, cserháj-főzetet tett a behegedés elősegítésére. Elégedett lehetett eredményeivel, de sejtésének hangot adott: a valódi okok még ismeretlenek. A végéhez csatolta Steinbacher Gottfrid Csongrád megye „hites seborvosának” eseteirásait, terápiás tapasztalatait, valamint saját receptjeit: külsőleg hűsítő kenőcsöket, belsőleg bodzateát és manna-szirupot.

A Magyar Tudós Társaság második díját egy másik jeles személy, Csorba József, ismert Somogy megyei főorvos nyerte el. Munkája utólag szakszerűbbnek tűnik. Imponáló a történelmi bevezető, Hippokratésztől Pápai Páriz Ferencig. Majd így folytatja: „A’ legtöbb írók azt hiszik, hogy legközönségesebb oka a’ pokolvarnak a’ lépfenében szenvedő szarvas marhákról jövő ragadvány; ’s

hogy ez kétféleképpen történhetik, sok vitatás után többnyire mindnyájan megegyezünk. Így származik az a ' döglött marhák bőrét lenyúzó' kezén vagy képén a ' döglött marha' nedveinek azon részek érintése által, kivált ha a ' bőr meg van sértve, vagy csak véd-hámjától meg van is fosztva. De származhat a ' pokolvar az emberen akkor is, ha az említett dögös marhák körében forogván a vesztegetett levegőt szívja tüdejébe...". (2) Vagyis a pokolvar és lépfene között nem tesz lényegi különbséget, másrészt ugyanaz okozhat bőr-, tüdő- és béltüneteket is. Kivált, ha az emésztés nem megfelelő. Ezért ajánlja járványos időkben a nehéz ételek kerülését. Majd így folytatja: „az ételnél nagyobb befolyása van a bőr mocskosságának, melly, kivált pásztorainknál, olly mértékben közönséges.” Állításait a későbbi kutatási eredmények igazolták, s nem meglepő, ha óvó rendszabályként azt javasolja: „akik esett marha bőrével, husával, gyapjával foglalkoznak, sértett kézzel soha se nyuljanak hozzá, utána pedig jól megmosódjanak szappanos vízzel, sőt eczettel vagy olly mosószóval, melly áll egy-két nehezék chlór-mésznek egy meszely vízzel való vegyületéből”.

Íme Semmelweis előtt pont egy évtizeddel a klórvizes kézmosás ajánlata.

A húst pedig meg ne egyék és minél mélyebb gödörbe ássák el, hogy a kutyák se tudják kikaparni. Másoktól eltérően a nehéz szalonnaételnek nem tulajdonít nagy jelentőséget, mert úgymond a betegség a disznót nem fogyasztó moszlim törökök és az ortodox zsidók között is előfordul.

Sebészetiileg a nagy *Larrey* és *Dupuytren* eredményei alapján az üszkös részt bemetszette, de az ép széleket kímélte, majd klórmentes és faecetes borogatást, nagyobb fájdalom esetén beléndekből készített „bódító” borogatást alkalmazott, de a pórnép panaceának használt vöröshagymás és kovászos tályogérlelésről sem nyilatkozott kedvezőtlenül.

A fentiekből talán kitetszik Csorba doktor megelőző szemlélete és terápiás fegyvertárának változatossága.

Ő látott férfi nemi szervén perzsiái tűznek nevezett pokolvart, amelyről kiderült, hogy vénuszi nyavalya.

A tisztas bíráló bizottság nem láthatott a jövőbe, így utólag nem vethetjük szemére, hogy nem Csorba doktornak ítélte az első díjat. A jeles és felidézni érdemes pályamunkák a Magyar Tudós Társaság kiadványainak 1837. évi kötetében jelentek meg, nyolc másiktól csak említés történik. Ugyanebben az esztendőben látott napvilágot *Lósteiner* (később Arányi) Lajos pokolvarról szóló disszertációja (7), amely kitűnő medikusi teljesítmény, de még nem támaszkodhatott több éves önálló tapasztalatra. Azonos tárgykorú Csizsár Sámuelé (1), későbbi megjelenéssel és korábbi szemlélettel.

Az anthrax alföldi grasszálásáról már a 18. század második felében hírt adott a neves Tessedik Sámuel (4). Már 1783-tól elrendelték a lépfenes állatbőrök megsemmisítését, bár annak kivitelezésével még a lényegesen jobban őrzött reformkori Magyarországon, sőt később is gondok voltak. Az elkészített dög-kutakat nem csak a vándorcigányok dézsmálták meg, sőt tapasztalatból

elővigyázatosabbaknak bizonyultak. Az állatot nem nyúzták meg, húsát alaposan átfőzték.

Koch a védőoltás kidolgozásával új fejezetet nyitott a védekezés történetében, a spóraállapot felismerése pedig napjainkban is óvatosságra int.

Elég a tengerentúli levélküldeményekre utalnunk, és semmi garancia rá, hogy ez a biológiai fegyverre fejlesztett veszély csak mások ellen irányulhat. Az anthraxprobléma ma is létezik, nem árt rá emlékezni és emlékeztetni.

IRODALOM: 1. *Csiszár, S.*: De carbunculo. Dissert. inaug. med. Gyurián és Bagó. Buda, 1839. – 2. *Csorba, J.*: A' magyarországi pokolvar, annak természete, okai, óvó és gyógy módjai. M. Kir. Egyet. ny. Buda, 1837. – 3. *Dörnyei, S.*: Régi magyar orvosdoktori értekezések. I., Borda, Bp., 1998. 298. old. – 4. *Gortvay, Gy.*: Az újabbkori magyar orv. műv. és egészségügy tört. I. Akadémiai. Bp., 1953, 22. old. – 5. *Jacobaei, J.*: Pokolvar könnyű gyógyítása. Orvosi Tár. Pest, 1833. IV, 38–42. – 6. *Linzbauer, X. F.*: Codex sanitario-medicinalis III/IV. Egyetemi ny. Buda, 1861. 564–571. old. – 6. *Lósteiner, Gy.*: De anthrace. Dissert. inaug. med. Gyurián és Bagó. Buda, 1837. – 8. *Pólya, J.*: Prof. Betschler értekezése a pokolvarról. Orvosi Tár, Pest, 1831, VII, 21–53. old. – 9. *Sudhoff, K.*: Kurzer Handbuch der Geschichte der Med., Karger, Berlin, 1922. 388. old. – 10. *Szinnyei J.*: Magyar írók élete és munkái XIV. Hornyászký, Bp., 1914. 303. old. – 11. *Topperczer, T.*: A' magyarországi pokolvar, annak természete, okai, óvó és gyógy módjai. M. Kir. Egyet. ny. Buda, 1837.

Homeopatia a 19. századi Magyarországon

A paramedicinális gyógyításban új fejezet nyílt, amikor 1810-ben megjelent Samuel Hahnemann német orvosnak az „Organon der rationellen Heilkunde” című munkája. Mint minden „rendkívüli” módszer, ez is rövid idő alatt élénk érdeklődést váltott ki, elsősorban a csodára oly fogékony laikusok és az azzal gyakran visszaélni kész orvosok nem számottevő, de annál aktívabb csoportja körében.

Nemcsak a misztikumokra mindig hajlamos németeknél, hanem a tarkább lakosságú Habsburg-birodalomban is. Ezért az országot irányító Helytartótanács már 1819-ben szigorú hangú dekrétumot adott ki, amely megtiltotta mind az orvosok, mind a sebészek körében a „hasonszenvi” néven nevezett terápia alkalmazását.

A kezdeti tilalom nem sokáig tartott, 1830-ban névtelenül ugyan, mégis „köztudottan” a sértődött Bugát Pál lefordította és megjelentette Hahnemann művét: Organon-a (Életműve) a' gyógyművészségnek, vagy Hahnemann Sámuel Homoeopathia-ja „(Hasonszenve)” címmel Mint az olvasható. A negyedik jobbitott és bővített kiadat után magyarítva.

A fordító személye azonban legalább annyira bizonytalan, mint a homeopátia hatásmechanizmusa. Mind Szinnyei, mind a reá építő Győry a Bugát és Forgó György címszóban egyaránt említi. Nincs rá utalás, hogy magyarították volna, a szövegtani elemzés és a hozzá csatolt terminológiai jegyzet azonban Bugát mellett szól. A szakszavak teljesen reá vallanak és csak három évvel később jelentek meg szókönyv alakjában, hogy mások is használni tudják.

Megjegyzendő még, hogy a címben szereplő „életmű” alatt életműködést értettek. Ez a könyv a derék Bugátnak többszörösen jól jött. Tisztában volt vele, hogy az új diagnosztikus módszerek: elsősorban a kopogtatás és hallgatózás teret nyeresével párhuzamosan a kezelésben nem történtek hasonló horderejű változások és ennek következménye lett az egyetemi szinten is elterjedő terápiais nihilizmus, másrészt a nyelvújító lelkes magyar a mellőzöttségében úgy érezhette, most itt az alkalom egy kicsit „törleszteni” az egyetemenél, ismervén annak mereven elutasító álláspontját.

A hasonszenvi gyógyítás az első feltűnő sikereit zavaros körülmények között érte el, ugyanis 1831 ben kitört az első kolerajárvány és a terápia gyakorlatilag ellenőrizhetetlenné vált. Előtérbe kerülhettek Hahnemann mester magyar követői, mert a hagyományos medicina iránt a magas mortalitás miatt csak fokozódott a bizalmatlanság. A minél kisebb adag, annál nagyobb hatás, valamint a hasonlót a hasonlóval gyógyítás elvét patofiziológiai alapon ma sem tudják megmagyarázni. Több évtizedes gyakorlat után véleményünk szerint placebo-jelenségről lehet szó.

A határozott ellenzők sem aludtak. Kováts Mihály, a kor egyik legszorgalmasabb orvosi szakírója már 1826-tól fiókjában tartott egy homeopátia-ellenes kéziratot, és amikor az Organon 1830-ban elhagyta Wigand Ottó nyomdáját, Kováts doktor is megjelentette Eggenberger

műhelyében az Antiorganont. Szinte hitvitázó hevülettel cáfolta annak egyes tételit. Ugyanezt tette 1835-ben a nagytekintélyű Schoepf tanár is, majd 1838-ban Kun Tamás írta meg a „Homoeopathia mint általán vázlatokban” című disszertációját. Hozzájuk csatlakozott még Lovász Imre a „Mit tartunk a homeopathiáról?” című, 1838-as keltezésű vitairatával.

Mindezek nem csökkentették a Magyarországon kibontakozó Hahnemann kultusz hatásosságát. Sőt még inkább gerjesztették. A lipcsei kiadású, de magyar eredetű 1843-as „Fortschritte und Leistungen der Homöopathie in und ausser Ungarn” felsorolta a magyar mágnáscsaládok közül a homeopátiát támogató névsorát. Az előszóban támadják a hasonszenvi tanszék felállítását ellenző Bene Ferenc tanárt, a kar legnagyobb tekintélyű tagját. Stáhly Ignác ugyan támogatta, de más tanszéken belül, az országgyűlés pedig minden további nélkül megszavazta. Arra azonban nem számított a tisztelt ház, hogy a király nem hajtja végre. Sőt Somogy megye már 1843-ban engedélyt kért a helytartótanáctól, hogy a börtönben lévő rabokat az új módszerrel kezeljék. Az eredmény nem ismert, a lelkesedés aztán kezdett alábbhagyni.

A Schopenhauer-kinézetű német orvos 1843-ban elhunyt. Nálunk ugyancsak meggyászolták, Almási Balogh Pál (Széchenyi és Kossuth homeopata háziorvosa) 1844-ben akadémiai emlékbeszédet tartott fölötte, a nemzet koszorús költője, Vörösmarty Mihály pedig két epigrammában méltatta, illetve búcsúztatta azt, aki „a parányokból felidézte az alvó szellemeket”. A Hahnemann-sírvers mellett jelent meg a költőnek egy Bugát-köszöntője, amely közvetett bizonyíték arra, hogy mégis Bugát volt a fordító.

A fakultás végül úgy vélte, a homeopátia még mindig kevésbé veszélyes, mint a Broussais-féle vénaszekciós tobzódás, amely állítólag több vérvesztést okozott, mint a nagy francia forradalom és a napóleoni háborúk együttvéve. És hát a Skoda-féle terápiás nihilizmus, amely ugyancsak kedvezett a homeopátiának. A hasonszenvészet hazai hívei a pozsonyi országgyűlés mindkét tábláján keresztül feliratot intéztek az uralkodóhoz – a tanszék érdekében.

Az elkövetkező időkben már nem ez volt az ország legfőbb gondja. Közben új apostol jelentkezett, Argenti Döme váci orvos, akinek 1847-ben jelent meg a „Különféle betegségek hasonszenvi gyógyítása” című könyve. Majd azok az idők következtek, amikor a homeopátiát támogató Kossuth és a Széchenyit kezelő Almási Balogh más fajsúlyú kérdésekkel foglalkozott. Argenti könyvének második kiadása 1855-ben hagyta el a pesti Beimel nyomdát, majd 1895-ig nyolc magyar és két német editio-ra került sor.

Horner (Vezekényi) István gyöngyösi homeopata orvos 1864-ben indította meg a Hasonszenvi Közlönyt, amely 1866-tól a Szontagh Ábrahám-szerkesztette Hasonszenvi Lapok-ba tagolódott.

Előtte 1863-ban megalakult a Magyar Homeopatha Orvosok Társasága, első elnökévé Almási Balogh Pált, titkárrá fiát: Balogh Tihamért választották meg. Wesselényi Miklós egykori orvosa, Garay János hasonszenvész magántanári habilitációért folyamodott, amelyet a kor egyhangúan

elutasított. Az elnök 1866-ban elhunyt, helyére a már királyi tanácsos címmel bíró Argenti Döme doktor került.

Az 1867. év homeopátia-ügyben nem hozott kiegyezést. A kar ismét nem akceptálta az önálló tanszék-igényt, arra hivatkozva, hogy a „művelet Európa többi államaiban hasonszenvi intézmény addig sehol rendszeresítve nincs!” Úgy tűnik, az Európára való hivatkozás nem mindig bírt lenyűgöző hatással. Eötvös József közoktatásügyi miniszter tehát elutasította a hasonszenvészek kérelmét, ám azok nem adták fel egykönnyen. Az ügynevezett „civil szférához” folyamodtak, nem eredménytelenül. Kifejezték, hogy kérésük teljesítését nem az egyetemtől, hanem az országgyűléstől várják. Ez hatott: Szathmáry Károly laikus honatya győzött Eötvös József ellenében, a képviselők minden észérv ellenére megszavazták a hasonszenvész tanszéket.

Bókai tanár az Orvosegyesület nevében tiltakozott, Korányi Frigyes pedig azt mondta: „ez olyan, mintha a teológiai karon ateista tanszéket állítottak volna fel”! Pollák Manó pedig, nem csekély szellemességgel már külön homeopata szemészetet és szülészetet is el tudna képzelni.

Károlyi György és Apponyi György grófok a hozzá nem értés bátorságával érveltek. Az országgyűlés, tehát a politika határozatát a szakma ellenében tovább nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A pályázati kiírás 1870-ben megtörtént, helyiséget – semmi sem drága alapon – a Károlyi-kaszárnyában béreltek, amikor a fogászatnak pl. még nem volt külön helyisége. Sőt az étvágy annyira megjött, hogy Argenti Döme (Madách és Tompa Mihály orvosa) már második tanszékre is igényt nyújtott be.

Így aztán a király 1872-ben Hauszmann Ferencet, 1873-ban pedig Bakody Tivadart nevezte az új tanszékek élére. Az előbbi doktor minden hasonszenvi csodakezelés ellenére 1876-ban hullamérgezés áldozata lett. Bakody Tivadarnak 1874-ben a Szt. Rókus Kórházban külön homeopata osztályt rendeztek be, a kórházigazgató minden tiltakozása ellenére, majd 1885-ben átkerült osztályával az újonnan épült Üllői úti részlegbe. A kari beszámolók szerint Hauszmann tanárnak tanszéki pályafutása alatt összesen 27 hallgatója volt, e fura disciplina oktatása is megszűnt. Helyét a fogászat kapta meg.

„Nekünk kettő jutott belőlük, míg másoknak egy sem” – élcelődtek a kortárs professzorok. Bécsben nem kaptak tanszéket, Romániában rendelőt sem nyithattak. Csak a mindig elmarasztalt Magyarországon. Bakody tanár egyébként a kar legnagyobb bosszúságára, gyakran átlépte illetékessége határait, vagyis arról tartott előadást, amiről kedve tartotta. Amikor Kovács József sebésztanár, rektor, az egyik tanévnyitó beszédében bírálta a kinevezőit, az egyetemi ifjúság fáklyás zenével fejezte ki tetszését. Pedig finoman szólva ő sem volt a medikusok kedvence.

A magyarországi homeopátia 19. századi zűrzavaros históriája 1905-ben lezárult hosszú időre, hogy csipkerózsika álmából napjainkban újra felébredjen. De ez, ahogy mondani szokták, már egy másik történet.

Margó Tivadar (1816–1896), a darwini zoológia magyarországi meghonosítója

A Darwin-kortárs magyar darwinista orvosok névsora az övével kezdődik, ez magában figyelemre érdemes. Az állattant 1784–1850 között a historia naturalis speciális keretében az orvosi karon oktatták, Piller Mátyás, Schönbauer József, Schuster János és Reisinger János voltaik tanárai, de a bölcsészetre történt átkerülése után még jó ideig orvosok biztosították a professzori utánpótlást. Például 1850-től 1856-ig a bécsi Hyrtl intézetéből jött anatómus, Langer Károly, aki a kitűnő fiziológus Czermak barátja-munkatársaként segített meghonosítani a laboratóriumi munkát. A munkatársi viszony abból adódott, hogy zoológia tanára adta elő az összehasonlító bonctant a medikusoknak.

Langer 1856 után visszatért a kényszer-államközösség fővárosába, előbb a Josephinum, majd az I. sz. Anatómiai Intézet igazgatói székébe. Pesti professzor utóda, a Krakkóból kinevezett Brühl Károly Bernát csak három esztendeig maradt Magyarországon, 1861-ben a német nyelvű tanárok után Bécsbe távozott. E kritikus évtized két előadóját Thun miniszter helyezte Pestre, alig leplezett germanizáló szándékkal. A magyar tudós társaság feloszlatása ellen 1858-ban Széchenyi Felső-Döblingből tiltakozik. Langer és Brühl a szakmán kívüli szerepnek-szempontnak nem feleltek meg, végül a magyarok sajnálták elhelyezésüket.

Az 1861 utáni tanévben a zoológiának nem volt kinevezett tanszékvezetője, csak 1862 őszen foglalta el hosszú időre a kopernikuszi jelentőségű Darwin első igazán illetékes hazai követője: Margó Tivadar.

A Macedóniából eredő Margo család a XVIII. század közepén hajózott fel a Dunán, Fejér megyébe. Az első generáció még kereskedő, a másodikba tartozó Margo György már a pesti szerb görögkeleti egyház papja, az ő fia, Tivadar, aki 1816-ban született Pesten. A piaristáknál végzett középiskolái után a bölcsészeti tanfolyamot látogatta, 1834-ben az orvosi fakultásra iratkozott, 1840-ben avatták orvosdoktorrá, majd egy évre rá Bécsben sebész- és szülésmesterré. A császári kórházban ígéretesen induló orvosi pályafutása korán megszakadt (majdnem az élete is) egy kifelé fakadó gennyes mellhártyagyulladás miatt, majd a pesti szülői házban sokáig lábadozni kényszerült. Felgyógyulása után rövid időre magángyakorlattal szedi össze magát (részben anyagilag), azt viszont a szabadságharc szakította félbe. Amikor Jellasich horvát bán célba vette az ország szívét, az aggastyán szerb pópa mindhárom fiát a magyar honvédseregbe küldte. Emil és Julián fegyvert forgattak, Tivadar orvosként szolgált.

A megtorlás első és legerősebb lendülete az idős apát szigorított börtönbe sodorta, a fiúk bujdosnak, a következő hullám már elkerülte őket. A családfő alig élte túl a kiszabadulását, a papi hivatásban Emil követte. Margó Tivadar doktor a Világos utáni sötétségben a tudomány felé tapoga-

tózott. Rövidesen az egyetemen Schordann Zsigmond tanársegédje lett az élettanon-szövettanon, mert a hisztológia felsőbb anatómia néven akkor még a fiziológiához tartozott. A morfológus érdeklődésű Margó a legalkalmasabb helyre került Schordann mellé, aki agg kora ellenére Londonba utazott egy nagy teljesítményű mikroszkópért, hogy azt önzetlenül ifjú munkatársának engedje át előbb búvárlatokra, később örökségül. A másik patrónusa, Madarász Endre Zsigmond tudománykedvelő főúr a nagy könyvtárát, zoológiai jegyzeteit és rajzait bocsátotta az ifjú tudósjelölt rendelkezésére.

Az eredmény nem sokáig váratott magára. 1851/52-ben szövettanból magántanárrá habilitáltak. Ő volt a hisztológia első önálló hazai művelője. Az 1853-as évben Schordann és Csasz tanárokkal együtt Német- és Franciaországon keresztül Spanyolországba utazott, onnan átlátogattak az észak-afrikai partokra. Margó erről az útról *Briefe aus Spanien* címmel négy tárcacikket jelentetett meg — magyar nyelvű folyóirat nem lévén — a *Pester Post* hasábjain. Munkásságára akkor figyeltek fel, midőn F. C. Donders: *Handbuch der Physiologie* c. könyvébe ő írt egy kórszövettani fejezetet. Tartós publikációs fóruma azonban a Wachtel Dávid szerkesztésében megjelenő *Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn* c. hetilap lett, amelyben az 1855-57 között leközölt szövettani levelek jelzik az érdeklődés polarizálódását.

Az 1857-ben nyugdíjba vonuló Schordann őt magát, Margót szerette volna tanszéki utódjául tudni, de a tekintély a hatalommal szemben csak egyévi helyettesítésre volt elegendő. Thun gondoskodott a magyarul nem tudók Pestre helyezéséről, ekkor jött (szerencsére) Czermak Krakkóból, a nyelv miatt azonban két év múlva menni kényszerült, de kinevelte Balogh Kálmánékat, s ezzel elévülhetetlen érdemeket szerzett. Margó 1858/59- ben több hónapot töltött Brücke és Ludwig jeles bécsi tanárok laboratóriumában, izomtani írásait, a: *Resultate neuer Untersuchungen über Entwicklung der Muskelfasern; Neue Untersuchungen über die Entwicklung das Wachstum, die Neubildung und den feineren Bau der Muskelfasern* címűeket az osztrák akadémia matematikai és természettudományos értesítője közölte.

Czermak távozása és Margó bécsi bemutatkozása után a pesti kar már kizárólag őt ajánlotta az élettanra, de ezúttal is hasztalan. Seidl távozásakor az árván maradt általános kór- és gyógyszerstanra is felterjesztették, most Wachtel ellenében maradt alul. Thun e nyilvánvaló mellőzése miatt Margót krakkói vagy gráci kinevezéssel akarta kárpótolni, de az önérzetes fiatal magántanár nem kapott a gyanús alkalmakon. A sikertelen próbálkozások után búcsút mondott a fővárosi fakultásnak, elfogadta a kolozsvári orvos-sebészeti tanintézet meghívását az elméleti orvostan oktatására. Magával vitte örökölt mikroszkópját és csakazértis megmutatom lendülettel vetette újra magát az izomtani kutatásokba.

A Gyógyászat első évfolyama (1861) prominens helyen hozta Margó izomszövettani tanulmányosorozatát. Különböző gerinces és gerinctelen állatok ébrényein vizsgálta az izomsejtek

hússzemcséinek polarizációs viselkedését. Szerinte az izmok összehúzóerő tartalma több ilyen sejtek összeolvadásából származik, s a sejthártyák szolgáltatják a sarkolemmát. Ezt az elképzelést eredetileg Schwann írta le, a nagy Waldeyer pedig egyetértett Margó megerősítő nézetével. Mihálkovics 1881-ben megjelent szövettana már Kölliker, Lebert és Remak nyomán az egy sejtből való eredés mellett foglalt állást.

Az akadémia 1861-ben a levelező tagok sorába választotta, székfoglaló előadásának címe: Az idegek végződése az izomállományban; egy év múlva füzet alakjában is megjelent. Az idegvégződésekre vonatkozó vizsgálatait Brücke intézetében kezdte, Kolozsvárt folytatta. Valentin nyomán addig azon elképzelés uralkodott, hogy az idegek az izomrostok felületén kacsokban végződnek. Kölliker a kacsokat terminális kiszélesedésekre módosítja, R. Wagner szerint pedig (Ueber die peripherischen Endorgane der motorischen Nerven, Leipzig, 1862) a mozgató idegek az izmokba lépve megtartják velőhüvelyüket, s villaszerűen végződnek. Margó szerint velőhüvely nélkül fúródnak az izomrosthüvely alá, ott finom rostokból és szemcsés magvából álló sajátos idegvégkészülékeket képeznek, amelyek kommunikálnak egymással. Kísérleteit 1:1000 hígítású HC1-es deszt. vízzel, valamint karminsavas ammóniákkal végezte, az izomsejt-plazma átlátszóvá tételére. Újabb ismereteink szerint a motorikus idegrost szétterpesztett ujjakhoz hasonlóan ágazik el, majd apró gömböcskékben végződve szorosan fekszik a sarkolemma árkaiba. Entz Géza és Vekerdi László szerint Margónak ez a legmaradandóbb felismerése. Ezután a Pest környéki tavi kagylók izomrostjairól írt kimerítő tanulmányt.

Margó Tivadarnak a Kolozsvárra történt önkéntes távozása után egy évre egykori tanszék-riválisa, Brühl Károly is elhagyta Pestet, a katedra üresen maradt. Margó negyedszeri próbálkozása sikerrel járt, 1862 őszétől már Pesten jeles tehetségét két kar javára értékesítheti. A Gyógyászat győzelmi mámorral hozza tanszékfoglaló beszédét, a nyomaték kedvéért Garibaldi sebesülésének leírásával egy időben. Új szemléletű zoológiát hirdet a kitömött állatok bámulása helyett. Olyat, amelynek a klasszifikáló deskripció és a szövettan mellett szerves része az embriológia, a zoogeográfia, a paleontológia és a zoológia medicinalis.

1863-ban negyedévet tartózkodott Istria és Quarnero partvidékén a tengeri fauna tanulmányozására. A tudományos állattan kézikönyve I. kötetét a kiegyezés évében adta ki, szép fametszetes ábrákkal díszítve. Több kötet nem követte. Egy évtizeddel Darwinnak a fajok eredetéről szóló korszaknyitó műve után végre magyar nyelven is avatott tollú méltatót nyert Margó tanár személyében.

A Természettudományi Közlönyben népszerűsítő értekezést írt a művelt nagyközönség számára, amely „Darwin és az állatvilág” címmel külön füzetben is megjelent. A Darwin-tan alaptételei: az alkalmazkodás útján szerzett új tulajdonságok s azoknak öröklődése, a természetes kiválasztódás, azon belül az ivari és a színszelekció, és természetesen a leghamarabb közhellyé vált

küzdelem a létért, valamint a majomtól származás, alapos tudományos magyarázatot-alátámasztást nyernek a zoológia professzorától. Ami nem jelenti, hogy nem téved néha mechanisztikus képtelenségekbe. Mentségére szolgáljon, hogy a nagy Haeckelt idézi, aki állítólag az egyik tanyán látott egy lecsapott farkú bikát (az ólajtó vágta le) farkatlan borjakat nemzeni. A természetes kiválasztódásnál külön hangsúlyozza az állatok nemesítésének lehetőségét, amelyben Darwin hazája oly elől, az övé pedig annyira hátul jár. A különböző gerincesek ébrényi fejlődésének hasonlóságát igazolandó, a könyv utolsó oldalán Thanhoffer Lajos kőrajzos ábrái láthatók, a tyúk-, a kutya- és az emberembrió összevetésére.

Margó 1870-ben az akadémia rendes tagja lett. A Budapesten felállításra javasolt korszerű állattani intézet és múzeum megszervezése érdekében 1871-ben Németországon és a Németalföldön keresztül Angliába utazott, ahol részt vett az angol természetvizsgálók északi (Edinburgh) vándorgyűlésén, majd Huxley és W. Thomson tanárok társaságában a tengeren zoológiai hajókirándulást tett. Ez évben jelent meg a *Pharmacopea hungarica*, amelynek állattani részét ő írta. Albion vonzza, Darwin személye izgatja, 1875-ben módot talál a downi remete meglátogatására. Útiélményéről majd a nagy tudós halálakor tart írásos beszámolót.

Az 1879/80-as tanévben Margó az egyetemi rektor, leköszönő tájékoztatójából kiderül, hogy ez évben kaptak a bölcsészeten tiszteletbeli tudori oklevelet: Arany János, Hunfalvy Pál, Keleti Károly és Pulszky Ferenc. Az orvosi fakultáson magántanárok lettek: Tauffer Vilmos és Puky Ákos, a kolozsvári egyetemre kerültek: Klug Nándor és ifj. Purjesz Zsigmond, kitüntetést kaptak: Lenhossék József és Linzbauer X. Ferenc, akadémiai levelező tagok lettek: Jendrassik Jenő és Thanhoffer Lajos, utazási ösztöndíjat kaptak: Pertik Ottó és Szabó Dénes. Jó olvasni, hogy jól működött 'a kortársak ítélőképessége. Margó szerint 1880-ban a pesti orvostanhallgatók száma már meghaladja a bécsit, ekkor vették fel a kapcsolatot a japán egyetemekkel.

Darwin halálakor (1884) nagy hatású emlékbeszédet mondott a szép szókrateszi fejű tudósról, aki a szerves világ Kopernikusza lett (idézi Dubois Reymond-tól). „A fajok eredete” c. művének magyar fordítása (Dapsy László) először 1873-ban jelent meg Margó előszavával. A második fordítás Entz Géza és Török Aurél műve, az eredetivel összehasonlította, Darwin élete, jelleme és irodalmi működése c. bevezetővel ellátta prof. Margó.

Sorolhatatlan mennyiségű kisebb (de igen fontos jelentőségű) dolgozatot közölt, részben a minisztériumnak szánt jelentés formájában a mezőgazdaság rovári kártevőiről: sásfikákról, szöcskékről, legyekről. Az *Athenaeum* Kiadónál 1883-ban jelent meg „Az állatország rendszeres osztályozása” c. tankönyve, az állatvilág leszármazását Darwin általános fejlődési törvénye alapján, családfa alakjában tünteti fel. A nagy angolon kívül nem mulasztja el méltatni az összehasonlító anatómia, az élettan és a parazitológia jelentőségét A zoológia és az orvosi tudományok c. dolgozatában, amelyet a Term. Tud. Társulat félévszázados jubileumára kiadott vaskos könyv közölt, Ha állatok nem

volnának, az ember még sokkal megfoghatatlanabb lenne — idézi Buffon híres mondását. Sir Richard Owen-ről, a brit Cuvier-ről, 1894-ben tartott akadémiai emlékbeszédet. Fogékony volt az egzotikumok iránt, mint az a Mathem. és Term. tud. Értesítő 1892-es évfolyamában olvasható Adatok az ausztráliai Ceratodus pontosabb ismeretéhez c. tanulmányából is kiderül. A millennium évében megjelent Hőgyes-féle Emlékkönyvbe ő írta a zoológiai és comparativ anatómiai intézetet ismertető fejezetet.

Margó, a markáns megjelenésű férfi Tognio tanár özvegyét vette el, gyermektelen maradt, tanítványait tekintette családjának. Tiszteletbeli tagja volt a párizsi, a londoni és bécsi zoológiai társaságnak, kedvelte az olvasást, a filozófiát és mindenekfelett a klasszikus zenét. Közel tucat nyelvet beszélt, több hangszeren játszott. A görögtüzes ünnep-év (1896) nyár végén a zongorájától feltápaszkodva elvágódott, belső vérzést szenvedett. Szentlőrinci otthonában hunyt el 81. évében. Harmincegy esztendeig volt vezetője az oly nehezen megkapott tanszéknek, amit olyannyira igyekezett mindig újra kiérdemelni. Darwinista volt, amikor még szentségtörésnek számított, de vállalta az emberi ész szentségéért. Így lett a darwini zoológia, az evolúció tanának meghonosítója a keletre eső hazájában.

A hazai fürdőügy felkarolása

1890-ben alakult meg a Magyar Balneológiai Egyesület

1890-ben alakult meg a Magyar Balneológiai Egyesület, elnöke Semmelweis szellemi örököse, a fiatal Tauffer Vilmos professzor lett. Jelképes jelentőségű, mert ezzel a balneológia. ha katedrát nem is, de tanszéki szintű tudományos jelentőséget kapott. Az egyesületnek két önálló alosztálya volt: orvostudományi és gazdasági, az orvostudományi alosztály élére a minden nemes ügyet lelkesen pártfogoló Müller Kálmán tanárt, a gazdasági rész irányítására az első dermato-venorológus professzort, Schwimmer Ernőt választották.

A szűkebb vezérkari tisztségviselők közt található: Bókai Árpád, Chyzer Kornél, Schachter Miksa és Than Károly, a rendes tagok között: Bókai János, Bóke Gyula, Csapodi István, Elischer Gyula, Fodor József, Herczel Manó, Hőgyes Endre, Jendrassik Ernő, Kétli Károly, Kézmárczky Tivadar, Korányi Frigyes, Moravcsik Ernő Emil, Marschalkó Tamás, Pertik Ottó, Stiller Bertalan, Szontagh Félix, Thanhoffer Lajos, Udránszky László, hogy csak a legrangosabb nevek viselőit említsük. A fentiekből az is kitetszik, hogy itt már nem balneológiai, hanem Össz nemzeti ügyről volt szó, amelynek legfontosabb célja az alapszabály szerint „a, hazai fürdőket és ásványvizeket ismertetni és irántuk érdekeltséget kelteni”. Bókai Árpád programadó megfogalmazásában „a, szakszerűen vezetett komoly külföldi hidegvízgyógyfürdők közül azok, amelyek hozzánk közelebb fekszenek, szinte hemzsegnek nyaranta a gyógyulást kereső magyaroktól”, holott itthon is vannak megfelelő gyógyvizek és nemzetgazdasági szempontból üdvös lenne a külföldön elköltött pénzt a hazai fürdők fejlesztésére fordítani.

Kétségtelenül nem ez az első próbálkozás a magyar balneológia egyenjogúsítására. Száz évvel korábban már a Varasd megyei La Langue János főorvos könyvet írt *A magyarországi orvosvizekről...* (Nagykároly, 1783), Szepesházy Károly Kassán 1827-ben ugyanezt tette németül; *Mineral-Bäder, Gesundbrunnen und Heilquellen des Königreichen Ungarn* című munkájával, Pete Zsigmondot 1863-ban a „fürdészet” tárgy köréből magántanárrá habilitálták, az Orvosi Tártól az Orvosi Hetilapig a szaksajtó mindig szívesen foglalkozott balneológiai kérdésekkel. A Monarchián belül a magyar fürdőügy mégis a medicina mostohagyermeké maradt, Karlsbad, Marienbad, vagy Gräfenberg szegény és szerény rokona, a Magyar Balneológiai Egyesület megalakulásáig. Hogy ebben az ügyben szinte az egész hazai orvostársadalom megmozdult, döntő szerepe volt Boleman István vihnyei fürdőorvosnak, aki 1884-ben kiadta *A fürdőtan kézikönyvét* (Igló), Than Károly tanár és tanítványainak (Lengyel Béla, Rohrbach, Cseh Károly) vegyi analízise alapján, amely már nem regionális jellegű és nem fordítás, mint pl. annak idején La Langue Jánosé volt, s az ország gazdasági fellendülése idején mind az orvosokra, mind a gyógyulni kívánókra egyformán meggyőzően hatott.

Az 1843-ban Léván született Boleman István, Bécsben szerzett orvosdoktori oklevelet, Bars-

megye tiszti főorvosa és Selmezbánya kincstári bányorvosa volt, 1875-től pedig minden szabadidejét Vihnye fürdőjének megismertetésére fordította. Rövidesen megjelent a *Vihnye vastartalmú hévíz Bars megyében* című balneológiai monográfiája (Selmecz, 1878), amelyre országszerte felfigyeltek. A 80-as évek elején a fürdőügynek már megvolt a hangulati bázisa. Trefort miniszter 1883-ban a saját elnöklete alatt értekezletet hívott össze, amelyen megjelent Markusovszky osztálytanácsos, a kar részéről Korányi, Bókai, Than, Fodor, Lumniczer és Kétli Károly tanár, a hazai fürdőügyi helyzet megtárgyalására, Lengyel Béla professzor vezetésével „ásványvízkémlő intézetet” állítottak fel, s egy balneológiai munka elkészítésével Chyzer Kornél Zemplén megyei főorvost bízták meg. Chyzer korának kétségtelenül az egyik legtermékenyebb és legtehetségesebb orvosi szakírója volt, meg is jelent a *Magyarország gyógyhelyei és ásványvizei* c. munkája 1885-ben Sátoraljaújhelyen (német és francia nyelven is), csakhogy Boleman munkája az övét egy évvel megelőzte, nem illetéktelenül. Bizonyíték rá, hogy a Magyar Balneológiai Egyesület 1890-ben történt megalakulása után Boleman könyvét javasolta bővített és illusztrált újrakiadására (Bp., 1892). Közben a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat is felfigyelt rá, 1887-ben tehát Boleman balneológiája lett a könyvkiadó társulat LIII. kötete.

Török József híres „*A két magyar haza elsőrangú gyógyvizei és fürdőintézetei*” óta (1. kiad. Pest, 1848), a legteljesebb, de a bővített kiadás vidéken jelent meg (Debrecen, 1859), a szabadságharc idején kinyomtatott csekély számú példányáról, tehát az első pesti változatáról is aligha tételezhetünk fel nagyobb elterjedtséget. A főváros egyesítése után pedig elsősorban az itt kiadott könyvek kerültek a köztudatba, különösen, ha azt a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat tekintélye hitelesítette.

Érthető és indokolt tehát, ha Boleman István viihyei fürdőorvos az 1890-ben megalakult Magyar Balneológiai Egyesület választmányi tagjai sorában, a szűkebb körű vezetősége, névszerint Bókai Árpád és a Semmelweis-életrajzáról ismert Bruck Jakab között érdemelte ki helyét.

A második magyar balneológiai kongresszuson (Budapest, 1892) Boleman számolt be a magyar fürdők 1891. évi látogatottságának statisztikai kimutatásáról. A 42 kimutatott fürdőben összesen 59 105 személy fordult meg, abból 47 569 belföldi foglalta el (2665 személy), a Császárfürdő viszont a tizenhetedik helyen szerénykedett; 1152 látogatójával. A külföldiek akkor leginkább Trencsén-Teplicet kedvelték, 2715 személy kereste fel az adott esztendőben, addig Balatonfüredet csak 254. Egy év alatt 1795-tel nőtt a látogatók száma, fővárosunk fürdőit mindössze hetvennel több fürdővendég kereste meg, ami a múlt században erősen megkérdőjelezi Budapest fürdővárosi nimbuszának jogosságát. A tizenhetedikétől lefelé, a legtöbbfürdő évi látogatottsága még az ezret sem érte el, száznál is kevesebb a divatos külföldi helyekhez viszonyítva. Sajnos, kevés volt a bérbe adható szoba, Balatonfüreden 560, ami nem megvetendő, ha a felsorolt három fővárosi fürdőnek (Margitsziget: 209, Császárfürdő: 193, Lukácsfürdő: 100) együttvéve nem volt annyi. A statisztikai kimutatás körül még akadtak kérdőjelek. Az egyik fürdőhelyen a negyedik, a másikon hatodik, harmadikon a nyolcadik

naptól számítják az „állandó” vendéget, aszerint, hogy a gyógy- és zenedíjat mikortól köteles az illető fizetni.

Kívánatos lenne meteorológiai megfigyelő állomások felállítása, különösen ahol a klimatikus tényezőket is a gyógyítás céljaira használják. A lakószobák komfortja is kritikája a látogatottságnak, ami még sok kívánnivalót hagy maga után. Az pedig megengedhetetlen, hogy pl. Keszthely, Hévíz és Harkány többszöri felszólítás ellenére se küldjön statisztikai kimutatásokat a balneológiai kongresszusnak.

Boleman a hideg szénsavas fürdőkben látta a legtöbb fantáziát, kérte kollégáit, „tegyék vizsgálataik tárgyává, mert ezen becses fürdők élettani hatását tudományosan még senki nem vizsgálta”. A szénsavas fürdők kedvező hatása a keringésre azóta tankönyvi adat, a vihneyi balneológus ezt empirikusan észlelhette a betegein.

A következő évek balneológiai annaleseiben Boleman doktor már valóban egységes statisztikai táblázatokat közölt négyes beosztás szerint:

- I. Mélyen fekvő gyógyhelyek (főleg a Balaton-parti fürdők)
- II. Hegyi klimatikus gyógyhelyek és vízgyógyintézetek (Kárpáti fürdők);
- III. Hévízi fürdők (vegyszer szerint kénes, vasas, meszes fürdők);
- IV. Hideg ásványos vizű fürdőhelyek (savanyú, keserű, vastimsós fürdők).

A betegségek beosztásánál szerepelnek fertőző betegségek, anyagforgalmi betegségek (pl. Obesitas, Diabetes), légzőszervi bajok (Bronchitis, Asthma, Tbc), vérkeringési szervek betegségei, emésztőszervi zavarok, bőrbajok, női betegségek (Salpyngitistól a Vaginismusig), csont- és ízületi bántalmak (Arthritis, Synovitis), hely szerint és a gyógyulás arányában kimutatva. A budapesti „Orvosi Kör” is bekapcsolódott a munkába, balneológiai kirándulásokat szerveztek annak ellenőrzésére; milyen a lakás, a bánásmód, az ételek, s legfőképp „a gyógyhely minden tekintetben a legszigorúbb higiénikus követelményeknek kell, hogy megfeleljen”. A vaskos kongresszusi évkönyveket dr. Löw Sámuel egyesületi főtitkár állította össze, majd e század elején tisztségét Vámosy Zoltán farmakológus professzor vette át. Kényszerhelyzetben, mert 1905. január 25-én Selmecebányán elhunyt Boleman István, akinek a Révai Nagy Lexikona szerint „nagy érdeme volt a hazai fürdőügy előmozdítása körül, kiváló szerepe volt az orsz. balneológiai egyesület létrehozásában”. Az évkönyvek statisztikai táblázatának összeállítását a továbbiakban Löw Sámuel végezte, Boleman István kezdeményezésénél. Az Orvosi Hetilap 1888-as évfolyamában a B-ck. jelzésű recenzió a következőket írta Boleman István munkájáról. „Jeles szakíró, ki alaposan ismeri szakmájának irodalmát s ki az általa tárgyalt gyógyhelyeket s forrásokat, s pedig nem csak a hazaiakat, hanem a külföldiek jó részét is, saját szemlélés alapján ismeri; e mellett elfogulatlan ítéletében a hazai fürdőink ügyében kifejtett buzgalma által sohasem ragadtatja magát el annyira, hogy az itt-ott még fennálló hiányok előtt szemet húnyjon. Utalunk e tekintetben a könyv bevezető részére, melyben a szerző bővebben

kifejti annak okát, hogy fürdőink, bár a szükséglet és keresettségük mindig emelkedik, még nem fejlődnek kellőképpen.” Tény, hogy a Magyar Balneológiai Egyesület megalakulása után hét évvel a fürdők forgalma és jövedelme megkétszereződött, ami nem csekély mértékben Boleman István viihyei fürdőorvosnak volt köszönhető.

A Magyar Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága 1900-ban őt kérte fel *A balatonparti fürdők és üdülőhelyek leírása* elkészítésére, amely kilenc táblával és 43 szövegekőzi ábrával a balatoni balneológia egyik alapmőve maradt. Noha méreteiben inkább szőveges térkép, mint fürdészeti zsebkalauz.

Egy vidéki szerzőtől, aki nyolcvan évvel ezelőtő halt meg, s akire már csak a Révai Nagy Lexikona emlékezik. Joggal, mert az orvostörténeti memória is véges, ám akit a hazai balneológia érdekel, előbb-utóbb találkozik Boleman István nevével. Ha gyógyvíz-történeti írásokban nem is, de a forrásmővekben igen. Az orvosi fakultáson kívül és azt megelőzve ő tette a legtöbbet a honi gyógyvizek népszerűsítéséért. A balneológiai évkönyvek tanúskodnak róla és mellette, ha elgondolkodtató statisztikáit nézegetjük. Így válik érthetővé, miért volt Karlsbad, Marienbad, vagy Gräfenberg látogatottabb hely Budapestnél. S mennyit változott a helyzet, miután a Magyar Balneológiai Egyesület megalakult, amelynek említésénél Boleman Istvánt nem felejtethjük ki. Mint az egyesület önkéntes könyvíróját, akit legkiválóbb kortársai „hivatalossá” nyilvánítottak. Bókai Árpádtól Tauffer Vilmosig. Aki a VIII. Nemzetközi Közegészségügyi és Demográfiai Kongresszuson (Budapest, 1894) hazánk balneológus képviselője volt. Külön kiadvány tanúskodik róla.

IRODALOM: 1. *La Langue János*: A magyarországi orvosvizekről... (Nagykároly, 1783). – 2. *Carl von Szepesházy*: Neuster Wegweiser durch das Königreich Ungarn ... (Kassa, 1827). – 3. *Boleman István*: Vihnye vastartalmú hévvíz Barsmegyében (Selmecz, 1878). – 4. *Boleman István*: A fürdőtan kézikönyve (Igló, 1884). – 5. *Boleman István*: Fürdőtan, kiváló tekintettel a magyarhoni gyógyhelyekre (Bp., 1887). – 6. Az Orvosi Hetilap 1888. évfolyama. – 7. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái I. (Bp., 1891). – 8. A Balneológiai Egyesület Évkönyvei, 1892–1904 között. – 9. *Boleman István*: Magyar gyógyfürdők és ásványvizek (Bp., 1892). – 10. *Bókai Árpád*: Külföldi és hazai fürdők összehasonlítása (Bp., 1893). – 11. *Boleman István*: Magyarországi ásványvizek és fürdők ismertetése (Bp., 1894). – 12. *Boleman István*: A balatonparti fürdők és üdülőtelepek. leírása (Bp., 1900). – 13. Révai Nagy Lexikona 3. (Bp., 1911). – 14. *Győry Tibor*: Az orvostudományi kar története 1770–1935 (Bp., 1936). – 15. *Benczur Gyula*: A fürdés története (Bp., 1938).

Közegészségügyi helyzetünk 1889 táján

Ha tájékozódni kívánunk, milyenek lehettek a magyarországi higiénés viszonyok 1889 táján, elég *Oláh Gyula* orvostanár összefoglaló művét elolvasnunk (1). A könyv archimédeszi pontja, az 1876-ban megjelent híres XIV. törvénycikk, melytől elindulva az eredményeket és hiányosságokat egyaránt számba vehetjük. A fejlődésnek természetesen joggal beszélhetünk személyi, törvénybeli és tárgyi feltételeiről. Az elsőt 1874 óta Fodor József közegészségügyi katedrája biztosította, a prominens törvénycikk a nyugati országokéval is kiállotta az összehasonlítás próbáját, a harmadikat viszont az első kettőnek kellett kikényszerítenie, a közvetett megtérülés reményében. Oláh tanár könyvének megjelenésekor külön rendelet foglalkozott a brit orvosi diplomák magyarországi honosításával (2), a budapesti orvostudomány nem csekély elismeréséül.

A jelzett munka („Magyarország közegészségügyi viszonyairól”) higiénés helyzetünk egyik első feltérképezése, noha statisztikai feldolgozásokkal már többen megelőzték. Így maga a szerző is, egy 1876-ban megjelent munkája révén (3). A 100 évvel ezelőtt kiadott könyv legfőbb erénye, hogy érzékletes képet rajzol egy dinamikusan ellentmondásos állapotról, a környezetszennyezés drámai felismerésének pedig ma is van (sajnos) időszerű üzenete. A könyv elsősorban a nem szakemberekhez szólt, ilyen értelemben *felvilágosító* munka. Az egyik legjobb, amit a hazai higiénés helyzetről írtak. A rendi társadalomba merevült vármegye és a liberálisan iparosodó városok közegészségügyi dilemmáinak láttelepe, a Fodor-iskola korszerű megvilágításában.

Már a bevezető kihangsúlyozza: „ha létezik közérdekű kérdés, a közegészségügy az” (1). Szervezése a retrográd közigazgatási struktúrába ágyazott. A három fokozatú beosztás a vármegye rendszerről a városokra is visszahat. *Első* fokon: a városokban a polgármester, megyei szinten a főszolgabíró a higiéné hivatalnok felelőse. *Második* fokon: városokban a már polgári szellemet képviselő városi tanács, megyékben még a táblabíró világot idéző alispán az orvosi hálózat közvetlen felettese. *Harmadik* fokon: a belügyminisztérium orvosi szervezete, az előzőektől többszörös függőségi viszonyban. Ez alapvető gondot jelentett. Ugyanis: amíg a városi tisztiorvos kinevezése a szolgabírótól függ, „nem szállhat szembe az állami közigazgatási hatósággal” (1), például amikor nem kielégítő a szennyvíz levezetése. Városban a városi, községben a községi orvosok voltak az „alapellátók”. E téren annyi változást hozott a XIV. törvénycikk, hogy a városi, megyei és járási tisztiorvosok illetményének rendezésével a nevezettek tovább magángyakorlatot nem folytathattak. Legalábbis elméletileg, mert a gyakorlatban sajnos még rászorultak. Néhány város ezt kifogástalanul oldotta meg, a városi tisztiorvos a polgármester fizetési kategóriájába került, vidéken viszont érvényesült az „ahány megye, annyi rendtelenség” elve (1). Akadt megye, ahol a kutyaadóból fizették a járásorvost, ám szerencsére nem ez volt a jellemző.

A *körorvosi* hálózatot ott szervezték meg, ahol eddig legfeljebb csak felcserek ténykedtek. Az

500 fölötti és 1500 alatti lélekszámú kistelepülések csoportosítása képezte a körorvos működési területét olyan felosztásban, hogy az akkori közlekedési viszonyok mellett az orvos hetenként legalább egyszer mindenhová eljuthasson. A legkisebb településnek is kötelessége volt hatósági „*körbábát*” alkalmazni, aki kötelességszerűen részt vett a körorvos rendelésén. Beszámolt a *szülésekről, a gyermekági lázakról* (sajnos még voltak), a gyanús *abortuszokról, a kuruzslókról, a csecsemő- és gyermekhalálokról*, egészen 7 éves korig. E fölött ugyanis a gyermek már „munkaerőnek” számított. Az akkori közegészségügyi törvénykezésnek talán ez volt a legszívszorítóbb anomáliája. A körorvosnak jelentést tett még a helyi halottkém (rendszerint egy háborút járt szanitás), s ha valami külön gond akadt, a község háza egészségügyi esküdtjével beszélte meg. Vagyontalan szülönőhöz a községi előjáró közköltségen volt köteles körbábát küldeni. A körorvosi intézmény egészen az egészségügy államosításáig volt érvényben, közegészségügyi ténykedésükről egy évszázaddal ezelőtt Oláh Gyula számolt be először.

A városoknak persze, hogy a tiszta víz biztosítása és a szennyvíz elvezetése jelentette a legfőbb gondot. Oláh tanár ezért átmenetileg kettős csatornázást javasolt (1). A kevés szűrt víz a konyhákat, a szűretlen folyóvíz az ipart, a szennyelvezetést és a locsolást, no meg az állattartást látná el, a nélkülözhetetlen „nyersanyaggal”. Az Alföldön ekkor jelentek meg az artézi kutak, szembeszökő szerepük volt a *gastro-intestinális* betegségek megfékezésében. Az urbanizációs közegészségügy új nagy ellenfele lett a nagyipar. „Az ilyen gyárak és ipari telepek képesek egy egész város légkörét megfertőzni, s ezáltal a város közegészségügyi állapotát kiszámíthatatlan mértékben rontani” (1). E megállapítás időszerűsége mint ismeretes, csak nőtt azóta. A közétkeztetésnél nem a nagyobb vendéglőket, hanem elsősorban az apróbb talponállókat és zugkifőzdéket kell közegészségügyi szempontból ellenőrizni. Pincékből a műhelyeket kitiltani, hogy a zsemlében ne fordulhasson elő svábbogár.

A kényes lelencügy humanitási szempontjait szerzőnk mindig a *gazdasági* oldaláról közelíti meg. Amikor pl. a tehetősebbek törvénytelen gyermekeit drága pénzen adják külföldre dajkaságba (1), mert itthon a szegénység miatt „angyalcsinálók” kezébe kerülnének. A közhit az arteficiális abortuszt tartja „angyalcsinálásnak”, holott a megszületett lények inkább emlékeztetnek az oltárképek angyalaira. „Ezen piciny sírok fájó sebek a haza földjén” – írta szerzőnk költői lendülettel a nemzeti liberalizmus fellegvárából, Nagyváradról (1). Felfigyelt a Dunántúl pusztuló egykés vidékeire. *Baranya, Somogy és Tolna* katolikus és evangélikus lakossága évi kettő százalékkal szaporodik, míg a reformátusok, 0,1%-kal fogynak. E téren negyven évvel előzte meg Oláh a falukutatókat.

Számonkéri, hogy 13 év alatt mennyit hajtottak végre a XIV. törvénycikkből! Mert 1889-ben még mindig 31 ezren laktak Budapesten pincelakásban, a pincékben dolgozó nyomdászok sorsa pedig egyenesen „az oroszországi ólombányászokéra emlékeztet” (1). Konstantinápolyon innen, *Magyarország kórházi ellátottsága a legrosszabb*, összesen 48 közkórház működik, állandó

zsúfoltsággal. Budapesten évente 4–5 ezer emberrel halnak meg többen, mint Berlinben, vagy Londonban, így ez – állapítja meg – „hatóságilag űzött tömeges gyilkolás”. Nem félt a kemény szavaktól.

A nagyipar nagy közegészségügyi kihívása után és a kényes *lelencügy* mellett külön fejezetet szentelt a még kényesebb *börtönügynek* (1), ahol fokozott higiénés ellenőrzés szükséges, mert összezsúfoltan élnek, nagyobb a járványveszély, és az nem áll meg a börtön falain belül. Tiszta ivóvíz, elégséges táplálkozás és tisztálkodás (az étkezést – figyelmeztet Oláh – nem szabad külső vállalkozókra bízni), kellő fertőtlenítés, a fertőző betegek, különösen a gümőkórosak elkülönítése legyen a kriminalisztika higiénéi minimuma.

Végül lexikoncímszó-szerűen a szerzőről. *Oláh Gyula* 1836-ban született Aradon. 1863-ban avatták orvosdoktorrá a fővárosban. Volt Rókus-kórházi orvos, majd a belügyminisztérium egészségügyi osztályának alkalmazottja. A nyolcvanas években *Nagyváradon* közegészségügyi felügyelő, a millennium évétől a vasút- és hajóstiszti tanfolyam orvostanára. Irodalmi működése igen jelentős. A Magyarország Közegészségügyi Statistikája keretében kiadott könyve „Az egészségügyi személyzet és gyógyszertárak statistikája” (1876) a maga adatgazdagságával orvostörténeti alapmű. A Közegészségügyi Könyvtár sorozatban megjelent „A községek feladatai a közegészségügyi szolgálat terén” (1891, 1896), valamint „Az orvosok jogai és kötelességei” (4) ma is haszonnal forgathatók. Miként a 100 évvel ezelőtt nyomtatott közegészségügyi összefoglalója is. Könyvet írt a vasút-és hajóegészségügyi szolgálatról. Szenvedélyes tollú munkatársa volt a *Jövő* című radikális lapnak. Hosszú életet élt, 1917. június 18-án hunyt el 82 éves korában (5).

Az iszonyatos méretű háborús veszteségek közepette a szaklapok elfeledkeztek róla. *Oláh Gyula* volt a Fodor-iskola szürke eminenciása. Művei nélkül nehéz lenne megírni a magyar közegészségügy történetét.

IRODALOM: 1. *Oláh Gyula*: Magyarország közegészségügyi viszonyairól. Bp., 1889. – 2. *Chyzer Kornél*: Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek. II. Bp., 1894. – 3. *Oláh Gyula*: Az egészségügyi személyzet és a gyógyszertárak statisztikája Magyarországon 1875. évről. Bp., 1876. – 4. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. IX. kötet. Bp., 1903. – 5. Magyarország orvosainak évkönyve és czimtára. Bp., 1918.

A magyar belgyógyászat első szintézise (1894)

Jürgen Thorwald híres könyve (13) óta a 19.-diket a sebészek évszázadának szokás nevezni, főleg az aszepszis–antiszepszis, a narkózis, valamint új műtéti eljárások bevezetése okán. A belgyógyászat azonban legalább annyira a saját diadalkorának vallhatja, ha a kórbonctani irányzat alapján kifejlődő klinikopatológiai szemlélet, az érzékszerveinkkel észlelhető fizikális diagnosztika, a vegyi módszerekkel kimutatható laboratóriumi medicina, továbbá a kísérletekkel igazolt farmakoterápia térnyerésére gondolunk. A röntgensugarak felfedezése pedig mindkét diszciplínát egy új „áramközbe” kapcsolta, mely már átvezet a 20. századba.

A fent említett kor fokozatosan a latin nyelvű szakirodalom végét jelentette, annak minden előnyével és hátrányával. Előnyös volt, amennyiben a nemzeti nyelven született művek versenyre hallatlan fejlődést eredményezett, ugyanakkor megnőtt a prioritási viták száma. A kis népek medicinájában ez másképp jelentkezett. Náluk először a saját szükségletük kielégítésére kellett megteremteniük pl. a nemzeti tankönyvírást, majd a kutatási összefoglalókból a világnyelveken publikálhatókat, amelyek egy sajátságosan szelektáló medicinális diplomácia kifejlődését tették szükségessé. Ettől függött ugyanis további „hírünk a nagyvilágban”.

Tárgyunk most az előbbire szorítkozik, az első nagy magyar belgyógyászati munka kezdő kötetének centenáriuma alkalmából. A hangsúly itt a nyelvre helyezendő, mert Bene Ferenc orvostanár, a belgyógyászati tanszék 1814–1840 közötti igazgatója már írt egy ötkötetes „Elementa Medicinae Practicae-et”, természetesen latinul, az 1833–34-i esztendőben. (2) Nem eléggé köztudott, hogy az elején olyan 21 oldalas orvostörténeti „Prolegomena” olvasható, amelyet a későbbi tankönyvek mindig igyekeztek figyelembe venni. Bene belgyógyászata akkora nemzetközi elismertségnek örvendett, hogy még az olasz és orosz egyetemeken is használták, amint azt a russzofiliával igazán nem gyanúsítható Győry Tibor kihangsúlyozta. (5) Gebhardt X. Ferencz magyar nyelvű munkája (4) mind terjedelmében, mind színvonalában messze elmarad tőle, sokkal inkább Bene tanárnak a sebészek részére készített belgyógyászati (11) idézi elénk. A nemzeti nyelvet az orvosi oktatásban is érvényre juttató törekvések elbuktak Világosnál, így a Bach-korszak pesti medikusai német helyett ismét latinul tanulták a belgyógyászatot, könyvmatras lapokról, de a saját oktatójuk: Sauer professzor tollából. (12) A deáki kiegyezés után az első önálló, magyar nyelven írott belgyógyászati tankönyv érdekesmód nem a fővárosban, hanem Kolozsvárt készült, id. Purjesz Zsigmond professzor igyekezete révén. (11) Ez a kétkötetes tankönyv három kiadást ért meg (1885, 1889, 1894), az iránta támasztott igény bizonyítékául. Közben külföldön már le járt az egyszemélyes tankönyvszerzők ideje, s amikor az említett munka utolsó „átnézett és javított kiadása” 1894-ben elhagyta a fővárosi Franklin Társulat nyomdáját, megjelent Dobrowsky és Franke gondozásában a Bókai Árpád – Kétli Károly – Korányi Frigyes professzor triász szerkesztette első nagy hazai szintézis: „A belgyógyászat kézikönyve” nyitó kötete. (3) Igaz, az előszó a magyar nyelvű belorvosi

munkák közé sorolja tübingeni Niemeyer-féle kétkötetes tankönyv-fordítást is (10), nem alaptalanul. Jelentősége nyilvánvaló, hiszen a Markusovszky alapította Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat első két darabjáról van szó, még 1865-ből, az akkori kiszombori Lendvay Benő, illetve a kitűnő karcagi Kátai Gábor magyarításában. Szintén ide számít C. E. Kunze kézikönyv-fordítása, „a magyar országos egyetem irányának tekintetbe vételével” (9).

A közeledő millennium légkörében viszont a hangsúly az önállóságra, valamint a több szerzői szempontokra helyeződött, pl. a Ziemssen szerkesztette „Handbuch der Pathologie und Therapie” 17 kötetét véve alapul.

A szerkesztő-szerzők közül ekkor Bókai Árpád a gyógyszerstan, Kétli Károly a II-es, Korányi Frigyes az I-es belgyógyászati tanszék professzora volt, mindhárman a hivatás „in floribus” tekintélyei. Alkalmassak a legérdemesebbek összehangolására, hogy minden alfejezetet a feladat legjobb ismerője írja meg. A száz éve készült első tómust több mint 1100 oldalon a fertőző betegségeknek szentelték. A hazai mintákat követve, hiszen Bene „Elementá”-jának első kötete szintén a Febres és Inflammationes szisztémásan felosztott tárgyalásával foglalkozik. Miként később Purjesz, aki ugyancsak a bevezető után műve egyhatod részét szánta a kontagiózus nyavalyáknak. Es majd a Jendrassik–Herzog-féle tankönyv is (8) ezt a beosztást követi. A jelzett kötet bevezetőjében kellő hangsúlyt nyer, hogy ilyen méretben előzmény nélküli munkára vállalkoztak. „Ma már senki sem várhatja azt, hogy a belgyógyász író az egész belgyógyászatot saját beteganyagán dolgozta legyen át: ezen tudománynak mai kiterjedése mellett egyszerűen lehetetlen: hanem kívánhatja igenis azt, hogy elégséges saját észleleti anyaggal bírjon arra, hogy a tanszak sarkalatos értékét elbírálja, azokat megerősítse, kiegészíthesse, vagy kérdésbe helyezze” (3).

Tehát ki-ki a saját szakterületét ismertesse, a legmagasabb színvonalon. Két típusú tankönyvet, „dogmatikus” és „genetikus” különítenek el, az előbbi szokványos szakirodalomra, a saját véleményét mellőző kényelmi többszámra hivatkozik, míg az utóbbi (a genetikát természetesen nem a mai értelemben használva) az eltérő nézeteket „ütköztetve” a saját nézetét is kifejti, amely sokkal energikusabb és provokatívabb, akár utánvizsgálatokra is. Kazuisztikát csak a klinikai „felfogás” megvilágítására használnak. A fejezetek terjedelme pedig fontosságuk sorrendjében arányos. Mindegyik fejezetnél kellemes meglepetés a bőséges történeti bevezető. Petrik professzor pl. a IX. századi Rhases himlőelméletéig utal vissza, habár Pasteur és Koch korában van igazán otthon. Nem csoda, hiszen a német óriás árnyékában maga is dolgozott. A bakteriológiai ismereteket közel 100 oldalon tárgyalja, a klasszikussá vált vizsgálatoktól a tenyésztésen át a veszettség elleni oltásig és a savóterápiáig. A Rhases-től Behring-ig terjedő közel ezer esztendő. A következő fejezetben Udránszky László tanár a baktériumok kémiai anyagainak szerepét világítja meg a fertőző betegségekben. Az ismert ptomainszerű anyagok 21 változatát vázolja, bonyolult vegyi képletekkel. A valódi ptomainok 34 variációja szerepel, köztük az aránylag egyszerű összetételű tetanotoxin. Az

ismeretlen képletű ptomainok közé csak négy tartozik, köztük a külön spasmotoxin, a tetanus halálos mérge. A vegyi változatokat azóta megrostálták az utánvizsgálatok, mégis imponáló ez az egzaktságra való törekvés, mely a betűk egyhangúságát is színesíti.

A heveny fertőző kiütések közül a kanyaró természetesen Bókai János szakterületéhez tartozik, melynek elsősorban a járványtani grafikonjai érdekesek, hiszen a kórokozóját akkor még nem ismerték. A klinikuma tökéletes, veszélyessége akkor is a szövődményekben rejlett. A vörhenyt szintén a gyermekgyógyász tanár tárgyalja, kihangsúlyozva az angol Fothergill érdemét, aki elkülönítette a kanyarótól. Érdekes, hogy a valószínűleg légúti nyálkahártyán át terjedő kontagium okát nemhogy Bókai 1894. évi írása, de még az 1923-ban kiadott Jendrassik–Herzog-féle könyv sem tartja egyértelműen tisztázottnak. Annál inkább a leselkedő szövődményeket. A rubeola szintén a pediátria terrénuma, a könyv talán legrövidebb fejezete.

A varicella viszont azért érdekes, mert Bókai professzor egyértelműen fogalmaz: „csak röviden jegyzem ide, hogy 1892-ben egy közlésemben klinikai észleléseim alapján felvettem azon kérdést, hogy a bárányhimlő eddig ismeretlen fertőző anyagának hatása bizonyos körülmények között nem nyilvánulhat-e az általános eruptió helyett a Herpes Zoster kitörésében” (3). Dehogynem, tehetjük hozzá, hiszen a vizsgálatok utólag ezt igazolták. Néha összetévesztették a valódi variolával, holott hozzá képest a varicella veszélytelen. Ezen „köteges” fertőző betegségek után Bókai professzor átadja a „terepet” másoknak. Akik főleg a felnőttek kontagiumaival foglalkoznak Ilyen az Ángyán Béla által tárgyalt orbánc, melyet Gram szerint festődő, mikroszkóposan igazolt coccusok okoznak. Az orbánc-coccusok nem megfelelő tisztaság esetén a kórházak rémei és Billroth hasonlata szerint úgy hatolnak át a bőrön, mint víz a szűrőpapiroson (3). Ami csak megszorításokkal állja meg a helyét. A megelőzés és a helyi borogatás szerzőnk szerint a leghatásosabb módszer.

A hólyagos himlőt, vagyis a variolát Schwimmer Ernő bőrgyógyász tanár tárgyalja. Az ókori klasszikusok, valamint Rhases és Avicenna leírásáig visszanyúlva. Lady Montague alakja természetesen itt is megjelenik, majd Jenner megfigyelései a vaccinatio terén. Kórokozója még ismeretlen, de felette fertőző. Szövetteni képén a pörk alatt a Malpighisejtek megszorodnak és kitöltik a gennyedés okozta anyagiányt, majd festenyfoltok keletkeznek. „Alig van betegség, amely ellen a tudomány mai állásánál fogva oly biztosan védekezhetnénk, mint a himlő ellen” – állapítja meg az illusztris tanár. A kiütéses hagymáz, vagyis a typhus exanthematicus Székács Béla Rókus-kórházi főorvos reszortja (7), a kórokozó „microorganismusa még ismeretlen”. E járvány „lepte meg 1566-ban Magyarországot, megtizedelve Miksa császárnak Komárom környékén táborozó seregét, innen terjedvén Ausztrián és Csehországon át Németországba, s az éppen nem hízelgő *morbis hungaricus, febris pannonica* elnevezéssel bélyegeztetett meg. Ez Bene Elementa-jában is olvasható, amelyre érdekes mód Győry Tibor az ezt tárgyaló monográfiájában (6) nem hivatkozik. Csak a *febris gastrica* megjelölésére utal. Az általános nyomorral és az éhínséggel esik egybe, a legnehezebb

körülmények közt sínylódó embereknél. Csak éppen a vektor nevét nem tudhatta még a szerző.

A hasi hagymáz, vagy typhus abdominalis nagy fejezetét már Korányi Frigyes tárgyalja, elsőként a szerkesztők közül. A kórokozó egyértelmű, Gaffky 10 évvel korábban írta le, Eberth pedig kitenyészttette. Widal az élő betegek lépéből vett vérben mutatta ki. Főleg víz útján terjed, megemlítve tisztelettel Pettenkoffer talajelméletét is. Amely szerint a talaj érleli fertőzővé és a felszálló léggel terjed tovább. Korányi 120 oldalas tanulmánya mestermunka, benne nyoma sincs a terápiás nihilizmusnak. Elsőként ajánlja a vegyi úton előállított antipyrin, szívgyengeségnél a coffeint, a hasmenés csökkentésére bismuthum subnitricumot néhány csepp ópiumtincturával, bélvérzés ellen tannint. Nyugtatónak valeriana tincturát, továbbá vizes borogatást egyúttal a lázra is. Közel négyoldalas az irodalom felsorolása, ezért többre vállalkoznunk reménytelen. Ugyancsak ő írta le a Weil-féle betegséget, természetesen jóval rövidebben.

A tetanust a másik szerkesztő-szerző Kétli Károly professzor foglalta össze 14 oldalon. A kórokozó már ismert, főleg sebzés útján hatol a szervezetbe. Mérgek a strychninéhez hasonló, írja tanárunk. A bacillus illusztrációja egy mai tankönyvben is elmenne. A spórás anaerob változat ismert. Miként a curare adagolása, súlyos esetekben. Legbiztosabb az antitoxin, mellyel sikerül a rohamot kivédeni. A Pertussis szintén Bókai János illetékességébe tartozik, elsőként a „francia Hippokrates” Baillou írta le a 16. században. Kórokozóját Afanaszjev orosz kutató 1887-ben mutatta ki. A tetanus kapcsán Botkin neve is előfordult, tehát az orosz kiválóságokat akkor sem hanyagolták el eleink, de csakis az arra érdemeseket. Íme utána Szemcsenko, legfőljebb németes ortográfiával. Itt is a szövődmények a hangsúly, gyógykezelésnél belladonna-készítmények, chloralhydrat, chinin és expectoransok.

A szamárhurut után a varicella mellett Bókai János igen fontos terrénuma: a diphteritis faucium vagy roncsoló toroklob. A történelmi bevezető Galenus leírásáig vezet vissza, majd nagyot ugorva Brettoneau nevét olvashatjuk, s miként Koch egyik kitűnő munkatársa, Gaffky tíz évvel korábban a typhus, ugyanakkor a másik munkatárs, Löffler a diphteritis kórokozóját mutatta ki. Mellette Klebs érdeme is vitathatatlan, a terápiában O'Dwyer intubációs eljárása, majd még inkább Behring savókezelése.

A sokizületi csúzról Kétli tanár értekezik, nem ismerve még a patomechanizmusát. Klinikuma mégis tökéletes. Ismertek a cardiális szövődmények, kezelésben a salicyl kedvező hatása. Miként a fürdőké, de csakis utókezelésre. Elkülönítendő a kankós csúztól, amelyben a gonococcus kimutatható. A meningitis cerebro-spinalis epidemiat és a febris recurrens kórképét szintén Kétli professzor tárgyalja, ám jelentőségük kisebb az előzőeknél. Az influenza és az ázsiai cholera szintén a Rókus-kórház-beli főorvos, Ángyán Béla szakterülete, majd a malaria tárgyalása Kétli tanár avatottságát igényelte. A szép történelmi bevezető után és túl, külön érdekessége a cikkeknek, hogy a Laveran által leírt parazitákat már ismerték, de a szúnyog vektorszerepét még nem. A plasmodium

malariae és falciparum már elkülönítették, Golgi leírta az osztódás és a láz közötti összefüggéseket, hogy a roham erőssége függ a paraziták mennyiségétől. Az ábrák szépek, csak még nem színesek. A láz tertiana, quartana és quotidiana változata egyaránt ismert, szuverén ellenszer a chinin. Érdekes megállapítás a következő: „Laveran a maláriás tájak mocsári musliczái által is közvetítettnek hiszi az infekciót” (3). Nálunk a nép a paprikát és borsot is jó profilaktikumnak tartotta, holott ez csók a chininre érvényes. A váltóláz fajtái közül legveszedelmesebbek a trópusiak. Ma már tudjuk: a falciparium miatt. A nálunk alig előforduló fertőző betegségek közül Székács főorvos a sárgaláz, Terray Pál a pestis kórokozóját és járványtanát vázolja, itt sem ismerve még a patkánybolha vektorszerepét. Története párhuzamos az emberiség történetével, ezért most ne menjünk bele. A lepra vagy poklosság a bőrgyógyász Schwimmer tanáré, aki szemléltető ábrán mutatja be a Hansen felfedezte lepra-bacilusokat. Ellenszere a Chalmoograolaj, amely azóta sem „ment ki a divatból”.

Az állatok okozta fertőző betegségek közül különösen a sugárgombának (Actinomycosis), a trichinosisnak, a lépfenének és a veszettségnek volt óriási jelentősége. A sugárgombát és a trichinosiszt az Állatorvosi Főiskola kitűnő tanára: Hutýra Ferenc ismertette, a lépfenét Korányi Frigyes. Végül a veszettséget az akkori magyar medicina élő klasszikusa: Hőgyes Endre professzor summázta az olvasók elé, a tőle megszokott szakszerűséggel. Feltérképezte a történelmi Magyarországnak a megyék szerinti megoszlását, melyből kiderül, hogy a középső és az északkeleti része a legfertőzöttebb. A Negri-testek csak 1903-ban váltak ismertté, így a kórbonctani részben hiába keressük. A kórszövettani leírás így is pompás, főleg a nyúltagy különös vérbősége. Orvoslásnál ismert volt a megharapott rész kiszívása, kiégetése, hypermangános kiöblítése, az i-re a pontot azonban Pasteur munkássága tette fel. Ő jött rá, hogy a veszettségvírust tartalmazó nyúlgerincagy levegővel érintkezve veszít virulenciájából, s 13–14 napos szárítás után védőoltásra biztos és veszélytelen. Hőgyes ugyanezt sterilizált konyhasóoldatos dilúcióval oldotta meg. A 10 ezertől 200-ig terjedő dilútiósorozat a Pasteuréval legalább azonos hatásúnak bizonyult, ami természetesen a nagyszerű tudós prioritását nem érinti.

Viszont akadtak intézetek, Pasteur nevét viselő, amelyek Hőgyes módszerét alkalmazták. A hazai 1890. évi 57.405-ös számú rendelet értelmében az oltás ingyenes, szegény sorsú betegek ingyen vasúti jegyet, illetve közkórházi ellátást kaptak. Egy-egy védőoltás 2–3 hétig tartott, tehát nem kis terhet vett magára az állam. A veszettség sajnos nem a múlté, tanúsítják a napi hírek. Pasteur és Hőgyes neve mégis fényesen ragyog e százéves kötet utolsó oldalairól, amelynek megjelenését az Orvosi Hetilap akkor is melegen üdvözölte.

IRODALOM: 1. *Bene Ferenc*: Az orvosi tudománynak rövid rajzolatja... I–II. Buda, 1812–13. – 2. *Bene Ferenc*: Elementa Medicinae Practicae I–V. Pest, 1833–34. – 3. *Bókai Arpád, Kéltli Károly, Korányi Frigyes*: A belgyógyászat kézikönyve I–VI. Bp., 1894–1900. – 4. *Gebhardt Xavér*

Ferencz: A különös orvosi tudomány és gyógyítás alapvonalai. I–II. Pest, 1828–1838. – 5. *Győry Tibor*: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. – 6. *Győry Tibor*: Morbus Hungaricus, Bp., 1901. – 7. *Hollán Henrik*: A Rókus Kórház története. Bp., 1967, 109. old. – 8. *Jendrassik–Herzog*: A belorvostan tankönyve I–II. Bp., 1923. – 9. *Kuncze C T.*: A gyakorlati orvostan kézikönyve ... Pest, 1865. – 10. *Niemeyer, E*: A részletes kór- és gyógytudomány tankönyve I–II. Buda, 1865. – 11. *Purjesz Zsigmond*: A belgyógyászat tankönyve I–II. Bp., 1889. – 12. *Sauer Ignác*: Praelectiones Pathologia et Therapia... I–VI., Pest, 1856. – 13. *Thorwald, Jürgen*: A sebészek évszázada. Bp., 1959.

Az X-sugarak legkorábbi magyar visszhangja

Tudománytörténeti arany dátum 1895. december 28-a, amikor Wilhelm Conrad *Röntgen* würzburgi fizikaprofesszor a helyi „*Physikalischmedizinische Gesellschaft*” legközelebbi (nyilván már új évi) ülésére a „*Worläufige Mitteilungen über eine neue Art von Strahlen*” című előadásának kéziratát benyújtotta.

A Lajtán inneniek nagyon odafigyeltek, mert alapkísérleteit a pozsonyi születésű Philipp *Lenard* (és *Crookes Hittorf*) rejtélyes katódsugaraival végezte (10). Az „új sugarak” felfedezésének horderejét szerencsére hamar felismerték az illetékesek, s kinyomtatásával nem vártak az 1896. január 23-ra kitűzött előadásig. A különlenyomatokat maga Röntgen küldte szét (5), Bécsbe *Exner* tanárhoz, de *Lecher* professzor közvetítésével Prágába is eljutott, Budapestre viszont nem. Közben a hírre mindig éhes média „rávetette magát”. Előbb a londoni „*Standard*” kábelezte szét 1896. január 6-án, majd a „*Würzburger Generalanzeiger*” hozta le az első cikket, amelyet a párizsi „*Le Matin*”-tól a „*New York Times*”-ig szinte minden világlap átvett.

Az első magyarországi tudósítás a német nyelvű „*Pester Lloyd*” január 16-i számában jelent meg (7), s *Klupathy* Jenő fizikatanár még aznap bemutatta a Matematikai és Fizikai Társulat ülésén az Eötvös Loránd kezéről készült furcsa fotófelvételt. Rövid idő kellett fizikusainknak, hogy a „*Generalanzeiger*” leírása alapján a kísérletet sikerrel reprodukálják. Ahogy a zseniális *Hőgyes* Endre írta: „...hosszú ilyen photographiák nem jöttek. Azon hézagok közlések nyomán is azonban, melyek a napilapok nyomán a kísérleti mód felől napvilágra jutottak, a budapesti egyetem fizikai intézetében azokat báró Eötvös Loránd és *Klupathy* Jenő tanárok mintegy 8–10 nappal ezelőtt már előállították. Az ő szívességük folytán közölhetjük tudunkkal az összes hazai és külföldi szaklapok közül legelőbb a mellékelt rajzokban a Röntgen-féle photographiák közül azokat, amelyek bennünket orvosokat a leginkább érdekelhetnek” (6).

Hőgyes a prioritást pontosan tudta, mert pl. a hírneves brit „*Lancet*” csak a július 18-i számában ismertette az X-sugarak orvosi alkalmazhatóságát. A tekintélyes lipcsei „*Schmid's Jahrbücher der gesamten Medicin*” is elmaradt *Hőgyes* hetilapjának lényeglátó fürgesége mögött. Jeles szerkesztőnk további szavaival: „nem szenved kétséget, hogy ezen új sugaraknak, melyeknek mechanikai tekintetben oly szövetpenetráló hatásuk van, amellet kétségkívül chemiai tekintetben is hatnak, therapeutikai tekintetben is szerepük fog lenni a medikában” (6).

Látnoki sorok egy nem klinikustól! Érdekes, hogy neves életrajzírói (1, 11) erre nem utaltak. *Ratkóczy* Nándor bibilográfiája hívta fel rá először a figyelmet, melyet az Orvosi Hetilap korabeli cikkei megerősítenek. *Ratkóczy* szerint „*Hőgyes* Endre e közleménye világviszonylatban is a legnagyobb jelentőségű” (8). A radiológusprofesszor 1896-ból 15 dolgozatot sorolt fel, orvosokét és fizikusokét egyaránt. Körképe korántsem teljes. A *Magyar Tudományos Akadémia* III. osztályának

folyóirata, a „*Mathematikai és Természettudományi Közlemények*” hasábjain is foglalkoztak az újfajta sugarak fizikai tulajdonságaival.

Bennünket elsősorban az orvosi vonatkozások érdekelnek (4). A gyakorlati alkalmazás nem váratott magára sokáig. A budapesti kir. Orvosegyesület február 8-i ülésén *Dollinger* Gyula, a frissen kinevezett sebésztanár bemutatta, miként lehet megtalálni röntgenfotográfiával egy golyót a tenyérben, s mennyire megkönnyíti az eltávolítást. Referátuma az Orvosi Hetilap következő számában olvasható. Hőgyes ezt a témakört valósággal a közlemények fókuszába helyezte. Ez is annak bizonyítéka, mekkora jelentőséget tulajdonított a felfedezésnek. Az ő ajánlatával vitték a sebesült beteget Eötvös Loránd intézetébe, ahol Klupathy tanár készített róla felvételt. Március 1-jén már a II. sz. Sebészeti Klinika igazgatója, *Réczey* Imre professzor hasonló esetet mutatott be a közközházi orvostársulat ülésén, illetve a Hetilapban. Ugyanekkor Bécsben még a Röntgen-sugarakkal való kísérletezést „hatóságilag megtiltották” (5). A sebésztanár sorai szerint: „az ambulancián egy férfi került észlelésre, aki bal keze tenyéri felületén 6 mm-es revolvergolyó lövést szenvedett a metacarpo-phalangeal ízületben; sebe akkor gyorsan begyógyult, a golyó azonban bennmaradt; de csakhamar szaggató fájdalmakat érzett mutatóujjában, s emiatt kereste fel a klinikát, ahol csak a bemeneti csatornát láthatták. Minthogy a kérges tenyéren át semmiképpen nem tudtak kitapintani 6 mm-es nagyságú lövegnek megfelelő resistenciát, Klupathy Jenő tanár lephotographálta a betegnek kezét. A rendkívül sikerült fényképen kitűnően látszik a mutatóujj I. phalanxában a kúp alakú golyó, sőt még a magával ragadt csontszilánk is” (6). Az eltávolítás természetesen sikerrel járt.

„Egy másik Röntgen-fénykép egy 14 éves gyermekről készült, ki ez év január 1-jén létrejött hátsó könyökficzama miatt február 3-án vétetett fel a klinikumra. A klinikai oktatásra igen tanulságos képet nyújtott, amennyiben ritka tisztasággal mutatja a csontváz helyzetét ezen ficzamosodási alaknál” (5).

Vagyis oktatás terén sem maradtunk el az élvonalától. Az urológus *Boross* Ernő szintén az 1896-os évfolyamban – főleg német és részben francia szaklapok alapján – összegezte, hogy nemcsak a csontelváltozások, idegen testek, de a vese- és epekövek is kimutathatók. „Huber dr. a sugarakat a belgyógyászat terén alkalmazásba vette és igyekezett a szervek pathologikus anatomikus elváltozásait képeken rögzíteni” (5).

A gyógyítás terén merész elképzelések jelentkeztek. A brit *W. Wade* pl. a tüdőbe hatoló sugarakat a gümöbacillusok elpusztítására vélte felhasználni. A káros mellékhatások (égés, szörkihullás stb.) hamar előtérbe kerültek, bár ez alig befolyásolta a diagnosztikai eufóriát. A millennium évében a negyedik orvos: *Scholtz* Kornél a francia „*Archives d’Ophthalmologie*” alapján számolt be a láthatatlan sugarak szemészeti alkalmazásáról. *Duyse* szerint emberi szemnél „a photographikus lemezt a belső szemzugban kell elhelyezni s a sugarakat a halánték felől bocsátani a szemre” (5). Ha a Tenon-tokba 0,6%-os konyhasóoldatot fecskendeznek, a szem nagyobb

szegmentuma kerül a fényképezési zónába. Klupáthy Jenő tanár mellett *Pongó-Kiss Károly* fizikus érdemeire hívta még fel *Ratkóczy* professzor az utókor figyelmét. A Kossuth-rajongó *Jutassy József* bőrgyógyász főorvos pedig már 1896-ban megkezdte Hatvani utcai rendelőjében (10) a kozmetikai célú szőrtelenítéseket. Ő is beszámolt eredményeiről a *Hetilapban*.

Az első magyar hivatásos radiológus (és egyben áldozat) *Alexander Béla* 1897-ben tartotta meg a Szepességi Orvos- és Gyógyszerész Egyesület szokásos évi ülésén „A röntgenkészüléktől, az elektromos szikrától az X-sugarakig” című előadását (12).

Tavaly az Orvosi *Hetilap* szép tanulmányban méltatta Röntgen felfedezését annak évfordulója alkalmából (2). Jelen centenáris megemlékezésünkben főleg *Högyes Endre* és általa az Orvosi *Hetilap* korai és korszerű reagálását szerettük volna minden eddiginél jobban kihangsúlyozni. A nálunk meghonosodott Röntgen-kultuszt a róla történő egyértelmű elnevezés és az említett regényes (de szakszerű) életrajzai egyformán igazolják. Minden idők egyik legrokonszenvesebb, legnagyobb tudósa ő, aki sem nemesi rangot, sem felajánlott szabadalmi díjat nem fogadott el a világraszóló felfedezésért. A Nobel-díjat egykori egyetemére hagyta, míg el nem értéktelenítette teljesen az első világháborús infláció. A sors fintora, hogy arcképe először egy 100 milliárdos szükségpénzre került (3). Jó tudnunk, hogy *Eötvös Loránd* gyűrűsujja hamarabb jelent meg a szaksajtóban, mint az annyiszor reprodukált *Kölliker* professzoré. Vagyis medicinánk a millennium évében nagyon európai volt. Ezután sem kívánhatunk többet.

IRODALOM: 1. *Alföldy Z, Sós J.:* Högyes Endre élete és munkássága. Bp., 1962. – 2. *Balogh István:* Megemlékezés W. C. Röntgenről, felfedezése 100., születése 150. évfordulóján. *Orv. Hetil.*, 1995, 136, 2180. – 3. *Barwell:* On various forms of talipes as depicted by X rays. *Lancet*, 1896, July. – 4. *Müller Vilmos:* Ember beléd látok. Bp., 1943. – 5. *Neher, R L.:* Röntgen regényes élete. Bp., 1942. – 6. *Orv. Hetil.*, 1896, 40, 3, 33. (Csontváz-photographálás testen keresztül...) – 7. *Ratkóczy Nándor:* A hazai röntgeniskolák kialakulásának történetéből. *Orvostört. Közl.*, 1963, 25–37. old. – 8. *Ratkóczy Nándor:* A „Magyar Röntgenológia” első 17 évének bibliographiája. Bp., 1974. – 9. *Schuller Lajos:* A Röntgen-féle sugarak magyarázatáról. *Math. és Term. Tud. Ért.*, 1896, 145–149. old. – 10. *Strausz Ármin:* A ritkítás fokának befolyása a Röntgen-féle tüneménye. *Uo.* 215–219. – 11. *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. 5. köt. Bp., 1897. 747. has. – 12. *Tangl R.:* Emlékbeszéd Högyes Endre felett. Bp., 1909. – 13. *Zsebők Z.:* Alexander Béla. A magyar orvosi iskola mesterei. Bp., 1969, 145–154. old.

A Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Kara 1896-ban mindent elkövetett a magyar honfoglalás minél méltóbb millenniumi megünneplésére. A nyitóülést az Akadémián április 21-én tartották. *Lengyel Béla* kémia-professzor, egészségügyi rektor ismertette az orvosi oktatásunk történetét, a bölcsészek nevében pedig *Jókai Mór* tartotta meg az „Erős várunk nekünk a mi tudományunk” című, szárnyaló eszmefuttatását. Nagy írónk nemcsak a fantázia, hanem a természettudományok birodalmában is otthonosan mozgott.

Majd, hogy a megemlékezés nemzetközi jelleget öltjön, híres külföldi orvostanárokat fogadtak az egyetem díszdoktorává. A névsorra ma is büszkék lehetünk. Igaz, az első ünnepelt: *Károly Tivadar dr.* bajor herceg elsősorban a magyarbarátságáért oly szívünkhöz közeli Erzsébet királyné testvéreként jelöltetett, de szavahihető szakemberek (*Schulek Vilmos*, *Grósz Emil*) szerint személyként is rászolgált. Ugyan ezért nyújtotta át neki a 400 éves müncheni egyetem a *honoris causa* oklevelet. Az már csak kellemes „ráadás”, hogy a nem könnyű nyelvünket folyékonyan megtanulta beszélni.

A következő, már igazi tudományos „nagyágyú”, *Rudolf Virchow* berlini professzor, a sejt-kórtan megalapítója, a német medicina akkori megfellebbezhetetlen pápája. A porosz szellem „ellentételeként” rögtön *Sir Joseph Lister*, az antisepsis nagy angol bevezetője következett. Ám akinek ez az orientációs megosztás sem elegendő, olvashatja a párizsi Pasteur tanítvány, *Emil Roux* professzor nevét, aki az előző esztendőben ismertette Budapesten diftéria-ellenes oltási eredményeit. Tehát a három szellemi pólust egy óriás tudós-triász képviselte. Amerikából a baltimore-i *Billings* higiénikus professzorra esett a választás, Rómából pedig a belgyógyász *Guido Bacelli* tanár, a szívhangok kórtani jelentőségének leírója, malária ellen az intravénás kininkezelés kezdeményezője került a kitüntetendők listájára. Végül, de nem utolsósorban a svéd *Retzius* professzor is közöttük szerepel.

Meglepő viszont a nagy bécsi iskola képviselőjének teljes mellőzése. Pedig hol volt már '48 emléke (a karon és a közéletben), valamint *Kaposi* és *Politzer* professzor személye mindkét oldalról elfogadható lett volna.

A magyar múltból a nyolc esztendeje elhunyt *Balogh Kálmán* (1835–1888) tanár emlékét tisztelték meg egy névreszóló millenniumi alapítvánnyal. Ismerkedjünk meg homályba vesző alakjával. A szegény szolnoki sóhivatalnok tehetséges fia a szülővárosában megkezdett iskoláit Eger és Győr közbeiktatásával Sopronban fejezte be. Rövid fővárosi jogászkodás után átiratkozott a medicinára, ahol 1859-ben orvosdoktorrá avatták, 1858–60 között Pesten a korszerű élettant és orvosi gégetükrözést meghonosító *Czermák* tanár intézetének nagy ígérete. Kolozsvárra 1863-ban nevezték ki, ahol az orvos-sebészeti intézet előadó mindenese, gyakorló prospektora, törvényszéki orvosa, a rendszeres boncolás bevezetője. A kiegyezés évében került vissza a pesti egyetemre, 1867–

72 között az elméleti orvostan, 1872–83 között az általános kór- és gyógytan helyettes tanára. Az Orvosi Hetilapnak Markusovszky mellett 1862-től a főmunkatársa, 1864-től az akadémia levelező, 1874-től a rendes tagja, a kari korszerűsítések egyik legfőbb kezdeményezője. 53 éves korában végzett vele a vesebaj.

Termékeny tudományos munkássága úttörő és sokoldalú. Elsőként végzett Magyarországon kórszövettani vizsgálatokat, írt a gyulladáshoz vezető szövetekről, a vérsejtek fejlődéséről, a rákos daganatokról. Tőle származik a megkülönböztető cancroid (egy általában jóindulatú bőrrákféleség) kifejezés. „Az ember élettana” c. kétkötetes munkája 1862-ben jelent meg, 1789 óta az első ilyen témájú magyar nyelvű tankönyv. „Az általános kór- és kórjelzéstan” (1865) első részében a patofiziológiai szemlélet, a másodikban a klasszikus fizikális diagnosztika mikroszkópos és kémiai vizsgálatokkal való kiegészítése igen újszerű. Övé az első magyar „Gyógyszertan” (1866), benne a gyógyszerek hatását élettani alapon tárgyalja, a beosztása kémiai. „A magyar gyógyszerkönyv kommentárja” (1879) ragyogó történeti bevezető után több mint ezer oldalon, alfabetikus beosztással tárgyalja a gyógyszerek hatásmechanizmusát, adagolását és ad nagyszámú vénymintát. Jelentősek az önálló kutatáson alapuló gyógyszer és méregtani dolgozatai. Szerkesztett orvosi műszótárt, több társaság tagja volt.

Kitüntették még Than Károly kémiai-professzort, nyugdíjazása alkalmából. Az ünnepély a Himnusz eléneklésével és a „Ferenc Jóskává” szelídült király éltetésével ért véget.

Pesti Alfréd (1871–1922) szerkesztői és kiadói munkásságáról

Aki a múltat kutatja, kíváncsi rá, hogy például száz évvel ezelőtt az *Orvosi Hetilap* és a *Gyógyászat* mellett milyen szakajtókból szerezték értesüléseiket a korabeli kollégák. Például arról, hogy mennyi orvos volt 1910-ben Magyarországon, és ők hol működtek. Ha a korabeli adatokat nézzük, rögtön szembetűnik, hogy a főváros dominanciája („vízfejűsége”) egészségügyi szempontból egyáltalán nem új keletű. S még csak nem is a századelőtől datálódik. Onnan számítható, amikor a három városrész, Pest, Buda és Óbuda egyesítése 1873-ban megtörtént. A történelmi Magyarország összlakossága 1910-ben alig több mint 20 millió, a fővárosé pedig 848.000, tehát csaknem minden huszadik állampolgár budapesti illetékességű. Az ország orvosainak száma akkor 5331, a fővárosé pedig 1364, jelentős részük már szakosodott szinten, tehát minden negyedik medicinát művelő már Budapesten praktizált.

A szervezeteik közül az 1837-ben alapított *Budapesti Királyi Orvosegyesület* elsősorban a „vezérkart”, tehát a tanszékvezetőket és magántanárokat tömörítette, míg az 1874-től funkcionáló *Budapesti Orvosi Kör* a kevésbé ismertek hivatalos gyülekezete volt. Az orvosi karon 23 rendes tanár, 31 rendkívüli tanár, 82 magántanár és 48 tanársegéd volt alkalmazásban. A kolozsvári egyetemen átlag feleannyi. Budapesten 21 kórház, vidéken 333 állt a gyógyítás szolgálatában. Országosan utólag is több meglepő adattal találkozunk. Például a kis megyék közül a szlovákok lakta Árva megyének mindössze kilenc orvosa volt, míg a szász Brassó megyében közel annyi személyre már 46 orvos jutott. Ugyanannyi, mint a 115 ezer lakosú Győr megyére. Meglepő Bács megye ellátottsága, különösen Szabadka-Zombor-Újvidék földrajzi körzetében. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét, amelynek 15%-a még német, a fővárost környező települések egészségügyi ellátottsága teszi megkülönböztetetté.

Az, hogy az utókor az akkori adatokban könnyen eligazodik, elsősorban egy „amatőrnek” köszönhető, így érdemes megjegyezni a nevét. *Pesti Alfréd* (1871–1922) magánhivatalnokról van szó, aki 1861-ben Pesten született. Bár iskolai végzettségét az akkurátus Szinnyei [1] sem jelöli, következtethetünk rá abból, hogy 1879–1883 között a budapesti amerikai konzulátus titkára volt. Bizonyára már akkor érdekelte az egészségügy, mert 1883-tól a Lukács Fürdő Részvénytársaság titkára, majd a századfordulótól a főtitkára. Ettől kezdve szinte halmozza az ilyen jellegű funkciókat, az eredmény egy magántanárnak is becsületére válna. Tagja lett az *Orvosi Könyvkiadó Társulatnak*, a *Budapesti Közegészségügyi Egyesületnek*, a *Balneológiai Egyesület Orvostudományi Osztályának*, továbbá a *Budapesti Kerületi Betegsegélyező Pénztár* igazgatósági tagja és a *Budapesti Fürdő-Személyzet Egyletének* a díszelnöke. Élénk irodalmi munkásságot is kifejtett, főleg fürdőügyi cikkeket írt és fordított. A legmaradandóbb műve mégis a *Magyarország Orvosainak Évkönyve és Czimtára*, amelynek 1910-ben már a 20. évfolyama jelent meg [2] az *Országos Orvos-szövetség Hivatalos*

Kiadványa keretében. Pesti Alfréd az 1922-ben bekövetkezett haláláig szerkesztette, majd fiai, Emil és Ernő 1937-ig folytatták, a következő évtől már az *Országos Orvosi Kamara* vette át a szerepét. Máig imponáló a szerkezete: a megbízhatósága, az átláthatósága, az adatgazdagsága, sőt, még a reklámanyaga, különösen a fürdőügyi.

Feltétlenül kell szólnunk az 1942. évi kötetről. Sajnos beárnyékolta a diszkriminációs, X-szel a zsidó és a karikával a kikeresztelkedett megjelölések, egyben figyelmeztető, hogyan lehet az adatokkal visszaélni. Majd 1947-ben *Orvosi és Egészségügyi Címtár* [3], illetve a *Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete Hivatalos Címtára* [4] néven újraindult, de igen rövid életűnek bizonyult. A következő esztendőben már nem jelent meg. A rendszerváltozás után az *Magyar Orvosi Kamara* próbálta feléleszteni, csekély sikerrel, pedig az internet világában sem lenne fölösleges.

Visszatérve Pesti Alfréd munkásságára, 1903-ban megvásárolta a *Petőfi Irodalmi Vállalatot*, és Torday Ferenc (1871–1942) gyermekgyógyász szerkesztésében kezdte kiadni a *Budapesti Orvosi Ujság* tudományos és orvostársadalmi hetilapot, „...amelyben egyrészt a kartársak egymásra vonatkozó minden adatot megtalálnak, másrészt az orvosok, illetve minden egyes orvos iránt érdeklődők minden felvilágosítást megkaphassanak, ezenkívül a lakosság és az orvosok számáraól és ezúton az orvosi megélhetési viszonyokról ad útbaigazítást azoknak, kik megüresedett új állásokra pályázni, vagy orvosgyakorlatuk helyét megváltoztatni akarják” [2]. Ismerősen fogalmazott hivatalos szöveg. A regiszterben hátul minden praktizáló neve megtalálható, tehát teljes a tájékoztatás. A felsorolt személyi adatokon, címtárakon és névjegyzéken kívül összegyűjtve olvashatók az előző évben kiadott összes törvények, rendeletek, felsőbb hatóságok által hozott elvi határozatok. Egy-egy főoldal még magyar és német nyelvű, tekintettel a tetemes létszámú magyarul nem beszélőre. Majd 1910-ben már nyolcadik évfolyam jelent meg, a cikkek színvonalát a szerzői gárda ez évben is biztosította [5]. Az igazán „nagyagyúk” (Alexander Béla, Donath Gyula, Herczel Manó, Goldzieher Vilmos, Magyary-Kossa Gyula, Manninger Vilmos, Réczey Imre és Török Lajos) mellett elsősorban a másodvonalbeliek fóruma volt. Persze megjelennek a szakmai oroszánkörmek már mutató ifjú titánok, mint például Verebélly Tibor, Heim Pál, Pólya Jenő és Krepuska Géza. A reklámszövegekben külön hangsúlyt kapott a balneoterápia. Nem tudjuk, hogy hány példányban jelent meg, de biztosan volt rá igény, mert a két világháború között végig megtalálható a szaklapi publikációs listán, 1941-ig Torday Ferenc szerkesztésében. Aki mindössze egy évvel élte túl. Mérete és lapszáma mindig az adott helyzettől függött, például az 1910-es békeévben közel ezer oldalt tett ki. Annyit, mint az *Orvosi Hetilap* és a *Gyógyászat*.

Minden lap színvonaláról sokat mond az is, hogy a szakmellékleteket kik szerkesztették. A bőr- és bujakórtant Török Lajos tanár, a fülészetet Schwartz Ede, a fürdő- és vízgyógyászatot Bosányi Béla és Schulhof Vilmos, a gégészetet Baumgarten Egmont, a gyermekorvoslást Grósz Gyula, a közegészségügyi és törvényszéki orvostudományt Minich Károly és Schuschny Henrik, a sebészetet

Herczel Manó tanár, a szemészetet Goldzieher Vilmos tanár, a szülészeti és nőgyógyászatot Rotter Henrik, az urológiát Feleky Hugó magántanár. A mellékletek cikkeinek összetétele nagyon a szerkesztő személyétől függött. Így a szemészetet Goldzieher tanár szinte egymaga írta, míg a 11 urológiai közleményből mindössze egynek a szerzője Feleky Hugó magántanár. Ugyanez mondható el a sebészetről, illetve Herczel Manó tanárról is. A szülészeti-nőgyógyászatot nem képviselik a Tauffer-tanítványok. Orvostörténeti rovata gyakorlatilag nincs, mert Győry Tibornak „A magyar orvosi irodalom 1909-ben” című írását nem tekinthetjük annak. Magyary-Kossa Gyula „A dyspnoe hatása a vesékre és a vizelet-elválasztásról” című cikkével szerepel.

Az eredeti közlemények között elméletiek ritkán találhatók, a szakmellékletekben inkább. Nagyon gazdag a könyvismertető rovata, magyar és német nyelvűekről egyaránt szól. Rendszeres beszámolókat közölt az *Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvosi Szakosztályának* az üléseiről. A fővárosi részletes referátumok az aktuális gyakorlati kérdésekről szólnak. Ilyenek például az Ehrlich-féle arzenobenzol jelentősége a szifilisz gyógykezelésében, az epeköbántalom diétás terápiája, a konyhasószegény étrend fontossága a vesebetegségnél, a kanyaró profilaxisa, a köpetvizsgálat újabb módszerei, a légmell kezelése, a tetanusz terápiája, a gyomorfekély atropinkezelése, a malária gyógykezelése. A diabetes mellitus vagy „cukros húgyár” aktuális gyógykezeléséről a felelős szerkesztő öccse, a belgyógyász Torday Árpád (1874–1943) számolt be. Külön szólt pancreatogen és külön az „ideges befolyás által kiváltott mellékvesehyperfunctió” diabetesről is. Ez utóbbinak a magyarázata ma már túlhaladott. Felhívja a figyelmet az acidosis és a ketonuria veszélyeire. A diéta még ma is korszerűnek mondható [6]. Minden összejegyzetről, tudományos ülésről részletes beszámoló olvasható. Ugyanakkor érdekes, hogy az előző évben tartott nagyszabású XVI. Nemzetközi Orvosi Kongresszusról csak a gégészeti rovat referál, de annál részletesebben. Sugalalmazója Navratil Imre tanár, megfogalmazója Donogány Zakariás.

Végül röviden a felelős szerkesztőről. Torday Ferenc a neves Bókay-iskola egyik legkitűnőbb gyermekgyógyásza volt. Az ő érdeme volt, hogy Pesti Alfrédot megnyerte a *Budapesti Orvosi Ujság* ügyének, amelyet 1941-ig szerkesztett. Kórházi orvosként szervezőtitkára a Budapesten megrendezett XVI. Nemzetközi Orvosi Kongresszusnak. Ő rendezte sajtó alá 20 kötetben az elhangzott előadások szövegét. Az 1924-ben alakult Magyar Gyermekorvosi Társaság első titkárává választották, több gyakorló pediátriai könyvnek a szerzője. Kevésbé ismert tény, hogy ő volt a szegény gyermekek üdültetésének legfőbb szorgalmazója és szervezője. Erről könyvben is beszámolt [7]. Munkásságát az *Orvosi Hetilap* nemrég méltányolta [8].

Érdekes dolog képet kapni a száz évvel ezelőtti orvosi közélet viszonylagos nyugalmaról. A *Budapesti Orvosi Ujság* pénzügyi helyzetéről nem tudósít, de kiegyensúlyozott lehetett. Különben ez az orvostársadalmi, állami szervektől nem függő és érdekvédő hetilap bizonyára szóvá tette volna. Ez esetben természetesen csak a Pesti Alfréd és Fiai névvel fémjelzett fórumokra szorítkoztunk.

Tanulságos lenne még az internet korában is valami hasonlóan tartalmas, írott dokumentumot lapozgatni.

IRODALOM

[1] *Szinnyei J.*: Magyar írók élete és munkái. X. kötet. Hornyánszky. Bp., 1905, 814.

[2] Magyarország Orvosainak Évkönyve és Czimtára. Petőfi Ny. Bp., 1910.

[3] Orvosi és Egészségügyi Címtár. Képes Figyelő. Bp., 1947.

Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete Hivatalos Címtára 1947. Bp., 1947.

Budapesti Orvosi Ujság. Pesti Alfréd. Bp., 1910.

Torday Á.: A cukros húgyár kezelésének mai állása. Budapesti Orvosi Ujság, 1910, 52, 967–969.

Torday F.: A Balaton melletti gyermeknyaralás. M. Kir. Balatoni Int. Bizotts., Bp., 1934.

Szállási Á.: Elsőrangú gyermekorvos a másodvonalból: Torday Ferenc (1871–1942). Orv. Hetil., 2002, 143, 1541–1544.

Medikus album a 20. század elejéről

A jó humor olyan, mint a folklór, szájról szájra száll, szerzője bizonytalan (nem is fontos), olykor összegyűjtik és lejegyzik, de túlélését a szóbeliség biztosítja. Elemi emberi igényt elégít ki, már-már kohéziós ereje és közösséget formáló képessége van. Minden körülmények között a közérzet hű tükre. Professzorok közül azok a legendás alakok, akik humorukkal vésődnek az emlékezetbe. A megtörtént, vagy megtörténhetett sztori önálló életre kel, az egymondatos telitalálat szállóige lesz, az idősebb kollégák kötelező hagyományként testálják a fiatalokra, a rutinos előadó beleszövi szövegébe, üde adomákat a szakszerű szűrkeségbe. A humor kortörténeti, diktatúrák idején „körtörténeti” dokumentum. Amikor a harmincas évek elején a talján diktátort pojácamód imitáló magyar miniszterelnök takarékosági okokra hivatkozva több egyetemi (köztük a pécsi orvosi) kart akarta megszüntetni, rögtön szárnyra kapott a szójáték: „*Gömbös minden karban szanál.*” Utalva ama bizonyos minden lében ... obszcén változatára. Avagy az ötvenes évek elején egy vérnyomásmérő pumpálóballonjának elromlásakor *Haynal* professzor szerint „az ellenség keze ide is betette a lábát.” A szóbeliségre szánt tréfatermésnek volt egy igen előnyös jellemzője: fölötte állott, vagy inkább alatta hasalt a cenzúrának. És mindenki pontosan tudta, kinek milyen viccet lehet elmondani.

A század elején, amikor az ismertetésre kínált *Medicus-Album* (2) elhagyta *Jung Géza* „epékönyomdáját”, mérhetetlenül liberálisabb légkör uralkodott. A politikai pikantériák pártok helyett személyekhez kötődtek, a szimbolizmus esztétikai kategóriának számított. A klasszikus pesti kabaré születésének ideje ez (4), amikor egy faramuci szóvicc még nem számított destrukciónak, miként később a kölcsönös gyanakvás mérgezett közegében. A könyvomatós medikusalbum hiányzik *Kun Erzsébet* kitűnő kis humor-kompendiumának forrás-felsorolásából (3), ezért sem érdektelen belepillantanunk. Másrészt kiderül a „nincs új a nap alatt”, valamint „egy csecsemőnek minden vicc új” kettős igazsága.

Szerkesztője-rajzolója-szerzője *Jung Géza* 1906-ban végzett, tehát egyik felével a medikusi, másikkal már az orvosi társadalmat képviselte. *Hollán Henrik* könyve szerint (5) a *Herczel Manó* névvel fémjelzett sebésziskola kiválósága volt, *Milkó Vilmos*, *Makai Endre* és *Hedri Endre* társaságában. E névsorhoz tartozni nem keveset jelent. A húszas évek elejétől *Jung Gyulán* lett főorvos a 150 ágyas sebészeti osztályon. Közel annyi ágya volt, mint a szülész *Páll Gábornak* és a belgyógyász *Purjesz Bélának* együttvéve, akik később mindketten egyetemi tanárok lettek. *Jung Géza* névvel még az 1947-es orvosi címtárban is találkozunk, így nyilván legalább olyan kitűnő operatőr lehetett, mint amilyen humorista fiatal korában. Szerzőtársával, *Koreck Ivánnal* az 1906 után orvosi címtárakban nem találkozunk. További sorsa tehát ismeretlen számunkra, ám a karakterisztikus kis

rajzremeklések és a professzori karikatúrák alatt általában Jung neve olvasható.

Az album első része a medikusi élet gyötrelmes gyönyörűségeivel, olykor morbid helyzetképeivel foglalkozik, míg az orvosi rész a Rókus kórház sebészetének rejtelmeibe avatja be az olvasót, a nagy egyéniségek emberi kicsinyességeit sem kímélve. De igazi humorral, tehát soha nem sértőn és bizalmaskodón. Természetesen lehetőleg minden szöveget rímbe szedve, miként a latin grammatika memoriterjeit. A professzori humor „népszerűségi” listáján *Genersich Antal*, *Lenhossék* és *Herczel* a sorrend, de gyakran szerepel *Than*, *Thanhoffer*, *Dollinger* és *Kétly is*.

Genersich természetesen a sajátos szigorlatoztatásával, imígyen: G.: „*Hát mondja már hogy mit látván?*” – Sz.: (izzad és hallgat 2–3 percig) – G.: „*Hát mondjon már valamit, mondja azt, hogy templom, vagy akármit, de mondjon valamit!*” – Sz.: tovább hallgat, de szikével a boncanyagba bele akar vágni. – G.: „*Atyik, né bántsa már, hát milyen az a prostata?* Sz.: (nyögve) „*Savósan beivódott*”. G.: „*Mit! A maga buta feje van savósan beivódva, hát nem látván! Ne nézzen rám, nem vagyok én prostata. Na vágjon bele szeretettel!*” Sz.: (elszántan belevág) – G.: „*Hogy tartja már megint azt a kést, maga gyilkos. No mi van ott?*” – Sz.: „*Gömbsejtek*. G.: „*Már megint hazudik, ha hazudik, akkor lop is, akkor be kellene magát börtönözni, már látom is az akasztófán lógni...*”. Így nézett ki egy szigorlat, hasonlóképp mondta el annak idején Johan Béla professzor is.

Miként a következőket *Loessl János* sebésztanár. Mindenki tudja, hogy a medikus jelvényt csak az első évek, vagyis a gólyák hordják, az újdonság varázsával. Egyszer egy csoport elsőéves akart a villamosra felszállni, egy ismeretlen öregúrral egyidőben. Ám a kalauz résen volt, rászólt a „civilre”: „*öreg álljon félre, hadd szálljanak fel a doktor urak*”. Az öreg *Genersich* professzor volt, akit a fehérköpenyes gólyák még nem ismerhettek, a kalauz pedig csak az uniformist respektálta. Ám a helyzet komikumát bizonyára a bölcs ember tette helyére a legjobban.

Than professzor kémiai vizsgáit is felvillantja az album, amikor az ionok vándorlását kérdezve holmi hellaszi törzs helyváltoztatásáról szól a klasszikus műveltségét fitogtató medikus.

Az egyetemi vigasságokból természetesen a nagy dáridók sem hiányozhatnak. A medikusoknál inkább képzeletben.

Egy ilyen dáridóra meghívták: Prof. *Korányit*, ki megígérte, hogy lakománkra korán nyit (be). Prof. *Bókayt*, ki a jelenlevő hölgyekre pazarolni fogja bókjait. Prof. *Ajtayt*, ki megígérte, hogy jókedvében be fogja verni a helyiség ajtait. Ott lesz *Kétly*, ki a lakoma sikerét nem kétli.”

Stílszerűen átköltötték a „*Szerelem múlásán ne fogjon el bánat*” című dalt is, a következőképp: „*Abortus múlásán ne fogjon el bánat / Minden vérzés helyén újabb vérzés támad⁹ / Ha elmegy a magzat, más jön a helyébe / Amíg egy szál ondó behatol a méhbe.*”

Természetesen a „*Rózsabokorban jöttem a világra...*” itt is olvasható „*Harántfekvésben jöttem*

⁹ eredetileg: vérzés helyett: érzés

a világra” változatban, „járt utánam hét vármegye szülése, fogóval, de hiába, mégiscsak a köldökömmel előesve jöttem én a világra...”. Hogy ki költötte át elsőnek, aligha érdekes. Valószínűleg az eredeti után ezt a variációt is rímbe szedte egy jókedvű orvos.

Még annyit Jung nagy főnökéről, prof. *Herczel Manó*ról: Egyszer műtét közben leszamarazta az egyik segédorvost, ki szégyenkezve kérte, legközelebb ne nyilvánosan tegye! Majd ismét ügyetlenkedett, mire a prof. igen udvariasan a következőket mondta: „Barátom! Maga szerint most a műtét után kellene behívnom a szobámba elmondani, hogy maga egy ügyetlen számár. De ez így nagyon nagyon komplikált, inkább nem mondok semmit.”

Évtizedek múltán újra készülnek orvos-albumok, pl. Debrecenben a szigorlók szerkesztette „*Liber medicorum senilium*”. Valószínűleg egyikőjük sem látta Jung Géza 1906-os *Medicus-Albumát*, a humoros része, a karikatúrák és strófákba szedett sztorik mégis kísértetiesen hasonlóak. Maga a tárgy ilyenek kínálja magát, az elemi igény pedig előhívja orvosi tudatunk mélyéről. „A *musculus risorius* rángása” pedig lazítja a feszültséget (1).

És addig talán nincs nagy baj, míg az ember nem veszti el humorérzékét.

IRODALOM: 1. *Hollón Henrik*: A Rókus Kórház története. Budapest, 1967. – 2. *Jung-Koreck*: *Medicus-Album*. Budapest, 1904-1906. – 3. *Kun Erzsébet*: *Mosolygó medicina*. Budapest, 1969. – 4. *Nagy Endre*: *A kabaré regénye*. Budapest, 1935. 5. *Orvosi és egészségügyi címtár*. Budapest, 1947

Orvosprofesszori emlékkötetek

A jeles tanszékvezetők tanársági működésének legszebb emlékei azok a jubileumi könyvek, amelyeket a tanítványok állítottak össze egy-egy kerek évforduló alkalmából. Magyarországon az első ilyen megtiszteltetésben Korányi Frigyes részesült, amikor 1891-ben, a negyedszázados megünneplésre Bókai Árpád állított össze egy kötetet „Jubilaris dolgozatok az orvostan köréből” címmel, amelyet a legidősebb tanítványtól (Kétli Károly) a legfiatalabb tanársegédig (Korányi Sándor) több mint húszan írtak [1]. Többen közülük – Kétli Károly, Bókai Árpád, Udránszky László és Korányi Sándor – szintén katedrára kerültek.

A kolozsvári egyetem első emlékkönyve 1906-os keltezésű, Purjesz Zsigmond belgyógyászprofesszor kapta ugyancsak negyedszázados jubileuma alkalmából. Összeállították: Jancsó Miklós a tanítványai és Szabó Dénes a tanártársai nevében. „Hirdesse e kötet a szeretetet, a kölcsönös megbecsülést, mely vezérli a különböző intézeteket és alkalmazottaikat, amidőn egy-egy kérdés megoldásánál, egymás támogatásával, egyesített erővel törekedtünk a kitűzött cél felé” [2]. Tekintettel arra, hogy itt a tanítványok mellett a tanártársak is kitétek magukért, mind a terjedelem, mind a színvonal igen imponáló. A szerzők száma 45, köztük olyan nevek, mint Apáthy István, Buday Kálmán, Davida Leo, Fabinyi Rudolf, Genersich Gusztáv, Gyergyai Árpád, Hoór Károly, Jancsó Miklós, Kenyeres Balázs, Lechner Károly, Lőte József, Marschalkó Tamás, Rigler Gusztáv, Veres Elemér, Veszprémi Dezső. Szinte mindegyik név jól ismert vagy a fővárosi, vagy a jogutód szegedi egyetemről. Külön említendő, hogy a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat jelentette meg. Ugyanebben az évben hagyta el a Pester Lloyd Társulat nyomdáját a Tauffer-emlékkötet is, de abban „csak” a tanítványok szerepelnek: Velits Dezső, Kubinyi Pál, Berczeller Imre, Scipiades Elemér, Frigyesi József, Mansfeld Ottó és Tóth István. A XX. századi magyar nőgyógyászok elitlistája. A háború alatt csak a kolozsváriak adták ki a Lechner Károly-kötetet, de Trianon után már csak a fővárosban létezett folytonosság.

Debrecen, a XXXVI. királyi rendelet értelmében, 1912 ben kapott egyetemet, de az oktatás csak 1921-től vette kezdetét. Megálmodója és szívós szervezője az a Kenézy Gyula, akit a Bábaképző Intézet éléről neveztek ki a szülészeti-nőgyógyászati tanszékre [3], és így teljes joggal neki készült itt először jubileumi kiadvány a 70. születésnapjára [4]. Külön köszöntő nem készült hozzá, a 120 oldalas kötetet szánták annak. A dolgozatok száma 17, az ismert szerzők: Probstner Arthur, Kontsek Béla, Raics Jenő és természetesen Árvay Sándor. Csak a Probstner- és az Árvaytanulmány endokrinológiai, illetve vitaminológiai vonatkozású, a többieké kimondottan gyakorlati jellegű. Kontsek Béláé az eclampsia gyógyításáról, Lőrincz Ernőé a „missed abortion”-ról, Raics Jenőé az ikermagzatok összeakadásáról szól. Külön érdekesség Schubert Károly írása: „A vetélések

gyakorisága a Hajduságban.” Grafikonon mutatja be, hogy 1921–1928 között meredeken csökkent a szülések száma, bár még mindig nem annyira, mint a baranyai Ormánságban. A szülések és a vetélések között azonos személynél fordított az arány. A legtöbb vetélés az egyszer szülteknél fordul elő, függetlenül a művi beavatkozástól. Ahogy összegzi: „...bár nem teljes pontossággal és határozottsággal, azonban mégis nagy körvonalakban azt a szabályt állíthatjuk fel, hogy minél többször jutott teherbe valaki, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy többször abortált is.” Árvay a Lüttge–Mertz-féle reakció értékelésével foglalkozott, amely hormonális úton lett volna hivatott a magzat nemének megállapítására, ám Csucs László másfél évtized múltán éppen a Scipiades-kötetben csak a túlhordásra vonatkozóan tartja ezt használhatónak.

Két évvel később elkészült Debrecenben a Benedek László-életrajzi emlékkönyv [5]. Tömör előszóban ajánlják a tanítványok „hálájuk, tiszteletük és nagyrabecsülésük jeléül”. Ismertebb szerzők: Bagothay László, Csörsz Károly és Stief Sándor (Szeged), Ferenczy Jolán, Kulcsár Ferenc (később Szegeden, majd az Egyesült Államokban lett professzor), Máday István, Pap Zoltán, Széky Antal és Thurzó Jenő. Benedek tanárságának a tizedik évfordulójára készült. Hogy milyen remek iskolát nevelt rövid idő alatt, az majd a többnyelvű Jackson-életrajzi emlékkönyvből derül ki. Thurzó Jenőnek különösen a laboratóriumi kutatás volt a kivételes szakterülete. Munkatársai szerint tucatnyi nyelven olvasott, az említett Jackson-könyvbe több cirill betűs, orosz nyelvű tanulmányt írt, minden külső segítség nélkül. Sajnos, fiatalon halt meg, pedig Benedek távoztával esélye lett volna a tanszéki utódlásra.

A harmadik debreceni kötet a sebész Hüttl Tivadar professzoré [6]. Jáki Gyula előszava költői szárnyalású: „A tanítványok nagy és hálás serege ma, amikor húszéves tanári működésének emlékére átnyújtjuk a dolgozatainkat tartalmazó emlékkönyvet, a szűk körű család meleg szeretetével és véghetetlen ragaszkodásával áll előtte, és tisztelőinek táborával együtt azt kívánja, hogy még sok éven át egészséggel és törhetetlen munkakedvvel dolgozhasson hazánk, a magyar orvostudomány, a magyar sebészet javára, és irányíthassa a mi és majdan a mi tanítványainknak munkáját is.” Mindez nem túlzás. A dolgozatok száma 53, olyan szerzők tollából, mint Jáki Gyula, Loessl János, Pap Károly, Schmidt Lajos, Szeleczky Gyula, Kudász József, Noszkay Aurél, Rencz Antal és Póka László. Valamennyien professzorok lettek. Vidéken két évtized alatt nálunk nem nevelt senki ennyi tanszékvezetőt. De a debrecenieknél Gombkötő Béla, Péterffy Pál (Péterffy Árpád professzor édesapja) és Korompay Tihamér neve is sokat mond. Az idegsebészettől a gyermeksebészetig az urológiáig és az ortopédiáig szinte minden műtéti szakterület képviselve van. A több mint 600 oldalas kötet közleményeinek címét is elég lenne felsorolni.

A háború kitörése után szaporodtak az évfordulók, de már nem jutott papír az önálló kötetekre. A Magyar Orvosi Archivum és az Orvosképzés vállalta magára az ünnepi különszámok kiadását. Ez utóbbi biztosította 1936-ban a Korányi Sándor-számot, a Tóth István emlékének szánt 270 oldalt, amelynek legmaradandóbb tanulmánya Korbuly György tollából „A magyar szülészet bölcsőköre”.

A fül-orr-gégész Krepuska Géza professzor 75. születésnapjára összeállított különszámnak a tartalomjegyzékében a debreceni Verzár Gyula nevét is megtaláljuk. Majd 1938-ban, Bókay János halálakor 200 oldalas és Kubinyi Pál elhunytának 10. évfordulójára 300 oldalas szeparátum olvasható. Még „gazdagabb” volt 1939, mert két élő tiszteletet meg különszámmal: a sebész Bakay Lajost és a belgyógyász Herzog Ferencet, tanársága negyedszázados jubileumára, Heim Pált pedig halála 10. évfordulója alkalmából. Mindhárman Pozsonyban kezdték, Pécsen folytatták és a fővárosban fejezték be pályafutásukat. Azt követően 1940-től a Magyar Orvosi Archívum jeleskedett ezen a területen. Pécsen Scipiades Elemér szülészprofesszor kinevezésének 20., Debrecenben pedig

Jeney Endre debreceni tanárságának 10. évfordulójára jelent meg kötet, a kritikus 1944. évben. Jeneynél kivételesen nem klinikusként, ami csak növeli az értékét. Ráadásul ő az egyetlen vidéki, és soha nem hangoztatta a mellőzöttségét. Ahogy az előszóban olvasható: „Kötelességünk azért a példaadásért, amellyel belénk nevelte saját maga példamutatásán keresztül a munka szeretetét és megbecsülését, a tudományos kutatás iránti vágyat szerénységével, munkaszeretetével s irányító támogatásával állva mindenkor előttünk” [7]. Munkatársai a 10 év alatt közel 100 dolgozattal gazdagították a közegészségtant és a gyógyszeriant. Vályi Nagy Tibor a biológiai metilcsoportok szintéziséről értekezett, miközben katonáskodott. Jeney professzor sokat foglalkozott a növényi festékek szervezetbeli szerepével, erről Czimmer Anna írt dolgozatot. Herpay Zsombor a Közegészségtani Intézet és a Közegészségügyi Állomás kapcsolatát ismertette; a megfeszített munkát a járványok megfékezésére, mert a városban központi elosztó hadikórház is működött. Feladatuk volt a vöröskeresztes véradó szolgálat megszervezése és irányítása. Ők felügyelték a Sportorvosi Intézet és a Gümőkórtani Laboratórium munkáját is, amely kitolódott a háború utáni időre, a vesztégzárak fenntartására. Váczi Lajos és Úri József vizsgálta a pektinanyagok hatását a véralvadásra, a növényi festékanyagok befolyását a mikroorganizmusok életfolyamataira. Váczi Lajos vizsgálta a szulfonamidok hatásmechanizmusát, vagyis Jeney professzor irányítása alatt valóban óriási munka folyt. Békebeli és háborús egyszerre.

Nincs tudomásunk Fonet Béla, Went István vagy Kettesy Aladár különszámáról. Az egykor debreceni Belák Sándor professzort a Magyar Orvosi Archívum különszámban, majd 1948-ban, talán utolsóként, önálló kötettel is méltatta. A felsorolás korántsem teljes, a hangsúlyt Debrecenre helyeztük. A fordulat éve után mindezek megszűntek. Szerepét ma már az örvendetesen szaporodó klinikatörténetek és a professzori szobák falát díszítő tablók töltik be. Több a kép és kevesebb az egyszerűs dolgozat. Bizonyára ez a fejlődés útja, de az orvostörténésznek nagy gyönyörűséget okoz egy-egy régi és nagyon használható professzori emlékkönyv forgatása és olvasása.

IRODALOM

Jubilaris dolgozatok az orvostan köréből. Korányi Frigyes negyedszázados tanári működésének megünneplésére. Szerk.: Bókai Árpád. Grill. Bp., 1891.

Dolgozatok Purjesz Zsigmond negyedszázados tanári működésének emlékére. Írták tanítványai és munkatársai. M. Orvosi Könyvkiadó. Bp., 1906.

Lampé L.: Dr. Kenézy Gyula (1860–1931). A debreceni orvosképzés nagy alakjai. 5. DOTE. Debrecen, 1994.

Dolgozatok a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Női Klinikájáról. Kiadják: tanítványai. Városi Nyomda. Debrecen, 1930.

Benedek László Emlékkönyv. Írták: tanítványai. Pannónia. Debrecen, 1932.

Emlékkönyv Hüttl Tivadar tanári működésének 20. évfordulójára 1921–1941. Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem. Debrecen, 1941.

Dr. Jeney Endre egyet. nyilván. r. tanár debreceni tanárságának 10. évfordulójára. Közeg. Int. Bp., 1944.

Elmaradt magyar orvosi Nobel-díjak

Az orvostudomány legnagyobb kitüntetését 1901-ben osztották ki először, így az 1865-ben elhunyt Semmelweis Ignác mellőzését aligha kérhetjük utólag számon. A történet ismeretében különben sincs arra garancia, hogy minden idők legnagyobb horderejű felismerését a Svéd Akadémia e díjjal honorálta volna.

Egyrészt, mert a választás nem volt mindig szerencsés (Koch esetében igen, Fibiger rákelméleténél nem), másrészt az anyák megmentőjét effajta sikerek nem érdekelték.

Más a helyzet viszont a zseniális Fodor Józseffel, aki a Nobel-díj odaítélésének első esztendejében hunyt el. Szakirodalmi adat (lásd az amerikai Lechevalier professzor mikrobiológia-történetét), hogy ő írta le elsőként a vérsavó baktériumölő képességét, amely alapját képezte a komplementkötési reakció vizsgálati jelentőségének, valamint a szérumterápia bevezetésének, amelyért Behring 1901-ben az első díjazott lehetett. Fodor József tisztába volt felismerésének jelentőségével, eltérően a későbbi tanszéki utódának, Rigler Gusztávnak rendkívül érdekes megfigyeléseitől, vizsgálataitól, aki azonban sajnos elfelejtette a miért kérdést feltenni, amiért majd Fleming új korszakot nyitott a gyógyítás történetében. Rigler Gusztáv ugyanis még a század elején leírta a Duna vizének vizsgálata közben, hogy ahol sok a coccus, ott kevés a gomba, és megfordítva. Hogy a baktériumtelepek legnagyobb ellensége a penészgomba, ezért a tenyészkultúrák beoltásánál óvakodni kell a penészes „szennyeződéstől”, mert elpusztítja azokat. Eklatáns példája a nagy tudományos felfedezés (ma már érthetetlen) elmulasztásának.

Egészen másképp járt Fodor József kongeniális kortársa: Högyes Endre. Ő már száz évvel ezelőtt kikísérletezte a labirintus izgatása következtében beálló asszociált szemmozgások idegmechanizmusát, majd halála után, 1913-ban a tanítványai németül is megjelentették, mégis a magyarországi születésű, de magát osztráknak valló Bárány Frigyes kapott érte az első világháború kitörése évében Nobel-díjat.

Gyenge vigasz, hogy ez sem tartozik az aranykoszorús felfedezések első sorába. Mégis, ez a „szemérmes koldusnak üres a tarisznyája” népi mondás igazságát példázza.

A következő elszalasztott Nobel-díj már Jeney Endre nevéhez fűződik. Ő 1923-ban mint Rockefeller-ösztöndíjas, a New York-i Columbia Egyetemen a Jobling professzor vezetése alatt álló kórtani laboratóriumban azon korszakos felismerést tette, hogy a mesterséges véreztetéssel anaemizált kísérleti állatokon fehérjementes májkivonat etetésével a vér reticulocytá-szintjének szignifikáns regenerációja észlelhető. Sajnos az ösztöndíj akkor csak egy évre szólott, s a még Szegeden dolgozó páratlan intuícióval és ambícióval dolgozó tanársegéd eredményeit anyanyelvén 1925-ben az Orvosi Hetilap hasábjain közölte. A cikk címe: „A vérregenerációról histogenetikai szempontból”, mely furcsa és pozitív jelenségek elméleti magyarázatát kereste. Amikor másodszor

sikerült ösztöndíjat szereznie, eredményeit 1927-ben már angol nyelven is publikálta egy amerikai lapban.

Csakhogyan időközben furcsa, bár a tudományos világban nem szokatlan dolgok történtek. Jeney után került Jobling intézetébe Minot és Murphy, ők ismerték a magyar tudós eredményeit, s „pimasz amerikai praktikummal” (de nem praktikával) azoknak rögtön a gyakorlati alkalmazhatóságát keresték. Meg is találták Whipple professzor segítségével, az anaemia perniciosa kezelésében, miért végül 1934-ben ők kapták a Nobel-díjat.

Ám a terápiás mechanizmust sem Minot és Murphy, sem a jelenséget kétségtelenül először észlelő és közlő Jeney nem tudta akkor helyesen értelmezni. Ez a kortárs Castle érdeme, bár a koszorús elismerés őt is elkerülte. Vigasztaló jelzéseként, hogy ez a sors néha a nagy népek fiait sem kíméli.

Az említett példa mégis pregnánsan illusztrálja, milyen előnyt jelent egy világnyelven történő közlés, mint a néha legegységesebb etikai normákat is mellőző publikációs „rámenősség”, a nagy adag szerencséről nem is szólva.

Amit Jeney elveszített, azt Szent-Györgyi visszanyerte, a Pittsburgh-i King professzorral szemben, a hexoronsav identifikálásánál. Relf W. Moss könyve bizonyítja dokumentumokkal (Albert Szent-Györgyi and the Battle over Vitamin C), milyen szerencsés húzás volt nagy tudósunk részéről, hogy eredményeit rögtön a „Nature” szerkesztőségének küldte el. A Karolinska Institut azóta is ezt a folyóiratot figyeli a Nobel-díjra jelöltek kiszemelésénél.

Végül, de nem utolsó sorban, egy újabb kudarc ugyancsak Szegedhez kötődik. Itt dolgozott Szent-Györgyi és Jeney mellett századunk harmadik legtehetségesebb kutatója, ifj. Jancsó Miklós.

Neki sikerült először az arzenobenzol intracelluláris behatolásának és hatásmechanizmusának kimutatása, a máj Kupffer-sejtjeinek szelektív bénítása, valamint a RES védő szerepének akkori legkorszerűbb összefoglalása egy nagy monográfiában.

Végzetes tévedése volt az akadémiának (ezt a felterjesztő Issekutz professzor e sorok írójának többször kifejtette), hogy mindezt német nyelven tették közzé, amikor a tudományos világ „eszperantója” már véglegesen az angol volt. Mindez 1956-ban történt, amikor a világ ránk nem tudományos szempontból figyel.

Ez volt talán az utolsó esélyünk, hazai földről. Azóta maradt a Spéter Erzsébet díj, a gátlástalan tv-reklám, vagy az elvándorlás.

A kép nem túl hízelgő, bár a valóság sem az.

Maradt a tisztos orvosi ténykedés lehetősége, mert korszerűségről csak a megfelelő műszerezettség mellett beszélhetnénk. Ám ez sem kevés egy ilyen schizoid világban.

A múltban nagyobb sikereink és nagyobb kudarcaink voltak. „Historia docet”, tartja a latin mondás, ami a mi hivatásunkra talán fokozottabban érvényes.

És e téren sem vagyunk „egy nemzetnél sem alábbvalók”.

A magyar morfingyártás kezdete

A mákfejből nyert ópium fájdalomcsillapító hatása ősidők óta ismert, legfontosabb összetevőjét, a morfinnak nevezett színtelen, kristályos alkaloidát viszont a német Sertürner „csak” 1805-ben izolálta, egy szerény kis vidéki laboratóriumban. Több gyógyszerről állították már a hivatásbeliek, hogy nélkülük nem szívesen lennének orvosok. Erre a 2 cgr-t tartalmazó 1 ml-es ampullára ez ma is érvényes. A padeborni gyógyszerész zseni találmányát csak jóval halála után kezdték hatásosan alkalmazni, miután a francia Pravaz a róla elnevezett fecskendőt felfedezte. A parenterálisan adható morfin áldása már az 1870. évi francia-porosz háborúban megmutatkozott. Főleg az utóbbiak javára, mert ők alkalmazták előbb a sebellátás terén. Az pedig köztudott, hogy a második világháború idején minden amerikai katona zsebében ott lapult a kis varázsfecskendő, a sokkos állapot kivédésére. A győztesek kezében utólag ez is fegyvernek bizonyult.

Ha külföldön feltűnik egy-egy kiválóság, szeretjük mindig a magyar megfelelőjét megtalálni. Így lett Hatvani a „magyar Faust”, Arany János pedig a „ballada Shakespeare”-je. A párhuzam nem mindig találó, a morfingyártás terén azonban igen. Kabay Jánosnak hívják, markáns arcképe sok gyógyszerertárban látható. A Szabolcs megyei Büdszentmihályon (ma Tiszavasvári) született 1896. december 27-én. A gimnázium elvégzése után 1915-ben vegyészmérnöki hallgatónak iratkozott be, a háborút követően rövid ideig nagybátyjának, Kabay Péternek hajdúnánási gyógyszerésznek lett a gyakornoka. A farmakológiai fakultásra 1920-ban iratkozott be, oklevelet 1923-ban szerzett, majd visszatért a hajdúnánási gyógyszerertár kis laboratóriumába.

A zsenikre jellemző kitűnő ösztönrel figyelme arra összpontosult, miként lehetne a máknövényből az alkaloidákat az ópium-fázis kiiktatásával előállítani! Érdeklődésére mások is felfigyeltek, így a következő évben már a Gyógynövény-kísérleti Intézet munkatársa lett. Rövidesen kidolgozott egy új eljárást a zöld gubók tartalmának kivonására. A vesztt világháború után a tökehiányt ötlettel kellett pótolni. A maga szerkesztette gépekkel eljárását 1927-ben szabadalmaztatta, majd megalakította az Alkaloida Vegyészeti Gyár Részvénytársaságot gyakorlatilag családi alapon, és szülőhelyén megkezdődhetett a magyar morfingyártás. Újdonságnak számított, hogy a learatott, zöld mákot a helyszínen összeaprították, kivonógépbe helyezték, majd párlatát a laboratóriumba szállították, ezzel sok időt és energiát takarítottak meg. Lángelméje akkor villant világgraszóloan, amikor felismerte, hogy az addig csak fűtésre szánt száraz mákszár és gubó nyersanyagként hasznosítható. A kis vidéki gyár évi termése tíz év múlva már elérte a 725 kg tiszta morfint, amelynek döntő része kivitelre került. Minden akadály ellenére, mert a hagyományos ópiumtermelő országok féltették előjogaikat, tartottak a versenytől. Hazánkat a legképtelenebb váddal illették, nyakunkra küldték a Nemzetek Szövetsége Kábításerellenőrző Bizottságát, „leleple-

zésünkre”. Mintha új eljárásunkkal a hagyományos drogexport, az állami szintű ópiumcsempészet anyagi haszonélvezői lennénk. A bizottság tagjai akkor lepődtek meg, amikor Kabay zseniális újítását, az ópium-fázis kiiktatását tapasztalhatták. Az ampullázott morfin viszont már szakavatott kézbe kerül, ellenőrzése az importáló állam feladata. Így a rászakás veszélye lényegesen kisebb, mint az ópium esetében.

Kabay János sajnos a negyvenedik életében egy orrfurunculus áldozata lett. Nevét így is örökre beírta a fájdalomcsillapítás történetébe. Az alatt a szűk évtized alatt kitűnő munkatársakat nevelt, akik a morfin után kodeint és etilmorfint is extraháltak. Igaz, ma már léteznek más analgetikumok, köhögéscsillapítók, légszomjsökkentők. A magyar alkaloidák azonban ma is exportképesek. Míg a nyers mák feldolgozása szezonhoz kötött, addig Kabay módszerével az érett mák szemeit kiszüretelhetik, a visszamaradt gubó és száradt szár egész esztendőben rendelkezésre áll. Ha a Kabay-féle felfedezések kora lejárt volna, a leghatásosabb fájdalomcsillapító ideje még nem.

A zseni nevét erkölcsi kötelességünk megjegyezni.

VII. fejezet

JÁRVÁNYOKRÓL, FERTŐZŐ BETEGSÉGEKRŐL

A Morbus Hungaricus értelmének változása

II. Rákóczi Ferenc szabadságharca és a pestisjárványok kora, különös tekintettel Ecsedre

Egy kolera-kiadvány 1831-ből

A kolerajárvány kezdete 1848-ban

Bujasenyvvel kapcsolatos kiadványok 1849-ből

1884 óta ismert a Pneumococcus patogén természete

Az 1918–1919. évi influenza- (spanyol-) járvány tükröződése az Orvosi Hetilapban

Influenzajárványok a múltban

A Morbus Hungaricus értelmének változása

Mindenek előtt illő leszögezni: a morbus hungaricus, vagyis a magyar betegség elnevezése nem hazai orvosoktól származik. Legalább is 1900-ig, midőn Győry Tibor egy kitűnő monográfiában tisztázta annak diagnosztikus valószínűségét.

A régi jó magyar doktorok, akik hazai univerzitás hiányában többnyire nyugati egyetemeken érdemelték ki oklevelüket, ismerték ezt a betegségcsoportot (mert akkor még aligha sejtették, hogy azonos kórról lehet szó), de nem észlelték olyan mértékben, mint azt a hazánkba látogató külföldi kollegáik. És ennek nem csak orvostörténeti okai vannak.

Ugyanis: amikor a 16. század végétől egyre szaporodnak a Balassi megénekelte végvári harcok, majd beindul a félhold hatalmának szisztematikus, ám annál lassúbb kiszorítása hazánkból, ennek végrehajtására a biológiai erejében megtört magyarság önerőből már képtelen.

Spanyol és vallon zsoldosok, reguláris osztrák, német és lengyel seregek jönnek segíteni a keresztes lobogók alatt. Tudták az orvosok, hogy a tömeges, járványszerű betegségek elsősorban az idegen terepre került táborozó közösségeket fenyegetik.

Ezért szerepel nem egy akkori műben a „febris castrensis”, vagyis a tábori láz kifejezése. Tehát a 16. század végétől a 18. század elejéig tartó magyarországi felszabadító háborúk nyugati segélycsapatainak kísérő orvosai stereotip diagnózisként használták a morbus hungaricust, amely elsősorban a mostoha terep és éghajlati viszonyokhoz nem szokott külföldi katonákat tizedelte.

Nyugaton akkor már létezett egy városi kultúra, kezdetleges csatornázással, egészségesebb étkezési és ruházkodási szokásokkal.

A Kárpát-medencébe érve azonban mindez mostohára fordult.

Már a kitűnő megfigyelésű D. Sennert azt írja a *De morbo Hungarico* (Frankfurt – Wittenberg, 1653) című munkájában, hogy a Duna-mellék ezen szakaszán „a káros mocsári kigőzölgések a levegőt megrontják, az éjjelek hidegebbek, a nappalok melegebbek, ezért a víz posványos, a szelek szeszélyesebbek, ezért Pannónia a német katonák valóságos temetője”.

Anélkül, hogy egyáltalán harcba keverednének az ellenséggel.

Hasonlókat ír a bajor Coberus, a felvidéki cipszer Spilenberger Sámuel, hogy csak a Győry által legtöbbet idézetteket említsük. Győry szerint a fenti szerzők leírása alapján a morbus hungaricus a 16–18. század között a kiütéses tífusznak felelt meg, noha a kitűnő higiénikus orvostörténész 1900-ban még nem tudhatott a rickettsiák létezéséről.

A kitűnő monográfia szerzőjének előszava sem érdektelen. A hőmérséklet éjjeli-nappali, téli-nyári nagyfokú ingadozásának okául az esztelen erdőirtást jelöli meg, mely a szélfúvások irányát is módosította, továbbá a faövezetek klimatikus kiegyenlítő szerepének kiesése lehetővé teszi az esős és száraz évek ciklikus változását, mely a termelésre (is) mindenképp negatív hatással bír.

Napjainkban ezt ökológiai károsodásnak nevezzük. Íme, nincs új a nap alatt, Győry sorai ma talán még időszerűbbek.

Egyébként Magyary-Kossa Gyulától Jeney Endréig valamennyi illetékes szakember elfogadja a kiütéses tifusz orvostörténeti diagnózisának, korszerű klinikai, valamint a terjedésének akkor még nem ismert, ám azóta tudottá vált valószínűségét, mely egyben le is zárta a morbus hungaricus első és leghosszabb történeti fejezetét.

A két világháború között a tuberkulózis vette át a morbus hungaricus szerepét, már nem a külföldi orvosok tapasztalataiból. A valóságban Dickens Angliája, ifj. Dumas Párizsa (lásd: A kameliás hölgy), vagy Thomas Mann svájci Davosa (Varázshegy) sem volt éppen mentes a Koch bacillusoktól. Mégis: a higiénikus beállítottságú orvosok, valamint a szociális érzékenységű írók, akár a Huszadik Század köre (lásd: Bresztovszky Ernő: Magyarország fekete statisztikája), akár a népiek joggal ostorozták a kormányt, hogy minden tőle telhetőt tegyen meg e népbetegség megfékezésére.

S itt megint Johan Béla nevét kell említenünk, aki 1928-ban megszervezte a tüdőgondozó hálózatot, a házasság előtti tanácsadást, a szegény betegek szanatóriumi ingyenes kezelését, amely bármelyik nyugati államnak a becsületére vált volna. A Johan örökséget vette át 1945 után az új kormányzat, azzal a „csekély” módosítással, mintha ő találta volna ki.

Johan professzornak még a Streptomycin-törzs személyes megszerzésében, valamint a gyógyszer nagyüzemi gyártásának megszervezésében is oroszlánrésze volt, amit ma már nemcsak kompenzációként kötelességünk kihangsúlyozni

A módszeres és tartós szűrés, a korszerű gyógyszerek bevezetése után úgy tűnt, hogy végképp orvostörténeti fejezetté tette a morbus hungaricus második változatát. Ám az öröm korainak bizonyult. A spirocheta pallida mellett a Koch-bacillusok is csak tranzitórius álomba merültek, s immár újra dörömbölni látszanak a közegészségügy ez irányban befalazott ajtaján.

Sajnos ma újra létezik egy új morbus hungaricus, amely tulajdonképpen nem is új. Napjainkban a suicidumok magas számát kell ezzel megtisztelni, amely a három „magyar betegség” közül talán a legelszomorítóbb.

Vagy mi már nem tudunk morbus hungaricus nélkül élni?

Racionálisan érvényes érvrendszert erre aligha találunk. Csak azt nem érti az ember, Bangladesben miért szülnek az asszonyok és miért nem köti fel magát minden második pária?

De ne menjünk olyan messzire, a környezetünkben élő népek évszázados tartalékokkal néznek a jövőbe, míg mi a holnapban sem bízunk. Vagy mi jobban érezzük az ózonpajzs vészves vékonyodását, s önként menekülünk a globális ökológiai katasztrófa elől, amely már nem csak morbus hungaricus lenne!

Du Bois-Reymond szavaival ignoramus et ignorabimus, vagyis nem tudjuk és nem is fogjuk tudni.

Szerencsére a nagy hugenotta orvostudós állítását eddig még senki nem cáfolta meg.

II. RÁKÓCZI FERENC SZABADSÁGHARCA ÉS A PESTISJÁRVÁNYOK KORA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL ECSEDRE

A szabadságharc előszele

A vár kivételes helye, a nehezen megközelíthetőség, a természetes és mesterséges védelme eddig nem jelentett veszélyt a császáriakra. Erdély hanyatlásával ez a szerepe megszűnt. Ilyen értelemben nem volt ezután szükség a rebellis kálvinista ecsedi magyarokra. A várba vezényelt német katonaság (minden Lajtán-túli németnek számított) és a csekély kiváltságát féltő lakosság közt eleve nem alakulhatott ki bizalmasabb kapcsolat. A város függetlenül a vártól, ami súlyosbította az amúgy sem könnyű helyzetüket. Hosszú időre az ellenreformáció árnyéka is rájuk vetődött. A Habsburgok erdélyi bábfejedelmei (Barcsay Ákos, a két Apafi) már nem biztosítottak háttérrel a partiumi protestánsoknak. Tét a puszta lét, minden körülmények között.

Nem meglepő, ha a távoli Felvidéken kitört Thököly-féle felkelés híre a bujdosók és elbocsátott végvári veteránok révén eljutott a lápi emberek közé. Újból éledezni kezdett a remény és ezt a „szomszédok” gyanakodva nézték. Írások árulkodnak a „foltozott irhájú német zsoldosok” kegyetlenségeiről, bár az eperjesi véstörvényszékhez hasonló vérengzések itt nem fordultak elő.

A kuruckirály irányította mozgolódással közel azonos időben hunyt el Báthori Zsófia (1680. június 14.), akit nem gyászoltak meg az ecsediek, sőt halálától sorsuk jobbrafordulását remélték. Sokáig kellett már várniuk.

Aligha tudták viszont ebben körülzárt világban, hogy a nyalka vitéz, Thököly Imre és a fiatalon megözvegyült szépséges és bátor Zrínyi Ilona 1682-ben házasságot kötöttek. Zrínyi Ilona nemcsak társat, de a két árvájának gyámját is keresett, az 1672-ben született Juliannának, valamint 1676-ban a történelmi családot megörvendeztető Ferkónak, akiből majd a Vezérlő Fejedelem lesz. Csodálatos házasságnak indult ez, forró szerelem és lángoló hazafiság eredménye, továbbá két nagy vagyon egyesítése. Thököly elképzelése szerint Késmárk–Kassa–Munkács–Tokaj–Ecsed képezett volna egy erős védvonalat, de a Bécs alatti vereség minden számítást áthúzott. Ferkó ekkor hét esztendő. Mint általában a fiúgyermek, nem kedvelte a mostohaapját. Meggyőződése volt, hogy amikor táborozásra magával viszi, „el akarja veszejteni”.¹⁰ Nem valószínű, inkább katonává akarta edzeni. A nagy eseményekről az ecsediek keveset tudhattak. Arról viszont volt fogalmuk, hogy 1685 végétől 1688 elejéig Munkács várát egy erős jellemű asszony irányítása alatt védelmezték. A rövid együttélés után férje török fogságba került, majd csak hamvai kerültek Késmárkra.

A magyar főváros 1686 őszén az oszmán hódoltság alól végleg felszabadult. Nem önerőből, de

¹⁰ A fejedelem gyermekkoráról lásd: R. Várkonyi Ágnes: A fejedelem gyermekora. (1676–1688). 2. jav. bőv. kiad. Bp., 2002. Magyar Könyvklub. 308 p., [12] t.

meg is lett az ára. A keresztény Európa egy része ezúttal összefogott, a győzelmet ünnepelte. Csak a végváriak sejtették, hogy ezúttal is csak „hatalomváltás” történt. Hírét Tinódi Lantos Nyírbátorba elvitte, Ecsedbe tudunkkal nem. A császáriakat viszont figyelmeztette Munkács hősi védelme, hogy a veszélyesnek vélt ellenállási fészkeket le kell rombolni.

Az ecsedi vár állapota az 1669-ben történt önkéntes átadás után állandóan romlott, a maradék erődítményeket 1701-ben felrobbantották, s elkezdődött a kő elszállítása Nyírbátorba, de belőle a helyieknek is jutott.

*

II. Rákóczi Ferenc ekkor 25 éves, ifjú férj, Sáros megye főispánja. Valóban a végzet hozta össze a szomszédos ungi főispánnal, Bercsényi Miklós gróffal. Tőlük függetlenül 1697 végén kirobbant a hegyaljai felkelés, Tokaj és Sárospatak vára a kezükbe kerül, s önmaga ártatlanságának a tisztázására Rákóczi Ferenc Bécsbe menekült. Egy darabig sikerült, ősszel Batthyány Ádám vendége. A honi események azonban kezdik érdekelni. Megszervezik a szerb határőrvidéket, de elbocsátják a magyar végvári katonákat. Nehéz mindezeket tétlenül nézni, 1700 őszén levelet írt XIV. Lajos francia királynak, amely Longueval kapitány révén a bécsi elhárítás kezébe került. A szándék nemes, de a „kivitelezés” gyanútlan. Majd 1701 februárjában újabb levél, következménye, hogy április 18-án letartóztatták. Bécsújhelyre, Zrínyi Péter nagyapja egykori vesztőhelyére szállították és rá is az a sors várt volna, ha november 8-án – szinte hihetetlen módon – meg nem szöktetik és nem menekül Lengyelországba, ahol Bercsényi Miklós már várt rá.

Innen már nem lehetett visszaút. Pedig 1694 óta nő, elvette Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnőt, 1700 nyarán megszületett József fiúk, akit nem véletlenül kereszteltek erre a névre. Így hívták a császár trón-várományos, már megkoronázott fiát is, akitől lehetett valamit remélni. Majd egy év múlva újabb gyermekáldás, ezúttal a nagyapja után György lett a gyermek neve. Minden adva volt egy boldog családi élethez, de a már említett események másként alakították azt.

Rákóczi és Ecsed

A hegyaljai események híre Ecsedre biztosan eljutott, de életükön ez egyelőre nem változtatott. Illetve valamennyit mégis. Báthori Zsófia halála után az ecsedi birtokot Julianna és Ferenc fele-fele arányban örökölték. Az ifjak nem ismerték Ecsedet, ahogy pl. a Báthori-tesvérek,¹¹ így 1698-ban elzalogosították Bánffy György erdélyi kormányzónak, így legalább a vallásüldözés megszűnt. Az

¹¹ Lásd erről bővebben: Makkai Sándor: Ördögsekér. Regény. Bp., [1926]. Genius. 431 p. (Modern kiadása: Bp., 1981. Szépirodalmi. 365 p.)

elzalogosításnak anyagi oka aligha lehetett, inkább az, hogy a birtokot a távolból nehezen lehetett volna irányítani. Így azonban jó pénzbeli jövedelemhez jutottak az erdélyi főúrtól és a birtokjog is megmaradt. Ez így is sok bonyodalomhoz vezetett, amelyet az ecsediek később meg is éreztek, bár ez a korszak kedvezően hatott a lakosság számának alakulására, újra lett saját papjuk, iskolájuk, fellendült az egyházi élet.

A döntő fordulat

Az 1703-as év döntő fordulatot jelentett. Február 18-án török földön elhunyt Zrínyi Ilona, aki csere útján követte férjét a száműzetésbe. II. Rákóczi Ferencet ez nagyon megrázta. Másfél hónap múlva Brezán várában váratlan látogatói érkeztek: tiszaháti kurucok kérték Rákóczit, álljon az elnyomott szegény nép élére. Harcra készek, csak megfelelő vezetőre van szükségük. A botba rejtett üzenetet Pap Mihály és Bige György nyújtotta át Rákóczinak. Ha a nép jogairól volt szó, egy Rákóczi – Zrínyi Ilona fia – nem térhetett ki előle, amikor gyermekfővel látta és átélte Munkács védelmét. Apját nem ismerte, de a név kötelez.

II. Rákóczi Ferenc tehát engedve a külső kérésnek és a belső parancsnak, május 6-án és 12-én kiadta a brezáni kiáltványt, s a lavina feltartóztathatatlanul elindult. Május 21–22-én Tarpa, Vári és Beregszász piacán kibontották Rákóczi zászlait, Esze Tamás vezetésével tódultak a felkelők. Június 7-én az akkor még császári oldalon álló Károlyi Sándor szétugrasztotta az önkéntes sereget. Már akkor sejteni lehetett, hogy reguláris harcra nem nagy erőt képviselnek. Június 9-én Rákóczi hazaindult, június 14-én Esze Tamás a csapatával az ország határán várta. A leendő vezér ugyancsak meglepődött a csapaton, amely sem létszámában, sem felszereltségében nem emlékeztetett hadi alakulatra. Sőt! De már nem volt visszaút! Június 24-én Munkácsot nem tudták bevenni, első sikerüket a tiszabecsi révnél érték el.

Márki Sándor szerint „Rákóczi fölkelésének hírére Fejszés András vezetése alatt 1703. július 3-án Ecsed városában fölzendültek, kapitányukat s Pallosicsot, szét akarták vagdalni. Gyulai (mint naplójában írja) nagynehezen csillapíthatta le őket, de éjszakára a város négyszáz lakosával a régi katonájával vigyázott rájuk.”¹² Majd július „19-ikén a szabolcsi Vajáról, a Vayak kastélyából rendelte magához [Rákóczi] az ecsedi bírót, aki azonnal sietett hódolni földesurának és fejedelmének, akinek ötven kurucza aznap már Nagykárolyig portyázott.”¹³ Tehát elsők között csatlakoztak a felkelőkhöz. „Szatmár alól Rákóczi mint az egész magyarság vezére indult – az ecsedi lép

¹² Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. 2. köt. 1707–1708. Bp., 1909. Magyar Történelmi Társulat. p. 171. (Magyar Történelmi Életrajzok)

¹³ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. 1. köt. 1676–1707. Bp., 1907. Magyar Történelmi Társulat. p. 268. (Magyar Történelmi Életrajzok)

megkerülésével Nagykárolyon, Ecseden, Nyírbátoron át – Tiszalucz felé. Október 15-ikén Bercsényi odáig ment eléje... Lucznál fogadta a fejedelem Károlyi Sándort, aki csalódva jött haza Bécsből és Kassáról, hogy most már neki esküdjék hűséget s egy hónap múlva mint kurucz-tábornok szerezzen érdemeket. „¹⁴

A császáriak által megrongált munkácsi vár megerősítésében az ecsedi munkások tevékenyen részt vettek, tehát fegyverrel és munkával rögtön a felkelés oldalára álltak.

Az ecsedi vár lerombolása

Az ecsedi vár lerombolását 1701-ben kezdték, s amikor Rákóczi Ferenc 1703 őszén először látta, felismerte kiváló stratégiai helyzetét és elhatározta a felújítását és megerősítését. Ezzel a munkával Damoiseaux francia hadmérnököt bízta meg.

Az ecsediek erről akkor még nem tudtak, éltek a lápi emberek mindennapos nehéz életét. A várhoz közük nem volt, új gazdájuk, Bánffy György sem kíváncszott a kétes közbiztonságú területre. A népnek az jutott, amit a láp nyújtott, kevés gabonáért kijártak a nyírségbe, valamennyit a bérlőtől is kaptak. A népesedési viszonyokról nincsenek pontos adataink, a bujdosók nem igyekeztek magukat nyilvántartásba vetetni.

Beköltözés történt, különösen amikortól a vár a kurucok kezére került Melith Pál révén, csellel. A jeles főúr előbb Károlyi Sándor nagykárolyi embereit bírta meggyőzéssel átállásra, majd az ecsedi várórséget. A város lakóit nem kellett rábeszélni. A vár igazi megerősítéséhez még nem kezdtek hozzá, de a földbástyákat kijavították. A fő híd őrzését megfigyelőkre bízta, mindenki ismert mindenkit, idegennek nehéz lett volna bejutni. Kuttyák a nádasok felől minden neszt jeleztek, ilyenkor előkerültek a kisbalták és nádvágók. Más fegyvere az egyszerű népnek nem volt.

Az 1703-as esztendő Ecsed szempontjából külön jelentőséggel bír: a romjaiban is fontos erődítmény békés átvétele után október 9-én Károlyi Sándor szintén a kurucok oldalára állt. Ennek őszinteségén a történészek régóta vitatkoznak. Pedig annak megítélésénél vagy elítélésénél mindenképp előtt a birtokai elhelyezkedését kell figyelembe venni. Szatmár megye a hegyaljai felkelés déli része volt. Ha ura a császár hűségén marad, az igen tehetős gazda javait a portyázó kurucok bizonyára rendszeresen felprédálják. Rákóczi hűségére esküdtek fel még olyan nyugat vagy északnyugat magyarországi főurak is, mint Forgách Simon, Esterházy Antal vagy Bezerédj Imre, akiknek a „geopolitikai” helyzete talán nem indokolta volna. Miért kell akkor pont a partiumi Károlyi Sándoron csodálkozni! Hiszen ő később nem a Wesselényi-féle összeesküvést vérbe fojtó és minden ügyet elfogultan gyűlölő és üldöző I. Lipót császárral, hanem a lényegesen megértőbb örökösével, I. Józseffel kötött békét. Azzal, aki Rákóczit barátjaként becsülte, de a fegyverletételkor – és ezt Károlyi

¹⁴ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz. 1. köt. p. 295.

még nem tudhatta – már nem volt az élők sorában, a fekete himlő áldozata lett.

*

Az 1703-as esztendő a kurucoknak sok sikert hozott, de a kis hegyaljai rész eléggé gyülevész hadával lehetetlenség lett volna a folytatás. Az iparilag oly fontos Szepesség és a felvidéki bányavárosok a felkelők kezére kerültek. A Napkirály elküldi első pénzbeli támogatását és néhány kiváló katonai szakemberét. A francia katonai iskolákban folyt akkor az elitképzés. A Felvidék lutheránus lakosságát ugyancsak üldözi az ellenreformáció, vagyis ekkor nem a nációk, hanem a religiók kerültek szembe egymással. Szabály erősítő kivételek ez alól csak az erdélyi evangélikus szászok voltak, még századokkal később is. A magyarok ellen ők bárkivel szövöztek.

*

A kuruc hadsereg leghatásosabb egységei a lovasok voltak, éppen a meglepetésszerű rajtaütések és mozgékonyaságuk miatt. Az utánpótlás három irányból történt. A mezei hadak kedvelték az apró és igénytelen tatárlovakat, a törökök „arabs szürkéit”. A Balkán felől könnyen beszerezhették, a franciák pedig szívós spanyol lovakat küldtek, amelyeknek oly nagy szerep jutott Amerika meghódításában is. Rákóczi leginkább az arabs-spanyol keveréket kedvelte és tenyészttette. Ezekből azonban csak a tiszteknek jutott.

„A lótenyésztés általánosságát bizonyítja, hogy a szegény kurucz is a maga lován katonáskodott s azért, ahol lehetett, kímélte paripáját. Bánffy gubernátor Gyulai Ferencznek 1703-ban Delia nevű pej és Fáta nevű szürke paripáját csak mint atyafiának adta oda nyolcyszáz forinton, mert különben ezerkétszáz forint volt az ára; de Bethlen János semmi áron sem adta oda a lovát. Selejtesebb lovat 4–6 márváson, elromlott német katonalovat 6–7 forinton is lehetett venni. A katonaló napjában kétszer 3–3 marok abrakot kapott, sőt éjfélkor is egészen abrakolt. A katona két kezét összetéve taszította ki az abrakot a rostába úgy, hogy két lóra valót is adott a lovának. A kölest nem vett el abraknak, hanem inkább a kenyérnek való gabonát etette paripájával. 14 lóra egy pozsonyi csapott kőből jutott volna, de a katona mindig többet juttatott lovának. Háborúba csak tavaszi *füvellés* után ment vele. Rendesen hat hét kellett a füvellésre, mely a télben éhező szegény jószágot kellően följavította.”¹⁵

Az ecsediek ló kultusza idáig vezethető vissza. Az egyszerű harcos a lováról úgy gondoskodott, mint a családtagjáról, és ez még a XX. század első felében is tapasztalható volt Ecseden.

*

¹⁵ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz. 2. köt. pp. 277–278.

A sikeresnek mondható év végén Bottyán János szintén Rákóczi táborába került, az Ocskayval történt párviadal után. Különösen a végvári vitézek nagy örömeire végre egy igazi csapattiszt, aki már Buda bevételénél nevet szerzett magának. A portyázó kurucok elkalandoztak Bécs külvárosáig, mert a császári hadsereg fő erejét lekötötte a spanyol örökösödési háború, amely nélkül a Napkirály aligha bíztatja a nyugati hatalmak szemében lázadónak számító II. Rákóczi Ferencet. Majd 1704 elején megjelent a világ népeihez intézett híres latin nyelvű, majd magyarul is olvasható kiáltványa, a *'Recrudescunt...'*, azaz „*Megújulnak a dicsőséges magyar nemzet régi sebei...*”. Nem tudni, a híre eljutott-e Ecsedre, de a februárban veretett rézpénz, a poltura és a libertas biztosan eljutott, mert ezek a későbbi földmunkáknál néha előkerültek.

Nem lehet feladatunk az 1704-es esztendőnek minden fontosabb eseményét felsorolni. Ki kell viszont emelni a július 7–12. között megtartott gyulafehérvári országgyűlést, ahol a rendek II. Rákóczi Ferencet Erdély fejedelmévé választották. Ettől számítva már nemcsak a cím rég óhajtott örököse, hanem hivatalos viselője is. A Napkirályt ez csak látszólag érdekelte.

Mennyi időt töltött Rákóczi Ecseden?

Dankó Imre szerint Rákóczi *1703. október 9–10-én járt először Ecseden*,¹⁶ a forrást azonban nem jelölte meg. Nagyon hihető, mert akkor Rákóczi mintegy szemrevételezni járta az ország északkeleti részét, leltározta az eddig soha nem látott családi örökségét. Ebben a birtokjogi szempontból bizonytalan időben Bánffy György erdélyi kormányzó bérlete átmenetileg szünetelni kényszerült. Rákóczi hamar felismerte e nehéz terepű rész megerősítésének, a bázis kiépítésének fontosságát. Várkonyi Ágnes szerint amíg a Fejedelem „a kevésbé fontos és nehezebben védhető várak: Tokaj, Kálló, Szatmár és Szendrő lerombolását rendelte el, addig az ecsedi várat, amelynek különös stratégiai jelentőséget tulajdonít, korszerű erődítménnyé építteti”.¹⁷

Egyelőre azonban még várni kellett. Ugyanis 1703. szeptember 28-án történt a közeli Szatmár bevétele, amelyen az ecsediek vonakodtak részt venni. *1704 januárjában* sikerült végre hosszú ostrom után Tokajt elfoglalni. Ebben a kritikus időben *a Fejedelem és a serege hosszabb ideig Ecseden tartózkodott*, Rákóczi ekkor *második alkalommal*. Rákóczi „Ecsedből egyszerre ezer köböl bort küldött a tokaji táborba, hogy az ostromló vitézeket lelkesítse”,¹⁸ ami azt jelenti, hogy a vár

¹⁶ Lásd: Dankó Imre: Nagyecsed. Központi szerepkör és önkormányzat a történelem sodrában. Szerk.: Ujváry Zoltán. Debrecen, 1994. Ethnica. p. 126.

¹⁷ Lásd: Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. 2. átdolg., bőv. kiad. Bp., 1976. Gondolat. p. 178.

¹⁸ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz. 2. köt. p. 230.

pincéi még tele voltak jófajta nedűvel. A kurucokat élelemmel a város látta el, amely egy – és az egyetlen – nézeteltéréshez vezetett. A lápi emberek ugyanis a hadi ellátmányt kölcsönnek vélték, annak reményében, hogy a Fejedelemtől szükség esetén visszakapják. Ezért rövidesen a következő kérvényt juttatták el Rákóczihoz:

„Méltóságos Fejedelem, Nagyságos mint jó kegyelmes Urunkhoz alázatos instanciájuk [kérvényük] az belől irt személyeknek.

Méltóságos Fejedelem, nekünk Kegyelmes Urunk.

Nagy alázatosan kintelenedetvén Nagyságod méltóságos lábaihoz borulván, instanciánkat jelentenünk. Mivel Kegyelmes Urunk Nagyságodnak méltóságos emlékezetiben lehet az mikor Tokaj várának obsideálására [ostromára] indulván bizony számú hadával, kikkel is statiót Ecseden tett, bölcsen megítélheti Nagyságod, micsoda kárunkkal érzetük azon Nagyságod hadának rajtunk livő statióját, kikről némellyikünk annyira aggraváltatott [nehéz helyzetbe került], hogy cselédink s marháink többire éhel halásra maradtanak. Kérjük nagy alázatosan Nagyságodat, tudván helyünk szűk voltát, s úgy Nagyságos romlott hazánk mellett való éjjel nappali szenvedésünket, azon kárunkról. Kegyelmesen s szegény megígirt gratiojából segíteni méltóztassék. Mely gratioval kívánjuk: Isten Nagyságodat minden kívántató javával szerencsés hosszú életnek virágzásával boldogítván, győzedelmeztesse minden ellensigin, kívánjuk szívesen.

Nagyságodtul mint Kegyelmes Urunktul, kegyelmes választ váró szegény alázatos szolgálói Ecsed városából Nagyságod mellett szenvedő sereg”.

Formájából ítélve a kérvényt valamelyik jogban járatos személy fogalmazhatta meg. Feltűnő az *é* helyett az *í* használata, a régi ecsedi tájszólásban ez a zárt *e*-nek felel meg.

Mielőtt a Fejedelem rövid és barátságosnak nem mondható válaszát közöljük, ismét szükséges megállapítani: ha Rákóczi Tokaj ostromára a bizonyára nem kis számú hadával „Ecseden statiót tett”, azaz ott szállásolt, az nem lehetett egy-két nap. Az alatt nem lehet mindent felélni. Vagyis ez az 1703. október 9–10-e közötti várlátogatás után már a második útja Ecseden. A Fejedelem rövid és lényegében elutasító válasza a következő:

„1856. sz. Adgyon ecsedi Udvarbíró Hívünknek, az kik cselédes emberek közülök, számokra két-két köből gabonát, de nem otthon való heveréssel, hanem a' szathmári sánczban való szolgálattal szolgállyák a hazát, mivel heverésért senki semmit nem érdemel. Ex Oppido Miskolcz Anno 1704. F. Rákóczi mp”.

Bizony a derék lápiak alapos megrovásban részesültek A két-két köből gabona sem elégíthette ki őket. Ez a hangvételű levélváltás a továbbiakban nem folytatódott, a nagyon egymásra szorult felek felejteni kényszerültek. A harmadik látogatáskor már nyoma sincs a neheztelésnek: a Fejedelemnek már nem ez volt a legfőbb gondja, a szívós ecsediek pedig átvészelték a nehéz időket.

*

Az 1704-es esztendő eseménysorozata a lápi erődítmény népet közvetlenül nem érintette, annál inkább a következő. Az 1705-ben elszenvedett vereségek (Koroncó, Nagyszombat, Dunakiliti) alatt kiderült a kuruc hadsereg minden sebezhetősége. Ugyanakkor komolyan felmerült egy kedvező békekötés lehetősége. Május 5-én meghalt I. Lipót császár, ezzel lezárulni látszott négy évtizedes uralkodásának szomorú korszaka, amely mind a Thököly-, mind a Rákóczi-féle szabadságharcot kiváltotta. A másik fő akadály, Kollonich prímás sem játszott többé szerepet. Helyükbe békepártiak kerültek. A még 1687-ben megkoronázott I. József – a Fejedelem ifjúkori barátja – hajlott az engedményekre, a birodalom érdeke szintén nyugalmas háttérrel kívánt. A közvetítésre Rákóczi Juliannától az igaz magyar hazafinak tartott Széchényi György kalocsai érsekig többen vállalkoztak, de Rákóczi ragaszkodott az erdélyi fejedelemséghez, az udvar viszont pont attól zárkózott el. A nemzetközi protokoll szerint így egyszerű „rebellis” maradt, akivel uralkodó egyenlő félként nem tárgyalhat. Anglia, az első számú tengeri hatalom pedig vigyázott rá, hogy a kontinensen a Habsburg–Bourbon hatalmi egyensúly a franciák javára fel ne billenjen. Ezért segítette katonailag Churchill öse Savoyai Jenőt, amely a magyar szabadságharcra is kihatott.

A kurucok és Ecsed további sorsa szempontjából is sorsdöntő volt, hogy az igen tapasztalt Herbeville tábornokot nevezték ki a császári csapatok élére. Feladatuk kapta, hogy Erdély katonai elfoglalásával megakadályozza Rákóczit egy hátszág kiépítésében, Rabutin marsallt pedig szabadítsa ki Szebenből. Szeptemberben a szécsényi országgyűlésen a rendek II. Rákóczi Ferencet Vezérlő Fejedelemmé választották. Közben Törökországból megérkezett Thököly Imre halálhíre, a nagyszombati béketárgyalások pedig kudarcba fulladtak. Herbeville csapatai élén elindult Erdélybe a Csallóközből az Alföldön át, tehát nem a közelebbi északi, hanem a déli útvonalat választotta. Erdélybe északon a Szamos völgye, középen a Körösök völgye, délen pedig a Maros völgye jelenti a természetes kaput. A kuruc hadvezetés az északi útvonalat valószínűsítette, de a ravasz tábornok másképp döntött. Botyán és Károlyi feladata lett volna a menetet rajtaütésekkel hátráltatni, nyugtalanítani, hiszen ez a kuruc harcmodornak jobban megfelelt. Botyán erejét lekötötte a Dunántúl, így a Tisza-menti terepet jól ismerő Károlyi Sándorra hárult volna a lesvetés és zavarkeltés, de ő a hatezer jól képzett lovasával tétlenül nézte a császáriak tiszai átkelését.

Rákóczi rosszat sejtett, s nem ok nélkül. Nem tudjuk, volt-e már ebben előrettekintő számítás, de a hadi tudományokat ő sem akadémián tanulta. A kuruc és a császári főtiszték között óriási minőségi különbség mutatkozott, sajnos az utóbbiak javára – mutatott rá Perjés Géza.¹⁹ Bottyán és Ocskay inkább csapattisztek voltak, a vezérkarra kritika, még ha Rákóczira hízelgő is, hogy a nehéz hadi helyzeteket ő ítélte meg a legjobban. Tudta, hogy Herbeville sikerétől függ Erdély sorsa, ezért ő is elindult szemmel tartani mindent, s ha kell, beavatkozni. Abban a biztos tudatban volt, hogy a kijelölt szorosokat már kész védművek zárják el, s nagyon meglepődött, hogy a földsáncok még félkész állapotban sincsenek. A katonák ellátása hiányos, hangulatuk elkeserítő. Forgách főparancsnok adta a sértődöttet, az erdélyi főurak (Pekry Lőrinc, Teleki Mihály, Toroczkai István, Mikes Mihály) segítség helyett inkább a Kolozsvár melletti megütközést javasolták.

A külön erdélyi kuruc hadseregnek megvan a névsora. Közöttük öt ecsedi található, háromnak a vezetékeve is Ecsedi (Péter, György és István), aztán Katona András és Kovács Ferenc. Fel van tüntetve a fegyverzetük: minden ecsedinek volt puskája, ami azért is érdekes, mert a zsigóci csatában a magyarországi kuruc hadsereg több mint a felének nem volt lőfegyvere.²⁰ Akadtak csaholyi, vajai, fehérgyarmati és csengeri kurucok is az erdélyi hadseregben.

Herbeville kémei és a szökött kurucok révén mindenről tudott. November 8-án Szilágysomlyóra érkezve előbb a Karika-szoros felé irányította csapatait, majd ellenfelét megtévesztve Zsigó mellett döntött. Az időjárás a védőket sújtotta, mert a napok óta szakadó eső elmosta a félig kész sáncokat. Herbeville serege 18 ezer tapasztalt katonából állt. Tehát reguláris egységek kiváló csapattisztekkel, jó felszereltséggel, létszámfölényben. S akkor Rákóczi sem állott a helyzet magaslatán: csata előtt a közeli kastélyba ebédelni ment. A kimenetel nem lehetett kétséges: a kurucok 1705. november 11-én súlyos, szinte kiheverhetetlen vereséget szenvedtek. Nézzük, hogy írta ezt le a Fejedelem:²¹

„Szent Márton napján, amikor az egész hadsereget felállítottuk, levelet kaptam Károlyitól, hogy parancsaimat pontosan végrehajtja, s hogy pillanatnyilag azon a helyen áll, amelyet a levélvivő tiszt megmutathat nekem. Nem maradt egyéb tennivalóm, csak felülvizsgálni a folyó túlsó partján levő állásaimat. Azt hittem, erre ráérek ebéd után is, amelyet korai időpontra rendeltem. Ebédem a faluban készült. Fél mérföldre onnan, ahová seregem málháját is küldtem. Már megebédeltem, amikor jelentették, hogy az ellenség balszárnyán mozgolódás látszik, és minthogy a magaslat fedezéke mögött

¹⁹ Perjés Géza: A regularitás és a kuruc hadsereg. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk.: Benda Kálmán. Bp., 1980. Akadémiai. pp. 207–212.

²⁰ Lásd: Bánkúti Imre: A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái, 1703–1711. Bp., 1991. Akadémiai. p. 64.

²¹ Lásd: II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Ford.: Vas István, tanulmány és jegyz.: Köpeczi Béla, sajtó alá rend.: Kovács Ilona. Bp., 1978. Akadémiai. p. 369. (Archivum Rákóczianum. III. osztály. Írók) (II. Rákóczi Ferenc művei 1. köt.)

nyomult előre, nemsokára megtudtam, hogy sáncaink ellen vonul, és már fölért a félúton levő magaslatra. Rögtön lóra ültem, hogy odamenjek, és kis idő múlva már a tüzelést is hallottuk, de ez nem tartott sokáig, és amint állandóan előrehaladtunk, futókkal találkoztunk, nem sokkal azután pedig Des Alleurs márki maga jött jelenteni, hogy nincs mit csinálni a jobbszárnnyal, ő is visszavonult. Kevéssel ezután Forgách is megérkezett és előadta, hogy a rácok néhány német svadronnal áthatoltak a balra fekvő ritkás erdőn és föltűntek a magaslaton. A lovasság, amelyet ő ezen az oldalon vezérelt, nem teljesítette kötelességét, ennek következtében a gyalogságot ugyanegy időben támadták meg szemből és oldalról, mire a gyalogság visszavonult, ahogy tudott. Nehezen tudtam elhinni, hogy nagy veszteséget szenvedett e futásra kedvező erdők és hegyek között, és mivel a gyalogság magyarországi csapatokból állt, csak kevesen jöttek vissza a táborba. Semmi sem volt nehezebb, mint a halottak számát megtudni ilyen alkalmakkor. Még a sebesültek is, ha vonszolni tudták magukat, inkább hazavonultak és otthoni vénasszonyokkal szívesebben kezeltették magukat, mint a hadsereg orvosaival. Ennek következtében nagyon sok rosszul gyógyult seb és béna katona volt. Ha visszajöttek, szabályos kártérítést kaptak, éppen úgy az özvegyek is, ha bizonyítványt hoztak férjük haláláról.”

Beszámolója szomorúan érzékelteti a vereség megrendítő hatását, és azt a különbséget, amely – Perjés Géza szavaival – egy reguláris fegyelmezett, valamint a rajtütésekhez szokott, de fegyelmezetlen hadsereg között volt.²²

Nem lehetett valami különleges az orvosi ellátás sem, ha a sebesültek inkább vénasszonyokkal kezeltették magukat, bár ezen ne csodálkozzunk! Országunkban egyetemi orvosképzés még nem létezett, az alkalmi felcserek tették a tehetőt, de a sebesültek jó ellátást otthon is kaphattak. Gondoskodásban talán még jobbat. A sebgyógyításra vonatkozó harctéri eljárás sem volt helyes. Ha ott helyben a felcser gennyes seb után frisshez nyúlt, biztosan megfertőzte. Később jöttek rá, hogy a házaknál lévő betegek közt kevesebb a seblázás, azért nem baj, ha otthon kezelik őket.

Fontos volt viszont az úgynevezett „szabályos kártérítés”, amely az özvegyekre is kiterjedt. Ez Rákóczi emberiségét megítélését és népszerűségét még magasabbra emelte.

*

A Fejedelem a vereség után környezetével előbb Szamosújvárra ment, majd a biztonságosabbnak ítélt Ecsedet választotta. A várba 1705. december 12-én érkezett, a történészek szerint öt napra, az emlékirat szerint néhány hétre. A két időtartam között nem csekély a különbség.

²² Perjés Géza: A regularitás és a kuruc hadsereg. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk.: Benda Kálmán. Bp., 1980. Akadémiai. pp. 207–210.

Azonban felmerül a kérdés: ennyire megcsalta volna a fejedelmet a memóriája? A további eseményeket ez aligha befolyásolta, mégis inkább a személyes emlékezet írott formájának a változatát tartjuk valószínűnek. Ecsedi „elfogultságunktól” függetlenül.

R. Várkonyi Ágnes szépen érzékelteti: „a Fejedelem kitűnő stratégiai érzékkel bírt. Felismerte Ecsed rendkívüli előnyeit. Nagyszabású elképzelései voltak: Munkács várát modern bástyákkal ellátva az egész környéket vízzel akarta elárasztatni, megteremtve ezzel két kulcsfontosságú hely vízi összeköttetését. Ilyenformán ezt a vidéket a szabadságharc bevehetetlen bástyájává tehetné.”²³ Más kérdés, hogy akkor ennek mennyiben voltak meg a reális feltételei. A felkelés erről a vidékről indult el, a bizodalma érthető. Utólag is felemelő érzés egy lokálpatriótának Ecsed fontosságát a Munkácsé mellett tudni. Ezek után adjuk át a szót a legilletékesebbnek, a Fejedelemnek:²⁴

„Én magam pedig Ecsedre szálltam, családom örökös várába, melyet a németek a háború előtt leromboltak, de én arra gondoltam, hogy újra felépítem az erősséget. Fekvése különös, talán egész Európában egyedülálló, és bevehetetlennek látszik. A Meszes-hegységből eredő Kraszna folyó a hegység előtt fekvő dombok lábánál elég kiterjedt mocsarakat alkot, amelynek közepén állott valaha a székelyhídi vár. Innen a Szamossal párhuzamosan és attól kis távolságra folyik, de Apáti²⁵ alatt, ahol már mintha egyesülni akarna ezzel a folyóval, elfordul és három mérföld kerületű mocsarat alkot, amelynek feneke futóhomok, felszínét a kígyózó környékén kívül zsombék és nád borítja. De a Kraszna folyását itt alig lehet észrevenni, mert nyilván a föld alatt ömlik a Tiszába, vagy föld alatti közlekedésével táplálja a szomszédos Szabolcs megyében látható kis tavakat. Azoknak a magas hegyeknek fekvéséből ítélve, amelynek Beszkid néven elválasztják Magyarországot Lengyelországtól és Moldvától és párhuzamosan Meszes-hegységtől, s végül a Beszkid-hegyek és a Máramarosi-hegyek képezte szögletből, ahonnan a Tisza ered, miután több hozzá hasonló beömlött, mondom ebből a helyzetből ítélve az ember azt mondhatná, hogy az özönvíz áradat hordta és rakta mély fenekére azt a homokot, amelyen aztán a Kraszna szétterül.

Meszes és a Tisza közötti térségben majdnem egészen beborító Liget nevű nagy erdősség megerősíti ezt a gondolatot... Ez a nagy erdő is párhuzamos és egymáshoz közel fekvő homokhalmok fölött terül el. Ezekre a halmokat is mintha a víz áradta alkotta volna, de a homok iszapos és termékeny. A lapályok keskenyek és elég sokáig megőrzik az esőt és hóvizet, bokrok és mindenféle vizinövények borítják. Ecsed ezeknek az erdőknek a végében fekszik. Ha a városba akarunk jutni, át kell kelni a folyónak ötven láb széles és rendkívül mély ágán. A várost körülbelül negyven láb széles természetes csatorna keríti, a többit tözeget nád borítja. Ezt a várost felől csak két földbástya erősítette

²³ Lásd: Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. 2. átdolg., bőv. kiad. Bp., 1976. Gondolat. p. 226.

²⁴ Lásd: II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Ford.: Vas István, tanulmány és jegyz.: Köpeczi Béla, sajtó alá rend.: Kovács Ilona. Bp., 1978. Akadémiai. p. 372. (Archivum Rákóczián. III. osztály. Írók) (II. Rákóczi Ferenc művei 1. köt.)

²⁵ Ma: Olcsvaapáti

meg. A házak könnyen átázó, de hamar újrakeményedő talajon épülnek. A nem nagyon nagy városból a várba lehetett jutni, mely kétszarvú védőműből állt, ezt a két szarvat a várostól és egymástól olyan mély, a folyó vizéből táplálkozó csatornák választották el, hogy amikor az erősséget lerombolták, a kemény téglákból készült bástyák romjai nem tudták betömni őket. A lakók szerint először úgy látszott, elnyelte a mélység. Mint ebből kiderül, a folyó kigyózásából három sziget alakult ki, hiszen a védőművek a cölöpökre épültek, s föld alatti részük a víz szintjétől lejjebb feküdt. Kíváncsiságból megvizsgáltam a vár alapját és a cölöpök minőségét, ezek kőrisfából készültek, letört darabjaik kemények és könnyűek voltak. Ezeken a cölöpökön jól levert, igen vastag szénréteg volt, ez óvta meg a föld alatti részt a nedvességtől. A másik kétszarvú választotta el az erdőtől, s egy nagyon nagy bő mezőtől, amely több ezer barmot volt képes táplálni. Ez a három nagymérföld kiterjedésű terület kívülről náderdőnek látszott, belsejében azonban szép igen tiszta és – a lakosok talán hamis hite szerint – feneketlen tó terül el. Volt, aki már száz ölnél hosszabb kötelet eresztett bele, mégsem ért feneket. Ez a tó rendkívül gazdag halakban. Halai mind kemények és szörnyen nagyok.

A nevezetes Báthori-család egyik ága Ecsedtől vette nevét, s e vár akkor jutott öröklés útján családom birtokába, amikor ez a család apai részről való nagyanyámmal kihalt. Címerében három sárkányfog volt, a fogak körül egy sárkánnyal. Minden időben az volt a hagyomány, hogy mikor a szkíták letelepedtek az országban, egyikük az Opos-nemzetségből megölt egy sárkányt azon a helyen, ahol ezt várat – jobban mondva házat – építette, mert az erősséget csak néhány századdal később építették. Ekkor kapta a Bátor nevet. Emlékszem, hogy a kincstárunkban őrzött ritkaságok között láttam egy buzogányt, amellyel Bátor a szörnyeteget megölte. De a fegyver kicsisége nagyon kétséssé teszi ezt a hagyományt. Minthogy a vár alapjai egészben megmaradtak, az volt a szándékom, hogy újra fölépíttetem az erődöket és a tőzegen át új csatornát vágtatok, amelynek segítségével az egész környező vidékekkel fenn lehet tartani az összeköttetést. Ez a mocsár sohasem fagy be télen, a víz rendkívüli fagy idején összehúzódik, de nem keményedik jéggé. Csak két kis napi járatra voltam Erdélytől, ahol Károlyi csapatai egész télen jól működtek. A németek egyáltalán nem élvezhették a pihenő fáradalmait.

A császárnak semmilyen hadserege nem volt a Dunántúlon. Hadaim egy része Bezerédj brigadéros vezérlete alatt állandó vállalkozásokat folytatott Stájerország és Ausztria ellen, nagyon bátran és szerencsésen. Minthogy Bottyán tábornokot a nép és a katonaság nagyon szerette, átküldtem őt a Dunán, hogy Csáky tábornokkal együtt vezesse a hadakat. Vállalkozott Sopron megrohanására, de sikertelenül, mert nem követte a mérnök tanácsát. A szécsényi gyűlés után a béketárgyalásokra küldött követek megérkeztek Nagyszombatba. Nem lehetett fegyverszünetet kötni, míg a császári csapatok Erdély felé vonulnak, és mikor már behatoltak oda, mi vetettük vissza a fegyverszüneti ajánlatot, nehogy nyugton hagyjuk őket télre. Így hát a követek okvetetlenkedő alkudozásokkal töltötték az időt. Forgách tábornokot Kassára küldtem, hogy újrászervezze az idegen gyalogos- és

lovashadakat. Elég jól tudott a németekkel bánni, de sohasem fért össze a franciákkal. Előkészítettem a tüzérséget Esztergom ostromára, amit e hadjáratra tűztem ki anélkül, hogy szándékomat bárkivel is közöltem volna. Miután néhány hetet Ecseden töltöttem, munkácsi váram szomszédságában”.

A leírás több szempontból figyelemre méltó, érdemes volt hosszabban idézni. Egyértelműen kiderül belőle, hogy az 1705. év végéről van szó, és az emlékiratban szintén ez a dátum szerepel.

A memória pontosnak tűnik, szinte rekonstruálni lehet belőle a láppal körülvett vár-település akkori helyzetét. Ismerteti a legenda történetét, amelyben maga sem hisz, de a legenda természete, hogy sem bizonyítani sem cáfolni nem lehet, másrészt az embereknek szüksége van rá. Ilyen például a sárkányölő Bátor vitézé, mert ezt családnévvé vált jelzõt mégis valamiért kapta, és az nem lehetett közönséges teljesítmény. Bizonyítékok rá a sárkányfogak és maga a sárkány, a népmesék állandó szörnyetege.

A vár felépítése és lerombolása azonban már tény. A várat ezután kezdték újra erődítménnyé átépíteni. A tőzegen átvágásra tervezett összekötő csatornához bizony békeidőben is rengeteg munkáskéz kellett volna. Ami a száz hosszú kötél leeresztését illeti, nem valószínű, hogy azt tengerészi szakszerűséggel, vagyis ólomgolyóval a végén végezték volna. A feneketlen tó hiedelme mindenütt megtalálható, ami azt jelentette, hogy rúddal sem érték el a fenekét. Leccapoláskor sem találták meg ezt a „feneketlen mélységet”.

A visszaemlékezésekből kiderül, miért a mai helyén ásták ki később a vizet levezető Új Kraszna főágát. A város nyugati peremét a régi Szállás utca – Híd utca²⁶ – Kender utca vonala jelentette. Ezt választotta el az összefüggő szárazföldet jelentő Kisecsedtől az a bizonyos „ötven láb széles és igen mély” vízfolyás. Az ötven láb szélesség csak akkor jelent védelmet, ha a víz elég mély, tehát adott volt.

A visszaemlékezés arra is magyarázatot ad, miért a láp nyugati szélétől legtávolabbi dombon épült fel az erődítmény: így korábban a kőhajító katapultok, később az elültöltős rövid csöví ágyúk lőtávolságán kívül esett. Olvashatunk megkövesedett cölöpökről – akárcsak az itáliai Velencében – egészíthetjük ki; a víz és különösen a láp vize ugyanis jól tartósít, bizonyítják a dániai ásatások, ahol ezeréves múmiákat találtak az ingoványokban. Szladits Imre könyvében szerepel, hogy a tőzeges savanyú talaj baktériumokban szegény.²⁷ Bizonyára ez is hozzájárult mindehhez. Az is jó megfigyelés, hogy befagyás esetén a víz szinte összehúzódik. A nádas részre biztosan vastag jégréteg rakódott, a száraz szálak aratását csak így lehetett elvégezni.

A hadi helyzet utólagos megítélése bonyolultabb. A tragikus kétségbeesésnek itt már semmi jele. „Károlyi hadai egész télen jól működtek” – olvasható, de ősszel csődöt mondtak, és ez sokkal többet nyomott a latban. Károlyi bizonyítani akart a kisebb vállalkozásaival, hogy úgymond „a németek egyáltalában nem élvezhessék a pihenő fáradoalmait”. Vélhetően több ebben az önvigasz, mint a taktika. Amikor a béketárgyalásról szól, úgy tűnik, nem méri fel helyesen a saját helyzetét. A feltétel már nem lehetett az, hogy a császáriak vonuljanak ki Erdélyből, hiszen nyilván nem mondanak önként le arról, amit fegyverrel vettek be. Úgy véli, kárpótolja a Dunántúl, a joggal népszerű Bottyán sikeres, de még ő sem fogadja meg a hadmérnök tanácsát, ezért sikertelen Sopron ostroma. Pedig ez a város fontosabb lett volna, mint pl. a stájerországi kalandozás, amelynek jelentőségét a tisztok valószínűleg eltúlozták. Forgách is csődöt mondott Erdélyben, így a különben kevés külföldi csapat újrászervezésétől nem lehetett sokat remélni, különösen, ha éppen „a franciákkal nem fért össze”. Haditechnikát mégis tőlük lehetett (volna) tanulni. Itt készült a Fejedelem Esztergom ostromára, miután – hangsúlyozzuk ismét – *néhány hetet töltött Ecseden.*

²⁶ Később: Vashíd utca

²⁷ Lásd: Szladits Imre: Talajkémiai és enzimes vizsgálatok az Ecsedi-lápon. Bp., 1930. Globus ny. 67 p.

A vár felújításához felvidéki városokból – Késmárkról, Lőcséről, Eperjesről – hozattak kőműveseket, az ecsediek a kiegészítő munkát végezték, mert a láp mégsem a kőfejtés és faragás „tanulóhelye” volt. Az 1706-os év elteltével „a vár már kiemelkedett omladékaiból, március 17-én elhaladva Ecsed mellett, Rákóczi is megszemlélte a munkálatokat”.²⁸ Ehhez kapcsolódóan levelet intézett²⁹ a debreceni másodkapitányhoz ugyanezen a napon:³⁰

„Petro Debreczeni vice-capitano, in Ecsed. 17. Martij, 1707.

Ezen parancsolatunk megadó francia insinér [Damoiseaux?] óbes-vakmajszterünket oly véggel küldöttük bé Ecsedbe, hogy az ottan kívántató fortificatiót mentül jobban maga conceptusa szerint fundálván építtesse. Kegyelmednek annakokáért parancsoljuk: ámbár szinte Kegyelmednek nem tessék is, mindazáltal az mint azon insinér fundálni fogja, a szerint praeparálja a munkát minden úton Kegyelmed, nem tévén sem gáncsot, sem semminémű akadályt vagy a palizáták erectiójában, vagy más akármilyen fortificatiót illető épületekben.”

Ehhez kapcsolódik az 1707. szeptember 18-án Károlyi Sándornak megküldött levele is, amelyben az ecsedi munkálatokról ezt írja:³¹

„...Az ecsedi munkának valóba rosz continnatiója vagyon, mivel ezen includált extractusábúl az incsinérnek megláthatja Kegyelmed: mely lassú executiója vagyon parancsolatinknak; a mellett ugyan ű tülle értem azt is, hogy Ecsedbe, nem tudhatom, ki parancsolatjábúl, kikiáltatott vólna, hogy mindenféle ezüstféle, pecsételt pénzü folyjon: melyre nézve élhetetlenné lettek az erősség körül munkálandó sánczmesterek; az munkásoknak sem fizetnek, holott úgy jut eszembe, hogy csak nem régen vitt magával pecsételt pénzt Ötvös Miklós azoknak megfizettetésére. Hogyha pedig ezen munka nem szorgalmaztattatik: magam is tudom, hogy erőt vévén az vizek, dupla költségbe is fog telni...”

Később, a Vay Ádámnak 1710. április 18-án Kisérről küldött levelében is utalt az ecsedi vár

²⁸ Dankó Imre: Nagyecsed. Központi szerepkör és önkormányzat a történelem sodrában. Szerk.: Ujváry Zoltán. Debrecen, 1994. Ethnica. p. 126.

²⁹ „A postaútak hosszát Rákóczi idejében a fő- és mellékvonalakon 2200 kilométerre tehetni. A fejedelem gondoskodott róla, hogy Nagyszombattól Kolozsvárig 530, Zólyomtól Nagybányáig 400, Lévától Eperjesig 270, vagy a Dunántúl Kőszegtől Eétig 165 km hosszan a közlekedés meg ne akadjon. Nem kis érdeme, hogy háborús körülmények közt *nagyobbra fejlesztette a postai közlekedést, mint amilyenek találta.* A közlekedés folytatására legszükségesebbnek a posták jó móddal való fölállítását tartotta. Mindjárt a fölkelés elején megpálcázta a postást, ki egy levelet megkésve adott át neki. Az olyan posta halálnak volna jó, amelyik Szatmárról Ecsedre 12 nap alatt hozza meg a levelet.” Lásd: Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz. 2. köt. 1707–1708. Bp., 1909. Magyar Történelmi Társulat. p. 352. (Magyar Történelmi Életrajzok)

³⁰ II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Közli: Thaly Kálmán. Második kötet (1707–1709). Bp., 1873. Akadémia. p. 57. (109. számú levél) (Archivum Rákócziánium II.)

³¹ II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Közli: Thaly Kálmán. Második kötet (1707–1709). Bp., 1873. Akadémia. p. 105. (142. számú levél, részlet) (Archivum Rákócziánium II.)

fontosságára.³²

„...A szatmári bíróra légyen Kegyelmednek tovább is jó vigyáztatása, s az épületeket continuáltassa, s az ingsenérnek is rángassa meg a zabolát a szájában, ha rozsoszúl cselekszik. Az ecsedi belső téglát distrahálni nem lehet: mert Isten alkalmatosságot adván hozzá, én is idővel hozzáfogatok Ecsed építéséhez, – hanemha penes quietantias olly obligatoriát adnának, hogy suo tempore annyi téglát és meszet adnak Ecsedben helyette...”

*

A Fejedelem utolsó előtti ecsedi útjáról Vizaknai Bereczk György doktor naplója számol be:³³

„1707 november vagy Szt. András havának 26-napjára gyűlés hirdettetik Kis-Várdára, a hová minden Erdélyből bujdosott főúri és nemesi rendek fognak comprealni [bánkódni] az erdélyi dolgok iránt. Károlyból megyünk Olcsvára, hová a felséges Fejedelem is mintegy lopva eljő csak a maga udvarnépével. Itt a mllgos [méltóságos] generalis nagy kedvesen expiálja [békíti] a sok jeles discursusuk lévén vacsora felett, másnap megindultak Ecsedbe, onnan Kis-Várdára, most majd Kassára a gyűlésbe mennek. Adja Isten, végezhessenek minden jót szegény nemzetünk boldogulására.”

A Fejedelem utolsó ecsedi útjáról Márki Sándor kötetében ez olvasható:³⁴

„Egerből 1708 június 15-ikén a fejedelem 10.000 emberrel és azzal a bevallott szándékkal indult a Vághoz, hogy megoltalmazza, ha az ellenség száma megnövekedett; de támadja állásait, ha száma nem gyarapodott. (...)

Követeinek jelentéseire várakozva, nagyon lassan haladt előre. Másfél napot töltött a hevesi Atkárón, egyet Ecseden. Itt hallotta az első bizonyosabb híreket arról, hogy az ellenséget a pestis pusztítja.”

*

Maradt a kérdés: mennyi időt töltött hát a Fejedelem Ecseden? Vitatkozzanak rajta a történészek, mi a Fejedelem iránti tiszteletből az emlékiratban olvashatót válaszoljuk:

A korabeli adatok szerint II. Rákóczi Ferenc 1703–1708 között **hat alkalommal járt Ecseden.**

³² II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Közli: Thaly Kálmán. Harmadik kötet (1710–1712). Bp., 1874. Akadémia. p. 238. (14. számú levél, részlet) (Archivum Rákóczianum III.)

³³ Vizaknai Briccius György naplója 1693–1717. In: Történeti emlékek a magyar nép községi és magán életéből a XVIII-dik század végeig. Kiadják Lugossy József, Szabó Károly, Szilágyi István és Szilágyi Sándor. II. köt. Pest, 1860. Pfeifer Ferdinánd. pp. 77–116.

³⁴ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz. 2. köt. p. 572.

Először 1703. október 9–10-én, amikor megtekintette az erősen megrongált vár romjait és elhatározta annak a felújítását. Másodszor 1703–1704 télfordulóján, Tokaj várának elhúzódó ostroma idején. A kurucok ekkor szinte felélték Ecsed élelmiszerkészleteit, amelyből bonyodalmak is származtak, végül azonban minden elsimult. Harmadszor a zsidói csatavesztés után, 1705. december 12-én érkezett Ecsedre, hogy erőt gyűjtsön a folytatáshoz. Emlékirata szerint ekkor néhány hetet töltött Ecseden. Negyedszer 1707. március 17-én, amikor „érintőlegesen” meg szemlélte a munkálatokat. A francia hadmérnökök által irányított erősítések dokumentumait a Károlyi Oklevéltár őrzi. Ötödször 1707. november 25-én, Károlyi Sándor kíséretében Kisvárdára menet, ahogy azt Vizaknai Bereczk György naplója megörökítette. Utoljára 1708 júniusában látta az ősi birtokot, amelyre mindig megkülönböztetett figyelemmel emlékezett vissza.

*

Az ecsediek nyilván nem tudtak az ónodi országgyűlésen történt véres eseményekről, a Habsburg-ház trónfosztásáról, Nagy Péter orosz cár és II. Rákóczi Ferenc varsói tárgyalásáról – tehát mindazon világpolitikai körülményekről, amelyek a tengernyi belső baj mellett a szabadságharc kimenetelét egyre kilátástalanabbá tették. Azt viszont tudták, hogy a délkeleti láthatáron feltűnt a fekete halál, amely apokaliptikus idők közeledtét jelentette.

Ahogy a Fejedelem papírra vetette:³⁵

„a nép közt elterjedt hírek szerint egy csongrádi lány egy csomag kenderrel innen hurcolta be Csongrád városába, és így kezdődött nálunk a járvány. A járvány már gyorsan terjedt: amikor én otthagytam Szerencset, a járvány már erősen közeledett oda.”

³⁵ Lásd: II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Ford.: Vas István, tanulmány és jegyz.: Köpeczi Béla, sajtó alá rend.: Kovács Ilona. Bp., 1978. Akadémiai. p. 410. (Archivum Rákóczián. III. osztály. Írók) (II. Rákóczi Ferenc művei 1. köt.)

A Rákóczi-kor egészségügyéről

A „nagy Rákóczi dicső korában nálunk még egyáltalán nem létezett egyetemi szintű orvoscépzés”. Takáts László kitűnő könyvéből tudjuk, hogy mindent megpróbáltak – mérsékelt eredménnyel.³⁶ A beosztott kirurgusok tapasztalatok alapján ténykedtek, de a zsúfolt kórházakban a sebesültek és betegek egymástól fertőzöttek.

A kuruc sereg orvosainak a nevét és a szerepét részben ismerjük. Mindenek előtt Lang Jakab Ambrust, a Fejedelem orvosát és bizalmasát, akit kezdetben a környezete gyanakodva nézett. Lang elkísérte Rákóczit a száműzetésébe is. Szakértelmét még a Napkirály is igénybe vette, végül Rodostóban hunyt el, pedig szülőhazája szívesen visszafogadta volna.

Moller Károly Ottó, Rákóczi híres tábori orvosa a „magyar Hippokrates” kitüntető címet érdemelte ki. Ő a háború alatt írta le az *essentia dulcisszal Besztercebányán* kitűnő sikerrel folytatott gyógy módját, s a pestis ellen és más mérges nyavalyák ellen való védekezést, amely módszere azonban csak 30 esztendővel később jelenhetett meg nyomtatásban. Régi ismerője volt a Fejedelemnek Spielenberger Dávid lőcsei főorvos is, aki a zsigerekről és az időszakos betegségekről írt, de a fölkelés kitörésekor elhunyt. Sebek gyógyítására rendszeresen ő használt először libánusolajat, amelyet kortársá, Buchholz György a Libanus Carpatica héjából és gallyaiból készített. A Fejedelem tábori orvosa és lelkes híve, Lischovini András Ferenc, a tudós orvosról írt értekezésével tűnt fel.³⁷

A nagy várak – Kassa, Lőcse, Újvár – állandó orvost, illetve sebészt kaptak, a kisebb várak – mint Szolnok, Szepes Murány és Ungvár – időszakos ellátásban részesültek, míg Dunavec, Ecsed, Solyomkő váráról ilyen adatokra Takáts nem akadt. Azt viszont Vízaknai Bereczk (Briccius) György töredékes naplójából tudjuk,³⁸ hogy ő Ecseden kétszer is megfordult, sőt egyszer a vízbe is belefordult. Először 1708-ban járt itt Pápai Páriz Ferenc doktorral együtt, majd 1709-ben ő tudatta Ecsedről a pestis megjelenését. Erdély elvesztése után átmenetileg Debrecenben telepedett le, ezt követően – Nagy Géza szerint – Kolozsvár törvényszéki elnöke lett, s ott is halt meg.³⁹

Valószínűsíthető, hogy Pápai Páriz latin–magyar szótára 1708-ban Nagykarolyból került a lőcsei nyomdába.⁴⁰ Ez csakis Károlyi Sándor segítségével történhetett. Később a lőcsei Brewer-féle

³⁶ A Rákóczi-szabadságharc egészségügyéről bővebben lásd: Takáts László: A Rákóczi-szabadságharc egészségügye. Bev.: R. Várkonyi Ágnes, sajtó alá rend.: Gazda István. Az eredeti munka kiegészítve: Takáts Endre tanulmányával. Piliscsaba – Bp., 2003. MATI – SOMKL. 163 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 44.)

³⁷ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. 2. köt. pp. 454–455.

³⁸ Vízaknai Briccius György naplója 1693–1717. In: Történeti emlékek a magyar nép községi és magán életéből a XVIII-dik század végeig. Kiadják Lugossy József, Szabó Károly, Szilágyi István és Szilágyi Sándor. II. köt. Pest, 1860. Pfeifer Ferdinánd. pp. 77–116.

³⁹ Pápai Páriz Ferenc: Békességet magamnak, másoknak. [Válogatott írások]. Bev. tanulm., magy. jegyz.: Nagy Géza. Bukarest, 1977. Kriterion. p. 748.

⁴⁰ Uo.

nyomdát Károlyi Sándor fia, Ferenc vette meg, s szállíttatta Nagykárolyba, majd az unoka, Antal alapvető magyar nyelvű munkákat jelentetett meg, ahogyan az Éble Gábor monográfiájából megtudható.⁴¹

A labancok leghíresebb orvosa Köleséri Sámuel volt, aki a Földközi-tengeri skorbutról és a pestisről írt könyveket; s a nép számára a rendes orvoslásnak közönséges reguláit adta. A kurucoknak nem volt elég gyakorló orvosuk, de tudomány dolgában nem szorultak alkímista csodadoktorokra.⁴²

A sebesültek ellátását francia mintára szervezték, gyógyszert főleg Lengyelországból hoztak. Mikor a pestis jelentkezett, a kor szokásai szerint ellenőrző védvonalakat állítottak fel, a hadi körülmények között: mérsékelt eredménnyel. Károlyi Sándor később itt szerzett tapasztalatait tiszántúli járványbiztosként kamatoztatta. Az orvosok közül megemlíthető még a selmecbányai Hellenbach Godofréd báró, aki Rákóczi gyermekeit kezelte és a bányák inspektora volt.

Ami a gyógyszereket illeti: alkalmazták a fűzfakéreg főzetét, amelyről a modern gyógyszeres kutatás mutatta ki, hogy szalicilszerű lázcsillapító anyagot tartalmaz. Külföldön már ismerték a lázcsillapító chinaport, hazai néven „jezsuita port”, mert ez a rend hozta Európába. Pápai Páriz 'Pax Corporis'-ában még nem olvasható. Olvasható viszont sok más gyógymód és gyógyító-szer leírás, a „sok ügyefogyott szegényeknek hasznokra, mennyiben lehetett, értelmesen s világosan, magyar nyelven”, s a kötet jól használható „kiváltképpen falukon, a' hol hamarabb talál segédet a' beteg barom, mint a' beteg ember”.⁴³ A 'Pax Corporis'-nak a szabadságharc kitörése előtt már két kolozsvári (1690 és 1695) és két lőcsei (1692 és 1701) kiadása forgott közkézen, de ismertek voltak másolt kéziratok kivonatai is.

Magyary-Kossa Gyula szerint Barkóczy Krisztina a híres gyógyító nagyasszonyok közé tartozott,⁴⁴ nem véletlenül került hát Kolozsvárról Vizaknai Bereczk György, Nagyenyedről Pápai Páriz Ferenc tartósabban az udvarába. De a Fejedelem főmarsalljának, Vay Ádámnak a neje, Zay Anna is írt herbáriumot,⁴⁵ igaz, hogy 1718-as dátummal, de az érdeklődése nyilván korábbi.

Minden úri házban vagy várban tartottak patikaládát, belőle minden rászorulókat elláttak. Mert a betegség nem válogatott, egészséges emberre pedig szükség volt.

*

Ecsed akkori demográfiai helyzetéről hiányos a képünk, járványszerű betegségekről 1708 előtt

⁴¹ Éble Gábor: Egy magyar nyomda a XVIII. században. Adalék nemzeti közművelődésünk történetéhez. Bp., 1891. Hornyánszky. p. 12.

⁴² Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz. 2. köt. p. 455.

⁴³ Lásd: Pápai Páriz Ferenc: Békességet magamnak, másoknak. p. 526.

⁴⁴ Lásd: Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 1. köt. Bp., 1929. Eggenberger. p. 97. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 121.)

⁴⁵ Zay Anna: Herbárium. 1718. Bev. Fazekas Árpád. Nyíregyháza, 1979. Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága. XXXIII, 151 p. (Folia Rákócziána 2.)

még nem tudunk. A magas csecsemőhalandóság később is elvégezte a maga „természetes kiválasztását”, a szívósabbak maradtak életben. Ecseden a szapora gyermekáldás mellett nem lehetett elhanyagolható a betelepültek száma, köztük a lábadozó sebesülteké sem, akik már alkalmatlanok voltak ugyan a hadakozásra, de a békés munkára nem. Sokan bizonyára beleuntak már az állandó bizonytalanságba és meghúzódtak a lápi emberek között.

A külhoni hírek jóval megkésve jutottak el hozzájuk, Rákóczi lapja, a Lőcsén megjelenő 'Mercurius Hungaricus' sem lehetett nélkülözhetetlen olvasmányuk.⁴⁶ A tarpai Esze Tamás halálhíre bizonyára jobban megrázta őket, mint a végzetes trencsényi csatavesztés. A legrémítőbb veszélyt azonban az 1708 nyarán megjelenő fekete halálnak egyelőre még csak egy-egy esete jelentette, de az ilyen hírek madárszárnyon szállnak. A víz mellett élő emberek mindig tudták, hogy a partoldalban elszaporodó, szürke bundájú vízi patkányok a járataikkal milyen kárt okoznak az épületekben, mert a rést a kövek között is megtalálják. A vályog és paticsfalak szabad prédájuk volt. Nem véletlenül tartottak tehát sok kutyát, és készítettek csapdákat, alkalmasint az apró vadak fogására is. A pestis viszont a fekete vándor patkányok bolhái terjesztik, amit persze akkor szintén nem tudhattak. Valószínűleg csónakon került be az a rágcsáló, amely Ecsedben is járvány okozott 1709-ben.

A bubópestis áldozata lett abban az évben a szabadságharc legnépszerűbb és legmegbízhatóbb tábornoka, Bottyán János. Ahogy jelentették: az öreg sajnos már a másik szemét is behunyta. Keveset tudhattak mindezekről a jó ecsediek. Arról sem, hogy 1710. szeptember 17-én egy új és megértőbb „labanc”, gróf Pálffy János tábornok, a tapasztalt katona lett a magyarországi császári hadak főparancsnoka. A vár és város lakói azt sem tudhatták, hogy Bottyán János után a Dunántúlon vitézkedő Béri Balogh Ádám elvesztése milyen csapást jelentett. Az ecsediek, földrajzi helyzetüknél fogva, elsősorban Károlyi Sándort ismerték, a közeli károlyi vár főurát, aki kezdettől az „óvatos duhajok” közé számított. Ha dunántúli birtokos lett volna, aligha került volna Rákóczi zászlaja alá.

A Fejedelem adománylevele

(1708. szeptember 18.)

Az ecsediek – mintegy „vigaszdíjként” – szép fejedelmi adománylevelet kaptak, amely 1708. szeptember 18-án a bodroghelyi Királyhelmeceken emelkedett jogerőre.⁴⁷

„Az mi fejedelmi ecsedi várunkhoz tartozó Ecsed városunkban lakos hűség és jobbágyink azon

⁴⁶ Lásd erről bővebben: Szimonidesz Lajos: II. Rákóczi Ferenc hadi újságja. Bp., 1940. Egyetemi Nyomda. 13 p. (Klny. a Magyar Könyvszemle 1939. évi 4. füzetéből)

⁴⁷ Dankó Imre: Nagyecsed. Központi szerepkör és önkormányzat a történelem sodrában. Szerk.: Ujváry Zoltán. Debrecen, 1994. Ethnica. p. 130.

alázatos instantiájával [kérvényével] találának meg bennünket, melynek megírásában kérvén jelentették, hogy a városhoz tartozó lápság és rétság használhatatlan lévén, annál fogva kisceledi pusztánk határjából bírni és használni valami részt kegyelmesen adánk és engedünk néktek: kérésöknek pedig kegyelmesen annulálván [lepecsételvén], miáltal a kocsordi, ökörítói és sárvári határszélektől fogva említett Ecsed városunkat megkerülő egész lápságunkat, fiúinkat, azok között itt-ott levő tóinkat, kevés dombosabb helyünket, égeres lapályunkat, vagy ott most, vagy jövőbe lehető szántó földünket, mezeinket, legelőnket, vadászásunkat, halászásunkat, csikászásunkat, most vagy jövődöben ott lehető más haszonvehetésünket, nem különben a szentmártoni, fábiánházi és prédiium Csaholy határszélektől fogva a már nevezett lápságunkig, rétségünkig kiterjedt kisceledi pusztáinkon lévő fekvő dombosabb homok és lapályos szántó földeinket, kaszáló rétünk erdős földjeinket, abban lévő vagy jövődöben lehető fáinkat, mezeinket, legelőnket, vadászásunkat, halászásunkat, csikászásunkat és minden azokat most s jövődöbe illető vagy illethető más haszonvehetéseinket s appertinentiánkat [tartozékainkat] fent nevezett Ecsed városunkban most és jövődöben lakható hűséges jobbágyinkat már mi mellettiünk és kétségkívül tenni kívánó hűséges szolgálatjok bizonyosságának örökösen való bírás és használás s véle tetszések szerint való bánás végett ezennel kegyelmesen adtuk s adjuk és engedjük, oly conditio [feltétel] mellett, hogy az egész város és megnevezett egész határa és kisceledi pusztának egész bírásáért, mint eddig, úgy ennek utána megkívánható katonai szolgálat idejében, valamint maradékainak és successoraink [utódaink] mellett hűséges szolgálatában a városhoz tartozandó várunk mellett felvigyázni a jövődöben kötelesek, azt kegyelmesen parancsoljuk, hogy a szolgálatnak megszűntével pedig a szolgálatot és a megkívánó kilenced adása váltságába fent említett Ecsed városunkban lakos és jövődöben lakható jobbágyok minekünk és legatartusainknak [hagyományozóinknak] örökösen egyedüli száz magyar forintot tartozik fizetni. Nem értvén a tere alá nemes Dományd familiát, abból illető vagy illethető részt. Különösen pedig fenn hagyván a mi táborunknak, hadakozásunknak, verekedésünknek, duettérozásunkat [párbajozásunkat] exercérozásunkat [gyakorlatozásunkat] szükséges időkig megkívánó helyét és földjét és mintegy húsz köblös téglá vető helyet vagy földet a kisceledi pusztákon. Tisztjeinket pedig mostaniaknak és jövődöbelieknek kegyelmesen megparancsoljuk, hogy a felül is megnevezve levő kocsordi, ökörítói, sárvári határ közt fekvő lévő a felül írott conditio mellett ezennel általunk kegyelmesen adott lápságról, rétségről, abban termő és termelhető nádaktól, sásaktól, fűvektől, itt-ott tóktól, kevés dombos helyekből, égeres lapályoktól, most vagy jövődöben ott tehető szántó földekről, kaszáló rétekről, mezőkről, legelőtől, vadászástól, halászástól, csikászástól és most s jövődöben ott lehető haszonvehetéstől és általunk szintén a felül írott conditio alá értett ezennel kegyelmesen adott szentmártoni, fábiánházi és prédiium Csaholy határ között kisceledi egész pusztánkban levő homok, lapályos szántóföldektől, abban lévő vagy lehető fáktól, mezőktől, legelőtől, vadászástól, halászástól, csikászástól és azon körül mondott megnevezett határban, helyekben levő

vagy leendő akármely névvel nevezendő más haszonvehetésektől és appertinentiáktól [tartozékoktól] a most vagy jövőendőben lehető katonai szolgálat vagy várunkra szükséges felvigyázás szünetében említett Ecsed városunkban most lakos, vagy jövőendőben lakható jobbágyinkat az esztendőnkint fizetni megparancsolt száz magyar forintok befizetésén felül sem fizetésre sem szolgálatra háborgatni és szorongatni a mi kegyelmességünk ellenére sem most, sem a jövőendőben semmiképp sem szabad. Így értvén említett Ecsed városunkban most lakos és jövőendőben lakható jobbágyinkhoz való kegyelmességünket, melyben őket megtartsák. Mp. Révai István kancellár.”

Az adománylevél sokat elárul. Mindenekelőtt azt, hogy akkor is tudtak kacifántosan fogalmazni, hogy a jogi csűrés-csavarás nyelvét csak a jogban jártas jurátus értse meg. Továbbá biztosítani kellett a kiscei pusztán a kurucoknak mindenkor egy gyakorlóteret, amely a háború után érvényét veszítette, különösen az ellenség győzelme esetén. Legalább annyi benne a kötelezettség (katonai szolgálat, a vár vigyázása, adófizetés), mint a jog. A szatmári béke után a kettő egymást „kioltotta”. Meg aztán furcsa dolog következetesen a város lakóit jobbágyoknak nevezni. Ez fordult visszájára később, és nem lehetett vele városi kiváltságok mellett érvelni. Dankó szerint az ilyen adománylevelek nem voltak egyediak,⁴⁸ a Fejedelem ezzel is híveit akarta a további kitartásra kötelezni.

Szövegezője jól ismerte Ecsedet és lakóinak az igényeit. 1708-ban erre már szükség volt. Ebben a levélben olvasható kisebb földterület meghatározásaként a „köblös” szó, amelyet az ecsediek – a szocialista tagosításig – használtak, s az 1200 négyszögölnek (1 magyar holdnak) megfelelő terület volt. Talán ez is „kuruc hagyomány”.

Az adománylevél – bár a városi kiváltságok elismertetésénél nem sokra mentek vele – szinte megelőlegezte a láp lecsapolása utáni földeket a tyukodi, a porcsalmi, az ököritói, a fábiánházi és a sárvári határban. Sorban meg is vásárolták a közelebb eső részeket. A belterület telkei elég szűkösre szorultak egymás mellé, a kiemelkedések miatt zezgugosak lettek az utcák. A mélyebb részeken eső után mély sárgödrök keletkeztek, amelyek csak a legutóbbi időkben az aszfaltozással tűntek el. Megemlíti a kiscei tégl- és vályogvető helyet, a réteket és a kaszálókat, ahol ezerszámba legeltek ridegtartású szarvasmarhák.

A békekötés

Még a bennfentesek közül is kevesen tudták, hogy 1710. november 14-én megkezdődtek Pálffy

⁴⁸ Dankó Imre: Nagyecséd. Központi szerepkör és önkormányzat a történelem sodrában. Szerk.: Ujváry Zoltán. Debrecen, 1994. Ethnica. p. 132.

János és Károlyi Sándor tárgyalásai a békekötésről.⁴⁹ „A császáriak közt híre terjedt, hogy a fejedelem országgyűlést tartott Ecseden, s téli beszállással fenyegették Debreczen városát, mivel erről nem értesítette a váradi parancsnokot. Pedig a fejedelem állandóan Munkácson tartózkodott...”⁵⁰ „A Fejedelem 1710 decemberében elrendelte, hogy a két utolsót: Munkács és Ecsed várát feltétlenül meg kell tartani, az őrséget megerősíteni és az éléstárakat feltölteni.”⁵¹ Amikor belátta, hogy az ecsedit már lehetetlen, hiszen az őrségét a pestis elpusztította, az éléstárat a jobbágyai közt szétosztatta.

Eközben az ecsediek éltek a mindennapi életüket, egyre több sebesült és beteg érkezett a védett helyre, azokat élelmezni kellett. Szerencsére itt hal, káposzta, paszuly, kevés köles azért akadt, míg a hadjárta helyeken még annyi sem. A rézpenz elértéktelenedett, de azt nem érzékelték. Bizonyos fokig önellátók voltak, legfeljebb cserekereskedelmet folytattak. Az inflációt, amely háborús helyzetben sohasem jelent jót, elsősorban a zsoldosztás és a külkereskedelem érezte meg. Fegyvert és gyógyszert Lengyelországban vásároltak, nemes fémpenzért, egyre bizonytalanabb francia támogatás ellenére.

1711. január 31-én a közel vajai kastélyban Rákóczi és Pálffy között volt egy titkos tárgyalás. Február 6-án már Budán végezték ki a császáriak Balogh Ádámot, amelyhez nyilván nem kérték a magyar tábornok jóváhagyását. Rákóczi február 21-én végső kétségbeesésében Lengyelországba indult a Péter cárral való találkozásra, de eredményt az sem hozott.

Károlyi Sándornak az 1865-ben kiadott kétkötetes önéletírása 1707-nél megszakad, de közben sem tesz említést Ecsedről. Nyilván azért nem, mert ott nem voltak hadi események. Viszont 300 oldalon át foglalkozik a Szatmári békével, az ő szavai szerint a „Szathmári békességgel”.⁵²

Íme II. Rákóczi Ferenc egyik utolsó, hazai földről írott levele Pálffy János grófhhoz:

„Mi második Rákóczy Ferencz, Isten kegyelméből a Római sz. birodalomnak és Erdélynek fejedelme, Magyarország részeinek ura, Székelyek grófja és hazánk atyja, a szabadságért öszveszövetkezett Magyarország rendjeinek, nemkülönben Munkácsnak és Makovitsának vezérlője, Sáros vármegyének örökös főispánja, Sáros Pataknak, Tokajnak, Regéztnek, Ecsednek, Somlyónak, Lednitzének, Szerencsnek, Ónodnak örökös ura stb. Adjuk tudtára mindennemű hadaink generalisainak, mezei marschallusainknak és azok helytartóinak más akármilyen nemzetből és rendben s méltóságokban lévő fő és alábbvaló tisztjeinknek és közvitégeinknek, valamint az egész öszveszövetkezett híveinknek is közönségesen. Miképen ezuttal régtől fogvást már ezerképen is ohajtva keresett szabadságainkat, hogy valaha vagy igaz fegyverkezéseink által, vagy az onnét

⁴⁹ Bánkúti Imre: A szatmári béke. Bp., 1981. Akadémiai Kiadó – Zrínyi Kiadó. p. 42. (Sorsdöntő történelmi napok 6.)

⁵⁰ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz. 3. köt. 1709–1735. Bp., 1910. Magyar Történelmi Társulat. p. 145. (Magyar Történelmi Életrajzok)

⁵¹ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz. 3. köt. p. 161.

⁵² Lásd: Károlyi Sándor gróf önéletírása és naplójegyzetei. Kiadta Szalay László. 1–2. köt. Pest, 1865. Heckenast. 390 p.; 506 p. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek 4.)

következő békességnek tractája által elérhetnénk: szívszakadással ohajtottuk: melynek elérésére sok utakat nem csak próbáltunk, hanem a mostani frigyre is oly véggel léptünk, hogy ezen utolsó módot is el ne kerüljük. Mindazonáltal ennek kimeneteléről is kétségesek lévén, minekelőtte a f. császár resolútióját vennénk, vezérlő fejedelmi hatalmam hozza magával, hogy ahoz képest a mostani munkálkodásra is az idegen hatalmasságokhoz menvén tovább is dolgainkat mindkét részre úgy folytassuk, miképen tudni illik vezérlő fejedelemségünk tiszte szerént vagy szent a szent békességet (melyre hitünk szerint köteleztettünk) a mostani tracta által, agy az nem következvén, fegyverkezésünknek tovább való boldogulása által kívánt célunkat elérhessük. Melyet hogy annál hamarébb és alkalmasabban előmozdíthassunk, személyünk szerént is külső hatalmasságokat megtalálni helyesnek ítéltük, és azon rövid távollétünknek ideje alatt a dolgoknak folytatását hagytuk, és bízunk kedves atyánkfiára gróf Károlyi Sándor mezei marschallunkra, melyhez képest mindazokat, a kiket feljebb akár tisztek, akár köz vagy más rendben lévő öszveszövetkezett híveink legyenek, ezen pátens levelünkkel intjük és közönségresen lett öszveszövetkezésünkre, és szövetségünkre letett hitek megtartására kénszerítjük, hogy azonban leendő időnek forgása és személyünknek távolléte alatt vagy történhető hitegetésektől is viseltetvén senki el ne menjen és hitét meg ne szegje, avagy idején korán külső tartományokba ne szaladjon, ott bátorságos megmaradásunk nem lehetvén, valakik a felül írt mezei marschallusunk passusa nélkül az országból ki mennének. Hagyjuk azért és keményen parancsoljuk mindazoknak, hogy visszajövetelünkig emlétett generálisunk rendelése szerént magokat csoportban tartóztassák: a közkatonaság maradjon a maga ezrede mellett. Assecurálván [biztosítván] mindazokat, a kik ehez alkalmaztatják magokat, hogy ámbár a felülemlett generalis urral együtt kizárattatnának is, hogy nem csak teljes bátorságos megmaradást, de az idegen hatalmasságoknál illendő szolgálatokat is szerzek : azonban pedig, mignem azon módokkal élhetnék, melyekkel hazánk állapotját csendességre hozhassam, ezen parancsolatokat megtartván addig is legyenek jó reménységben.

/ L. S. /

Fejedelem Rákóczy Ferencz mp.

Kántor István mp.

Költ Alsó Veretzke nevü faluban 20-ik febr. 1711.”

A Fejedelem akkor még francia, török és orosz segítségben reménykedett, akkor már hiába. Az ország területének elhagyásával az események már nélküle és elképzelése ellenére alakultak. A levél a teljes bizonytalanságot tükrözi. Diktálója még nem tudja, hogy 1710. november 14-én Károlyi Sándor már letette a császári hűségesküt, s az események kezdenek a Fejedelem nélkül alakulni. Az elején még teljes bizalmáról biztosítja a hátrahagyott fővezért, de a „frigy” felbomlása esetén

határozottan megemlíti a „kizárattatás” lehetőségét. Rövid időre szóló távollétról beszél, pedig élve soha nem tér már haza.

Bánkúti Imre kutatásai szerint Rákóczinak az volt az elképzelése, hogy Béccsel lehet tárgyalni, de nem alárendelt helyzetből. Ezért 3–4000 fős orosz őrség jöhetne Munkács és Ecsed várába, a „svéd király hazautazásának megakadályozása ürügyén”.⁵³ Ez lett volna a „hazánkban ideiglenesen itt tartózkodó csapatok” korai első része. Szerencsére az ecsediek akkor ezt megúszták.

Szintén nála olvasható, hogy még 1710 őszén maga Rákóczi, Bercsényi és Károlyi a hadsereg felhasználásával erőszakos rekvirálásokat hajtott végre Kassa, Eger, Munkács, Ungvár és Ecsed élelemraktáraiban. Nem nagy örömmel, de ki kellett bírni. Egyben azt jelenti, hogy még volt miből. Károlyi és Pálffy kényszerhelyzetbe került, mert Bécs felé is fel kellett mutatni valamit. Ekkor ígérte meg a kuruc fővezér, hogy Ecsed és Somlyókő várát kiüríti és csapatait Szatmárig vonja vissza. A szenátus utoljára 1711. február 12-én Salánkon ült össze, amelyen még a Fejedelem részt vett, Károlyi viszont nem, aki hadiellátási ügyekkel volt elfoglalva.

Bánkúti könyvéből azt is tudjuk, hogy Ecsed február 16-án került a császáriak kezére.⁵⁴ Rákóczi öt nappal később indult Lengyelországba, mint említettük, február 20-án még mérsékelten bizakodó pátenst küldött a határról. Az 1711. április 4–6. között megtartott szatmári gyűlés Ecsedet már nem érintette, miként az április 18-án kiadott fejedelmi kiáltvány sem, felhívása a harc folytatására buzdított, a közben kinevezett Eszterházy Antal főparancsnoksága alatt. Csakhogy a nyugat-magyarországi főúr sem a hadi helyzettel, sem a tárgyalások előre haladtával, sem a terepismeretekkel nem volt tisztában. Mindezekkel Károlyi rendelkezett, ráadásul a maradék kuruc sereg az ő birtokára húzódott vissza, ahol Barkóczy Krisztina irányításával már akkor „mintagazdálkodás” folyt, így a Károlyi-uradalmakban sem akkor, sem később soha nem jelentkezett szükség, pláne éhínség.

Stry városában Károlyi még meglátogatta, de a Fejedelem számára már nem volt visszaút. Utolsó levele Károlyihoz 1711. április 19-i keletű, a helyszín Kuzikov:⁵⁵

„Isten minden jókkal áldja meg kigyelmedet szivbül kívánom!

Reménylven, hogy az Ráday bemenetele és az kigyelmednek 3-án írt levelére tett válaszom tehettek valamely fordítást az kigyelmed mostani szívemet epesztő s keserítő munkáin, tartóztattam az követeket az kiki által is egyébbre nem kérhettem kigyelmedet: hanem lelki üdvösségére kényszerítem, ne praecipialja [siettesse] szegény nemzetünk dolgát s ígyét maga s familiája holtig való gyalázatjára : mert soha nem fogják azt mondani, hogy a fejedelem pártolt el az generálisától, hanem az generalis

⁵³ Bánkúti Imre: A szatmári béke. Bp., 1981. Akadémiai Kiadó – Zrínyi Kiadó. p. 21. (Sorsdöntő történelmi napok 6.)

⁵⁴ Uo. p. 78.

⁵⁵ Lásd: Károlyi Sándor gróf önéletírása és naplójegyzetei. Kiadta Szalay László. 1–2. köt. Pest, 1865. Heckenast. 390 p.; 506 p. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek 4.)

az fejedelemtől. Hiszen jobb válaszm lesz azon utját amplecialni [bővíteni] az békességnek, az melyről Rádaynak irtam, hogy communicálja kigyelmeddel, nem rumpálja [tárgyalja] Pálffy az armistitiumot [fegyverszünetet] már ezen, mert az maga alliatusi előtt nem adhatna számot az császár, hogy azért rumpálja, hogy az ő projectumok [tervük] szerint akarunk békélleni, ha penig ezen opinióm [véleményem] sem jobb Pálffy hitegetésénél sit sanguis civium effusus et effundendus super vos et super filios vestros [a polgárok kiontott és kiontandó vére szálljon reátok és fiaitokra]. Ennél többet nem vállalhatok, mert fojtogatja szívemet a keserűség, s az igaz, de megcsalatott barátság, sinceritas [őszinteség] és confidentiám [hűség], az mellyel voltam, leszek is ha tetszik

Kigyelmednek

Minden jót kívánó atyafia barátja

F. Rákóczy mk.

Tekéntetes és nagys. Károlyi Sándor Generalis campi marsallus uri kedves atyánkfiának adassék.”

A levél megrázó. Benne a vád, amely sújtja majd Károlyit, ugyanakkor a keserű, de szükségyszerű pilula lenyelése mindkettejüknek. (Feltűnő, hogy a Fejedelem a nevét y-nal írja.)

A láp keleti pereméhez közeli Szatmár városban 1711. április 27–30. között sorsdöntő tanácskozást tartottak, amelynek eredményeként közmegegyezéssel aláírták a békekötési megállapodást.

A békekötést az anyagi és emberi teljes kimerültség és a pestis végképp szükségessé tette. Várkonyi Ágnes több szerző alapján rámutatott, hogy nyolc év alatt kb. 80 ezer volt a fegyveres összetűzések áldozata, míg a kétesztendő pestisjárvány ötször annyit, azaz 420 ezer halottat követelt.⁵⁶ A pestis a császári oldalt sem kímélte. Noha ott jobbak voltak a közegészségügyi viszonyok, de ha magyar földre léptek – ahogy több szerző írja – a Lajtán-túli földek kigőzölgése miatt ez a terület „a német katonák temetője lett”.

*

A békekötés kedvező kilátásait az is fenyegette, hogy Pálffy János tábornokot leváltva mások lesznek a feltételek. Így aztán 1711. május 1-jén a nagymajtényi síkon tizenkétezer főnyi kuruc hadsereg földbe szúrta az egy híján másfél száz zászlót, letette a fegyvert és örök hűséget esküdött az akkor már egy hete halott I. József császárnak és magyar királynak. Legfeljebb annyiban tér el

⁵⁶

R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. 2. átdolg. kiad. Vaja, 1981. Vay Ádám Múzeum Baráti Kör. p. 33.

véleményünk R. Várkonyi Ágnesétől, hogy akkor ezt már nemcsak a Habsburgok, Károlyi és Pálffy,⁵⁷ hanem a kivérzett ország érdeke is így kívánta.

A 11 pontba foglalt feltétel *(a pontoknak csak a lényegét, lerövidítve közöljük)*:

1. Rákóczi kegyelmet és birtokait visszakapja, ha leteszi a hűségesküt. Ha akar, külföldön maradhat.

2. A főrendek, tisztek, katonák hűségeskü esetén teljes amnesztiában részesülnek. Hazatérhetnek és nem kötelezhetők császári szolgálatra, a külföldiek sem.

3. Magyarországon és Erdélyben a szabad vallásgyakorlás biztosítása a protestánsoknak is.

4. Az özvegyek és árvák vagyonbeli örökösödési joga sértetlen marad, törekedni kell, hogy az országgyűlésen az ügyük orvoslást nyerjen.

5. A külföldre menekültek szintén részesülhetnek amnesztiában, indokolt esetben a megszabott határidő után is. A jászok, kunok és hajdúvárosok kiváltságain esett sérelmeket a legközelebbi országgyűlés feladata lesz megoldani.

6. Az amnesztia a hadifoglyokra is érvényes.

7. A fegyverszünet utáni károk kölcsönös kivizsgálása és kárpótlása.

8. Bizalomnövelés céljából a békekötés szövegének egy-egy példányát minden megye és város megkapja.

9. Az uralkodó minden belső pereskedést megtilt.

10. A következő nemzetgyűlés a nemzet sérelmeivel foglalkozik.

[11.] Az utolsó, sorszámot nem viselő pont Rákóczi helyzetével foglalkozik.

Egyre nyilvánvalóbb, hogy a Fejedelem hűségesküjére nem lehet számítani, de a híveiére még igen. Ezt Rákóczinak azért felajánlják – akár közvetítő által is –, ámbar erre a remény napról-napra csekélyebb. A békepontok mindenképp nagyvonalúak, összehasonlítva a korábbi és későbbi, vesztett háború utáni feltételekkel. Igazat kell adnunk Bánkúti Imrének: „A végső szöveg már nem kapitulációs okmány, nem a katonai győzelmet aratott fél diktátuma. Károlyinak és Pálffynak sikerült megvalósítani azt a célt, hogy a felkelést lezáró dokumentum általános, politikai jellegű elveket is tartalmazzon. Lényegében véve a rendi érdekek biztosítása, a nemesi jogok restitúciója adja az egyezés alapját. Az egyezés visszaállítja, illetve biztosítja a hagyományos rendi szervezetek funkcionálását (országgyűlés, nemesi vármegye). Feltűnő, hogy a szöveg milyen részletességgel foglalkozik a nagybirtokos Rákóczi jogaival, biztosítva számára a későbbi, a határidő utáni hazatérés lehetőségét is.”⁵⁸

⁵⁷ Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. 2. átdolg., bőv. kiad. Bp., 1976. Gondolat. p. 332.

⁵⁸ Bánkúti Imre: A szatmári béke. Bp., 1981. Akadémiai Kiadó – Zrínyi Kiadó. pp. 113–115. (Sorsdöntő történelmi napok 6.)

Bizonyára a Habsburg-birodalom is belefáradt a hosszú háborúba, Magyarországnak a legtovább tartó függetlenségi harcába. A birodalom nagyhatalmú státuszának fenntartása szintén arra intett, hogy szükség van egy háttérre, amelyre adott időben támaszkodni is lehet. Mária Terézia trónjának megmentéséért már „életüket és vérüket” ajánlották a rebellek utódai.

A nemzetközi politikai helyzet szintén kizárta minden folytatás lehetőségét, bizonyíték rá a hosszú és szomorú törökországi emigráció. Rákóczi Angliáig sem engedte szállni, a Napkirály halála után Párizsban is nemkívánatos személyek lettek ők. Kivéve pár fiatalembert, akik beálltak a francia hadseregbe, ők lettek a Bercsényi-huszárok. Maradt a még mindig erős oszmán birodalom, ahol Zrínyi Ilona hamvai pihentek, és amelyet Mikes csodálatos leveleiből „napra készen” ismerünk.

Egy kolera-kiadvány 1831-ből

Járványtörténetünk egyik legismertebb, legjobban feldolgozott (ha ugyan nem a legjobban feltárt) fejezete az 1831–32. esztendei. Több okból. Az éledező magyarnyelvű orvosi szakirodalom fő képviselőjének, az Orvosi Tárnak megindításával esik egybe; a nagy lemaradásainkat behozni kívánó reformkor kellős közepén vagyunk. A bakteriológia küszöbén aligha vitatkoztak többet egy veszélyesen terjedő, magas halálozású tömeges megbetegedés kóroktanáról.

Az Orvosi Tár első két évfolyama szinte tükrözi a kor koleratörténetének, ez megkönnyítette az orvostörténészek dolgát. Linzbauer Xavér Ferenc pedig a „Codex Sanitario Medicinalis Hungariae” c. művének III. kötetében közli a kiadott kolerarendeleket. Arra azonban Rigler Gusztáv professzor, koleratörténetünk legkiválóbb szakértője 1911-ben felhívta a figyelmet, hogy az említett kitűnő munkában „csupán az egészségügyi közigazgatás szempontjából legfontosabbaknak látszó akták vannak közölve”. Hogy ez mennyire így van, az általunk megtalált és eddig még nem ismertett kiadvány is bizonyítja. Mert amíg pl. Pest megye (Comitatus Pestiensis) kolera-rendeleteit több mint hét oldalon ismerteti, addig Csongrád megyét alig tíz sorban intézi el, szó-szerint, mintha a helybéli hatóságok szinte szándékosan „szabotálnák” a központi utasítások végrehajtását. Holott erről szó sem lehetett. (Linzbauer statisztikájából kitűnik, hogy a folyók menti helyeket sokkal inkább sújtották a kolerajárványok, ennek tudható be Csongrád-Csanád közepesnél magasabb mortalitása. Mai epidemiológiai ismereteink ezt kellőképp megmagyarázzák.)

Az sem elég érv Pest megye mellett, hogy a főváros balparti része körül terül el, tehát jobban szem előtt van, mert Csongrád megye után Heves megyének közel tíz oldalt szán. Amint a szövegből kitűnik, központi iniciatívák alapján Pest megyére Forgó György, Hevesre Hanák Mihály főorvosok alkalmazták a rendeleteket. Ez utóbbiba Morvay János tiszabábolnai plébános is besegített. A főváros koleratörténetét statisztikai módszerrel feldolgozva Halász Gejza adta ki először 1879-ben. Visszatérve Csongrádra (és a szomszédos Csanádra), egyáltalán nem tartozott a közegészségügyileg legelmaradottabb megyék közé. Gortvay szerint ez a két megye alkalmazott először fizetett „physikust”. Még hozzá Schraud Ferenc személyében. Az országot 1831-ben 20 kolerakörzetre osztották, Csongrád, Csanád és Arad megyék a 19.-be tartoztak. A kiküldött királyi biztos báró Orczy Lőrincz volt. Mivel Linzbauer, s az ő nagy műve alapján Reizner és Borovszky keveset foglalkoztak Csongrád-Csanád-Arad kolerajárványtörténetével, Bálint Nagy István makói főorvos, később az orvostörténet magántanára Szeged egyetemén, eredeti források alapján feldolgozta Orczy kolerakörzetének, azon belül hangsúlyozottan Csanád vármegyének a koleratörténetét. Sajnos Bálint Nagy korán meghalt, így egy igen ígéretes pályafutás szakadt meg.

Művét szakmailag a kor legkiválóbb orvostörténésze, Magyary-Kossa Gyula ellenőrizte, ő írt hozzá elismerő előszót. A monográfia címe: A kolerajárványok Csanád vármegyében (Makó, 1928),

amely közel 120 oldalnyi terjedelmű, s talán nem érdektelen kiegészíteni egy korabeli kolerakiadvánnyal, az összképbe illesztve. Tudtunkkal még publikálatlan, ezért a „Hirdetés”-t kívánatos közölni.

Lenhossék Mihály országos főorvos a királyi helytartótanács nevében „Rövid Oktatás”-t adott ki 1831. július 10-i dátummal, ennek lapján készült a Hanák Főorvosé július 19-én, távolról sem szószerinti másolatban, a Forgó főorvosé július 6-án, amely az allopathák és homoeopathák therapiás nézeteit is szembesíti, okos óvatossággal. Orczy orvosi tanácsadója Bálint Nagy szerint Bittner Imre (később Kéry Bittner) volt. A kiadvány 1831. szept. 5-i, tehát elég kései keltezésű, ami azt jelenti, hogy a járvány is később jutott el a Maros–Tisza háromszögbe. A szöveg igen szakszerű, a lényegét plakátszerűen egy oldalra jól összesűrítette. Legfontosabbak: az elkülönítés és a klórvizes lemosások, avagy a temetés módja: a hullát tilos háton vinni, a szállítókocsira „senki se üljön fel; – a’ lovakat is gyalog hajtani tanácsosabb”, a kísérők legalább 25–30 lépésnyire menjenek a kocsitól, a sírgödörhöz csak a lebecsájtáshoz szükséges emberek merészkedjenek.

A járványcédula szakszerű megfogalmazása mindenképp orvosi végzettséget feltételez, kizárt dolog, hogy báró Orczy írta volna. Az alapos Bálint Nagy szerint viszont igen hiú és nehéz ember volt. Megkockáztatjuk a feltevést, hogy ha orvos szövegezte, feltehetőleg a közvetlen beosztottja, Bittner Imre lehetett. A kéziratbeli fogalmazványt Bálint Nagy nem találta meg, monográfiájából ez az egészségügyi röpcédula is hiányzik, tehát nem ismerhette. Különben nem hagyta volna ki.

A megfogalmazó kiléte csak feltételezés, a kolerakiadvány viszont, amint a melléklet bizonyítja, cáfolhatatlan (és eddig még publikálatlan) tény. Ismertetését ez utóbbi indokolja.

IRODALOM

Linzbauer X. F.: Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae (Tom. III. Buda, 1861.)

Halász Gejza: A Budapesten uralgott járványos betegségek történelme, különös tekintettel a choleraára. (Bp., 1879.)

Rigler Gusztáv: A magyar orvosok véleménye és gyógyításmódja az 1831.-i (első) cholera alkalmával. (Bp., 1911.)

Bálint Nagy István: A kolerajárványok Csanád vármegyében. (Makó, 1928.)

Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. (Bp., 1953.)

A kolerajárvány kezdete 1848-ban

Az Orvosi Tár 1848-as évfolyamának január 30-án megjelent 5. számában Schoepf tanár összefoglalta a „kir. orvoskar” 1847. okt. 30-i, valamint a nov. 7-én és 28-án tartott üléseinek jegyzőkönyvét (10), amelynek középpontjában a koleraügy rajzolódott ki. A baj nem jár egyedül alapon a fellelegző országot ugyanakkor sáskajárás, valamint krumplivész is fenyegette. Március 15-e még messze volt, ám attól függetlenül felvetődött: mi a teendő, ha az ázsiai eredetű epidémia „Magyarhonba is becsapna?” Az ülés fő kérdését az jelentette, küldjön-e ki a kar Oroszországba orvosszakértőt, vagy elégedjen meg a hivatalos pétervári tájékoztatással. A fakultás végül egy szavazat ellenében az előbbi mellett foglalt állást, arra viszont csak jóval később került sor. Nem a távolabbi Oroszthonba, hanem a közelebbi Moldovába.

Jelképes jelentőségű, hogy Bugát és Flór lapjának március 15-e után megjelent, mindössze 18 oldal terjedelmű száma gyakorlatilag a „keleti kolerával” foglalkozik. Érdekes az elkülönítő kórismézés. Amíg néhány tekintély az „ázsiai hányászékelést” a váltóláz egyik változatának tartotta, addig a cikk szerzője, aki feltevését az orvosegyletben is előadta, praktikusabban vélekedett: „a cholera a kinál nem specificum”, tehát a két kórkép nem azonos eredetű. ‘Kinál’-on a kinint kell értenünk. Az író az okot illetően rendkívül önkritikus, saját szavaival: „megvalljuk tudatlanságunkat a járvány dolgában” (8), ami nem jelenti a tétlenségre való kárhozzátást.

A folyóirat következő számában (március 26-i keltezésű) visszhangzanak először a forradalmi események, utána ismét Rechnitz doktor koleracikke folytatódik, ezúttal a gyógymódok sokféleségéről. Ez a sorozat legjobb része. Igen helyesen állapította meg, hogy a szokásos lobellenes módszerek: a hashajtás, hánytatás és vérlebocsátás ez esetben nemcsak nem használnak, hanem „az utolsó ételszikrát is kioltják”. Ugyanúgy veszélyes a mákony vagy ópiumcseppek adása, mert leállítja a bélműködést. Doktorunk szerint több embert vitt ez már a sírba, mint „a nagy corsicai férfiú háborúi összesen”.

Mégis, miket ajánlott? Belsőleg: kávét, kevés pezsgőt, kortyonként sok folyadékot, külsőleg: hideg vizes dörzsölést a perifériás keringés élénkítésére, ahogy a márványrajzolatú fagyos végtagot hóval szokás masszírozni.

Rechnitz írásban megjelent előadásainak befejező része (9) a megelőzéssel foglalkozik. Tőle szokatlan színvonalon. Nem javasolta ugyanis a kordonok húzását, mert, úgymond, az csak borzolja a kedélyeket, pánikot kelt, a betegség különben sem „ragályos természetű”. Mai gondolkodással nehéz megérteni, hogy járványról beszélve miért nem ismerték el és fel a ragályt! Bizonyos ellenvetések a hazai zárvonalak nem elég szigorú voltára hivatkoztak. Szerzőnk viszont visszautal Pomeránia példájára, ahol a poroszok a rájuk jellemző példás pontossággal betartottak minden előírást, az Oroszország felőli terjedést mégsem sikerült megállítaniuk. Miként a brit kikötőkben sem

az Indiából való behurcolást. Érvéle nem logikátlan, a másik két tanácsa elfogadható: az embereket fel kell világosítani a kezdeti tünetekről, hogy idejében jelentkezzenek, másrészt „Hygien hatalmának kell őrizni bennünket”, azaz célszerű étrenddel élni (már akinek telik) és mértékletes életmódot folytatni. Hahnemann homeopata hívei szintén megkapják a magukét.

Aztán 1848. ápr. 2. és jún. 18. között az Orvosi Tár lapjain nem esik több szó a koleráról.

A történelemből tudjuk, hogy április 29-én az első felelős magyar kormány 24. számú rendeletére a közegészségügy átkerült a Földművelés, Ipar és Kereskedési Minister tárcájához (8), amelyet a kitűnő Klauzál Gábor irányított. Aláírásával május 20-án a következő koleraügyi körlevél ment a megyékhez. Szövegét sem az illetékes szaklap, sem a Gortvay-féle monográfia (2) nem közli, titkossági szignóval sem látták el, érdemes teljességében idézni:

„Az illető helyekről érkezett hivatalos közlemények szerint, az oláh fejedelemségben, jelesül Braila és Galaczban, legújabbán a járványos cholera kiütvén, bárha ezen vész jellemére nézve az 1831-nál szelídebbnek tapasztaltatik, még is hogy azon esetre, ha irányát hazánkfelé folytattandná, honunk lakosait és orvosi egyéneit készületlenül meg ne lepje. Önnel ezennel meghagyom: hogy a hatósága körében lévő kórházokról, azok helyzetéről, s miképeni elrendezéséről, úgy szinte arról is, hány beteg számára lehetne ott mind helyre, mind pedig bútorokra nézve rögtön rendelkezni? ugy azon esetre, ha ott kórházak nem léteznek, mely épületek lehetnének ott czélszerűleg használandók, mi ruha neműek, bútorok s élelmiszerek és mi módon megszerzendők, valamint a beteg átszállítása mikép lenne legkönnyebben eszközölhető, s általában a fentiekben jelenleg létező hiányok miképen lennének kipótlandók? a tisztii főorvostól kellő felvilágosítást véve kimerítés illetőleg rovatos jegyzékkel ellátott jelentést a lehető legnagyobb gyorsasággal, még azon esetre is, ha netalán a tárgybanii jelentés az előtt már megtörtént volna, hozzám felküldeni siessen.

Továbbá tegyen ön jelentést az iránt is, ha valjon a hatóság körében léteznek e orvosi egyének olly számmal, hogy a cholera, vagy más járvány kitörése esetében a lakosoknak kellő orvosi segílyt nyújtanának, vagy ellenkező esetre nem lenne e szükséges-e helyről orvosi egyéneket bizonyos számban kiküldeni?

A gyógyszerök könnyebb kiszolgáltathatása végett pedig a cholera vagy más járvány uralkodása alkalmával úgy rendelkezék, hogy olly vidékek számára, hol gyógyszerárak nincsenek, a főorvos gyógyszerököt nagyobb mennyiségben az illető gyógyszerártárból felvehetvén, a járásbelii orvosok közt számadás és felelősség terhe alatt ossza ki. – Végre

Szerezzen tudomást az iránt is, hogy a megye körében fognak-e elegendő számmal ajánlkozni egyének, kik a beteg ápolását magokra vállalandják, mire nézve az annak idején innen megküldendő ápolási utasítást a főorvossal közölje a végre: hogy a többii orvosokkal tudatván, ezek annak alkalmazására a fent érintett ápoló egyéneket betaníthassák.

Miután azonban teljesen bebizonyult az, hogy a cholera terjedésének egyik alkalmi oka az ínség, nyomor, tisztátalanság, egészségtelen lakhelyek, valamint a mértéktelenségben is rejlenék, erre nézve igyekezzék ön erélyesen oda munkálkodni, hogy a baj kijelölt főtenyezői czélszerű intézkedések által mérsékeltesse – mind pedig ezeket aképp intézze, hogy a nép rémülése és aggodalma idő előtt fel ne ébresztessék.”

Ez volt a 30. számú rendelet. Igaz, a megye elnökének küldték, aki azonnal továbbította a megyei főorvoshoz.

A július 18-án kiadott 36. számút Gortvay ismerteti (2), amely már arról is beszámol, hogy a Moldvába kiküldött Pólya József főorvos a helyszínen győződött meg a fenyegető veszélyről. Utólag felvetődik a kérdés, vajon szerencsés lépés volt-e ilyen kritikus helyzetben a közegészségügyet más hatáskörbe helyezni! Az Orvosi Társaság Klauzál Gábornak mindössze két, pár soros rendeletével találkozunk, mindkettő gyógyszerügyi utasítást tartalmaz (7), kolera-ügyben egyszer sem, holott a megyékhez több hasonló leirat érkezett. Vagyis a szakfolyóirat és a szakminisztérium között nem volt összehangolt a tájékoztatás. Az esztergomi megyei főorvos, Kamenszky István, valamint a megyei tiszti főorvos, Feichtinger Sándor egy héten belül a felszólításra válaszként küldtek, amelynek másolata a Megyei Levéltárban maradt. A hosszú leírásból érdemes két rövidebb és jellemző részt idézni:

„Ha azonban a kormány a sinlődő emberiség ügyét felkarolván ápolatásukról egyszer mindenkorra állandósítható nagyobb szerű intézetnek felállítását által kívánna gondoskodni – van az esztergomi fő káptalan kezelésére bízva több millió tőke pénzből álló Csáky féle alapítvány minek tudása Esztergom megyét az ínség idején annyira elárasztja elgyengülő kéregető kóborlókkal, miszerint ha vágyaik képzelt mértékben ki nem elégítetnek, a lakosok nagy részének annyira alkalmatlanságára vannak, hogy kebelökből az egyébként keletkező könnyűületességet is kimerítik, vagy ha mire az alapítvány által kiterjeszhető bővelkedve ellátatnak, korhelkodva dologtalanul hónapokig kóborlanak, s midőn kiesmertetvén a felsegállástul elutasítatnak, tolvajlásokra vetemednek, és kórház hiányában nem egyszer az utcáról félholtan hurczoltatnak el – hogy ezen bajon gyökeresen segíteni lehessen, legüdvösebb volna a főkáptalant a ministerium útján oda utasítani, miszerint azon csupán szegények felsegállásra szánt Csáky féle alapítványból minél hamarabb egy minden szükségekkel ellátott nagyszerű kórházat állítson, mellyre mind a mellett, hogy a tőke pénznek a kamatja is elegendő volna, emberibb úton lenne megfelelve a célnak, és üdvásztóbb lenne az egész megyére.” (4)

A fentiekből kitűnik, az akkori „hajléktalanok” kéregető kóborlása, olykor lopása akkor sem volt szokatlan jelenség, másrészt a köznép türelme akkor is elfogyott. Megoldást „a szociális otthon jellegű” intézeti elhelyezés jelentette.

Másrészt:

„A’ megyei két járásokban az elszegényedett nép száma kisebb lévén, ideiglenes kórházak felállítását csak rendkívüli esetekben tartjuk szükségesnek, tudva lévén előttünk az, hogy a földműves polgártársaink előítéletüknél fogva csak tulajdon lakjaikban kívánván orvosolva lenni, csak kiváltképp küldenék betegeiket kórházunkba. - Azért a’ kórház állítása helyett inkább az orvosi személyzet szaporítását látjuk szükségesnek. És valóban a’ Cholera járványának még híre sem lévén, a’ megye közönsége már az orvosi állomások szaporítását kívánja” (4)

Talán nem erőltetett a mai párhuzam: a törzslakosság inkább az „alapellátásban” bízott, míg a hajléktalanok részére az intézeti elhelyezést szorgalmazták.

Kamenszky István főorvos egy kétoldalas házi orvoslási ajánlást készített, de járvány híján nem került kinyomtatásra. Kis komplikáció, létezéséről érdemes tudni, de ismertetésétől most eltekintünk. Személye annál érdekesebb. Első volt, aki az Akadémia megalapításának évében magyar nyelven jelentette meg orvosi értekezését (3), ez egyben az első „környezetvédelmi” disszertáció is. Bárki meggyőződhet róla a nemrég kiadott Dörnyei-féle kitűnő összefoglalóból (1).

Halálának évét viszont sem ő, sem a Szinnyei-féle biográfia (11) nem ismeri. Az esztergomi Majer-féle gyűjteményben szerencsére még a kinyomtatott halotti jelentése is megtalálható. Elhunyt 1849. november 18-án, „mellvízkórság következtében”. A partecédulán feltüntetett kórisme a magyarázat rá, miért nem vett aktívabban részt az eseményekben. A hydrothorax akár cardialis, akár pleuralis eredetű volt, erősen akadályozhatta a munkában. A primási város egyébként nem szenvedett orvoshiányt, élükön a botanikusnak szintén jól ismert Feichtinger Sándorral.

Az Orvosi Tár 1848. II. 18. számában jelentette Bugát Pál szerkesztő, hogy „A cholera megérkezett Buda-Pesten” (így!). A közlés lakonikus hangvételű. Első tétele: „Vidám élet, azért ne féltsd nagyon életedet: most úgy is háborús idők vannak. Ha békében 100 forintot ért, most ötért is odaadhatod.” Szokatlan érvelés egy orvostól, de Bugát tollából nem volt meglepetés az ilyesmi.

Klauzál minisztériuma 1848. október 31-én újabb körlevelet bocsátott ki, ezúttal a Honvédelmi Bizottmány meghagyásából. Az Orvosi Tárból ezzel sem találkozunk. Közben Pólya Józsefet kinevezték az Országos Choleraügyi Választmány elnökének. Profilaktikus, praktikus 10 pontját Bugát lapja nyomán Gortvay is közli (2). Klinikai szempontból igen szakszerű összefoglaló, bár az utolsó bekezdésben a kór contagiosus voltát ő is tagadja. Sauer Ignác tanár és Pólya József főorvos kolera elleni utasításait Kossuth Hírlapja, s annak alapján Sass István doktor, Petőfi Sándor egykori padtársa és barátja szintén ismerteti.

Bár Flór főorvos felhívta a megyei főorvosok figyelmét arra, hogy a megbetegedési, illetve elhalálozási adatokat idejében küldjék be a kijelölt minisztérium egészségügyi osztályára, a sürgetésekből arra lehet következtetni, hogy a kettéválasztás zavart okozott. Legalábbis az eddig nem közölt levéltári adatok ezt sejtetik.

Még annyit: a kalligrafikusan készített központi leiratokban Klauzál minisztériumának neve nem kereskedelmi, hanem „kereskedési”. Aligha elírás ez, mert Orvosi Tár közleményeinek fogalmazási helyét szintén így jelölik.

A szakfolyóirat a szabadságharc második évében megszűnt, a 49-es kolera-dokumentumok után pedig tovább érdemes kutatnunk a levéltárakban.

IRODALOM: 1. Dörnyei S.: Régi magyar orvosdoktori értekezések, 1772–1849. I. Borda, Bp., 1998. – 2. Gortvay Gy.: Az újabkori orvosi művelődés és egészségügy története, I. Bp., 1953. – 3. Kamenszky I.: Orvosi értekezés a magyarországi levegő egészséges létéről. Trattner. Pest, 1825. – 4. Kamenszky I., Feichtinger S.: Orvosi jelentés. Kézirat, Megyei Levéltár, Esztergom. 1848. máj. 28. – 5. Klauzál G.: A földmivelés, ipar és kereskedési Ministertől Esztergom megye elnökének. Kézirat. 1848. máj. 20. – 6. Klauzál G.: A földmivelés, ipar és kereskedési Ministertől, Pest városa közönségének. Orvosi Tár, 1848, 25, 14–15. – 7. Pesti Hírlap, Rendelet, 1848, 5, 4. – 8. Rechnitz J.: A keleti kolera I. Orvosi Tár, 1848, 12, 186. – 9. Rechnitz J.: A keleti kolera III. Orvosi Tár, 1848, 14, 210. – 10. Schoepf A.: A kir. orvoskar 1847-iki oct. 30, nov. 7. s 28-án tartott ülései. Orvosi Tár, 1848, 5, 72-80. – 11. Szinnyei J.: Magyar írók élete és munkái. V., Bp., 1897. 907. old.

Bujasenyvvel kapcsolatos kiadványok 1849-ből

A szabadságharc egészségügyének venerológiai vonatkozásaival Szodoray professzor foglalkozott a legrészletesebben (Communicationes 4, 1956.). Közleményéből kiderül, hogy a hosszú harcokban holtfáradt honvédseregnél e kór oly szemmel láthatóan ijesztő jelenség volt, amelyre az orvosok fokozottan figyelni kényszerültek. Csillag dr. pedig megtalálta Lumniczer Sándornak az 1849-ben Kassán kiadott Ideiglenes Utasítás-át (lásd: Orv. Hetil., 1963, 34), amelynek praktikus paragrafusai szerint a „bujá kóros egyének azonnal szerelés alá veendőek és jókor a kórházba utasítandók ... Mivel álszemérem vagy haszonlesésből tapasztalat szerint a ’ legénység illy vizsgálatok alatt titkolódnai szokott – orvosoknak meghagyatik, hogy e’ működésükben kérlelhetetlen épen olly szigornak mint óvatosnak legyenek.”

Pólya egészségügyi parancsa (Orvosi Tár, 1848, I.) inkább még csak preventív figyelmeztető mint időszerű utasítás, amiből az következtethető, hogy 48-ban a kolera mellett a vénuszi nyavalya jelentősége messze eltörpült. Mártsak azért is, mert megszerzésében nagyobb szerepe volt az ösztönös önkéntességnek mint az enterális kiszolgáltatottságnak, következményei sem befolyásolták annyira heveny módon a hadsereg ütőképességét.

A most előkerült két kiadvány azonban már azt látszik alátámasztani, hogy ‘49 júniusában a hadi helyzet mellett a venerológiai is ijesztően kezdett romlani. Igaz, hogy a nagyszerű Kmetty Csornánál még szétverte Wysz jól felszerelt dandárját, Panjutyin orosz generális a kolerától megrémülve Pozsonytól északra visszavonult, de júniusban az egymás ellen felsorakoztatott erők (egy a három ellen arányban) már baljóslatú egyoldalúsággal mutatnak Világos felé. A kormány Debrecenben, Kossuth és Görgey ellentéte egyre mélyül, Görgey pozíciójának erősödésével nyilvánvalóvá válik Flór Ferenc leváltása a hadsereg egészségügyének éléről. Flór már alig, Lumniczer még nem csinálja, a fejetlenség tehát a Tiszántúlon teljes.

Szerencsére a fővárosban Szemere és Bugát a helyükön vannak. A belügyminiszter Szemere Bertalan június 14-én egy 23 pontból álló kiadványt köröz, amelynek határozottsága és humanitása külön említésre kínálkozik. Idézünk belőle:

IX. Minden nőszemély, ki kéjhölgyi állása mellett magát a hatóság eképi rendelkezései alól kivonni s így az államnak az emberi egészség’ megrontásával tetemes kárt okozni igyekszik; a hatóság helybeli körülményekhez képest büntettség. Ellenben

X. Az ily nőszemélyek az egyesek durvaságai, akarat elleni kényszerítései ellen, védve legyenek.

Szemere közlése után egy nappal Bugát intéz figyelmeztetést az egészségügyi osztály részéről.

A külső fekélyekre mészporos pépet, belsőleg higanykeveréket ajánl.

A fenti kiadványok egy chicagói magángyűjteményből kerültek elő, a kollekciónak teljességét tekintve feltehető, hogy a tengerentúlra került Kossuth-emigráció tagjai ereklyeként őrizték azokat.

1884 óta ismert a *Pneumococcus* pathogén természete

Különös kórtörténeti dátumcsere, hogy (az antibiotikumok előtti korban) szimmetriás légzőszerveink két leggyakoribb megbetegedése, az idült lefolyású tüdővész és a heveny tünetekkel járó lebenyes tüdőgyulladás kórokozói közül a nagyobbik bakteriológiai rejtély oldódott meg hamarabb. Ugyanis az emberi gümőkór saválló pálcikái, amelyeket Robert Koch 1882-ben carbolfuxin és methylenkék megfelelő alkalmazásával pillantott meg a mikroszkóp látóterében, lényegesen bonyolultabb festési eljárást igényelnek, mint a Gram-pozitív *Diplococcus*ok kapszulás képletei. Persze Koch kivételesen precíz kutatói képessége perdöntő volt, ám elődeink valószínűleg sejtették, hogy a pneumonia lobaris kóroktani szempontból kevésbé egyértelmű, mint a biztosan fertőző jellegű, krónikus és specifikus tüdősorvadás.

A tbc rejtélye tehát 1882-ben kóroktanilag megoldódott, de ugyanebben az esztendőben a croupos pneumonia körül még teljes a zűrzavar, Litten doktor pl., aki a nagyhírű berlini belgyógyász, F. T. Frerichs professzor klinikáján dolgozott, és pathológus munkatársával a még nagyobb hírű Virchow intézetében vizsgálta a tüdőgyulladás kórbonctanát, a *Zeitschrift für klinische Medizin* hasábjain „traumatikus tüdőlobról” tett közzé nagy feltűnést keltő értekezést (*Contusionspneumonie*), amely szerint a rázkódással járó finom fizikális elváltozásokban volna megtalálható a lebenyes tüdőgyulladás legfőbb oka. Külső sérülés „természetesen” kizárt, mert a mellkasba való behatolás nyomán fellépő pleuropneumonia már külön diagnosztikai kategória. Balogh Kálmán sikerrel idézett elő „hurutos” tüdőlob váladékával állatoknál ugyanazon folyamatokat” (O. H. 1880), Friedlander pedig nyolc tüdőgyulladásban elhalt beteg tüdejében talált egyazon microorganismusokat, Leyden a betegek tüdejéből kiszivattyúzott váladékban látott coccus alakú „microparasitákat”, ám ezek az érvek nem voltak eléggé meggyőzőek Purjesz Zsigmond kolozsvári professzor, az első magyar nyelvű. belgyógyászati tankönyv szerzője szerint, aki az Orvosi Hetilap 1884-es évfolyamának a 8-18 közötti mintegy kilenc számában közölte A tüdőlob kóroktana címmel egy vitaindító cikksorozatot. Noha Litten traumatikus theóriájával szemben felsorolja a micrococcusok szerepét hangsúlyozó szerzők névsorát (Eberth, Leyden, Friedländer, Korányi), Purjesz professzor az álláspontját mégis így foglalja össze: „bármiként álljon ezen apró szervezetek dolga, annyit, úgy hiszem, minden habozás nélkül mondhatni, miszerint az eddigi adatok annak kimutatására, hogy a tüdőlob ezen coccusok által volna feltételezve, s így a tüdőlob fertőzési természetének direct bizonyítására kellő alapot nem szolgáltathatnak.” Még meglepőbb, hogy a különben kiváló kolozsvári diagnoszta a meghűlés szerepét is tagadja. Mert ugyebár Laveran közlése szerint a Jeanne d'Arc nevű hajó fedélzetén 1860 júniusában feltűnően sok tüdőlob fordult elő a legénység között, ami rögtön alábbhagyott, amikor a betegeket áttették egy másik hajóra. Júniusban pedig mitől a meghűlés. Igaz, Hildebrandt szavai szerint „*frigus unica Pneumoniae causa est*”, vagyis a lehűlés a tüdőgyulladás egyedüli oka, viszont

Purjesz professzor felsorolásában Sydenham, Trousseau, Laënnec, Skoda és Traube, valamennyien tagadták a meghülés „kórokozó” szerepét, illetve a kontagiozítás lehetőségét. Kétségtelenül tekintélyes névsor, egy belgyógyász számára fenomenálisabb összeállítás nem is lehetséges, egyetlen szépséghibája; hogy egyikük sem érte meg a bakteriológia fénykorát, Egyébként Purjesz bakteriologiaellenes meggyőződése anakronisztikus. Ugyanis: belgyógyászati tankönyvének második kiadásában (1889), amikor a *Diplococcus pneumoniae* kórokozó szerepe már medikusi evidencia volt, az ő tankönyvében a következő olvasható: „Írtak már le ilyen bántalomban szenvedő betegek tüdejében, köpetében és vérében talált tiszta cultura által szaporított oly szervezeteket (coccus és bacillus), melyekkel némely állaton tüdőlobot előidézni is sikerült (Friedlander, Fraenkel, Weichselbaum s mások), de részünkről e tanulmányokban még nem látjuk eléggé igazoltnak azt a következtetést, hogy a tüdőgyulladást valóban ezek idézik elő”. Meglepő állítás, mert Babeş Victor tanártól már 1886-ban megjelent az első magyar nyelvű bakteriológiai tankönyv, amely európai szinten bizonyítja a microorganismusok kórokozó szerepét.

Visszatérve az Orvosi Hetilap 1884. évfolyamának 11. számára, Purjesz a konzervativizmusában már meginogni látszik, Egyik oldalon azt írja: „a meghülés segélyével még akkor sem magyarázható, hogy ha a tüdőlob lényegét más viszonyokban, pl. fertőzésben keressük, s a meghülést csupán alkalmi okként szerepeltetjük. „A másik oldalon viszont az olvasható; „láttuk, hogy egyes kórbúvárok (Leichtenstern, Liebermeister, Korányi stb.) a tüdőlob fertőzési természetét kétségbe nem vonják, s ha a fertőzés lehetőségét megengedik is, ezek számára külön fertőző anyagot követelnek.”

Korányi Frigyes az Orvosi Hetilap 1884/12. számában kapcsolódik a vitába, pontosabban: nem cáfol, hanem mást állít, ami kizár minden személyeskedést. Nem utal Purjesz hosszas. fejtegetéseire, sem külföldi szerzők egymással ellenétes véleményeire, helyette saját esetét ismerteti, amely méltó Adat a rostonyás tüdőlob kórtanához, ám a szerény cím alatt egy igen alapos tanulmányt olvashatunk. Szerzőtársa Babeş Victor magántanár, aki a kórbonctani és szövettani vizsgálatokat végezte. A leközlöt esetben a fizikális vizsgálatok elvégzése után a köpetben „vörös vértestecsek mellett nagy számú, világos kék, tokkal ellátott diplococcusok oly alakban és elrendeződésben találtak, amint azokat Friedländer leírta”. A fizikális leletek alapján megállapított kórisméket érdemes Korányi szavaival ismertetni: „bal oldali rostonyás tüdőlob, ugyanezen oldalon kisebb fokú savós-rostonyás mellhártya-izzadmány, külső és belső szívburoklob szívtágulattal, mely utóbbit a betegség súlyossága mellett fel lehetett azért is venni, mert még a szívburok-zörej fennállásának idején a szívtempulat jelentékenynek mutatkozott”. A vizelet magas fajsúlyú, koncentrált, fehérjét és bilirubint tartalmazott, az üledékben vérsejtek, hámsejtek, hyalin és „szemcsézett hengerek” jelentek meg, ami a laboratóriumi vizsgálatok korszerűségét bizonyítja, noha Korányinál ezt természetesnek tartjuk. A beteg, egy 30 éves olasz munkás 8 napi klinikai kezelés (digitalis infusum, ipecacuanha, majd

camphor, valeriana és roborálásra bor adása) ellenére meghalt. A boncolást Babeş végezte példás szakértelemmel, a latin nyelvű szekciós diagnózisok lényegében fedik az élőben megállapított magyar nyelvű kórisméket. Ezt a Róth Miklós is említi a különben kitűnő Korányi-könyvében, kár, hogy a 14. számban megjelent folytatásra nem hivatkozik, pedig a tanulmány lényege a folytatásból derül ki, „Viola B festéssel megvizsgálták a gyulladós szöveteket. A legtöbb Diplococcust a mellhártyát fedő álhártyában találták, „a leírt sárga kocsonyás csíkok központi részében majdnem mindegyik halványodott sejt tartalmaz 1 vagy több diplococcust, itt-ott elszigetelt coccust vagy kisebb láncot.”

Hogy a kérdéses coccusok kórokozó képességét is bebizonyítsák, a sterilen vett mellhártyaizzadmány-nyal állatkísérleteket végeztek. A Pravaz-fecskendő csírátlánítása forró vízzel és higanychloridos borszesszel történt. Egy kísérleti nyúl mellüregébe 0,1 ml izzadmányt fecskendeztek, mire az állat rövidesen belázasodott, nyugtalan lett, szeptikus állapotba került és 24 órán belül elpusztult. A boncolásnál a várt eredmény a gyanújukat igazolta: a tüdők puffadtak, finom, sárgás, gennyesen széteső álhártyával fedettek, vérdúsak, a tüdőszegélyek tömöttek és barnás-vörösek. A mikroszkópos kép a következőket mutatta: mindenütt nagy számú, széles tokkal ellátott diplococcus, többnyire kisebb, a tokok által egymástól elkülönített csoportokban összeállva, s itt-ott 4-es vagy 6-os láncokat képezve. Ritkán egyes coccusokat (többnyire valamivel nagyobbakat, mint a kettős coccus) szintén tokkal lehetett találni. Retrospektíve persze lehetetlen eldönteni, hogy Korányiék 1884 tavaszán a *Diplococcus pneumoniae*, vagy a *Pneumobacillus* mikroszkópos képét látták-e, ám a Hetilapban látható (természetesen nem fotografált) ábra inkább az előzőre emlékeztet. Alátámasztani látszik továbbá azon kísérletük, hogy egy másik nyúl szemébe cseppentett izzadmány az állatnál panpohtalmist okozott, a *Diplococcus pneumoniae* patogén affinitása a szem iránt közismert. Korányi Frigyes a hatkötetes Bókai–Kétli–Korányi-féle Belgyógyászati kézikönyv IV. kötetében azt írja (1897), hogy Babeş 40 esetben vizsgálta meg a tüdőket, a rostonyás izzadmányokat, s „a coccusok alakja es nagysága néha megfelelit a Friedlander-féle bacillusnak, máskor kisebbek, vagy nagyobbak és kerek, vagy tokokba zárt sejteket képeznek; az izolált coccusok lándzsaalaknak, a diplococcusok ellenoldalai a csúcsaikkal érintkeznek”. (O. H., 1884.).

Mindez utalás arra, hogy bizonyára láttak a vizsgálataik folyamán *Diplococcus pneumoniae*-t, de nem különítették el a Friedländer-féle *Pneumobacillustól*. Az Albert Fränkel érdeme, amit Babeş is leszögezett az 1886-ban megjelent bakteriológiai tankönyvében.

Albert Fränkel 1848 március 10-én született az Odera melletti Frankfurtban, iskoláit Berlinben végezte, 1870-ben avatták orvosdoktorrá. Kitűnő mesterei voltak Kussmaul, Traube és a Purjesz-cikkben is sokat emlegetett Leyden professzor személyében.

1884 őszén a Wiesbaden városában megtartott szokásos belgyógyászati kongresszuson ismertette a tüdőből és exsudátumából kimutatott *Diplococcus pneumoniae* elkülönítését, mint a

lobaris pneumonia egyik önálló kórokozóját. Ugyanabban az esztendőben egyetemi tanárrá habilitálták, majd a belklinika egyik részlegének az igazgatója lett. Fontosabb művei: Über die Wirkungen der verdünnten Luft auf der Organismus (Berlin, 1883); Pathologie und Therapie der Krankheiten des Respirationsapparat (Wien und Leipzig, 1890); Über die pneumonische Form der akuten Lungentuberkulose (Berlin, 1893).

Nevét, amely nem ritka a német nyelvterületen, a *Diplococcus pneumoniae* 1884-es izolálása örizte meg. Fränkel a *Diplococcus* előbb egészséges ember nyálából tenyésztette ki, ami a fakultatív fertőző voltát bizonyítja, majd nyulakba oltva szeptikémiát idézett elő. Az elpusztult állatok tüdejéből sikerült tiszta kultúrákat nyerni, a microbák oválishan alakult *Diplococcus*ok, egyes tagjai gyertyaláng vagy lándzsa alakúak. Zselatinlemezen 24 fokos hőmérsékleten tenyésztette ki, de optimális a 35 fok, s a gyengén lúgos táptalaj. Anilinfestéssel a coccusok könnyen festődnek, a tok azonban nem. A coccusok az állatokba történő sorozatos átoltás révén veszítenek virulenciájukból, azonban a legyöngített coccus is képes megfelelő feltételek mellett tüdőgyulladást okozni. Fränkel vizsgálatait Weichselbaum kontrollálta, kiegészítette, majd a tüdőgyulladást okozó microorganismusokat osztályozta. A Hirsch–Fischer-féle Biographisches Lexikon nem támasztja alá Lechevalier azon állítását, amely szerint Fränkel mint Koch-tanítvány, egyidőben Königsberg, majd Marburg egyetemének közegészségtani laboratóriumát vezette volna. Haláláig berlini belgyógyász maradt, s bakteriológusként lett halhatatlan. Ellentétben a Friedländer-féle *Pneumobacillus*sal, a Fränkel-féle *Diplococcus* Gram-pozitív.

1916. július 6-án hunyt el Berlinben, halálának hírére sem az Orvosi Hetilap, sem a Gyógyászat nem közölte. Ami nem magyarázható meg a háborúval, hiszen ugyanebben az esztendőben távozott az élők sorából egy másik nagy német coccus-felfedező, név szerint Albert Neisser, akiről az Orvosi Hetilapban szép nekrológot írt a nagyreményű venerológus, Guszman József.

Az ok valószínűleg az, hogy Neisser intézetében igen sok magyar dermato-venerológus megfordult, ami nem volt jellemző Fränkel klinikájára. Ez aligha csökkenti bakteriológiai-történeti érdemét. Létezett egy másik Albert Fränkel nevű német belgyógyász is, aki a strophantin-therápiát vezette be, de ő Heidelbergben volt egyetemi tanár és 1864–1938 között élt. Regöly-Mérei Gyula a két belgyógyászt azonosnak tartotta, amit a lexikonok alapján nem lett volna nehéz megcáfolni. Egyébként a Fränkel név Fraenkel változata legalább annyiszor (ha nem többször) előfordul. Mindkét verzió használatos.

Amikor a Chinoín-gyár 1938-ban forgalomba hozta az Ultraseptyl tablettát, neve rákerült egy kártyaszerű reklámcédulára, jelezvén, hogy 1884-ben fedezte fel a *Pneumococcus*-t. Szinonimái: *Pneumococcus*, *Diplococcus pneumoniae*, *Diplococcus lanceolatus capsulatus*, legújabban *Streptococcus pneumoniae*. Az 1880-as években Korányi Frigyesék is valami hasonlót észleltek egyik elvesztett betegük tüdőszövetében és a mellkasi izzadmányokban. Nem prioritást provokáló

szándékkal ismertettük vizsgálataikat, hanem annak illusztrálására, hogy 1884-ben a lobaris pneumonia eme kórokozójának felfedezése már valósággal „a levegőben lógott”. Fränkel közleménye a Fortschritte der Medizin 1884 novemberi számában jelent meg. Ma a Fränkel-féle Diplococcus már a Streptococcusok családjába tartozik, identifikálására szerológiaí, morfológiai, biológiai és biokémiai sajátosságait használják. Mintegy 84 típusa ismert, elkülönítésük a kapszuláris poliszacharid különbségének alapján történik. Némely könyvből már a felfedező neve is eltűnt.

Az orvostörténetnek az a feladata, hogy a lassan elszemélytelenedő medicinát ismét perszonalizálja. Ilyennek számít Albert Fränkel felismerése, aki 1884-ben izolálta a Diplococcus pneumoniae-t, mint a lebenyes tüdőgyulladás legfontosabb kórokozóját, amely legyengült szervezetre még az antibiotikumok korában sem veszélytelen mikroba, az elfekvő osztályoknak ma is első számú közellensége.

IRODALOM: 1. Orvosi Hetilap, 1880, 1884-es évfolyam. – 2. Babeş Victor: A bakteriológia rövid tankönyve (Bp., 1886.): – 3. Purjesz Zsigmond: A belgyógyászat tankönyve (Bp., 1889.). – 4. Bókai–Kétli–Korányi: A belgyógyászat kézikönyve, IV. kötet. A tüdő betegségei fejezet (Bp., 1897.). – 5. Gózon–Lénárd: A gyakorlati bakteriológia zsebkönyve (Bp., 1917.). – 6. Róth Miklós: id. báró Korányi Frigyes (Bp., 1930.). – 7. Hirsch-Fischer: Biographisches Lexikon I. (München–Berlin, 1962). – 8. Kempler Kurt: A gyógyszerek története (Bp., 1964). – 9. Regöly-Mérei Gyula: Akik legyőzték a betegséget, II. (Bp., 1966.). – 10. Magyar Imre: Korányi Sándor (Bp., 1970.). – 11. Lechevalier, H., – Solotorovsky, M.: A mikrobiológia három évszázada (Bp., 1971.). – 12. Járványügyi és kilinikai bakteriológia. Szerk.: Lányi Béla (Bp., 1980).

Az 1918–1919. évi influenza- (spanyol-) járvány tükröződése az Orvosi Hetilapban

Az első világháború utolsó évének második felében „biológiai bombaként” robbant a köztudatba egy nagy halálozással járó lázas betegség európai megjelenése. Megkülönböztetésként rögtön a „spanyol” jelzőt kapta, holott a forrongó Oroszországba inkább Közép-Ázsiából tört be, mintsem Hispániából a hosszú transzszibériai útvonalon. Balogh Ernő tanársegéd, a későbbi patológusprofesszor, 1918 júniusától december 1-jéig a keleti hadsereg kórboncnokaként Odessza kórházában találkozott vele először [1], majd itthon 1920. január–márciusban, mint a Szent László és a Szent Gellért Kórház kórboncnoka. Hangsúlyozta, hogy a polgárháború miatt a Fekete-tenger kikötői hónapok óta szigorúan zárva voltak a nyugati hajók elöl, ezért a betegséget multicentrikus eredetűnek tartotta.

A Lenhossék Mihály – Székely Ágoston kettős szerkesztésében megjelenő Orvosi Hetilap terjedelme 1918-ban már a békebelinek a felére csökkent. A tárgykörök közül viszont a „Háborús...”, júliustól az „Influenzás...” kezdetűek alaposan megsaporodtak. Ez utóbbiból összesen 32 közlemény jelent meg, tehát hetenként olykor kettő is. Érdekes, hogy az első egy szemész tollából a „spanyol betegség kórokozójáról” [2], amelyet a szerző szerint a Pfeiffer-féle bacilusok okoztak. Elég nagy volt a tanácsstalanság, általában a terápiás próbálkozások voltak jellemzőek, kinin, aszpirin, kalomel, kámfor és vizes borogatás, mindenki a saját variációjára esküdött. Majd 1918. október 10-én az Isonzo-hadsereg orvosi ülésén a kolozsvári Leitner Fülöp dr. állította először, hogy „valószínűleg nem a Pfeiffer-féle influenzabacillus által előidézett influenza-tüdőgyulladás állunk szemben” [3]. Tünetei viharosan kezdődtek, nagy, toxikus jellegű láz, kínzó fej- és végtagfájdalmak, ugató köhögés, a lázhoz képest mérsékelt bradycardia volt jellemző, a bakteriológiai vizsgálatok nem voltak kórjelzőek. A véres köpetből ritkán lehetett kitenyészteni pneumococcut, Pfeiffer-féle bacillust, gyakoriak voltak a szövödmények (izzadmányos és gennyes mellhártyalob, tüdőtályogok), a máj érzékeny volt, a boncolt esetek 90%-a fiatal volt. A szerző másfajta kórokozót tételezett fel, de csakis „bacilláris szinten”. Külön érdeme az elkülönítés hangsúlyozása.

Szemléletváltást jelentett Hutýra Ferenc professzornak az október 27-én megjelent közleménye „Az influenza oktanáról” [4]. Három évtizeddel korábban ugyanis már „grasszált” egy hasonló betegség, de keletről nyugatra tartva, és „orosz nátha” volt a népies neve. Akkor fedezte fel Richard Pfeiffer boroszlói higiénikus az influenzabacillust. Mindenki a két járvány közötti hasonlóságot kereste, kivéve Hutýra professzort. Ahogy írta: „Nézetem szerint a Pfeiffer-bacillus jelenléte vagy hiánya a test nedveiben és szöveteiben teljesen közömbös a két járvány azonosságának vagy különbözőségének elbírálása szempontjából, egyszerűen abból az okból, mert semmi sem igazolja, hogy valóban ez a bacillus okozta a három évtized előtti járványt.” Pfeiffer doktor és utána a bak-

teriológusok, nyomukban pedig a klinikusok is, tudvalevőleg azért vallották ezt a bacilust az influenza kórokozójának, mert ha nem mindig, de mindenesetre sokszor, sőt, itt-ott rendszerint megtalálták a betegek kóros váladékaiban. Tovább folytatva Hutýra szövegét: „Úgy gondolom, hogy a járványos influenzát eddig teljesen ismeretlen, specifikus ragály okozza: ennek hatása alatt fejlődik ki az általános fertőzés jeléül a lázas állapot és ennek az egyszerű, szövődmény nélküli esetben a betegség csak ennek az általános állapotnak a tünetei s esetleg általános hurutos vagy intoxikációs jelenségek között folyik le” [4]. Az állatorvostan tanára a lényegét sejtette meg. Érdemes szó szerint idézni: „Mindezekre a betegségekre vonatkozólag szabatos kísérletekkel megállapított tény, hogy a specifikus vírus a lázas állapot kezdetétől fogva – és kiváltképp ekkor – benne van a betegek vérében, mert ennek fölötté kis mennyisége a fogékonyatok bőre alá vagy vérébe fecskendezve biztosan előidézi a betegséget. Minthogy pedig az agyagszűrőn átvezetett, bacteriumoktól mentes vérnek vagy más szövetnedvnek hasonló a hatása, azért az idetartozó ragályokat az úgynevezett filtrálható vírusok (chlamydozoonok, strongyloplasmák vagy aphazonok) közé szokás sorolni. Ezeknek közelebbi volta még nem ismeretes ugyan, mert a kimutatásukra irányuló mikroszkopos vizsgálatok még nem vezettek egészen meggyőző eredményre, kétségtelen azonban, hogy fölötté kicsiny elemek képviselik s talán ezek rendkívüli kicsinysége értelmezi a ragály szállékony voltát és gyors terjedését” [4]. Vagyis a spanyolnáthát egy eddig ismeretlen kórokozó idézte elő, tehát a teendő az elkülönítés és a tapasztalatok alapján a tünetek kezelése volt. Ugyanebben a számban Süßmann Frigyes, a nagyszombati bábaképző intézet igazgatója arról számolt be, hogy a terheseken óvatosságból belső vizsgálatokat nem végeztek (Simmelweis!), különösen ügyeltek a tisztaságra, gyermekági láz mégis szokatlan számban fordult elő. Nyilván az influenzajárvány következtében. Megszólalt az egyik megyei orvos. Megfigyelései szerint a betegség immunitást nem adott, a gyermek- és ifjúkorúak, valamint a nők veszélyeztetettebbek voltak, az abortusz és a koraszülés azonban ritka volt. Digitáliszt a szív erősítésére csak vitiumosoknak adott, különösen fontosnak tartotta a folyadékpótlást. Ugyancsak „fajsúlyos” közlemény Buday Kálmán professzor tollából „Az influenza kórbonctana és bakteriológiája” [5]. A makro- és mikroszkópos kép igen változatos volt, feltűnő volt az alveolusokat kitöltő vérsejtek haemolysise, vérzése, amely sokszor a tüdőpestisre emlékeztetett. Nem volt jellemző bakteriológiai tenyésztés, pneumococcus, diplostreptococcus, Pfeiffer-bacillus, staphylococcus egyaránt előfordult. Buday professzor ugyanúgy látta a párhuzamot, illetve az átmenetet az emberi és az állati influenzák között, mint korábban Hutýra tanártársa.

A budapesti Királyi Orvosegyesület október 26-i ülésén Bence Gyula magántanár tartott előadást az influenza klinikumáról. Sok újat nem mondott, legfeljebb, hogy a halálozást 60% körülnek tartotta, s ezzel a legsúlyosabbak pandémiák közé sorolta. A röntgennel ellenőrzött pneumoniák nagy része hilusmirigyekből kiinduló centrális gócot mutatott. Nála külön hangsúlyt kaptak a gyomor- és béltünetek, a kínzó és csillapíthatatlan hányás, a sárgaság, amely utólag

megállapítva nem volt független a szedett lázcsillapítók mennyiségétől. Több szerző felhívta a figyelmet arra, hogy mennyivel kedvezőtlenebb a kórjósolat, ha a betegnél status thymicolymphaticus található. Ebben a kérdésben sem volt egyetértés. Bence magántanár szerint a vakcinakezelésről a vírus ismerete híján nem lehetett szó, de Johan Béla már rekonvaleszcensek szérumával kísérletezett, Detre László pedig a tejkezelés analógiájára parenteralis lószérum adását ajánlotta. A polivalens streptococcus-szérummal végzett próbálkozások, továbbá a preventív céllal adagolt optochin nem vezettek eredményre, de a védőoltás gondolata már erősen foglalkoztatta az orvosokat.

A professzorok véleménye nem volt egységes, Bársony János szülésztanár változatlanul a bacilusfertőzés híve volt, amelynek virulenciáját a háborús körülmények fokozták: elégtelen táplálkozás, legyengült szervezet, zsúfoltság. Benedek László ideggyógyász magántanár, akkor éppen katonakórházi főorvos az iv. adott collargolt tartotta a leghatásosabbnak, nemcsak influenza, hanem hastífuszos láz esetében is. Henszelmann Aladár röntgen főorvos szerint a tüdőgyulladás inkább „centripetalisan” alakult ki, valamint a röntgenkép és a fizikális lelet klasszikus értelemben eléggé eltértek egymástól. Gyógykezelésnél a jódra esküdött, mert ez a kémiai szer „a légutak nyálkahártyájában és a nyirokcsomókban választódik ki, ahol az ismeretlen kórokozó megtelepülését feltételezzük: bactericid hatásra természetesen számíthatunk” [6]. Krausz Mór dr. Salvarsan adagolásával, „mint antitesttermelővel” próbálkozott, természetesen sikertelenül. A vérképvizsgálatok eredményei annyira eltérőek voltak, hogy nem érdemes velük külön foglalkozni. Neumann S. dr. az elsők között próbálkozott lábadozók szérumának adagolásával, amelyet 0,5%-os karbolsav hozzáadásával konzervált. A szifiliszveszély elkerülésére előtte természetesen elvégezte a Wassermann-vizsgálatokat. Háromszor 50 ml befecskendezése következtében a 26 esetből 21 meggyógyult, a kezelés mégsem terjedt el. Pedig eredményét német nyelven is publikálta. A Budapesti Orvosegyesület november 9-én tartott tudományos ülése is ezzel foglalkozott. Buday Kálmán professzor a kórbonctanával, Kovács József főorvos a bakteriológiájával, Detre László a még kérdőjeles szérumkezeléssel. Jelezván, hogy már az 1918. évi Orvosi Hetilap számára mit jelentett ez a háborút lezárni készülő pandémia.

A következő évfolyam cikksorozata a szérumkészítés jegyében kezdődött. Találtak egy „rövidebb pálcikájú” influenzabacilust, amelynek szűrletét szublimáttal kezelték, majd az emulziót 80 fokos hővel elölték. A kisszámú kezelés a sikert nem tette meggyőzővé, mégis a szérumkezelés irányába igyekezte terelni a figyelmet. Vidakovits Kamilló akkor még kolozsvári tanár a járvány sebészeti szövődményeiről értekezett [7]. Hangsúlyozta, hogy nem piogen természetű és valószínűleg még ismeretlen eredetű ez a „genius epidemicus”. Az izzadmányokból kórokozók nem voltak kitenyészthetőek. A pozsonyi egyetemre frissen kinevezett Heim Pál professzor tanársegéde, Hainiss Elemér már a „A spanyol betegség folyamán jelentkező scarlatiniform exanthemáról és a spanyol croupról” írt, amely nagy diagnosztikai bizonytalanságot okozott a gyermekgyógyászatban. Nem volt

ritka a spanyolnátha és az orbánc egyidejű tömeges jelentkezése, különösen Kárpátalján. Schiff Ede azt tapasztalta, hogy influenzajárvány idején a Pirquet-reakció negatív lett [8]. Az allergiás reakció tehát csökkent, amely a tbc-s megbetegedésre hajlamosított. Járvány után az immunitás normalizálódott.

1919 elején már ezt írja Fejes magántanár: „Kísérleteimből tehát arra a következtetésre jutok, hogy az influenzás-tüdőgyulladásos beteg köpete olyan filtrálható vírust tartalmaz, amely majomban haemorrhagiás sepsist idéz elő. Az emberi influenza is általános sepsis, melynek pathogenesisében az érfal megbetegedése, a vérzésre hajlamosság bír legfontosabb szereppel. A mint a sertéspestisben a filtrálható vírus okozza az alapbetegséget, a sepsist, s a bacillus suipestifer és suissepticus csak másodlagos fertőzés jelentőségével bír, úgy ezek alapján az emberi mostani influenza-járvány tulajdonképpen kórokozójának ugyanazon filtrálható vírust tartom, mely kísérleteimben a majmok pestisét okozta: a genyesztő csírák az ellenálló-képességében csökkent, sepsises betegben természetüknek megfelelő másodlagos fertőzést okoznak” [9]. Ez eddig a legvilágosabb megfogalmazás. Wollner dr. a fővárosi II. sz. Szülészeti Klinikáról rossz tapasztalatairól adott hírt. A vírus áthatolt a placentán és magzatkárosodást, vetélést, kifejtett esetben koraszülést okozhatott. Szontagh Félix egyet. c. rk. tanár az influenza és a vörheny közötti összefüggésekről értekezett. Ő a két kór különbözőségét nem kórokozók, hanem a szervezetek hajlamának eltérésében látta. Hiszen nemrég jelent meg németül a diszpozícióról szóló műve [10]. A kezelésben a collargol visszaterő ajánlat volt. Mintha a kórokozók körüli vita a Fejes-cikk után alábbhagyott volna, s az 1919-es vékony kötet többnyire a terápiás variációkkal foglalkozott. Szórády István főorvos a spanyol betegséghez csatlakozó elmezavarokról írt, de a főváros megszállása miatt csak megkésve tudta dolgozatát az Orvosi Hetilaphoz eljuttatni.

Az 1920-as évfolyam első járványcikkét az eddig hallgató Korányi Sándor vetette papírra. Kóroktani ügyben nem foglalt állást, de egyre inkább kifogásolta az elharapódzó polipragmáziát [11]. Nem helyeselte vélt szívgyengeség (cyanosis) esetén a digitáliszt, mert itt szerinte „a keringést elégtelenné nem a szív elégtelen működése, hanem a vasomotoros hűdés teszi”. Ha szív-izomgyulladásról van szó, a digitálisz akkor is hatástalan. Nincs értelme a sok sztrichnin, koffein, kámfor és adrenalin adásának sem, kivált, amikor gyógyszerhiányról lévén szó, a rászorultaktól vonják el. A szérumkezelés a Korányi-klinikáról indult el Földes Jenő és Hajós Károly „gyakornokok” munkássága alapján” [12]. Ők már külföldi, német, angol és francia tapasztalatokra támaszkodtak. Itt általában heteroprotein-terápiáról volt szó, ha előtte a beteg diftéria-tetanusz antitoxint még nem kapott. Megállapították a vérből, hogy a fehérvérsejtek száma a leukopenia után normalizálódott, de ez még nem volt csodaszer. A széruminjekció feltehetően a különböző antitestek számát növelte, a parenteralisan bevitt fehérjék bomlástermékei révén.

Az 1920. évfolyam második felére „elfogytak” az influenzával foglalkozó cikkek, de a 1921-

es és 1922-es évfolyamokban azért néhány közlemény erejéig még visszatértek. A halottak számát nem közölték, bár azóta tudjuk, hogy a négyesztendő harcéri öldöklésével vetekedett. Tanulságos, hogy a vesztt háború papírhiányos világában szakfolyóiratunkat egy járvány menynyire foglalkoztatta. A német Wilfried Witte kitűnő monográfiájából [13] megtudható, hogy a kor vezető folyóiratainak közleményeitől sem időben, sem színvonalban nem maradtak el az Orvosi Hetilap közleményei. Már a kitöréskor foglalkozott vele többször is a Journal of the American Medical Association, a Lancet, a francia La Presse Médicale, a Bulletin Mensuel/Office International Publique, a német Freiburger Zeitung, a Badische Landeszeitung, a Recklinghäuser Zeitung, a Giessener Anzeiger, a svájci Correspondenz-Blatt für Schweizer Aerzte, hogy csak az ismertebbekből említsünk. Az „utókor” irodalmának felsorolásában Witte dr. meg sem áll 332-ig. A róla szóló könyvek között akadnak igazi kacifántos címek, mint A spanyol hölgy pestise, Az ördög influenzája, a Bíbor halál vagy a Nadraguja és Karantén. Minden esély megvan rá, hogy számuk a jövőben valószínűleg exponenciálisan fog növekedni.

Köszönetnyilvánítás

Köszönet illeti dr. Szöcs Károly urat, aki nemcsak felhívta Witte könyvére a figyelmet, de el is küldte azt.

IRODALOM

Balogh E.: Adatok az u. n. „spanyol influenza” megbetegedés kórbonctanához és kórtanához különös tekintettel a kórbonctani elváltozások kórereditére. M. Orvosi Archivum 23, 1922, 108–120.

Nestlinger M.: Az úgynevezett spanyol betegség kórokozójáról. Orv. Hetil., 1918, 62, 382.

Leitner F.: Az úgynevezett „spanyol nátha” aetiologiája, tünettana és gyógykezelése. Orv. Hetil., 1918, 62, 549–553.

Hutyra F.: Az influenza oktanáról. Orv. Hetil., 1918, 62, 559–561.

Buday K.: Az influenza kórbonctana és bakteriologiája. Orv. Hetil., 1918, 62, 571–573.

Henszelmann A.: A „spanyol influenza” Röntgen-diagnostikája és kísérletek az abortív gyógyításra. Orv. Hetil., 1918, 62, 600–601.

Vidakovits K.: A spanyol betegség egynéhány sebészi szövödményéről. Orv. Hetil., 1919, 63, 35–38.

Schiff E.: A Pirquet-féle cutanreactio viselkedése a járványos influenzában. Orv. Hetil., 1919, 63, 78–79.

Fejes L.: A mostani influenza aetiologiájáról. Orv. Hetil., 1919, 63, 83–85.

Szontagh, F.: Über Disposition. Karger Verlag, Berlin, 1918.

Korányi S.: A gyógyszerhiány és a polypragmasia spanyol betegség kezelésében. Orv. Hetil., 1920, 64, 49–50.

Földes J. – Hajós K.: Adatok az influenza serumtermeléshez. Orv. Hetil., 1920, 65, 227–228.

Witte, W.: Tollkirschen und Quarantäne. Die Geschichte der Spanischen Grippe. Verlag Klaus Wagenbach, Berlin, 2008.

Influenzajárványok a múltban

A magas lázzal járó epidémia egyidős az emberiséggel, csak nem így hívták mindig mindenütt. A neves német orvostörténész, A. Hirsch szerint – noha tünettana a klasszikus leírásokban (Hippokratész, Diodorusz) előfordul – az első ismert járvány a 12. században, a keresztes háborúk idején sújtott végig Európán.

Napjainkig jellemző rá, hogy Keletről, Közel-Keletről terjed Nyugat felé. Miként a többi nagy járványok. Ne feledjük: a kolera, a pestis, a fekete himlő endémiás fészke máig India, s ez a titokzatos birodalom kereskedelme révén soha nem volt hermetikusan elzárva tagolt kontinensünktől, másrészt Nagy Sándor óta mindig vonzotta a legmerészebb vállalkozókat.

Ismerünk egy járványt, amelyet Málta szigetéről kísérhetünk hódító útjára, a 17. században pedig nem egyet jegyeztek le az annalesek. Az 1647. esztendőben Anglia és Hollandia, 1688-ban Franciaország és Németország szenved sokat tőle. Az ok érthető: ekkor lendült fel a hajózás, a hetekig-hónapokig tartó tengeri vitorlázás alatt a matrózok főleg sózott-füstölt húst fogyasztottak, meg szárított tésztát, zöldség nélkül. Pusztított a scorbut, nyomában az influenza. A hajóorvosok tapasztalati úton jöttek rá, hogy sűrített citromlével, savanyúkáposztával nemcsak ízesíthető, de a vérzékenység megszüntethető, a lázas állapot veszélyessége csökkenthető. E felismerés jelentőségét nem szükséges hangsúlyozni.

Az igazi nagy influenzajárványok a 18. századot jellemezték. A fő járványgóc ekkor a hatalmas kiterjedésű Oroszország, amelyről Nagy Péter cár nyitott ablakot Nyugatra. Ekkor vonult egy nagy hullám a HANSA-városokon át Hollandiába, majd Angliába. A Rákóczi-féle felkelés utolsó periódusában hazánkat is érintette, bár a pusztítás dandárját elvégezte már előtte a pestis.

Az olasz eredetű influenza diagnózis Sir John Peringle (1707–1782) brit orvostól származik, leírása szerint „áradatként önti el az országot a királyi palotától a parasztok kunyhójáig”. A mindig különbözni akaró franciák a grippe szakkifejezést részesítették előnyben (ezt mi is átvettük), míg német nyelvterületen a 'Blitzkatarrh' kifejezés honosodott meg.

Az 1734–37 közötti a járvány Itáliában és Britanniában agyvelői tünetekkel (delirium, érzékszervi zavarok) járt, Franciaországban és Spanyolországban a bőrtünetek (roseola, pustula) domináltak. A diagnosztikában gyakorlott orvosok a tünetek mellett főleg az alacsonyabb mortalitást vették figyelembe, amikor pl. a fekete himlőtől elkülönítették. Az olaszok a keleti epidémiát „orosz betegségnek” titulálták, de használták az „influenza di freddo” kifejezést is, míg a magyar kortársaik eklektikusan minden variációt.

Az egyik 1822-es feljegyzés szerint „az orosz influenza vagy hurutos hideglelés miatt minden ispotály ilyen betegekkel vannak magrakva”. Jelezván, hogy a járvány ekkor is grasszált hazánkban. Terjedésének eltérő voltát a többitől elég korán felismerték. Nem folyók mentén halad, mint pl. a

kolera, nem hagy vissza védettséget, mint a feketehimlő, nem pusztulnak bizonyos állatok, mint pl. pestisnél a patkányok. Szezonális jellegét konstatálták, ugyanakkor nem számított különlegességnek, hogy zsúfolt településeken gyakrabban fordult elő. Ez a malária kivételével minden járványra jellemző.

Amerikán az első hullám 1830–33 között söpört végig, az óviláginál jóval tetemesebb mortalitással. Ezt is a konkvisztátorok utódai hurcolták be az Ibériai félszigetről. Majd Gibraltertől a fáraók földjéig a Mediterráneumot ritkította meg. 1848-ban nemcsak a forradalom szele, de az influenzajárvány láza is rázta Európát. Bár a járványok nem ismernek határokat, háborús időkben az erősebbeket segítik. A győzelemre esélyesebb hadseregeknek jobb a közegészségügyi helyzete, az élelmiszerral való ellátottsága, több az orvosa.

Kollektív védekezést az influenza ellen alig ismertek, az egészségügyi záróvonal felállításának nem sok értelmét látták. A 19. század közepén már az ötödik kontinensre is kiterjedt.

A világtörténelem egyik legnagyobb influenzajárványa az 1890–92 közötti esztendőkre esett. Mortalitása szokatlanul magasra szökött. A láthatáron ekkor egy olyan fénysugár tűnt fel, amely a nagy kérdést megvilágítani látszott. A bakteriológia aranykorában Koch egyik kitűnő tanítványa, Richard Pfeiffer 1892-ben felfedezte a *Bacillus influenzae*-t (mai nevén a *Haemophilus influenzae*), a betegség valódinak vélt kórokozóját. Ha az aethiológia tisztázott, a therápia csak idő kérdése – gondolták eleink.

A mozaikrendszerben viszont akadtak oda nem illő részek. Pl. a Pfeiffer-bacillust nem ritkán egészségesek légúti váladékában is megtalálták, máskor a magas lázban szenvedőknél sem sikerült kimutatni. Jellemző az akkori bizonytalanságra, hogy az 1923-as kiadású Jendrassik-féle belgyógyászati tankönyvben önálló kórképként még nem szerepelt. Pedig előtte az események könyörtelenül bizonyították létezését.

Ismert ugyanis, hogy az első világháborút lezáró 1918/19-es spanyoljárvány több áldozatot követelt, mint a négy esztendős iszonyú öldöklés. A hazai szellemi életben hatalmas rendet vágott, elég Kaffka Margit, Török Gyula, Csontváry, Mednyánszky és Eötvös Loránd elvesztésére utalnunk.

A Jendrassik-tankönyv harmadik kiadásában (1929) már önálló fejezetet kapott. Egyébként az 1918/19-es járvány külön érdekessége, hogy a perifériára eső, hadat nem viselő Spanyolországból indult ki. Kórokat illetően a könyv leszögezi: filtrálható vírus a felelős érte. Jó megsejtéssel, mert az első izolálás 1933-ban sikerült. Az úgynevezett Ao-törzs közismerten 1933-1943 között okozott járványokat, az A1-típus pedig 1947-től 1956-ig grasszált. Az 1957. évi járvány okozója A2-típus volt, majd az A2-Honkong 68 az idegenforgalommal érkezett nem várt vendégként hazánkba. Azóta kimutattak B-és C-típusokat, valamint számtalan alcsoportot.

Az oltással végzett védekezés már elég látványos, de még nem véglegesen megoldott. Az epidémia históriája folyamatos múlt, amely bizonyára módosulni fog. Tovább kíséri az emberiséget,

„szövetségese” lesz az urbanizáció, az immunrendszerünk sebezhetősége, az antibiotikumokkal való visszaélés, a légköri szennyeződés stb.

Végül, de nem utolsósorban a HIV-vírus a Myxovirus influenzae-nak is új dimenziót ad, sajnos! Beláthatatlan következményeiről érdemes elgondolkodni egy-egy mérsékelt őszi-tavaszi járvány idején.

VIII. fejezet

HADTÖRTÉNETI ADALÉKOK

Orvosaink az 1848–49-es szabadságharcban

A Kossuth-kormány egészségügye Debrecenben

Orvosi könyvek 1848–49-ből

A nemibajok elleni küzdelem az első világháború idején

Magyar orvosok az orosz harcmezőkön

A 2. magyar hadsereg egészségügyi ellátásáról – a II. világháborúban

Orvosi hírek a II. világháborúból

Orvosaink az 1848–49-es szabadságharcban

A nemzeti függetlenségért síkraszálló fegyveres felkelés egészségügyi ellátásához a reformkorban teremődnek meg a feltételek. Miként a Széchenyi–Kossuth névvel fémjelzett politikában is.

A negyvenes évek elején a pesti orvosi karon, valamint az országos egészségügyi irányításban a sebészeké a vezető szerep. Muzsikus nyelven a zenekarban ők viszik a prímét. Nemhiába nevezik utólag a 19.-et a sebészet évszázadának. (lásd: Thorwald híres könyvét). 1843-ban ugyanis a fővárosi sebészeti tanszék élére alig 28 évesen azt a Balassa Jánost nevezték ki, aki később vezéralakja lett a korszerű chirurgia oktatásnak, a pesti orvosi iskola európai szintre történő felzárkózásának, s nem utolsó sorban a szabadságharc idején a szakszerű hadisebészeti képzésnek. A katedrán Stáhly Ignácot váltotta fel, aki viszont az elhalálozott Lenhossék Mihály Ignác örökébe lépett az országos főorvosi, azaz protomedicusi hivatalban, mivel akkor még önálló medicinális minisztérium nem létezett. Balassa az elsők egyike, aki ellenállt a bécsi csábításnak, nem fogadta el a világhírű Wattmann professzor kinevezési ajánlatát, hazajött úttörőnek a szülőföldjére. Ez aztán annyira sikerült, hogy a megjelent képlősebészeti (plasztikai) atlasza rövidesen Európa-szerte használatos lett. Példáját többen követték. Pl: Lumniczer Sándor, a II. sz. sebészeti klinika későbbi professzora, szabadságharc idején a tábori sebészet egyik előadója, Görgey fővezér bizalmasa, a harci események lehangyaltó szakaszának egészségügyi főnöke. Nevét a Lumniczer-fogó őrzi. O volt Szentágothai professzor anyai nagyapja. Balassa mellett sebészként kezdte pályafutását Markusovszky Lajos is, a jövő nagy szervezője, tíz év múltán az Orvosi Hetilap megalapítója.

A Balassa–Markusovszky–Lumniczer triász példáját követte hazatérésével a magyar medicina örök büszkesége: Semmelweis Ignác, aki a közhiedelemmel ellentétben sohasem lengett zászlót Bécs barikádjain. Ő a megelőzés terén csinálta a legnagyobb forradalmat. Mintha csak a kor szelleme diktálta volna a hazai sebészet fejlődésének tempóját az eljövendő Nagy Idők küszöbén.

Közben a másik nagy szakma, a belgyógyászat sem tétlenkedett. Balassával egyazon esztendőben került a tanszék élére Skoda tanítványa, Sauer Ignác, a korszerű fizikális diagnosztika (kopogtatás, hallgatás stb.) meghonosítója, az események másik főszereplője.

Az első független magyar minisztérium megalakulásáig (1848. ápr. 23) az egészségügyet a Béctől függő országos főorvos irányította. A Batthyány-kormány első teendői közé tartozott

egyrészt ennek a függőségnek a megszüntetése, másrészt a státusz megfelelő rendezése. Már április 29-én különválasztották az orvoscépzést és az Eötvös József vezetése alatt álló Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe utalták. Az egyetemi ügyekkel az úgynevezett tanulmányi osztály foglalkozott, élére mellékállásban természetesen Balassa professzor került.

Az általános polgári egészségügy (külön katonai akkor még nem létezett) Stáhly protomedicus hatáskörében maradt, ám ez a Klauzál Gábor vezette Földművelés- Ipar és Kereskedelmi Minisztérium keretében működött. A miniszteriális hovatartozás eme kettősségéből aztán súrlódások is adódtak. A szabadságharc küszöbén tehát a két legfontosabb feladatkör két kitűnő sebész kezében összpontosult. Május 1-ével ez utóbbi minisztérium is külön egészségügyi osztályt létesített a megszorított feladatok ellátására.

E fontos posztot töltötte be Sauer Ignác belgyógyász professzor, mivel az oktatás (a hadisebészetet kivéve) akkor már szünetelni kényszerült. Az első két évfolyam beállott honvéddnek, a harmadik évtől már orvosi feladatokat kaptak. Ismeretes ugyanis, hogy május 17-én Kossuth javaslatára a kormány 10 zászlóaljnyi, mintegy 10 ezer fős nemzetőrség toborzását tüze ki célul.

A Nemzetőri Tanács május 24-én Sauer Ignácot bízta meg az orvosi szolgálat megszervezésével. Minden zászlóaljhoz egy fő- és három alorvos került, a sereg működésével azonban ez az arány később romlott. Az alorvosok egy része medikus volt, így került a szabolcsi földieikhez Korányi Frigyes, a későbbi híres belgyógyász professzor. 1848 nyara viszonylag békés hangulatban mind katonai, mind polgári vonalon az egészségügy hadrafogható átszervezésével telt el, lajstromozva a műszer- és gyógyszerkészleteket, számításba véve: szükség esetén hol lehet újabb kórházakat felállítani.

A felgyorsult események közepette szeptemberben újabb változások következtek be. 15-én lemondott a kormány, helyét az Országos Honvédelmi Bizottmány vette át, közben a Moldva felől betört kolera-járvány a lakossággal együtt az alakuló honvédséget is megtizedelte. Horvátország felől ugyanez a szándék vezérelte a felbujtott Jellasich bánt is, szerencsére azonban sikerült mindkét veszélyes támadást megfékezni. Tehát a tűzkeresztségen átesve mind a hadügy, mind az egészségügy jól vizsgázott. 1848. május 24 – 1848. nov. 1. között Sauer tanár irányította a honvéd-egészségügyet, amely októbertől már önállóan funkcionált. A sorkatonaság, nemzetőrség és honvédség csak decemberben került egységesen a hadügyminisztérium irányítása alá, orvosi vezetője ekkor már Stáhly Ignác volt, aki hadisebészetből és betegápolásból rendezett tanfolyamokat, felállította az első hadikórházakat, köztük az esztergomit. A kitűnő sebésztanár,

országos főorvos lázas tevékenysége csak egy hónapig tartott. (Nem az ő hibájából) Egészségi állapota annyira megromlott, hogy Windischgrätz csapatainak előnyomulása következtében Debrecenbe tartó Kossuth kormányt nem tudta követni. Áprilisban elhalálozott. Szerepét átmenetileg Töltényi János doktor vette át, neki köszönhető, hogy a téli visszavonulás egészségügyi szempontból viszonylag zavartalanul zajlott le. Stáhly elárvult helyére azonban Kossuth a kormányt követő Flór Ferenc pesti főorvost nevezte ki, akinek szakmai tekintélye az egyetemi tanárokéval vetekedett. Például: 48 decemberében elsőként alkalmazott nálunk kloroform narkózt mütéti érzéstelenítésre, melyről az Orvosi Tár utolsó számában beszámolót közölt.

Történelmi tény, hogy a magyar szabadságharcban használták először hadi sebesültek ellátására a kloroform narkózt. Mindössze egy esztendővel annak Amerikában történt felfedezése után.

Flór volt a leghosszabb ideig, június 24-ig a honvédség egészségügyi főnöke. A tábori orvosok mindenki által észrevehető megkülönböztetésül előbb a gomblyukban, majd a csákón vagy kalapon kettős hajtású fehér szalagot voltak kötelesek viselni. Flór tekintélyét növelte, hogy ő volt az ország legnagyobb kórházának a Rókusnak az igazgatója, valamint az első magyar nyelvű orvosi folyóirat, az Orvosi Tár második periódusának Bugát Pál mellett a szerkesztője.

Mészáros Lázár hadügyminiszter írta: „méltányolva tapasztaltságát, tudományát és tárgyavatottságát, Önt a tárcámhoz tartozó egészségügyi osztály főnökéül kinevezem, 1849 január 22-én”.

Óriási teherbírása és minden egyéb adottsága miatt nála alkalmasabb szakembert erre a nehéz posztra aligha találtak volna. Egy folyton mozgásban lévő hadsereg egészségügyét kellett erős kézben tartani, mert a járványveszély egymagában fenyegette az „alkalmilag összetoborzott” honvédség pusztát. Hogy térdre kényszerítéséhez mégis a kontinens két legerősebb hadserege fogott össze, abban nem kis szerepe volt a Balassa–Stáhly–Sauer–Flór–Lumniczer formátumú magyar orvosoknak. Flór állott a honvédorvosi kar élén a tavaszi sikeres hadműveletek idején, példátlan pontossággal utaltatta ki a csapatorvosok fizetését (álszent magatartás lenne ezt ilyen kritikus helyzetben elhallgatni) a Tiszántúltól Erdélyig a hátszágban elsősegélyi, kórházi, kötszerellátási és gyógyszer utánpótlási hálózatot szervezett, amelyet ma is csak csodálni tudunk. Nagyváradon a derék Grósz-família segítségével pl. orvosi műszergyártó üzemet létesített. Az újoncoktól a rokkantakig mindenki a honvédorvosok szeme előtt volt, egészségügyi információs hálózata kitűnően működött. Nevéhez fűződik az utánpótlás és a foglalkoztatás ügye, amely már

valósággal Dunant vöröskeresztes szellemét vetíti elő. Az ápolásba bevonta a honleányok és asszonyok lelkes seregét. Főleg Debrecenben szorgoskodtak a Munkácsy Mihály festette tépéscsinálók. Ekkor került az önkéntes ápolónők élére Kossuth legfiatalabb húga: Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna. Ő maga részt vett 70 tábori kórház megszervezésében és felszerelésében, irányítása alatt működött az Országos Kórodai Főápolónői Intézet. Hol volt még ekkor Florence Nightingale?

Segítségére volt Barna Ignác honvédorvos, a későbbi Vergiliust fordító fogász professzor. Pest visszafoglalása után a Flór vezette HM egészségügyi osztálya újra a fővárosba települt, a polgári részleg ekkor már Bugát Pál professzor irányításával a Belügyminisztérium keretébe került. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy Flór főorvos megszervezte a honvédsereg állatállományának ellátását is, Zlamál Vilmos vezetésével pedig gyógykovács tanfolyamok indultak. A honvédsereg mozgatása a lovak karbantartása nélkül elképzelhetetlen lett volna.

1849. június 24-én, amikor Görgey fővezér pozíciója Kossuthal szemben egyre erősödött, váratlan húzásra szánta el magát. A közelgő vég, vagy a vég kezdetét előre látva szabadulni akart a kormányzó feltétlen híveitől, még orvosi vonalon is. Márpedig Flór főorvos igazán annak számított. Még ruhában is hasonlót hordott. Helyére kinevezte az alig 28 éves Lumniczer Sándort, Balassa második emberét a sebészetben, aki már korábban törzsorvosi szolgálatot teljesített az eszéki várban.

Csak hogy Lumniczer mindössze hat napot tölthetett a fővárosban, mert a kormánynak újra menekülni kellett. Ezúttal dél felé, irány Kalocsán keresztül Szeged, minden erejét már a menekítés foglalta le. Szerkesztett korábban egy tábori egészségügyi szabályzatot a feldunai sereg orvosai számára, ennek alapján szervezett Flór főorvos is, a saját gyakorlati kipróbálására azonban már nem jutott idő. Újra támadt a kolera, a vérhas, az eltetvesedés, ritkultak a honvédorvosok, nőtt a hősi halottak száma. A szegedi kormány július 28-án adta ki a parancsot: az utolsó mentsvár Arad.

Az egészségügyi osztály még itt is működött, az augusztus 12-i Közlöny közölt orvosi előléptetéseket is.

Lumniczer a hűséges Töltényi János kíséretében követte a vánszorgó sereget Világos felé, ahol ő maga utolsók közt oldotta le oldaláról az orvosi táskával együtt a kardot. Szólhatnánk még Esztergom olyan derék honvédorvosairól, mint Feichtinger Sándor és Hoffmann Vilmos. Markusovszkyról, aki az ácsi csatában Görgey fejsebét sikerrel kezelte. Meg a névtelenek ezreiről, akik erejüket, tudásukat, s ha kellett, az életüket adták a magyar szabadság szent ügyéért.

A megtorlás akkor sem maradt el. Balassa börtönbe került, Flórt internálták, Lumniczert közlegényként a császári seregbe sorozták. Aztán a 20. század e téren is sokkal barbárabbnak bizonyult.

A magyar medicina megújulása mégis velük kezdődött, a '48-asokkal. Hirdetvén az utókornak, hogy ekkora áldozatvállalás nem lehet hiábavaló.

A Kossuth-kormány egészségügye Debrecenben

A gyorsfutár, id. Ábrányi Emil 1849. január 2-án este 8 órakor adta át Poroszlay Frigyes polgármesternek Kossuth újévi keltezésű rendeletét az országgyűlés székhelyének áthelyezéséről. A derék városatya másnap, tehát január 3-án korán összehívta a közgyűlést, hogy ismertesse a történelmi jelentőségű határozatot. Felhívta kötelező érvénnyel a figyelmüket, mindenki igyekezzon megosztani otthonát a menekültekkel, hogy „azok hiányt ne szenvedjenek”. A civisvárosnak ekkor 30 ezer főnyi törzslakossága lehetett.

Kossuth Lajos január 7-én du. 1 órakor lépte át Pest irányából a Piac utcai őrállomás kapuját. Az akkurátusan vezetett naplókönyv 2265. számú bejegyzése szerint kiemelt betűkkel: KOSSUTH a magyarok MÓZESE.

A legnagyobb létszámmal a hadügyminisztérium érkezett. Megkapták a Piac utcai Beck-féle házat, a későbbi MÁV üzletvezetői épület 15 szobáját. Jellemző a zsúfoltságra, hogy Mészáros Lázár hadügyminiszternek a saját „portáján” nem jutott hely, így lelt baráti otthonra Török József kollégiumi orvostanár Hatvan utcai lakásában.

A hadi helyzethez hasonlóan az egészségügyé is bonyolult volt. A Stáhly-féle második korszakban a nagytekintélyű tanárt a Honvédelmi Minisztérium már korábban tábori főorvossá nevezte ki. Ezzel megszűnt a polgári (nemzetőri), valamint a hivatásos katonai egészségügy kettős ellátási rendszere, ez lényegesen megkönnyítette a majdani utód, Flór Ferenc nehéz feladatát. Mivel sem Stáhly, sem Sauer nem követte a kormányt Debrecenbe, az egészségügyi ellátás irányítása Töltényi János titoknokra hárult. Rutinja már volt, tekintélye még nem. A gyógyszerellátás is hiányt szenvedett. A páratlan munkabírású Kossuth az olaszos Bignio farmakológust bízta meg a számvevői feladatok elvégzésével. Stáhly utódjának megtalálása sem váratott sokáig magára. Előbb híre ment, hogy valahol a közelben tartózkodik a kórházszervezői képességéről híres Tormay Károly, de tekintélyben az elődjét még ő sem pótolta. Töltényi pedig szomorúan panaszkodott a kormányzónak január 21-én, hogy „a nyolc debreceni orvos és nyolc debreceni sebész közül egy sem tartotta érdemesnek magát az osztálynál jelentkezni”.

Megfelelő embert a megfelelő helyre, tartja a mondás. Ez 1849. január 22-én – tehát egy nappal Töltényi panaszos levele után – a kormánynak fényesen sikerült. Szemere Bertalan kormánybiztos bizalmasan jelentette, hogy Pest tisztiorvosa, a Rókus Kórház igazgatója, az 'Orvosi Tár' egyik szerkesztője, a honi medicina óriása, a kötelelességteljesítés mintaképe, a nemzeti érzés

orvosi szimbóluma: Flór Ferenc főorvos a Felső-Tiszavidéken tartózkodik. Nem volt nehéz rátalálni, s azonnali hatállyal az egészségügyi osztály élére került. Ahogy Gortvay írja: „Flór érdeme, hogy a bomlásnak indult hadsereg egészségügye terén személyi és tárgyi vonatkozásban, továbbá a kórházi és gyógyszerellátás terén érezhető hiányon úrrá tudott lenni. Először szigorúan visszaállította az orvosi személyzet fegyelmét, és rendezte a tábori orvosok rangfokozatait, rangjelzéseit és fizetését, továbbá megtiltotta, hogy tábori szolgálatban álló orvosok állomásaikat előljáróik engedélye nélkül elhagyják. Elrendelte, hogy a tábori orvosok kabátgomb-nyílásukban mindenki által könnyen megkülönböztethető fehér szalagot viseljenek. Azután keresztülvitte, hogy magasabb parancsnokságok orvosokat önkényesen ne nevezzenek ki és biztosította, hogy a hadseregcsoportok vezetői rendszeres jelentéseket küldjenek be hozzá az egyes csapattestek egészségügyi viszonyairól és a tábori egészségügyi intézmények szükségleteiről.”

Flór főorvossal azonos időben került Obonyai János a debreceni kórházak élére. Ez utóbbi Spaczek János néven szerzett orvosi oklevelet 1846-ban. Már 1848. december 17-én a pesti Károly laktanya igazgató főorvosa, Kossuth feltétlen híve, a gyakran bélpanaszokkal küszködő szónokzseni egyik háziorvosa. A kormányt természetesen követte Debrecenbe. A 30 ezer lakosú település lélekszáma ekkorra már másfélszeresére nőtt. Debrecen, az ország legvédhetetlenebb városa, mondták, nem indokolatlanul.

Sáncrendszerét lóval át lehetett ugratni. Hol volt ez a kővárak biztonságától, azért szorult mindig ez az Alföldszéli kalmárközpont a relatív biztonságát inkább megvásárolni. Még a sarc is olcsóbb volt, mint a szalmatetők csóvás kockázata.

Maradt tehát afféle hátszági főváros, amelyben öt állandó tábori kórház működött. Az elosztó központ szerepét a Szent Anna utca és a Varga utca sarkán lévő piaristák zárdája töltötte be, összesen 84 ágygal. A Postakert előtti téren (a Salétrom utca folytatása) lévő polgári kórház 59 beteget tudott fogadni. Kovács Pál debreceni derék polgár 66 férőhelyes fiókkórházának helyét még nem sikerült azonosítani. A Fehérló vendéglőben 10 beteget ápoltak. Kórház lett a dohánygyár (vagy Dohányabálda) sokhelyiségű épülete is. Szükség esetén rendelkezésre állott még a Református Ispotály, a kollégiumi betegszobák és magánlakások sora. Szerencsére az utóbbiakat nem kellett igénybe venni. Nagyváradon „kötszer és műszergyárat is állítottak fel”.

A korabeli dokumentumok szerint május második felében „egyetlen hét alatt 12827 katonát, vagyis az akkori magyar haderőnek közel 10%-át részesítették kórházi ápolásban. Felgyógyult 6543, meghalt 931, maradt kórházi kezelésben 5333. A sok halálozás a kolera- és

hagymázjárványnak tulajdonítandó.” Akkortájt a francia egészségügy sem tudott felmutatni jobb gyógyulási arányt.

Érdekes, hogy a város első számú orvosa: Török József kollégiumi orvostanár a hadi ellátásban nem játszott kulcsszerepet. Hőgyes Endre emlékbeszéde szerint „1849-ben Mészáros Lázár hadügyminiszter két honvédkórház főorvosává nevezte ki, mely minőségben január 1-től április végéig működött”. A január 1. biztosan elírás, mert a hadügyminiszter jóval később érkezett a városba. Az viszont valószínű, hogy „május havában Szemere Bertalan miniszteri tanácsossá nevezte ki az egészségügyi osztályhoz, melynek főnöke akkor Bugát Pál volt”. Egy biztos: Török József orvostanár a Nyáry Pál-féle békepárthoz húzott, erről tanúskodik bátyjához írott levele.

Nemes gesztusra, újszerű szemléletre vall a rokkantellátás megszervezésének terve. „A kormány a háború rokkant honvédeknek rokkantsági, az elesett altisztek és köztisztek özvegyeinek özvegyi nyugdíj fizetését rendszeresítette, amellet pedig a rokkantnak otthont nyújtó rokkantház felállítását határozta el.”

A megvalósítás illetően elmaradása nem rajtuk múlt. Tény, hogy Debrecen, az ország valóban legvédhetetlenebb helysége közel öt hónapig volt a szabadságharc fővárosa. Innen indult el a diadalmas tavaszi hadjárat, valamint Budavár bevétele.

Debrecen 1849-ben az egészségügy terén is felnőtt a feladatához.

IRODALOM

A szabadságharc fővárosa Debrecen. (Szerk.: Szabó István) Tiszántúli Ref. Egyh., Debrecen, 1948.

Herpay Gábor: A Debreczeni ref. Ispotály története 1529–1929. Tiszántúli Ref. Egyh., Debrecen, 1929.

Hőgyes Endre: Török József és Antal Géza. Emlékbeszéd. Bp., 1899. MTA. 3–5. old.

Varga Endre: Az 1848–49. évi magyar hadsereg egészségügyi szervezete. In: Károlyi Árpád Emlékkönyv. Bp., 1933. Sárkány-Nyomda. 564–590. old.

Zeliczy Dániel: Debreczen szab. kir. város egyetemes leírása. Debrecen, 1882.
Térképmelléklet.

Orvosi könyvek 1848–49-ből

A politikai eseményektől függetlenül – tehetjük hozzá mindjárt, bár a magyar hadtörténelemben először vált stratégiai fontosságúvá a papírgyártás. A megjelent „Kisnyomtatványok tükrében” szinte vissza lehet pergetni a forradalmi hangulatú napokat, amelyek szabadságigényünket örökre meghatározták. Schoepf Ágost tanár már március 20-án beadványt készített ’Magyarország orvosaihoz s sebészeihez a reform ügyében’, majd az ‘Orvosi Tár’ 1848-as évfolyama lett az egészségügyi irányítás legfőbb fóruma. Ugyanakkor a papírmalmok „civil célokra” is biztosítottak ma sem gyűrődő, csontszínű lapokat. Nézzük például a harci cselekményeket nem befolyásoló bábakönyvet, Lászlavik Imre gyöngyösi származású orvosdoktornak a szülészeti kórodában tartott előadások alapján szerkesztett 210 oldalas útmutatóját, hogy a szakirodalom az emberutánpótlás alapszintjén se hiányozzék. Szinnyei tévesen jelöli, mintha a szerző Rhédey Antal orvosdoktornak ajánlotta volna, mert a címzett ez esetben is minden nemes ügy pártfogója: Stáhly Ignác országos főorvos.

Lászlavik kis könyve több szempontból tanulságos. Egyrészt milyen szellemben képezték nálunk a szülész nőket, amikor Semmelweis először mutatott rá Bécsben a gyermekágyi láz halálozásának szembeötlő statisztikai különbségeire. A szöveg olvastán megállapítható, hogy igen korszerűen. Így a vizsgálathoz bőséges meleg víz, szappan, körömolló, tiszta törülköző és olaj szükséges, hogy a tapintó ujjakat kellőképp megtisztíthassák. Előtte spontán hólyagürítést, illetve a külső szülőrészek lemosását el kellett végezni. A baba-táska nélkülözhetetlen kelléke volt a katéter. Másrészt: inkább az oldalfekvésben való szülést szorgalmazták. A mai felfogás szerint ez a hanyatt-helyzetnél sokkal kedvezőbb. Korszerű a gondozói szemlélet hangsúlyozása. A baba a leendő anyát lehetőleg az egész terhesség alatt kísérfje figyelemmel. Ismerje alaposan a normális és kóros állapot közötti különbségeket, rendellenesség esetén kötelessége azt orvosnak jelenteni. Alapelvében megtalálható itt a később oly híressé, valamint Európa-szerte mintául szolgáló Tauffer-féle szülészeti rendtartás kezdeti megfogalmazása. Érdekes (szó szerint) az embriológiai része, valamint a terminológiája. A tüsző és petesejt helyett „tojásfészkek”, illetve „tojás” olvasható. A méhanyában (és nem anyaméhben) megfogant pete pedig „embertojás”, amely a negyedik hetében galamb-, nyolcadikban lúdtojás nagyságú. Három részből: külső „hulékony”, középső véredényes és belső „vízi” hártályból áll. Így nevezték akkor a csíralemezeket. Magzatról a negyedik hónaptól beszéltek. A szülés lehetett „éretlen” (ez esetben vetelés), „érettelöltti, érett és

elkészt”. A túlfordított „lezsák gyermeknek” nevezték. Soha nem hallottam, vagy olvastam ezt a népi kifejezést. A természetes, a dajka, valamint a mesterséges táplálás közül főleg az elsőt részesítették előnyben. Megfelelő dajkát csak orvos választhatott. A mesterséges táplálás elsősorban felforralt vízzel hígított, frissen szoptató tehén tejével történt. A szopógomb (mai szóval cumi) használatáról az anyákat igyekeztek lebeszélteni. Igen szakszerű a méhenkívüli terhességek: a tubalis és abdominalis formák, szülésnél a méhruptura, az atónia, valamint az előesett méhlepény tüneteinek leírása. Orvost hívni mindig kötelező volt, de pl. harántfekvésnél a fejre fordítást a bábának szintén el kellett tudni végezni. Az újszülött élesztése esetén alkalmazták a szájából szájba légzést, befogott orral, nyilván tapasztalati alapon. A szemhéjlobnál vízbe csöppentett híg ólomecetes lemosást használtak. Hosszan lehetne még sorolni a meglepően korszerű kiadványból, nem szólva a szülésznő megfelelő egészségi állapotának, ügyes kezeknek, hosszú ujjaknak, valamint feddhetetlen erkölcsi hírének megköveteléséről. Ez a munka (nem tartunk a túlzástól) Kossuth cikkei, valamint Petőfi versei mellett is megállja a helyét. Jelentős mértékben járult hozzá egy egészségesebb nemzedék születéséhez.

Lászlavik Imre nem volt a szabadságharc meghatározó orvosegyénisége, Pólya József viszont igen. Monográfiája: 'Az ember nemi tekintetben' 1847 decemberében készült el, a népi hímzsmintákkal díszített címlapon a szerző már „a pesti magyar polgári őrhad főorvosa”-ként van feltüntetve. Vagyis március híres idusa után hagyhatta el Landerer és Heckenast nyomdáját. Egyedi (unicus) darab, amely 63 oldalon ismerteti a férfi nemzőszer anatomiaját és élettani funkcióját. A következő esztendőben megjelent Hyrtl-féle bonctan ezt mindössze 10 oldalon tárgyalta.

Pólya kétfedelű könyvéből a szigorúan szakmai rész mellett a Bugát Pállal való nyelvújítási rivalizálás is kiolvasható. Pólyánál pl. a mellékhere az „herekeszi”, nem titkoltan Dunakeszi, Budakeszi mintájára. Keszi szerintük valami melletti rész. Tudunkkal az személynév, a honfoglalás idejéből. A Bugáté népibb és kifejezőbb: „töktoldalék”. Vulgárisabb viszont a sperma, mert Pólya könyve szerint az „gecze”, míg Bugátnál ondó. A funiculus spermaticus az előbbinél „geczekötelecz”, az utóbbinál „ondóvezér”.

Annak idején, amikor szövegüket Antall József főigazgatónak megmutattam, annyit mondott elismerőleg: „hiába, ők még tudtak magyarul!” Pólyánál minden fejezet epigrammával kezdődik:

„Ingyenes geczehoza csőkék vagy vezetékcek

Tubuli seu Ductuli seminiferi recti

haller edényes reczéje

Rete vasculorum Halleri.”

Könyvből megtudható, hogy a spermatozoont nem Leeuwenhoek, hanem egy Ham nevű leydeni tanítványa látta meg először a lencse alatt. Pólya plasztikus népi nyelve olvastán többen bizonyára inkább a klasszikus terminus technicusokat választották, mégis legalább annyira merészen újszerű, mint mondjuk 'A helység kalapácsa' az irodalomban.

Nem orvos róttá papírra, mégsem hagyhatjuk említetlen Horváth Bálintnak a füredi savanyúvíz gyógyerejéről készült munkáját, amely Magyaróvárott jelent meg azon időtájt, amikor a magyar csapatok a Lajtán átkelve Bécs felé meneteltek.

Emich Gusztáv nyomdája 1848-ban adta ki a porosz Wagenfeld „Általános baromorvoslási könyvének” Mihálka Antal-féle fordítását. Gyakorlati haszna felbecsülhetetlen lehetett ott, ahol lovak nélkül lehetetlen volt hadat viselni.

Mint az közismert, a Kossuth-kormány 1849 januárjában Debrecenbe kényszerült átköltöztetni székhelyét. A fegyverek között az orvosi könyvkiadás akkor sem szünetelt a fővárosban. Foltényi János pesti gyakorló orvos, valamint Rhédey Antal „életteni segéd” alkotta a magyarító kettőst, akik J. Budge Greifswald-i professzor physiológiáját, illetve Hyrtl József bonctanát nyelvünkön 1849-ben megjelentették. A burgerlandi születésű híres bécsi tanár anatómiája ábrák nélkül is ezer oldal. A szerző legnagyobb sajnálatára az eredeti német nyelvű kiadványban sincsenek illusztrációk. Mivel minden magára valamit adó német, francia vagy angol nyelvű bonctan már elképzelhetetlen volt képi mellékletek nélkül. Nagyon érdekes az anatómia és gyógytan viszonyának elemzése. Itt igazán morfológus, mert úgymond:

„a bonctan önmagában is megáll, de gyógytan nincs bonctani ismeretek nélkül”.

Az egész ezer oldal mégis gyakorlati alkalmazásra készült. Történeti eszmefuttatása sem jelentéktelen. Vesalius előtti és utáni korszakra osztotta. Phytagoras tanítványának, a croton-i Alkmaionnak tulajdonítja az első anatómiai munkát. Hippokratész anatómiai ismeretei írásban nem maradtak fenn, Galenosz pedig közismerten disznókat boncolt. Vesalius illusztrátora szerinte is a Tiziano-tanítvány Jan Calcar volt. Érdekes állítás viszont, mintha Jennert a kortársai „üldözték”

volna. Tény, hogy az anatómiatörténet addigi minden jelentősebb alakját a műveikkel együtt felsorolja. A kórbonctanét szintén, Bichat zsenijével bezárólag.

Az aprónyomtatványok ekkor már főleg a kolera-, a szifilisz-, valamint a tífusz veszélyére hívták fel a közfigyelmet.

Az orvosi könyvek listája távolról sem teljes, de a felsoroltak meggyőzően bizonyíthatják, hogy a minden erőt mozgósító szabadságharc másfél esztendeje alatt nem szünetelt Magyarországon a „civil jellegű” medicinális kötetek megjelentetése.

Ez is 1848/49 egyik csodája, amely másfélszázad múltán sem veszít fényéből. Egy harcok közepette kiadott bábakönyvnél mi bizonyíthatná jobban az élniakarást! Világos után a sötétségben megmaradtak a források, közvetve és közvetlen segítették az újjászületést.

Jelképes jelentőségű, hogy a következő bábakönyv az ‘Orvosi Hetilap’ megindításának évében jelent meg. A Fleischer Józsefé, amely már kihangsúlyozottan Semmelweis szellemében született.

IRODALOM

Horváth Bálint: A ’füredi-savanyúvíz ’s Balaton’ környéke... Magyar-Óvár, 1848. Chéh Sándor.

Hyrtl József: Az emberboncztan tankönyve tekintettel az élettani indoklásra s a gyakorlati alkalmazásra. Magyarítá Dr. Foltényi János pesti gyakorló orvos Dr. Rhédey Antal élettani segéd segélyével. Buda, 1849. M. Kir. Egy. Nyomda.

Lászlavik Imre: Bábaság... Pest, 1848. Beimel.

Pólya József: Az ember nemi tekintetben... 1. füz. Pest, 1848. Landerer és Heckenast.

Wagenfeld: Általános baromorvoslási könyv... fordítá Mihálka Antal. Pest, 1848. Emich Gusztáv.

Fleischer József: Szülészet. Kézi könyvül bábák számára. Pest, 1857. Müller Gyula.

1848–1849 a kisnyomtatványok tükrében. Szabó Ervin Könyvtár. Bp., 1948.

A nemibajok elleni küzdelem az első világháború idején

Igen, a híres-hírhedt háború óta tudjuk, hogy az akkor még aligha sejtett spirálszerű spirochaeták gyakoribb sebeket ejtettek a nyílhegyeknél. Mars közelében mindig ott settenkedett Venus, az összefüggés elég hamar vált nyilvánvalóvá. A katonák nem viseltek ellene páncélvéreteket, sőt kedvükért még a lengébb ruháikat is levetették. VIII. francia Károly sikeresnek indult, de annál szánalmasabb véget ért nápolyi hadjárata (1494). Járványtani közhely és bármikor kijátszható európai adu a vérhaj kontinentális eredetének máig sem eldöntött vitájában.

Az viszont vitathatatlan, hogy azóta nem múlt el valamirevaló fegyveres csetepaté szifiliszjárvány fellobbanása nélkül. Oka érthető. A hadra kelt férfinép nem válogatós és mindig akadt a közelben nőszemély az effajta kaszárnyaéhség csillapítására. Ha a perszóna vénuszi nyavalyában leledzett (nem feltétlenül szenvedett), a tömeginfekciós eredmény sohasem maradt el. Hiába hirdették Hippokratész vállpántos „papjai” az örökös óvatosságot, a hipokrita tábori egyházfik a szigorú erkölcsösséget, a foganatja mindig fordított volt. Minden nyelvben van rá találó közmondás.

Fracastoro költői megsejtésétől (1530) Schaudinn mikroszkópos megbizonyosodásáig (1906) a betegség titkos belső ellenségnek számított. Az idézett nápolyi hadjárat esetében a hadsereg sorsát döntötte el. Első megpillantása óta (amit eléggé kételkedve fogadtak) az addig tapasztalati úton szerzett terápiákról kiderült, hogy azok elsősorban tünetiek. Például a higanyos bedörzsölés, a Sarsaparilla kúra és a kettő kombinációja; a nemrég még használt Zittmann-főzet, vagy a James Copeland által ajánlott jód. A nagy megváltó cél tehát az oki kezelés megtalálása volt.

Alig múlt el három esztendő Schaudinn óriási jelentőségű felfedezése után, a Majna melletti frankfurti Georg-Speyerhaus zseniális igazgatója új gyógyszert állított elő. Ehrlich tanár Betheim nevű munkatársával a dioxydaminoarzenobenzol nevű vegyületet, az arzenobenzol származékok 606. változatát, amely Salvarsan néven futott be a nagy hatású gyógyszerek közé. Ehrlich másik fanatikus szorgalmú kutatótársa, a japán Hata a visszatérő láz spirillumaival megfertőzött állatokon rendkívül gyógyító hatásúnak találta, s mivel ismeretessé vált, hogy az Obermeyer által 1873-ban felfedezett, álomkórt okozó trypanosoma közeli rokonságban van a vérhaj immár látható „sápadt démonával”, kézenfekvő volt az arzenobenzol származék kipróbálása szifilisz betegekben.

Alt professzor klinikáján történt a nevezetes esemény. Biztató sikerrel, de nyugtalanító melléktünetekkel. A hosszú kísérletsorozat után előállított aransárga port kezdetben faszeszben

oldották. Elrettentő vaksági statisztikánk alapján Grósz Emil tanár beszélte le levélben Ehrlichet a methylalkoholos oldóanyag használatáról. Alt professzor a 0,1%-os nátronlúggal alkalikus vegyhátásúvá tett steril meleg vizes oldószernél kötött ki, ezzel történtek a legelső kipróbálások. Weichselmann, a berlini Virchow-kórház dermato-venerológiai osztályának vezetője alkalmazta tömegesen először. Kellemetlen bőr (és egyéb) tünetei miatt egy szelidítebb változat, a Neosalvarsan előállítását vált szükségessé. Ez a „sterilisans magna” valóban minden eddiginél hatásosabbnak bizonyult.

Az idő közben könyörtelenül telt, s a nagy álmot keserves felébredés zavarta meg. Kitért az első világháború, Ehrlich 1915-ben meghalt, a híres német kémiai ipar a háború szolgálatába szegődött, az orvosok nagy része földrészünket keresztül-kasul szelő frontokra került. Szerencsétlen hazánk a központi hatalmak oldalán esett a négy esztendeig tartó zuhanásba.

Jelen feladatunk a nemi betegségek elleni küzdelem stratégiájának hiányos ismertetése, hiszen a szifilisz kellő mennyiségű Neosalvarsan és kellően képzett szakemberek híján ismét kedvező talajra talált. A nemek tartós elkülönítése és az alkalmi partnerek gondoskodtak róla.

Hiába írta elő az 1898. évi 133.000 számú belügyminisztériumi rendelet 5. paragrafusának 2. pontja, hogy minden közkórháznak bujakóros osztállyal kell rendelkeznie, a rendelet csak rendelet maradt. S ha hozzám számítjuk Nékám professzor 1916. évi beszámolójából, hogy a háború kellős közepén a békeidők 4181 orvosa helyett Budapesten csak 2002 orvos praktizált, ezek között venerológiai képzettsége mindössze 121 orvosnak volt, mikroszkóppal 332 rendelkezett, a gonococcus vizsgálatában 649 tett szert jártasságra, a Wassermann-vizsgálatot 101 (!) ismerte, elképzelhetjük a főváros akkori venerológiai helyzetét.

Az egyre súlyosbodó helyzetre való tekintettel 1917 tavaszán a nemzetvédő szövetség keretében egy törvényelőkészítő szakértekezletet rendeztek Nékám Lajos és Lukács György (nem a későbbi filozófusunk) irányításával. Kiváló szakemberek, például Farkas Géza és Scipiades Elemér tartottak élettani előadásokat, történelmi visszpillantást Marczali Henrik egyetemi tanár adott. A venerológiai referátumot Nékám Lajos tartotta hármastagolásban.

1. A nemi betegek és a fertőzésforrások kötelező bejelentésének ügye;
2. A nemi betegek nyilvántartása. Gondozóállomások vagy nyilvántartó hivatal szervezése;
3. A nemi betegek kötelező gyógykezelésének kérdése.

A legparázsbab vita a kötelező bejelentés körül zajlott le. Volt rigorózusabb és liberálisabb szárny. Az előbbi, amelyet Nékám tanár, Szász Béla miniszteri tanácsos, Zimburg Arthur hadbíró

és Dálnoki Kováts Áron K. u. K. vezértörzsorvos képviseltek, a nemi bajokat azonos elbírálásban részesítették a többi fertőző betegséggel, tehát a bejelentést ugyanúgy nyilvánosan kötelezővé akarták tenni. Tőlük eltérőleg (mert nyílt szembenállásról nem lehetett szó) Török Lajos, Havas Adolf, Guszman József, Flesch Nándor az árnyaltabb elbírálás előnyét hangsúlyozták. Török főorvos főleg a munkásbiztosító pénztárnál szerzett kedvező tapasztalataira hivatkozott. A főváros 15 venerás osztályán már évek óta tartanak felvilágosító előadásokat amelyeken a betegeket az orvosi segély kellő igénybevételére buzdítják. Külön két ambuláns tanácsadó működött Kertész Samu és Ihring Lajos főorvosok vezetésével. Előadásában előbukkan Bokányi Dezső budapesti kerületi munkásbiztosító aligazgató neve, aki a biztosítottak fluktuáló kontingensére hívta fel a figyelmet. Bokányi (később népbiztos) az időleges pénztári tagok számát 200–300 ezerre becsüli. Havas Adolf különösen azért foglalt állást a nyilvános bejelentés ellen, mert a szifilisz beteg, ha baja kitudódik, munkájából azonnal elbocsátható és így rengeteg ember maradna kenyérkereset nélkül. Azonfelül a válóperek és öngyilkosságok amúgy sem alacsony száma még jobban megnövekedne. Flesch Nándor szerint az erőszakos bejelentés inkább elriasztó disszimilációra, mint felvilágosult önkéntes kezeltetésre vezetne. Abban mindnyájan megegyeznek, hogy a kezelés ingyen történjék, mert kényszerkezelés csak úgy vihető végbe. Szilvási Gyula soproni gyakorló orvos a név nélküli, de a hely megjelölésével történő bejelentést látta célszerűnek. Guszman szerint a nemi bajok elleni küzdelemben nem járhat el az orvos teljes analógiában az egyéb ragályos betegségekkel, mert – úgymond – a népoktatás ... a gazdasági, kulturális és közegészségügyi jóllét még nincsen a kellő fokon. Előbb alapot kell biztosítanunk, akkor építsünk tovább.

Több hozzászóló terjedelmesen foglalkozott a prostitúció és az alkoholizmus kérdésével, inkább elítőleg, mintsem megvalósítható javaslatok előterjesztésével. A fővárosunkban a háború alatt a 2277 kéjnéző közül csak 721 rendelkezett bárcával, 1556 pedig igazolvánnyal. Ez utóbbiakat a rendőrség nem kényszerítette nyilvánosházakba, lakásukat szabadon választhatták meg, keresetszerű kéjtelgésüket időszakos orvosi ellenőrzés mellett azonban csak feltűnés nélkül űzhették. Szó esik a pesti stricivilágról, idézve M. Goron párizsi detektív főnököt, aki szerint „A rabszolgaságnak egy neméből sohasem lesz a prostituált nő felszabadítható. A kitarított és egyéb személyek, akik kizsákmányolják a prostitúciót, nem pusztíthatók ki a világból.”

Külön hangsúlyt kapott Hahn Dezső budapesti munkásbiztosító pénztári főorvos néhány javaslata. Felszólalása erősen szociális jellegű. Szerinte 1. Követelje a Szövetség, hogy (az orvosi titoktartás betartásával) a bejelentési jog alapján foglalkozásánál fogva kórházba küldött nemi

beteg családjának eltartásáról gondoskodják az a társadalom, mely a maga védelmére kórházba zárta a családfenntartót ... 2. Követelje a Szövetség, hogy a házi cselédek vonassanak be kivétel nélkül a kötelező munkásbiztosításba ... 3. Továbbá a cselédszerződés hatósági megállapítását, cselédotthonok létesítését és lehetőleg a házasulók kötelező vizsgálatát. A nevezetes ülésnek jegyzőkönyv-anyaga 1918-ban jelent meg.

Visszatérve Hahn Dezső főorvos szerepére, az ő kis füzet: „Harc a fertőző nemi betegségek” ellen már a Tanácsköztársaság kikiáltásakor a Vörös Újság nyomdájában jelent meg. Közli a magyar hadsereg súlyos fertőzöttségét, s Török főorvos adataira támaszkodva megállapítja, hogy például a kereskedelmi pénztár ambuláns betegeinek szifilisz fertőzöttsége főleg a szabadságra hazajött katonák indirekt szerepével a duplájára emelkedett. Természetesen nemcsak a vérhaj, hanem a kankó szörnyű elterjedt voltát is ismerteti. A gyógykezelésben Hahn főorvos konzervatív kényszerült lenni. Mert az igaz, hogy trippernél a protargolos és a hipermangános befecskendezés dívott, de a szifilisz kezelésében nagyobb mennyiségű Neosalvarsan nem állt az orvosok rendelkezésére. Ezért maradt a jó öreg higanyos kúra, amelyet tartós türelemmel kellett kiállni. Hahn főorvos a Tanácsköztársaság bukása után már nem hallathatott magáról. Szociális propagandájával „kompromittálta” az egyébként köztiszteletben álló személyét.

Az ellenforradalmi korszak kezdetén azonban szembe kellett nézni a veszített háborúnak ezzel a nehéz örökségével is. Egyetemi szinten Nékám, Poór Ferenc, Beck Soma, Guszman József, Török Lajos tették fel a magas szintű szakmai mércét. Népszerűsítve pedig Schuschny Henrik, Emödi Aladár és Juba Adolf főorvosok. Kiadtak egy „Teleia” füzet sorozatot, amely görög nevű egyesület az emblémája szerint 1893-ban alakult meg „A Nemi Betegségek Ellen”. Az első (1920) és az utolsó (1922) Schuschny Henrik tollából: „Az ifjúságnak a nemi betegségekről” és a „Házasság és a nemi betegségek”.

A frontokon lezajlott intim eseményekről és a kezelés nehézségeiről szegényebbek az adataink. Legmegbízhatóbb köztük a pénzügyintézetek kiadványában megjelent vaskos háborús napló, Guszman-tanulmánya. Ő nem tartja szükségesnek minden leszerelt katona Wassermann-vizsgálatát. Elegendőnek tartja a klinikai megtekintést, szükség esetén a gyógykezelést, hogy fertőzés veszélye nélkül térjenek haza családjukhoz.

Terápiás fegyvertárunk azóta szinte tökéletes gyógyszerrel, a penicillinnel bővült. A szifilisz mégsem teljesen a múlté, noha viszonylag békében élünk és nincs megbélyegző jellege. Egy szemünk láttára felszámolt betegség penicillin-ernyő alatt született újjá, ezért a biztos gyógyulási lehe-

tőség mellett is van benne valami groteszkül nyugtalanító.

Magyar orvosok az orosz harcmezőkön

A fenti cím kissé Gyóni Gézas, e a helyzet is az volt. A Csak egy éjszakára küldjétek el őket költőjéhez illő abszurditással, hiszen ő írta azt is: Cézár, én nem megyek. Mégis ment, hogy végül tömegsírban pihenjen meg a Krasznojarszk melletti fogolytemetőben. Röviddel ama nevezetes októberi forradalom kitörése előtt (már nem kötelező nagybetűvel írni), amelyben ugyanannyi önkéntes magyar fogoly vett részt, mint ahányan negyedszázad múlva a Don-kanyari harcokban.

Közel kétszázezren. Nem jó ómen nekünk ez a summa, hát még a história kínálta alternatívák!

Mert 1917-ben a vörösök oldalán voltunk, s többek között ezért is büntettek bennünket Trianonban. Hogy a helyzet még képtelenebbnek tűnjék, 1945 után nem volt tanácsos a 17-es érdemeinkre hivatkozni, mert úgymond ezzel sértettük volna az új testvérnépek érzékenységét.

Pedig a leninizmus kivirágzása idején a magyar foglyoknak nem akadt más választása. A fehérek pánszláv alapon szerveződtek (cseh légió, dészláv dobrovoljacok), amibe a magyarok, zsidók és osztrákok nem illettek bele, ahogy azt a szemtanú szabadkai orvos Munk Arturnak a „Nagy káder” című könyvéből megtudhatjuk. Jó 25 év múlva tehát ugyanannyi magyar vonult a vörösök ellen, mint ahányan harcoltak korábban közöttük, de az eredmény ugyanaz: a felmorzsolódás és a szégyen. Annyi különbséggel, hogy az első világháború után pl. külön kis háborús irodalmat teremtettek az orvosok, míg a második után hallgatni volt ajánlatos. Már annak, aki egyáltalán hazajött. Mert, hogy nem önként és jókedvükből mentek, aligha kell bizonygatni.

Eme kis bevezető után térjünk a tárgyunkra. Máig nem jelent meg munka sem itthon, sem külföldön, amely részletesen tárgyalná, hogy milyen volt a 2. magyar hadsereg egészségügyi ellátásnak megszervezése, higiénés szolgálati szabályzata, az elsősegélynyújtós térképre vetíthető változata, amelynek parancsnoka Lippay-Almássy Arthur orvostábornok volt. Akinek 1942-ben az Orvosi Hetilap hozta a Fagyás a harctéren, illetve Fájdalomcsillapítás és fájdalom-megelőzés a harctéren című cikkeit. Lábfagyás ellen a formalinos alkoholos bedörzsölést, majd olajjal, vagy zsírral történő bekenést ajánlotta. Csak sejthető (pl. éppen a sok fagyásból), hogy alkohol és zsír aligha jutott a bakák lábára. Még a bakancsra sem, pedig kapca átázás ellen a zsír megteszi. Fájdalomcsillapításra a dionin–morfin–scopolamin kombinációját használták – ha volt! Érdekes Vámosy Zoltánnak, a gyógyszer-tan professzorának cikke, aki a háborús gyógyszerrendelésről írt. Mivel a nitroglicerint a lőszergyártás elengedhetetlen kelléke lett, helyette a teofilinteobromin–papaverin összetételűt ajánlotta, cukorbetegségekre a glykokinin tartalmú növények fogyasztását

(kelkáposzta, babhéj) Számomra a kötszerhiányról írottak a legmegdöbbentőbbek.

Az orosz gyapotszállítás elmaradásával kormányintézkedésre van szükség, hogy kórházaink minimális vattaszükségletéről gondoskodás történjék.

A hadiállapot beálltával még folytak egy darabig a szállítások, nyilván nem humanitárius megfontolásokból. Azt pedig, hogy a mullpólyákat ne vágjuk át a leszedés megkönnyítésére, hanem fejtük le szépen, a beteggel vagy ápolójával mosassuk, vasaltassuk ki és felgöngyölve használjuk újra.... olyan meglepetés, amit csak szatmári körzeti orvos koromban tapasztaltam.

Avéres hídfőcsaták (Uriv, Kotoják) idejéből írta Bollobás Béla repülő orvos-főhadnagy a „Tapasztalatok az első légiszállításokkal kapcsolatban” című cikkét. Felszállás előtt a betegeket jól kell előkészíteni. A szédülés és hányinger mérséklésére. nautisan-forte kúp adása célszerű, ideális a dolantin-injekció, fájdalom, szédülés és fázás egyidejű megszüntetésére, mert 4 ezer méter magasban mínusz 11 C fok van, s ha a légszomjra oxigént kapnak, a fázás csökken.

Elsősorban a szaksebészeti beavatkozásra szorultakat (állkapocs-, szem-, arcsérülések) szükséges repülővel szállítani. De idézhetnénk Vízkelety Gyula orvos-főhadnagynak a Lövedékek és fémszilánkok műtéti eltávolítása című, Orvosi Hetilapbeli cikkét. Ám a szubjektív hangvételű beszámolók sem hiányoztak. A Dnyeper árterületén sok a maláriás, írja Dajbukát Jenő doktor, de a trachoma sem ritka. Az orosz népről valamennyien tisztelettel szólnak, a korabeli szaksajtóból bárki ellenőrizheti. A doni áttörés után aztán hiába keresünk orvosi cikkeket, higiénés beszámolókat. Csak védekezve menekülésre, vagy még arra sem volt idő. Nemcsak a holtakat, hanem az emlékeiket is igyekeztek az emberek eltemetni. Foglyok még a hatvanas években is jöttek haza (I. Gábor Áronnak a Szolzenyicinével vetekedő nagy lágertrilógiáját), köztük kolimai lágerlakó kollégák, néhányan szakmájuk elemi ismereteit is elfelejtve. Akik az éhség-ödéma és a skorbut ellen vívták kevés kilátással kecsegtető harcaikat, csak a túlélés ösztönének engedve. Az amerikai gyógyszer szállítmányokból nem jutott a lágerek egyre sárguló népének.

A hallgatás már megszokott, szinte természetessé vált. Csendjét Nemeskürty István könyve törte meg a hetvenes évek elején, egy okosan mérsékletes rekviem megírásával, majd a Csoóri-Sára szerzőpáros életre keltett Pergőtűz tv-sorozat adta hosszú idő után az első jelet az orvosok lappangó emlékeiből, amíg meg nem sokallotta a mindenható Cenzúra. Sándor János és Vámosy József kollégák még elmondhatták fojtott hangon a medicina anabázisát, több orvos azonban nem került a tiszteletet érdemlő filmesek érdeklődésének hatósugarába. Sohasem fogjuk megtudni, vajon hány Berend Miklós és Munk Artur vitte sírba a memóriába rakódott orvosi naplóját mert

öröknek vélte a megjelentetési lehetetlenséget: Valljuk be, nem ilyenek voltunk a legtöbben, kortól függetlenül Egy-egy kisebb írás közben eljutott haza. Igy Kanadában élő (majd haló) Nagy Zoltán doktornak a „Tábori kórház a tűzvonalban” című naplója, térben és időben kissé megszépülve. Mert Toronto tájáról Korotoják tábori kórházára emlékezni más, mint mondjuk Mezőberényből, ahol Bak Mihály kolléga megírta – végül 1987-ben meg is jelent – az „Orvosok-sebesültek, kórházi vonaton a Dontól Dániáig” című könyve. Hiteles visszaemlékezéseit a kartársakéval kiegészítve. Sorai megelevenítik az egyenletesen zakatoló kórházvonalok egykori életét, teljes felszereléssel és személyzettel. Két év múlva követte Viczián Antal siófoki nyugdíjas sebész-főorvosnak „Meghaltak a Donnál” c. életrajzi dokumentumregénye, sok fényképpel hitelesítve. Jelezván, hogy a 24. órán túl is lehetnek meglepetések.

Az első hang azonban e sorok szerzőjétől származik. „Orvosi hírek a második világháborúból” című cikkemet 1982-ben küldtem meg az Orvosi Hetilapnak azon nem titkolt szándékkal, hogy a voronyezsi áttörés 40. évfordulójára készült. Végül az 1985-ös évfolyam 38. számában jelent meg, ám a remélt visszhang elmaradt. Talán élnek még idősebb kollégák, akik avatottabb tollal folytathatják, vagy kiegészíthetik múltunk legsötétebb orvostörténeti fejezetét. A Don-kanyarig és vissza, már akinek sikerült a hazatérés. Hogy illetékes orvosi hírek maradjanak a második (remélhetőleg az utolsó) világháborúról.

Felhívó jellegű cikkemre azonban levélbeni reagálás nem érkezett a szerkesztőségbe. Bollobás Béla bácsi is más ürüggyel írt, ám a Don-kanyarról inkább hallgatott.

Ami érthető, mert a gyónáshoz oldódás és feloldozás reménye szükségeltetett. Az pedig 1985-ben még nem jelent meg a horizonton.

Ma azonban elmondhatjuk: ha nem is az első világháborúéhoz mérhető, de van szakirodalmi dokumentumunk a tragikus sorsú 2. magyar hadsereg egészségügyének történetéről.

Hiteles és hihető a hivatásbeli helytállásról, amelyet jó lenne egyszer egy orosz–német–magyar orvostörténész ülésen is megvitatni.

Reméljük, nem kell addig várni, hogy a másik két országnak szintén orvostörténész miniszterelnöke legyen.

Pl. a voronyezsi klinika egyik előadótermében, a sorsdöntő események 55. évfordulóján.

A Genfi Konvenció szellemében, ahogy munkájukat a soknyelvű seregek orvosai végezték. Mert Hippokratész szellemét e század két ordas szörnyeszméje sem tudta kikezdeni.

A 2. magyar hadsereg egészségügyi ellátásáról – a II. világháborúban

Mióta az ismert nagyobb harci cselekményekről írott emlékekkel bírunk, mindig megtaláljuk a sebesültek ellátásának nyomait, természetesen az adott kor színvonalán. Elég a híres Iliász vagy a Kyropaideia című nagy klasszikus művekre utalnunk, amelyekre Lippay-Almássy Artúr m. kir. Főtörzsorvosnak a tollából 1941-ben megjelent „Tábori Sebészet” című műve is hivatkozik.

Amint az köztudott, a II. világháború az elsőnek szinte elkerülhetetlen következménye volt. A Magyar Királyi Vezérkar főnöke már 1920-ban, amikor még alig száradt meg a trianoni békediktátumon a tinta, amely a megcsonkított országot gyakorlatilag védekezés képtelenné tette, már írásbeli utasítást adott ki „a hadrakelt sereg egészségügyi ellátásról”. Amely kezdődik a zászlóalj segélyhellyel, ahová az első rajvonalból a sebesülteket szállították. Ez többnyire öt személyből állott, közülük kettő orvos, kettő kötszervívő és egy eü. altiszt. A következő állomás az ezredsegélyhely, ahová a három harcoló zászlóaljból a sebesülteket vitték. Az ezredsegélyhelyről a súlyosabbakat a hadosztály eü. oszlopához továbbították, ahol kb. 100 személy számára biztosítottak aránylag szakszerű ellátást, végül a tábori kórházba irányították–szállították a különlegesen nehéz eseteket. A tábori kórháznak volt sérültek továbbítására alkalmas autószakasza, beteget pihentető állomása, tábori gyengélkedőháza, járvány- és nemibeteg részlege. Mögötte többnyire a hadművelleti terület határán húzódott a tartalékkórház. Ennek volt megfigyelő, gyengélkedő és elosztóállomása, illetve onnan szállították még hátrább az állandó tartalékkórház, valamint a katonai körleti kórház kötelékébe.

Így nézett volna ki elméletben az egészségügyi ellátás, amikor a győztes hatalmak 35 ezres kvótát szabtak ki egy olyan kis vesztes országra, amelyet körös-körül tízszeres túlerőben lévő utódállamok vettek körül, mindig zsaroló és fenyegető szándékkal. Mai szóhasználattal élve e téren is „halmozottan hátrányos helyzetbe kerültünk.” Míg a nagyhatalmak: az USA, Szovjetunió, Anglia és Franciaország, de még a vesztes Németország is nemcsak külön katonai ellátó rendszerrel, de egyetemi szintű kiemelt katonai orvosi képzéssel is rendelkezett, addig nálunk nem futotta többre szerény tanfolyamoknál. A környező utódállamok e téren is a győzteseket igyekeztek utánozni.

A Ludovikán kétségtelenül önálló tárgynak számított a „Katonai eü. ismeretek”, előadója, Franz Géza dr. ugyanezzel a címmel használható kis könyvet írt róla, de semmiképp nem pótolta az önálló katonai orvosi képzést.

A már említett Lippay–Almássy féle „Tábori sebészet” szélesebb körű elsajátítására a

felgyorsult történelmi események miatt sem mód nem akadt, sem idő nem maradt. Megjelent 1941-ben, amikor már ha nem is nyakig, de derékig merültünk a harci cselekményekbe. A következő esztendő koranyarán a Don-kanyarba kivezényelt 2. magyar hadseregnél látni fogjuk, hogyan is nézett ez ki a gyakorlatban.

Elsősorban két hiteles résztvevő-túlélő naplószerű kötetére hivatkozhatunk, akik szerencsére az utolsó történelmi vették elő és publikálták saját kiadványként az életüket végigkísérő emlékeiket. Az egyik Viczián Antal nyugdíjas sebész főorvosé. A „Meghaltak a Donnál” című kötete 1989-ben jelent meg Szombathelyen. Szerzője 1940-ben kapott orvosi oklevelet és egyenesen az I. Sz. Sebészeti Klinikára, került. Nem sok időre, mert 1941. november 1-én már behívták katonának. Honvédorvos főnöke az a Vikol János dr. lett, aki a háború után fontos szerepet játszott az úgynevezett szocialista egészségügy megszervezésében. Ez is egy kis magyar abszurd, miként lett a Horthy-hadsereg hivatásos katonaorvosa a tragikus sorsú III. hadtest tábori kórházának parancsnoka 1945 után a Népjóléti, majd Egészségügyi Minisztérium államtitkára, végül az Egészségügy Világszervezet (WHO) rákellenes szekciójának a sikeres vezetője.

Viczián dr. a 17/II. zászlóalj orvosaként 1942. április 30-án indult a keleti hadszíntérre, május 10-én érkezett Kurszk városába és június 5-én Dubrovka mellett kapták az első aknatüzet.

Már az eii. szakasz összeállításánál kitűnt, mennyire eltér az elmélet a gyakorlattól. Az említett 17/II.-es eü. szakasznak (ez volt a hivatalos neve) két orvos helyett csak egy jutott. Szerencsájukra igen beleváló és nagy munkabírású sebészt kaptak. Akadt viszont olyan eü. szakasz, amelynek az orvosa nőgyógyász, (sajnos, ez nem vicc!!), fogorvos, jó esetben körzeti orvos volt. Az akkori szóhasználattal körorvos. Katonaorvosi táskájában volt gázödéma, tetanusz és mindkét tífusz elleni szérum, valamint fájdalomcsillapítására morfium injekciók. Kötszer kezdetben elegendő. Vatta is, míg kaptunk gyapotot – a Szovjetuniótól. Malária esetekkel hamarabb találkozott, mint sebesültekkel, azért szedette a napi két Atebrin tablettát. Parancsba adta, hogy csakis forralt vizet szabad fogyasztani, de a betartatása nem mindig sikerült. A 2. magyar hadsereg III. hadosztályának 17. gyalogezrede, annak is a II. zászlóalja 1942. július 12-től 1943. január 23-ig tartott ki, a Gremjascse nevű védelmi vonalon, a Voronyezszsel farkasszemet néző VII. hadtest szomszédságában, amelynek parancsnoka Legeza János altábornagy volt. (A hivatásos tiszt „háborús bűnösként” a Váci börtönben hunyt el!) A harci események taglalása természetesen nem tartozik az illetékességünk körébe, de a fiatal sebész próbatétele igen. Az aknarepesz okozta légmellnél leukoplasztot alkalmazott, a levegő kiszívásra 20 ml-es fecskendőt volt kénytelen használni.

Képzeld el mai szemmel! A sokkos állapot kivédésére és a folyadék pótlására a rumos tea bizonyult a leghatásosabbnak. Az ezredsegélyhelyre való szállításhoz csak lófogat/szekér/szán volt, ha egyáltalán akadt. Viczián orvos zászlós az utókor szerencséjére mindenről naplót vezetett és meg is őrizte azt. Ugyanazon lófogatokkal szállították hátra a sebesülteket, előre a lőszerutánpótlást, amennyire azt a túloldalról rájuk zúdult „tűzőn” megengedte. A hadosztályhoz történő visszaküldés a besorozott „civil” gépkocsikkal történt. Elképzeld azokat műszaki állapotát, alkatrészek utánpótlását, az üzemanyaggal való ellátottságot, besorozott gépkocsivezetők gyakorlatát és terepismertét az oroszországi sárban, fagyban, hóban. Teljes csőd, ugyanakkor hihetetlenül hősi helytállás, amelyet évtizedekig „háborús bűnnek” tituláltak. A hadosztály Sztari Oszkol területén „Alcazar” szerepet kapott. Az ellenség magatartásán nem csodálkozhatunk, de a „szövetségesén” igen.

Másrészt utólag is hátborzongató, hogy amíg képzett sebészek munkaszolgálatosokként aknákat szedtek (amihez nem is értettek), addig a segélyhelyek sebészhiánnyal küszködtek. Ahogy Salvador de Madariaga mondta: „itt már megáll az ész és kezdődik a csodálkozás”. Az is elképesztő hiányosság volt, hogy a bakkancsos bakákat még a legalapvetőbb elsősegélynyújtásra sem képezték ki. Viczián dr. írja: „nem egy katonának hiába lapult a zsebében a gyorskötöző csomag, a saját alszárát is képtelen volt elkötni, így nem egy elvérzett, mire az eü. járőr odaérkezett”. Gondoljuk el, a katonaorvosi táskába csak alsó foghúzókat kaptak. A találékony orvos úgy oldotta meg a felső fog kihúzását, hogy a paciensét hanyatt fektette, ami persze az instrumentum eltérő kampóját nem kompenzálta. Végzett elsősegélynyújtó helyen gránátszilánk okozta bélkifordulás visszahelyezését, novocain helyi érzéstelenítésben – sikerrel! Majd hátra szállították. A légnyomás és a pszichés sokkhatás állandó gondot jelentett. Amikor nincs idő megfigyelni, hogy agyi károsodásról vagy hisztériás reakcióról van-e szó? Az őszi hídfőcsaták idején jelentősen szaporodtak a sebesültek és a lázas betegségek. Ez utóbbiakra a kinin vált be a legjobban.

Az említett izom-, és végtagfájdalmak utólag influenzára engednek következtetni. A szovjet csapatoknál szintén hasonló betegségek jelentkeztek. Doktorunk ez irányú dolgozatát a Magyar Katonai Szemle Hadügyi Rovata is lehozta. Hasi műtéteket zseblámpa fényénél, jódozott kézzel végeztek. Szokás volt a bőr alá nagyobb mennyiségű Ringer-oldatot befecskendezni a folyadékháztartás egyensúlyának a biztosítására. Az eü. oszlop fősebésze, Nagy Károly dr. hívásra mindig kijött a rajvonal mögé és hozta a szegényes, de mégis használható felszerelését a műtétekhez.

A korai tél beálltával fokozódott a tragédia, még harcok nélkül is. Az igazi azonban 1943. január 13-án következett be: tőlük délre a T-34-esek áttörték a mélységi tagozódással és megfelelő páncéltörőkkel egyáltalán nem rendelkező magyar szakasz védelmi vonalát. Figyelmeztető jel volt, hogy előtte az elit-alakulatoknak az urivi hídfőt nem sikerült elfoglalni. Itt volt zászlóaljparancsnok Antall József miniszterelnök nagybátyja, Szűcs Dezső alezredes is. Egyre nagyobb gondot okoztak a fagyási sérülések, a hideg és a félelem okozta hallucinálás. Majd bekövetkezett a fejetlen visszaözlés, a rosszul szervezett fegyvercsere helyett a fegyverek eldobálása. A főleg zalaiakból, vas megyeiekből összeállított sereg nagy része megsemmisült. Sztari Oszkol felső parancsra „élő húsalként” került a két henger közé.

Viczián dr. szerencsénkre megúszta egy „volhiniai lázzal”, amelyet visszavonulás után Fonet Béla professzor kezelt a Debreceni Egyetem Belgyógyászati Klinikáján.

Nem kevésbé érdekes Bak Mihály dr. könyve, az „Orvosok–sebesültek, Kórházvonalon a Dontól Dániáig”. Megjelenése 1987., szintén magánkiadásban. Különlegessége, hogy a szerzője a behíváskor szülész-fogász szakorvosi munkákat végzett. Debrecenből indult el 1942. májusában a 111-es számú kórházi vonattal.

A speciálisnak mondott szerelvényt a Debreceni Vagonyárban készítették. Először két tengelyeseket, az egyes kocsik között nem volt zárt átjárási lehetőség, majd német mintára, zárt átjárással, három tengelyeseket. Bak kolléga először az „ukrajnika” nevű betegséggel, közönséges enterocolitis kórképpel találkozott. A szerelvény tetejére víztartályt applikáltak, WC-nek orosz módon kis lyukakat használtak. Tetvek ellen hatásosnak bizonyult, míg volt, a Lauzeto nevű oldat. A kórház 1942. szeptember 15-e és 1943. januárja között a kijevi pályaudvaron vesztegelt, abból négy–öt vagon járta a hadosztály ü. oszlopait. Többször megfordult Sztari Oszkol állomásán, míg azt blokád alá nem vették. Viczián dr. sebesültjeit is ez a kórházvonal szállította hátra.

A speciális szerelvény 22 vagonból állt. A tíz fekvőbeteg-kocsiban 24–24 ágyat helyeztek el, Frank-féle rázkódáscsökkentő hevederekre függesztve, egymás fölött három sorban. Az alsókra és középsőkre a súlyos, a felsőkre a könnyebb sebesültek kerültek. A négy beosztott ápolónő heroikus munkát végzett. Már a pusztja jelenlétükkel is könnyítették a szenvedést.

A műtő–kötöző kocsi középső helyiségében műtőasztal állt, mellette műszerszekrények és egyéb szükséges felszerelések. Sürgős esetekben az instrumentumokat alkoholos lánggal fertőtlenítették. A kocsikat 5 %-os kreozolszappanos oldattal súrolták fel. Ágytálat, kacsák és illemhely fülkék a kocsik mindkét végében voltak. Fájdalomcsillapításra morfium injekciókat,

Dolor tablettákat használtak. Bak dr. szintén átélte a Don-kanyari halál-marsot.

A munkaszolgálatosok szelektív szenvedését csak Nagy Vilmos hadügyminiszter látogatása és hadparancsa enyhítette, aki a szolgálati szabályzatra hivatkozva tiltotta meg az atrocitásokat. Sokan lebecsülték utólag a szolgálati szabályzat jelentőségét. Nem volt igazuk. Más dolog, hogy kik és mennyire tartották be.

Hasonlóan emlékezik vissza a Kanadába került Nagy Zoltán dr.-nak a „Tábori kórház a tűzvonalban” című, 1985-ben megjelent írása. Érdekes, de érthetetlen, hogy még a Kanadába kikerült kolléga is csak az 1980-as évek végén írt erről a „kényes témáról”. Szeretnénk remélni, hogy lappanganak még kiadatlan naplók, kifakult fényképek, levelek és egyéb emlékek, akár a Hadtörténeti Intézet raktáraiban is. A hazai orvostörténetírás még az első világháború szakszerű feldolgozásával is adós. Mit szóljunk hát a másodikéhoz! Szerencsére vannak dokumentumok és lelkes fiatal orvostörténészek is, akiknek kötelessége elvégezni ezt a nagy feladatot, amellyel mind a múltunknak, mind a jövőnknek egyformán tartozunk.

Orvosi hírek a II. világháborúból

Ha megkérdeznék, miben változott a katonáorvosok magatartása a második világháborúban az elsőhöz viszonyítva, azt a bizarr választ is lehetne adni; elment a kedvük a naplórírástól. Sokatmondó tény! Ősi kultúrösztönt ért végzetes sérülés, a látottakat nem kívánták (vagy nem tudták) rögzíteni, s ez nem magyarázható a háborúelvezetésével. Politikai reflexeink hibás működése és geopolitikai helyzetünk determináltsága következtében az első sem kecsegtetett sok sikerrel, mégis az a végzetes négy esztendő szinte rekonstruálható a megjelent orvosi naplókából. Ilyen pl. a kitűnő gyermekgyógyász Berend Miklós honvéd törzsorvos Harctéri naplója, amely nem utólag íródott, hiszen szegény magántanár megúsza a félelmetes hírvú gorlicei áttörést, éjjel-nappal kezelte a li-manovai csata sebesültjeit, Golubie erdejében kolerás láger volt a gondjaira bízva, s amikor hazajött Budapestre, egy eltévedt golyó ölte meg 1919 nyarán a Duna partján.

Vagy Alapy Henrik egyetemi tanár Telep-utcai Hadikórházáról már 1916-ban verses album jelent meg, beleragasztott fényképekkel. A kórházi Röntgen-laboratórium vezetője és „gipsztechnikusa” Roth Adolf főorvos volt, akit a kórház költői kollektívája a következőképp szedett versbe:

„Száz év múlva, Dolfi, az utókor néked Szobrot emel gipszből, tisztelni emléked, Szobrod fején Röntgen-glóriafény csillan, Addig tán leszen majd a Zuglóban villany.”

De idézhetnénk Munk Artúr híres Hinterlandjának lapjairól, szóval az orvosok szinte külön „háborús irodalmat” teremtettek, hivatásukhoz híven szolgálva embertársaikat, függetlenül a nyelvi, nemzeti, felekezeti hovatartozástól.

A második világháborúban már ez eleve ellehetetlenült. Berend Miklós, Alapy Henrik, Munk Artúr a Don-kanyarban már csak emberi rangjától megfosztott munkaszolgálatos lehetett volna, akit előlről lőnek, hátulról ütnek, felülről bombáznak, alulról aknáznak, belülről éheztetnek, kívülről fagyasztanak, holott a hozzájuk hasonlóak szakértelmére ép ésszel és józan judiciummal mindenütt szükség jelentkezett. Ezt tette szóvá Teleki Béla képviselő az 1941. nov. 29-i beszédében, s ezt fejtegeti Koch László dr. a Hol késik orvosunk? című, 1942-ben megjelent könyvének drámai hangú lapjain.

Aki közülük pokoljárása történetét papírra vetette, csak utólag tehette. Annyira utólag, hogy szinte csak napjainkban. Már rég írták a 2. világháború diplomáciatörténetét (Ránki György, Juhász Gyula, Vigh Károly, hogy csak a legkiválóbbakat említsük), Nemeskürty István sikerkönyve a

hadtörténeszeket is inspirálta, de az orvostörténeti rész valami furcsa logikai körhintában pörög, addig addig, hogy egyszercsak már nem lesznek szemtanúk. A hadi segélyszolgálat felépítésének szabályai nyilván megmaradnak, de a „kellett” és a „volt” közötti diszcrepanciát csak azok tudják, akik átvészelték, s ha korabeli vészes visszajelzések lappanganak levéltárakban, azokat is jó lenne ismerni, a túlélőkkel és a még élőkkel hitelesíttetni, a következő korok orvostörténeisének munkáját megkönnyítendő.

Az első világháborúban szaksajtónkat sem irányította, szelektálta, rövidítette holmi túl szigorú cenzúra. Elég az Orvosi Hetilapba, a Gyógyászatba, vagy a Budapesti Orvosi Újságba belelapoznunk. Ugyanez már nem mondható el ugyanezen lapokról a második világháborúban.

Hogy mivé vált a szaksajtó-etika, a két Teleki gróf szuicidiuma szomorúan illusztrálja. Míg 1861-ben gróf Teleki Lászlót „A szabadság egy zászló tartóját, a haza legkitűnőbb polgárainak egyikét ismét elveszté” – írta Markusovszky az Orvosi Hetilap nekrológiájában, majd Flór Ferenc városi főorvos részletesen közölte a szekciós boncjegyzőkönyvet, addig 80 évvel később, azaz 1941 tavaszán, Teleki Pál haláláról az orvosi szaksajtóban egy sor sem jelent meg. Talán soha nem fogjuk megtudni, kinek állott érdekében ez a titokzatosság. Manapság történészek és magukat történészeknek tudó dilettánsok gyilkosság gyanúját akarják igazolni. Tehetik, mert nem jelent meg a Flór főorvoséhoz hasonló szekciós dokumentum, pedig a múlt század óta fejlődött valamit a kriminálballisztika tudománya. Történelmi tény, hogy a család orvosaként Bakay Lajos professzor volt a halottkém. Bakay professzor másnap id. Kováts Ferenc professzornak egyértelműen szuicidiumról beszélt. A nemrég elhunyt neves pulmonológus egyik levelében ezt írásban is rögzítette. Teleki halála nemcsak kriminalisztikai szempontból szimbolikus jelentőségű. Majdnem hasonló „őszinteség” és bőbeszédűség” volt tapasztalható a szerencsétlen háború befejezéséig.

Az Orvosi Hetilap, illetve annak melléklete, Az Orvosi Gyakorlat Kérdései első szerzője, aki a front orvosi problémáival foglalkozott, Lippay-Almássy Arthur volt, a „Fagyás a harctéren”, illetve a „Fájdalomcsillapítás és fájdalommegelőzés a harctéren” című cikkében. Sine politica et studio.

A lábfagyás elleni védekezésül ajánlja a formalin-alkoholos bedörzsölést a korábbi izzadás meggátlására, majd olajjal, faggyúval, vagy zsírral kell bekenni a lábfejet. Hogy jutott-e zsír a lábakra, nem történt róla említés. Miként a csizmákra és bakancsokra is alig. Mikor tudjuk, hogy a katonák kapcát kaptak (de sokat feltörte a sarkukat), meglepő „a jó nemez-, teveszőr- vagy valódi gyapjúharisnya többregegs” ajánlása. „Korszerű hadseregben csak eszméletlenek, elhagyott

sebesültek és nemtörődők szenvedhetnek fagyást” – állapítja meg a katonaeorvos. Valószínűleg itthon a fűtőtest mellett, mert a kintieknek már az első hideg beállta után nem volt ilyen illúziójuk. Fagyásnál az anaerob gyógyszerum adása akkor korszerű volt, ami sajnos a demarkációs vonalon történő amputációt nem tette feleslegessé. Meglepő, hogy Lippay-Almássy főtörzsorvos mindig korszerű hadseregről beszél, a 2. magyar hadsereget értve alatta. Tehát korszerű anodyna a dionin, morfium és scopolamin kombinációja, míg a németeknél a SE, vagyis a scopolamin, Eucodal és Ephetonin keveréke volt használatos, főleg szem-, gerinc- és heresérülteknél, a shock kivédésére. Műtéteknél Evipan csak a hátszágban használható, a chloraethylaether azért előnyös, mert gázmérgezeteknél is alkalmas a műtéti altatásra. Hogy mindez a gyakorlatban miképp történt, talán akadnak még emlékezők.

Az első Hetilap-beli „levél a szovjet arcvonalról” Mező Péter doktor tollából származik, az 1941, nov. 22-i számában. Aránylag tényközlő, korrekt írásnak mondható. Hogy a Szovjet kezdetben orvoshiánnyal küzdött, nem volt „hadititok”. Mező dr. főleg a hároméves felcserképzésről számolt be, a felcserek megtanulták a vércsoport-meghatározást, orvosi irányítás mellett intravénás injekciót is adtak, kitűnően értettek a védőoltásokhoz, elsősegélynyújtáshoz, kisebb sebészeti műtéteket maguk is végeztek, a nagyobbaknál segédkeztek. Az ápolónők kétéves tanfolyamot végeztek. „A vetéléseket illetőleg az új szovjet teljesen a mi álláspontunkra helyezkedett, okulva a múlt szomorú tapasztalatain s csak a legszigorúbb feltételek mellett engedte meg a művi vetélést az orvosoknak és intézeteknek.” A szovjetellenes propaganda az ellenkezőjét állította, így az első levélíró közvetlen fel. Amit a higiénés viszonyokról ír, az már inkább élményei alapján nem a korábbi kliséket idézte a hadiállapot jellemzője. Hogy angol WC-t nem talált a falvakban, azon sem lepődhetett meg. Ismervén az alföldi falvak „csatornázottságát”. Hogy szegénységet tapasztalt, de hol nem Közép- és Kelet-Európában? A Milkó Vilmos szerkesztette melléklet, Az Orvosi Gyakorlat Kérdései 31. számában Vámosy Zoltán professzor, az Orvosi Hetilap felelős szerkesztője összefoglaló cikke: a „Háborús gyógyszerrendelés.” Takarékoságra int, s az egyes külföldről importálható alapanyagoknak lehetőleg hazaival való helyettesítésére. Nem a perui balzsamra gondolunk, amely szintetikussal pótolható.

De pl. bismuth ne kerüljön kenőcsökbe, porokba (talcum, dermaforin megteszi helyette), mert a lues-therápiában nélkülözhetetlen. A chininsókat nem szabad influenzára pocsékolni, a maláriakezelésre kell fenntartani. Noha az atebtrin és a plasmochin már azt is pótolja. A digitalis hiánycikk, cardiacumok helyette: leandin, meriandrin, scillaren és adonis vernalis infusuma. A

glycerint jóformán teljesen felhasználja a hadiipar, noha a hadseregnek van nitroglycerinje, értágítóként mégis inkább a theobromin, theophyllin és papaverin részesüljön előnyben. A nitroglycerin csak ultima ratio. A tengelyhatalmak krónikus kénhiányban szenvednek, így a sublimat helyett chlorogenium-oldatot használjanak fertőtlenítésre. Az országot Insulinhiány fenyegeti, így elsősorban a diéta, valamint a synthalin B és glykokinin tartalmú növények (kelkáposzta, babhéj) részesüljenek előnyben. A legmegdöbbentőbb, amit a kötszerhiányról ír. „Az orosz gyapotszállítás elmaradásával kormányintézkedésre van szükség, hogy kórházaink minimális vatta szükségletéről gondoskodás történjék. Takarékoskodjunk tehát a legnagyobb mértékben a vattával, s ott ne használjuk, ahol okvetlenül nem kell, vagy pótoljuk papírvattával, például merevítő kötésben. A mullpólyákat ne vágjuk át a leszedés megkönnyítésére, hanem fejtsük szépen le, a beteggel vagy ápolójával mosassuk, vasaltassuk ki és felgöngyölve használjuk újra.” Fialat falusi orvos koromban hasonlókat látva nem gondoltam, hogy utólag ezt az Orvosi Hetilapban is olvasni fogom egyszer.

Az 1942 volt a véres hídfőcsaták éve. Bollobás Béla repülő orvos-főhadnagy írása: „Tapasztalatok az első légiszállításokkal kapcsolatban.” A Savoia 75-ös típusú volt a magyar hadseregnél a kimondottan sebesültszállító gép. Az első szállítmány 1941. október 5-én érkezett a budaörsi repülőtérre. Felszállás előtt a betegeket jól kell előkészíteni. A szédülés és hányinger mérséklésére nautisan-forte kúp adása célszerű, ideális a dolantin-injekció, fájdalom, szédülés és fázás egyidejű megszüntetésére, mert 4 ezer méter magasban mínusz 11 C fok van, ha a légszomjra oxigént kapnak, a fázás is csökken. Elsősorban a szaksebészeti beavatkozásra szorultakat (állkapocs-, szem-, arcsérültek) szükséges repülővel szállítani. Azt is jó lenne tudni, végül hány sebesült került haza légiúton.

Kevésbé objektív Dajbukát Jenő doktornak a „Szovjet-orosz egészségügyi viszonyok” című kétrészes cikke. Az orvos még az osztályharcok idején sem lehetett annyira „osztályidegen”, hogy közel 10 ezret likvidáljanak közülük. Dajbukát hivatalos kimutatásra hivatkozik, de hogy hol és kitől olvasta, arra nem tartja szükségesnek kitérni. Ismerjük Illyés remek oroszországi útijegyzeteit, vagy a szovjetofilnek éppen nem nevezhető André Gide beszámolóját (utólag a Sík Endréét), persze hányan olvashatták Illyés könyvét akkor? Nem a közlegények, hanem a tiszték. Nehezen ítélnélhető ma már meg az ehhez hasonló cikkek hatása, ami azért megtévesztő, mert sok benne a találó megállapítás. „Az orosz a világ legtürelmesebb sorbanállója. Nem tolakszik, nem zúgolódik. Talán megszokta az évtizedek alatt.” Hogy a dr. jelzést 1926-ig nem használták. Magánorvos nem

volt. Minden orvos az államtól kapott fizetést, havonta 350 rubelt, amely minden öt évben havi száz rubellel emelkedett. Az orvosképzésről sokkal részletesebben ír, mint korábban Mező dr. Megemlíti, hogy az orvosoknak az utolsó két tanulási évben angol, francia, német nyelv valamelyikéből is kellett vizsgázni.

De figyeljük csak, hogy oldódik a kezdeti elfogultság. Nyilván a forradalomnak voltak orvosáldozatai, de azóta sem olvastam, hogy a kulákok módjára kollektíve büntették, számolták volna fel őket.

A medikusok „az ötéves tanfolyam elvégzése után államvizsgát tettek. A vizsgák másfél hónapig tartanak. Mindenkinek egy más egyetemről jövő bizottság előtt kell vizsgáznia, úgyhogy eleve kizárták az elfogultságot és a protekciót.” Az orvosi ellátás ingyenes, a himlő, diftéria és tífusz elleni védőoltás kötelező. Sok a maláriás, trachoma is akad, az előbbit Atebrinnel kezelik. Különösen a Dnyeper árterületén.” A szovjet a legtöbb vidéki kastélyt üdülőnek, szanatóriumnak, kórháznak használta fel. Természetesen itt alkalmazkodniuk kellett a meglévő helyzethez, úgyhogy ezek nem mindenben felelnek meg céljuknak ... Más országgal alig voltak az orvosoknak kapcsolataik. Külföldi szaklap csak egyes intézeteknek járt. Nagyorosz nyelven megjelenő, cyrill betűs orvosi lapjaik vannak, az orvosi könyvek is ugyanilyenek. Elzárva a világtól sok mindent újból felfedeznek, vagy módosítanak.” A tervgazdálkodásban megnőtt a városok száma és lakossága. Ennek megfelelően a lakások túlszűfoltak. Talán a kétrészes cikk végére érve a kép egészen más. Elképzelhető, hogy a „kiirtott” orvosok száma valamelyik propagandakiadványban szerepelt. De amit a saját szemével látott, nem mondható manipulált túlzásnak. Több beszámoló nem is jelent meg az Orvosi Hetilap háborús éveiben. Legalábbis a Szovjetunió egészségügyéről. Így állhatott aztán elő az a furcsaság, hogy az 1943-as évfolyamban ötrészes sorozat jelent meg, a „Fehér ember élete a forró égöv alatt”, Scheitz László dr. tollából, aki hosszú időt töltött az akkori Belga-Kongóban. Az orosz hómezőkön szenvedő katonáknak nem lett melegük ettől. Ha ugyan eljutott akár néhány orvoshoz is. Ugyanis: ott pedig a forróságtól, szomjúságtól, rovaroktól szenved az európai ember. De hogy a voronyezsi nagy áttörésnél hányan fagytak meg, mennyi muszos pusztult el, mik voltak a hadisebészet legfőbb gondjai, arról egy szót sem olvashatunk.

Sajnálatosan láthatunk viszont kivonatot a 48. számú hírhedt hadparancsból, amelyben a hadsereg parancsnoka nem kisebb képtelenséget állít, mint hogy a „2. honvéd hadsereg zöme hazatért, hogy felkészüljön új feladatokra.” A hadtörténet azóta tisztázta, mily csekély töredéke tért csak haza, vagyis a 180 ezer katonából és 20 ezer munkaszolgálatosból álló hadsereg, azaz a kilenc

könnyű hadosztály és egy páncélos hadtest gyakorlatilag megsemmisült.

Kétségtelenül olvashatók szócikkek is. Ilyen Vizkelety Gyula orvos-főhadnagy: „Lövedékek és fémszilánkok műtéti eltávolítása”, szűk fényrekeszsel történő átvilágítással a bőrön a vetülete könnyen megjelölhető. Matolcsy Tamás egyet. m. tanár pedig írt a „különböző mozgatható műkezek alkalmazásáról.” Tűrhető protézis készíthető a Sauerbruch-féle műtét után, amikor a hajlító és feszítő izomnyalábba készített bőrcső mozgása révén direkt mozgathatók a protézis ujjai.

Szeretném „provokatíve” hangsúlyozni, mindezek a szakmai és politikai beszámolók messze elmaradnak az első világháborúról írottak mögött. Pedig az első világháború sokkal inkább mögöt-tünk van, történelmileg. Talán élnek még idősebb kollégák, akik avatottabb tollal folytathatják, vagy kiegészíthetik múltunk legsötétebb orvostörténeti fejezetét.

A Don-kanyarig és vissza – már akiknek sikerült a hazatérés. Hogy illetékes orvosi hírek maradjanak a második (remélhetőleg az utolsó) világháborúból.

IX. fejezet

ORVOSI FELSŐOKTATÁS

Pázmány Péter és az egyetemek
A művészeti anatómia oktatásának múltjáról
A kolozsvári egyetem elfelejtett évei
A szegedi egyetem első orvostanárai

DEBRECEN ORVOSTÖRTÉNETÉBŐL ÉS A DEBRECENI ORVOSI FELSŐOKTATÁS TÖRTÉNETÉBŐL

Török József debreceni kinevezése
A debreceni orvusképzés kezdete
Debreceni orvosprofesszorok a kezdetektől 1956-ig
Egy szomorú dátum ismeretlen dokumentumai
1922-ben alakult meg a Debreceni Orvosegyesület
Benedek László élete és munkássága
Orvostörténelem a Debreceni Orvostudományi Egyetemen
A debreceni egyetem Anatómiai, Szövet-és Fejlődéstani Intézetének története:
könyvismertetés
1922-ben alakult meg a Debreceni Orvosegyesület

Pázmány Péter és az egyetemek

Az ellenreformáció és az irodalom óriása nem kis részt egyetemalapítása révén él a köztudatban. Pedig a Budapesti (1944-ig Királyi) Tudományegyetem csak 1921–1949 között viselte a nevét. Az anyaintézmény 1635-től datálódik, amikor a zseniális bíboros a saját vagyonából az akkor ideiglenes primási székhelyen: Nagyszombatban megalapította a teológia és bölcsészeti fakultásból álló univerzitást.

Mintául a gráci csonka egyetem szolgált, ahol ő maga korábban tanároskodott. A steyer intézményt I. Ferdinánd fia, Károly főherceg alapította 1584-ben, pontosabban XIII. Gergely pápa hozzájárulásával a gráci jezsuita kollégium „universale studium” statust kapott, ahol hitvitázó pap-tanárokat képeztek ki a terjedő protestantizmus visszaszorítására.

Noha Pázmány Péter anyagi lehetőségeit tekintve nem versenyezhetett egy Habsburg főherceggel, mégis ragaszkodott legalább két kar létesítéséhez. Igaz, ahogy Győry Tibor írja kartörténetében, a magyar bíboros ugyanúgy küzdött a reformáció ellen, akár osztrák kollégái, a kétségtelen hasonlatosságok mellett azért a különbségek is szembeötlőek. Így a nagyszombati egyetemet jóval hamarabb egészítették ki a még hiányzó orvosi, valamint jogi fakultással.

Hogy ez még Pázmány életében nem sikerült, annak több oka volt. Egyrészt s főképpen ez a nagy államférfiúi adottságokkal rendelkező főpap már az alapítás évében elhunyt, másrészt a Szentszék magatartása szintén fékezőleg hatott. A jezsuita rend római generálisa, Mutio Vitelwtschi 1635-ben azt írta Pázmánynak – szinte a halálos ágyán –: „Barberini bíbornok jól tudja, hogy Magyarországon a jogi és orvosi hivatásra nem minősítenek, ám ennek különösebb szüksége nem is látszik fennforogni, mert hiszen számos akadémia hagyatott már jóvá és nyert megerősítést, amelyben sem jogi, sem orvostudományi doktorok nem képeztettek.” Vagyis várjunk vele még, egyelőre semmi szükség Lajtán inneni egyetemre.

Barberini érvei mellett súlyosan esett latba az anyagi források kimerülése. Pázmány 100 ezer forintja hamar elfogyott, az uralkodói költségvetésből pedig nem számíthattak támogatásra. Ugyanis az orvosi fakultást fűvészkert, laboratóriumok (olyan-amilyenek), megfelelő betegágyakkal rendelkező kórházak nélkül lehetetlen lett volna felállítani, márpedig ez jelentette a legnagyobb anyagi megterhelést.

A helyzetet még nehezítette, hogy az akkori pápa, VIII. Orbán, mint a Habsburg ház kérlelhetetlen ellensége, a közvetítők miatt sem rokonszenvezett a kiváltságok megadásával. Tény,

hogy Pázmány elővigyázatosságból az uralkodótól már előzetesen megszerezte a privilégiumos oklevelet, így a Szentszék sem tagadhatta meg a jóváhagyást, s 1635. november 13-án megnyílhatott a kétfakultásos egyetem, jó félesztendővel az alapító halála után. Eszmei hagyatékából a folytatást az utódai kiolvasták. Lósy Imre és Lippay György primás magánvagyonukat végrendeletileg a jogi karral való kiegészítésre írták.

Jurisprudentiával 1667-től bővült a nagyszombati „Pázmaneum”, már csak az orvosi fakultás hiányzott. A csak szó itt nagyon idézőjelbe kívánkozik, mert magánpénzből ugyan lehetett volna beindítani, de hosszútávon működtetni aligha. Pedig a kétségbeejtő közegészségügyi körülmények megkövetelték volna. A magyarbarátsággal igazán nem vádolható Kolonics Lipót primás szintén sürgette már 1689-ben a felsőoktatás teljessé tételét. „Az új egyetem felállításával a községek, városok és falvak sok ezer magasabb és alacsonyabbrendű népe kellően tanult orvosokat kap egészségének megtartására, mert most olyanokkal kell megelégednie, akik másutt nem kellene, de elegendő tapasztalatuk sincsen és Magyarországra jönnek, hogy itt sok temető megtöltése árán, gyakorlatilag tanuljanak valamit.”

A magyarországi ifjak nyugati egyetemeken szereztek oklevelet, s ami csodálatos, - többnyire hazajöttek. A Habsburgok hatáskörében levő egyetemek a protestánsoknak doktorátusi helyett csak a licenciátusi fokozatot adták meg, ezért a németalföldi, svájci és angol egyetemek a kálvinistáknak, a szászországiak a lutheránusoknak biztosítottak ösztöndíjakat. A protestáns főurak sem zárkóztak el peregrinusi feltételek pénzügyi biztosításától, így az ország szűkös orvosi ellátását külföldi egyetemek biztosították.

Sajátságos helyzet alakult ki a Felvidéken. Fischer Dániel Késmárkon, Moller Károly Ottó (a magyar Hippokratész) Besztercebányán tartott fenn orvos-előképző magániskolát. Hallgatóik többnyire Halle/Saale egyetemére vándoroltak, ahol hamar megszerezhették a megfelelő képesítést, illetve oklevelet. A diplomahonosítást 1723-tól Pozsonyban végezték, s kialakult egy szokásjog, amely aztán a hazai orvos-utánpótlást biztosította. Mindazok, akik később a medicinális fakultás felállítását szorgalmazták (pl. Perliczei János Dániel, Markhot Ferenc), Pázmány szellemében cselekedtek. A megvalósításra azonban még várni kellett.

Szerencsére Mária Terézia elég sokáig uralkodott, valamint elég okos volt ahhoz, hogy a németalföldi eredetű van Swieten udvari főorvos tanácsait megfogadja. Ennek következménye lett 1770-ben az egységes egészségügyi jogszabály, a „Generale normativum in Re Sanitatis” birodalmi bevezetése, illetve Nagyszombatban végre az orvosi karral való kiegészítése. Összesen

öt tanárral, de abban a korban a többi egyetemen sem voltak többen. Hét esztendeig szűkösködött az esztergomi primácia 1543 óta ideiglenes székhelyén a pázmányi alkotás.

A botanikus kert kisterületűnek, a város részéről a hullaszállítás az oktatáshoz elégtelennek bizonyult, ezért 1777-ben Budára, majd 1784-től véglegesen Pestre költözött a négy fakultás orvosi része. Az alapító nevét csak a Habsburgoktól való függetlenség után, 1921-ben vette fel és viselte 1949-ig. Utána a homlokzatra Eötvös Loránd neve került, az orvosi kar pedig önállósult.

Majd 1996-tól Semmelweis Orvostudományi Egyetem lett. Az orvostörténészek mindig kihangsúlyozták az alapító érsek érdemeit. Bethlen Gábor kortársáét és méltó társáét, aki ezzel is szívén viselte hazája sorsát.

A mai Pázmány Péter Egyetem szintén jogutód, azonban valamennyi hálával gondol egyik legnagyobb univerzitási „honalapítóra”.

A művészeti anatómia oktatásának múltjáról

Tellyesniczky Kálmán professzor írta a következőket: „nálunk soká volt tétlenség e részben, míg külföldön az orvosok 3–400 év óta üzik a művészeti boncolást és egész sereg, a művészet céljait szolgáló tankönyv látott napvilágot, hazánkan csupán az 1897/98-iki tanév óta van szerencsém a magyar művészeknek a boncolási intézet falai között rendszeresen előadni. De jobb későn, mint soha...” – állapította meg hiánypótló munkájának az elején (16). Valóban, míg pl. spanyol földön 1588-ban (2), a franciáknál száz évvel később (20), Itáliában 1618-ban jelent meg az első ilyen tárgyú tankönyv (5), addig a monarchiába tagolódott Magyarországon csak a millenniumi nagy számvetés hívta fel hiányára a figyelmet.

Képzőművészeti oktatásunk szintén megkésett. Az első intézet, az Eötvös József elképzelése alapján 1871-ben megalakult „Országos Magyar Kir. Mintarajziskola és Rajztanárképző” igen kiváló tanári kart tudhatott a falai között (6). A plasztikai disziplínákat a szobrász Izsó Miklós, az architektúrát Schulek Frigyes, a rajzot és piktúrát Székely Bertalan adta elő, a képeire jellemző szakmai felkészültséggel. Az alapot a „festészeti bonctanra” helyezte, több száz rajz, valamint egy három kiadást megért anatómiai munkája tanúskodik róla (14). Nagyon érdekes a festő Székely Bertalan és az anatómus Tellyesniczky könyvének összevetése. Az előbbinél inkább a bonctani ismeretekre, az utóbbinál a test szerkezetének művészettörténeti megjelenítésére esik a hangsúly. Az „Egri nők” hősiességének képi megörökítőjénél a nagy reneszánsz mesterek (Leonardo, Michelangelo, Raffaello) neve nem fordul elő, míg a bonctan hivatásos professzora a görögök mellett főleg rájuk hivatkozik.

Az 1868-as születésű Tellyesniczky Kálmánt 1891-ben avatták a fővárosban orvosdoktorrá (8). A morfológia, a mechanika, valamint a művészetek iránti érdeklődése korán kezdett kibontakozni, ezért nem meglepő, hogy medikus éveiben a Mihalkovics Géza professzor vezetése alatti I. sz. Anatómiai Intézet egyik legszorgalmasabb mikroszkópizálója (13). Mihalkovics mester külön értékelte benne a fejlődéstan iránt érdeklődőt. Már 1895-ben nagy feltűnést keltett „A gyíkhere szöveti szerkezetéről” szóló, önálló kutatáson alapuló dolgozata (1), amelyben megállapította, hogy a regeneratív szabályos és a degeneratív szabálytalan sejtekből álló folyamatok váltogatják egymást. A millennium évében az intézet első tanársegédje lett, majd boroszlói tanulmányútja során a paraffinbeágyazás mellett az ún. „lemezmodellezést” is elsajátította, amely a legapróbb szervek lemezesen készített, mulázsszerű felnagyításával az embrionális

szövetek vizsgálatára igen alkalmas volt. Born professzor boroszlói intézetében találkozott először a tudomány szolgálatába szegődött művészetekkel. Hazajövele után az artistikumokat különösen kedvelő, az illusztrálást maga is magas szinten művelő Thanhoffer Lajos tanár, valamint Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter javaslatára a 1897/98-as tanévtől, tehát éppen száz éve kezdte előadni Tellyesniczky Kálmán a mintarajziskola növendékeinek is a művészeti bonctant. Hullákon, az Anatómiai Intézetben demonstrálva. Nyugaton ugyanis Leonardo, illetve Vesalius óta kötelező volt a kadaverrel való direkt kontaktus, nálunk viszont csak a hullaházba járás negyedszázada alatt.

Az 1899-es dátum fontos határkö Tellyesniczky életében. Ekkor hunyt el szeretett mestere: Mihalkovics Géza, ugyanezen évben az általános szövettan és szövettani módszerek tárgyköréből magántanárrá habilitáltak. Az I. sz. Anatómiai Intézet élére méltán került ifj. Lenhossék Mihály, míg a II. sz., 1902-től Táj-anatómiai és Szövettani Tanszék igazgatója Thanhoffer Lajos lett.

Közben az artistikai stúdiók fellegvára az Andrássy úti palotában (a mai helyén) felvette az Országos M. Kir. Képzőművészeti Főiskola nevet (10). Grafikai tanszékkal bővült, de a művészeti anatómiát 1922-ig Tellyesniczky tanár adta elő. Említett könyvével párhuzamosan megírta „Az emberi test szépségéről” szóló monográfiáját (15). Az orvosi fakultásnak a művészetek iránti elkötelezettségét erősítette Thanhoffer tanár három szépen illusztrált tanulmánya az anatómia és divat kapcsolatáról (18).

A szépművészetek társprofesszora 13 előadásban foglalta össze a bonctani tudnivalókat. Műtörténeti tájékozottsága lenyűgözte a hallgatókat. Nemcsak az ókort és a reneszánszt, de a közel-kortárs impresszionistákat is jól ismerte. Szerinte, kissé szó szerint értelmezve „az impresszió tökéletességén múlik nagyrészt a művészeti alkotások tökéletessége” (16). Ez akkor egyáltalán nem volt közhelyszerűen elfogadott, noha az impresszionizmus ennél jóval több. Megfogalmazta a funkcionális anatómia fontosságát, „a művészre az egyes izmok működésének ismerete kiválóan hasznos, mert ezzel a testben a mozgást és életet is hívebben ábrázolhatja. „Az izmokat a pólyák „feszés trikó” módjára veszik körül (16). Az erek kirajzolásának nincs nagy jelentősége, ám aki érzékelteti, helyesen körvonalazza. Pl. az egyik sevillai híres feszületen a halott Krisztust duzzadó erekkel festette a művész. Kétszeres képtelenség. Egyrészt a kivérzett testnek eleve nem lehetnek erősen előtűnőek az erei, másrészt a felemelt karok visszerei még egészséges élő embernél is kiürülnek. Márpedig a Megváltó kétoldalt kifeszített végtagokkal függ a szimbólummá vált kínzófa vízszintes kis gerendáján.

Az igazgató művész, Székely Bertalan tanácsára centiméterekben határozta meg a különböző korú és nemű egyének testarányait, valamint az ízületek forgási pontjairól leírt átlagos távolságait. Az egyik legnehezebb művészi problémát, a kéz helyes megrajzolását szintén Székely Bertalan ábráin mutatta be. Nem a „direktor iránti kötelező tiszteletből”, de ezzel a kérdéssel nálunk ő foglalkozott a legbehatóbban. A szép hattűnyakat természetesen Botticelli Simonettáján demonstrálta. A gyönyörű kifejező szemeket a reneszánsz óriások fölülmúlhatatlan képein, mert egyedül az ember sajátja, hogy a pillarésen át nemcsak az átlátszó szaruhártya, de a szemgolyó szivárványhártyája is érvényesül. Hivatkozik a tévesen angolnak tartott Donders megállapítására, akinek Darwin hívta fel a figyelmét arra, hogy a távolba merengő tekintetek divergálnak, így különböző oldalról nézve mindig szembe találjuk magunkat velük. A könyv természetesen tele van leonardói és michelangelói grafika-csodákkal.

Tellyesniczky 1900-ban átkerült a Thanhoffer vezetése alatti II. sz. anatómiai, egyre inkább szövettannal foglalkozó intézetébe. Majd 1906-ban a hisztológiai fixálás terén végzett német nyelvű közleményei alapján ny. rk. tanári kinevezést kapott (17). Számára kedvező időben, mert három év múlva művészetpártoló főnöke ugyan eltávozott az élők sorából, ám így a Thanhoffer helyére szintén eséllyel pályázó würzburgi Sobotta proszektorral szemben ő kapta meg a tanszéket (7). Hogy hagyományos boncolás terén se „érje szó a ház elejét”, 1913-ban Reinke nyomán kiadott egy tankönyvet (11), valamint Toldt bécsi tanár fordításos anatómiai atlaszát (17).

A Képzőművészeti Főiskola életében 1922-től Réti István és Lyka Károly reformot vezetett be. Az anatómiát ettől számítva 1944-ig a művésznek sem jelentős Pécsi-Pilch Dezső oktatta (3). Főleg Sobotta plasztikusan ábrázolt színes atlasza, illetve Tellyesniczky tanár könyve alapján.

Minőségi változást 1945 után Barcsay Jenő kinevezése jelentett. Művészeti anatómiájának első kiadása 1953-ban jelent meg. Az igazán autentikus Lyka Károly a következőket írta róla: „Ebben a nagy műben kezdet fog egymással a tudomány és művészet. A szellem e két hatalmas motorja egyesül itt, hogy megvilágítsa a természet legszebb remekművének, az emberi testnek formarendjét. Évezredek át ez volt a művészet legnemesebb becsvágyának tárgya, mert hiszen az embert érzi át legbensőbbben.” (4) A bevezetőben Barcsay mester külön kihangsúlyozta Székely Bertalan, valamint Tellyesniczky Kálmán munkásságának jelentőségét.

Az idő azóta bőségesen igazolta Lyka Károly minden szavát. Barcsay művészeti anatómiájának különböző nyelvű példányszámait csak a szakácskönyveké múlja felül. Schider professzor híres művészeti rajzgyűjteménye 177 illusztrációs oldalt tartalmaz, abból 70 a grafikai

mesterdaraboké (17). Az 1957. évi harmadik kiadásba a szerző 16 Barcsay-rajzot választott be, Leonardo, Michelangelo és Vesalius (Calcar) művei után a legtöbbet. Ezek a tények önmagukért beszélnek.

Egy évszázad alatt elértünk a csúcra, amelynek első impulzusát a Székely-Tellyesniczky kettős adta meg. Barcsay művével, illetve a Kiss-Szentágothai-féle atlással jelen vagyunk a könyvvilág kirakataiban.

Anatómiai kiadványokban szerencsére még mindig „nagy hatalomnak” számítunk.

IRODALOM: 1. A. M. T. Akadémia III. osztályának 1894. nov. 19-én tartott üléséről. – 2. Arphe, Juan de: *Varia commensuracion para la escultura y arquitectura*, Sevilla, 1588. – 3. Barcsay J., László Gy. szóbeli közlése. – 4. Barcsay J.: *Művészeti anatómia II. kiadás előszava*. Corvina. Bp., 1955. – 5. Berettini: *Tabulae anatomicae*, Róma, 1618. – 6. Genthon I.: *Az új magyar festőművészet története*. Bp., 1935, 95. old. – 7. Győry T.: *Az orvostudományi kar története, 1770–1935*. Bp., 1935. 730. old. – 8. Hőgyes Emlékkönyv. Bp., 1896. – 9. Kiss-Szentágothai: *Az ember anatómiájának atlasza I–III. Medicina*. Bp., 1976. – 10. *Művészeti Lexikon II. Akadémiai*. Bp., 1966. – 11. Reinke – Tellyesniczky: *Az emberboncolás tankönyve* Universitas. Bp., 1913. – 12. Schider, F.: *An Atlas of Anatomy for Artists* (Dover Publications). New York, 1957. – 13. Szállási Á.: Tellyesniczky Kálmán (1868–1932). *Orv. Hetil.*, 1978. 119. sz. 2827–2828. – 14. Székely B.: *Festészeti bonctan*. M. K. Mintarajziskola. Bp., 1892. – 15. Tellyesniczky K.: *Az emberi test szépségéről*. Eggenberger. Bp., 1900. – 16. Tellyesniczky K.: *Művészeti boncolástan*. Eggenberger. Bp., 1900, 16. old. – 17. Tellyesniczky K.: *Zur Frage der Messerstellungen beim Scheiden der Paraffinobject* *Zeitschrift für w. Mikroskopie*, Band XVIII, 1901. 20–21. old. – 18. Thanhoffer L.: *Anatómia és divat*. KMTT. Bp., 1901. – 19. Toldt – Tellyesniczky: *Anatómiai atlasz I–VI*. Bp., 1912. – 20. Torteбат: *Abregé d’anatomie accomodé aux arts de peintre et de sculpture*. Paris, 1688.

A kolozsvári egyetem elfelejtett évei

Az európai egyetemek közül nem egy a múltban úgy cserélt hazát, hogy az alapintézmény nem hagyta el eredeti helyét. Elég csak Strasbourg, Prága, Lemberg és Dorpat orvosképző univerzitásának példájára utalnunk. Közéjük sorolható a jóval fiatalabb kolozsvári fakultás is, legalább annyira bonyolult történetével. A patinás strasbourgi példánál maradván ma már senki nem vitatja, hogy a könyvkiadás nyugati bölcsője végül francia lett, miként azt sem, hogy 1870-1918 között a német medicina egyik fellegvára volt. Erre az időre esik a Királyhágón túli orvosképzés első szakasza, a Monarchián belül, magyarul. Visszatérve az elzászi egyetemre, itt tanított akkor az anatómus Waldeyer, a patológus Recklinghausen, a fiziológus Goltz, a laboratóriumi vizsgálatot megteremtő Hoppe-Seyler, s a két belgyógyász óriás: Boas és Naunyn. Egyetemes jelentőségük a francia-német megbékélés előtt sem lehetett kérdéses. Ugyanígy nyilvánvaló, hogy az egyetemi rangra emelés után (11) jórészt a kolozsvári fakultás biztosította a budapesti professzori utánpótlást, amelyet Jendrassik Jenő, Hőgyes Endre, Fodor József, Balogh Kálmán, Genersich Antal, Klug Ede, Bókay Árpád, Kenyeres Balázs neve fémjelez. A lista korántsem teljes. Az állami státus későbbi megváltoztatásától függetlenül tehát ez a fejezet a magyar orvostörténet szerves része, miként a románoké is, ahogy Izsák Sámuel professzor hiánypótló munkájában összegezte (9). Az első világháború befejezése után új helyzet állt elő: Románia a győztesek oldalán került ki a küzdelemből, s 1918. december elsején a gyulafehérvári gyűlés kimondta Erdély csatlakozását a román királysághoz (4), de még élt a remény, hogy a kolozsvári egyetem „a magyarok birtokában marad.” Így nyilatkozott 1919 tavaszán N. Iorga, az óriási tekintélyű román történész.

A helyzet azonban 1919. június 30-ra megváltozott, Kormányzótanács az 7609. sz. rendelet alapján határozatot hozott az I. Ferdinand román királyról elnevezett egyetem megszervezésére, amelyet 1920. február 1-jén, tehát jóval a trianoni döntés előtt, ünnepélyes keretek között felavatták (4). A Magyarországra áttelepült professzorok helyére főleg Párizsból meghívott román és francia tanszékvezetők kerültek. A Királyhágón túli magyar orvosokat a Szegedről 1922-ben Kolozsvárra visszaköltöző Veress Ferenc bőrgyógyász tanár igyekezett összefogni. Tovább működött az Erdélyi Múzeum Egyesület Orvostudományi Szakosztálya, elnöke a már említett Veress Ferenc, titkára az ortopédsebész Koleszár László tanár lett.

Szakosztályi lapjukat: az Értesítőt két évente újra kiadták, a különböző városokban kongresszusokat rendeztek, referátumaikat kötetekben jelentették meg.

Az anyaországból is meghívtak egy-egy előadót, pl. az 1934-es brassói vándorgyűlés keretében tartott összejövetelre Huzella Tivadar professzort, aki mikrokínematográfiai filmbemutatóval demonstrálta a kísérletes biológiai kutatás újabb eredményeit (2). Az új rezsim iránti lojalitásukat mindig hangsúlyozták, minden politikai utalást gondosan kerültek, szakosztályi életük ezért vált – ha nem is zavartalanná –, de elviselhetővé. A brassói vándorgyűlésen egészségügyi plakátkiállítást mutattak be, az egyes országokét pontozva. Az első helyre Csehszlovákia került, mert a – kitűnő színvonal mellett – a nemzeti kisebbségek (német, magyar) nyelvén is feltüntették a szöveget.

A negyedik vándorgyűlést 1938-ban Tordán tartották, a következőre 1940-ben került volna sor, de közbeszólt a történelem. Németország és Olaszország külügyminisztereinek vezetése alatt a 2. bécsi döntés Észak-Erdélyt a Székelyfölddel és Kolozsvárral együtt Magyarországnak ítélte (10), amelynek következtében a magyar államvezetés már 1940 októberében újjászervezte a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemet. Ezzel Szeged régi álma is végleg valóra vált: az egyetem nevet változtatva ott maradt.

Az egyes intézetek átvétele jegyzőkönyvileg történt. Az EME Orvosi Szakosztályának elnöki tisztét Koleszár László töltötte be, mellette a főszerep Gyergyay Árpád fül-orr-gégész tanárnak jutott. Mindketten végig kitartottak.

Az akkori magyar kormány, élén gróf Teleki Pállal, kitűnő és fiatal gárdát nevezett ki a régi-új kolozsvári egyetem orvosi fakultására. Érdekes a neveket felsorolni. A 46 évesen már akadémikus, nemzetközi tudományos elismertségű Miskolczy Dezső került az ideg-elmegyógyászat élére, helyettese a 39 éves Környey István. Gyergyay Árpád fül-orr-gégész professzor a maga 59 esztendejével rangidősnek számított. Ő és az 52 éves Koleszár László képviselte a „kolozsvári folytonosságot.” Az orvosi vegytant Szent-Györgyi Albert egyik tehetséges tanítványa, a 39 éves Annau Ernő adja majd elő. Az erdélyi születésű Berde Károly 49 évesen két státus: a dermato-venerológiai, valamint az orvostörténeti tanszék várományosa volt (3).

Kitűnő tankönyve és etnomedicinai munkája tette nevét ismertté. A közegészségtani tanszék élére a jeles maláriaszakértő Lőrincz Ferenc tanár került. Miskolczy mellett a belgyógyász Haynal Imre lett a fakultás másik meghatározó egyénisége. Érdekes, hogy tanárként amennyire indulatos, politikában annyira megfontolt volt. Kettejüknek köszönhető elsősorban, hogy a falak között nem nyertek teret sem internacionális, sem nacionalista ideológiai szélsőségek. A 46 éves Horváth Béla tanár a szemészetet vezette. Az 1944-es esztendőben dékán volt. E sorok írója még látta Miskolczy

professzornál azt az általa kibocsátott körlevelet, melyben utasítja-kéri a klinikákat: minden üldözöttet, szökevényt, nemzetiségétől és vallásától függetlenül fel kell venni, ha védelemért jelentkezne. Remélhetőleg ez a fontos dokumentum egyszer előkerül majd.

A belgyógyászati diagnosztika tanára a 42 éves kibédi Varga Lajos lett. Egy esztendővel volt idősebb a Szilágy megyei születésű Méhes Gyula, valamint a patológus és kriminológus Haranghy László. Székelyföldinek számított a szülész Páll Gábor, a Dunántúlt egyedül a gyermekgyógyász Móritz Dénes tanár képviselte. A három sebész közül az alig 40 éves Klimkó Dezső az Új Szent János-kórházból, a 41 éves Novák Ernő a Verebélly-klinikáról került Kolozsvárra, míg Koleszár László őrizte a genius loci szellemét. Ami az elméleti intézeteket illeti: az anatómiát a 37 éves Mihalik Péter, a szövet- és fejlődéstant a nála két évvel fiatalabb Krompecher István adta elő. Debrecenből a Went-tanítvány Ludány György alig 33 esztendejével került az élettani, Vásárhelyi János szintén a negyvenes korhatáron belül az általános kórtani és bakteriológiai intézet élére.

Feltűnő a fiatal átlagéletkor, továbbá a szerencsés választás. Többeket az 1944 őszen visszatérő román rezsim is megbecsült, elég Miskolczy Dezső, Haynal Imre, Krompecher István, Haranghy László, Környey István nevére utalnunk. Méhes Gyula Pécssett kapott tanszéket. A felsoroltak valamennyien lassan repatriáltak, katedrára kerültek. Berde Károlynak a „hazai telítettség” miatt nem jutott oktatóintézmény.

Egy egyetem színvonalát a szakmában a publikáció határozza meg. Az egyesületi értesítő rövid átmeneti szünet után 1942-ben újra megjelent, sorrendben már az ötvenedik (5). Szerkesztői: a dermatovenerológus Berde Károly és a hiszto-embryológus Krompecher István.

Tudományos lendületükre jellemző, hogy 1942-44 között nyolc kötetet állítottak össze, főleg a tanítványok közleményeiből. Noha az orvostörténeti tanszéket Berde vezette, a hivatásos historikus a 83. évében járó Pataki Jenő volt. A bőrgyógyász professzornak akadt elég dolga: a kettős tanszék, valamint a szerkesztői munka mellett a kezdő évben a dékáni teendőket is ellátta. Koleszár tanár változatlanul az Orvostudományi Szakosztály elnöke maradt, 1941. március 30-án ebben a minőségben nyitotta meg az első tudományos ülést, az üdvözlő beszédet Berde dékán mondta. Pataki Jenő a régi erdélyi orvoslásról szólt. Az anyaországot Entz Béla képviselte, Genersich Antalról tartott emlékelőadásával. Az első kötet főleg történelmi jellegű, Koleszár László a hazai medicina nagy halottait: Hüttl Hümer, Verebélly Tibor és Kenyeres Balázs emlékét idézte fel. Rövid referátumokban főleg a nőgyógyászok jeleskedtek, ez a magyarázat arra, hogy a Magyar Nőorvosok Lapja 1940–1944 között a kolozsváriaktól alig közölt cikket. Érdekes a nyolc kötet

évenkénti elosztása. Az első, s a legvékonyabb 1942-ben jelent meg, 1943-ra öt, 1944-re kettő jutott, holott a háború mindvégig dúlt.

Az illusztris Értesítő legelső száma még annak idején 1876-ban hagyta el a nyomdát, szerkesztője Hőgyes Endre volt. Ebben ismertette először a labyrinth izgatás és nystagmus közötti összefüggések zseniális felfedezését. Ahogy az Orvosi Hetilap Markusovszky Lajosra, az Értesítő Hőgyes Endrére hivatkozik alapítóként. Aztán ez a páratlan kutatói lángelme 1886–1906 között az Orvosi Hetilapot is szerkesztette. Az Értesítő 52. kötetének redakciója 1943-ban módosult: Berde Károly a főszerkesztői, Krompecher István a felelős szerkesztői feladatokat látta el. A szakosztályi tagok, valamint az intézetek-könyvtárak tiszteletpéldányt kaptak, mások „mérsékelt áron” szerezhették be. Az összeg nincs feltüntetve. Az 52. kötet gyakorlatilag (és kivételesen) Horváth Béla közleményeiből áll. A Szakosztály 1000 pengős Hőgyes Endre pályadíjat alapított. A következő kötet (6) hematológiai tárgyú, de tartalmazza a tudományos ülések rövidített jegyzőkönyvét is. Ebben találkozunk először a később kitűnő urológus és orvostörténész Kótay Pál nevével. Tudományos ülést hetenként tartottak. Az 54. kötet első fele a fejlődéstané: itt jelent meg Krompecher Istvánnak a „Kísérleti ízületképzés” című 45 oldalas nagyszabású tanulmánya, 27 impozáns szövettani ábrával. A tanárok publikálása inkább kivételnek számított.

Az 55. kötetből kiderült, hogy a közegészségtani intézet élére közben Faragó Ferenc professzor került. Inter arma 1943-ban olvashatunk a mell kozmetikai műtéteiről, de háború, hadisebészet, harcigáz-hatás hiányzik, mintha béke volna.

Bugyi Balázs egy laboratóriumi cikkel tartalékos orvoshadnagyként mutatkozott be, a beszercei csapatkórházból. Az 57. kötet Berde professzornak Hőgyes Endre-serlegbeszédével indul. Ez 1944. március 2-án hangzott el. „Lehetne-e ragyogóbb példaképet állítani a megpróbáltatások idején... mint Hőgyes Endrét?” Teszi fel a kérdés, amelyben a válasz is benne van. A Hőgyes-pályadíjat Vereby Károly, a később pécsi anatómus professzor nyerte el. Harctéri sérülésről először Péterffy Pál főorvos (Péterffy Árpád professzor édesapja) számolt be, urológusi szemszögből. Elég későn jelentkeztek az aggódó hangok: „megnehezült az idők viharos járása felettünk... hazánk geopolitikai helyzetének kérlelhetetlen folyamányaként”, írta Berde Károly professzor (7).

A több mint 300 oldalas 58. kötetnél sejthető, hogy nem lesz folytatás. Szokatlanul, az addig főleg tanítványait „futtató” Haynal Imre is megjelentetett két tanulmányt. Egyik „A pajzsgyomirigykiirtás tehermentesítő hatása a szívbetegek keringési rendszerére”, a másik „A

hepatolienális betegségek klinikája.” Őt követték tanítványai: Láng István, Konrády László (társ szerzőként), Szőke Antal, Kelemen László. A további közlemények szerzői még Surján László és Obál Ferenc professzor. Czimmer Anna orvosi vonatkozású néprajzi adatokat közölt Kalotaszegről (8).

Az utolsó háborús év őszén felgyorsultak az események. Románia augusztus 23-án átállt a szövetségesek oldalára, szeptember 12-én megalakult az Erdélyi Magyar Tanács, azt követően az Egyetemi Tanács, amelybe bekerült a rektor Miskolczy Dezső professzor, valamint Haynal Imre dékán. Noha egyikük sem volt Erdély szülötte, a sorsközösség-vállalásért nekik külön köszönetet mondtak. (1). Az egyetem ormáról hamar lekerült a Habsburg király neve, a Magyar Egyetem 1944 őszétől 1945. június 1-ig működött szovjet engedéllyel. Majd Marosvásárhelyre költözött, de annak történetét már megírták az illetékesek (1).

Az 1940-1944 közötti négy szűk esztendő orvosképzés szempontjából eddig tabunak számított. Pedig a professzori gárda emberként és szakemberként egyaránt példát mutatott. Jellemző, hogy többségük nem a magyar kiűritési parancsra hagyta el posztját. Miskolczy professzor szavai szerint „tisztá és igaz emberekkel nyugodtan nézhetünk szemébe a rideg valóságnak”. (12) Aztán Erdély történelmére jellemző „zord idők” jöttek.

A remélt megbékélés küszöbén ideje az elfelejtett évekre stílszerűen szólva sine ira et studio emlékezni.

IRODALOM: 1. A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos és gyógyszerészképzés 50 éve, Bp., Magyarságkutatás Könyvtára, 1996, XVIII, 13. – 2. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Brasovban 1934. augusztus 25–26. napjain, a 13. vándorgyűlés keretében tartott orvoskongresszusának Emlékkönyve. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj., 1935, 51–59. old. – 3. Az Országos Orvosi Kamara orvosi cím- és közegészségügyi adattára az 1942. évre. Nagyvárad, Grafika Nyomda, 1942. – 4. Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos: Erdély Magyar Egyeteme, Erdélyi Tud. Egyesület. Kolozsvár, 1941. 305. old. – 5. Értesítő az Erdélyi Múzeum- Egyesület Orvostudományi Szakosztályának munkájáról. Kolozsvár, 1942. – 6. Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának munkájáról. Kolozsvár, 1943. 126. old. – 7. Értesítő az Erdélyi Múzeum- Egyesület Orvostudományi Szakosztályának munkájáról. Kolozsvár, 1944. 43–45. old. – 8. Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának munkájáról. Kolozsvár, 1944, 153–172. old. – 9. Izsák Sámuel: A román-magyar orvosi kapcsolatok múltjából.

Editure Medicala, Bukarest, 1957. – 10. Magyarország történeti kronológiája. Bp., Akadémiai. 1983, III, 975. – 11. Márki Sándor: M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története, 1872–1922. Szeged, 1922. 34. old. – 12. Szöllősi Árpád: A marosvásárhelyi orvosi és gyógyszerészeti egyetem 1945–1995, Mentor, Marosvásárhely, 1995. 8. old.

A szegedi egyetem első orvostanárai

Feichtinger Sándor esztergomi orvosbotanikus a múlt század nyolcvanas éveiben Szegednek szánta a nagy szorgalommal és szakértelemmel összetallózott növénygyűjteményét, mert szerinte ezt a várost már akkor megillette volna egy orvosdoktorképző egyetemi tanintézet. A Linné szerint rendszerezett több ezres préselt növénykollekció végül a Tisza-parti metropolis múzeumába került, az orvosi fakultás azonban még jó ideig váratott magára. A derék esztergomi tudós atyafi egyetemalapító füstölgése idején (1885) az országnak két orvosi fakultása volt. A fővárosi, amely éppen akkor ünnepelhette volna a pesti partra történt áttelepítésének a centenáriumát; s a kolozsvári, mindössze tucat tanévet tudva maga mögött az egyetemi rang elnyerése óta. Ez utóbbi a kezdő universitási évek küszöbéről olyan tehetséges ifjú tudósgárdái lendített a honi medicina élvonalába, hogy a fővárosi katedrák betöltésénél a kolozsváriak (Hőgyes Endre, Fodor József, Bókay Árpád, Genersich Antal, Klug Nándor) könnyedén szakították át a pesti versenypályázók előtt a kinevezési célszalagot. Az egykori orvossebészi tanintézet a millennium körüli években kezdett méltó klinikai épületekbe öltözködni-költözködni, a befejezés azonban már belenyúlt a világháborúba, s az egyetem életébe belenyúlt a történelem.

A trianoni döntés után az orvosi kar tanárai-tanárségédjei többségükben átkerültek Magyarországra, ekkor jelentkezett értük Szeged városa.

A délvidék szellemi csomópontja már (vagy még) 1907-ben benyújtotta igényét egy orvosi egyetemre, egyelőre eredménytelenül. A vesztes háború és a Tanácsköztársaság bukása után a kolozsvári tanszemélyzet nagy része a fővárosban katedra és oktatási kilátás nélkül szorongott, Szeged pedig az élők emlékezete óta egyetemi város akart lenni, így találkozott a szellem piacán a kereslet-kínálat, és a kompromisszumból új orvosi fakultás született.

Issekutz Béla professzor, az apa-fiú két zseniális Jancsó Miklósról írott szép könyvében meghatódottan emlékezik vissza arra a szeretetteljes fogadtatásra, amelyben a szegediek az új orvostanárokat részeltették. Az egyetem vezető egyénisége kétségtelenül Apáthy István volt, sajnálatosan rövid ideig. A nemzetközi tekintélyű neurohisztológus, Károlyi Mihály erdélyi kormánybiztosa, a megpróbáltatások után csak két évre bírta vállalni a szegedi egyetem és az *Acta Litterarum ac Scientiarum* megindítása körüli bábáskodást, 1922-ben már gyászkeretbe került a neve, szelleme-személyisége azonban mindvégig a legmagasabb mérce maradt. A belorvoslás tanára, id. Jancsó Miklós Purjesz Zsigmond szellemét hozta Szegedre. A maláriakutatásaival és a

maláriaterjesztő szúnyogok biológiai tulajdonságainak a tanulmányozásával jeles nevet szerzett magának. Kolozsvárt 1909 körül a nagytehetségű dermatológus, Marschalkó Tamással közösen már foglalkoztak a szifilisz Salvarsan-gyógyításával, ekkor volt a Lechner-klinika, pontosabban Lukács Hugó alorvos különszobájának lábadozó lakója a költő: Ady Endre. Megfejtethetlen talány, hogy nem titkolt betegségét miért nem próbálták az Ehrlich 606 készítménnyel a legnagyobb óvatosság mellett gyógyítani. Hiszen az Orvosi Hetilap hasábjain szép eredményekről számoltak be.

Az idős, szakállas Jancsó Szegeden főleg a paralízis maláriaterápiájával foglalkozott, intézetében kezdte az arzenobenzol készítmények sejtbéli útját-hatását követni-kimutatni fia, a Tisza-parti egyetem egyik eminens büszkesége. Purjesz Béla a belgyógyászati diagnosztika tanára lett, főleg a cukorbetegség volt az érdeklődési területe. A Jancsó-klinikán kezdte kutatni a tbc bakteriológiai problémáit, a köpetből a Koch-bacilus kitenyésztését Kováts Ferenc, az első szegedi tüdőgondozó megszervezője és a paprikahasítók betegségének a leírója-felfedezője. A világháború második évében két jeles kolozsvári orvostanár dőlt ki fiatalon. A sebész Makara Lajos, szegedi utóda a fővárosból jött golyva- és gyomorsebész Vidakovits Kamill lett, valamint a kiváló dermatológus Marschalkó Tamás tanársegédje, Berde Károly átjött Szegedre, de túl fiatal lévén, a tanszéket Budapestről Poór Ferenc kapta meg.

Poór jeles tankönyvíró, szifilidológus és dermatológiatörténész volt, intézete a katonakórház egyik barakképületében indult 60 príccs és 40 darab könyv összes felszereléssel, apja híres könyvtárát a klinikának ajándékozta, a korszerű épületet főleg ő hajtotta ki. A nőgyógyászat élére a kiváló rákszakértő, szűrőszervező operatőr Kubinyi Pál került, a gyermekgyógyászatra Hainiss Elemér, a szemészetre Ditrói Gábor.

Az elméleti intézetek közül a hajlott korú, de még mindig fiatalos szellemű Lóte József a kórtan tanára, 1927-ben adta át helyét a Rockefeller-ösztöndíjas útról hazatérő invenciózus kutató Jeney Endrének, aki a vészes vérszegénység májkezelésével megelőzte a szerencsésebb (Nobel-díjas) tengerentúli kortársait. Az egyetem első dékánja a kórboncnok Veszprémy Dezső, a fehérvérűség és a bevérzéses agyvelőgyulladás kórszövettanának és a gümöbacillus virulenciájának tekintélyes szakembere volt. A fiziológia tanára, Veress Elemér főleg az izom, az ideg és az érzékszervek élettanával foglalkozott, a sportorvosi vizsgálatok terén is úttörő munkásságot fejtett ki. Rigler Gusztáv közegészségtanász a kolera történetének a szakértője volt, Davida Leó a tájanatómiát tanította; az ideg- és elmeklinikát egy ideig Nyirő Gyula professzor vezette, itt kezdte

tanári pályafutását Miskolc Dezső, Juhász Gyula kezelőorvosa, a szívszorítóan szomorú szegedi poéta patográfiájának mesteri szerzője.

Végül, de nem utolsósorban Issekutz Béla, aki a kultuszminisztériumon keresztül hívta-csalta Szegedre Szent-Györgyi Albertet, a sejtlégzés kutatójának és az ascorbinsav (C-vitamin) izolálójának Nobel-díjas biokémikusát. Issekutz mutatta ki a pajzsmiríghormonnak a központi idegrendszeren keresztül kifejtett anyagcserefokozó tulajdonságát, és az inzulin közvetlen hatását a májra. Ő egyengette ifj. Jancsó útját, szervezőképessége döntően befolyásolta a magyar gyógyszeripar fejlődését.

A fenti összefoglaló-féle nem mentegetőzik a teljességre törekvés hiányaért. Megelégszik a szerény ízelítő látszatával, mert egy részletesebb munka alapos kutatásokat végző orvostörténész feladata.

**DEBRECEN ORVOSTÖRTÉNETÉBŐL
ÉS A DEBRECENI ORVOSI FELSŐOKTATÁS TÖRTÉNETÉBŐL**

Török József debreceni kinevezése

Az első debreceni orvos akadémikus, akinek nevéhez az egyetemalapítás korai szorgalmazása fűződik, érdekes-mód került vissza tanárnak a diákvárosába. Egy fokkal lejjebb, ugyanis eredetileg pesti katedrára pályázott, de II. József 1781. évi türelmi rendelete 1845-ben a protestánsok közül a kálvinistákra még nem vonatkozott (5). A lutheránusokra igen, hiszen Balassa János tanár már évek óta meghatározó személyiség. Török Józsefet, a rendkívül ambiciózus tanárjelöltet a fővárosban kétszer érte kinevezési kudarc. Először 1845-ben, amikor Böhm Károly a törvényszéki orvostan és orvosi rendészet tanára betegség miatt nyugdíjba került, s helyére heten aspiráltak (5). Közöttük az ifjú akadémikus, Török József is. A kettős tanszéket végül – nem érdemtelenül – Rupp N. János kapta meg. A választás tehát érthető, de Török pályázatának elutasító indoklása még a kor szemüvegén keresztül is nehezen érthető: egyértelműen református vallása miatt (6). Másodszor 1846-ban, amikor a dietetikai és makrobiotikai előadások jogát az országos főorvos Stáhly Ignác javaslatára sem kapta meg.

A következő évben aztán elfogadta Debrecen meghívását, ahol 1848 elejétől életének végéig (1894) látta el a Kollégium előadó tanári, illetve orvosi teendőit, a cívisvárosiak legnagyobb meglepésére. Nevét kitűnő munkájával (8) elősorban a balneológia történetébe írta be, de pedagógusként sem volt méltatlan a Hatvani-féle hagyományokhoz.

A felvidéki Alsóváradon született 1813. október 14-én, ahol atyja református esperes-lelkész volt. A gimnázium alsó négy osztályát a selmecbányai evangélikus líceumban végezte. A következő állomás már Debrecen, ahová teológus bátyját követte. Öt esztendő diákoskodott a kálvinista Rómában. Kitűnő tanuló, alapító tagja a kollégiumi Olvasó Társaságnak (1), az önképzőkörök elődjének. Csokonai bővületében szintén versekkel kezdte, amelyek az ifj. Péczely József szerkesztette „Lant” lapjain jelentek meg. Kedvenc tárgya mégis a természetrajz, amelyet Csécsi Imre orvosdoktor oktatott. Maturátust 1835-ben szerzett, a következő évben beiratkozott a pesti orvosi fakultásra, orvostudorrá kozmetikai tárgyú disszertációja (9) alapján 1842 márciusában avatták.

Az év többi részét nyugati tanulmányúton töltötte. Berlinben, július 23-án a nagy Diffenbach igazolást állított ki egy sebészi tanfolyam sikeres elvégzéséről. A következő állomás Párizs, idejét Hőgyes 1842 februárjára teszi (6), bizonyára tévesen. A Ráday Levéltárban található egyik levele 1842. aug. 17-i keltezésű, tehát július és szeptember között lehetett a francia fővárosban. Episzto-

lája prózai, pénzt kér a londoni kirándulás utólagos fedezésére, valamint korszerű sebészeti eszközök vásárlására (10). A berlinihez hasonló, francia nyelvű chirurgiai bizonyítványt Chassignac professzor írta alá. A következő levelét Bécsből keltezte szeptember 28-án, amely szerint sztetoszkópiai kurzust végzett Skoda professzornál, sebészetit Schuch intézetében. Majd érdeklődött az akadémiai nagygyűlés iránt: „kik nyertek pályajutalmakat s mitsoda természettudományi pálya kérdés van kitűzve?” (11). Az Allgemeines Krankenhaus szomszédságából levelet írt még október 6-án, 14-én, 28-án és november 7-én. Ez utóbbiban a következő sorok olvashatók: „privát cursusaik egy része a héten, másik része a jövő hét közepe táján fog befejeztetni, miből következik hogy a jövő hét vége felé én is felszedem sátorfámat s odébb állok Bécsből, haza felé” (12). E levelekről eddig nem tudunk, mindenképp fontos dokumentumok Török József életéhez.

Hazatérése után kis sebészeti magánkórházat nyitott Pesten. Nem véletlenül érdeklődött az akadémiai pályamunkák iránt, a következő esztendő októberében az illusztris intézmény levelező tagjává választotta egy medikus korában írt dolgozata alapján (13), amely a Magyar Tudós Társaság kiadványának harmadik kötetében jelent meg. Hamar felfigyeltek rá, 1844-ben az Orvosi Kar, illetve a Budapesti Orvosegyesület tagja lett, 1845-ben a K. M. Természettudományi Társulat másodtitkárává választotta. Tanulmányai, referátumai szaporodtak az Orvosi Társaság kötetében, a természettudományi szótár készítésében (4) Bugát leghűségesebb munkatársa. Úgy gondolta, már nyugodtan adhat be tanszéki pályázatot, de csalódott. Különösen az elutasítás nem szakmai indoklásában. A másodszeri sikertelen kísérlet aztán kedvét szegte, elfogadta a Debreceni Ref. Főiskola meghívását a vegytani, növény- és ásványtani tanszékre.

Beiktatására 1848. január 11-én került sor, székfoglaló beszéde megkapó és ma is időszerű. Címe: A' természettudományok elhanyagolásának káros következményei hazánkra nézve. A városi nyomda természetesen kiadta (14). Eddigi legfőbb anyagi patrónusa, Török Pál közben a fővárosba került, levelezésük tehát folytatódott. Először 1848. április elején számolt be debreceni tartózkodásáról. A Pesten lezajlott forradalmi eseményekről nem esik szó, viszont a matematikus tanártárs, Kerekes Ferenc nevében kéri bátyját: szerezzé meg kölcsön vagy antikváriumban, esetleg másolatban Gauss értekezését az „immaginárius mennyiségről”. Ezt az év végéig újabb hat levél követte, rendkívül érdekes, itt nem részletezendő tartalommal. A szabadságharc kezdeti kibontakozásáról még májusban sem esett szó.

Az események a lakásán érték utol. Ugyanis mint köztudott, a Kossuth-kormány 1849

januárjában Debrecenbe kényszerült áttenni székhelyét. A tudósítás szerint „Mészáros Lázár hadügyminiszter pedig, aki érkezéskor szállás nélkül maradt, az akkor őt befogadó Török József orvosprofesszornál talált baráti otthonra” (3). A munkájával politizáló tanár a két honvédkórház élére került, majd Szemere Pál belügyminiszter az egészségügyi osztály tanácsosává nevezte ki, amelynek főnöke Bugát Pál volt. Török József feladata a világozi fegyverletétellel megszűnt. Szerepét dokumentumok bizonyítják, így rejtély, hogy Zétény Győző könyvében honvédorvosként miért nem szerepel! (15). A szabadságharc elbukása után visszatért debreceni tanszékére. Híres művének első kiadása (7) a fővárosban még 1848-ban megjelent.

Direkt politikai megnyilvánulásai nem voltak, bizonyára ezért mellőzték felelősségre vonását. Ez persze csak feltételezés. Tény viszont, hogy vallása miatt nem remélhetett a fővárosban tanszékét. Bátyjához leveleit Debrecenből tovább írta, de soha nem kesergett „önkéntes száműzöttsége” miatt, amely közel fél évszázadig tartott. Pedig maradandóbb életművet hagyott maga után, mint néhány egyetemi tanszékvezető.

Eddig ismeretlen leveleinek csak abból a részéből idéztünk, amely a debreceni kinevezéséig került ki kezei közül. A szabadságharcban vállalt rövid szerepe is jelentős, olyan kiválóságok bizalmát bírta mint Mészáros Lázár, Szemere Pál vagy Bugát Pál.

Személyében a debreceni egyetemalapítás első konkrét szorgalmazóját, a Tiszántúlon a császármetszés kezdeményezőjét (2) tiszteljük.

Ő az összekötő kapocs Hatvani és Kenézy Gyula professzorok között. Kollégiumi kinevezésének ez (is) a jelentősége.

IRODALOM: 1. A Debreceni Református Kollégium története. Főszerk. Kocsis E., Debrecen, 1988, 667. – 2. A magyar orvosok és természetvizsgálók XIV. Nagygyűlése, Pest, 1870, 186–188. – 3. A szabadságharc fővárosa Debrecen. Szerk. Szabó István, Debrecen, 1948. 80. – 4. Bugát P.: Természettudományi Szóhalmaz. Buda, 1843. – 5. Győry T.: Az orvostudományi kar története, 1770–1935. Bp., 1936, 433. – 6. Hőgyes E.: Emlékbeszéd Török József és Antal Géza tagokról. Bp., 1899, 3. – 7. Török, J.: A két magyar haza első rangú gyógyvizei és fürdőintézetei. 1. kiadás, Pest, 1848. – 8. Török J.: A két magyar haza első rangú gyógyvizei és fürdőintézete. 2. bőv. kiad., Debrecen, 1859. – 9. Török J.: Egészséget nem rontó szépítő szerek. Buda, 1842. – 10. Török József levele Török Pálhoz 1842. aug. 17. – 11. Török József levele Török Pálhoz 1842. szept. 28. – 12. Török József levele Török Pálhoz 1842. okt. 6. – 13. Török J.: Magyarországnak

közgazdaságilag nevezetes termékeiről. Buda, 1844. – 14. Török J.: Székfoglaló beszéd. Debrecen, 1848. – 15. Zétény – Antal: A magyar szabadságharc honvédorvosai 1848-49. Bp., 1948.

A debreceni orvostudomány kezdete

A 19. század első felében Magyarországon a második egyetem szüksége még nem merült fel. Előbb a fővárosiak akarták a Monarchia két legfontosabb orvostudományi intézményének, a bécsi és prágai karnak a színvonalához közelíteni, hogy orvosainknak ne legyen szakmai hiányérzetük. Ez a negyvenes évek elején a sebész Balassa János, a belgyógyász Sauer Ignác, később főleg Semmelweis kinevezésével sikerült, ami korántsem jelentette a császárvárosi fakultás vonzerejének elvesztését. Egyrészt Világos után a magyar rebellek a Burg szomszédságában háborítatlanul tanulhattak, másrészt Skoda, Hebra, Rokitansky, Hyrtl vagy Brücke intézetében egy-egy évet eltölteni bárhová jó ajánlólevelet jelentett.

A színvonal-emelést akadályozták a történelmi események. A reformkorban a végzett orvosok évi átlaga 40 körül mozgott, majd visszaesés következett be. Számuk csak a kiegyezés után kezdett látványosan emelkedni (2).

Erdély különleges helyzete az orvostudomány terén szintén megmutatkozott. Az Orvos-Sebészeti Tanintézet 1775–1872 között működött, amelyet 1872-ben egyetemi rangra emelt az uralkodó. Török József debreceni orvostanár kezdeményezése azonban két esztendővel korábbi keletű. A Református Kollégium új épületének alapkövetétele alkalmából 1870-ben elhangzott ünnepi beszéde szerint: „a debreceni főiskola többé, vagy legalább sok ideig eddigi szűk keretében nem maradhat, vagyis mondjuk ki leplezetlenül, a debreceni főiskolának egyetemmé - universitássá – kell átalakulnia, ha a kor igényeinek meg akar felelni”. Továbbá: „a debreceni főiskola, a pesti egyetem után hazánkban a legvirágzóbb főiskola, egyetemmé alakítása a legkönnyebben eszközölhető, helyrajzi és nemzetiségi szempontból a legkívánatosabb” (3).

Ő ismerte fel, hogy „Debreczen város egy ily nagyszerű tanintézet létrehozására és fenntartására nem elegendő, ehhez országos erő és hozzájárulás kívánatik és ez megtörténhetik a felekezeti érdekei és jogai megrövidítése nélkül, mert a felekezeti érdekei a haza érdekeivel nem lehetnek ellentétben” (3). Sajnos, ezt az intelmét évtizedekig nem vették figyelembe. A református egyház országos zsinata 1881-ben, majd 1891-ben (sőt később is) ragaszkodott az egyetem protestáns jellegéhez. Így állami támogatásra aligha számíthattak.

A millennium kövül ismét felmerült a nagykollégiumnak egyetemmé fejlesztő igénye, de az önerő szűkösen bizonyult. Majd 1902 őszén Puky Gyula egyházkerületi tanácsbíró, helybeli főispán szorgalmazta a harmadik univerzitást, az eklézsia keretében, sikertelenül. Az orvosi

fakultást egyelőre mellőzhetőnek, de egy közegészségügyi szakképző iskolát szükségesnek tartott.

Ettől kezdve nem akadt olyan esztendő, amelyben az egyetem alapítása fel ne merült volna. Annál inkább, mert Szeged ilyen irányú igényével szintén számolni kellett. Az 1906. évi országos zsinat, a Bocskai-féle sikeres bécsi béke 300. évfordulóján alapot hozott létre, de azon összeg legfeljebb a tanárképzés költségeit tudta volna fedezni. Időközben viszont egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a felekezeti egyetemért kifejtett erőfeszítésben a tiszántúli egyházkerület nemhogy az egész hazai protestantizmusra, de még a kálvinista testvéregyházakra sem számíthat maradéktalanul (3). Így 1906 őszétől már csak az állami jellegre helyezték a hangsúlyt. Ennek érzékeltetésére Szabó Kálmán országgyűlési képviselő, Váczy János a római katolikus és Reichmann Ármin az izraelita hitközség elnöke önálló indítványt nyújtott be ez ügyben a város törvényhatósági közgyűléséhez. Török József álma tehát, az állami egyetem kezdett elérhető közelségbe kerülni. Igaz, hogy nem a nagykollégium keretében, de az idő mégis őt igazolta. Debrecen első orvos-akadémikusa ekkor már 12 éve pihent a föld alatt.

Még 1906-ban megalakult egy 40 tagú „ökomenikus” bizottság, amelynek Kenézy Gyula bábaképezdei igazgató is a tagja lett. Sőt a legaktívabb szervezője, ahogy az később kiderült. Debrecen Szabad Királyi Város Tanács 1908-ban Kenézy javaslatára Állandó Egyetemi Bizottságot hozott létre (4) és megszületett egy határozat a teljes jogú egyetem felállításáról. A nagyobb szakmai nyomaték kedvéért a bábaképző direktorát „soron kívül” rendkívüli egyetemi tanárrá nevezték ki.

A vallás és közoktatásügyi minisztérium az MTA-val és a fővárosi egyetemekkel közösen az első ülést 1912. május 3-ra, a másodikat 4-re, a harmadikat május 7-re hívta össze. Az engedélyezést sejteni engedte, hogy I. Ferenc József császár és király 1910-ben a 80. születésnapja alkalmából 100 ezer koronás debreceni ösztöndíj-alapítvánnyal lepte meg a kálvinista civileket.

Az említett ülések eredménye lett a XXXVI. törvénycikk kihirdetése, amely Debrecennek és Pozsonynak teljes, négy fakultásos egyetemet biztosított.

A vallás és közoktatásügyi minisztérium részéről Balogh Jenő államtitkár (egykor debreceni diák), valamint Tóth Lajos miniszteri tanácsos tette a legtöbbet. Az üléseken bizarr javaslatok is hangzottak el. Szászy-Schwarz Gusztáv professzor pl. a fővárosi tanszékvezetőknek kiemelten magasabb fizetést szánt volna, Kmety Károly tanár elképzelése szerint a debrecenit a kolozsvári, a pozsonyit a budapesti fakultás látná el professzori garnitúrával. Ez utóbbi részben megvalósult, elég a sebész Bakay Lajos, a gyermekgyógyász Heim Pál, a szemész ifj. Imre József, a

farmakológus Mansfeld Géza kinevezésére utalnunk. Mansfeld mellett dolgozott ekkor Szent-Györgyi Albert is.

A civilváros igyekezett kitenni magáért. A nagyerdei részen 80 katasztrális holdnyi területet, készpénzben ötmillió koronát ajánlott fel az egyetemnek. Saját költségen biztosította a kiépülő telep teljes csatornázását, vízellátását, villanyellátását, valamint a villamos sínek körkörös meghosszabbítását, illetve bővítését.

Akadat behoznivaló a kórházépítés terén, a lendületet fokozta az egykori debreceni diák, Tisza István miniszterelnöki újra-kinevezése.

Az univerzitás hittudományi karán az 1914/1915-ös tanévtől kezdődött az oktatás. A jog- és államtudományin szintén, azzal párhuzamosan megszűntek a kollégiumban működő református jogakadémia megfelelő évfolyamai.

A klinika központi épülete 1918-ra épült fel, noha a háborús évek nem kedveztek a békés munkának.

A ma is esztétikus és masszív front-szárnyat 1918. október 23-án IV. Károly király és Zita királyné avatta fel, ez volt az utolsó Habsburg uralkodónk végső hivatalos ténykedése. Kenézy Gyula r. k. tanári kinevezése után 10 évvel, valamint a központi épület felavatása előtt a fiatal király Verzar Frigyeszt, Vészi Gyulát és Orsós Ferencet nevezte ki professzornak. Közülük Vészi Gyula az akkor dühöngő spanyoljárvány áldozatául esett, így Kenézy-Verzar-Orsós hármas kezdte el az orvosi kar szervezését (5). Az első dékán Kenézy Gyula, a prodékán Orsós Ferenc lett. Az elméleti intézetek céljaira a DMKE (Dél-magyarországi Közművelődési Egyesület) épületét, a klinikák ideiglenes elhelyezésére a Városi Közkórház, illetve az Augusztai Szanatórium helyiségeit vették igénybe.

A nyitó ünnepséget 1921. november 4-én tartották, az első tanévet 1921 ősztől számítjuk.

Kenézy Gyula nagy érdeme még, hogy 11 tehetséges, fiatal professzort sikerült „összeverbuválnia”. „Az anatómus-biológus Huzella Tivadart, a fiziológus Verzar Frigyeszt, a patológus-kriminológus Orsós Ferencet, a higiénikus-farmakológus Belák Sándort, a belgyógyász Csiky Józsefet, a sebész Hüttl Tivadart, a gyermekgyógyász Szontagh Félixet, a szemész Blaskovich Lászlót, a dermato-venerológus Neuber Edét, az ideg- és elmegyógyász Benedek Lászlót. A szülészetet-nőgyógyászatot Kenézy Gyula adta elő a Bábaképezde épületében.

Valamennyien a szakmájuk kitűnő képviselői lettek. Közülük hat a fővárosba, egy Svájcba került, meghívásos alapon.

A debreceni orvostudományok kezdését a szervezés és a felavatás esztendejétől számítjuk. A Debreceni OTE az idén méltóképpen ünnepelte meg ennek 80. évfordulóját. Bebizonyosodott, hogy az összezsugorodott országnak sem sok a négy orvosi egyetem. Ennyit még egy egészségesebb népesség is elbírna. Remélhetőleg a centenáriumon majd ez utóbbi fog kiderülni.

IRODALOM: 1. A debreczeni és a pozsonyi egyetemről szóló törvény. Franklin, Bp., 1912. – 2. Hógyes E.: Millenniumi Emlékkönyv. Athenaeum, Bp., 1896. – 3. Kun B.: A debreceni egyetemért. Városi Nyomda, Debrecen, 1917. – 4. Lampé L.: Dr. Kenézy Gyula (1860–1931). A debreceni orvostudományok nagy alakjai. 5. Debrecen, 1994. – 5. Neuber E.: Rektori beszédek 1931–1932, Tisza István Tudományegyetem. Debrecen, 1933.

Debreceni orvosprofesszorok a kezdetektől 1956-ig

Hazánkban 1769 óta folyik folyamatos orvoscépzés, a sorrend: 1769 és 1777 között Nagyszombatban (és nem Nagyszombaton!), 1777 és 1784 között Budán, majd utána Pesten, illetve 1871-től a három rész egyesülése utáni Budapesten. A második egyetem 1872-től Kolozsvárott működött, a tanári kart mindig a fővárosi univerzítás „tartaléksapata” adta. Már ekkor felvetődött egy harmadik egyetem szükségessége, ahogy az Török József életrajzából meg tudható [1]. Az 1876. évi híres XIV. törvénycikk csak közvetve utal rá. Természetesen Debrecen adott volna neki helyet, de az Bécs részéről visszhang nélkül maradt. Még hogy „a kálvinista Rómában”? Majd a XX. század elején, 1906-ban, a megbékélésre emlékeztető híres bécsi béke 300. évfordulója alkalmából történt hiábavaló próbálkozás. Pedig akkor már Kenézy Gyula, a Bábaképző igazgatója volt a lelke, valamint az egykor debreceni diák, majd 1903–1905 között miniszterelnök Tisza István a legtekintélyesebb támogatója. Végül 1912-ben, a híres XXXVI. törvénycikk értelmében kapott egyetemet Debrecen és Pozsony, egyszerre [2]. És a helyzet itt kezd érdekessé, mondhatnám bizarrá válni. A miniszterelnök ekkor Lukács László, a vallás- és közoktatásügyi miniszter gróf Zichy János. Az egyetem alapításának bejelentése 1912. május 3-án, 4-én és 7-én történt, az MTA nagytermében, ahol jelen volt az Akadémia elnöke, Berzeviczy Albert, a minisztert Balogh Jenő (szintén egykor debreceni diák) képviselte, egy árva szó nélkül, a pusztán jelenlétével. Az ülés elnöke Medveczky Frigyes filozófus, egyetemi tanár, udvari tanácsos volt, aki meglepő dolgokat mondott. (Szegény, rövidesen meg is halt.) Szó szerinti a korabeli idézet:

„Habár a törvényjavaslat egyes paragrafusainak fogalmazása az első időben azt a benyomást keltette és ezen benyomással összefüggőleg szélesebb körökben eleinte az a nézet terjedt el, mintha a közoktatásügyi kormány a debreceni egyetemet orvostudományi kar nélkül, a pozsonyi egyetemet pedig bölcsészettudományi kar nélkül tervezné, az időközben folyt tárgyalások alkalmával kitűnt, hogy a Miniszter úr elvileg az egész vonalon a teljes egyetem alapeszméjét fogadja el.” [2]

Megjegyzésünk a következő: a bejelentésnek nyilván alapja volt, de a debreceni egyetemnek orvoskar nélkül semmi értelme nem lett volna. Hiszen teológusképzés amúgy is folyt, azt az egyház állta, az ország 12 jogi akadémiával rendelkezett. (Sárospatak, ahol Kossuth, Kecskemét, ahol Jókai jurátuskodott.) Bölcsészeket, azaz tanárembereket is képzett a nagykollégium. Ugyanakkor Pozsony a híres bécsi egyetemnek jóformán a szomszédságában volt, még Budapesthez sem távol. Gondoljuk meg, mennyivel közelebb van Pozsony Bécshez, mint Debrecen Budapesthez vagy

Kolozsvárhoz! A debreceni egyetem tehát orvoskar nélkül. Erre mondták volna, ha ott vannak a derék cívisok: „Nesze semmi, fogd meg jól!” Miért döntöttek hát mégis helyesen? Az ok, mint mindig, most is a pénz. Ezt maga Medveczky tanácsos árulja el, amikor így folytatja:

„A legrövidebb összegzésre szorítkozva megállapíthatjuk, hogy Debrecen városa mindennek előtt 80 katasztrális holdat bocsájtott rendelkezésre a Nagyerdőben az egyetem épületei számára, azonfelül előzetesen felajánlott ötmillió ötszázezer koronát. Utóbb aktuálissá válván az orvostudományi kar felállításának kérdése, Debrecen városa az orvostudományi kar céljaira felajánlott két millió koronát készpénzben vagy építőanyagban és 35 katasztrális holdat klinikák építésére. A tiszántúli egyházkerület a maga részéről a teológiai tanári kar dotációjára évi hetven ezer koronát ajánlott fel, a debreceni református egyház pedig egyszer s mindenkorra százhatvan ezer koronát.” [2]

Ezzel szemben Pozsony városa felajánlott készpénzben hárommillió koronát és a könyvtárát vagy annak megfelelő összeget.

Tehát a koronázó város pénzben a harmadát, területben semmit nem ajánlott, mégis a minisztérium szerint: „az egyetemek részére szánt állami hozzájárulás a két egyetem között egyenlő arányban oszoljon meg.” Miért lett volna a koronázóváros egyben feltétlenül egyetemi város is?

Szerencsére Debrecen senki nem képviselte, mert könnyen botrány lehetett volna belőle. De legyünk igazságosak! Ha az Osztrák–Magyar Monarchia térképére nézünk, nyugatról keletre haladva az Innsbruck–Bécs–Budapest–Kolozsvár-vonalon helyezkednek el az orvosi fakultással is rendelkező egyetemek. Graz szintén ideszámítható. Attól északra található Prága patinás egyeteme, keletebbre Krakkó, majd Lemberg, a heterogén államalakulat déli felén, még a korlátolt önállóságot élvező Horvátország fővárosában sem volt orvostudomány. Tehát, ha félretesszük cívis elfogultságunkat, akkor a harmadik magyar egyetemnek Szegeden lett volna a helye. Egyrészt elhelyezkedése, másrészt „vonzásköre” miatt. Hiszen akkor Budapest után Szeged és Szabadka volt a legnépesebb város. E két déli városnak háromszor annyi lakosa volt, mint Pozsonynak [3]. Ezt a jogászprofesszor, Kmety Károly szónok is tette, igaz, ő hódmezővásárhelyi illetékességgel rendelkezett, de a felsőbb körökben már minden el volt döntve. Zárójelben jegyezzük meg, hogy a különben debreceni születésű Pávai Vajna Gábor pozsonyi kórházi főorvos, az Állami Közegészségügyi Tanács tagja és egyéb jeles címek birtokosa, már 1907-ben füzetet adott ki „A pozsonyi harmadik egyetem orvosi fakultásának előnyei” címen [4], amelyben német mintára

hivatkozva előnyösnek vélte a kis egyetemek sűrű elhelyezését, elfelejtve a két állam közegészségügyi fejlettsége közötti különbséget – természetesen nem a mi javunkra. Bejelenti, hogy a harmadik egyetemre pályázó Pozsony, Szeged, Kassa és Debrecen között a feltételek Pozsonyban a legkedvezőbbek. Ugyanezen esztendőben jelent meg anonim szerző tollából a „Szeged az egyetemért” címmel [5] topográfiai és demográfiai szempontból meggyőzőbb érveléssel. Ám 1912-ben már a négy felsorolt közül Debrecen és Pozsony jöhetett szóba. A nevezett akadémiai ülésen az orvos tanárok részéről a következők vettek részt: Grósz Emil szemészprofesszor, udvari tanácsos; báró Korányi Frigyes belgyógyász, főrendházi tag; Kétyl Károly belgyógyász, udvari tanácsos; Krompecher Ödön patológus; Pertik Ottó patológus, udvari tanácsos; Lenhossék Mihály anatómus, udvari tanácsos; Moravcsik E. Emil, ideggyógyász, udvari tanácsos; Udránszky László fiziológus, udvari tanácsos; a minisztérium részéről Balogh Jenő államtitkár és Tóth Lajos miniszteri tanácsos.

Kenézy Gyula a sógorán, Bársony János szülészprofesszoron keresztül tartotta a kapcsolatot a fővárosi fakultással. Noha ekkor a dékán Preisz Hugó professzor (Went István mestere) volt, az ügynek megnyerte a nagyváradi születésű kitűnő szónok Grósz Emilt, akit közismerten szoros szálak fűztek a képviselőház elnökéhez, gróf Tisza Istvánhoz.

És most idézzünk Grósz professzor hozzászólásából:

„Mindjárt azzal kezdem, hogy szívesebben láttam volna, ha a Miniszter úr, mint a képviselőházi programbeszédjében bejelentette, csak a harmadik egyetem s nem harmadik és negyedik egyetemről nyújtott volna be javaslatot. Az orvosi tudomány azt tanítja, hogy az ikrek rendszeren rosszul fejlődve jönnek a világra, s néha egyik vagy mindkettő is életképtelen. Körülbelül így van ez, ha egyszerre két egyetem alapítása terheli az amúgy sem nagyon erőteljes anyaországot. De ha a politika (bécsi cseh lobi) azt mondja, hogy könnyebb két egyetemet létesíteni, mint egyet, akkor is két külön törvényt szerettem volna.” [2]

Ehhez, azt hiszem, nem kell kommentár! Majd így folytatja:

„Egy teljes egyetem évi budgetje semmi esetre sem lesz kevesebb, mint hárommillió korona. Az eredeti törvény ugyan a debreceni egyetem számára orvosi fakultást csak a tíz évi ciklus utánra helyezte kilátásba, de a bizottsági tárgyalás alkalmával a Miniszter úr kötelező ígéretet tett, hogy amennyiben Debrecen városa felépíti a kórházat, az orvosi fakultást tíz éven belül megkapja ... Attól tartok, hogy csakhamar ki fog derülni, hogy igazam volt, mikor azt mondtam, hogy több mint egy harmadik egyetem alapítására ez idő szerint nem áll rendelkezésünkre megfelelő anyagi erő”.

Sapienter sat, nem kell folytatni. Salvador de Madariaga szavaival: „Itt már megáll az ész, és kezdődik a csodálkozás.”

Nem állítjuk, hogy Grósz Emil előre látta, mintha a pozsonyi egyetemet már egy utódállamnak építették volna, de a valóságban ezt történt. Pedig Grósz Emil elképzelését a szintén udvari tanácsos Lenhossék Mihály professzor is támogatta e szavakkal:

„Én is, mint Grósz tagtársunk, szívesebben láttam volna, ha egyelőre csak egy új orvosi fakultás szervezése véttetett volna tervbe. Egy új orvosi fakultás létesítése is teménytelen pénzbe kerül: a közönségnek nincs is fogalma erről. Ha egyel kezdtük volna, egészen tökéleteset lehetett volna alkotni: így azonban féltő, hogy egyik-másik irányban hiány fog mutatkozni.” [2]

Csatlakozott hozzájuk a nagy tekintélyű rangidős Korányi Frigyes is, de hiába. Amint a fentiekből kitetszik, távolról sem volt ez a 90 évvel ezelőtti ünnepi aktus olyan sima ügy, ahogy azt ma az „idők megszépítő távlatából” elképzeljük. Amikor már hivatalosan is nyilvánvalóvá vált, hogy a háborút elveszítettük, még egy héttel Tisza István meggyilkolása előtt, felavatásra került a hön óhajtott orvosi fakultás. Kenézy Gyula mellett ő tett a legtöbbet érte, ezért érthetetlen, ha szobrának elhelyezése egyeseknek még ma is szemet szúr. Egy normális országban ilyen nem fordulhatna elő. Nincs tudomásunk arról sem, hogy Grósz Emilt annak idején legalább díszdoktorrá avatták volna. A fentiek ismerete alapján a kar most legalább gondolatban megteheti. Míg Pozsony azonnal megkapta a fővárosi fakultás komplett tartalék csapatát (elnézést a futballhasonlatért), mert a fiatal nagy ígéretekkel kölcsönadják, majd visszahívják – lásd Högyes Endre, Fodor József, Klug Nándor, Bókay Árpád –, addig ilyen tartalék gárdával Kolozsvár nem rendelkezett, tehát Debrecen aligha láthatta el. A cívis város legfőljebb a tartalékok tartalékát, vagyis az NB III-as szintet kaphatta volna meg. Az Erdélyből menekülő egyetem Szegeden kötött ki, ott is maradt végleg. Mindkét helyen 1921 őszén vette kezdetét a medicina lege artis oktatása. A Pécsre került pozsonyi Erzsébet Egyetem csak később, mert a Duna–Dráva szöge szerb megszállás alatt állt 1923-ig. A trianoni csonkítás legalább Sopron és Pécs városát megkímélte.

Kenézy Gyula, aki az egyetem szervezéséért kapott tudományos fokozatot és jól megérdemelt tanszéket, intézetét az általa vezetett babaképezdében, jó „szövetségi kapitányként”, a saját elképzelése szerinti debreceni csapatot egyedül toborozta össze [6]. Majd az egyetemnek megnyerte a fiziológus Vészi Gyulát, aki nem élte túl az 1918-as spanyol járványt, a közegészségtani intézetben dolgozó, akkor Debrecenben katonaoorvos kitűnő Verzár Frigyest, aki megszervezte és ellátta az élettan-kórtan ikertanszéket, valamint a patológus Orsós Ferencet.

Épületnek egyelőre a DMKE, az Augusztai Szanatórium, a bábaképezde, a gyermekmenhely és a megyei kórház állt rendelkezésükre. Az anatómia-szövettan-fejlődéstani katedrára meghívták a morfológus-biológus Huzella Tivadart; a közegészségtani-gyógyszertani katedrára a Tangl Ferenc-tanítvány Belák Sándort; a belgyógyászati klinikára Jendrassik Ernő egyik legjobb munkatársát, Csiky Józsefet; a sebészetre Hüttl Tivadart; a bőrgyógyászatra a Nékámtanítvány, majd -utód Neuber Edét; a szemészetre a Blaskovits–Kreiker (Kettesy) kettőst [7]; az első önálló röntgenológiai tanszékre Elischer Gyulát; végül, de nem utolsósorban a gyermekgyógyászatra Kenézy volt évfolyamtársát és barátját: Szontagh Félixet. Debrecenben akkor egyáltalán nem volt ideg-elme gyógyász. Kolozsvárról Debrecenbe egyedül Benedek László, a város egykori diákja került, Issekutz Béla „véletlenszerű” közvetítésével. Mindnyájan remekül beváltak, mert a két világháború között a következők kerültek meghívásos alapon a fővárosba: Belák Sándor, Benedek László, Huzella Tivadar, Orsós Ferenc és Neuber Ede. Ugyanannyian, mint a komplett kolozsvári iskolát képviselő Szegedről.

Jellemző a fontossági sorrendre, hogy elsőként, már 1914-ben elkezdték a klinikák építését [8]. A háború, a forradalmak, a román megszállás és az infláció miatt azonban igen lassan haladt az építkezés. Kilenc év után, 1923. szeptember 23-án adták át a belgyógyászati, a sebészeti klinikát és a röntgenintézetet, majd folyamatosan minden évben egy-egy épülettel gazdagodott az orvos-egyetem. A gyermekklinikát 1924. november 6-án Horthy Miklós kormányzó avatta fel, és jelen volt Klebelsberg Kunó kultuszminiszter is. 1926-ban a bonctan és kórbonctan, 1927-ben a szemészet, a fül-orr-gégészet, a bőr- és nemikórtan, az elme- és ideggyógyászat, valamint a szülészet és nőgyógyászat költözött a végleges helyére. A felajánlott 115-ből végül 130 hold lett a klinikatelep. A Parlament és a királyi várpalota óta ez volt az ország legnagyobb építési akciója. Mint az köztudott, a központi egyetemet csak 1932-ben avatták fel. Bizonyítja, hogy kemény munkával, nagy hittel és megfelelő vezetőikkel mire képes egy kis vesztes ország teremtménye. Igaz, hogy Klebelsberg amíg Pécsből magyar Athént, Szegedből magyar Heidelberget akart teremteni, addig Debrecen nem látta el ilyen hangzatos jelzővel, de mindent megtett, hogy a tőle vallásilag távol álló város is méltó épületeket kapjon. Tudjuk, Szeged képviselőjeként az elfogultságát nem titkolta, de soha nem a mások kárára.

A debreceni orvosi fakultás lelke, Kenézy Gyula még megérte, hogy teljesen megépült az ország legszebb elhelyezésű campusa, a klinikatelep.

Szentpéteri Kun Béla a tiszántúli református egyházkerület emlékkönyve keretében kiadta az

egyetem létesítésének történetét 1917-es dátummal [9], és elsősorban a hittudományra „fokuszálva”, ezért tartottuk szükségesnek az előtörténet viszontagságait így részletezni.

A két világháború közötti negyedszázad alatt a tanári kar gyakorlatilag kicserélődött. Elsőként a nagyszerű szemész, Blaskovits László hagyta el Debrecent, fiatal helyettesét, Kreiker (Kettesy) Aladárt elég érettnek tartva a feladat ellátására. Az ő négy évtizedes tanszékvezetői pályafutását időben és minőségben aligha fogja bárki felülmúlni. Majd 1927-ben, a fül-orr-gégészeti klinika megalakulásával kinevezést nyert Verzár Gyula. A fővárosban ekkor még a fülgyógyászat (Krepuska Géza), valamint az orr- és gégegyógyászat (Lénárt Zoltán) külön működött [10], csak a nagy racionalizálások idején, 1936-ban vonták össze Lénárt Zoltán igazgatása alatt, amely máig úgy is maradt. A halálozási lista Csiky Józseffel kezdődött 1929 januárjában (szövődményes szervi szívbaj), a helyére került az I. számú belklinikáról Bálint Rezső első embere, Fonet Béla, akinek a neve máig egyet jelent a klasszikus klinikai belgyógyászattal, noha allergológiai területen úttörő munkát végzett.

A következő veszteség még az év november 6-án a gyermekgyógyász Szontagh Félix, a helyére Bókay Zoltán került. Majd decemberben „a hivatás áldozataként” Elischer Gyula radiológus, akinek megfelelő utódára sokáig kellett várni. A karalapító Kenézy Gyula 1931. november 26-án hunyt el, helyét a II. számú „Tauffer”-klinikáról Kovács Ferenc töltötte be [6]. A harmincas évektől megkezdődött az „elvándorlás”, a főváros vonzó hatásának a hívottak nem tudtak ellenállni. A sort Belák Sándor nyitotta meg 1932-ben (és nem 1933-ban), amikor az általános kórtanon és a bakteriológián Preisz Hugó helyére került. Egyéves interregnum után érte a debreceni orvoskart a legnagyobb szerencse, amikor Szegedről átpályázott az ikertanszékre Jeney Endre, a XX. század egyetlen magyar orvosprofesszora, akinek négy tárgyból volt „venia legendi”-je. Megteremtette Debrecenben a gyógyszerkutatót, Isse kutz Béla német nyelvű gyógyszer-történetében csak két-három magyar farmakológusra hivatkozik többször [11]. Pedig tulajdonképpen higiénikus volt, a legjobbak közül való. Belákot követte a következő tanévben Huzella Tivadar, a szövet- és fejlődéstani tanszékre. Helyére jött ugyancsak Szegedről, a törvényszékről Jankovich László – jóval szerényebb cserének bizonyult.

Tanszéki párosítása azóta is „páratlan”, mert az anatómia, szövet- és fejlődéstan mellett (amely így is egész embert és nagyobb formátumú egyént kívánt volna) ő látta el 1936-tól a törvényszéki orvostani teendőket is, mert Orsós Ferenc a nyugdíjba vonult Kenyeres Balázs helyére kapott meghívást. Ugyanekkor ment el Benedek László ideg- és elmeorvos is, a híres Schaffer

Károly tanszékére. Ez utóbbi sokakat meg lepett. Nem vették figyelembe, hogy a hagyományos porosz módszer szerint azonos képességűek közötti választáskor mindig az számít, ki a rangidős. Ezért került az 1921 óta oktató, az 1929-ben kinevezett Miskolczy Dezső helyett a nagy iskolateremtő tanszékére. Schaffer Károlynak három zseniális tanítványa volt: Miskolczy Dezső, Környey István és Sántha Kálmán. De a Mester „rangidős” beosztottja a szerényebb képességű Somogyi István volt.

Ő került „cserealapon” Debrecenbe, vele tartott a Benedeket bojkottáló Sántha Kálmán, miként Szegedre Miskolczy mellé Környey István. Somogyi István váratlanul elhunyt, miként a tanszékesélyes Benedek-tanítvány Thurzó Jenő is, ezért a Kanadából hazatért Sántha Kálmán szinte természetes esélyesként kapta meg a katedrát. Az utolsó, aki még „önként” távozott, Neuber Ede dermatovenerológus professzor volt. Külön eset a Verzár Frigyesé. Még Klebelsberg Kunó idejében megbízták az újonnan alakult Tihanyi Biológiai Intézet vezetésével, amit nem volt könnyű Debrecenből ellátni. Őt 1930-ban a bázeli élettani intézet élére hívták, de 1938-ig a svájci patinás egyetemi városból is képesnek bizonyult a tihanyi feladatok irányítására. Hosszú élete során mindvégig szolgálta a debreceni orvostudományi kart.

Szólnunk kell még Borsos-Nachtnébel Ödönről, aki 1936-ban került Orsós Ferenc helyére, majd a háború után az Egyesült Államokban telepedett le. A sztomatológus Csilléry András szintén Nyugatra távozott, és dicstelen politikai szerepvállalása miatt jobbnak látta nem hazajönni. Más a helyzet Hüttl Tivadarral, aki egy rendelet áldozata lett. Ugyanis aki elhagyta az országot, még ha felsőbb utasításra is, automatikusan állásvesztésre ítélték. Hüttl Tivadar, a szigorú ítéletű Sántha Kálmán szerint is „a legintelligensebb magyar sebész”, az agysebészek (Benedek, Sántha) munkatársa, hét tanszékvezető: Jáki Gyula, Schmidt Lajos, Kudász József, Loessl János, Szeleczy Gyula, Ladányi Józsa és Póka László kinevelője in floribus nem kapta vissza katedráját. És ezt a magyar kirurgia érezte meg. Tanítványa volt még az urológus Noszkay Aurél és a radiológus Rencz Antal is. Noha a második világháború után a tanári zöme maradt, a dátum mégis „választóvíznek” számított.

A szeretetre méltó Loessl professzor, a Tiszántúl „János bácsija” (soha őszintébb népszerűséget) szakmailag nem pótolhatta Hüttl Tivadart. Szerencsére ott volt mellette Szeleczy Gyula és Gombkötő Béla.

Az első igazi nyereség az volt, amikor Csilléry helyére Adler Péter került. A kórbonctanra kénytelen-kelletlen Kellner Bélát nevezték ki. Szeretett volna kivándorolni, de nem engedték. Nem

érezte jól magát Debrecenben, és ezt az egyetem nagyon megérezte. Az első adandó alkalommal vissza is ment a fővárosba. A Sántha-ügy ismert, nem biztos, hogy pontosan. Majerszky Klára az emlékeit nem engedte kontrollálni, így fordulhatott elő könyvének mindkét kiadásában, hogy 1945-ben a neuropatológiai laboratóriumot az a Leel-Őssy Lóránt vezette, aki akkor Mezőtúron hetedik gimnazista volt [12].

Nem esik szó a kar és a dékáni tisztséget betöltő Sántha professzor konfliktusáról sem, pedig az sok mindent érthetőbbé tenné. A Sántha száműzetése után hagyott úrt Rusz Sándor nem is akarta betölteni, csak részben pótolni, rendíthetetlenül bízva az illetékes visszahelyezésében. A többit tudjuk. Míg az anatómiaszövetten-fejlődéstanon máig megmaradt az összevont tanszék, addig az élettan és a kórtan különvált. 1945–1950 között azt Törő Imre látta el, majd a fővárosba való távozása után Krompecher István került a helyére. Méltatlan lenne hozzá, ha őt most én méltatnám. A kórtanra megfelelő személy, a fiatal Keszy Lóránt került. Kilencven év egy ember életében hosszú idő, de egy egyetem életében jóformán a gyermekkor. A törvényszéki intézet élére adott volt Ökrös Sándor. Róla legendáriumot lehetne írni. Bókay Zoltánt nem a legkorrektebb módon küldték nyugdíjba, holott ő maga kérte. Ám ahogy mondják: nemcsak a zene szövege, hanem a melódia is fontos. Helyére a gyermekmenhely igazgatója, Kulin László került. Jó választásnak bizonyult. A dermatovenerológiai intézetről még nem szóltunk. Neuber Ede távozása után 1938–1940 között Preiniger (Rávnay) Tamás következett, ő Szegedre távozott, a helyére került 1940-től 1944-ig Orsós János Imre. Ő is Nyugatra menekült, de ha itthon marad, a tanszékét valószínűleg nem tarthatta volna meg. A vezetést Skutta Árpád magántanár vette át, míg 1950-ben az igen ambiciózus és tehetséges Szodoray Lajost ki nem nevezték. Kovács Ferenc „leváltását” a szülészet éléről csak az életkorával lehetne magyarázni, ha nem lett volna pontosan egyidős Fernet Bélával. Árvay Sándort már az új miniszter, Ratkó Anna nevezte ki professzornak. A fakultás 1951-ben történt önállósulásával emelkedett a tanszékek száma. A klasszikus belgyógyászatot képviselő Fernet Béla mellé került a párhuzamos tanszékre Petrányi Gyula. Az új generációnak ő lett az egyik vezetője és iskolateremtője. A II. számú sebészetre a szintén Hüttl-tanítvány Ladányi Józsa nyert kinevezést. Radnót Magda mellett ő a másik első női professzor. És nem méltatlanul. A nem orvosi végzettségű tanszékvezetőkéről (fizika, kémia, biokémia) talán igaztalanul, de nem szóltunk. A szovjet minta mindenáron való bevezetésének mi, 1950–1956 között végzők a kísérleti alanyai és a tanúi voltunk. Szerencsére a professzorok többsége (főleg Adler, Krompecher, Ökrös, Loessl) nem vette komolyan. Inkább a fonákságát éreztették. Lásd Bosjan, Lepesinszkaja és Micsurin mun-

kasságának megítélését. Majd, ugyancsak szovjet mintára, eltörölték a lege artis doktorátust. Így aztán akadt helyiség, ahol az öreg orvos kiírhatta, a fiatal pedig nem a doktori címet. Nem véletlen, hogy az 1956-os tüntetéseknek ez lett az egyik mozgatója a medicinán. Ismertetésünk cezúrája ez a dátum. A 90 éves debreceni orvosképzésnek az első fele volt igazán izgalmas, ezért érthető, ha főleg ezzel foglalkoztunk. A teljesség igénye nélkül, de a történelmi hűség szándékával. Az első évfolyam 1922-ben végzett, az öt hallgató természetesen vagy a fővárosban, vagy Kolozsváron kezdte meg a tanulmányait. Ma már évente több száz hallgató fejezi be tanulmányait. Külföldről is szívesen látogatják, nem csak az úgynevezett harmadik világból. Az intézetek és az oktatók száma megsokszorozódott. A jelent ismertetni és méltatni nem feladatunk.

Az orvosi karnak már történelme és történetírása van. Nehéz volt a kezdete, de a folytatása és a jelene sem könnyű. Talán ez teszi oly széppé és ezért érdemel születésnap-i ünneplést. Ha nagyon távolra megyünk, Magyarországot a legtöbbször Budapesttel azonosítják. Bukaresttel újabban még a franciák sem. Igaza volt annak a német tudósnak, aki az úgynevezett kis egyetemek (Tübingen, Freiburg, Bresgau, Greifswald) fontosságát hangsúlyozta. Tőlünk is függ, mennyire tanulják meg Debrecen nevét, amelynek nincs sem latin, sem német, sem szláv változata. Közéleg az alapítás centenáriuma. Érdemes megtenni mindent azért, hogy illusztris elődeink nevében is legyen mit ünnepelnünk.

IRODALOM

[1] Szállási Á.: Debrecen első orvos-akadémikusa, Török József (1813–1894). DOTE, Debrecen, 1998.

A debreceni és a pozsonyi egyetemről szóló törvény, szakvélemények. Franklin. Bp., 1912.

A Magyar Szent Korona Országainak helységnevtára 1913. Franklin. Bp., 1913.

Pávai Vajna G.: A pozsonyi harmadik egyetem orvosi fakultásának előnyei. Stampfel, Pozsony, 1907.

Szeged az egyetemért. Engel. Szeged, 1907.

Lampé L.: Dr. Kenézy Gyula (1860–1931). Debrecen, 1994. (A Debreceni orvosképzés nagy alakjai 7.)

Alberth B. – Zajác M.: A Debreceni Szemklinika története 1921–1996. Debreceni Szemklinika. Debrecen, 1996.

Bot Gy. – Kapusz N.: Nyolcvanéves a debreceni orvosképzés. DOTE. Debrecen, 1998.

Kun B.: A Debreceni Egyetemért. Városi Nyomda, Debrecen, 1917.

Győry T.: Az orvostudományi kar története, 1770–1935. Királyi Egy. Nyomda. Bp., 1936.

Issekutz, B.: Die Geschichte der Arzneimittelforschung. Akadémiai. Bp., 1971.

Majerszky K.: Dr. Sántha Kálmán (1903–1956). DOTE. Debrecen, 1995. (A Debreceni

orvosképzés nagy alakjai.)

Egy szomorú dátum ismeretlen dokumentumai

A Debreczeni Magyar Tudományegyetem Szózata a művelt világ egyetemeihez

1918. november 2-án írták alá az első világháború végét jelentő fegyverszünetet /1./, s utána elkezdődött a területre éhes utódállamok csapatainak behatolása a védtelenné vált Magyarország belsejébe. Október 31. óta már *Károlyi Mihály* a miniszterelnök. A fővárosi egyetem különböző fakultásai november 2–12. között üléseztek /2./, ezeknek egyikén fogalmazódhatott meg az alábbi „Szózat”, amelynek fogalmazványa fennmaradt, a tanárok valamennyien aláírták, de eddig publikálására a kor legjobb ismerői /3./ szerint nem került sor. A feltehetőleg jelenlévő kortárs, az orvostörténész Győry Tibor kartörténete, vagy az aláíró Grósz Emil önéletrajza sem tesz róla említést. A dátumára csak következtetni lehet, a szignálók között *Ónodi Adolf* még ny. r. tanár, és rendes tanárrá az a *Lovászi Márton* léptette elő, aki dec. 22-ig volt vallás-és közoktatásügyi miniszter /4./. Tehát az alábbi szózat szövege november 2–dec. 22 között születhetett.

Szózat

Mi, a magyar tudományos és művelődési munka háromezázados anyaintézetének, a budapesti egyetemnek tanárai bizalommal és reménységgel fordulunk hozzátok, kiket testvéreinknek hiszünk és tudunk az igazság keresésében és hirdetésében. Feldarabolással létében fenyegetett hazánk érdekében nem kérünk másra, mint amire tanító hivatásunk mindnyájunkat utasít és kötelez: a tiszta igazság megismerésére és körötökben érvényesítésére.

Az igazságnak elfogulatlan kutatása rá fog vezetni benneteket, hogy a mai Magyarország területén, melyet a természet eggyé alkotott és egynek rendelt, a területnek első egységes szervezése által a magyar nemzet vetette meg a művelődés alapját és vezette a nyugathoz csatlakozó fejlődését. Az igazság keresése fel fogja előtérbe tüntetni azt, amit a tudományos, nyelvi és történelmi búvárlat kétségtelenné tett: hogy ennek az országnak egész mai népességéből, a szervesen néptöredékeket kivéve, a magyarság a legrégebb lakója s így első magvetője annak a kultúrának, amely itt kifejlődött. Rá fog vezetni benneteket, hogy velünk századokon át testvéri egyetértésben élt más nyelvű honfitársaink műveltsége is jórészt a magyarságból indult ki, ennek segítségével terjedt határainkon túl észak, kelet és dél felé. Meg

fogtok győződni róla, hogy ami erőt ebből a mi itthon kifejlett politikai, gazdasági, szellemi kultúránkból merítettünk, azzal százados város-harcokban védelmeztük a barbárok ellen a nyugat fenyegetett mlvelődését. Nem kisebb szellemek, mint Michelet és Reolus hangosan hirdették, hogy a nyugati civilizáció Ina is adósa a magyarságnak: vajjon ilyennek képzeltek-e a nagy és igazságos lelkek a leszámolás óráját? A tárgyias vizsgálat igazságnak fogja bizonyítani elöttetek azt is, hogy e kultúrát mindig a szabadság lelke hatotta ál. Attól kezdve, hogy a vallásszabadságot törvénybe mi iktattuk először a mivelt világban, négyszázados idegen uralom alatt ahányszor csak szabad lélegzethez jutottunk, mint Bethlen Gábor, IL Rákóczi Ferencz, Kossuth Lajos idején, a rövid szabadságot mindig siettünk testvériesen megosztani az országnak minden, bármily származású lakosával. Szabadságszeretetünk és kultúránk népünk lelkének mélyén gyökerezik: hiszen megtudhatjátok, hogy a magyar kultúra képe egy tekintetben egyedül áll a világon: mit sem köszön uralkodóinknak, minden tudományos, irodalmi, művészeti intézete, alapítványa, emlékműve mind magának a nemzetnek áldozati filléreiből emelkedett. Ez a magyar kultúra, bár világhírű nevet keveset adott is, de vértanút annál többet és az emberi haladásnak becsületét szolgálta és kívánja tovább szolgálni az emberiség nagy eszményeit. Annyi szenvedés után szabadságra ébredett nemzetünk nem kíván mást, mint hogy hagyják meg neki régi hajlékát, melyet egyenlő jogon oszt meg néptestvéreivel. Nem mást, mint az ország területi épségben természetes feltételeit annak, hogy anyagi és szellemi ereje ne sorvadjon, sok százados művelődése ne pusztuljon el, hanem mindnyájunk javára éljen és virágozzék, fejlődjék tovább. Nem mást, mint hogy Magyarország felosztásával, mely nemzetiségeket egyesítve nemzetiségeket szét is szakítana, ne tétessék át ide Európa közepébe az egykori balkáni tűzfészek, mely nemcsak a múlt emlékeit, hanem a jövőnek szánt kultúrmunkát is elhamvasztaná. Halljátok meg mind, kik az igazság keresésére {rivallatok el, halljátok meg szózatunkat, melyet halálos sebekben vérző édesanyánk ágya mellől intéziünk hozzátok. Keressétek, találjátok meg és hirdessétek az igazságot, mely a mi megváltásunkat jelenti együtt az emberiség szolgálatával."}

Aláírták:

Dr. Krompecher Ödön e. i. dékán, a kórbonctan ny. r. tanára

Dr. Bókay Árpád a farmakologia ny. r. tanára

Dr. Dollinger Gyula, a sebészet nyilvános rendes tanára

Dr. Liebermann Leo, a hygiene nyilván. rendes tanára

Dr. Dr.Lenhossék Mihály, az anatómia nyilván. R. tanára
Dr. Moravcsik Ernő Emil, az elmekórtan ny.r. tanára
Dr. Bársony János, a szülészeti és nőgyógyászat ny. r. tanára
Jendrassik Ernő dr. a belorvostan tanára
Grósz Emil dr. a szemészet nyilvános rendes tanára
Dr.Preisz Hugó az általános kórtan és bakteriológia ny. r. tanára
Dr. Bókay János, a gyermekorvostan ny. r. tanára
Korányi Sándor dr, a belorvostan ny. r. tanára
Dr. Hoor Károly a szemészet nyilván. rendes tanára
Dr. Nékám Lajos a dermatologia es venerologia ny. r. tanára
Dr. Tellyesniczky Kálmán az anatómia nyilván. rendes tanára
Dr. Buday Kálmán a kórbonctan ny. r. tanára
Br. Dr. Kétly László a belorvostani diagnosztika ny. r. tanára
Dr. Kuzmik Pál a sebészet nyilván. rendes tanára
Dr. Verebélly Tibor a sebészet nyilván. rendes tanára
Dr. Kenyeres Balázs a törvényszéki orvostan ny. r. tanára
Bálint Rezső dr. a belorvostan ny. r. tanára

Dr. Vámosy Zoltán a gyógyszerismeret és méregtan ny. r. tanára
Dr. Árkövy József a Stomatologia ny. rk. tanára
Dr. Onodi Adolf az orr- és gégegyógyászat ny. rk. tanára
Dr. Schaffer Károly az agyszövettan ny. rk. tanára
Dr. Krepuska Géza a fülészeti nyilván. rk. tanára
Dr. Tóth István a szülészeti és nőgyógyászat h. tanára

Az orvosi fakultás valamennyi tanára, mert *Tauffer Vilmost* akkor már *Tóth István* helyettesítette. A Szózat lila kópiával több példányban készülhetett, mert a bölcsészeti karon is köröztek egyet, amelyen 45 név szerepel. Köztük olyanoké, mint gyógyszerész *Winkler Lajos*, a matematikus *Fejér Lipót* és *Beke Manó*, a történész *Angyal Dávid*, *Baltagi Aladár* és *Domanovszky Sándor*, az irodalmár *Riedl Frigyes* es *Négyesy László*, a kémikus *Buchböck Gusztáv*, az orientalista *Goldzieher Ignác*, a botanikus *Tuzson János*, a germanista *Bleyer Jakab*, a nyelvész *Németh Gyula*, a művelődéstörténész *Fináczy Ernő*, a régész *Hekler Antal*, az

antropológus *Méhely Lajos*, a klasszika-filológus *Pecz Vilmos*, Valamennyien hírességek és hiteles személyek, de ez a címzettekhez juttatással is aligha befolyásolta volna a már hatalmi érdekek és nem etnikai szempontok szerint meghúzott új országhatárokat. Mégsem érdektelen utólag megismerni, mert híven tükröz valami jóhiszemű naivságot. Feltehetően jutott belőle a vidéki egyetemekhez is, de biztos hellyel akkor még csak a debreceni rendelkezett. A tiszántúli szózat 1919. január 7-én meg is jelent kis 31 oldalas füzetben /6./. Előszava a következő:

A Debreceni Magyar Tudományegyetem bölcsészet, nyelv és történettudományi kara dr. Rugonfalvi Kiss István urat, a magyar történelem ny. r. tanárát bízta meg azzal, hogy a magyar történelem egyetemes értékű momentumainak és az aktuális kérdéseknek genetikus ismertetésével a művelt világ egyetemeihez emlékiratot készítsen.

Ezen emlékirathoz tanácsunk is hozzájárulván, van szerencsém annak .5 példányát Egyetemi Tanácsunk nevében a vezetése alatt álló egyetem facultásai részére azzal a kéréssel megküldeni, hogy az esetleges feles példányokkal méltóztassék legjobb belátása szerint rendelkezni.

Debrecen, 1919. január hó 7-én.

Dr. Simai Erdős József

e. i. prorektor"

A címloldal szerint megjelent angol, francia és magyar nyelven, és a jövedelem fele a háborúban megvakult katonákat illette. Fontos kortörténeti dokumentumok ezek. Debrecenben az orvosi kar akkor már három tanárral működött. A fentieket ajánljuk a hivatásos Trianon-kutatók szíves figyelmébe. Az évfordulótól függetlenül.

Megjelent angol, francia és magyar nyelven. Kiadja: a Debreczeni Magyar Tudományegyetem Tanácsa, Debreczen, 1919

IRODALOM

Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Bp., Kossuth, 1984.

Győry Tibor: *Az orvostudományi kar története 1770–1935*. Bp., Egyet. Ny., 1936.

Ormos Mária és Raffay Ernő levelei a szerzőhöz.

Bölgöny József: *Magyarország kormányai 1848–1992*. Bp., Akadémiai K., 1992.

Raffay Ernő: *Trianon titkai*. Bp., Tornado, 1990.

A Debreceni Magyar Tudományegyetem szózata a művelt világ egyetemeihez. Debrecen, Csáthy, 1919.

1922-ben alakult meg a Debreceni Orvosegyesület

Az orvosok érdekeit képviselő társulások önszervező képessége mindig a fővárosban volt a legerősebb. Ezért alakult meg már 1837-ben a Budapesti Kir. Orvosegyesület, majd 1874-ben a Budapesti Orvosi Kör Országos Segélyegylet (12), ez utóbbi bizonyos szociális tartalommal. A vidéki orvosi körök követték példájukat a megyékben, valamint a szabadkirályi városokban. A Gyógyászat köré csoportosuló „ellenzékiek”, Kovács József professzorral az élen viszont egy orvosi kamara felállítását szorgalmazták, nem annyira a német Ärztekammer, mint a brit Medical Association mintájára. E téren is fontos a dátum 1896, amikor „a millenniumi közegészségügyi kongresszus orvosügyi osztálya a kötelező orvosi kamarák felállítását elrendelte” (4). Stílszerűen szólva a kör azonban még nem zárult be. Az ezeréves ünnepség esztendejében került bejegyzésre az Országos Orvosszövetség, „az orvosok érdekeinek megóvása és orvostikai kérdések tisztázása” érdekében.

Vidéken a fiókszervezetek látták el ezt a feladatot. A két utóbbi lényegében azonos célt szolgált, a párhuzamos érdekek gyakran vezettek súrlódásokhoz. Századunk elején az orvosi egyesületek között, amelyek száma tucatra emelkedett, már nem találkozunk az orvosi kamara említésével (10). A debreceni fiókszövetség akkori elnöke Kenézy Gyula bábaképezdei direktor volt. Külön érdekesség még, hogy a nagy hajdúváros mindössze 12 tagot tartott számon, míg az azonos szintű Szeged közel az ötszörösét. A szintén egyetemre aspiráló Pozsony 57 orvost tömörített a szövetségébe.

Az első világháborúban a hagyományos egyesületi életet felváltotta a hadi kényszerállapot, az összeomláskor a szövetségek is megszűntek. Közben a Debreceni Tudományegyetemen belül az orvosi kar szűkös körülmények között nyitotta meg kapuit, s 1921 őszén a tanszékek száma már a kívánt szintre emelkedett. Ekkor november 29-én a megtartott tanártestületi ülésen az univerzitás alapításában döntő érdemeket szerző Kenézy Gyula szülészprofesszor egy helyi orvosegyesület létesítését indítványozta (2), amely elsősorban az alkalmazott tudományok legújabb eredményeiről igyekezett tájékoztatni a gyakorló kollégákat.

Verzár Frigyes professzor, az orvoskari dékán a kezdeményezést pártfogolta, s az egyesület 1922 márciusában kezdte meg működését (3). Közben újjáalakult az Országos Orvosszövetség debreceni fiókja, elnöke Losonczy Álmos főorvos lett. A régi Orvos-Gyógyszerész Egylet némi kényszerszünet után szintén igyekezte folytonosságát biztosítani. Elnökévé ismét Kenézy

professzort választották, ami nem zárta ki, hogy a harmadik és egyben legfiatalabb szervezetnek ne az ő neve adjon rangot. Az viszont fölötte érdekes, hogy a helyi szakmai csoportosulásokat mindig pontosan regisztrálni igyekvő Debreceni Képes Kalendárium (6) egyedül az Orvosegyesületről nem tesz említést. Egyik évfolyamában sem! Ugyanez vonatkozik a kisebb méretű és puritánabb kivitelű Debreceni Címtár számaira. Majd 1925-től megalakult az egyetem Orvostudományi Osztálya, amelynek kezdettől voltak saját kiadványai. Ezekben főleg a professzorok és munkatársak publikáltak. Kezdetben Verzár Frigyes, majd Went István, Sántha Kálmán, Lissák Kálmán szerkesztette.

A Debreceni Orvosegyesület munkásságát az Orvosi Hetilap mindvégig figyelemmel kísérte. Még akkor is, amikor már 1931-től saját kiadványai voltak. Az első tudományos ülést 1922. május 13-án tartották, amelyről akkor a Lenhossék Mihály szerkesztésében megjelenő lap számolt be. Az igényes referátumok kezdő impulzusát Benedek László professor adta meg, A pellagrás betegek idegi tüneteiről tartott előadásával. Ürügyül szolgált az országszerte tapasztalható szegényes és egyoldalú táplálkozás, amelyre a falukutató írók is felhívták a közfigyelmet. Neuber Ede dermatovenerológus professor az afrikai tapasztalatait ismertette. A második előadást szintén Benedek prezentálta a fiatalon elhunyt kitűnő genetikus Csörsz Károly közreműködésével; a Huntington-chorea familiáris halmozódásáról. A nagyszerű neurológusok mellett Hüttl Tivadar sebésztanár egy invaginatio ileocolica esetét referálta. A következő héten a második ülésen ismét Benedek László professor a főszereplő, előadásai igazi színpadi rögtönzések voltak. Egykori hallgatója, Rex-Kiss Béla tanár úr még ma is ámulattal idézi fel szédületes ívű remekléseit. A chorea pseudoparalytica, valamint a veleszületett athetosis kórképéről mondott mindenkit érdeklő újdonságokat. Hüttl professor ezúttal tanítványaival (Loessl János, Schmidt Lajos) jelentkezett. Kreiker (később a híres Kettesy) Aladár nevével is ekkor találkozunk először. Rövidesen bővül a kör: belgyógyász Csiky József tanár a Mikulicz-betegségről, a röntgenes Elischer Gyula az agydaganatok és hydrocephalus internus kimutatására szolgáló encephalographiás eljárásról értekezett, az igen tehetséges Benedek-tanítvány Thurzó Jenő közreműködésével. A november 11-i ülés a szemészeké, valamint újra a neurológusoké. Fazakas Sándor a Blaskovics-féle módosítással végzett hályogműtétet mutatott be.

A Hetilap már Vámosy szerkesztésében jelentkező következő évfolyama még mindig az előző év üléseinek rövid összegzését hozta. A november 18-i összejövetel már lényegesen több és kevésbé ismert előadót vonultatott fel; sebész, szemész, belgyógyász, gyermekgyógyász egyaránt

megtalálható közöttük. A november 25-i és a december 2-i ülésről ugyanez mondható el. Zömében fiatal klinikusok, leendő vidéki főorvosok bontogatták szakmai szárnyaikat, mutatkoztak be helybéli kollégáik, valamint az Orvosi Hetilap olvasói előtt. Kivétel volt Hüttl tanár, aki Jackson típusú epilepsiát szüntetett meg egy cysta arachnoidea traumatica eltávolításával. Ez akkor még nem volt indikációs evidencia. Nem sorjázuk végig a Debrecenben elhangzott előadásokat. Annyi mindenképp megállapítható, hogy a fiatal egyetem hamar felzárkózott a fővárosi szinthez, és rövidesen a tanszékvezetői utánpótlás egyik vidéki bázisa lett. Először 1932-ben került a Debreceni Orvosegyesület abba a kedvező helyzetbe, hogy a Vidéki Orvosok és Gyógyszerészek Lapja (szerkesztősége Debrecenben volt és a Rex-gyár finanszírozta főleg) támogatásával önálló kiadványa jelent meg (3). Az 1931/32-es évfolyam közös kötetben jött. Érdekes, hogy az Orvosi Hetilapot ez nem zavarta, tovább hozta a rövid referátumokat. Miként a többi vidéki egyetemekét is. Majd 1932-ben ismét Benedek László professzor a főszereplő. Az Orvosi Hetilap és az Orvosegyesület Évkönyve szó szerint azonos szöveget közölt, előadásából. A március 10-i ülésen az ambiciózus intézetvezető „A kinematographia az ideg-elmegyógyászat szolgálatában” címmel produkált nagyszerű bemutatót. Hazánkban elsők között használta a filmfelvételek lassított sorozatát a diagnosztika illusztrálására. Így a dadogásnál „az irradiáló együttmozgásokat” (3), dystrophia musculorum progressiva esetében a mozgászavart lehetett újszerűen elemezni. Az 1940-es, már háborús esztendőben a fővárosba távozott Benedek helyén új csillag jelentkezett: Sántha Kálmán a halántéklebény glioblastomájának sikeres eltávolításáról számolt be. A debreceni szép szecessziós és tartalmában gazdag kalendárium, valamint az orvosi ügyekben illetékesebbnek tűnő címtár (5) még 1940-ben sem tudósított a helyi Orvos-egyesület létezéséről. Létszámát azért nem sikerült eddig megállapítani, ugyanis az Országos Orvosszövetség fiókjának tagjait nemcsak név, de lakhely szerint is ismertette.

Az orvosi egyesületek regisztrált száma 1936-ban már meghaladta a félszázat, a többször hiányolt helyi társulás említése nélkül (11). Személyi lista érthetően a kari jegyzőkönyvekben sem található. Az Orvosi Hetilap háborús évfolyamainak egyre vékonyodó kötetei főleg sebészeti, valamint közegészségügyi-járványügyi kérdésekkel kényszerültek foglalkozni.

A Debreceni Orvosegyesület háború utáni sorsáról egymásnak ellentmondó adatokat találunk. Így pl. Bot György professzor egyetem-történetében Sántha Kálmán „1945-ben újjáélesztette a szünetelő Debreceni Orvosegyesületet, amelynek három évig elnöke volt” (1). Ugyanazon kötetben Kulin László „1949-ben a Debreceni Orvosegyesület elnöke volt”, s eddig nincs ellentmondás,

legfőbb csak kérdőjel, hogy az Orvos-Egészségügyi Szakszervezet megalakulása után működött-e egyáltalán az Orvosegyesület? Az ellentmondás ott kezdődik, amikor Kulcsár András professzor azt írja a Fonet Béláról készült biográfiában, hogy a „Debreceni Orvosegyesület 1944-ben választotta meg elnökéül, és e tisztelet utolsó infarktusaig látta el” (9). S hogy még bonyolultabb legyen, Bot professzor szerint Fonet Bélát „1945-ben a debreceni orvosok szakszervezeti elnökké választották” (1). Mint ismert, a legendás professzor utolsó infarktusa 1966. június 21-én következett be. Az viszont egyelőre titok, mi lett a Debreceni Orvosegyesület sorsa. Egykori létezéséről e sorok írója a mellékelt érem révén értesült. A Huszár–Varannai-féle numizmatikai katalógusból is hiányzik (8). A DOTE-Rektori Hivatala viszont őrzi az alapítás dokumentumát, folyamatos működéséről az Orvosi Hetilap évfolyamai, illetve az Orvos-egyesületi Évkönyvek tanúskodnak. A továbbképzésben betöltött szerepét nem nehéz elképzelnünk.

Újra alapítani manapság már értelmetlen, végképp elfeledni viszont mindnyájunkhoz méltatlan lenne. A széles szakmai fejlődés debreceni műhelyét, amelynek országos jelentőségét a kortársak elismerték.

Az eddig önhibáján kívül amnéziás utókor sem vélekedhet másként.

IRODALOM: 1. Bot Gy.: A Debr. Orvostud. Egyet. története és professzorainak életrajza 1918–1988. Csokonai. (Debrecen, 1990.) 136, 207, 263. – 2. A Debr. M. Kir. Tisza István Tudományegyet. orvoskari jegyzőkönyve, 1921. – 3. A Debr. Orvosegyesület Évkönyve 1931–32. Pannónia. (Debrecen, 1933.) – 4. Az Orvosi Kamaráról. Budapesti Orv. Kör. (Bp., 1897.) 28. – 5. Debrecen Címtára 1940. Debr. Keresk. Társulat. (Debrecen, 1940.) – 6. Debreczeni Képes Kalendárium XXII., Méliusz. (Debrecen, 1922.) – 7. Debreczeni Képes Kalendárium XLVIII., Méliusz. (Debrecen, 1948.) 153–162. – 8. Huszár L, Varannai Gy.: Medicina in nummis. Medicina. (Bp., 1977.) – 9. Kulcsár A.: Dr. Fonet Béla élete és munkássága 1890–1966. DOTE. (Debrecen, 1993.) 13. – 10. Magyarország Orvosainak Évkönyve és Címtára. Pesti Alfréd. (Bp., 1910.) 63. – 11. Némái J.: A Budapesti Orv. Kör és Orsz. Segélyegylet tört. Eckstein és Neufeld. (Bp., 1896.) – 12. Salacz P.: A Budapesti Kir. Orvosegyesület jubilaris évkönyve 1837–1937. (Bp., 1938.)

Dr. Benedek László (1887–1945) élete és munkássága

Szülőföld, diákévek

A helység, ahol született, Erdély és az Anyaország határán, a bihari hegyek között folyó Fekete-Körös völgyében fekszik. Belényes a neve és ugyanazon járás székhelye. Közigazgatási státusát természetesen Benedek László születési idejére vonatkoztatjuk, mert Trianon után Románia nyugati határvidékére esik. A középkorban a királyi Magyarországhoz tartozott, gazdag vas- és ezüstérc készleteivel már a 12. század végén jelentékeny bányatelep volt (56). Ennek köszönhetően a váradai püspökség mindig megkülönböztetett figyelemmel kísérte. Sorsa nagyrészt Szent László városától függött, első szabadalmát Vitéz Jánostól kapta a 15. század közepén, pecsétjében nagy királyunk jólismert mellképe látható: „Sigillum Oppidi Belenes” körirattal. A mohácsi vészt követően, az ország három részre szakítása után peremvidéki település lett, amelynek hovatartozása mindig a pillanatnyi hatalmi helyzetétől, illetve aktuális érdekektől függött. Amikor a török seregek 1598-ban Váradot ostromolták, Belényes sem úszta meg a pusztítást. Demográfiai sorsa 1660 táján dőlt el, amikor II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata után a szultán büntetésül tatár hadaival letaroltatta az egész Párciumot, és az addig többségében magyar lakosságot egyrészt kiirtották, másrészt rabszíjra fűzve az Oszmán Birodalomba, vagy északafrikai rabszolgapiacra kerültek, ahonnan aztán ritkán volt visszaút (62). Az elnéptelenedett vidékre akkor kezdtek Délerdély hegyeiről a román vándorpásztorok beszivárogni. Belényes bányáiba még sikerült főleg német és részben magyar munkásokat telepíteni, így Benedek László születése idején a járási központ lakóinak kb. negyede római katolikus, másik negyede kálvinista, a fele ugyanilyen „elosztásban” görög katolikus, illetve ortodox, ami egyben a nemzeti hovatartozást is jelezte. Más volt az arány a környékbeli kis településeken (Belényes-Lázur, Belényes-Örvényes, Belényes-Szelistye, Belényes-Valány). ahol a paraszti-pásztori populáció gyakorlatilag elrománosodott. Ebben a furcsa mezővárosban békésen megfér egymás mellett a magyar polgári olvasóköri és a román kaszinó. A római katolikus templom 1725-ben, a református 1782-ben, az ortodox 1815 körül épült. A főgimnáziumot azonban „átmeneti megoldásként” a görög katolikus egyház alapította, amely bizánci szertartású ugyan, de a hierarchiában nyugati kötődésű. A korabeli középiskolák közös értesítőket lapozgatva természetesnek tűnik azok kétnyelvűsége. Magyarul és románul egyaránt olvasható az intézményi

tanrend, de ezen ne csodálkozzunk. Amikor Ady Endre pontosan egy évvel Benedek László születése után a közeli Nagykároly kegyesrendi gimnáziumába iratkozott, a kollektív index szerint a román nyelv és irodalom a franciával azonos óraszámban felvehető tantárgy volt (4), noha Szatmár megye akkori székhelyét, a Károlyi-család ősi fészket főleg elmagyarosodott sváb falvak (Kálmánd, Kaplony, Mezőfény, Mezőterem, Csanáros) vették körül:

A család és az iskolák

Benedek László familiáris helyzetéről annyit tudunk, hogy ugyanazt a nevet viselő édesapja bíró volt (64), a járásbíróság vezetője, kir. ítélőtáblai bíró ranggal, így anyagi gondjaik aligha lehettek. Édesanyja, Papfalvay Ilona a Nagy Iván-féle genealógiai lexikon szerint kihalófélben lévő, régi erdélyi családból származott. Ezt később maga a professzor szintén „igazolta”, mert „gyermekáldás néki sem adatott”.

Az apai név örököse tehát 1887. szeptember 5-én látta meg a napvilágot, és azon a vidéken a magyar vallásnak számító kálvinista keresztségben részesült. Elemi iskoláit szülővárosában, a nyolc gimnáziumot összesen négy helyen végezte. Abban az időben nem volt ez szokatlan, függetlenül a hivatalnok-szülők lakhelyváltoztatásától. Az alsó négy osztályt a közeli Nagyszalontán végezte, a felső osztályok első évében már a békéscsabai evangélikus Rudolf-Főgimnázium 1902-tes közös értesítőjében találkozunk a nevével. Az ötödikes diák jó tanuló, de nem kiemelkedő (58). A reáltárgyakból mindig jeles, a humaniorákból viszont közepes. Meglepő, hogy a sportokat annyira kedvelő tanuló testnevelésből csak elégséges. A VI. osztályba átment a szomszédos Hódmezővásárhelyre, de ott is csak egy évig maradt. Végül a két záró klasszist a Debreceni Református Főgimnáziumban végezte, ott tett érettségi vizsgát az 1904-05-ös tanév végén. A bölcsészeti tárgyak elhanyagolásán nem annyira csodálkozzunk, mint azon a tényen, hogy német nyelvből szintén csak elégséges (71). A regionális világnyelvet ugyanis medikus korában már magas szinten bírta.

A maturátus után beiratkozott a Ferenc Józsefről elnevezet Kolozsvári Tudományegyetem orvosi fakultására, ahol nagyon hamar magára talált.

Egykori évfolyamtársa, a matuzsálemi kort megért id. Kováts Ferenc pulmonológus professzor személyes közlése szerint Benedek már az első szigorlatok letétele után tanújelét adta kivételes képességeinek. A művészetek iránt mindketten vonzódtak, az évfolyam létszáma sem

haladta meg egy jó középiskolás osztályét, ezért is tűnik hitelesnek a visszaemlékezés. Az alsó évesek első számú bálványa kétségtelenül Apáthy István professzor volt. A Mikó utca, Trefort utca sarkán lévő Szövet- és Fejlődéstani Intézet eredményeire Európa-szerte odafigyeltek, Ekkor bontakozott ki a neuron-tan körüli vita, amelyben Apáthy a folyamatos kapcsolat, az un. continuitás elvét vallotta. Ellenfelei között olyan nagyságokat találunk, mint a pont azon az évben Nobel-díjat kapott spanyol tudós-óriás Ramon y Cajal, honfitársai közül pedig Lenhossék Mihály és Schaffer Károly. Apáthy mikrotechnológiai módszereinek zsenialitását még a legkitűnőbb Lenhossék- (Szentágothai János, Krompecher István), illetve Schaffer-tanítványok (Miskolczy Dezső, Környey István) is mindig méltányolták. A nagy neurohisztológus intézetében sajátította el Benedek László már II. éves medikusként a legkorszerűbb szövettani vizsgáló metódusokat. Versenyvizsga után kórszövettani pályamunkát készített, amellyel hamar felhívta magára a közfigyelmet. Ez az idő a szerológia hőskora, nem csoda, hogy e téren szintén igyekezett jártasságot szerezni. Apáthy mellett az elméleti tárgyak tanszékvezetői közül kiemelkedett még az általános kór- és gyógytant előadó Lőte József, a patológus Buday Kálmán, a higienikus Rigler Gusztáv, valamint a kriminológus Kenyeres Balázs professzor. Ez utóbbi három fővárosi katedrára került, meghívásos alapon. A törvényszéki intézetben sajátította el ifjú kutatónk a szerodiagnosztikai módszereket, amelyeknek később a neurológiai gyakorlatban oly nagy hasznát vette. A korabeli kolozsvári klinikumban Apáthy Istvánhoz mérhető egyéniség az ideg- és elmebetegség Lechner Károly, „aki a lelki eseményeket a protoplasma fizikai és kémiai állapotváltozásaiból származó energia-felszabadítással magyarázta, és aki már Pavlov-val egyidőben az elmebeteg tüneteket is egy általa kidolgozott reflexelméletre, tehát természet-tudományos alapra építette” (5).

Kitűnt még a plasmacyta névadója, a dermato-venerológus Marschalkó Tamás, valamint a sebész Makara Lajos professzor. Mindketten a világháború alatt (de nem a fronton) hunytak el. Lechner mellett kétségtelenül nagy respektussal bírt a belgyógyász Jancsó Miklós, a malária nemzetközileg ismert és elismert szakértője. Nem véletlenül Lechner és Jancsó terjesztették elő 1916 végén Benedek Lászlót a magántanári képesítés elnyerésére (93). A végzés előtti 1909-es esztendő igen nevezetes dátum a nagy reményekre jogosító ifjú életében. Felelős szerkesztője lett az Egyetem című lapnak, de a címdalol olvashatjuk a két világháború között népszerű író, Orbók Attila nevét is. A lapot az Országos Magyar Szövetség 1909. augusztus 20-án kiadott „válasza” hívta létre (6).

A sajnálatos eseményről a múlt tisztázása, valamint a megbékélés érdekében kell szólni. Ugyanis az 1909-ben, Budapesten megrendezett Nemzetközi Orvosi Nagygyűlésre a meghívott román orvosok az Erdélyben történő „anyanyelvi elnyomásukra” hivatkozva nem akartak eljönni. Végül, Babeş professzor vezetésével mégis megjelentek. A válasz kimutatja tételesen, hogy a románoknak a Monarchiához (is) tartozó Transszilvániában több anyanyelvi iskolájuk van, mint az önálló királyságban. A részvételi lemondási szándék tehát ürügy volt. Ha fellapozzuk a Benedek diáksága idején, majd azután kiadott belényesi közös értesítőket, azok kétnyelvűsége egyértelmű. Miként a már említett, közeli Nagykárolyban a fakultatív tantárgy felvétele. Nem véletlen tehát, hogy az Egyetem első száma 1909. szeptember 11-én jelent meg. Mintegy feleletként a román liga nyíltan egyesítő programjára. A vita sajnos azóta tart, csak már fordított szerepben. A kényes kérdés politikai és demográfiai szempontból eldőlt, de a múltat nem lehet meg nem történné nyilvánítani. Márpedig a kolozsvári egyetem 1872-1920 között a második magyar orvosképző intézet volt, ahol Benedek László 1910. november 26-án summa cum laude minősítéssel orvostudományi oklevelet kapott. Az ifjúsági lap szerkesztése mellett 1910. április 1-től 1911 márciusáig Buday Kálmán professzor kórbonctani intézetében dolgozott, a már választott szakma legjobb megalapozására.

Az 1909-es év a magyar irodalom szempontjából szintén érdekes. A Benedek László által már munkahelyé kiszemelt idegklinikai lakója volt június végétől augusztus 1-ig a szeropozitív költőóriás Ady Endre. Az Egyetem akkor még nem jelent meg. Ha a doktorandus ízlése távol is állott az „új időknek új dalai”-tól, Orbók Attila sejtette jelentőségét. Adyról az ifjú ideggyógyász már csak azért is tudhatott, mert az I. tanársegéd, a professzor után második ember Lukács Hugónak a „privát paciense” volt. Innen írta a költő a következő sorokat Diósiéknak: „Én most már öt nap óta vagyok Kolozsvárott. Kezelőorvosom ideális ember és doktor, Ady-imádó. Egy félcsöppnyi alkoholt nem iszom. Cigarettazni félannyit se, mint máskor. Fürdőket kapok, tornászom, korán fekszem. Nappal a doktor válogatott, kedves társaságot gyűjt. Szóval meggyógyulhatnék, de az alvás még mindig nehezen megy, tele vagyok határozatlan, kínzó vágyakozásokkal és félelmekkel” (103). Az illusztris társaság tagja volt a világhírű matematikus Fejér Lipót, a literátus jogtudós Somló Bódog. Olykor levonatozott Dénes Zsófia is, ahogy c sorok írójának levélben, illetve szóban többször lefestette az idegklinikát. Zsakó István a második tanársegéd szintén emlékezett a nagy költőre. Nehéz lett volna nem észrevenni. A közeli belgyógyászat ekkor kezdte alkalmazni Jancsó Miklós professzor a nagy szenzációt keltő Salvarsant, de semmi nyoma, hogy a poétán próbáltak volna kúrát végezni. Sőt, a kitűnő „szúnyogszakértő” belgyógyász, Wagner-Jauregg

eredményei nyomán a maláriaterápiáról is tudott, Ady mégsem jutott túl a korábbi higanykezeléseken. Ezek a kérdőjelek már soha nem fognak kiegyenesedni.

A költő kórrajzát, amelyet Maksay Ferenc töltött ki, majd Miskolczy Dezső professzor 1945-ben helyezte letétbe az ottani Akadémiai Fiók Történelmi Levéltárában, Kótay Pál tette közzé szakszerű véleményezéssel az Orvostörténelmi Közlemények 1978. évfolyamának a hasábjain (78).

Az Ideg és Elmeógyógyászati Klinika vonzásában

A kolozsvári orvos-sebészeti tanoda 1872-ben emelkedett egyetemi rangra, elmeógyógyászati tanszékkel viszont 1889 őszén egészült ki. A pavilon-rendszerű klinika-komplexum 1901-ben készült el, 10 helyisége 230 beteg befogadására volt alkalmas (81). A négy laboratórium közül az egyiket pszichofiziológiai kutatásokra, a másikat röntgenezésre, a harmadikat kémiai, a negyediket bakteriológiai vizsgálatokra rendezték be. Az intézet élére az a Lechner Károly került, akinek reflexológiai szemléletére már korábban utaltunk. Grastyán Endre akadémikus szerint „a legeredetibb magyar pszichiáter volt” (85).

Benedek László kellő megalapozással került 1911. március 1. után a gyönyörű fekvésű Trefort utcai klinika kötelékébe. Lechner professzor hamar felismerte benne a jövő emberét. Már 1911-ben nyugati tanulmányútra küldte. Megfordult Bécsben Wagner-Jauregg, München egyetemén Kraepelin, Berlinben Jacobson és F. Kraus, Zürich-ben Forel, illetve Bleuler intézetében. Meglátogatta a párizsi híres Salpetriére-t, az itáliai Pavia univerzitásán az akkor már Nobel-díjas Golgi professzort, akitől a legkorszerűbb idegszövet-festési eljárásokat megtanulhatta. Legnagyobb szakmai bálványa: John Hughlings Jackson kedvéért áthajózott Angliába is, de sajnos a közben bekövetkezett halála a személyes találkozást már nem tette lehetővé. Külföldön komoly neuropatológiai és szemtükrözési tapasztalatokra tett szert. Körútja alig egy évig tartott, az egyes helyeken való tartózkodása csak hónapokra tehető. Szakmailag mégis annyit profitált belőlük, hogy 1912-től valósággal ontotta a tanulmányokat. Egymaga annyit publikált, mint az egész idegklinika. Az Erdélyi Múzeum Egyesület (E.M.E.) X. szakülésén 1912. április 27-én együtt szerepelt egy Deák István nevű, nála idősebb tanársegéddel. Előadásuk címe: Differenciák a paralyticusok és praecoxosok vérsavói között, immun haemolysin kiváltása szempontjából (13). Az Orvosi Hetilap szinkron évfolyama három részes folytatásban hozta. Szerológiaiailag pozitív paralyticusok, demetia praecox kórképből szenvedők (Bleuler ekkor már a Schizophrenia diagnózist használta)

és szeronegatív emberek vérsavójával oltott nyulak immunreakcióit vizsgálva a haemolysises képességeik között szignifikáns különbséget állapítottak meg. Míg a paralyticusok vérsavójával kezelt nyulak séruma a vörösvértesteket .nem, vagy igen gyengén, addig a praecoxos vérsavók erősen, vagy „komplett” oldották. A normáliséval kiváltott válaszsavó nem mutatott jellemző reakciót. Ebből arra következtettek, hogy a paralysis és a schizophrenia ilyen egyszerű szerológiai módszerrel elkülöníthető. Táblázatuk persze sokkal bonyolultabb képet mutatott. Dolgozatuk jelezte, hogy az Erlich, Bordet, Levaditi, Wassermann, Landsteiner és a honfitárs Detre László kaleidoszkópszerű szerológiai munkássága most kezd összeállni használható laboratóriumi gyakorlattá. A két fiatal szerző pedig jó szimattal választotta ki a forrásmunkát.

Az 1857 óta megszakítás nélkül megjelenő Orvosi Hetilap szakmai versenyfóruma 1861-től 1944-ig a Gyógyászat volt. Mindkettő saját szerző- és olvasótáborral. Csak a legkiválóbbakat közölte egyszerre mindkét periodika. Benedek Lászlónak sikerült fiatalon a Schächter-Szénásy szerkesztő-páros rokonszenvét, bizalmát megnyerni. A két konkurens lap között nem volt ritka a személyeskedésig menő vita sem. Főleg a korábbi szakaszokban. Benedek első Gyógyászat-beli közleményét az 1912. év 43. száma hozta. A Babinski-tünet előfordulása „organoid” eklampsiánál egy fiatal leányanya esetét ismertette. A tipikus tünetek csökkentésére chloralhydrat klysmát, a szívgyengeség ellen carditonicumot adtak, és az exitus bekövetkezett. A kórszövettani vizsgálatok az agy kapillárisaiban embóliákat mutattak ki. Nem „falrengető” felismerés, de kezdetnek biztató kauzisztika. Ugyanazon vaskos kötet 47. száma a Lipoidok a vérsavóban paralysisnél, a vér kémizmusának az említett betegség alatti megváltozásával foglalkozik. Szerzőnk véleménye szerint is a paralyticusok vérében az idegszövet szétesésével cholin, illetve lecithin-anyag szaporodik fel. A terheseknél ugyancsak összefüggés állapítható meg az ovariumok működése és a vér cholesterol-tartalma között. Mégis úgy gondolta, amíg a Hermann-Neumann-féle reakció (defibrinált vér sérumához destillált víz, híg alkohol, sósavas alkohol, illetve koncentrált kénsav és koncentrált sósav hozzáadására erős zavarosodás lép fel) a papalysis esetében igen, de a graviditás elkülönítő diagnosztikájára csak óvatosan alkalmazható (14) . A következő, 1913-as esztendőben még inkább kezdik megjegyezni a nevét. Az Erdélyi Múzeum Egylet április 12-i szakülésén a paralysis kóroktanáról tartott referátumot, egyre szorosabb kapcsolatban a Marschalkó-vezette dermatoveneroiógiai klinikával. Ugyanezen év őszén még öt alkalommal szerepelt a kolozsvári orvosegyetemi fórumon. Egyik kazuisztikai esetüket, a Dsytophia musculorum progressiva juvenilis alakját Zsakó Istvánnal együtt mutatták be (15).

Benedek október 15-én a Noguchi-féle Lutein-nel végzett bőrreakcióról tartott előadást, paralyticus betegeken, majd novemberben betegbemutatással együtt egy Brown-Séquard féle bénulást ismertetett. Mindez a kezdő klinikus páratlan aktivitásának és imponáló sokoldalúságának írásos bizonyítéka. Az Orvosi Hetilap és a Gyógyászat után 1913-ban a Magyar Orvosi Archívum hasábjain szintén bemutatkozott. A Dysarthria spastica irradiativa esetét lenyűgöző szakirodalmi tájékozottsággal közölte le (16). A hozzátartozó ábrák filmszerűen mutatják be a hozzátársuló végtagmozgási rendellenességeket. Publikációs tárlatából hiányzott még a Budapesti orvosi Újság, ezt pótolta a venerológus Géber Jánossal közölt esetük, amikor a Noguchi által módosított Levaditi-féle eljárással élő spirochetákat sikerült kimutatni az elhunyt paralyticus beteg gyrus centralis anteriorjából. Nem feladatunk Benedek minden közleményére kitérni. Az viszont a fentiekből elég meggyőzően kitűnik, milyen lendülettel indult pályafutására ez a fiatal ideg-elmeorvos. Mintha csak sejtette volna, hogy a következő évben már másutt, sokkal kritikusabb körülmények között kell majd élet-halál kérdésben önállóan döntenie. Az első idegsebészeti közleményéről mégis külön szólnunk. A kolozsvári Makara Lajos vezetése alatt álló sebészeti klinikán Hevesi Imre c. ny. rk. tanár két esetben végzett Foerster-féle műtétet, gyermekkori spasmusus paraparesis és hemiplegia infantilis spastica radicalis megoldására. Szó szerint, mert a 2. sacralis, valamint a 2., 3., és 5. lumbalis érző gyökök kimetszésével oldotta meg. Mindkét rhizotomia sikeres volt és sokat mondó tény, hogy Hevesi tanár neurológus konzultáns szerzőtársul az idegklinika legfiatalabb orvosát választotta ki. Benedek végezte az utókezelést, kísérte figyelemmel a kis beteg sorsát (17). A cikket is ő írhatta, mert Hevesi névvel „szólóban” nem találkozunk. Az irodalmi tájékozottság szintén Benedek szerzőségére utal.

A történelem közbeszól

Mint ismert, az 1814. június 28-án eldőrdült szarajevói pisztolylövéseket négy évig tartó világháború követte. Az általános mozgósítás során Benedek László is a frontra került, de klinikájával a kapcsolatot a lehetőség szerint megtartotta. Ahogy írja, a háború első két évében gyalogsági és tüzérségi segélyhelyeken teljesített szolgálatot (33). Előbb a keleti frontra vezényelték, ahol kisebb sebesülést szenvedett. Felépülése után új hadi helyzet állt elő. Olaszország 1915 májusában felmondta a hármasszövetséget és a központi hatalmak ellen fordult (69). A monarchia kénytelen volt haderejének jelentős részét Észak-Itáliába átcsoportosítani. Kolozsvár ekkor még csak közvetve érezte a háború terhét. A lábadozó Benedek László 1915-ben munkatársaival együtt ünnepelte meg Lechner Károly professzor tanszéki működésének negyedszázados évfordulóját. A hadigazdálkodás ellenére aránylag jó papíron, szép emlékkötetet állítottak össze a tanártársak és a legjobb tanítványok dolgozataiból. Benedek László A pálcasajtokról általában és azoknak szerepéről értekezett (18). Nissl fedezte fel és az „idegelemek és gliasejtek közötti hézagpótló recének” tartotta. Az idegelemek pusztulásánál, p1. Korsakow-pszichózisnál megszorodik. Erre a tünetegyüttesre már akkor felfigyelt. Szerzőnk szerint a pálcasajt valószínűleg embryonalis összejtnek tekinthető, amely nagyfokú átalakulási és vándorlási képességgel bír. Szerepe a leépítésben (Abbau) keresendő, majd egy részük degenerálódik, a másik részük visszafejlődik vagy átalakul. Ahogy a könyvben a színes ábrák mutatják. Bár a szövegrész legalább annyira kérdő, mint állító jellegű. A következő, 1916-os esztendő szintén bővelkedett eseményekben. A királyi Románia a központi hatalmak mellől átállt az antant oldalára. Csapatok betörték a gyengén védett Erdélybe, ahonnan csak német segítséggel sikerült azokat átmenetileg kiszorítani (87). A kolozsvári kar életét ez akkor még különösebben nem zavarta meg. Az 1916. október 27-i II. rendes ülés Lechner Károly professzor felterjesztésére megtárgyalta Benedek László magántanári folyamodványát, amelyet a két opponens: maga Lechner Károly, valamint Jancsó Miklós professzor igen kedvező elbírálásban részesített. Főleg az Erdélyi Múzeum Egylet Orvosi Szakosztályának ülésein elhangzott előadásai alapján kapta meg 1917-től magántanári képesítését az „idegyógyászat” tárgyköréből (93). Az alig 30 éves habilitáltat, Lechner professzor potenciális utódját a hadi helyzet még ugyanazon esztendőben az olasz frontra szólította. A San Daniele del Friuli helyiségben felállított I. sz. hadsereg kórházának idegosztálya élére nevezték ki, ahol főleg a post-traumás epilepsziások vizsgálatával, ellátásával foglalkozott. Itt szerkesztette meg

az első koponya-kopogató diagnosztikus eszközét (5).

A harcér mögött tanúsított szakmai helytállásáért magas katonai kitüntetéséket kapott.

A háború utolsó évében (1918) a „spanyol járvány” idején már a Kolozsvári Tartalék-kórház III. osztályának a főorvosa. Az Orvosi Hetilap szerint. Koroknai István főorvossal október 28-án közösen tartott előadásuk címe: Az influenzában megbetegedetteknek kolloidezüst-készítményekkel való gyógyításáról. A tárgy fontosságára való tekintettel az Orvosi Hetilap november 17-i számában megjelent. Külföldi szerzőkkel összhangban azon véleményre jutottak, hogy az úgynevezett „spanyol influenza csak legyengíti a szöveteket, a légutak szaprofitái (strepto-, pneumo-, staphylococcusok) számára, ezért a magas mortalitást a sekunder infekciók okozzák. Az elhunytak légúti váladékában, vérében, májában és lépében sikerült is tiszta tenyészeteket előállítani, bár szűrhető vírus jelenléte és kóroktani fontossága sem zárható ki” (19). Ez a megállapítás ma is helyálló. A gyógyítás terén a harcéri tapasztalatokra igyekeztek támaszkodni. A Collargol-készítményt helyi kezelésre (sebgennyedés, orbánc, gonorrhoea) alkalmazták elsősorban, de a német R. Stodel beszámolója szerint sikeresen gyógyított influenzásokat Heyden-féle kolloidezüst injekciókkal. Benedek osztályán különösen a tüdőgyulladásos szövődmenynél voltak kedvezőek a tapasztalatok. Az anyaország fővárosával akkor még zavartalan a kapcsolatuk. Benedek magántanár 1918 decemberében a kolozsvári idegklinika, valamint az I. és VI. hadsereg központi ideggyógyászati kórházának a vezetője. A katonai kórház parancsnoka Roediger Jenő főtörzsorvos volt. Kettős munkahelyéről küldte utolsó kolozsvári közleményét az Orvosi Hetilapnak. Címe: Epilepsiás rohamoknak mellékvese-kivonattal való kiváltása, amely a december 15-i számban jelent meg. Egy ezrelékes Richter-féle tonogén injekcióval a genuin epilepsiásoknak közel a felén sikerült a típusos rohamot kiváltani, míg pl. a hisztériás kontroll-esetekben az adrenalin-melléktüneteken kívül mást nem észlelt. Erről cikke végén „kimerítő közleményt” ígért, de a folytatásrajta kívüli okokból elmaradt. Még megkapta a hadiékítményekkel díszített Ferencz József lovagkeresztet, a szalagján kardokkal felékesített Signum laudis vitézségi érmet (a címet csak rövid ideig használta, azt is későn), a koronás érdemkeresztet, valamint a hadiékítményekkel ellátott II. osztályú Vöröskereszt-tisztikeresztet, amelyekre Pisztor Ferenc kitűnő tanulmánya szerint igen büszke volt. Nem egyedül, tegyük hozzá, mert Haynal Imrétől Berde Károlyig elég sokan használták a vitézi címet, nem szólva a későbbi Kossuth-díj és „érdemes orvos” kultuszról.

Erdélyt 1918 utolsó hónapjában román csapatok szállták meg, az antant hatalmak engedélyével és segítségével. Az egyetemen most már válsághelyzet állott elő (54). A magyar

közoktatási minisztériummal megszűnt a közvetlen kapcsolat, szerepét átvette a Nagyszeben városában alakult Consiliul Dirigent. A következő év tavaszán még volt remény a magyar egyetem megőrzésére, hiszen olyan román szaktekintélyek foglaltak állást mellette, mint a híres történész N. Iorga, a valóságban viszont O. Ghibu románosító törekvései kezdtek érvényre jutni. A Consiliul Dirigent 1919. június 30-án hozott 7608-as számú határozata eldöntötte a kérdést. Nem kedveztek az erdélyi magyar törekvéseknek az anyaországi forradalmi események sem. A győztes hatalmak már Budapest felé biztosítottak szabad utat a román csapatoknak. Az új rezsim kolozsvári berendezkedését megkönnyítette, hogy a Ferencz József Tudományegyetem orvostanárainak nagy része érhető okokból elhagyta Erdélyt. Ismerjük Apáthy professzor esetét, tragikus sorsát. Szakmai világhíre és makulátlan tisztessége sem mentette meg a megaláztatásoktól, mert autonómiai elképzelései voltak (12). Issekutz professzor visszaemlékezése szerint először a nem erdélyi születésű profeszszorok: Davida Leo, Lechner Károly és Rigler Gusztáv költöztek fel Budapestre. A fiatal farmakológus professzort a magyar kormány közvetett úton 1920 januárjában Debrecenbe rendelte, hogy ott Kenézy Gyula, Orsós Ferenc és Verzár Frigyes segítségével tanfolyamot szervezzen a frontról hazaözoñlott medikusoknak. Szóbeli közlése szerint fűtetlen vagon szállította a cívisvárosba, ahol szintén rendkívüli állapotok uralkodtak. Kijárási tilalommal, statáriummal együtt. Telefonon sikerült felvenni a kapcsolatot a szervezés alatt álló egyetem első számú irányítójával, Kenézy Gyula professzorral, aki mentőkocsit küldött érte a nagyállomásra. A vörös-keresztes jelzés oltalma alatt sikerült éjjel baj nélkül megérkeznie az akkori DMKE épületébe. Issekutz tanár őszig maradt Debrecenben, majd az időközben megérkező családjával együtt a fővárosba költözött (67). Tartózkodásával azért is foglalkoztunk, mert ő hívta fel Kenézy tanár figyelmét az akkor 33 éves Benedek Lászlóra. Debrecenben ekkor ugyanis nemhogy tanáresélyes, de még ideg-elmeszakorvos sem akadt. Elvileg Pozsonyt a főváros, Debrecen Kolozsvár látna volna el professzori garnitúrával. Erdély egyeteme már csak azért sem tehetette, mert menekülniük kellett. Szóba került a cívisvárosban való letelepítés ügy, hogy a két egyetemet egyesítik, de a Királyhágón-túliak a menekülést csak átmeneti állapotnak vélték. Ezért együtt akartak maradni, és inkább elfogadták a szegedi „ideiglenes” letelepedést. Bár a Tisza-parti város is aspirált 1906 óta az egyetemre (98).

Végül, míg Pozsony teljes garnitúrárt kapott a pesti kartól (Mansfeld Géza, Fenyvessy Béla, Entz Géza, Bakay Lajos, Heim Pál, ifj. Imre József), addig Kolozsvártól Debrecen „csak” a fiatal Benedek Lászlót. Mégis az 1918. október 23-án felavatott orvosi fakultáson 1921 őszétől 12 kitűnő

tanár irányításával megindulhatott a Tiszántúlon az orvosképzés.

A debreceni ideg- és elmeorvosok professzor

Bár Debrecen az első világháború előtt a 80 ezer lakosával a történelmi Magyarország harmadik legnépesebb városa volt, e téren megelőzte mind Pozsonyt, mind Kolozsvárt, az 54 orvosa között, mint említettük, ideg- és elmeorvos nem akadt (83).

A városi kórház 1893-ban szintén pszicho-neurológiai osztály nélkül épült meg. Tanszékvezető esélyesekben a főváros sem bővelkedett. A klinikaigazgató Moravcsik Ernő Emil tanítványai közül Reuter Camillo Pozsonyba tartott, a 60. éve felé közeledő Schaffer Károlyt, az Interakadémiai Agykutató Intézet direktorát magas kora ellenére Moravcsik utódjának szánták. Ezért ő maga sem lelkesedett, csak kifejezett kari kérésre vállalta el. A Schaffer-iskola rangidős kiválósága: Miskolczy Dezső még nem volt 1921-ben magántanár, Sarbó Artúr viszont már korosnak számított. Az idegkórtan több magántanárából viszont kitűnő elmeorvos lett, elég Korányi Sándor, Bálint Rezső, vagy éppen a Debrecenbe került Csiky József személyére utalnunk. Az akkor 53 éves Pándy Kálmán jöhetett volna leginkább szóba, de Kenézy Gyula a 33 esztendő Benedek László mellett döntött.

Ha a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem első almanachját megnézzük, az orvosi karra kinevezett 12 professzor közül ő volt a legfiatalabb. Szolgálatba 1921. szeptember 30-tól lépett és nagy lendülettel kezdte el új munkahelyén az oktatás-gyógyítás-kutatás hármas feladatát. Az elmeorvosok klinika elhelyezésére a Városi Központi Kórházban került sor, ahol 50-60 ágy állott rendelkezésükre. Az ambulancián már az első évben 412 idegbeteget kezeltek, a pszichoterápiás segítségben részesültek létszáma évente meghaladta a másfélezret. Az 1922. évi egyetemi évkönyv szerint az intézet felszerelése: „a betegek gyógyítását, a hallgatók tanítását, végül a tudományos kutatást szolgálja (fürdők, hűtőkészülékek, napfürdő, hőlégzuhany, vibrációs masszázskészülékek). A klinika a debreceni bíróságoknál elmeorvosi szakértői működést is fejt ki, ezenkívül az összes kiegészítő iskolába utalt gyermekeknél intelligencia-vizsgálatokat végez” (57) . A professzor az 1921/22-es tanévben heti 2 órában a törvénytudományi elmeorvosok Karon is előadta.

A kincsesvárosból tehát a cívisvárosba költözött. Nagyállomáshoz közel, a Werbőczy utca 2. sz. alatt a II. emeleten lakott. Nősülésének pontos dátumát nem sikerült kideríteni. Első feleségéről

egyik volt tanítványának özvegyétől tudunk. Igen gazdag Chorin-lányt vett el, egy gyermekkel. Anyagi gondjaik tehát még a pacientúra előtt sem lehettek. Az 1912/22-es tanévben I. tanársegéd Máday István, a II. Csörsz Károly. Díjas gyakornokok: Follmann János és Thurzó Jenő, díjtalanok: Salánky József és Széky Antal (84). Polgár-kápráztató allűrjeivel hamar magára vonta a puritán szellemű város figyelmét. De nem a rosszallását, ahogy várni lehetett volna. Aki valaki, azt inkább csodálják. Lóháton járt a klinikára, holott villamossal, vagy gépkocsival is mehetett volna. Szerette a sportot, a lovaglást a fronton megszokta. Első osztályú fülkében utazott a fővárosba, ugyanakkor sofőrje gépkocsival kísérte az országúton. Majd a pályaudvaron eljátszotta a taxis szerepét (70). Személyében a Krúdy-s Szinbád a komoly tudóséval keveredett.

Egyetemi előadásainak első füzetet: A pszichiatria története (21) 1923-ban jelent meg Budapesten. A természeti népek és ókori kultúrák animisztikus jelenségeit, valamint a lélekgyógyászat tudományos eredményeit mindössze 25 oldalon foglalta össze. Az Iliásztól a Szentírásig át Kraepelin munkásságáig haladt végig a kultúrtörténeten, bámulatossá tájékozottsággal, hogy hallgatóinak érdeklődését felkeltse.

A Debreceni Orvosegyesület 1922-ben alakult meg, első tudományos ülését május 13-án tartották. A legidősebb professzor, a gyermekgyógyász Szontagh Félix elnökölt, a legelső előadást a legfiatalabb tanszékvezető tartotta. Címe: a Pellagrás beteg. A másodikat a tehetséges Csörsz Károllyal közösen prezentálták a Huntington-chorea kórképről. A következő előadó a sebész Hüttl Tivadar volt, az első hozzászóló Benedek. Már akkor sejteni lehetett, hogy a majdani tudományos rendezvényeknek ő lesz a leglátványosabb szereplője. A H. szakülésen a Chorea pseudo-paralytica, a III.-on a Veleszületett athetosis kórképről értekezett. A sclerosis multiplex esetekben Vaccineurin injekciókat adott, ingerterápiás próbálkozással. Az eredménytelenséget soha nem hallgatta el. Az 1922. évi november 11-i ülésen az epilepsiában az endokrin-rendszer és a roham-genezis összefüggéseit elemezte. Elhibázottnak tartotta, ha „manapság valaki a vasoconstrictio és általában az agyvérzegénységre alapított és már 1857 óta szerepet játszó durván fizikális rohamtheóriákkal azonosítja magát”. Szerinte a perc-volumen rapid ingadozása is csak epilepsiás reagibilitás esetén válhat ki rohamot. Az epilepsia kérdése kezdettől foglalkoztatta. Ezért is sajnálta, hogy annak papájával, H. Jackson professzorral személyesen már nem találkozhatott. Az Orvosi Hetilappal ismét felvette a kapcsolatot. Az 1922. évi kötet 49. számában új lumbálpunctiós tűt mutatott be az encephalographiás vizsgálatokhoz. Érdeklődése rendkívül szerteágazó. Már 1923-ban, vagyis jó egy éves kutatói munka után tekintélyes kötet jelent meg az ideg-elmeklinika orvosainak

dolgozataiból (63). Azért kételkedünk a kitűnő Angyal Lajos azon megállapításában, mintha Benedek „iskolát nem teremtett” volna (5). Saját tevékenysége szintén cáfolja. A kötetben a professzor visszatér az epilepsiához. Csörsz Károllyal együtt a Huntigtonchorea extrapyramidális mozgászavarának nem csak a klinikai de a genealógiai feldolgozását is adták, amely a hazai genetika egyik úttörő munkája (59). Az influenzás elmezavarokról Porsche Ferencsel közösen írtak dolgozatot. A Huntigton és migraine összefüggéseit Goldenberg Pállal tárgyalta. A laboratóriumi részt Thurzó Jenő készítette, illetve szerkesztette. A 319 oldalon 35 dolgozatnak 12 személy a szerzője. A végén valamennyihez rövid francia nyelvű összefoglalót csatoltak.

Az Orvosi Hetilap továbbra is fontos fóruma maradt. A fiatal professzor ifjú tanítványai közül egyre inkább Thurzó Jenő vált szerzőtársává. Külföldi szerzőkre hivatkozva közösen próbálták ki Parkinson-kórnál, intralumbális levegőbefúvással a permanens izomfeszülés megszüntetését (20). Ez szerintük a vegetatív centrumokra kifejtett hatással magyarázható.

Benedek László aktivitására a fővárosban hamar felfigyeltek. Ezért a budapesti Kir. orvosegyesület 1924. évi március 29-i ülésén, felkérésre előadást tartott az alkoholkérdés akkori állásáról, „főképp az amerikai alkoholelleses küzdelem fejlődése kapcsán” (22). Tájékozottsága mindenkit meglepett. A történeti visszatekintésben említi, hogy az indián őslakosságot 1535-ben először a franciák ismertették meg az alkohollal. Nem „romboló szándékkal” és nem a tüzes vízzel, hanem a szelídebb borral. Az égetett szeszt jóval később az angolok vitték be, saját maguknak is. Az első prohibíciós törvényt a 17. század közepén hozták, azt tapasztalva, hogy az alkohol mind a benszülötteken, mind a katonákon fokozza az agressziós hajlamot. Az első prohibíciós törvény kidolgozója az a Benjamin Russ nevű híres orvos volt, aki fontos szerepet töltött be a függetlenségi nyilatkozat megszerkesztésében. Washington elnök mellett a methodista egyház lett a legfőbb támogatója, mert a vallás-változatban a bor szimbolikus szerepe megszűnt. A 19. század Újvilágában egymás után jöttek létre az antialkoholista szervezetek: az „American Temperance Society” és mások, a legnagyobb jelentőséggel viszont az 1851-ben alakult „Good Templars” mozgalom bírt. Európába hamarosan áterjedt, de korántsem akkora hatáskokkal. Az öreg kontinensen mások voltak a hagyományok és az ellenérdekeltségek. A szerző tételesen sorolta fel, hogy a prohibíció idején mennyivel csökkent a bűnözés, a máj- és idegbetegségben meghaltak száma. Warburg és Wieland legújabb eredményeire hivatkozott, amelyek szerint az alkohol rontja az idegsejtek oxigénfelvevő-képességét, változik a sejtfalak permeabilitása, vele az élettani folyamatok. Nem hallgat azon orvosokról, akik „gyógyszerként” direkt szesztartalmú magsztrális

készítményeket írtak fel. E téren érdekesmód nem az olaszok, hanem a norvégok vezettek. Adatait szépen áttekinthető grafikonokkal ábrázolta és tekintélyes irodalmi utalásokkal hitelesítette. Elsősorban amerikaiakkal, de európaiakkal is. Klinikájáról az adatgyűjtésben Máday István, Thurzó Jenő, Salánky József, Ördög Imre és Nagy Mihály működött közre. Előadásából 40 oldalas kis kötet kerekedett ki, amelyet a Debreceni Méliusz Nyomda megjelentetett (22).

Az 1924-es esztendő fontos dátum a hazai ideg- és elmegyógyászat történetében. Október 9-én váratlanul elhunyt Moravcsik Ernő Emil professzor, az utódlás kérdése nem bizonyult egyszerűnek. Schaffer Károly személye ugyan adott volt, de már elmúlt 59 éves. Moravcsik sem nevelt „azonnal bevethető” tanítványt. A mikroszkóphoz szokott Schaffer el akarta hárítani a klinika vezetését, a kar nyomásának mégis engedett. A szegedi Lechner-tanítvány Szabó József, a pécsi Reuter Camillo, a 37 éves Benedek László kinevezése még nem jöhetett Schaffer mellett számításba. Később mégis kialakult a pesti Mester és tanítványai (Miskolczy, Sántha, Környey), valamint Benedek között egyfajta szakmai rivalizálás, amely mögött sokkal inkább alkati adottságokat kell keresnünk. Míg az előbbieket puritán életvitelű, főleg szövettanra támaszkodó, nemzetközi hírű neurológusok voltak, addig az utóbbi egy szárnyaló fantáziájú világfi, aki a katedrán, klinikán és az élet „színpadán” egyaránt szerepet játszott. Legalább akkora tehetséggel, de nem mindenki szemében rokonszenvesen. Ezért közöttük aligha alakulhatott ki bensőségesen kollegiális viszony, bár Miskolczy Dezső közülük kivétel.

Benedek egyelőre Debrecenben akart bizonyítani. Az Orvosi Hetilap 1924. évi kötete 40. számában a nyaki bordánál fellépő Raynaud-féle tünetcsoportról értekezett. Mivel feltételezése szerint a vasoconstríciót a plexus brachialis vonaglása váltotta ki, műtéti megoldást választottak. A perifériális panaszok csökkentek, de a radicularis érzészavarok nem. Valószínűleg a beavatkozás következtében.

Már ekkor sokat foglalkozott a bűnözés lélektanával. Amit 1925-ben A kriminalizálódás fokozódásának okairól írt, sajnos ma sem időszerűtlen. A háború után több, mint fél évszázaddal. „A háború alatti emberhiány minden munkakörben az értékben gyenge, vagy még fiatalok, előképzettség nélküli egyéneket tömegesen juttatta fényes - gyakran soha nem remélt, korábban legfeljebb hosszú évek kitartó és kiemelkedő munkateljesítménye által kiérdemelhető - keresethez, s ily módon nagyfokú önállósághoz. A háborút követően azután a kipróbált szakmunkások visszatéréseivel a munkahelyekre, a fiatalok, vagy másképpen „értéktelen” dolgozók ismét kiszorultak az ipari üzemekből. Ám a háború alatti és utáni konjunktúra - melyben az éretlen

embernek gátlás nélküli fegyelmezetlensége és vakmerősége a megingott gazdasági élet által megteremtődött szélsőséges spekulációs lehetőségek révén kiváló működési körre talált - s e konjunktúra által létesített és természetesen burjánzó vállalatok leépülésével, illetve megszűnésével csapatosan jövedelem nélkül maradt ilyen - munkájuk terén nem teljes értékű - egyének ragaszkodtak a már megszokott jóléthez és élvhajhászashoz, sőt a részükre már elmaradhatatlan alkoholfogyasztáshoz is. Az alkoholizmus pedig a kriminalitás újabb rizikófaktoraként érzékelhető” (23). Kacsaringós jogi nyelv, de szakcikkeiben egyszerűbben fogalmazott, persze ott sem mindig. Így A Linzer-féle oldatkeverékes eljárás alkalmazása az ideglues gyógykezelésében és a neosalvarian-modenolos oldat-keverék (Thurzó Jenővel) az Orvosi Hetilap 1925. évi 17. számában jelent meg. Társszerzőjének a laboratóriumi munka volt az erős oldala. A Hetilap mellett az újra megindult Budapesti Orvosi Újság hasábjain szintén jelentkezett. Benedek tanár írása a Schizophren beteg állásfoglalása a kezdődő betegségi folyamattal szemben olyan betegbemutató, amely a kezdődő tudathasadást búcsúlevelekkel illusztrálja. Egy hetedik gimnazista írta le „egyénisége elvesztésének folyamatát”, bizarr képzetekkel, szójátékokkal, majd bezárkózással.

Markusovszky lapjában a Phlogetán-therápia chorea infectosán-nál, valamint A paradox triceps-reflex és annak szelvényes localisatiojáról című írásai jelentek meg.

Tanítványai egyre gyakrabban és önállóan publikáltak. Csörsz Károly a Statisztikai, alkattani és örökléstan vizsgálatok az Alföldről című dolgozatában négy generáción keresztül öröklődő Huntington-choreát mutatott ki. Czeizel Endre szerint „ez az első jelentős magyar populációs genetikai munka” (59).

A liquor cerebrospinalis új oxydatív reakciójáról Thurzó Jenővel írtak a Hetilapba. Megállapították, hogy a kóros és normális liquorok különböző viselkedését a kémiai anyagokkal szemben a fehérjetartalom mennyiségi és minőségi különbségei okozzák. Ezt 1%-os káliumpermanganát és oxálsav oldattal mutatták ki, amelyet a fehérje kolloid-részecskék finomabb dispersitásával, illetve a hatófelület megnagyobbodásával magyaráztak (24). Munkájukat a kor szemüvegén át kell néznünk.

Kezdetől nagy hangsúlyt helyezett a szerodiagnosztikára. Az Orvosi Hetilap konkurens szakfóruma, a Gyógyászat 1927. évi 11. száma közölte a Kulcsár Ferencsel közösen írt A vér- és liquor-reakciók változásai a neurolues recurrens-kezelése kapcsán című dolgozatukat. A malária-terápia bonyolult szerológiai tükröződéseit, a klinikai tünetmentesség biztató jeleit tárgyalták.

Ha a professzor három eddigi főmunkatársát nézzük, kivételes érzéke volt azok kiválasztásához is. A fiatalon elhunyt Csörsz Károly beírta nevét a hazai genetika történetébe. Thurzó Jenő tanszéki utód lett volna, ha nem jut Csörsz sorsára, Kulcsár Ferencből viszont előbb Szegeden, majd az USA-ban lett egyetemi tanár.

A nagyerdei klinika-telep új épületébe 1927-ben költöztek, ahol már 114 ágy állott rendelkezésükre. A Városi Központi Kórház keretében egy kibővült 144 ágyas részleg maradt. A szereplési vágy, valamint a bizonyítási kényszer egyaránt fokozott teljesítményre ösztönözte a fiatal professzort, akinek neve egyre inkább fogalomná kezdett válni. A tehetségekből tetszés szerint válogathatott, szinte tódultak hozzá az eminens doktorandusok. Az 1929-es évben tanítványai közül Csörsz Károly Az öröklés és alkattan, Thurzó Jenő A humorálpáthológiai kórjelzéstán tárgyköréből kapott magántanári címet. Később Kulcsár Ferenc Az ideggyógyászati diagnostica, Nagy Mihály az Elmegyógyászati kórjelzéstán és tünettan, Pap Zoltán Az általános psychiatria alapján nyert venia legendit. Vagyis Benedek Lászlónak már Debrecenben jelentős iskolája volt.

Év nélkül jelent meg az Újabb diagnostikus és therapiás eljárások az ideg- és elmebetegségekben című monográfiájának első része, A paralysis progressiva gyógykezeléséről (25), amely 286 oldalon tárgyalja e tárgykör akkori állását. Az utolsó irodalmi utalások 1927-ből valók, tehát csak azután jelenhetett meg. A szifilidológia legjobb magyaryelvű összefoglalóinak egyike.

Figyelme 1929-től egyre inkább az eugenika felé fordult. A december 12-i kari jegyzőkönyv szerint, Benedek László, Belák Sándor és Huzella Tivadar professzor javaslatot nyújtottak be a Tanártestülethez, „az öröklés-biológiai és fajhygiene” extraordinárius oktatására, amelyet Csörsz Károly magántanár elvállalna. Indoklásában a „bizottság hivatkozik azon külföldi jelentős erőfeszítésekre, amelyek a modern genetika fejlesztése körül történtek. Főleg az Egyesült Államokra, ahol több, mint 100 jól berendezett örökléstani intézet működik” (72). Az USA-ban 1931-től már 21 állam rendelkezett sexuális bűnözők, idióták és imbecilisek, valamint egyéb minusvariánsok szaporodását gátló sterilizációs törvénnyel. Benedek esetében szó sincs egyoldalú német hatásról, A Chicago-i Carnegie Intézet igazgatója, Harry H. Laughlin professzor szolgáltatta az abszolút autentikus információkat. Hivatkozott a Lundberg által vezetett svéd „örökléstani intézetnek kiváló teljesítményére és arra a tényre, hogy a szovjet Oroszországban csak az egyik kísérleti intézetnek évi dotatiója egy millió kettőszázezer aranyrubel” (72). Hol volt még akkor

Rosenberg, illetve Lisenko! Igaztalan volna a kezdeményezést a későbbi következmények alapján megítélni.

Benedek professzor ennyi elfoglaltsága mellett az ápolónői tanfolyam vezetését is elvállalta. Akciót indított a fizetésük emelésére, akiket még laboratóriumi kiképzésben is részesített. Felkérte a klinikák vezetőit, jelentsék be évenként az ápolónő-igényüket, hogy az újonnan végzettek közül „önellátóak” legyenek. A fizetés rendezésével egyidőben mindent elkövetett, hogy a fizikai és kémiai tanszék az orvosi fakultás keretében maradjon. Úgy vélte, ha e tárgyak átkerülnek a bölcsészetre, Debrecen hátrányba kerül a másik két vidéki egyetemhez képest. A fentiekből kitetszik, nemcsak szakmai és társadalmi, de a kart érintő kérdésekben szintén igen aktívnak mutatkozott.

Azt követően visszatért régi elképzelésének megvalósításához. Az Orvosi Hetilap 1931. évi 21. számában erről így vall: „már 1917 óta kísérleteket folytatok a koponya kopogtatási eljárás tökéletesítésére. Legutóbb hajtó művel mozgásban tartott kopogtatási készülékkel, továbbá előírásaim szerint konstruált electron-csőves auscultatiós berendezéssel és pneumoencephaliás levegőbefúvással a subarachnoidalis űrben sikerült nekem a percutoros transonantiának kórjelzéstani hatásfokát lényegesen emelni” (26). A bemutatott készülék alkalmas volt a kóros részek megállapítására, mert tumor, hydrocephalus vagy más belüri nyomás fokozódásánál a koponyacsont elvékonyodik, míg felületes tumornál (pl. meningeoma) megvastagodik. A sebészi beavatkozás helyének megállapításánál alkalmazható. Bern városában az 1931 augusztus 31. és szeptember 4. között megtartott első Nemzetközi Neurológiai Kongresszuson a készülékről prezentált nagy érdeklődést kiváltó, német nyelvű előadást. Hangosfilm kíséretében. Valószínűleg ide vezethető vissza, hogy az ilyen irányú monográfiát majd a Karger Verlag svájci részlege adja ki. E kongresszuson találkozott és barátkozott össze Cushing professzorral, aki több mint 2000 agyi műtétjéről számolt be.

A Benedek-tanítvány Pap Zoltán szerint „talán mindezeknél eredetibb, nagyobb jelentőségű elgondolása volt a háromdimenziós röntgenkép készítése az agyvelőről. Az ötlet tőle származott, de az éppenséggel nem könnyű technikai megoldás Rencz Antal dr. röntgenológus érdeme. Nagyszerűen dogozta ki a térhatású röntgenfelvételek módját, a filmfelvételek értékeléséhez pedig egy nagyméretű sztereoszkópot szerkesztett. Az ily módon készített háromdimenziós, térhatású kép látványa valóban elbűvölő volt” (91).

Nem ragadt le egy témakörnél. A liquorgát permeabilitásáról sokodufertőzésnél újra Kulcsár

Ferenc a szerzőtársa (27). Mivel a patkányharapási lázat speciális spirillumok okozzák, már 1925-ben megpróbálták a neurolues analógiájára malária, illetve recurrens beoltásokkal kezelni. A szerzők szintén azt tapasztalták, hogy a Spirillum minus Carter-ik a Treponema pallidától eltérően a liquorba nem jutnak. Feltehetően a liquorgát miatt. A terápiát azóta a penicillin megoldotta.

Benedek munkásságára a külföldön is egyre inkább felfigyeltek. Az orvosi kar 1931. december 10-én tartott ülési jegyzőkönyvéből kiderül, hogy az uppsalai egyetem felkérte: a svéd állam költségén tartson előadást „Eugenikai törekvések Magyarországon és más országokban” címmel (73), továbbá a Verein für Psychiatrie und Neurologie in Wien a koponyakopogtatási módszerét ismertette. A következő esztendő január 28-án a kari ülés üdvözölte Benedek professzort abból az alkalomból, hogy a Budapesti Orvosi Kör a percussió módszerét Schächter-díjjal jutalmazta.

A korabeli kari jegyzőkönyvekből más érdekes kortörténeti dokumentumokat is találunk. Preininger (később Rávnay) Tamás magántanár címzetes rendkívüli tanári beadványát Orsós professzor élesen bírálta. Úgymond: „Preininger Tamás dr. dolgozatai az irodalmi áram felületén úszó divatos témákkal foglalkoznak, valamennyien jól ismerjük az ilyen témák (hydrogén conc., véresejsüllyedés) sorsát, melyek járványszerűen szállják meg a dolgozatot készíteni akarókat és miután hatalmas tornyokká emelkedtek, egy-egy sokszor egészen felszínes publikáció nyomán, néhány év alatt nyomtalanul visszasüllyednek a feledésbe és csak ballasztját alkotják az igazi tudománynak” (74).

A tekintélyes professzor egyedi véleményével csak Huzella tanártárs szállt szembe, valamint a jelölt illetékes főnöke, az előterjesztő Neuber Ede. Benedek inkább mentegette, mert „főnökének 3-4 éven át tartó betegségénél fogva nem volt képes megfelelő időt szentelni a tudományra” (74). Az előterjesztést a kar szerencsére megszavazta.

Benedek László kapott megbízást a kartól, hogy a központi épület díszudvarában 25 „históriai múlttal bíró név” bevésését javasolja. Külön kiemelte Weszprémi Csanády Istvánt, „akinek nevéhez fűződik az első magyar szülészeti könyv megírása és a himlőoltás bevezetése” (74). Igaz, hogy bábakönyv és nem a himlőoltás, hanem a pestis elleni védőoltás gondolata, mégis dicséretes a fiatal pszicho-neurológus professzor történeti érdeklődése. Hőgyes Endre neve Hajdúszoboszló szülötteként került a tablóra.

Csilléry Andrással súlyosabb konfliktusai akadtak. A jegyzőkönyv szerint: „nem mulasztja el rámutatni Csilléryék logikai tévedéseire, akik néha demagóg módon az egyetemeket a szellemi

proletariátus növeléséért felelőssé kívánják tenni. Ezek nem gondolják meg azt, hogy az egyetemekre beiratkozó ifjúság az egyetemek nem létezése esetén is igényt tartana a társadalommal szemben az elhelyezést, az életprobléma megoldását illetően, csak hogy az egyetemek nem létezése esetén, ezzel a követeléssel 4-5 évvel korábban lépne fel. Az egyetemek nemcsak hogy nem növelik a proletariátust, hanem a társadalmi erőviszonyokat még e tekintetben is inkább kedvezően befolyásolják” (74).

Az oktatás korrekt légkörére jellemző, hogy Beznák Aladár tanársegédet egy meggondolatlan kijelentésért szigorú kari figyelmeztetésben részesítették.

A Benedek-tanítványok 1932-ben jubileumi kötetet állítottak össze. Bagothay Lászlótól Thurzó Jenőig 21 klinikus 19 dolgozattal tisztelgett az akkor 45 éves mester előtt. A közlemények közül kiemelkedik Csörsz Károlyé, a süketnémaság örökléstani viselkedéséről. Külön érdekessége, hogy benne a Benedek- és a Schaffer-iskola találkozott. Csörsz Károly szerzőtársa ugyanis Tokay László, aki Miskolc mellett dolgozott Szegeden. A szövegből és az irodalmi utalásokból egyértelműen kiderül, hogy a tanulmányt Csörsz írta. Tokay genetikával később sem foglalkozott (101). A szegedi idegklinikával felhőtlen volt a kapcsolat. Csörsz következő közleményének címe: Adat a cirkularis és schizophrénia ötvözöttség kérdéséhez. Társszerzője Stief Sándor, a Schaffer-tanítvány Miskolc Dezső professzor beosztottja. A szegediek részéről tehát hiányzott az ellenszenv, amely másoknál néha jelentkezett. A konfliktus a Magyar Elmeorvosok Egyesülete X. Országos Értekezletére vezethető vissza, amikor 1928. okt. 21-én Schaffer Károly és Benedek László közt éles hangvételű vita zajlott le. Schaffer Kórszövettan és elmekórtan, Miskolc pedig A schizophrénia kórszövettanáról címmel tartott előadást. Benedek a hozzászólásában méltatta Schaffer professzornak a heredodegenerációk histopatológiai vizsgálata terén elért eredményeit. Ugyanakkor a saját tapasztalataira hivatkozva utalt arra, hogy a biológiai membránműködés és az anatómiailag megállapítható hártók között discrepantia lehetséges, másrészt a lelki és anatómiai kép „koránt sincsenek egymással szorosán függő viszonyban” (93). Benedek teóriás jellegűnek tartotta az előadást, amit Schaffer határozottan cáfolta. Sőt „szövettanilag kézzel foghatónak” tartotta. Érdekes, hogy a tanítványok közül egyedül Miskolc nem találta ezt személyeskedésnek.

Visszatérve az 1932-es emlékkönyvre, Koppány Sándor klinikai gyakornok a debreceni ideg- és elmeosztály 10 éves morfinista statisztikáját ismertette. Nem meglepő, hogy a visszaesők zömében az orvosok közül kerültek ki. A liquor szakértője már akkor Kulcsár Ferenc volt, aki hétezer-ötszáz gerincvelő csapolás (lumbalis és cisternalis) tanulságait taglalta. Benedek és Thurzó

együtt már 1926-ban nyaki kompresszort szerkesztettek, a cisterna magna negatív nyomásának megváltoztatására. Terápiás célból főleg mérgezések, Parkinson és narcolepsia eseteiben alkalmazták.

Meglepő, hogy M. Négyessy Ilona még A paralysis progressiva kórképében előforduló kóros reflexek című közleményében sem idéz a bőséges Benedek-irodalomból. Máday István (akkor magántanár) „az ösztönélet némely törvényszerűségeiről” értekezett, amelyben Freud, Jaspers és Nietzsche neve egyaránt előfordul. A klasszikus pszichiátriát Pap Zoltán képviselte a Lélektan és elmekórtan című összefoglalójával. Utal a megfelelő pszichopatológiai tanulmányokra (Lenau, Dosztojevszij, Maupassant, Schumann), s kihangsúlyozta, hogy „az elmekórtannak azonban sohasem szabad letérnie a tények megfigyelésére építő induktív gondolkodásmód útjáról és akkor jár el helyesen, ha a megismerhetőség határain kívül eső kérdések feletti meddő vitákat elhárítja magától” (28).

Piroth Endre főleg Spielmeyer és Lenhossék Mihály munkássága alapján új idegszövettani módszerről írt dolgozatot. Külön színfolt Salánky József cikke, amelynek címe Orvosi vonatkozások a debreceni boszorkányperekben. Főleg a 16-18. századi ítéletekről esik szó. A törnepszuggeszció hatásfokával foglalkozik, még nem sejtve, hogy egy diabolikus demagóg rövidesen minden eddigi elődjét fölülmúlja. A szifilisz szerológiai kérdéseit Székely Antal tárgyalta, végül Thurzó Jenő a Benedek-féle kranioszkópiás módszert ismertette. A tudománytörténet furcsasága, hogy pont a legimponálóbbnak tűnő módszere sohasem terjedt el a diagnosztikában.

Emlékköteteket eddig általában negyedszázados évfordulókra állítottak össze. Benedek László tiszteletére készült az első debreceni, valamint az első 10 éves. Nem méltatlan a többi jubileumi kiadványhoz. Az 1932. esztendő más szempontból is fontos a debreceni orvosi publikálás történetében. Végre sikerült elérni, hogy az 1922-ben alakult és azóta működő Debreceni Orvosegyesület a Vidéki Orvosok és Gyógyszerészek lapjának támogatásával önálló kötetet adjon ki. A március 10-i ülés a Benedeké. Bemutatott egy szenilis choreóban szenvedő nőbeteget, akinek nyelve ballisztikus mozgásokat végzett. Az illusztrálás filmvetítéssel történt, amely akkor az újdonság erejével hatott. Majd egy beteg bal frontocentralis régiójának diffúz gliomáját, valamint az agyidegek polyneuritise következtében fellépő myokymiót prezentálta. Végül A kinematographia az ideg- és elmegyógyászat szolgálatában címen foglalta össze azon új lehetőségeket, amelyeket a sorozat-felvételek, kinagyítások és merevítések a megfigyelés terén lehetővé tettek (2). Ugyancsak új dátum 1932. november 24-e, amikor Hüttl Tivadar sebészstanárral

együtt mutatták be a Jackson-epilepsia operált esetét. Benedek-féle koponya-perkussióval sikerült körülírni a góc helyét, ahonnan epilepsiás rohamokat kiváltó tuberculum konglomerátumát távolították el sikeresen. Az esetet az Orvosi Hetilap is lehozta (30). Hazai szerzők közül főleg Winternitz eredményeire hivatkoznak. Benedek sokirányú érdeklődésének bizonyítéka, hogy ugyanakkor „a vegetatív idegrendszer befolyásáról hypnosisban” címmel nem csak előadást tartott, hanem az ülésen hypnotizált betegnél sikerült indulatélményeket és fájdalomérzéseket sugalmaznia. A könnyelválasztástól a vérnyomás emelkedéséig követhették a látványos produkciót. Majd, miután Pap Zoltánnal közösen a liquordrainage-okkal gyógyított tetanus esetek bemutatása következett, teljesítményével elbűvölte az egész orvosi kart. Intézetéből Nagy Mihály a liquornak fagyöngy-kivonattal készült colloid-reactióját ismertette, amely a kolloid diszperzitása alapján idegrendszeri differenciáldiagnosztikára alkalmas. Újabb vizsgálatok szerint a fagyöngy lektin-tartalma immunmoduláló, valamint immunaktiváló tulajdonságokkal bír, ezért használják non-Hodgkin-lymphoma kezelésére (10).

Az egy évtizede professzor Benedek László már a magyar Psychologiai Társaság elnökeként, Boda István és Mitrovics Gyula közreműködésével elaborátumot nyújtott be a lélektani ismeretek terjesztése és nagyobbfokú nemzeti-kulturális értékesítése tárgyában (29). Foglalkozik benne vallomástételnél a tanúk szuggesztív befolyásolhatóságával, különösen gyermek- és időskorban. Hangsúlyozta, hogy a bírák és jogi képviselők lélektani kiképzése szükséges, az eredmények szakszerűbb értékelésére. Lelki profilaxisként pályaválasztási tanácsadást ajánlott, mind az egyén, mind a társadalom szempontjából.

Ugyanakkor az Orvosi Hetilapot sem mellőzte, ahol folytatásokban jött az Elő apathogén pallidakkal végzett activ immunizálási gyógy-kísérletekről idegrendszeri lues 96 esetében című sorozata. A korabeli „immunizáló láz” bővületében Magyarországon elsőként foglalkozott a malária-kezelésben részesültek magánjogi cselekvőképességével. Amely szerint „a paralysis progressivában szenvedő. illetve remmitált betegek minden egyes jognyilatkozatra nézve külön-külön ad hoc vizsgálandók meg” (31).

Az 1933-as évhez kínos epizódok fűződnek. Beadványt intézett a karhoz, mivel a külföldre meghívott előadók a kellő mennyiségű valuta megszerzéséhez nem kaptak támogatást. Bejelentette, hogy „az ősszel meghívás folytán Londonban fog előadni és pedig a saját költségén fog oda kimenni s kéri a kar támogatását” (75). Erre Orsós professzor a következőképpen reagált: „a kongresszusi részvételtől el kell tekinteni, miután a miniszteri leiratból az következik, hogy tiltott

úton kellene a szükséges valutát beszerezni és kivinni az országból” (75). A londoni útjára ekkor nem került sor. Közben elérte a girondisták sorsa, jobbról Orsós szemében tűnt „liberálisnak”, balról viszont a nagytekintélyű Lenhossék Mihály professzorral keveredett kellemetlen vitába. Ugyanis október 21-én Orsós dékán rendkívüli kari ülést hívott össze, ahol felolvasta Az Est című politikai napilap október 20-i számából Lenhossék akadémikus nyilatkozatát, illetve a vele készített interjút. A nemzetközi hírű anatómus szerint „a debreceni egyetem orvosi karán őskori állapotok uralkodnak, mert hat elméleti tárgyat, amelynek mindenütt a világon hat külön előadója van, összesen két professzor tanítja”. Ebből úgymond az következik, hogy Amerika „míg a többi három egyetem orvosi diplomáját nostrifikálja, addig a debreceniét nem” (75). A kar Lenhossék professzor részéről téves informáltságot tételezett fel, ezért a lapnál helyreigazítást indítványozott. A hevesen hozzászóló Benedek szerint Thurzó Jenő magántanár a napokban tért vissza az USA-ból, tájékoztatása szerint egy kinti bizottság 1931-ben rangsorolta az európai egyetemeket, de az első osztályúba egyik magyar sem került. Értesülése szerint nem tesznek különbséget pl. a pécsi és a debreceni között. A diploma-honosítás minden európainak szükséges, valamint a „State Medical Board Examination” letétele kötelező. Nélküle nem lehet orvosi gyakorlatot folytatni. Ami a debreceni elméleti képzés színvonalát illeti, valóban vannak összevont tanszékek (mint ahogy Szegeden és Pécsen is), de olyan kiváló oktató-kutatókkal, mint a közben Svájcba meghívott Verzár Frigyes, vagy a fővárosba éppen akkor kinevezett Belák Sándor professzor. Az Általános Kórtan és Bakteriológiai Intézet, vagyis szintén iker-tanszék irányítójává. Ami az anatómia-, szövet-, és fejlődéstani illeti, a másik két vidéki karon is egy-egy professzor adta elő. Sőt rövid ideig Pesten, maga Lenhossék akadémikus. A debreceni szövettani kutatás színvonalára jellemző volt, hogy előbb Huzella Tivadart, majd Törő Imrét hívták meg a fővárosi katedra betöltésére. Az sem lehetett véletlen, hogy a Tihanyi Biológiai Intézetet kezdetben az ország legtávolabbi egyeteméről irányította Verzár Frigyes. A debreceniek tiltakozása az illusztris professzor újságbeli nyilatkozata miatt érthető, főleg senkinek sem használt. A kari jegyzőkönyvből nem derül ki egy esedékes helyreigazítás. Valószínűleg nélküle tértek napirendre a kellemetlen incidens fölött, amelynek tényszerű részével az Orvosi Hetilap is foglalkozott.

A következő két év a készülődés időszaka a klinika életében. Az 1934/35-ös helyi almanach szerint Benedek professzor „Németországban „és Dániában főleg pszichológiai, paedagógiai-pszichológiai és agypszichológiai intézetek munkálataiban vett részt 1934 augusztus és szeptember havában” (1). Az Orvosi Hetilap 1934. évi díjtalan melléklete a Belső secretio és psyche, amely 25

oldalán tárgyalja a hormonális egyensúly zavaraiából eredő sajátos lelki tüneteket (32). Meglepő a szovjet szerzőkre való pozitív hangú hivatkozás, így az Uhtomskij-féle dominantia-elmélet, valamint Speranszkij emotiogénszarmazékainak említése. Tehát Benedek 1934-ben nemcsak a Nobel-díjas Sherrington, a „vészreakciós” Cannon, hanem az előbb említettek munkásságát is ismerte. Miként a svájci W. R. Hess tanárnak a köztiagy funkcionális organizációjával kapcsolatos kísérleteit, amelyekért csak másfél évtized múlva kapta meg a svéd akadémia legmagasabb kitüntetését. Amikor magyar kollégája már rég nem volt az élők sorában. A Freud-féle elfojtási reakció, valamint a kortárs Szondi Lipót, illetve a román Parhon professzor neve sem marad említetlen. Köszönetet mond a kazuisztikai részben Hüttl Tivadar tanártárs és Lusztig Józsa tanársegéd esetészleléseinek (hypoparathyreodismus, tetániás és mániás rohamokkal) átengedéséért. Vagyis Benedek nem csak a sajátmaga szereplésén fáradzott. A Budapest Kir. Orvosegyesület Társadalmegészségügyi Szakosztályának meghívására 1935 május 24-én fontos előadást kerekített Az u. n. „sérüléssel idegességről”, annak határterületéről és balesetbiztosítási vonatkozásairól a véleményező ideggyógyász szempontjából címmel, amely monográfia formájában is megjelent (38). Jelentőségét a háború után a társadalomra nehezedő rokkantellátás adta, mert „fontos társadalmi érdek marad egészségügyi kultúránkat és socialis gondolkodásunknak intézményeit tehermentesíteni a jogosulatlan üzérkedéstől, hogy a biztosítás által nyújtott kedvezménykilátások hiánytalanul a munka igazi sérültjeit illessék” (38). Az orvostudományi és a jogi álláspont konfrontálásáról van szó, ezért a keresőképeség csökkenését pontosan kell megállapítani. Összefoglalójában a következő osztályozást követte: 1. organikus zavarok; 2. organikus laesiók „maradék-szindrómája”; 3. organoid csoport (pl. a postkommocionalis lelki tünetegyüttes); 4. pszichopátiás jelenségek; 5. neurotikus „visszhatásmódok” (konfliktus-neurózisok, szociális hisztériák, célneurózisok, akaratgyengeség); 6. aggrvációk; 7. olyan pszichopatiák, akik a balesetekkel semmilyen összefüggésben nincsenek. A nem organikus eltéréseknél éppen a munkaterápiát, Freud meghatározása szerint a pszichogén betegek kezelési megterhelésének hasznát hangsúlyozta. Bemutatott 98 hadisérült esetet, valamint a debreceni klinika ingyen-rendelésének 1922-1935. évek közötti betegjegyzőkönyvi és kórrajzi kivonatát. Összesen 134 esetet, akik közül szintén sok volt a háborús sérült. Az osztályra felvett 20 kázust szintén a fentiek szerint klasszifikálta, a kóreredeti, kórjóslati és véleményező szempontokat kihangsúlyozva. Mindenkorai időszerűségéről fölösleges szólnunk.

Ami 1933-ban nem sikerült, 1935 nyarán igen. „Benedek László ny. r. tanár a II. Nemzetközi

Ideggyógyász Kongresszuson, mint Magyarország representative man-ja vett részt, azon előadást tartott és mint a magyarországi titkár a kongresszus előkészítésében tevékenykedett” (1). A jeles esemény Londonban zajlott le, ahol a Nemzetközi Anthropometriai Társulat pszichiáter tanácsadójává választotta. Előadását 1935. július 30-án tartotta, az újszerű diagnosztikus eljárásáról.

A debreceni másfél évtized csúcsteljesítménye az általa szerkesztett és részben írt Huglings Jackson Memorial Volume (68), amelyet a nagy angol neurológus születésének centenáriuma adtak ki. A közel ezer oldalas kötet 57 dolgozatot tartalmaz a Benedek-tanítványok tollából. Nemcsak a vastagsága, de a téma és nyelvi tarkasága is meglepő! Angol, francia, német és olasz mellett cirill betűs cikket is találunk benne. A klasszikus epilepsia névadójának életrajzát a professzor ismerteti, akivel sajnos életében már nem sikerült találkoznia.

Az esztétikusan komponált első fejezet belső címlapja rózsaszínű, témaköre a pszichiátria. A szerzők sorrendje: Pap Zoltán, Thurzó Jenő, majd Benedek László professzor. Valamennyien német nyelvű, valahol már megjelent írásaikkal. A tanszékvezetőé pl. a Monatschrift für Psychiatrie und Neurologie 1934. évf. 88. kötetében. Az Apathogén spirocheta pallidaimmunizálásról, amelyet az Orvosi Hetilap szintén lehozott. Dolgozatainak pontos számát ezért nehéz megállapítani.

A második rész általában neurológiai jellegű, főleg angol és francia nyelvű közleményekkel. Kulcsár tanár olasz nyelvű publikálással színesítette a palettát. A cirill betűs orosz nyelvű cikk Thurzó Jenő munkája. Benedek szerint zseniális tanítványa 11 nyelven tudott olvasni, írni, az orosz mellett a különböző szláv dialektusokat is ismerte. A Benedek-Hüttl szerzőpárosnak A chordotomia értéke Crise gastrique-ban, előtte magyarul megjelent. Harmadik a neuropatológiai fejezet, sok szép szövettani ábrával. Ezen a téren Piróth Endre a szerzőtársa. Negyedik a pszichológiai és pszichopatológiai rész, amelyben a professzor a változatosság kedvéért Apponyi Albert gróf orvopszichológiai tanulmányával járult a nagy államférfi jellemzéséhez. Németül, Mikszáth-idézetekkel fűszerezve. A jeles személyről már a Magyar Psychologiai Szemle 1933-as, VI. évfolyamában is értekezett.

Az inzulin-sokkterápiával kapcsolatos tapasztalatait filmfelvételi sorozatokkal illusztrálta. Thurzó Jenő Tolsztoj után Dante nyelvén publikált.

Az ötödik fejezet mentálhigiéniével, pszichikai profilaxissal foglalkozik. A hatodik tárgyköre a forenzikus pszichiátria. A professzornak ez szintén erős oldala. A már említett „sérüléssel idegességről...” előadásának, monográfiájának német nyelvű kivonata került a Jackson-kötetbe.

A hetedik, egyben utolsó, a Csörsz Károly és Nagy Mihály fejezete. Csörsz dolgozatában

csodálatos családfa-ábrák genetikai ágazatai láthatók. Nagy a Parkinson-kór és az Argyll-Robertson tünetek familiáris előfordulásait vizsgálta. Ami a pozitív eugenikai (egyben legkényesebb) részt illeti, Benedek az angolszász minta híve maradt. Abból sajnos sok mindent átvettek a németek, így az általa és Károlyi Gyula miniszterelnök révén benyújtott javaslat helyett Schaffer Károly szelídebb változatát fogadták el, amit Benedek szó nélkül tudomásul vett. A szerző idézi a náci-rokonszenvvel igazán nem vádolható Donáth Gyula tanárt, aki szerint az epilepsziások közötti házasságot a Talmud is tiltja. Ugyanezt hangsúlyozza Aquinoi Szent Tamás, valamint Petrus Lombardus. Szent Tamás szemléletére a középkor híres zsidó orvos-polihisztora, Maimonides volt nagy hatással.

A forenzikus pszichiátriával kapcsolatban hivatkozik az 1907-es első baleseti törvényre, valamint az 1917-ben először közölt traumás neurózisok szelektív értékelésére. A Freud hangsúlyozta pszichés traumák szomatikus kihatásaira, valamint Oscar Vogt patológiai megállapításaira. Mindezeket bámulatosan színes, szintetizáló módon tette, amiért annyira csodálták és - irigyelték.

„Nagyra tartotta a katonai kitüntetéseket”, ami igaz, de professzor társaira ez legalább annyira vonatkozott. Ahogy mondani szokás: a kor szelleme ezt kívánta. Ha a már említett 1935-ös egyetemi almanachot nézzük, Neuber Ede, vagy Hüttl Tivadar neve után legalább annyi funkció és kitüntetés olvasható. Ezek szerint „Benedek László az orvostudományok doktora, az ideg- és elmeegógyászati klinika igazgatója, a Klinikai Bizottság elnöke, az egyetemi kezelésbe átvett m. kir. Horthy Miklós Közkórház h. igazgatója, több orvostudományi bizottság tagja, MÁV szakorvosi tanácsadó, a magyar Elmeorvosok Egyesületének másodelnöke, a Magyar Psychologiai Társaság elnöke, a Magyar Individual Psychologiai Egyesület tiszteletbeli elnöke, a Verein Deutschen Nervenärzte tagja, a Verein f. Psychiatrie und Neurologie in Wien tiszteletbeli tagja, a Permanent Committee of International Neurological Congress reprezentatívja és titkára, az International Federation of Eugenic organisations-nak magyarországi képviselője, a Monatschrift ung. Med., az Orvostudományi Szemle szerkesztője, Debrecen sz. kir. város tb. Tisztiorvosa. Kitüntetések: Károly-csapatkereszt, Signum laudis a vitézségi érem szalagján a kardokkal, porosz és bajor hadiérem, II. o. Vöröskereszt tiszti keresztje”. Vajon egy mai magyar Ki Kicsoda szerényebb-e a felsorolásban?

Felfokozott életritmushoz filozófiát is gyártott. „Az aktív személyiség kifejezőmódjairól” című előadása vallomásnak is felfogható. Elhangzott a Debreceni Tisza István Tudományos

Társaság 49. ülésén, amelyet filmmel illusztrált. Érdekes belőle idézni: „A kifejező mozgások körébe kell számítanunk a táncot. A tánc a magasabb fokon művészi célhoz formált átstylizált mozgás-successio: élettudományi és lélektani szemszögből nézve pedig az érzelmi kör feszültségeinek levezetője, egyben regressio, azaz visszaütés a gyermekkori lelki állapothoz” (1).

Közismert, hogy az első feleségével balettozott, gyönyörű második nejével pedig a tanítvány Böszörményi Zoltán szerint „kötelező volt” keringőt lejteni.

A castiliai tánc még versre is ihlette:

Tangó

Elszállt a múltnak káprázat világa,

Kihamvadt már a szenvedély heve.

Loreley eltűnt, de megmaradt varázsa,

A bűvös Nympha mintha intene.

Üzent az ősz és mégis áradozva A

mor nyűgét jajongva hordozom.

Talán szívem a haláltáncot járja,

nem lesz több mámor, sem édes fájdalom?!

Refrain: Némulj el éltem bús melódiája,

Csengjen a jókedv pajzán dala!

Éledj fel újra, fényözönbe mártva,

Vesztett reményem szent sugara!

Ringasson újra, végzetemnek árja,

ne csaljon tovább a rideg erény,

Csak Te jöjj hozzám szívem Júliája,

nem leszek többé soha szegény!

A vers inkább kései kamaszkor, vagy kezdő költők vágyakozásait tükrözi. Semmiképp nem a szokványosan komoly orvosprofesszorét. Az úgynevezett teátrális megnyilvánulásaihoz mégis nagyon illik. Különösen annak tudatában, hogy nem az asztalfiókjának, hanem társasági felolvasásra szánta. Püspök-barátja, Baltazár Dezső „vette a lapot” és hasonló hangulatú kétszer

nyolcsoros strófával válaszolt, némi humorral fűszerezve.

Igaztilia

(Írta Dr. Baltazár Dezső Dr. Benedek László Castillájához.)

Kuszált a múltnak ábrázat-világa,
Még ég forrón a szenvedély heve.
Egy Loreley tűnt, jött helyébe mása,
A jó tángósnak ez s az egy fene.
Üzent az ősz és mégis fáradozva
„A Mór mehet” jét szittyán átkozom,
Talány a szívem: ez mégsem járja,
A tavaszt őszbe vígan áthozom.
Refrain: Harsogj fel életem víg melódiája,
Bohém kedvemnek légy dalosa:
Éled a testem gyöngy pezsgőbe mártva,
Dúlt idegnek vagyok orvosa.
Ringasson újra végzetemnek árja,
Legyek már más is, ne mindig szerény:
Ím, Rómeó! Kinek lesz Júliája
Vagyok én is, mint más oly legény.

Vidéki intellektuális bohémvilág megnyilvánulása ez. Baltazár püspök finom humorral utalt a „dúlt ideg orvosának szerénységére”! Ugyanakkor a „hivatásos-hivatalos” irodalommal nem keresték a kapcsolatot, bár Csokonai városának abban az időben is akadtak jeles poétái (Oláh Gábor, Gulyás Pál, Juhász Géza). Az 1927-től megjelenő Debreceni Szemle oldalain sem találkoztunk Benedek László nevével (61). Annál inkább a szakirodalomban. A Zsakó István és Jó János összeállította 'Magyar ideg- és elmeorvosi bibliographia 1831–1935 években' (104) mintegy 134 közleményt sorol fel, amelyek szerzője vagy társszerzője Benedek László. Még hátra volt 9 termékeny esztendeje.

Az Orvosi Hetilap 1936. évi kötetében A cerebralis stereoarteriographia jelentősége a

haemangioma operatív kezelésében társszerzője Hüttl Tivadar professzor. Az 1935/36-os tanévre megválasztották a Debreceni Tisza István Tudományegyetem rektorává. A Debreceni Képes Kalendárium fényképes, méltató cikket közölt róla ebből az alkalomból. Közéleti szerepköre egyre bővült. Ő lett a Tiszántúli Autó- és Motor Club igazgatója (64). Rektori székfoglalója az eugenika kérdése körül forgott. Szinte védekezésként közli 1935-ben, hogy „a német fajvédelmi törvény nem kizárólag a III. birodalom officinalis világnézetének folyománya, mert 1930-ban már a német parlamenti socialdemokrata párt is javaslatokat dolgozott ki a szokványos bűnözők önkéntes sterilisatiojára” (95). A. von Eiselsberg és L. Aschoff tiszteletbeli doktorrá történt avatásán a beszéd természetesen németül hangzott el. Érdekes A tanulás egészségtana, amelyet az első éves egyetemistáknak tartott. Megfigyelése szerint a hallási tárgybenyomások tartósabbaknak bizonyultak, mint más érzéki területről származók, elsősorban az alsó osztályosoknál, míg a felsősöknél a vizualitás került előtérbe. A legtöbb tanuló azonban „kevert típus”. Az úgynevezett rész módszer helyett az egészet ajánlotta, vagyis a szövegeket ne részleteiben tanulják. Őt is elragadta a szinte divatos dán népfőiskolai rendszer, amely a leghatékonyabban neveli a polgárokat. Sportban a tüdőök ventilációját elősegítő atlétikát és úszást ajánlotta főleg, valamint a közös tornaórák ritmikus gyakorlatait. Az 1936 október elsején tartott rektori beszámolójában szomorú kötelességének kellett eleget tennie. június 3-án még üdvözlő beszédet mondott Dr. Baltazár Dezső 25 éves püspöki jubileuma alkalmából, de ősszel már örökre búcsút vett tőle: „Ő benne a magyar szellemiség ragyogó példányát és egyszersmind Egyetemünk nagy jóakaróját tiszteljük, akinek el nem múló érdemei vannak abban, hogy az Egyetem a kultur-tradíciókban annyira gazdag ősi collegium közvetlen jogutóda lehetett” (95).

Orsós professzort a Pázmány Péter Tudományegyetemre történő kinevezése alkalmából már korábban üdvözölte. Érdekes, hogy míg korábban Pest felé kacsingatással vádolta tanártársait, ugyanakkor az első hívásra ő is ment. Helyére a Buday Kálmán-tanítvány Borsos-Nachtnebel Ödön került. A rektor még nem tudta ekkor, hogy rövidesen szintén a fővárosba kerül.

Debreceni társasági-társadalmi életéről legendák keringtek. Rendkívüli embernél ezt természetesnek tartották. Tanítványa Pap Zoltán a következő sorokkal emlékezett vissza: „Teret engedett az önálló kutatásra. Viselkedése velünk szemben közvetlen volt, de mégis bizonyos távolságtartás volt benne. Valamennyiünket csak kartárs úrnak szólított. Szerette a vidám társaságot. Lakásán időnként nagy társasági összejövetelt rendezett, remekül táncolt, sziporkázó szellemességével kápráztatta el vendégeit” (91).

A klinika igazgatása, egyre bővülő praxisa, rektori teendői mellett változatlanul szerepelt a „publikálás színpadán”.

A helyi Orvosszövetség Gambrinus közti tanácstermébe külföldieket is meghívtak. A bécsi R. Demel professzor 1935. május 2-án Ober praktische Ergebnisse im Wandel der Chirurgie in der letzten Zeit címmel tartott előadást. Ugyanakkor Benedek és Thurzó a Dercum-féle betegségről. Eddig thyreogen eredetűnek tartották, „a mai felfogás szerint polyglandularis eredetű” (3). Patomachanizmusa ma sem tisztázott. Piróth Endre bemutatása szerint egy év alatt 5 kisagyhídszöglet tumor és két fronto-parietalis tumor esetében műtét igazolta a Benedek-féle kopogtatási eljárás diagnosztikus értékét.

Az Egyesületben utoljára 1936. május 19-én tartottak Hüttl Tivadar professzorral közösen a Haemangioma cerebri újabb operatív gyógy módjáról, betegbemutatást. A kórismét az általuk kidolgozott stereoangiographia tette lehetővé. A carotis-ligatura megszüntette az intenzív fejfájásokat, a hemiparesises tünetek lényegesen javultak. Az Orvosi Hetilap ezt is lehozta (34). Dolgozatukat sematikus ábrákkal, illetve angiographiás Rtg-felvételekkel illusztrálták. Jackson után Cushing a második „bálvány” munkásságára méltán hivatkoznak a legtöbbet. Ez a közlemény része az Ober die zerebrale Stereo-angiographie című monográfiának, amely ugyanazon esztendő folyamán a német fővárosban jelent meg. Neve a regionális világnyelvű szakirodalomban egyre ismertebb lett. Már 1926-ban kiadták Berlinben Der heutige Stand der Behandlung der progressiven Paralyse című művét, amely a már említett debreceni munka német nyelvű változata. Addig a berliniek a cívisváros szakirodalmáról aligha tudtak. Következő könyve az Über die Schaedelperkussion 1932-ben hagyta el a Karger Kiadó nyomdáját. Az Orvosi Hetilapban Sarbó Artúr tanár méltatta jelentőségét (96). Külön kihangsúlyozta, hogy a készülék hangerősítővel felszerelt, amely a hallgatóság részére is érzékelhetővé teszi a kóros elváltozás helyét.

Az Insulinschock auf die Wahrnehmung 1935-ben a híres sorozat része lett.

Az előbbiekből talán kiderül, miért őt nevezték ki 1936 őszén a nyugdíjba vonuló Schaffer Károly katedrájára. A kar által első helyen jelölt Miskolczi Dezső (93) jóval később bizonyított. Egyébként a kor szokásjoga szerint azonos kvalitású emberek közül a „rangidős” élvezett elsőbbségeket. Ezt bizonyítja a két világháború között, valamennyi vidékről a fővárosba felkerült professzor esete (99).

A kari ülésen 1936 szeptember 10-én jelent meg, amikor Neuber Ede dékán búcsúztatta a Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi Karára újonnan kinevezett tanárát. Debrecenben

szokássá kezdett válni, hogy a búcsúzóit rövidesen a búcsúztató is követi a fővárosba. Miként Orsóst Benedek, majd az utóbbit Neuber Ede professzor. Ami azt jelenti, hogy Lenhossék akadémikus Est-beli nyilatkozata csak legfőljebb egy rövid átmeneti szakaszra volt érvényes. Az eltávozottak helyére méltó tanszékvezetők jöttek. A Benedek helyére pl. Somogyi István illetve Sántha Kálmán. A leköszönő ideg-elmegyógyász meleg szavakkal búcsúzott a tiszántúli őrhelyétől, hogy pályafutása utolsó állomására induljon.

E sorok írója az ötvenes évek elején volt debreceni orvos. Eredendően történészkedő emlékezetével tanúsíthatja, milyen élő legenda volt Benedek László a klinika-telepen. Az idősebb kollégák előtt az előd fényét még az utód Sántha Kálmán sem tudta elhomályosítani. Jól megférnek egymás mellett az orvosi fakultás történetében. Az már csak szomorú kiegészítés, hogy mindketten, ha nem is azonos okból, de tragikus sorsra jutottak és egyikük sem érte meg a nyugdíjkorhatárt.

A fővárosi évek

A vitathatatlanul legnagyobb tekintélyű hazai neurológus Schaffer Károly, miután 1934-ben betöltötte 70. életévét, nyugalomba vonult (86). Az 1935. évi Orvosok Évkönyve szerint még ő az igazgató, az 1936-os szerint már „állása betöltetlen”. A klinikát átmenetileg Somogyi István L tanársegéd vezette, aki 1936 őszén „helyet cserélt” Benedek Lászlóval. Debrecenbe tartott Somogyival a Schaffer-tanítványok közül a rendkívül tehetséges Sántha Kálmán, a fővárosban maradtak: a tanársegédi ranglistán második helyet betöltő Lehoczky Tibor, a díjtalan tanársegédek közül Angyal Lajos, Horányi Béla, Büchler Pál, Rakonitz Jenő. Az agyszöveti osztályról pedig Juba Adolf.

A direktor-váltás légkörét az igazán illetékes Angyal Lajos a következőképpen érzékeltette: „Nehéz lenne két ember között nagyobb ellentétet elképzelni, mint ami Schaffer és Benedek között fennállott. Schaffer - klinikai igazgatóként - maga a megtestesült, merev konzervativizmus: megjelenésében, magatartásában polgári szolidaritás, megbízhatóság - halk beszéd; a klinika régi személyzetével közvetlen kapcsolata nincs, velük kizárólag adjunktusán Somogyin keresztül érintkezik; betegviziteken a banális neurológiai tünetek legaprólékosabb részleteit is megköveteli, sőt nemegyszer utána-vizsgálja, de minden újat, így pl. az aphasia irodalmában közölt újabb formákat, eleve gyanakvással fogad és lehetőség szerint elutasít. Vitathatatlanul nagy és komoly értékű tudományos teljesítmény áll mögötte, azonban ezt a teljesítményt éppúgy véglegesen

lezártnak tekinti, mint ahogyan változhatatlannak és csálhatatlannak tekinti az általa alkotott hármás szelektivitás elvét, amely szerinte az örökletes idegbetegségekre jellemző, sőt azokat meghatározza. Betegvizsgálatkor csak az érdekli, ami valamilyen organikus tünet által megfogható, és az is leginkább akkor, ha azt az agyboncoláskor és végül mikroszkóp alatt sikerült is megfognia. Mindezt el kell mondanom, hogy megértsem, mit jelentett mindannyiunk számára Benedek professzor berobbanása a klinikára. Még szerencsénk volt, hogy érkezését pár hónapos interregnum előzte meg Somogyi vezetésével, mert ezalatt a Hansa városok szellemére emlékeztető hűvös klinikai légkör lényegesen felengedett, a betegforgalom megélénkült, sőt már egyes klinikai esetek megbeszélése is lehetővé vált, - és közben vártuk szorongva az új professzort, akiről Debrecenből a legvadabb hírek érkeztek. És megérkezett, majd elérkezett az első vizit ideje is. Én a férfi osztályt vezettem, mintegy 7075 beteggel. Vizit alatt csakhamar rájöttem arra, hogy Benedek a gyors, pattogó referátumokat kívánja: lényeges, hogy néhány tömondatban odavetett tünet alapján a diagnózist már ő tudja helyesen felállítani, ő mondja ki. A vizit vége felé egyik, az ambuláns tanársegéd referátuma alapján már általa felvett beteg kórisméje felett nézeteltérés támadt köztünk. Diagnózisom nem egyezett az ambulanciáéval és kitarítottam a saját kórismém, Benedek az ambulanciáé mellett anélkül, hogy a beteget megvizsgálta volna. A vizit végén meglehetősen hűvösen váltunk el. A következő vizit alkalmával Benedek a kérdéses beteg ágya mellett úgy ment el, mintha az ágy helyén légüres tér lenne, de az ezt követő viziten a kórterembe lépve egyenesen a szoba forgó beteg ágyához sietett, a beteget kikérdezte, utána alaposan megvizsgálta, majd a következő szavakkal fordult hozzám: Kartárs úrnak igaza volt, X tanársegéd engem becsapott” (5).

Aztán a kapcsolat felhőtlenné vált közöttük. A pesti publikálása szomorú aktussal kezdődött. Az Orvosi Hetilap 1937-ben a nekrológok panteonja. Egymás után búcsúztatták el: Bókay János, Buday Kálmán, Dollinger Gyula, Lenhossék Mihály, Rhorer László és Szabó József professzorokat. Az előző esztendő karácsonyának szombatján, alig 38 éves korában elhunyt Benedek legtehetségesebb és legkedvesebb tanítványa: Thurzó Jenő. A tanszéki utódlásnál már súlyos hipertóniája és nefroszklerózisa miatt nem vehették számításba. Pedig akkorra már két monográfia és 200 minőségi közlemény volt mögötte. Ahogy professzora írta: „soha nem láttam nemesebb lelkű és lelkiismeretesebb orvost, akit betegeivel szemben gyengéd szeretet, sorsuk iránti komoly érdeklődés, a betegségi tüneteknek exact megfigyelés jellemezett” (35).

Benedek első pesti közleménye, az Angiographiás lelet Pick-féle atrophia esetében (36) Horányi Béla közreműködésével készült. A cerebrális arteriographiát Bakay Lajos, az agypunkciót

Matolay György professzor végezte. A szövettani képben az idegsejtek lépes elfajulását, árnyékképződést találtak. Ami a kórokat illeti, Spielmeyer professzorral együtt, a származástani kérdésben további „kiterjedt adatgyűjtést” tartottak szükségesnek.

Budapestre feltehetőleg már az első feleség nélkül érkezett. Erről bővebb felvilágosítást egykori debreceni tanítványa, majd pesti munkatársa, Böszörményi Zoltán tanár sem tudott adni. Ők a fővárosi életben már a szépséges szőke Zilahy Irén színésznőt látták az oldalán. Róla érdekes adatokat ír az 1936-os kiadású Ki Kicsoda kortársak lexikona. Abból kiderül, hogy ősrégi lengyel nemesi családból származik, orvosnak készült, de egy alkalmi szereplésen felfedezték színésznői képességeit. Szerződtek, majd Bécs, Berlin, Párizs és természetesen Budapest színpadain „sikert sikerre halmozott”. A „rendkívül szép megjelenésű, csengő hangú, nagy kultúrájú művésznő nemcsak hazájában, hanem egész Európában az elsők közé tartozik. Tudományos érdeklődését sikerei sem mosták el: a párizsi Sorbonne-on az irodalomtörténet, a földrajz és a történelem-szakok hallgatója. Állandó tartózkodási helye Párizs, Budapesti lakása: V. ker. József-tér 10.” (76).

A professzor nyilván nem a fenti címszó alapján szeretett bele. Bizonyára imponált neki a szépsége mellé társuló intellektusa. Egyébként akkora konkurencia mellett Párizsban nehezen lehetett volna egyszerre „egyik legnépszerűbb filmszínésznő”, valamint a nagyhírű egyetem többszakos hallgatója. A kor reklám-kliséje szerint kell ezt megítélni.

A képeslap, amely fogpaszta-ajánlóként mutatja, még bizonyára nem a professzor-feleség előtti időből való. Végzetes vonzódás volt ez az illusztris férj részéről, tragikus körülmények közötti halálát soha nem tudta többé kiheverni. Alig egy év múlva önként követte, de sajnos közös sírba soha nem kerültek. Az idős Rómeó álma nem teljesült.

Visszatérve a kezdő pesti évre, az idegklinikai új igazgatója 1936 őszén költözött a fővárosba, a Kígyó utca 4. szám alá. Az Orvosi Kamara Évkönyve szerint még 1942-ben is ez a cím olvasható (7), noha a Himfy utcába és Visegrádon szintén volt villájuk.

A frissen kinevezett professzor 1937 nyarának végén nem tudhatta, milyen fontos eseménynek lett egyik főszereplője. Klinikai gyakornoka volt ugyanis az a Bak Róbert, akit József Attila első emlékező kezelőorvosaként ismer az utókor. A kivételes költőszeni halála után a Szép Szó fekete födeles számában a következőket írta róla: „Augusztus 8-án felkeresett, kissé felindult állapotban. Érthetetlen okokból gász-karszalagot tett fel, kérdésemet azzal háritotta el, hogy úgymond tudom, miért... Az események ettől fogva gyorsan követték egymást. Másnap riadtan telefonált, hogy barátai Benedek professzorhoz viszik, mint „elmebeteg”, megvizsgáltatni, kérde hogyan

viselkedjen és még telefonba elmondja, hogy rengeteg dolog vált világossá előtte, „negatív üldözési mániája” van és engem gondol a háttérben. Benedek professzor, természetesen azonnal tisztán látja a tragikus helyzetet s meghagyja, hogy a beteget további intézkedésig nem szabad magára hagyni. Este magamhoz kéretem és hosszú felindult beszélgetés után elfogadja, hogy állapota túl megy a neurózis határain és jelenleg oly élmények hatása alatt áll, hogy állandó felügyeletre és ápolásra van szüksége... Benedek professzor rendeletére, erélyes kezeléseket vezettünk be. Néha napokon keresztül rendezett, általában azonban magábamerülő, inaktív” (8). A szövegből természetesen a Benedek professzorra vonatkozó részeket emeltük ki. Noha a költő kórlapja nem került elő (legalábbis tudunkkal), biztosra vehető, hogy az erélyes kezelés alatt az akkor szokásos Sakel-féle insulin-shock-therápiát kell értenünk. Klimes Károly klinikai tanársegéd egyik tanulmányában a következőket írta: „Az insulin hypoglykaemia quantitative új jelenségeket produkált, de ezek megjelenése éppen a depressiv alaphangulat és az utólagos önvádlnás állásfoglalás alapján nyilván csak symbolikus „wahrnehmungshaft” kifejeződése volt a meglévő tendenciáknak, elfojtott erotikus tartalmaknak” (77). Az említett erotikus tartalmak a pszichoanalízis során kerültek felszínre. Ezzel már foglalkoztak (és még fognak) az illetékesek. Az biztos, hogy a Benedek-klinika nem idegenkedett a freudizmustól. Harmat Pál a pszichoanalízist „objektívebb hangon bíráló” szaktudósok közé számítja Benedek Lászlót (65).

Nem világos viszont, miért kérdéses a Bókay-Jádi-Stark-féle monográfiában (55) az „erőteljes kezelés” kezdeményezőjének kiléte, amikor Bak Róbert elég egyértelműen utal rá, valamint alátámasztják Klimes klinikai tapasztalatai. A klinikai rendszabály szerint különben, új terápia alkalmazása mindig a felelős igazgató javaslatára történhetett. Ez a művészetek iránt különben oly fogékony orvos Ady után József Attilával is találkozott anélkül, hogy felismerte volna a kivételes percek jelentőségét.

Az 1938-as esztendő szakirodalom terén újabb eredményeket hozott. A bázeli Karger Verlag kitűnő papíron megjelentette az Ueber den diagnostischen Wert der zerebralen Stereoangiographie hauptsächlich bei intrakraniellen tumoren című, 316 oldalas monográfiáját (44). Szerzőtársa változatlanul a debreceni Hüttl Tivadar professzor volt. A külföldiek közül Cushing, a magyarok sorából Thurzó Jenő neve olvasható legtöbbször az irodalomban. A két világháború között német nyelven megjelent magyar klinikusi művek egyik legfontosabbika. Akkor is, ha módszerén rég túlhaladt az idő. Az angiográfiás felvételek, a háromdimenziós térhatású fényképek, valamint a szövettani ábrák mai szakkönyvekben is elmennének. Az Orvosi Hetilapba szintén ontotta a

cikkeket. A 10. számban A Hand-Schaller-Christian féle betegségről értekezett. Kórlényegéről a három évtizeddel később megjelent munka (90) sem mond sokkal többet. Foglalkozott a testséma térbeli zavarával, Az ordinatív négydimenionalitási szervi psychosisban című cikkében.

Az Orvosi Hetilap 1938. évi 12. számában már debreceni tanszéki utódját, Somogyi Istvánt kellett búcsúztatnia. Horányi Béla után Angyal Lajos is társszerzővé lépett elő. A Sérüléses meningopathia sarkomás elfajulása (38) műtétjét az I. sz. Sebészeti Klinika igazgatója, Matolay György professzor végezte. Ő vette át Hüttl Tivadar szerepét, de közös dolgozatuk nem jelent meg. A Nyak-száj-tic. mint oralis automatismus, szintén Angyal Lajos közreműködésével készült. A cikkek címeinek távolról sem teljes felsorolása azt akarja érzékeltetni, milyen széles volt a professzor érdeklődése, másrészt mennyire ösztönözte munkatársait a publikálásra. Közleményeiket a külföldi szaklapok szívesen fogadták. Hogy az intézet igazgatója mennyire tudatosan választotta ki szerzői-társszerzői gárdáját, a dolgozatok tárgykörének sorrendisége bizonyítja. Az Agyvelőgyulladásal társult polyganglioneuritis (39) társszerzője már Juba Adolf, akinek a z idegszöveten volt az erős oldala. Többször hivatkoznak Környey István idevonatkozó megállapításaira, amelyek szerint önálló kórkép és valószínűleg filtrálható vírus okozza. Hisztológiai képe alapján jellemző a mozgató, valamint az érző neuronok gerincvelőhöz közel eső szakaszainak, különösen a csigolyaközti dúcoknak érintettsége, ami szintén megegyezik a Pette-Környey féle tapasztalatokkal. A „gyökér-ideg” jelentősége az emberi tetanusinfectiókban (40) egyrészt steril meningitis, így a liquor-drainage ajánlható.

Úgy tűnik, az első Schaffer kontra Benedek vita 10. évfordulójáról az Orvosi Hetilap hasábjain hasonlóval emlékeztek meg. A 30. szám hozta a Benedek-Horányi szerzőpárosnak az Amyotrophiás lateralsklerosis kiterjedt agykérgi sorvadással című közleményét. Olyan esetet mutattak be, amelyben a klinikai kép, az enkephalographiás lelet, valamint az angiogramm alapján a nagyagyi kéreg kiterjedt pusztulását konstatálták. „A betegünkön észlelt részvétlenség emlékeztet a Jacob-Creutzfeldt-féle betegségben észlelt részvétlenségre”, - állapították meg a szerzők (41). Állításukkal Schaffer professzor nem értett egyet, ahogy az a Megjegyzések Benedek L. és Horányi B. Amyotrophiás lateralsklerosis kiterjedt agykérgi sorvadással című cikkéhez-ből kiderül. A nyugdíjas orvostanár nézete szerint „az lényegileg arteriosklerosis cerebropsinális” kórképnek felel meg. Hivatkozik a saját tanulmányára, amely a Handbuch der Neurologie XLI. kötetében jelent meg. Úgymond „az ALS a legtisztább idegbántalom, velenemzett, átöröklött vagy kifejezetten endogen alapon és mint ilyen idiotypias kép, míg az utánzó ALS különböző alaptípusok által

mint paratypikus kórkép idéztetik elő” (97). A válaszadás ugyanazon oldalon a következő: „a hozzászóló által kiemelt tünetek nem alkalmasak arra, hogy az általunk formulázott kórjelzést megingassák, az arteriosklerosis ellen szól az az összklinikai kép is: kétoldali, úgy elosztásban, mint intenzitásban szimmetrikus teljes elfajulási reakcióval járó izomsorvadások a nyelven, az arcon, valamint a kézen... az erősen sorvadott homloki lebenyből vett agypunktumban a capillarisek semmiféle kóros elváltozást, így az agy arteriosklerosisára jellemző capillarfibrosist nem mutattak” (97).

Az igazságosztás szándéka nélkül az orvostörténész annyit megállapíthat, nagy előnyben van, aki a kórképet személyesen látta, viszont az illusztris szerzőpáros irodalmi tájékozottsága megkövetelte volna a nagy tanszéki előd idevonatkozó munkáinak idézetét. Akkor talán a „pengeváltásra” sem kerül sor. Az ügy külön paradoxona, hogy Horányi az első mestere ellenében kényszerült állásfoglalásra. A magas tudomány szféráiban is előfordulnak azért ilyen viták. Benedek becsülte Schaffer Károly rendkívüli tudományos teljesítményét, annak kifejtésére sajnos rövidesen sor került.

Szerzőtársai közül hiányzott még Rakonitz Jenő, ezt is pótolta az Orrkorcsképződmény és myocloniás torsiós dystonia, mint combinalódó heredopathia című dolgozatukkal (42). A myocloniás torsiós dystoniát filmszerű felvétel-sorozaton mutatták be, az orr deformitását fekete-fehér fényképen, a gégenyílás jellegzetes elváltozását színes rajz-ábrán. A családfa felvázolása egyértelműen illusztrálta a három generációs teratogenetikus örökséget. Jellemzői tehát: az orrváz fejlődési rendellenessége, az orrüreg, az orrmelléküreg és mastoidalis üregek nagymértékű tágultsága, a gége infantilis és elmeszesedett volta, a myocloniás torsiós dystoniás mozgások.

Az egyre nagyobb híré és praxisú professzor az „Orvosképzés” című rangos lapból sem akart kimaradni. A Konkrét pszichotikus tünetek röntgenbesugárzásokra agytumornál (43) című írása szinte filozófikus hangvételű. Végző következtetése, hogy mivel rtg-besugárzásnál a vizuális hallucinációk dominálnak, ezek „az optikai élmények biológiai fölényét, tehát valószínűleg törzsfejlődésileg ősbibb voltát látszanak igazolni”. Egyik betegnél a besugárzás utáni látási élményét érdemes idézni. Apponnyi gróf ül vele szemben egy széken, felgyűrt nadrágszárral, angolkóros végtagokkal, amint lábait feléje nyújtja. Más alkalommal az Irgalmas-kórház képét vélte felismerni, körülötte ijesztő külsejű papok, nyakukba kapaszkodott kispapokkal szaladgáltak. A besugárzás után a fura látomások megszűntek. Az Orvosképzés több írását nem őrzik. Az említett cikk máskülönben a Magyar Psychológiai Társaság 1936 április 14-i gyűlésén hangzott el, jó sok

késéssel jelent meg, pedig akkor már a Magyar Psychológiai Szemle társszerkesztője is volt. A nyomdát a debreceni Csáthy Ferenc biztosította. Ekkor, vagyis 1938-ban járt először Magyarországon a világhírű svéd agysebész Olivecrona, az Orvosi Továbbképzés Nemzetközi Akadémiájának megalakulása alkalmából. Sajnos, operált betegével, Karinthy Frigyessel már nem találkozhatott. Olivecrona, mint alelnök: Über die Bedeutung der Augensymptome für die topische Diagnose der Hirntumoren címmel tartott nagyszerű előadást. Szövege az „orvosképzésben” is megjelent (89). Ekkor ismerkedett meg a magyar ideggyógyászokkal, köztük természetesen Benedek László professzorral, akivel a kapcsolatot az utóbbinak a tragikus haláláig megtartotta. Csak a segítő levele érkezett önhibáján kívül későn.

Az 1939. év termése már nem olyan bőséges. A Posttraumás látótelep és tobozmirigytünet együttes esete Angyal Lajos közreműködésével jelent meg az Orvosi Hetilapban. A Magyar Elmeorvosok Egyesülete 1939 novemberében tartotta XV. országos értekezletét. A megjelenteket az elnök Benedek László üdvözölte, köztük Sántha Kálmánt, a debreceni Tisza István Tudományegyetem nagy reményekre jogosító, fiatal professzorát. Az elhunyt kiválóságokról való megemlékezést Schaffer Károly méltatásával kezdte: „Főleg az idegrendszer histo- és morphogenesisére vonatkozó és más nagy-értékű munkáiban csillogtatta meg az ő éber kutatószellemét, eszmegazdag constructív képzeletét, a vonatkozások megragadására való nagy készségét. Önfeledt szerénysége, életvezetésének nemesen egyszerű volta és tanítványai iránt érzett példanélküli atyai jósága lelki személyiségét még értékesebbé tették” (80). Emléke előtt felállva tisztelegtek. Majd folytatódtak a nekrológok. „Két hét előtt Angliában elhalt Freud Zsigmond, a psychoanalisis megalapítója, akinek nagy érdeme, hogy a tudattalan constructióinak befolyását a gondolkozásra és a cselekvési körre legelőször hangsúlyozta, hogy a symbolumok jelentőségét felismerte, hogy a dinamikus szemléleti módnak postulálásával a lelki folyamatok megértéséhez sok tekintetben közelebb hozott” (80). Hogy a veszteség-lista még megrendítőbb legyen, Harvey Cushing halálát is bejelentette. Vajon lappang-e valahol a levelezésük? Az emlékező szavai szerint: „Cushing személyisége példaképe volt a modern nagy klinikusnak, akinek hatalmas áttekintő és receptív képessége a sebészetnek tökéletes elméleti, gyakorlati és technikai uralásán kívül a neurológiai kórjelzéstant, a radiológiát, az általános orvosklinikai ismereteket, az idegrendszer élet- és kórtanát, annak anatómiáját, normál szövettanát, a kórbonctant és kórszövettant, az idegrendszer fejlődéstanát, histogenesisét és az agydaganatok speciális kórtanát is hasznosította, használhatóvá tette számunkra” (80).

Utána A házasság előtti kötelező orvosi vizsgálat törvényjavaslatának tervezete psychiatriai nézőpontból című előadása következett. Ezen belül az eugenikai törvénytervezet szövegében a házassági tilalmat már elfogadhatatlanul kiterjesztette. Ha a házasulandók egyike szokványos bűnöző, még nem lehet házassági tilalommal súlytani. Igaz, a svéd törvények 1757 óta tiltják az epilepsiások házasságát, ami nem jelenti, hogy megszűnt volna az eskóros betegség. A törvénytervezet kétségtelen a kor eugenikai törekvéseit tükrözi, amely nem csak a harmadik birodalomra volt jellemző.

A cselekvő eugenikát, azaz a sterilizálást a Huntington choreában, a schizophreniában szenvedőknél írta elő, az epilepsiásoknál (1. svéd modell), illetve a debilitásnál házassági tilalmat. Vagyis nem népcsoportok, hanem orvosilag megállapított minuszvariánsok szaporodásának megállítását célozta. Külön kiemelte a házasság előtti tanácsadás fontosságát, javasolta az örökléstan kötelező egyetemi oktatását (már másodszor), továbbá az Elmeorvosi Egyesületben örökléstan osztály létesítését. Mégis, ahogy Pisztorai írja, „a cselekvő fajegészségvédelmet feltétlenül szükségesnek tartva, ennek egyik, pozitív eszközét az egészséges, tehetséges és szaporodóképes szülők intézményes támogatásában látta” (93).

Az 1939. év november 5-i ülés főleg a schizophreniával foglalkozott. Ekkor hangzott el Klimes Károly előadása A tudati fokok kórlélektani megnyilvánulásairól, továbbá Bak Róbert referátuma A személyiség szétesésének kórlélektanához, illetve A kóros szervérzések tünet- és kórlélektanáról (80). A később Amerikába került jeles pszichoanalitikus soha nem tagadta meg a Benedek-iskolát.

A Magyar Elmeorvosok Egyesülete XV. értekezletének kötetében jelent meg a professzor egyik legfontosabb tanulmánya: A Korsakow tünet-együttes substratumának problémája (80). Az időamnestikus szindrómánál a személyiség összetartásának kóros voltát Grünthal a corpus mamillare-ből eredő nervosus impulzusok hiányából, Camper pedig a rendszer betegségéből eredezteti. Benedek (akinek tanulmányához Juba Adolf társszerzőként készített metszeteket) úgy vélte, hogy bár hisztopatológiai szempontból a Korsakow-szindróma a corpus mamillare, a diencephalon, valamint a III. agykamra „falzatába” lokalizálható, szigorú elkülönítés nehéz, mert a corpus mamillare izolált sérülésénél a tünetegyüttesen kívül bizonyos alvászavar is tapasztalható. Nyírő Gyula szerint a Korsakowszindrómára vonatkozó megállapításai „időállóak és világszerte idézettek” (88). A hozzászóló Sántha Kálmán is megerősítette saját megfigyelései alapján az idézett tünetegyüttes és a corpus mamillare elváltozása közötti összefüggéseket, azonban a thalamo-

corticalis kapcsolatokat nem látta bizonyítottnak. Benedek válasza szerint „ezek retrograd degeneratio elvén alapulnak”, másrészt a mamillo-thalamicus nyaláb a nucleus anterior thalamban végződik és a laterális-kérgi összeköttetések szempontjából elsősorban ennek anteroventralis szakasza jön számításba. A fenti eltérő vélemények kifejtésében érezhető az egymás iránti tisztelet. Személyeskedést abba csak az utókor magyarázhatott.

A következő esztendő már nem a viták ideje. Az Orvosi Hetilap 1940. évi 22. száma hozta a Sajátszerű heredodegenerativ idioplasticus combinatio című közleményét, amely három fiútestvérnél retinitis pigmentosa, örökletes nagyothallás és oligophrenia hármaskörképét mutatta be.

A 41. számban búcsúzott von Wagner-Jauregg professzortól (45). Hónapokig hallgatta a bécsi Nobel-díjast, 1932-ben hosszabb ideig vendégeskedett nála. Tőle tanulta meg, hogy „az eugenikai eszközök kiválasztásában a társadalomethikai szempontok nem tévesztendőek szem elől”. Egyik példaképét veszítette el. A 48. számban érdekes hír olvasható: „Benedek László professzort a belgrádi egyetem orvosi fakultása előadás tartására hívta meg” (82). Nincs nyoma, hogy eleget tudott volna ennek tenni, 1940 novemberétől a politikai légkör már aligha tette lehetővé.

Vámosy Zoltán professzor szerkesztésében, az Orvosi Hetilap mellett, 1940-től jelent meg az Orvostudományi Közlemények című periódika, amelynek csaknem minden számában cikket közölt valamelyik munkatársával. A mintegy 21 dolgozat közül fontosabbak: az Adatok Korsakow-tünetegyüttes bonctanához (társzerző Juba Adolf), amelyben kimutatták, minél tisztább a kórkép, annál súlyosabb a corpus mamillare elváltozása (46), a gócpont tehát egyértelmű. A 15. számban a Korsakow-tünetegyüttes a köztiagy daganatai esetén (Juba Adolf) című dolgozatukban már maga is bizonyította, hogy a „corpus mamillarenak és magasabb kapcsolatainak a tér-időszemléletek helyes elrendezésében, a megjegyzőképesség intaktságában milyen nagy szerepe van” (47).

Az Orvosi Hetilapot sem hanyagolták el, bizonyítja három dolgozatuk (190, 191, 192), a társzerzők: Juba Adolf és Angyal Lajos. Az 1941. évi Balatonfüredi Orvoshét A központi idegrendszer szervi folyamatainak lokalizálásáról és korai kórjelzéséről tartott előadást. Encephalographiás eljárás kapcsán a negatív contrastanyag felvétel mellett a pozitív arteriographiának általa kidolgozott stereo-változatát ajánlotta, a térbeli plasticitás érzékeltetésére. A lipiodolgraphia alkalmazása szerinte „felismerhetővé teszi a daganatféleségeket is, amelynek különleges szerkezete a mikroszkóp alatt igen jellegzetes képet ad”. Porsche professzorral egyidőben erythrosin-lichtgrün festést dolgozott ki a papillosus stroma elfajulásának bizonyítására.

A szöveg kivonata az Orvoshét 1942. évi kötetében olvasható. Ugyanitt jelent meg Sántha Kálmán professzornak az Encephalographiás tanulságok című értekezése, amelyben a ventriculographia helyett az encephalographia mellett foglalt állást. Úgymond „tudnunk kell értelmezni” a röntgenfilmen mutatkozó eltéréseket. Az Orvostudományi Közlemények 1942. évi kötetében jelent meg Az ependymalis jellegű Mitteldorf féle daganatok (t. Juba Adolf), majd ugyanabban Angyal Lajossal közösen publikálták A musculus pvrimalis reflexe módszerüket a sklerosis multiplex korai felismerésére. A lipiodol-granuloma már német változatban is megjelent. A Hemitypusu, abortiv Recklinghausen-betegség schizophreniával kapcsolatban (társszerző: Gyárfás Kálmán) azért érdekes, mert a kettő ritkán szokott együtt jelentkezni. Gyakoribb a hozzátársult epilepsia, vagy oligophrenia. A multiplex meningeoma (48) szintén színezte a publikációs dömpinget.

Adatok a diencephalon kóroktanához (t. Juba Adolf) a régi témakör, új megfigyelésekkel, a narkolepsiás tünetegyüttes szövettani leleteinek jellegzetességeit bemutatva (49).

Háborús sérüléseket eddig nem közöltek, A 14. számban viszont a Belső kontur-lövés a felső orbitalis fissurán át a szemgolyó sérülése nélkül (t.: Horányi Béla és Szatmári Sándor) ritka esetét mutatták be. A röntgenfelvételen a lövedék jól kivehető volt, de műtétet egyelőre nem javasoltak (53). Végül a Vestibularis encephalitis esetek halmozott előfordulása jelezte a háborús járványügyi helyzetet, amelynek kórokozóját vírushertőzében vélték felfedezni.

Az Orvosi Hetilap 1943-ban a Féloldali tremostasia esete (t.: Angyal Lajos), valamint a Juxtamedullaris dermoid operált esetét prezentálták.

A szakma története iránti érdeklődését nemcsak a nekrológok, a rövidségében is remek pszichiátria-történeti összefoglalója, hanem hosszabb előadásainak-közleményeinek ilyen irányú bevezetői szintén jelzik. Az 1943. febr. 13-án elhangzott, majd a Népegészségügy hasábjain megjelent A háborús elme-és idegbajokról a rokkantellátás szempontjából (50) tudatja velünk, hogy Napóleon gyermekkorában agyvelőgyulladásra esett át, „amellyel kapcsolatban enyhe vízfejűség fejlődött ki: ez utóbbinak következtében egyrészt a jellegzetes olympusi homlok, másrészt tudatzavarok, kivételes lelkiállapotok jelentkeztek... majd a köztiagy és az agyfűggelék-mirigy működési zavara következett be, amely 1811 óta fokozott elzsírosodásra s a nemimirigyek nagyfokú csökkenéséhez vezetett” (50). Az, hogy az enyhe vízfejűség és a kivételes zsenialitás nem zárja ki egymást, Helmholtz esete szintén bizonyítja. Előadása lényege: az elmeszakértő közreműködésének fontosságát hangsúlyozni, hogy a rokkantellátási kedvezmény méltányossági alapon történjen.

Mai ésszel szinte felfoghatatlan, hogy 1944-nek még a decemberében is megjelentek a lapok, amikor bombázták és lötték a fővárost. Az ország nagyobbik része már hadszíntérré vált, Budapest körülvétele csak rövid idő kérdése volt.

Az Orvostudományi Közleményeket változatlanul Vámosy Zoltán szerkesztette, akit nem nagyon érdekelhettek a diszkriminációs törvények (inkább törvénytelenések), ha Radnót Magda és Grósz István változatlanul fórumot kapott. Benedek professzor szakmai közszereplésében érdekes és bizarr változás észlelhető. A nyilván elvesztett háború utolsó éve az első, amikor neve elé került a vitézi titulus. Ne feledjük, Haynal Imrétől Berde Károlyig több tanártárs használta eddig. Családi tragédiája biztosan nem motiválta, mert első cikke, a Pseudomastheniás tünetegyüttes polyomyositis interstitialis chronica fibrosában, február elején jelent meg: Még ugyanakkor közölték A subforaminalis tumorokról esetüket, amelyet Verebely Tibor jun. sikeresen távolított el. A szövettani vizsgálat eredménye neurinoma volt. Fő hivatkozási név Cushing, de utal Sántháné Majerszky Klára sikeres műtétjére is, amely „a nyúltvelő hátrafelé boltosítását jól szemléltette” (51). Márciusban publikálta Juba Adolf tanársegéddel közösen Az idegrendszer szövettanában című dolgozatot, egy hallóidegneurinoma és juxtamedullaris fibroma laboratóriumi szaporításáról. Arra a megállapításra jutottak, hogy a daganatot felépítő sejtek ektodermális eredetűek és a „velőcső mobilis elemeivel közeli rokonságban állnak”.

Az Orvosi Hetilapba 1944-ben cikket már nem küldött. Pap Zoltán szerint tanulmányaihoz rengeteg jegyzetet készített, de fejben komponálta meg és egyenesen gépbe diktálta. Kivételes képzettségű adottságához kapcsolódó bámulatos emlékezőtehetsége ezt lehetővé tette. Az állandó tevékenységi lázban égő embert rázta meg 1944. április 3-án egy tragikus esemény. A bombázások bekövetkeztekor Budán, a Himfy utcai villájukhoz biztonságosnak tűnő óvóhelyet építtetett. A szirénák megszólalása után ott keresett mindig menedéket Zilahy Irén, de aznap a pincebunker telitalálatot kapott és a színésznő-feleséget a felismerhetetlenségig összeroncsolta. A hír hallatán a professzor depresszióssá vált, nővérelével kiköltöztek a visegrádi villába, onnan járt be gépkocsival a munkahelyére. A Duna melletti főút Buda irányába vezető jobboldalán a szecessziós épületet még a hetvenes évek elején is Zilahy Irén-villa néven emlegették. Étterem lett belőle. Elférne egy emléktábla a falán.

A professzor munkatársai szerint 1944 májusában említette e 1 óször, hogy elhagyja hazáját és Olivecrona korábban ígért segítségével Svédországba akar kijutni (92).

Az Orvostudományi Közlemények 19. számában jelent meg (t. Angyal Lajos) A

reflexkiváltás műfogásához című írása., amely tisztelgés Jendrassik Ernő emléke előtt.

Fenyegettségben, nyomasztó kedélyállapotban is folytatta Juba Adolf és Angyal Lajos segítségével a kutatómunkát. Az idegrendszer daganatainak szövettanyésztésében felismerték a tumorok érképző tulajdonságát. A Benedek László nevével fémjelzett dolgozatokra mindig jellemző a szabatos stílus, az érthető fogalmazás és lehetőleg a magyar szakkifejezések használata. Pl. syndroma helyett a tünetegyüttes. Október első heti számában jelent meg az Angyal Lajossal közösen írt utolsó cikke A cavum septi pellucidi klinikai jelentőségéről (52). Szorongásai közepette sajátmagán szintén e munkaterápiát alkalmazta, amíg látta értelmét. Utolsó dolgozata fölött a vitéz helyett már csak a v betűt használta. Pap Zoltántól tudtuk meg, hogy a nyilas-puccs reggelén hagyta el Magyarországot. A még működő minisztérium nyugdíjazta.

Rég megszűnt a színes társasági élet, amelyben ugyanolyan főszerepet játszott, mint a klinikán, a katedrán, vagy éppen a rendelőben. A medikusbálokra mindig meghívták, főleg Bakay Lajos professzorral és Johan Béla államtitkárral együtt. A tánc-estélyek szintén elmaradtak. A „kísérőzenét” a felgyorsult eseményekhez már csak a fegyverek szolgáltatták.

Az utolsó felvonás – tragédia

Benedek László a két világháború közötti hazai ideg-és elmeorvoszat egyik legkiválóbb képviselője, mindenféle „megszorítás” nélkül. Konzervatív korával azonosult, amelytől (nem érdemtelenül) mindent megkapott, de idegenkedett a politikai szélsőségektől. A kirekesztő törvények után is bátorkodott méltatni Freud jelentőségét, noha nem volt a pszichoanalízis feltétlen híve. Rakonitz szintén dolgozott mellette, amit nem mindenki nézett jó szemmel. Amerikai kapcsolatait tüntetően ápolta, a Gulyás Pál által említett 1939-es New York-i útjának azonban nem találtam másutt írásbeli nyomát. A háború alatt figyelme főleg a közelebbi és semleges Svájc és Svédország felé fordult. Nincs tudomásunk egykori debreceni tanártársával, a Bázélba került Verzár Frigyessel való kapcsolatáról sem, bár érdekes „véletlen”, hogy a német nyelvű nagy monográfiáját a háború kitörésének évében a Karger Verlag bázeli nyomdája jelentette meg.

Miután 1944 október 15-e reggelén gépkocsiján elindult nyugat irányába, célja volt valahogy Svédországba kijutni. Útját Bécstől vonaton folytatta, így érkezett meg a háborús kemény tél kellős közepén a tiroli Kitzbühel híres nyaralóhelyére. Ha lelki egyensúlya tovább nem billen, bizonyára átvészelte volna az embert próbáló hónapokat. Bár Olivecrona meghívó levele (amit annyira várt)

már december 13-án megérkezett, a zűrzavarban nem jutott kezeibe. A kilátástalanság érzése minden iránt érdektelenné tette, hiányos táplálkozása a depresszióját csak rontotta.

Hiteles korabeli visszaemlékezésekből tudjuk (66), milyen farkastörvények uralkodtak a kies tiroli tájakon, az akkori menekültek között, nemzeti és osztályi hovatartozástól függetlenül. Ilyen körülmények között a magányt főleg a fiatalok bírják, akik könnyen keresnek alkalmi kapcsolatokat, életösztönük erősebb, igényeiket humorral képesek a vegetálás szintjére leszállítani. Ez egy idősebb, állandó szerepléshez szokott, labilis idegrendszerű professzornak már nem sikerült: 1945. március 31-e reggelén egy pisztolygolyóval véget vetett életének. Angyal Lajos szerint magányán és kiszolgáltatottságán a közelében lakó debreceni tanítvány Bagothay László próbált segíteni, sajnos sikertelenül. Halálhírét, annak körülményeit ő hozta meg. Halotti bizonyítványára több mint két évtized múltán bukkant a másik tanítvány, Kulcsár Ferenc, akiből előbb Szegeden, majd New York-ban lett professzor. Ő küldte el Debrecenbe Pap Zoltánnak a következő levél kíséretében:

„Kedves Zoltán,

1-24-69 Kitzbühel/Tirol

Csak röviden annyit, hogy egy nemzetközi EEG-congressusra jöttünk ide. -A helybeli hivatalban megtaláltam Szegény Benedek prof halotti bizonyítványát, itt lőtte magát agyon és a tetemét Inns-ba szállították. - Egyelőre többet nem tudok. Vagy van-e nektek tudomástok, hol hantolták el stb! Valaki - már nem emlékszem - azt mondta, hogy állítólag itt temették el és látna volna a sírját is! Szándékomban van elmenni a helybeli Szana-tóriumba és megtudakolni, milyen körülmények között élt! Valószínűleg depressziós lehetett, ilyet regéltek nekem még 44-ben Irénke halála után. - Utolsó találkozásom vele '44 őszén egy óvóhelyen -Lipótmezőn- volt. Egy másik tervét említette és úgy volt, hogy pár napon belül határoz: próbáltam vele telefonon beszélni -de nem volt fellelhető- állítólag kocsiján ment a határig és vonaton tovább-. Vajjon írt-e valaki necrologot és milyet. -Akik szívében emléke él- az nagyon mulandó valami, dehát ez a sors rendeltetése. – Neurológus Congressus lesz New Yorkban azt hiszem nemzetközi, 1969 szeptemberben - nem volna kedved meghallgatni! Páran jönnek honunkból is, oly gyakran látom utódait.

Isten veled Zoltán, Szeretteidnek sok szívélyes üdvözet és a közeli viszontlátásra
Feri”

A professzor halotti bizonyítványából, amelynek másolatát a helyi anyakönyvi hivatal készítette 1978. január 27-én, megtudható az eredeti dátuma: 1945. április 3. A jó osztrák „Beamter” nem tudhatta, hogy pont Zilahy Irén halálának évfordulóján. Akinek eredeti neve is akkurátusan feltüntetett: Gajdzinszky, vagyis valóban lengyel volt.

A professzor öngyilkossága a Hornweg 9. szám alatti Hohenbalken Szanatóriumban történt 1945. március 31-én 8 óra 45 perckor. Nem derül ki, hogy a szanatóriumban orvosként vagy már depressziós betegként lakott. Jeltelen sírban nyugszik, de helye van a magyar orvostörténelem panteonjában.

Emlékével sokáig nem tudtak mit kezdeni, tehát hallgattak róla. Igaz, Nyíró Gyula professzor az 1961-es kiadású Pszichiatria egyetemi tankönyve történeti részében ugyanakkora terjedelemben méltatta, mint Schaffer Károlyt, Pándy Kálmánt, vagy Sántha Kálmánt. Nyíró szerint „általában a neuropsychiatria határterületei érdekelték elsősorban, e tekintetben alkotott maradandót” (88).

A csendet mégis Pap Zoltán törte meg először. Az Orvosi Hetilap 1977. 118. évfolyamában nem „rehabilitálta”, hanem a méltó helyére tette. Nem hallgatta el, hogy a fővárosba való távozása után egykori intézetében, amelyet ő teremtett, értékes diagnosztikai készülékeit még szakmatörténeti emléktárgyként sem kezelték. A világháború alatt ismeretlen személyek pedig egyszerűen összetörték (91).

A Sántha-tanítványoknak a Benedek iránti előítéletét Pisztorá idézte egy Juhász Pál-kéziratból. Indokolatlan volt ez, mert kiváló emberek nem zárhatják ki egymást az utókor emlékezetéből.

Szép példa rá Angyal Lajosnak a 'Benedek László (1936–1945) és kora' című cikke, amely előadásként a klinika alapításának centenáriuma, 1982. december 17-én hangzott el. Személyi hitelén túl azért is érdekes, mert a szerző Schaffer után Benedek tanítványának is tudhatta magát, így volt módjában összehasonlítani a kétféle mentalitást. Nem egymás rovására. Érdeemes szó szerint idézni Benedek jellemzését: „a professzor beszéde és mozgása gyors volt: a lépcsőket mindig kettesével vette, de gyors volt a gondolkodása is. Minden iránt érdeklődött, minden új iránt fogékony volt, - emellett hallatlanul színes, ötletes, szinte sziporkázó, ítéleteiben gyakran megdöbbenően előrelátó-, ugyanakkor állandóan szerepelni vágyó volt, aki szerette a társaságot, a nagyvilági életet, szerette és kívánta a rivaldafényt; munkatársaitól pontos és gyors munkát követelt, de azt meg is becsülte” (5). Hasonlókat írt Pap Zoltán a debreceni éveiről. Ketten nem szoktak „egyformán” tévedni.

Pisztora Ferenc példaszerűen alapos tanulmányt írt róla, születésének centenáriumán. A több mint háromoldalmi irodalommal dokumentált elemzés első része: élete, személyisége és életművének társadalmi és kulturpsychiatriai, pszichológiai és eugenikai vonatkozásai (92), a második: a balesetbiztosítás-rokkantellátás, a törvénytörési psychi-atria, a kriminológia és kriminálpsychologia terén kifejtett szakértői és tudományos tevékenysége, valamint orvostörténeti munkássága alapján értékeli ezt a jelentős életművet. Az egyéni teljesítményt társadalmi háttérbe és történeti távlatba helyezi (93). Ugyancsak fontos az a megközelítés, amely Benedek Lászlónak a bűnözés okaival, lélektanával és elmeszakértéssel kapcsolatos -kevésbé ismert-nézetei alapján tárgyalja. Összegzése szerint: „Ami Benedek L. forenzikus pszichiátriai tudományos és szakirodalmi munkásságának jellegét illeti, megállapítható, hogy a jeles szerzőt egyfelől főképpen az általánosítható és nemzetközi tudományos eredmények közé beilleszthető, azokat gazdagítható, azokkal szintézisbe hozható tapasztalatok érdekelték, másfelől pedig a törvénykezés, a bírói és elmeszakértői gyakorlat előbbrevitelét szolgáló javaslatok kidolgozása foglalkoztatta” (94).

Környey István professzor bár megállapította, hogy a Benedek-Juba szerzőpáros ismerte fel először és írta le a mamillare-testeken kívül a limbikus rendszer szerepét az emlékezet-zavarokban, de arcképét a nagy magyar neurológusok sorába nem helyezte (79).

Ezt pótolta Leel-Őssy Lóránt professzor az angol nyelvű monográfiájában (82), aki Benedeket nemcsak mint kiváló neurológust és pszichiátert, hanem mint neuropatológust is méltatta.

Fontos még Bekény György főorvosnak a Magyar neurológia története II. része, idézett professzorunk szempontjából. Címe: „1935–1945: Benedek László és kora”, amely az Ideggyógyászati Szemle hasábjain jelent meg (11). Bekény, több ismert, jeles ideg-és elmeorvosokkal együtt hangsúlyozza: „neki köszönhetem, hogy a neurológusi pályát választottam”. Hasonlóképp nyilatkozott Böszörményi Zoltán tanár, a népszerű író-pszichiáter Benedek István, levélben Mérei F. Tibor pécsi, valamint Amerikából Udvarhelyi György, a híres Johns Hopkins Egyetem Idegsebészeti Klinikájának emeritus professzora. Ő tartotta az első emlékelőadást Bécsben, Kautsky tanár felkérésére, amikor 1946-ban Magyarországot elhagyva, a nagyhírű intézetben helyezkedett el. Közvetlenül háború után olyan vád is elhangzott itthon, mintha „nácibarát” lett volna, holott ahogy Udvarhelyi professzor írja: „elítélte a diktatórikus szisztémáknak mind a hitleri, mind a sztálini változatát” (102). Az USA-ba került Kulcsár Ferencnek az emléke iránt tanúsított tisztelete szintén ezt bizonyítja.

Előadói képességeiről, az ú. n. „teátrális produkcióiról” minden egykori hallgatója elragadtatással nyilatkozott. Közleményeinek pontos számát nehéz regisztrálni. Az alaposságáról ismert Pap Zoltán tanár az 1929-1936 közötti, tehát debreceni éveinek második feléből 113 publikációt, illetve előadást írt össze. A szintén kitűnő Zsakó-Jó féle Magyar ideg-és elmeorvosi bibliographia 1831-1935 134-et sorol fel (104). Nem könnyíti a helyzetet, hogy több dolgozat más nyelveken is megjelent.

A Debreceni Orvostudományi Egyetem Nagy Alakjai sorába Benedek László vitathatatlanul beletartozik, mint a szintén a fővárosba távozott Huzella Tivadar és a még megírásra váró Belák Sándor.

Bírálati főképp fokozott szereplési vágyát, anyagilag igényes életvitelét rótták fel hibájául. Az ő fénye elbír ennyi árnyékot. Történelmi távlatban viszont már csak a teljesítmény a mérvadó. Annak alapján vitathatatlanul a magyar ideg-és elmeorvosok első sorában a helye.

Megjelent monográfiái

Benedek, Ladislaus: Über den Entstehungen der Negrischen Körperchen, Berlin, 1921.

Benedek László: A psychiatria története kultúrtörténeti és faji vonatkozásokkal. Mai Henrik, Bp., 1923.

Benedek László: Az alkoholkérdés mai állásáról főképp az amerikai alkoholelleses küzdelem fejlődése kapcsán. Méliusz, Debrecen, 1924.

Benedek, Ladislaus: Die Bedeutung der progressiven Paralyse. Berlin, 1925.

Benedek, Ladislaus: Der heutige Stand der Behandlung der progressiven Paralyse. Berlin, 1926.

Benedek László: Az amerikai prohibícióról. Bp., 1927.

Benedek László: Újabb diagnostikus és therapiás eljárások az ideg-és elmeorvóságotban, I. A paralysis progressiva gyógykezeléséről. Gárdos, Debrecen, 1928.

Benedek László: Emlékirat a kutató munka elősegítéséről, a debreceni orvostudományi kari tanártestület megbízásából. Egyetemi Nyomda, Debrecen, 1931.

Benedek László: A cselekvő eugenikának és a psychiatriának öröklésbiológiai és orvosi vonatkozásai. Bp., 1931.

Benedek, Ladislaus: Über die Schädelperkussion. Karger V., Leipzig-Basel, 1932.

Benedek László-Boda István-Mitrovics Gyula: A Magyar Psychológiai Társaság

elaboratuma a lélektani ismeretek terjesztése és nagyfokú nemzeti-kulturális értékesítése tárgyában. Lőrincz, Bp., 1932.

Benedek László: Emlékbeszéd Apponyi Albertről. Magyar Pszchologiai Szemle kiadványa, Bp., 1933.

Benedek László: Indulatéletünk testi kifejező jelenségeiről. Tisza I. Társa., Debrecen, 1933.

Benedek, Ladislaus: Zur Frage des ungarischen Eugenischen Gesetzentwurf. Pannonia, Debrecen, 1934.

Benedek, Ladislaus: Insulinschockwirkungen auf die Wahrnehmung. Karger, Leipzig-Basel, 1935.

Benedek, Ladislaw: Hughlings Jackson Memorial Volume. Debrecen, 1935.

Benedek László: Az u. n. „sérüléssel idegesség”-ről, annak határterületéről, és balesetbiztosítási vonatkozásairól a véleményező ideggyógyász szempontjából. Bp., 1935.

Benedek, Ladislaus: Über die zerebrale Stereoangiographie. Karger, Leipzig-Basel 1936.

Benedek, Ladislaus: Konkrete psychotische Symptome nach Röntgenbestrahlungen bei Hirntumoren. Karger V., Leipzig-Basel, 1937.

Benedek László: Rectori beszédek az 1935/36. tanévben. Egyet. Ny., Debrecen, 1937.

Benedek, Ladislaus-Hüttl, Theodor: Über den diagnostischen Wert der zerebralen Stereoangiographie hauptsächlich bei intrakraniellen Tumoren. Karger Verlag, Basel, 1938.

Orvostörténelem a Debreceni Orvostudományi Egyetemen

Közismert, hogy a világ valamennyi kultúrállamának orvosi egyetemein kötelező a szakhistória oktatása, kivéve a mi kis „halmozottan hátrányos helyzetű” hazánkat. Ha valaki akkora múltra tekinthet vissza, mint az angol, a francia, a német vagy az olasz (a sor még természetesen folytatható), akkor azért, a megkésett nemzetállamok viszont, történeti folytonosságuk visszaigazolására.

Akadtak persze nálunk is próbálkozások, inkább kevesebb, mint több sikerrel. Lenhossék Mihály Ignác kari igazgató már 1828-as évi beadványában a szükséges, de hiányzó tárgyak között sorolta fel (6), majd a zseniális Schöpf Ágost alig 30 évesen, 1835-ben elsőként folyamodott a „historia pragmatica medicinae et chirurgiae” oktatásáért, amelyet 1843-ig adott elő. Ezután a gyermekorvoslási studium, illetve az Orvos-Sebészi Évkönyvek szerkesztése (5) minden idejét lekötötte. Tőle kettő éves váltási késéssel vette át a „stafétabotot” Stockinger Tamás sebészstanár. A szabadságharc után, Győry Tibor kartörténete szerint „a 48-as tervzetben felállítani javasolt fizetéses rendkívüli tanszéket rendre felállította a későbbi kor, egyet: az orvostörténelmet kivéve” (4).

Pedig Markusovszky Lajos 1860-ban a következőképp kesergett: „a magyar orvostannak történelme nem létezik. Mi idegenek vagyunk mimagunk körében... hogy mi saját múltunkat és jelenünket elhallgatjuk, ezt nem lehet még mimagunk irányában sem rossz néven nem vennünk.” (4) A módosításhoz azonban még az ő tekintélye sem volt elegendő.

A századelőn 1906 a nagy történelmi ihletések esztendeje. Hazahozták ünnepi pompával III. Rákóczi Ferenc, Thököly Imre és Zrínyi Ilona hamvait Törökországból, a fővárosban felállították „az anyák megmentőjének” fehér márványszobrát, Debrecenben a kálvinista civisek megünnepelték a Bocskai kötötte sikeres bécsi béke 300. évfordulóját. Mindezekről talán nem függetlenül, terjesztett be javaslatot Bókay Árpád orvostanár egy orvostörténelmi tanszék felállítására. A kar az indítványt lelkesen fogadta, öttagú bizottságot küldött ki jelentéstételre, de az soha össze nem ült. (4) Pedig állami költségvetés biztosította rá az anyagi fedezetet, Győry Tibor már 1901-ben megszerezte az orvostörténelmi tárgyköréből a magántanári képesítést, így mind a személyi, mind a tárgyi feltételek adottak voltak. A nagy magyar egyetemen-értés vége az lett, hogy Bókay 1911-ben az indítványát visszavonta. (4)

A vesztes világháború és Trianon után egyetemeink száma négyre emelkedett. Az csak érthető, hogy a három vidéki fakultásnak ez a diszciplína nem lehetett fő gondja, a fővárosban viszont Győry Tibor már végzett fakultatív orvostörténelmi oktatást, amely hatékonyságában és módszerességében meg sem közelítette pl. a rezsimműködésen átesett kolozsvári egyetemét.

A két nagy hazai orvostörténész: Magyary-Kossa Gyula és Győry Tibor mellé a harmincas évek elején méltó folytatók jelentkeztek. Bálint Nagy István makói főorvos Szegeden szerzett az

„Egyetemes Orvostörténelem” tárgyköréből magántanári habilitációt 1931-ben, meg is tartotta a próbaelőadását, folytatási szándékkal, sajnos azonban még ugyanezen esztendő végén operációs vérmérgezés áldozata lett. Mayer Ferenc Kolos pedig kivándorolt Amerikába.

Debrecenben Diósadi Elekes György belklinikai tanársegéd próbálta az „Orvostörténelem” c. melléklet szerkesztésével Wespriemi szellemét élesztgetni, de oktatásra ő sem gondolhatott.

Győry Tibor 1938-ban, Magyary-Kossa Gyula 1944 nyarán, az országvesztő összeomlás előtt hunyt el, a tanszék nélküli orvostörténet-írás heroikus folytatását főleg Herczeg Árpád, Daday András és Elekes György biztosította. Bizarr helyzetbe került e téren is az 1940–1944 között visszacsatolt kolozsvári egyetem. Ugyanis ott megmaradt a román érából öröklött orvostörténeti tanszék, amelyet a kitűnő dermato-venerológus Berde Károly vezetett, a sajátjával együtt. (7)

A zuhanás és újjáéledés után megváltozott az orvostörténet szerepe. Ideológiai álarcot erőltettek rá. Bár a higiénikus Gortvay György tollából 1953-ban még megjelent egy aránylag tárgyilagos egészségügyi történeti munka (3), a cél minden területen az orosz-szovjet prioritás kimutatása volt. Igaz, a historikus érdeklődésű professzorok (pl. Debrecenben Krompecher István, Jeney Endre, Szodoray Lajos) igyekeztek az ismereteket fejlődési távlatokba helyezni, ám ez nem pótolhatta az önálló, s főleg tárgyilagos orvostörténet oktatását.

Az 1956-os forradalom elmúltával, az első magyarországi orvostörténeti kongresszuson (Sárvár-Szombathely, 1958. okt. 4–5.) Szodoray Lajos, a Debreceni Orvostudományi Egyetem közismerten nagyműveltségű dermato-venerológus professzora vetette fel újra az orvostörténeti oktatás hazai bevezetését. (1)

A Tiszántúl egyetemén ugyanis az 1957-es tanév II. szemeszterében 8 előadásra osztott orvostörténeti kurzust szerveztek. A nemes ügynek nem volt nehéz megnyerni olyan nagyszerű szaktekintélyeket, mint a bámulatosan sokoldalú Jeney Endre, a színesen előadó

Krompecher István, az akkor még fiatal Petrányi Gyula, valamint a művészi vénájú dermato-venerológus Skutta Árpád professzort.

A szegedi Jáki Gyula sebészprofesszor a Felsőoktatási Szemlében támogatta ezt a nemes kezdeményezést, a pécsi Ernst Jenő akadémikus viszont a medikusok túlterheltségére hivatkozva határozottan ellenezte. (4) Az sem zavarta elfogultságában, hogy fakultatív tárgyról vitatkoztak. Végül az ő argumentuma győzött, de az orvostörténeti önkéntes szabadórak Módis László és Gergely Lajos, akkor medikus, ma professzorok, személyes közlése, illetve Petrányi Gyula akadémikus levele szerint (8) még a hatvanas évek közepén is élénk érdeklődésre számíthattak, akkor már félig-meddig „illegálisan” és egyedül Szodoray professzor személyéhez kötöttek.

A fővárosban Regöly-Mérey Gyula tanár szervezte ugyanezt, jóval maradandóbb eredménnyel.

Az utolsó előtti kísérlet Debrecenben az orvostörténeti oktatás bevezetésére a hetvenes évek elején Csaba Béla professzor, akkori oktatási rektorhelyettes nevéhez fűződik. (1) Javaslat nem

kapott megfelelő támogatást.

Majd Budapesten az Egészségügyi Szervezési Intézet Schultheisz Emil professzor intenciói alapján alakult át Orvostörténeti és Társadalomorvostani Intézetté és Simon Tamás professzor irányításával kiterjedt és sokoldalú tevékenységet folytatott mind az egészségtudomány, mind pedig az orvostörténelem területén, ösztönzi a tudományművelést és jelentős eredményeket mutat az oktatásban.

Az orvostörténelem művelését számos rendezvény mélyíthette el és gazdagíthatta.

A Magyar Nőorvos Társaság 1994. március 23-25-én tartotta Debrecenben a XXV. Nagygyűlését, amelyre Lampé László professzor, e sorok íróját is meghívta. E jubileumi alkalomból jelent meg betűhív kiadásban az első magyar nyelvű bábakönyv, Weszprémi István remek magyarítása. (9) A reprint példányokhoz készült bevezető írás lényegét volt szerencsém szóban ismertetni. Utána keresett meg Módis László professzor, a DOTE akkori oktatási rektorhelyettese azzal a kéréssel: volna-e kedvem előadni az orvostörténetet legalább próbaképp, fakultative, fél évben!

Erre nem lehetett nemet mondani, s 1994 őszén átlag 35–40 hallgatóval együtt próbáltuk meg, egyelőre minden kötelezettség nélkül. Sikere lett. Azóta is folyik a debreceni egyetemen az orvostörténet oktatása.

IRODALOM: 1. Csaba Béla professzor személyes közlése. – 2. Felsőoktatási Szemle, 1958, 295. – 3. Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Bp., 1953. 82. – 4. Győry Tibor: Az orvostudományi kar története, 1770–1935. Bp., 1936, 482. – 5. Magyar Orvos-Sebészeti és Természettudományi Évkönyvek, Budán, 1844. – 6. Orsz. Orvostört. Könyvtár Közl., 1959. 5. – 7. Orsz. Orvosi Kamara Cím- és Közegészségügyi Adattára. Bp., 1942. – 8. Petrányi Gyula akadémikus levele a szerzőhöz. – 9. Weszprémi István: Bábamesterségre tanító könyv. Debrecen, 1766.

A debreceni egyetem Anatómiai, Szövet-és Fejlődéstani Intézetének története Könyvismertetés

Az illusztris szerző a következő szavakkal foglalja össze a monográfiája lényegét: „A könyv megírását az motiválta, hogy rádöbbsentem arra, én vagyok az intézet legöregebb és legrégebb tagja. 1946 óta élek ebben az intézetben, és úgy gondoltam, kár lenne azt a sok történetet, élményeket és sztorikat feledésbe hagyni.” Jól tette, hogy megírta, hálásak lehetünk érte, hiszen közeledik az egyetem alapításának centenáriuma, s a készülő kötet egyik fejezetével – köszönhetően az ismertető monográfiának – lényegében már nem lehet gond.

A könyv az egy évtizedes Huzella Tivadar és Jankovich László nevével fémjelezhető korszakot leszámítva minden adatot és mozzanatot első kézből ismer, s minden során tetten érhető az élményszerű hitelesség.

A Huzella-fejezetnél az egykori főnöke, Törő Imre által összeállított biográfia a forrása, amely „A debreceni orvostudomány nagy alakjai” sorozat negyedik füzeteként jelent meg. Ebben akadnak pontatlanságok, amelyeket a jövő érdekében ajánlatos lett volna kijavítani. Ilyen pl. a születési hely: Huzella nem Nagyváradon látta meg a napvilágot, hanem Budapesten. E sorok írója annak idején megkérdezte Törő akademikust, hogy honnan vette ezt a helytelen adatot, de soha nem kapott rá választ. A másik hiba – a MONE rövidítés kiegészítése – viszont csak a debreceni kiadásban téves, tehát azt a másoló követte el. Az nem lehet a Magyar Orvosok „Nemzetközi” Egyesülete, hanem helyesen a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete. Lévén erősen jobboldali szervezet, abban a nemzetközi szinte szitokszónak számított. Földes professzor bizonyára nem neheztel meg a korrekcióért. Annál is inkább, mert Huzella biologikus társadalomszemléletén nem kéri számon a marxista szempontokat, miként azt Törő professzor tette.

Érdeme szerint ismerteti viszont a szerző Jankovich László professzor göröngyös életútját, akit az utókor az elfelejtettek kategóriájába sorolt. Az intézet történetébe ő is beletartozik, annak ellenére, hogy – kényszermegoldásként – mint kriminológus oktatta a normál morfológiát. Az összevont tanszékek kora volt ez, amikor az alig harmadára zsugorodott országnak egyszerre négy egyeteme lett, és azokat kellett új tanerővel és intézetekkel ellátni.

Jankovichot 1945 után Törő Imre követte, aki Huzella-tanítványhoz illően elsősorban hisztológus volt, vitathatatlan tudással és vitatható politikai magatartással. (Lásd a primitív szovjet biológia kritikátlan elfogadását, amiért Lepesinszkája után „Olga bácsinak” titulálták.) Rideg vizsgáztató, az alsóéves medikusok réme volt. Nem véletlen, hogy az akadémiai sorozatban nem akad életrajzírója. A fordulat éve után a fővárosba került, 1950 őszén, amikor e sorok írója a medicinára került, a tanszéket docensi minőségben Katona István töltötte be. Törő javára írható viszont, hogy ha

már egyszer 1945 után a volt főnökét nem tudta a politikai támadásoktól megvédeni, az állás nélkül maradt Németh Lászlónak felajánlott egy adjunktusi beosztást, amit a nagy író nem fogadott el, de saját helyére a lehető legalkalmasabb orvostudóst ajánlotta, Krompecher István személyében. Az orvos itt külön aláhúzandó, mert miként Huzella, úgy Krompecher is elsősorban orvos volt, atyai szeretettel megáldott, meleg szívű okos „doktor bácsi”.

A tanársegéd pedagógiai kvalitásairól egyik volt pesti tanítványa, Benedek István, a neves orvos-író tanúskodott, kolozsvári tanítványként pedig Kristóf Gizella főorvosnő. Krompecher tudta jól, hogy az anatómiai nevek adathalmazából majd rengeteget elfelejtünk, de „nem mindegy valamit úgy nem tudni, hogy sohasem tudtuk, vagy tudtuk, de elfelejtettük,” azaz felújítható. Krompecher professzorról a már említett debreceni sorozatban méltó monográfiát írt egyik tanítványa, Hadházy Csaba professzor, de Földes, a tanártárs itt már nem szorul forrásra. Igazán elemében van, színesen és élvezhetően sztorizik. Igaz, hogy majdnem minden tanár-, medikushistóriának megvan a maga őse. A professzort félreállító villamos vezetőt már korábban is leírták, csak akkor a csizmás zsinóros ruhában járó Genersich Antal volt a humor „célszemélye.” Az ujját vizeletbe mártó és ízleléskor megcserélő tanár pedig a nagyhírű vesepatológus Korányi Sándor. Ez korábbi és valószínűbb. Ami csak azt bizonyítja, mennyire maradandóak a humoros történetek.

Magam 1950 és 1956 között a közeli diákszállóban laktam, Földes István akkori tanársegéd a csoportvezetőm volt. A nehéz idők nyomasztó atmoszféráját nagyon találóan érzékelteti könyvében. 1952. december 21-én, Sztálin születésnapján a professzor tartotta hivatalból és kötelezően a megemlékezést a következő szavakkal: „1879. dec. 21-én született Joszif Visszarionovics Dzsugasvili, alias Sztálin és ezt mi úgy tudjuk megünnepelni, ha jól megtanuljuk az anatómiát.” Semmi több! Ilyen rövid méltatást „nagy emberről” azóta se hallottam. Előadásain nemcsak azért nem lehetett elábrándozni, mert kitűnő, a televízió jóvoltából az egész ország által megcsodált Szentágothai professzorhoz hasonlóan szemléletes előadó volt, hanem a demonstrálásra a hallgatókat is bevonta. Egymásba kapaszkodtunk, akár a „degeszre tömött decidua sejtek”. Fehér lepedőt magára terítve mutatta be az anyaméh alakját: „én vagyok az uterus, a fej nem számít”. Akrobata ügyességgel tudott ugrálni a padok tetején, ha be akart valamit mutatni. Politikai karakánságban is méltó volt hozzá Földes István, aki az osztályharcok idején „második numerus clausust” emlegetett.

Igaza van a szerzőnek abban, hogy az 1956-os forradalmat a klinikán „nagy csendben éltük át”. A bölcsészek jöttek bennünket felrázni, nem sok sikerrel. Kulin rektor úr mindig mederben tartotta a vitákat. Földes professzor visszaemlékezését két adattal bátorkodom módosítani. A zsinóros ruhájú, Kossuth-szakállas bácsi vezetékneve füleki Füleky volt, tehát nemes ember. Érdekes anakronizmusa annak az időnek. Civilben orvos-írnok, szerencséjére nem tartották normálisnak, azért békén hagyták. Pedig a Simonyi úton végig kiabálta: „még él az Isten és él Kossuth Lajos!” A remekül jellemzett Bölönyi Ferenc viszont nem akart külügyminiszter lenni, hanem a sok nyelvet beszélő és nagy tekin-

télyű Németh Lászlót „ajánlotta.” De ez a további sorsán mit sem változtatott.

Negyedszázadig irányította Krompecher István az Anatómiai, Szövet- és Fejlődéstani Intézetet. A csontosodás területén alapvető kutatásokat végzett és maradandó eredményeket ért el. Részleteiben ismertetni ezt nem feladatunk. Tanítványaiból többen lettek jeles klinikusok (Karmazsin László, Mohácsi László, Orsós Sándor) és kiváló elméleti szakemberek (Földes István, Hadházy Csaba, Módis László, Zs. Nagy Imre, hogy csak a legismertebbeket említsük.) Nyugdíjba 70 éves korában vonult, 1983-ban hunyt el, Adler Péter fogász-, valamint Kettesy Aladár szemészprofesszorral azonos évben. Ilyen gyásza kétszáz évvel korábban volt a debreceni orvosoknak, amikor Weszprémi István és Csapó József költözött el egy évben az élők sorából.

Huzella Tivadar és Krompecher István pályafutásában akad néhány szembetűnő párhuzam: mindketten 35 évesen lettek tanszékvezetők, patológusként kezdték, elsősorban funkcionális szemléletű mikromorfológusok, egyben abszolút orvosok voltak, hasonlóan ítélték meg az anatómus Kiss Ferenc professzor különégeit, és egyiküket sem kényeztette el a mindenkori hatalom.

Krompechert 1975-től Székely György, a nagy Szentágothai-iskola egyik kiválósága követte a katedrán. A következő esztendőben elkezdődött a „triumvirátusok kora”, Földes István és Hadházy Csaba társprofesszorrá történő kinevezésével. Majd 1977-ben megindult a fogorvos képzés, 1987-től az angol nyelvű oktatás. Székely professzor „kutatásainak középpontjában az idegi szerveződés törvényszerűségeinek vizsgálata állt,” munkássága nemzetközileg ismert és elismert, de megmaradt a régi hagyományok folytatása a kötőszöveti, porc- és csontkutatás területén is. (Immunológiai vizsgálatok, a hormonok hatása a porc- és callusképződésre). A hallgatók száma egyre emelkedett, de Földes professzor szerint a színvonal nem. Fő kutatási területe volt a chondrális csontosodás mechanizmusának, a D-vitamin és a foszfátaszterek szerepének a vizsgálata a porc- és csont-, valamint a lágyszövetek kalcifikációjában.

1992-től már a tanszékvezető melletti „második triumvirátus” (Földes István, Hadházy Csaba és Módis László) jött létre. 1994-től az új tanszékvezető, Antal Miklós már a molekuláris neuroanatómia, a legújabb neurobiológiai irányzat képviselője. A társprofesszori „harmadik triász” Hadházy Csabából, Székely Györgyből és Módis Lászlóból állt.

Amikor 1996-ban megalakult a Fogorvostudományi Intézet, az Anatómiai Tanszék megszervezésével és vezetésével Módis Lászlót bízták meg, amelyet 2004-ig töltött be. Magyar és angol nyelven tartotta előadásait, „elektív kurzusokat neurobiológiából, molekuláris embriológiából, szövettanból, sejtbiológiából, molekuláris biológiából”. A krompecheri hagyományok legállhatatosabb ápolója és folytatójaként. Fontos klinikai együttműködést fejt ki Hangody László tanár úrral, ízületi sérüléseknél a mozaik plasztikát alkalmazva.

2000-től az aktív tanári hármast, (a „negyedik triumvirátust”) Antal Miklós, Módis László és Matesz Klára alkotta. Utóbbi 2004-től örökölte Módis professzor tanszékét a fogászaton. Hadházy

professzor 2002-ben hunyt el.

Természetesen lehetetlen feladat egy ilyen tartalmas könyvet a teljesség igényével ismertetni, emellett ez a sorozat eddig legvaskosabb kötete. Jelezni kívánjuk, hogy az orvosképzés egyik tudományos intézetének története lényegében már elkészült.

(Földes István: A Debreceni Orvos- és Egészségtudományi Centrum Anatómiai, Szövet- és Fejlődéstani Intézetének története. Debrecen, 2009.)

X. fejezet

FEJEZETEK A MAGYAR SZÜLÉSZET TÖRTÉNETÉBŐL

A magyar szülészeti története a kezdetektől az I. világháború végéig

Egy szülészeti könyv Semmelweis előtt

Módosító adat egy régi vitához

Semmelweis újratemetése 1891-ben és 1894-ben

Az abortuszrendeletek története

A Magyar Nőorvos Társaság

A magyar szülészet története a kezdetektől az I. világháború végéig

A szülészet története a bábaság története is a különböző korokban, de eltérő mértékben. A bábamesterség kialakulása előtti szülészeti ismeretek, hiedelmek, babonák és szokások a népi gyógyászat segítségével rekonstruálhatók. Amikor ezt tesszük – mert a parturiális etnográfia nemcsak érdekes, de az általános intézeti szülésig élő hagyomány volt –, Berde Károly, a kitűnő dermatológus professzor intelmeit kell megszívlelnünk. Egyik véglet szerint az orvos fölényesen lemosolyogja a nép babonás hiedelemvilágát, ám az ilyen szemlélettel nehéz az egyszerű emberekhez közel kerülni, mások viszont „valamilyen ésszerűség” csíráit is keresgélnek benne, vagy iparkodnak tételeikbe belemagyarázni. Még akkor és ott is igyekeznek ezt megtenni, ahol a tudomány orvostan-tételeivel való látszólagos összefüggés igazán nem egyéb, mint véletlen egybeesés. A vizelet, a „havibaj” vére, a méhlepény, az ondó stb. gyógyító célokra való felhasználásában például a korszerű organotherápia alapjait akarják látni, holott mindezeknek alkalmazása egészen más elveken alapszik. Hogy mennyire így van, tapasztalhatjuk az ethnomedicina szubkulturális tenyészetén, akik a „fűben fában orvosság” elvét a modern medicina elé helyezik. Az „eredményeket” ismerjük: mindaddig hatásos, amíg nem engedélyezik, aztán megszűnik a varázs.

Annyit megállapíthatunk: a modern medicina mellett (amely sok mindenre nem tud még válaszolni) van igény az irracionális hiedelemre, csak „próféta” kell hozzá. Az is tény, hogy napjainkra leginkább a szülészet köréből tűntek el az ártó babonás szokások. Felidézésüktől nem tartunk, nélkülük nehéz lenne megírni és megérteni a hazai szülészet történetét.

*

A hazai szülészet története legkorábbi írásos emlékeit elsősorban Magyary-Kossa Gyula gyűjtötte össze (1929–40). Ezt követően talán Korbuly Györgynek köszönhet a legtöbbet az orvostörténet, aki megírta (1937) a hazai szülészet „bölcsokorát”. Hints Elek elsősorban a középkori szülészetről gyűjtött adatokat. Velük egyidőben készült Rappcsányi Jakab főorvosnak „Az anyaság története” című összefoglalója (1933), újabban pedig Buda József tanárnak „Az anyaság és bábaság története” c. munkája.

*

Honfoglaló őseink szülészeti szokásairól csak közvetve és keveset tudunk, de megjegyzendő, hogy pl. a kancatejnek gyógyító erőt és varázsos hatást tulajdonítottak. Palócföldön századunkig megmaradt a „sátoros” szülés, amely Kandra Kabos mitológiai könyve szerint (és logikusan) a nomád

idők emlékét idézi (Ipolyi Arnold szintén foglalkozott a születés körüli számmisztikus szokásokkal). Rájuk is vonatkozhatott az a rendkívül éles megfigyelés, amit Herodotos a szkítákról (és általában a lovas nomádnépekről) ír: a tartós lovaglás következtében gyakori a méh fekvési rendellenessége – ami a teherbejutás akadálya lehet –, a férfiaknál pedig heresorvadást okoz, s ezzel nemzőképességük erősen korlátozódhat. Kodolányi János írta egyik regényében, hogy a mongolok között gyakoriak azok a harcosok, akik minden betegség nélkül, korán vesznek el férfiasságukat. Az író szintén írott forrásokra hivatkozik, aligha lehet kétséges a tartós lovaglás oki szerepe.

Államalapító királyunk demográfiai szempontból is bölcsen ismerte fel a letelepítés szükséges voltát: a kevés szülés (nomád népek nehezen vándorolhattak volna sok gyermekkel) és a kalandozások korának vérvesztesége a többi Európába jött ázsiai nép sorsára juttatná a magyarságot. A honalapítást követően a hittérítőkkel együtt eljöttek ide a bencés rendbe tartozó és gyógyítással foglalkozó szerzetesek, így a Nyugathoz képest megkésve, de a magyarság megmaradásához nem elkésve a 11–12. században meghonosodott hazánkban a medicina pastoralis, a papi orvoslás, melyet a teológiai fakultásokon tanítottak. Míg a toursi (1162), a laterani (1215), hazánkban pedig a budai zsinat (1279) el nem tiltotta a papokat a sebészi ténykedéstől, a szerzetes orvosok foglalkoztak nőbetegekkel is. Árpád-házi Margit királylány szentté-avatási ügyében elhangzott (1276) tanúkihallgatások jegyzőkönyvéből megtudhatjuk, hogy frater Rudolphus medicus, „aki engem gyógyított” (qui me medicabat) „egészen kétségbeesett súlyos állapotom miatt” (desperatus erat de vita mea) – vallotta az egyik nőbeteg.

A 12. századtól kezdve már találkozunk világi orvosokkal is, hiszen Salerno egyetemén még és Párizsban már folyik a rendszeres orvosképzés. Egyelőre nálunk csak „mutatóban” jelentek meg a doctorok.

*

A nép körében a szülés természetesen tapasztaltabb asszonyok, vagy elemi igényeknek megfelelő bábák jelenlétében folyt le. A „bába” szó legrégebbi szláv jövevény-szavaink közé tartozik. Három jelentése honosodott meg; első (és ma is érvényes) jelentése: szülésznő, latin nyelven: obstetrix. A második jelentése: vénasszony, kicsinyítő képzővel az oroszban ma is azt jelenti. Harmadik: a boszorkány, ami mint „vasorrú bába” él tovább a népmesékben. A bába szó obstetrix jelentése kódexirodalmunkban is előfordul, például az 1517-ből való Domonkos-kódexben vagy a mohácsi vész idejéről származó Érdy-kódexben.

A bábarend kialakulásának nincs pontosan meghatározott dátuma, ám tény, hogy III. István uralkodása idején, 1151-ben már kriminalisztikai, így szüzességi vizsgálattal is megbízták őket. Ismeretesek a középkorból a szülést elősegítő övek, ilyen volt Kapisztrán János cingulum, avagy

Szent Margit asszony öve, amely Magyary-Kossa szerint nem Árpád-házi, hanem francia eredetű, és antiochiai Szent Margit viselte. Elterjedtebb volt a szülést segítő latin nyelvű imaszerű szöveg, a „benedictio”, melyet a pap mondott el a szülőnő ágyánál (benedictio mulieris parturientis), avagy ilyen a szerencsésen lezajlott szülés után (benedictio post partum) a sámánisztikus ráolvasások egyházi megfelelője.

A „Halotti beszéd” mint a legrégebbi összefüggő nyelvi emlékünknél (III. Béla király idejéből, 1192–95) és a bencések részére készült könyörgés a Pray-kódexben található. Bencés eredete folytán nem meglepő, hogy az utóbbiban olvasható egy szép ikonszerű iniciáléval ellátott benedictio, a hazai szülészet legrégebbi írott emléke. A 13. századtól kezdve – a budai zsinat hatására – a papok egyre ritkábban jelentek meg a szülőnőknél, így vagy világiakkal mondatták el, vagy a leírt szöveget helyezték a vajúdo terhére. Jelképes jelentőségű, hogy a legrégebbi nyelvi emlékünknél mellett ott a legkorábbi hazai szülészeti szöveg, igaz latinul, ahogy a szent textushoz illik.

A középkorban kórházainknak, ispotályainknak szülészeti szempontból nem volt még jelentőségük. Mindenki otthon hozta világra gyermekét, a kóros szülések és a tragikus parturiális események otthon zajlottak le. Ez más országokban is így volt. Még uralkodói családokban sem számított ritkaságnak a gyermekágyi láz: bizonyosan ennek lett az áldozata 1399-ben Nagy Lajos királyunk leánya, a szentként tisztelt Hedvig is, s Mátyás király, a nagy reneszánsz uralkodónk első felesége, Podiebrad Katalin (a cseh király leánya) szintén szülésben halt meg – jegyezte fel róla Dlugosz, a lengyel történetíró. Mátyás második felesége, Aragoniai Beatrix első terhessége vetéléssel végződött, azután meddő maradt, amit a Corvin Jánost szülő Borbála átkának tulajdonítottak. (Hints Elek szerint Beatrix sterilizációja valószínűleg a méhfüggelék gyulladásának következménye lehetett.) Mátyás híres korvinái közül a medicinális művek sem hiányoztak. A csodálatosan illusztrált Abul Kázim-kódex egyik képe a halott magzat extrakcióját mutatja. A nagy arab szülész orvos magzatdaraboló műtéteiről még Döderlein is megemlékezik műtéttanában.

A Képes Krónika szín pompás illusztrációi közt szintén találkozunk királyaink születésének ábrázolásával. Egyikben például Szent István születése látható. Az esztergomi vár bolthajtásos helyiségében az alacsony ágyon ülő királyné már karjaiban tartja „kiszjzusként” a pöre újszülöttet. Az ágy mögött három nőalak körvonalai bontakoznak ki, közülük az egyik a bába lehetett. Egy másik kép Nagy Lajos születését illusztrálja a szentképek kompozíciós szabályai szerint. Előterében a szülőágyon fekvő koronás királyné karjait kitarja az újszülött felé, akit egy udvarhölgy, vagy bába nyújt oda.

Sokkal hitelesebb szülési jelenetnek tekinthető a gótikus kassai dóm 15. századból származó főoltárának azon szárnyképe, amely Szent Erzsébet születését ábrázolja. Gertrud királyné – koronával a fején ágyán fekszik – a mennyezetes fekvőhely másik oldalán férje, II. Endre látható néhány főúrral, akiknek meghatott arckifejezése és kéztartása egyaránt örömet sejtető. Az ágy innenső oldalán

féltérdre ereszkedett nő (udvarhölgy vagy bába) a karján tartott kisdedet a király felé emeli. Egészen az előtérben, a kép jobb sarkában vizes medence látható, beledobott, éppen most használt törülközővel, mellette a földön vizes edény áll. Baloldalt az asztal mögött egy másik nő, talán épp a bába foglal helyet.

A terhességnek a hazai művészetben való ábrázolására jó példa a Szépművészeti Múzeum selmecebányai eredetű festménye, amely Mária Erzsébetnél tett látogatását örökíti meg, plasztikusan és mégis diszkréten ábrázolva a két terhes szent domborodó hasát. Ugyanezt a bensőséges találkozást örökíti meg a Szatmár megyei Csegöld faluból az esztergomi primási képtárba került, 1460 körül festett táblakép, amelynek érdekessége, hogy amolyan „röntgenképszerű” átvilágításban fény sugározza körbe a méhbeli glóriás magzatot. Hasonlót látni a rosszabb állapotban fennmaradt zábrecsi (Árva megye) főoltár szárnyképén. A 20. században az orvos végzettségű szobrász Medgyessy Ferenc készített viselős nőket ábrázoló gyönyörű rajzokat. Magyar-Kossa szerint „a bábáknak volt évszázados hosszú során át vezérszerepük a mi női kuruzslóink között. Ez érthető is, mert végig az egész középkorban az orvosi gyakorlat igen jelentékeny terrénumát, nevezetesen a szülészetet, a nőgyógyászatot és a gyermekbetegségek gyógyítását a maguk számára foglalták le”. Könnyen tehették, mert az orvosok a „felcser” munkát és a szüléssel való foglalkozást méltóságon alulinak tartották, néha holt magzaton végeztek daraboló műtétet, terhességet csak két megbízható nő tanú jelenlétében vizsgálhattak. A bábák viszont – emberi gyengeségből – nemcsak éltek, de gyakran vissza is éltek kivételes helyzetükkel, a doktortól, vagy borbélyesébszről inkább lebeszéltek a szülő nőket. Őket eskü sem kötötte, márpedig a középkorban a legszigorúbb törvénynek számított a magzatúzó szerek tiltása. A tapasztaltabb szülésznők ismerték a méhmagzat elhalásának bizonyos jeleit, előbb gyógyfűvekkel akarták kihajtani, próbálkoztak külső manipulációkkal (a méh drasztikus dörzsölése például), s csak kudarc után fordultak orvoshoz. A magzatelhalás jelei: „az asszonyállatnak csöcsei le apadnak. Alól a köldökön az hasa és ágyéka igen meg hül. S mikor egyik oldalról másikra fordul az ágyban, szinte olyan, mintha egy kő forogna benne.”

*

Míg az Újkor Amerika felfedezésével, a manufaktúrák megteremtésével, a kereskedelem felvirágozásával, a könyvnyomtatás elterjedésével Nyugaton hihetetlen fellendülést hozott, addig hazánkban a török hódoltság alatt kiheverhetetlen hanyatlás következett be. A szülészet terén is ez történt egészen Semmelweis Ignác Fülöp fellépéséig.

A 16. század a műtéti szakmákban A. Paré révén „forradalmi” korszakváltást jelentett. Szumowski szerint az első ismert sikeres császármetszést élön nem orvos végezte. A rómaiaknál Numa Pompilius rendelete (Lex regia) értelmében csak halott terhesből távolíthatták el a magzatot.

Cserei históriája szerint II. Lajos „ante diem natus; mert anyja holta után metszék fel a holttestet a doctorok s úgy vevék ki méhéből a gyermeket, s nagy mesterséggel úgy nevelék amíg születésének rend szerint való ideje eljőve”. A francia eredetű Candeliai Anna királynéhoz a velencei Signoria küldött bábát Armelina személyében, de jogosan vonja kétségbe Korbuly a császármetszést, mert a szülés után 24 napra halt meg a királyné. Egyéb források szerint II. Lajos biztosan koraszülött volt, „nudatum cute” jött a világra, s kettéhasított disznók friss melegével tartották életben. Jessenius szerint is „absque cuticula” született. Édesanyja valószínűleg gyermekágyi lázban halt meg. Magyarország és Itália kapcsolata az Anjouk, Hunyadiak és Jagellók alatt medicinálisan is szoros volt. A korok között – különösen szülészeti szempontból – nincsenek pontos cezurák.

A 16. század közepének két legelfogadottabb bábakönyve közül az egyik E. Roesslin munkája, amely Majna-Frankfurtban jelent meg, a másik J. Rueff sebész hasonló műve, amely Zürichben látott napvilágot, mindkettő német nyelven.

Az oszmán fennhatóság alá került a középkori Magyarország egyik fontos szellemi fókusz: Esztergom. A bábaügy a hódoltsági területen úgyszólván 150 évig megoldatlan maradt. A viszonylag önálló Erdélyben, például Brassó 1541-től (amikor a budai várra felkerült a félholdas lobogó) már fizetett bábát alkalmazott. Az egri vár 1552. évi sikertelen ostroma után Kassa lett a felsőmagyarországi, tehát Habsburg érdekeltségű főkapitányok székhelye, s e kulcsfontosságú városban 1557-től szintén rendezték a bábaügyet, az esküt tett szülésznő (Stathebam) fizetése 4 köből gabona, ennek fejében a várandós anyáktól nagy díjat nem kérhettek. A városnak 1578-ban több alkalmazott bábája lehetett, mert a városi tanács megbízásából 3 bábát és 3 tisztességes öregasszonyt (a bába és az öregasszony fogalma itt újra közel került egymáshoz) küldtek a városi börtönbe, egy fogva tartott nő terhességének megvizsgálására. Kassa példáját 1585-ben Besztercebánya, majd 1598-ban Sopron követte.

Nem volt ritka, hogy külföldről érkezett a bába hazánkba, a mohácsi vészig főképp Itáliából, majd Felső-Magyarországon át német nyelvterületről. Német bábával találkozunk a bibliafordítást támogató Nádasdy Tamás nádornak Ferkó fia, a későbbi „fekete bég”, vagy még ismertebben: a hírhedt Báthory Erzsébet férjének 1555-ben történt születésénél. Nádasdy hű emberének, Sárkány Antalnak érdekes leveléből kiderül, hogy a német bába, noha a szülést szövődmény nélkül vezette le, nem örvendett nagy népszerűségnek Sárvár várában: „kegyelmes uram, jó lehet mindnyájan nem tetczik vala nekünk az német bába, de bizton emberül cselekedett, ha itt nem vóna, nem hiszem, hogy sem Asszonyom, sem az gyermek békével vóna... aztán Isten békével atta...”. Korbuly szerint az „Isten békével atta” a kor magánlevelezésében a sima lefolyású szülést jelentette.

Zsigmond lengyel király felesége, Zápolya Borbála gyermekágyi lázban halt meg. Thurzó György írta a század végén feleségének: „Minthogy az gyermekszülő asszonyállatok ide is igen holtanak, noha Isten az gyermekeket békével adta meg, Németországbul egy ember minemő

orvosságot találta, ki igen hasznos, ugy annyira, hogy valamelyen próbálták, az mind gyermekestül megmaradt.” Thurzó, a későbbi nádor mintaképe a családját féltő főúrnak. 1595-ben „Az bába dolgábul ma bocsátom Tolnai Lukácsot Beszterce-Bányára” – írta feleségének, Czobor Erzsébetnek. Tény, hogy I. Ferdinánd uralkodása alatt 1552-ben megjelent az „Ordo politiae”, amelynek egyik fejezete a bábákról intézkedett. Ez magyarázza, hogy például Nádasdy Ferenc születésénél az ausztriai bába képzettségével – a Bécs iránt mindig gyanakvó – magyarok meg voltak elégedve.

*

Franciaországban a XVI. század legnagyobb sebésze, A. Paré (1510–1590) újra bevezeti a lábra-fordítást, míg tanítványa, Jacques Guillemeau (1551–1630) és mások kivételes esetekben már élön végeztek császármetszést. Ami érthető, hiszen Paré legnagyobb érdeme kivételes manualitása mellett, hogy vérzéscsillapításnál a forró olajjal történő kiegészítés helyett érlelőtestet alkalmazott, ami azonban alig javította a császármetszés túlélésének esélyeit. A velencei Scipione Marcurio először indikálja szűk medencénél a császármetszést. Ezt a kort még a fejlettebb francia és német nyelvterületen is furcsa kettősség jellemezte a szülészetben. Quillemenau a császármetszés híve, Paul Dirlewang bécsi sebész M. Cornax orvoskari dékán felügyelete mellett méhen kívüli terhességnél 1549-ben sikeres laparotomiát végzett, amelyről fametszetű ábrázolás maradt az utókorra. Ugyanakkor Hamburgban egy Veit nevű doktort máglyahalálra ítélték, mivel női ruhába öltözve (sikeresen) bábáskodott. Francia földön még a Napkirály nagy századában is idegenkednek a férfi szülészektől.

Hazánkban „szolidabb” a helyzet. A hitviták nyelve olykor a trágárságig triviális, protestáns prédikátorok és pápista papok gyakorta használnak obszcén hasonlatokat, küldik egymást vissza „az ördöggel bagzott anyjukba”, de férfiorvos a nőbetegéhez legfeljebb csak tanúk jelenlétében nyúlhat. A felvilágosult főúrnaknál egy fokkal jobb a helyzet. A szegedi születésű Kőrös Gáspár doktor (Gaspar Fraxinus de Zegedinibus) – a már említett Nádasdy Tamás nádornak rövid ideig udvari orvosa – engedélyt kapott, hogy a nádornét, Kanizsai Orsolyát hüvelybe történő fecskendezésre (*medicamenta in vaginam infundere*) megtanítsa. Kőrös doktor kiváló botanikus hírében állott, miként korának legtöbb orvosa. Nádasdy, a törökverő protestáns- és tudománypártoló főúr felesége, Zrínyi Dorica alig tudott közlő szüléséhez tanult bábát találni: „körülünk nincsen afféle asszonyállat, aki abban tudós és okos volna” – olvashatjuk a panaszos levélben.

Olvasni tudó bábáink gyógykönyve 1578-tól Melius Juhász Péter Herbariuma, illetve Frankovith Gergely írása, a „Hasznos és fölötte szükséges könyv...”. A hazánkban is munkálkodott Clusius botanikus társa volt Beythe István németújvári prédikátor, aki Clusius „Stirpium”-ához és Gomba-kódexéhez segített elkészíteni a növények magyar nyelvű szótárát. Fia, Beythe András

folytatta édesapja munkáját, nevéhez fűződik a „Fives könyv” (Németújvár, 1595), amely – Meliuséhoz hasonlóan – tartalmaz szülészeti vonatkozású orvosságokat is. Melius szerint „Sabina: Az asszonyállat méhében az élő gyermeket meg öli, és az holtat ki űzi. Erdei vad kemény: A ki nem születhetik, annak is jó... Mátra fű: az kivel a Bábák élnek. Muscus, Moh: Az fa Mohát főzd meg... a szülő asszonyok fájó Mátraiat meg gyógyittya, ha párolod.” Beythe András könyvéből: „Varadits és Mátra fiv: Ha asszonyállatokat megfürösztöd benne, gyermek mását ki hozza”. Meliusé Debrecenben, Beythe botanikája az osztrák határon született, s ez időben (1577) készült Lentsés György „Ars medica”-ja Nagyváradon.

Orvostörténéseink előtt sokáig ismeretlen volt a középkori magyar medicina legszebben megírt és legteljesebb egészségügyi kódexe, a „XVI. századi magyar orvosi könyv”, amelynek első nyomtatott változata 1943-ban jelent meg Kolozsvárott, Varjas Béla gondozásában. Ő tisztázta, hogy a kéziratos mű egy olyan orvosi munka, amelynek eredeti címében ez a meghatározás is szerepel: „Mellyet először eszve szedegetett Tudós embereknek Observatiojokból Lentsés György, Waradon 1610 esztend: 26 Maii.”.

A szerző, Lentsés György volt az étkek fő tudója Báthori Kristóf udvarában, s nagyon érdekelte a medicina is. Kéziratos kódexe a szó legjobb értelmében vett kompiláció. Szerzőjének egészségügyi műveltsége meglepő és széleskörű; a kötelező ókori klasszikusoktól a középkori közvetítő arabokon át a tapasztalati népgyógyászatig, a babonás hiedelmektől a „probatum” kételkedésig terjed. Kováts Ferenc senior szerint „a kézirat hatalmas és értelmes munka, sok tekintetben jobb, mint Pápai Páriz jóval későbbi műve (1690), nyelvezete is sokkal gördülékenyebb, csiszoltabb. Mégis valószínű, hogy szerzője nem volt orvos.”

A két könyvet nehéz összehasonlítani. Az orvos Pápai Párizé önálló eredeti munka, Lentsésé viszont nem, az utóbbi mű szerzője bizonyos részeket Jean Fernel francia orvos (1485–1558) „Universa Medicina” című munkájából vett át, más részeket más szerzőktől, a növények népi neveit többnyire Melius 1578-as Herbáriumából kölcsönözte.

Nézzük, mit ír Lentsés a meddőség megállapításának módjáról? „Hippocrates ilyen próbáit írja ennek: ha az asszonyállatot be takarod és alól füstölöd, és az füstnek szaga az szájára és orrára fel hat, szaporodó ez. Ha pedig az szag nem ér hanem utában el aluszik meddő ez. Ha foghagymát meg tisztítván, csinálsz belőle, s mikor az asszonyállat aluszik, azt föl tolod az szemérem testében, és annak izi avagy szaga a szájig föl hat, szaporodó az”.

Hasonlókat olvashatunk Hints Eleknek a középkor orvostudományt tárgyaló könyvében. Nem kevésbé érdekes és jó megfigyelésre vall a másik leírt próba. „Árpát áztass meg az férfiúnak, az asszonyállatnak a vizeletében, ha melyik árpája tized napra ki jó az földből szaporodást, ha melyike nem jó meddőséget jelent”.

Berde Károly szerint a népi gyógyászat a századok folyamán sok mindent átvett a füveskönyvekből, miként a népi kultúra is keveredett az egyházi kultúrával. Gyermekszülésnél nagy becsben tartották a „tisztes” (vagy „tüsztés”) füvet, latin neve: Sideritis hirsuta. Kandra Kabos szerint például a palócoknál és Erdélyben annak főzete véd a rontás ellen. Kálmány Lajos a Szeged-környéki nép körében ugyanezt tapasztalta. Lentsés kéziratosa gyűjteményében „ha azt akard, hogy fiat fogadjon az asszonyállat, az havi vér folyásának tisztulása utána négy napon az him tüsztés fünek vagy facsard ki levét aggyad inynya, vagy főzd meg vízben és fiad fogan”. A Diószegi-Fazekas-féle füveskönyv szerint „orvosok vele nem élnek, hanem a Bábák és kurusló Asszonyok, a’ Tisztes Hunnyászból fürdőt készítenek, külömb nyavalyák ellen, de vele babonásan élnek, mert az úgynevezett megrontást gyógyítják vele”.

Lentsés könyve visszavezet a magyar mitológiáig, s előremutat a 19. századi füveskönyvekig, ami azt jelenti, hogy a népi szokásokból és hiedelmekből szülészetünk korai története – az ésszerű és a mágikus-misztikus műveletekből – mozaikszerűen összerakható. Például a gyermekvesztés „vagy látható, vagy láthatatlan, mert belső okból leszen. Az gyermeket meg fojtják mint sziv fogás, félelem, bánat. Némelyik pedig eledeltül fosztják meg az gyermeket, mint nagy étlenség, fölöttébb való purgáció, orrbul való vér folyás, mert az asszonyállat sok vér folyás miá el veszi gyermekét, jelösbén mikor immár öregecske. Némelyik az madrának ereit onnét az gyermek eledele szolgáltatnék, meg nyitják mint erőszakkal való munka, szökés, ugrás, táncolás, szekerezés, lovaglás”. A madra=matra=nadra annyi mint méh=matrix=uterus. A fentiek bizonyítják, hogy régen is értettek (sajnos) az „angyalcsináláshoz”. A szegényebbeknél „nehéz teher viselése, esés, hasnak ütése. Belső okok pedig ezek: módnélkül való sok étel, temérdek nedvességgel való teleség, melly gyermeket meg fojtja és meg öli.”

A komplikációk leírása is elég plasztikus és szakszerű: „ha az szülés után az asszonyállatnak szemérem teste sebes volna, bikának két monyát hideg rósa vízzel és kevés sáfránnyal csináld össze, tedd sebes testére”, vagy „Ciprus fának gyümölcsét, cserfának gubáját, temsót s ecetben áztatott vas szart (nyilván a rozsdá neve) az minemü vizet az vargák csinálnak bőrt festeni, abban forrald meg ezeket, de porrá törjed először őket, úgy főzzed pedig hogy fele el apadjon, abban osztán mikor lassú meleg, márcs spongyát, facsard ki, és az spongyát melegen tedd a szemérem testre, kéccer vagy háromszor műveljed ezt mikor az szükség kívánja”. Mindez a babona és ráció sajátságos keveréke – a szülőutak külső sérülésének gyógyítására.

A régi leírás praktikus tanácsokat is ad a hüvely méreteinek visszaszerzésére, puritán erkölcsi intelmekkel: „Az Asszonyállat szemérem testének be szorításáról nem azért irok, hogy valamely szüzessége el vesztett leány gonoszul éljen ezzel, és latorságot el földözze. De a szüléskor öreg

magzatnak hozásából (tisztesség adassék mindenben jámbor szemlélőnek) az asszonyállatnak teste igen meg romol és meg tágasodik. Azért ha ezt olvassa, jámborul olvassa, úgy is éljen vele, mert én őt kurvaságra avagy inkább valakinek szüzességének romlásának el földözésére senkit nem tanítok. Gallest (csergubó) törj meg, vesd annyi vadizü borba ami ahhoz elég, az után lágy gyapottat hints kénkövel, és márcs az vízben, avagy inkább itasd ugyan föl vele az vizet, hadd száradnyi az gyapottat és ki ne facsard, csináld oztán mikor meg szárad csap módra, told fel az szemérem testben, olyan léssen mint a szűz.” Amint a fentiekből kitetszik, Lentsés György kézirata valóban a kor egészségügyi ismereteinek az enciklopédiája. E téren a 17–18. századi nyomtatott népszerűsítő könyvekben, sőt némely orvosi munkában semmivel sem kevesebb a misztikus-mágikus részek aránya.

A 17. században az európai kontinens lángokban áll, különösen németföldön dúl a vallásháború, de érinti a skandináv államokat és Franciaországot is, a Habsburg birodalmat nemkülönben, a töröknek Európából való kiűzése mellett.

Nem csoda, hogy ekkor a tudományban a nyugalom szigete Anglia, Newton földje, ahol W. Harvey tisztázza a kis- és nagyvérkörben a keringés, a szülészetben pedig a placentáris circulatio és lepényleválás mechanizmusát. Könyvet írt az állatok szaporodásáról („De generatione animalium”), amelynek egyik fejezete a szüléssel foglalkozik. A „brit Hippocrates”, Th. Sydenham megteremtette a tapasztalati klinikumot, amelyből a szülészet is profitálhatott. A Chamberlen család viszont féltve őrizte a fogóműszer titkát, nem nagy dicsőségükre. A szülészeti klinikumban mégis a legfontosabb lépések a francia fővárosban történtek. A párizsi Hôtel Dieu kórház keretében megszervezték az első bábaképző iskolát. A kitűnő François Mauriceau, aki tulajdonképpen az első szülész szakorvos, az eclampsia és a korai lepényleválás leírásával, valamint az utoljára kijövő fej kifejtési módszerének kidolgozásával a szülészetet valóban klinikai rangra emelte. Több alapművet írt, s ezzel a francia szülészet átvette a vezető szerepet a kontinensen. Felelevenítették Rousset művét a császármetszésről, amelyet latinra Bauhin baseli tanár fordított. A spanyol fennhatóságtól megszabaduló Németalföldön a virágzó tulipánok, a posztóipar, piktúra, hajózás és az egyetemi élet mellett a szülészetben a belga J. Palfyn az általa módosított fogó használatát, a holland Hendrik van Deventer pedig a szűk medence tanát dolgozta ki. Innét származik a mikroszkóp, a posztókereskedő van Leeuwenhoek jóvoltából, amely később „beláthatóan” befolyásolta a medicinát, s azon belül a szülészetet.

Nyugat-Európában tehát a gynaekologia már az orvostudomány szerves része lett, míg hazánkban (egyebek között orvosi egyetem és szakszerű bábaképzés híján) a szülésznők és alkalmi bábák területe maradt. Demográfiai deficitünket ez is rontotta.

A méhen-belüli magzatot jogi védelemben először Werbőczy – félig-meddig hivatalos – Tripartituma részesítette, bár előtte már Könyves Kálmán királyunk törvénykönyve (1095), valamint az 1279-es budai zsinat is tiltotta a magzatűzést és büntette a gyermekgyilkosságot. Fontos volt az 1656-os „Praxis criminalis”, amelynek 65. artikulusa értelmében: „Abortu vario modo studiose

procurato, suspecta mulier per juratas obstetrices inscipienda...”, vagyis az abortusz-gyanús nőnél az esküdt bábával vizsgálatot kell végeztetni, a bűnügy tisztázása végett.

A 17. század boszorkánypereiben vádpontként nem ritka a magzatűzés. Debrecenben az 1681. év pere, Csonka Lukácsné ügye magzatelhajtás miatt, máglyahalállal végződött.

Az osztrák császári fennhatóság alá tartozó országrész legjelentősebb magyar orvosa a 17. században a pozsonyi id. Rayger Károly (1641–1707) volt, aki protestáns létére Pázmány Péter egyik kezelőorvosaként is ismert. Leyden egyetemén Sylvius tanítványa volt, majd hazajövet szenvedélyes anatómus, még Morgagni korszakos műve előtt. Legjelentősebb tudományos tette a magzat élveszületésének törvényszéki bizonyítására kidolgozott tüdő-úszópróba magyarországi meghonosítása. Rayger szívesen foglalkozott szülészeti kérdésekkel, több fatális és letális esetet közölt le a német természettudományi és orvosi lap, a „Miscellanea curiosa sive Ephemeridum medico-physicarum” hasábjain. Eseteit mindig szekciós leletekkel bizonyította. Írt a mola terhességről, a szülési eclamsziáról (akkor még epilepsia néven), kiváló szakértője volt a teratológiának, meghonosította a „nagyítóüveg” használatának, küzdött a kuruzslás ellen (főleg a bábák körében), javasolta, hogy csak írni-olvasni tudó és vizsgázott szülész nők működését engedélyezzék. Kortársai: Paterson Hain János eperjesi és Spielenberger Dávid lőcsei orvos szintén foglalkoztak szülészeti kérdésekkel. Korbuly szerint teljesen biztosak lehetünk abban a császármetszésben, amelyet 1669-ben Nádasdy grófnőn végeztek az alsó-ausztriai Pottendorf várában. Esterházy Pál családi leveleiben olvashatjuk: „kedves asszonynémet Nádasdy Ferenc judex curiae... anno 1669. Potendorf várában mind kedves urának, mind több atyafiainak nagy keserűségére harmincnyolcz esztendő s tizenegy holnapi korában, kinek meghidegült testéből metszették ki egy kis fiát, kit Nádasdy Györgynek körösztoltek, de az is a körösztség után meghalt.” Férjét két év múlva a Wesselényi-féle összesküvés résztvevőjeként fejezték le Bécsben.

A viszonylag nyugodtabb Erdélyben a nagy fejedelmek – Bethlen Gábor és I. Rákóczi György – idején szülézzettel (is) foglalkozó jelentős orvosról nem tudunk. Sajnos, a romlás századának második felében egy Pápai Páriz méretű tudós orvos már csak Apafi Mihály-szerű bábfigura szolgálatába szegődhetett. Bethlen Gábor megdöbbenő hangon írta 1626-ban Pázmány Péternek: „Adná az úr isten, volna huszszázezer (vegyis kétmillió) nemzetünk, de ha connumerálnák az egész országot is, a Fátrától innét, feleségestől, gyermekestől is nem találnának kétszázezer lelket, parasztot.” A gyulafehérvári főiskola megindítása utáni évtizedekben – az intézményt Bethlen Gábor hozta létre és azt később áthelyezték a „szélcsendesebb” Nagyenyedre – Pázmány Péter megalapította a nagyszombati egyetemet, egyelőre orvosi fakultás nélkül. Bethlen rendszeresen küldött peregrinus diákokat a nyugati protestáns egyetemekre, ami azt bizonyítja, hogy a 17. század két legnagyobb magyarja, az egyik pápista bíboros, a másik protestáns fejedelem, sorskérdéseinket mennyire

egyformán ítélte meg. Például demográfiai helyzetünk végzetes romlását, holott a hódoltsági terület kipusztulására csak a karlócai béke (1699) és a nagy telepítések idején derült fény.

A kor legérdekesebb dokumentumai az önéletírások, köztük is a Bethlen Miklós grófé, aki így írt anyja haláláról: „Azon a télen az én anyám is meghala... Keserves élete, halála és betegsége lőn, mert terhes lévén az hala meg a betegsége miált is osztán ő a megholt gyermek miatt. Az én voksomból bizony a patikárius, a ki curálta, abortivumot adott volna, a holt gyermek kiüzésére, de az atyám s a patikárius nem mere, avagy nem akarta”. Majd a feleségéről a következőket írta: „Az én feleségem Fogarasban, a kételenitvén szülni második leányát Ágnest... a rettenetesen erős hideg télben, hideg ház és alkalmatlan árnyékszék miatt, kicsinyben hogy az árnyékszéken nem szült, idétlenül.”

Az emlékirat szerzője megemlékezik korának legnagyobb erdélyi orvosáról, Pápai Páriz Ferencről, akivel egyidős volt. Egyszer pácienseként, máskor kollégiumi kurátorként egyformán kötődtek Erdélyhez. A Basel egyetemén – Bauhin és Gesner tanítványaként – oklevelet szerzett Pápai Páriz éppen a szülészet tárgyköréből írta és védte meg sikerrel 1674 őszén a disszertációját. Ő az első önálló magyar nyelvű orvosi könyv, a „Pax Corporis” szerzője, amely életében négy, halála után hét kiadást ért meg, a 11 kiadás abban a korban ritka rekordnak számított.

„Az Asszonyi-nemnek Nyavalyáiról” szóló 6. részben a szülésről a következőket írta: „A’ szülésnek tellyes ideje el-jövéni, sokat vajuszik néha az ilyen beteg, és rettenetes fájdalmakat, s azokkal járó egyéb kinos nyavalyákat szenved miatta. Azért azoknak könnyebbitésére és a’ szülés könnyebbitésére kell gondot viselni, Vegyék azért a’ Tyuknak epéjét, (jobbnak tarttyák a’ fekete Tyukét) és kennyék-meg a’ Köldökét véle; igen segíti. Övedzék által Kígyó bőrrel, mellyet le-szokott vetkezni a’ Kígyó. Szent János gyökerét (Polypodium) kössenek a’ Talpára. Adgyannak enni, Sáfránnal, Fahéjjal és Szeretsen-dió virággal szerszámozott Boros-levest. Vagy: mihelyt a’ fájdalom fogja, igyék fejer Liliom vizet: Egy kalán étek lévben adgyák-bé innya a’ fejer Liliom belső sárgáját. Szü erősíteni, pedig, Gyöngy-virág vizét, vagy Fa-féj vizet igyék. Főzzék meg a’ fekete Űrmöt Vajas vizben, és jó-melegen tegyék a’ Gyomrára... Igen hathatósnak ditsérik a Martiusban fogott Nyulszemet...” Aligha szükséges bizonygatni, hogy a tudós nagyenyedi professzor ugyancsak alkalmazkodott a hazai igényekhez. A márciusban fogott nyúl szemének hatásosságát – mások dicsérik. A saját tapasztalataira nem hivatkozik, mivel a kollégium professzoraként aligha szülészkedett. Pápai Páriz könyvének értékét és jelentőségét az ilyen babonás betoldások nem kisebbítik. Arra nem alkalmas, hogy korunk megátalkodott „népgyógyásza” az őüket tiszteljük benne. M. Tótfalusi Kis Miklós üdvözlő versének igaza van:

„Mint Biblia Lelkednek

Ollyatén ez Testednek

Nem mindenkor kaphatsz Orvos Doctort
Nem-is adhatsz, te szegény, aranyat s' bort
E Könyv ha Egészség kell
Szükségesnek meg-felel.”

*

A 18. században Németország, Ausztria és Anglia is felzárkózik a klinikai szülészet terén Franciaország mellé. A polihistor Albrecht Haller ösztönzésére Johann Georg Roederer megalapította a göttingeni szülőintézetet, s egyben ő lett Németországban a szülészet első professzora. A berlini Charité keretében 1751-től működött bábaiskola, első oktatója az anatómus Johann Friedrich Meckel lett. Az első szülézzettel foglalkozó egyetemi tanszék a skót főváros egyetemén nyílt meg (1726). Londonban William Smellie „az angol szülészet atyja”, Bécsben Lucas Johann Boër szülésztanár józan konzervativizmusa fékezőleg hatott a fogók túlzott használatára. Franciaország is tudott újítani: J. R. Sigault 1777-ben elvégezte az első symphysiotomiát, bevezette a conjugata diagonalis interna mérését, ám Sigault mérész műtétjét a conjugata externa mérője, a honfitárs J. L. Baudelocque ellenezte leginkább.

A felvilágosodás százada hazánk szülészetében is alapvető változásokat hozott, elsőként a babaügyet kellett végre rendezni. Legalább annyira, mint a sebészcéhekét.

A törökök kiűzése után Buda 1690-től alkalmazott fizetett bábát, de Szeged például csak 1734-től, csaknem kétszáz évvel később, mint az erdélyi Brassó, amely a védett szász városok közé tartozott. Az 1747-es kimutatás szerint hazánkban a bábákat három csoportba osztották: 1. Obstetrices (egyszerű bábák, akik vizsgát nem tettek, képzettségük erősen függött a rátermettségüktől); 2. obstetrices instructae (vizsgázott bábák, akik általában a városi főorvos előtt adtak számot szülészeti ismereteikről, általában másik bábától tanultak); 3. juramento obstetricae (csoport az „esküt” bábáké, akik már egyetemen, mieink a bécsin szerezték oklevelüket). Mondanunk sem kell, hogy az utóbbiak voltak legkevesebben, s az ő véleményük esett leginkább latba.

Amikor Mária Terézia uralkodása kezdetén annyira konszolidálódott a birodalom helyzete, hogy monarchikus érdekből kiterjeszthették a közegészségügyi viszonyoknak központilag irányított megjavítását, elsőnek Pozsony városa kapott engedélyt a helytartótanáctól a babaügy rendezésére, a kitűnő és sokoldalú főorvos Torkos Justus János instrukciói szerint. A Taxa 1742-ben készült el, rendeletként 1745-ben jelent meg. Az 1770-es „Generale normativum in Re Sanitatis” előtt ez volt a legfontosabb és legpontosabb szabályrendelet, amely a gyógyszerészekre, sebészmesterekre, fürdőmesterekre és szülésznőkre egyaránt vonatkozott. Torkos munkája külön könyv formájában is megjelent „Taxa pharmaceutica Posoniensis” címmel, magyar nyelvterületen pozsonyi taxaként

emlegették ezt a négy nyelvű művet. A benne található instrukciókat a helytartótanács már 1744. november 27-én elfogadta és az egész országra kiterjesztette. Ennek függeléke bábaügyünk első, az egész országra kiterjedő szabályozása, mert eddig csak helyi vonatkozású bábarendeletekkel találkozunk. Pénzügyileg csak a sebészek taxáját tartalmazza. A Taxa chirurgica 10. pontja szerint: „pro exemtione foetus mortui vel secundarium, amputatione membri alijucus, trepanatione...”, vagyis az elhalt magzat eltávolítása, darabolása és trepanációja egyértelműen a sebész feladatkörébe tartozott, és 5 forintot kérhetett érte, ami akkor nem kevés összegnek számított. A bába a szülésnél segédkezett, legnagyobb beavatkozása a méhlepény eltávolítása volt.

A latin nyelvű 1745-ös bábaműködési szabályzat szabad fordításban így hangzik:

1. A bábák a városi tiszti főorvossal és a többi orvossal szemben köteles tisztelettel viselkedjenek, alkalomadtán történő felhívásukra azonnal jelenjenek meg, utasításait pontosan és hűségesen teljesítsék, józan és tisztességes életet éljenek, kerüljék a fecsegést; lelkiismeretük tiszta legyen.

2. Fogadalmuk erejénél fogva felhívásra személyi különbség és késedelem nélkül akár nappal akár éjjel jelenjenek meg a vajúdóknál, lássák el azokat köteles szorgalommal és körültekintéssel; szolgálataikat sehol se tagadják meg. Az asszonyok titkos fogyatkozásait ki ne fecseggék, s csak oly egyénekkal közöljék, kiknek azokról okvetlen tudomással kell bírniok.

3. Ha veszedelmes, kétes kimenetelű, vagy nehéz szülés vannak elfoglalva, ne bízzanak kizárólag magukban, hanem még egy másik tanultabb szülésznő tanácsát is kérjék ki. A halálos veszedelmet el ne hallgassák, nehogy a magzattal együtt az anya is életveszélybe kerüljön.

4. Satnya és haldokló csecsemőket, kik a pap megérkezéséig alig maradnak életben, akár teljesen megszülettek, akár csak részben, kereszteljék meg egy tanú vagy koma jelenlétében, a szentháromság nevében. A keresztelés megtörténtét haladéktalanul jelentsék az illetékes lelkésznek.

5. Orvos tudta és tanácsa nélkül sem hashajtót, sem pedig egyéb belső orvosságot ne rendeljenek vagy adjanak be; tiltva vagon nekik magzatot elhajtani, magzatot az anyaméhben megölni, újszülöttet gonosz módon kicserélni.

6. Tiltva van a szülésmesterség gyakorlása addig, míg a bábát a tiszti főorvos meg nem vizsgálta és nem approbálta; azaz gyakorlatáról tájékozódást nem nyert. Tiltva vagon a szülésznői gyakorlat ugyancsak a bába segédjeinek s azoknak is, akiket ez már esetleg felszabadított, míg őket a főorvos szintén le nem vizsgálta, s csak végső szükség esetén küldhették a bábák segédjeiket a vajúdókhoz.

7. Végül, maguk között barátságban és egyetértésben éljenek, s a szabályokat súlyos büntetés terhe alatt szigorúan tartásuk be.

1742-ben jelent meg az első magyar nyelvű sebészeti munka Győrött, amely szerint a sebész eret vághat a „nehézkés” (terhes) asszonyon, amikor a gyermek megmozdul, különben az orvostól kell tanácsot kérni.

A Commissio Sanitatis tabellát készített arról, mennyi és milyen végzettségű bába működött Magyarországon 1747-ben, megyék és városok szerint. Az eredmény meglepő. A megyéknél Baranya vezet 216 alkalmazott bábával, ám bár külön Pécs városa nincs feltüntetve ellentétben Szegeddel, ahol ekkor csak 17, Debrecenben pedig 11 szülésznot tartottak nyilván. Baranya után Pozsony megye következik 175, Pest megye pedig 143 bábával. Tekintettel, hogy Pozsony a helytartótanács székhelye, Pest-Buda az ország fővárosa volt, Baranya első helye rejtélyesnek tűnik. Alacsonynak számított Esztergom és Győr megye 4-4 szülésznotel, míg Liptó, Sáros és Békés megyében egyetlen (!) alkalmazott szülésznot sem szerepel a tabellán. Veszprém megyében sem lehetett sok a két baba. A Jászkun területben mindenütt (ubique locorum) van szülésznot, Zemplén megyében tanult nincs, csak gyakorlati tudással rendelkező.

Bábáink 1766-ig semmilyen tankönyvvel nem rendelkeztek. Az első magyar bábakönyv ekkor jelent meg Debrecen városában, igaz nem eredeti munka, H. J. Crantz bécsi szülész „Einleitung in eine wahre u. geründete Hebammenkunst” (Wien, 1756) című munkáját Weszprémi István fordította magyarra. A bécsi szülésztanár munkája szolgált alapul az első magyar bábakönyvhöz, kiegészítve a Deventer és Heister munkáiból kölcsönzött plasztikus ábrákkal. A figurák magyarázatait leszámítva a fordítás-magyarítás-átdolgozás ugyanannyi oldal, mint az eredeti gótbetűs munka. Weszprémi művének címe: „Bába mesterségre tanító könyv”, amelyet a nagy szervező, Van Swieten latin nyelvű levele vezet be, kifejezvéen azon reményét, hogy Crantz könyve magyar nyelven is nagyon hasznos lesz, majd annak levele következik: „primus eris in Hungaria”, vagyis Weszprémi bábakönyve az első Magyarországon. Az eredetiben nem lévő, kiegészítő toldalék, „A Bábáknak Tisztek és Kötelességeik” rövid összegzése megegyezik Torkos Justus Instrukcióival, a szükség-keresztelések (Jachtauff, Nottaufe) kötelezettsége nélkül. A baba baj esetén intrauterin is megkeresztelte a magzatot, egy hajlított csőben végződő fém fecskendővel.

Weszprémi londoni tartózkodása alatt egy ideig W. Smellie tanítványa volt, „itt tanulta egyebek között mind tudománybeli esméret, mind gyakorlasképpen a Bábáskodás tudományát, mellyről, ditséretes Bizonyosság levelet is nyert Anglus nyelven”. A gyermeknevelésről írott korábbi könyve előszavában keserűen írja Tholdi Ádám patrónusához: „Nagyságodnak említek: közönségesen fájjalható dolog, hogy a’ Bába Mesterségnek vastag tudatlansága miatt olly sok ezer Lelkeknek kell elveszni... nem lehetne-é könnyen ezt a’ Doktorságnak egyik szükségesebb részint az Emberi Nemzetnek hasznára mi közöttünk-is lábra állítani? meguntam már hallgatni a’ szegény Asszony Népnek sok panaszát, melly nagy és el-felejthetetlen sérelmeket vesznek Naponként az oktalan vélek való bánás miatt: abban az Országban a’ hol Mesterségem gyakorlása végett forgottam, sem Doktor,

sem Chirurgus, sem Bába senki nem lehet, míg az említett Mesterséget a' Bába Doktor Professornak vezérlése alatt fundamentumoson meg-nem tanullya és arról reális manuális operatiokat tévén arról Tanubizonyság Levelet nem vészen. Ezekből a' három Feltételekből melly nagy haszon következnek Nemzetünkre. Ha egyet nem szóllok-is, ki ki böltsen által láthattya”.

A debreceni főorvos bábakönyve szerint: „szülhet a' Vajudó Asszony vagy Bábaszéken, vagy pedig ülve más ülében”. Az ülve-szülésnél a bába majdnem mindig a szülőnő előtt foglalt helyet s pedig vagy széken, vagy zsámolyon, esetleg térdepelve, s csak ritkán vezette a szülést hátulról. A nő alá gyakran valami nagyobb edényt tettek – például kis fürdőteknőt – a magzatvíz, a vér, a lepeny stb. felfogására. A fekvő helyzetben való szülésnél pusztá szalmára, vagy piszkos pokrócra fektették a vajudót, a tiszta lepedő már haladást jelentett, a hanyatt fekvé szülés viszont nem.

*

Az ellenreformáció még a szülészet szerény irodalma terén is megmutatkozott. Juhász Máté minorita rendi szerzetesnek a 18. század folyamán több kiadást megért „Házi különös orvosságok” című könyve szerint: „az asszony ember (és nem asszonyállat, ennyi benne feltétlen 'fejlődés'), ha nehezen szül, Fekete ürömből igyék, vagy: A' feje Liliomnak sárgáját aszallya meg, s törje-meg, s azt igya. Ha teje nintsen, lőjenek egy szarkát, s az agya velejét vegyék ki, szárasszák meg s törjék meg, és piritott kenyérré hintvén egye meg. Prob., vagy hogy szaporodgyék a' teje; Vegyen kapor magot, szárassza-meg, s törje meg és a' levével együtt Lentse levében erőssen forralya meg, s meg szálván azt igya.” Amint kitetszik, babonákban, hiedelmekben nem volt hiány.

Perliczi János Dániel, Nógrád megye főorvosa, az orvosi kar Pesten való felállításának első propagálója maga is írt olyan könyvet (*Medicina Pauperum*. Buda, 1740), amely a szegény emberek számára gyógyszereket javasolt, de ez a viselős asszonyoknak nem mondott újat.

Budán 1761-ben három hatósági bába (Stathebam) működött, kötelességeiket az „Ofnerische Hebammen-Ordnund” pontosan meghatározta. A szülésznőknek kézi patika (Kästchen) tartására is joguk volt – különösen éjszakára, illetve patikától távol eső helyeken – főleg fahéjtinktúra, spir. cornu cervicis stb. használatára. Ezek a kis patikák az abortív szerekkel való valódi és állítólagos visszaélések miatt az orvosok előtt igen rossz hírben álltak. A tisztiorvos feladata volt gyakori ellenőrzésük.

A magyar babaügy szempontjából döntő fontosságúnak bizonyult a nagy németalföldi, de Habsburg szolgálatába szegődő (és tegyük hozzá mindjárt, igen nagyszerű orvos-szerző) Gerard van Swieten 1749. évi reformterve az orvosok és bábák korszerű képzéséről.

A megyei orvosok és sebészek 1752 óta kötelező alkalmazása a szülésznők működését közvetlenül nem módosította. Egyrészt Torkos Justus instrukciói kiállották a gyakorlati próbát,

másrészt elegendő bába képzésére idő és türelem kellett. Ha valaki, akkor Van Swieten tisztában volt ezzel. Reformja a bécsi egyetemen 1756-tól lépett életbe. Boerhaave nagy tanítványának érdeme volt, hogy a Pázmány Péter alapította nagyszombati egyetemet 1769-ben orvosi fakultással is kiegészítették, melynek (bár szerény) működésében már nem maradt életideje gyönyörködni. Ezzel a felvidéki univerzitás a „studium generale” rangját nyerte el. Mária Terézia a közben elhunyt nagy tanácsadójának kívánsága szerint jóváhagyta a „conformetur” elvét, vagyis a nagyszombati egyetem a német tartományokbeli egyetemekkel (Grác, Prága, Krakkó, Lemberg), de elsősorban a bécsi egyetemmel „konformálandó”, vagyis ugyanazok a jogok és kötelességek illetik meg.

A bábamesterség tanítására egy manuális képzettségű (általában sebész), vagy a morfológiában otthonos (például anatómus) professzort neveztek ki, aki előadásait a női medence, valamint a külső és belső női nemi szervek ismertetésével kezdte, majd a fogamzástól a szülésig történő normális, illetve kóros elváltozásokkal folytatta, végül a szülés mechanizmusa következett, fantomon vagy halott anyán bemutatva a különböző műfogásokat. A nagyszombati egyetem első bábaképző tanára a hihetetlenül termékeny irodalmi munkásságot kifejtő Plenck József Jakab professzor volt, aki az orvosoknak is előadta a sebészetet és a szülészetet. Egyik munkája, az 1768-ban kiadott „Anfangsgründe der Geburtshülfe” az első német nyelvű szülészeti munka, a második kiadásához (1774) szép ábrák; kétfajta szülőszék, méhfeckendő, szülőöv (amely valóban a has összehúzására alkalmas), fogók, daraboló olló, csipesz és szülészkampó, valamint trokár stb. képe tartozik. Ismerteti a császármetszést és a medence exostosisait.

Az 1770-es esztendő másik döntő fontosságú eseménye a közegészségügyet először általánosan rendező „Generale Normativum in Re Sanitatis” törvényerőre történő emelése, amely 9 pontban foglalkozik a bábák kötelességeivel. Korbuly rövidített fordításában ezek a következők: 1. Csak vizsgázott és esküdt bába működhet. 2. Kellő számú ügyes bába legyen mindenütt, ha nem is lehet minden falunak bábája, legalább minden szomszédos 2-3 falunak legyen. 3. A bábák becsületes, józan életet éljenek. 4. Titoktartók és hivatásuknak élők legyenek, kerüljék a babonát, egymást támogassák, veszély esetén a szüléshez orvost hívjanak. 5. A szükségkeresztelés részletezése. 6. Az anyának orvosi konzílium nélkül gyógyszer nem adhat. 7. Isten és a törvény előtt kell felelniök, ha akár korai, akár kései terhesség alatt abortívumot adnak. 8. Sem szegényeket, sem terheseket nem gyógyíthatnak, hacsak orvos hiányában nem életveszélyről volna szó. 9. Akár a városi, akár megyei, vagy királyi tanács, esetleg kivételesen a Commissio Santatis megbízásából végzik feladatukat, azt csakis részrehajlás nélkül kell tenniök. A tartózkodási helyüket jelezni kell, a lakásukat pedig cégtáblával megjelölni.

Megható ma is olvasni Plenck előszavában: „hacsak egyetlen anya, egyetlen gyermek életét sikerül megmenteni, munkám nem volt hiábavaló”. A szegény sorsú falusi bábákat a fakultás féláron, vagy teljesen ingyen is kiképezte.

A Weszprémi után a második magyar nyelvű, már önálló munkának számító bábakönyvet Domby Sámuel írta, teljes címe: „Bába Mesterség, mely íratott kérdésekben és feleletekben a tekintetes nemes Borsod megyei bábáinak hasznokra (Pozsony, 1772). Mária Terézia rendeletére készült, kimondottan vizsgáztatás céljából. Ezt szolgálta a kérdés-felelet forma. Borsod derék főorvosa tapasztalatból ismerte a hiányosságokat: „ez ideig sok Asszonyok a szülésben megholtanak, megnyomorodtanak; sok gyermekek Annyok Méhekből ki-nem szabadulhattanak, az örökkévaló setétségben maradtak”.

Domby munkája hamar elfogyhatott, mert 1777-ben újabb magyar nyelvű bábakönyv jelent meg, Szeli Károlyé. Pontosabban J. Steidele bécsi szülész „Unterricht für Hebammen” (Bécs, 1774) című művének magyar fordítása: „Magyar Bábamesterség”, amely terjedelmével (461 oldal) már inkább szülészeti szakkönyvnek mondható. Ezért volt nagy sikere Mocsi Károly: „A’ Bába-Mesterségnek eleji” című 62 oldalas kis füzetének, amely tömören tárgyalta a kötelező ismereteket.

Az egyetemet Nagyszombat városából 1777-ben Budára, majd 1784-ben Pestre helyezték át. Az eredeti elképzelések (Niczky-féle javaslat) szerint Budán, a várban lévő katonai kórház, valamint a polgári „Spítal” a botanikai kerttel együtt biztosítani tudja a korszerűbb orvosképzést, ám újabb hét év múltán kiderült, hogy lebecsülték az igényeket, és túlbecsülték a Buda nyújtotta lehetőségeket. A nagy reformer II. József császár a klinikai oktatásra hat kis szobát írt elő, azokból egyet a gyermekágyasok, egyet pedig a bábatanulók részére. Mindegyik szobában négy ágy, így összesen nyolc ágy állott a bábaképzés szolgálatában. Bécsben sem volt több, csakhogy ott a szülészeti klinika a hatalmas Allgemeines Krankenhaus falai között funkcionált, míg fővárosunkban az egyetemi oktatásnak úgyszólván nem volt „kórházi háttere”. Ezt a sajátságos és oktatás szempontjából hátrányos helyzetet még sokáig sínylette az orvosképzés, szinte egyedül Európában az orvosi egyetemek között. A kalapos király 1783. évi látogatása alkalmával tűrhetetlennek minősítette a budai klinikai állapotokat, ezért reformot sürgetett, majd váratlan „húzással” 1784-ben a magyar főváros balparti részére telepíttette át az orvosi fakultást. Jelentősége akkora volt, hogy a tényt szükséges aláhúzva megismételnünk. Pest lakosságának nagymértékű gyarapodása minden kétséget kizárt a helyváltoztatás helyessége felől. Az első tanévtől 1800-ig mintegy 435 okleveles bábát képeztek, s ez a 241 orvossal együtt sem sok. A bábaképzés fontosságát hangsúlyozza a helytartótanács és a pesti fakultás 1786. évi rendeletének 11–12. pontja is: „A’ Vármegye Doktorának vigyázása légyen arra: hogy semmiféle asszony mint bába a’ szülés segítségbe ne avassa magát, a’ ki előbb a’ császári örökös birodalombeli Universitásban vagy Lyceumban, vagy legalább valamely Vármegye Doktora által meg ne próbáltatott és alkalmasnak nem találtatott; melly végett is szinte sehol a’ Doktornak bizonyágtétele nélkül bába ne rendelhessen.”

Erdélyben a kolozsvári orvossebészeti tanintézet 1775-től kezdett bábákat képezni, az első tanárt Laffer József személyében tisztelhetjük, aki egyben az anatómiát, sebészetet és az orvosoknak a szülészetet is előadta.

II. József uralkodása idején – 1784-ben – Plenck tanárt a bécsi Josephinumba helyezték át sebészetet oktatni, helyére Stáhly György került. 1784-ben megnyílt az új bécsi szülőintézet (Gebärhaus), hasonlót sürget Haffner Mihály, a Rókus-kórház első igazgatója is, de egyelőre hiába. A neves kórház a mai helyén csak 1798-ban vehette fel az első szülésre váró nőket (2 kórteremben 14 ágy, egy előkészítő szobában 2, vajúdo szülönők részére 7 ágy volt, tehát összesen 23 szülészeti férőhellyel indult az intézmény a 18. század végén).

Az erdélyi Gubernium első számú szülészete ekkor a brassói Lange Márton volt, aki szintén kilenc pontos javaslatot nyújtott be a bábaügy rendezésére. „1. Csak becsületes, egészséges, nem túlságosan idős, nem részeges nő lehessen bába. 2. Csak az nevezhető ki bábának, aki a megfelelő tanfolyamot elvégezte. A tanfolyam 6 hétig tartson. A tanfolyam tartama alatt a városban lévő bábajelöltet a község pénztára anyagilag támogassa. 3. A bába kötelezően vizsgát tegyen, és arról bizonyítványt kapjon. 4. Marschall könyvét a falu pénztára minden bábának okulására megszerezze, következőleg minden bába tudjon olvasni. 5. A gyakorlati oktatásra használják fel a szülés alatt elhaltakat, akiknek holttestét sebész boncolja fel a bábák előtt magyarázat kíséretében. 6. Csak tanult bába bábáskodhassék, más nem. 7. Nagyobb helyen, ahol egy bába kevés, két-három legyen. 8. Sürgősen javítani kell a bábák fizetését, akár pénzben, akár terményben kapják azt, mert eddigi fizetésük igen nyomorúságos. 9. Kapjanak írásos instrukciókat.”

A 4. pontban említett Marschall-féle könyvet Geodri János német fordításában – Lange Márton előszavával ellátva – 1791-ben ténylegesen kiadták, csak hogy ebben az esetben a könyvet Lange főorvos a csak németül olvasóknak ajánlhatta. Ugyanazon esztendőben viszont ő is írt egy magyar nyelvű bábakönyvet, amelynek teljes címe: „Leányoknak, anyáknak és gyermekeknek orvosaszszonyok. A' köz, és Falu-helyt lakó Nép-nek számára iratott Könyv, melly, főképpen a Falu helyt lévő Bába Aszszonyoknak kedvéért készítettett, de minden jó Anyáknak-is az olvasásra hasznos és nékiek mint-egy ajándék az ö Leányjaiknak Férjhez menetelekkor ajánltatik”. Kolozsvárt és Szeben városában jelent meg.

„A Falu helyt Bába Aszszonyoknak kedvéért készítettett”, s miként az előszóban olvashatjuk: „a tzelom ebben, hogy ezt a'kis, de igen hasznos munkát, Erdély Országban, esmértebbé és közhaszon vételre valóbbá tegyem; a'mi Bába Aszszonyaink között lévő ki-mondhatatlan tudatlanságot eloszlassam, el-töröljem; ő köztük az oly fontos mesterségben, mellyben minden nap foglalatoskodnak, több tudomány terjeszszék...” A 364 oldalas magyar nyelvű munka elsősorban a bábáknak készült, míg a Geodri-féle fordítás inkább terhességvédelmi és gyermekgyógyászati jellegű.

Itt kell említenünk a nagyszerű debreceni főorvos, Csapó József „Orvosló Könyvetse” című munkáját, amely ugyanabban az évben (1791) jelent meg Pozsonyban és Pesten. Csapó könyvének is van szülészeti vonatkozása, pl. a vérfolyásnál ezt írja: „ha a’ Szülés után a’ tudatlan Bába a’ Mássapogátságának (méhlepény) némelly részét a’ méhben hagyta, ki-nem vette”. A Nagykárolyban megjelent Tissot-féle könyv magyar fordítása ugyancsak tartalmaz ilyet: „Ismét újra intem a’ bába asszonyokat, hogy semmiképpen szülésre ne erőltessék a’ gyermek ágyas személyeket, mivel igen veszedelmes dolog, és gyakorta szerencsétlen szülésnek oka; holott kis várakozással lettek volna, szerencsésen ment volna munkájok...” A svájci S. Tissot könyvét Marikovszki Márton Szatmár megyei főorvos fordította magyarra, s ahogy előszavában hangsúlyozza: „hazánk állapotjához alkalmaztattam”. Ezt a kitűnő könyvet – az első önálló gyermekgyógyászati munka és az első magyar nyelvű fürdőügyi összefoglalással együtt – a Szatmári békét megkötő Károlyi Sándor fia, illetve unokája adta ki a saját költségén, a szegény, de olvasni tudó népnek ingyen osztogatva.

Bábakönyveink már akadtak, a bábaügy mégsem oldódott meg, egyébként aligha panasolta volna egy névtelen (feltehetőleg prédikátor) a Révkomáromi Minden Gyűjtemény 1798-as évfolyamának hasábjain: „A szegény falusi köznép pénztelen, s így a bábákat ki nem hozhatják, eredménye: a szegény vajudó falusi asszony vagy meghalt gyermekével együtt, vagy legalább is elnyomorodik. (...) Minden helységbe kell tanult bába még pedig ki nem csak szóval, hanem cum praxi tanult”. Ha a Bécshez és Pest-Budához egyformán közel eső Révkomárom környékén ilyen volt a helyzet, milyen lehetett elhagyatottabb vidékeken? Pesten Rácz Sámuel, Stáhly György, Kolozsvárt Laffer József igyekezett a bábautánpótlást biztosítani.

Miután a termékeny tankönyvíró, Plenck professzor a császárvárosba került, helyét az elméleti részen a magyar nyelven író tanár, Rácz Sámuel foglalta el. „Galénus már Pestet lakja, szólván Magyar nyelven Hangzik a’ Dunának mind két partjain Avitzenna” – írta üdvözlő versében a kor legnagyobb magyar költője, Csokonai Vitéz Mihály.

Rácz az 1794-ben megjelent munkájában foglalkozik a bábamesterséggel (ars obstetricia). Megtudhatjuk belőle, mire volt szüksége egy bábának. Például szülőszék, köldökmetsző-olló, fecskendő, egy kevés vaj, meleg víz és meleg bor, szalmiákszesz (élesztésre), külön ruha a szülőnőnek, magzatnak és a bábának. Csak a szédüléssel, és „nyavalya rontásban szenvedők” (biztosan epilepsziások) részére ajánlja a fekvő szülést.

Plenck helyét a gyakorlati részen Stáhly György foglalta el. A neves orvosdinasztia tagja 1802-ben elhunyt, helyére e tanévben Eckstein Ferenc sebésztanár került. Győry Tibor szerint a gyermekágyi lázas megbetegedések korszaka a pesti egyetemen 1803-ban kezdődött, amikor – hacsak átmenetileg is – a sebészet oktatását a bonctan tanárára bízták. Mivel az anatómián a formalinnal való tartósítást még nem ismerték, a boncoló orvos könnyen lehetett a fertőzés közvetítője. A gyermekágyi

láz jelentkezésének kezdete (1803) és a szülészetnek 1812-ben történt különválása között két lényeges momentumról kell még megemlékezni.

Az 1806-ban kiadott és módosított „II. Ratio Educationis” értelmében a belgyógyászati és sebészeti medicina elméleti részét latinul adták elő, a szülészetet viszont a latinon kívül magyar, német és szláv nyelveken, a bábák érdekében. Ami azt jelenti, hogy a pesti orvosi fakultáson szó sem lehetett nemzetiségi diszkriminációról. A szülészet az orvosoknál a második évben volt kötelező tárgy, az oktatási demokratizmus és a betegek érdekében legfőbb szemmel-tartása megmutatkozott a vizsgáztatás drákói szigorában. A szigorlatot és az évet csak egyszer lehetett megismételni, második bukás után a jelölt automatikusan kizártnak tekinthette magát. Ugyanakkor az oktatók magánkurzust nem tarthattak, bábáktól magánleckékért pénzt kérni vagy elfogadni egyformán tilos volt. A professzori kinevezéseknél hangsúlyozták: nehogy úgy tűnjék „mintha hivatalokat keresnének az emberek számára”. A tanulási időt ekkor emelték fel öt esztendőre. 1808-ban rendezték a bábaképzés idejét is: évente két tanfolyamot tartottak, a téli november 1-jétől március 31-éig, a nyári kurzus április 1-jétől augusztus 31-éig tartott. A bábajelöltek a helyi uraságtól, a tanítótól vagy a lelkésztől kértek és kaptak erkölcsi bizonyítványt.

I. Ferenc császár rendőrállamában kétségtelenül „rend” volt, nem is mindig rossz értelemben. A birodalom egészségügyét vaskézben tartó Stifft báró például 1812-ben a magyar egyetemi vezetés minden ellenkezése mellett keresztül vitte a szülészet önállósítását. A sebészetben és szülészetben 1804–1809 között szerencsés helyzet állt elő, a szemész Ágoston Elek jól értett a szülészethez, valamint a gyermekorvosláshoz, továbbá a magyarokon kívül a latint, a németet és a szláv nyelveket anyanyelvi szinten bírta. Ez az ideális állapot nem ismétlődött meg többször.

Külön szükséges szólnunk a szülészeti klinika elhelyezéséről. Habsburg II. József császár dekrétuma alapján 1784-ben Budáról átkerült Pestre a mai Kossuth Lajos (akkor Hatvani) és a Semmelweis (akkor Újvilág) utca sarkán álló Jezsuita-házba, ahol a szülészetnek mindössze 7 ágya volt, évente átlagosan 70 szülés zajlott le, s ez bizony az évi 80 szülész és 80 baba kiképzéséhez igen kevésnek bizonyult. Amikor 1812-ben Frankenburg Jakab kapott kinevezést a már önálló szülészet élére, Stifft bárót a „conformetur” elve alapján igyekezett szaván fogni. Először 1813-ban kérte a szülészet oktatásának áthelyezését a nagy beteganyaggal rendelkező Rókus-kórházba, de ez megtört a városi tanács ellenállásán. Javasolta a kötelező szülészeti szigorlat bevezetését, amelyen a bábáknak nem kell „eszköztanból” vizsgázni, de ez a törekvése sem sikerült. Frankenburg két tanéve kudarcosorozatnak bizonyult. A harmadik tanév őszén elköltözött az élők sorából, helyére karon kívüliek pályáztak. 1816–17 között gyakorlatilag nem volt a szülészetnek tanára. Az 1816 végén kiírt pályázatot végre Boër tanítványa, Birly Ede Flórián nyerte el, akinek kezdeti konzervativizmusa (például a fogók óvatos alkalmazása) hasznos volt, viszont a túlzásba vitt purgáció gyermekágyi láz ellen veszélyesnek bizonyult.

Külföldön W. Smellie, Jean Astruc és Lucas Johann Boër a mérvadó szülészek. Külön tanszéken, amire hazánkban – mint említettük – 1812-ig kellett várni. A szülésképzés és a bábaoktatás különválasztása a 19. század elejéig lehetetlen, a kettő még Semmelweis bécsi tartózkodása alatt is együtt, majd párhuzamosan történt, és nem kis szerepet játszott a gyermekágyi-láz kóroktani felismerésében. A kitűnő Jürgen Thorwald a „sebészek évszázada” díszítő jelzővel illeti e kort, teljes joggal. Csakhogy az aszepszis-antiszepszis, a narkózis, a bakteriológia térhódítása, s ezek következtében a hasüreg és a kismedence viszonylag veszélytelen megnyitása, a műtéti technika fejlődése folytán legalább annyira lehetne a szülészek évszázadának is nevezni.

Az orvostörténet egyik tanúsága, hogy a nagy felfedezések nem előzmény nélkül valók. Esetünkben Semmelweis előtt is gondoltak a beavatkozó kéz tisztaságának fontosságára, elbódításra kezdetben megtette az ősidők óta ismert alkohol, illetve az ópiumot tartalmazó mákfőzet, a „contagium” elve sem volt ismeretlen, mégis Semmelweis, Pasteur és Simpson lángelméje kellett az újkori szüléset megteremtéséhez.

*

Az önálló tanszék felállításával új fejezet kezdődött a hazai szüléset történetében. Legnevezetesebb dátum talán 1802, amikor az osztrák és a magyar fővárostól egyforma távolságra fekvő Győr városában megjelent Zsoldos János Veszprém megyei főorvosnak az „Aszszony’ orvos” című munkája. Ez a könyv külön figyelmet érdemel. Magyar nyelven az első, amelyik a tisztaságra különös hangsúlyt helyez, például tartson a bába „tisztá köldök kötőt, és ne elégedjen meg azzal, a’ mit ki ki házánál kezébe kaphat”. Vagy: „légyen sótalan vaj, olaj, vagy más sikos nedv a’ kezének megkenésére, ha hogy vizsgálni, vagy bényulni szükséges”. Még meglepőbb, amiket Fodor Gerzson szedett versbe és adott ki 1818-ban Sárospatakon:

„A’seborvos sebes kezét ne értesse
A’rothadt’s ragadvány sebhez, ne illesse.
Máskor is megmossa magát és kezeit,
Megtisztítsa gyakran borbély eszközeit.

Sebes kézzel bába a’szülőhöz ne nyulj,
Aztán etzettel és szappannal tisztulj.
Ha ragadós sebe vagyon te szülődnek,
Tarts olaj, vaj, vagy zsir kenetet kezédnek.
Szülés után lugot, hamut és szappant kenj

Kezrede, más szülő Asszonyhoz akkor menj.”

Ez az egészségre nevelő vers akkor íródott, amikor Semmelweis Ignác megszületett. Semmelweis bécsi fiatal szülész korában bizonyosan nem ismerte, s ez nem meglepő. Az viszont igen, hogy „az anyák megmentőjének” életével foglalkozók sem említik. Pedig világosan benne foglaltatik az aszepszis koncepciója.

Peterka József Sebestyén, Kis-Kun megye főorvosa, aki Frankenburg halála után a pesti tanszéket is megpályázta, 1814-ben megírta a „Bábamesterséget tárgyazó Katechizmust”, szintén kérdés-felelet formájában. „Orvosi figyelmességem a' népesedés szaporodásának egy nevezetes akadályát lelte a tudatlan szülőannyák körül foglalatoskodó még tudatlanabb Bábáknak lételekben”.

Zsoldos János főorvos nőgyógyászati könyve mellett – illetve időben utána – a legjelentősebb Lugosi Fodor András Doboka vármegyei főorvosnak a „Szülést segítő tudomány és mesterség” című kétkötetes műve (Pest, 1817), amelynek megjelenését a Tudományos Gyűjtemény c. folyóirat megleghangú méltatással fogadta. A gazdag illusztrációs anyaggal ellátott könyvet az egyetemen is használták. A kötet értékét növeli a bőséges szülészettörténeti bevezető is. Külön fejezet szól a „gyermekágyi hideglelésről”. Megállapítja, hogy a nemi részek, vagy a hashártya jönnek gyulladásba „külömbféle ingerek miatt”. Horn, Mende, Naegele, Schmidmüller valamennyien gyulladást tartják, és lobellenes kezelésben részesítik. Ábrái között megtaláljuk a császármetszéshez szükséges eszközöket, így egy egyenes végű és hasas élű kést, egy gombos végű meghajlított pengéjű szikét és egy meggörbített, de hegyes végű kést, továbbá katétert, szondát, Bronfield-horgot a rejtett erek előhúzására stb. Lugosi Fodor egyik lábjegyzete szerint 1814-ben egy üszögterhességnél – miután az asszonyt férje megverte és életveszélyes állapotba került – császármetszést akart végezni. El kell fogadnunk Korbuly feltételezését, illet „a nála tanulás végett egybegyült bába Asszonyok jelenlétében” előző gyakorlat nélkül aligha ajánlott volna.

Fodor főorvos szerint meg kell találni az útját-módját, hogy „a nyavalya a testből kitakaríttassék”, illetve elősegíteni a természetes kiürülést. Mit ír a boncolásról? „A' holt testében a' felnyitattaskor, rendszerént a has üregben, ritkábban a mej üregben, még ritkábban pedig a fő üregben savós nedvesség találtatik”. Még messze vagyunk Rokitansky szekciós korszakától, a leírás alapján valószínű, hogy Fodor saját maga is boncolt. Rayger Károly nevének említése nélkül írja: „az újszülött tüdeje sulyosabb a viznél”. Meglepő, ha belegondolunk, hogy a hozzátartozó 40 oldalas bibliográfia már 1817-ben létezett.

Csirke Lajos doktori értekezésében („A szülési műtétemények”) a császármetszésről nagyon tartózkodóan ír: „az anyára nézve olly veszedelmes, hogy mentül kevesebb esetekre korlátozása szükséges, de azért még sem minden esetben elkerülhetetlen”. Nyugodtan megállapíthatjuk, hogy Semmelweis előtt a két legjelentősebb szülészünk Zsoldos János és Lugosi Fodor András. Utóbbi

egyben az első szülészet-történeszünk, könyvének történelmi része 100 oldalnyi és „háromfelvonásos”, akár egy dráma. Az első fejezet a bábáság eredetétől a 16. század elejéig tart, a második a Palfyn nevével fémjelzett fogós korszak, a harmadik pedig a „jelen” szülészete.

Jósa István Szabolcs vármegyei főorvos „A helységek bábáinak oktatása” című munkája Debrecenben jelent meg (1823), előszavában a korhely, részeges bábákat veszedelmes, öldöklő fegyverhez hasonlítja. Tauffer Vilmos tanulmánya szerint 1813-ban a bábáktól csaknem olyan képzettséget és vizsgát követeltek, mint az orvosoktól, mindkettőnek tudnia kellett gépen, fantomon, vagy hullán a szükséges műfogásokat bemutatni, az eszközöket használni. Jósa füzeté szükségmegoldást szolgált, ugyanis a vizsgázott bábák már akkor is a városokba húzódtak. A szülésre váró nőnek viszont már pszichésen is jót tett, ha egy szülészethez értő ült mellette a vajúdas nehéz perceiben. Többször felmerült a bábaképzés különválasztása az orvosokétól, de ez csak 1881-ben valósult meg.

Külön könyvet adott ki 1833-ban Haulik Gáspár klinikai tanársegéd elsősorban a bábstanfolyamok hallgatóinak, akikről a kar és az őket delegáló megye egyformán gondoskodott. Az 1833-as esztendő Bécsben is fontos változást hozott. A II. József császár által alapított Allgemeines Krankenhaus újabb szárnyal bővült, oda költözött a hasznosan konzervatív Boër professzor kártékonyan konzervatív utóda, Johann Klein, mint az I. sz. szülészeti klinika igazgatója. A régi épületben működő II. sz. klinika élére Bartsch tanár került. A pesti orvosi fakultás tanárai úgyszólván valamennyien Bécsben végeztek, az első nagy bécsi iskola tanítványaiként.

Pesten 1825-ben megalakult a Magyar Tudományos Akadémia, 1831-ben megindult az első magyar nyelvű medicinális folyóirat, az Orvosi Tár. Ferenc császár és Stíft báró halála után megmozdult a monarchiában valami, ami Magyarországon a reformkorhoz vezetett. A Legnagyobb Magyar megírta a megújulás trilógiáját, de messzire látó szemei keveslik a magyarságot. Csak sejtetni tudjuk, mekkora lehetett ebben az ugarra vált hazában a csecsemőhalálozás, és milyen alacsony az átlagos életkor.

Az Orvosi Tár első periódusa 1831–33 között Bugát és Schedel szerkesztésében a reformkor orvosi fóruma, kezdet kezdetén a kolera-tudósítás és védekezés szolgálatában (1831-től dúlt a kolera hazánkban). Bugát útja a kiérdemelt egyetemi és a megújuló magyar orvosi közélet élére vezetett, Schedel pedig Toldy néven irodalomtörténet-írásunk hihetetlen munkabírású és termékenységű megteremtője lett. Az Orvosi Tár induló évfolyamai nem bővelkednek szülészeti közleményekben, de teljes hiányukról sem lehet panaszkodni.

Az első szülészeti-nőgyógyászati írás a harmadik füzetben jelent meg Jakobaei János Bács vármegyei seborvos tollából, címe: „Különös kórjellel járt méhrák”. Leírja, hogy egy szerény özvegyasszony különös mozgásokat vett észre a hasában, amelyet egy makacsul megrögzött tévhit szerint a megivott pocsolyavízből belekerült kígyó növekedésének tulajdonított. Teste fogyott, hasa

növekedett, javasasszonyok tanácsára hashajtással próbálta a vízi hullót eltávolítani – sajnos hiába. Ekkor fordult a seborvoshoz, aki vizsgálat után „a nádra rákfenés fekélyének izgatását” állapította meg, kórisméjét alátámasztotta a nagy fájdalom és a hüvely bűzös folyása. A seborvos nyugtató mellett, amely gyökönkegyökér (Radix valerianae) főzete volt, fájdalomcsillapítót alkalmazott, mérsékelt eredménnyel. Öt hét múltán az asszony elhunyt, s a derék seborvos egyrészt a tévhit megcáfolására, másrészt kórisméjének igazolására hatósági boncolást végzett. Eredménye: „a ’ méhfenek’ bal szeglete ’s a’ méhtest mintegy harmada a rákfenétől meg volt emésztve”. Hasonló esetek lehettek a lenyelt kígyókról szóló hiedelmek, állapította meg derék kirurgusunk.

A hetedik füzetben Eckstein Frigyes tanár egy méhen-kívüli terhesség letális kimenetelét publikálta, az asszony a Rókus-kórházban halt meg, a szekciót maga Eckstein végezte. A fenti körülmények bizonyítják: a kórbonctani éra elkezdődött hazánkban is, a diagnosis helyességét, vagy kérdését akár a Rókusban, akár vidéken boncolással akarják szembesíteni.

Izgalmas téma a torzszülöttek változatossága, Farkas Ignác az erdélyi Szászváros orvosa egy ebesfalvi cigányasszony „csudaszülöttét” ismertette szekciós érdekességeivel a nyolcadik kötet 10. füzetében (ismert a cigányok ellenszenve a boncolás – pláne torzszülötté – iránt).

Bugát folyóiratának recenziójából tudjuk meg, hogy 1833-ban Ross Ferenc kaposvári orvos disszertációjának címe: „A gyermekági láz”, amelynek elsősorban szép magyar stílusát dicsérik, mert eddig „csaknem egyedül a latán nyelv igájában szakálasodtunk meg”. A névtelen ismertető szerzője csakis Bugát Pál lehet, mert – noha tárgya a kor legizgalmasabb kérdése – a recenzens csak „erős hajlamú nyelvünk kimivelésére” összpontosít. Az értekezés egyébként Fodor András könyvére támaszkodik.

Méltatlanság lenne a 19. század első feléből az egyik legszorgalmasabb orvosi szakíró, Kovács Mihály említés nélkül elhagyása, mivel érdeklődési köréből a szüléset sem hiányzott. Az 1822-ben Pesten megjelent könyvecskéjének címe: „Rövid oktatás mit kell, és mit nem kell cselekedni falusi bábáknak a természeti szüléset”. Címében a lényeg, miként a jó öreg Boër professzor tanította, a terhesség és szülés természetes folyamat, ezért a közreműködőknek egyetlen esetben szükséges beavatkozni, s akkor azt lehetőleg orvos tegye. Szüléset terén Veszprém megye ugyancsak kitett magáért, mert Zsoldos János után Haiszler György gyógytani trilógiájának a harmadik kötete „A gyermekkor és nőnem nyavalyáiról” (Veszprém, 1837) szól, amely gyermekágias fejezete révén tartozik a szüléset történetébe. A reformkor a magyar szüléset terén a harmincas években megrekedni látszott. Újabb, bővített bábakönyv nem jelent meg, a mérvadó mű Lugosi Fodor Andrásé maradt.

A magyar szülészet igazi drámájának megértéséhez (ki tudja, hányadszor) rekonstruálnunk kell a „bécsi színpadot”. Nem romantikus színezetben, bár azok a művek sem voltak hiábavalók. Mindezidáig Benedek István írta a legpontosabb és legfontosabb könyvet „az anyák megmentőjéről”, így homályos epizódok alig maradtak. A „Simmelweis és kora” közvetlenül megvilágítja szülészet-történetünk bizonyára legjelentősebb fejezetét.

A Semmelweis-dráma sötét háttere, hogy a konzervatív L. J. Boër professzornak 1822-ben történt nyugdíjazásával a bécsi egyetem szülészeti klinikáján is felerősödött a kórbonctani irányzat. Az alig 34 éves J. Klein professzor visszavezényelte a medikusokat és bábákat a hullagyakorlatokhoz, így a gyermekági halálozás 0,84%-ról 7,45%-ra ugrott. Szemet szűrő tény volt ez, csak a magyarázatok maradtak misztikusak és megfoghatatlanok.

A Budán 1818-ban született Semmelweis Ignác Fülöp 1837-ben iratkozott be a bécsi jogi akadémiára, a következő esztendőben pedig átiratkozott az orvosi fakultásra. Itthon ez év telén pusztította el Pestet a nagy árvíz, rongálódott meg súlyosan a Hatvani utcai szülészeti klinika, s reformok helyett rövid időre az újjáépítés kötötte le az ország legjobbjainak erejét.

Az elsőéves medikus még nem sejtette, mi zajlik a háttérben, amely sorsát meghatározza majd. 1833-ban a bécsi szülészetet két osztályra osztották, mivel a II. József által alapított Allgemeines Krankenhaus új szárnyal bővült, ebbe költözött Klein tanár – mint az I. sz. osztály igazgatója –, a régiben Bartsch maradt a II. szülészeti osztály vezetőjének. A hallgatókat és a bábákat egyenlő számban osztották el a két osztály között, így a halandóság közel megegyezett a két osztályon. Semmelweis beiratkozásának évében viszont magasabb volt a II. sz. klinikán, összességében pedig messze felülmúlta a kórbonctan bevezetése előtti időket. Ezt a döbbenetes tényt a szülésre váró asszonyok hamarabb jelezték, mint az orvosok. Különösen 1840 után romlott a helyzet, amikor a legfelsőbb határozat valamennyi bábanövendéket a II. sz. bécsi szülészeti klinikára osztotta be. Medikusunk a második és harmadik egyetemi tanévét a pesti Tudományegyetem orvosi karán végezte, majd 1841-ben visszatért Bécsbe, ahol három év múlva a „Tractatus de vita plantarum” című botanikai disszertációja alapján annak rendje és módja szerint orvosdoktorrá avatták.

Rövidesen az új szemléletet képviselő Skoda és Rokitansky tanárok bővületébe került. Imponált neki a füllel hallható és ujjal kikopogtatható, azaz fizikális diagnosztika, valamint a patomorfológia szikével elérhető, kézzelfogható és az észleltet a látottal szembesíthető egzakt bizonyossága. Kezdetől fogva fanatikus szorgalommal járta a bonctermet, hogy „in situ” ismereteit egyszer a szülőszobán kamatoztassa. A rangos diploma kézhezvétele után első dolga volt a kéthónapos szülészmesteri tanfolyamra beiratkozni, mégpedig Klein professzornak – az anyák előtt egyre gyanúsabb – intézetébe. Itt barátkozott össze Chiari tanársegéddel, az ő javaslatára kérte felvételét az intézet keretébe, de egyelőre várnia kellett az üresedésre. 1846-ban kapta kézhez tanársegédi

kinevezését és legalizálódtak azok a krimibe illő nyomozások, amelyek a gyermekági láz kóroktanának és megelőzésének a megfejtéséhez vezettek.

Semmelweis rájött arra, hogy a gyermekági lázas megbetegedések a tisztaság hiányából, vagyis a bomló szerves anyagtól származtak. Utóbbit sajnos a vizsgáló kéz vitte be a szülésre váró nő vérző és hámhiányos méhébe, ahonnan felszívódva – a vér- és nyirok-utakon keresztül – általános vérmérgezést okozott, szinte mindig azonos boncolási leletekkel. Unos-untig ismételt megállapítások ezek, miként a bécsi szülőosztály kettéválasztása, de a refrén-szerű szöveg a nagy drámákban sohasem válhat érdektelenné. Szépen fejt ki Benedek István, hogy Semmelweis nemcsak a ragyogó értelem, de a nemes érzelem embere is volt, aki nem nyughatott, amíg a két szülészeti osztály halálozási különbségének nyitját meg nem találja, akinek szíve megesett a szerencsétlen anyákon, akinek feltűnt, hogy bárhol veszélytelenebb szülni, mint a Klein-féle klinikán és a két osztály eltérő halálozási aránya nem lehet sem véletlen, sem atmoszférikus-tellurikus hatások következménye.

Amikor Semmelweis az oklevelét átvette, a bálványozott Rokitansky abban az évben került a kórbonctani katedrára. Még a medikusokat is valóságos boncolási láz fűtötte, majd – tessék-lássék kézmosás után – ugyanabban az öltözetben mentek a szülőszobába belső vizsgálatot végezni, így a „hullamérget” – tágabb értelemben a bomló szerves anyagot – maguk juttatták a nők szervezetébe. 1846-ban ötször több anya halt meg a Klein-klinikán, mint a bábákat képző Bartsch-osztályon. Hosszú lenne elsorolni, hogyan cáfolt meg Semmelweis minden ellenvetést, s a lélekharang elhallgattatásától a tisztátalan kézzel történő durva vizsgálatok megtiltásáig mi mindent követett el a megelőzés érdekében!

Aztán 1847 tavaszán következett a Kolletschka-élmény, amikor a törvényszéki orvostan tanára egy boncolási sérülés folytán vérmérgezésben meghalt, s a szekciós lelet mindenben megegyezett a gyermekági lázban elhunyt nők leletével. „Éjjel-nappal üldözött Kolletschka betegségének a képe, s egyre növekvő határozottsággal kellett elismernem, hogy az a betegség, amelyben Kolletschka meghalt, és az a betegség, melyben annyi száz gyermekágyast láttam elpusztulni, egy és ugyanaz”. A Kolletschka-élmény tehát nem túlzott, maga Semmelweis írja le, nincs okunk kételkedni szavaiban.

A kézhez tapadó hullarészek elroncsolására alkalmas anyagot talált 1847 májusában a „chlorina liquida” alkalmazásával, amelyet később a sokkal olcsóbb klórmész váltott fel. (Magát a klórmeszet már évtizedek óta ismerték, annak vegyi összetételére Kitaibel Pál mutatott rá elsőként, s tiszta állapotban történő előállítását is neki köszönhetjük.) Ettől fogva csak az vizsgálható, aki kezét klórmész oldattal tisztára (és egyben szagtalanra) mosta. Az eredmény: minimálisra csökkent a halálozás. Ezzel Semmelweis korszakalkotó műve: a „non infectio” elve és az asepsis gyakorlata készen volt, de azt követő kálváriája a tudománytörténet talán letragikusabb fejezete. Felismerésének cáfolata, s így a klórmeszes kézmosás hosszú éveken át történő elmulasztása miatt ártatlan életet látott kialudni.

Nincs szándékunk és terünk a statisztikai táblázatok összehasonlító bemutatásával előhozakodni, összegzése egyszerű és világos. Valóban sajnálatos, hogy Semmelweis mindezt idejekorán nem adta közre nyomtatásban, nem szállta meg „az írás ördöge”. Felismerését csak 11 évvel később kezdte el közölni magyar nyelvű cikksorozatában az Orvosi Hetilap hasábjain – barátai, elsősorban Markusovszky Lajos rábeszelésére –, de ez már sokaknál paradox hatást váltott ki. Sajnos maga ellen ingerelte a kontinens vezető szülészeinek főbb hangadóit. Az idő Semmelweis tanait igazolta, de sok vajúdó életébe került ez a publikációs mulasztás. Érdekes, amit az „Aetiologia” előszavában írt: „természetemnél fogva minden tollharctól irtózom” – ám ha belelendült, a hangnemben nem ismert mértéktartást.

A gyermekági láz semmelweisi értelmezését Hebra ismertette először az 1848-as forradalom évében. A szülészek egyelőre hallgattak. A forradalom éve Semmelweis számára nem hozott „forradalmat”. Az itthoni barátokat a haza sorsa foglalkoztatta, a szabadság és függetlenség lázában égtek: Balassa a hadi egészségügy élén, Markusovszky és Lunniczter a harcmezőn.

Nem hagyhatjuk viszont említés nélkül, hogy a szabadságharc első évében, amikor a röpcédulák, rendeletek, közlönyök, újságok falánkul fogyasztották a papírmalmok becses termékét, jutott papír egy 210 oldalas bábakönyv kiadására. Szerző-szerkesztője Lászlavik Imre, aki a pesti egyetem szülészeti kórodáján tartott előadások alapján készítette azt. Már maga a tény felemelően meglepő, hogy 1848-ban Pesten bábakönyvet adtak ki. Némelyik passzusának tartalma is az. Normális szülésnél „a bába jelenléte csupán azért szükséges, hogy a szülés, folyamatában fenntartassék, könnyítessék, az anyára ’gyermekre nézve minden vészély elhárítassék, és kellő tisztaságra legyen ügyelet”. A tisztaság kategorikus megkövetelését Lászlavik bábakönyvében olvashatjuk először magyarul, Zsoldos könyve alapján Fodor Gerzson versében még csak általános életrendi tanácsadó részeként szerepel. „A méhanyalob az anyára ugy, mint gyermekére, mindig veszélyes betegség” – írja a gyermekági lázról, s ilyenkor a bába kötelessége mindig orvost hívni. A Birly professzor-féle purgálásról nem olvashatunk, noha a könyv az ő előadásainak alapján készült.

Figyelemre méltó, hogy az Orvosi Tár (Bugát társszerkesztője most már Flór Ferenc) az 1848-as évfolyamban beszámol a kloroform – Bugát nyelvén „hangyalvány” – szülészeti alkalmazásáról, egyelőre szigetországi tapasztalat alapján. „Az asszony élete leghosszabb s fájdalmasabb óráján úgy esik át, hogy észre sem veszi – mintha csak aludnék”. Az Orvosi Tár 1839-es évfolyamában olvashatunk Pongrácz Mihály Nógrád megyei főorvos (Losonc) császármetszéséről, amelyet egy 40 éves élő asszonyon szűk medence miatt végzett. „A görcsös kemény méh össze nem húzódván, a ’kötözés elmúltával halványulni kezdett”, majd félóra múlva meghalt. A görcsös és kemény méh alatt bizonyára myomát kell értünk, így csak az exstirpáció segíthetett volna.

Az Orvosi Tár továbbra is rendszeresen közölt szülészeti eseteket, de mindenképpen megemlítésre méltó az első élő végzett császármetszés és a kloroform szülészeti alkalmazásának ismertetése. Pesten Semmelweisig élő nem végeztek császármetszést.

Vidéken Pap Ignác sebészi almanachja szerint választották a bábát, majd gyakorlás végett elküldték a megyei okleveles bábákhoz, a főorvosnál vizsgát tett, és a „helységébe térvén vissza az így kitanult és juslevelezett (oklevéllel ellátott) bába örömmel fogadtatik a helységtől”. A nép bizalmát élvezte.

Semmelweis 1850 tavaszán három előadást tartott Bécsben, de tollat még mindig nem ragadott. Április 2-án folyamodványát elutasította a minisztérium, de októberben már megkapta magántanári kinevezését. Aztán egy váratlan elhatározással hazajött Pestre, ahol a 600 ágyas Rókus-kórháznak még mindig nem volt külön szülészete. A szülőnők a sebészen feküdtek. A Rókus nem tanintézet, a orvosok nem boncoltak, de a főorvos igen. Baj volt a tisztasággal, mégis sikerült a gyermekágyi halálozást 0,39 %-ra csökkenteni. Az ország legnagyobb kórházának ekkor Brunner Ferenc az igazgatója, Pest városának főorvosa Tormay Károly, aki még szekszárdi évei alatt nők, bábák, orvosok és törvényszéki bírák részére a szülés várható idejét kiszámítani alkalmas Terhességi Naptárt adott ki, amelyet az 1852-es német nyelvű bábakönyve is tartalmaz, kömetesztes ábrái egy mai szakkönyvnek a becsületére válnának. Már Szekszárdon megjelent (1846) egy bábakalauza, később a Rókus-kórház igazgatója és az orvosi statisztika úttörője lett. Brunner szerint „a kórház nem tanulási és orvosképzési színpad”, s ennyiben a városatyák viszolygását tolmácsolta. Birly professzor szerint lenni kell egy bentlakó bábának, amelynek keresztülvitele, ha nem is volt fényes tett, de nem lebecsülendő. Boër szerény képességű tanítványa 1854. november végén váratlanul hunyt el, üresen maradt a pesti szülészeti katedra, s a közvélemény lélegzetét visszafojtva várta Semmelweis kinevezését. Győry Tibor megrázóan írja le, hogy a hét tanszék pályázó között a pesti tanári kar Semmelweis Ignácot az 5. helyen jelölte. Bizarr tény, hogy a sokat ócsárolt, aulikus helytartótanács javaslatára Leo Thun gróf vitte keresztül 1855. július 18-án Semmelweis kinevezését. Honfitársai ellenében. Igaz, a tanári kar többsége (Lippay, Linzbauer, Schordann, Rupp, Stockinger) lojális volt Bécshez. Vajon a helytartótanács, Albrecht főherceg és Thun gróf nem voltak azok? Mégis a józan ész diadalmaskodott a kisszerű intrikák fölött, az 5. helyen jelölt Semmelweis kapta meg a pesti tanszéket. (Hasonló történt 1812-ben, amikor Stifft báró választotta külön a szülészetet, a kari magisztrátus ellenében.)

Az 1857-es esztendő sorsdöntő volt Semmelweis életében. Markusovszky ösztönzésére elkezdte írni az Aetiológiát. Ezt három körülmény tette lehetővé: 1. a házassága, 2. az Orvosi Hetilap mint közlő fórum, 3. válasz az újabb külföldi támadásokra. Semmelweis előszavából tudjuk, volt egy másik ok is: „szerencsétlenségem úgy akarta, hogy az 1856/7-és az 1857/8-iki tanévekben oly tömegesen haltak el a gyermekágyasok a pesti szülészeti klinikán, hogy ellenfeleim ellenem

fordíthatnák e halandóságot”, A szerencsétlenség oka ama bizonyos „piszkos ügy volt”, amikor bemocskolt lochiás lepedőket tettek a szülők alá.

Az Orvosi Hetilap 1858-as évfolyama folytatásokban hozta „A gyermekági láz kóroktanát” (Aetiologie des Puerperalfiber), amely 1861-ben „Die Aetiologie der Begriff und die Prophylaxis des Kinderhettfiebers” címmel könyv formájában is megjelent. A magyar orvosi szakirodalom máig felülmúlhatatlan csúcsteljesítménye ez, amelyet az egész világon ismernek és elismernek. Majd követték a nyílt levelek Spaeth és Scanzoni, illetve Siebold és Scanzoni ellen. Semmelweis viszonylag nyugalmas éveiben lendült támadásba. Sajnos, sokszor vádaskodó hangnemben (például Siebold nem érdemelte ki), így azok is ellene hangolódtak, akik titokban már használták megelőző módszerét. Akadt, aki híve lett, például a bécsi Spaeth, a Josephinum tanára.

Az Aetiologia szerzője egy évtizedig vezette a pesti szülészeti klinikát. A kontinens szülései megtanulták e német nevű magyar professzor nevét. Hogy majd csak mint „osztrákot” fedezzék fel újra. Betegségéről, halálának körülményeiről máig tartó krimi-irodalom szól. Amikor 1968-ban, Semmelweis születésének 150. évfordulóján a paralysis progressiva lehetősége felvetődött és valószínűnek tűnt, az orvostörténelem akkor legtekintélyesebb hazai képviselői valósággal szentségtörésnek tartották.

A cáfolók tévedtek, Benedek Istvánnak volt igaza, azóta e sorok írója megtalálta az Orvosi Hetilap 1902. évi számának „Gyneakologia” című mellékletét, amely nekrológot közölt az első magyar nyelvű Semmelweis-könyv szerzőjéről: Bruck Jakabról. Ebben az olvasható: „különös és szomorú játéka a sorsnak, hogy mint Semmelweis, úgy Fleischer József és Bruck Jakab is életük utolsó éveit a paralysis progressiva hosszú, sötét éjjelében töltötték el.” Mindez a vezető szülészek: Kézmárczky, Tauffer Vilmos és Tóth István tudtával jelent meg.

*

Semmelweis halála után érthetetlen hallgatás és elhallgatás következett. Csak néhány példa: Kézmárczky Tivadar professzor, aki valószínűleg a tanítványa volt, és akit szívesen aposztrofálnak Semmelweis korai követőjeként, noha a klórvizes kézmosást előírta, annak eredetéről szót sem ejt. Az 1876 és 1896 között hat magyar és két német nyelven kiadott babakönyvében meg sem említi Semmelweis nevét. Későbbi tankönyveiben viszont korrektül méltatta nagy elődjének érdemeit. Ambró János 1870-ben az Orvosegyletben tartott előadást Semmelweis tanárról. Ő nevezte először „a tudomány vértanújának”. A másik Semmelweis-tanítvány Fleischer József 1872-ben mondta el emlékezetes beszédét, amelyben arra utalt, hogy Semmelweis zavart elmeállapota első jeleként – a halála előtti esztendőben – egy kari ülésen a hivatalos irat helyett a bábaesküt olvasta fel. Tegyük hozzá, hogy családja életének utolsó esztendejében már nem engedte, hogy magánpraxist folytasson,

mert ők is észlelték elmeállapotának megváltozását. Ezek az esetek is a paralysis progressiva elhatalmasodását valószínűsítik. Az Aetiológiát az Orvosi Hetilapban Markusovszky, a Gyógyászat hasábjain Fleischer József méltatta.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy Semmelweisnek sikerült a szülészeti klinikát egy modernebb épületbe telepíttetnie. Később a klinika Trefort miniszter segítségével még jobb körülmények közé került. 1881-ig mind az orvoshallgatók, mind a bábák itt részesültek a szülészeti oktatásban. Ekkor nyílt meg a II. számú szülészeti klinika, és választották külön a bábák és a orvosok oktatását. A Baross utca – Mária utca szögében az új épület a 19. század kilencvenes éveiben készült el. Kézmárszky halála után az I. sz. szülészeti klinika élére Bársony János professzor került, de versenyezni már nem tudott a vezető szerepet átvevő Tauffer-klinikával.

Tauffer Vilmos, a magyar szülészeti-nőgyógyászat története Semmelweis utáni korszaka legnagyobb egyénisége, Kézmárszky professzor klinikáján kezdte pályafutását. Érdekes, hogy a kolozsvári Szabó Déneshez hasonlóan Tauffer is előbb Carl Braun bécsi szülész intézetét kereste fel, hogy majd Alfred Hegar mellett méltó legyen Semmelweis szelleméhez. Fleischer emlékbeszédének német nyelvű szövege, Hirschler Ignác feljegyzései, valamint Tauffer közlései szolgálnak alapul a kor egyik legnagyobb szülészére, Alfred Hegar 1882-ben Semmelweis Ignácról írt könyvéhez. Német nyelvterületen ez a munka ismertette először a nagy magyar szülész tragédiáját. Itthon 1885-ben Bruck Jakab munkája jelent meg ugyanerről a témáról magyar és német nyelven.

A II. sz. Nőgyógyászati Klinikát eredetileg a Bodzafa utcai (később Röck Szilárd utca 32.) egyemeletes lakóházából, illetve lovardából alakították ki lényeges átépítésekkel, így kapta a II. Szülészeti Kóroda nevet. Az igazi Tauffer-klinika a Fűvészkertben 1898 őszére készült el, amely méreteiben, funkcionális részeinek elhelyezésében Európa legmodernebb klinikái közé tartozott. Tauffer elsősorban kivételes képességű nőgyógyászati operatőr volt, ez irányú eredményei külön tanulmányt igényelnek. Nevét elsősorban a Szülészeti Rendtartás tette hazánk határain túl is ismertté, ha benne elsősorban a szülést kívánjuk méltatni. Feladata volt: „a szüléseknél olyan segítségről gondoskodni, mely a kor színvonalának megfelelően, az anya- és magzatnak élet- és egészségben való megtartását biztosítja”. 1883-ban az antiszepepszis megteremtője, Lister is meglátogatta a Tauffer-klinikát.

Ismert, hogy Semmelweis 1857-ben egy rachitikus, szűk, lapos medencéjű primiparán császármetszést végzett, de sajnos a beteg másnap elhunyt. A halál oka – Arányi Lajos tanár boncolása alapján – heveny hashártyagyulladás volt. Hasonló beavatkozást ismételt meg 1865-ben Török József debreceni főorvos, de az anya itt sem maradt életben. Tauffer Vilmos végezte az első sikeres császármetszést, amikor mind az anya, mind a magzat életben maradt. Természetesen ehhez az ő kivételes manualitása mellett a méhvágás elvarrása is szükségeltetett, amit sem Semmelweis,

sem Török József nem ismert. A 19. század vége valóban a magyar medicina fénykora. Ezen belül is kiemelkedik hírével a Tauffer-klinika.

Az Orvosi Hetilap 1857-től, a Gyógyászat 1861-től rendszeresen közölt szülészeti tárgyú dolgozatokat. Dirner Gusztáv magántanár 1894-től szerkesztette a „Bába-Kalauz” című folyóiratot, majd Temesváry Rezső a „Szülésznők Lapja”-t. A Donath Gyula szerkesztésében megjelent „Klinika Füzetek” a szülészek kedvelt fóruma volt, míg a Magyar Orvosi Archívum inkább elméleti jellegű, gyakorló szülészeti közleményeket alig találunk rangos köteteiben, főmunkatársa Tauffer Vilmos volt.

Fontos dátum 1876, ekkor született meg a híres XIV. törvénycikk a „közegészségügy rendezéséről”, amelynek 51. §-a értelmében „Törvényhatósági szülésznői szolgálatra csak rendes oklevéllel ellátott bába alkalmazható. Községi szülésznői állomás betöltésénél rendes oklevéllel ellátott bába előnnyel bír.” A 146. § kimondja, hogy „Minden község, mely legalább 1500 lakost számlál, tartozik szülésznőt (51. §) alkalmazni. Oly községek, melyek az említett lélekszámmal nem bírnak, községi szülésznőt közösen alkalmazhatnak [körbába]”. A 148. § szerint „A községi szülésznőnek kötelességében áll, minden vagyontalan szülő nőnek díjtalanul, a vagyonosoknak pedig községként megszabott díj mellett segélyt nyújtani.”

Az első országos orvosi és közegészségügyi kongresszust 1885 őszén tartották, anyaga Müller Kálmán szerkesztésében jelent meg. Tauffer Vilmos 1885-ös bábaügyi referátumában már ott a szülészeti rendtartás alapelve. Semmelweis hazájában az 1881-es esztendő statisztikája szerint a 15–50 életévében meghalt nők 13%-a a gyermekágyi láz számlájára írható. Ez nem azonos a gyermekágyi láz statisztikájával, mégis döbbenetes szám. Az említett XIV-es törvénycikk már előírta a részletes teendőket, de betartásával még volt gond. „A bábák nem kellően képzettek, így szükséges egy szabályrendelet megszerkesztése, mely a szülésznőknek eljárásaikban zsinórmértékül szolgálhat”. Kötelezővé kell tenni a bábanapló vezetését. Az 1894-ben Budapesten tartott VIII. Nemzetközi Közegészségügyi és Demográfiai Kongresszuson szülészeti előadás nem hangzott el, ezt pótolta a „Semmelweis Emlékünnep”, a főreferens Hueppe prágai professzor volt, majd Duka Tivadar tartott magyar és angol nyelvű méltató beszédet.

A Semmelweis és Tauffer közötti korszak egyik vezető szülész id. Elischer Gyula (1846–1909), aki pesti pályafutását a kitűnő kórboncnok, Scheuthaer Gusztáv mellett kezdte, 1884-ben külföldi tanulmányút után a Vöröskereszt Egyesült Kórháza szülészeti-nőgyógyászati osztálya élére került, 1890-től a Poliklinika főorvosa, végül haláláig a Rókus-kórház IV. sz. Szülészeti Osztályát vezette. Korának egyik legtermékenyebb és legigényesebb szakírója. Az Orvosi Hetilap 1872–1900 között közel 100 dolgozatát közölte, de az „Archiv für Gynäkologie” és a „Centralblatt für Gynäkologie” szintén szívesen hozta közleményeit. A Bumm és Schnier szerkesztette

„Diagnostischen Lexikon” állandó munkatársaként tartotta számon. „Az anyaság higiénéje” kis remekműve megengedhetetlennek tartja, hogy a terhes nők ólommal, vagy higannyal dolgozzanak.

Szólnunk kell még Dirner Gusztávról, aki – Fekete Sándor könyve szerint – Tauffer híres nőgyógyászati műtétjeinek megörökítője volt. Ő már mert beszélni a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXVI. Vándorgyűlésén (Brassó, 1890) a női gonorrhoea meddőségokozó szerepéről – „laikus közönség” előtt is. A fővárosi bábaképezde élére 1897-ben került, de 1894 óta szerkesztette a Bába-Kalauz évenkénti köteteit. Ebben megtalálható a bába-tízparancsolat, versbe szedve. Íme egy strófája:

„Kezed mindenkor nagyon tiszta legyen
Csöpp szenny se tapadjon körmön, vagy ujhegyen.
Türelemmel kell a méhlepényt kivárni,
Bába hibája, ha visszamarad bármi.”

A Budapesti Kir. Orvosegyesület Gynaekologikai Szakosztálya Kézmárszky tanár kezdeményezésére 1896-ban alapította meg, a „Gynaekologia” című szaklapot, amely 1902-től jelent meg az Orvosi Hetilap mellékleteként. Elischer és Dirner mellett ki kell még emelnünk Temesváry Rezső szerepét, aki először állította össze a magyar szülészeti és nőgyógyászati bibliográfiát 1900-ig. Megtudhatjuk belőle, hogy Magyary-Kossa Gyula – akinek egyebek között szüléstartó történetünk is sokat köszönhet – írt pár szülészeti vonatkozású dolgozatot (például „Gyógyszeres kísérletek terhes méhvel”). Temesváry másik alapműve az „Előítéletek, népszokások és babonák a szülészet körében Magyarországon” (Bp., 1899), amellyel felbecsülhetetlen szolgálatot tett a hazai szüléstartó történetnek és néprajznak.

Kiderül belőle, hogy a történelmi Magyarország különböző népcsoportjainak szülészeti szokásai olykor csak árnyalatban térnek el egymástól, és kölcsönhatásuk vitathatatlan. Például a magzat nemének befolyásolására, amikor ha az apák fiút szerettek volna, akkor a székelyeknél közösüléskor a férfi sapkát tett a fejére, Hajdu megyében pedig a fiút váró nő egy fiút szült primipara lochiájából fogyasztott. A Nyitra megyei szlovákoknál olyan szerszámot kellett tenni az ágy alá, amilyennel a férfi dolgozott (például: baltát). Az ortodox zsidó nők egy körülmetélésből szerzett fitymadarabot hordtak családtervező kabalaként. Temesváry tanár tollából olvashatjuk még a következőket: „mély megdöbbenéssel és szomorúsággal vettem ki a kérdéseimre kapott válaszokból azon tény, hogy a magzatelhajtás széles ez országban a legkiterjedtebb mértékben gyakoroltatik, olyannyira, hogy a bábák legtöbbje nem is azon kérdésekre válaszolt, hogy mit tesznek a nők a végből, hogy teherbe ne essenek, hanem azon, hozzájuk nem is intézett kérdésekre adnak – ismétlem az ország minden részéből – választ, hogy mily magzatelhajtó szerek alkalmaztatnak úgyszólván

palamet publice s ezzel részben magukat a terhes nőket, nagyobb részben pedig a majdnem kizárólagosan magzatelhajtással foglalkozó javas asszonyokat, kuruzsló nőket és parasztbábákat vádolják.” Súlyos szavak, de az ormánysági Vajszló orvosa hasonlókat írt három évtizeddel később. A magzatelhajtás és az egyke veszélyeire már a 19. században felhívták az orvos-szülészek a figyelmet.

Korábban Dirner Gusztáv, id. Elischer Gyula és Temesváry Rezső tanárok nevét említettük. Győry Tibor vezetésével ők készítették elő századelőnk hazai szülészetének legrangosabb eseményét, az 1906-ban megtartott Semmelweis-ünnepséget, amikor Strobl Alajos szobrát az Erzsébet téren leleplezték. Az „Anyák mentője”, majd „megmentője” díszítő jelző Rákosi Jenő telitalálata. Ugyanebben az évben jelent meg Semmelweis összes műve németül és Győry Tibor fordításában magyar nyelven is. Angliából Sinclair, Németországból Hegar, Franciaországból Pinard, Svájcban Wyder, Olaszországból Pestalozzi, Dániából – a később Nobel-díjas – Fibiger, Bécsből Chrobak professzor jelenléte emelte nemzetközi jelentőségűvé a megkésett ünnepséget. Mint ismeretes Sir William Sinclair, Manchester egyetemének szülész-professzora könyvet is írt Semmelweis életéről. A hazai Semmelweis-életrajz Dirner Gusztáv szerkesztésében 1909-ben adták ki.

Az első világháború előtt szülészetünk – főleg Tauffer munkássága révén – nyugat-európai szintre emelkedett. Dirner Gusztáv halála után Lovrich József egyetemi magántanárt nevezték ki a Bábaképző Intézet élére. A történelmi Magyarországon okleveles bábaképzés folyt 1770–1776 között a nagyszombati, 1777–1784 között a budai, 1784-től a pesti egyetem orvoskarán, továbbá Kolozsvárott 1775-től 1871-ig az Ovos-sebész Lyceumban, majd 1872 és 1918 között ugyanott az orvoskaron. Nagyobb vidéki városaink közül 1770-től Nagyszében, 1873-tól Nagyvárad, 1873-tól Pozsony, 1884-től Szeged, 1892-től Pécs, 1896-tól Debrecen, 1897-től Szombathely biztosította az okleveles szülésznők utánpótlását.

Az egyetemi oktatás általában magyar és német nyelven folyt, kivéve Debrecent, ahol csak magyarul adták elő a szülészeti tárgyakat. A kor valamennyi hazai orvosa olvasott németül, így nem jelentett gondot pl. A. Hegar professzornak a klasszikus műtéttani munkáját használni. A medikusok részére fordításban kiadták K. H. Naegele szülészeti tankönyvét (1870), illetve K. Schroeder tanárnak a „A női ivarszervek betegségeinek kézikönyvé”-t (1876).

Ami a bábaképzést illeti: 15 helyen folyt ún. II. rendű bábaképzés, köztük Erdélyben román, a Felvidéken szlovák, a Kárpát-alján ruszin, a Délvidéken horvát nyelven is. A „cédulás” bábaképzése 1787-től a megyei főorvosok hatáskörébe tartozott. Megfelelő tankönyvek hiányában kézírásos jegyzeteket használtak, melyek általában kérdés-felelet formájában tartalmazták a tananyagot. Készített ilyen a tudós Wessprémi István is (a debreceni kollégium könyvtárában ma is megtalálható), noha volt nyomtatott bábakönyve.

Az 1912. esztendő döntő fordulatot jelentett a hazai szülészeti-nőgyógyászat történetében is. AXXXVI. törvénycikk lehetővé tette az orvosképző egyetemek megkésztetését. Az egyik kijelölt hely Debrecen, amely már évtizedek óta pályázott erre a lehetőségre. Az egyetem legfőbb szorgalmazója és szervezője a helyi bábaképző igazgatója, Kenézy Gyula volt, aki a szülészeti-nőgyógyászati klinika élére nyert kinevezést (az 1910-es években megszervezték az egyetemet és a klinikákat, maga az oktatás 1921-ben indult meg). Könyvei elsősorban a bábaoktatással foglalkoztak, fő erejét azonban a klinikatelep megépítése és a tanári kar „összegyűjtése” foglalta le, ugyanakkor a saját szakmáját is magas szinten művelte és adta elő. Az oktató garnitúrát eredetileg a kolozsvári egyetem biztosította volna, de közbeszólt a világháború, az oktatás 1919-ben megszakadt, s a Királyhágón túli universitásnak menekülnie kellett. A professzorok először Budapestre jöttek, majd az egyetem Szegeden nyert elhelyezést. A szülészeti-nőgyógyászati katedra élére Tauffer egyik legjobb tanítványa, Kubinyi Pál került, aki különösen a nőgyógyászati rákok megelőzésében és gyógyításában szerzett érdemeket.

A már említett alapító-törvénycikk értelmében Debrecennel párhuzamosan egyetemet kapott Pozsony is, ahol mindössze egy évig folyt oktatás. Az Erzsébet királynéről elnevezett egyetem – pár éves fővárosi kitérővel – 1924-től Pécssett lelt végleges otthonra. Első szülész-nőgyógyász professzora – a szintén Tauffer-tanítvány – Velits Dezső lett.

A világháború első évében Tauffer tanár elnöklete alatt megalakult az Országos Magyar Anya- és Csecsemővédő Stefánia-Szövetség, amelynek orvosi szakosztályi elnöke Tauffer Vilmos, társelnöke a híres gyermekgyógyász, Bókay János professzor, ügyvezető igazgatója Madzsar József lett. A névsor önmagáért beszél, az anyák és csecsemők sorsa a legjobb kezekbe került.

1917-ben megjelent egy kétkötetes nagy mű, Tauffer Vilmos és Tóth István szerkesztésében „A nőgyógyászat kézikönyve” címmel. Rajtuk kívül is imponáló a fejezetírók névsora: Frigyesi József, Krompecher Ödön, Kubinyi Pál, Mansfeld Ottó, Schmidtlechner Károly, Scipiades Elemér és Velits Dezső. Ez a nagy összefoglaló munka azt jelzi, hogy az egyszerezős könyvek sora leáldozóban volt, bár a két világháború közötti években még találkozunk ilyenekkel.

Az 1918. június 18-i kari ülésen Tauffer Vilmos professzor, a Budapesti Orvostudományi Kar egyik legnagyobb büszkesége 40 évi szolgálat és 37 évi tanárság után benyújtotta lemondását, hogy utána minden energiáját a Szülészeti Rendtartás kidolgozására, valamint a Stefánia-Szövetség anyavédelmi feladataira fordíthassa. Helyére kedves tanítványa, Tóth István került, míg az I. sz. szülészeti és nőgyógyászati tanszéken Bársony János maradt a tanszékvezető 1926-ban bekövetkezett haláláig.

Tauffer nyugalomba vonulásával a magyar szülészeti és nőgyógyászati hőkora zárult le.⁵⁹

Irodalom

Ambró János: Irányeszmék a magyar állam területén felállítandó bábintézetek szervezésénél Pest, 1871.

Békefi Remig: Orvosok, betegségek és gyógyítás Magyarországon az Árpádok korában. Bp., 1912.

Benedek István: Semmelweis és kora. Bp., 1973.

Berde Károly: A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. Bp., 1940.

Bruck Jakab: Semmelweis Ignác Fülöp. Bp., 1885.

Csirke József: A szülész mű-tétemények. Orvostudori értekezés. Buda, 1837.

Fekete Sándor: A babaoktatás története Magyarországon. = Orvostörténeti Közlemények 55–56 (1970) 175–186. old.

Fekete Sándor: Tauffer Vilmos. 1851–1934. Adatok a magyar szülészeti és nőgyógyászati történetéhez. Bp., 1971.

Gortvay György: Az újabkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. 1. köt. Bp., 1953. (Több nem jelent meg)

Győry Tibor: Az Orvostudományi Kar története, 1770–1935. Bp., 1936.

Hegar, Alfred: Ignaz Philipp Semmelweis. Sein Leben und seine Lehre. Zugleich ein Beitrag zur Lehre der fieberhaften Wundkrankheiten. Freiburg–Tübingen, 1882.

Hollán Henrik: A Rókus Kórház története. Adatok és szemelvények a Szent Rókus Közkórház és Fiókjai alapításának és fejlődésének történetéből. Bp., 1967.

Hőgyes Endre: Emlékkönyv a budapesti királyi magyar Tudomány-Egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. Bp., 1896.

Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. 1–2. köt. Pest, 1854.

Kézmárczky Tivadar: A szülészeti tankönyve bábák számára. Bp., 1876.

Korbuly György: A magyar szülészeti bölcsőkora. (Adatok a magyar szülészeti és bábaképzés történetéhez.) Bp., 1936. Klly. az „Orvosképzés”-ből

Lampé László: Szülészeti, nőgyógyászati. Bp., 1981.

Lange, Marton: Plan zur Verbesserung der Hebammen-Anstalten im Burzenländischen Districke. Hermanstadt, 1793.

Lange Márton: A leányoknak, anyáknak és gyermekeknek orvos asszonyjok. Kolozsvár – Szeben, 1791.

Lászlavik Imre: Bábaság. Pest, 1848.

Lentsés György: Ars medica. XVI. századi magyar orvosi könyv. Bev. ellátva közzéteszi: Varjas Béla. Kolozsvár, 1943.

Linzbauer Ferenc: Codex sanitario-medicinalis Hungariae. I–VII. köt. Buda, 1852–61.

Lugosi Fodor András: Szülést segítő tudomány és mesterség. 1–2. köt. Pest, 1817.

Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. I–IV. köt. Bp., 1929–1940.

Maizner János: A kolozsvári orvossebészeti tanintézet történeti vázlata. 1775–1872. Kolozsvár, 1890.

Melius Juhász Péter: Herbarium. Kolozsvár, 1578.

Miskóltzi Ferenc: Manuale chirurgicum... Győr, 1742.

Pap Ignác: Sebészeti Almanach 1843-ik évre. Pest, 1843.

Pápai Páriz Ferenc: Pax Corporis... Lőcse, 1701.

⁵⁹ A szerkesztésben közreműködtek a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai.

- Plenck, Josef Jakob: Anfangsgründe der Geburtshilfe. Wien, 1774.
- Rác Sámuel: A' borbélyi tanításoknak első darabja + Második darabja. Pest, 1794.
- Schönbauer, Leopold: Das medizinische Wien. Geschichte, Werden, Würdigung. Wien, 1947.
- Schultheisz Emil: Fejezetes az orvosi művelődés történetéből. Piliscsaba, 2006.
- Semmelweis összegyűjtött művei. Ford.: Győry Tibor, Bp., 1906.
- Semmelweis, Ignaz: „Zwei offene Briefe an Dr. J. Späth, Prof. der Geburtshilfe an der k. k. Josefs-Akademie in Wien und an Hofrath Dr. F. W. Scanzoni, Prof. der Geburtshilfe zu Würzburg von Dr. J. Ph. Semmelweis”. Melléklet az Orvosi Hetilap, 1861. 23. számához.
- Semmelweis, Ignaz: „Zwei offene Briefe an Hofrath Dr. Eduard Casp. Jac. V. Siebold, Prof. d. Geburtshilfe zu Göttingen und an Hofrath Dr. F. W. Scanzoni etc.” Melléklet az Orvosi Hetilap, 1861. 28. számához.
- Semmelweis, Ignaz: Die Aetiologie, der Begriff und die Prophylaxis des Kindbettfiebers. Pest, Wien und Leipzig, 1861.
- Semmelweis Ignác: A gyermekági lázról. Bev. és a bibliográfiai függelék összeáll.: Benedek István, sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 1987.
- Szabó Dénes: A szülés vezetésének elvei. = Klinikai Füzetek, 1892. 93–121. old.
- Szállási Árpád: Medgyessy Ferenc medikuskori rajzai. = Orvostörténeti Közlemények 87–88 (1979) 315–319. old.
- Szállási Árpád: Módosító adat egy régi vitához. (Semmelweis Ignác). = Orvosi Hetilap, 1997. 8. sz. 489–490. old.
- Tauffer Vilmos: A bába-tanítás története egyetemünkön. In: Hőgyes Endre: Emlékkönyv a budapesti királyi magyar Tudomány-Egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával. Bp., 1896.
- Temesváry Rezső: Előítéletek, népszokások és babonák a szülészeti körében Magyarországon. Bp., 1899.
- Tissot, Simon-André: A' néphez való tudósítás miképpen kellyen a maga egészségére vigyázni. Nagykároly, 1772.
- Torkos Justus János: Taxa pharmaceutica Posoniensis. Pozsony, 1745.
- Weszprémi István: Bába mesterségre tanító könyv. Debrecen, 1766.
- Weszprémi István: A' kiseded gyermekeknek neveléséről való rövid oktatás. Kolozsvár, 1760.
- Zsoldos János: Aszszony' orvos. Győr, 1802.
- Zsoldos János: Az egészség fentartásairól való rendszabályok. Versekkbe foglalta Fodor Gerzson. Sárospatak, 1818.
- Zsolnai Béla: Fordulópont a magyar szülészeti történetében. (Tauffer Vilmos halálának 51. és a Szülészeti Rendtartás bevezetésének 50. évfordulójára.) = Orvosi Hetilap, 1985. 32. sz. 1985–1991. old.

Egy szülészeti könyv Semmelweis előtt

A szüléset és nőgyógyászat nálunk 1812-ben vált a sebészetből. Több mint ötven esztendeig a kirurgus adta elő, maga az „anyatudomány” is eléggé lenézett volt, hát akkor a leányági leszármazottja hogyne lett volna az. Az első pesti tanár Frankenburg Jakab jelentéktelen figura. Utódáról, Birly Ede Flóriánról is csak annyit érdemes megjegyezni, hogy Semmelweis előde volt. A kötelező tankönyvek Pesten Froriep, Siebold, Horn, Boer német nyelvű Handbuchjai, Birlynak már engedélyezték a saját jegyzeteit használni, aminek persze csak formális jelentőséget tulajdoníthatunk.

Tauffer Vilmos azt írja a bábatanítás történetében (Hőgyes-féle Emlékkönyv, 352, old.), hogy ez idő tájt a bábától ugyanannyit követeltek, mint a szülészorvostól és ez az egyik részére soknak, a másik részére kevésnek bizonyult. Nem kis gondot jelentett a nyelv. Aki csak megtanulta a németet és pl. Kisújszálláson telepedett le, elég hamar el is felejtette. Szakkönyvre viszont szükség volt. Hála Zsoldos János doktornak, 1802 óta rendelkezésükre állott a Győrött megjelent Aszszony’ orvos. Ennek az önálló munkának az úttörő jelentőségét már méltatták, így Csillag dr., s nem túlzás Zsoldos személyében Semmelweis előfutárát tisztelnünk.

Az övé után a második önálló szülészeti könyvet lugosi Fodor András Doboka megyei főorvos írta, amely 1817-ben jelent meg két kötetben. Es a munka méltó párja a Zsoldosénak, egy dologban viszont páratlan. A XX. századig nincs egyetlen orvosi szakkönyvünk, amelyik olyan hatalmas, mennyiségű (és minőségű) bibliográfiát sorolna fel. Hasznossága mellett kurióznak is számít ez a hosszú ideig használatos Szülést segítő tudomány és mesterség. Szerzőjéről annyit illő tudni, hogy előbb Doboka, majd Hunyad megye főorvosa és táblabírája volt, foglalkozott epidemiológiával, balneológiával és archeológiával (ez utóbbival valószínűleg Arányi tanár hatására), lugosi előnéven különböztették meg a sok Fodor között. Kétkötetes szülészeti könyve azt látszik bizonyítani, hogy elemi szükségletre készült, írója az elméletben és gyakorlatban egyformán járatos volt. Könyve négy főrészre különül: 1. történelmi fejezetre; 2. a terhességi tudományra; 3–4. a rendes, illetve a rendetlen szülésről szóló ismertetésekre.

A történelmi rész azért (is) érdekes, mert közel 100 oldalnyi. Vagyis önálló műként is elmenne. Háromfelvonásos, akár egy dráma, kissé aránytalan elosztásban. Az első fejezet a bábáság eredetétől a XVI. század elejéig tart, a második a Pálfyn névvel jelzett fogós korszak, a harmadik a „jelen” szülészete. A baba szó eredete szerinte a baba és a banya szó keveréke. Mivel többnyire banyák segítették a világra a babákat.

Természetesen a Nílus völgyéig és Hellasz történelméig tekint vissza, állítólag Pharanéte, a nagy Szókratész édesanyja is babaasszony volt. Legalábbis ez tűnik ki Platón egyik művéből. Hippokratész szülészeti műve (Maieutica) szerint, ha a méhlepény nem akar spontán eltávozni, kb. a csecsemővel azonos súlyú terhet kell akasztani a leválás elősegítésére. Rendhagyó véleménye van

Avicenna munkásságáról: „mint Író nagy Compiler, bő beszédű, önkertéből kevés virágot mutató”. Nem tart többet Abulcasis: *Icones instrumentorum abstericorum* c. munkájáról sem. Annál jobban vélekedik a Schola Salernitana híres tudósáról, Constantinus Africanusról.

Természetesen Galenustól Vesaliusig igyekszik a jelentősebb személyek szerepét legalább érinteni, az új korszak azonban Braunschweigi Catharina hercegnőnek az intenciói alapján megírt „*Der Scheangern, Frauen und Hebammen Rosengarten*” c. könyvvel kezdődik, szerzője E. Roesslin, megjelent 1513-ban. Majd a súlypont Itáliára tolódott át, amikor H. Fabricius ab Aquapendente a „*De formato foetu*” c. művével megteremtette az embriológiát, illetve az összehasonlító anatómiát. Németországban a harmincéves háború a tudományoknak sem kedvezett (kivéve a haditechnikát), az olasz városállamoknak is megvoltak a belső gondjaink, így nem csoda, ha a nagy Franciaország (L. Bourgeois, St. Germain) és de Graaf révén a kis Hollandia vették át a vezető szerepet. Mint ismeretes, de Graaf fedezte fel az ovariumban a tüszőket, lugosi Fodor vaskos nyelvén „az aszszonyi tökökben a tojasokat”, pontosabban a pontos fordítás szerint, hiszen de Graaf is „*mulierum ovaria, quam testes appellanda*” névvel illeti.

Az obstetrica a rangját a napkirály polygámiájának köszönheti. Midőn Mme de la Valière 1663-ban XIV. Lajostól titkon gyermeket várt, a gáláns uralkodó a vajúdo szeretőjét Párizs legjobb szülészére, J. Clemens doktorra bízta. Az eredmény sikeres volt, mind a szülést, mind a jutalmat illetően. Clemens nemesi titulust kapott, „*accoucheur*” lett, ami rangban jóval magasabb a *sage-femme* elnevezésnél, noha a képzésük párhuzamosan folyt. A franciáknál F. Moriceau „*Traité des maladies des femmes grosses...*” Paris, 1721. c. műve jelent irodalmi mérföldkövet. A francia szülészek oly híresek voltak, hogy minden tehető ember az ő segítségüket vette igénybe. Majd a németek (O. Moneken) és az angolok is felzárkóztak (H. Chamberlen, G. Thompson).

A középső fejezet J. Palfyn szülész nevével fémjelzett, a nagy kortársak: W. Smellie, J. Astruc, J. Boer, H. Decenter stb. Palfyn a Chamberlen család titkát fedezte (vagy fedte) fel, s tette közkincsé, eszközét többen módosították. A szüléset történetének részletes ismertetésében helyet kap Plenck József Jakab is (a bibliográfiában Weszprémi Istvánnak a bécsi Cranz fordítása), Zsoldos viszont sehol. Pedig lehetetlen, hogy ne ismerte volna. Szakmai féltékenység volt-e? Ma már nem bizonyítható, csak feltételezhető. Nem vet kedvező fényt a különben kitűnő mű szerzőjére.

A fogantatás fiziológiájáról érdekes megfigyeléseket közöl. Mivel gyakoribb a téli szülés a nyárinál, úgymond „legalább a gyümölcsös, vagy sikeres közlésre az ember is alkalmasabb tavaszkor, mint máskor”. Rayger nevének említése nélkül írja, hogy az újszülött tüdeje súlyosabb a víznél, a mája rendkívül nagy, az epehólyag viszonylag kicsiny. Tissot, illetve Osiander munkájára („*Denkwürdigkeiten für die Heilkunde*”) hivatkozva megállapítja, hogy fiúgyermeknél a terhes has jobb felé, leánynál bal felé domborodik.

Figyelmet érdemelnek a terhes életmódjára utaló fejezetek.

Ami a szülés körüli teendőket illeti, leszögezi, hogy „mindenben a legnagyobb tisztaság legyen az első”. A szoptatást elengedhetetlennek tartja, ha elapad a tej, a dajkakiválasztásnál különösen a vénuszi nyavalyában szenvedőket kell kiszűrni. Úgy látszik, a gyermekági láz (mivel a nők ott-hon szültek) nem volt a szüléset fókuszában. Annál inkább az emlőgyulladás. „Ha pedig már a' csecsek meggyűlnének, 's eloszolhatatlan genyedtséggel teljesednének, az evesedést puhító szerekekkel elő kell mozdítani, végre mikor a' daganat puha, és a' genyedtséget benne habzani érezhetni, egy vágással ki kell nyitni, a' csecskerülettől a' bimbó felé, hogy minél kevesebb tej csatornák sértessenek meg”. Ez a megállapítás még az antibiotikus érában sem vesztette el érvényét. Avagy amennyiben a mellben csomó marad vissza, „legjobb az érzéketlen scirrhust elébb, mint rák váljon belőle, kivágni”.

A gyermekági hidegteleléséről is ír. Megállapítja, hogy vagy a nemi részek, vagy a hashártya jönnek gyulladásba „külömbféle idegen ingerek miatt”. Akár megkockáztathatnánk az előfutári megsejtést, de erőltetett lenne. Ugyanis a továbbiakban Frank, Hufeland, Stoll, Le Roy különböző nézeteit ismerteti az állásfoglalás igénye nélkül Pedig Horn, Mende, Naegele, Schmidmüller, valamennyien a méh direkt gyulladásából származtatják. Ahogy a második kötet 104. oldalán olvashatjuk, a gyermekági láznak hashajtóval történő kezelését nem varrhatjuk Birly professzor nyakába. Stohl és Richter szerint a belek tisztátalanságával van egybekötve, ezért ajánlatos a purgálás.

Ha méhrepedést tapasztalni, néhány „csombókos” öltéssel össze kell varrni a sebet, ezzel az elvérzés megakadályozható. Nagyon kell vigyázni, hogy „az ötések ki ne szakadjanak, és hogy a' seb tisztán tartassék”. A belső vizsgálatot főleg vajjal bekent kézzel kell végezni (néha végbélen át is), műszereket és erőszakot fölöslegesen ne használjon a szülész. Ha fogót alkalmaznak, a traktáció essen egybe a méhizomzat kontrakciójával.

Sok mindent lehetne még idézni a kétkötetes, közel ötszázoldalas korai magyar nyelvű önálló szülészeti könyvből. A negyvenoldalas bibliográfia önmagáért beszél. Köztük a honfitársak; Weszprémi, Mocsi Károly, Rátz Sámuel, Peterka József (általában fordítások), az egy Zsoldos sajnálatos kivételével.

Holott épp kettejük bizonyítják, hogy Semmelweis előtt is volt hazánkban korszerű szülészeti szakirodalom.

Módosító adat egy régi vitához

Semmelweis halálának centenáriuma (1965) jeles hazai szakemberek egy csoportja: a patológus Haranghy László professzor, a paleopatológus és orvostörténész Regöly-Mérei Gyula tanár, a pszichiáter Nyirő Gyula professzor, valamint Hüttl Tivadar sebésztanár kétnyelvű könyvet állított össze a legnagyobb magyar orvos „rejtélyes” betegségéről (6). Megkésett cáfolata akart ez lenni azon korai, főleg külföldi szerzők (Schürer von Waldheim, William Sinclair) állításának, mintha az anyák megmentője paralízis progressívában szenvedett volna. Zoltán Imre professzor előszavából megtudható, hogy az oknyomozó utódiagnózis először Debrecenben, az 1960. évi Magyar Orvostörténeti Nagygyűlésen hangzott el, amelyet a kitűnő dermatovenerológus Szodoray Lajos professzor szervezett.

Lényege a következőkben foglalható össze: Haranghy eredeti kórboncolási jegyzőkönyv és Theodor Meynert agyszöveti lelete, Nyirő retrospektív pszichiátriai elemzése, Regöly-Mérei pedig egyrészt a harmadszor exhumált csontok patológiai vizsgálata, másrészt az addig ismert orvostörténeti adatok csoportosítása alapján jutott arra a megállapításra, hogy Semmelweis esetében a közismert kései zavarodottság luetikus eredete biztosan kizárható. E sorok írója még élénken emlékszik arra a nemes pátozra, amellyel ezt a „nemtelen” kórismét már-már nemzeti becsületből utasították el. Sarkított álláspontjukkal azonosult az orvostörténelemben ugyancsak járatos Szodoray Lajos, valamint az Orvostörténeti Közlemények szerkesztésében aktívan részt vevő Zoltán Imre professzor. A Haranghy-Nyirő-Regöly-Mérei hármas diagnózisa annyiban új, hogy az elmeelborulást nem a megfoghatatlan meg nem értés, hanem a boncolással bizonyított gennyvérűség toxikus következményének tartotta. Óvatos megfogalmazásban ez a változat került a Gortvay-Zoltán-féle Semmelweis-könyvbe (3), amelyet a rá következő esztendőben jelentetett meg az Akadémiai Kiadó. A nagyobb nyomaték kedvéért 1968-ban angol nyelven is publikálták (4), így most már németül cáfolták Schürer von Waldheim, valamint angolul Sir William Sinclair azon gyanúját (12), mintha Semmelweis a francia Maupassant és a német Nietzsche sorstársa lett volna.

Úgy nézett ki, végre nemcsak a többször kihantolt csontváz, de a diagnózis is véglegesen „helyére került”. Nem így történt. Ugyanis 1967-ben, pont a születés 150. évfordulója előtt, az előbbiektől merőben eltérő és a Schürer von Waldheim kórisméjével megegyező vélemény jelent meg a hazai könyvpiacra. Szerzője az ismert és elismert pszichiáter orvos-író Benedek István (1), aki akkor főleg a nagy sikerű „Aranyketrec” révén került a köztudatba. Benedek szerint a luetikus eredet nemhogy nem zárható ki, de sokkal több körülmény szól mellette, mint ellene. Az érveket és ellenérveket fölösleges újra felsorolnunk, mert a könyv második, bővített kiadása 1973-ban újra olvashatóvá vált, továbbá az Orvostörténeti Közlemények 55-56. száma (10) és az Orvosi Hetilap 112. évfolyama (9) közli a vita összegzését.

A toxikus láz deliráló szerepét vallók táborába tartozott tehát Haranghy, Nyirő, Zoltán és Szodoray professzor, Regöly-Mérei és Hüttl tanár, míg a szifilisz fertőzést valószínűsítőket egyedül Benedek István képviselte. Tekintélyelvi alapon a küzdelem egyenlőtlennek tűnt, de az érvelés erejében nem volt az. Érdekes az Orvosi Hetilap akkori felelős szerkesztője, Trencsényi Tibor professzor különvéleménye, aki a szeptikus delírium teóriájával kezdettől nem értett egyet (9).

Ezek után ideje az eddig ismeretlen adatot ismertetnünk.

Az Orvosi Hetilap 1902. évi számának „Gynaekologia” című melléklete nekrológot közölt az első magyar nyelvű Semmelweis-könyv szerzőjéről, Bruck Jakabról (2), amelyben a következő sorok olvashatók: „Különös és szomorú játéka a sorsnak, hogy mint Semmelweis, úgy Fleischer József és Bruck Jakab is életük utolsó éveit a paralysis progressiva hosszú, sötét éjjelében töltötték el, Fleischer József, aki Semmelweis tanítványa volt s mesterének az Orvosegyesületben tartott remek beszéd alakjában állított örök emléket és Bruck Jakab, aki viszont Fleischer Józsefnek volt a tanítványa s aki ugyancsak az Orvosegyesületben tartott elhunyt mestere felett emlékbeszédet, amely ép úgy mint közös mesterükről s mindannyiunk örök dicsőségéről és büszkeségéről, Semmelweisről írt klasszikus életrajza nemcsak a megörökítettnek, hanem írójuknak is emlékjele marad - aere perennius” (8).

A Gynaekologia nekrológjai név nélkül jelentek meg, de erősen feltételezhető, hogy Tóth István társszerkesztője, Temesváry Rezső írta azokat. Miért lényeges ez? Mert a korabeli hazai szaksajtóban eddigi tudomásunk szerint egyedül itt olvasható egyértelműen megfogalmazva, hogy Semmelweis utolsó éveit „a paralysis progressiva hosszú, sötét éjjelében töltötte el”.

Ne feledjük, a Gynaekologia a Budapesti Kir. Orvos-egyesület Gynaekologikus (így!) szekciójának szaklapja volt. Ezt a cikket biztosan látta a szakosztály első elnöke, Kézmárczky Tivadar professzor, aki négy hónappal később, váratlanul hunyt el, valamint az alelnök Tauffer Vilmos professzor, a szerkesztő Tóth István magántanár közvetlen főnöke. Az akkori szakmai hierarchiában elképzelhetetlen, hogy az egyre szélesebben kibontakozó Semmelweis-kultusz idején ilyen szokatlan sorok Kézmárczky és Tauffer beleegyezése nélkül jelentek volna meg.

Akkor még nem szóltunk Győry Tiborról, aki Tóth Istvánnal, valamint Temesváry Rezsővel közel egy időben nyert magántanári címet, pont orvostörténelemből (5). Ő készítette a bibliográfiát nemcsak 1900-ig, de azután évente a Magyar Orvosi Archivum részére, így találkozott az említett nekrológgal, s nem ragadott tollat, mint amikor a nacionálé és a prioritás kérdése merült fel. Győry vitatkozó vérmérséklete ismeretében nyugodtan állíthatjuk, nála a hallgatás beleegyezést, egyetértést jelentett. Ezek után az is valószínű, hogy az igen alapos Schürer von Waldheim, illetve Sir William Sinclair tudott a Bruck-nekrológról. Miként a hazai szülész-nőgyógyászok, csak ők nem beszéltek róla. Az pedig végképp alábecsülése lenne a kor kiválóságainak, ha kórisméjük szakszerűségét megkérdőjeleznék. Tehát: Balassa, Bókai és Wagner már a Bécsbe történő szállítás előtt ismerték a lesújtó diagnózist, csak nem tették közhírré, másrészt jobbnak látták pont ezért a császárvárosi szak-

intézetbe szállítani. Hasonló megállapításra jutott Benedek István, a Bruck-nekrológ ismerete nélkül is.

Utólag valóban elgondolkodtató: pont Balassa ne ismert volna fel egy ujszerűléből származó gennyvérűséget? S ha felismeri, engedte volna-e tanártársát sebészeti eredetű betegséggel bécsi elmeegógyintézetbe erőszakolni? Tartsuk ezt elképzelhetetlennek.

Nyirő professzor ab ovo aversióját nagyjaink luesze iránt már az Ady-tanulmányában megtapasztalhattuk (7). Szemében a „Vér és arany” poétája „schizoid költő”. Szimbolikus verseit pszichiátriai szempontból szakszerűen elemzi, de szövegében a luesz szó nem fordul elő. Még a négykeresztes liquor ismeretében sem. Akkor Semmelweis esetében mit várhatunk! Nehezebben magyarázható Szodoray idegenkedése, mert szifilisztörténeti előadásait magam is hallottam. Munkácsy Mihálytól Paál Lászlón át Ady Endréig és Juhász Gyuláig mindenkit felsorolt. Semmelweis esetében ezt miért tartotta lehetetlennek? Benedek könyvének külön érdeme, hogy *expressis verbis* kijelentések helyett inkább dialektikusan valószínűsít. Győry Tibor század eleji hallgatása, Trencsényi ellenvéleménye, s főleg a Bruck-nekrológ az ő feltételezéseit látszik igazolni.

Így utólag Balassáék tétova magatartása is érthetővé válik. Abban igaza van Zoltán Imre professzornak, hogy „Semmelweis emberi nagyságát és felfedezése jelentőségét nem érinti a kérdés, hogy élete utolsó éveiben szenvedett-e és milyen betegségben” (9). Azt a vitát viszont érinti, amelynek részese volt.

Silló-Seidl György az ő Semmelweis-”krimijében” (11) meglepő fordulattal a cukorbetegség diagnózisához jutott el. A Bruck-nekrológ ezt pláne nem igazolja, de az már más történet.

Benedek Istvánnal még módomban volt közölni kutatásom eredményét, az említett megtalált nekrológot. Elégedettnek mutatkozott, hogy helyesen vélekedett. Sajnos hamarosan eltávozott az élők sorából. Annak idején a megtalált dokumentum perdöntő lehetett volna a kezében.

Reméljük, a következő életrajzokból nem fog hiányozni a Gynaekologia 1902. évi cikke, amely sok kérdésre ad elfogadható magyarázatot. Minőségileg más, mint a többi adat.

Ezért hívjuk fel rá pont az Orvosi Hetilapban a potenciálisan érdeklődők szíves figyelmét.

IRODALOM: 1. Benedek I.: Semmelweis és kora. Bp., 1967. - 2. Bruck, J.: Semmelweis Ignác Fülöp. Bp., 1885. - 3. Gortvay Gy., Zoltán L: Semmelweis élete és munkássága. Bp., 1966. - 4. Gortvay Gy., Zoltán L: Semmelweis. His Life and Work. Bp., 1968. - 5. Győry T.: Az orvostudományi kar története 1700-1935. Bp., 1936. - 6. Haranghy-Nyirő-Regöly-Mérei-Hüttl: Semmelweis betegsége. Bp., 1965. - 7. Nyirő Gy.: Ady, a schizoid költő. Magyar Szemle, 1933, 56-65. old. - 8. Orvosi Hetilap 1902. Gynaekologia melléklet. - 9. Orvosi Hetilap, 1971, 112, 929-936. - 10. Orvostörténeti Közlemények, 1970, 55-56. sz. 19-113. - 11. Silló-Seidl, Gy.: Semmelweis halála. Frankfurt a. M., 1977. - 12. Sinclair, W: Semmelweis. His Life and his Doctrine. Manchester, 1909.

Semmelweis újratemetése 1891-ben és 1894-ben

A legnagyobb magyar orvos hamvai már 24 éve porladtak a császárvároshoz tartozó schmelzi temetőben, és lassan közeledett a negyedszázados „bérlet” idejének vége. Szerencsére nevét és munkássága korszakos jelentőségét főleg a fiatal Tauffer Vilmos által inspirált német Alfred Hegar és a magyar Bruck Jakab könyve, valamint eredményei révén mind jobban felismerték és elismerték, így jogosan vetődött fel földi maradványai hazahozatalának a gondolata. A kihantoláskor történő azonosításhoz Markusovszky Lajos és Hirschler Ignác hívta fel az özvegy, Szemerényi Mária figyelmét, aki két barátjával kiutazott Bécsbe, majd Semmelweis kisméretű koporsóba helyezett hamvaival 1891. április 17-én haza is tértek.

Az első újratemetés a Kerepesi úti családi sírboltban, nem nyilvánosan történt. „Családjának kegyelete visszahozta őt szülővárosába, amelyben férfikorának rövid, de legszebb éveit tölté, ahol tevékenységének legjava fejlődött, ki midőn élő szóval hirdette tanítványainak azokat a megdönthetetlen tételeket, melyek a gyermekágyi láz sarokpontjait alkotják s ahonnan alapvető munkájában világgá bocsátotta azokat az örök igazságokat, melyeknek az a hivatásuk, hogy viruló anyák millióinak mentsék meg az életét s az állam első feltételének, a családnak, biztosítsák jólétét és a boldogságát” – írta róla az Orvosi Hetilap [1]. A következő hónapban már két bizottság is alakult emlékének ápolására. A fakultás részéről Kézmárczky Tivadar egyetemi tanár, a Budapesti Kir. Orvosegyesület képviselőjében Markusovszky Lajos elnökletével. Mindezek már hivatalos jelleget öltöttek. Hirschler Ignác még azon esztendő végén elhunyt. Az első tanácskozást 1891. június 5-én, az utolsót 1909. június 28-án tartották. A közötté eltelt 18 esztendő fontos eseményeiről és főképp az utóbbinak a centenáriumáról kívánunk megemlékezni.

Minden illetékes érezte, hogy az egésznek illő lenne méltó, nemzetközi jellegű és jelentőségű ünnepséget rendezni, amelyre nagyon alkalmasnak kínálkozott az 1894. évi, Budapesten tartott VIII. Nemzetközi Egészségi és Demográfiai Kongresszus. Tervbe vették a hamvak átköltöztetését egy díszhelyre (ez a második újratemetés), a budai szülőház emléktáblával történő megjelölését, összes művének magyar, német és esetleg angol nyelven való megjelentetését, Semmelweis-pályadíj alapítását, végül egy hozzá méltó szobor felállítását.

Mindezek komoly anyagi áldozatot igényeltek, ezért az egész alakos emlékművet már nemzetközi gyűjtés segítségével kívánták megoldani. Benedek István kitűnő könyvében ezt „koldulásnak” tartja [2], de másképp is fel lehet fogni. A kultúrnépek sokasága Ausztráliától Dániáig, Angliától Oroszorszáig csekély anyagi hozzájárulással is kifejezte háláját Semmelweis emléke iránt.

Az első ünnepélyes aktus volt 1894 tavaszán a családi sírboltból a díszsírhelyre történő átköltöztetés, már Kézmárczky és Tauffer, a két szülészprofesszor jelenlétében. Ősszel a kongresszuson, szeptember 2-át már Semmelweis emlékezetének szentelték. A megnyitó ünnepi

szavak után „a congressus tagjai között a főtitkár szétszította a Semmelweis-emlék végrehajtó bizottságának rövid beszámolóját eddigi működéséről, magyar, német, francia és angol nyelven” [3], valamint megkapták az Akadémiához küldött Semmelweis-levél betűhív másolatát. A méltató beszédet Ferdinand Hueppe prágai szülészprofesszor tartotta. Bár a közegészségügyi jelentőségét hangsúlyozta, a honfiak elégedettek lehettek vele. Majd az Angliából hazalátogató Duka Tivadar magyar és angol nyelvű előadása következett. Nála senki nem tett többet a tragikus sorsú orvostudós külföldön történő elismertetéséért.

Az olaszok nevében Guozzoni professzor mondott latin szövegű méltatást. Semmelweis emlékének jót tett a kongresszus, de a pénz (mint mindig) nehezen gyűlt össze. Az emlékbizottság kitűnő érzéssel a korszak sajtófejedelméhez, Rákosi Jenőhöz fordult, aki a Budapesti Hirlap 1894. évi április 22-i számában az „Anyák mentője” címmel igen lelkesítő cikket írt [4]. Tőle ered az epitheton ornans, amely később „megmentőjére” módosult, és a német irodalom is átvette [5]. Elkészült a szarkofág, de a családi reményektől eltérően nem ez lett a végső nyughelye, hanem a róla elnevezett múzeum udvara. A XX. század elején már szépen gyarapodott a pénzösszeg, viszont Markusovszky már a kongresszus sikerét sem érte meg. Majd 1902 tavaszán Kézmárszky Tivadar professzor távozott az élők sorából. Pedig a szobornak a helyét is kinézték a Baross utca és a Reviczky utca találkozásánál. A kor legfoglalkoztatottabb szobrászát, Fadrusz Jánost kérték fel a megkomponálásra. A szecesszió fénykorában nem lehetett kielégítő egy sima mellszobor. De mintha minden összeesküdött volna, 1903 őszén váratlanul és fiatalon elhunyt a kolozsvári Mátyás-szobor alkotója. A méltó művésztudót végül sikerült megtalálni Stróbl Alajos személyében. A vitát az képezte, hogy bronz vagy márvány legyen a mű, végül az utóbbi, azon belül is a fehér carrarai mellett döntöttek. A szobrász viszont nem volt elégedett a hellyel. Tágasabb térre képzelte, mint például az Erzsébetnek a Deák tér felé eső része. „Egy kis zöld pázsitot, virágzó bokrot kívánna.” A bizottság részéről ellenben az volt a kikötés, hogy „a 60-as években viselt magyar ruha tüntetessék fel, mert ez a korhűség szempontjából szükséges, de Semmelweis fényképe abból az időből is mutatja, hogy ő ezt viselte. Magyar vonatkozás azonban csak Semmelweis ruhájában legyen észrevehető a szobron, a női alakon és a környezetén semmiben sem. A szobor olyan legyen, hogy a világ bármely helyén is megállhasson és csak azt fejezze ki: Semmelweis, a magyar orvos, az egész emberiség jótevője” [6]. Eddig az idézet. Mindkét fél kívánsága teljesült. (A márványkompozíció ma a Rókus Kórház előtt látható.) Felvetődött egy utca elnevezése, amelyre a belvárosi Újvilágé volt a legalkalmasabb. Megtörtént, és azóta viseli. Majd 1906-ra elérkezett a szobor leleplezésének ideje. Az emlékbeszédeket a klinikavezető utód, Bársony János, valamint a Semmelweis prioritásáért és magyarságáért legtöbbet tevő Győry Tibor tartotta. Szülőházára márványalapon szintén emléktábla került. A kitűnő szülész és műgyűjtő Elischer Gyula ajánlatára a fiatal Berán Lajos 50 x 81 mm-es méretű plakettet készített, amelynek elejére a Stróbl-szobor másolata, a hátlapjára Hampel József és Némethy Géza tanár

segítségével a következő szöveget vették: „IGNATIO PHILIPPO SEMMELWEIS (MDCCCXVIII-MDCCCLV.) MEDICO HUNGARO/PROFESSOR ARTIS OBSTETRICIAE/IN UNIVERSITATE BU DA PESTINENSI/INDAGATORI INDEFESSO/ CON SERVATORI MATRUM/SIGNUM/AERE IN OR BE UNIVERSO COLLECTO/POSUERUNT COL LEGAE / (BUDAPESTINI MDCCCCVI).

A Carrarában készült szobor szinte az utolsó napokban érkezett meg, a leleplezésére éjjelnappali munka mellett 1906. szeptember 10-én került sor. Meghívást kaptak a tudományegyetemek, a szellemi élet vezetői. A bizottság az ünnepen való szétosztásra képes levelezőlapokat készítettett, több változatban is. E sorok írójának gyűjteményében főleg az 1909-es dátummal írottak vannak többségben. Az elnök ekkor már a legméltóbb utód: Tauffer Vilmos, a titkár Dirner Gusztáv, az Emlékkönyv szerkesztője, valamennyi tanszék vezetője. Dániát a későbbi Nobel-díjas Fibiger koppenhágai professzor, Angliát a Semmelweisről könyvet író Sir William Sinclair manchesteri tanár képviselte a művével [7], mert idős kora miatt már nehezebbé esett volna az utazás. Alapvető könyve szintén száz évvel ezelőtti. Duka Tivadar senior helyett a fia látogatott Budapestre. Lister levélben mentette ki magát. Megjelent Győry Tibor szerkesztésében a „Semmelweis öszszegyűjtött munkái” című kötet, mint A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtárának illusztris darabja [8]. Első oldalán Arany János gyönyörű strófája: „Értünk hevült, miattunk megszakadt szí/Te az enyészet ágyán porladó/Késő, de szent hódolat hív/Egy nemzeté, ím, e hálás adó.” Ne feledjük, nemrég szállították haza II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona és Thököly Imre hamvait. Az ország ünneplési eufóriában élt. Kisajátítási kísérlet is történt: Hőgyes Endre hívta fel a figyelmet arra, hogy Freiherr von Berger egyik írásában az anyák megmentője „osztrák színekben” szerepel. A Dirner-kötet második fele német, francia és angol nyelven jelent meg. Az akkor még fiatal orvostörténész, Karl Sudhoff e szavakat írta bele: „Semmelweis Ignác Fülöpnek, a nagy magyarnak bőven virul a babér minden országban. Üdv annak a nemzetnek, amely nagy fiában önmagát így megbecsüli!” Belőle már a historikus szakember szólt, szövege joggal aratott nagy sikert. A bankett után az Operaházba mentek, ahol megnézték a Bánk bán egy felvonását és a Toscát.

Utolsó gesztusként ezüstérmét kaptak a következő személyek: Semmelweis özvegye, prof. Alfred Hegar, ifj. Duka Tivadar, Tauffer Vilmos és Bársony János tanszékvezető tanárok, Elischer Gyula, Győry Tibor, Dirner Gusztáv és Temesváry Rezső magántanárok.

Bronzérmét kaptak a végrehajtó bizottság tagjai: Korányi Frigyes, Réczey Imre, Dollinger Gyula és Bókay Árpád tanárok. Aztán minden ország küldöttjei és intézetei közül legalább hárman. A numizmatika iránt érdeklődők a helyszínen 10 koronáért külön vásárolhattak. „Az elnökség kimondotta, hogy a Semmelweis emlékére vonatkozó összes iratok, jegyzőkönyvek, reá vonatkozó közlemények és újságcikkek, nemkülönben az emlékérem vésőtökéje is a Budapesti Királyi Orvosegyesületben, annak múzeumában fognak elhelyeztetni.” Azóta történt néhány kényszerű

helycsere, de a dokumentumok remélhetőleg együtt maradtak.

Az utolsó ülést 1909. június 28-án tartották. Elhatározták, hogy a tervezett kötetet 300 helyett 600 példányban adják ki, és ősszel a Budapesten sorra kerülő XVI. Nemzetközi Orvoskongresszus nőgyógyász résztvevői tiszteletpéldányként megkapják. A kongresszus VIII. szekcióján 75 előadás hangzott el, így biztosan mindenkinek jutott belőle. Nemzetközi visszhangot kiváltó Semmelweis-ünnepségünk volt ez. Az elmúlt száz esztendő története, valamint a legújabb külföldi kiadványok nem tudatos tévedései indokolják, hogy minden alkalmat meg kell ragadni „az anyák megmentője” hovatartozásának ismertetésére.

Irodalom

Kézmárszky T.: Semmelweis. Orv. Hetil., 1891, 35, 210.

Benedek I.: Semmelweis és kora. Gondolat. Bp., 1973.

Jelentés az 1894. szeptember hó 1-től 9-ig Budapesten tartott VIII-ik Nemzetközi Közegészségi és Demográfiai Congressusról. Pesti Könyvnyomda. Bp., 1895.

Rákosi J.: Anyák mentője. Budapesti Hirlap, 1894. ápr. 22.

Barckhausen, J.: Semmelweis. Retter der Mütter. Berlin, 1950.

Dirner G.: A Nemzetközi Semmelweis-Emlék Budapesten. Bp., 1909.

Sir William J. Sinclair: Semmelweis. His Life and his Doctrine. Manchester, 1909.

Győry T.: Semmelweis összegyűjtött munkái. MOKT, Bp., 1906.

Az abortuszrendeletek története

A régi klasszikus medicina internacionális nyelvén: *habent sua historia omnes*, vagyis mindennek megvan a maga története. Miért lennének ez alól kivételek éppen az abortuszrendeletek, melyeknek előképei már a legrégebb kultúrák ethnomedicinális szokásaiban és archaikus hagyományjaiban fellelhetők?

Írott orvostörténetiink első nyomait a mezopotámiai homokzóna őrzi, ahol babilóniai, asszír és sumér agyagtáblák kerültek elő, s a rajtuk lévő ékírásos szövegekben a szakrégészek már abortív mixturákat is találtak. A Rawlinson-féle VII. sztélé a spontán abortus négy változatát négsoros versben rögzíti (1), mint az intim szférák ősi poézisét. A folyamközi birodalmak legintellektuálisabb uralkodója az a Hammurabi volt, akinek híres törvénykönyvére gyakorta hivatkozunk. A Krisztus előtt 2250 körül kanonizálódott mű fejlett szülészeti ismeretekről tanúskodik (2), szigorúan ítéli meg a műhibákat, s ítéli el a művi vetélést. Szinte a *lex talionis*, az „életet életért” szigorával.

Az ókori kultúrvilág Nílus menti részén különleges státus illeti meg Egyiptomot. A fáraók földjén a fejlett orvosi műveltségek (a balzsamozás nagy bonctani és botanikai ismereteket igényelt) agyagtáblák helyett már a praktikusabb hánctekercsek őrizték meg, közülük különösen híres a Kr. e. 1500 körüli Ebers-papyrus, ez a hieroglif írással rögzített orvosi emlék, mely az abortív szerek tárházának tekinthető (3). Ugyanakkor a turini papyrus olyan asszony ellen tartalmaz vádiratot, aki terhességét megszakította (1). Az életképtelennek bizonyult magzatok esetében viszont már Taigetosz szellemét előlegezték.

Még többet foglalkozik a terhesség korai megállapításával, sőt a magzat nemének meghatározásával a Kr. e. 1350-ből fennmaradt Brugsch-féle papyrus, amely szokásjogokkal szabályozza a szülészetet.

Az Ebers-papyrus készítésével egy időben szabadult egyiptomi fogságából a Biblia népe, magával vitte, majd saját törvényeihez igazította a piramis menti medicina legjobb higiénés eredményeit. Zsidók, miként általában a közel-keleti népek, tiltották az abortuszt. Ebben a hagyományos szaporodási kultusz és a racionális demográfiai ok egyaránt szerepet játszott, mert a törzsek erejét a gyermekek száma biztosította, a természetes kiválasztódás és a természetellenes üldözés ellensúlyozására.

A kis-ázsiai–közel-keleti kultúráktól időben közelebbi, térben távolabbi az indiai, melynek brahmin korszaka a Kr. e. 1000 tájára esik. Ekkor írta Susruta, majd Charaka a szülészettel kapcsolatos műveit (2). A magzatelhajtást a legnagyobb bűnök közé sorolták, s annak megfelelően büntették.

A szomszédos nagy mennyei birodalomban, Kínában ugyanezen időre esik Vang Dui Me műve, mely már igen árnyaltan írt a vetélésekről. Megengedett az abortív szer, ha a gravida betegségben

szenved, szűk a medencéje, vagy fiatal még a kihordásra (2). Harmadik évezrede konstatálható, hogy a szigorú indus tilalom és a liberális kínai felfogás demográfiai szempontból ugyanúgy túlnépesedést eredményezett. Vagyis az abortusztörvényeknek Távol-Keleten távolról sincs akkora jelentősége.

Európa földjére Hellaszon keresztül lépett a kultúrtörténelem, s annak írott része a Susruta és Vang Dui Me kortársaként ismert homéroszi eposzokkal kezdődött. Periklész athéni aranykorában született a nagy hippokratészi életmű, melynek etikai summázata az azóta érvényben lévő esküszöveg. Harmadik sorában olvashatjuk: „nem fogok adni nőnek sem magzatelhajtó szert, vagy csapot.” Ez etikai parancs és nem abortuszrendelet, mégis reá hivatkoznak a tiltó paragrafusok akár profanizált, akár krisztianizált formában.

A hellén állásfoglalás árnyalt és filozofikus, főleg nem egységes. Hesiodos az abortuszt megengedhetőnek tartja szegénység esetén, Platón államérdekből, túlszaporodás ellen (4), Arisztotelész: ha pl. a magzatmozgás megszűntével valószínű az intrauterin elhalás, a sztoikusok pedig mindaddig, míg a magzat meg nem született. A rómaiak kezdetben nemcsak ismereteiket, de szokásaikat és orvosait is a görögöktől vették át (5), kivéve a hippokratészi esküt. Juvenalis szatírái szerint a vetélés elsősorban a gazdagok körében dívott (6), Ovidius tudni vélte, hogy a római nők védekeztek a terhességi alakváltozás ellen, Julius Caesar dohogott, mert lassan csak a provinciákból kerültek ki a légiók marcona harcosai, Augustus pedig már a kvalifikált flotta legénységét sem tudta a Urbs környékéről összetoborozni (7). Ezért az ő idejében K. e. 9-ben Papianus jurátus irányításával megszületett a Lex Julia et Papia Poppea, amely anyagilag ösztönözte a gyermekvállalást. Ezt kanonizálta 523–534 között a Codex Justinianus, amely később a köz- és magánjog minden területére kiterjedő Corpus Juris Civilis alapját képezte (8).

A középkori kereszténység 313-as milánói „legalizálása” előtt a harmadik század elején Tertullianus egyházatyja volt az első, aki abortuszügyben állást foglalt. Szerinte a megtermékenyült magzatnak 40 napig nincs lelke (2), ezért a vetélés még nem bűn. Krisztus után a 4. század végén nemcsak a Római Birodalom vált ketté, hanem a keresztény egyház abortuszmegítélése is. Míg nyugaton Szent Ágoston szerint a magzatnak csak II–III. hónapos korától van lelke, így gyilkosságról nem beszélhetünk, addig a kortárs Aranyszájú Szent János konstantinápolyi pátriárka nemcsak a művi vetélést, de a terhesség elleni védekezést is elvetette (2). A szintén keleti Basilius pedig az abortuszt még a gyermekgyilkosságnál is súlyosabb bűnnek ítélte.

Kelet szigorú szelleme később átterjedt Nyugatra. V. Károly német-római császár „Halsgerichtsordnung”-ja például az elevenen való elföldelést írta elő büntetésül (1). Magyary-Kossa szerint Magyarországon először az 1279-es budai zsinat helyezte törvényen kívül a magzatűző nőket (9). Ez azonban még nem jogi szabályozás. Első kodifikált mű e téren Werbőczy hármaskönyve, amely 1517-től a vetélést főbenjáró bűnnek ítélte. A második könyv 43. paragrafusa szerint „az asszonyok és nők ellen abban az esetben, ha közülük valamelyik a férjét, szülőjét vagy a saját

magzatát gonoszul megöli, megöleti (mivelhogy ez a hűtlenség vétkének számába esik), főbenjáró ítéletet kell hozni és kimondani" (10).

A főbenjáró bűnért dekapitálás dukált, de ez talán „humánusabb” volt, mint az V. Károly-féle élve eltemetés.

Oldalági leszármazottja, III. Ferdinánd császár praxis criminalis-a „grave homicidium”, vagyis az emberölés kategóriájába sorolja az abortuszt (11), Glatzinger Mihály lőcsei főorvos a gyógyszerek közül kitiltatja a barackmag kivonatát, mert gyakran abortívumként használják (9).

A megítélésben minőségi változást jelentett Mária Terézia regnálása idején a Generale normativum in Re Sanitatis megjelenése (12), mely e veszélyes műveletet elsősorban a bábáknak tiltja meg, tehát: „sem hajadonnak, sem férjes nőnek semmi ürügy alatt ne adjanak szert, vagy tanácsot, mellyel akár holt, akár élő magzatot elhajtani lehet” (11). E jogszabály tilt, de „életveszélyes” szankcionálást nem ír elő.

A Generale normativum több mint száz évig volt érvényben, s ezen az új magyar medicina első korszerű jogsabálygyűjteménye, az 1876-os XIV. törvénycikkely sem módosított (13).

Erre az 1878-as keltezésű Csemegi-féle kódex vállalkozott, a híres V. törvénycikkely, amelynek 285. paragrafusa szerint: „A teherben lévő nő, aki méhmagzatát szándékosan elhajtja, megöli, vagy azt más által eszközölteti, ha házasságon kívül esett teherbe: két évig terjedhető, ellenkező esetben három évig terjedhető börtönnel büntetendő.” Aki a műveletet végezte és nyereségvágyból, az öt évig terjedhető fegyházzal „volt büntetendő” (14). Aki azáltal a teherben lévő nő halálát okozta, 10-től 15 évnyi fegyházatot kaphatott. A Csemegi-féle kódex lényegében megegyezett az akkori európai normákkal, viszont az is tény, hogy nemcsak a két világháború között, de egészen 1956-ig érvényben maradt.

Károlyi György professzor szerint az 1946-os és 1948-as egészségügyi jogszabályok fellelhetetlenek, a 81/34/1952. eü. minisztériumi utasítás, melyre 1953-ban Ratkó Anna hivatkozott, állítólag meg sem jelent (15).

A Rákosi–Ratkó-korszak drasztikus szigorításai, mint arra Jobbágyi Gábor rámutatott (16), a politikai bizottsági üléseken születtek meg. A kor diktátora kifejtette, hogy „nincs szükség új rendeletre, a meglévőket kell végrehajtani és egy-két elrettentő példát a sajtóban nyilvánosságra hozni” (16). Mint köztudott, nemcsak egy-két elrettentő példa volt és nemcsak a sajtóban.

Ratkó rendelete, a 8100–2/1953. számú utasítás ugyanezen év febr. 1-jétől lépett érvénybe. Ez tulajdonképpen bejelentési és nyilvántartási kötelezettséget jelentett, de nem totális tilalmat. Mégis így értelmezték. Lampé László professzor és munkatársai egyik dolgozatában meglepő statisztikai adatokat találunk. Pl. amíg 1938-ban 508 személy ült börtönben illegális abortusz miatt, addig 1953-ban 1307, vagyis közel a háromszorosa (17). Még meglepőbb a súlyosság mértékének összevetése, mert amíg 1938-ban 5 év fölötti elítélt egy sem akadt, addig 1953-ban 123, valamint hárman a 10

évet is meghaladták. Quod erat demonstrandum: ez volt a különbség a Johan-féle, illetve a Rákosi–Ratkó-féle abortusz joggyakorlat között.

Holott az 1953-as törvény után a 8100–9/1953. számú utasításban már „személyi vagy családi körülmények” is indokolhatták a megszakítást (18).

A fordulatot az 1047/1956. VI. 3. számú minisztertanácsi határozat jelentette, amikor a betegségi és szociális indokok mellé felvették a „megszakításhoz mindenáron való ragaszkodást” (19). Előírták az AB-bizottságok felállítását, valamint azt, hogy gondoskodni kell a megfelelő fogamzásgátló szerek gyártásáról. Mely mint tudjuk, még tíz évig váratott magára.

Az 1956-os rendelet főleg szovjet példa nyomán (16) már nem klasszikusan vett liberálisnak, hanem felelősséget aligha feltételező szabadosnak mondható, így a demográfiai trendek negatív tendenciája – nem utolsósorban Fekete Gyula író szívós munkája nyomán (20) – az egészségügyi kormány részéről szigorítást eredményezett. A 4/1973. XII. 1. sz. rendelet az életkortól a lakáshelyzetig, az egészségügyi indoktól a különélésig, kiskorúnál a 18. hétig történő kitolásig pontokba veszi az engedélyezést, egészségügyi indoknál díjmentesen, házasságon kívül akár több ezer forintos illetékbélyeggel (21).

Évtizedes AB-bizottsági elnökként tanúsíthatom: ez a szigorítás csak látszólagos volt, a másodfoki fellebbezésnél gyakorlatilag mindenki elérte célját. Akár anyagilag jól szituált gyermektelen házaspárok, a „kicsi vagy kocsi” kabarészintű áldilemmáját is ideértve.

Aztán jöttek és nyilván jönnek is újabb rendeletek.

*

„A terhesség legitim és illegitim megszakítása kérdésének megvitatása világszerte szőnyegen van.” Olvashatjuk a Tauffer Vilmos professzor által 1934-ben benyújtott Szülészeti Rendtartásban (24), melyet ma sem lehetne pontosabban megfogalmazni.

Közvetlen célunk az abortuszrendeletek történetének regisztrálása volt, közvetve pedig arra utalni, mindig létezett az írott orvostörténelem óta egy szigorúbb és egy szabadabb abortuszszemlélet. India kontra Kína, egyiptomi-izraeli kontra görög-római, Szent Ágoston kontra Aranyházájú Szent János, majd az egységes rendeletek: Generale normativum és Csemegi-kódex kétféle értelmezése és gyakorlása.

Annyi biztosan summázható; a szigorítások nem hozták meg a remélt eredményt. Legalábbis történelmi távlatokból nézve.

Hogy mégsem vagyunk reménytelenül lehangoltak, arra a „mindig lesz valahogy” önáltató szemléletén túl, az eddigi orvosi számítások s demográfiai elszámítások példája biztat.

Orvosstatistikusaink a 19. században Fényes Elek és Kőrösi Kornél nevével fémjelzett iskolából jöttek, ám pl. az Orvosi Hetilap 19. század végi cikkei ötven évre előre vetítve, már kihalásunkat prognosztizálták.

Mégis: minden demográfiai drámával dacolva a magyar nép Vörösmarty után szabadon: „megfogyva bár, de ... ” létezik.

József Attila szép szavait idézve „nekünk nyisson ajtót a reménység”.

IRODALOM: 1. Regöly-Mérei Gyula: Akik legyőzték a betegségeket. Bp., 1966. 98. o. – 2. Hints Elek: Az őskori és ókori orvostudomány. Bp., 1939. I. 87. o. – 3. id. Purjesz Zsigmond: Az Ebers-féle orvosi papyrus. Bp., 1976. 62. o. - 4. Platón: Az állam. Bp., 1968. – 5. Szumowski: Az orvostudomány története. Bp., 1939. 76–110. o. - 6. Juvenalis: Szatírák. Ford. Barna Ignác. Bp., 1876. – 7. Hidvégi János: Hulló magyarság. Bp., 1938. 21. o. – 8. Révai Nagy Lexikona. Bp., 1924. XVI. k. 334. o. – 9. Magyary-Kossa Gyula: Magyar Orvosi Emlékek. Bp., 1931. III. k. 41. o. – 10. Werbőczy István Hármaskönyve. Bp., 1897. 307. o. – 11. Linzbauer X. Ferenc: Codex Sanitario-medicinalis Hungariae. – 12. Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés... Bp., 1953. 110–111. o. – 13. Chyzer Kornél: Az egészségügyre vonatkozó törvények... Bp., 1894. 73–99. o. – 14. Csemegi Károly: Az 1878. évi büntetőtörvénykönyv tervezete. Bp., 1882. – 15. Károlyi György: Levélbeli közlése (melyet ezúton is köszönök). – 16. Jobbágyi Gábor: Az abortuszkérdés a pártiratokban 1950–1981. Valóság, 1991. 5. sz. – 17. Lampé L. és munkatársai: Abortion in Hungary. Kézirat. – 18. Egészségügyi Közlöny, 1953. 2. sz. - 19. Eü. Közlöny, 1956. Kormányhatározatok. 268. o. – 20. Fekete Gyula: Élünk magunknak. Bp., 1972. – 21. Egészségügyi Közlöny, 1973. Rendkívüli szám. – 22. Egészségügyi Közlöny, 1988. 1686. o. – 23. Egészségügyi Közlöny. 1988. 1734. 1736. o. – 24. Tauffer Vilmos: Az Új Szülészeti Rendtartás. Bp., 1934. 67. o.

A Magyar Nőorvos Társaság

Az 1896. február 11-én megalakult budapesti orvosegyesületi Gynaekologikus Szakosztály a mai társaságnak csak részben a jogelőde (7). Történetét célszerű mégis ettől a dátumtól számítanunk. A Gynaekologikus (így!) Szakosztály az első világháború kitörése előtt beszüntette működését, majd 1925. január 13-án szerveződött újjá, immár „Gynaekologus” elnevezéssel (4). A Tauffer Vilmos professzor elnöksége alatt újjáéledt szekciótól függetlenül, 1925. szeptember 8-án jelentette be megalakulását a Magyar Nőorvosok Társasága, amelynek elnöke az I. sz. Szülészeti-Nőgyógyászati Klinika akkori igazgatója, Bársony János tanár lett.

A két egyesület párhuzamosan ténykedett egymás mellett. Frigyesi József professzor szavaival „a Magyar Nőorvosok Társasága azért kellett, hogy 1 vagy 2 évenként összegyűlve, az egész ország nőorvosai együtt tárgyalhassák meg a szakmánk aktuálisabb, illetve fontosabb kérdéseit. A Gynaekologiai Szakosztály működése pedig azért szükséges, hogy legyen hely, ahol szakkérdéseinket állandóan és részletesebben megvitathassuk” (3).

Az együttműködés a második világháború végéig töretlen volt, majd 1945-ben az Orvos-Egészségügyi Dolgozók Szakszervezete átvette az orvostudományi társaságok irányítását. Ettől kezdve mint Nőgyógyász Szakcsoport, töltötte be feladatát, egészen 1966-ig, amikor a MOTESZ keretein belül létrejött a ma is funkcionáló Magyar Nőorvos Társaság. Tehát a terminológia változatos, egyrészt: gynaekologikus, gynaekologus, gynaekologiai Szakosztály, másrészt: Nőorvosok Társasága, Nőgyógyász Szakcsoport, Nőorvos Társaság.

Időrendiségük a következő: 1896–1913 között a Gynaekologikus Szakosztály, 1914-től 1924-ig szünet, 1925–1944 között a Gynaekologus Szakosztály, illetve a Magyar Nőorvosok Társasága, 1945-től 1965-ig Nőgyógyász Szakcsoport, 1966 óta Magyar Nőorvos Társaság. Meg kell adni, bonyolult múlt. Az, hogy 1925-ben két egymást kiegészítve működő nőgyógyászati egyesület jött létre, sem Korbuly György jubiláris cikkéből (2), sem Fekete Sándor professzor könyvéből nem derül ki (5).

A folytonosságot mégis el kell fogadni, hiszen egész históriánkban gyakoriak az efféle vargabetűk.

Visszatérve a megalakulásra, a minta minden bizonnyal a 10 évvel korábban létrejött Deutsche Gesellschaft für Gynäkologie volt, amelyen 1886-ban Hegar professzor mellett Tauffer Vilmos is részt vett. Közismert, hogy a mai értelemben vett operatív nőgyógyászatot ő teremtette meg hazánkban, továbbá ekkor már dolgozott a Szülészeti Rendtartáson. A millenniumi alkotó eufória a társaságok osztódásában is jelentkezett. Tauffer Vilmos egyre növekvő tekintélye, valamint a Semmelweis-kultusz első nagy hulláma a hazai gynaekologus gárdát külön szakosztály megteremtésére ösztönözte.

Az 1896. február 11-én lezajlott alakuló ülésen megválasztották a „tisztikart”. Az elnök a rangidős Kézmárszky Tivadar, az elnökhelyettes Tauffer Vilmos professzor lett. Jegyzővé a II. sz. Női Klinika második emberét, Tóth Istvánt, titkárrá az irodalmilag rendkívül termékeny Temesváry Rezsőt, pénztárosnak Liebmann Mórt, könyvtárosnak az első Semmelweis-életrajz szerzőjét: Bruck Jakabot jelölték (1).

A precízen adminisztráló szakosztály egy 28 paragrafusból álló „ügyrendet” szerkesztett össze, amely megfelelt a működési szabályzatnak. A nőorvoslás művelése mellett nagy hangsúlyt helyeztek a hazai szakirodalom külföldi terjesztésére, megjelentetésére. Mindjárt a szakosztály megalakulásáról szólót, német nyelven. Nem Budapesten, hanem Lipszében (8). Ügybuzgalmuktól az sem független, hogy az 1897. évi német nagygyűlés jegyzőkönyvének kötetét Semmelweis arcképe díszíti (6). A zavartalan működéshez elengedhetetlenül fontos volt a tagdíj pontos fizetése.

Aki előadást kívánt tartani, szándékát a jegyzőnek két héttel előtte be kellett jelenteni. Az előadás vagy esetbemutatás 10 percnél tovább nem tarthatott, rövid kivonatát kötelező volt leadni. Mindenki hozzászólhatott, a jelentkezés sorrendjében. „Személyeskedésnek, a tárgytól való eltérésnek az elnök szava szab határt s erre nézve az egyesület ide vonatkozó szabályai érvényesek” (1).

Kézmárszky professzor a rövid elnöki megnyitóban előbb Semmelweis emléke előtt tisztelgett, majd hangsúlyozta: „ha mindegyikünk elfogulatlan tapasztalásainak eredményét, bármily szerények és jelentéktelennek látszók is legyenek, a szakosztály színe elé hozza, s ha a megbeszéléseken mindenkor szigorú tárgyilagossággal iparkodnak az ügy tisztázásához hozzájárulni, lehetetlen el nem érünk azt, ami után mindannyian törekszünk: hogy szakosztályunkat a hazai gynaekologia központjává fejlesszük” (1).

Aztán három előadás következett. Bäcker József egy foetus papyraceust mutatott be, érett egészséges leánygyermekhez társulva. A második hónap végének megfelelő nagyságú összenyomott embryo külön amnionban foglalt helyet, de a placentán közös volt a chorion. Inkább érdekes, mint tanulságos eset.

Tauffer professzor három nehéz hólyagsipoly esetét ismertette. Az elsőt fogó-kísérlettel okozták egyik vidéki kórházban. A bonyolult reparatív műtéttel csak részben sikerült continentiát elérni, így újabb beavatkozás válik szükségessé, kedvezőbb kilátáskor. A másodiknál az urethra teljesen hiányzott, s a nagy defektus pótlására a megmaradt hüvelyboltozatot sikerült a symphysis alsó széléhez rögzíteni. Majd a kisajkak szövetéből vett lebennyel mesterséges urethrát képezni, annak szűkítésével perineoplastica útján teljes continentiát elérni.

Harmadik kázusban hatalmas hüvelydefektus, heges hólyag- és uretersipoly dominálta a képet. A hiányzó hüvelyfal nem tette lehetővé a tunnel-képzést. Így laparotomia, illetve ureterimplantatio mellett döntött.

A fentiek elégségesen illusztrálják, Tauffer professzor a műtéti megoldásokban nem ismerte a lehetetlent.

Schultz Henrik a Rókus-kórház XI. fiókosztályáról a női gonorrhoea kór- és gyógytanához szolgáltatott adatokat. Gram-festéssel prezentálta a mikroszkopikus kórokozókat, többek között 74 ellenőrzött, illetve 100 kószáló kéjnőnél. Leggyakrabban a cervix (81 személy) és a húgycső (78 személynél) tartalmazta a gonococcusokat, de a rectumban sem volt ritka.

Sokkal nehezebb kérdés a gyógytan. Természetesen legbiztosabb a megelőzés, tehát gyakoribbá és általánossá kell tenni az ingyenes ellenőrző vizsgálatokat. A 10%-os argentaminoldat befecskendezése mind a cervicalis, mind az uretert támadó trippernél célszerű és eredményes. Kontrollnál a kettős coccusok eltűntek. Méhfüggelék-folyamatban operatív beavatkozás csak végszükség esetén ajánlott. Lényeg, hogy a fertőzés veszélye minimálisra csökkenjen a gyönyörvászárlóknál.

Nőgyógyászaink a millennium idején a főváros egyik intim szféráját „alulnézetből” is bemutatták.

A szakosztályi ülésekről az Orvosi Hetilap 1901-ig rendszeresen beszámolt, anyagukat Temesváry Rezső supplementummá szerkesztette.

Az Orvosi Hetilap Gynaekologia c. melléklete 1902-től jelent meg, ezzel a szekció önálló publikációs fórumot kapott. Utolsó évfolyama 1913-ban hagyta el a nyomdát. A szünet negyedszázadig tartott, 1938 óta létezik a Magyar Nőorvosok Lapja, még 1944 decemberében is, amikor már ágyútűz alatt állott a főváros.

A Magyar Nőorvos Társaság múltja szintén kacsringós történelmünket bizonyítja.

Remélhetőleg külső tényezők nem szólnak többé a belső életébe.

IRODALOM: 1. A Budapesti Kir. Orvosegyesület Gynaekologikus Szakosztályának 1896-i Évkönyve. Bp., 1897. – 2. A Budapesti Kir. Orvosegyesület Jubiláris Évkönyve 1837–1937. Bp., 1937, 290. o. – 3. A Magyar Orvosi Nagyhét negyedik ülészakának jegyzőkönyve. Bp., 1934, 141. o. – 4. Budapesti Orvosi Újság, 1925, 5. sz. 5. – Fekete Sándor: Tauffer Vilmos 1851–1934. Bp., 1971. – 6. Magyar Nőorvosok Lapja, 1938, 4. sz. – 7. Orvosi Hetilap 1896. évfolyama. – 8. Sitzungsberichte der gynaekologischen Sektion der kgl. ungar. Arztevereins zu Budapest. Leipzig, 1897.

XI. fejezet

FEJEZETEK A MAGYAR UROLÓGIA TÖRTÉNETÉBŐL

Az urológia magyarországi útja 1945-ig

Magyar urológiai szakmunkák az Urológiai Klinika megalakulásától 1944-ig

Az urológia magyarországi útja 1945-ig

Urológiai betegségek természetesen mindig léteztek, de a húgy- és ivarszervi kórképek önálló gyógyító tudománnyá csak a 19. század első felében váltak. Elsőként Franciaországban, ahol az egészségügyi reform hosszú idő után a műtéti szakmákat újra a medicinába integrálta, ennek keretében az urológia is intézetet, majd tanszéket kapott. Azt megelőzően főleg a különböző kövek eltávolítását nem orvosok, hanem ún. lithotómusok, azaz gyakorlott kőzúzó mesterek végezték, Magyary-Kossa Gyula pl. a nagy orvostörténeti művében több ilyen, vásárokat is járó személyről tesz említést.⁶⁰ Hasonlóan a foghúzókhöz, de tőlük eltérően a kőzúzást és eltávolítást mégsem végezheték „cirkuszi mutatványként”. Egy klinika történetéhez hozzátartozik annak előtörténete is, azon alkotóelemek összegyűjtése, amelyekből az új intézet szükségszerűen megépült.⁶¹

„Az urológiának önálló szakma és tantárgyként való rendszeresítésében hazánkat csak Franciaország előzte meg.”⁶²

Annak a Franciaországnak a példáját követtük, amely három héttel később a trianoni döntéssel sújtott bennünket, majd vesztes országgént a nemzetközi sebészeti és urológiai társaságból is kizártak. Szomorúan intő példája az aktuál-politika és az attól teljesen független orvostudomány összekeverésének. Amint látni fogjuk, a magyar urológia gyökerei gall földből erednek. A húgykőmorzsolás szakszerű végzése a francia Jean Civiale professzor nevéhez fűződik, akinek Párizsban az 1820-as években már igen illusztris magyar paciensei is voltak. Köztük pl. a Németországban dolgozó Zách János Ferenc csillagász,⁶³ aki olyan óriásokkal dolgozott együtt, mint a matematikus Gauss, vagy a filozófus-asztronómus Laplace.

A 19. századi kezdetek

Ha a hazai urológiai tárgyú írásokat próbáljuk meg összeszedni, akkor a Győry-féle bibliográfia szerint egy részét a sebészet, a másikat a nemibetegségek fejezetében kell keresnünk.⁶⁴ Mai szemmel azt hihetnénk, hogy a kőbetegségek és azok műtéti ismertetései a kirurgia keretében keresendők, míg a gyulladáások bajok inkább a venerológiában

A valóság azonban nem ezt mutatja, mert pl. éppen Antal Géának a híres „húgyszervi sebészete” a Morbi venerei cím alatt található. Persze itt is akadnak kivételek, mert Schoepf-Merei Ágostnak a

⁶⁰ Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. 4. köt. Bp., 1940. MOKT. pp. 154–155.

⁶¹ Az urológia 1945 előtti történetéhez kapcsolódó alap kutatások dr. Szállási Árpád T 043545 sz. OTKA kutatásának részét képezik (– a szerk. megj.)

⁶² Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. Kir. Egyet. Ny. p. 762.

⁶³ Vargha Domokosné: Zách János Ferenc csillagász. 1754–1832. „...bennem még mindig 'igaz magyar' szív dobog”. Piliscsaba, 2003. MATI. 288 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 42.) (A Konkoly Thege Miklós Csillagászati Kutatóintézet kiadványai 7.)

⁶⁴ Győry Tibor: Magyarország orvosi bibliográfiája 1472–1899. Bp., 1900. Athenaeum. 252 p.

nehézzivizelésről szóló disszertációja az alkalmazott kór- és gyógytan keretébe tartozik.⁶⁵ Tudjuk, a zseniális gyermekgyógyászunk Itáliában végezte a medicinát, és Pavia igen közel volt Párizshoz. Schoepf-Merei tehát még ezen a területen is „úttörőnek” számít. Ugyanerről a témáról írta orvosi értekezését Schmalkovits Mihály is, akiből nem lett gyakorló urológus. E kis szakma bécsi meghonosításában magyarok is szerepet játszottak. A Bács megyei születésű Riso Sándornak itt jelent meg 1833-ban a 'Dissertatio inaug. medica de urolithis' című munkája, de sokkal ismertebb margitai Ivanchich Viktor, aki 1834-ben végzett Pesten, majd 1835. évre Párizsba ment, ahol főleg urológiával foglalkozott, Szinnyei szerint „1836-ban Pestre tért vissza s 1838-ban Bécsben telepedett le, hol kizárólag a húgycső-kór orvoslására adta magát és csakhamar ezen betegségben az első műtők között szerepelt”.⁶⁶ Az 1842-ben megjelent 'Kritische Beleuchtung der Blasensteinertrümmerung' német nyelvterületen az első munka, amely a húgykőmorzsolással foglalkozik, magyarul csak 1893-ban hagyta el a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat nyomdáját.⁶⁷

Az urolithiasisról szóló első pesti disszertáció 1836-ban jelent meg Gutmann József nagyváradai doktorandusz tollából, amely sokat ígérő, de szerzőjének az 1848/49-es szabadságharcban nyoma veszett. Az első magyar nyelvű urológiai munka címe még latin: 'De lithotripsia', magyarul 'A húdhólyagkő-morzsolásról',⁶⁸ szerzője Réczey Imre sen., aki később sebészként ténykedett és Antal Gézával együtt szerzett magántanári habilitációt. A bőséges történelmi bevezetőben Civiale és Felix mellett Leroy d'Etoille, Heurteloupe és Fournier, azaz főleg francia szerzőkre hivatkozik. Leroy d'Etoille a „lithotripsia”, Civiale viszont a „lithotritia” terminus technikust használta. A legjobb műszereket Heurteloupe szerkesztette, de szerzőnk hivatkozik az arab Abul-Kaszim kötőrő módszerére, fémkatétereket pedig a pompeii ásatásoknál is találtak. A kötörés lehet „kivájással”, „elreszeléssel” és „öszvemorzsolással”. A lithotripsia első klinikai fellendülése mégis Balassa János professzor nevéhez és iskolájához köthető, ahogy azt Perjés Gábor 'Az urológia fejlődése a XIX–XX. század fordulóján' című tanulmányában kifejti.⁶⁹ Réczey disszertációja után éppen két évtizeddel, az 1857-től megjelenő Orvosi Hetilap legelső számában szinte „vezércikként” jelent meg Balassa tanárnak 'A húgykövekről hazánkban' című, három részes sorozata, méghozzá amerikai felkérésre. Híres kémikusunk, Nendtvich Károly ekkor látogatta meg a Louis-ville városi Medical College-t, s annak igazgatója kérte a magyarországi kimutatásokat. Balassa már ekkor tudott Bilharz tanárnak az egyiptomi kutatásairól. Egyik változat szerint a róla elnevezett nilusi féreg volna az oka a hólyagkövek ottani gyakoriságának. Nyomait a múmiákban is megtalálták. Balassa kimutatásai szerint nálunk inkább a szegény néprétegekben fordul elő, elsősorban oxálsavas, húgykősavas és

⁶⁵ Schoepf-Merei, August: Dissertatio inaug. de ischiuria. pavia, 1832.

⁶⁶ Szinnyei József: Magyar írók élete és művei. 5. köt. Bp., 1897. Hornyánszky. p. 207.

⁶⁷ Ivanchich Vcitor: A kőmorzsolásról. Ford.: Korotnai Árpád. Bp., 1893. MOKT.

⁶⁸ Réczey Imre, id.: A húdhólyagkőmorzsolás. Pest, 1837.

⁶⁹ Perjés Gábor: Az urológia fejlődése a XIX–XX. század fordulóján. = Orvosi Hetilap 116 (1975) No. 32. pp. 1889–1892.

kevert formában. Statisztikáiból kiderül, hogy mind a kőmorzsolásnál, mind a hólyagmetszésnél kb. 10%-os a mortalitás. Az arányokat akkor még másképp ítélték meg. Sikeresen zárta a hólyaghüvelysipolyt, foglalkozott a húgycsőszűkület kórtanával, annak bougie-val történő tágításával, ahogy az összegyűjtött műveiben megtalálhatók.⁷⁰

Balassa tanítványa és tanszéki utóda Kovács József (1832–1897), 1868-tól 1883-ig többször írt az Orvosi Hetilapban „a hólyaghüvelysipoly” zárásáról, a „húgyvezér” (ureter) képzéséről, a húgykövekről, majd 1883-tól „átpártolt” a konkurens Gyógyászathoz, ahol főleg a saját műtéti módszereit ismertette. Aztán 1887-től, midőn e lapnak tulajdonosa lett, egy évfolyamba összesen harminckét közleményt írt folytatásokban a saját kőműtéteiről és eseteiről. Főleg Civiale, Herteuloup és Balassa munkásságát méltatta. Ő elsősorban a gátmetszést részesítette előnyben, a szeméremcsont fölötti metszéssel (sectio alta) szemben, arra hivatkozva, hogy a vizelet általában steril és nem fertőzi be a sebet. A hólyagot ún. „szűcsöltéssel” zárta. Munkatársai szerint gyorsan és megbízhatóan operált, az véle való állandó vita a nehéz alaptermészetéből adódott. Mérföldkövet jelentett a diagnosztikában 1879., amikor a német Nitze professzor a bécsi Leiter műszerésszel és Benecke optikussal együtt megszerkesztették a cystoscopot. Ennek használatával Kovács professzornál még nem találkozunk.

Antal Géának az 1888-ban megjelent kitűnő könyvében viszont igen, amely részletesen foglalkozik a hólyagtükrözéssel.⁷¹ Szerzőnk Haken, Grünfeld és Redel nevét is említi, ezek kevésbé ismertek a mai olvasó előtt. Antal Géza személye azért is fontos, mert őt habilitálták 1876-ban elsőként magántanárrá az urológia tárgyköréből, „ivarszervek sebészi bántalmai” címmel. Majd 1883-ban rk. tanári titulust nyer, 1884-től a Szent Rókus Kórház III. fiókkórházában 20 ágyas osztályt kapott, ilyen minőségben a legelső Magyarországon. Sajnos igen fiatalon, 1889-ben hunyt el, előtte azonban megjelent a már említett műve. Ő volt az első, mai értelemben vett hazai urológusunk. Az osztályhoz saját műtőt is kapott, szükség esetén nőbetegeket a gynaekológiai részen is elhelyezhetett.

Könyve első részének hét előadásában tárgyalja a húgycső, a második fejezet kilenc előadásában pedig a hólyag bántalmait. A kőmorzsolástól az idegen testeken át a különböző daganatokig. Az utolsó előadásban ismerteti a prosztatata-megnagyobbodást. A vizelet mechanikus akadályának ezen elhárítása akkor még nem volt megoldott. Csak a húgycsövön bevezetett ún. „harapókészülékkel”, vagy a Bottini-féle „galvanocausticus kacs” segítségével. A leginkább elfogadott a Thompson-féle digitális exploráció a gáton ejtett nyíláson keresztül, ám ezt Antal csak elméleti lehetőségként ismerte. Nem fogadja el Klebs azon állítását, hogy a hólyag karcinómája mindig a prosztatából indul ki. Bizonyára nagy szerepe van a gyulladásoknak, noha gyakoribb a kötőszöveti, mint a laphámrák. Azt írja, „magam 1885-ben carcinoma miatt végeztem hólyagcsonkolást gyógyulással”. Magyarországon először. A könyvben található szép ábrával

⁷⁰ Balassa János: Összegyűjtött kisebb művei. Szerk.: Janny Gyula. Bp., 1875. MOKT.

⁷¹ Antal Géza: A húgyszervi bántalmak sebészi kór- és gyógytana. Bp., 1888. MOKT.

illusztrálja.

Nevéhez fűződik a cystophotographia bevezetése is. A vizeletvizsgálatot a kassai születésű, Bécsben dolgozó Ultzmann Róbert laboratóriumi módszere szerint végezte, akinek egyik munkáját Széll Lajos fordította magyarra és 1875-ben jelent meg a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat gondozásában.⁷² Főorvosi utóda az a Farkas László lett, akiről a Farkas-fecskendőt elnevezték. Balogh Ferenc urológia-történeti eszmefuttatása szerint „Korányi Sándor 1897-ben fejlesztette ki a krioszkopiát”,⁷³ ám a korabeli dokumentumok szerint ez évekkel korábbra tehető. Babics Antal szerint 1893-tól kezdte felismerni a vér- és vizelet fagyáspontcsökkenésének vesediagnosztikai jelentőségét,⁷⁴ még édesapja intézetében, miután „az idegrendszer kór- és gyógytana” tárgyköréből magántanárrá habilitáltak. Érdekes párhuzam, hogy Illyés Géza ugyanekkor végzett és került a Kétli (Kétly) Károly⁷⁵ vezette II. sz. Belgyógyászati Klinikára. Az első vesepatológiai közleménye a Magyar Orvosi Archivum 1894. évi kötetében jelent meg, a címe 'Vizsgálatok a vizeletválasztó rendszer működésére vonatkozólag ép- és kóros viszonyok között'. A jövő kitűnő belgyógyásza hét pontban, matematikai képletekkel illusztrálva foglalta össze eredményeit; a vizelet fagyáspontjának változását a vesebajok diagnosztikájában. Ezzel a kérdéssel először a szerző szerint a német Dresser foglalkozott, de a pontos módszert Korányi dolgozta ki.

Ezért meglepő, hogy Antal Géza egyik tanítványa: Novotny Lajos 'A húgyszervek betegségeinek felismerése' című, 1895-ös kiadású könyvében a krioszkópia fejezetnél nem említi Korányi nevét.⁷⁶ Erre elfogadható magyarázatot nem tudunk adni. Pedig a könyv gyakorló orvosok és orvostanhallgatók számára készült és jól mutatja be az Antal Géza műve óta eltelt hét esztendőnek az urológiai fejlődését, az endoszkópia tökéletesítését. Nitze után olyan neveket említ, mint a német Fürstenheim és az orosz Tarnovszky. Bemutatja az Antal Géza-féle aero-endoszkópot, amelynek segítségével „a húgycső a bulbusig áttekinthető”. Továbbá a Feleki (Feleky) Hugó-féle⁷⁷ optikai lencserendszert, a vizeletvizsgálat „három poharas módszerét”.⁷⁸ Ezt a felemás helyzetet érezhette Korányi is, mert 1896-ban kiadta 'Az állati folyadékok osmosis-nyomásának élettani viszonyaira és kóros eltéréseire vonatkozó vizsgálatok' címmel,⁷⁹ amelyben kihangsúlyozza „a betegvizsgálat egy új módszerének alapvonalait”. A bőséges irodalmi hivatkozásból is kiderül, hogy a legelső

⁷² Ultzmann Róbert: Utmutatás a húgyvizsgálatra, különös tekintettel a húgykészülékek bántalmaira. Ford.: Széll Lajos. Bp., 1875. MOKT.

⁷³ Balogh Ferenc: A magyar urológia fejlődése a két világháború között. = Orvostörténeti Közlemények 101 (1983) pp. 71–81.

⁷⁴ Babics Antal: Illyés Géza. Bp., 1972. MTA. p. 13.

⁷⁵ Kétli Károly 1913-ban nemesi címet kapott, csurgói előnévvel, nevét ettől kezdve többnyire „Kétly”-nek írta.

⁷⁶ Novotny Lajos: A húgyszervek betegségeinek felismerése. Bp., 1895. Dobrowsky–Franke.

⁷⁷ Feleki Hugó 1910-ben nemesi címet kapott, lovasberényi előnévvel, ettől kezdve nevét többnyire „Feleky”-nek írta.

⁷⁸ Lásd részletesebben: Vértes László: Feleky Hugó urológus. Bp., 1998. INKO.

⁷⁹ Korányi Sándor: Az állati folyadékok élettani viszonyaira és kóros eltéréseire vonatkozó vizsgálatok. Bp., 1896. Pallas.

krioszkópiai tárgyú munkája a Magyar Orvosi Archívum említett évfolyamában jelent meg. Ha már a Magyar Orvosi Archívum 1894. évi köteténél tartunk, a Korányi Sándoré mellett megjelent Feleki (Feleky) Hugónak a 'Vizsgálatok a nagyító húgycsőtükrömmel (megaloskop urethrale)' című közleménye. Húgycsőtükrére Novotny Lajos is utal. Az endoszkópia és a húgycsőbántalom mindvégig érdeklődése homlokterében maradt, elképzelhetjük, mekkora gond lehetett az antibiotikumok előtti korban.⁸⁰ Német nyelvterülete pedig Hamburger prof. írta 1886-ban.⁸¹ Az 'Éhezés befolyása a vizelet fagypontjára és konyhasótartalmára' vonatkozó dolgozata az Orvosi Hetilap 1894. évfolyamában jelent meg.

Ezek után aztán végképp nem világos, hogy a Bókay Árpád⁸² – Kétli (Kétly) Károly – Korányi Frigyes trió szerkesztésében megjelent hatkötetes nagy belgyógyászati szintézis 1899-es kiadású ötödik kötetében a krioszkópiáról miért nem Korányi Sándor ír, hanem a biokémikus Plósz Pál professzor, a magyar szerző nevének említése nélkül.⁸³ Pedig a nefrológia patológiai részét Korányi Sándor ismertette. Korányi Sándor első munkáival egyidős Feleki (Feleky) Hugónak 'Az ivar- és húgyszervek blenorrhoeás megbetegedéseinek és az ezekhez csatlakozó bántalmak kór- és gyógytana', barokkosan cirkalmas című könyve. Szerzője Antal Géza után másodikként 1898-ban szerzett magántanári habilitációt az urológiai tárgyköréből. Majd kinevezést nyert a Szövetség Utcai Poliklinika főorvosává. Ő lett a Budapesti Kir. Orvosegyesület Dermatológiai és Urológiai Szakosztályának első elnöke. Mivel a két korszak akkor még nem különült el egymástól. Az 1900. esztendő nemcsak a naptárban, de az urológiában is korforduló.

A 20. század első évtizede

1900-ban jelent meg a fiatal Illyés Gézának egy francia folyóiratban 'Az ureter-catheterezés a vesediagnosztika egy pár újabb módszerének szolgálatában' című tanulmánya. Ekkor a Dollinger Gyula vezette II. sz. Sebészeti Klinika műtőnövendéke.

Az I. Sebészeti Klinikát Réczey Imre professzor vezette, az első magyar nyelvű „kőmorzsoló” munka szerzőjének a fia. Ezt a beavatkozást „családi alapon” végezte, ahogy azt az 1900-ban megjelent munkája tanúsítja.⁸⁴ Ő már a Beniquet-féle lithotriptort alkalmazta, amely csavar segítségével morzsolta szét a követ, majd a törmeléket egy szivattyú segítségével a katéteren át

⁸⁰ Feleki Hugó: Az ivar- és húgyszervek blenorrhoeás megbetegedéseinek és az ezekhez csatlakozó bántalmak kór- és gyógytana. Bp., 1894. Singer–Wolfner.

⁸¹ Hamburger, L.: Über die durch Salz- und Rohrzuckerlösungen bewirten Veränderungen der Blutkörperchen. = Archiv f. Anat. und Phys. 1886. p. 476.

⁸² Bókai Árpád 1896-ban nemesi címet kapott, ettől kezdve nevét „Bókay”-nak írta, egyes helyeken „bókai Bókay”-nak.

⁸³ Bókay Árpád – Kétli Károly – Korányi Frigyes: A belgyógyászat kézikönyve. 5. köt. Bp., 1899. Stampfel.

⁸⁴ Réczey Imre, ifj.: Jegyzetek az általános sebészetből és a klinikai sebészet köréből. – – tanár úrnak 1898. évben tartott előadásai nyomán és engedélyével írta Balás Dezső szig. orvos. Bp., 1900. Mai Henrik. 257 p.

eltávolította. Műtéteknél a sectio alta-t preferálta, noha mai szemmel elképesztően magas volt a mortalitás. Az angol Fergusson tanára pl. 11%, míg a Kovács Józsefé „csak” 8,3%. A perineális beavatkozásnál valamivel jobb volt a helyzet, de így csak apróbb köveket sikerült kioperálni.⁸⁵ Közismert, hogy a Tauffer-klinikán egy nőgyógyászati műtétnél megsérült az egyik ureter. Ez a „baleset” adta az ötletet a vesék működésének külön vizsgálatára, majd az endoszkópia fejlődésével ezt a katéterezés is lehetővé tette.

Közben a röntgensugár felfedezésével szintén új fejezet nyílt a vesediagnosztikában. 1901-ben jelent meg Illyés Géának 'Az ureterezés és a radiographia', továbbá 'A vese hígítóképességéről a functionalis diagnosztikai szolgálatában' című cikke, ugyancsak az Orvosi Hetilap hasábjain. Ez utóbbiban már egyértelműen fogalmaz: „Pontos vizsgálati módszer a vér és vizelet fagypontsüllyedésének meghatározása, az úgynevezett cryoszkópia, melyet Korányi tanár tanulmányai alapján ismerünk. Mikor a vérből a vese a vizeletet kiválasztja, hatalmas osmosis nyomáskülönbséget hoz létre a két folyadék között, vagyis a molekuláris koncentráció az egyikben nagyobb, a másikban kisebb lesz, melyet számokban is kifejezhetünk úgy, hogy a két folyadék fagypontját megállapítjuk.” Vagyis a hazai krioszópia Korányit megillető prioritását nem a belgyógyászok, hanem az urológus-sebész Illyés Géza rögzítette írásban először,⁸⁶ aki 'Az uretercatheterezés és radiographia' c. dolgozatát előbb a Magyar orvosok és természetvizsgálók 1901. augusztus 20–24-én Bártfán tartott vándorgyűlésén adta elő. E tárgykörből – ahogy írja – eddig csak Chicagóban és Németországban jelent meg egy-egy közlemény. A Hetilapban megjelent két Rtg-felvétel szépen mutatja a vesében lévő követ, amelyet Dollinger professzor sikeresen távolított el. A sebészeti urológia bölcsője tehát a Dollinger-klinikán ringott. (A képeket korábban a Budapesti Kir. Orvosegyesület évi rendes ülésén is bemutatta.) Ahogy Babics Antal írja: „itt vetette fel először a világon azt az elképzelést, hogy a vese üregrendszerét esetleg az uretercatheteren át befecskendezett bismuthum subnitricum szuszpenzióval láthatóvá lehetne tenni”. Ezt annak idején P. A. Narrath professzor is megerősítette.

A 'Sebészeti módszerek és klinikai kimutatás' 1901-ben kiadott első kötetének lenyűgöző a szerzői névsora. Illyés mellett a nagy sebész triász: Manninger Vilmos–Pólya Jenő–Winternitz Arnold, akik később elkerültek a Dollinger-klinika kötelékéből. Veseműtétek, hólyag, hímvessző és prosztataműtétek, here, mellékhere, ondózsínór. Külön a haematuria, a tbc., a bubo inguinalis. A vesemegbetegedések kórismézénél legtöbb esetünkben a Korányi-féle fagyasztási eljárást vizsgáltuk, mert ez valamennyi között a legegyszerűbb, legkönnyebben kivihető és a legpontosabb eredményeket adja. Az összefoglalás szépen áttekinthető, hű képet ad az urológia önállósulásának kezdetéről. Bizonyítva, hogy ez elsősorban Illyés Géza nevéhez kötődik.

⁸⁵ 1899-ben jelent meg az Orvosi Hetilap hasábjain 'A cystoscop alkalmazásának jelen állásáról a sebészetben' című közleménye.

⁸⁶ Illyés Géza: Az urether-catheterezés vesediagnosztikai egy pár módszerének szolgálatában. = Orvosi Hetilap 45 (1901) pp. 531–534.

A következő évben megjelent 'A húgyivarszervek sebészi bántalmai' c. füzet, 1900–1905 között ő vezette az I. sz. Sebészeti Klinika urológiai ambulanciáját. 1904-ben „a sebészeti urológia, különös tekintettel a vizsgálati módszerekre” tárgyköréből magántanárrá minősítették. Az ő habilitációjában szerepel először az „urológia” megjelölés, így pro forma is a magyar urológia első önálló, tudományos képviselője. A Dollinger Gyula szerkesztette 'Sebészeti módszerek és klinikai kimutatás' II. és III. kötetében⁸⁷ már Illyés Géza az urológia szerkesztője és az egyik szerzője. Témaköre volt 'A hasfalak sebészi bántalmai', sérülésektől a sérveken át a daganatok műtéti megoldásáig, majd 'A húgyivarszervek sebészi bántalmai', illetve a gyulladások, a sipolyok és tályogok, amelyek azért nem számítanak sebészetieknek. Közben a mellékvesékről szólót Zimmermann tanársegéd szerezte, de a többi Illyés. A prosztatata-fejezetben 28 esetbemutatás, prosztatata-eltávolítás Bottini-módszerrel, vagy Walcher-féle epicystotomia útján. A harmadik kötetben már „csak” az urológiai részt bízták rá. Tárgyalási beosztása sorrendben a következő: 1. A vese betegségei, 2. Az urachus betegségei, 3. A hólyag, hímvessző, húgycső és dűlmirigy betegségei, 4. A herezacskó, burkok, here, mellékhere és az ondózsínór betegségei, és itt ismét nemcsak a sebészi, hanem az egyéb bántalmakról is szó van.

A Szent János Kórházban is volt egy osztály, Bakó Sándor vezetésével, de az főleg venerológiai betegeket látott el. A Szent Rókus Kórház Urológiai és bujakóros osztályát 115 ágygal Farkas László főorvos vezette az 1913-ban bekövetkezett nyugdíjazásáig.

Az Orvosi Hetilaphoz tudományos mellékletek is tartoztak. Ilyen Illyés Gézának 'A belgyógyászati vesemegbetegedések sebészeti kezeléséről' c. műve, amely az özv. Gárdos Jánosné-féle alapítványból jutalmazott pályamunkaként jelent meg. A nagyméretű, 27 oldalon tárgyalt összefoglaló a kor vesepatológiájának áttekintése. Amelyből aztán kiderül, hogy a szerző nemcsak a műtőasztal mellett mozgott otthonosan. Meglepőek az állatkísérletei. Végzett Ascoli-féle nefrektomiát nyulaknál, az abból nyert „nephrolysin” segítségével idézett elő albuminuriát, amelyből aztán az állat általában meggyógyult. Az ilyen formátumú dolgozataival méltán számított Korányi Sándor partnerének. Majd 1905-től kinevezték a Poliklinika urológus főorvosává. Írt a

⁸⁷ Illyés az I–IV. köt. munkálataiban vett részt:

I. köt.: Sebészeti módszerek. Bemutatva a budapesti m. kir. tudomány-egyetemi I-ső számú sebészeti klinikájának 1897/99. és 1899/1900. évi beteganyagán. Szerk.: Dollinger Gyula. Mesterük vezetésével és közreműködésével írták: Illyés Géza, Kaczvinszky János, Zimmermann Károly, Holzwarth Jenő, Kopits Jenő, Manninger Vilmos, Piaum József, Pólya Jenő, Rác István, Vinternitz M. Arnold. Bp., 1901.

II. köt.: Sebészeti módszerek. Az 1900/901. 1901/903. és 1902/1903. évi beteganyagáról. Szerk.: Dollinger Gyula. Mesterük vezetésével és közreműködésével írták: Illyés Géza, Zimmermann Károly, Gerő Leó, Holzwarth Jenő, Milkó Vilmos, Navratil Dezső. Bp., 1903.

III. köt.: Sebészeti módszerek. „A Bpesti kir. magy. tudomány-egyetem I. számú sebészeti klinikájának évkönyve, az 1903/1904. tanítási évről” címmel. Szerk.: Dollinger Gyula. Írták: Zimmermann Károly, Holzwarth Jenő, Illyés Géza, Gergő Imre, Mihalkovics Elemér, Navratil Dezső, Paléta Viktor, Paunz Sándor, Remenár Elek, Steiner Pál. Bp., 1904.

IV. köt.: Sebészeti módszerek. Az 1904/1905. tanítási évről. Szerk.: Dollinger Gyula. Írták: Zimmermann Károly, Holzwarth Jenő, Illyés Géza, Gergő Imre, Mihalkovics Elemér, Navratil Dezső, Paléta Viktor, Remennár Elek, Steiner Pál, Szily Pál, Gellért Elemér, Lobmayer Géza. Bp., 1905.

hipernefromáról és a róla elnevezett segédmetszésről, amely jól megközelíthetővé tette a nagyobb méretű vesetumorokat. A kor nagy problémája volt a vese-tbc, ezzel szintén nagyon sokat foglalkozott. Kihangsúlyozta annak népbetegség jellegét. A külföldi megbecsülések sem maradtak el. A Francia Akadémia 1908-ban, az Amerikai Urológus Sebésztársaság 1910-ben választotta tagjai sorába.

Nemzetközi Orvosi Kongresszus Budapesten 1909-ben

A 20. század hazai medicinájának talán legjelentősebb eseménye az 1909-ben Budapesten tartott XVI. Nemzetközi Orvosi Kongresszus, amelyre érdemes egy kissé részletesebben kitérni, mert nagy szerepet játszott az urológia elismerésében. Megnyitására augusztus 29-én került sor a Vigadó szecessziós épületének gyönyörű nagytermében. Az uralkodót József főherceg, a kormányt Apponyi Albert gróf, a kart Korányi Frigyes báró képviselte. Majd a főtitkári szerepet betöltő Grósz Emil professzor emelkedett szólásra, aki a rendezvény „menettermét” ismertette. Összesen 21 szakosztályba osztották be az előadásokat, s ugyanannyi kötetben jelentek meg az elhangzott szövegek. A beszámoló szerint külföldről 1995 résztvevő jött, hazulról megjelentek száma 1346, így összesen 3432-en képviselték a korszerű tudományt. Kétszer annyian, mint a legutóbb Lisszabonban. A legnépesebb küldöttség érthetően Németországból, illetve Franciaországból jött, de Ausztriát, Amerikát és Oroszországot szintén 200 fölötti személy reprezentálta.

Argentínától Uruguayig – ábécé sorrendben – 30 országból utaztak ide, még a szomszédos Romániából is, noha előtte az állítólagos diszkrimináció miatt bojkottal fenyegetőztek. Szerencsére győzött a józan ész, és Babeş professzorék megjelentek. A különböző küldöttségek nevében azóta történelmivé vált szaktekintélyek mondtak köszönetet. Elég a francia Landouzy, az olasz Baccelli, a japán bakteriológus Kitasato, a nagy angol belgyógyász W. Osler és a Semmelweis Ignácról kitűnő könyvet író brit William Sinclair, valamint a németalföldi kardiológus Wenkebach professzorokra utalnunk. Tiszteletbeli elnökök sorában található: Fourier, Waldeyer, Eiselsberg és Th. Kocher. A névsor önmaga helyett szól. A megnyitó nap délutánján leleplezték a Sándor téren Fodor Józsefnek a közadakozásból finanszírozott mellszobrát. Külön érdekesség volt, hogy a Nemzeti Múzeum dísztermében az eszperantista orvosok tartottak találkozót. Az addigi, majd későbbi Nobel-díjasok közül a következők jöttek el: Ch. Laveran, Th. Kocher, J. Bordet, K. Landsteiner, Bárány Róbert, Ch. Eijkman, J. von Wagner-Jauregg. Nem akármilyen lista.

Mind az össz-medicina, mind a szakág szempontjából azért érdemes vele foglalkozni, mert a 21-ből a 14. szekció kizárólag az urológiával foglalkozik, és Torday Ferenc szerkesztésében külön kötetben jelent meg. A szekcióban félszáz előadás hangzott el, főleg külföldiektől. A hazaiak közül természetesen Illyés Gézáé a főszerep, két német nyelvű előadása hangzott el, egyik a vesetbc-ről, a másik a vesekőben végzendő pyelotomiáról, Farkas László a hólyagsérülések műtéti ellátásáról

értekezett. A külföldiek közül olyan előadókról olvashatunk, mint a francia Loumeau, Luys és Tuffier, a német Kümmel és Lichtenstern, az angol Lewis vagy az olasz Giordano. Ez a szekció is előrevetítette az urológia tanszéki önállósulásának szükségességét, de sajnos ezt is, mint annyi mindent, késleltette a négy évig tartó első világháború.

Az Orvosi Hetilap 'Urológiai Szemle' melléklete

Ami a rendszeres publikálás önállósulását illeti, Illyés már 1908–1909-ben megjelentette az 'Urológiai Szemle' című mellékletet az Orvosi Hetilapnál, majd a szervezői-szerkesztői szerepet 1910-től Feleky Hugó vette át. A Budapest Orvosi Újság urológiai mellékletének első számában mindjárt ilyen írások láttak napvilágot, mint Alexander Béla tollából 'Az uréterkövekkel összetéveszthető medenczemeszesedésekről', Boros Ernőtől 'Az urológiai gyakorlat köréből', Feleky Hugótól 'Az orthocystoskopiáról', Remete Jenőtől a 'Hólyagpapilloma operált esete', Unterberg Hugótól a 'Nephroureteroektomiák veseureter-tuberculosisnál'. Feleky Hugó könyve, 'A húgycső betegségeinek uretroszkopiai kórjelzése és orvoslása' 1916-ban jelent meg⁸⁸ (1910-től nemességet kapott, ezért a nevét Feleky változatban írta!) Az 1917. évben adta ki Nékám Lajos venerológiai kormánybiztos 'A nemibetegségek gyógykezelése' című összeállítását, amelynek négy fejezetét Feleky magántanár, poliklinikai főorvos írta.

A másik fontos periodika, a *Budapesti Orvosi Újság* 1920-tól szerényebb méretben jelent meg, az urológiai rész felelőse változatlanul Feleky. A decemberi számban 'A férfi nemi funkcióinak zavarai ellen használatos therápiáról' értekezett. Hasonló hangnemben, mint a szexuális neuraszténia esetében, de itt már a pszicho- és organoterápia szintén hangsúlyt kap, egyik sem kizárólagos jelleggel.

A Budapesti Orvosi Újság a továbbiakban is hoz urológiai tárgyú írásokat. (pl. 1925. év 36. számában.) Ekkor hivatkozik először Feleky Hugó a nála fiatalabb Illyés Géza professzorra, aki szerint „a prostathypertrophia létrejöttében családi dispositio is szerepet játszik”. Az utókor kissé megborzad, milyen próbálkozások voltak akkor a megnagyobbodott dűlmirigy „elsorvasztására”.

Ilyenek: a röntgenbesugárzás, az elektrolízis, a kétoldali vasectomia és a kétoldali kasztráció jött szóba, „ha a daganatok terjedelme és elhelyeződése minden más terápia célravezetését kilátástalanná teszi”.

Az Urológiai Klinika megalakulása 1920-ban

Az Illyés-iskola jelentősége

Illyés 1914-ben egy. rk. tanári címet kapott, itt kezdett kialakulni a híres Illyés-iskola. A világháború alatt megfordult az olasz hadszíntéren, majd 1917-től ismét a Szent Rókus urológia élén található. Már betöltötte a 47. életévét. A Tanácsköztársaság alatt szerepet nem vállalt.

Bizarr idő az 1920-as esztendő, amely az országot a mélypontra sodorta. A régebbi kolozsvári és az új pozsonyi egyetem menekülni kényszerült, így a háborúvesztéssel járó gazdasági katasztrófában előbb a fővárosba összezsúfolódott intézetek elhelyezése volt a legfőbb gond, mégis a Tudományegyetem Orvosi Karán „a tanártestület az 1920. május 11-i kari ülésből kifolyólag felterjesztést tett, melyben Illyés Géza c. rk. tanárnak az urológia ny. r. tanárává való kinevezését, valamint azt javasolta, kerestessék meg a székesfőváros tanácsa arra nézve, hogy az Illyés vezetése alatt álló közkórház klinikai jelleggel ruháztassék fel. A szeptemberi kari ülésen Illyés Géza már mint az urológiának kinevezett ny. r. tanára jelent meg, melynek az általános sebészettől és venerológiától elkülönített művelését és tanítását az egyidejűleg meginduló tanévvel meg is kezdte.”⁸⁹

Az újonnan indult klinika első kiadványa az 'Urológiai jegyzetek', amelyet két kötetben Bajusz Mihály és ifj. Schulcz Ágost állított össze és 1921-ben adta ki a Szent István Társulat,⁹⁰ nagy hangsúlyt helyezve férfiaknál a katéter bevezetésére.

A későbbi utód, Babics Antal 1929-ben került az intézetébe. Illyés a következő esztendőben a mindennapi munka mellett megírta az első olyan hazai tankönyvet, amelynek címében az urológia szó már szerepel.⁹¹ Babics szerint „Magyar nyelvű tankönyvet írni nem volt könnyű és mindenképpen felelősségteljes vállalkozásnak tetszett”. Hosszú időre ellátta a magyar szakemberek igényét és „felvevőképességét”. Gördülékeny stílusa miatt ma is élvezetes olvasmány. A harmincas évek elején a Klinika vezetése mellett felügyelő tanára volt a Bakay Lajos-vezette II. sz. Sebészeti Klinikának, valamint magánrendelést folytatott a híres Pajor-szanatóriumban (Vas utca 17.), ahol 74 szobában 150 ágy fogadta a nyilván tehetősebb betegeket.

Szabad legyen itt lejegyezni egy, talán nem érdektelen személyes élményt, amely a kitűnő urológus operatőr nevéhez kötődik.

A hetvenes évek közepén Benedek István irányításával készítettünk egy orvoséletrajzi lexikont, amely soha nem jelent meg. Arra viszont jó volt, hogy a kor nagy öregjeivel (Issekutz, Haynal, Johan, Kettesy, Környey) a címszók ürügyén „elbeszélgessen” az orvostörténész. Issekutz akadémikus mesélte el a következőket: annak idején 1919-ben a két Bókay, a farmakológus Árpád és a gyermekgyógyász János szinte egyszerre lett kitéve prosztataműtétnek. Bókay Árpád professzort az akkor még ifjú sebész vője, Verebély Tibor operálta meg, akit éppen akkor neveztek ki Dollinger

⁸⁹ Illyés főbb kötetei: Az urológia tankönyve (Bp., 1906); Vesesebészet (Bp., 1909); A vesekőről (Bp., 1912), Tapasztalatok a vesesebészet köréből (Bp., 1913), Urologia (Bp., 1931), Surgical Urology (I–II. London, 1940.).

⁹⁰ Illyés Géza: Urológiai jegyzetek. 1–2. köt. Előadásai alapján összeáll.: Bajusz Mihály, Schultz Ágost. Bp., 1921–1923. Szent István Társulat.

⁹¹ Illyés Géza: Urologia gyakorló orvosok és orvostanhallgatók számára. Bp., 1931. MOKT.

Gyula utódjává, míg a gyermekgyógyászt Illyés Géza. A kórlapokat nem ismerjük, de Issekutz Béla szerint a két műtét kivitelezésének is volt szerepe abban, hogy az operáltak sorsa másképpen alakult. Ezt persze bizonyítani nem lehet, de Issekutz prof. akkor éppen a fővárosban tartózkodott és mindenről értesült. Persze írásban ilyesmit nem adott, miként a Sántha-ügyről is olyan bizalmas momentumokat mondott, amelyek egyik monográfiában sem szerepelnek. „Tudjuk, hogy a két Bókay műtétje fordított kimenetelű is lehetett volna, hiszen minden orvosi beavatkozásnak vannak bizonytalansági faktorai.” Ha mindez „csak mese”, akkor is jellemző a kor hangulatára és Illyés urológiai tekintélyének megítélésére.

Visszatérve a Klinikai életére, az 1934. évi kimutatás szerint a Szent Rókus Kórház urológiai befogadóképessége akkor 100 ágy volt, 8 betegszobában. A zsúfoltságra még inkább jellemző, hogy három külön szobában 6 ágy, az ötben viszont 94 volt, tehát majdnem 20 ágy, szobánként. Mai szemmel már „tömeglakás”. Az ápolott betegek száma 1238, az ápolási napoké 30.229 volt. Mindezeket a következő személyek látták el: Illyés Géza professzor, Minder Gyula magántanár, mint első tanársegéd, a második tanársegéd Melly Béla, az ún. C. tanársegédek: Hermann János laboratórium-vezető, Huth Tivadar, Sas Loránd, Török Sándor. Díjas gyakornokok: Lenhof Antal és Steller László. Az ápolónők száma 17 és egyetlen takarítónő. Bizony, heriokus munkát végezhettek, mert Illyés professzornál mást nem is lehetett.

Az Urológiai Klinika alapításának 15. évfordulójára Illyés és tanítványai szép kötetet állítottak össze. Az iskolateremtő mesternek ugyanekkor (1935) jelent meg az Orvosképzés-ben magyar és német nyelven 'Az urológia tanításáról' szóló értekezése. Ebben a termékeny évben látott napvilágot az Orvosi Hetilap hasábjain a 'Vese-hólyag és prosztaták esetén tapasztalt eredmények' és az 'Egyes hólyagműtétek gáti drainezéséről' írott tanulmánya. Ez utóbbi 'Perineal drainage for certain bladder operations' címmel a Brit. J. Urology oldalain is megjelent.

Egyre markánsabban mutatkozott meg az urológia önállósága. Az 1935-ös esztendő folyamán változott az egészségügyi vezetés. A Belügyminisztériumhoz tartozó Közegészségügyi Csoport irányítását Scholtz Kornél államtitkártól az igen ambiciózus Johan Béla vette át, és döntés született az urológiai klinikának az Orvostudományi Egyetem területén való elhelyezéséről. Az egykori belklinikát 1936-ban építették át a korszerű követelményeknek megfelelően. Illyés Géza professzort pedig a Magyar Tudományos Akadémia a levelező tagjai sorába választotta. Ún. kis szakmát nálunk, Magyarországon ezzel megtiszteltetés ért.

Illyés professzort 1936-ban az MTA levelező, 1943-ban rendes tagjai sorába választotta. A legnagyobb megbecsülése egy ún. kissozmának.

Babics szerint egy Lieberthal nevű chicagói orvos több mint két évet töltött el az urológiai klinikán, és hálából lefordította Illyés professzornak az 'Urológia' c. tankönyvét, majd a kéziratát megküldte a szerzőnek, aki kapcsolatba lépett a londoni Constable kiadóval. A címlap alján ez a kiadó

szerepel a közös megegyezés alapján, de a szép kiállítású munka a Stephaneum Nyomdában készült. Az 1940 őszére elkészült kettő kötetet egyrészt már csak Olaszországon keresztül lehetett volna Angliába juttatni, ha a hajót a Földközi-tengeren el nem süllyeszti. Sajnos, ez a szép munka nem tölthette be azt a szerepet, amelyet neki szántak.⁹² Habent sua fata libelli. Írója közben betöltötte a 70. életévét, de még egy pótévet kapott. Az utódlásnál két személy jöhetett számításba: a közben magántanárságot nyert igen ambíciózus Babics Antal, valamint Minder Gyula. 'Az urológiai megbetegedésekben szerzett újabb tapasztalataink' c. könyve 1941-ben jelent meg, szeretett mesterének, Illyés Gézának ajánlva. Ekkor már c. rk. tanár minőségben. A könyv néhány fejezetét munkatársai írták. Gombkötő Béla debreceni sebész Minder osztályán sajtótította el az urológiát, a 'Prostatályogok' és a 'Refluxus vesicorenalis' című közleménye ekkor jelent meg. Illyés professzor 1941. elején adta be az Országos Közegészségügyi Tanácsnak az urológiai osztályok létesítéséről szóló előterjesztését. Ez találkozott Johan Béla államtitkár elképzelésével.

Illyés professzor 1949-ben az újjáalakult Magyar Tudományos Akadémia orvosi osztályának első elnöke lett. Közel a 80. életévéhez.

Illyés utóda az a 1920-ban diplomázott Minder Gyula lett, aki korábban Rihmer örökségét vette át a Szent János Kórházban 1936-ban (akkor 41 esztendő volt), s a Kórház urológiai osztályát 1942-ig ő vezette. Minder 1931-ben az „Urologia, különös tekintettel a gonorrhoeára” tárgyköréből habilitált és mindenképpen Illyés-tanítványnak tekinthetjük. Mind szakteljesítménye, mind „szakmai rangidős” volta alkalmassá tette arra, hogy Illyés nyugdíjazása után ő vegye át a Mester tanszékét. Ez be is következett.

Foglalkozott pyeloscopiával, komplementkötési reakciókkal, a hólyagdaganatok elektrokoagulációjával. Később elsősorban a kemoterápia (Urotropin, Vestin, szulfonamidok) és a cryptorchismus hormonterápia állt kutatásai középpontjában.

Tanítványai közül kiemelendő Noszkay Aurél, aki pályafutását Debrecenben kezdte, majd Minder tanszéki kinevezése után az örökébe lépett és töltötte be e posztot az 1974-ben történt nyugdíjba vonulásáig. Az 1987-ben bekövetkezett haláláig a hazai urológia meghatározó személyisége maradt.

Minder Gyula szerkesztette az 1938-ban megindult 'Magyar Urológia' című szaklapot, amelynek utolsó száma (Balogh Ferenc adatától eltérően) 1944 nyarán jelent meg. Minder időközben átkerült az Urológiai Klinikára, ahol az igazgatói tisztséget 1942 októberétől 1944 decemberéig töltötte be, majd Svájcban telepedett le (felesége svájci származású volt, így kettős állampolgársággal rendelkezett). Távozása után az Illyés-klinika megbízott vezetője 1945-ben Huth Tivadar volt,⁹³ 1946. február 1-jén nevezték ki a Klinika vezetőjévé Babics Antalt. Huth ezt követően 1948-ig Babics

⁹² Illyés, G.: Surgical Urology. 1–2. London – Bp., 1940. Constable – Stephaneum.

⁹³ Balogh Ferenc: Küzdelmes, szép élet. Bp., 1998. KÖZDOK. p. 96.

helyettese volt, majd kinevezték Pécsre.

Urológia más intézményekben

Az *Új Szent János Közkórház* (Hieronymi út 1.) urológiai sebészeti részlegét Rihmer Béla vezette, az ágylétszám eggyel több volt, mint a Klinikáé. Az adjunktus Noszkay Aurél. (Érdekes, hogy az „adjunktus” megjelölést a Klinikán nem találjuk.)

A másik hazai urológiai iskolának tehát a Szent János Kórházban működőket tekinthetjük. Megalapítója Rihmer Béla, aki 1913-ban került az osztály élére. Magántanárrá 1911-ben habilitálták a „Húgy- és ivarszervek sebészete” tárgyköréből. A kortársai és az utókor szerint, jelesül Balogh Ferenc szerint „Az osztály átvételekor nagy tudományos és gyakorlati tapasztalattal rendelkezett. Egyes szakkérdésekben (descendáló pyelonephritis, vesetbc és vesedaganatok korai diagnózisa, sphinctersclerosisnál végzett érzékelés, transperitonealis behatolás, stb.) tudományos és klinikai állásfoglalása még ma is helytálló.”

Balogh Ferenc az 1984-ben írt cikkében az Illyés-tanítványok népes táborából 54 személyt sorol fel, amelyek közül többen: Minder Gyula, Huth Tivadar, Babics Antal és Balogh Ferenc tanszékvezetők lettek, nephrológus Hetényi Géza viszont a Korányi Sándor – Illyés Géza kettős munkásságának egyik legkiválóbb folytatója. Adler-Rácz Antal a helyi érzéstelenítés és a gyermekurologia, Dózsa Jenő az operatív urológia terén ért el figyelemre méltó eredményeket. Sokat foglalkozott az urológia és nőgyógyászat határterületén lévő kórképekkel, a 'Zeitschrift für Urologische Chirurgie' igen gyakori szerzője. Ne feledjük, hogy egyik szerkesztője a magyar származású Lichtenberg Sándor berlini professzor, akinek intézetében szinte minden hazai urológus megfordult.

Rihmer Béla a Szent János Kórház urológiai osztályát 1913–1936 között vezette, aki Balogh Ferenc szerint „modern, aktív sebészeti felfogású iskolát teremtett”. Tanítványai: Dózsa Jenő, Sirovicza Mihály, Hegedűs Károly, Noszkay Aurél, Bochkor Béla, Kátai Pál István. A legismertebb és legkiválóbb közülük kétségtelenül Noszkay Aurél, aki nálunk „bevezette a perinealis prostatectomiát, tovább eredményesen végezte a Coffey-műtétet”. A magyar származású Lichtenberg és F. Voelcker szerkesztésében megjelenő 'Zeitschrift für Urologische Chirurgie' című szaklap szerkesztőségi tagja Illyés Géza, lapjain találkozunk mind az urológiai klinika, mind a Rihmer-iskola legjobbainak a nevével. Ezek szerint Dózsa Jenő a huszas évek végéig még az Illyés-klinika tagja, 1931-ben a „nőgyógyászati urológia” tárgyköréből magántanárrá habilitálták és kinevezést nyert a gróf Apponyi Albert Poliklinika urológiai osztályának élére. Az ágyszám kevés volt, de annál több a járóbeteg.

Dózsa Jenővel egyidőben lett magántanár Minder Gyula is, az „Urologia, különös tekintettel a gonorrhoeára” témakörben. Ezt a minősítést megkapta már 1916-ban Unterberg Hugó, 1920-ban Mező Béla, így akár vidéken is lehetett volna a korszakát önállósítani, de az ún. „tárgyi feltételek” még hiányoztak.

Az 1913-as esztendő fontos dátum a magyar urológia történetében. Ekkor nyugdíjazták a *Szent Rókus Kórházban* Farkas Lászlót, a helyére Haberern J. Pál került és új 91 ágyas urológiai osztályt létesítettek, amelynek élére Illyés Géza nyer kinevezést. Ugyanezen évben jelent meg a 'Tapasztalatok a vesesebészet köréből' című könyve is a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával.⁹⁴ Hét színes és tizenkét szürke tábla illusztrálja a remekül megszerkesztett és könnyed stílusban megírt könyvet.

A Szabolcs utcai *Zsidókórház* Urológiai fiókját Faragó Zsigmond vezette. A mindössze 20 ágyhoz az egyetlen orvos Scheibel Pál volt.

A M. Kir. Budapesti 8. sz. Honvéd- és Közrendészeti *Helyőrségi Kórháznak* (Hungária körút 42–48.) Bőrgyógyászat–urologia részlege volt 90 ágyon, Boltresz Ferenc vezetésével. A vidéki egyetemeken a sebészek látták el az urológiai betegeket.⁹⁵

Az *Országos Társadalombiztosító Intézet Központi Kórháza* (Uzsoki utca 29–35.) 25 ágyas urológiai részleggel rendelkezett, élén Borza Jenő főorvos; a *MÁV Kórház* 23 ágyas részlegét Boross Jenő vezette, az *Irgalmasrend* ny. jell. Kórház urológiai sebészetét Stossmann Rudolf; mindezeket Babics professzor is felsorolta Illyés-könyvében.⁹⁶ Osztálya volt 1934-ben a *Vöröskereszt Erzsébet Kórháznak* (Győri út 17.), 58 ágyal, élén Borza Jenő főorvos.

A Chevra Kadisa amerikai úti *Szeretetkórházának* volt az igazgatója, urológus főorvosa és a Magyar Urológiai Társaság első titkára Farkas Ignác, aki a transurethralis resekción hazai alkalmazásának az úttörője volt. Tanítványai: Lengyel Imre, Zádor László, Hollerstein István, Róth (Palócz) István. Mező Béla, mint az István Kórház sebészeti osztályának főorvosa, a Mező-Boari-féle hólyagplasztikával szerzett jó nevet. Németországból a fajelmélet térhódításával sajnos Lichtenberg Sándornak távozni kellett, Mexikóban telepedett le és 1952-ben hunyt el. Az általa indított szaklapnak a címét is megváltoztatták, így lett 'Zeitschrift für Urologische Chirurgie und Gynäkologie', amelynek névmutatójában a harmincas évek végén főleg Dózsa Jenő és Babics Antal nevét olvashatjuk. Dózsa tanárnak igen megfelelt az új cím, mert fő területe a nőgyógyászati urológia volt.

A *Poliklinika*, vagyis az *Apponyi Klinika* mindössze 5 ágyának a kitűnő Dózsa Jenő volt a főorvosa (ma Szövetség u.). Volt még Sebészet-urologia osztálya a *Park Szanatóriumnak* (Aréna út

⁹⁴ Illyés Géza: *Tapasztalatok a vesesebészet köréből*. Bp., 1913. Franklin.

⁹⁵ Lásd: *Magyarország gyógyintézeteinek évkönyve 1934*. Bp., 1934.

⁹⁶ Babics Antal: *Illyés Géza*. Bp., 1972. Akadémiai. 191 p. (A múlt magyar tudósai)

84/b.), a Charité *Poliklinika* magánkórházának (Unterberg Hugó), a *Honsz* Gyógyintézetnek Bőr- és urológiai részlege, amelyet Hegedűs Miklós vezetett, a M. Kir. *Posta* Betegségi Biztosító Intézetnek, Sirovicza Mihály főorvos irányításával. Urológiai ambulancia pedig minden nagyobb kórházban működött.

Az *István Kórház*ban a sebészfőorvos Mező Béla képzett urológus volt, az önálló urológiai osztály 1945-től működött, első főorvosa az Illyés-tanítvány Melly Béla, őt követte a főorvosi székben Hencz László, utóda Wabrosch Géza lett, aki – mint említettük – Noszkay nyugdíjba vonulása után a Szent János Kórház főorvosa lett. Az *István Kórház*ban Frang Dezső követte, aki később a pécsi, majd a Semmelweis Egyetem Urológiai Klinikájának lett a vezetője, s az *István Kórház*ban utóda Csata Sándor lett.⁹⁷

A Magyar Urológiai Társaság megalakulása 1925-ben

Az első világháború nagyban akadályozta, de nem szakította meg a hazai urológia fejlődését. Mint említettük, Franciaország után *hazánkban alakult meg a világ második önálló Urológiai Klinikája*. Sajnos azonban ezt is beárnyékolta a trianoni békeszerződés. Amikor 1921-ben újjáalakították a Société International d'Urologie nevű nemzetközi urológiai társaságot, a tagjai sorába a vesztes országok (Németország, Ausztria, Magyarország) képviselőit nem vették fel. Nem egyedi eset volt ez, mert pl. az akkor szerveződött Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszusról ugyanilyen politikai megfontolásból maradtunk távol. Majd 1925-ben elérkezett az idő az önálló társaság megalakulására. A németek már 1907-ben saját „Gesellschaft” keretében működtek, amelyet 1920-ban ismét megindítottak, de ez eleve nem volt „nemzetközi” jellegű.

Nálunk 1925-ben vált időszerűvé az egyre erősödő szakmának az önálló társasággá történő tömörítése. Az egyesület első ülésére 1925. február 16-án került sor, megszavazták a tisztkart és a választmányi tagságot.⁹⁸ Az elnök adott volt Illyés Géza személyében, az alelnök Haberern Jonathán Pál, a titkár Farkas Ignác, a pénztáros Boross Ernő, az ellenőr: Szabó Incze. Választmányi tagok: Alapy Henrik, Feleky Hugó, Mező Béla, Ráskai Dezső, Rihmer Béla és Unterberg Hugó. Póttagok: Boytha Lajos András és Remete Jenő. Tiszteletbeli tagok: Korányi Sándor, prof. L. Casper (Berlin) és prof. H. Kümmel (Hamburg). A franciák és a kisantant ténykedése folytán beállt elszigeteltségünkön enyhített a levelező tagok megválasztása. Ezek voltak a következők: prof. D. Eisendraht (Chicago), prof. R. Fronstein (Moszkva), prof. V. Blum (Bécs), prof. Kolischer (Chicago),

⁹⁷ Lásd részletesebben: Balázs Tamás – Ugrin László – Vértesz László: A Budapesti Fővárosi István Kórház történetének 100 éve. Bp., 1985.

⁹⁸ A Társaság első öt évéről lásd: A Magyar Urológiai Társaság üléseinek lejegyzőkönyve 1925–1929. Összeáll.: Farkas Ignác. Bp., é. n. M. Urol. Társ.

prof. Ravasini (Trieszt), prof. H. Rubritius (Bécs), prof. O. S. Lowsley (New York), prof. F. Voelcker (Halle), prof. W. Thomson (London), prof. H. Wildbolz (Bern), prof. Young (Baltimore). És természetesen a magyar származású berlini Alexander von Lichtenberg professzor.

Az illusztris listán szívesen olvassa az utókor, főleg a két chicago-i és az egy moszkvai professzor nevét, jelezvén, hogy az elszigetelés azért mégsem sikerült tökéletesen. Természetesen sajnálatos a vezető franciák hiánya, hogy ennyire engedtek a politikai nyomásnak. Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy a nagyhatalmak (USA, Szovjetunió, Németország) képviselői zsidó származásúak voltak, akik tudták, mit jelent legyőzöttnek lenni. A felsorolt 127 rendes tag között elég kevés a vidéki, de elég sok a jelen (Korányi Sándor, Illyés Géza, Ádám Lajos, Winternitz Arnold) és legalább annyi a jövő embere: Huth Tivadar, Rusznyák István, Noszkay Aurél, Minder Gyula, Matolay József. Viták akadtak a megalakulás körül, egyesek javasolták a német társasággal való szorosabb együttműködést, sürgették annak törvénybe iktatását, de a többség fölöslegesnek tartotta. Az együttműködés akkor a közös sorsból adódott. Mások kifogásolták, hogy a megszállt területek nem lehetnek tagok, de később ez is megoldódott. Elhatározták, hogy havonta tartanak gyűlést, országos összejövetelt viszont évente. Főleg a vidékiek bekapcsolódásával. Mindenre kiterjedő alapszabályzatot fektettek le, ahogy azt a törvény előírta. Elhatározták, hogy minden gyűlésen előadásokat tartanak, ezért már 1925. február 16-án elkezdték. Annak elnöke Illyés Géza, a titkára Farkas Ignác lett.

Első alkalommal Faragó Zsigmond 'Idegentest a hólyagban' címmel tartott előadást. A hozzászólások számából kitűnik az érdeklődés.

Második előadás: Borza Jenő: 'A vesefunctionalis vizsgálatokról, különös tekintettel a kryoscopiára'. Korányi Sándor érdeme főleg az előadásokból (Keve Ferenc, Kertész Tivadar) derül ki. A második tudományos Ülésre március 16-án került sor. Ekkor Haberern J. Pál elnökölt.

Hermann János bemutató előadásának címe: 'Pyelographias anyag tökéletesített alakja', az indigokarminnal festett Bariumnatrium-oldat segítségével.

Stossmann Rudolf pedig 'Kétoldali kettős-ureter, baloldali vesetuberculosis mellett' ürügyén értekezett: amely a bal vese eltávolítása után derült ki. Illyés Géza ez esetben a gyűlést 'A dűlmirigy-túltengés kezelésének kérdéseiről 485 eset kapcsán' című előadásával tisztelte meg. Mind az operáltak száma, mind az eredmény lenyűgöző volt, nem beszélve a prezentálás színvonaláról. A III. tudományos ülésen (április 27.) Boross Ernő a 'Traumatikus eredetű fedett húgycsősérülésről', Mező Béla a 'Kőkozta ureterempyema gümőkóros vesekiirtás utáni állapotát' mutatta be. Bár a kő és a tbc együtt igen ritka. A fentiekkel csak érzékeltetni akartuk, milyen célt szolgáltak a tudományos ülések, de az egészséget nem soroljuk fel.

Az összes jegyzőkönyvet a 'Bőrgyógyászati, Urologiai és Venerologiai Szemle' hozta le. Az üléseket a Kir. Orvosegyesület Semmelweis-termében tartották a Szentkirályi utcában. Noszkay

Aurél első előadása 'Pneumopyelographia zárt hydronephrosisnál' címen 1927. március 25-én hangzott el, de több ülést tartottak együtt a Gynaekologiai Szakosztállyal, ahol a nőgyógyászok közül elsősorban Frigyesi József és Mansfeld Ottó nevével találkozunk. Frigyesi ismertette az ureter beültetését a hólyagba, Tauffer módszere szerint.

Évente volt a Társaság rendes közgyűlése. Illyés beszámolt arról, hogy az 1926. évi bécsi kongresszus egy csoportját meghívták Budapestre. A brüsszeli kongresszusra magyarokat nem hívtak meg. Sajnos, a belgák akkor franciábbak voltak a franciáknál, mert az első nemzetközi orvostörténeti kongresszust is Antwerpen-ben tartották, ahová nem hívtak meg bennünket.

A belgák példáját a spanyolok is követték, noha Ibéria nem vett részt az első világháborúban. A társaság munkásságáról rendszeresen beszámolt a Lichtenberg tanár szerkesztésében megjelenő 'Zeitschrift für urologische Chirurgie', a tudományos rendezvényeken résztvettek a beszámoló szerint amerikai, japán, orosz és portugál urológusok. Megnézték Illyés, Verebélly és Tóth István tanárok műtéteit. Fogadást adtak tiszteletükre a Gellért-szállóban, bemutatták a főváros környékét és elkezdődhetett a zártságból való kitörés. A rendezvények hangulatán érződött Klebelsberg Kunó kultuszminiszter szelleme.

A fiatalabbak közül egyre többet szerepelt Noszkay Aurél, Dózsa Jenő, Adler-Rác Antal, sőt 1928. január 28-án találkozunk Huth Tivadar és Mayer F. Kolos: 'A vörösvértestsüllyedés klinikai jelentősége, különös tekintettel az urológiai sebészi megbetegedésekre' c. közös előadásával. Huth később Pécs lett az urológia professzora, Mayer F. Kolos pedig az USA-ba kivándorolva csinált nagy karriert, miután itthon megírt egy igen kitűnő orvostörténeti művet is.⁹⁹ A Magyar Urológiai Társaság IV. évi rendes gyűlésén (1928. október 29.) Illyés elnök szép tömörséggel foglalta össze az urológia rövid történetét, Nitze endoszkópiájától a jelenig.

A 29. tudományos ülést az Új Szent János-kórházban tartották 1929. június 3-án, ahol előtte Rihmer tanár a kórház átépített urológiai osztályát mutatta be.

Az 1. előadás Remete Jenő: 'Ulcus simplex vesicae esete'. Az előadás jelentőségét Rihmer tanár hozzászólása húzta alá.

A 2. előadás Radó Béla: 'Aplasia renis d. et testiculi d. dysrophia renis sin.' Bemutatása korszerű festéses pyelographia nélkül lehetetlen lett volna.

A 3. előadást Noszkay Aurél tartotta, címe: 'Vesectopia és graviditas'.

Az előadásokról a 'Venerológiai Szemle' Urológiai melléklete mellett gyakran a Feleky Hugó szerkesztésében megjelent 'Budapesti Orvosi Újság' is beszámolt.

*

⁹⁹ Mayer Ferenc Kolos: Az orvostudomány története. Bp., 1927. Eggenberger.

A szakmai társasági élet új fórumot kapott 1931-től, amikor megalakult a *Magyar Orvosok Tudományos Egyesületeinek Szövetsége*, és évente adtak ki köteteket. Például 1934. június 2-án az I. sz. Kórbonctani Intézetének tantermében Ráskay Dezső elnök és Dózsa Jenő titkár irányítása alatt tartotta meg a Társaság az évi ülését, amelyen Scheibel Pál (zsidókórház): 'A primaer húgycsőrák gyógyult esetéről', Minder Gyula (urol. klin.): 'Hólyagtumort utánzó praevesicalis tályog', valamint 'Epehólyagkövet utánzó vesekő' esetét mutatta be.

Babics Antal (urol. klin.) és Varga László 'A genoreactionról', a sebész Pitrolffy-Szabó Béla a prosztatata-hipertrófia szövettanáról, Faragó György (II. seb. klin.) a nefrektomia után megmaradt vesén végzett vizsgálatokról értekezett.

Előadást tartott még Guszich Aurél a gyermekági szövődményes vesetályogról, Noszkay Aurél pedig az 'Adatok a csökkent térfogatú hólyagok sebészeti kezeléséhez' címmel. A következő szakülésre 1935. június 1-jén került sor. Összesen tíz előadás hangzott el, azok rövidített jegyzőkönyvét az egyre vaskosabb évkönyv már lehozta. A titkár Dózsa Jenő egymaga négy előadást tartott, illetve egyet Scheibel és Mező Béla szerzőtársaként.

A Magyar Urológiai Társaság 1931–1941 között kilencszer tartott ülést, mert 1938-ban és 1940-ben elmaradt. Azon belül az urológiai osztály 1931. június 2-án ülésezett. Az elhangzott előadásokból kettőt emelünk ki:

1. Illyés Géza: A vese- és ureterkövekről.
2. Rihmer Béla: A hólyag- és diverticulumkövekről.

A második és harmadik ülés sem volt sokkal dúsabb programú. Mint pl. a közel 200 oldalas ötödik kötet, amely az Orvosi Hetilap mellékleteként jelent meg. Persze ez a terjedelem csak kis részben urológiai, minden szakma helyet kapott benne.

Az 1936-os bécsi nemzetközi kongresszuson Illyés tartotta felkérésre a bevezető referátumot. A Magyar Urológia Társaság június 6-án tartotta az ülését, amelyen tíz előadás hangzott el.

1. Scheibel Pál: Megaloureter esete. Hozzászolt Kaló Andor és Mező Béla.
2. Laczkovich Endre: Veseangiosarcoma okozta perirenális vérzés.
3. Róth Imre: Kathéterrögztető készülék. A glansra illeszthető fémkupakkal.
4. Adler-Rác Antal: Operált áttéti vesetályog esetek a pécsi sebészeti klinikáról.
5. Dózsa Jenő: Rákosan elfajult hereteratoma. Castratio, sima gyógyulás.
6. Kaló Andor: az ureterfistuláról és műtéti kezelésük késői eredményeiről.
7. Findelstein László: A heredaganatokról (a II. sz. Sebészeti Klinika anyagából).
8. Pitrolffy-Szabó Béla: A heredaganatokról és műtéti kezelésük késői eredményeiről.
9. Faragó György: A húgyhólyag vertexének kóros elváltozásai. Farkas I. hozzászólása.
10. Melly Béla: Sterilitás az urológiai vizsgálatok esetén. Hozzászolt Mező B. Budapesten,

akkor az urológiai ágyak száma összesen 350. Illyés Géza ekkor tervet dolgozott ki 18 vidéki

kórházban az urológiai részleggel történő kibővítésre, röntgennel és laboratóriummal együtt. Az általában 30–40 ágyas bővítést az Orsz. Közegészségügyi Tanács pártfogolta, de a kivitelezésre már nem került sor, csak jóval később.

Az 1937. évi társaság ülésén már Minder Gyula a titkár, Borza Jenő az elnök.

A június 2-án megtartott bemutatások:

1. Deutsch Ernő: Érdekes görcsövi képletek húgycsőváladékokban. Főleg gonorrhoea.

2. Hentz László: a.) Jóindulatú vesetumor, b.) Partialis pyonephritis. Hozzászólás.

3. Minder Gyula: Gyermeken észlelt húgycsőrupturák. Hozzászól Farkas Ignác.

4. Simonyi Attila: Vesecysták. Hozzászól Illyés Géza és Farkas Ignác.

5. Remete Tibor és Groh Ede: Humán és bovin típusú tbc. bacillusok együttes előfordulása húgyivarszervi gümőkór eseteiben.

6. Szold Endre: A hólyagdaganat röntgenképéről. Cystographiás eljárások.

7. Radó Béla: Transuretralis sphincter coagulálás eredményeiről.

Hozzászól: Farkas Ignác és Boross Ernő. Az egyik ellene, másik mellette. A kötetek azt bizonyítják, hogy élénk társasági életet éltek. Majd 1937 és 1941 között mindössze egy ülést tartottak 1939. június 7-én az Urológiai Klinika tantermében. Előadások:

1. Babics Antal: Műtéttel szövődött pankreatitis.

2. Vondra Nándor és Kolbenheyer István: A glykosuria urológiai vonatkozásai.

3. Vitakérdés: Az urológiai megbetegedéseknél előforduló veseelégtelenségről.

Referens: Babics Antal.

Felkért hozzászólók: Batizfalvy János és Gömöri Pál.

Dr. Babics Antal titkár

Dr. Minder Gyula elnök

Erről az ülésről jegyzőkönyv nem jelent meg, csak a fenti néhány soros hír.

*

Ha átnézzük a korabeli hazai szak fórumokat: Orvosi Hetilap, Gyógyászat, Orvosképzés, Budapesti Orvosi Újság, urológiai tárgyú írásokat szinte mindenütt találunk. Az utolsó gyűlés, amelyen Illyés Géza még aktívan részt vett, 1941. május 28-án került megrendezésre.

1. Maga a mester mutatta be az „Ureter és vesemedence bolyhos daganatát”, amely végül carcinomának bizonyult. Műtét és vertebrális áttétek.

2. Minder Gyula előadásának címe: Elsődleges hólyagzárás prosztatektomia után. Ezt a módszert Harris ajánlotta, a vérzést csillapító tampon elhagyásával. Így kisebb a tenezmus és a fertőzés lehetősége. Ugyanezeket húzza alá a hozzászólásában Mező Béla és Babics Antal is.

3. Hencz László 'A vese sebészeti megbetegedései terhesség alatt főleg a pyelitis gravidarum, a vesegümőkór és a vesekő hármasa'-t emelte ki.

4. Vondra Nándor: 'Van-e szerepe az ureterkatether okozta sérülések a kőképződésben' című előadása Babics szerint a vizelet fiziko-chemiai egyensúlyának és a pyelum és ureter nyálkahártya megváltoztatásával jár.

5. Lini Gyula: 'Kontrasztos röntgenképek klinikai értékelése, meggyőző bemutatásokkal'.

6. Józsa Adrián: 'Az ureterkő konzervatív kezelése különös tekintettel a bélfürdőkre' c. előadásában 349 ureterköves betegről számolt be, közülük csak 19%-ban kellett műtétet végezni.

Természetesen a társegyesületek ülésein is esett szó az urológiáról. A Budapesti Királyi Orvosegyesület 1939. május 16-i ülésén pl. Schmidt Albin előadása hangzott el: 'Szaporodtak-e az ureterkövek és megelőzhető-e keletkezésük?' A Közkórházi Orvostársulat március 26-i ülésén pedig a sulfonamidkezelés urológiai vonatkozásairól.

A Budapesti Kir. Orvosegyesület 1941. november 21-i ülésén Minder Gyula a prosztatatahypertrophia kezelésének újabb fejlődéséről, Noszkay annak szövettani elváltozásairól, Mező Béla a műtéti módosatairól beszélt.

Mindezek hű tükrei az élénk társasági, azon belül a tudományos életnek.

Urológia más egyetemeken

Vidéki egyetemeinken önálló urológiai tanszék még nem volt, még hosszú ideig a sebészet látta el ezeket a teendőket. A *Debreceni* Tisza István Tudományegyetem orvosi karán az ún. Hüttl-klinika urológusa a harmincas években Bäcker István, akinek 'A nervus sympathicus szerepe a vesesebészetben' című előadása is bizonyítja, hogy szívesen használták a decapsulatio- és denervatio-műtétek a reflexívek megszakítására. Főleg köves eredetű anuriák, olyguriák és angiospasmuson alapuló fájdalmak megszüntetésére. Az eredményhez azonban az idegek nélkül is jól működő veseparenchima, mert pl. Bright-kór, eclampsia és sublimatvese esetében hatástalannak bizonyult. Bäcker István az „urológiai sebészet” tárgyköréből 1933/34-ben habilitált.

Néhány évig Noszkay Aurél is Debrecenben dolgozott, az 1941-ben megjelent Hüttl Tivadar emlékkönyvbe ő írta 'A kiválasztásos urographia értéke az urológiai és sebészeti kórismézésben' című tanulmány, de a közlés idején már az OTBA budapesti rendelőintézetének h. főorvosa volt.¹⁰⁰

Adler-Rác Antal 1929–37 között *Pécsett*, mint urológus dolgozott. Magántanárrá 1932-ben

¹⁰⁰ Emlékkönyv Hüttl Tivadar tanári működésének 20. évfordulójára 1921–1941. Debrecen, 1941. M. Kir. Tisza Egyet.

habilitálták, a Klinikáról a fővárosi MÁV kórházba távozott. 1944-ben már c. rk. tanár.¹⁰¹

Kolozsváron a Sebészeti Műtéttani és Urológiai Klinikát 1940-től nyilvános rendkívüli tanárként Novák Ernő vezette, akit a következő évben nyilvános rendes tanárrá neveztek ki.

Kolozsvárott működött Kótay Pál is, aki ezt megelőzően 1934-től az Új Szent János kórházban volt urológus, majd 1940-ben Illyésnél tett szakvizsgát. Kolozsvárra kerülve a Klimkó Dezső vezette sebészeti klinikára került tanársegédként. 1945-ben az urológiai osztály vezető főorvosa lett, 1946-tól pedig a Marosvásárhelyre átkerült egyetem sebészeti klinikájának urológiai osztályát vezette. 1948-tól az urológia tantárgy előadója volt, 1956-tól 1986-ban bekövetkezett haláláig az urológiai osztályból önálló klinikává átalakult intézményt vezette, 1971-től professzori rangban.

Novák Ernő is és Kótay Pál is az orvostörténészek által elismert komoly munkásságot fejtett ki, Novák nevéhez fűződik annak a nagy sebészeti bibliográfiának az összeállítása,¹⁰² amelyben az első nagy hazai urológiai bibliográfiai összeállítás is megjelent, Kótay pedig számos értékes tudománytörténeti kutatást végzett, s azok eredményeit sorra publikálta.¹⁰³

A magyar egészségügyi vezetés tizennyolc magyar várost jelölt meg, ahol önálló urológiai osztályt láttak szükségesnek felállítani, s ezeket röntgenkészülékekkel tervezték ellátni, de sajnos a háborús helyzet mindezt nem tette lehetővé.

Urológia az 'Orvosi Gyakorlat Kérdései' sorozatban

Az Orvosi Hetilap melléklete az 'Orvosi Gyakorlat Kérdései' c. kiadványsorozat 1928-tól jelent meg, Gerlóczy Géza és Milkó Vilmos szerkesztésében. Ebben a sebészet, az urológia és az ortopédia azonos fejezet, természetesen a sebészet vezet. Az évi 64 közleményből mindössze három az urológiai tárgyú: Mező Bélától a 'Melyik a legjobb katheter?', és a 'Miért ne használjunk katéter-csúsztatónak olajat?', valamint Szabó Imre tollából a 'Hogyan ne kezeljünk vesetuberculosisist?' Ezek valóban gyakorlati kérdések. A következő kötetben Adler-Rácz cikke: 'A cystitis tuberculosa kezelése' és ugyancsak tőle a vesekiirtás indikációi. Persze a röntgen-fejezetben szó esik a pyelographiáról, ami szintén e tárgykörbe tartozik.

A harmadik mellékletben Borza Jenőtől a hólyagdiverticulumokról, az 'Ureterkövek diagnosisa és therapiája', szerzője Ehn Rudolf egyet. tanársegéd és Minder Gyulától az 'Uroselectan és alkalmazása'. Az urológiai szakmában „áttörést” hozott az 1931-es év, ekkor jelent meg Illyés professzor tankönyve, s ekkor rendezték meg első alkalommal a Magyar Orvosi Nagyhetet.

¹⁰¹ 85 éves a sebészet egyetemünkön. POTE Emlékkönyv, Pécs, 1999.

¹⁰² Novák Ernő: A magyar sebészirodalom bibliográfiája. Bp., 1939. Magyar Sebészeti Társaság. XXV, 500 p. (A mű mintegy 17 ezer tételt tartalmaz)

¹⁰³ Kótay Pál. In: Gazda István (szerk.): A múlt magyar orvostörténészei. Piliscsaba – Bp., 2002. MATI – SOMKL. pp. 174–176, 339–340.

Ekkor már nyolc közleményt adtak ki. Sorrendben a Hólyaggyulladás kezelése (Káló Andor), a hólyagneurózis (Farkas Ignác), a hólyag szúrscapolása (Minder Gy.), a hólyagvérzések elkülönítő kórisméje (Minder Gyula), a húgycsőszűkületek kezelésének hibái (Horvák Boldizsár), a húgycsővérzések okai és kezelése (Minder Gyula), a vesekövek konzervatív kezelése (Minder Gyula), a „veselehámzás” indikációi (Minder Gyula). Az eddigiekből is kitűnik, hogy Minder Gyula a legszorgalmasabban publikáló. Ez bizonyítja az 1932. évi egyetlen cikk, a vesedaganatok korai diagnózisa. Az 1935. évfolyamban már nincs urológiai cikk, ami azzal magyarázható, hogy ekkor volt legvastagabb a Magyar Orvosi Nagyhét referáló kiadványa.¹⁰⁴ A következő esztendeit is egyedül 'A vesediagnosztikai tévedések' képviseli, szerzője Adler-Rácz Antal.

1936-ban Mező Bélának 'A hólyaggümőkór gyakorló orvosi gyógykezelése', Minder Gyulától a hólyagpunctio (az indikációk és kivitelezések felsorolva), Noszkay Auréltól pedig 'A húgyutak vérzéseinek elkülönítő kórisméje' olvasható. 1937-ben Mező Béla írt tanulmányt 'Prostata hypertrophia kezelése transuretrális resectióval' címmel.

1938-ban jelenik meg a 'Vesedaganatok elkülönítő kórisméje' Noszkay Aurél OTBA h. főorvostól, illetve Minder Gyula 'Inficiált hydronephrosis' és a 'Cystopyelitisek chemotherapiája' c. dolgozata.

Noszkay Aurél az 'Orvosi Gyakorlat Kérdései' hasábjain 1939-ben a prosztatatarákról írt.

Magyar Urológia, a szakma 1938-ban alapított folyóirata

A sebészetből és a venerológiából kivált korszakmának tehát 1920-tól már volt önálló tanszéke, 1936-tól saját épületegyüttese, de még hiányzott a publikációs fóruma. Az 'Urológiai Szemle' 1908–1909 között funkcionált, mint az 'Orvosi Hetilap' melléklete. Két magántanár szerkesztette: Haberern Jonathan Pál és Illyés Géza, de az évente megjelenő négy vékony füzet nem bizonyult tartósnak. Végre 1938 januártól jelent meg a 'Magyar Urologia', mint a „Magyar Urológiai Társaság” hivatalos lapja. A főszerkesztő természetesen Illyés Géza professzor lett, a felelős szerkesztő és kiadó Minder Gyula magántanár, a helyettes szerkesztő Deutsch Imre. A 17 felsorolt főmunkatárs között megtaláljuk már Babics Antalt, Berlinből pedig Lichtenberg Sándort. A vidéki egyetemek közül Debrecen Bäckér István, Pécsen a már említett Adler-Rácz Antal képviselte, Szegedről az ilyen személy még hiányzott. Az előszóban Illyés szavai szerint „abban a meggyőződésben bocsájtjuk útjára ezt az új folyóiratot, hogy az nemcsak a szakmának, de a vele foglalkozóknak is hasznos lesz szakismereteik bővítésében s tudományunk további megismerésében és előrevitelében.” A kéthavonként megjelent kisméretű szaklap tartalmában igen gazdag és változatos. A rövid bevezető után természetesen Illyés professzornak 'A köves veseelégtelenségről' szóló akadémiai székfoglaló

¹⁰⁴

A Magyar Orvosi nagyhét ötödik ülészakának jegyzőkönyve. Bp., 1935. MOTESZ.

előadásával indult, ismételten kiemelve benne Korányi Sándor érdemeit. Azt követte a másik „fellegvár”, az Új Szent János kórház urológiai osztálya vezetőjének, Minder Gyula magántanárnak ’A gonorrhoeás complementkötési reactio klinikai értéke’ című közleménye, amely azt illusztrálja, hogy az urológia még mindig nem vált el teljesen a venerológiától.

Igazi szaktéma Babics Antal tanársegédnek ’A prostata hypertrophia kezelése Hombreollal’ című írása, ez esetben a hormonkezelés hatásosságát tárgyalta. A lap természetesen beszámolt a társasági életről, szoros együttműködés bontakozott ki az osztrák urológiai társasággal, a német, a francia és angol nyelvű szaklapokból rendszeresen jelentek meg referátumok. A reklámszövegekben ott található a húgydesinficiens Vestin, a sedativum Legatin, az idősebb orvosgenerációk ma is élő emlékei. ’A phosphatkövek létrejöttében szereplő bakteriumok vizeletbontó hatását’ Remete Tibor ismertette, (kemoterápeutikumokat akkor még nem használtak), ’A húgyivarszervi fertőzések rheumatológiai vonatkozásairól’ Noszkay Aurél, akkor OTBA h. főorvos értekezett. Ugyanerről referált a debreceni Fernet-klinikáról Dzsinih Antal magántanár is, miként Puky Pál ortopédsebész, valamennyien a gonococcus ezirányú szerepét kiemelve. Beszámoltak a francia urológiai társaság 37. kongresszusáról is (1937. október 4–9.), amelyen román, görög és portugál meghívottak is voltak, magyar azonban sajnos nem.

Mező Béla m. tanár a belgyógyászati vesemegbetegedések sebészeti gyógykezeléséből főleg az 1878 óta végzett Harrison-féle decapsulációt emelte ki, a Volhard által feltételezett érgörcsök megszüntetésére. Az illusztris „vesetoklehántók” között Illyés Géza is kedvező eredményekre jutott. Az I. sz. Belklinika urológusa Molnár István, a II. sz. Szülészeti Batizfalvy János volt. Az Apponyi Poliklinika osztályát Dózsa Jenő magántanár vezette, a német rendezvények szereplőinek listájáról már hiányzik Lichtenberg Sándor neve, a diszkriminatív törvények miatt. Közben megjelent reklámként a Deseptyl nevű gyógyszer, főleg a coccusok és coli-fertőzések kezelésére. Az intézetek már szabadon, a körzeti orvosok főorvosi engedéllyel rendelhették. A honvédegségügyet Czaykowski Zoltán ezredorvos képviselte, főleg venerológiai problémák tárgyalásával. Egymás után jelentkeztek az új sulfamid-készítmények az Elektyl, a Wander gyár által előállított Nigma, Domagk érdemeit Zádor László méltatta (akkor még nem volt Nobel-díjas!). A Pesti Izr. Hitközség Kórháza urológiai osztályáról Weltner László közölt „érdekesebb hólyagkő-eseteket”, ugyanonnan Scheibel Pálnak a ’Vesetuberculosis és kő’, Deutsch Imrének pedig a magyar urológiai szakirodalom feldolgozása volt a feladata, amely bizonyítja, hogy ezt a lapot nem érintette a „korszellem”. Az 1938. év utolsó száma az Új Szent János Kórházé volt, mindjárt az elején a szépen karbantartott épület képe. Ezt a számot bevezetőjében Minder Gyula a már nyugdíjba vonult elődjének, Rihmer Béla professzornak ajánlotta. Az obligát és színvonalas Minder cikkek mellett Hencz László adjunktus a női trigonitisről értekezett, és ekkor jelentkezett ifjú tanársegédként a későbbi erdélyi urológusprofesszor, Kótay Pál is. Dolgozatának címe ’A vörösvérsejtsüllyedés dinamikájának

vizsgálata urológiai megbetegedésekben'. Grafikonjai szépek és meggyőzőek. A magyar-német kultúrcsere egyezmény keretében dolgozott Raunert Margit Lipcsében, cikkében a Szent-Györgyi által felfedezett C-vitamin (Citrin) vérzéscsillapító hatását ismertette. Kótay Pál orvostörténeti érdeklődése már ekkor megmutatkozott, záródolgozatként ugyanis az első magyar nyelvű orvosi könyv urológiai vonatkozásait ismertette. Természetesen a Pápai Páriz-féle Pax Corporist, igazi erdélyi történelmi háttérével és etnográfiai utalásaival. (A közel 400 oldalas kötet egyébként értékes dokumentuma a hazai urológiai szakirodalomnak is.)

Az 1939-es évfolyam Babics tanársegédnek 'A mélyen ülő ureterkövek eltávolítására szolgáló eljárásaink' című, igen szemléletes röntgenfelvételekkel illusztrált dolgozattal indult, azt követte Pitrolffy-Szabó Bélának 'A rosszindulatú vesedaganatok'-ja, az akkor még szokásos fekete-fehér szövettani ábrákkal. Illyés Gézának ebben az évfolyamban írása már nem jelent meg, annál inkább helyet biztosított a vidéki egyetemeknek. A szerkesztőségben még nincsenek szegediek, de a szerzők között már igen. A dermato-venerológiai klinika akkori igazgatója, Melczer Miklós és két kitűnő munkatársa: Venkei Tibor és Heiner Lajos, mivel önálló urológiai klinika ott még nem létezett. Huth Tivadar, akkori Illyés-tanítvány 'A contrastos urológiai röntgenvizsgálatok klinikai értékelése'-t adta. A lap is azt tükrözi, hogy a Klinikát akkor már Babics irányította. Állandóan visszatérő téma a gonorrhoea sulfamid-terápiája, pl. a Neuber-vezette Bőr- és nemibeteg Klinikáról, miként Szegedről a Melczer-tanítvány Sipos Károly magántanáré. A Pécsi Bőrklínikát Berde Károly vezette, és venerológiai tapasztalatairól számolt be Jobst Pál m. tanár. Debrecenben akkor Rávnay Tamás a megbízott vezető, a tiszántúli eredményekről Dóczy Gedeon m. tanár értekezett. Ez az évfolyam gyakorlatilag sulfamid-kötet, Domagk neve egyre gyakrabban felbukkan, új gyógyszer a Ronin. A hormonterápia urológiai vonatkozásaira Minder Gyula kanyarodik vissza, természetesen prostathypertrophia kapcsán. A proteusfertőzések helyi kezelését akkor rézoldattal végezték, Vizkelety Gyula pedig új rendszerű retrospektív cystoscopot szerkesztett. A vesefunkciós vizsgálatok újszerű megközelítését a Herzog-tanítvány Gömöri Pál, akkor még tanársegéd ismertette. Már alkalmaztak szintetikus herehormont is az urológiában.

A Magyar Orvosi Nagyhét Ülésszakának Jegyzőkönyve 1938-tól nem hozta az Urológiai Társaság előadásainak szövegét. Nyilvánvalóan azért nem, mert a megindult '*Magyar Urológia*' megtette helyette.

Az 1940. évfolyam Deutsch Imre bibliográfiai összeállításával indult, és új nevek jelentkezték a szerzők között. Ilyenek: Steller László, Vondra Nándor, Simonyi Attila az urológiai klinikáról, Hencz László, Zoltán Tibor a Minder-vezette Új Szent János Kórház Urológiai Sebészeti Osztályáról. A fentiek az Urológiai Társaság 1939. december 18-án tartott 100. ülésén is előadást tartottak, amelynek összefoglalását Babics Antal írta meg.

Jelentkezett az I. sz. Sebészeti Klinikáról a később könyvet is írt Schmidt Albin,¹⁰⁵ György György pedig a Szent Rókus Közkórház Nőbeteg Osztályának orvosaként jelentkezett publikációjával.

Az 1940. évi 3–4. szám a Mester előtt tisztelgett, 70. születésnapja alkalmából. Az utókor szemében ez az önálló klinika fennállásának 20. évfordulóját is jelenti. Benne látható Illyés professzornak egy kevésbé ismert képe, ezúttal nem profilban, ahogy szokásos volt. A laudatiót az adjunktus Babics Antal írta, a bevezető cikkben a „rangidős” Minder Gyula magántanár ’Az urológia önállósági törekvéseinek okai’-t taglalta. Ismertette az urológiának a különböző klinikumokhoz fűződő viszonyát. Herman János magántanár az Illyés-klinika röntgenlaboratóriumának (volt) vezetője kimutatásokkal bizonyította a Rtg-diagnosztika jelentőségét az urológiai sebészetben. Az ötletadó Illyés és a megvalósító Lichtenberg szerepét méltatta. Ekkor jelentkezett Huth Tivadar, később pécsi professzor ’A tuberculosisbacilluria mai állása’ című dolgozatával. Farkas István egyetemi tanársegéd cikke pedig: ’A sugaras röntgen-therapia haladásáról urológiai vonatkozásban’. Természetesen itt a hólyag, a prosztata és a vese tumorainak sugárkezelési kezdeményezéséről van szó. A legbiztosabb eredményeket a prostatatumorok kezelésében érték el. Megjelenik Gerendai Tibor tollából ’Az átöröklés jelentősége az urológiában’. Ez már igazi genetikai fejtegetés. „Az örökletes betegségek és rendellenességek átöröklésében éppen úgy érvényesek Mendel törvényei, mint az egészséges tulajdonságok öröklésében. Eltérés annyi, hogy a betegségek rendesen egy gén változásai, addig a normális tulajdonságok több géntől függenek” – írja a szerző.¹⁰⁶ A húgyhólyag nem mechanikus, hanem beidegzési zavarán alapuló kiürítési nehézségek megszüntetésére felmerül ’A praesacralis sympathektomia az urológiában’, ahogy azt Kádár László tanársegéd összegezte. A másik fontos probléma az ’Érzéstelenítés az urológiában, különös tekintettel a klinikai eljárásokra’. Szerzője Rudinai-Molnár Jenő. Mivel az általános narkózis többletmunkát jelent a vízforgalomban kiemelkedő szerepet játszó veseparenchymára, ezért előnyben részesítendő a helyi érzéstelenítés. Az eddigi lumbálanesztéziával szemben előtérbe került a legkevésbé veszélyes, de ugyanolyan hatásos epidurális érzéstelenítés, 1%-os novocain-adrenalis oldattal. Az Illyés által ajánlott pyramidon-csőre (benne kevés ópium) nem nyert nagyobb teret. A daganat ígéretes szakembere Illyés Endre tanársegéd (nem tudunk rokonsági fokról), még mindig nagy gondot okoztak a kankó okozta húgycsőszűkületek (Lenhof Antal, Janits Dezső). Annak kemoterápiáját ismertette Marcell István, aki később Esztergomban lett az urológiai önálló osztály megalapítója. Az endoszkópos gyógyeljárások haladásában az urológiában Vizkelety Gyula, az étrend az urológiában Kolbenheyer Zoltán reszortja volt. Az enuresis nocturna kezelése Aktedron adásával történt (Janits Dezső), ebben a számban a berlini Krankenhaus Westend sebészeti osztályát prof. H. Boeminghaus képviselte ’Az ureter

¹⁰⁵ Schmidt Albin: A húgykőbetegség kórtana. Bp., 1941. Novák.

¹⁰⁶ Gerendai Tibor: Az átöröklés jelentősége az urológiában. = Magyar Urológia, 1940. p. 108.

különböző szakaszainak műtéti feltárásáról' szóló közleményével.

Az évfolyamot Noszkay Aurél zárta a Domagk-féle sulfamid-kezeléséről szóló írásával, de úgy látszik, az előző év Nobel-díja akkor még nem jelentett akkora szenzációt, mivel meg sem említik.

Az 1941. évfolyamban felvetődött a Koch-bacilluria kezelése Rubophen adásával, de a várakozást az eredmények nem igazolták. Az egyre gyakrabban publikáló Lini Gyula a prostatahypertrophia hormonterápiáját (Inhibin, Androfort) taglalta, Schmidt Albin pedig a here rejtett hormonkezelését. Természetesen mirigyzavarok helyreállítására, és nem a Woronoff-féle fiatalításra és potencianövelésre. Deutsch Imre tovább folytatta az urológiai szakirodalom feldolgozását, Babics pedig a Magyar Urológiai Társaság 1941. évi közgyűlésének összefoglaló ismertetését. A 3–4. összevont szám megismertette kellő illusztrációs anyaggal az Új Szent János Kórház Urológiai Osztályát. Az alaprajztól a modern műtőig, valamint meglepően sok szövettani ábrát. Egyre gyakoribb a kontrasztos rtg-felvétel, a vese-tbc problémája viszont a Rubophen-próbálkozás mellett is vörös fonálként húzódik végig a kötetben. Gombkötő Béla, akkor még Minder-tanítványként a prosztatatályogokról értekezett, később ő lett a debreceni egyetem sebészeti klinikájának a hivatalos urológusa. A venerológiai rész változatlanul erős, viszont a háborús viszonyok ellenére egyetlen honvédorvos, Mártony Géza szerepel egyetlen dolgozatával, az sem venerológiai jellegű, hanem 'Az autonóm idegrendszer szerepe a húgyutak megbetegedésében' címmel. Természetesen ő is, a katonai beosztása mellett a Minder-iskola képviselője. Ez a kötet már arra enged következtetni, hogy Illyés helyét Minder Gyula magántanár, közkórházi főorvos fogja betölteni.

A Magyar Urológia 1942. évfolyama terjedelmében már csak az előzőnek a felére sikeredett. Annak is jelentős részét foglalták el a reklámhirdetések. A felelős szerkesztő Minder Gyula búcsúzott az aránylag fiatalon elhunyt Borza Jenőtől, Ágota Ferenc értekezett a mellékheregümőkór kóroktanáról, a sebész Bochkor Béla az appendicitis és az urológiai akut bajok differenciáldiagnosztikai nehézségeiről. A Magyar Urológiai Társaság 1941. évi februári tudományos ülését Babics Antal foglalta össze. A kassai Molnár Béla, több kitűnő orvostörténeti munka szerzője (köztük: 'Arany János Karlsbadban') a szintén kassai Ultzmann Róbertről emlékezett meg, születése 100. évfordulóján. Ez Kassán is elhangzott, 1942. április 1-jén. A lap a társulati ülések szövegeit, programját rendszeresen regisztrálta. Noszkay Aurél igen szemléltető rtg-felvételeket közölt a húgycső szűkületeinek vizsgálatáról, amelyek 80%-ban gonorrhoeás eredetűek voltak. A „sugárfogók” segítségével készült felvételek nagyon megkönnyítették a szakszerű tágitások kivitelezését. A sérülések után pedig a szükséges rekonstrukciós beavatkozásokat. Viszont olajos sugárfogóanyagokat (pl. jodipin-lipidol) akut sérüléseknél nem alkalmazhattak, sem a befertőzés, sem az embólia veszélye miatt. Addig állandó katétert helyeztek be, majd amikor a ronsolt részek lelökődtek és a burjánzás megindult, következhetek a jól lokalizált beavatkozások, amelyeknek kiváló szakértője volt Noszkay

Aurél. Ne feledjük el, erre a háborús körülmények között is nagy szükség volt, lévén elsősorban nemzőképes fiatal korosztályról szó.

Ekkor Illyés Géza már nyugdíjas, őstől kezdve Minder Gyula az igazgató, aki lapocot készített a prosztataaműtétekhez, főleg a vérzés megakadályozására. A Magyar Urológia utolsó száma 1944 nyarán jelent meg. Egyetlen szerzője akkor Noszkay Aurél, aki akkor már Minder utóda a Szent János kórház urológiai osztályának élén. Az egyetlen számot betöltő közleményének címe: 'Különböző eredetű női vizeletcsurgások (incontinentia urinae, fistula vesiconvaginalis, extrophia vesicae) műtéti megoldásai'. Utána az urológiai tárgyú írások „szétszóródtak” a különböző szaklapokban, egészen az 1944. év végéig, amikor a főváros tartós ostromával nőtt az esetek száma (főleg a sérüléseké, de a gonorrhoeás szűkületeké is), az urológus sebészek gőzerővel dolgoztak tovább, de publikálásra lehetőség már nem adódott. Nem is az volt akkor a fő gond, hanem a lehetőség szerinti intenzív működés és egyáltalán a túlélés, egy hosszú ideig tartó ostromállapotban, majd utána is, míg meg nem indult újra az élet a Klinikán, akkor már Babics Antal irányításával, mert Minder Gyula rövid, alig két- és fél éves igazgatás után Svájcba távozott. Bizonyára házastársi ráhatásra, mert neje a kantonállamok egyikében született és a háború sújtotta Európában ott lelték meg nyugalmukat.

Urológiai publikációk az Orvosi Hetilapban 1939 után

Az 1939-es évben Adler-Rácz Antal magántanár „képviselte” az urológiát a 'Mikor és hogyan operáljunk ureterköveket' című dolgozatával, amely az Orvosi Hetilap hasábjain jelent meg. Ő is az Illyés-iskola kiválósága. (Ebben az évben a Magyar Orvosi Nagyhétnek nem volt kiadványa.)

Az *Orvosi Hetilap* 1940. évi kötetében az Illyés-klinikáról Ágota Ferenc klinikai tanársegéd a prostatektómia súlyosságáról értekezett. Nyilván mert a Hetilapot többen olvasták, mint a Magyar Urológiát, másrészt az urológusokat erről nem kellett meggyőzni. Vizkelety Gyula klinikai gyakornok az állandó hólyagmosás és a hólyag gyulladással járó betegségeinek kezelését ismertette. Kaliumpermangan-, Rivanol- vagy Hexamygdal oldattal, és ennek a gyakorlati kivitele szintén nem a szűkebb szakma illetékességi körébe tartozott. Az 1941. évfolyamban Minder Gyula, még mint főorvos, a prostatahypertrophia „kérdésének újabbkori fejlődését” tárgyalta, valószínűleg meggyőző hatással, mert egy korabeli kolléga szinte minden sorát pirossal húzta alá. A másik vezető urológus Babics Antal pedig a Hetilap „kiegészítőjének” számító *Orvostudományi Közlemények* hasábjain (mindkettőt Vámosy Zoltán szerkesztette) taglalta a „prostata túltengés” (Babics ezúttal „félíg” magyarázott) és a veseelégtelenség problémáját.

A Hetilapban az Illyés-klinikáról már egyedül a már említett Marcell István jelentkezett 'A prostata hypertrophia hormonkezelése' című írásával. Elég nagy volt az ortográfiai zűrzavar a

szaknyelvben. Megállapítja, hogy „kezdetben a sexualis hormonok gyógyító alkalmazása általánosságban a nemi működés csökkent, vagy zavart állapotainak rendezésére irányult. A mind szélesebb körben történt vizsgálatok a sexualhormonok alkalmazásának területét kiszélesítették. A psychés, roboráló, tonizáló, stb. hatások ismeretében a hormonok adagolása napról napra megalapozottabb. Ehhez járul még a hatóanyagok standardizálása is, mely az orvos kezében most már mérhető, tehát ellenőrizhető szert adott.”¹⁰⁷ A következő évben már Minder Gyula a tanszékvezető. Intézete a Pitrolffy-Szabó Béla tollából közli a 'Többszörös égetés után végzett prostatatektomiák' című közleményét, mert az urológia legfontosabb problémája a prosztatata maradt.

Az 1943-as évben inkább már az *Orvostudományi Közlemények* hasábjain jelentkeztek az urológusok. Babics Antalt 'A veseállományon kívüli négy ágra oszló vesemedence érdekes esete' érdekelte, röntgenfelvétellel bemutatva. Minder Gyula a vese fejlődési rendellenességeiről egy igen imponáló közleményt, mintha bizonyítani akarta volna, hogy nem véletlenül került Illyés Géza intézetének élére. Aplasiák és hypoplasiák, duplicitások, rendellenes fekvésű vesék (dystopiák), rendellenes alakú vese (patkóvese), rendellenes szöveti szerkezetű vesék (cysticus degeneratio) egyaránt megtalálhatók a részletes ismertetésben. Meglepő, hogy az 1944-es évfolyamban Babics Antal az 'Áthatoló fedett vesesérülés' című esetét már a III. sz. Sebészeti Klinikáról közölte. Ugyanekkor Minder Gyula az urológia újabb irányelveit ismertette, szokatlanul hosszú és ismét szépen illusztrált tanulmányában. A prosztatata-probléma itt is dominál. Minder professzor az eszközös kezelések kockázatairól, Farkas István a prosztatatarák műtéti és sugaras kezelésének eredményeiről, Bochkor Béla a prosztatata hypertrophiások pollakisuriájának gyógykezeléséről írt. Az előbbi kettő a Minder-klinikáról, az utóbbi az Adler-Rác Antal vezette MÁV Kórház Urológiai osztályáról.

Kitekintés

Huth vezetésével 1952-ben megalakult Pécsen az első vidéki önálló urológiai klinika. Az 1962-ben bekövetkezett halála után helyére Balogh Ferenc került, aki 1963-tól 1974-ig vezette az intézetet, majd Babics nyugdíjba vonulása után visszakerült a fővárosba, tanszékvezetőnek. Utóda Pécsen Frang Dezső lett, aki 1975–1986 között volt a pécsi klinika igazgatója, majd Balogh nyugdíjazása után visszakerült a fővárosba. Helyét 1987-től Götz Frigyes vette át. A jelenlegi igazgató Farkas László.

Debrecenben a sebészeti klinikán Jáky Gyula és Gombkötő Béla¹⁰⁸ látták el az urológiai betegeket, majd 1958–1974 között az I. sz. Sebészeti Klinikán működött egy 35 ágyas urológiai osztály, kiváló orvosok (köztük: Mohácsi László, Uzvölgyi Ferenc, Gyöngyösi Gábor) már önálló

¹⁰⁷

Marcell István: A prostata hypertrophia hormonkezelése. = Orvosi Hetilap 86 (1942) pp. 561–562.

¹⁰⁸

E sorok írója a Debreceni Orvosegyetemen 1954-ben vizsgázott e tárgyból, Gombkötő Béla tanár úrnál.

urológusok voltak. Majd 1974-ben megalakult az önálló klinika, Kelenhegyei Márton vezetésével. A tragikus sorsú professzor csak 1978-ig látta el ezeket a teendőket, halála után átmenetileg Tompa Gyula volt a megbízott vezető, őt követte 1979-től Pinter József, akinek már volt ideje az igazi urológiát művelni. Munkásságát az utód Tóth Csaba a jubileumi kiadványban méltatja.¹⁰⁹ Tóth Csabát 1995-ben nevezték ki a klinika élére, jelenleg is ő az igazgató, munkásságát nem a mi feladatunk méltatni. Neki köszönhető az első hazai urológiai klinikai történet megjelenése.

Szegeden végezték 1963-ban az első hazai veseátültetést Németh András vezetésével. Ő vezette a sebészeti klinikán belül 1958 és 1984 között az urológiai osztályt. Az önálló urológiai tanszék 1984-ben jött létre, amelyet Skultéty Sándor irányított 1994-ben történt nyugdíjba vonulásáig. A jelenlegi vezető Pajor László.¹¹⁰

¹⁰⁹ Tóth Csaba (szerk.): 25 éves a Debreceni Orvostudományi Egyetem Urológiai Klinikája 1974–1999. Debrecen, 1999. DOTE. 155 p.

¹¹⁰ Lásd részletesebben: Papp Kornélia – Marton János (szerk.): Szegedi Egyetemi Almanach (1921–1996) II. köt. Szeged, 1997.

**Magyar urológiai szakmunkák az Urológiai Klinika megalakulásától 1944-
ig
(Megjelenésük időrendjében)**

Urológiai jegyzetek. Illyés Géza előadásai alapján összeáll. Bajusz Mihály, ifj. Schulz Ágost. Átn. Illyés Géza. 1–2. köt. Bp. 1921–1923. Szt. István Társ.

A 2. köt. A vese sebészeti betegségei alcímmel.

Korányi Sándor, br.: A húgyszervek betegségei. Diagnosztikai és therapiai tévedések és azok elkerülése a vese- és húgyutak megbetegedéseinél. [Németből] ford.: Kellner Dániel. Bp., 1923. Novák. IV, 136 p., 2 t.

A vesebetegségekkel kapcsolatos szemelváltozások c. fejezet Blaskovics László munkája.

Ua. 1924. Tud. Kiadó.

Feldmann Sándor: A férfi impotentiája és annak gyógyítása. Pszichoanalitikus tanulmány. Bp., 1924. Mai. VI, 120 p.

Ua. 2. kiad. 1930.

A Magyar Urológiai Társaság üléseinek jegyzőkönyve. 1925–1929. Összeáll.: Farkas Ignác. Bp., [1930?]. Általános ny. Ism. lapsz. [156] p.

Adler-Rácz, Anton v.: Ein kurzer Einblick in die Urologische Klinik der K. U. Péter Pázmány Universität in Budapest. Bp., 1926. Egy. ny. 20 p.

György Ármin: A circumcisio kérdése természettudományi megvilágításban. Pécs, 1926. Engel ny. 31 p.

Décsi Imre: Az impotentiáról. Bp., [1928]. Novák. 32 p.

Mező Béla: A prostata megbetegedései. Bp., 1929. Petőfi Irod. Váll. 35 p. (Gyakorló orvos könyvtára 8.)

Korányi Sándor, br.: A vesebajok funkcionális pathológiája és therápiája klinikai előadásokban. [Németből] ford.: Hetényi Géza. Bp., 1930. Pallas ny. X, 309 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 125.)

Illyés Géza: Urologia. Gyakorló orvosok és orvostanhallgatók számára. Bp. 1931. Pallas ny. III, 447 p., 9 t. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 127.)

Ua. 1932. Universitas. Sorozaton kívül.

Ujhelyi József: Mit kell tudni a vese és hólyag betegségekről? A vizelési szervek megbetegedéseinek tünetei. [Bev.] Farkas Ignác. Bp., 1931. Mai. 32 p., 2 t. (Népszerű orvosi zsebkönyvtár 12.)

Goldner Viktor: A prostatamegnagyobbodás lényege, jelei és gyógyítása. Bp., 1933. Novák. 85 p.

Mező Béla: A húgyutak gyulladással megbetegedései. Bp., 1933. Petőfi Irod. Váll. 31 p. (Gyakorló orvos könyvtára 31.)

Dózsa Jenő: A haematuriaról. Bp., 1934. Petőfi Irod. Váll. 28 p. (Gyakorló orvos könyvtára 36.)

Lukács Pál: Hogyan éljen a vesebajos ember? Gyakorlati tanácsok vesebajosok és azokkal foglalkozók számára. Bp., 1934. Novák. 51 p.

Egyedi Dávid: A gyakorló orvos sebészeti urológiája és venerológiája. [Bev.] Lobmayer Géza. Bp., 1935. Petőfi Irod. Váll. 315 p.

Ua. Sebészeti urológia és venerológia a gyakorló orvos számára. 2. kiad. 1936. Novák.

Dolgozatok a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Urológiai Klinikájáról, annak 15 éves fennállása alkalmából. Írták Illyés Géza professzor tanítványai. Bp., 1935. Egy. ny. 340 p., 12 t.

Tartalma:

Steller László: Az urológiai vizsgáló eljárások; Török Sándor. A fagyáspontcsökkenés maradéknitrogen és xanthoprotein reactio viselkedése uremiások vérsérumban és liquorában; Török Sándor. Uraemia az urológiában; Bodon György: A húgyutak banalis fertőzéseinek bakteriológiája és belső kezelése; Remete Tibor. A gümöbacillus kimutatása és annak jelentősége. A gümöbacillussal kapcsolatban végzett vizsgálatok; Herman János: Röntgenológiai tapasztalatok a fejlődési rendellenességek köréből; Jones, Alfred E. – Arens, Robert A.: A kiválasztásos urographia diagnostikus jelentőségéről; Sivovicza Mihály: A gyermekkori pyuriák urológiai vizsgálata; Minder Gyula: Gynaekológiai vonatkozások az urológiában és azoknál alkalmazott gyógyeljárásaink; Minder Gyula: Érzéstelenítő eljárásaink; Minder Gyula: Az anuria sebészi kezeléséről; Janits Dezső: A húgyutak asepsise; Teleki Pál: Ultrarövid hullámok jelentősége az urológiában; Dózsa Jenő: A vese tompa sérüléseiről és ezek késői következményeiről; Húth Tivadar: A vesemedence gyulladással és a vese gennyes megbetegedései; Húth Tivadar: A vesetuberculosis; Borza Jenő: A vese- és ureterkövekről; Adler-Rác Antal: A vesekő okozta részleges hydronephrosis műtéti gyógyítása; Lieberthal, Frederik: A vese zsírszövetének pótló felszaporodásáról; Minder Gyula: A vesedaganatokról; Kaló Andor: A vese decapsulatio gyakorlati jelentősége; Melly Béla: A veseműtétekről; Borza Jenő: Az ureterbeli akadályok s ezek következményei; Karácson Aladár: Elsődleges ureterdaganat műtéttel gyógyított esete; Gerő Géza: Ureterszűkület heveny elzáródással; Schiffer Ernő: Kőokozta heges ureterszűkület; Bakay György: Veseűkület ureterszűkület késői szövődménye; Melly Béla: Az ureterszűkületekről; Radó Béla: Az ureter úgynevezett dinamikus tágulatairól; Illyés Endre: A közútszűkület; Babics Antal: A hólyagdiverticulumról; Fillenz Károly: Urachusfistula; Melly Béla: A hólyagdaganatokról; Tuss Miklós: A vesico-renalis refluxusról tanulságos eset kapcsán; Kertész László: A hólyag-bélsípolyokról; Lenhof Antal: A prostata hypertrophia és atrophiaról; Schnetzer Oszkár: A járulékos húgycső körüli adenofibromyoma jelenlegi gyógykezelése az Egyesült Államokban; Szold Endre: A prostata rákjáról; Rugonfalvi József:

Prostatitisek és prostata abscessusok; Séra Imre: Stomatogen gócinfectióból kiindult pyaemia gyógyult esete urológiai és sebészeti metastasisokkal; Simonyi Attila: Az alsó húgyutak és nemiszervek sérülései; Kasztriner Iván: A penis daganatai; Kasztriner Iván: Induratio penis plastica; Babics Antal: A gonorrhoeáról; Rochlitz Samu: A nem szövődményes húgycsőkankó therapiájának fontosabb irányelvei; Boross Ernő: A kankós ízületi szövődmények; Séra Imre: A strictura urethrae szövődményeiről; Fa Imre: A here és mellékhere gümőkórja, herelues; Czaykowski Zoltán: A mellékhere tuberculosisának késői vizsgálata; Szira Zoltán: A here rosszindulatú daganatairól; Kelemen Elemér: A varicokeleről; Gerendai Tibor: A hydro- és haematokeleről; Illyés Géza egyetemi ny. r. tanár és tanítványai tudományos dolgozatainak jegyzéke.

Ökrös Sándor: Hypertoniás egyének veseartéria-öntvényei. Bp., 1936. Sárospataki ref. Főisk. ny. 16 p.

Ráskai Dezső: Bäder und Heilquellen Budapests als urologische Heilfaktoren. Bp., 1937. Budapesti Központi Gyógy- és Üdülöhelyi Bizottság. 11 p.

Kaló Andor: Vesevizsgálat módszerei. [Bev.] Bakay Lajos. Bp., 1938. Stádium ny. 168 p.

Illyés G[éza]: Surgical Urology. 1–2. köt. London – Bp., [1940]. Constable, Print. – Stephaneum. 679 p.

Az urológiai megbetegedésekben szerzett újabb tapasztalataink. Szerk.: Minder Gyula. Bp., 1941. Novák. 198 p.

Tartalma:

Minder Gyula: A prostataresectioval szerzett újabb tapasztalataim; Minder Gyula: A férfi ivarhormon-therapia szerepe az urológiában.; Minder Gyula: A gonoreactio klinikai értéke.; Minder Gyula – Kálló Antal: A hydronephros pathológiája és sebészi therapiája.; Józsa Adrián – Karádi Tivadar: Uropathológia képekben; Hencz László: A vese sebészeti megbetegedései terhesség alatt; Lini Gyula: A contrastos röntgenképek klinikai értékelése; Mártony Géza: Az autonom idegrendszer szerepe a húgyutak megbetegedéseiben; Gombkötő Béla: Prostatatályogok; Lini Gyula: Tapasztalataink a vizeletsavanyításról, különös tekintettel a mandulasavas készítményekre; Lini Gyula: A sulfamid-készítmények hatása banalis és kankós húgyútfertőzésben; Zoltán Tibor: Az anuria és annak sebészi kezelése; Józsa Adrián: Az ureterkövek conservativ gyógykezelésében használt eljárásaink; Gombkötő Béla: Refluxus vesicorenalis; Zoltán Tibor: Az ureterokeleről és annak kezeléséről; Józsa Adrián: A vasektomia szerepe az idült mellékheregyulladások gyógykezelésében; Józsa Adrián: A hysteriás eredetű vizeletrekedésekről.

Babics Antal: A vízforgalom és uraemia kérdése a sebészeti vesebetegségeken. Bp., 1941. Vörösváry. 59 lev. Soksz.

Ua. 1942. Eggenberger. 80 p.

Schmidt Albin: A húgykőbetegség kórtana. Bp., 1941. Novák. 120 p.

Adler-Rácz Antal: A vesegümőkór klinikai megjelenésében tapasztalható különbségek, és azok összefüggése a kórokozók viselkedésével a tenyészetben és állatkísérletben. Bp., 1943. Egy. ny. 32 p.

Kibédi Varga Lajos – Armentano Lajos: Recklinghausensche Krankheit und Nierenzyste. Bp.–Leipzig, 1943. Universitas Francisco-Josephina, Kolozsvár. 13 p. (Acta medica 5.)

XII. fejezet

FEJEZETEK A SEBÉSZETTÖRTÉNETBŐL

A sebészet hazánkban a Magyar Sebésztársaság megalakulásáig
A Magyar Sebésztársaság megalakulása

A sebészet hazánkban a Magyar Sebésztársaság megalakulásáig

A magyarországi borbély-sebészek első önkéntes érdekvédelmi egyesülése a XIII. század közepén jött létre. A sebészet sokáig nem volt része az egyetemi oktatásnak, s az „ecclesia abhorret a sanguine” (az egyház irtózik a vértől) elvét a teológián is betartották. Ezért a kirurgia hosszú évszázadokig az alsóbbrendű gyógymesteremberek foglalkozáskörébe tartozott – és nem csak Magyarországon. Nem véletlen, hogy a sebészet nagy megújítója, Ambroise Paré is közülük került ki.

Hazánkban a borbély-sebészek a XVI. században céhekbe tömörültek, így védvén jogaikat, s ez segítséget adott ahhoz is, hogy az utánpótlást saját maguk képezzék ki. Később, amikor megindult a sebészek egyetemi tanfolyama, oda csak sebészcéhek által felszabadított növendékeket vettek fel.

1742-ben jelent meg a győri kirurgus, Miskolczy Ferenc tollából a „Manuale chirurgicum vagy chirurgiai uti-társ”, amely az első magyar nyelvű sebészeti munka. Egy másik fontos dátum 1756, amelytől kezdve a sebészeknek a megyei physicus előtt mestervizsgát kellett tenniük, a kérdés-felelet anyaga kéziratos formájában volt „forgalomban”.

A felsőfokú sebészeti tanfolyamok

1770-ben foglalták törvénybe, hogy ahogyan „a sebésznek és gyógyszerésznek tilos a belső bajok kezelése, éppúgy az orvosdoktoroknak sem szabad olyan betegségek kezelését elvállalni, melyek a sebészet körébe tartoznak”. Amikor az 1770-től megnyílt nagyszombati orvosi karon 1773-tól már seborvosi tanfolyamot is indítottak, az addig lenézett sebészet tekintélye emelkedni kezdett. Sebészeti tanszék már a XVIII. századi nagyszombati egyetemen létezett, első professzora a rendkívül sokoldalú Plenck (Plenck) József Jakab volt. 1777-ben Nagyszombatból a karta Budára helyezték át, s itt a sebésztanfolyamon orvosi kór- és gyógytant is tanítottak. Újjításnak számított, hogy II. József 1786-tól a sebésztanfolyam idejét háromról négy évre emelte (itt már elméleti orvostant is hallgattak), de képeztek ki a szegényebb nép számára szerényebb igényű seborvosokat is.

Mária Terézia Kolozsváron 1775-ben felállított egy felsőfokú orvospérező tanintézetet, ahol sebészképezés is folyt, de ennek universitas jellegét az 1786-ban megnyílt bécsi katonaoorvospérező akadémia, a „Josephinum” elvette. Oda került át Pestről Plenck (Plenck) József Jakab is. A kolozsvári intézmény 1816-tól – az 1872-ben történt egyetemi rangra emeléséig – „Kir. orvos-sebészeti tanintézet” néven működött.

1806-ban a pesti egyetemen megreformálták a tanítási rendszert, s az orvossebészeti tanfolyam idejét ismét öt évre emelték fel, s előtanulmányként megkivánták a bölcsészeti tanfolyam elvégzését. Emellett elindult egy szerényebb sebészeti tanfolyam is, ahova sebészeti műhelyekben felszabadított

növendékeket vettek fel, s a tanfolyam elvégzése után sebész mesteri oklevelet kaptak. 1813-tól az új szigorlati rendszer továbbra is különbséget tesz orvosdoktorok és sebészdoktorok között, de 1872-ben a különálló sebészeti oktatás végleg beolvadt az orvosképzésbe, s hasonló elvek alapján indult meg a sebészek oktatása Kolozsváron.

A Budapesti kir. Orvosegyesület

1837. október 14-én alakult meg az első Orvosegyesület, amelynek 16 alapító tagja volt, s legfőbb célja az volt, hogy az országban különböző helyeken dolgozó szakemberek között tudományos kapcsolatot teremtsen. Akkoriban Pesten 100, Budán 20 orvosdoktor működött. Az 1837-ben alapított Orvosegyesület hatására több hasonló jött létre az országban, közülük megemlíthjük az 1838-ban létrejött temesvárit, a következő évben megalakult nyitrai, az 1840-ben alapított szatmárit és miskolci. A Kir. Orvosegyesületen belül csak 1902-ben jött létre önálló sebészeti szakosztály.

Orvosi periodikák

Az 1831-ben megindult Orvosi Tárnak főleg az 1848-as évfolyama foglalkozott sokat a sebészettel, amelyet a szabadságharc első éve kellően megmagyaráz, noha a két szerkesztő, Bugát Pál és Flór Ferenc egyaránt sebészek voltak.

Az első magyar nyelvű, kimondottan sebészeti periodika Schöpf-Merei Ágoston nevéhez fűződik, annak első szakasza a '*Magyar Orvosi és Természettudományi Évkönyvek*' címet viseli, s ez a kiadvány 1844-ben és 1845-ben jelent meg.

Az 1857-től, a Markusovszky Lajos szerkesztésében megjelenő '*Orvosi Hetilap*'-nak sebészeti melléklete nem volt, a Hetilap viszont – a '*Gyógyászat*'-tal egyetemben – mindig közölt e tárgykörből tanulmányokat. Ez utóbbi különösen, amióta a két kitűnő sebész: Kovács József és Schächter Miksa neve fémjelezte.

Az 1841 óta évente összegyűlő (de 1848 és 1863 között szünetelő) Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek mindig volt orvos-sebészeti szekciója, s az előadások a vándorgyűlések *évkönyveiben*, külön sebészeti fejezetben mindig megjelentek, tegyük azonban hozzá, hogy ezek az előadások nem a szűkebb szakma számára, hanem a természettudományokkal foglalkozók széles köre számára íródtak.

Kertész József műtőorvos 1894-ben elindította az önálló '*Sebészet*' című hetilapot, amelynek alcíme ez volt: Sebészeti és nőgyógyászati hetilap, s 1894 januárjától kezdődően minden csütörtökön megjelent. E folyóirat programadó cikkében ezt írta a szerkesztő „Remélem, hogy a *Sebészet* nemcsak

a szakemberre nézve fog értékkel bírni, hanem, az általános gyakorlattal foglalkozó orvosra is, ki az orvosi tudományok-e szakjainak fejlődése iránt érdeklődéssel viseltetik és ki a haladás vívmányait értékesíteni törekszik.”

A folyóirat folyamatosan beszámolt a Budapesti kir. Orvosegyesület, a Közkorhási orvostársulat, a Magyar fül- és gégeorvosok egyesülete, valamint az Erdélyi múzeum-egylet orvos-természettudományi szakosztálya munkájáról, s különösen azoknak a sebészettel és nőgyógyászattal kapcsolatos tevékenységéről.

1901 decemberében indult meg Hönig Izsó szerkesztésében a *'Magyar Orvosok Lapja'* amely alcímében tudományos és orvostársadalmi hetilapnak tüntette fel önmagát, s ennek volt egy sebészeti melléklete is, amelyet Herczel Manó szerkesztett, s amely negyedévente egyszer jelent meg. Az első ilyen mellékletet 1901. december 5-én adták közre.

1903 januárjában indult a *'Budapesti Orvosi Ujság'*, amely alcímében tudományos és orvostársadalmi hetilapnak tekintette önmagát, főszerkesztője Ángyán Béla volt. Ennek a folyóiratnak is volt sebészeti melléklete, s azt is Herczel Manó professzor szerkesztette. 1905-től kezdődően szintén minden negyedévben egyszer jelent meg a nagy sebészeti melléklet, tehát a lap 52 száma mellé négy alkalommal csatoltak tematikus sebészeti mellékletet, de természetesen az egyes számokban is sok sebészeti vonatkozású publikáció olvasható. Az utóbbiak közül kiemelendő, hogy ez a hetilap nagyon részletesen tudósított a Magyar Sebésztársaság üléseiről, s azon belül minden nagyobb előadás összefoglalóját közölte.

A korai hazai sebészeti szakkönyvek és emlékkönyvek

A legjobb korai sebészeti munkák fordítások voltak, gondolunk itt M. J. Chelius, S. Druitt, Fritze K. Emmert és Billroth magyar nyelven kiadott sebészetére. Bár a seborvosok többsége akkor a német szakkönyveket eredetiben is tudta olvasni, a magyar szaknyelv megteremtése és az oktatás szempontjából fontosak voltak ezek a fordítások.

Ami a magyarországi szerzőket illeti: az első hazai nívós sebészeti szakmunka Balassa János, a magyar sebészet megalapítójának a nevéhez fűződik, aki 1853-ban Pesten adta ki munkáját *'A hassérvekről'* címmel. Ugyanő 1867-ben *'A képző-műtétek'* címmel egy plasztikai sebészeti munkát jelentetett meg, amelyhez nagyon szemléletes illusztrációkat tartalmazó atlasz is tartozik. Báron Jónás főorvos, egyetemi magántanár 1871-ben *'A sebészeti kór- és gyógytan alapvonalai'* témakörben jelentetett meg szakmunkát Pesten, amely az egyik első önálló magyar nyelvű általános sebészetnek tekinthető, s ez szorosán kötődik az akkor átalakult sebészeti felsőoktatáshoz. A szakemberek kötében nagy tiszteletben álló Schächter Miksa tanár 1886-ban *'A sebek gyógyulása és a sebkezelés'* címmel

jelentetett meg szakkönyvet. Wein Manó főorvos tollából 1889/90-ben látott napvilágot 'A mindennapi sebészet' két kötete, amely a gyakorló orvosok számára készült.

Manninger Vilmos sebésztanár 'Az antisepticus és aseptikus orvoslásmódok története' címen 1903-ban adott közre egy korai orvostörténeti munkát. 1905-ben Makara György kolozsvári professzor 'A végtagok sebészeti bántalmainak gyógyítása' címmel jelentetett meg szakkönyvet. Ezek voltak a kiemelésre méltó sebészeti szakmunkák a Magyar Sebésztársaság megalakulása előtti évtizedekből.

Már a XIX. század végén a hosszabb ideig tanszékvezetői tevékenységet betöltő professzorokat a tanítványok jubileumi kötetekkel tisztelték meg. Ilyet kapott pl. a dermatológus Schwimmer Ernő 1897-ben tanársága 25. évfordulójára. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek XXIX. kötete az akkor elhunyt Kovács József professzor fényképével jelent meg, de emlékeztető szöveg nélkül. Ami nem csoda, mert életében a sebésztársadalmat nagyon megosztotta. Később Réczey professzor és mások tiszteletére jelentek meg emlékkönyvek.

A Magyar Sebésztársaság megalakulása

A Társaság első elnökévé az előkészítő bizottság elnökét, a budapesti I. sz. Sebészeti Klinika igazgatóját, a neves egyetemi professzort, Dollinger Gyulát választották, így ő tarthatta a Magyar Nemzeti Múzeum nagytermében megrendezett I. nagygyűlés nyitó előadását.

Ott ültek a díszemlvényen az akkori vezető állami tisztségviselők is reprezentálva azt a nagyrabecsülést, amelyet a magyar sebészet kiváló képviselői addig kivívtak. A társaság 316 tagja közül alig hiányzott valaki. Dollinger elnök nyitóbeszédében többek között ezeket mondta:”... Tudományt és lelkesedést keresünk ezen összejöveleteken, ezt a kettőt akarjuk innen magunkkal hazavinni. Tudást, amelyet szenvedő embertársaink, betegeink javára fordítunk és lelkesedést, amely örömet és erőt ad szakmánk fejlesztésére, előbb vitelére és a reánk háruló felelősségteljes nagy munka elviselésére...”

Érdekes, hogy Dollinger professzor a „80 esztendő életemből” című, 1929-ben megjelent önéletírásában nem tesz említést a társasági elnökségről. Azt kihangsúlyozta, hogy a Budapesti Kir. Orvosszövetség az aranydiplomájának átvételekor Balassa Emlékéremmel tüntette ki, majd saját szavaival: „A bécsi csász. és kir. Orvosegyesület és a berlini Orvosegyesület tiszteletbeli tagjukká, a német orthopediai egyesület tiszteletbeli elnökévé, a párizsi sebészek és az amerikai testgyógyászok egyesülete levelező tagjává választott, a francia sebészek szövetsége és a düsseldorfi orvosi akadémia pedig vendégelőadóként hívt meg”. Viszont az 1907. évre csak annyiban emlékezik, hogy „Ő Felsője magyar udvari tanácsossá nevezett ki”. Bizonyára itt már az életkor szelektív emlékezete is működött. Lektora nem lehetett ilyen jellegű könyvnek, hogy emlékeztesse egy ilyen fontos momentumra: Ő volt a Magyar Sebésztársaság első elnöke.

Az első nagygyűlésen, 1907-ben szinte az egész ország sebésztársadalma képviseltette magát, természetesen minden fővárosi nobilitás, a vidéki főorvosok közül pedig – abc-sorrendben – Tordáról Borbély Samu, Szegedről Boros József, Sátoraljaújhelyről Chudovszky Móricz, Debrecenből Csikos Sándor, Nagyváradról Fischer Imre és Fráter Imre, Esztergomból Gönczy Béla, Székelyudvarhelyről Imreh Domokos, Szabadkáról Sántha György, Pozsonyból Schmid Hugó, Kaposvárról Szigeti Gyula Sándor, Szekszárdról Tanárky Árpád, s természetesen a Kolozsvári Egyetemről a neves professzorok. A fővárost – sok más tudós mellett – a sebészekon kívül a belgyógyász Korányi Sándor és a fogász Árkövy József képviselte.

Az első napon már kitűnő előadások hangzottak el, Tauffer Vilmos a modern antiszepepszisről, Hüttl Hümér az operált betegek korai felkeltéséről, a marosvásárhelyi id. Hints Elek pedig a végtagok endoneurális fájdalommentesítéséről értekezett. Ez a pár előadás a színvonalat érzékelteti. A nagygyűlés három napig tartott, valamennyi előadást nem feladatunk ismertetni. Külön érdekesség, hogy az epeköbetegség sebészeti gyógyításáról a fővárosi Pólya Jenő és a vidéki Chudovszky Móricz

közösen tartottak referátumot. A siker egyértelmű volt, a következő év elnökévé Réczey tanárt, jegyzőjévé Verebélly Tibort választották.

A Budapesti Orvosi Ujság is megjegyezte, hogy a Magyar Sebésztársaság első nagygyűlése a vidéki sebészet rendkívüli érdeklődése mellett került megrendezésre, s ezzel elérte célját, hogy „a sebész kartársakat, főleg a vidékieket, extensivebb tudományos működésre serkentse, s hogy érdeklődésüket a sebészet napirenden lévő nagy kérdései iránt felkeltse”. Kicsit meglepő, hogy a Magyar Nőorvos Társaság tíz évvel korábban alakult meg, mint a Magyar Sebésztársaság.

Meg kell említeni, hogy az 'Orvosi Hetilap'-pal konkuráló 'Gyógyászat' hasábjain hasonló beszámolót nem találunk. A 'Gyógyászat'-ot szerkesztő Schächter Miksa sebész szerkesztői magatartása egyébként azzal magyarázható, hogy hű akart maradni egykori rebellis főnöke, Kovács József professzor szelleméhez, aki már évtizedekkel korábban messzemenően elhatárolódott az 'Orvosi Hetilap'-tól és aki állandó viszálykodásban állt a sebészekkel.

A Sebésztársaság megalakulásából elvileg az következett volna, hogy a Budapesti kir. Orvosegyesület Sebészeti Szakosztálya beolvad a Társaságba, de nem ez történt. A szakosztály 1914-ig folyamatosan munkálkodott, újjáalakítására 1937 januárjában került sor Bakay Lajos elnök, Hüttl Hümér és Mutschenbacher Tivadar alelnökök vezetésével. A Magyar Sebésztársaság – nagygyűléseit kivéve – rendezvényeit többnyire az Orvosegyesület helyiségeiben rendezte, azokban az években is, amikor az Orvosegyesület önálló Sebészeti Szakosztálya nem működött.

Ez utóbbi külön folytatta tovább a működését, az Orvosi Hetilap erről is folyamatosan tudósított. Hogy volt-e a két szervezet között valamilyen vita, az nem derül ki a tudósításokból. Az viszont ellenőrizhető, hogy az Orvosi Hetilap a második nagygyűlésről még tudósított, de a harmadikról már nem, míg a Sebészeti Szakosztály gyűléséről rendszeresen, egészen az 1922-ben bekövetkezett szerkesztői váltásig. Az utólagos magyarázat erre talán az lehet, hogy a Magyar Sebésztársaság évente csak egy nagygyűlést tartott, ennél többet az akkori – pláne téli közlekedési viszonyok között – nem is tehetett, míg az Orvosegyesület Sebészeti Szakosztálya a fővárosban havonta összejöhetett, ahogy azt a beszámolók tanúsítják. Az I. világháború után a helyzet annyiban változott meg, hogy a vidéki egyetemi városokban is megalakultak a helyi orvosi egyesületek, hiszen orvosi kar jött létre Debrecenben, Pécsen és Szegeden, ahol már a vidéki sebészek is megfelelő szakmai fórumhoz jutottak. Munkásságukról az Orvosi Hetilap a budapesti történésekkel együtt folyamatosan beszámolt, amelynek folytán a Magyar Sebésztársaság teljesen „önállósult”, és munkálkodásának eredménye a nagygyűlések vaskos köteteiből nyomon követhető. Hasonló volt a helyzet a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinél is, bár azok fő célja – ahogyan arra már utaltunk – a tudománynépszerűsítés volt.

Az 1908. évi második elnök természetesen Réczey Imre, a II. számú sebészeti klinika tanszékvezetője lett. Tanítványai szintén a szakma élvonalába kerültek, elég Verebélly Tibor és a

debreceni Hüttl professzor, a jeles főorvosok közül az ortopéd Horváth Mihály, az érsebész Fáykiss Ferenc, a szombathelyi Pető Ernő, a fül-orr-gégész Lénárt Zoltán és Réthy Aurél személyére utalnunk.

Hogy milyen kiváló tudós volt ő, azt igazolja a tiszteletére kiadott 1912-es emlékkötet, amelynek szerzői között olyan nevekkel találkozunk, mint Kuzmik Pál, Verebély Tibor, Hüttl Tivadar, valamennyien iskolateremtő tanszékvezetők lettek.

Az 1909. évi, azaz harmadik nagygyűlés elnökévé a kolozsvári Makara György professzor került megválasztásra. Tanítványai közül Gyergyai Árpádot, és a későbbi szegedi tanszékvezető Vidakovits Kamillót kell megemlítenünk.

Terveik szerint 1907-től kezdődően minden évben kívántak nagygyűlést tartani, ezt azonban a gazdasági viszonyok illetve a háborús évek nem mindig tették lehetővé. 1909-ben pl. nem volt nagygyűlés, s ugyanígy 1915-től 1920-ig szintén nem gyűltek össze közös tanácskozásra a sebészeti szakma művelői. Elmaradt az 1928-as nagygyűlés, továbbá az 1941-es, s a háború éveiben, 1943–44-ben szintén nem tartottak összejevetelt. Minden elnök egy éven át viselte ezt a posztot, kivételt képez Bakay Lajos, aki 1923-ban és 1942-ben is társasági elnök, s ezzel együtt a nagygyűlés elnöke volt.

A Magyar Sebésztársaság fennmaradt jegyzőkönyveinek tanúsága szerint a Társaság éves programját az Igazgatótanács év eleji ülésén dolgozták ki, az év közepén a közgyűlési tisztújítást és a nagygyűlést készítették elő. Előírták, hogy nem engedhető meg a nagygyűléseken szövegek felolvasása, az előadások időtartamát pedig előre megszabhatta az elnök. A gyűlések anyagát szép kiállítású kötetekben, afféle évkönyvekben adták közre, többnyire a kultuszminiszter támogatásával. A Társaság tagjai tagdíjat fizettek, de több alkalommal is szóba kerültek az elmaradások. 1927-ben határoztak arról, hogy az addigi őszi nagygyűlési időpontot tegyék át a pünkösdi hétre.

1927-ben külön rákbizottság alakult, elismervén, hogy lényegében 1906 óta működik ilyen bizottság az Orvosegyesületen belül, az utóbbi működése azonban nem volt folyamatos. A Társaságon belül Dollinger lett annak az elnöke, 1935-ben Manninger vette át az elnökséget – ekkor jelent meg *'A rák ábécéje'* c. kötete, s miután Bakay a Nemzetközi Rákellenes Bizottságnak tagja volt, őt kérték fel 1939-től a magyar bizottság vezetésére. Az utóbbi két professzor munkásságának köszönhető, hogy a Társaság tagjainak segítségével létrejött a „Magyar Országos Rákellenes Szövetség” (MORÉSz).

A Magyar Sebésztársaság nagygyűléseit többnyire Budapesten, néhányat azonban vidéki helyszíneken tartottak. 1938-ban Debrecen, 1940-ben Sopron volt a nagygyűlés helyszíne.

A 1909-es budapesti nemzetközi orvostudományi kongresszus sebészeti szekciója

Az 1909-es esztendő a Sebésztársaság életében is meghatározó esemény lett. Ekkor került Budapesten megrendezésre a XVI. Nemzetközi Orvosi Kongresszus, amelyen a kor legnevesebb orvosai közül több százan vettek részt, tartottak előadást, a magyarok is német, francia vagy angol nyelven. Ennek páratlanul gazdag anyagát Grósz Emil professzor szerkesztette 21 kötetbe. Ezekből a VII. tónus különösen vaskosra, több mint 1000 oldalasra kerekedett. Ez a kötet foglalkozik a sebészettel. Az előadók száma 97 volt, az előadásoké valamivel több, mert pl. a nagy francia Doyen három előadást is tartott, a virtuóz operatőr előadásai közül a craniectomiának legújabb technikájáról tartott kötötte le leginkább az érdeklődők figyelmét. Örömmel fedezhető fel az akkor már egyre ismertebb W. H. Cushing neve. Természetesen a hypophysis funkciójáról és acromegáliában annak részleges kiirtásáról tartott érdekfeszítő ismertetést. Bécset többek között J. Schnitzler professzor képviselte 2000 appendicitis-műtét tapasztalatainak ismertetésével. Strassburg egyeteméről érkezett Alexander Lichtenberg, aki a hashártyagyulladásnál az infúzió jelentőségével foglalkozott. Japánt Ito professzor képviselte, a speciális nippon sebészeti problémák ismertetésével.

Feltűnő Prága, Bukarest és Belgrád hivatalos képviselőinek hiánya, amelynek akkor már aktuális politikai okai voltak. Mondvacsinált érvekkel hátrították el a meghívásukat, és ezügyben a császárváros koordinációs szerepének szándékáról sem tudunk. Résztevő-megfigyelő még csak csak akadt a névsorban, de előadó nem. Pedig nyelvi kifogásokra nem hivatkozhattak, elvégre a magyarok sem adtak elő az anyanyelvükön, tehát ez nem lehetett magyarázat. A kongresszus mégis a magyar sebészek, azon belül a nem régóta működő társaság sikere (is) volt.

Érdekes, hogy a három magyar tanszékvezető nem jelentett be előadást, a „teret” inkább átengedték a fiataloknak. Alapy Henrik a gyermekek ileusának diagnózisáról és terápiájáról tartott angol nyelvű referátumot (ez esetben a választott nyelv az érdekes, mert a kontinens tudományos medicináját akkor a német és a francia dominálta). Az akkor már évtizedek óta Amerikában élő Gerster Árpád professzor is megtisztelte a kongresszust a peritonitis legújabb kezelési technikájáról tartott referátumával. Hüttl Hümmér, a „sebészkes Paganinije” kedvenc területéről, a pylorotomiáról tartott előadást. Kuzmik Pál a varicositas kirurgiai megoldásaival foglalkozott. Manninger Vilmos természetesen az asepsis problémájával rukkolt elő, melynek történetét már hat évvel korábban már megírta (műve ma is használható orvostörténeti alapkunak). Verebélly Tibor a hyphomykosis és a postoperatív tetánia kérdésével foglalkozott.

Orvostörténeti gyűjtemények

A Magyar Sebésztársaság 1911-ben Makara Lajos indítványára elhatározta egy sebészeti múzeum felállítását, a tárgyak gyűjtése megkezdődött, amelyről az 1911-es nagygyűlés programbeszédei kapcsán részletesen is beszámolunk. Az Orvosegyesület 1922-ben megvált

orvostörténeti gyűjteményétől, akárcsak a sebészek társasága, mert anyagi nehézségeik nem tették lehetővé e gyűjtemények saját gondozását, és mindkét nagy gyűjtést a Népegészségügyi Minisztérium számára engedék át „átmenetileg letétként”.

Manninger Vilmos közreműködésével 1926-ra készült el az Orvosi Múzeum, s a Társaság jegyzőkönyvei szerint annak ünnepélyes megnyitását az akkori nagygyűléssel egyidőben tartották.

Sebészet az 1926-os országos természettudományi kongresszuson

1926 januárjába rendezték meg Budapesten a Természet-, Orvos-, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszust, amelynek orvostudományi szakosztályán belül Verebély Tibor előadást tartott „A sebészet múltja és további fejlődésének feltételei hazánkban” címmel. Előadásában elmondta, hogy az 1925 szeptemberében 12. alkalommal megrendezett sebészi nagygyűléseken tartott „összefoglaló referátumok, előadások és bemutatások magas szintjéből azt a benyomást kell nyernünk, hogy a magyar sebészet ma már tényleg – mint azt valaha Balassa mondta – nemcsak kiállja a versenyt a külfölddel, de önálló és eredeti működése által az alkotásnak és gyarapításnak szerepére is tarthat némi igényt”.

A sebészet múltját is röviden vázoló előadását e gondolatokkal összegezte: „a tudományos sebészi munka művelésére hazánkban megvan a lehetőség. Az egyes intézeteknek az eddigi keretekben való fenntartása, a vázolt irányban fejlesztése, feltételei annak, hogy a tudományos munkában mi magyar sebészek el ne maradjunk. A sebészszakmunkában a kedv és képesség ez irányban csorbát nem szenvedett. Az államhatalom feladata, hogy a megfelelő anyagi támogatással az ily irányú munka lehetőségét támogassa.”

Történeti visszapillantás: 30 éves a sebésztársaság

Manninger az 1936-os évforduló kapcsán összegezte azokat a vitakérdéseket, amelyek az általános sebészet témakörébe tartoztak, s ezzel kapcsolatosan a következő megállapításokat tette:¹¹¹ „Aki figyelmesen végignézi a tárgyak során, annak fel kell tűnjék, mennyire áthajlik a sebészet érdeklődése ahhoz a határterülethez, amely a belorvostantól elválasztja. (...) Feltűnik, mennyire inkább affelé a gondolkör felé hajlik a sebészek figyelme, amelyet talán legmegfelelőbben kórélettanak nevezett el Krehl. Készakarva kerülöm a ma Németországban jelszóvá lett 'biológia' szót, nemcsak a félreértés kerülése miatt. Az a tárgykör, amelyről itt szó van, az alkalmazott

¹¹¹ Lásd részletesebben: A Magyar Sebésztársaság 30 éve. Bp., 1937. MST. 55 p.

biológiának csak egyik fejezete, és ahogy a kórélettan nem vegytan, úgy ez nem is biológia. Hogy azonban a biológias gondolkodás, helyesebben kórélettan, mennyire nélkülözhetetlen segítője lett a sebészetnek, mi sem bizonyítja jobban annál a káprázatos előadásnál, amelyet mint ünnepi referátumot a német sebésztársaság hetvenöt éves díszülésén a múlt évben Clairmont tartott. (...)

Ha a sebészet fejlődésmenetének tükrében nézzük a felvetett kérdéseket, két korszakra oszthatjuk e vitakérdéseket. Az első tart húsz évig. Ez alatt az idő alatt rendszeresen végigtárgyalta társaságunk az újonnan elfoglalt terület összes szerveinek sebészetét. Has és mellkas volt az a terület, amelyen nemcsak legszebb eredményeit érte el az újjászületett sebészet, hanem amelyen – a belorvosokkal karöltve – termékenyvé vált az az ugar, amely 1906-ig jóformán kizárólag a belorvosok tulajdona volt.

1927-től azok a különleges szakmák tárgyai lépnek az érdeklődés előterébe, amelyek a mindinkább terjedő specializálódás folytán lassanként leszakadtak az általános sebészet testéről. Ezek: az orthopaedia, urológia, orr-, gégszét, idegsebészet, stomatológia stb.”

A sebészet és a rokonszakmák kapcsolatáról így ír: „A Magyar Sebésztársaság vezetőinek bölcsességét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy kezdettől fogva kereste s meg is találta az együttműködés lehetőségét a rokonszakmákkal. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy kitűzött vitakérdései között alig akad egy is, amely csak a technika, a rutin, a szűklátókörű specializmus területére csábított volna.”

A Társaság működésének fontos történeti forrása ez az emlékkönyv, akárcsak az az iratanyag, amelyet Benes Lajos klinikai adjunktus, 1942 és 1944 között a Társaság jegyzője, illetve titkára őrzött meg számunkra. Benes dr. külföldre menekítette a Társaság két világháború közötti jegyzőkönyveit, amelyeket a 90. évforduló alkalmából, 1996-ban visszajuttatott Budapestre a MATESZ elnökéhez, aki ezeket az értékes jegyzőkönyveket a Semmelweis Egyetem gyűjteményében helyeztette el.¹¹²

Sebészeti bibliográfia

A XXV. Nagygyűlés tiszteletére 1939-ben jelent meg Novák Ernő bibliográfiája, amely egy példásan pontos könyvészeti összeállítás, az 1908 és 1938 közötti magyar sebészeti irodalomról, de a sebészeti szakkönyvekről a század első nyolc évéből is ad áttekintést. Az éppen 800 oldalas munka nemcsak szerzői, hanem tematikai szempontból is könnyen áttekinthető és használható. Minden operatív szakma szakkikkeinek és szakkönyveinek címei szakmai csoportosításban megtalálhatók

¹¹² Lásd részletesebben: Kós Rudolf: Adatok a Magyar Sebésztársaság két háború közötti működéséről a most megkerült jegyzőkönyvek alapján. = Orvostörténeti Közlemények 166–169 (1999) pp. 209–213.

benne, de ezen túlmenően kitér a sportorvoslás, az orvosképzés, az orvostörténelem, a szótárak, az ipari balesetek és a felvilágosító közelmények számbavételére is. Nem szólva a feldolgozott folyóiratok jegyzékéről, amelyből kitűnik, hogy a szerző 268 különböző periodikát nézett át, s azokból kigyűjtötte a sebészeti témájú közlemények címeit. Nem tudni, hány példányban készült, de a műtéti szakmákon kívül az orvostörténészeknek is nélkülözhetetlen kézikönyv. A kötet összeállítója írja a munka előszavában: „A magyar sebészeti irodalom összegyűjtésének kérdése égetővé vált. Ki ne tapasztalta volna azt az állandó félreértésekre alkalmas adó lehetetlen helyzetet, hogy a külföldi irodalom, s a magyar szerzők külföldön megjelent munkái könnyen hozzáférhetők, viszont a tulajdonképpeni magyar irodalom csak véletlenek folytán, vagy pedig senkitől sem követelhető óriási munka árán volt hozzáférhető.”

A kiadás költségeit a Magyar Sebésztársaság fedezte.

Sebészprofesszoraink a Magyar Sebésztársaság megalakulásától 1945-ig

A XIX–XX. századfordulón sorra épültek az új kórházak, a régiakat korszerűsítették, és modern műtők létesítésével szinte mindenütt a sebészet lett a „húzóágazat”. Az aneszteziológia, az aszepszis-antiszepszis és a műtéti technika triászának tökéletesítésével a nagyobb operációkat már csak kórházakban végezték, ezért nem meglepő, hogy a kórházak kb. 80%-ában a sebész főorvosok egyben a kórházigazgatók is.

A Magyar Sebésztársaság munkájának legfőbb irányítói az egyetemek sebészprofesszorai, az egyetemi magántanárok és a neves kórházi főorvosok voltak, közülük kerültek ki a Társaság elnökei, titkárai és az egyes nagygyűlések programadó előadásainak vezérszónokai. Ők publikálták az alapvető sebészeti munkákat, és a szakfolyóiratokban nagyszámú közleménynél találkozhatunk a nevükkel, s a nemzetközi fórumokon is ők képviselték a sebészeti szakmát.

Budapesten a Tudományegyetem orvosi karán az I. számú Sebészeti Tanszéket 1919-ig Dollinger Gyula vezette, utóda Verebély Tibor lett. A II. számú Sebészeti Tanszéken 1913-ig volt a professzor Réczey Imre, utóda Kuzmik Pál lett, akit 1926-ban a Pécsről felkerült Bakay Lajos követett. A III. számú Sebészeti Tanszéket 1914-ben hozták létre, ezt az első néhány évben Verebély Tibor vezette, aki – mint említettük – 1919-ben átvette az I. számú Sebészeti Tanszék irányítását, régi helyén néhány éven át nem volt kinevezett professzor, 1926-ban Ádám Lajost nevezték ki erre a posztra. A sebészeti műtétan előadó tanárai Dollinger, Réczey, Kuzmik és 1917–19 között Holzwarth Jenő voltak.

A II. sz. Sebészeti Klinikáról 1892–1903 között három vaskos kötet jelent meg a kirurgia tárgyköréből. Olyan jeles szerzők tollából, mint a későbbi professzor Kuzmik Pál, a kitűnő Borszék

Károly, vagy vidékre került főorvosok közül a sátoraljaújhelyi Chudovszky Móricz és az esztergomi Gönczy Béla.

Az I. sz. Sebészeti Klinikáról, Dollinger Gyula professzor szerkesztésében 1901-től egy jóval rangosabb szerzőgárda publikált, elég Illyés Géza, Holzwarth Jenő, Kopits Jenő, Manninger Vilmos, Pólya Jenő és Winternitz Arnold személyére utalnunk. Hihetetlenül rangos névsor, a Dollinger-iskola büszkeségei. Herczel Mór tanár a Rókus kórházban emelte magas szintre a hasi sebészetet.

Debrecenben 1921-től 1944-ig Hüttl Tivadar vezette a Sebészeti Klinikát, aki kitűnő sebészeti iskolát teremtett. Az 1944–45-ös tanévben Loessl János vette át a Klinika irányítását, majd 1950-ben létrehoztak egy második sebészeti klinikát is (ez utóbbi lett a II. sz. Sebészeti Klinika).

Kolozsváron Makara Lajos volt a professzor.(1919-ig), Szegeden Vidakovits Kamilló lett a lényegében Kolozsvárról átkerült egyetem Sebészeti Klinikájának az igazgatója 1921-ben, s irányította az intézményt 1945-ig. (Itt a második klinika 1951-ben jött létre.) Az intézmény 1921-től 1928/29-ig 'Sebészeti Klinika és Műtő-Intézet' néven működött, 1929/30-tól pedig Sebészeti Klinika névvel.

Pécsen 1924/26-ban Bakay Lajos volt a Sebészeti Klinika igazgatója, de tegyük hozzá, hogy őt már 1914-ben kinevezték az egyetem elődintézménye, a pozsonyi egyetem professzorává, amely azután Budapestre került, ahol a Szent István Kórházban szervezte meg Bakay a Kar sebészeti klinikáját, s hasonló klinikát hozott létre Pécsen 1924-ben. 1926-tól Budapesten volt professzor, utóda Neuber Ernő lett, aki 1944-ig vezette a klinikát.

A felsorolt tudósok többsége a Magyar Sebésztársaságban is vezető tisztséget vállalt.

A sebészet szakkönyvei a Magyar Sebésztársaság megalakulása utáni évtizedekben

Ha átlapozzuk a Novák-féle bibliográfiát, abból kitűnik, hogy nagyszámú önálló, magyar szerző által írt sebészeti szakmunka jelent meg a század első négy évtizedében. Ezek közül – a teljesség igénye nélkül – kiemeljük Hüttl Hümér 1910-ben megjelent 'A bélelzáródásról. Ileus' c. munkáját. Az igazán nagy formátumú munka a Manninger Vilmos – Verebély Tibor szerzőpárosnak a kétkötetes, 1910–11-ben kiadott 'A sebészet tankönyve'. Pólya Jenő 1928-ban 'A gyakorló orvos sebészete' címmel adott közre szakmunkát. Manninger Vilmos 'A rák ABC-je' című, kevésbé ismert, de nagyon fontos 1935-ben megjelent könyve szorosán kapcsolódik a Rákszövetség munkájához is. A legátfogóbb munka Verebély Tibor professzoré, aki egy négykötetes szakkönyvet állított össze 1930 és 1934 között 'Sebészeti előadások' címmel, s ez tekinthető a kor szakmai alapművének. Bugyi István 'A sebészorvos' című kötete 1939-ben látott napvilágot, amely szemléletében nemcsak a sebészeti beavatkozásokkal, hanem az elő- és utókezeléssel is foglalkozik.

Újabb sebészi emlékkönyvek

Igazi iskolateremtő volt Verebély Tibor, akinek a tanársága 20. évfordulójára készült egy vaskos kötet a háború előestéjén, 1939 őszén. A szerzők: Czeyda-Pommersheim Ferenc, Hüttl Tivadar, Loessl János (később Debrecenben tanszékvezető), Neuber Ernő (Pécsett lett egyetemi tanár), Novák Ernő (rövidesen kolozsvári professzor), valamint a katedrai utód Matolay György. De professzorok lettek még: a röntgenológus Ratkóczy Nándor, Schmidt Lajos (Pécs) és Rubányi Pál (Budapest). Ennyi professzort kevesen neveltek nálunk.

A vidékiek közül Hüttl Tivadar debreceni sebészprofesszorról készült egy kötet, tanszékvezetése 20. évfordulójára, 1941-ben. Meglepően vaskos tónus, csak 10%-kal vékonyabb, mint Verebély Tiboré. Ismertebb szerzői tanítványok: Jáki Gyula (később szegedi tanszékvezető), Kudász József (a hazai szívsebészet megalapítója), Loessl János (szintén tanszékvezető), Noszkay Aurél (urológus professzor), Póka László (később pécsi egyetemi tanár), Pap Károly (debreceni ortopéd tanszékvezető), Rencz Antal (radiológus professzor) és Szeleczky Gyula (ugyancsak debreceni tanszékvezető). Tehát az utóbbi nemcsak méretében méltó az előbbihez. A Hüttl-könyv tartalmának különösen a sokszínűsége feltűnő. Urológus, ortopéd, általános sebész, szívsebész egyaránt akad közöttük. Ehhez az iskolához tartozott még Péterffy Pál, a későbbi kolozsvári sebészfőorvos is.

A nem tanszékvezető tanárok emlékkönyvei közül érdemes kiemelni az 1943-as kiadású Manninger Vilmos-kötetet. Olyan tanítványszerzőkkel, mint Bugyi István és Vidakovits Kamilló.

Ha emlékkönyvet nem is, de legalább emlékszámot kapott megkésve Herczel Manó tanár is (az V. Sebésztársasági Nagygyűlés elnöke), az Archivum Chirurgicum 1948. évi kötetében. Igaz, tanszéke nem volt, de az azzal felérő osztályán a Szent Rókus Kórház sebészetének élén ő és iskolája teremtette meg a korszerű hasi sebészetet hazánkban. A Rubányi Pál és Zoltán László szerkesztésében megjelent kötetben olyan sebészek tisztelegtek egy-egy tanulmánnyal emléke előtt, mint Bugyi István, Czeyda-Pommersheim Ferenc, Horváth Boldizsár, Loessl János, a hazai vértranszfúziót megteremtő Kubányi Endre, Milkó Vilmos, Molnár Béla és Schmidt Lajos. „Herczel Manó és kora” címmel Makai Endre tollából kitűnő sebésztörténeti bevezető jelent meg ebben a kötetben. Legjobb tanítványa volt Pólya Jenő, aki sajnos ebbe a számba már nem írhatott megemlékezést egykori mesteréről.

A Magyar Orvosok Tudományos Egyesületének Szövetsége (MOTESz) 1931-ben alakult meg, és működött 1942-ig, ennek egyik tagszervezete lett a Magyar Sebésztársaság. A MOTESz valamennyi tagszervezete minden év májusa utolsó hetében beszámolt működéséről (ezt a

rendezvényt nevezték Magyar Orvosi Nagyhétnek), amely egy összefoglaló évkönyv formájában jelent meg, amelyekben a belgyógyásztól a reumatológián át az urológiáig minden szakma képviseltette magát, így természetesen a sebészet is.¹¹³

Sebészet az orvosi periodikákban

A Sebésztársaság kötetei mellett szinte minden szak fórum közölt műtési cikkeket, az 'Orvosi Hetilap' és a 'Gyógyászat' kezdettől, majd 1928-ban megindult az Orvosi Hetilap mellékleteként az 'Orvosi Gyakorlat Kérdései', amelynek egyik szerkesztője 1928 és 1935 között a belgyógyász Gerlóczy Géza mellett a sebész Milkó Vilmos volt, majd 1936–44-ben ez utóbbi egyedül állította össze. A sebészet, az urológia, az ortopédia és a fogászat egy fejezetbe tartozott, de a háború kitörése után – érthető okokból – szaporodtak a hadisebészeti cikkek. Ugyanez vonatkozik a Vámosy Zoltán szerkesztésében 1940–44 között megjelent 'Orvosi Közlemények' meglehetősen vastag kötetekre is.

Kiemelendő még az 'Orvosképzés', amelyet noha két sebészprofesszor, Grósz Emil és Scholtz Kornél alapított, rendszeresen közölt sebészeti cikkeket, sőt ebben jelent meg Verebélly Tibornak a nagyobb lélegzetű sebészettörténeti összefoglalója (1938)¹¹⁴, Bakay Lajos professzort pedig különszám köszöntötte (1939).

Petri Gábor összegzése az 1914 és 1945 közötti korszak hazai sebészetéről¹¹⁵

„Az első háborút követően harmadára zsugorodott, gazdasági és politikai bajokkal küszködő ország nem tudott gondoskodni tehetségeiről, sőt olykor nem is akart. Ezekben az években sok kitűnő tehetség kényszerült külföldre a szellemtudományok, de különösen a természettudományok és az orvostudomány területéről, és nem kevésből vált elismert nemzetközi kiválóság. Tán még a legkevésbé a sebészekre vonatkozik ez, akik úgy-ahogy csak megmaradtak itthon. Azt azonban, hogy Pólya, Manninger, Winternitz sokkal többre volt képes, mint aminek a kifejtésére alkalma volt, senki sem tagadhatta.” (...)

„Azok a magyar sebészek, akik tudásuk teljességét, tudományos és közéleti súlyukat a két világháború közti időben érték el, és mint iskolaalapítók döntően befolyásolták ennek az időszaknak

¹¹³ A kiadványok egységes címe: A Magyar Orvosi Nagyhét ... ülészakának jegyzőkönyve, amely az Orvosi Hetilap mellékleteként jelent meg. Ezek a jegyzőkönyvek közlik pl. a Magyar Sebész Társaság nagygyűléseinek tömör jegyzőkönyveit, s azon belül az elnöki megnyitók szövegeit.

¹¹⁴ Verebélly Tibor: A sebészet haladása ötven év alatt. = Orvosképzés – Sebészet 28 (1938) No. 2. pp. 149–163.

¹¹⁵ A szerző 1979-ben tartott előadásának néhány gondolata, annak teljes szövege abban az évben az Orvosképzés hasábjain jelent meg.

a sebészetét, az előző pionír-korszak közvetlen örökösei és kiteljesítői. Munkásságuk az elődökének közvetlen, mintegy organikus folytatása.” (...)

„Ezeknek az éveknek a magyar sebészete nemcsak egyenes, hanem méltó folytatása volt a megelőző hősi korszaknak, mely bővelkedett a tehetségekben, és a produktív, jövőt formáló férfiakban. Az elődökhöz képest kétségtelenül sok újat hozott és a sebészet általános színvonalának emelésével jelentőset alkotott. A magyar sebészet ebben az időben elérte a magas nemzetközi mércét, de a világméretű fejlődéshez képest újat nem hozott. Ezt a megállapítást elismerésnek szántuk, nem elmarasztalásnak, mert tehetségekben ugyan nem volt hiány, de ennél többre jutni az adott körülmények között nem lehetett.” (...) Az 1914 és 1945 között munkálkodó kiváló hazai „sebészek között egyetlen egy sem volt, akit ma ’szakbarbár’-nak neveznénk. Valamennyien széles látókörű, sokoldalúan művelt, világlátott, a szépért rajongó, olykor a művészetnek egy vagy több ágát maguk is művelő emberek voltak. Nemcsak kiváló művelői szakuknak, hanem emberek a javából, és hibáikkal együtt – vagy azok ellenére – jellemeik, egyéniségek. Ahogyan Emerson írta: ’Minden nagy ember unicum’.”

A Magyar Sebésztársaság megalakulása

Manninger Vilmos és tudós kortársai

A Budapesti kir. Orvosegyesületen belül 1902. jan. 7-én jött létre a Sebészeti Szakosztály (s azon belül 1906-ban a Rákbizottság is), Réczey Imre elnök, valamint Dollinger Gyula elnökhelyettes vezetésével, alapításkor a szakosztálynak 47 tagja volt. Mindez tehát 1902-ben történt, de a vidéki szakemberek számára ez a budapesti szakosztály nem volt elég vonzó.

A hazai sebészek szívesen látogatták a német sebésztársaság éves kongresszusait, s 1905-ben elhatározták, hogy egy hasonló szervezetet hoznak létre Magyarországon is. Manninger Vilmos később így mesélte el a Társaság megalakításának ötletét: „Az 1905-i német sebésztársasági ülésen Haberern J. Pál, Borbély Samu, Sántha György, Martiny Kálmán, Fráter Imre, Chudovszky Móric, Koch Béla, Ludvik Endre, Lumniczer József és én vacsora keretében megvitattuk a Magyar Sebésztársaság alapításának eshetőségeit és bár sok kétkedéssel és nem sok reménységgel fogtunk a munkába, elhatároztuk, hogy megkíséreljük annak előkészítését. Az alapítók e kis csapata engem bízott meg a propaganda megindításával, és egy évi levelezgetés után az 1906. év őszén megtartott rákértekezlettel kapcsolatban az eszme testet öltött és a Magyar Sebésztársaság megalakult. Várakozásunkon felül – mi ötven-hatvan tagra számítottunk – már az alakuláskor százhatvanon felül volt tagjaink száma.”

Az ügy élére felkérték Dollinger professzort, de a siker nem annyira az elnöknek, mint inkább a főtitkárnak, Manningernek volt köszönhető.

Illyés Géza mondotta a fiatal Manningerről: „Az ő agitációs ereje hozta össze a társaságot s mint főtitkár, az évenként változó elnökök mellett ő képviselte a folytonosságot, az egységet a vezetésben s a tudományos ülések anyagának tervszerű kiépítését, hogy minden időszerű kérdés tárgyalásra kerüljön. Szerényen visszavonulva, a háttérből irányított, agitált, s féltő gonddal őrködött a színvonal fennmaradásáért.”

A Magyar Sebésztársaság megalakulásáról rendszeresen tudósított az Orvosi Hetilap. Ezekből kitűnik, hogy a különböző kórházakban dolgozó szakemberek, név szerint: Sátorajújhelyről Chudovszky Móricz, Nagyváradról Fráter Imre, Trencsénből Martiny Kálmán, Szabadkáról pedig Sántha Kálmán szorgalmazták a sebészeti társulás országos jellegre emelését. Ennek hangot először az 1906. november 16-án megtartott Rákbizottsági ülésen adtak, elsősorban Palotai Andor és Zimmermann Károly, majd az azt követő társas vacsorán együttes döntést hoztak egy országos hatókörű Magyar Sebésztársaság megalakulásáról, amelyről az Orvosi Hetilap az 1907. évi 24. számában tudósított. Erre az összejövetelre tehát november 16-án került sor, s ezt követően született

meg november 23-án az a körlevél, amelynek szövegét az alábbiakban közreadjuk, s amelynek értelmében a leendő társasághoz való csatlakozásra hívták fel a kollégák figyelmét.

A nagygyűlések

A Magyar Sebésztársaság minden évben elnökséget és igazgatótanácsot választott. Az elnökség munkáját a mindig egy-egy évre megválasztott elnök irányította, akinek legfőbb feladata a következő évi nagygyűlés összehívása, a vitakérdések kijelölése és az azt előadó vezérszónokok meghívása volt, s egy-egy nagygyűlés mindig az elnöki programbeszéddel kezdődött. Az elnökség munkáját a titkár koordinálta, aki szintén felszólalt a nagygyűléseken. Az elnökség tagja volt még a pénztáros, a jegyző és az ellenőr, s mindig megválasztásra került a háromtagú számvizsgáló bizottság, akik elsősorban a pénztáros munkáját felügyelték. Az igazgatótanács tagjai az egyes évekre megválasztott elnökökből és a választott tagokból állt, utóbbiak száma 10 alatt volt. Több választott tagja volt az igazgatótanácsnak, amelynek munkájába meghívták a korábbi elnököket is.

A programbeszédnek egy része szakmai jellegű volt, néha egy-egy évfordulóhoz kapcsolódott, máskor a hadisebészettel illetve az orvosi ellátás egészének gazdasági alapjaival foglalkoztak. Ha valaki végigolvassa ezeket a megnyitó beszédeket, azokból szinte kirajzolódik a magyar sebészet története Balassa Jánostól a XX. század '40-es éveig.

Mint említettük, a Magyar Sebésztársaság mint országos hatáskörű egyesület létrejöttét nem kis részben az országban szétszórta élő sebészek kezdeményezték, miközben maguk is igyekeztek kisebb-nagyobb társulásokat szervezni. Egy országos kezdeményezés jogosságát az is bizonyítja, hogy ekkor kapcsolódott be a tudóstársasági életbe az ország másik orvosegyeteme, a kolozsvári, élén Makara Lajos professzorral. Az egyetemiek korábban nemigen vettek részt a Budapesti kir. Orvosegyesület munkájában, most viszont, hogy létrejött egy országos tudományos társaság, jelen esetben a sebészeké, ez utóbbi tevékenységében már szívesen részt vállaltak.

Az első országos közegészségügyi kongresszus (1885)

Orvostörténeti közhely, hogy a müncheni közegészségtani tanszék után a másodikat 1874-ben Budapesten állították fel, az új intézet élére a mindmáig legnagyobb hazai higiénikus került, Fodor József személyében. Mentora: Markusovszky Lajos pedig gondoskodott róla, hogy a közegészségügy egyre inkább preventív gyakorlattá váljék. Így a tanszék felállítása és az 1876. évi XIV. számú egészségügyi törvény megalkotása után mérőföldkőnek számít az 1885-ös esztendő, amikor az országos egészségügyi kiállítás keretében megszervezték az első orvosi és közegészségügyi kongresszust, amely a ma orvosának nem csekély meglepetésül szolgál.

Amikor Kresz Géza fővárosi kerületi orvos 1884 decemberében benyújtotta az általános kiállítás idejére tervezett közegészségügyi kongresszus összehívásának ideáját, az a legfőbb fórumokon a legteljesebb egyetértéssel találkozott. Körültekintően felmérték, hogy szeptember eleje a legalkalmasabb idő, a vidéki orvosok ugyanis ekkortájt jönnek a fővárosba ügyes-bajos dolgaikat intézni, a szakmai rész ne tartson három napnál tovább, mert a terjengősség könnyen fullad érdektelenségbe. A kongresszus ösztársadalmi jellegét még jobban kiemeli, ha orvosokon kívül gyógyszerészek, közigazgatási szakemberek és technikusok is teljes joggal részt vehetnek. A legégetőbb közegészségügyi kérdések szakreferensei olyan szaktekintélyek legyenek, akiknek személye garantálja az érdeklődést, egy-egy terület legjobb ismerője, akár vidékről, avagy a fővárosból.

A Kresz Géza vezette országos egészségügyi szakbizottság 1884. december 30-án ülést tartott a higiénikus kongresszus vezetőségének megválasztására. Az elnök személye szinte közfelkiáltással Markusovszky Lajos miniszteri tanácsos lett, a szakosztályi elnökök pedig: Balogh Kálmán, Fodor József, Gebhardt Lajos, Korányi Frigyes, valamennyien egyetemi tanárok, továbbá Patrubány Gergely budapesti tiszti főorvos. E nevek már akkor fogalmat jelentettek. Közülük csupán a Gebhardt Lajosé volt halványabb, Patrubány Gergely cikkei viszont nem mindennapos tehetségről tanúskodnak.

„Vezértitkárrá Müller Kálmán egyetemi ny. rk. tanárt választották, a bizottság tagjai: Csatóry Lajos igazgató főorvos, Kresz Géza kerületi orvos, Löw Sámuel, a Pester med. chir. Presse főszerkesztője, valamint Réczey Imre egyetemi ny. rk. sebésztanár lett. A vezetőségi lista, ha a sikert nem is (az mindig utólag derül ki, esetünkben fényesen), de az érdeklődést feltétlen garantálta. A programba felvett kérdéseket és azok szakreferenseit Fodor József jelölte ki, mint a hazai közegészségügy legfőbb ismerője, a magyar higiéné már akkor nemzetközi tekintélye. Az előadások időtartalmát 25, a hozzászólásokét 5-10 percben határozta meg, amit a mindenkor elnök szigorúan betartatott. A közegészségügyi kongresszus ideje: 1885. szeptember 3-4-5, az esemény jelentőségének tudatában egy kongresszusi kötet kiadását már akkor elhatározták. A meghívóban olvasható, „hogy az egészségügy nemcsak humanitarius, hanem nemzetgazdasági kérdés; a népesség egészsége – a nemzet vagyona”. E vagyon fölött örködni általános kötelesség. Szeptember 3-án délelőtt fél 9 órakor nyitotta meg a

Vigadó termében Markusovszky Lajos az első országos közegészségügyi kongresszust, 807 személy jelenlétében. A szám imponáló, a 4 ezer meghívóhoz viszonyítva is.

Markusovszky a megnyitójában köszönetet mondott mindazoknak, „kik engem életem alkonyán ezen díszes helyre megválasztottak”, majd kiemelte, hogy e kongresszusnak is feladata provinciális állapotból az európai színvonalra való emelkedés elősegítése, a betegségek megelőzése mellett az egészséges életmód „meghonosítása”, a világosság, a levegő és a tiszta víz biztosítása, melyek „elidegeníthetetlen közvagyonot képeznek”, ezen a téren ugyanis a kultúrnemzetekhez képest bőven van tennivaló. „Használni és nem fényeskedni, megnyerni, de nem támadni” volt jelszava a nagy szervező-szerkesztőnek, amikor mindenkit felkért a tárgyhoz és az idő betartásához való ragaszkodásra, amelyre bevezetőjében ő mutatott követendő példát. A megjelenteket melegen üdvözölte Ráth Károly főpolgármester, akit Fodor József kongresszusi társelnökül ajánlott, Markusovszky mellé.

Nagy higiénikusunk a háromnapos programot négy szakosztályülésre osztotta, megtartásukat egy-másutáni sorrendben javasolta. Az I. szakosztályülésre 1885. szept. 3-án délelőtt, Markusovszky bevezetője után került sor. Tárnya a gyermekegészségügy volt. Ezen belül a gyermekhalandóság statisztikája Magyarországon és külföldön (referens: Láng Lajos); a bábaügy állása s annak befolyása a gyermekhalandóságra (Tauffer Vilmos) és a csecsemők és kisdedek táplálása és ápolása (Bókai János).

A beosztás sokatmondóan beszél önmagáért, a referensek közül Tauffer és Bókai még kezdőnek számít, utólag csak csodálni tudjuk Fodor emberismeretét. Láng Lajos egyetemi tanár, Keleti Károly és Jekelfalussy József munkatársa adatai megdöbbentőek. Míg az európai országok több mint felében 1000 főnyi halálzásra 300 csecsemő esik, illetve az öt éven- aluli gyermeket számítva 450 körül mozognak, addig hazánkban 411 csecsemő, illetve 513 az öt éven aluli gyermekek aránya. Szignifikánsan magasabb a nyugat-európai átlagoknál. Akár a születéshez, akár az összhalálzásához viszonyítjuk a gyermekhalandóságot, a kép elképesztően kedvezőtlen. A születés és halálzás különbözete alapján kiszámított évi átlagos szaporodásról is számot adott a beszámoló. 1867-1883 között, megyék szerint. A legalacsonyabb Szabolcs megyében (0,3), a legmagasabb Csanádban 1,70/0 volt. 1869 és 1880 között Szilágyban 12% a fogyás. Pest megyében 16,68% a szaporodás, ami elsősorban a belső demográfiai átrendeződéssel magyarázható. Megyék szerint 1876-1883 között az 1000 lélekre eső halálzás a legmagasabb Szabolcsban (45), ezt ellensúlyozza az 1000 lélekre eső születés: 48. A magyar nemzetiség megyénkénti aránya 1880-ból, már Trianon árnyékát vetíti elénk, hiszen míg Heves megyében 98,40 a magyarság aránya, addig Árva megyében 1,45%. De Vas megyétől lefelé, ahol a magyarság aránya 50%-os, és a 63 megyéből a 28. helyen áll, a magukat magyarnak valló állampolgárok aránya mindenütt alatta marad az 50%-nak. Olyannyira, hogy 14 megyében átlagosan az 5%-ot sem éri el. Retrospektíve elgondolkodtató adatok ezek, melyeket tudós statisztikusok állították össze, minden hátsó gondolat nélkül. Pest megye a 72%-ával a 18. helyet

foglalja el, nyilván a nagy asszimilációs hullám következtében. Viszont a peremvidéken törvényszerű volt a disszimiláció, mert az 5 százalék hamarabb hasonul a 95-höz, ami nem jelenti, hogy rejtett szeparációs törekvések ne léteztek volna. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy a 91 százalékosan magyarnak számító Szabolcsban volt a legmagasabb a mortalitás, és ezt orvosóseink is észrevették.

Tauffer Vilmos 1885-ös babaügyi referátumában már ott a szülészeti rendtartás koncepciója. Semmelweis hazájában az 1881-es esztendő statisztikája szerint a 15-50 életévben meghalt nők 13%-a a gyermekágyi láz számlájára írható, noha az 1876. XIV. törvénycikk már előírta a szülések körüli szakszerű tevékenységet. Csak hát a betartása körül nem csekély kívánnivaló mutatkozik. A bábák nem kellően képzettek, így szükséges egy szabályrendelet megszerkesztése, „mely a szülésznőknek eljárásaikban zsinórmértékül szolgálhat”, fel kell mérni az ország tényleges szülészeti-viszonyait, a szüléseket pedig megyei, illetve járási szinten statisztikailag szükséges feldolgozni. Példaként Fejér és Esztergom megyéről készített kimutatást. A kongresszusi kiállításon szereplő táblázatok aspektusa természetesen még jóval kezdetlegesebb, mint az 1933-as Új Szülészeti Rendtartásé, hiszen 1885-ben még voltak oklevél nélküli „parasztbábák”. Esztergom I. körzetében pl. 6 okleveles bába volt, de közülük csak 3 tudott megélni a szülésznői ténykedésből. A 3570 lakosra évente átlag 136 gyermekáldás esik, tehát egy bábára 22,7 szülés levezetése.

A kimutatás jelzi a bábák helyzetét, képzettségét, a szükséges eszközöket, melyek a parasztbábáknál egyáltalán nem léteznek, a korbeli megoszlást, mennyi oklevelesre volna szükség, jövedelmüket, szóval a babaügy helyzetét, mely alapja a szülészeti rendtartásnak. Felmerült a referátumban a kérdés, hogy a továbbiakban a szülésznőket intézetek képezzék, a megyei főorvos már nem alkalmas az új követelmények megtanítására. A községi szülésznők fix fizetést kapjanak, ugyanakkor kötelező a bábanapló vezetése, valamint a kuruzslás büntetendő cselekménynek minősüljön.

Bókai János referátuma a csecsemők és kisdedek táplálásáról és ápolásáról külön kis tanulmány. Lényeg az anyatej elsőbbségének hangsúlyozása, ám a mesterséges tápszer is minél inkább hasonlítson összetételében a női tejhez. A lisztes tápszerek nélkülözik a protein-, casein és zsírtartalmat. A reklámozott Liebig-leves könnyen megromlik, keményítő anyaga emésztési zavarokhoz vezet. Az állati tejek a legajánlatosabbak, legjobb a szamártelj. (Hollandiában és Franciaországban direkt e célra szamáristállókat tartanak fenn), kevésbé megfelelő a kecsketelj. A tehéntej hígítva használható, megfelelő tisztaság mellett. Bókai 100 éves nézete a ma kritikáját is kiállja, ennél nagyobb dicséretet aligha mondhatunk az akkor alig 29 esztendőes egyetemi tanárról.

A II. szakosztályülés szept. 3-án délután volt.

Napirendjén az egészségügyi közigazgatás szerepelt. Referensek: Rózsahegyi Aladár kolozsvári egyetemi tanár, Grünwald Béla országgyűlési képviselő, Sass István főorvos (Szekszárd) és Chyzer Kornél tanár voltak. Rózsahegyi tanár kifogásolta, hogy a közegészségügyi közigazgatás a belügyminisztérium ügykörébe tartozik, sokkal több köze van a közoktatási tárcához, sőt nem tartja

elképzelhetetlenek önálló minisztérium felállítását. Am szinte minden minisztériumnak (igazságügyi, kereskedelmi, közlekedési, honvédelmi, földművelési) van egészségügyi reszortja, annak a vezetője lehetőleg higiénikus képzettségű orvos legyen. Grünwald Béla javasolta, hogy az orvosok képzésénél a közegészségügyre nagyobb gondot fordítsanak, a hatósági orvos pedig megfelelő fizetés mellett, mentesüljön a magángyakorlattól. Sass István referens (Petőfi egykori padtársa) az egészségügy közvetett anyagi hasznáról beszélt, és a fejlett közegészségügy megfelelő társadalmi feltételeiről, a dajkaság üzemi problémáiról, melyek csak a csecsemőhalandóságot növelik. Chyzer Kornél követeli, hogy a körorvosi intézményt államosítani kell, csak így biztosítható a szegények ingyenes ellátása, mert „a szegénység az egyedüli teher, mely annál súlyosabb, minél többen hordozzák”. Nagyformátumú referátuma, nemhiába lett később az egészségügyi törvények és rendeletek első összegzője, szinte a mai körzeti orvosi hálózat körvonalait idézi elénk.

Szeptember 4-én délelőtt a kongresszus résztvevői meglátogatták az egészségügyi kiállítást, a Stefánia gyermekkórházat, néhány fürdőt (Császársziget, margitszigeti), a közvágóhidat, a vízvezetéki berendezést és végül a vöröskereszt egyet kórházát.

Délután értekezletet tartottak arról, milyen módon képesek az egyesületek és a társadalom az egészségügy előmozdítására. A referensek Fodor József és Markusovszky Lajos voltak. Fodor referátuma mindössze egyoldalnyi. Őt idézi szinte mindenki, ezért megengedheti magának ezt a szerénységet Markusovszky Lajosé költői szárnyalású. „Magyarországon élünk. A társadalmi működés életfenntartó erejét legközelebb is volt alkalmunk tapasztalni. Az önállóságát veszített ország megmentésére az actió elsősorban a társadalomból indult ki. Működését, ha jól emlékszem, a budai alagúttal kezdte meg, s humanitárius, irodalmi, gazdasági, egyházi úton folytatta azt. A Tudományos Akadémia, Vörösmarty ravatala, a vallásszabadság és tudománymívelés zászlaja körül csoportosult. Az absolut állam vereségei nemzeti győzelmekké alakultak.” Van egészségügyi törvényünk, „csak a közegészség tere hever még parlagon és várja művelőit.” Épül-szépül a főváros, de a csatornázása még nem tökéletes. Ugyanakkor szólt pocsolóporban élő puszták cselédségéről, amelynek sorsa szívderítőnek éppen nem nevezhető. Az Andrássy út elegáns stílusa nem fedi el a nyomortelepeket. Ő viszont – mármint az előadó – azért lehet elégedetlen, mert a lehető legtöbbet tette népünk egészségéért. Az ülésen Fodor tanár felhívást tett közzé az Országos Közegészségügyi Egyesület alapítására, amelynek szervezési felépítését részletesen ismertette,

A III. szakszabályülésen szeptember 5-én délelőtt a községek egészségügyéről tanácskoztak, megtárgyalva annak építészeti, kommunális (Lechner Lajos miniszteri tanácsos), higiénikus, (Fodor József) és epidemiológiai (Korányi Frigyes) vonatkozásait. Lechner referátuma az alföldi városépítés példáját Szeged illusztrálta, amelynek híre Duka Tivadar szavaival a fejlett közegészségügyű Szigetországba is eljutott. Ugyanis Körösi Csorna emlékeinek felkutatója, Semmelweis angliai népszerűsítője, Duka Tivadar is részt vett a kongresszuson. Megemlítette, hogy a nálunk használt ár-

nyékszék Kelet-Indiában ismeretlen, ott eltemetik a fekáliát, Angliában viszont földdel elegyítve komposztálják.

Fodor nemzetközi összehasonlításban mutatott rá, a hazai vizek, kutak szennyezettségének veszedelmeire, a tisztaságvizsgálat viszonylag olcsó voltára, arra, hogy a víztisztítás, vízműépítés perspektivikusan kifizetődő beruházások, emellett munkaalkalmat is jelentenek. Kitért arra is, milyen a jó kútrendszer és sürgette az Alföld egészséges ivóvízzel való ellátását. Korányi Frigyes 22 oldalas referátumában (mely nem szerepel a Korányi bibliográfiában) rámutatott: a kultúrállamok közül Magyarországon legalacsonyabb 25,7 év az átlagos életkor. (Angliában a természetes szaporodás háromszorosa a hazainak.) Mindennek háttérében a fertőző betegségek állanak, a croup, a diphteritis, a himlő, a kanyaró, a vörheny, a typhus és a cholera. E betegségek terjedésének meggátlása a községekben az eddigieknél nagyobb erőfeszítéseket igényel. A nagy belgyógyász szavaival „azon törekedésünk, hogy Magyarországból egy hatalmát megtartó kultúrállamot alkossunk, egyik nélkülözhetetlen feladata a népesség egészségének javítása, a népesség szaporodásának és ami ezekkel jár, az élettartamnak előbbre vitele. Ezen feladatnak egyik legfontosabb részét képezi a heveny fertőző bántalmak pusztításának korlátozása ... Hellasz népét nem a csaták, hanem a fertőző betegségek tették tönkre, s hogy mire képes a közegészségügy, arra Anglia a legjobb példa, ahol a higiéné szerves része az általános műveltségnek ...” Kétségtelen, az 1876. évi XIV. törvénycikk sok mindent előír, ... ám a rendelet magában írott malaszt marad. Hiába rendelik el a fertőző betegségek bejelentését, ha utána nem történik semmi. Kulcskérdés az ápolónők képzése, mert ha nem szakavatott kezek nyújtják a segítséget, végzik a fertőtlenítést, a szép szándék szomorú paródiát szül, s elvész a nép bizalma. Évenként a heveny fertőző betegségben elhaltak száma 50 ezerre tehető. A „kárérték” felmérhetetlen. Kórházi viszonyaink mellett a fertőző betegek izolálása megoldhatatlan, viszont különösen enterális járványok idején – javasolja – a fából épült „pavilion mobile” aránylag olcsón megoldaná ezt a nehéz kérdést. Érdekes, hogy míg a kolera ismertetésénél a hozzászólók közül Babeş Victor teljes mértékben elfogadja Koch bacillus-elméletét, addig Duka Tivadar, a brit bakteriológusok véleményét tolmácsolandó, elveti azt. Egyrészt a saját tapasztalatai, másrészt K. Edward és H. Gibbes vizsgálatai alapján. Az előbbi, Pettenkofer híres önkísérletéhez hasonlóan, nem kapta meg a kolerát. Bókai, Tauffer, Fodor és Korányi előadása méltán keltett nagy érdeklődést, a fenyegető demográfiai helyzetre azonban úgy tűnik, nem figyeltek fel. Egy bizonyos: az 1885. évi országos közegészségügyi kongresszuson jobban ismerték és ismertették az ország valóságos helyzetét, mint a Mikszáth által kifigurázott parlamentben.

Végül a IV. szaksztályülésen szeptember 5-én Fodor József elnöklete es Giacich Antal Bódog fiumei főorvos (aki olaszul szólt) és Havranek József alelnöksége alatt Imre József főorvos (Hódmezővásárhely) az iskolák, Müller Kálmán báró a munkások, Csatáry Lajos a vasút és hajózás egészségügyéről tartott referátumot. Imre József előadásában rámutatott: az iskolák a távolságok

miatt nagyon decentralizáltak, minél kisebb egy iskola, általában annál szegényebb. Rossz vaskályhánál sokkal megfelelőbbek lennének a téglakályhák, vagy boglyakemencék, amelyek képesek a meleget tárolni, így a szellőztetés is jobban megoldható. A világosságot lehetőleg balról kapják, a fény mozgatható tükrökkel fokozható. Az irkák vonalainak milliméteres beosztásától az ideális padok és a még ideálisabb árnyékszékek készítéséig, mindent felsorol, feltételes és óhajtó módban. Markusovszky, a hozzászólásában a tornát, mint kötelező tárgyat hiányolja, ami mai szemmel, szinte elképesztő hiányosság. Müller tanár a munkások egészségügye kapcsán megemlíti, hogy bányatörvényünk még nincs, így nincs meghatározva, kik alkalmasak a földalatti munkára, mennyi a munkaidő megengedhető tartama, viszont az általános osztrák bányatörvény értelmében, kötelező „a társládai intézmény”, a későbbi bányatárspénztár őse, amely bányaegészségügyi előírásokat (segélyösszeg baleset, vagy betegség esetén) tartalmaz. Kötelezővé kell tenni az alkalmassági vizsgálatot, 12 éven aluli bányamunkára, a 18 éven aluli gépkezelésre nem alkalmazható. Ugyanez vonatkozik a gyári munkásokra, tanoncnak is csak a 12. évet betöltött fiatal vehető fel. Donáth Gyula a munkások tarthatatlan lakásügyi helyzetét, Kresz Géza a mentőügy megszervezését hangsúlyozta hozzászólásában. Csatáry Lajos előadása vasúti és hajózási egészségügyről nem kevésbé érdekes, de pl. a hajó korszerű egészségügyi ellátására már nincs helyünk kitérni. Hogy a közlekedésben a látás és a hallás milyen fontos, arra Feuer Náthán és Bőke Gyula tanárok mutattak rá. Markusovszky Lajos zárszavában azon meggyőződését hangsúlyozta, hogy az első országos egészségügyi kongresszus megfelelt feladatának. Száz év távlatából, mi is úgy látjuk, helytálló e megállapítás, mert a megvalósulás mértéke már nem az orvosokon múlt. Az ország elmaradottsága nagyon korlátolt lehetőségeket biztosított, amely csak növeli a Markusovszky–Fodor–Korányi-féle igényes koncepciók és eredményes erőfeszítések értékét.

IRODALOM: 1. Müller Kálmán: Az 1885. évi országos orvosi és közegészségügyi congresszus tárgyalásai. (Bp., 1885.) – 2. Az Orvosi Hetilap 1885-ös évfolyama. – 3. Hőgyes Endre: Millenniumi Emlékkönyv (Bp., 1896.) – 4. Az orvosi tudomány magyar mesterei (Bp., 1924.) – 5. Róth Miklós: id. báró Korányi Frigyes (Bp., 1930.) – 6. Tauffer Vilmos: Az új szülészeti rendtartás (Bp., 1934.) – 7. Bezerédyné – Hencz – Zalányi: Évszázados küzdelem hazánk egészségügyéért (Bp., 1967.) – 8. Somogyi Jolán: dr. Korányi Frigyes (1827–1913) bibliográfia (Nagykálló, 1977).

XIII. fejezet

KONGRESSZUSOK, EGYESÜLETEK

Az első országos közegészségügyi kongresszus (1885)

Nemzetközi orvoskongresszus Budapesten 1894-ben

A millenniumi orvoskongresszus (1896)

Nemzetközi orvoskongresszus Moszkvában 1897-ben

Egy nemzetközi orvoskongresszus 1909-ben

Az Országos Stefánia Szövetség és id. Szénásy József (1886–1951)

Nemzetközi orvoskongresszus Budapesten 1894-ben

A 19. század hetvenes éveitől a hazai higiénés helyzet már nem az elmaradottság színvonalának számított. Az 1866. évi kolerajárvány megrázkódtatása felvetette önálló közegészségtani intézet és tanszék szervezésének szükségét (7), amely 1874-ben került tető alá. Élére azt a fiatal Fodor József tanárt nevezték ki, aki az előző esztendőben jelentetett meg kitűnő könyvet, az akkor méltán legfejlettebbnek tartott angol közegészségügyi viszonyokról (4), majd alapvető bakteriológiai megfigyeléseket tett közé (5). 1887-ben a bécsi, 1891-ben a londoni közegészségügyi és demográfiai kongresszus egyik magyar előadója, ez utóbbi alkalomból a cambridge-i egyetem díszdoktora lett. A Szigetország fővárosában hazánkat Hógyes Endre és Fodor József képviselte oly sikerrel, hogy a következő – a VIII. Nemzetközi Közegészségi és Demográfiai Kongresszus rendezési jogát Budapest nyerte el, Chicago ellenében. Amit akkor sem lehetett lebecsülni.

A meghívási előkészületek Fodor professzor irányításával, már 1891 tavaszán elkezdődtek. Az ügynek megnyerték az uralkodót és az egészségügyért felelős belügyminisztert, londoni támogatónak pedig Duka Tivadart. A küldöttség tehát augusztus végén teljes sikerrel térhetett haza. Ami a demográfiai részt illeti, Kőrösy József, a Fővárosi Statisztikai Hivatal igazgatója a manchesteri Statistical Society tagja volt (11), így a Fodor – Duka – Kőrösy triumvirátus tekintélyének köszönhető, hogy 1894-en Magyarországon rendezhették meg a nemzetközi orvoskongresszust. Örök kár, hogy a fényképezés akkor még gyerekcipőben járt, valószínűleg ezért nem kerültek csoportfelvételek a kongresszusi kötetekbe, továbbá nem készült emlékérem a rangos összejövetelről (7), noha az orvosi numizmatika terén a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlései már követendő példát mutattak.

A meghívást elfogadtató „triász” mellett létezett egy „kivitelező” team is, közülük elsősorban a főtitkár szerepét betöltő Müller Kálmán tanár nevét kell kiemelni, de nagy munkát végzett Gerlóczy Zsigmond titkár-szerkesztő, aki a kongresszusi kiadványokért felelt, valamint a pénzügyi részt intéző Böke Gyula professor.

A nagyszabású rendezvényre 1894. szept. 1–9. között került sor. Gerlóczy Zsigmond szerkesztésében magyar, francia, német és angol nyelven Napi Közlöny jelent meg, a résztvevők tájékoztatására, valamint kiadták faksimile formában és francia fordításban Semmelweis Ignácznak az Akadémiához írott levelét (9), melyet a kongresszus tagjai között szétosztottak. Ugyanis e nemes célú nemzetközi összejövetel kiváló alkalmat adott „az anyák megmentőjének” ünneplésére.

Szeptember elsején ismerkedő estet tartottak a Nemzeti Múzeum csarnokában, majd 2-án nyitotta meg a kongresszust a királyt képviselő Károly Lajos Habsburg főherceg francia és magyar nyelven. Az ünnepségen Jókai Mór is megjelent. Nyugodtan állíthatjuk, Párizsban is alig lehetett volna franciásabb jellegű tudományos találkozót rendezni. A legtöbb előadás (nemzetiségtől

függetlenül) e nyelven hangzott el, a hozzászólások összefoglalóját így kellett leadni. A magyar prominensek Fodor Józseftől Korányi Frigyesig, franciául tartották előadásukat annak az országnak a fővárosában, amelyet már akkor egyoldalú német orientációval vádoltak egyesek. Még az abszolút angломán Fodor professzor is így fejezi ki tiszteletét a gall tudomány iránt.

A kongresszus céljaira az akkor még Duna balparti Műegyetem és a vele szomszédos egyetemi intézetek biztosítottak helyet. Délután az MTA dísztermében Kézmárszky professzor elnökletével megnyílt a Semmelweis-szimpozium, amelyen F. Hueppe prágai tanár tartott méltató emlékbeszédet. Ő kivételesen németül. Azt követően kivonultak a Kerepesi úti temetőbe, ahol Kézmárszky Tivadar magyar és francia nyelven avatta fel az új síremléket, a koszorúzást pedig Duka Tivadar magyar és angol mondatok kíséretében végezte el. A kongresszus anyaga közegészségügyi és demográfiai részre oszlott, az előbbi Korányi Frigyes, az utóbbi Láng Lajos tanár elnöksége alatt. A higiéné összesen 19, a demográfia 7 szekcióban folytatta munkáját. Ez utóbbiakon főleg statisztikusok, mérnökök és egyéb állami hivatalnokok vettek részt, míg a közegészségügy őrizte orvosi jellegét. A kongresszus névjegyzéke szerint (9) a megjelentek száma: 2239 férfi és 312 hölgy, az utóbbiak közül, Hugonnay Vilma grófnő ekkor már itthoni volt.

A külhoni hölgyek közt érdekes személyeket találunk. Eljött a török fővárosból Abdullah-bey-Hammerschmidt Anna asszony, egy 1849-ben emigrált honvédorvos özvegye (12) a lányával, Londonból Duka Tivadar angol felesége, őket Hampelné Pulszky Polixéna patronálta. A külföldieket országonként külön delegátusok reprezentálták. Közülük a legnépesebb a francia volt, az egészségügyi minisztériumot képviselő Dr. Chantemesse főfelügyelő vezetésével. Külön delegációt küldött a mezőgazdasági, az ipari, a belügy, a hadügy, a tájékoztatási és szépművészeti minisztérium, valamint az algériai francia kormány. A tájékoztatási és szépművészeti minisztérium pl. a későbbi Nobel-díjas A. Laveran és a híres E. Nocarci állatorvos útján képviseltette magát. A nagy rivális németekre inkább a regionális csoportosulás volt a jellemző. A küldöttségek általában az egyesületeket képviselték. A szomszédos Román Királyságot (állami küldöttként) a statisztikus C. E. Crupenski igazgató képviselte. Pedig Babeş professzor előadását sokan és szívesen meghallgatták volna. Szerbia pl. az egyesületi keretben kilenc kiválóságot küldött. A franciáknál társulati képviselőben találjuk a párizsi Pasteur Intézetből J. J. Mecsnyikov igazgatót, a Francia Zoológia Társaság részéről Margó Tivadart és Paszlavszky József professzort. A delegátusok névsora oly gazdag, hogy felsorolásuk és jellemzésük külön tanulmányt érdemelne. Inkább az érdekességekre szorítkozunk, mint a francia dominancia vagy a román tüntető távollét bemutatására, továbbá azon történeti személyiségek megemlékezésére, akik fémjelezték e nagyszabású összejövetel rangját.

A színvonal illusztrálására szánt „nagyagyúk” ábécésorrendben a következők: B. Bang (Bangkór), Kopenhága állatorvosi főiskolájáról; Sz. P. Botkin, a híres belgyógyász, a szentpétervári egyetem privátdocense; A. Celli római higiénikus professzor, az egyik legnagyobb járványtörténész:

Duka Tivadar Londonból, akit nem kell külön bemutatni; Fjodor Erisman a moszkvai egyetemről; Banister Fletcher londoni egyetemi tanár; Nil Filatov moszkvai gyermekgyógyász-professzor (meglepő az oroszok nagy száma, az akkori viszonyok közt); Charles Girard, a berni egyetem tanára; a híres higiénikus Max Rubner professzor Berlinből; Otto Heubner, a berlini gyermekgyógyászati klinika igazgatója; R. Krafft-Ebing Bécsből; Lancarol doktor az egyiptomi Alexandriából; A. Laveran professzor (Párizs), a későbbi Nobel-díjas; Friedrich Loeffler, a diftéria-bacillus felfedezője Greifswald egyeteméről; Cesare Lombroso Torino elmeorvosintézetéből; Arthur Macdonald Washingtonból (Amerikát akkor még csak a keleti partvidék képviselte); J. J. Mecsnyikov és Emil Roux a francia fővárosból; a magyarországi eredetű Otto és Emil Zuckerkandl Bécs egyeteméről. A névsor önmagáért beszél, ennyi híresség még soha nem jött össze a magyar fővárosban.

Mint emutettük, a közegészségügyi rész 19 szekcióra oszlott a következő sorrendben: 1. Fertőző betegségek kóroktana (Bakteriológia); 2. Járványok profilaxisa; 3. A trópusi országok közegészségügye; 4. Iparegészségügy; 5. Gyermkegészségügy; 6. Iskolaegészségügy; 7. Élelmezés egészségügye; 8. Városok egészségügye; 9. Középületek egészségügye; 10. Lakások egészségügye; 11. Közlekedés (vasutak, hajózás) egészségügye; 12.

Katonai egészségügy; 13. Életmentés; 14.. Államorvostan; 15. Sport; 16. Fürdők egészségügye; 17. Állategészségügy; 18. Gyógyszerészet; 19. Szamaritánusügy (jótékonyosság). A szekciók magyar elnökei a következők voltak: Hógyes (később Pertik), Korányi, Duka, Kétli, Bókai János, Dohinger, Klug (utóbb Than), Lechner, Hauszmann, Czigler, Csatáry, Kovács J. (utóbb Csajághy), Réczey, Schwartzer Ottó (utóbb Chyzer Kornél), Hegedűs Sándor (utóbb Kollár Lajos), Tauffer Vilmos, Liphay István, Jármay Gyula, Forster Gyula és A. Löw (Bécs).

Közel 800 előadás hangzott el, s ez még a mai információ-robbanásos világban sem kevés. Ha lehet és szabad egyáltalán rangsorolni, talán az első szekció első napja volt a legérdekesebb. Hiszen a bakteriológia keretében az immunitás és a szérum-terápia került terítékre, melynek olyan szakértői referáltak, mint Mecsnyikov, Roux, Buchner, Klemperer, Fodor és Udránszky – hogy csak a legismertebbeket említsük. Éppen megbékülőben a humorálás és celluláris (fagocitás) teória hívei, amelyhez nagyban hozzájárult Mecsnyikov és Fodor pazar előadása. Külön alszekciót kapott a diftéria, a kolera, a tbc, a tífusz és a malária tárgyköre, ez utóbbiban különösen Laveran brillírozott. Ugyanis az algériai A. Treille professzor kétségbe vonta a plasmodiumok diagnosztikus jelentőségét. „Ha egy aktív tbc-s köpetében nem talál Koch-bacilust, azt mondom: mikroszkopizáljon tovább és majd csak ráakad” – hangzott Laveran szellemes replikája (2). Azt hiszem, a fentiek kellőképp példázzák, mekkora horderővel bírt ez a Budapesten tartott kongresszus.

Külön érdekesség a sport szerepének hangsúlyozása. A szakosztályok „a tagok gyakorlati okulására és szórakoztatására torna, atletikai, úszó-, evező- és kerékpár-versenyt rendeztek, mely versenyekkel kapcsolatban dr. Klug Nándor egyet. tanár úr vezetése alatt tudományos vizsgálatokat

végeztek a versenyzőkön” (1). A szórakozásnak és kirándulásnak jelentős szerep jutott. Esterházy Miklós gróf meghívta a résztvevőket a tatai uradalmára, Fehér Ipoly pannonhalni főapát Balatonfüredre. Meglátogatták a Saxlehner-féle keserűvíztelepet, az Erzsébet fürdőt, a Budapesti Önkéntes Mentőegyesületet (Kresz Géza egyébként is a szervezési vezérkarba tartozott), a központi tejsarnokot, az épülőfélben lévő új Országházat, a központi fogházat, a Ganz-gépgyárat, a közvágóhidat, a malmokat, a különböző kórházakat és egyetemi intézeteket, az aquincumi feltárásokat, a vízműtelepet, a csatornázási munkálatokat, az Opera műszaki berendezéseit, a Vakok és Süketnémák Intézetét, a Protestáns Árvaházi Kézműiskolát, az államrendőrség toloncházát, majd nem utolsósorban a sörgyárat és a budafoki borpincéket. Az elszállásolás hotelekben és illusztris magánházaknál történt, az esti fogadásokról pénzes vállalatok gondoskodtak.

A szakelőadások mellett népszerűsítő fórumok is nyíltak, így Erisman moszkvai professzor a halál elleni küzdelemről elmélkedett. Természetesen franciául. A hazai résztvevők felsorolásától eltekintünk, ők gondoskodtak a kellő számú hallgatóságról. Ne feledkezzünk azonban el megemlékezni a különböző országokból érkezett kiállítási témákról, tárgyokról, melyek közül a Wellcome Intézet orvosi eszköztára, Gruby Dávid mechanikai ágya és a halotthamvasztás – noha akkoriban még sok ellenzője volt – új berendezési tárgyai (3) is érdeklődést keltettek.

A záróülést 9-én Hieronymi Károly belügyminiszter nyitotta meg, majd Müller Kálmán főtitkár bejelentette a következő kongresszus színhelyét. A választás New York, Moszkva és Madrid közül utóbbira esett, amit Amalio madridi professzor köszönt meg (12).

A záróülés előtt a kongresszus határozatokat fogadott el, melyek kötelezik a kormányokat a közegészségügyi szabályzatok nemzetközi betartására. Ilyen pl. a prostitúció ügyének rendezése, a nyolcórás munkaidő bevezetése, vagy külön menedékhely az elmebeteg bűnözők befogadására. Fontosságukat az idő igazolta.

Ily sok év után is elmondható: a Budapesten rendezett VIII. Nemzetközi Közegészségi és Demográfiai Kongresszus kitűnően sikerült. Az orvosi beszámolók alig szólnak a demográfiai részről, nyilván megtették azt a kongresszusi kiadványok és az arra illetékes szaklapok (3).

A neves rendezvény anyagát Gerlóczy Zsigmond főorvos gyűjtötte három kötetbe. Magyarul előadás nem hangzott el. Az angol és a német szöveghez gyakran csatoltak francia függelékét, minden hozzászólás ezen a nyelven jelent meg.

A tanácskozások anyagát tartalmazó kötetek (a „trilógia”) 1895–96-ban hagyták el a nyomdát. Világnyelvi jellegük miatt ezek az intézeti könyvtárakból aligha selejteződtek ki. A Semmelweis-levél pedig relikvia lett.

Egy viharos évszázada múltán jó érzés kézbe venni ezeket a kiadványokat. Annak bizonyítására pl., hogy a honi költők, művészek (Ady, Rippl-Rónai) mellett a magyar orvosok sem voltak az egyoldalú orientáció hívei, hiszen a találkozó egyszerre tükrözte Kelet és Nyugat optikáját. Továbbá:

nemcsak mi voltunk elfogultak mások iránt. Ha létezik a tudományos progressziónak és a tudósok közti testvériesülésnek dokumentuma, úgy az említett kongresszusi kiadványok – azok. A kötetekbe lapozva nyugodtabbá válik lelkiismeretünk.

IRODALOM: 1. Jelentés az 1894. szept. hó 1-től 9-ig Budapesten tartott VIII. Nemzetközi Közegészségi és Demográfiai Congressusról ... I. köt. (Bp., 1895.) – 2. Jelentés ... II. köt. (Bp., 1896.) – 3. Egészség, 1894. évf. – 4. Fodor József. Közegészségügy Angolországban... (Bp., 1873.) – 5. Fodor József. Baktériumok az élő állati vérben. MTA-értékezés. (Bp. 1885.) – 6. Hanh – Melly: Fodor József élete és munkássága. (Bp., 1965.) – 7. Huszár – Varannai: Medicina in nummis. (Bp., 1977.) – 8. Közegészségügy és Törvényszéki Orvostan. Orv. Hetil. melléklete, 1894. – 9. Lettre du Prof. I. Semmelweis en 1860... (Bp., 1894.) – 10. Orv. Hetil., 1894-es évf. – 11. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VII. köt. (Bp., 1900.) – 12. Zétény – Antal: A magyar szabadságharc honvédorvosai 1848/49. (Bp., 1948.)

A millenniumi orvoskongresszus (1896)

A honfoglalás ezredik évfordulóját az orvosok is méltóképp akarták megünnepelni. Elég a Hőgyes-féle impozáns emlékkönyv megjelentetésére utalnunk (8). Ez azonban nem helyettesíthetett egy országos összejevetelt, amely a (köz)egészségügy akkori helyzetét volt hivatott ismertetni. A kongresszusról a következő esztendőben könyv jelent meg, s aki ma beleolvas, elképed annak időszerűségén. A kardinális gondok száz év távlatából is visszaköszönnek.

A szervezés ötlete Ungváron született meg 1893-ban, de a kivitelezés központilag nem ment könnyen. Akkortájt még „egyik rendezvény nem ért a másikba”, továbbá élénken élt az 1894. évi VIII-ik Nemzetközi Közegészségügyi és Demográfiai Kongresszus sikeres szakmai emléke (10). Amikor 1895. október 15-én összeült a konkrét programot előkészítők testülete, elhatározták „a szaktudományi és gyakorlati kérdések tárgyalásának mellőzését”, tekintettel az „orvosrendi ügyek megbeszélésére” (1).

Szervezésében részt vett az Országos Közegészségügyi Egyesület, a Bpesti Kir. Orvosegyesület, a Közkórházi Orvostársulat, a Balneológiai Egyesület, valamint az Orvosi Kör. Az orvosok és természetvizsgálók a sajátjukat tartották meg.

A millenniumi kongresszust két szakosztályra: közegészségire és orvosügyire osztották. Fodor József professzor lett az elnöke, Frank Ödön közegészségügyi felügyelő, a fertőző betegségek, járványok leküzdésének és a település-egészségügynek kiváló szakértője a titkára.

Kijelölt ideje: 1896. szeptember 13–16, helye a VIII. kerületben az Eszterházy utcai (ma Puskin) Közegészségtani Intézet. Tiszteletbeli elnökök: Perczel Dezső belügyminiszter, valamint Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszter. Az illusztris prezídiumban foglalt még helyet többek között Korányi Frigyes professzor, főrendiházi tag és Chyzer Kornél miniszteri tanácsos.

A meghívón a következő szöveg olvasható: „Nagy ünnepre készül hazánk. Ezeréves fennállását fogja megünnepelni. S midőn az ünnep lélekemelő mozzanatai elvonulnak szemünk előtt, az emlékezet nemzetünk ezeréves életének dicsősségeit s viszontagságait varázsolja elénk... Egészségügyi intézményeink azonban még hiányosak: nem érték még el a fejlődésnek azt a fokát, amelyre nemzetünknek szüksége van” (2., 15. old.).

Vagyis az invitáló textus ünnepélyességében is mértéktartó. Szétpostázták 6000 példányban, s eljöttek 777-en. Közülük fele hivatalból. Komoly arány, az akkori út és elszállásolási viszonyok között.

A belügyminisztérium egészségügyi osztályát Chyzer Kornél miniszteri tanácsos, a földművelésügyi tárcát Hutýra Ferenc professzor, a honvédelmit Kepes Gyula főtörzsorvos (a Ferenc József-földi sikeres expedíció magyar résztvevője) képviselte.

Az ünnepélyes fogadást szept. 13-án este 8-kor kezdték a belvárosi Kommer-féle vendéglőben,

Fodor professzor meleg szavakkal köszöntötte a megjelenteket.

A kongresszust másnap Korányi Frigyes professzor nyitotta meg, emelkedett hangú szövegét az Orvosi Hetilap is közölte (11). Majd felolvasta Wlassics miniszter üdvözlését.

Az első előadást Breuer Ármin Temes vármegyei főorvos tartotta. Idézte Disraeli szavait, aki szerint az állam erejének egyik meghatározója a higiéné fejlettsége. Ez tette Angliát mintaországgá, ahol a halálozás 18 ezrelék, míg Magyarországon a kétszerese. Utalt Fodor professzor könyvére (5). Alapja a racionális brit törvényeken, valamint a magas iskolázottságon nyugszik. Nálunk 1876 óta, 20 éve létezik törvény, gyenge határfokkal. Legfőbb gond, hogy az állam a finanszírozást és végrehajtást a helyi hatóságokra bízta, így az anyagi ráfordítás összege mindig bizonytalan. A körorvosi állások 10%-a betöltetlen, míg nagyobb településeken relatív orvosfölösleg tapasztalható. A kitűnő egészségügyi oktatás hatása még esetleges. Az orvos gyengén fizetett. „Lehet a humanizmus szolgája, de nem a rabszolgája” (2., 89. old.).

A közigazgatási hatóságok az egészségügyi hiányosságok elbírálásában nem veszik figyelembe az orvosok véleményét. A tisztiorvosnak nincs törvényhatósági jogköre, pl. üzlet bezárásánál, élelem elkobzásánál stb. Laikusok végzik helyette, többnyire szakszerűtlenül. A falvak helyzete még siralmasabb. Sűrű településeken pl. a cséplés nemcsak a porhatás miatt egészségtelen, de rendkívül tűzveszélyes is, amelyre nem az orvosnak kellene felhívni a figyelmet.

A vidéki kolléga képe nem idilli. Mégis bizakodón Széchenyi szavaival végzi: „Magyarország nem volt, hanem lesz.” Jobb közegészségi feltételek között.

A következő előadó Molnár Antal uradalmi orvos. Szerinte, ha magánpraxissal rendelkező végzi a közegészségügyi teendőket, előbb-utóbb eltartóival kerül szembe. Így senki nem garantálhatja a higiénés szempontok érvényesülését. Az urbanizáció megsokszorozza a feladatokat. Kiemelt gond az élelmiszer és fűszer hamisításának kiszűrése. Pl. paprikát már akkor is pirosítottak, mérgező ólomfestékkel (6).

A fentiekből talán kitűnik, ez a kongresszus nem volt görögtüzes ünneplés. Sorakoztak a tények: vidéken ötször annyi lélek jut egy orvosra, mint a városban (2., 101. old.). Törvényes szabályozás helyett méltányos díjazással lehet rajta segíteni. Az ország 11105 településének, vagyis a lakosság 55,6%-ának nincs okleveles gyógyítója. A későbbiekben sokat emlegetett „3 millió koldus országa” már itt hangot kapott.

Molnár doktor beszámolójának sarkalatos pontjai ma is időszerűek: drága a gyógyszer, a nép egészségtelenül él és táplálkozik, következésképpen alacsony az átlagéletkor, magas a megbetegedések aránya. Tenni ellene csak központilag lehet, több, jobban fizetett orvossal, olcsóbb patikával.

A következő előadást Raisz Gedeon közegészségi felügyelő tartotta. Látószöge más, de nem bürokratikus öngazolás. Szerinte az 1876-os XIV. törvény legfőbb „hibája”, hogy megelőzte korát.

Feltételek hiányában is be kellett vezetni, hogy később megtöltődjék tartalommal. A helyhatóságok nagy dilemmája a magán- és közérdek összehangolása. Legszembetűnőbb a fejlődés a kórházügy terén történt. Ekkor kezdtek épülni a pavilon rendszerű városi és megyei kórházak (Debrecen, Esztergom stb.). Az ápoltak, illetve az ápolási napok száma megkétszereződött. „Sajgó seb” viszont az elmebetegügy megoldatlansága. 25 ezer férőhelyre lenne szükség az országban. Hivatalos személyként, nyilván államérdekből pártfogolta Raisz doktor a tisztiorvosok magánrendelését. Okfejtése ésszerű: nem szakad el a gyakorlati munkától, másrészt nem növeli a kincstári költséget.

A millenniumi összejövétel „belterjes” jellegét szembesítővé módosította az érintett hivatalnokok hangja. Ha lehet, még kritikusan, az államnak címezve. Bars vármegye alispánja, Ruffy Pál pl. szinte szociográfias körképet fest az egyszerű pórnép nyomoráról. Saját szavaival „a közjólét fénycsóvjába sötét vonalat ír a pauperizmus, ezrek nehézsége a mindennapi kenyér utáni kétségbeesett küzdelem” (2., 129. old.). Különösen a semmilyen egészségügyi biztosítással nem rendelkező mezőgazdasági munkásoké. Bars és Heves vármegye harcolta ki először, hogy a helyi adóból befolyt összegnek az orvosokat illető része havonként (és nem idényszerűen) kerüljön kifizetésre.

Itt szerveztek először közegészségügyi részleget a megye központi hivatalában. A havi pontos fizetés következménye, hogy nincs orvosi állás üresen. A rendkívüli „szociális érzékkel” bíró alispán hasonlata szerint a jó megyei adminisztráció csillagászati egység: „mindenki a kijelölt pályán, egymást nem akadályozva halad”.

Hogy a kép még érdekesebb legyen, ő hívta fel a figyelmet a bábaügy Tauffer-féle rendezésének jelentőségére. Vagyis minden ezer lakosra jusson egy-egy szakképzett szülésznő.

Az agilis alispánnak a járványügy szintén erős oldala volt. „Ha az országba az ellenség betör, nemcsak a határbeli ezredet, hanem az egész hadsereget mozgósítani kell” (2., 141. old.). Járvány esetén hasonlóképp. A körorvos a veszélyt jelző őrszem, a tisztiorvos kirendeli a mozgó barakk-kórházat, a gőzfertőtlenítő gépet, s megkezdődik az egészségügyi „hadművelet”.

Az egészségügyi közigazgatás szervezése tárgyköréből Schützenberger Endre községi orvos tartotta az utolsó előadást. Szerinte sok helyen közigazgatási káosz uralkodik. Ha a tisztiorvos gyógyít, egyik munkájának sem tud maradéktalanul megfelelni. A bábakérdés csak ott megoldott, ahol a férj megfelelő jövedelemmel rendelkezik. A laikus halottképek alkalmazása komolytalanná teszi a statisztikai kimutatásokat. A halálok megállapításában feltétlenül. Javasolja a borbélyoknak a köpölyözéstől és foghúzástól való törvényes eltiltását. Nem híve a házi és kézi gyógyszertáraknak, amelyek azonban apróbb településeken ma is működőképesek. Hogy néhány szem fájdalomcsillapítóért ne kelljen kilométereket utazni. Talpraesett javaslat a megyéknél a járványügyi bizottságok felállítása. A szolgabírótól a tisztiorvosig, a rendőrpáncsnoktól a tanfelügyelőig minden potens személy tagja legyen.

Szeptember 15-én délelőtt az egészségügyi statisztika volt az előadások tárgya. Az elnöki székbe természetesen a már akkor tekintélyes Kőrösi Józsefet delegálták.

Thuróczy Károly Nyitra vármegyei t. főorvos (feltűnő a felvidékiek markáns szereplése) az utóbbi 20 esztendő adatait értelmezte, az 1876-os törvény óta tapasztaltakat. Sajnos, nem sok eredménnyel, mert sem a megbetegedés, sem a halálozás arányában nincs észlelhető változás. Sorozásnál nő az alkalmatlanok száma. Tovább csökken a népszaporulat. E téren, egészen más okból csak Franciaországban kedvezőtlenebb a helyzet. Kevesebb a házasságkötés, a gyermekvállalási kedv. Különösen aggasztó a helyzet Somogy és Baranya református lakosságánál. Erre korábban Höbling Miksa (9), később Hidvégi János hívta fel a közfigyelmet (8).

A kivándorlás egy százalékkal apasztotta a populációt. A leghetesebbekkel. Mivel a halálozás jobban befolyásolható a termékenységnél, azt kell csökkenteni. Népsűrűségünk Európában a tizedik. Gyermekhalandóságunk háromszorosa az angolnak, másfélszerese az osztráknak. A kultúrállamokban már 20 ezrelék alá került a halálozás, Magyarországon még mindig 35 fölötti, a millenniumi kongresszus előtt. Sötét adatok az ünnepi fényben. Thuróczy doktor szerint: ahol a mortalitás 25 ezrelék fölötti, különleges vizsgálat alá vonandó az ivóvíz, a talaj, a táplálkozási szokás, az orvosi ellátottság, a babona befolyása. Az orvosi statisztika egyik legfontosabb feladata a tbc-s betegek regisztrálása.

Faragó Ödön szegedi főorvos volt a következő előadó. Szerinte a statisztika csak a végeredményt mutatja, de nem a folyamatot. Ezért az összeállításba be kell kalkulálni a „Belügyi Közlöny” és az „Egészségügyi Értesítő” kimutatásait. Továbbá mellékelni hozzá a védőoltási, a gyógykezelési, adott esetben a boncolási dokumentumokat. Csecsemőhalandóságnál a törvénytelenek arányát.

A hozzászólásoknak elsősorban Fodor professzor adott rangot. Tömör megfogalmazásában „a statisztika a közegészségügy szeme, mellyel az egészségügyi viszonyokba belelát” (2., 195. old.). Angliában Graunt és Halley statisztikái indították el a fejlődést, míg nálunk Tormay Károly és Weszelovszky Károly neve említhető. Újabbán pedig az említett Kőrösi József.

Szeptember 15-én délután a szegényügy szervezéséről értekeztek. Ungvárról Tabódy Jenő főjegyző a főreferens, a millenniumi kongresszus egyik kezdeményezője. Kifejtette, hogy az 1891. évi, az ipari munkások betegellátását szabályozó törvénycikk sajnálatosan nem terjed ki a mezőgazdaságra. Gróf Teleki Géza erdélyi országgyűlési képviselő a lelencügy felkarolásának fontosságát hangsúlyozta. Olcsóbb és hasznosabb úgymond a gyermek felnevelése, mint a gyermekgyilkos anyák börtönben tartása. Bécsben, Prágában akad lelencház, Budapesten nem. Mindent el kell követni a pótlás érdekében.

Az Orvosügyi Szakosztály ülésén Petz Lajos, a győri kórház neves főorvosa ütött meg kritikus hangot. „Az államnak nincs joga más kaszt javára az orvosok zsebébe nyúlni... nem lehet a hivatás

idealizmusát a megélhetés küzdelmeivel szembeállítani” (2., 238. old.).

Amíg a betegpénztárak összevételéből az orvosok 7,5%-ban részesültek, addig az adminisztratív apparátus működtetése 38%-ba került. Ugye ismerős a képlet napjainkban is! A következő előadó Prochnow József (szintén sebész), akinek hangvétele visszafogottabb. Szorgalmazta a szabad orvosválasztást, a betegpénztárak számának csökkentését, az érdekvédelmi tömörülést.

Szeptember 16-án „az ingyenes orvosi segélynyújtás” témaköre következett.

Szabó Dénes kolozsvári szülészstanár főreferens pótolta az addig hiányzó történelmi visszapillantást. Szent István bencéstelepítésétől Nagy Lajos és Luxemburgi Zsigmond korán át Mária Terézia egészségügyi normatívájáig. Korvin Mátyást (pont egy kolozsvári) nem tudni miért, a szabadságharcokat érthető okokból nem említette. Demkó Kálmán munkájára (4) támaszkodott, egyéni látásmóddal. A befejezett múlt fejezetét a himlőoltással zárta le, jelene 1876-tal kezdődött. Nagyon érdekes ekkor az ország orvosi ellátottságának aránya. Míg Békés megye lakosságának 97%-a élt „gyógyközelben”, addig a nyugati fekvésű Vas megyének csak 19%-a! A ma embere inkább a fordítottját tippelné. Megduplázódtak az alapítványkórházak. A bányakerületek (Nagybánya, Dorog, Salgótarján stb.) egymás után „hospitalizálódtak”. A jövőre szerény és megoldható javaslatokat tett: jobb orvosi elosztást, a szegény vidékeken magasabb fizetést, a letelepedés anyagi elősegítését.

Csapodi István szemészstanár szóvá tette, hogy az oktatást szolgáló klinikai ambulanciák ingyenes ellátását sokszor „potyázó gazdagok” veszik igénybe, s mindenki minimum professzori vizsgálatot igényelne.

Loewy Lipót doktor a laikus természetgyógyászok működésének betiltását indítványozta. Laikus csak elsősegélynyújtást végezhet.

A Közegészségi Szakosztály szeptember 16-i ülésén három fontos előadás hangzott el. Csatáry Lajos miniszteri tanácsos szerint fő baj a „fiskális érdek előbbre helyezése a közjólétnél” (2., 375. old.), s a saját gondjainkra saját megoldást kell találnunk. A vasúti közlekedéssel megszűnt a „vasvillás kordon korszaka”, a feladatok bonyolult közegészségügyi hálózatot igényelnek.

Frank Ödön közeg. felügyelő a tbc-kérdést tárgyalta, amely a kóroki virulencia, az egyéni diszpozíció és immunitás függvénye.

A már említett derék Jósa András külön közegészségügyi (és egyáltalán egészségügyi) minisztérium felállítását javasolta. Saját tapasztalatai alapján megerősítette a diftériaoltás hatásos voltát, ellenezte a még létező „karról karra” vakcinálást, csak intézeti himlőnyirok alkalmazását helyeselte.

Fodor professzor röviden három javaslatot tett: 1. olasz mintájú középítési szabályzat elfogadását, 2. városokban a csatornázás, falvakban a tözegetes árnyékszék alkalmazását, 3. a tisztaságra való nevelés hatásosabbá tételét.

Utolsó napirend az orvosi kamarák kérdése volt. A három felkért előadó közül kettő (Löw Sámuel, Farkas Jenő) mellette, egy (Berkovics Miklós) ellene foglalt állást. A szavazásra jogosult hivatalos küldöttek több mint fele vitatta az időszerűségét. Ezért négy évtizedre lekerült a terítékről (12).

A millenniumi orvoskongresszus ügyrendi pontjairól az Orvosi Hetilap rendszeresen beszámolt (11). Legrészletesebb ismertetést a Fodor szerkesztette „Egészség” című szakfolyóirat közölte róla (3).

Az előadások anyagát Frank Ödön szervezőtitkár szerkesztette kötetbe, s a következő esztendőben hagyta el a Franklin Társulat nyomdáját.

Kézbe véve alig hiszünk a szemünknek. Száz év múltán ugyanazok a fő gondok: a fiskális szemlélet, az adminisztráció költséges túltengése, az alacsony fizetés, az egyenlőtlen orvosi elosztottság.

Jó lenne jövőbe látni, miről fog a következő jubileumi kongresszus szólni! Ha lesz ilyen rendezvény Fodor József, Hőgyes Endre és Korányi Frigyes hazájában.

Mondjuk a honfoglalás ezerkettőszázadik évfordulóján.

IRODALOM: 1. Magyar Ovosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének XXVIII. kötete. (Bp., 1896.) – 2. A Millenniumi Közegészségi és Orvosügyi Kongresszus tárgyalásai. (Bp., 1897.) – 3. Az „Egészség” 1896-os évfolyama. – 4. Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története... (Bp., 1894.) – 5. Fodor József: Közegészségügy Angolországban. (Bp., 1873.) – 6. Hangay Octáv: A paprikáról tekintettel a régi fűszerekre. (Székesfehérvár, 1887.) – 7. Hidvégi János: Hulló Magyarorság. (Bp., 1937.) – 8. Hőgyes-féle Millenniumi Emlékkönyv. (Bp., 1896.) – 9. Hölbling Miksa: Baranya orvosi helyirata. (Pécs, 1845.) – 10. Jelentés az 1894. szeptember hó 1-től 9-ig tartott VIII-ik Nemzetközi Közegészségi és Demografiai Congresszusról és annak tudományos munkálatairól. I–III. (Bp., 1895–96.) – 11. Orvosi Hetilap 1896-os évfolyama. – 12. Szállási Árpád: A Magyar Orvosi Kamara megalakulásának elhúzódó története. Orv. Hetil., 1991. 981–983. o.

Nemzetközi orvoskongresszus Moszkvában 1897-ben

Alig fejeződtek be hazánkban az 1896-os millenniumi rendezvények, máris izgalmasnak ígérkező kongresszusi meghívást kaptak 1897-re legkiválóbb orvosaink. A hatalmas és titokzatos orosz birodalom koronázó fővárosába, ahová akkor is csak különleges engedéllyel lehetett bejutni. Amíg másoknak ez a napokig tartó vonatozás elsősorban egzotikus kirándulást jelentett, addig a honfoglaló magyarok kései utódainak jóval többet: Árpád fejedelem, illetve Juliánus barát képzeletbeli útvonalát az őshaza irányába, amelyre már vonat viszi a zarándoklókat.

Évszázados távlatból sem csodálkozhatunk azon, hogy közel 400 magyar orvos, gyógyszerész vett részt a Moszkvában megrendezett XII. Nemzetközi Orvos-kongresszuson, többnyire a saját költségükön. Előadást viszonylag kevesen tartottak, a megkülönböztetett érdeklődés beszédes bizonyítéka volt azonban a passzív résztvevők magas száma.

Az 1897. évi moszkvai összejövetel élénk visszhangot keltett a hazai szaksajtóban. A fővárosi Bakteriológiai Intézet akkori igazgatója, az alig 29 esztendőes Nékám Lajos (a későbbi kitűnő bőrgyógyász professzor) ötrészes, részletes beszámolója tájékoztatta az Orvosi Hetilap olvasóit (5). Erre reagált meglehetősen arroganciával a Gyógyászat (3). A gyógyszerészek a debreceni Tóth Béla oroszországi naplójából kaptak érdekes lepevellőt egy előttük ismeretlen világról (10). Végül, de nem utolsósorban Dollinger Gyula sebészprofesszor önéletrajzának egyik fejezete egészítette ki az előzőek élményanyagát (1).

Ami a hangnemet illeti: Nékám Lajosé kritikus, Tóth Béláé himnikus, Dollinger Gyuláé szatirikus, így a három szerző jól egészíti ki egymást. Tény, hogy egyik beszámolóban sincs olyasmi, amit ne lehetett volna korábban felidézni, a negatívumokat természetesen a cárizmus számlájára írva.

Itt most engedtessek meg, hogy – időben jól elkanyarodva – visszaemlékezem 1971 augusztusára, amikor ugyancsak önkéntes alapon, eljutottam Moszkvába, a XIII. Nemzetközi Tudománytörténeti Kongresszusra, melynek orvostörténeti szekciójában – a Lomonoszov Egyetemen – francia nyelvű előadást tartottam az 1897-es moszkvai orvostalálkozó magyarországi visszhangjáról.

Referátumom orosz nyelvű változatát Moise Levit professzor tolmácsolta a vendéglátóknak. Minden sora ma is vállalható, kiegészítésekkel és hangsúlyeltolódással (8). Az ugyanis rögtön feltűnt, hogy „Keleten a helyzet változatlan”. Az orosz élet furcsa ellentmondásai, Gogol és Goncsarov figurái a megváltozott körülmények között változatlanul élnek, az országba való ki-bejutás ugyanolyan gyanakvóan bonyolult, mint Nékám tanárék idején volt.

Visszatérve az 1897. évi kongresszushoz, a magyar küldöttség összetételéről Dollinger írt a legrészletesebben. Az „utimarsal” szerepét Tóth Lajos (1856–1926) orvos, kultúrpolitikus, államtitkár, a vallás-és közoktatásügyi minisztérium orvosügyi referense töltötte be, társult hozzá

Leövey Sándor személyében a kultuszminisztérium egyetemügyi referense, aki kárpátaljai születésű lévén, kitűnően tudott oroszul és mindvégig tolmácsolódott, valamint Hőgyes Endre orvoskari dékán, egyben az Orvosi Hetilap szerkesztője. A vezérkarhoz tartozott még Pertik Ottó patológus professzor, továbbá a kinevezés előtt álló Dollinger Gyula, mindketten előadást is tartottak (1). Referálóként említendő még a szerb származású dolovai Nenadovics Lázár doktor, aki a magyarországi trachomaügyet ismertette. Ennek teljes szövegét az Orvosi Hetilap Szemészet melléklete közölte (6). Az oftalmológus Béla Pál az orosz szemészeti intézetekben tett látogatást, és írt róla szakszerűen, de korántsem olyan érdekesen, mint korábban említett szerzői hármás.

A tárgyyszerű tudósítások közül ma kétségtelenül a legizgalmasabb Nékám Lajosét olvasni. Költői lendülettel vetette magát az orosz táj leírásába, s kereste az analógiát az alföldi tanyavilágunkkal. Első megállapítása a dimenziók különbözőségén túl, hogy itt nagyobbak a kontrasztok, s a nép elmaradottabb. „A despotizmus és minden ember életének védelme kizárja egymást” – állapította meg (5). Továbbá a pápa, a vodka és a kancsuka nem megfelelő eszköze a közegészségügy fejlődésének. Oroszországban a száműzetés bevett szokás a felmerült gondok, netán álszáműzetés sajátos megoldására. A baltikumi ősi Dorpat (Tartu) egyetemének professzorai és diákjai közül többet „liberális nézetük miatt” Szibériába száműzték.

Valamivel jobban járt a svájci szültségű F. Erisman professzor, az orosz közegészségügy egyik megalapítója. Kitűnő könyvét Fodor József szorgalmazására és lektorálásával magyarra fordította id. Imre József tanár (2). Nevéhez kötődik az 1897-es kongresszus megszervezése. Vele annyi történt, hogy visszatoloncolták szülőhazájába.

A moszkvai rendezvényen 7500 résztvevő jelent meg, köztük a medicina élő klasszikusai: így a későbbi Nobel-díjas Kocher sebészprofesszor Svájcból, az elhíresült Lombroso Itáliából, Hüppe és Krafft-Ebing Bécsből, Virchow Berlinből, Lauder-Brunton Londonból, Mecsnyikov a párizsi Pasteur Intézetből. Az illusztris lista önmagáért beszél. Nékám tudósítása szerint „derültséget keltett a japán kiküldött, aki a kongresszust Tokióba akarta meghívni” (5). Persze ne mai szemmel nézzük ezt! A japán tudományt akkor még csak páran (Kitasato, Hata) képviselték egyrészt külföldön, másrészt egyetlen lehetőség lett volna a transzszibériai vonat, majd hajógőzös, mely heteket igényelt.

A Nékám-beszámoló második fejezetének alcíme is sokatmondó: „Cenzúra. Muszka viszonyok. Diákok megrendszabályozása. Szibéria. Népelet. Bigottság. Erkölc. Alkohol elleni áramlat. Moszkva látképe.” Minél hosszabban tartózkodott ott, annál kevésbé ismerte ezt a hatalmas birodalmat, „mely mint a czethal Jónást, úgy fog valamikor bekapni minket is” (5). Látnoki megállapítás, találó hasonlattal. A kikerülés nekünk is sikerült. Továbbá: „mindenki érzi Oroszországban, hogy valami változás fog történni”. Nékám ezt is jól észrevette. Az emberi jogokról annyit: visszaállították a testi büntetést, melyet II. Sándor cár egyszer már eltörölt. Lengyelek és zsidók birtokot nem vásárolhattak. A lengyel katolikus iskolákban tilos volt az anyanyelv használata.

Az orvosi fakultásra zsidó hallgatókat csak 5%-ban vettek fel. Íme numerus clausus egyik őse, nem árt rá emlékeztetni! A katona-feleség a prostituált szinonimája. A legények fiatalon nősülnek, majd 6–8 éves katonai szolgálat következett. Megszokott volt az após–meny szexuális kapcsolat, amelyről Solohov is írt a Csendes Don című regényében.

Szerzőnk látta a szibériai transzportot: szürke darócruha barna kereszttel megjelölve, a féloldalt leborotvált fejű rabokat, akik láncra fűzve, szuronyos katonák között vonultak, a köznép közönyétől kísértén. Akár egy mai Gulag-könyvben.

Moszkva városa a szeszárúsítást a kongresszus idejére szigorúan megtiltotta. A józanság ezen változatára a következőket mondta az egyik orosz orvos: „Csak jöjjenek vissza a jövő héten: a lóvasutak folytonos csengetés között óvatosan haladnak majd, hogy a síneken heverő holtrészeg testeket félre tudják lökni előre.” (5).

Ne gondoljuk, hogy Nékám nem vette észre az árnyéktól a fényt. Amikor felsorolja, hogy az egészségügy terén mi mindenre mennyit költöttek az orosz mecénások, így összegzi véleményét: „bármit mondanak is indító okul, tisztelet nekik – mennyire vannak ezektől a mi magyarjaink, akik kártyára, lovakra és sybarita élvezetekre ezeket költenek, de tanügyre, egészségügyre, szociális célokra nem áldoznak egy krajczárt sem” (5).

Moszkva városi tanácsa ekkor is tett egy emberbaráti alapítványt, melynek első összegét stílszerűen a jelenlévő Henri Dunant, a vöröskereszt életrekeltője kapta meg. Tanárunk az orosz klinikákról a legnagyobb elismerés hangján szólt. A fotografáló és röntgenező laboratóriumok felszerelése, a mikroszkópok, a mikrotómok a Zeiss-üzemből érkeztek. „A berendezések olyanok, hogy tanulmányozásuk elkerülhetetlen lesz a jövőben minden klinikán.” (5). Pedig Nyugaton is látott már párat. A körorvosi ellátottság hasonló a hazaihoz. Moszkvában 12-szer több orvos praktizál, mint vidéken. A lakosság számához viszonyítva. Ami nem jelenti, hogy az előbbi sok, hanem az utóbbi kevés. „Az extremumok hazájában vagyunk itt. A legnagyobb bigottizmus mellett mély kutató elmék, fanatikus fatalizmus mellett az objektív boncoló kritika – egy mozaik ez az Oroszország, egy homorú tükör, mely focusában ragyog, szélein hideg fém. Nagy Péter vasökle, Katalin agyveleje hozta létre ezt a birodalmat. Lesz-e olyan utódjuk, akinek szíve boldoggá fogja tenni ez a népet?” (5). A kérdés azóta is megválaszolatlan.

Mondanom sem kell, hogy a fentebb említett 1971. évi előadásom a pozitív megállapításokra épült. Főleg Tóth Béla útívázlatára, mely hódolat volt az „északi fagy hazájának”. A debreceni gyógyszerész a 19. oldalon így folytatta: „minden lelkesedésem Oroszország iránt, szívem minden szépért és nemesért dobogó érzelmét szeretném most egybefoglalni, hogy legalább halvány képét adhatnám annak a humánus nagy intézetnek, melynek párja, fájdalom, aligha van a világon. Értem a moszkvai állami lelenházat, ahol 12–14 ezer gyermeket nevelnek fel évente és adnak vissza a társadalomnak.” Majd így folytatta: „egyik teremben különös, vörösrézből készült bölcsők ötlenek a

szemembe s amint a forró, belülről puhára bélelt bölcsőtől a kezemet elkapom, nyájas és jóságos igazgatóné siet felvilágosítani, hogy ezek a korai szülöttek bölcsői.” (10).

Végül nem titkolt véleményét rajongó sorokban összegezte: „meghajlok Oroszország előtt, nem határainak kiterjedtsége s kilencven millió lakosa, hanem humanus és kulturális intézményeinek nagysága előtt” (10).

A kongresszusi városból a résztvevők a cárok székhelyére, Szentpétervárra vonatoztak, ahol a fellobogózott Nyevszkij Proszpekt az akkor éppen odalátogtó Faure francia köztársasági elnököt várta. A pompás sugárútról azért megállapítja Tóth gyógyszerész, hogy nincs ami Andrassy útunkhoz hasonló szépséggel kikövezve. „Legnagyobb érdeklődéssel voltunk a téli palota iránt” – írta, nem sejtve, milyen világtörténelmi jelentőségű események fognak ott lezajlani 20 év múlva. Az egyik szobában lehangolta a világosi fegyverletétel képe, a másokban felvidította a pamlagon szétszórt női fehérneműek intim hangulata.

Az oroszok antiszemitizmusáról Tóth Béla is említést tett. Varsót kivéve, ahol 200 ezer zsidó élt a lengyelekkel és oroszokkal a legnagyobb egyetértésben. Beszámolója végén megállapítja: Oroszországba nemcsak a bejutás, de a kikerülés sem egyszerű. Aki néhány hetet ott tölt, útlevele megtelik pecsétekkel, mert azokat minden hivatalban láttamoztatni kell.

Ezt a rendkívül érdekes útinaplót, amelyet 1971-ben nem volt nehéz méltatni, a Szinnyeitől a nagy Révain át (9) a Magyar Életrajzi Lexikonig (4), valamennyien az anekdotakincset szerző Tóth Bélának tulajdonítják. Holott már a bevezető sorából kiderül, hogy egy derék debreceni patikus műve. Erre a tévedésre már Nagy János is rámutatott (Tóth Béla élete és munkássága. Bp., 1932.), kit egyébként forrásul jelöltek meg. A makacs tévedésre e sorok írója nem egyszer felhívta a figyelmet (7). Ezúttal megismételjük! A cikk megjelenése után levelet kaptam Tóth Bélának akkor még élő fiától, Tóth Emil agg debreceni gyógyszerésztől. Meglátogattam. Sokat beszélt szenvedélyesen utazó édesapjáról, aki egy torinói kongresszusra azért ment el, hogy Kossuth Lajost meglátogassa.

Persze sem Tóth Béla, sem Nékám nem tapasztalhatta azokat a trükköket, amelyekről Dollinger professzortól értesülhetünk. A vezérkar ellátogatott az ősi Nyizsnyij Novgorodba is. Útközben feltűnt a vasútmenti falvak pedantériája, idilli hangulata, melyre egy lengyel kolléga óvatosan megjegyezte: „Potyemkin-falvak ezek, erre az alkalomra” (1). Amikor pedig a kalauz figyelmességén ámuldoztak, néhány kupica ajándék konyak után megoldódott a nyelv és a rejtély, ezzel a vallomással: „Az urak a cár vendégei. Azért külön elbánásban részesülnek. Önök azt hiszik, hogy amúgy szabadon utazgathatnak összevissza Oroszországban, ahogy, amint nekem mondják, azt otthon tehetik. Lássá, itt van az urak listája és személyleírása a zsebemben. Önöket nekem Moszkvában e lista szerint átadta a rendőrség, nekem önöket be kell szolgáltatnom a rendőrségnek Nyizsnyij Novgorodban. A különbség az, hogy önöknek ezt nem szabad észrevenniök. Ezért nem hagyhattam volna önöket ott a közbeeső állomáson.” (1).

Dollinger remek és plasztikus beszámolójáról akkor még nem tudtam. Különben sem lett volna tanácsos belőle idézni. Illyés Gyula is hasonlókat írt az 1934-es írókongresszus utáni novgorodi útról. A város rövidesen felvette Gorkij nevét.

Dollinger és Tóth Béla útinaplója a határon „találkozik”. Ugyanis Leövey miniszteri tanácsost orosz tudása miatt nem akarták a vámcsinóvnyikok kiengedni. Rejtett emigránst gyanítottak benne. Csak a Moszkvából érkezett távirat után engedték útjára.

Nékám kritikájának, Tóth Béla rajongásának, valamint Dollinger humorának színpompás keveréke úgy tűnik, azóta sem fakult meg. Remélhetőleg nem estünk ellenkező végletbe, amikor a kontrasztot is érzékeltettük.

Tóth Bélát jó lenne a lexikoni tévedéstől végleg megszabadítani. Nékám éleslátását pedig külön kihangsúlyozni, mert Moszkvára figyelnünk még medicinális szempontból is érdemes.

IRODALOM: 1. Dollinger Gy.: 80 esztendő életemből 1849–1929. Orvosi Továbbképzés Közp. Bizottsága. (Bp., 1929.) XIV. 56–57. – 2. Erisman: Népszerű egészségtan. (Bp., 1880.) – Győry: Bibl. Med. Hung. (Bp., 1900.) 146. – 3. Gyógyászat, 1897. 27. sz. – 4. Magyar Életrajzi Lexikon. Akadémiai. (Bp., 1969.) II. 890. – 5. Orvosi Hetilap, 1897, 41. 430., 453-454., 456-466., 478-490. – 6. Orvosi Hetilap, Szemészet, 1897, 41. 77–78. – 7. Orvosi Hetilap, 1968, 109. 1667–1668. – 8. Orvosi Hetilap, 1971, 112. 2541. – 9. Révai Nagy Lexikona 18. (Bp., 1929.) 382. – 10. Tóth Béla: Oroszország úti vázlatok az 1897. évi moszkvai orvosi kongresszus alkalmából. (Bp., 1898.)

Az Országos Orvos-Szövetség (alapítás: 1898)

Az a nyilvánvaló igény, hogy a hazai orvosoknak egy országos érdek-képviselői tömörülésre van szüksége, elég későn, a XIX. század végén vetődött fel sürgetően. Helyi szövetségek addig is léteztek, például a Budapesti Orvosi Kör, amely 1874-től nyert a Belügyminisztériumban bejegyzést [1], míg vidéken inkább az orvossal nem rendelkező közegészségügyi körökről történik említés [2]. A belügyminiszter jelentése szerint 1895-ben még 182 ilyen orvosi kör nem volt betöltve, egy újabb kolerajárvány előrevetülő árnyékában. Működött még a Borsodi Orvos-Gyógyszerész Egylet Miskolcon, a Bars Megyei Gyógyászati Egylet Léván, de a lista távolról sem teljes. A már említett Budapesti Orvosi Kör képviselői vetették fel az 1896-ban megtartott Millenniumi Közegészségügyi és Orvosügyi Kongresszus keretében az orvosi kamarák felállításának a szükségességét [3]. A kamarapárti két előadó javaslata külön füzetben is megjelent [4]. Előadói: Löw Sámuel gyakorló orvos és Farkas Jenő közegészségügyi felügyelő okosan érvelnek: létezik már ügyvédi, közjegyzői, kereskedelmi, ipar-, munkás- és földművelési kamara, amelyek már nem azonosak a régi céhekkel. Kívánatos – úgymond – a kötelező belépés, ellenkező esetben azok maradnának kívül, akikre leginkább rászorulna nem a külső védelem, hanem a belső fegyelmelés. Nem szólva az elburjánzó kuruzslásról, amely ellen még szervezetten is nehéz védekezni. Ausztriában 1891-től kötelező a kamarai tagság. Nem kisebb szaktekintély támogatta ezt, mint a nagy sebész Billroth, Németországban pedig az orvosok pápája: a konzervatívnak beállított, valójában szabadelvű Virchow. A javaslatot vitára, majd szavazásra bocsátották, de nem annyira a számbeli, mint inkább a minősített többség elvetette.

A mellette szavazók élén Kovács József sebészprofesszort találjuk, aki annyiszor ment szembe a karral; utólag sem nehéz felismerni a személyeskedő motivációkat. Őt ugyan támogatta Schwartzler Ottó, Chyzer Kornél, Schachter Miksa, Makara Lajos és néhány nevesebb vidéki, de az ellenzők táborának már a névsora mindent eldöntött. A következők: a belgyógyász Jendrassik Ernő, Korányi Frigyes és Kétli (akkor még „y” nélkül) Károly, a szemész Grósz Emil, a sebész Réczey Imre, Navratil Imre és Janny Gyula, a nőgyógyászóriás Tauffer Vilmos, az elméleti intézetek vezetői közül: Fodor József, Hógyes Endre, Rigler Gusztáv és Csatóry (Grósz) Lajos. A 289 szavazó közül csak 23 személy döntött a tagadók javára, valójában a két tábor nem tartozott azonos súlycsoportba. A háttérben egyértelműen az Orvosi Hetilap és a Gyógyászat szerkesztő- (Hógyes Endre kontra Kovács József), szerző- és olvasógardájának a rivalizálása rajzolódik ki. Mindkét szervezetnél az volt a fő törekvés, hogy ne kívülről kényszerítsék az orvosokra. Történetesen a belügyről volt szó, mert önálló egészségügyi minisztérium még sokáig nem létezett. Pontatlan tehát az az állítás, mintha Fodor József „az orvosi kamarák kérdése körül támadt nagy zajlásban szívesen vett részt, és meggyőződése szerint a kamara-ellenes táborban küzdött az Orvos-Szövetség fennmaradása mellett” [4]. Egyrészt a

kamaravita után alakult meg az Orvos-Szövetség, tehát a megalakulása és nem a megmaradása mellett foglalt állást, másrészt ott küzdelemről szó sem volt, ez csak „osztályharcos” terminológia. Az sem derül ki, milyen fontos szerepet játszott a munkásbalesetek biztosításában.

A szavazás nyomán az elnöklő Kétly Károly professzor felvetette az „országos orvosi szövetkezet” megalapításának szükségességét, és azt a közgyűlés elfogadta. A szervezőbizottság álljon 10 fővárosi és 20 vidéki tagból! Az előzők közt találjuk Korányi Frigyes, Kétli Károly, Fodor József és Hógyes Endre tanszékvezetők nevét. A kolozsvári egyetemet csak Szabó Dénes szülésztanár képviselte. A többiek, például a győri Petz Lajos, a nyíregyházi Jósa András vagy a nagyváradi Konrád Márk különben tisztos személye sem tehetné kétségessé a főváros egyre növekvő „túlsúlyát”. Az orvosi kamara később nem a legszerencsésebb történelmi körülmények között, csak 1938-ban alakult, akkor már aligha a régi német mintára, és rövid életűnek is bizonyult.

Az Országos Orvos-Szövetség igazgatótanácsa 1898. január 30-án tartott ülést. Meglepő, hogy abban az időben, olyan közlekedési viszonyok közepette, a történelmi Magyarország peremvidéke is képviseltette magát, például Nuszer Lajos (Munkács), Révfy Jenő (Szabadka), Konrád Márk (Nagyvárad), Löcherer L. (Sátoraljaújhely) és kevésbé ismertek.

A szövetség választott „vezérkara”: az elnök: Kétli Károly, a főtítkárs: Jendrassik Ernő, a titkárok: Grósz Emil és Dieballa Géza, a pénztáros: Árkövy József.

Arad megyétől Zombor sz. kir. városig eddig 25 fiókszövetkezet alakult meg. A fővárosban Müller Kálmán tanár lett az elnök, a titkárs Temesváry Rezső, a másodtitkárs a „szike Paganiniének” titulált Hüttl Hümer, a választmányban olyan nevek olvashatók, mint Fodor József, Flesch Nándor és Gerlóczy Zsigmond. A tagok létszáma már 529. Tehát minden harmadik személy a fővárosban lakott. Mindezekről az Orvosi Hetilap 1898. évfolyama [5] is beszámolt.

Alapvető szükséglet volt egy önálló fórum létesítése: az Országos Orvos-Szövetség című lap első száma 1898. március 15-én jelent meg. Felelős szerkesztője Jendrassik Ernő professzor. Ahogy az első lap alján olvasható: „Ezen havonta megjelenő folyóirat jelen évfolyama minden hazai orvosnak ingyen jár.” Más kérdés, hogy ehhez képest az utókor számára elég kevés példány maradt fenn.

Az első körből még olyan városok hiányoznak, mint Debrecen, Miskolc, Kassa, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Nyíregyháza, és a Királyhágón túl Kolozsvár kivételével mindegyik. A fővárosban 100 ezer főre 206, Nagyváradon ugyanennyire 110, Árva megyében pedig 12 orvos jutott. Az aránytalanság, ha nem is ilyen mértékben, de máig kísért.

Májusra Szabolcs megye is feliratkozott a szövetségi listára. Természetesen az örök mindenés Jósa András jóvoltából. A megye orvosainak száma ekkor 44.

Debrecen csak a következő évben, itt természetesen Kenézy Gyula volt a kezdeményező. A nehézségek közvetett bizonyítéka, hogy taglétszámot egyedül a cívisváros nem tudott közölni. Még

1900-ban sem, mert egy névtelen levélíró így panaszkodik: A parasztember aligha köt biztosítást, a papnak és a jegyzőnek megvan a maga nyugdíjintézete, „a nyugalomdíj-tervezetet nagy jövedelmű egyetemi tanárok és fővárosi orvosok készítették, a kik el sem tudják képzelni, milyen lehet az 1000–1200 forint évi jövedelemből élni, lakást fizetni, ruházkodni, egy-két gyermeket a városban iskoláztatni: ily kevés jövedelemből élni még csak 100 forintot sem lehet évente a nyugdíjra megtakarítani”. Míg a jegyző és a pap kap „szolgálati lakást”, addig az orvos nem. Jobb módú parasztemberek már csak büszkeségből sem adják ki a házukat, a szegényeké pedig rendelőnek alkalmatlanok. A jegyzőnek hatszobás, minden mellékhelyiséggel ellátott lakást épített a község. „A jövedelemem meg éppen annyi, mint a kéményseprőé” – panaszkodik Dr. Cívis néven, feltehetőleg Hajdúságból az orvos. A vidéki kollégák legalább nyilvánosan kiönthették a lelküket. Válasz már 1898-ban megjött a belügyminiszterhez címzett beadványukra. A konzervatív Perczel Dezső önhatalmúlag még nem intézkedett, de támogatásáról már biztosította a szövetséget.

A választmány megalakulása utáni legfontosabb teendők: az orvosi nyugdíj- és segélyügy tanulmányozása, a betegsegélyező egyletek és pénztárak ügyében tett javaslatok kidolgozása, az Orvosi Rendtartás elkészítése, végül az ingyenes orvosi rendelések ügyének tanulmányozása. Mindezekkel a megalakuló szövetség már 1897 őszén is foglalkozott. Figyelemre méltó Jendrassik elnök úr indítványa: „Az O. O. Sz. az alapító tagsági díjából, adományokból, befizetett tagsági díjfeleletekből s egyéb jövedelmekből tőkét gyűjt, amelynek kamatai az évenként kifizetésre előirányzott nyugalomdíjhoz csatoltatnak s a Nyugalomdíj-szabászatban megállapítandó kulcs szerint felosztatnak. Ugyanezen alap kamatainak egy része a segélyezés céljaira fordítandó. A segélyezés kérdésének megoldására is ugyanazon bizottság tegyen egyidejűleg javaslatot.”

A nyugdíj 35 év óta állandó ügyrendi kérdés. Először a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1863. évi Pesten tartott IX. vándorgyűlésén terjesztette be saját indítványát Poór Imre tanár [4]. Ez a rendezvény 1847–1963. között politikai okokból szünetelt. Az 1871. évi aradi vándorgyűlésen Flór Ferenc tanár özvegye nagy összegű adománnyal járult a nyugdíjalaphoz, a következő évi összejövetelel már 600 önkéntes tag lépett (volna) be, közben létezett az Orvosi Kör Országos Segélyegylete, de a nyugdíjügy „álomba merült”. Csak 1892-ben ébredt fel, de Müller Kálmán tanár lemondása miatt várni kellett még az Országos Orvos-Szövetség megalakításáig. Tisztában voltak vele, hogy a nyugdíj olyan zsák, amelyből annyit lehet kivenni, amennyit beleraktak, ezért mindent matematikai alapra helyeztek.

Ami az orvosi rendtartást illeti, főbb cikkelyei: 1. az orvos magatartása általában, 2. az orvos magatartása a kollégáival szemben. A 20 mellékcikkely szinte mindenre kiterjed. Külön fejezet szól a helyettesítésről és az orvosi tanácskozásról. Ez utóbbi alatt a konzíliumok értendők. Közben tükörképet kaptak a külföldi mozgalmakról. Főleg a környező országok kamaráinak (Ausztria, Csehország, Poroszország) munkásságáról, sine ira et studio.

Franciaországban kamara helyett szövetség (association), Angliában a General Medical Council vállaira nehezdednek a gondok.

Nagyon fontos volt a naprakész nemzetközi tájékozottságuk. Ezt nyilván nem az isten háta mögött élő orvosok igényelték elsősorban. A versenytárs Gyógyászat többször adott hírt a külföldön sikeresen működő orvosi kamarákról, de még a közvetett bírálattól is tartózkodott.

A tanári kar szinte presztízskérdést csinált az Országos Orvos-Szövetség sikeréből, ezért a segélyalap javára Korányi Frigyes, Högyes Endre, Laufenauer Károly, Bókay

János és Nékám Lajos igyekezett mindig nagy összegű „felülfizetések” támogatni. A néhány lapos havi folyóirat valósággal vonzotta a reklámokat. Szezonálisan közölték az orvosbálok programját, hangulatát, bevételét és az orvosfeleségek gáláns adományait. Korányi Frigyesné 1900-ban ezer aranykoronával járult az alaphoz. Az Országos Orvos-Szövetség című lap a szakmai közélet fóruma lett. Jendrassik professzor segédszerkesztője 1900-tól Győry Tibor.

A medicinális kóklerség pregnáns példája Debrecenből származik. Szó szerint ez olvasható:

„Tápai Mihály u. n. csodadoktor, lakik: Pacsirta-utcza 11. sz. alatt saját házában Debrecen.

Gyógyít: gyógyíthatatlannak állított régi betegségeket, mindenféle nemében és alakjában, a legtermészetesebb felfogás és új módszer szerint: jelesen pedig: nyavalyatörést (epileptika), torok- és méh-rákokat és komplikált gyulladásokat, bujakóros és görvélyes sebeket, régi és új szifilis bajokat, csúzos, rheumás bántalmakat, ideg betegségeket, szélütéseket, segít elmebetegségekben, sőt többféle fázisaikban végleges gyógyulást képes eszközölni, természetes okszerű kezelés alapján, gyógyít továbbá bujakórt, régi és kezdetleges bőrbetegségeket, aranyeret, gyomor-rákokat és fájdalokat felelősség mellett, régi szem és fülbajokat, a diphteritist (toroklob), teljes biztonsággal a legfényesebb sikerek elérésével, mint a mely betegségek ellenszereinek egyedüli feltalálója és gyógyítója. Levélbeli megkeresésekre és kérdésekre válasz adatik és a betegség leírásánál a gyógyszer megküldetik.

A fenti akár egy Karinthy-paródia lehetne, de sajnos nem az. Tápai úrnak akadtak kései utánzói, akár doktori címmel is. Az orvos- és gyógyszerészreklámok elleni sajtóhadjárat folytatódott.

Az első vidéki kongresszust 1900. szeptember 2-án tartották Esztergomban. Azért itt, mert egyrészt itt alakult meg Mátray Ferenc főorvos ügybuzgalmából az első vidéki fiókegyesület, másrészt közel van a fővároshoz. Vaszary Kolos hercegprímás meleg szavakkal üdvözölte a kongresszust. Közben memorandum ment a belügyminiszterhez az 1876. évi XIV. törvénycikk korszerűsítéséért. Majd 1883-tól megváltozott a tisztiorvosi szolgálat szerepe, bővült a feladatkör minden téren, de a díjazás mértéke maradt. A betegsegélyző pénztárakról a kereskedelemügyi miniszter kapott tájékoztatást. A körorvosi intézményt akkor szándékozták az állami szerephez igazítani. Új feladatkör lett az iparegészségügy, az urbanizációval járó rendészeti, nyomozói és egyéb orvosi munka, amely külön szakértelmet követelt.

1900 őszén Jendrassik Ernőt Flesch Nándor, Győry Tibort Walkó Rezső váltotta fel a szerkesztői székben. Közlik a belügyminiszter által megszabott új orvosi „díjszabást” az egyszerű foghúzástól a legbonyolultabb műtétekig. Leghosszabb természetesen a sebészeti beavatkozásoké. Walkó mindössze egy évig segítette Flesch Nándort (1861–1934), aki 1901-től már egyedüli szerkesztő és kiadó volt. Tegyük hozzá, hogy 1914-ig az Orvosi Heti Szemlével párhuzamosan. A háborús számok tájékoztatása bámulatos. Nincs feltüntetve, mekkora apparátussal dolgozhatott, de a szaklapoknál (Orvosi Hetilap, Gyógyászat) mégis a szerzők juttatták el tanulmányaikat a szerkesztőségbe, a tudomány „múzsája” fegyverek közt sem hallgatott. Flesch lapjának viszont be kellett szerezni névtelenek közvetítésével a legújabb és legmegbízhatóbb tudósításokat, az elzárt falvaktól a nyílt frontvonalakig. Aztán eljuttatni az olvasókhöz a háborús egészségügy adminisztrációs tükörképét, a hiányok találékony pótszereit, a veszteségek tapintatos közlését. A teljesítményt utólag csak csodálni lehet. A szerkesztést 1924-ben adta át Tanárky Árpádnak. Az Országos Orvos-Szövetség, 1936-tól Orvos-Szövetség ismertetése szűkszavú és hiányos. Maga a szervezet és azonos című lapja viszont betöltötte feladatát.

Az önálló orvosi érdekvédő szervezet, lett légyen az kamara vagy szövetség, ma sem veszítette el időszerűségét.

IRODALOM

(1) Némai J.: A Budapesti Orvosi Kör és Országos Segélyegyletének története. Eckstein és Neufeld Könyvnyomdája, Budapest, 1896.

(2) Chyzer K.: Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye 1854-1894. Dobrowsky és Franke kiadása, Budapest, 1894, 288.

(3) Frank Ü.: A Milleniumi Közegészségügyi és Orvosügyi Kongresszus tárgyalásai, Franklin, Budapest, 1897.

[4] Az Orvosi Kamarákról. Budapest, 1897.

[5] Orvosi Hetilap, 1898, 44, 68

[6] Bezerédyné – Hencz – Zalányi: Évszázados küzdelem hazánk egészségügyéért. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967, 83.

Egy nemzetközi orvoskongresszus 1909-ben

Budapest a fürdők és a kongresszusok városa – szokták mondani. Különösen 1909 óta. Ekkor rendezték ugyanis fővárosunkban a XVI. Nemzetközi Orvosi Kongresszust, amely mind a szervezés színvonalában, mind a résztvevők számában nem maradt el egyetlen hasonló szakmai összejöveteltől sem. Ha végignézzük az előző helyszínek listáját: Párizs, Firenze, Bécs, Brüsszel, Genf, Amszterdam, London, Koppenhága, Washington, Berlin, Róma, Moszkva, Madrid és Lisszabon után következni nagy megtiszteltetést jelentett.

Olyan patinás múltú egyetemi városokat „köröztünk le”, mint Prága, Stockholm, Basel vagy Lipcse és a Lajtától keletre csak Moszkva előzött meg bennünket. A rendezés jogát már 1906-ban odaítélték, akkor még senki nem sejtette, hogy majd 1909-ben más szempontjai is lehetnek egy orvosi találkozóknak. Az üdvözlő beszédben a következő megállapítások hangzottak el: „mi nagy súlyt vetünk a külföld véleményére s nincs hőbb óhajtásunk, mint azt az animóztatást, amelyet sajnós, az utóbbi időben a magyar nemzettel szemben a külföldi sajtó tetemes részében észlelhetünk, amelyet belső és külső ellenségeink szítanak ellenünk, részrehajlatlan, elismerő megítélés és rokonérzés váltsa fel. Ehhez talán a congressus is hozzá fog járulni” (7).

Miről is volt szó tulajdonképpen? Ahogy Jeszenszky Géza írta, az angolszász közvéleményt tájékoztató tekintélyes Times tudósítója, a Scotus Viator álnév alatt rejtőző Seton-Watson 1908-tól kezdve rendkívül kedvezőtlen színben tüntette fel a magyarországi nemzetiségiek helyzetét. Erősen elfogult, szlavofil cikkeiben „példa nélküli elnyomást” emleget (6). Tegyük hozzá, nemrég zajlott le az angol-búr háború, ahol az első koncentrációs tábor felállították, ennek ellenére a magyar sajtó egyértelműen kiállt a Brit Birodalom érdekei mellett. A kép még sötétebb, ha az eredeti dokumentumba pillantunk (8). A nevezett szerző 1911-es kiadású írásainak indexében megtaláljuk az erősen nacionalista Hlinka, Hodzsa és Srobar nevét, de például a liberális Jászi Oszkárét nem. Pedig a könyv Magyarországgal foglalkozik. A költők közül a sovinszta-antiszemita Octavian Goga véleménye számára forrásértékű, míg Ady Endre írásait nem is ismerte. Aki szerint „magyar, oláh, szláv bánat örökre egy bánat marad”. Nem meglepő ezek ismeretében, hogy Seton-Watson úr Trianon után a Londonban felállított szlavisztikai tanszék professzora lett.

Sajnos, egy orvosi kongresszus jubileuma alkalmából erről is szólni kellett, mert a szakmát már akkor sem lehetett a politikai helyzettől függetleníteni.

A kongresszust augusztus 29-én nyitották meg a Vigadó szecessziós épületének gyönyörű nagytermében. Az uralkodót József főherceg, a kormányt Apponyi Albert, a kart Korányi Frigyes képviselte. Majd a főtitkári szerepet betöltő Grósz Emil emelkedett szólásra, aki ismertette a rendezvény „menetervét”. Összesen 21 szakosztályba osztották az előadásokat, s ugyanannyi kötet-

ben jelentek meg az elhangzott szövegek. A beszámoló szerint külföldről 1995 résztvevő jött, hazulról a megjelentek száma 1346, így összesen 3432-en képviselték a korszerű tudományt. Kétszer annyian, mint előtte Lisszabonban. A legnépesebb küldöttség Németországból, illetve Franciaországból jött, de Ausztriát, Amerikát és Oroszországot szintén 200 fölötti személy reprezentálta. Argentínától Uruguayig – ábécésorrendben – 30 országból utaztak ide, még Romániából is, noha előtte bojkottal fenyegetőztek. Szerencsére győzött a józan ész, és Babeş professzorék megjelentek. A különböző küldöttségek nevében azóta történelmivé vált szaktekintélyek mondtak köszönetet. Elég a francia Landouzy, az olasz Baccelli, a japán Kitasato, az angol Osler és a Semmelweis Ignácraól kitűnő könyvet író W. Sinclair, valamint a németalföldi Wenckebach professzorokra utalnunk. A tiszteletbeli elnökök sorában található: Fourier, Waldeyer, Eiselsberg és Th. Kocher.

A megnyitó nap délutánján leplezték le a Sándor téren Fodor Józsefnek a közadakozásból finanszírozott mellszobrát.

Az érdemi munka augusztus 30-án kezdődött. Az orvostörténészeket a berlini Holländer tanár képviselte, aki az inkák bizarr kerámiaszobrainak orvosi vonatkozásait ismertette.

Külön érdekesség volt, hogy 31-én a Nemzeti Múzeum dísztermében az eszperantista orvosok tartottak találkozót, abban az azóta megvalósulatlan reményben, hogy egyszer az eszperantó lesz majd a tudományok nemzetközi nyelve. Ugyanazon nap estjén a Fővárosi Vigadóban a kor híres magyar tenoristája: Környei Béla lépett fel, nagy sikerrel.

Az Orvosi Hetilap folyamatosan számolt be az érdekesebb előadásokról. Az első napon külön kiemelte Baccelli tanárnak a malária intravénás kininkezeléséről, Doyen professzornak A rák orvoslásáról tartott referátumát. Érdekes, hogy a briliáns francia operatőr az immunterápiát részesítette előnyben. Szike helyett lehetőleg elektrokautert használt, a sebészi beavatkozást csak kiegészítő megoldásként ajánlotta. Szeptember 1-jén Jacques Loeb, a kaliforniai Berkeley Egyetem fiziológus tanára „A mesterséges szűznemzés és a formatív ingerlés lényege” ismertetésével tette emlékezetessé az előadói idejét. A következő napon Ch. Laveran a trópusi betegségek kórtanának haladásáról értekezett. Akkor már Nobel-díjas, utólag érdekes megjegyezni, hogy azt akkor nem tartották fontosnak külön kihangsúlyozni. Referátumából kiderült, hogy nemcsak a maláriához értett.

Szeptember 3-án a müncheni Max Gruber professzornak az „Öröklés, kiválasztás és hygiene” című eszmefuttatása lényegében már az eugenikáról szólt. Érdekes belőle szó szerint idézni: „nem a gyengék kiirtása, hanem az egészséges nemzedékek keletkezése legyen a célunk” (7). A történelem bizarr játéka, hogy ekkor még egy német közelítette meg leghumánusabban ezt a kényes kérdést.

A gyermekorvosi szekcióban külön referátumok hangzottak el az atrophia, a rachitis, a scrophulosis, a csecsemők gümőkórja, a hypothyroidismus, a ciklusos hányás, a syphilis, a fertőző betegségek kórházi és házi elkülönítése, a csecsemő- és gyermekvédelem tárgyköréből. Párizsból Hutinel és Barbier, Berlinből Baginsky, Bécsből Escherich és Neurath, Rómából Concetti, Varsóból

Heryng, Budapestről Bókey János, Heim Pál és Szontagh Félix garantálták a színvonalat. Bókey ekkor ismertette A bárányhimlőnek a zoster bizonyos eseteivel való kóroktani összefüggéseit.

A kongresszus legnagyobb vitát kiváltó eseménye a fülészeti szakosztályban Bárány Róbert szereplése volt. A magyar nevű, de osztrák érzelmű tanár három előadásából egyik a gyors fejforgatás által kiváltott nystagmusrohamok diagnosztikus értékével és annak elméleti magyarázatával foglalkozott anélkül, hogy Hőgyes Endre ilyen irányú kísérleteire hivatkozott volna (1). Ez az, amit Sugár K. Márton nem hagyhatott szó nélkül. Labyrinthus és nystagmus címmel ismertetést jelentetett meg az Archiv für Ohrenheilkunde 81. kötetének I. füzetében német, az Orvosi Hetilap hasábjain magyar nyelven. Bárány és Frey magántanárok arra hivatkoztak, hogy Hőgyes eredményeit már azért sem ismerhették, mert azok csak magyarul jelentek meg, s ők nem beszélnek ezt a nyelvet. Sugár pedig a következőkre mutatott rá: Klug Nándor professzor már 1881-ben felhívta rá a figyelmet a Biologisches Centralblatt VII. számában, maga Hőgyes pedig a Pflügers' Archiv 26. kötetében. Majd Marikovszky György ugyanezen illusztris folyóirat 1903. évi 98. kötetének 285. oldalán. Végül a hozzászóló is referált róla az Archiv für Ohrenheilkunde 1904. évi 68. számában, utána a Deutsche med. Wochenschrift 1904. évfolyamának 40. füzetében. Nehéz tehát elképzelni, hogy ennyi német nyelvű referátum elkerülte volna az illusztris szerzők figyelmét.

Sugár tanár a véleményét a következő sorokban summázta: „Bárány a Hőgyes által kísérletileg teljesen kiépített területre lépett és valóban könnyűszerrel állapíthatta meg per analogiam a hönystagmust is, amelynek magyarázatára Hőgyes nyomdokain haladva, szintén a periendolympha mozgásait, illetve coagulációját vette fel, annál inkább, mert hisz régi tapasztalata volt a fülörvosoknak, hogy a fülnek hideg vízzel való kifecskendezésekor a betegek szédülésről panaszkodnak” (9). Hőgyes sorsát a Semmelweis Ignácéhoz hasonlította, ám ez Bárány Róbert láthatólag nem győzte meg. Fóti Mihály Nobel-díjas lexikona (3) utal a prioritásra, s az is vitathatatlan, hogy a hő kiváltotta szemtekerezgést Bárány írta le először. Tehát jutalma megérdemelt. Sugár dokumentumai viszont azt látszanak bizonyítani, hogy Hőgyes munkája nem volt ismeretlen előtte. A nagyobb nyomaték kedvéért Sugár az egész művet németre fordította, és neves külföldi kiadónál jelentette meg (1., 3. ábra).

A belorvostani szakosztálynak az inkább ideggyógyászként ismert tübingeni Romberg, a szentpétervári Geisler, a chicagói Hamburger, valamint a bécsi Sternberg professzorok szereplése adott rangot. A drezdai Strubell szinte Einthoven kísérleteivel egy időben hívta fel az elektrokardiográfia diagnosztikai lehetőségeire a figyelmet. Behatóan tárgyalták a gennyes mandulák, valamint az ízületi gyulladások, a rheumás láz közötti összefüggéseket.

A sebészeti szekcióban előbb az ortopédia dominált. A bostoni W Lovett A gyermekek paralysisis deformitásának kezeléséről, a liverpooli R. Jones Az arthrodesisről, a heidelbergi Vulpius professzor a portatív készülékek értékéről értekezett. A párizsi P. Redard a scoliosis mai gyógykezelését ismertette. A chirurgical kötetben jelent meg a baltimore-i H. Cushing professzornak

az agyfüggelék-tumor részleges eltávolításával kapcsolatos közleménye (2), amely meggyőző ábrákkal illusztrálta a kivételes műtéti eredményeket. A beavatkozást követő harmadik hónapon megváltozott a beteg profilja, hatalmas alsó állkapcsa is „normalizálódott”. Úgy látszik, a kortársak még nem ismerték fel Cushing munkásságának korszakos jelentőségét, különben a Hetilap biztosan referált volna róla. Az inkább hasi sebészként jeleskedő Doyen professzor az idegsebészetet is eredményesen művelte.

A neurológiai szakosztályban a francia Déjerine az erekből eredő időszakos sántítással, Schaffer Károly a gyurus supramarginalis kétoldali lágyulásgócának vizsgálatával, a londoni Head a „központba törő ingerek csoportosításával”, az amszterdami Muskens a segmentumos érzésvizsgálatokkal, a bécsi Obersteiner az idegsejt működésével, a bolognai Donaggio a „sejtbeli fibrillumos hálóval”, az uppsalai Petfén a poliomyelitis különféle alakjaival, a szarajevói Krajewska az osteomalatia és a tetania közötti összefüggésekkel, Sarbó Arthur az Achilles-reflex jelentőségével, Donath Gyula a dementia paralyticával, Jendrassik Ernő professzor a neurasthenia fogalmának „körvonalazásával” foglalkozott.

Az elméleti orvostannak az Orvosi Hetilap hasábjain kevés hely jutott. Laguesse a Langerhans-féle szigetek, Hammer a thymus morfológiájának és fiziológiájának akkori állását ismertette.

A bőr- és nemigyógyászatban a párizsi Thibierge a bőr idiopathiás atrophiájáról, a Budapestre „hazalátogató” Darier professzor – mint ismert, Darier a magyar fővárosban született, és itt töltötte gyermekkorának néhány évét – a bőrbeli és bőr alatti sarcoid-daganatokról, a londoni M. Morris a lupus erythematodes kezeléséről, a kolozsvári Marschalkó Tamás tanár a szövettani anyag konzerválásának technikájáról, a párizsi Langlet a röntgensugaraknak a bőrgyógyászati alkalmazásáról referált. A Hetilap beszámolóit Rejtő Sándor írta.

Az addig szegényes belgyógyászat kiegészítésére Korányi Frigyes a gerincoszlop és különösen a vesék kopogtatását, a prágai F. Pick professzor az akut gyomorbél-hurut gyógyítását, a groningeni Wenckebach az arrhythmia perpetua gyógyítását, a New Orleans-i Dock az amoebas dysenteria specifikus kezelését, a berlini Strauss a sygmoskopia javallatait és ellenjavallatait ismertette.

Úgy hisszük, az Orvosi Hetilap avatott referálója kellő képet adott a kolosszális rendezvény keresztmetszetéről.

A konkurens Gyógyászat már az első híradásban helyeselte, hogy „a congressus előkészítő vezetősége kétségtelenül a leghelyesebben cselekedett, midőn a román orvosok memorandumával semmi vitába nem bocsátkozott” (5).

Végül a kongresszus teljes anyagát felölelő soknyelvű kötetet Torday Ferenc, a jeles gyermekgyógyász állította össze. Színvonalát már a nevek felsorolása fémjelzi. Az addigi, majd későbbi Nobel-díjasok közül a következők jelentek meg: Ch. Laveran, Th. Kocher, J. Bordet, K. Landsteiner, Bárány Róbert, Ch. Eijkman, J. von Wagner-Jauregg. Nem akármilyen lista!

A korszakos jelentőségű összejövetel záróülését szeptember 4-én tartották a Fővárosi Vigadó nagytermében. A „stafétabotot” Pavy professzor, az angol küldöttség vezetője vette át, mert a következő kongresszus színhelyül 1913-ra Londont szavazták meg.

Kiosztották a különböző díjakat: a párizsit Bordet, a moszkvait O. Hertwig, a fülészetit a bostoni Grey, valamint a bécsi Naumann tanár vehette át. A híres Livingstone 2500 aranykoronát ajánlott fel a legjobb katona-egészségügyi munka jutalmazására. A küldöttek nevében a dán Salamonsen professzor mondott köszönetet a kitűnő rendezésért és szép emlékekért. Hazánk részéről a „civil” búcsúbeszédet Bárczy István polgármester, a kormány nevében az ékes szólású poliglott Apponyi Albert, a kar képviselői közül a kongresszus elnöke: Müller Kálmán tanár tartotta. A résztvevők még az elején válogathattak a négy nyelven megjelent budapesti útikalauzból, amelyet az orvostörténészként egyre ismertebb Győry Tibor állított össze. Emlékül egy kétoldalas gyönyörű plakettet kaptak, amelynek előlapját a kígyós bottal ülő Aesculapius díszíti, mögötte terpesztett szárnyú bagollyal. Hátlapján felül Budavára, középen a Duna, alul a korona, kettős címerrel. Készítője ifj. Vastagh György, képe a Grósz Emil szerkesztette zárókötet címoldalán látható.

Csekély vigasz, hogy Seton-Watson urat térségünkben az idő nem igazolta.

IRODALOM: 1. Bárány, R.: Über die durch rasche Kopfbewegungen aus gelösten Nystagmusanfalle, ihre diagnostische Bedeutung und ihre theoretische Erklärungen. *Compte-Rendu*, XVI., (Bp., 1910.) 565–568. old. – 2. Cushing, H.: Partial Hypophysectomie for Acromegaly, with remarks on the function of Hypophysis. *Compte-Rendu*, VII., (Bp., 1910.) 924–940. old. – 3. Fóti M.: Az orvostudomány és az élettan Nobel-díjasai 1901–1973. *Medicina*. (Bp., 1975.) 99–100. old. – 4. Högyes, A.: Über den Nervenmechanismus der assoziierten Augenbewegungen. Urban-Schwarzenberg. (Berlin–Wien, 1913.) – 5. *Gyógyászat*, 1909, 31, 608. n. n. (név nélkül) - 6. Jeszenszky G.: Az elvesztett presztízis. *Magvető*. (Bp., 1986.) 238–245. old. – 7. *Orv. Hetil.*, 1909, 35, 608. n. n. (név nélkül) – 8. Seton-Watson: *Corruption und reform in Hungary*. Constable. (London, 1911.) – 9. Sugár K. M.: Labyrinthus és nystagmus. *Orv. Hetil.*, 1909. 44, 777.

Az Országos Stefánia Szövetség és id. Szénásy József (1886–1951)

A címben szereplő szövetség az Osztrák–Magyar Monarchia egészségügyének egyik „kései szülőtte” volt. Az első világháború második évében már egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nem tudható, katonáink hazatéréséig „hányszor fognak lehullani a levelek”! A frontvonalak megmerevedtek, a halottak és a sebesültek száma egyre nőtt, és ennek hatását a háterszág is fokozatosan érezte. Ezért jött létre az anyák és csecsemők védelmére 1915-ben az Országos Stefánia Szövetség, amelynek orvosi szakosztályát a két ágazat legtekintélyesebb személyei, Tauffer Vilmos és ifj. Bókay János professzorok képviselték. Megjelent „Az anya- és csecsemővédőnők vezérfonala”, majd 1918-ban a második kiadása [1]. Stefánia kir. hercegasszony mint nemes érzésű Habsburg, az ügyszó nemcsak a nevét adta. Röplapokat adtak ki magyar, német, román, tót és rutén nyelven az „Anyák kiskátéja a szoptatásról és a csecsemők ápolásáról”, valamint az „Anyák kiskátéja a csecsemő etetéséről anyatej hiányában” címmel, szinte érthetetlenül kevés példányszámban (100). Egymást követték a hasznos kiadványok Juba Adolf, Madzsar József és Berend Miklós tollából. A cselekvés kereteit a jogászok biztosították, de gróf Károlyi Lászlóné is kitett magáért ügyszeretetével. Az Országos Stefánia Szövetség túlélte a Monarchiát, a két világháború között áldásos tevékenységet fejtett ki, és paradox módon a második világháború első évében olvadt bele a Zöldkeresztes Mozgalomba.

Ennek az anya- és csecsemővédelmi szövetségnek volt a leglelkesebb és legjelentősebb orvosa id. Szénásy József, annak a Szénásy Sándornak az unokaöccse, aki 1886 óta a Gyógyászat című folyóirat szerkesztője volt. A család ősei kereskedőként szereztek tiszasülyi birtokukat, és Szénásy József apja, gyógyszerészi oklevéllel a tarsolyában, a mezőgazdaságot választotta. A Jókai-féle „új földesurak” kora ez, amikor a Tisza szabályozásával egyre bővült a termőterület, amelynek járszági része nem esett messze a fővárostól, Szolnok állomása lovas kocsival könnyen elérhető volt. Szomszédságukba került rövidesen Kovács József sebész- és Tauffer Vilmos szülészprofesszor. A tanyai szomszédok érdekes eseménynek lettek szemtanúi. A kor két híres operátőre szenvedélyesen tenyésztette a fajlokat, és elhatározták, hogy a csikóherélést nem bízzák holmi piszkos kezű csiszárookra, maguk végzik azt el a sterilitás legkorszerűbb szabályai szerint.

A meglepetés akkor érte őket, amikor a kasztrált állatok hashártyagyulladásban elpusztultak. A herélőmester árulta el a titkot: „cserepcsik” nélkül az nem megy. Ez egy fából készült szorítóeszköz, amely megakadályozza a gyulladás hasüreg felé való terjedését. Ugyanaz a szerepe, mint szülésnél a köldökleszorító Bar-kapocsnak. A lovas népek ősi tapasztalata. A kis Józsi, aki ezt mások elbeszéléséből lejegyezte, akkor látta meg a tanyai napvilágot, amikor nagybátyja Poór Imrétől a Gyógyászat szerkesztését átvette. Már gyermekkorában a legnagyobb orvosok közelébe kerülhetett. Ma is elgondolkodtató, hogy akkori legnagyobb szülészünk birtokszomszédjának a felesége még tanyán szülhetett. Id. Szénásy József magánúton végezte alapfokú tanulmányait, de középiskolába a

pesti piaristákhoz írárták, ahol 1903-ban érettségizett. Tanulmányaival kezdetben nem tűnt ki. Katona akart lenni, de arról hamar letett. Fővárosi szállásadója és mentora, az agglegény Szénásy Sándor sebésztanár lett. Többször ellátogatott a bonctani és törvényszéki orvostani intézetbe, ahogy emlékezésében írja: több halottal „barátságot kötött” [2], és végül a medicina mellett döntött – Sándor bátyjának nem kis örömére.

Tauffer hatására természetesen a szülészetten kötött ki. Oklevelet 1908-ban szerzett, de Semmelweis méltó utódjánál akkor éppen nem volt státus. Így került a Bársony János vezette I. Szülészeti Klinikára. Lovrich József magántanár, az intézet második embere vette szárnyai alá, akit később a Bábaképző Intézetbe is követett. Első önálló tudományos dolgozatát 1913-ban hozta le az Orvosi Hetilap, címe: „Zueltzer peristaltikás hormonalja az operatív gynaekológiában”. Tudjuk, Bayliss és Starling nemrég írták le és nevezték el ezt a serkentőanyagot „peristaltic hormonal” néven, a „hormonalja” fordítás ebből való, később a rövidebb nevű hormon lett belőle. Szülésként nem sokáig élvezte az aranyifjak életét, 1913-ban megnősült, s a következő esztendőben világra jött Józsi nevű fiuk, akiből később jeles gyermekideg-sebész lett. Abban az évben az első világháború is kitört, s a fiatal orvostisztet ősszel már a szerb fronton találjuk. Beszámolóit megrázóak. Aztán Galícia következett. Szinte minden sebesüléssel és fertőző betegséggel találkozott, erejét megfeszítve kezelte a betegeket.

Az őszi összeomlásról olyan képet festett, amelyet csak 1990 után lehetett megjelentetni. A háború a sebészetet is megszerettette vele, így a Bábaképző Intézetből átkerült az I. Számú Sebészeti Klinikára. Pontosabban Borszéký Károly magántanár mellé, akitől talán a legtöbbet tanulta. A mütéti szakmát három osztályba szokás sorolni. 1. operatör, 2. sebész, 3. sebészorvos. Ez utóbbi egyben belgyógyász is. Borszéký Károly közékük tartozott. Noha tőle tanult talán a legtöbbet, nem követte a Szent Rókus Kórház sebészeti osztályára. Nőgyógyászati dolgozatait egymás után közölte az Orvosi Hetilap; az Orvosképzés 1920. évi 2. füzetében jelent meg Lovrich József magántanárral közösen írt „Az asszony kismedenczékében lefolyó gyulladások gyógyítása” című közleményük. Valamennyi valóban gyakorlati jellegű. Bársony-tanítványnak számított, az elhunyt professzor emlékkönyve szerint [3] jelent meg a „Röntgensugarak által okozott késői sebészi hasfalelváltozások sebészi kezeléséről” című értekezése, amely két szempontból is érdekes. Egyrészt szülészeti emlékkönyvben sebészeti tárgyú, másrészt röntgenológiai jellegű. Kelen Béla professzorral mindig munkatársi és baráti kapcsolatban állt. Az Országos Stefánia Szövetség szülész-nőgyógyász főorvosa 1924-ben lett.

A Tauffer iránti tisztelet mindvégig töretlen maradt. Az sem meglepő, hogy a híres Új Szülészeti Rendtartás első változatában külön hangsúlyt kap az Országos Stefánia Szövetség, a második kiadásában pedig Szénásy József írta az „Adatok a koraszülések kérdéséhez” című fejezetet [4]. A szerző minden sorából kitűnik a romló demográfiai helyzetünk iránti aggodalom. A csonka terület és a fogyó népesség egy egész szociográfiai mozgalom ihletője lett. Szénásy ismerte Kiss

Gézának az „Ormánság” című figyelmeztetését, és hivatkozott rá [5], de nem említi a szépírók: Illyés Gyula, Kovács Imre, Féja Géza és Szabó Zoltán munkásságát. Igaz, hogy az elhallgatás kölcsönös. A vajszlói Hidvégi doktor könyve 1938-ban hagyta el a híres Athenaeum Nyomdát [6], de nem hivatkoznak egymás tapasztalataira. Szénásy József mint az Országos Stefánia Szövetség főorvosa 52 alapvetően fontos közleményt gyűjtött vastkos kötetbe: „mint az egészség és az anya- és újszülöttvédelem tárgyköréhez tartozó tudományos és propaganda munkákat, továbbá mint a szövetségnek az anyavédelemre vonatkozó körrendeleteit az 1923–1937-ig terjedő években írt és szerkesztett” közleményeket. Némelyiket német vagy francia nyelven. Bizonyos, egykével foglalkozó munkát e sorok írója csak az ő recenziójából ismer [7].

Ennek ellenére nem sikerült elnyerni a megpályázott bábaképző-igazgatói állást. Nem tudjuk, volt-e ennek személyes oka, ugyanis Johan Béla Rockefeller-segítséggel már 1927-ben megszervezte az Országos Közegészségügyi Intézetet (OKI), majd a Zöldkeresztes Hálózatot [8], amely óhatatlanul versenytársa lett az Országos Stefánia Szövetségnek. Ez ügyben pengeváltás történt az Orvosi Hetilap hasábjain [9] az Országos Stefánia Szövetséget képviselő triász: Keller Lajos ügyvezető igazgató, Fekete Sándor gyermekgyógyász, Szénásy József anyavédelmi osztályelődó, illetve Johan Béla között. Ez utóbbi integráló törekvését, amelyet az OKI igazgatója bírálatnak szánt, a triász támadásnak vélte. Az Országos Stefánia Szövetség azzal érvelt, hogy már 1929-ben 205 védőintézetük, 32 tejkonyhájuk, hét anyaotthonuk, 15 bölcsődéjük, hat napközi gyermekotthonuk és hat szülőintézetük működött. A vita még Vass József népjóléti minisztersége alatt kezdődött, majd annak halála után átkerült a belügyminisztérium hatáskörébe, amelynek 1934-től Johan Béla lett az államtitkára. Az egyesítés 1941-ben történt meg, amelyet nehezen fogadott el a Stefánia, hiszen akkor már 334 védőintézete, 327 fiókszövetsége, 150 tejkonyhája, 14 anyaotthona, 26 szülőintézete, 31 bölcsődéje, 30 napközi otthona és 850 védőnője volt. Emlékirataiban Johan Bélát végül így értékelte, utalván patológus voltára: „Nem a holtak birodalmának elismert szaktudósa vált belőle, hanem az élők országának – az akkor porig sújtott magyar hazának lett egyik apostola. A magyar egészségügyet talán senki nem vitte annyira előre, mint ő!” [2] Akkor is az volt a főgond, hogy a magyar egészségügyet „államosítani vagy társadalmasítani kell-e?”.

Szenvedélyes felvilágosító volt. Senkinek nem volt az övéhez mérhető szenvedélyes Semmelweis-kultusza. És senki nem aggódott nála jobban a magyarság fogyása miatt. A XIX. században asszimilálódott orvosdinasztiának soha nem volt identitásavara. Gyönyörű könyve, az 1940-ben megjelent „Anyavédelem” című [10] (védőnői és gondozó-orvosi célra készült, de szociográfiával telített) írása szépirodalmi mű is lehetne. Természetesen Semmelweis életrajzával kezdődik. Önéletírása Budapest ostroma alatt született, amikor az ország tragikus sorsa és állandó anginás rohamai gyötörték. Anekdotázó stílusa Jókait és Mikszáthot juttatja eszünkbe. A fordulat éve felé haladva tisztában volt azzal, hogy az új rend vesztese, akit talán egyre romló egészségi állapota

ment meg a kitelepítéstől. A biztonság kedvéért inkább önként vonult le Balatonlellére, ahol álmában hunyt el 1951. május 30-án. Nagy idők nagy tanúja, és nyugodtan mondhatjuk: nagy orvosa volt. Halálakor egy sor sem jelent meg róla. Ezt pótolta fia, ifjabb Szénásy József 1991-ben [11]. Magánkiadásban megjelent önéletírását érdemes volna szélesebb körben is közkinccsé tenni.

IRODALOM

Az anya- és csecsemővédőnők vezérfonala. Második kiadás. Révai. (Bp., 1918.)

Szénásy J.: Versenyfutás a halállal. Egy orvos emlékiratai. Pol-press. (Bp., 1997.)

Bársony János-emlékkönyv. Centrum. (Bp., 1927.)

Tauffer V.: Az Új Szülészeti Rendtartás. M. Kir. Ny., (Bp., 1933.)

Kiss G.: Ormánság. Sylvester. (Bp., 1937.)

Hidvégi J.: Hulló magyarság. Athenaeum. (Bp., 1938.)

Szénásy J.: Az anyák és újszülöttek védelme 1923–1937. Árpád Ny. (Bp., 1937.)

Bezerédyné – Hencz – Zalányi: Évszázados küzdelem hazánk egészségügyéért. Közgazd., (Bp., 1967.)

Keller L., Fekete S. és Szénásy J.: Válasz az Országos Stefánia Szövetség nevében Johan Béla dr.: Az egészségvédelmi rendszerről, a védőnőkről és a hatósági orvosokról című közleményére. Orv. Hetil., 1931, 75, 245–249.

Szénásy J.: Anyavédelem. Árpád Rt. (Kalocsa, 1940.)

Szénásy J. jur.: Dr. Szénásy József (1886–1951). Orv. Hetil., 1991, 132, 2107–2108.

XIV. fejezet

ORVOSTÖRTÉNÉS SZAKÍRÓK

Orvosíró, orvostörténész, vármegyei főorvos: Weszprémi István

Weszprémi-biográfia kérdőjelei

225 éve jelent meg Weszprémi István orvosi biográfiájának első kötete

Weszprémi István – az utolsó felvonás

Linzbauer Xavér Ferenc

Egy vidéki orvostörténész a 19. századból: Fekete Lajos

Az ókori orvostörténet búvárlója, id. Purjesz Zsigmond

Hőgyes Endre

Hőgyes Endre

Hőgyes Endre, mint az Orvosi Hetilap főszerkesztője

Pataki Jenő, Erdély legnevesebb orvostörténésze

Magyary-Kossa Gyula

Magyary-Kossa orvostörténeti művének hasonmás kiadása

Magyary-Kossa orvostörténeti művének reprint folytatása

Id. Nékám Lajos

Emlékezés egy kiváló orvostörténészre. Győry Tibor

A sebész orvostörténész: Pólya Jenő

Verzár Frigyes, Debrecen és Bazel neves kutatója

Az orvostörténész Verzár Frigyes

Berde Károly a néprajztudomány bőrgyógyásza

Bartók Imre és a magyar szemészet szemész történései

Bálint Nagy István, a fiatalon elhunyt kiváló kutató

Hints Elek, a régmúlt századok és Bolyai János életművének kutatója

Raffy Ádám és a regénybe rejtett orvostörténelem

Antal Lajos, a demográfus és orvostörténész

Szodoray Lajos professzor, az orvos-művelődéstörténész

Diósadi Elekes György, aki orvostörténeti periodikát is indított

Hidvégi Jenő emlékezete

Köszöntő Schultheisz Emil 85. születésnapjára *(Társszerző: Fehér János)*

Antall József és az orvosok

ORVOSÍRÓ, ORVOSTÖRTÉNÉSZ, VÁRMEGYEI FŐORVOS: WESZPRÉMI ISTVÁN

A Weszprémi-biográfia kérdőjelei

Természetesen nem négykötetes nagy műve, a 'Succincta' adathalmazának példás pontosságára gondolunk. Máig érvényes azonban Diósadi Elekes György egykori megállapítása, miszerint:

„...a magyar orvostörténelem rejtélyes alakja ez a Weszprémi, akinek életrajza nemcsak nagy hiányosságokat, zűrzavarokat, hanem ellentmondásokat is tartalmaz. Weszprémiről, aki egész életét a régi magyar orvosok életkörülményei kikutatásának, munkásságának és azok hatásának, jelentőségének felderítésére szánta, keveset tudunk, és azt sem egészen bizonyosan”.¹¹⁶

Azóta sem került elő az arcképe, ismeretlen annak írásbeli megjelenítése, ezáltal szabad fantáziát engedve az éremmel tisztelgő utókornak.¹¹⁷ Külön érdekesség, hogy a két nagy debreceni kortárs kartársról: Hatvani Istvánról és Csapó Józsefről ugyanabból az időből fennmaradt egy-egy permanensen reprodukált parókás portré, amely arra enged következtetni, hogy a jozefinista módi a cívisvárost sem hagyta érintetlen. De ugyanolyan rizsoporos hajfürtöket hordott Erdélyben Kibédi Mátyus István, Pesten pedig Rácz Sámuel, tehát fennköltén szólva: a magyar szívek nemcsak zsinóros menték alatt dobogtak. És nem feltétlenül az udvar ellenében.

Weszprémihez visszakanyarodva: szerény véleményünk szerint az arckép hiányának nem technikai, hanem elvi okai lehettek. Ugyanis a régi magyar orvosok nagy részéről már lehetetlen volt érdembeli portrét beszerezni, így a kezdet kezdetén letett arról, hogy „leletmentő” életrajzi kötetek arcképekkel illusztráltak legyenek. (Miként azt biográfus példaképei német földön megtehették, elég Johann Jakob Baler latin nyelvű munkájára utalnunk,¹¹⁸ amelyet a szerző kézikönyvként használt. Bizonyítékok rá a bejegyzései.) „Vagy mindenkiről, vagy senkiről” lehetett a jelszava, s mivel az első száz esetében¹¹⁹ a lexikonszerű címszavak egyötödéhez sem volt meg a megfelelő portré, hamar rájött, hogy neki Bod Péter példáját kell követnie.¹²⁰

¹¹⁶ Diósadi Elekes György: Weszprémi István külföldi útja. = Orvostörténelem, 1938. okt.

¹¹⁷ Huszár Lajos – Varannai Gyula: Medicina in nummis. Bp., 1977.

¹¹⁸ Baler, J. J.: Biographie professorum Medicinae. Nürnberg–Altdorf, 1727.

¹¹⁹ Superville, Daniel de: A' keresztény vallás igazságai és tisztjei. Kézirat, 1759.

¹²⁰ Bod Péter: Magyar Athenas. Nagyszében, 1766.

Ez azonban csak a kötetekre vonatkozik, a magisztrátusi megbízásra nem. Tehát változatlan a kérdés: miért nem készült róla portré a debreceni rézmetszés fénykorában? Válasz nincs, legföljebb találgatás. És a fantáziadús ábrázolás lehetősége az éremművészetben.

Másik kérdőjel a „Nagy kérdés”, melynek históriája még az arckép hiányánál is talányosabb. Ugyanis kiadatlan műveinek a negyedik tétele a következő vallomást tartalmazza:

„The grand Question, a sokat vitatott nagy kérdés, hogy az ember lelke nem halhatatlan, meg nem is lehet az. Teljes egészében Locke, Newton, Pope, Burnet, Watts stb. megállapításaira alapítva. Dublin, 1751. Mivel ez a könyv vallástalan és a pokol tüzére méltó, magyar fordítását barátaim szeme láttára a kemence lobogó tüzébe dobtam, 1767. szept. 16-án.”¹²¹

Sükösd Mihály ezt – a különben kitűnő tanulmányában¹²² – egyenesen kiadottnak nyilvánítja, holott Weszprémi sehol nem állítja. Sükösd legfeljebb a dátumot tartja elírásnak, szerinte ez a debreceni peregrinus diák angliai tartózkodása idején, 1755-ben jelent meg. Módis László senior, debreceni könyvtárigazgató viszont bebizonyította, hogy a 'The Grand Question' szerzője Ontologus álnéven William Kenrick doktor, a kiadás helye és dátuma stimmel.¹²³ Véleményünk szerint Sükösd állítását még Módis cáfolata nélkül is nehéz lenne elfogadni. Ugyanis ez a filozófiai jellegű munka ékes angol nyelven íródott, amit a legnagyobb zsenialitás mellett is nehéz feltételezni egy debreceni öregdiákról. Mert Weszprémi 1751-ben még a Nagykollégium seniorja volt. Különben is, hogy a 18. századi vallási villongások idején egy kálvinista magyar diák az angol protestánsokat vadul gyűlölő katolikus Írország fővárosában angol nyelven egy ateista művet jelentessen meg, ebben annyi a halmozott képtelenség, hogy minden kitétele ellene szól az egésznek. A 18. század második felében igazán angolul tudó tanára még nem volt a kollégiumnak, minden hangsúly a latinra helyeződött, azon akár filozófiai munkát is tudtak írni a maturátus előttiék. Elegendőnek bizonyult ez külföldön a medicina elsajátítására, a konyhanyelv pedig rájuk ragadt. Medicinális szinten legföljebb a szülészmesterség volt elsajátítható, amely nem azonos Newton, Locke és Pope nyelvével. Ugyanígy vitatott Weszprémi útinaplója is, melyet a Julow Viktor–Tóth Béla szerzőpáros szerint Sükösdon kívül senki nem látott.¹²⁴

Külön érdekessége még a Weszprémi-biográfiának, hogy az első magyar nyelvű összefoglaló név nélkül jelent meg, a 'Pannoniae Luctus' című könyvének második kiadásában.¹²⁵ Az anonim szerző személye Daday András szerint Weszprémi veje, Földi János doktor. Itt autentikusan kirajzolódnak a családi relációk, és semmi utalás arra, mintha tudós doktorunk egyik veje, Fazekas

¹²¹ Superville, Daniel de: A' keresztény vallás igazságai és tisztjei. Kézirat, 1759.

¹²² Sükösd Mihály: Tudós Weszprémi István, Bp., 1958.

¹²³ Módis László: Weszprémi és a The Grand Question. = Theologiai Szemle, 1960. p. 119.

¹²⁴ Debrecen története. 2. 527. Debrecen, 1981.

¹²⁵ Weszprémi István: Pannoniae Luctus. Pozsony, 1799.

Mihály főhadnagy, a 'Lúdas Matyi' szerzője lett volna. Ez Szinnyei megfelelő jelzésű kötetében olvasható, forrásmegjelölés nélkül.¹²⁶

Weszprémi névtelen életrajzírása ezzel nem fejeződött be. Majd 1960-ban, amikor végre eljött az ideje a Biographia kétnyelvű kiadásának,¹²⁷ ideológiai síkon dúlt a vallásháborúk szelleme. Az előszó szerzője, jelesül Kótay Pál marosvásárhelyi orvosprofesszor, az anonimitást kényszerült választani.¹²⁸ Költői hangvétellű írás a 'The grand Question' kérdésében Sükösd álláspontját vette át, megfűszerezve némi rebellis rátartisággal és Habsburg ellenes „forradalmi romantikával”. Amikor feltételezi, hogy egy fiatalabb életkorú Weszprémi bizonyára a Vérmezőn fejezte volna be pályafutását.

Debrecenből aligha, teszi hozzá a kései recenzens. Mert a cívisek nagyon megtanulták az „add meg a császárnak, ami a császáré” praktikus imperatívuszát. A fentiekből talán kitűnik, a hiányzó arcképen kívül milyen érdekes kérdőjelek és bizarr ellentmondások bontakoznak ki az életrajzíró életrajzából.

Közülük az arckép hiányára ma sem találunk megfelelő magyarázatot. Bonyolítja még a helyzetet, hogy vejről, Földi János hajdúkerületi főorvosról ugyanúgy nem maradt legalább egy vázlatszerű arcképrajz, mely érzékeltetné, „égi lényének földi mását”. Talán a „bene vixit, qui bene latuit”, vagyis „jól élt, aki jól rejtőzött” klasszikus tanácsot tartották be fogadalomszerűen.

A 'The grand Question' eredetét tisztázta Módis László senior, kiegészítésként megkockáztatjuk: Weszprémi ezt az 1751-es dublini kiadású könyvet valószínűleg lefordította, s annak kéziratát vetette a kemence tűzébe. Elvégre Daniel de Superville hittani oktatásától¹²⁹ Crantz bábakönyvén¹³⁰ át Edward Wood 'A gazda ember könyvetskéje'-ig¹³¹ a fordítás, pontosabban a magyarítás valóságos műfaja volt, amelyben szintén Pápai Páriz példáját követte. Ha Fazekas főhadnagy a veje lett volna, ezt a tényt a sógor, Földi János bizonyára nem hallgatja el.

Vajon a végrendeletében is kikötötte, hogy róla kép ne készüljön? Mert portréját a debreceni rézmetszők emlékezetből könnyen megjeleníthették volna. Talán annak a lelkére kötötte, aki a legközelebb állott hozzá, a családban vő és a munkában méltó utód: Földi Jánoséra? Nem tudjuk. Ugyanis a hagyaték körüli hercehurcát Csokonai Vitéz Mihály egy Kazinczyhoz írott, krimibe illő levélben ismerteti.¹³²

Mindenesetre érdekes, hogy a cívisváros historikusai – Szűcs István és az orvos Zelizy Dániel – az elmúlt században ezt soha nem tették szóvá. Akik elvileg még találkozhattak Weszprémi

¹²⁶ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. III. 227. Bp., 1894.

¹²⁷ Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. I. Bp., 1960.

¹²⁸ Kapronczay Károly: Kótay Pál emlékezete. = Orvosi Hetilap, 1987. p. 2317.

¹²⁹ Superville, Daniel de: A' keresztény vallás igazságai és tisztjei. Kézirat, 1759.

¹³⁰ Crantz–Weszprémi: A bábamesterségre tanító könyv... Debrecen, 1766. — Bába mesterségre tanító könyv. Reprint kiadás. Az előszót írta: Lampé László. Bevezette: Szállási Árpád. Debrecen, 1994. [XIV], 178 p.

¹³¹ Wood–Weszprémi: A gazda ember könyvetskéje... Szeben, 1768.

¹³² Magyary-Kossa: Magyar orvosi emlékek. IV. 66. Bp., 1940.

személyes ismerőseivel. Pedig Maróthi György és Hatvani István szomszédságába nagyon odakíváncozott volna. Ma már létezik róla egy tenyérenyi bronzportré, évente a végzős évfolyamelsők jutalmazására. Lampé László professzor ügybuzgalmából megjelent a kis bábakönyv, betűhív másolatban. Debrecen elkezdte az adósságát törleszteni.¹³³

Weszprémi István orvosi biográfiájának első kötete

A 18. század második fele az enciklopédiák kora, főleg a francia felvilágosodás híres összefoglaló sorozata nyomán. Nálunk Apáczai Csere és Bél Mátyás szintén a példájukat követte. Megnőtt a szellem embereinek súlya, amelyet megjelenő műveikkel igyekeztek bizonyítani. Az első ilyen munka a Czvittinger Dávidé, majd a jezsuiták közül Pray György, Felker András, Kaprinai István, Hevenesy Gábor tűnt ki. Valamennyien Weszprémi kortársai voltak.

A debreceni főorvos hamar felfigyelt a historikus-enciklopédikus iskolára. Felvette velük a levelezési kapcsolatot, hogy a hazai és erdélyi orvosok emlékeinek írásbeli nyomait összegyűjthesse. Nagy hatást gyakorolt rá a Királyhágón túli lelkész Bod Péter, különösen az 1766-os szebeni kiadású „Magyar Athenas”-a. Abban már az azonos évben megjelent első magyar nyelvű bábakönyvről is említés történt. Weszprémi István a legelső levelében a kitűnő kortárstörténész, szintén Erdélyben élő jezsuita Comides Dánielhez fordult, tudatta véle, hogy „néhány év óta a Magyar- és Erdély Ország orvosainak történelmén dolgozik”. Tőle és a Pécelen gazdálkodó jeles irodalmár és könyvgyűjtő Ráday Gedeontól igen jelentős forrásműveket, adatokat kapott.

Ösztönző példákat a külföld is kínált. Német nyelvterületről: E. Baldinger, E Boerner és J. J. Baier biográfiája szolgált mintául. A különbség csakhogy az utóbbiban arcképek is találhatóak, amelyek itthon szinte beszerezhetetlenek voltak. Közel tíz esztendő kutatás, illetve levelezés után jelent meg a lipcei Sommer-féle nyomdában a „Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia” első kötete. Durzsa Sándor, illetve id. Módis László hívta fel rá először a figyelmet, hogy az említett első kötetnek három változata létezik. Ezt erősítette meg a kétnyelvű kiadvány függelékében a szerkesztő Vértessy Sándor is.

Ezek szerint a primer variáns Lipcsében készült. A 208 oldalnyi terjedelmű művet Bél Károly András (Bél Mátyás fia) előszava vezeti be. A 100. oldalon Weszprémi önéletrajza, a 202–207-en saját műveinek jegyzéke olvasható. A második változat elején a Mária Teréziától kapott emlékérem rajzát látjuk. Rajta a császárnőt, mint „Isten kegyelméből való uralkodót” jobbra néző profilban ábrázolja. Hátlapján a koronás oroszlán tartja az ország almája fölött a kettős keresztet, feljebb a „iustitia et clementia” a jelmondat. Bél Károly András előszava után szerzőnk szintén közöl egy bevezetőt, az előzőtől eltérő betűtípusban. Vértessy összegzése szerint: „az utolsó ív a 201. oldaltól terjedelmében és tartalmában eltér az első, úgynevezett alapkiadástól. Míg az alapkiadás a 208. oldalon végződik, addig ez a 216., sőt helyesen a 218. oldalon fejeződik be. A 216. lap után ugyanis még két oldal következik 207 és 208 számozással és a következő kötetben közreadandó száz nevet tartalmazza. Még egy lapszámozási hibát kell itt megemlítenünk, mint az alapkiadástól való eltérést. Nevezetesen a 201. oldal számozását a nyomdász a számok felcserélésével 012-nek szedte ki és

nyomta. Az ív tartalma is teljesen eltér az alapkiadásétól. Míg ott Wernher életrajza a 202. oldalon végződik, itt a 207. oldalig tart, tehát lényegesen bővebb”. A harmadik variáció megegyezik a másodikkal. Mindössze az emlékérem rajza, valamint Bél előszava hiányzik belőle. Durzsa és id. Módis megállapítása szerint Weszprémi előszava 1778 körül a bécsi Trattner-féle nyomdában készült. Mind a betűtípus, mind a papír minősége megegyezik a „Succincta Biographia” második kötetében találtakéval.

Az 1960-ban megjelent kétnyelvű kiadás a három változatot házasította össze. A megjelenése óta nélkülözhetetlen forrásmunka Adorján dobokai főesperes orvosdoktortól Zoltán Józsefig száz szerzőt ismertet, alfabetikus sorrendben. A tartalom nem pontos, mert nemcsak az orvosokat „számlálja elő”, hanem minden gyógyító jellegű munka íróját. Elég Apáczai Csere már említett enciklopédiájára, Árva Bethlen Kata receptjeire és az első magyar nyelvű herbáriumot elkészítő Melius Juhász Péter debreceni püspökre utalnunk. A hangsúly azonban az orvosokon van, példaként a két Gömöri Dávid (apja és fia), Hatvani István, Pápai Ferenc, Rayman Ádám, János, Mária és Sámuel, Torkos Justus János, Vizaknai Bereck György és Zsámboki János nevét említjük. Lexikonszerű tömörséggel minden lényeges adat megtudható róluk.

Az első kötetből kimaradt második száz, a „Centuria altera” már Bécsben jelent meg, a dátum: 1778. Az úgynevezett harmadik kötet a türelmi rendelet évében (1787) hagyta el a császárvárosi Trattner-féle nyomdát, az utolsó pedig 1787-ben.

Kultúrtörténeti jelentőségüket az évfordulóktól függetlenül sem lehet eléggé hangsúlyozni.

Weszprémi István – az utolsó felvonás

A „Succincta Biographia” befejezése után Weszprémi Istvánnak már sem idejéből, sem erejéből nem futotta nagyobb munkára. A kalapos király halálával vége a felvilágosult abszolutizmusnak, akcióba lépett a legsötétebb Ferenc-féle reakció. Nincs okunk kétségbe vonni Weszprémi rokonszenvét Hajnóczyék iránt, akár egyik kéziratának rejtegetésével is,¹³⁴ ám tény, hogy a vérmezői gyász évében adta ki forradalminak éppen nem nevezhető könyvecskéjét „Magyar Országi Öt különös elmélkedések”-ről.¹³⁵ Igaz, a téma semlegesnek mondható.

Első „A' magyar Szent Koronáról” szól, még 1790-ben kezdte írni. Ezzel a korona-kutatás és kultusz egyik elindítója. Megállapította, hogy ez a királyi szimbólum nem azonos Szent Istvánéval, 1071 körül kerülhetett Bizáncból görög házassága révén I. Géza királyhoz. A 66 oldalas elmélkedés tulajdonképpen hiánypótló munka, lexikális adathalmazával a biographia „tárgyi” folytatásának tekinthető. A második „A' Magyar Királyné Vizéről” szól (Aqua Reginae Hungariae, vagy L' Eau de la Reine d' Hongrie), mely a 14. század óta szánt Európa-szerte panaceának, noha közönséges rozsmaring-szesz a teljes összetétele. Harmadik elmélkedés „A' leg-régibb magyar grammatikáról” szól, a színérváraljai születésű Sylvester János életéről és működéséről, aki Wittenbergből Luther és Melanchton reformált tanaival hazatérve Nádasdi Tamás sárvári birtokán 1541-ben lefordította és kiadta az Újtestamentumot, azt megelőzően 1539-ben a „Grammatica Hungaro-latina” című kötetet, amely a magyar nyelv első tudományos rendszerezése. Negyedik elmélkedés „Némely Régi Magyar Királyok ritka Pénzeikről” a „Succincta Biographia” éremtani részeinek magyar nyelvű összegzése. Főleg Szűz Mária képe, még a protestáns erdélyi fejedelmek (Bethlen Gábor, I. Rákóczi György) pénzein is. Hivatkozik Kazay királyi kollekcijára, melyeken kettős kereszt, oroszlán, sárkány, struccmadár és lilium egyaránt látható. A boldogságos Szűz ábrázolását I. Ferdinánd iktatta törvénybe és azt mindenki tiszteletben tartotta. Írta mindezeket „reszketésben ellankadt kézzel”, 1794 január 14-én. Ötödik elmélkedés „A Magyar Országi szőlő-tőkéken nőtt 's nevelkedett Aranyról” egy balhíttel igyekszik eloszlatni. Ugyanis Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem udvari orvosa: Heldi Máté, továbbá a jeles Köleséri Sámuel doktor, valamint Franckenstein Márton eperjesi orvos, azt állította hogy a tokaji szőlő szemeiben és magvaiban olykor aranyszemecskék találhatók. Paterson Hain János szerint pedig a szőlővesszőkben néha vékony arany drótszál látható. Mindezeket a tudós Raymann Ádám megcáfolta, s ezzel a szerző is egyetértett. Egyesek, mint

¹³⁴ Vö.: Sükösd Mihály: Tudós Weszprémi István. (Arcképek a magyar felvilágosodás előtörténetéből). Bp., 1958. MTA Irodalomtudományi Intézet. 99 p. (Irodalomtörténeti füzetek 16.)

¹³⁵ Magyar Országi Öt különös Elmélkedések.... Mellyeket írt Weszprémi István M.D. Pozsonyban, Wéber Simon Péter költségével és betűivel 1795. 138 p.

pl. a Nógrád vármegyei Perliczi János Dániel doktor rosszul értelmezett hazafiságból cáfolta Weszprémi cáfolatát. A másik lánya: Zsuzsanna, Onmós András szoboszlói prédikátor neje kapott a dunaalmási paptól apja ajándékként egy nevezetes arany gyűrűt, mely a Szőnyi római romok alól került elő és Hygieiát ábrázolja, de semmi köze a szőlőhöz. „A' Szőlő-tőkéken nőtt és nevelkedett minden Arany a' Vén Asszonyoknak Mesés Históriájok közé tartozik”-fejezi be írását 1795. Böjt havának 12. napján. A toldalék 18 oldalon „hatodik elmélkedés „A' Magyar Országi régi Orvos Doctorokról”, mely a „Succincta Biographia” magyar nyelvű szinopszisa. A debreceni grammatika és a legrégebb magyar grammatikáról való elmélkedés megjelenési évének azonossága merő véletlen. Egyik Bécsben, a másik Pozsonyban hagyta el a nyomdát, eltérő céllal és következményekkel.

Nem tudjuk, hogy 1795-ben a Vérmezőn lehullott fejek milyen hatást váltottak ki tudósunkból. Csak sejthető, s ezzel elkezdődött a négy évig tartó lassú agonizálás. Szellemi és fizikai téren egyaránt. Utolsó műve, a „Pannoniae Luctus”,¹³⁶ vagyis Pannonia gyásza sokatmondó a címében is. A mohácsi vész után, 1544-ben Krakkóban jelent meg egy verses gyűjtemény, miután Buda, Székesfehérvár, Pécs és Esztergom a félhold hatalmába került. „Miként Jerusalem le romlott falain való Siralmi Méltó tehát a' Pannóniának ez a' siralmas gyásza is.” Olvasható a bevezetőben, továbbá többszörösen utal a lengyel–magyar orvostörténeti kapcsolatokra. Pl. Krakkóban tanult Antoninus Cassoviensis, ott született Stanislaus Glandinus és Clemens Janitius, akik latin nyelven versekben gyászolták Magyarországot.

A „gyászkötethez” különös magános toldalékként verset ír, „Erössen biztattya 's bátorittya magát a' Halálnak félelmei ellen”, latin nyelven. Előtte imígyen: „Magyar Országban a' legidősb Orvos Doktor életének utolsó végét szüntelen maga előtt tartván, a' mint hajdani Musája tudnia adta, im' ezen Deák verseivel szokott ottan' s ottan Hattyul módra a Tótzó tava mentén énekeldegni...”

Sükösd szerint a „Pannoniae Luctus” 1798-ban jelent meg a pesti Trattner kiadónál,¹³⁷ holott az első kiadása 1798-ban a bécsi „Magyar Hírmondó” mellékleteként, a második editio pedig a szerző halála után, 1799-ben a pozsonyi Weber Simon betűivel. Ugyanis Weszprémi 1799. március 13-án tért meg őseihez, de nem a Dunántúlra. A második kiadás címképe nek baloldalán az Akropolis alján ülő sisakos Pallas Athene, jobb kezében a dárdával, melyen babérág csavarodik végig, a hegyről levezető kanyargós út fölött szárnyas ló (Pegazus, a poéták szimbóluma) az istennő ölében nyitott ív, az ismert horatiusi mondással: „Multis ille bonis flebilis occidit. Nulli flebilior quam mihi”, bal lábánál a bagoly és az égispajzs, a kígyófürtös

¹³⁶ Pannoniae Luctus. Posenii. 1799. Weber. [1], XXX, 92 p.

¹³⁷ Sükösd id. mű

Medusa-fejjel. A címkép jobboldalán Weszprémi összes munkáinak jegyzéke olvasható, alatta pedig sírkövének latin felirata, melyet felesége, Miskoltzi Mária és két leánya: Zsófia és Julianna állíttatott. A könyvhöz tartoznak „az egészségnek fenntartására és a Hosszú Életnek megnyerésére tartozó szükséges regulák”, melyek az 1760-as kolozsvári, Páldi István nyomdájában készült „Kisded gyermekeknek neveléséről való rövid oktatás” függelékeként egyszer már megjelentek. A második kiadása a „Néhai Nagyérdemű Tudós Weszprémi István Orvos Doctor Úr, Élete leírásának rövid Kivonása” című nekrológgal egészült ki, a „Succincta Biographia” alapján, Daday András szerint vejének, Földi János hajdúkerületi főorvosnak az összeállításában. Végén felsorolva a megjelent művei.

Kiadatlan írásait a „Biographia” első kötete közli a következő sorrendben:

1. „*Híradás a himlőoltás szükséges előkészületéről és eljárásáról.*” Ezt Burges Jakab orvosdoktor írta és adta ki Londonban 1754-ben, a szerző pedig angolból latinra fordította.

2. „*Daniel de Superville hittani oktatásai, franciából magyarra fordítva.*”

3. „*Egy részeges asszonynak Holberg módszerével való sikeres gyógyítása.*”

4. „*A sokat vitatott nagy kérdés, vagyis egy azt bizonyító értekezés, hogy az ember lelke nem halhatatlan, meg nem is lehet az. Teljes egészében Locke, Newton, Pope, Burnet, Watts stb. megállapításaira alapítva. Dublin, 1751. Mivel ez a könyv vallástalan és a pokol tüzére méltó, magyar fordítását barátaim szeme láttára a kemence lobogó tüzébe dobtam, 1767. szept. 16-án.*”

Nem csekély fantázia kellett ezt önálló és megjelent munkának feltételezni.

5. „*A hüvelynek majdnem térdig való lecsuszamlásáról és tökéletes kifordulásáról s a méhnek bele való leereszkedéséről, amit egy 20 éves hajadonon észleltem és sikeresen meggyógyítottam. Hozzájárul több efféle orvosi megfigyelés.*”

Egy hajadonnál ez sem mindennapi eset. (– Sz. Á. megj.)

6. „*A sebészvizsga, amelyet a magas királyi helytartótanács 1761. ápril. 28-án kibocsátott rendelete szerint ezentúl egytől egyig letenni tartoznak mindazok a sebészjelöltek, akik Debrecen szabad királyi városa sebésztestületének a kebelébe akarják magukat fölvetetni.*” Csokonai Józsefnek, Vitéz Mihály apjának ez csak a fiú születési évében sikerült.

7. „*A magas királyi helytartótanács parancsára írt, s neki 1768. szeptemberében fölküldött elméleti és gyakorlati értekezés a debreceni határban dúló baromvész gyógyításáról.*”

8. „*Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. II. száz és az utána következők. Mindegyik a maga pótfüzetével.*”

Ez utóbbi tétel természetesen későbbi, hiszen a kiadatlan művek jegyzéke a „Biographia” első kötetének végén jelent meg 1774-ben.

Földi névtelen jegyzete szerint „meg-hólt e' nagy emlékezetű Orvos Doctor, tized napi súlyosabb betegsége után, életének 76-dik esztendejében 1799-ben Martiusnak 13-dik napján.”

Hatalmas könyvtárának egy részét megvette a Kollégium, a többi Diósadi Elekes közlése szerint¹³⁸ kótyavetyére került. Kiterjedt levelezése jelentőségével a másik nagy levelező, Kazinczy volt tisztában, ezért akarta közérdekből megszerezni. Majd Földi halála után Csokonait kérte meg a kéziratos hagyaték „begyűjtésére”, nem sok sikerrel. A nagy poéta a következőket válaszolta a nagy szervezőnek:

„Dr. Földynek minden Munkáját még tavaly tavasszal megkértem az Özvegyétől [Weszprémi Juliannától – Sz. Á. megj.] Gróf Szécsényi [Széchényi Ferencről van szó – Sz. Á. megj.] Ő Excja számára pénzen; de azt a' trepida Zelotypiát, a' mellyet a' Vén Anyja, férjének Dr. Veszpréminek írási 's könyvei eránt praktizál, ő is bészíván... [azután] kértem a' magam számára, olly tzállal, hogy azokat az Irónak Életével és Karakterével kiadom: de az is mind az asszony gyengesége miatt, mind azért, hogy én az Ollyakkal bánni nem tudok, vagyis tudni nem szeretek, füstbe ment. A' Tek. Úr' intése ismét felébresztette bennem a' kívánságot, és kész leszek minden lenni az Özvegy körül – még Stutzer is! Gott bewahr! – tsak az Irásokat, mellyek jó renddel vagynak leírva, és közöttök találtatik Földinek a' maga halálos ágyába saját kezével írott kis Biographiája is, kezemhez keríthessem.”¹³⁹

A Lilla-dalok és a Dorottya-eposz poétája ekkor még aligha sejtette, hogy a következő évben már az ő koldusszegény anyagi és krózsusi gazdagságú szellemi hagyatékát kell összegyűjteni.

¹³⁸ Diósadi Elekes György: Adatok Weszprémi István dr. életéhez és munkásságához. = Orvosok és Gyógyszerészek Lapja 8 (1937) No. 12. pp. 287–288.; 9 (1938) No. 2. pp. 47–48.; No. 4. pp. 95–96.

¹³⁹ Csokonai Vitéz Mihály – Kazinczy Ferencnek. Debrecen, 1804. június 14. Lásd: Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi: Váczy János. 3. köt. Bp., 1892. MTA. p. 200.

Linzbauer Xavér Ferenc

Vannak szorgalmas forrásgyűjtő elődök, akikre szívesen hivatkozunk, de személyükről szívesebben hallgatunk. Ilyen Linzbauer Xavér Ferenc, a „Codex sanitario-medicinalis Hungariae” (és még sok más mű) vitathatatlan érdemű szerzője. A tapintatos hallgatás oka nála is a vitatható politikai szerep, ami jelen esetben inkább visszahúzódot jelent, hiszen az 1848/49-es szabadságharc forró napjait a barikád helyett viszonylagos bécsi biztonságban, egy katonakórházban töltötte. Udvarhű magatartása közismert, Győry Tibor jogosan olvassa a fejére,¹⁴⁰ a következő oldalon azonban kénytelen elismerni, hogy elévülhetetlen nagy szolgál latot tett szülőföldjének a 7 vaskos kötetre rúgó, 850 esztendőnek hazai vagy hazánkra vonatkozó egészségügyi intézkedéseit felölelő „Codex sanitario-medicinalis Hungariae” című gyűjteményes munkájával,¹⁴¹ melyen bámulatra méltó türelemmel és hangyaszorgalommal dolgozott 24 éven át.

A 850 esztendő időterjedelmet Magyary-Kossa kézírásos bejegyzéseivel megkontrázza, valójában mintegy másfélszáz évet ölel fel ez a sokkötetes dokumentumgyűjtemény. Magatartásképletében megkockáztatható túlzással van valami deákferenci. Mindketten a megegyezés megszállottjai voltak. Nem lévén visszahúzódotra alkalmas birtoka, a nehéz időket ő gyógyítással töltötte. Kezdetől a kompromisszum híve, a kiegyezés után kevesen lélegzettek fel őszintébben nála. Főművét a haza legkedvezőtlenebb viszonyai között. (jobb jövő bizalmas reményében) írta, 1856-ban fejezte be.

Érzéseiről-magatartásáról több tudható meg az egyik alig idézett művéből, amelynek címe: „A magyar korona országainak nemzetközi egészségügye”,¹⁴² benne az oldódó szorongás hangján szól nehéz higiénés helyzetünkről. A könyv kétnyelvű (magyar–német) kiadvány, szintén nem elhanyagolható szempont szerint. Önszegényítő egyoldalúság lenne csak a „Codex” vállalása.

¹⁴⁰ Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. Egy. ny. p. 514. (A Királyi Magyar

Pázmány Péter Tudományegyetem története 3.)

¹⁴¹ Linzbauer, Franciscus Xaver: Codex sanitario-medicinalis Hungariae. 3 tomi in 7 voll. Budae, 1852–61. Typ. caes.-reg. Scientiarum

universitatis.

Tom. I. Cum effigie ac autographo seren. qum. c. r. haeredit.

principis, archiducis Austriae Josephi regni Hungariae palatini.

1852–56. 19 lev., 898 p.; Tom. II. 1852. 7 lev., 822 p.; Tom. III. Sectio 1. 1853. 5 lev., 932 p.; Sectio 2. 1855. 2 lev., 953, 1 p., 2 t.;

Sectio 3. 1860. 2 lev., 917, 1 p., 1 t.; Sectio 4. 1861. 2 lev., 994 p.;

Sectio 5. 1861. 4 lev., 950, CLVI p.

¹⁴² A magyar korona országainak nemzetközi egészségügye, az egyes igazgatási tárgyak fejlődésének történetével – hivatalos adatok nyomán. Közli: Linzbauer Xav. Ferencz. – Das internationale Sanitätswesen der ungarischen Kronländer. Mit der Entwicklungs-geschichte der einzelnen Verwaltungs-gegenstände auf Grund ämtlicher Daten von Franz Xav. Linzbauer Pest, 1868. Egy. ny. [3], 4–125 p. [magyar szöveg], 4–125 p. [német szöveg], 126–147, [2] p.

Linzbauer 1807-ben született Budán. Pesten avatták orvosdoktorrá 1832-ben. Doktori értekezésének címe: „*Conspectus thermarum Budensium*”¹⁴³ amely kompilációs kompendium főleg Stocker, Oesterreicher Manes, Denhoffer, Wehner és Kitaibel latin nyelvű fürdőügyi műveiből. 1836-ban lépett a közegészségügy szolgálatába, tagja volt az országgyűlés kilences albizottságának, amely új egészségügyi törvényt volt hivatva kidolgozni. József főherceg pártfogásával 1837-ben kezdte el feldolgozni az ország egészségügyi Casuisticáját, ahogy az „*Állam orvos*” 1874. évi 6. számában olvasható, az „1000-ik évtől kezdve egész 1848-ik évi december 2-ig”. Győry a 850 évet innen vehette.

Linzbauer tisztességes elfogulatlanságára jellemző, hogy képtelenségnek tartja a magyar ügyeket Bécsben rendezni a magyarok megkérdezése nélkül. Miként az ország egészségügyi balvédelmére egyaránt veszélyesnek tartja a keletről jövő járványok és a stájerországi cretenismus importálását. Aprólékos és megbízható munkáiból érdekes dolgok kerülnek ki. Például 1848 előtt a nemesi származású megyei physicusok fizetést kaptak a házi pénztárból, a nem nemesiek csak bért. Ugyanazért a munkáért ugyanazt az összeget, csak sértőn megkülönböztető megjelöléssel. Mert a nobilis physicus a főispánnal és a táblabíróval, a sine nobile megyei főorvos pedig a pandúrral, a persekutorral és a kéményseprővel volt egyazon bérlajstromon. A megalázó megkülönböztetést a demokratikusabb érzésű főispánok azzal igyekeztek enyhíteni, hogy a megyei orvost tiszteletbeli táblabíróvá nevezték ki. Ez a helyzet a szabadságharc idején változott meg. Megelégedéssel írja Linzbauer: az 1848-ik évi átalakulás folytán a megyei hatóságok szervezésénél a megyei orvosok azon tiszteletben részesültek, hogy végre valahára ők is megyei hivatalnokok lettek és olyanoknak elismertettek.

Szorgalmas szervezőnk és adatgyűjtőnk kezdetben Jászberény székhellyel a Jász-Kun kerületek főorvosa volt, az „*Orvosi Tár*” 1839. évfolyamában már szépen áttekinthető javaslatot közölt az „egészségi ügy rendezése iránt”. A szabadságharc öröm- és gyásznapjait a Rennweg kaszárnyakórházban töltötte. Nem voltak radikális nézetei, forradalmi illúziói, de ellenszenvének sem adott (legalábbis írásban) hangot. Távollétében lojális magatartása miatt hazaárulónak bélyegezték. Mással is megesett ez már a zűrzavaros magyar történelemben. Német neve ellenére egy soknépű államközösség magyar tagjának tartotta magát, aki a jelen megpróbáltatásai elől a múltba menekült, s a hétkötetes nagy gyűjtemény összeállításával vélte szolgálhatónak a jövőt.

A szabadságharc utáni években Pesten egyetlen sebészeti katedra létezett, Balassa vezetésével. Nyilván tehermentesítési szándékkal szervezték meg a sebészeti propedeutika tanszékét 1851-ben. S ennek az élére Linzbauert nevezték ki, aki 1850-ben már az állattan

¹⁴³ Linzbauer, Franc[iscus] Xav[erius]: *Conspectus thermarum Budensium*. Thema inaugurale. Budae, 1832. Typis typogr. regiae universitatis Hungaricae. [8], 53, [2] p.

tanára volt. Bizonyára lojalitását jutalmazták, hiszen kéznél lett volna a sokkal illetékesebb Markusovszky, de hát őt, jól ismert okokból súlyosan elmarasztalták. Tiszteben egy évig maradt, majd Margó Tivadar váltotta fel. Linzbauer azután a bécsi belügyminisztérium egészségügyi osztályára került. Közben 1856-ban befejezte a „Codex sanitario-medicinalis Hungariae” c. főművét, amely Wessprémi „Succinctá”-ja mellett a legfontosabb orvostörténeti forráskönyvünk.

A „Codex” ismertetése külön fejezetet igényelne. Háromnyelvű (német–latin–magyar) rendeletgyűjtemény, az egyetemnek szólók főképp latinul, a hivatalnokoké németül, a népszerűsítő, elsősorban állatjárványtani fejezetei magyarul íródtak. Ez a számozott paragrafushalmaz nélkülözhetetlen alapanyag minden monarchiabeli orvostörténeti kutatásnak.

Mivel Margót az egyre fokozódó zoológiai érdeklődése a bölcsészetre vitte át, az előkészítő sebészeti tudományok tanszéke ismét Linzbauer Ferencre öröklődött. Kirurgusi érdeklődését bizonyítandó, a „Gyógyászat” kezdő évfolyamában (1861) Breuning nyomán referátumot közölt a Seutin-kötelékről, amely súlyos végtagroncsolásokban a csonkolást volt hivatva elkerülni. Meg is alakult a Seutin-egylet, fő feladata volt: a csonkító műtéteket, amennyire azt a tudomány állása megengedi, ritkábbá tegye.

A kényszerkatedra élén 1871-ig maradt, akkor szűnt meg a további működése.

1868-ban, a kiegyezés termékeként jelent meg említett műve: „A magyar korona országainak nemzetközi egészségügye”, amelyet olvasva az embernek az az érzése, hogy tulajdonképpen nem a sokat emlegetett „Codex”, hanem ez a kevésbé ismert könyv a linzbaueri fő forrásmű. Nemcsak azért, mert párhuzamosan, magyarul és németül szépen rendezett történetiségben van összeállítva, de használhatóbb is az előbbinél. Nagyon valószínű, hogy amikor a latin megszűnt tanítási nyelv lenni, a következő generációk, akik cicerói citációkon és horatiusi–vergíliusi poézisen szereztek humán műveltséget, már nem értették maradéktalanul a medicina kotyvasztott konyhanyelvét. Tehát orvostörténész őseink szívesebben olvashattak magyarul, mint a Finály-féle szótár segédletével.

A könyv két fő részre oszlik. Az ország bel-védelmét szolgáló részre, valamint „védelem nyújtás a szomszéd és idegen országoknak – a saját jólétünk fenntartásával”. Nagyon lényeges momentum, hogy pont kétszáz esztendeje a határőrvidék egészségügyi szűrő szerepét mintegy megszigorításul a Helytartótanács hatásköréből a határőrvidék katonai parancsnoksága alá helyezték. Hiszen nem volt ritka a sárgaláz behurcolása a spanyol kikötőkből és a kolumbácsi légy is beszemtelenkedett a hajókon, tehát a kikötőkben a katonaeorvosilag ellenőrzött vesztegár szigorának jogosságát bizonygatni szükségtelen.

Ugyanekkor (1776) lépett érvénybe a Pharmacopea austriaca provincialis, amely a nürnbergi súlymértékeket béccsel cserélte fel. Járványok idején a gyógyszerek a

törvényhatóságok pénztárából fizetendők, 1814-ben pedig létrejött a reciprocorum elve, amely szerint a magyar betegeket osztrák, az osztrák betegeket a magyar kórházak kölcsönösen ingyen kezelni kötelesek. Ez alól csak az elmebetegek voltak kivételek. Noha ez a kölcsönösség 1848-ban megromlott, 1852-ben pedig megszűnt, vajon nem döbbenetes kivételezés utóáldozatai voltak-e (legalábbis részben) Széchenyi és Semmelweis? Megválaszolhatatlan, de nem alaptalan kérdések. Sokat lehetne még idézni e fontos műből. Például, hogy az 1813. évi rendelet értelmében a szülészetet szláv nyelveken is kezdték oktatni.

A sebészeti propedeutika megszűntével Linzbauer nyugdíjba vonult. Mödlingben telepedett le, innét küldte a cikkeit részben az osztrák, részben a magyar szaklapokba. Különösen a „Gyógyászat” melléklete, az „Államorvos” közölte az „Irányeszmék az egészségügy szabályozása tárgyában” c. cikksorozatát. Javasolja a községi orvosi állás megszervezését. Az orvos tisztességes és egészséges lakás, valamint fizetés ellenében köteles a himlőoltást, a halotti vizsgálatot, a lelencápolást, a húsvizsgálatot és a helybéli szegények ingyenes gyógykezelését elvégezni.

Az „Államorvos” hasábjain zajlott le egyrészt Poór Imre és Török János, másrészt Linzbauer között egy polémia arra vonatkozóan, hogy „Célszerű volna-e közegészségügyi minisztériumot fel állítani?”. Poór és Török igennel, Linzbauer nemmel válaszol. Ez utóbbi a gyógyászati rend és nem az orvosminiszterség híve volt. A pro és kontra érveket ismertetni felesleges volna, az idő rövid távon a „Codex” szerzőjét, hosszú távon Poórékat igazolta.

Nyugdíjasként Linzbauer magyar királyi belügyér volt, ami, afféle egészségügyi államtitkárnak felelt meg. Az egészségügyi osztály valamennyi ülésére ugyanolyan szakszerűséggel és alaposággal készült, mint annak idején a „Codex” megírására. Se vége, se hossza a megtárgyalt közérdekű rendeleteknek. Alkatából ítélve, amit elgondolt, igyekezett is tüzön, vízen keresztülvinni. Tehát nemcsak a magyar orvostörténelem, de a közegészségügy is sokat köszönhet neki. Linzbauert szerény megítélésünk szerint nem rehabilitálni kell, hanem ismertetni. Gazdag életművéből ez csak vékony ízelítő.

Műveit annyit idézzük, hogy illik szerzőjükről Győry súlyos ítélete ellenére is valamivel többet tudnunk.

Egy vidéki orvostörténész a 19. századból: Fekete Lajos

A Győry Tibor és a Magyary-Kossa Gyula előtti idők orvostörténet-írására igazán nem lehet panasz, ami a könyvek kútfőszerű jellegét és színvonalát illeti. Elég Wesszprémi, illetve Linzbauer többkötetes művére utalnunk. Ezek azonban latinul, másrészt németül íródtak (a Linzbauer egyes fejezetei), s amikor a latin a középiskolákba szorult vissza többnyire órarendi rémnek, még a jelesen maturáltak is alig tudtak mit kezdeni egy ismeretlen latin szöveggel. A fenti kiváló szerzőket tehát csak a „kiváltságos kevesek” olvasták, Linzbauer vaskos köteteinek német nyelvű része is inkább rendeletek tárlata, mintsem orvostörténeti olvasmány.

Az „Orvosi Tár” hasábjain (amely méreteiben és szerkesztésében meglepően hasonlít Magendie „Journal de physiologie expérimentale” c. lapjához) található elvétve gyógyítástörténeti cikkek, sőt 1846-ban két magyar nyelvű orvosi disszertáció is jelent meg „A gyógytani rendszerék Paracelsustól korunkig”, teljesen azonos címmel. Szerzői: Adler Herman, ill. Pollák Henrik. Mindkettő mindössze 33 oldalnyi terjedelemben, de kifejezetten orvostörténeti könyv a csak magyarul olvasóknak nem állott a rendelkezésére. Schöpf (akkor még Merei nélkül) Ágost 1836-ban, Stockinger Tamás 1845-ben rendkívüli tárgyként az orvostörténetet is előadták, azonban ilyen művet nem írtak. Az első népszerűsítő gyógyítástörténeti könyvet nyelvünkön egy vidéki tisztiorvos írta: Fekete Lajos.

Kisújszálláson született 1834-ben, középiskolai tanulmányait szülővárosában kezdte, Debrecenben folytatta, majd Nagyváradon fejezte be. Utána a pesti orvosi fakultásra iratkozott, ahol 1860-ban avatták orvosdoktorrá. Alig száradt meg oklevelén a tinta, máris a szülőváros egyik orvosi hivatalában találjuk. Hogy a higiénikus jellegű hivatását komolyan vette, bizonyíték rá a vérhasról írott kétrészes cikke a „Gyógyászat” 1861-es évfolyamában. „E kór, melynek leírását föladatul tűztem ki magamnak, édes hazánkban, különösen az alföldön annyira honos, mikép megérdemli e lapok hasábjain tárgyalását” – indokolja a bevezetőben, majd leírja a kór pontos tüneteit. Négy fokozatát különbözteti meg klinikailag: a hurutost, az álhártyást, a fekélyest és az üszkösödőt. Csak ez utóbbit tartja reménytelennek. A kóroktanban hivatkozik Zimmermann bélnedv-elfajulásos (kakochimia) elméletére, de Lind, Kullen és Pringle ragályos teóriáját is megemlíti. Állásfoglalásra nem bátorodik.

A kollégáknak különösen a figyelmébe ajánlja a beteg bélsarának alapos megtekintését. Gyógykezelési javaslatok: mályva, ökörfarkkóró vagy kosbor főzetéhez kevés ópiumot keverni hasfogónak, továbbá Dover-port, bőséges hársfa- vagy bodzavirágteát ajánl, vizet (pláne bort) italnak sohasem. Az étel legyen zab- vagy rizsfőzet. Óv a túlzott ópiumadagolástól, mert túl hamar hasfogást és nagyfokú puffadást okozhat. Természetesen a kamilla és a tannin sem marad ki a felsorolásból. Láz esetén chinahéj-főzetet indokol. A közlemény második részében

a saját eseteiről számol be mint a mezei munkásoknál észlelt egyik nyár végi szezonális betegségről. A sok és rossz víz ivása mindig ott szerepel az anamnézisben.

A derék városi orvos rövidesen tisztiorvos, majd miután megírta „A jász-kunok története” (Debrecen, 1861) c. könyvét, a jász-kun kerületek tisztii főorvosa lett. A genius loci kibújtatta belőle a bölcsészt, s már ugyanabban a „Gyógyászat”-évfolyamban, amelyben a vérhasról értekezett, megtaláljuk a „Böngészetek a történelem mezején a gyógyászat régi korából” c. sorozatát. Ezek összeollózott általánosságok az ókori népek medicinájáról, de szépen és érdekesen megírva, ükapáink élvezettel olvashatták. Természetesen a történeti kör kellős közepén Hippokratész alakja található, belőle indulnak ki a magyarázat rádiuszai. A hippokratészi eskümintát függelékként mellékelve.

Írt az „Ország Tükré”-ben (1864) a római fürdőkről és fürdőorvosokról, a „Századok”-ban (1874) a régi magyarok gyógymódjairól, a „Történelmi Tár”-ban (1878) a magyar sebészet történetéről. Ezeket elsősorban a laikusok számára szánta.

Az első összefoglaló orvostörténeti műve: „A gyógytan története rövid kivonatokban” (Pest, 1864), amely két és félszáz oldal. A vezérfonala, miként előszavában említi, a lipcsei Wunderlich „Die Geschichte der Medizin” (1858) c. könyve volt, de a saját szavai szerint nem szabta magát szolgálilag az eredeti szöveghez. A fürdőtörténeti részeknél lábjegyzetként szívesen idézi Pete Zsigmond „Gyógyászat”-beli szerzőtársát, aki kiváló balneológus volt. A babonáknál gyakran utal a magyar nép hiedelemvilágában élő változatokra. Hippokratész, Galenus, Avicenna mellett szép fejezetet szentel Majmonides munkásságának. Az arabok érdeméül kiemeli a kémiát, de hiányolja a sebészetet és szülészetet.

A könyvecske 48 fejezetre oszlik, jelzi a hosszú utat-folyamatot, amely a több ezer esztendősi kínai medicinától a XIX. századig, a skolasztikától a statisztikai orvostudományig, majd az alkímiától a iatrokémiáig, a modern kísérletes orvostudományt képviselő bécsi és párizsi iskolához vezetett. Önálló toldalék a 44. fejezet, címe: „Az orvosok Magyarországon”. Rövidke áttekintés ez Balsarati Vitus Jánostól Kovács Mihályig, három hosszabban tárgyalt kivételes személy: Pápai Páriz Ferenc, Weszprémi István és Rác Sámuel.

Érdekes, hogy milyen szimpátiával ír a homeopátiáról. Hitt Hahnemann mesternek és ügyeskedő híveinek, ő maga azonban sohasem próbálta ki ezt a gyógymódot. Külön szól a hasonszenvészet egyik „felekezetéről”, az isopathiáról (általában mocsokkal „gyógyítottak”), de ahogy az eretnekekről szokás – élesen elítélőleg.

Másik orvostörténeti könyve: „A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme” (Debrecen, 1874), főbb forrásai: Plinius, Weszprémi, Sprengel, Pilgram, Carolus Löew, Horváth Mihály, Cserei Farkas, Rózsay József, hogy csak a leggyakrabban idézettek említsük. Meglepő, hogy Győry Tibor az 1901-ben kiadott „Morbus Hungaricus” c. identifikáló

monográfiájában az irodalmi kútfők felsorolásakor kihagyta Fekete Lajos nevét, aki pedig ugyancsak pedzette az ominózus epidémia lényegét, azét a betegségét, amely a „hungaricus” szót az orvosi köztudatba (de nemcsak az orvosiba) századokkal ezelőtt bedobta.

Lévén egykor debreceni diák, külön írt a cívisek városát is megtizedelő 1585-ös döghaláljárványról, valamint Bethlen Gábor 1620-as felvidéki hadjáratáról, amikor Pozsony mellett „nem győzték temetni” a járványban elhulltakat. A könyv végén felsorolja a különböző epidémiákról írókat, így a pestisről: Balsaráti Vitus Jánostól Moller Károly Ottóig, a himlőről: Rayman Jánostól Lenhossék Mihály Ignácig nagyon sokan. A hagymázzról: Kolozsvári Jordán Tamástól Finály Zsigmondig úgyszintén. A koleráról Pólya Józseftől Eckstein Frigyesig szinte valamennyi szakmabeli tollforgató. Az állatjárványokról Weszprémi és Zlamál Vilmos külön kihangsúlyozott.

A „Magyar orvosi könyvészet 1848–1874” c. munkája az Élőpatakon tartott (1875) Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésén 20 arany díjban részesült.

Gortvay szerint Fekete Lajos állapította meg, hogy a Szent Lázár szegényei alatt a leprásokat kell értenünk.

Kisújszállás orvostörténész fia 1877 -ben hunyt el, aránylag fiatalon. A közeli Karcagon lakott neves kortársa, Kátai Gábor, akivel együtt voltak a jász-kunok orvosai.

Orvostörténész kortársa volt Linzbauer Xavér Ferenc, aki közel kétszer annyi esztendőt élt meg. Amiket a „Codex Sanitario-medicinalis Hungariae” szorgalmas szerzője kútfőnek összegyűjtött, azoknak egy részét Fekete Lajos a szó nemes értelmében népszerűsítette. Napi orvosi munkája mellett, szerfelett nagy ügybuzgalommal, mint aki hiányt akar pótolni. Az anyanyelvre hangszerelt gyógytörténetet.

Az ókori orvostörténet bűvárlója, id. Purjesz Zsigmond

Szokatlan megkülönböztetése két azonos nevűnek az id. és az ifj. előtétiszócska, ha a koreltérés köztük mindössze egy év, és nem is egy családba tartozók. Mint id. Purjesz Zsigmond, a belgyógyász és orvostörténész, valamint ifj. Purjesz Zsigmond kolozsvári belgyógyász egyetemi tanár.

Mindketten szentesi születésűek, rokonsági fokozatukat a szokásos források nem említik. Purjesz Zsigmond, az egy esztendejével „idős” már gimnazistaként a klasszikus nyelvek, a mitológia és az ókortörténet megszállottja volt. Ami természetesen nem zárta ki nála a reáliák iránti érdeklődést. Az orvoskari Bécstől kezdte, Pesten fejezte be. Balassáék idejében általánosan még fordítva volt, szívesebben ragaszkodtak a bécsi diplomához. Purjesz 1869-ben a Rókus szülészeten indult, 1870–1873 között Korányi Frigyes magántanársegéde, 1873-tól díjazott gyakornoka. A magyar orvostörténetnek ebben az időben Linzbauer és Fekete Lajos, a két nagy öregje, mindketten a hazai múlt kutatói elsősorban.

Az Ebers-papyrus megtalálása (1859) óta főleg a német nyelvterület orvostörténészei a héber–hellén–Nílus-völgyi kultúrák higiéniés nyomai keresték, fejtegették, azonosították. Ez a szenzációhullám nyilván hatással volt Korányi Frigyes történész vénájú, klasszikus nyelvekben járatos könyvbűvár gyakornokára. Első nagyobb közleménye:

‘Az Ebers-féle orvosi papyrus. Tanulmány az orvostudomány történelme köréből. Az Ebers által közölt adatok fölhasználásával’.¹⁴⁴

Theba híres Nekropoliszában találta egy luxori pásztor azt a 20,23 m hosszú, 30 cm széles tekercset, amely – egyebek közt – a 188 paragrafusában mintegy 800 különböző gyógyszert említ. Az i. e. 16. századból való papyrus-tekercset Georg Ebers szerezte meg az említett pásztertől és juttatta el Lipszébe, ahol Stern hieroglifa-szótárának segítségével fejtették meg. A tekercs második szakaszában utalás történik Heliopolisz ama nagy házára, ahol annak mitológiájába visszanyúló idején Horus a szeme világát visszanyerte. Amint az – nem nagyon – tudott, Set és Horus gyógyító istenségek között olykor ádáz „szakmai” harcok dúltak, néha a tettegességig. Az egyik „szervre menő” disputában Set a heréit, Horus a fél szemét veszítette el. Később *restitutio ad integrum* gyógyultak.

A megfejtett szöveg három fő fejezete közül az első, huszonhét alcsoportban, a gyógyszerekkel foglalkozik. Purjesz összehasonlítja Galenus és Dioscorides receptjeivel. Galenus – írja Purjesz – szívesen leszólta az ó-egyiptomi medicinát, ugyanakkor sokat átvett belőle. A második fejezet a szív élet- és bonctani adataival, a harmadik kór- és gyógytani

¹⁴⁴ Purjesz Zsigmond, id.: Az Ebers-féle orvosi papyrus. Tanulmány az orvostudomány történelme köréből. Az Ebers által közölt adatok fölhasználásával. Bp., 1876. 63 p.

fejtegetésekkel foglalkozik. E tanulmányát a németül is jól olvasó honfitárs kollégák a legigényesebb német nyelvűek mellé sorolták.

Purjesz az 1877/78-as tanévben az ókori orvostörténet tárgyköréből 'A mellúri genny-gyülem és a mellkas megnyitása (thoracocentesis) Hippocrates korában' c. előadása¹⁴⁵ alapján magántanárságra érdemesült. Fenti elaborátumban a Hippokratész nevével fémjelzett koszi, és a knidoszi iskola orvosi ismereteit, diagnosztikai fogásait, gyógyító eljárásait értelmezi, magyarázza a latin–görög szövegből. Az empyema thoracis felismerésére a mellkast erősen megrázták (succussio), hogy loccsanást idézzenek elő. A garatba meleg vizet fecskendeztek a köhögés és expectorálás elősegítésére. Ahol a loccsanást észlelték, vagy bordaközi fájdalmas kidomborodásnál a koszi iskola bemetszést (thoracocentesis) a knidoszi bordalékelést (trepanatio costae) végzett. A nyílásba fonalra kötött vászondarabot helyeztek, azt naponta cserélték. Később langyos olajat vagy bort fecskendeztek be, a genny levezetésére vékony óncsövet használtak.

A koszi és knidoszi medicinális diszciplína különböző voltára egy másik tanulmányában is visszatért.¹⁴⁶ A hippokratiánus kosziak inkább az általános kezelésben (legfőképp a diéta, fürdő, vízajtás), míg a rivális knidosziak, akiket elsősorban a kosziak kedvezőtlen beállításában ismerünk, a lokális kezelésben voltak bátrabbak. A versenytársak, az utókor szemében egymást kiegészítőkké szelídültek.

Az orvostörténész Purjesz érdeklődésének másik nagy területe a 16. századi syphilographusok.¹⁴⁷ Például az amiens-i Fernel, aki Fracastoro elkeresztelése óta először nevezte lues venerea néven a vérbajt az 1579-es kiadású 'De luis venereae curatione perfectissima liber' című művében. A gall Fernel másban is ellenlábasa volt az itáliaiaknak. Nem hitt az öngyógyulás lehetőségében, s a „morbus gallicus” elnevezést hazafiúi önérzettel utasította vissza. Nicolaus Massa a Boromeai Szt. Károlynak ajánlott 'Liber de morbo gallico' című könyvében említi a Sarsaparilla-gyökér jó hatását.

Purjesz Zsigmond ismertette az Orvosi Hetilapban a St. Gallen-i könyvtárban talált, Rose rekonstruálta orvosi iratokat.¹⁴⁸ Anthimus dietetikája például az 5. századból való, Anthimus Theodorik frank király udvari orvosa volt, tiltotta az állatok veséjének fogyasztását, a tojáást

¹⁴⁵ Purjesz Zsigmond, id.: A mellúri genny-gyülem és a mellkas megnyitása (thoracocentesis) Hippocrates korában. = Orvosi Hetilap, 1877. 143–147. has.

¹⁴⁶ Purjesz Zsigmond, id.: A kosi és knidoszi orvosi oskolák alapelvei. = Orvosi Hetilap, 1883. 1253–1255, 1277–1279, 1303–1305. has.

¹⁴⁷ Purjesz Zsigmond, id.: A 16. századbeli jelesebb syphilographok. 1. Joannes Fernelius. = Orvosi Hetilap, 1880. 947–950, 971–974, 998–1001. has.; 2. Joannes de Vigo. = Uo., 1880. 1041–1042, 1065–1067, 1086–1089. has.; 3. Hieronymus Fracastorius. = Uo., 1880. 1133–1135, 1181–1183, 1199–1205. has.; 4. Nicolaus Massa. = Uo., 1881. 103–108, 127–128, 150–154, 263–264, 335–337. has.; 5. Nicolaus Leonicensus. = Uo., 1882. 851–854, 873–879, 899–902. has.

¹⁴⁸ Purjesz Zsigmond, id.: A St.-galleni kolostori könyvtárban őrzött orvosi kéziratok. = Orvosi Hetilap, 1881. 1071–1074, 1123, 1169–1170, 1193–1196. has., 1882. 222–225, 246–247, 273–276, 293–296, 421–422, 627–628. has.

csak hígan ajánlja, említi a spárga vizelethajtó hatását. A 9. századi 44. kódex a Caracalla-kortárs Quintus Serenus egészségügyi versét, és Lassius Felix kompilációját tartalmazza.

Purjesz írásainak nagy része német orvosi lapokban is megjelent.¹⁴⁹ Szorgalmas fordító volt. Így Ranke: Élettan, Zeissl: A bujasenyv tankönyve; Schmidt: Boncztan; Haake: Szülészet; Seifert–Müller: Kórodai diagnosztika, valamennyi az ő átültetése. Az orvoskaron az ókori orvostörténetet fakultatíve adta elő, egyszerre kevés hallgatója volt. Oktatói ténykedését jutalmazásokkal is megbecsülték.

A magánember keveset tudatott magáról, örökös bélbajai visszahúzódnak. Ötvenegy éves korában rajzolta rá a hashártyagyulladás a hippokratészi arc halálos maszkját.

Purjesz Zsigmond az ókori orvostörténet egyik keskenyebb sávján Hints Elek egyedi előde. A hivatás-történetírás Weszprémi–Magyary-Kossa–Győry neveivel csúcsjelzett vonulatában szerény közbeeső, de fontos kiegészítő.

¹⁴⁹ Purjesz, Sigmund: Joannes de Vigo als Syphilograph. (Beitrag zur Geschichte der Syphilis.). = Wiener Medizinische Bl., 1883. pp. 1357–1361.

Purjesz, Sigmund: Hieronymus Fracastorius, ein Syphilidolog des 16. Jahrhunderts. (Beitrag zur Geschichte der Syphilis.) = Wiener Medizinische Wochenschrift, 1884. pp. 317–320, 353–355, 385–387.

Purjesz, Sigmund: Nicolaus Leonicensis auf dem Gebiete der Syphilidologie. Beitrag zur Geschichte der Syphilis. = Arch. path. Anat., 1884. pp. 273–293.

Purjesz, Sigmund: Joannes Fernellius und die Lehre von der Syphilis. Medizinisch-historische Skizze. = Wiener Medizinische Wochenschrift, 1885. pp. 867–870, 895–899, 921–924.

Hőgyes Endre

A huszadik század utolsó évtizedét az intenzív agykutatás korának szokás nevezni. Magyar tudósok, Szentágothai és tanítványai jelentős eredménnyel járultak hozzá a terület fejlődéséhez. A nemzetközileg jegyzett iskola nagy hagyományt folytatott, amelyet az ideg- és agyteremtés terén egyrészt Apáthy István, másrészt Lenhossék Mihály és iskolája (köztük Szentágothai János), a klinikumban Schaffer Károly nagyszerű munkásságának folytatói: Miskolczy Dezső, Sántha Kálmán és Környey István alapoztak meg. A kezdet még korábbra nyúlik vissza, a 19. század második felére, amikor egy zseniális tudósunk az ideg-, élet- és kórtani kutatást máig csodált szintre emelte. Ő is, miként Bolyai János a geometriában, szinte „semmitől egy új világot teremtett”. Nem túlzás az összehasonlítás, bár a szakmabeliek is keveset tudnak Hőgyesről.

Hőgyes Endre Hajdúszoboszlón született 1847. november 30-án, András napján. Szerény jövedelmű kisiparos apja a tehetséges fiút mindenképp taníttatni akarta. Az elemi iskolát és a gimnázium alsó osztályait a hajdúsági városkában végezte, amely akkor még nem volt híres a gyógyfürdőjéről. A kálvinista diák útja innen szinte természetesen vezetett a debreceni kollégiumba, ahol Török József orvostanár már korszerű élettant is oktatott. Érettségi vizsgát 1865 tavaszán tett, ősszel pedig beiratkozott a még nem egyesített főváros orvosi karára.

Tanárai közül a szolnoki születésű, nála egy évtizeddel alig idősebb Balogh Kálmán tette rá a legnagyobb hatást, akinek akkorra már kitűnő kétkötetes élettan-, valamint „Általános kór- és kórjelzést” című tankönyve szolgálta a korszerű anyanyelvű oktatást. Jelképes jelentőségű, hogy legnagyobb elődje, Semmelweis Ignác ugyanazon esztendőben hagyta el végleg a pályát, mikor Hőgyes rálépett. A klinikusok közül elsősorban a belgyógyász Wagner János és a sebész Balassa János óráit kísérte figyelemmel. Néha be-benézett az Akadémiára, ahol örökké emlékeztető élményben lehetett része. Egyik fennmaradt leírása szerint

„ott ült középen az elnök, a kis b. Eötvös, balra tőle a szép arcú Csengery, jobbra az öreg Arany, a református tiszteletes, az ülés kezdődik. Feláll egy kifent bajuszú, nagy hasú öreg tudós, mély szava beharangozza a termet, s dörögve beszélget el múlt idők dicsőségéről, a magyar nemzet hajdani szép napjairól. Ez az öreg Toldy, ki együtt élt Kazinczy, Kisfaludy, Vörösmartyval. Fel egy másik: folyik szájából a bölcsesség, mint forrásból a víz. Most áll fel az öreg Arany, olyan igénytelen, olyan csizmadiás alakja van a legnagyobb magyar költőnek, olyan reszketeg a hangja, hogy alig tudja elmondani beszédét”.

A gyakorlat iránt is mindig fogékony ifjú 1870-ben nyert orvosdoktori oklevelet.

Háromhetes szoboszlói magánpraxis után visszatért az éppen egyesülni készülő fővárosba, ahová Balogh Kálmán tanár hívta meg tanársegédnek. „Kezdeményező és kitartó, másokat is tevékenységre serkentő munkássága az orvosi kar reformkorszakának egyik fő tényezője volt” – írta róla a méltó tanítvány.

A fiatal professzor ifjú segédje előbb a vesekutatás terén hívta fel magára a figyelmet. E tárgykörben megjelent korai dolgozatai inspirálták Korányi Sándort, idáig vezethető vissza a Korányi névvel fémjelzett magyar vesepatológiai iskola. Az „Orvosi Hetilap” hasábjain írt a vesecsatornák és Malpighi-testek szövetszerkezetéről és működéséről. Vizsgálta a vizeletkiválasztó képességet ép és kóros állapotban, továbbá a vese vérkeringését, a vesecilinderek keletkezésének mechanizmusát. Eredményeit a klinikusok is figyelembe vették, kevés kutató tudta így összeegyeztetni az elméletet a gyakorlattal.

Írásai rangos német nyelvű szaklapokban is megjelentek. Noha a hajdúsági gyermek- és ifjúkor nem biztosított neki von Haus aus többnyelvűséget, a három legfontosabb világnyelvet hamar és jól elsajátította. Balogh Kálmán és tanártársai felismerték benne a jövő emberét. A diploma megszerzése utáni négy esztendőben megjelent 36 közleménye imponáló teljesítmény, így 1875-ben alig 28 évesen kinevezték a kolozsvári egyetem kór- és gyógyszerintézetének élére. Kivételes képessége itt mutatkozott meg először igazán.

Elképzelhetetlenül mostoha és primitív körülmények között ért el az idegéletteni kutatás terén világraszóló eredményeket. Munkatársai csak medikusok voltak, kísérleti eszközeiket maguk eszkábálták össze. Környey István professzor mérvadó véleménye szerint „Hőgyes munkamódszerét látva meg kell állapítanunk, hogy ő volt a kísérleti élettanban az első, aki egy szövevényes reflexműködés pályáit rendszeresen végigkövette. Ezt a módszert őutána Sherrington alkalmazta a reflexműködés egész sorozatára, és vált ezzel a modern élettan egyik legnagyobb alakjává”. Az oxfordi kutató az idegsejt működésének felfedezéséért 1932-ben Nobel-díjat kapott.

Sós József professzor szavaival pedig Hőgyes „az úttörők ezernyi nehézségeit élte át. Ő volt a magányos vándor, aki az idegpályák dzsungelébe behatolt és megmutatta a szövevényes rengeteg felkutatásának nehézségeit és szépségeit, de főleg, hogy az emberi kitartás a téren is világos térképet teremthet”.

Az asszociált szemmozgások idegmechanizmusáról készített mesterművének első részét 1880. április 19-én, a másodikat 1881. január 17-én mutatta be Balogh Kálmán az MTA III. Osztálya ülésein. Hőgyes ekkor még Királyhágón túli tanár volt. A harmadik, egyben befejező részt már maga a szerző olvasta fel az Akadémia 1884. november 17-i ülésén. Közben 1883 őszén Pesten az általános kórtan professzora, Széchenyi intézményének levelező tagja lett.

Páratlanul szellemes kísérletei érdekes klinikai megfigyelésre vezethetők vissza. Nem

sokkal korábban a dühöngő elmebeteget még ketrecbe zárva addig forgatták, míg szédülés és szemtekerezgés (nystagmus) közepette rohama meg nem szűnt. Hőgyes galambokat és nyulakat rögzített az általuk készített padhoz, és forgatás után nystagmust észlelt. Tisztázta az ennek létrejöttét biztosító idegpályákat és központokat. Bebizonyította, hogy a mechanizmus létrejöttéhez nincs szükség a látóidegre, sem a nagyagyra s a törzsdúcokra. Bevezette az utónystagmus fogalmát. A félkörös ívjáratokkal kapcsolatos reflex útját tovább kutatva megállapította, hogy a IV. agykamra fenekének középvonalban történt bemetszése után a forgatási nystagmus teljesen kimarad. A pályák tehát itt haladnak át. Azt is kiderítette, hogy a IV. agykamra fenekének féloldali sértése után a sértett oldali szem előre-lefelé, a másik szem hátra-lefelé fordul. Az átmetszéses vizsgálatok után a vestibularis reflex egyes helyeinek elektromos ingerlését végezte el, így erősítette meg a pálya lefutásáról alkotott képet. A művészien megkomponált színes kőrajz fekete, kék és piros vonalszerkezetével szemléletesen érzékelteti a szemmozgást összhangba hozó idegközpont bonyolultságában is célszerű konstrukcióját. Akár egy modern kép is lehetne, neurológiai kutatásunk egyik csúcsteljesítményében gyönyörködhetünk.

Az egzakt bizonyítás mintapéldánya, ahogy a halló- és a szemmozgató idegek centrális pályájának szövettani vázlatát megszerkesztette. Megfigyelte és publikálta, hogy a kísérleti tengerimalacok ritmikus zörejekre a füleiket azonos ismétlődéssel mozgatják. Ezek a tisztán akusztikus reflexek zene hallgatása közben embernél szintén megfigyelhetők. A séta, torna, lovaglás, tánc is a ritmikus izommozgás révén fokozza az ember kellemes közérzetét. Foglalkozott a hipnotikus állapotban felvett önkéntes testhelyezettel. Hőgyes reflexív-leírásának ismertetése több rangos osztrák és német szaklapban megjelent, így nehéz megérteni a már elhunyt tudós tanítványai és Bárány Róbert között lezajlott elsőbbségi vitát.

A magyar nevű, azonban magát mindig tüntetően osztráknak valló, nyelvünket nem beszélő bécsi fülorvos a labirintus és a szem kapcsolatáról szóló első dolgozatát 1906-ban, Hőgyes halála évében közölte először. Azt tapasztalta betegeinél, hogy hidegebb vagy melegebb vízzel való fülöblítés közben szemtekerezgés és szédülés lép fel. Ez a kalorikus reakció, mechanizmusa ismert. Hőgyes művét az asszociált szemmozgások idegmechanizmusáról a biztonság kedvéért 1913-ban német nyelven is megjelentették. Nem pesti, hanem berlini–bécsi kiadónál. Hőgyes tanítványai szerint Bárány nem ismerte el a magyar kolléga elsőségét, ám a vita nem befolyásolta a Nobel-bizottságot, az 1914. évi Nobel-díjat 1915-ben az akkor „valahol Oroszországban” fogoly osztrák otológusnak ítélték „a vestibuláris készülék élettana és kórtana terén végzett munkásságáért”. Bárány a kitüntetést csak 1916-ban vehette át, amikor bevezető előadásában már méltatta Hőgyes Endre úttörő szerepét, így a tények és a lényeg helyükre kerültek, ám a vita néha még ma is fellobban. Az vitathatatlan,

hogy a felfedezés embergyógyászati jelentőségére Bárány mutatott rá, tehát a díjra rászolgált, a róla elnevezett félremutatási próbával együtt.

Hőgyes széles körű tudományos érdeklődésére viszont jellemző, hogy írt például a színpadi hatás élettanáról, módszert dolgozott ki „a halló-erőnek telephonnal való meghatározására”.

Amikor 1883-ban visszakerült a fővárosba, az egyetemi élet egyik fő szervezője lett, különösen Balogh Kálmán 1888-ban bekövetkezett halála után. Az elméleti szakember nagy jelentőséget tulajdonított a betegbemutatásnak. Szeretett volna egy kísérleti orvostani tanszéket felállíttatni, ám saját kórtani intézete sem felelt meg a korszerű követelményeknek. Neurológiai érdeklődése mindvégig megmaradt, 1889-ben, miután Párizsból hazajött, ő mutatta be az Akadémián Lenhossék Mihálynak „A pyramis-pályáról némely állat gerincvelejében”, valamint a fiatal Schaffer Károlynak „Az idegrendszer szöveti elváltozásai veszetségnél” című sokat ígérő dolgozatát. Különösen ez utóbbi lett szívügye.

Amint az közismert, Pasteur az első veszetség elleni védőoltást 1885 nyarán végezte el, világraszóló sikerrel. Hatására Pesten már 1886. március 10-én megalakult az ún. Lyssa-bizottság, Hőgyes vezetésével. Miután az oltást csak a francia fővárosban végezték, továbbá a veszett állatok megmarta személyek kiadásainak nagy részét az állam fedezte, ez a bizottság döntött a küldés indokoltságáról. A következő hónapban már hat veszélyeztetett – többnyire szegény gyermek, szülői kísérettel – utazott Párizsba, mindegyikük meggyógyult. Hőgyes nem hitte el, hogy ez a feladat számára megoldhatatlan. Leírás alapján elkezdte kísérleteit a kórtani intézetben. A sajtó révén akkora híre lett, hogy május 6-án a Budapesten tartózkodó Ferenc József király is meglátogatta. Az első, oltásra alkalmas fix vírus (nem a mai értelemben) már augusztus 12-re elkészült – Párizs után másodikként a világon. A vírus oltását a kísérleti állatba nem koponyalékeléssel (trepanálás), hanem fogászati fúróval ejtett lyukon végezte, ami gyorsabb, kevésbé fájdalmas és „elegánsabb” eljárásnak bizonyult. A módszeren szintén módosított: míg Pasteur szárítással gyengítette az oltóanyagot, addig Hőgyes a hígítás mellett döntött. Rájött, hogy a vírus mennyiségének van döntő szerepe, és ez hígítással biztosabban szabályozható. Eredményeiről 1888-ban az Akadémián számolt be, de német és francia fórumokon szintén publikálta. Megkapta a Marczibányi-nagyjutalmat, az Akadémia rendes tagjai sorába választotta.

Oltásait előbb Pasteur módszerével kezdte, majd a sajátjával folytatta, egy százalékkal kedvezőbb eredménnyel. Hőgyes természetesen nem fogadhatta el Pasteur azon álláspontját, hogy „Európának elég egy intézet”. Az út költséges, az időveszteség tragikus lehet, érvelt Hőgyes, ám amikor támadták, mégis kiállt a nagy francia tudós mellett. Fodor József közegészségtani professzor is, más indoklással. Nagyon méltányolta, hogy Pasteur „fedezte fel

a bor betegségét” (ami igaz is), pedig tanárunk fölöttébb kedvelte ezt az italféleséget. Persze a veszettség elleni oltás jelentőségével szintén tisztában volt.

A pesti Pasteur-intézet 1890-től a kórtanon működött. Sajnos ágy nélkül, így nem volt könnyű elszállásolni az oltásra várókat. Egyre többen keresték fel a szomszédos országokból, Belgrádhhoz például közelebb volt Pest, mint Párizs. Országszerte fokozott gondot fordítottak az ebtartási rendelet betartatására. A kutyák kötelező oltásának Hőgyes nem volt híve, ezt csak 1934-től vezették be nálunk. Az 1876. évi XIV. törvénycikkelyt az ebmarta személyekre is kiterjesztették. Míg a párizsi Pasteur Intézet nemzetközi közadakozásból épült, addig a pesti Hőgyes szorgalmazására államköltségen. A második leglátogatottabb lett a kontinensen. Hőgyes hígításos módszerét Spanyolország, az Egyesült Államok és India is átvette.

Tudósunk összeállította az ország veszettségi térképét, a megyék szerinti gyakoriságot. Német nyelvű összefoglalója a híres bécsi Nothnagel tanár belgyógyászati nagykönyvében is megjelent. Már életében joggal nevezték „magyar Pasteurnek”. Sajnos, mire önálló intézete megnyílt, már nagyon beteg volt. Hőgyesnek 1906-ban bekövetkezett halála után a Pasteur-intézet különvált, Székely Ágoston lett a vezetője. Később a Népszövetség Magyarországot a veszettség elleni küzdelem élére helyezte.

Bámulatos volt tudósunk lényegfelismerő képessége. Így például az 1895-ben felfedezett röntgensugarakat az ő javaslata és aktív közreműködése révén már 1896-ban csonttörések megállapítására, idegen testek eltávolításának ellenőrzésére használták. Ugyanakkor írta a következő sorokat: „nem szenved kétséget, hogy ezen új sugarak, melyeknek mechanikai tekintetben oly szövetpenetráló hatásuk van, amellet kétségkívül chemiai tekintetben is hatnak, therapeutikai tekintetben is szerepük fog lenni a medicinában”. Meglepő sorok egy nem klinikustól. Ratkóczy Nándor professzor szerint „Hőgyes e közleménye világviszonylatban is nagy jelentőségű”. A gyógyszerterületén az ő látókörébe került legelőször a csípős paprika anyaga, a capsaicin, erről írott tanulmánya „Adatok a capsicum annum (paprika) alkatrészeinek élettani hatásáról” címmel az „Orvosi Hetilap” hasábjain jelent meg, amelynek 1889-től a szerkesztője volt.

Sokat adott a szaknyelv tisztaságára. Jókait a következő sorokkal búcsúztatta:

„Hogy a hazai orvosi és természettudományi irodalom nyelvezete ma a fél évszázad előttihez képest sokkalta magyarosabb és zengzetesebb, abban nagy része van Jókai és az ő irányát követő többi magyar író művei olvasásának. Hálásan emlékszünk meg ezért Jókainak az orvosi és természettudományi irodalom nyelvének fejlődésére gyakorolt hatásáról.”

Megválasztották a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat titkárává, az Országos

Közegészségügyi Tanács rendkívüli tagjává, a Természettudományi Társulat egyik alelnökévé. Nem formális címhalmozás volt ez, minden feladatot komolyan vett.

1896-ban összeállította az orvoskar nagy millenáris emlékkönyvét.¹⁵⁰ Ebben közölte a fakultás, azon belül az egyes intézetek történetét, alaprajzát, épületképét, egy-egy terem berendezését. A tanárok és más oktató személyek életrajzát, arcképét, szakirodalmi munkásságuk pontos bibliográfiáját. Az utolsó fejezet az orvosi karra vonatkozó, akkor érvényben lévő fontosabb törvények, szabályok és rendeletek gyűjteménye.

Akadémiai emlékbeszédeiben ő búcsúztatta tanártársait: Balogh Kálmánt, Török Józsefet, Antal Gézát, Markusovszky Lajost, Fodor Józsefet. A külföldiek közül Pasteur és Jenner jelentőségét méltatta. Hőgyes Endrét orvostörténészként szintén külön hely illeti meg.

Elismerésben nem volt hiány, 1897-ben miniszteri tanácsosi címet kapott, mégis meglepő, hogy a millennium idején Korányi Frigyes, Kétly Károly és Bókay János társaságában tudományos érdemeiért nem kapott bárói rangot az uralkodótól.

Hőgyes Endre az elméleti-kísérleti orvostudomány egyik legnagyobb alakja volt – nemcsak hazai szemmel. Legyen a köztudatban a neve, mert ritkán születik hozzá mérhető egyéniség.

¹⁵⁰ Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Magyarország ezredéves fennállásának ünneplése alkalmával írta és szerkesztette dr. Hőgyes Endre Bp., 1896. MOKT. XXXVI, 1003 p., 27 t. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 74.)

Högyes Endre, mint az Orvosi Hetilap főszerkesztője

Az 1880-as esztendővel lezárult az Orvosi Hetilap szerkesztésének az első korszaka. Elhunyt a főmunkatárs, Balogh Kálmán professzor, a szakmai színvonal legfőbb felelőse, az alapító-főszerkesztő Markusovszky Lajos egészsége pedig már annyira megromlott, valamint a magas életkora miatt sem tudott már a felgyorsult fejlődéssel lépést tartani. Lelkileg nagyon megviselte, hogy Balogh Kálmán elvesztése után meghalt Lenhossék József professzor, és legfontosabb pártfogója: Trefort Ágost miniszter. A váltás tehát szükségessé vált. Az 1888. évi címlapon még Markusovszky neve olvasható. A főmunkatárs még Réczey Imre tanár is. Az utódlást kereső Markusovszky szinte küszködött a bőség zavarával, végül sikerült megtalálni a legjobb megoldást. Mindenekelőtt adott volt Balogh Kálmán briliáns tehetségű tanítványa: Högyes Endre, aki Kolozsváron megkezdett és Budapesten befejezett három részes monográfiájával ('Az associált szemmozgások idegmechanizmusáról') hamar a kísérleti kutatás vezéralakja lett, de már kolozsvári tanár korában az Orvos-Természettudományi Értesítő megindításával tanújelét adta kivételes szerkesztői képességének is. Klinikusi szerkesztőtársa lett a magyar urológiát megalapító Antal Géza tanár, így kettejük neve szerepel az 1889. évi kötet címlapján. Téves tehát a Magyar Életrajzi Lexikon azon állítása, mintha az Orvosi Hetilapot Högyes Endre 1886-tól szerkesztette volna.¹⁵¹ Ezt a hibás adatot később mások is átvették.

A szerkesztői köszöntőben az olvasható: „A lap iránya és egyetemes berendezése marad a régi. Ezentúl is mint idáig a hazai egyetemi intézetekből, klinikákból, kórházakból, valamint a fővárosi és vidéki gyakorló orvosok tollából kikerült elméleti és gyakorlati irányú eredeti közlemények s dolgozatok fogják benne az első helyet elfoglalni. A lap hű tükre akar maradni mint volt eddig úgy ezután is a magyar önálló orvosi irodalmi tevékenységnek.¹⁵² Majd abc-sorrendben közlik azon rangos szerzők névsorát, akik változatlanul hűek maradnak a Hetilaphoz.

Az első szám mindjárt Korányi Frigyes rangidős professzornak az „Adatok a tüdőüszök kór- és gyógytanához” című közleményével kezdődik. Ő tiszteleg a szerzőtársak nevében a nyugalomba vonult alapító-főszerkesztő hervadhatatlan érdemei előtt.¹⁵³ A nyugdíjazás azonban nem jelentett teljes visszavonulást, a klasszikus *quieta sed non otio* alapján a továbbiakban is részt vett az orvosi közéletben. Már amennyire az egészsége engedte. Az Orvosi Hetilap leköszölte a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat közgyűléséről tartott elnöki

¹⁵¹ Magyar Életrajzi Lexikon. 1. köt. Bp., 1967. Akadémiai. p. 753.; Magyar Nagylexikon. 18. köt. Bp., 2004. MNK. p. 249.

¹⁵² Högyes Endre – Antal Géza: Az „Orvosi Hetilap” tisztelt olvasóihoz. = Orvosi Hetilap 33 (1889) p. 2.

¹⁵³ Korányi Frigyes: Az Orvosi Hetilap munkatársainak emléke volt szerkesztőjüknek Markusovszky Lajos tr.-nak. = Orvosi Hetilap 33 (1889) pp. 110–111.

megnyitóját.¹⁵⁴ Ugyanez többször megismétlődött Jelképes jelentőségű, hogy Eötvös Loránd bárónak szintén a Hetilapban jelent meg az első akadémia-elnöki székfoglalója. Ezt követték később a különböző tudósítások. Ne feledjük, Hőgyes Endre ugyancsak ekkor lett az MTA rendes tagja, azon belül reá hárult Balogh Kálmán szerepe. Sajnos, a Hőgyes–Antal kitűnő szerkesztő-páros együttműködése tiszavirág-életűnek bizonyult. Ez utóbbi az esztendő végén, alig 43 éves korában váratlanul eltávozott az élők sorából, mind a szépen kibontakozó hazai urológia, mind az Orvosi Hetilap nehezen pótolható veszteségként. A nem szokványos nekrológ névtelen szerzőjében felismerhető Hőgyes Endre személye, aki a mester Balogh Kálmán említésével érzékelteti az őt ért kettős veszteséget. A versenytárs Gyógyászat Antal Gézáról, mint Kovács József professzor tehetséges tanítványáról emlékezett meg, de szóval utal rá, hogy egyben az Orvosi Hetilap társszerkesztője is volt. Nem nagyon tehetette, amíg a rabiátus Kovács József tulajdonát képezte a Gyógyászat.

Így aztán az 1890. évi kötet címlapján már egyedül Hőgyes Endre neve olvasható. Aztán fémjelzi 1904-ig és nem „az 1906-ban bekövetkezett haláláig”, ahogy az már említett lexikonokban olvasható, Hőgyes Endre szintén betegsége miatt adta át szerkesztői székét Lenhossék Mihálynak, ahogy ő vette át 1889-ben Markusovszky Lajostól. A pontosítás kedvéért nem árt ezt kihangsúlyozni halálának centenáriumán, Az általa szerkesztett 15 évfolyamot nem feladatunk részletekben ismertetni. Annyi azonban megállapítható, hogy a színvonal magasan megfelelt a kor kívánalmainak. Mintha az alapító-főszerkesztő a megtört, de vigyázó szeméit mindig rajta tartotta volna. Egészen 1893 tavaszáig, mert április 21-én Abbáziában végleg jobblétre szenderült a szerkesztő szerkesztője: Markusovszky Lajos. A 18. számban több mint hat hasábon jelent meg az Orvosi Hetilap 150 éves történetének a leghosszabb és legcsodálatosabb halotti búcsúztatója. A névtelen méltatás mérsékelt emelkedett stílusa és lényeglátó pontossága ezúttal is Hőgyes főszerkesztő személyére enged következtetni. Aki ezt a nekrológot olvassa, szinte minden lényegeset megtud Markusovszkyról. Azt is, hogy 1888-ban már olyan gyakori fejfájás és állandó álmatlanság gyötörte, amelyet csak morfinnal lehetett csillapítani. „Családi betegsége” a tüdőbaj gyakran kényszerítette üdülőhelyekre. Nemzedékének nagyjai közül Korányi Frigyes állt hozzá a legközelebb. És szinte mindig a betegágynál. Az Adriai-tenger partjára is az ő javaslatára utazott megerősödni, de sajnos, ezúttal hiába. Halálhíre az egész orvostársadalmat és a közélet jobbik részét megdöbbenetette. A végtisztességre egész vonat érkezett. Április 23-án a helyi kápolnában felravatalozták, koporsójánál ott tisztelgett a 75 éves Görgey Arthur tábornok, akinek a szabadságharcban a törzsorvosa volt. Az Akadémiát Than Károly, Mihálkovich Géza és Plószl

¹⁵⁴ Markusovszky Lajos: Elnöki megnyitó a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 1889. március 29-iki közgyűlésén. = Orvosi Hetilap 33 (1889) p. 194.

Pál professzorok képviselték. Kolozsvárról eljött Lechner Károly és Genersich Antal tanár.

Megjelent az Orvosi Hetilap, az Orvosegyesület és a „harchal-társaság” baráti köre. A Közegészségügyi Egyesület részéről Csapodi István szemész tanár, az Orvosi Hetilap nevében Hőgyes Endre főszerkesztő búcsúztatta. Abbáziában rótták le a végtisztességet, majd koporsóját vonaton Vas megyébe szállították. De nem Vasegerszegre, ahogy az életrajzában olvasható, mert ilyen nevű helyiség csak 1937 óta létezik, miután Ivánegerszeg és Keményegerszeg egyesült.¹⁵⁵ Ennek pontosításáról még a feltehetően szemtanú Korányi Frigyes sem tudósít a különben igen részletes Markusovszky-életrajzban. Méltó síremléke a keményegerszegi kastélyhoz tartozó területen található. Hőgyes Endre „nem töltötte meg” saját cikkeivel a saját lapját, sőt inkább tartózkodott tőle. Jellemző, hogy 1893-ban egyetlen írása „Az országos közegészségügyi tanács felterjesztése a veszettség elleni védőoltások ügyének rendezése tárgyában” az Orvosi Hetilap mellékleteként a Fodor József által szerkesztett „Közegészségügy és Törvényszéki Orvostan” hasábjain jelent meg. Ekkor már a Pasteur Intézet igazgatója is volt egyben, kutató erejét a veszettség elleni küzdelemre fordította, világgraszoló eredménnyel. Az irányítása alatt lévő Kórtani Intézetből a munkatársai annál szorgalmasabban publikáltak. Külön fejezetet kaptak az egyes klinikák, külön a kolozsváriak, hasábjokat töltenek meg a jobbnál jobb közlemények felsorolása. Az irodalmi szemle, a tárcza-rovat és a heti szemle igyekezett minden fontosabb cikkről és eseményről tudósítani. Ekkor kezdődött az igazi Semmelweis-kultusz felélesztése. Tódultak a pénzbeli adományok, mert Győry Tibor nagy akciójához anyagi fedezet kellett. Minden forintról értesültek az olvasók, az ösztönző hatása sem maradt el.

Soha annyi vidéki kórház nem kapott olyan terjedelmű fórumot, mint ezekben az években. Hőgyes közleményeinek száma a következő években sem gyarapodott. Külön figyelem illeti meg az 1896. évi, tehát az országos millenniumi kötetet. Ekkor jelent meg a Budapesti Kir. Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának múltjáról és jelenéről szóló, közel ezer oldalas nagy munka, a magyar orvostörténészek egyik nélkülözhetetlen bibliográfiája. A szerzőszerkesztő szerénységére jellemző, hogy mindössze pár apró betűs sorban tudósított róla a saját lapjában. Ratkóczy Nándor professzor szerint viszont Hőgyes Endre a világon az elsők között ismerte fel és ismertette a rejtélyes x-sugarak diagnosztikai jelentőségét és terápiás lehetőségeit.¹⁵⁶ A „Csontváz photographálás testen keresztül Röntgen-sugarakkal” című írásában látjuk a híres ujjcsontot a gyűrűvel, a sugarakat Eötvös Loránd és Klupáthy Jenő tanárok már itthon előállították. Ugyanazon cikkben látható egy béka csontvára is. Hőgyes összegzésként többek között két fontos megállapítást tett.

¹⁵⁵ Antall József: Markusovszky Lajos. In: Híres magyar orvosok. I. köt. Bp., 2000. Galenus. p. 49.

¹⁵⁶ Ratkóczy Nándor: A „Magyar Röntgenológia” első 17 évének (1896–1912) bibliográfiája. Bp., 1974. ORSL. 158 p.

1. „Nem szenved kétséget, hogy az új sugarakkal mikrographiai úton a szövetekben physiologiai és pathologikus tekintetben új viszonyokat fognak felderíteni”.

2. „Nem lehetetlen, hogy ezen új sugarakkal, melyeknek mechanikai tekintetben olyan hatalmas szövetpenetráló hatása van, a mellett kétségkívül chemiai tekintetben is hatnak, therapeutikai tekintetben is szerepük fog lenni a medicinában”.¹⁵⁷

Ezek valóban látnoki sorok. Lenner ünnepi előadásával méltóképp emlékeztek meg a himlőoltás századik évfordulójáról. A szerkesztőség „előrajzot vázolt” az 1900. esztendőre. „Az Orvosi Hetilap azon fog lenni, amint tette eddig is mindig, hogy állandó munkálkodásra serkentsen; hogy teret adjon és tartson fen a magyar orvosi búvárlatok és orvosgyakorlati vizsgálódások és tapasztalatok nyilvánosságra hozatalára. E végből törekszik maga körül csoportosítani mindazon munkaerőket, kik hivatásuk, elfoglalt helyzetük és körülményeiknél fogva sikeresen bírnak és tudnak közreműködni a magyar önálló orvosi tudományosság megteremtésére és fenntartására. Munkatársai között tisztelte eddig is és fogja tisztelni ezután is a két egyetem orvosi karainak nagyérdemű minden rendű tanárait.”. Alátámasztotta az utóbbit azon tény, hogy Hőgyes 1875–1883 között a kolozsvári egyetem professzora volt. Bővültek a mellékletek, a Szemészet és a Gyermekgyógyászat állandó rovatához társult két „rendkívüli” supplementum: a Nőgyógyászat és a Sebészet. A klinikák osztályai mellé megfelelő fórumot kapott az Izraelita Kórház és néhány nagyobb vidéki gyógyintézet. Az 1895-ben elhunyt Pasteur munkásságának egyetemes jelentőségéről az Orvosi Hetilap Hőgyes főszerkesztő tollából külön kiadványt jelentetett meg. Az utolsó évfolyam, amelyen még Hőgyes neve olvasható, az 1904-es esztendei. Ekkor már nagybeteg és 1900-tól Székely Ágoston a segédszerkesztője. A következő kötetben már ez utóbbi (a festő Székely Bertalan fia) Lenhossék Mihály társszerkesztője. A Szemészet, a Gyermekgyógyászat, a Gynaekologia, az Orr-, Gége és Fülgyógyászat, valamint az Elme- és Idegkórtan már állandó mellékletek. A legkiválóbb szakemberek összeállításában. Hőgyes készült az ötvenedik évfordulóra, de egyre kevesebb a remény arra, hogy ő lesz annak is a főszerkesztője.

Balogh Kálmán példája nyomán igen sokat tett az orvosi nyelv tisztaságáért. Az általa szerkesztett 15 kötetben már nincsenek nyelvújítási ízlésficamok, olvasásuk ma is üdítően hat. Nem akart mindenáron mindent magyarra fordítani, hagyta kialakulni a lényegében ma is használt orvosi terminológiát. jelentős részük átment a laikus köztudatba. Hőgyes Endre páratlanul gazdag és sokoldalú tudományos munkásságát nem lehet feladatunk egy rövid cikk keretébe szorítani. Azt talán sikerült érzékeltetnünk, hogy Markusovszky Lajos és Lenhossék Mihály szerkesztése között Hőgyes Endre épített magas ívű hidat, amelyen a hazai

¹⁵⁷ Hőgyes Endre: Csontváz-photographálás testen keresztül Röntgen szerint. = Orvosi Hetilap 40 (1896) pp. 33–35.

orvostudomány a huszadik századba léphetett. (A Hógyes és Lenhossék közötti folytonosságot Székely Ágoston jelentette.) A kor legnagyobb magyar elméleti kutatója szerkeszteni is kivételesen tudott, a kísérleti és a gyógyító munka írásbeli harmóniája jellemezte az Orvosi Hetilapot. Mellképe méltán látható Semmelweis és Korányi Sándor között, a három portrész egyetemi emblémán.

1906-ban hunyt el, az Orvosi Hetilap hálásan gondol Markusovszky művének méltó folytatójára.

Pataki Jenő, Erdély legnevesebb orvostörténésze

A patológiás Báthoriak (Zsigmond, Gábor) tékozló uralkodása után Bethlen Gábor fejedelem Móricz-megírta 'Tündérkert'-jének a virágzása valósággal vonzotta a maradék Magyarország protestáns prédikátorait. Azokban az időkben kerültek a Királyhágón túlra; Pápáról Páriz Imre és Sárospatakról Pataki István. Mindketten orvosdinasztiát alapítottak, az előbbi a Pápai Párizt, az utóbbi a Patakit. A Dunántúlról származó, sajnos csak két nemzedéket adott, a Zemplén megyéből való viszont hatot.

Egymás után három Pataki Sámuel híresítette ezt az orvos-szinonima nevet, valamennyien magas kort megérve. Az *első* (1692–1766) ingyenes patikát tartott Kolozsvárt a szegény betegeknek. A *második* (1731–1804) Kolozs megye főorvosa, híres fűvész, a kollégiumban a mathesis és a bölcsélet tanára volt. Majd 1776-ban meleg hangú polihisztor professzor életpályájának gyönyörű nyelvű prológusában találkozott a két név először. De nem utoljára, az orvostörténész Pataki-utód tollából-jóvoltából. A *harmadik* Pataki Sámuel (1765–1824) vitte a legtöbbre. Ő volt 1812–1824 között Erdély protomedikusa, irányításával fojtották el az 1814-ben kitört pestisjárványt. Elárvult hivatalát később Dániel fia (1804–1871) örökölte, erdélyi szokás szerint ő is bibliai keresztnévet kapott. Különösen az 1831-es kolerajárványkor tűnt ki rátermettségével. Szorgalmas írója volt az Orvosi Tár első évfolyamainak, majd a Rózsay József és Szabó József szervezésével 1864-ben Marosvásárhelyen tartott Magyar Orvosok és Természetvizsgálók X. vándorgyűlésén a bujakór elleni küzdelem közegészségügyi jelentőségéről tartott figyelemreméltó előadást. Mellőzhető-e egy ilyen patinás családi „anamnézis”?

A második protomedikus leszármazottja Pataki Jenő, 1857-ben született. Mivel kormánytanácsos apja hűtlen lett a familiáris tradíciókhoz (az oldalági rokonságban voltak orvosok), a kis kolozsvári diákban korán felébredt a hivatástisztelet. Szülővárosának sebésztanodája ekkor már egyetemi rangra emelkedett, így el sem tudott volna képzelni másféle választást. Orvos ősei főleg protestáns holland egyetemeken tanultak, az egy Dánielt kivéve, aki már Bécsben promoveálhatott. Igaz, a Sámuelek idejében sem Magyarországon, sem Erdélyben nem létezett orvosi fakultás.

Pataki Jenő az 1882-ben otthon kézhez kapott orvosi oklevelével Hollandia helyett már Pestre jött. Előbb a Tauffer vezetése alatt mérföldlépésekkel haladó II. sz. Női Klinikára került, majd id. Bókai Jánoshoz a Stephania Szegénygyermek Kórházba. 1886-ban hazatért Kolozsvárra, de az év végén elfogadta gróf Batthyány Lajos meghívását az ikervári birtokára. Rövid ideig volt a híres család orvosa; aztán beköltözött a közeli Sárvárra orvosi gyakorlatot folytatni.

Szülővárosától messze, ősei szellemétől ihletve kezdett kibontakozni benne a múlt iránti érdeklődés. Megbarátkozott a tollal, s többé nem vált meg tőle. Előbb a szombathelyi Ellenzék és a Kelet c. lapokba írt rövidebb-hosszabb cikkeket az orvoslási babonákról, s a megdöbbentő gyermekhalandóságról.

Sárvár azonban mégsem Kolozsvár. Örömmel fogadta hát 1898-ban a szülőváros megtisztelő ajánlatát a tisztiorvosi hivatal betöltésére. Apáthy István, Purjesz Zsigmond, Jancsó Miklós, Marschalkó Tamás jelentették itt a színvonalat.

1903-ban Emlékkönyv jelent meg az egyetem történetéről, csoda-e, ha egy írói vénával bíró Pataki, az írástudó prédikátor és a protomedikusok leszármazottja nem elégedett meg „akták gyártásával”? A Kolozsvári Orvos-Természettudományi Közlöny 1904-es évfolyamában adatokat közölt a magyar ifjak orvosnevelésének történetéhez. Ezek azonban még nem termékeny évek. Építés alatt az egyetem, csatornázzák a várost, csapolják a környékbeli mocsarakat, rengeteg a tisztiorvos dolga. Inkább olvas és adatokat gyűjt a majdani nyugdíjas évekre, ami 1918 végén be is következett. Két okból. Egyrészt elérte a nyugdíjkorhatárt, másrészt várható volt a trianoni döntés.

Ezután kezdte sorra publikálni a Kolozsvárt megjelenő Erdélyi Orvosi Lap, valamint az Orvosi Szemle hasábjain a múltból való mondanivalóját. Főleg biográfiákat, új levéltári adatokat, ismeretlen leveleket stb. Erdélyi orvostörténeti arcképek sorozatát természetesen Pápai Páriz Ferencsel kezdi,¹⁵⁸ majd Köleséri Sámuel, Kibédi Mátyus István, Pataki Sámuel (a második), Gyarmathi Sámuel, Incseli Szöcs András, Pataki Sámuel (a harmadik), Getse Dániel, a kiváló szebeni Baumgarten János orvosbotanikus, az *Enumeratio Stirpium in Magno Transsilvaniae*,¹⁵⁹ Pataki Dániel a sorrend. Írt Boerhaaveról két levele kapcsán, Harvey jelentőségéről a vérkeringés felfedezésének 300. évfordulója alkalmából. 1929-ben Korányi Sándorról, a budapesti Népegészségügy lapjain leköszölte III. Pataki Sámuel naplóját, írt Nyulas Ferencről, s a 'Pásztortűz' c. szépirodalmi lapban a külföldön élt régi magyar orvosokról, Kolozsvári Jordán Tamásról stb., Magyary-Kossa – a nagy kritikus – mindig fenntartás nélkül hivatkozik rá a négykötetes művében. Egyetlen nagyobb lélegzetű műve 'Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados működése (1859–1934)' vaskos kiadványában az Orvostudományi Szakosztály történetének az összeállítása, amelyet a szerkesztőség megbízásából készített el. Ekkor már Tordán élt, közel a nyolcvanadik életéve felé.

A rövid történetet több fejezetre osztotta. Mivel az egyesület orvosi szakosztályal 1879-ben egészült ki, az első fejezet a megelőző három esztendő tárgyalja. A második fejezet 1879–

¹⁵⁸ Orvosi Szemle, 1928. 1. sz.

¹⁵⁹ Baumgarten, J. C. G.: *Enumeratio stirpium in Magno Transsilvaniae principatu praeprimis indigenarum, in usum nostratm botanophilorum conscripta inque ordinem sexuali-naturalem concinnata*. 3 ptes. Vindobonae, 1816. XXVIII, 427 p.; X, 392 p.; XVI, 355 p.; Tom. IV. Ed. Mich. Fusz. Cibinii, 1846. IV, 236 p. A címlap szerint 1846-ban, tényleg azonban még csak 1860-ban jelent meg.

1884 közé esik, Klug Nándor, Hógyes Endre, Genersich Antal, Geber Ede, Török Aurél, Purjesz Zsigmond emelik európai szintre a szerény adottságú egyetemet.

A harmadik fejezet 1885–1891; a gárda változik: Bókay Árpád, Davida Leó, Szabó Dénes, Lechner Károly, Belky János, Roth Adolf, Udránszky, Jancsó a tudományos „hangadók”. Különösen jelentősek Jancsó Miklós és Rozenberg Mór maláriával kapcsolatos kutatásai, valamint Genersich Gusztáv első sikeres próbái a Behring-féle diftéria szérummal.

A negyedik fejezet 1896–1905 közé esik. Jancsó, Marschalkó Tamás, Jakabházy, Lechner Károly, Buday Kálmán, Apáthy István fénykora ez.

Az ötödik fejezet 1906–1913 közötti, a következő az első világháborúé (1914–1919). Lechner a freudizmusról, Jancsó a dizentériáról, Issekutz Béla ’A digitalis hatás chemizmusáról’, Ady orvosbarátja, Lukács Hugó a háborús pszichéről, Marschalkó a háború venereás kihatásairól tartott szakelőadást. Az utolsó szakülés 1917. december 18-án volt.

Az utolsó fejezet 1920–1934 közötti idő másfél évtizede. Évenként vándorgyűléseket tartottak, a munkálatok méltó kiadványokban jelentek meg. Az 1934. évi jubileumra vendéglelőadókát hívtak. Budapestről Huzella Tivadar „A kísérleti biológiai kutatás újabb eredményeiről orvosi nézőpontból, mikrokinematográfiai filmbemutatóval” szerepelt. Az idős Pataki Jenő a kuruzslásról tartott vetítettképes előadást. Nagyon rövid summája ez a részletes történetnek.

Gazdag könyvtárát jelképes összegért megvette az egyetem, ő maga orvostörténeti ambíciókkal nézett elébe a kilencedik évtizedének és a rettenetes világégésnek. Berde Károly nekrológja szerint még könyv alakjában akarta kiadni a régi erdélyi orvosok életrajzi lexikonát, s erejéből még talán tehetett volna. A háború utolsó éveinek csúszós januári napján azonban közlekedési baleset áldozata lett.

Sokat tett pátriája orvostörténetéért. Spielmann professzor legutóbbi tanulmánykötetében¹⁶⁰ is többször találkozunk a nevével.

¹⁶⁰ Spielmann József: A közjó szolgálatában. Tudomány- és művelődéstörténeti tanulmányok. Bukarest, 1977. 351 p.

Magyary-Kossa orvostörténeti művének hasonmás kiadása

Bár illetékes egyetemeinken csak nemrég óta folyik fakultatív orvostörténeti oktatás, az alapvető munkák reprint kiadása terén nem állunk rosszul. Már 1960–70 között megjelent Weszprémi István „Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia” című négykötetes gyűjteményének a kétnyelvű változata 1100 példányban, amely azóta keresett ritkasággá vált. Joggal, hiszen nemcsak az orvostörténészek, de az irodalmárok, numizmaták, a címertannal és általános kultúrtörténettel foglalkozók egyaránt haszonnal forgathatják. Majd 1988-ban a Téka Könyvkiadó újra nyomta Mayer Ferenc Kolos 1927-es dátumú általános orvostörténetét, amely kitűnő kompendium az e tárgy iránt érdeklődőknek. A megkezdett sort folytatják a Svájcban élő Magyary-Kossa család jóvoltából századunk legkiválóbb hazai szakmai historikusának adatgazdag értekezései, a „Magyar orvosi emlékek”, az előző munkák kiegészítője.

Az első kötet 1929-ben állott össze és vált használhatóvá az időben 1800-ig terjedő tómus, szám szerint a negyedik 1940-ben hagyta el a nyomdát, de a folytatásra már a háború miatt nem kerülhetett sor. Az illusztris szerző 1944 nyarán hunyt el, hátrahagyva jegyzetei tömkelegét, 1945 után viszont csak egy kis szűk szakmai szekta megtűrt „bibliája” maradt, az újra kiadás, valamint a kiegészítés legcsekélyebb esélye nélkül. A könyvkiadási káosznak kellett eljőnie, hogy a fiókban maradt kéziratok nyilvánosságra kerüljenek. Magyary-Kossa Gyula művének folytatása is közéjük tartozik, amelyről azonban csak közvetve nyilatkozhatunk. Eddig ugyanis 1994-ben csak az első két kötet reprintje jelent meg, ezúttal egy darabban. Ennek kivételes értékét próbáljuk meg érzékeltetni.

Természetesen, mint minden kézikönyv, ez sem olcsó. Viszont nem „egyszeri használatra való”, mint pl. a regény. Bár állítom, kultúrtörténeti érdekességében és olvasmányos voltában nem kevésbé izgalmas. Elég az első rész tartalomjegyzékét átböngészni, ilyen címekre akadunk: „Orvosi gyakorlat a régi Magyarországon”, vagy „Közegészségügy a régi magyaroknál”, továbbá „A magyar alkímisták”, majd „Mátyás király sebésze”, úgyszintén „Kossuth Lajos mint cholera-biztos”, vagy „Kisfaludy Károly betegsége”, „Bethlen Gábor halála”, „Deák Ferenc boncjegyzőkönyve”.

Azt hiszem, viharos történelmünk olyan közérdekű intim kérdései ezek, hogy az érdeklődést lehetetlen tőlük megtagadnunk. S akkor még nem is említettem „A magyarországi prostitúció múltjából” című fejezetet. Senki ne gondoljon azonban pletykaszerű intimpistáskodásra. Az orvostudományban és a múltunkban egyaránt járatos szakember adatokkal varázsolja elénk a mindennapos história fehér foltjait. A betegek, az orvosok és a kuruzslók mindenkori háromszögét, melynek átfogója valamennyi ponton a páciensek érdekeit

érinti. Válogatott ábrák és illusztrációs versek szabdalják áttekinthetővé a szépen szedett szöveget, az apróbetűs lábjegyzetek pedig garantálják a tudományos hitelességet.

A második kötet mindjárt a „Szent Margit öve” című tanulmánnyal kezdődik, melyet a szöveg szerint állítólag az esztergomi primási kincstárban őriznek. Nem kevésbé érdekes a „Zsidó orvosok a régi Magyarországon” című fejezet, melyből kiderül, hogy Esztergomnak „külön zsidó városrésze is volt,” valamint uralkodóink: IV. Bélától III. Endréig a keresztény polgárokkal egyenlő jogokat biztosított számukra, míg az „oly sokszor emlegetett Nyugaton még javában dühöngött a zsidók iránti gyűlölet és elnyomás.” Mindezeket 1929-ben idézi, amikor a kommün utáni közhangulat nem kedvezett ennek a hangvételnek. A pfalzi választófejedelem követének pedig egyenesen feltűnt, hogy Mátyás király második lakodalmán 200 zsidó vett részt, küldöttségileg. A „Magyar monstrumok” közül említés történik a híres szőnyi ikrekről, akik háttal a keresztcsontjuknál voltak összenőve, székelésüket közös végbélén át végezték, Judit szellemileg „lustább volt, mint a szép és tanulékony Ilona. Himlőben, kanyaróban egyszerre betegedtek meg, 16. évükben menstruáltak először, de nyolcnapos különbséggel. Sajnos egy élelmes győri orvos, név szerint Csuzi Cseh János végig hurcolva egész Európán, pénzért mutogatta őket, mígnem 22 éves korukban mindketten elhunytak.

Érdekesen izgalmas fejezetek olvashatók a „Régi magyar sebészekről”, a „Régi magyar gyógyszerészekről és gyógyszertárakról”, a szifilisz-járványokról, homályban maradt részei ezek az egyetemes történelemnek, holott befolyásukat nem nehéz elképzelnünk.

A nagy szellemek testi bajai természetesen mindig külön érdeklődésre számíthatnak. A második kötet e téren „Madách Imre orvosai és betegségei”, valamint az árvízi hajós „Wesselényi Miklós megvakulása” ismertetésével lép túl a szűkebb szakmai kereteken. „Az ember tragédiája” beteges testi adottságú költőjét kezelte a híres váci homoeopatha orvos, Argenti Döme, továbbá Reisinger János egyetemi tanár, aki melleleg növénytant és állattant adott elő, holott akkor már olyan kitűnő orvosok rendelték a fővárosban, mint Sauer Ignác és Wagner János belgyógyász professzorok, de még az édesanyja sem tudta rávenni, hogy a kor leghíresebb pesti orvosát, Balassa János tanárt felkeresse. Akinek az édesapja melleleg Sárszentlőrincen egykor Petőfi (akkor még Petrovics) Sándor tanítója volt. Ugyanakkor elszekerezett a rudnói „csodadoktorhoz”, aki civilben a papi hivatást gyakorolta. Privigyei port rendelt neki és növényi főzetet, eredmény nélkül. Meg kell adni, utólag frappáns tanácsokat adott. Azt javasolta, ha a költő „vas egészséget akar”, tegyen le szelleme nyugtalanságáról. Mintha Petőfinek azt tanácsolták volna: „lassan írd, tovább élsz!” Hasztalan hívták halálos ágyához a kitűnő gyakorló orvos Kovács Sebestény Endrét (aki pl. Arany Jánost az epekövétől megszabadította), keringési elégtelenségén már nem tudott segíteni. Negyvenegy évesen

mondta fel szíve a szolgálatot, mint előtte a Kisfaludy Károlyé, utána az Ady Endréé és Tóth Árpádé.

Wesselényi megvakulása ugyancsak tragikus processzus. Ahogy a fizikai látása romlott, annál tisztábban látta a sötét jövőt. Híres Szózatjának olvastán az ember háta másfélszáz év múltán is borsózik. Már 1842-ben milyen pontosan konstataulta a szomszédos kis népekkel való várható érdekellentéteinket és összeütközésünket, felhívta a figyelmet a Besszarábiától a Tiszáig terjedő nagyromán álmra, amelyet akkor még senki nem vett komolyan. S micsoda alcíme ez könyvének; „Európa Oroszország árnyékában”. E tisztánlátás, bármily furcsa, betegségeinek is volt köszönhető. Csúzos bajaival gyakorta kereste fel Priessnitz híres vízgyógyintézetét, ahol volt alkalma találkozni birodalmi terveket szövögető szláv és román bojárokkal. Csakhogy ő komolyan vette, amire mások ügyet sem vetettek. Látása már 1841-ben véstesen romlott, s ezen nem segített sem a Priessnitz-kúra, sem a hasonszervi gyógyászat. Miként lángeszű költőtársát, őt is a diplomás és diploma nélküli kuruzslók tartották bűvületben. „Kezelte” a homoeopatha Attomyr doktor és a rudnói plébános. Ugyanolyan „eredménnyel,” mint Madách Imrét. A privigyei por nem segített a látóideg-sorvadáson. A betegségben és a váteszi zsenialitásban Ady Endrével osztozott.

Kell-e ezek után bizonygatni, mekkora fajsúlyú információk hitelesítik ezeket a köteteket? Az adattár csak 1800-ig terjed, az utolsó tómusban. Az igazi „csemegék” csak ezután várhatók, hiszen ekkor már a diagnosztika nem hasonlított a céllövöldéhez, vagy találok, vagy nem alapon. A függelékhez régi magyar gyógyszernevek, betegségnevek és bonctani kifejezések tartoznak. A tárgy- és névmutatóban gyakran fordul elő Esztergom, Komárom és Szöny helységneve.

Tehát még a lokálpatriótáknak sem érdektelen. Érdeklődve várjuk a folytatást, különösképp az ötödik kötetet. Meggyőződésem szerint kultúrtörténetünk nagy meglepetésekkel fog gazdagodni. Holott elsősorban az orvostörténészek, köztük főleg Karasszon Dénes tanár úr szorgalmazta, segítette megjelenésüket.

Id. Nékám Lajos

(1868–1957)

A 20. század hazai medicinájában a címbeli „kisszakmának” akadtak talán a legavatottabb tollú krónikásai. A sort kétségtelenül Nékám Lajos professzor nyitotta meg, akinek klinikaszervező, iskolateremtő és tudományos munkássága mellett maradt ideje-ereje Magyary-Kossa Gyulával és Győry Tiborral együtt Weszprémi szellemét feléleszteni. A két klasszikus orvostörténész kortársaként reá hárult a fő feladat, hogy a fakultás tanári kara részéről a kutatáshoz, valamint a könyvkiadáshoz a támogatást biztosítsa. Különösen a Trianon utáni nehéz időkben, amikor a kartörténet,¹⁶¹ továbbá a Magyar Orvosi Emlékek¹⁶² kötetei jó minőségű papíron, méltó kivitelben jelenhettek meg.

Historikus érdeklődésének, elemző íráskészségének már az 1897-es moszkvai kongresszusi beszámoló-sorozatában jelét adta. Az első, ilyen jellegű kis könyve: 'A magyar bőrgyógyászat emlékeiből'.¹⁶³ 1908-ban hagyta el az Eggenberger-féle Könyvkereskedés nyomdáját. Első fejezete a régi magyar fürdőkről szól. Az Egyetemi Könyvtár révén kapta kölcsön az 'Academia Caesarea Leopoldino-Carolina', valamint a nürnbergi 'Commercium litterarum ad rei medicae et scientiae naturalis incrementum' 17–18. századi évfolyamait, de az 'Annales physico-medicae Vratislaviensis' korai kötetei sem voltak már a beszűkült határainkon belül fellelhetők. Ezekhez a boroszlói Városi Könyvtár segítségével jutott. A magyarországi fürdőkultúráról a korabeli külföldi utazóktól (E. Brown, J. Tollius, R. Townson) értesülünk a leghitelesebben, amely semmivel sem volt „szabatosabb”, mint például a németeké. A lubickoló dáridózásnak a tűzifa megdrágulása, valamint a szifilisz megjelenése vetett véget. E tanulmányt a többiekkel együtt Magyary-Kossa is kellően megalapozott forrásmunkaként használta. Balatonfüred első igazi nagy protektora II. József császár volt. Ő tiltotta meg a forrás közvetlen közelében való polgári építkezést, hogy a gyógyvíz tiszta maradjon, s tette (meglepően) kötelezővé a fürdőorvosnak a magyar nyelv ismeretét. Oestereicher Manes József esetében ez nem jelentett gondot. Az ásványvíz kivitele kapcsán idézi saját apját, aki szerint „Magyarhon több tiszta hasznot húzhatna jeles vizeiből, mint tüzes boraiból”.¹⁶⁴

¹⁶¹

Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. XVI, 842 p., 14 t. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 3.)

¹⁶² Magyary-Kossa Gyula: Magyar Orvosi Emlékek 1–4. köt. Bp., 1929–1940. 368, 337, 522, 254 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 121., 122., 128., 168.)

¹⁶³ Nékám Lajos: A magyar bőrgyógyászat emlékeiből. Bp., 1908. 99 p.

¹⁶⁴ Nékám Sándor: Török József balneologiai munkájának ismertetése. = Gyógyászat, 1861. p. 906.

A második fejezet a lepra hazai történetéhez szolgáltat adatokat. A bélpoklosok a szent legendák gyakori szereplői. Ismert Holbein festménye, amelyen magyarországi Szent Erzsébet leprásokat ápol, Szent Margit sírja pedig e szerencsétlenek zarándokhelye volt. A járvány a tetőfokát a 13. században érte el, Kálmán királyunk ezért akadályozta meg a keresztesek átvonulását hazánkon. A kórisme körüli zűrzavart J. Manardus igyekezett eloszlatni. A két Jagelló-király: II. Ulászló és II. Lajos olasz udvari orvosára Nékám hívta fel újra a figyelmet. Munkásságát a tanítvány Herczeg Árpád később önálló monográfiában¹⁶⁵ is ismertette.

A harmadik fejezet címe: „Rüh. Rendszerek. Hajbetegségek”. Idézi Csapó Józsefet, aki szerint a rühöt le sem kell írni, úgyis mindenki ismeri. Régi szerzőink ezt a nem éppen hízelgő jelzőt áttételesen is használták. A német földre került Joël Ferenc már az 1600-as évek elején leírta kórokozóját. A bőr- és nemi bajok rendszerezésében a hungarusok kezdettől kitűntek. A vértanú-halált szenvedett Jessenius részletesen ismertette a bőr makroszkópos bonctanát, Plenck József Jakab pedig már Linné szerint szisztematizált. A füveskönyvek mindegyike (Melius, Beythe, Lippay) ajánl főzetet a varfedte viszketésre. A haj hiánya csak akkor számított betegségnek, ha pörkös, vagy fekélyes „kosz” okozta. A kopaszság az olvasott emberek szemében a bölcsesség jele volt.

A legérdekesebb természetesen a szifilisz-történeti rész. Az ó- vagy újvilági eredet kérdésében Nékám professzor sem foglal egyértelműen állást. Cáfolja a német Bloch azon állítását, mintha VIII. Károly híres-hírhedt nápolyi kalandjában magyar zsoldosok is részt vettek volna. Nem nemzeti büszkeségből, hanem mert az idézett forrásban (Istvánffy) erre egyértelmű utalást nem talált. Érdekes viszont, hogy a nem éppen szent életű VI. Sándor pápa a „vénuszi mezőkön vitézkedő francia királyt” a Magyarországot fenyegető török ellen akarta küldeni – sikertelenül. Talán szerencsénkre, mert az a sereg a janicsárok ellen aligha lett volna eredményes, az emlékezetes járvánnyal viszont valószínűleg most mi „dicsekedhetnénk”. A differenciáldiagnosztika sem lehetett egyszerű, ha maga a nagy Ricord az újvilági bajt lues helyett malleusjárványnak tartotta. Jordán Tamás (1539–1585) megállapította az extra-genitalis fertőződés lehetőségét. Crato higanyos és guajackúrát, Paracelsus viszont a mellőzését javasolta. A guajacfa Melius herbáriumában „francosfa”, utalván a betegség helyi eredetére.

Se szeri, se száma a bizarr terápiás javaslatoknak, Frankovich Gergelytől Kibédi Mátyusig, Torella mestertől Astruc doktorig terjed a lista. Ne feledjük, a tanulmány alap gondolata még a spirochaeta pallida felfedezése előtti időkből való.

Végül: „Adatok a prostitúcióknak és közerkölcsöknek történetéhez hazánkban” fejezet zárja le a 99 oldalas füzetet. Szerzőnk nem magasztalja a régi erkölcsöket és nem marasztalja

¹⁶⁵ Herczeg Árpád: Manardus János (1462–1536) magyar udvari főorvos élete és művei. Bp., 1929. 69 p., 11 t. (Kiegészítése: További magyarországi vonatkozások Manardus műveiben. = Orvosi Hetilap, 1927.)

el a korabelit. Az ifjúság nemi felvilágosításának fontosságát már Erasmus felismerte és híres leveleiben művelte, Nékám professzor ugyanezt tette az Egyetemi Kórházegyesület orvosaként. Mindketten mérsékelt eredménnyel. Nem értett egyet az általános hadkötelezettséggel, mert költséges és kettévágja a fiatalok életét. Ez a népességben több kárt okoz, mint a háborúk, írja sajátos logikával. A prostitúcióért elsősorban a szociális okokat teszi felelőssé. „Kereskedelmünk, iparunk terén rengeteg szerepe lehetne a nőknek, ha jó szakiskolák állanának rendelkezésünkre.”¹⁶⁶ Védelmébe veszi a kéjnéket, felveti a társadalom felelősségét, ingyenes, kötelező orvosi vizsgálatot, illetve kezelést javall, amely bőségesen megtérül. A bujakór megjelölést eltörölni kívánta, mert az nem feltétlenül függ össze a bujasággal. Jó utólag ezeket olvasni az ország akkori első számú szakemberétől.

A magyar bőrgyógyászat múltját német nyelven is ismertette 1916-ban.¹⁶⁷

Harmadik kis munkája a 'Drámák az orvostudományban' 1933-ban jelent meg.¹⁶⁸ A tragikus önkísérletező Hunter, Semmelweis és a Koch-féle tuberkulin csak ürügy a bölcselkedésre. „Az emberiség nem érti meg a nagy sorskérdéseket és nem az aggodalmak könnyén, hanem a politikának és haszonnak a ködén át nézi őket” – írta e művében. Aggasztja a klasszikus nevelés elhanyagolása, az orvoslás terén „csapás az adminisztratív elnyomás, a bürokratizmus túltengése, a tömegrendeléssel üzött szemfényvesztés, a gyógyítás sablonizálása... az orvos jóformán csak blankettákat állít ki, statisztikákat készít, nyomtatott recepteket osztogat, szembekötősdit játszik a halállal. Ezért mondják: sok a doktor, de kevés az orvos! A rasszista eugénika németországi bevezetésének évében állítja: a militarista Spárta eltűnt a történelem színpadáról, de a humanista Athén meghódította Rómát. Nékám kedvelt írói: Dosztojevszkij és Flaubert. Ez utóbbi, amiért szemére hányta Lamartine-nak, hogy a történészek az események megítélésében nem hajlandók figyelembe venni az orvosi szempontokat. Mondanivalójának ez a legfőbb összegzése, s ezzel ma mi is egyetérthetünk.

Nékám-tanítványnak számít a nála három évvel fiatalabb Poór Ferenc, a szegedi bőrklinika első igazgatója. A Szt. István Közkórház osztályos főorvosaként jelent meg az első világháború kitörésének évében a szifilidológiai tankönyve.¹⁶⁹ A 17 oldalas történeti bevezetője igazi „profi” munka. Az ó- és újvilági eredet kérdésében ő sem foglal állást, de utal szerzőkre (Lannelongh, Gangolph), akik szerint Mezopotámiában találtak csontgummákat, így Columbus matrózai egy tengerentúl rendkívül virulenssé vált törzset hoztak volna vissza. Állítólag V. Károly császárt ugyancsak a luetikus csontfájdalmi készítették kolostorba vonulásra. Érdekes, hogy már a mitológiai névadó Fracastoro észlelte a 16. század elején a betegség megszelídülését

¹⁶⁶ Nékám Lajos id. mű

¹⁶⁷ Nékám, Lajos: Die neue dermatologische Klinik der königl. Universität Budapest. Bp. 1916.

¹⁶⁸ Nékám Lajos: Drámák az orvostudományban. Bp., 1933. 24 p.

¹⁶⁹ Poor Ferenc. A syphilis kórtana és gyógyítása. Bp., 1914. VII, 287 p.

a mediterrán térségben, ahol a higanyos kezelés elterjedt. A lues venerea Fernel művéből ered, aki a terápiában az antimercurialistákhoz tartozott. Az egzotikus növények (guajacfa, chinin, sarsaparilla) a 16. század második felében jöttek divatba. Iatrokémiai nézet szerint a betegség savat termel, amely aztán kimarja a szerveket.

Fernel és Sydenham unista felfogását Hunter szerencsétlen önkísérlete hosszú időre megerősítette, Ricord csak 1831-ben tudta megcáfolni. Szerzőnk édesapja, Poór Imre, a bőr- és bujakórtan első hazai tanára Párizsban a nagy francia mester tanítványa volt.

Nálunk Schwimmer Ernő és követői a bécsi unista, míg Poór Imre és Tóth N. János a párizsi dualista elméletet fogadták el. Szerzőnk ismerteti a sápadt kórokozó felfedezésének, a komplemenkötési reakció kidolgozásának, a Noguchi-féle tiszta tenyészet előállításának körülményes történetét. A salvarsan terápiás megítélésében mérsékelten optimista. A kitűnő monográfia minden része át van itatva történetiséggel, szépen szerkesztett szövege, klasszikus illusztrációi révén a hazai lues-irodalom örökbecsű műve marad.

Sellei József tankönyve¹⁷⁰ óta 1922-ig nem jelent meg korszerű dermatovenerológiai munka magyar nyelven. A Róna Sámuelé bujakór jellegű¹⁷¹ és nem nélkülözi a történeti bevezetőt. Szerzőjét ezért a szakma hazai historikusai közé soroljuk. Török Lajos a bőrbajok felismerésével és gyógyításával foglalkozik,¹⁷² történeti áttekintés nélkül. Poór Ferencre hárult a feladat, hogy új dermatológiai tankönyvet írjon az orvosoknak és orvostanhallgatóknak.¹⁷³ A történeti bevezetőben ismét tanújelét adta az abszolút illetékességének. Kár, hogy szemrontóan apró betűkkel szedték. A külföldre került kiválóságok (Gruby Dávid, Kaposi Mór, Sigmund Károly), valamint a hazaiak felsorolásából kitűnik, hogy e téren valóságos nagyhatalomnak számítunk. Nem szólva a régiekről (Joël, Jordán, Jessenius, Plenck). A következő esztendőben a kitűnő szifilidológus Guszman József kiadta „A régi budai Szent János Kórház krónikáját”.¹⁷⁴

A szakma 1924-ben ünnepelte Nékám Lajos tanári működésének negyedszázados évfordulóját. Tanítványai közül a fiatal Herczeg Árpád írt az impozáns kötetbe orvostörténeti dolgozatot. A már említett Manardus dermatológiai nomenklatúrája tipográfiai remek. A kalligrafikus görög betűk valóságos illusztrációi az értelmező szövegnek. Bővített változata öt év múlva önálló kötetben is megjelent.

Magántanári képesítést az „Orvostudományok történelme, különös tekintettel az újkorra” tárgyköréből szerzett 1931-ben. Ezután ő vezette az Orvosi Hetilap orvostörténeti rovatát. Majd 1939-ben nagy feladatra vállalkozott: lengyel eredetiből lefordította, magyar vonatkozású jegyzetekkel, időrendi táblákkal és ábrákkal ellátta Szumowski krakkói professzor

¹⁷⁰ Sellei József: A bőr- és venereás betegségek tankönyve. Bp., 1904. XI, 563 p.

¹⁷¹ Róna Sámuel: Venereás betegségek. Bp., 1903. XI, 485 p.

¹⁷² Török Lajos: A bőrbetegségek felismerése és gyógyítása. Bp., 1907. XVI, 718 p.

¹⁷³ Poor Ferenc: Dermatológia orvosok és orvostanhallgatók számára. Bp., 1922. 549 p.

¹⁷⁴ Guszmán József: A budai régi Szent János Kórház krónikája. Bp., 1923. 44 p.

tankönyvét.¹⁷⁵ Nemes gesztus volt ez a lengyelek felé és hallatlanul hasznos a hazai orvosoknak. Szinte önálló, kongeniális munka.

Szegeden Poór Ferenc tanárnak orvostörténész adjunktusa is akadt, Berde Károly személyében. Már 1928-ban megírta a klinika történetét,¹⁷⁶ a kolozsvári évektől számítva. Beck Soma halála után Berde átkerült a pécsi tanszék élére, ott vetette papírra gyönyörű emlékbeszédét Poór Ferenc professzorról. Mecsek-aljai éveinek egyik maradandó műve 'A magyar nép dermatológiája',¹⁷⁷ amelyet az etnográfusok is alapmunkának tartanak. Kolozsvár 1940. évi visszatéréssel ő került a kincses város egyetemének dermatovenerológiai, valamint orvostörténeti tanszékének vezetői posztjára. Az öt magyar fakultás közül egyedül itt oktatták kötelezően a medicina történetét. Utolsó nagy dolgozata Bolyai János betegségéről már halála után került ki a nyomdából.¹⁷⁸ Semmi jelét nem találta annak, mintha a kivételes magyar géniusznek szifilisz lett volna.

Pastinszky István, a „Bőrgyógyászat és Venerológiai Szemle” szerkesztője szintén többször tanújelét adta az orvostörténelem iránti érdeklődésének.

Végül a dermatovenerológus orvostörténész tanárok sorát a Nékám-tanítvány Szodoray Lajossal zárjuk, aki óráin és azon kívül szenvedélyesen adta elő a medicina kultúrtörténetét. Értekezett a hazai orvosegyetemek orvostörténeti oktatásának gondjairól, rajta kívüli okokból, nem sok eredménnyel. Míg engedték, fakultatív tárgyként elő is adta.

'Debreceni orvosok, gyógyítók és kórházak a XVII–XVIII. században' című közleménye a civisváros múltjához való kötődését érzékelteti. 'Néhány adat az 1848/49-es szabadságharc venereás helyzetéhez' az 56-os forradalom évében jelent meg.¹⁷⁹

Több jel mutat arra, hogy nem zárult le egy kisszakma nagy múltjának megbecsülése. Remélhetőleg újabb kiadványok tanúskodnak majd róla.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Szumowski Ulászló [Władisław]: Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve. Ford.: Herczeg Árpád. Bp., 1939. XI, 649 p. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 167.)

¹⁷⁶ Berde Károly: A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem bőr- és nemikórtani tanszékének és klinikájának félszázados története. 1874–1924. Szeged, 1928. 107 p., 4 t. (Acta litterarum ac scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae. Sectio medicorum I. 2.)

¹⁷⁷ Berde Károly: A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. Bp. 1940. XI, 303, [1] p., 1 t. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 170.)

¹⁷⁸ Berde Károly: Volt-e Bolyai Jánosnak syphilise? = Orvostörténeti Közlemények 69–70 (1973) pp. 131–143.

¹⁷⁹ Szodoray Lajos: Néhány adat az 1848/49-es szabadságharc venereás helyzetéhez. = Orvostörténeti Közlemények 4 (1956) pp. 34–42.

¹⁸⁰ A cikk beküldése óta Simon Miklós szegedi professzornak is megjelent 'A magyar dermatológia helyzete Kolozsvárott' című kitűnő kis könyve.

Emlékezés egy kiváló orvostörténészre – Győry Tibor

Weszprémi István és Magyary-Kossa Gyula után Győry Tibor volt orvosi múltunk legjelentősebb kutatója. Szerencsésen egészítették ki hárman egymást. Weszprémi úttörő négykötetes latin nyelvű „Biographiája...” azóta orvostörténészeink nélkülözhetetlen bibliája, Magyary-Kossa ugyanannyi kötetben közölte saját kutatási eredményeit Weszprémit mintegy kiegészítendő, Győry Tibor pedig a kartörténet megírásával, a Morbus Hungaricus etiológiai identifikálásával, mindenkifelett a Semmelweis-kultusz megteremtésével, továbbá bibliográfiai munkásságával vált méltó tagjává a triumvirátusnak.

Budapesten született 1869. május 9-én. Orvosdoktori oklevelét ugyanott szerezte 1893-ban, pályafutását klinikusként kezdte, majd rövidesen áttért az alkatának jobban megfelelő területekre, az egészségügyi szervezésre és az orvostörténet művelésére.

A legelső impulzust az adta, hogy végzése előtt (1891-ben) „rámolták ki” a bécsi schmelzi temetőből Semmelweis Ignác földi maradványait, s Markusovszky, valamint Hirschler Ignác szorgalmazták hamvai hazahozatalát. Ez a megkésett kötelesség senkire nem gyakorolt olyan maradandó hatást, fiatalon életét tette fel a Semmelweis-kultusz ápolására. Talán Thaly Kálmán jegyezte el magát ilyen mértékben Rákóczi szellemének az ébrentartására. Előbb azonban orvostörténeti tekintélyt kellett szereznie, ami fényesen sikerült.

Elkészítette „Magyarország orvosi bibliographiájá”-t az 1472–1899 közötti időt felölelően.¹⁸¹ Ez a hangyszorgalommal teljesített munka ma is nélkülözhetetlen, noha teljesnek nem mondható. E sorok írója Magyary-Kossa példányát birtokolja, bejegyzésekkel, kiegészítésekkel. A többi forrásmunkák (Szinyei stb.) Magyary-Kossa igazát bizonyítják. Hogy csak egy példát említsek: birtokomban van Nusz József honvéd-főtörzsorvosnak az 1895-ben megjelent „A katonaegészségügy rövid története” c. alapvető kis könyve, amelyik a bibliográfiából hiányzik. Magyary-Kossa betoldásai elérik a félszázat, ami nem csökkenti a munka értékét-használhatóságát, de egyben azt is jelenti, hogy teljességre még a Győry Tiborhoz hasonló alapos tudós is legfeljebb csak törekednie lehet.

A következő évben jelent meg „eredeti kútfők alapján” a „Morbus Hungaricus” c. orvostörténeti tanulmánya.¹⁸² Saját szavai szerint ő igyekezett „a holt névbe a fogalom életét lehelni”, előtte többen megpróbálták, sikertelenül. Nem használták fel – úgymond – kellő körültekintéssel a rendelkezésre álló hatalmas korabeli irodalmat, elsősorban Coberus és Jordan

¹⁸¹ Győry Tibor: Magyarország orvosi bibliographiája 1472–1899. A Magyarországon és hazánkra vonatkozólag a külföldön megjelent orvosi könyveknek kimutatása. A Magyar Tudományos Akadémia hozzájárulásával kiadta tagjai számára a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Bp., 1900. Athenaeum. IX p., 1 lev., 253 p.

¹⁸² Győry Tibor: Morbus hungaricus. Orvostörténelmi tanulmány eredeti kútfők nyomán. Bp., 1901. Pesti Lloyd ny. 199 p.

Tamás műveit, amelyek a legilletékesebb források. Győry Tibor 75 művet tanulmányozott át. Tulajdonképpen a lues hungarica és a febris petechialis közti identitást Jordan Tamás elég pontosan kimondta, s ebben áll a nagy Wunderlich szerint is a 16. századi magyar orvos érdeme, amire eddig kellőképpen nem figyeltek fel. Félrevezető volt, hogy a nagytekintélyű orvostörténész Haeser is a morbus hungaricust typho-maláriás alapon magyarázza. Győry idézi Jókait, aki magyar betegség néven írja le regényeiben („Szeretve mind a vérpadig”; „Enyim, tied, övé”), majd a szinonimákat hasonlítja össze, sorra veszi az egyes szerzők leírásait, s arra a megállapításra jut, hogy azonos volt a kiütéses tífusz megbetegedéssel. Utal a typhus exanthematicus egyik legkiválóbb ismerőjének, Botkin orosz professzornak a „Medic. Klinik in demonstrat. Vortrögen” c. 1869-es berlini kiadású művére. Coberus jelentésein kívül a külföldi szerzők általában azt állították, hogy a magyarokat ez az endémiás betegség ritkán támadta meg. Győry ezt Robert Kochra hivatkozva bizonyos immunitás kifejlődésével magyarázza.

E két kiváló munka elegendő előtanulmány volt arra, hogy 1902-ben „az orvosi tudományok története” tárgyköréből magántanárrá habilitálják. Ugyanebben az esztendőben még ketten lettek magántanárok: Krompecher Ödön és Hüttl Hümér, így könnyen elképzelhetjük a mércét. A nemzetközi porondra is ekkor lépett először, midőn a Holmes–Semmelweis prioritási vitában már szenvedélyesen védi Semmelweis primátusát előbb az „Orvosi Hetilap”, majd a német nyelvű „Janus” hasábjain.¹⁸³

A nevezetes esztendő azonban az 1906-os volt. Szobrot kapott végre az anyák megmentője, s Győry Tibort kérték fel az emlékbeszéd megtartására, aki ekkorra már kötetbe gyűjtötte és egy részét németből magyarra fordította Semmelweis munkáinak, amelyet előbb németül jelentetett meg.¹⁸⁴ Ez a kötet meggyőz bennünket arról, hogy a megengedhető elfogultság határain belül már ő a kényes-késlett ügy legavatottabb ismerője. A Siegmund Günther (München) és a Karl Sudhoff (Leipzig) által szerkesztett „Mitteilungen zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften” c. híres orvostörténeti lapnak már Győry az egyik társszerkesztője, az 1900. évfolyam szinte „Semmelweis-szám”, a kötet belső címlapján a jól ismert, 1860-ból származó kép, majd a szarkofág és a szobor, természetesen tanulmányok, ami mind Győry érdeme. A német orvostörténelmi társulat stuttgarti kongresszusán (szintén 1906) előadást tartott „Semmelweis tanításának eltorzítása a XX. század orvosi irodalmában” címmel,

¹⁸³ Győry, T.: Verhandlungen der Ges. Deutscher naturforscher und Ärzte (74. Versammlung zu Karlsbad). Leipzig, 1903.

pp. 116–121. és Janus, 1903. pp. 7–13., továbbá uo. pp. 14–19, 621–623, 624–626.

¹⁸⁴ Semmelweis, Ignác: Gesammelte Werke. Herausgegeben und zum Theil aus dem ungarischen übersetzt von Tiberius von Győry. Jena, 1905. G. Fischer. VI, [2], 604 p.; Semmelweis összegyűjtött munkái. Összegyűjt. és egy részét németből ford.: Győry Tibor. Bp., 1906. MOKT. VI, [2], 727, [1] p., 4 t. + mell. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 96.) – *Online:* <http://mek.oszk.hu/14200/14289/>

amelyet a „Budapesti Orvosi Újság” magyarul is közölt. Főleg két torzítást cáfol. Az egyik a németeké, akik Semmelweis felfedezését a „hullafertőzés exclusiv elméletének nevezik”, holott Semmelweis nem szorítkozott csak a hullafertőzésre, hanem minden bomló szerves anyagra. Az angolszász contagionisták a prioritásukat védik (első szószólója az amerikai S. Baruch volt), Holmes javára. Győry körülményesen fejti ki azt, amit Benedek István tömören így fogalmaz: Semmelweis a gyermekágyi láz és a gennyvérűség azonos aetiológiáját fedezte fel, tehát nem a prioritáson, hanem a mélyebb összefüggésen, a felismerésén a hangsúly. Ez utóbbiban Semmelweis túljutott Holmes elméletén. A Charles J. Cullingworth és a Győry Tibor által elindított Semmelweis–Holmes-vitának azóta hatalmas irodalma nőtt. Nem feladatunk ismertetni még nagy vonalakban sem, tény, hogy kettejük disputáját az angolok is közölték a „Journal of Obstetrics and Gynecology” hasábjain. Győry elismerte Holmes prioritását, csak annyiban marasztalja a contagionistákat, hogy Semmelweis felismerése után is ragaszkodtak a kevesebbet nyújtó saját hagyományaikhoz.

1906. szeptember 29-én a Budapesti Kir. Orvosegyesületben ő tartott emlékbeszédet a tragikus sorsú nagy magyar orvos felett.¹⁸⁵ Szembeállítja a 19. század eleji francia iskolát (Cruveilhier, Laënnec, Corvisart) a német–osztrák merevséggel. „Mily más két világ ez! Franciaországban lüktető, virágzó nyár, – Németországban és Ausztriában még zord tél”. A gall hatás azonban Bécsre is átterjedt, Rokitansky, Škoda és Hebra új orvosi iskolát alapítanak, de a visszahúzó erők még hatnak. Ebbe a vajúdo iskolába került hazánkfia, aztán részletesen ismerteti az életrajzot, a felismerés történetét, a kálváriája történetét. Közzétette 1692-ig visszamenően Semmelweis családfáját, magyarországi illetőségét bizonyítandó. Feldolgozta irodalmi hagyatékát, amikor Semmelweisről volt szó, Győry mindig hallatta hangját. Ismerteti Theodor Wyder zürichi nőgyógyász professzornak az 1906-ban megjelent 50 oldalas kis füzetét, amelyben Semmelweis Ignácot „Magyarország nagy fiának” titulálja. Wyder tanár nem vádolható honi elfogultsággal, a Semmelweis-monográfiák viszont alig hivatkoznak rá. Érdemes lenne a füzetkét magyarra fordítani, akár megkésve is.

Győry Tibor 1905–1928 között az állatorvosi főiskolán a nevezett szakma története előadója volt, irodalmi munkásságából azonban érezhető, hogy nem az állatorvoslás története az igazi területe. Talán mégis 1906 volt életének a legtermékenyebb és legszebb esztendeje. Mint ismeretes, ekkor hozták haza Rodostóból II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelem földi maradványait, s Győry a „Természettudományi Közlöny”-ben gyönyörű tanulmányt írt Rákóczi és bujdosó társai betegségéről és haláláról.¹⁸⁶ Természetesen elsősorban Mikes Kelemen

¹⁸⁵ Győry Tibor: Emlékbeszéd Semmelweis felett. A Budapesti Kir. Orvosegyesületnek 1906. szeptember 29-i ünnepi gyűlésén. In: A Budapesti Kir. Orvosegyesület 1906-ik évi Évkönyve.

Szerk.: Lévai József. Bp., 1906. Kir. Orvosegyesület. Függlék. pp. 1–45. Megjelent az Orvosi Hetilapban is: OH 50 (1906) No. 39. pp. 893–902.

¹⁸⁶ Győry Tibor: II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosó társai betegségéről, haláláról. =

leveleire hivatkozva, amelyet ma sem lehet meghatódottság nélkül olvasni. Ő maga, Mikes is átesett a malárián, de erdélyi módon káposztalevessel gyógyította magát. Már az 1722. évi pestisjárványban sokan elpusztultak. „Ocsmány nyavalya ez; reggel jól vagy az ember, estve felé megbetegszik és harmad napjára eltemetik” – írja a hűséges levelező. A fejedelem haláláról nem mond kórismét Győry, azonban megkockáztathatjuk a feltevést, hogy végül a malária végzett vele. „Leginkább urunkon búsulunk, akin harmadnap hideg vagy” – így Mikes, boncoláskor a „vére tele volt sárral”, ami talán a máj és a lép laesiójának az, eredménye volt. Thallóczy Lajos pedig Thököly Imre betegségének kórtani adatait állította össze, melyet szintén Győry bíralt el orvosi szempontból (Századok, 1906).¹⁸⁷ Arra a feltevésre jut, hogy a különben hypochonder hős ízületi bántalmi rheumás láz eredményei voltak, ehhez társult a szív- és veseszövődmény, melyek korai halálát okozták.

A Semmelweis- és Rákóczi-ünnepségek lelkesültségében sem feledkezett meg a bibliográfia továbbfolytatásáról. Az 1900-ban új szerkesztősséggel (Bókay Árpád, Pertik Ottó, Lenhossék Mihály, Vámosy Zoltán) ismét beindult „Magyar Orvosi Archívum” kolligátumaként mindig évenként jelentette meg szakonként a „Magyar Orvosi Irodalom bibliográfiájá”-t, amellyel most már nem „apostoli”, hanem száraz, de igen hasznos szerepet vállalt.

Foglalkozott a 18. század végi antihyppokratikus mozgalmakkal. Szoros barátság fűzte a nagy Karl Sudhoffhoz, eddig kiadatlan levelezésük rejtett jelentőségére Schultheisz Emil hívta fel a figyelmet.

Győry 1918-ban egyetemi rk. tanári címet kapott, majd a népjóléti és munkaügyi minisztériumban a közegészségügyi osztály vezetője, végül belügyi h. államtitkár. Közben elnyerte a címzetes (1926), tíz év múlva pedig a nyilvános rendes tanári kinevezést. Megindította a „Népegészségügy” c. folyóiratot, amely elsősorban a súlyos közegészségügyi problémákra hívta fel a figyelmet, de még nem olyan szociális megfontolásokból, mint később Johan Béla. Érthető is, hiszen elsősorban orvostörténész volt, vérbeli kutató, ami egész embert kívánt. Kivált amikor 1929-ben megrendezte fővárosunkban a Deutsche Gesellschaft für Geschichte der Medizin az évi nemzetközi kongresszusát.

Közben gyűjtötte az adatokat főművéhez, az orvostudományi kar 1770–1935 közötti történetéhez.¹⁸⁸ Hatalmas munka, vaskos kötet, alapvető forrásanyag időrendi, összefüggő feldolgozása. Magyary-Kossa példányát birtokolom, tele bejegyzésekkel, javításokkal,

Természettudományi

Közlöny 38 (1906) pp. 670–679.

¹⁸⁷ Thallóczy Lajos: Thököly Imre betegsége. I. A kórtörténet adatai összeállítása. + II. Győry Tibor: A kórtörténeti adatok orvosi megbírása. Bp., 1906. 21 p. (Klny. a „Századok”-ból)

¹⁸⁸ Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. Egy. ny. XVI, 842 p., 14 t. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 3.)

kiegészítésekkel. Csak párat. Magyary-Kossa tagadja, amit Győry állít, hogy „Gyöngyösi-Petényi Pál, akit mint egykori tanítványát maga Boerhaave ajánlotta Erzsébet cárnőnek”. A Schultheisz–Tardy-könyvből¹⁸⁹ megtudható, hogy nem a nagy Herman Boerhaave, hanem a kevésbé híres Abraham-Kaau-Boerhaave ajánlotta Gyöngyösi-Petényit az orosz Tudományos Akadémia sorába a saját helyére, így tehát Magyary-Kossának van igaza. Avagy a 158. oldalhoz tartozó kép Győry szerint az orvosi kar háza a Hatvani és Újvilág utca sarkán. Magyary-Kossa az alábbi megjegyzést teszi; „Egészen másként nézett ki! Én még láttam a '80-as években, eredeti formájában. Ez a mai teljesen átalakított épület:” Hiányolja a „Magyar Orvosi Emlékek” alapos szerzője, hogy Győry az 1831-es kolerajárványnál az egyetemi ifjúság „lázongásáról” egy szót sem szól, akik szintén követelték Stáhlytól, hogy a járványvédelemben résztvehessenek. Az első világháború utáni időről szóló fejezetben érezhető, hogy mérsékelten bár, de a kurzus szellemének megfelelően írta meg ezt a kritikus részt.

A „Népegészségügy”-ben feldolgozta az orvosi szaklapjaink történetét,¹⁹⁰ amely főleg az „Orvosi Hetilap” és a „Gyógyászat” rivalizálásának tárgyilagos megítélése, továbbá a Berzeviczky-émlékkönyvbe „A conformetur elvének keresztülvitele a Nagyszombatban felállított orvosi fakultásban” c. tanulmányát, amelynek lényege a kartörténet bevezetőjében is megtalálható. Talán a Stiff-féle korszakot marasztalja el jobban. Természetesen nincs szándékunkban Győry Tibor és Magyary-Kossa Gyula „rivalizálását” felnagyítani. Megfértek ők egymás mellett vitatkozva is, amelynek mindig a magyar orvostörténet-írás látta a hasznát.

1938-ban halt meg ez az aszkéta külsejű tudós férfi, aki nélkül sokkal szegényebb lenne a magyar orvostörténet-írás. A bibliográfiája és a kartörténete klasszikus kézikönyvekké váltak, s a meg-megújuló Semmelweis-vitákban is gyakran elhangzik megbecsülésre méltó neve.

¹⁸⁹ Schultheisz Emil – Tardy Lajos: Fejezetek az orosz–magyar orvosi kapcsolatok múltjából. Bp., 1960. Medicina. 199 p., XL t.

¹⁹⁰ Győry Tibor: Orvosi szaklapjaink történetéből. = Népegészségügy 15 (1934) No. 3. pp. 954–959.

A sebész orvostörténész: Pólya Jenő

A két világháború közötti húsz esztendő a magyar sebészet aranykora.¹⁹¹ A Dollinger- és Herczel-tanítványoké: Ádám Lajos, Bakay Lajos, Manninger Vilmos, Milkó Vilmos, Pólya Jenő, Verebély Tibor és Winternitz Arnold, valamint a Réczeynél kezdő, de mesterét sokszorta felülmúló Hüttl Hümér érája. E nevek jelzik a nagy vonulat legkiemelkedőbb csúcsait. Határainkon túl közülük Pólya Jenő a legismertebb.¹⁹²

1876-ban született Budapesten, minden iskoláját itt végezte, 1898-ban avatták orvosdoktorrá. Kezdetben a szemészet vonzotta. Schulek Vilmos, ill. Grósz Emil mellett próbált klinikus-szerencsét, nem is eredménytelenül, mert „A mellső csarnokzug állapota glaukómánál” című dolgozata akadémiai pályadíjat nyert. Mégis pályatévészettnek érezte magát, és a századfordulón átment a Dollinger vezette I. sz. Sebészeti Klinikára, ahol figyelme a plasztikai sebészetre irányult (az Orvosi Hetilap 1909-es évfolyama – „Néhány új plasticus eljárásról” – hozta tanulmányát), továbbá a szájüreg nyirokrendszerének bonctanával foglalkozott.

1902–1905 között Herczel Manó mellett az István Kórház sebésze. 1907-ben a sebészeti anatómia tárgyköréből magántanárrá habilitálták, 1910-ig a Margit Kórház sebészfőorvosa, majd visszakerült az Istvánba. A világháború kitörésének évében kapott címzetes rk. tanári címet. 1918-ban ő búcsúztatta szeretett egykori főnökét, Herczel Manót. A Tanácsköztársaság egyetemi tanárrá nevezte ki, s tanulmányt írt az orvoseképzés reformjáról: ezért a Horthy-érában évekig mellőzték. Az American College of Surgeons 1939-ben tiszteletbeli tagjává választotta, s előadásokat tartott tengerentúli egyetemeken. A kitörni készülő új háború előtt katedrával kínálva óvták a hazajöveteltől, de ő hazajött. Megérkezése után kényszernyugdíjazták. Budapesten hunyt el: egy fiatal nyilas a Dunába lőtte.¹⁹³

Ő a legismertebb magyar sebész, neve minden gyomorsebészettel foglalkozó könyvben megtalálható. A Billroth-II. gyomorműtét módosítását Reichel német sebésztől függetlenül dolgozta ki, nevezetesen a gyomor csonkszájadékát egészében anasztomizálta („vég az oldalhoz”) a vastagbelek mögött felhúzott legfelső éhbélkacsba. Eljárása a német szakirodalomban Reichel–Pólya, az angolszász irodalomban William J. Mayo közvetítésével

¹⁹¹ Lásd róluk bővebben: 100 éves a Magyar Sebész Társaság. 1906–2006. Összeáll.: Lukács Géza és Szállási Árpád. Az előszót írta: Horváth Örs Péter. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2006. Magyar Sebész Társaság – MATI. 302 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 63.)

¹⁹² Lásd róla és zsidó kortársairól: Alexander Emed: Zsidó származású magyar orvosok. Bp., 2011. Fapadoskönyv. 537, 8 p.

¹⁹³ Testvére, a világhírűvé lett matematikus, Pólya György kijutott külföldre, az USA-ba, így élte túl ezt a szörnyű időszakot.

Pólya-műtétként honosodott meg. A gyomorfekély kiújulásának megelőzésében felismerte a kétharmados gyomorcsomókötés jelentőségét. A hasnyálmirigy heveny gyulladásának etiopatogenezisére, az epekőműtét javallataira, az epehólyag ép és kóros működésére, valamint a féregnyúlvány korai műtéteire vonatkozó közleményei szintén jelentősek. A gyomorműtét-módosítás mellett a ráksebészet, különösen a hasi szervek és a pajzsmirigy rosszindulatú daganatainak minél korábbi felismerése és minél gyökeresebb kiirtása állott érdeklődése középpontjában. „A gyakorló orvos könyvtára” sorozatban megjelent „A bélrákról” című füzetében a daganatok korai felismerése mellett nagy súlyt helyez a műtéti előkészítésre és az utókezelésre. Idegsebészettel is foglalkozott (laminektómia, dekompesszív trepanáció, daganateltávolítás), továbbá a sebészet belgyógyászati és az öregkor műtéti problémáival. A lágyéksérv anatómiájáról és a retrográd sérvképződésről írott korai munkái szintén jelentősek.

E kitűnő kézügyességgel és gyakorlati gondolkodással megáldott sebészorvos különös vonzalmat tanúsított hivatásának (és általában a kultúrának) a története iránt. Már „A gyakorló orvos sebészete” című kézikönyvének (1928) némely fejezetébe belecsempészett némi történelmi visszapillantást. Amikor végleg kiharcolták a műtőből, tollat vett a kezébe, és megírta „Az orvostudomány regényé”-t: olvasmányosan, de tudományos igénnyel. Ma is izgalmas ez a vaskos könyv és népszerű orvostörténelem. Nyoma sincs benne a szerző szikeforgató szakmai elfogultságának, pedig „A sebészet diadalútja” (kitűnő kollégája, Manninger Vilmos könyvet írt róla), valóban szembetűnőbb volt bármelyik más klinikumánál.

Pólya Jenőt joggal tartjuk számon „A Magyar Orvosi Iskola Mesterei” között: a Réti Endre szerkesztette azonos című könyvben (1969) Stefanics János méltatja jelentőségét.

Verzár Frigyes, Debrecen és Bázeli neves kutatója

Budapesten született 1886-ban Verzár Frigyes, a világhírű filozófus és gerontológus Debrecen és Bázeli hűséges, fogadott fia. Halálakor, 1979-ben Árvay Sándor professzor méltatta gazdag életművét, tudományos munkásságát.¹⁹⁴ 1981-ben életművét kiegészítő Rex-Kiss Béla mutatott rá úttörő szerepére a laboratóriumi orvostanban, a vércsoportvizsgálatokban, a szeroantropológiában.¹⁹⁵ Az 1921-ben Debrecenben megjelent 260 oldalas orvosi laboratóriumi kompendiuma,¹⁹⁶ amelyet három évvel korábban készített már el, de aminek megjelenését kinevezése idejére időzítette, nagy örömet okozott orvosok és a tanulni vágyó orvosnövendékek körében. Hiába, az orvostanár is olyan, mint az író, ha szerepelnie kell; másképp áll ki a pódiumra, ha már könyv hitelesíti hivatásbeli illetékességét. Különböző érvényes ez, ha az ifjú professzor együtt debütál az új egyetemmel, amely vesztett háború, hosszú nélkülözések, gazdasági katasztrófa után, beszűkült határok között, szükség-épületekben és összevont tanszékekkel kezdte meg működését.

Verzár Frigyesnek minden korai ténykedéséből kitűnik, mennyire ismerte, tisztelte a város Hatvani, Csapó és Wetzprémi nevével fémjelzett medicínalis hagyományait. Tudták ezt a bölcsészkar és a református teológiai fakultás vezetői, ezért 1925-ben angolszász minta alapján főiskolai – ma úgy mondanák: szabadegyetemi tanfolyam (University extension) tartására kérték fel a fiatal professzort, aki csodálatos pedagógiai érzékkel ismertette meg lényegében laikus hallgatóival a biológia bonyolult jelenségeit, új eredményeit. Az elhangzott tíz előadásból tíz fejezetes kis könyv lett, amely még abban az évben megjelent Budapesten,¹⁹⁷ az Athenaeum kiadásában. Filozofikus hangvételű bevezetőjében az ifjú professzor elmondja, hogy nyugtalansággal tölti el a tudományos technikai haladás és az erkölcsi hanyatlás közti szakadék. Természetesen ő még más dimenzióban látta e konfliktust és úgy vélte, az alaposabb, elmélyültebb természettudományos gondolkodás és képzés áthidalhatja a szakadékot. Kiemelkedően fontosnak tartja a tudományban a kísérleti megközelítést.

„Egy-egy kísérlet elmondására helyezem a fősúlyt – írja a szerző könyve bevezetőjében –, mert a mai természettudományi felfogásunkat csak a kísérleti tényekre alapozhatjuk. Orvosi szempontból is, a kísérlet, mint kutatómódszer mindinkább döntő lesz minden ténykedésünkre... mindinkább... tért hódít másutt is (szociológia, pszichológia) és az exaktság fogalmát a hozzáférhetetlennek látszó területekre is beviszi...”

¹⁹⁴ Árvay Sándor: Verzár Frigyes (1887–1979). = Orvosi Hetilap, 1979. pp. 999–1000.; Árvay Sándor: Emlékezés Verzár Frigyesre. = Orvosi Hetilap, 1986. pp. 3199–3201.

¹⁹⁵ Rex-Kiss Béla: Adatok Verzár Frigyes életművéhez. = Orvosi Hetilap, 1981. pp. 348–349.

¹⁹⁶ Verzár Frigyes: Orvosi laboratóriumi munkálatok. Debrecen, 1921.

¹⁹⁷ Verzár Frigyes: Életről, betegségről és halálról. Bp., 1925.

Az élet definíciójától, a táplálkozás élettánán, az emésztésen, a vitaminok szerepén keresztül az öregedés és halál biológiai problémáit új és gyakran eredeti fejtegetésekben áttekintést a fiziológiáról, az eszközös vizsgálatok kilátásairól. Nagy jövőt jósol Einthoven galvanométerének és az idegingerületi folyamat tárgyalása kapcsán az alaptudományokat, a vegytant, fizikát, a technikát olyan pacemaker-eknek¹⁹⁸ jellemzi, amelyek a haladás, az orvostan fejlődésének stimulátorai.

Verzár kis könyvében részletesen ismerteti Morgan és Weismann híres genetikai kísérleteit, vagyis 1925-ben Debrecen egyetemistái – nemcsak a orvosok – Verzár Frigyes professzor előadásaiból korszerű képet kaptak az öröklődéstől. E sorok írója jó negyedszázaddal később hallgatta ugyanott a medicina keretében a biológiát, így az összevetés elképesztő. Mendel, Weismann és Morgan holmi „kapitalista ideológia ügynökei”, az „igazi tudomány” veszélyes ellenségei voltak. Szerencsére már ez is történelem, de nehéznek bizonyult kiheverni a weismannismus-morganismus ilyen forgmájú elvetését. Amikor az utolsó fejezetben az öregedés és a halál biológiáját tárgyalta, még aligha sejtette, hogy hosszú pályafutása második felében a gerontológia egyik európai hírű úttörőjévé válik. A kis könyvből a természettudományok iránt érdeklődő értelmiségiek kaptak a kor színvonalán álló betekintést a fiziológia bonyolult mechanizmusába. Bibliai értelemben, igazi „vulgata” ez a kis könyv, vagy legalábbis élettani kiskaté, amelyhez csak Lenhossék Mihály ’Az ember helye a természetben’ c. kis remeke hasonlítható.¹⁹⁹

A történelem és a szakmatörténet iránt már korán felébredt Verzár Frigyesben az érdeklődés. Megható, ahogy rektorként 1928-ban az ősi Kollégium dísztermében Debrecen természettudományi múltjáról ad elő.²⁰⁰ „Történelmi falak közt vagyunk, egy négyszázéves főiskolában” – kezdte mondanivalóját, akkor még nem sejtve, hogy rövidesen még ősi falak közt, Basel híres egyetemén fog tanítani, ahol nem kellett mindig előlről kezdeni. „A debreceni főiskola hazánkban kétségtelenül a legnagyobb természettudományos múlttal bír. Okát ennek egyrészt a debreceni főiskola kálvinista jellegében keresem, amely a modern eszméket képviselte vallási irányítottsága folytán, másrészt abban, hogy a török és labanc pusztította országban, ez a mocsarak és puszták közt fekvő, gazdagsága által nem feltűnő és azért nem is

¹⁹⁸ Az angol pacemaker (csakúgy, mint a német Schrittmacher) szó értelme bővült az idők folyamán. E szó a sport területéről indult el (felvezető futó, motorvezető stb.), majd az élettanban a szívingerképzésre szolgáló speciális izomsejtek (sinus csomó), tágabban a szív ingerületvezető rendszerének a frekvenciát vezérlő stimuláló hatásának, majd az ötvenes évektől a ritmusképző és szabályozó készülék jelölésére használják. De a szó átvitt értelemben is kiterjedten olvasható, mind az angol, mind a német irodalomban, az „élenjáró”, „úttörő”, „iránymutató” stb. sajtóságok jelzésére. Lehet, hogy az ifjú Verzár a nemzetközi fiziológiai irodalom értelmében használta, de az is elképzelhető, hogy tranzitív, szimbolikus értelemben alkalmazta, a „stimulátor”-nak megfelelő tulajdonság jelzésére.

¹⁹⁹ Az 1910-es évek nagyszerű könyvsorozatában, a ’Kultúra és tudomány’ sorozatban megjelent kötetről van szó (– a szerk. megj.)

²⁰⁰ Verzár Frigyes: Debrecen természettudományi múltja = Debreceni Szemle, 1928. 6. sz.

túlságosan kívánatos város, sajátosképpen relatív nyugodt pontot képviselt a körülötte dúló nyugtalanságban.”

Itt született az első magyar nyelvű Herbarium, amely Csapó József és Földi János munkásságán át eljutott az első Linné-rendszerű magyar botanikai műhöz, a Diószegi–Fazekas-féle kétkötetes Fűvészkönyvhöz. Hatvani István, a „magyar Faust” legendás nevét Arany János előtt francia, holland, svájci, olasz, német és pétervári tudósok emlegették. A kor csodálatos paradoxonja, hogy Hatvani anatómiatanára Basel egyetemén, a zseniális matematikus Daniel Bernoulli volt. Azt is Verzár professzor immár baseli levéltári kutatásaiból tudjuk – 1930-ban hívták meg őt a nagy hírű élettani tanszék vezetőjének –, hogy a Haller-féle fiziológia első hazai képviselőjét Csapó József debreceni főorvos személyében tiszteljük, ő rendelte meg a legrégebb és azóta folyamatosan megjelenő élettani folyóiratot, a világhírű német anatómus és klinikus, J. Ch. Reil alapította Archiv für Physiologie-t, amely 1795 óta létezik. Verzár professzor állítása szerint Magyarországon Debrecen az egyetlen hely, ahol az a neves folyóirat hiánytalanul megtalálható.

Alig került ki 1930-ban Baselbe, rövidesen a magyar nyomokat kutatta. Az Orvosi Hetilapnak már az 1931-es évfolyamában megírta, kik voltak ’Magyar orvostanhallgatók Basel egyetemén’.²⁰¹ 1710–1783 között 163 „hungarus” medikust talált a matrikulában. Az orvosi fakultásnak „csak” 1712 óta vannak külön jegyzőkönyvei.

Itt aztán ismét találkozunk Hatvani, Csapó József, Pápai Páriz, Kolozsvári Jordán Tamás és Spilenberger Sámuel nevével. Lélegzetelállító lista, egy szép darab magyar orvostörténelem. Spilenberger Sámuel lőcsei diák ’Theses de Morbo hungarico’ című disszertációja 1597-ből való, Gaspar Bauhin dékánása alatt íródott, s ami egy magyar számára szokatlanul szívdobogtató, az anatómiát ma is ugyanott oktatják, ahol a Bauhin-billentyű leírójának tanársága idején. Lehet-e meghatottság nélkül olvasni ilyen sorokat:

„Tudós Professzor Hatvani tehát a ma is meglevő intézetbe járt, a Petersplatzon az Abrust-Schützenhausba, a mai közegészségtani intézetbe és itt szerezte fizikai és orvosi ismereteit”.

Kedves az az adalék, amit Komáromy Péter János soproni magyar diáknak ’De vino Hungarico Soproniensi’ című disszertációjával kapcsolatban talált. Komáromy érvelése szerint a magyar bor (különösen a soproni!) minden betegségre jó, ám Ausztria nem engedi át Nyugat felé ezt a különleges magyar panáceát. Az értekezés egyik bírálója Theodor Zwinger rendkívül szellemes hexameterben summázta véleményét, amelynek lényege:

„...ha a disszertáns tapasztalatból beszél, hogyan őrizhette meg józan ítélőképességét, ha megőrizte, akkor viszont a bor hatása kérdéses”.

²⁰¹ Verzár Frigyes: Magyar orvostanhallgatók Basel egyetemén. = Orvosi Hetilap, 1931. p. 604., pp. 748–749.

Verzár Rotterdami Erasmus nagy rajongója volt. Szenvedélyesen kutatta a nagy humanista magyar kapcsolatait. Így talált rá Erasmus magyar orvosának, Joannes Antonius Cassoviensis doktornak bázeli adataira, amely előbb a Pesti Napló 1936. július 12. számában, majd a Debreceni Szemle 1940-es évfolyamának hasábjain tett közzé. Írt a Debreceni Szemlében nem orvostörténeti jellegű cikket is, ilyen a „Johannes Hungarus, középkori híres magyar építész”.

Egyik beszámolójából tudjuk, hogy Glaser dékánál Pápai Páriz Ferencnek már 1673-ban is található egy matrikulába jegyzett disputációja, címe: 'De morbis infantum'. A nyomtatás idejére azonban nem sikerült rábukkanni. Itt végzett 1760-ban a Komáromi Tudós Társaság híres tagja, Nagy Sámuel doktor, aki Bene Ferenc professzorral és Nyulas Ferenc erdélyi főorvossal egyidőben adott ki ismertetőt a himlőoltásról. Majd itt dolgozott kései és méltó utódként Tomcsik József professzor, a híres higiénikus és bakteriológus.

Hogy a második világháború alatt és az azt követő tizenegy-néhány esztendőben Verzár professzor és Debrecen között kényszerű zárlat keletkezett, neki fáj a legjobban. Mihelyt tehetett, azonnal gyógyszer- és egyéb küldeményeket juttatott el régi egyetemének és kereste a kapcsolatfenntartás lehetőségeit a szülőfölddel.

Az Orvosi Hetilapban jelent meg 'A Magyar Élettani Társaság alapításának története' című előadása,²⁰² amely a 40. évfordulón a tihanyi vándorgyűlésen hangzott el. Az alapítótágok között volt Farkas Géza, Jendrassik Loránd, Mansfeld Géza és Szent-Györgyi Albert mellett Verzár Frigyes, noha már „kültagként”, mert az alapításról 1929-ben a bostoni Nemzetközi Élettani Kongresszuson született határozat. A gerontológus professzor már élő orvostörténelemként jelent meg az általa szervezett Tihanyi Biológiai Intézetben.

A teljesség igénye nélkül igyekeztünk bemutatni a bölcsész és orvostörténész Verzár Frigyes professzort, hiszen munkáinak főleg német nyelvű bibliográfiája nem teljesen ismert előttünk. Ám a fentiekből kitetszik, bölcsész- és orvostörténészként sem indokolatlan a bemutatása. Bizonyítékul, hogy a legjobb szakemberek ritkán szakbarbárok.

²⁰² Verzár Frigyes: A Magyar Élettani Társaság alapításának története. = Orvosi Hetilap, 1971. pp. 1841–1842.

Berde Károly, a néprajztudomány bőrgyógyásza

A magyar származású, vagy a régi Magyarország területén tevékenykedő dermatovenerológusok működése a 16. századig visszamenőleg nyomon követhető. Elég Jordán Tamás, Jeszenszky Jessenius János, Plenck József Jakab nevére utalni,²⁰³ vagy a múlt századból Gruby Dávid, a mikológia megteremtője nevét megemlíteni, vagy Kaposiét, aki újabban az AIDS révén is sokat szerepel az irodalomban. Sigmund, Schwimmer, Geber ugyancsak nem eredménytelenül igyekeztek szakterületüket a határokon túl is magas színvonalra emelni. Képletesen szólva, a Párizs–Hamburg–Bécs bűvös szakmai háromszögnek befogó szára a századelőn már Budapestig meghosszabbodott, sőt, Marschalhó Tamás tanár révén (a plasmacyta leírója), Kolozsvárig is elért, ahol századunk neves magyar bőrgyógyászának, Berde Károlynak szakmai karrierje, az első világháború első esztendejében elkezdődött, ahová később, hasonlóan szerencsétlen történelmi körülmények között újra visszatért, s ahol tanszékvezetői pályafutása sajnálatosan korán lezárult.

Berde Károly 1891. március 6-án született Nagyenyeden, a legtörténelmibb levegőjű és legmelegebb fészke erdélyi kollégium székhelyén. Az ismert és tisztelt transszilván família többnyire literátus, jurátus és teológus egyéniséget adott a háromnemzetű hazának. Apja a Bethlen Gábor névvel fémjelzett kollégium református hittudományi tanára volt, ahol elevenen élt Apáczai Csere és Pápai Páriz szelleme. Nem csoda, hogy 1909-ben a kitűnően érettségiző Berde Károly a kolozsvári orvosi karra iratkozott, ahol Apáthy István, id. Jancsó Miklós és Marschalkó Tamás jelentette az európai mércét. Már medikusként Apáthy szövettani laboratóriumában dolgozott, 1911-ben dolgozatával díjat is nyert.²⁰⁴

Ám korántsem tartozott a zárkózott tudósjelöltek táborába. Mint id. Kováts Ferenc, a neves pulmonológus, e sorok írójának elmondta, aki három évvel járt fölötte, az aranyifjúság ismert alakja volt rokonával, a félszeg, de roppant tehetséges Jeney Endrével együtt. Nem tartozna ez a feltétlenül említendő momentumok közé, ha nem volna irodalomtörténeti jelentősége. A koronatanú Tabéry Géza könyvéből²⁰⁵ jól tudjuk, hogy Berde Károly medikus a 1910-es évek elején Boncza Berta – ismertebb nevén Csinszka – egyik táncospartnere és udvarlója volt, ám Lám Bélával, Tabéryval önként és megilletődötten vonultak félre, amikor a költőóriás Ady a csitri Csinszka életében kérőként megjelent.

²⁰³ V. ö.: Szumowski Ulászló [Wladislaw]: Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból néve. Ford.: Herczeg Árpád. Bp., 1939. pp. 342–343.; Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Bp., 1953. p. 155.; Ehring, F.: Skin diseases 5 centuries of Scientific Illustr. Stuttgart – New York, 1989.

²⁰⁴ Szabó Pál: A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs, 1940. p. 69.

²⁰⁵ Tabéry Géza: Két kor küszöbén. Bukarest, 1970. pp. 251–252.

Egyébként akkor már mindent a fátum diktált, 1914 nyarán mindhárman a frontra vonultak. Berde Károly mint frissen végzett orvosdoktor, Marschalkó tanár díjas gyakornoka, a bőr- és nemikórtani klinikáról. A világháborúban három évig volt csapatorvos, egyszer megsebesült, több esetben kitüntették. Csapatorvosi helytállásáért megkapta az I. o. vitézségi érmet, ennek okán jogán vették fel 1924-ben a vitézi rendbe, s használta a második világháború végéig neve előtt e megjelölést. Miként nagyszerű társa, Haynal Imre is.

Berde Károly 1918-ban szerelt le, közben a bécsi és innsbrucki egyetemen folytatott tanulmányokat. A trianoni döntést megelőzően hazament Nagyenyedre (mint egykor Pápai Páriz) magánorvosi gyakorlatot folytatni, miután 1919 őszén Kolozsvárról kiutasították. Marschalkó tanár már 1915-ben elhunyt, a tanszéket Veress Ferencsel töltötték be, aki 1921-ben követte az egyetemet Szegedre. Ő hívta magával a nagy reményekre jogosító Berde Károlyt,²⁰⁶ majd 1922-ben, hogy Veress professzor családi okokból visszatért Erdélybe, a megárvult intézetet Heiner Lajos és Berde Károly vezette. Pályája ettől kezdve üstökösszerűen emelkedett. Már 1926-ban a „Fertőző bőrbetegségek kór és gyógytana” tárgyköréből magántanárrá habilitáltak, ugyanakkor megkapta a Géber Ede jutalomdíjat. Veress eltávozása után a nagy irodalmi munkásságot kifejtő Poór Ferencet hívták meg a bőr- és nemiklinika élére, aki azonban súlyos ízületi betegsége miatt egyre nehezebben tudta ellátni a gyakorlati oktatást.²⁰⁷ Ezért Berde Károlyt 1928-ban kinevezték helyettesé és vizsgáztató tanárrá. Még ugyanezen évben megjelent a kolozsvári egyetem félszázados történetéről szóló alapvető dolgozata,²⁰⁸ melyben szakavatott orvostörténészként mutatkozott be. Tanársegédi éveinek nyarán tanulmányi utat tett Párizsban Jeanselme és Milian intézetében és a magyarokkal rendkívül rokonszenvező Sabouraud legkorszerűbb mikológiai laboratóriumában. Sabouraud zsidóként elég sokat szenvedett a kicsinyes francia sovinizmustól,²⁰⁹ nem ok nélkül figyelmeztette polgártársait a „boche”-solás veszélyeire. A magyarokban a veszteseket és Gruby Dávid honfitársait tisztelte. Tőle tanulták hazánkiai a mikológiát és a nacionalizmuson való felülemelkedést. Berde sorra látogatta Hamburgban Unna, Berlinben Arndt, Breslauban Jadassohn intézetét, majd Koppenhága következett, a napfény-terápiás Finsen klinikai szanatóriuma.

Az egyetemnek ekkor már ő az egyik legtöbbet publikáló, a híres elméleti intézetekkel (Szent-Györgyi, Issekutz, ifj. Jancsó) is versenyre kelő klinikusa. Állandó szerzője 1923-tól a

²⁰⁶ Lásd: Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos (szerk.): Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. kir. Ferenc József Tudományegyetem története. Kolozsvár, 1941. 470 p.

²⁰⁷ Berde Károly: Poór Ferenc (1871–1936). = Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle, 1936. pp. 107–114. és klny.

²⁰⁸ Berde Károly: A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem bőr- és nemikórtani tanszékének és klinikájának félévszázados története. 1874–1924. Szeged, 1928. 107 p., 4 t. (Acta litterarum ac scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae. Sectio medicorum I. 2.)

²⁰⁹ Szállási Árpád: Emlékezés egy nagy dermatológusra. (Darier). = Orvosi Hetilap, 1978. p. 989.

Bőrgyógyászati, Urológiai és Venereológiai Szemlének, méltatói elsősorban a Trichophyton subfuscum (Berde) és a Lymphangoitis sulci coronarii von Venerica Berde, önálló bőrgyógyászati kórképként történő leírását emelik ki.²¹⁰ Foglalkozott a szifilisz, a malária kezelésével,²¹¹ a pemphigus organoterápiájával, a bőrgombák járványszerű előfordulásával, pl. Hódmezővásárhelyen. A Népegészségügy, az Orvosi Hetilap, valamint a Münchener medizinische Wochenschrift egyaránt szívesen közölte dolgozatait. Szabó Pál egyetem története 4 kolumnában sorolja fel az 1940-ig megjelent közlemények címeit.²¹²

1930-ban váratlanul elhunyt Beck Soma, a pécsi Erzsébet Egyetem bőr- és nemikórtani klinikájának igazgatója. Kézenfekvő lett volna Török Lajos kinevezése, ha nem közeledik a hetvenedik életévéhez. Így esett a szerencsés választás a 39 éves Berde Károlyra, aki 1931 és 1940 között méltónak bizonyult nagy elődjéhez.

Amikor 1936-ban Poór Ferenc elhunyt, ő búcsúztatta a Magyar Dermatológiai Társulat nagygyűlésén.²¹³ Összegezõ, szintetizáló hajlamát mutatja tankönyve. A mecsekaljai egyetem medikusait 1934-ben kitûnõ tankönyvvel ajándékozta meg, „ezen klasszikus, kicizellált leírásokkal ékeskedõ, rendkívüli alaposággal és páratlanul szép magyar nyelven fogalmazott tankönyv kiapadhatatlan forrása a magyar orvostanhallgatók és orvosok ismeretszerzésének még ma, évtizedek múltán is”,²¹⁴ írta róla Pastinszky István, a neves kortárs dermatológus.

Életének leglázásabb esztendeje 1940. Ekkor jelent meg a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat gondozásában legidõtállóbb mûve 'A magyar nép dermatotógiája', melynek alcíme: 'A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban'. Nyugodtan állíthatjuk, bőrgyógyászati, néprajzi és szépirodalmi szempontból egyformán remeklés. Méltó ahhoz a mûhöz, melyre kitûnõ ízléssel a legtöbbet hivatkozott, Illyés Gyula a Puszták népéhez. Gondosan óv a két végétõl. Egyrészt a népgyógyászat fölényes lekezelésétõl, másrészt az etnomedicinába ott is tudományt belemagyarázni, ahol errõl szó sem lehet. Mondanunk sem kell, napjainkban a „mindenható” népgyógyászat mágikus divatja idején, fõleg ezt kellene megszívlelni.

A második bécsi döntés Észak-Erdélyt, így Kolozsvárt Magyarországhoz csatolta,²¹⁵ ennek következtében az orvosi egyetemen is tanárkarváltás történt. Ekkor került a szövet- és fejlődéstani intézet élére Krompecher István, a belgyógyászati klinikáéra Haynal Imre, a

²¹⁰ V. ö. Pastinszky István: Laudatio ad octogenarium Professoris Caroli Berde. = Bőrgyógyászati és Venereológiai Szemle, 1971. p. 50. és Szodoray Lajos professzor levele, 1974.

²¹¹ Berde Károly – Pogány István: Gyógyító kísérletek a syphilisnél váltólázzal. In: Dolgozatok Rigler Gusztáv negyedszázados tanári működésének emlékére. Szeged, 1926. pp. 293–327.

²¹² V. ö. Szabó Pál: A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs, 1940. p. 69.

²¹³ Berde Károly: Poór Ferenc (1871–1936). = Bőrgyógyászati és Venereológiai Szemle, 1936. pp. 107–114. és klny.

²¹⁴ Pastinszky id. mû.

²¹⁵ Köpeczi Béla – Barta Gábor (szerk.): Erdély története. 3. köt.: Szász Zoltán (szerk.): Erdély története 1830-tól napjainkig. Bp., 1986. pp. 1194–1945.

gyógyszertanára Méhes Gyula, a sebészeti klinikáéra Klimkó Dezső, a kórbonctanára Haranghy László, az ideg- és elmegyógyászati intézetére Miskolczy Dezső, végül – de nem utolsósorban – a bőr- és nemikórtani klinika, valamint az orvostörténeti tanszék vezetője, Berde Károly.²¹⁶ Hogy csak a legismertebbeket említsük. Rövid és keserves kitérő volt ez a professzorok életében, ám hippokratészi esküjükhöz hűek maradtak. A kettős felelősségre vonás nem tudta egyiküket sem elmarasztalni. Haranghy és Miskolczy egyelőre Erdélyben maradt, Berde és Haynal visszajött az anyaországba. Legendák szólnak arról és dokumentumok, hogyan lett a kolozsvári klinikatömb szökött katonák és bujdosó zsidók menedékhelye.²¹⁷

1941–1944 között újra megjelent az Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának munkájáról, Berde Károly és Krompecher István szerkesztésében. Büszkén írták a cím alá: „Megindította 1876-ban Hőgyes Endre”. Az 57. kötetben jelent meg Berde Károly serlegbeszéde, a nagy alkotó előd emlékünnepe.²¹⁸ Jelezvé, hogy a „hajdúsági zseni” nemcsak Jeney Endrének volt példaképe. A kötetek inkább a gyakorlati orvostanról tanúskodnak, orvostörténeti cikkeket főleg Pataki Jenő írt, akit sorsa megkímélt minden újabb változástól.

Berde Károly professzor az 1947-es címtár szerint már a főváros lakója,²¹⁹ majd az Orvostovábbképző Intézet munkatársa.²²⁰ A Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle 1971-es évfolyamának 4. számában Pastinszky tanár meleg szavakkal méltatta a nagy tekintélyű klinikust a 80. születésnapján. Sok termékeny évet kívánva, a medicina klasszikus nyelvén. A 13. szám azonban már a végső búcsúé. Berde Károly 1971. július 4-én hunyt el, egy nagy nemzedék utolsó tagjaként. Posztumusz jelent meg a 'Volt-e Bolyai Jánosnak syphilise?'²²¹ című tanulmánya, s Bolyai esetében a syphilis valószínűségét a nagy klinikus és az avatott tollú orvostörténész szakszerűségével igyekezett eloszlatni. (...)

Berde Károlyt Szodoray Lajos az öt legjobb magyar dermato-venerológus közé sorolta,²²² Schwimmer Ernő, id. Nékám Lajos,²²³ Guszman József és Török Lajos társaságában. Ám a kettős kisszakma mellett a néprajz is megőrzi nevét, mert tárgyilagosabban és költőibben népi gyógyászati munkát nem lehet írni. A zavaros paratudományok feltünetekezése idején fontos arra

²¹⁶ Országos Orvosi Kamara név- és címtára. Bp., 1942. p. 327.

²¹⁷ Horváth Béla szemész professzor 1944-es körlevele (kézirat).

²¹⁸ Berde Károly: Hőgyes Endre – a szellemformáló. In: Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának Munkájáról. 57. köt. Kolozsvár, 1944.

²¹⁹ Orvosi és egészségügyi címtár. Bp., 1947.

²²⁰ Pastinszky id. mű

²²¹ Berde Károly: Volt-e Bolyai Jánosnak syphilise? = Orvostörténeti Közlemények 69–70 (1973) pp. 131–143.

²²² Szodoray Lajos professzor levele, 1974.

²²³ Id. Nékám Lajos is foglalkozott orvostörténettel. V. ö. Nékám Lajos: Drámák az orvostudományban. Bp., 1933. 24 p.

emlékeztetni, hogy a medicina nem ellensége az etnomedicinának, viszont a népi gyógyászat sem nélkülözheti a tudomány kritikáját.

Berde Károly nagyobb orvostörténeti írásai a következők (a Poórról és Hőgyesről szóló írását lásd a jegyzetekben) (– a szerk. megj.):

Berde Károly: A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem bőr- és nemikórtani tanszékének és klinikájának félévszázados története. 1874–1924. Szeged, 1928. 107 p., 4 t. (Acta litterarum ac scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Josephinae. Sectio medicorum I. 2.)

Berde Károly: A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Bőr- és Nemikórtani Klinikája Szegeden 1923–1930. Szeged, 1930. 96 p., 1 t. (Társszerzők: Poór Ferenc, Rejtő Kálmán).

Berde Károly: A népi gyógyítás ősi elemei. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület ... tizennyolcadik vándorgyűlésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1944. pp. 88–99.

Berde Károly: Régi kolozsvári kuruzslók és boszorkányok. = Kolozsvári Szemle, 1944. pp. 29–36.

Berde Károly: A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. Bp. 1940. XI, 303, [1] p., 1 t. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 170.)

Bartók Imre és a magyar szemészet szemész történései

Az úgynevezett kieszakmák közül hazánkban az oftalmológia nyerte el leghamarabb az önállóságát. A pesti egyetem már 1804-től külön tanszékkal rendelkezett,²²⁴ megelőzve több nyugati univerzitást. Bartók Imre²²⁵ szerint ez részben a bécsi hatásnak tulajdonítható, másrészt a napóleoni háborúk oly mértékben terjesztették el e tájon a trachomát, hogy tenni ellene valamit csakis szervezett szemészeti szakképzéssel lehetett.²²⁶ Mindkét megállapítás igaz, bár bizonyos kérdőjeleket egyik sem nélkülöz. Ugyanis: a bécsi Beer-klinikán tanulta a szemészetet a mieinkkel egy időben a berlini C. F. Graefe (a nagy dinasztia megalapítója), a nápolyi Quadri, valamint a zöldhályogban a szemnyomás fokozódását felismerő glasgow-i William Maczkenzie, hogy csak a legkiválóbbakat említsük, katedraalapítás terén mégis megelőztük őket. Másrészt a kis korszikai káplárból nagy francia császárrá nőtt hadvezér seregei Madridtól Moszkváig szinte az egész öreg kontinensünket végigharcolták, így a vaksággal fenyegető egyiptomi szembetegséget elvileg mindenhová behurcolhatták. Az is tény, hogy az osztrák birodalmi protomedicus Andreas Stift a pesti fakultás vezetőinek ellenkezésére vitte keresztül tanszéket önállósító akaratát,²²⁷ melyért utólag csak hálásak lehetünk. A szakosított magyar szemészet így közel 200 éves múltra tekinthet vissza. Nem csekély büszkeséggel, ahogy az szemészeink történetírásából kiderül. Mert még a nagyszakmáknak sincs nálunk ekkora „sajátművelésű” írott történetiája. E megörökítő ténykedés nemcsak századunkra szorítkozik, bár a zöme-java ekkor került ki a nyomdából. Stílszerűen szólva a történeti látótérben alig maradt „vakfolt”, az esetlegesen előforduló párhuzamos bemutatás sem okoz történeti „kettőslátást”, csak a látószögek változnak és az összkép válik színesebbé, teljesebbé.

²²⁴ Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. XVI, 842 p., 14 t. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 3.)

²²⁵ A magyar szemésztörténet ismert kutatója, Bartók Imre 1892. március 5-én született Budapesten. Ugyanitt avatták orvosdoktorrá 1915-ben, majd az I. sz. egyetemi Szemészeti Klinika tanársegédje, 1921–23-ban az I. Honvédhelyőrségi kórház szemészeti osztályvezető főorvosa lett. 1922-től működése egyetlen intézményhez kapcsolódott: az Országos Társadalombiztosító Intézet, majd jogutódja, az SZTK osztályvezető szemész főorvosa volt nyugdíjba vonulásáig.

Bartók Imre kiterjedt tudományos munkásságot folytatott, több mint száz tudományos dolgozata jelent meg magyar és német szemészeti folyóiratokban. 'A szem ipari sérülései és megbetegedései' című művéért 1947-ben a Budapesti Orvosegyesület Friedrich-jutalmában részesült. Ugyanebből a témakörből a következő évben magántanári képesítést szerzett. 1952-ben megszerezte a kandidátusi fokozatot, majd 1954-ben az Akadémia kiadta összefoglaló szemésztörténeti monográfiáját 'A magyar szemészet története' (Bp., 1954. 212 p.) címmel. Írt az Orvostörténeti Közleményekben is, 1969-ben pedig egy újabb kötetet publikált 'Svéd–magyar orvosi kapcsolatok' (Bp., 1969. 68 p.) címmel.

Aktív tagja volt a Magyar Orvostörténelmi Társaságnak is, s ha nem tartott előadást, hozzászólásaival vett részt az üléseken. Munkássága, aktivitása elismerésképpen tiszteletbeli taggá választotta őt a Magyar Orvostörténelmi Társaság, mely megőrzi emlékét továbbra is. 1979-ben hunyt el. Lásd: Buzinkay Géza: Bartók Imre (1892–1979). = Orvostörténeti Közlemények 86 (1979) pp. 164–165. (– a szerk. kieg.)

²²⁶ Bartók Imre: A magyar szemészet története. Bp., 1954. 212 p. Lásd még e témakörben: Bíró Imre: A modern európai szemészeti iskolák kialakulása. = Szemészet, 1955. pp. 22–28.

²²⁷ Győry Tibor id. műve

Az oftalmológiai történetírás nálunk elsősorban önéletrajzi, életrajzi jellegű. Olyan történelmi háttérbe helyezve, mely a személyes ügyeket, közösségi érdekeltségűvé változtatja.

A szemészek naplószerű életrajzi summázatának hagyománya a nagyváradi Grósz-dinasztiával kezdődik. Grósz Emil professzor anyai nagyapja Grósz Frigyes 1830-ban köztudottan szemész kórházat alapított Erdély kapujában, hogy e forgalmassága révén veszélyeztetett vidék szegény népe ingyen jusson szakellátáshoz. S mikor a „vakok gyógyintézetének működéséről” kis könyvecskéje 1846-ban megjelent,²²⁸ eredményeit statisztikai adatokkal hitelesítette. Ez lett valamennyi vidéki szemész-kórházunk virtuális mintaképe, noha „jegyzőkönyv” készítésében példáját már nem követték.

A nagy pesti orvosi iskola (Balassa, Semmelweis, Korányi Frigyes, Bókai, Lumniczer) fénykorában a tanszékvezető Lippay Gáspár helyett Hirschler Ignác főorvos képviselte a korszerű szemészetet. Ő is ránk hagyott egy „önéletrajzi töredéket”, igaz, hogy német nyelven.²²⁹ Ugyanis a császárvárosi Rosas és a párizsi Desmarres professzor klinikáján eltöltött évek színes megörökítését elsősorban a szakmabélieknek szánta, azok viszont Tiroltól Lembergig valamennyien beszélték Arlt és A. Graefe nyelvét. És akkor Helmholtz hallatlan hatásáról még nem is szóltunk.

Visszatérve a hazai szemészek történetírásához, a századelő az intézeti felzárkózás ideje. A szakmait már elvégezte Schulek Vilmos, akinek sokra kötelező katedráját 1905-ben Grósz Frigyes unokája, a harmadik generációbeli Grósz Emit vette át. Impulzív egyéniségét és páratlan szervezői tevékenységét avatott tollú tanítványa, Bíró Imre idézi élénk, szépirodalmi színvonalon.²³⁰ A forrásanyag adva volt, egyrészt öt évig dolgozott a szeretett-rettegett Mester mellett, másrészt Grósz Emil professzor is megírta (igaz, sokkal szikárabban) pályafutása emlékezetét.²³¹ Címe megtévesztően szerény, hiszen nemcsak a munkában eltöltött ötven esztendő hiteles leltárányagát tartalmazza. Az önéletrajz ugyanis természetesen visszavetül a nagypapa nagyváradi szemkórházáig, amely a bihari Grószok meghatározó élményévé vált. Megismerjük belőle azt a Tiszák és Arany János bűvöletében élő váradi konzervatív világot, melyben a „holnaposok” Ady Endrével az élen már annyira nem érezték jól magukat. A szabadságharc emlékeiből élő orvosapát, aki még láthatta fiának fiatalon magasba tartó pályáivét. A legendává lett professzorokat (Eötvös Loránd, Than Károly, Korányi Frigyes, Schulek Vilmos), s a nyomukba szegődő méltó utódokat. Az orvosi fakultás történetét 1905-től

²²⁸ Grósz Frigyes: Statistikai adatok a N. Váradon 1830 óta létező szegény vakok gyógyintézetének működéséről, és néhány szó ezen intézet jövődjéről, földmivelőink közt gyakran előforduló vakság enyhítésére Magyar- és Erdélyország több helyein felállítandó szegény vakok gyógyintézetei tekintetéből. Nagyváradon, 1846. 40, 2 p.

²²⁹ Hirschler, Ignaz: Autobiographisches Fragment. Bp., 1891.; Lásd még: Bíró Imre: Hirschler Ignác és szerepe a magyar szemészet fejlődésében. = Orvosi Hetilap, 1957. pp. 1350–1353.

²³⁰ Bíró Imre: Egy klinika nem halhat meg... (Grósz Emil arcképéhez). Bp., 1964. 158 p., 8. t.

²³¹ Grósz Emil: Ötven év munkában. Bp., 1939. 210 p., 3 t.

1936-ig tanárként belülről nézve és formálva. A II. sz. klinika megszervezését, az Orvosképzés beindítását. Bizton állíthatjuk, Grósz Emil önéletírása nemcsak orvostörténeti dokumentum. Talán a magyar medicina legteljesebb betűablója, melyet professzor autobiográfia formájában készített. Bár a kilenc fejezet közül csak elsőnek a címe, s a 200 oldal alig egyharmadát foglalja magába. Az ökonomikus szerkesztés áttekinthetősége példaszzerű, Markusovszky Lajostól Tóth Lajosig mindenki „a helyén van”, s kisugárzik belőle a két világháború közti helyzetünk tragikumai. Midőn a Trianon utáni elszigeteltségünkől való kitörést oly kevesen támogatták. Közben a bezárkózási tendenciák is erősödtek. Amikor Korányi Sándort és Grósz Emilt nyugdíjba küldték és klinikájukat megszüntették. Mert „egy klinika nem halhat meg” (sőt ez esetben kettő), ahogy azt már Bíró Imre idézett rekviemje megállapította. Életszerűen jeleníti elénk ezt az idő impulzusaitól örökmozgásban lévő professzort, aki a percekhez igazodott és ténykedéseire óramutatót lehetett igazítani. A pedáns tisztaság, valamint a precíz műtéti kivitelezés megszállottját, a rezenéstelen álarc mögötti mély humanizmusát, a szervezethez és a szervezés sohasem öncélú hajtásait. A szigorúságtól „hírhedt” Grósz-klinikát, ahol fontossági sorrendben az orvosok az utolsó szektorba szorultak. Nem a megalázás, hanem a hivatás iránti alázat kifejezése céljából. Hazánk utazó orvos nagykövete volt akkor is, amikor már a hála ellenkezőjére számíthatott. Kint maradhatott volna külföldön, de a kapitány nem hagyta el a süllyedő hajót. Sorsa megkímélte mind az egyéni, mind a közösségi tragédiától, s hogy klinikája nem halt meg, a személyes szeméztörténeti munkássága is bizonyítja. Bíró Imre könyvében Grósz Emil nagy alkati ellenkezőjének megtestesítőjéről, Blaskovics László professzorról is plasztikus képet kapunk. Talán nem hitelrontás egy-két módosító észrevétel megtétele. Ugyanis a zseniális operatőrnek 1938-ban megjelent 'Eingriffe am Auge' című műtéttanát Kettesy (akkor még Kreiker) Aladár nemcsak németre fordította és sajtó alá rendezte,²³² hanem egyben szerzőtársa is volt. Ahogy az részben Bartók Imre szeméztörténetéből, továbbá Alberth Béla professzor munkájából kiderül.²³³ Miként a mesterré vált tanítvány sem felejtette el az 1945. évi második átdolgozott kiadás német, majd az 1947. évi spanyol nyelvű kiadás címlapján Blaskovics professzor nevét feltüntetni.²³⁴ A magyar orvostörténészek doyenje felteszi a „költői” kérdést a Presse Medicale reprezentatív magyar számának megjelenése kapcsán:

„...micsoda érveket vonultathatott fel Grósz Emil, a meggyőzés és a rábeszélés micsoda tűzijátékát rendezhette, hogy a sovíniszta franciák legnagyobb orvosi folyóiratukat egy, a szemükben nem számító, kis náció szolgálatába állították.”²³⁵

²³² Grósz Emil id. műve

²³³ Alberth Béla: Dr. Kettesy Aladár élete és munkája 1893–1983. Debrecen, 1993. 23, 15 p., 20 t.

²³⁴ Blaskovics – Kreiker: Cirurgia de los ojos. Barcelona – Buenos Aires, 1947.

²³⁵ Grósz Emil id. műve

Tegyük hozzá, mivel 1938-at írunk, az ősi ellenségük szövetségesének a szolgálatába. Ennek kikutatása külön tanulmányt érdemelne, írja jó tollú szerzőnk. Pedig erre megvan a kézzelfogható és elfogadható magyarázat. Ugyanis ekkora gesztus elképzelhetetlen velünk rokonszenvező francia professzorok nélkül. És az a két párizsi professzor még élt és hatott, amikor a magyar szám kiadását már elhatárazták. Az egyik J. Darier, a pesti születésű dermatológus tanár, akinek magyarbarátságát nem kell bizonygatni. Nagyrészt neki köszönhető, hogy a Nékám-iskola minden tagja eltöltött egy-két évet a párizsi St. Louis kórház dermatológiai osztályán. A másik R. J. Sabouraud professzor, a mykológia akkori pápája, aki Gruby Dávid kutatásai révén vált barátunkká. Aki legyőzve a győztes gall gögőt, először nyújtott baráti jobbot német kollégáinak is. S lám micsoda groteszk fintora a sorsnak, e nemes gesztus elfogadását diszkriminatív törvény utasította el. Grósz Emil szívós ügybuzgalma mellett szerencsénk volt e két nagyszerű professzorral, akik halálukig hűek maradtak a megbékélés szelleméhez. Egyikük sem élte túl az 1938-as esztendőt.

Az első aktív oftalmológus és tudatos szakmatörténész az a már említett Bartók Imre, akiről születésének centenáriumán felejtettünk el megemlékezni. Már 1931-ben 55 oldalas tanulmányt közölt a szemorvoslás magyarországi történetéről.²³⁶ Ez képezte később megjelent könyvének²³⁷ az alapját, ami annyival teljesebb, amennyiben nemcsak a tanszéki történetet tárgyalja. Visszakalandoz honfoglaló őseinkig, akiktől szájhagyomány útján a népi orvoslás sámánisztikus varázsa ered, majd a krisztianizált misztérium közegeiből eljut a racionális megfigyelésekig, melyek tetemes részét a tudományos medicina is hasznosította. A királyi dinasztiáknál dívó megvakítási szokástól (pl. Vak Béla) a szentek és okulisták gyógyító gyakorlatáig tárgyalja a látószervünkkel kapcsolatos feljegyzéseket. Másodlagos közlések ezek, főleg Magyary-Kossa, Demkó Kálmán és a Történeti Tár adataira támaszkodva. Summázó értéküket azonban ez mit sem csökkenti. E munka monográfiává bővített változata 1954-ben jelent meg, s váljék becsületére, sikerrel kerülte el az akkor kötelező vulgármarxista terminológia erőltetését. Bíró Imre kitűnő kiegészítő körképét már méltattuk. A Grósz Emil- és Blaskovics-biográfia után azonban hiányzott a harmadik Mester, a szintén Európa-hírű ifj. Imre József portréja. Ezt pótolta a Radnót Magda–Kenyeres Ágnes szerzőpáros, előbb angol,²³⁸ majd magyar nyelvű²³⁹ változatban. Itt is a családi örökség dominált, természetesen az egészen kivételes tehetséggel párosulva. Apja szintén szemészprofesszor volt, pályafutásukat nem feladatunk ismertetni. Az ifjabbik Imre József pályáíve sajnos csak az 1945. évig terjed. A

²³⁶ Bartók Imre: A szemorvoslás és a szemorvosi tudomány története Magyarországon. = Gyógyászat, 1931. pp. 411–414, 429–431, 445–446, 462–464, 478–480, 494–496, 508–510, 526–528, 540–541.

²³⁷ Bartók Imre: A magyar szemészet története. Bp., 1954. 212 p.

²³⁸ Radnót, Magda – Kenyeres, Ágnes: Joseph Imre Jr. Bp., 1971. 69 p.

²³⁹ Radnót Magda – Kenyeres Ágnes: Ifj. Imre József. Bp., 1979. 66 p.

szerzőpáros maradéktalanul rajzolta ezt meg, így a legilletékesebbektől kaptunk képet a Grósz–Blaskovits–Ifj. Imre triász valóban európai rangú tevékenységéről.

A magyar szemészet írott történetéhez tartozik Batthyány-Strattmann László töredékes naplója is,²⁴⁰ kivételes erkölcsiségevel különösen. S hogy a színskála még szélesebb legyen, e vidéken élő szent jelölt után egy magyar származású orthodox zsidó szemorvos, az Amerikában világhírűvé vált Links Arthur professzor is megírta magyarországi visszaemlékezését.²⁴¹ Szépirodalmi ihletése, emelkedett szellemisége a Bíró Imrével rokon, mindkettejüké forrásértékű. A 20. századi magyar szemészek életrajzi-működési összefoglalását Györffy István készítette el,²⁴² címszószerűen a száraz tényadatokra szorítkozva.

Az utolsó igényes egyszemélyi szemészeletrajz az idén jelent meg, Kettesy Aladár debreceni professzor születésének centenáriuma alkalmából. Tanszéki utóda, Alberth Béla professzor írta,²⁴³ s e könyv valóban külön recenziót érdemelne. Egyrészt mert szakmájában Kettesy professzor méltó a nagy triászhoz, egyéniségének színessége viszont senkiéhez sem hasonlítható. E sorok írója még őt hallgatta, mindössze fél évig, de máig emlékszik minden mozdulatára. Igaza van a szerzőnek, ő volt „a szemészet utolsó polihisztora.”

Azt hiszem a fentiek kellőképp bizonyítják, a magyar szemészetnek kiváltságosan gazdag a saját történetírása. Kíváncsian várjuk, ki fogja ezeket a biográfia-mozaikokat történelmi körképpé komponálni.²⁴⁴ Horus tekintete, az ondszat szem rajta, mely stílszerűen Kettesy professzor sírkövének függőleges lapjára került. A látás visszanyerésének szent szimbóluma a szemgyógyászat sok ezer éves történetében.

Bartók Imre orvostörténeti témájú tanulmányai közül az alábbiakat emeljük ki (– a szerk. összeáll.):

Bartók Imre: Grósz Emil és orvostudományunk nemzetközi kapcsolatai. = Orvosok Lapja, 1945. pp. 262–264.

Bartók Imre: A vérrel való gyógyítás története Magyarországon. = Orvosi Hetilap, 1951. pp. 1673–1674. (Hozzászólás: Bencze József cikkéhez)

Bartók Imre: 150 éves a pesti egyetem szemészeti tanszéke. = Szemészet, 1951. pp. 161–164.

²⁴⁰ Dr. Batthyány-Strattmann László élete képekben, dokumentumokban, történelmi mozaikkal. Összeáll.: Puskely Mária. Bp., 1991. 239 p.

²⁴¹ Links Arthur: Visszanézek... New York, 1977. (Magyarországi kiadása: Links Arthur: Harc a harmadik halállal. Ifjúkorom Magyarországon. (Sajtó alá rend.: Fraknói Links Júlia). Bp., 1990. 395 p.)

²⁴² Györffy István: A XX. században működött jelentősebb magyarországi szemorvosok életrajzi adataira. Bp., 1987. 171 p.

²⁴³ Albert Béla: Dr. Kettesy Aladár élete és munkája 1893–1983. Debrecen, 1993. 23, 15 p., 20 t.

²⁴⁴ A kézirat leadása óta megjelent Zajác Magdolna szemészet-története (– a szerk. megj.)

Bartók Imre: A magyar szemészet nagyjai. = Szemészet, 1952. pp. 145–149.

Bartók Imre: Mivel járult hozzá a magyar szemészet az egyetemes szemészet fejlődéséhez? = Szemészet, 1954. pp. 176–182.

Bartók Imre: Louis Braille (1809–1852). = Szemészet, 1959. pp. 49–50.

Bartók Imre: Hirschler Ignác. = Szemészet, 1964. pp. 2–4.

Bartók Imre: A Grósz-klinika 1914–21. évei. = Szemészet, 1965. pp. 248–251.

Bartók Imre: Türr István sebesülése. = Orvostörténeti Közlemények 60–61 (1971) pp. 335–336.

Bartók Imre: A magyar szemészet legrégebb emlékei. = Orvostörténeti Közlemények 93–96 (1981) pp. 211–217.

Bíró Imre nagyszámú orvostörténeti publikációja közül az alábbiakat emeljük ki (– a szerk. összeáll.):

Bíró Imre: Az első magyar szemkórház. (Grósz Frigyes emlékezete.) = Orvostörténeti Közlemények 4 (1956) pp. 42–61.

Bíró Imre: A magyar szemészet fejlődése a XIX. században. = Orvostörténeti Közlemények 15–16 (1959) pp. 63–80.

Bíró Imre: A Korányi és Grósz klinikák megszüntetése egy negyedszázaddal ezelőtt. = Orvostörténeti Közlemények 27 (1963) pp. 63–73.

Bíró Imre: Wesselényi Miklós szembajáról. = Orvostörténeti Közlemények 77 (1976) pp. 57–66.

Bíró Imre: A szemtükör centenáriuma. = Orvosi Hetilap, 1951. pp. 985–988.

Bíró Imre: A modern európai szemészeti iskolák kialakulása. = Szemészet, 1955. pp. 22–28.

Bíró Imre: Dr. Marat (1743–1793). = Orvosi Hetilap, 1963. pp. 1423–1425.

Bíró Imre: A százéves „Szemészet”. = Orvosi Hetilap, 1964. pp. 2145–2148.

Bíró Imre: Orvostörténeti vonatkozások Grósz Emil munkáiban. = Orvosképzés, 1967. pp. 469–475.

Bíró Imre: Goethe biológiai eszméi. = Orvosi Hetilap, 1969. pp. 1803–1806.

Bíró Imre: Albrecht Graefe emlékezete. = Orvosi Hetilap, 1970. pp. 1891–1893.

Bíró Imre: Félreértések Fabini körül. = Orvosi Hetilap, 1971. p. 2736.

Bíró Imre: A glaukomakutatás múltja. = Orvosi Hetilap, 1974. pp. 1949–1952.

Bíró Imre: Wesselényi Miklós szembaja és megvakulása. = Orvosi Hetilap, 1972. pp. 2231–2235.

Bíró Imre: Albrecht Graefe. = Orvosi Hetilap, 1978. pp. 2210–2212.

Bíró Imre: Rekviem a Grósz-iskolákért. = Orvosi Hetilap, 1979. pp. 3183–3184.

Bíró Imre: Lavoisier emlékezete. = Orvosi Hetilap, 1980. pp. 2463–2466.

Bíró Imre: Helmholtzra emlékezünk... = Orvosi Hetilap, 1981. p. 2579.

Bíró Imre: Grósz Emil emlékezete. = Orvoscépzés, 1982. pp. 246–247.

Bíró Imre: 77 évvel ezelótt létesült a Mária utcai szemklinika. = Szemészet, 1985. pp. 121–123.

Bíró Imre: A szintétikus gondolkodás hatása az újkori szemészet alakulására. = Orvoscépzés, 1986. pp. 438–445.

Bíró Imre: Az európai szemészeti iskolák hatása a magyar szemészet fejlődésére a 19. században. = Orvosi Hetilap, 1987. pp. 2109–2110.

Bíró Imre: Development of modern European schools of ophthalmology. = Therapia Hungarica, 1987. pp. 103–107.

Bálint Nagy István, a fiatalon elhunyt kiváló kutató

A megemlékező igyekezet kedveli a kiszemelt néhai neve elé az „elfelejtett” jelzõt, olykor nagyobb nyomatékkal a „méltatlanul elfelejtett” méltatlankodást odailleszteni, hogy feledékenység és a felfedezés egyszerre hangsúlyozódjék. Néha talmi fénytöréssel és gyanús arányú nagyítással, ezért lehet alkalmasint oly hitel nélküli. Pedig Bálint Nagy István „méltatlanul elfelejtett” nevéhez sem tudunk alkalmasabb szavakat találni. Gyanúoszlató támaszunk Jáki Gyula professzornak a Bálint Nagy munkásságáról megkülönböztetett véleménye legyen.

A hétgyermekes makói szabómester fia 1893. január 1-jén született. A jól tanuló diáknak nagyszerű tanárai voltak, például a természetrajzos Györffy István, a későbbi neves briológus (mohász) egyetemi tanár, aki madártannal is foglalkozott. Makón tanított ebben az időben a Tisza–Maros háromszög szomorú szerelmes poétája, Juhász Gyula is. A diák Bálint Nagy István irodalmi hajlamát az ifjúsági „Szövétnek” és a helyi lap „Hollósy Kornélia Színház” alkalmi tudósítójaként kamatoztatta. 1912-ben érettségizett, majd beiratkozott a Budapesti Tudományegyetem Orvosi Fakultására. Tanulmányai fedezésére katonaeorvosi ösztöndíjat pályázott meg, amit a világháború kitörésével hamar törleszteni kellett. A szegedi 46. gyalogezred egészségügyi katonájaként a Dukla-szoros védelmére vezényelték, ahonnan az „orosz gőzhenger” alól koleragyanúsként menekült karanténba.

Lábadozni hamarosan a szegedi hadikórházba került. A jó manualitású medikus hamarosan műtőorvosi munkát végzett Szegeden, majd a háború végéig a csepeli hadikórházban. A nagy katasztrófa után Krepuska Géza beosztottja volt a Rókus fül-orr-gége osztályán. Utolsó szigorlata előtt megpályázta a makói kórház egyik alorvosi állását, majd diplomaszerezés után megszervezte az otológiai osztályt, amelynek főorvosa lett. Kinevezésének jogosságát bizonyítandó, kezdetben szakdolgozatokkal igyekezett magának nevet szerezni. Az Orvosi Hetilapban leközölte a 'Mandulakő esete', majd 1927-ben 'Tapasztalatok a nyelöcső lúgmérgezés okozta szűkületeinek korai és kései kezeléséről' c. dolgozatait. Az 1922–1926 közötti 71 lúgmérgezettjéről – a szuicidium e tipikusan falusi és borzalmasan barbár módjáról – számolt be. A Budapesti Orvosi Újság pedig 'A mandulák eltávolítása mandulakörüli tályog esetén' c. tanulmányát hozta le.

Mindennapi munkája és magánrendelése mellett egyre gyakrabban bejárt a Csanád megyei Levéltárba, egyre inkább érdeklődött a népi gyógyászat iránt. Első jelentősebb orvostörténeti írását a Gyógyászat közölte.²⁴⁵ Kolerajárvány történeti tanulmányához Magyar-

²⁴⁵ Bálint Nagy István: Türk Vilmos doktori dissertatiója az influenzáról 1847-ből. = Gyógyászat, 1927. 25–26. sz.

Kossa Gyula írt melegen ajánló előszót. Az Orvosi Hetilap 'A boszorkányok gyógyító és rontó kuruzslásairól', valamint a 'Boszorkányüldözés Magyarországon a XVI. században' c., többnyire levéltári adatokra támaszkodó írásait közölte, mintegy válaszul Mayer Kolos Ferenc orvostörténész polémikus hangú megjegyzéseire. A hagyma szerepét a magyar népies gyógyászatban egyrészt a lokálpatrióta, másrészt a német orvostörténeti közleményekben a hagyma „felfedezése” íratta meg véle.

Bálint Nagy István az 1928/29-es tanévben a Bécsi Collegium Hungaricum Csanád megyei ösztöndíjasa volt. Kiküldetésének – amint az Lábán Antal igazgató jelentéséből kitűnik – egyik célja: prof. Hajek gégészeti klinikáján önálló beosztásban az oesophago-broncho-tracheoscopyiával, a gége-tbc lokális kezelésével, a könnytömlő műtétek endonasalis technikájával, valamint a szájszűrés bakteriológiai vonatkozásaival foglalkozni. Dolgozata – 'A szájszűrés ellátása, tekintettel a száj baktériumflórájára' – az Orvosi Hetilap, ugyanaz németül a bécsi für-orr-gégészeti Monatschrift hasábjain is megjelent. Másik fontos feladata volt a bécsi levéltárak orvostörténeti anyagának tanulmányozása. Legjobb dolgozatát Zsámboky János orvosi működéséről, bécsi tartózkodásáról és könyvtáráról írta. Veress Endre és Münster László adataira támaszkodva cáfolja, hogy Zsámboky Bolognában tanár lett volna. Megható viszont az a naiv igyekezete, amivel Bécsben a Sámby-könyvtárat Magyarországnak akarja visszaperelni. Zsámboky Jánosról egy német nyelvű írása a 'Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin' lapjain is megjelent.

Foglalkozott még a tüdőpróba prioritásának kérdésével, Purkircher György pozsonyi orvosbotanikus életével, hazatérve pedig a régi vitapartner, Mayer Kolos Ferencsel mérték össze a tollaik az Arad vármegyei Kéry (Bittner) Imre múlt századbeli kolerabeszámolójának az ürügyén. Bálint Nagy a többi levéltári adattal szembeesíti Kéry (Bittner) naplóját, míg Mayer teljesen a beszámoló szavahihetőségére támaszkodik, így az ellentét köztük továbbra is nyílt maradt.

A Bécsben nevet szerzett Bálint Nagy Istvánt Győry Tibor munkatársának fogadta. Paul de Kruif nagy sikerű – Detre László fordította – 'Bacillusvadászok' c. könyvéhez a magyar bacillusvadászokat ketten írták: Győry Semmelweis Ignácot, a többieket (Paterson Hain János, Högyes Endre, Lőte József, Fodor József, Liebermann Leó, Jancsó Miklós) pedig Bálint Nagy István.

A makói központi főorvos Szegeden 1931. május 7-én az orvostörténet tárgyköréből 'Az orvostudomány renaissance-ának befolyása a magyar orvosi viszonyokra' címmel próbaelőadást tartott. Egyénileg főként Zsámboky, Kolozsvári Jordán, Jeszenszky, a későbbiek közül a magyar Hippokratész, Moller Károly Ottó, Balsarati Vitus János és a fűvészek tevékenységét méltatta. A magántanári cím elnyerésének csak fél évig örülhetett. Egy

gégerákos idős ember operálása közben az egyik ujja megsérült, a szövődményes szepszissel a szervezete és az antibiotikum-éra előtti terápia nem tudott megbirkózni. A szegedi sebészeti klinikán halt meg 1931. december 2-án.

Érdekes kettősségű egyéniségében megfért az elmélyedő-visszahúzó kutató a vidám mulató kedvű világfíval.

Korai halálával egy nagyon sokat ígérő pálya tört derékba. A megvalósult kezdeti szakaszát Győry Tibor, a szegedi egyetem és utólag Jáki Gyula professzor ítélték igen-igen figyelemre méltónak.

Bálint Nagy István a „mi lett volna, ha...” fájadalmasan jogos kérdése nélkül is marandánó értékű levéltári orvostörténész kutató.²⁴⁶

Bálint Nagy István nagyobb orvostörténeti írásai (lásd még a jegyzeteket is – a szerk. megj.):

Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vármegyében. Az előszót írta: Magyary-Kossa Gyula. Makó, 1928. 118 p., 1 t. (Adatok Csanád vármegye közegészségügyének történetéhez 1.)

Bálint Nagy István: A boszorkányok gyógyító és rontó kuruzslásairól. = Orvosi Hetilap, 1928. pp. 196–199, 226–228.

Bálint Nagy István: Adatok a magyar bacillusvadászokról. In: P. de Kruif: Bacillusvadászok. Bp., 1930. pp. 315–334. (A magyar kiegészítés másik társszerzője: Győry Tibor.)

Bálint Nagy István: Hogyan keletkezett Balatonfüred? = Orvosi Hetilap, 1930. pp. 690–692.

Bálint Nagy István: Orvostörténelmünk mai állapota. = Magyar Szemle, 1931. pp. 145–151.

Bálint Nagy István: Az orvostudomány renaissanceának befolyása a magyar orvosi viszonyokra. = Népegészségügy, 1931. pp. 727–732.

Bálint Nagy István: Az első cholerajárvány története és gyógymódja. = Orvosi Hetilap, 1931. pp. 1217–1218, 1233–1235.

²⁴⁶ Postumus írása: Bálint István: Az orvos helyzete és alakja a társadalomban. Történeti áttekintés. = Orvosok Lapja, 1946. pp. 1399–1403.

Hints Elek, a régmúlt századok és Bolyai János életművének kutatója

Könyvárveréseken vagy antikváriumok kirakatában egyre ritkábban tűnik fel az őskori, ókori és középkori orvostudomány történetét tárgyaló két kötet, ez a kultúrhistorikusok számára is oly fontos forrásmunka, Farkaslaki Hints Elek szülész-nőgyógyász magántanár egyszemélyes vállalkozása.²⁴⁷ Az eredetileg négy részre tervezetből csak kettő került ki a nyomdából, mégsem tetszik befejezetlennek. Sajnos a III–IV. kötet kézírata Budapest ostroma idején elpusztult,²⁴⁸ hiába keresnék hát megvételre a kiegészíteni kívánók.

Szerzője, az 1893-ban született Hints Elek, akinek családja Tamási Áron tündéri székely szülőfalujából származik, innét a farkaslaki előnév.²⁴⁹ A felmenő ági rokonság több világhírességet adott, közülük kiemelkedik a két Bolyai, kikkel a Benkő család révén kerültek leszármazási kapcsolatba.²⁵⁰ Farkaslaki Hints Teréz volt az édesanyja Tauffer Vilmos professzornak,²⁵¹ a modern hazai nőgyógyászat megteremtőjének. Legközelebbi neves „rokona” mégis az édesapja, id. Hints Elek (1861–1919), aki a kolozsvári orvosi egyetem elvégzése után a nagy Billroth professzornál tanulta a sebészetet, majd 1902-től haláláig a marosvásárhelyi kórház sebész és szemész főorvosa, 1913-tól az igazgatója volt.²⁵² Szaktekintélyét bizonyítja, hogy 1909-ben a brüsszeli Nemzetközi Sebészeti Kongresszuson Dollinger Gyula professor mellett meghívott előadóként képviselte a magyar sebészetet.²⁵³ Rokonként ő kezdeményezte a két Bolyai exhumálását és közös sírba való eltemetését,²⁵⁴ a talált csontokról szakszerű másolatot készítve később ifj. Hints Elektől Berde Károlyig többen vizsgálhatták Bolyai János „gyanús” betegségét.²⁵⁵ Mint az antialkoholista mozgalom híve, hívta meg Marosvásárhelyre 1910-ben A. Forel svájci professzort, a mértéktelen szeszfogyasztás ártalmainak ismertetésére. A székelyek fővárosa 1919-ben nemcsak az anyaországgal való összekapcsolást veszítette el, hanem kitűnő kórházigazgatóját is. Elhunytakor egy egész tájegység gyászolta.

Az 1893. február 7-én született fiú az apától a neve mellett, a hivatásérzetet is örökölte. Kitűnő maturátus után a kolozsvári orvosi karra iratkozott, s az első világháború előtti utolsó békeévben két szemesztert még Bázeli egyetemén végzett, hogy a nyugati nyelvek mellett a

²⁴⁷ Hints Elek: Az orvostudomány fejlődése az emberiség művelődésében (különös tekintettel a magyar viszonyokra). 1. köt. Az őskori és ókori orvostudomány. 2. köt. A középkori orvostudomány. Bp., 1939. 336 p. + 429 p., 1 t.

²⁴⁸ Hints Anette levélbeli közlése.

²⁴⁹ Ua.

²⁵⁰ Lásd: Hints Elek: Bolyai Farkas anyavédelmi előírása. (Gergely fia születése idején: 1826-ban). = Egészségügyi Munka, 1965. pp. 313–317.; Hints Elek: A Bolyaiak exhumált földi maradványai. = Orvostörténeti Közlemények 42 (1967) pp. 201–213.

²⁵¹ Lásd: Fekete Sándor: Tauffer Vilmos. 1851–1934. Adatok a magyar szülészeti és nőgyógyászat történetéhez. (Szerk. és sajtó alá rend.: Antall József és Buzinkay Géza, előszó: Zoltán Imre). Bp., 1971. 164 p.

²⁵² Czákó József: id. dr. Hints Elek. = Orvosi Szemle (Marosvásárhely), 1910. No. 2.

²⁵³ Ellenőr (Marosvásárhely), 1909. július 19.

²⁵⁴ Magyar Életrajzi Lexikon. I. köt. Bp., 1967. p. 275.

²⁵⁵ Lásd a fentebb már idézett dolgozatát!

nyugati intézetekben szintén otthonosan mozogjon. De közbeszólt a világegés és diploma nélkül esett át a „vöröskeresztségen”. A frontokról szerencsésen hazakerülve annyi menekült medikustársával együtt, a fővárosban szerezte meg orvosi oklevelét. A háborút lezáró 1919/20-as tanév végén, miközben a transzszilván alma mater már átkerült Szegedre. A tranzitórius trauma következtében több professzor hunyt el, a világhírű Apáthy István és Lechner Károly mellett a gyermekgyógyász Gensich Gusztáv és a sebész Hevesi Imre, akinek intézetébe készült a frissen végzett Hints Elek. Hevesi halála után a Vidakovits-klinikán töltötte az 1921–1923 közötti két évet, majd 1924-ben már a híres Tauffer-klinika (a II. sz. Női Klinika) díjas gyakornokai között találjuk.²⁵⁶ Mint említettük, Tauffer professzor a nagybátyja volt, aki nyugdíjasként is „fazont adott” az intézetnek. Az utód Tóth István professzor a fiatal nőgyógyászban korán felismerte a kivételes klinikusi képességet, ezért 1928 elején szinte mély vízbe vetve kinevezést kapott az ország egyik legnagyobb vidéki gyógyintézetének, a gyulai kórház szülészeti-nőgyógyászati osztályának élére. Ott kitűnően megállta helyét, de Tauffer professzornak más volt a terve. Ekkor kezdte el kidolgozni legmarandóbb művét, az „Új Szülészeti Rendtartás”-t,²⁵⁷ melyhez a tanulmányokat az Országos Stefánia Szövetségen belül működő szülészeti intézetek készítették: id. Szénásy József mellett ifj. Hints Elek, aki 1929-től nyugdíjba vonulásáig, 1959-ig a X. kerületi Szülőotthon igazgatója volt. Ugyanakkor kinevezték Pest–Pilis–Solt–Kiskun, valamint Komárom és Esztergom megye szülészeti-fetügyelő főorvossá, hogy a szülészeti rendtartás betartását a gyakorlatban is ellenőrizhesse. Közben figyelemre méltó szakdolgozatai jelentek meg a myoma és terhesség tárgyköréből,²⁵⁸ a placenta accreta kérdéséről,²⁵⁹ foglalkozott a graviditás és a tuberkulózis kapcsolatával, s ezek alapján 1938-ban magántanárrá habilitálták, azt megelőzően pedig az Országos Közegészségügyi Tanács tagjává választották. 1940–1948 között az Országos Közegészségügyi Intézet ápolónő és védőnő képzésében a szülészeti-nőgyógyászati előadója. Politikamentes mentalitása viszonylagos nyugalmat biztosított neki, hogy kellőképp hódolhasson szakmája mellett az orvostörténet-írásnak,²⁶⁰ amely a háború kezdetével részéről lezárult.

Az orvostörténelem hazai művelői kivételes évtizedet zártak 1940-ben. 1929-ben jelent meg Magyar-Kossa Gyula 'Magyar orvosi emlékek' c. művének első két kötete,²⁶¹ valamint

²⁵⁶ Magyarország orvosainak évkönyve és czimtára. Bp., 1924.

²⁵⁷ Az Új Szülészeti Rendtartás törvénytervezetének előtanulmánya s anyagának ismertetése. Vitéz Dr. Keresztes-Fischer Ferenc m. kir. berügyminiszter úr önagságának benyújtja: Dr. Tauffer Vilmos m. kir. udv. tanácsos, ny. egyet. ny. r. tanár, a szülészeti ügyek ministeri biztosa. 1933. december hó. + Az Új Szülészeti Rendtartás. Benyújtja Dr. Tauffer Vilmos. Bp., 1934. 125 p.

²⁵⁸ Hints Elek: Myoma és terhesség. = Orvosképzés, 1935. Tóth-különfüzete.

²⁵⁹ Hints Elek: Adatok a placenta accreta kérdéséhez. = Magyar Nőgyógyászat, 1935. 9. sz.

²⁶⁰ Lásd pl.: Hints Elek: Császármetszések a sterilitás előtti időben. (Semmelweis korában.) = Orvostörténeti Közlemények 18 (1960) pp. 73–82.; Hints Elek: A halhatatlan Semmelweis. = Egészségtudomány, 1963. pp. 161–175.; Hints Elek: Mérőldkövek az orvostudomány történetében. 1. rész. Gyógyítás az ókorban. = Egészségügyi Munka, 1964. pp. 198–202.

²⁶¹ Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. 1–2. köt. Bp., 1929. 368, 337 p. (A Magyar Orvosi

Herczeg Árpádnak a Manardus mesterről szóló monográfiája.²⁶² Azt követte Engländerné Brüll Klára könyve a Pest-budai orvosokról és kórházakról,²⁶³ majd 1936-ban Győry Tibor kartörténete,²⁶⁴ közben Debrecenről Győrig, Sátoraljaújhelytől Szombathelyig a legjelentősebb vidéki kórházak múltjának ismertetése. Ily gazdag hazai választék mellett 1927 óta egyetemes orvostörténet nem jelent meg nyelvünkön, s e nagy hiátus kitöltésére vállalkozott a harmincas évek végén a szülész-nőgyógyász Hints Elek, akit közben a szakma magántanárrá habilitált.

Furcsa véletlen, hogy 1939-ben két klasszikus orvostörténet hagyta el a nyomdát, amikor a teljes kapacitást még nem kötötte le a háború. Egyik a Szumowski-féle tankönyv, Herczeg Árpád avatott tollú és kellő szakértelmű tolmácsolásában,²⁶⁵ a magyar részekkel történő kiegészítés pedig már-már önálló munkává avatja. A másik Hints Eleké, melynek első kötete közel 300 oldalon Az őskori és ókori orvostudomány történetét tárgyalja, általános és kultúrhistoriai közegbe ágyazottan.²⁶⁶ Ahogy az előszóban Magyary-Kossa írja: „A könyvnek érdeme, hogy kellőleg kidomborítja a történelmi háttért és a milieu-t”.²⁶⁷ Imponáló a felhasznált irodalom jegyzéke, valamint a névmutató lexikonszerű szerkezete. Annál inkább, mert az általános rész nem életrajzok összessége, még csak nem is az ókori kultúrák egymásutáni lajstromozása, hanem az orvosi gondolkodás, valamint az egyes szakmák fejlődésének megkomponálása, már-már az alépitmény-felépitmény logikája szerint. Bepillantva a gazdasági fejlődés, a hatalmi mechanizmus, vagy akár a táplálkozástörténet kulisszatitkaiba. A szülészet és bábaság mindig kiemelt fejezet, mely egyáltalán nem tűnik érdeklődési elfogultságnak. A második kötet A középkori orvostudomány 400 oldalas, Kr. u. 400–1500 közötti időkből. A Római Birodalom bukásától a nemzeti államok kialakulásáig, benne a bizánci, az iszlám és a népvándorlás orvosi ismereteinek sajátosságaival. A hét fejezetből első az európai népek medicinája, hetedik pedig „összefoglaló fejezetek a középkorból” a kolostori gyógyítórendektől az egyetemek kialakulásáig. Filozófia, asztrológia, mágia, démonológia, valamint balneológia, prostitúció és pszichózisjárványok, másrészt az egzakt tudományok kialakulása, szakszerű szöveggel érdekesen megírva, korrekt irodalmi és illusztrációs utalásokkal. A magyar kultúrát is szervesen beépítette, az adaptáció természetének megfelelően. Meglepő, hogy a Szekfü-féle

Könyvkiadó Társulat Könyvtára 121., 122.)

²⁶² Herczeg Árpád: Manardus János (1462–1536) magyar udvari főorvos élete és művei. Bp., 1929. 69 p., 11 t. (Kiegészítése: További magyarországi vonatkozások Manardus műveiben. = Orvosi Hetilap, 1927.)

²⁶³ Engländerné Brüll Klára: Orvosok és kórházak Pest-Budán. A legrégebbi időktől a városok egyesítéséig. Bp., 1930. 136 p.

²⁶⁴ Győry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770–1935. Bp., 1936. XVI, 842 p., 14 t. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 3.)

²⁶⁵ Szumowski Ulászló [Władisław]: Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból néve. (Ford.: Herczeg Árpád). Bp., 1939. XI, 649 p.

²⁶⁶ Hints Elek: Az orvostudomány fejlődése az emberiség művelődésében. 1. köt.: Az őskori és ókori orvostudomány. Bp., 1939. 336 p., 2. köt.: A középkori orvostudomány. Bp., 1939. 429 p.

²⁶⁷ Lásd: Hints Elek: Az orvostudomány fejlődése az emberiség művelődésében. 1. köt. Az őskori és ókori orvostudomány. Előszó. Bp., 1939.

szellemtörténeti szemlélet mellett, mennyi benne a gazdaságtörténeti kiegészítés, akár Max Weber-i értelemben is.

A fentiekből talán kitűnik, hogy Hints Eleknek sikerült egy korszerű ókori–középkori orvostörténetet írni.

A tervezett harmadik kötet 'Az újkori orvostudomány', a negyedik pedig 'A XX. század orvostudománya' címet viselte volna, mindkettő 500 oldalra tervezve. A Hints család egy szavahihető és túlélő tagja szerint a kéziratot a háború alatt idegen katonák feltűzelték. Örök kár, mert ez lett volna eddig a legteljesebb magyar nyelvű orvostörténeti munka, melyet még képes volt egyetlen ember összefoglalni.

Az ajánlások is sokatmondók. Első kötetét édesapja szellemének dedikálta, a másodikat pedig Tauffer Vilmos és Tóth István professzornak, „volt nagy mestereim áldott emlékének”.²⁶⁸ Ő búcsúztatta Az orvos című lapban a 20. század legnagyobb magyar nőgyógyászát,²⁶⁹ 1940-ben jelent meg 'Átöröklés a Bolyaiaknál' című tanulmánya, mely az Országos Közegészségügyi Egyesületben hangzott el.²⁷⁰ Ezek szerint a két matematikus a zsenialitást apai ágon örökölte (volna), míg a pszichotikus vonásokat az anyai nagyanya, Bakman Juliannától. Ami pedig Bolyai János konkrét bőrbaját illeti, Hints Elek kritika nélkül elhiszi a kezelőorvos Péterffy Pál kórisméjét, mely szerint az „herpes syphiliticum” lett volna. Berde Károly ezt nem látja bizonyítottnak.²⁷¹ Ugyanezen évben jelent meg 'Simmelweis felfedezésének sorsa' című 12 oldalas írása,²⁷² melynek nem volt feladata új ismereteket nyújtani.

Hints Elek élete 1966. július 21-én zárult le. Orvostörténeti munkássága maradandó eredménnyel, csonkán is a legkülönbek közé tartozik. Két kötete, néhány tanulmánya, valamint az „Új Szülészeti Rendtartás” örzi nevét, s nélküle nehéz lenne ma magyarul orvostörténetet írni.

Az ősi régióban, ahová Sudhoff, Sigerist és Pagel monogramja mutatja az utat.

²⁶⁸ Hints Elek: Az orvostudomány fejlődése az emberiség művelődésében. 2. köt. A középkori orvostudomány. Ajánlás. Bp., 1939.

²⁶⁹ Hints Elek: Tauffer Vilmos. = Az Orvos, 1935. január

²⁷⁰ Hints Elek: Átöröklés a Bolyaiaknál. Bp., 1940. 32 p.

²⁷¹ Lásd: Berde Károly: Volt-e Bolyai Jánosnak syphilise? = Orvostörténeti Közlemények 69–70 (1973) pp. 131–143.

²⁷² Hints Elek: Semmelweis felfedezésének sorsa. Bp., 1940.

Raffy Ádám és a regénybe rejtett orvostörténelem

Jelentős szellemi hagyatékán osztozik a szépirodalom és az orvostörténelem. A szépirodalmi orvostörténelem a tudományosat népszerűsíti, kompromittálás nélküli kompromisszum a műfajok integritásának tiszteletben tartásával.

Raffy Ádám műfajötvözete szerencsére kivétel, az alkotó elemek előnyös tulajdonságait egyesíti, ezért alkalmas a gyors elavulás veszélye nélkül vállalt szerepének maradéktalan betöltésére. Legjobb műveinek olvasottságát az igényes szépirodalmiság garantálja, ihletője a tudománytörténet; Vesalius, Giordano Bruno és Rozsnyai Dávid, a megpróbáltatás e nagyjainak napjainkig világító élettörténete. A tudomány áldozatai ismerős szépirodalmi hősök lettek – ez Raffy Ádám írói érdeme és tudománytörténeti szolgálata.

A Bihar megyei Vértés községben született 1898-ban, de gyermekkorát a közeli Székelyhídon töltötte. Középiskolába a századelei, pezsgő szellemű Nagyváradra, Ady „peceparti Párizsába” került. Az első világháború kellős közepén tett kereskedelmi érettségét, majd különbözettel beiratkozott a Budapesti Orvosi Egyetemre. A trianoni határ kijelölésével szülei Erdélybe kerültek, ezért orvosi tanulmányait már Kolozsvárott fejezte be. Diplomaszerezés után rövid időre az Arad megyei Vadász községbe került, majd a Majna melletti Frankfurt szülészeti klinikájára Traugott professzor intézetébe, akihez haláláig meleg barátság fűzte. Hazatérése után 1925-ben Aradon telepedett le, itt a Pozsgai-szanatórium nőgyógyásza volt 1938-ig. Kultúrtörténeti szárnypróbálgatásai után első könyve 'A máglya' (Giordano Bruno életregénye) 1936-ban jelent meg. A mediterrán világért olyannyira lelkes orvosíró a szellemi újjászületés nagy mártírja ihlette meg, aki

„...a campagnai nyugalom elmélkedő és termékeny éveiben a világ szellemóriásainak leheletétől lobogó fáklyává izmosodott, amely sercegő, nyugtalan fényével végigperzselt az ódon tanházak penészes folyosóin, a pedáns tekintélytudósok szűk látókörén és a babonás kor minden sötétségein..., hogy végül ad maiorem Dei gloriam és a tudománytörténet örök kárára... ut quam clementissime et citra sanguinis effusionem puniretur... azaz a legkönyörületesebben (tehát halállal), vére ontása nélkül (vagyis máglyán), bürtettessék meg”.

Az író hősei közt szétosztja önmagát, hogy a jellemrajz több emberi hitelt nyerjen. Így ajándékozta Raffy Ádám ismert mnemotechnikai készségét a kopernikuszi tanok nagy megszállottjának, cserébe az életrajzi élmény nagyszerűségéért, melyről patetikusan így vallott:

„Századok vihara elhozott egy parányit e hamvakból a késői kor alázatos krónikásaihoz is, és ez gyöngé tollára tűzte a termékeny hamut, hogy tovább adja mindenkinek, akinek a szíve tiszta és az értelme világosságra vágyik”.

Giordano Bruno mégegyszer megkísértette. 'Ha Giordano Bruno naplót írt volna' című könyve 1957-ben jelent meg.

A vitathatatlanul nagy ember felidézése után egy kevésbé egyértelmű, de hatásaiban jelentős életmű: Mesmer doktor regénye kerekedett ki tollából. Az állati magnetizmus nagy apostola csodadoktori látványossággal delejtezte Bécsset és Párizst, sikerekben a kortárs Mozarttal vetekedve. „És amíg tudós társaságok, szalonok, irigy orvosok, újságok és röpiratok ontják az istenítő jelzők és becsmérő szavak végtelen sorait, addig a minden csodára, de főleg minden változásra olyannyira áhító párizsi nép megindult a Place Vendôme felé” ...ahol Mesmer ténykedett. Az őskereső utókor a hipnózis előfutárát ismeri fel benne, lehántva róla a valódi és a hírnév ráaggatta sallangokat. Raffy Ádám közben a szakmai irodalmat sem hanyagolta el. Nőgyógyászati közleményei ez időben a németországi Zentralblatt für Gynäkologie-ben jelentek meg.

Nagyváradra 1938-ban költözött, ahol szintén nőgyógyászként ténykedett. A kolozsvári Független Újság „A folyam partján” című rovatát 1936–1940 között írta, a kor fenyegető eseményeit kommentálva. Paracelsus regényes élete 'A bölcsök köve' 1940-ben jelent meg tollából. 'A királyok doktora és a doktorok királya, a medicina Lutherje', aki Rotterdami Erasmusnak a szerzőhöz intézett fiktív levele szerint:

„...nem szakadt le a romanticizmustól homályos középkor szelleméről. Szemét legalábbis olyan mértékben irányította befelé a spekulatív játékok lelki arénájába, ahol trapézen áll a logika, mint kifelé, a szabad természet feltáruló csodáinak végtelen síkjára. Paracelsus lelke a korok mezsgyéjén sistergő alkimista katlanban ellentéteket keverve ötvöződött, mint a higany a bölcsök kövével – de arannyá, homogén értékke nem válhatott soha”.

Raffy Ádám a háborút a királyi Romániában internálva vészelte át. Közvetlenül a háború utáni írásai a nagyváradi Népakarat és Magyar Nép című lapokban jelentek meg. A Huszadik Század a Babeşről és Pavlovról szóló dolgozatait közölte.

Ismert íróként költözött 1947-ben Budapestre. Szinte természetszerűleg kíváncsított a Raffy Ádám írta hősök élére az anatómia nagy megújítójának, Andreas Vesaliusnak regényes élete. Miként Kopernikusz Ptolemaioszt, úgy detronizálta Vesalius Galenust a csalhatatlan

tekintélytisztelet trónjáról. Jelképes, hogy a 'De corporis humani fabrica' és a 'De revolutionibus orbium coelestium' azonos esztendőben jelent meg.

Vesalius „ő maga boncolt és a hallgatóságnak maga mutatta és magyarázta a szóban forgó testrészt, módszeresen, tervszerűen, pontosan. Az első anatómus, aki nem magas katedrán ül, hermelines talárban, aki nem régi könyvekhez, elavult tantételekhez akarja idomítani a valóságot, hanem maga két kezébe veszi a munkát és tulajdon érzékszerveivel igyekszik megfogni és lerögzíteni a dolgokat úgy, mint vannak”.

Vesalius, Ambroise Paré, Sylvius adnak egymásnak találkát a regény lapjain Párizs villoni hangulatában, majd felvillantja Vesalius kényszerkalandos útjainak legutolsóját a Szentföldre, ahonnan többé nem tért meg.

Egyik utolsó – Passuth László szerint írójának legkedvesebb – műve 1955-ben jelent meg a 17. századi Erdélyről. A „Két malomkő” között őrlődő parányi ország urai a York és a Lancaster házat megszegyenyítő vérengzéssel irtották egymást, s a szelíd-okos Rozsnyai Dávid utólagos megszólaltatásával a regény lapjain egy magyar főszereplővel Bécstől Isztambulig vonagló, shakespeare-i véres dráma elevenedik meg.

Írásszenvedélyének „melléktermékei”: filmforgatókönyv (Erdélyi Szent Johanna), rádióhangjátékok, tudománynépszerűsítő cikkek.

Az Orvosi Hetilapban a 'Terhesség és lues',²⁷³ a Therapia Hungarica 'La menopause et la vitamine E'²⁷⁴ című szakdolgozatát közölte.

Az olasz orvosírók folyóirata, a torinói La Serpe 1960 decemberében közölte 'Cecov in Ungheria' című tanulmányát. Az olasz orvosírókhoz szoros barátság fűzte, részt vett Montecatini-ban a kongresszusukon.

Az Orvostörténeti Közleményekben főleg a 16–17. század orvostörténelmével foglalkozó közleményei jelentek meg.

A nem orvostörténeti regényei az újabb kiadás hiányában kevésbé ismertek.

A mindig korai halál egy kiváló, aktív gynekológust és újabb regénytervekkel teli író, a reneszánsz utolérhetetlen ismerőjét ragadta el tíz évvel ezelőtt.

Jóllehet a szépirodalmi orvostörténelem a bestseller írások kincsesbányája; a valóságmag regényes körítéssel a kultúrsznobok kedvelt tápláléka és az ügyes tálalók biztos tartaléka, Raffy Ádám elkerülte e csábító buktatókat, mert tehetsége többre predesztinálta. Maradandóan szólni

²⁷³ Raffy Ádám: Terhesség és lues. = Orvosi Hetilap, 1950. 13. sz.

²⁷⁴ Raffy, Ádám: La menopause et la vitamine E. = Therapia Hungarica, 1955. IV. sz.

a halhatatlanokról, a kései krónikus alázatával. „Exegit” monumentum aere perennius – s a talapzatról neve letörölhetetlen.

Raffy Ádámnak az Orvostörténeti Közlemények hasábjain az alábbi publikációi jelentek meg (– a szerk. összeáll.):

Raffy Ádám: Vesalius és kora. = Orvostörténeti Közlemények 13 (1959) pp. 43–55.

Raffy Ádám: Isten és ördög a betegségek aetiológiájában. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 18. (1960) pp. 211–218.

Raffy Ádám: Blandrata György olasz orvos és a XVI. századbeli Erdély közegészségügye. = Orvostörténeti Közlemények 26 (1962) pp. 1–64.

Antal Lajos, a demográfus és orvostörténész

Népesedési gondjaink Mohács óta mindig voltak, de először a reformkor óriásai: Széchenyi, Kölcsey és Vörösmarty kongatták meg a vészharangot. Mint tudjuk, a legnagyobb magyar ezért akár az „apagyilkosnak” is megbocsátott volna. Az 1848/49-es szabadságharc bukása és az emigráció a helyzeten csak rontott, amelynek vészes voltát a kiegyezés viszonylagos nyugalma és a sokszor látszólagos asszimiláció hosszú időre elfedte. Majd a görögtüzes millenniumi ünnepségek sem tudták feledtetni az Amerikába történő kivándorlás veszteségének a mértékét, amelyre megint a kor legjobbjai: Ady Endre, Móricz Zsigmond és társai hívták fel a közfigyelmet. Nem sok sikerrel. Az első világháború vége után rámutatott, hogy „mit ér” az asszimiláció, továbbá minden baj mellé megjelent az egyke, a lassan elnéptelenedő falvak és szaporodtak a beszögezett kapuk, főleg a kálvinista Ormánságban. Az első vészjelzések is onnan jöttek, az akkor még Zengővárkony faluban lelkészkedő Fülep Lajos és a kákicsi Kiss Géza tiszteletes tollából.²⁷⁵ Fülep Lajost az abszolút baloldali elkötelezettsége miatt igazán nem lehetett „nacionalizmussal” vádolni. A felekezeti figyelmeztetésre ismét az írók keltették a legnagyobb visszhangot: Illyés Gyula, Szabó Zoltán, Kovács Imre és Kodolányi János voltak az ügy legnevesebb képviselői. A lelkészek és az írók mellé felsorakoztak a társadalmi bajok iránt fogékonyabb orvosok is, köztük Antal Lajos, nem utolsósorban Johan Béla államtitkár anyagi és erkölcsi támogatásával. Az első munka azonban Várad László községi orvos tollából jelent meg a Népegészségügy 1928. évi 16–17. számában, címe: „Egy magyar falu egészségügyi rajza”,²⁷⁶ amely a Komárom megyei Mocsá településről adott elszomorító képet.

Visszhang nélkül maradt Fábrián Dániel doktornak a „Ki a faluba” című füzeté is,²⁷⁷ pedig József Attila volt a szerzőtársa. De ki ismerte akkor még az ifjú költőzseni korszakos jelentőségét!

Nagyobb feltűnést keltett Kerbolt László, a sárbogárdi Egészségvédelmi Körzet vezetője „A beteg falu”, alcímében „A magyar falu szociális és közegészségügyi rajza” című²⁷⁸ önálló kötete, amelyhez az akkor már államtitkár Johan Béla írt ajánló sorokat. Megtalálható benne az Országos Közegészségtani Intézet teljes programja, a mintajárások és Zöldkereszt Egészségügyi Gondozók megszervezésével együtt. Ebben a könyvben sűrítve van a magyar falu minden gondja, a járványvédelmen, a táplálkozáson, a babaügyön, lakásügyön, a karitatív ténykedés megszervezésén át az egészségügyi nevelésig annyi minden, kortól és nemtől

²⁷⁵ Kiss Géza: Ormánság. Bp., 1937. Sylvester Rt. 425 p.

²⁷⁶ Várad László: Egy magyar falu egészségügyi rajza. = Népegészségügy, 1928. No. 16–17.

²⁷⁷ Fábrián Dániel – József Attila: Ki a faluba. Hódmezővásárhely, 1930. Bartha Miklós Társa. 8 p.

²⁷⁸ Kerbolt László: A beteg falu. A magyar falu szociális és közegészségügyi rajza. Pécs, 1934. Dunáltúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt. 129 p.

függetlenül. Lévén nagybirtokrendszer, a falusi lakosság és uradalmi cselédség szociális biztosítását sem lehetett megkerülni. Amelynek hiányáról Illyés Gyula két évvel később a „Puszták népe” című²⁷⁹ remekművében oly plasztikus és meggyőző képet festett. Kerbolt doktor könyvére Johan Béla válaszolt „Gyógyul a magyar falu” című²⁸⁰ munkájában, beszámolva az elért nem kevés eredményről.

A lelkesek és a szociográfus érdeklődésű írók után a literátus hajlammal bíró orvosok jelentkeztek, mégis mint a tárgykör legilletékesebb ismerői. Először Kun Lajos pécsi tisztiorvos „Egy baranyai falu földműves és bányásznépének szociális hygiénéje” című tanulmánya jelent meg 1937-ben,²⁸¹ amely az akkor még kistelepülésnek számító Komlóval foglalkozik. Meggyőzően kimutatható, hogy a bányászok vagy a „kétlakiak” között még nincs terjedőben az egyke. Lényege, hogy „a bányásznép jobban megbecsüli a gyereket, a nevelésére is nagyobb gondot fordít, kevesebb is a gondja rá azért, mert saját munkakörében könnyebben tud neki jövőt biztosítani, nem nyomja – mint a falusi embert – a föld megosztásának gondja”. Az ormánsági Vajszló „egészségügyi felelőse”, Hidvégi János doktor tollából 1938-ban jelent meg a „Hulló magyarság” című,²⁸² jól dokumentált kötet a nagy tekintélyű Athenaeum nyomda kiadásában.

A legnagyobb feltűnést mégis egy plágium miatt indított per jelentette. Erdős László fogorvos színdarabot írt az ormánsági egykéről, amelyet beküldött a Nemzeti Színházhoz, előadásra. Németh Antal igazgató azonban nem találta a színvonala miatt bemutathatónak.²⁸³ Közben az egyre népszerűbb Kodolányi János többször járt a mecsekajjai szülőföldjén, és az egyke (vagy egyse) kérdése neki is szemet szúrt. Kétségtelenül ismerte Németh Antal igazgatón keresztül Erdős doktor próbálkozását, de a „Földindulás” című darabját tőle függetlenül és főképp előadható formában írta meg. A darab mégsem a Nemzetiben, hanem az újonnan megnyílt Belvárosi Színházban került bemutatásra, országos sikerrel. Később film is készült belőle, Páger Antal és Eszenyi Olga főszereplésével. A botrányt fokozta, hogy ez ügyben megszólalt Szabó Dezső is. Lényege: „Egy fogorvos, valószínűen nem lévén számára elég húznivaló fog... színdarabot írt. Mert így egyéni fájdalom helyett tömegfájdalmat is okozhat” – az íróra jellemző szarkasztikus stílusban.²⁸⁴ A Kodolányi ellen indított pert a fogorvos elveszítette, de neve legalább bekerült az irodalmi köztudatba. (Lehet, hogy ez volt a célja, mert nem fellebbezett.)

²⁷⁹ Illyés Gy.: Puszták népe. Bp., 1936. Nyugat. 287 p.

²⁸⁰ Johan Béla: Gyógyul a magyar falu. Bp., 1939. Országos Közegészségügyi Intézet. 296 p. (A M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet közleményei 7.)

²⁸¹ Kun Lajos: Egy baranyai falu földműves és bányásznépének szociális hygiénéje. Pécs, 1937. Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó. 128 p.

²⁸² Hidvégi János: Hulló magyarság. Bp., 1938. Athenaeum. 217 p.

²⁸³ Tüskés Tibor: Kodolányi János. Bp., 1974. Magvető. 276 p.

²⁸⁴ Szabó Dezső: A Kodolányi-eset. Bp., 1941. Ludas Mátvás. 104 p. (Ludas Mátvás Füzetek 69–71.)

Ilyen előzmények után írta meg Antal Lajos OTBA főorvos „A magyar népesedés kérdései” című munkáját.²⁸⁵ Ez nem lírai szociográfia, hanem tudományos demográfiai munka.

Szerzője 1902. július 31-én született a felvidéki Szalatnyán. Hogy munkásságáról keveset tudunk, egyszerű az oka. Testvéröccse volt a szélső jobboldali politikus Antal Istvánnak, ezért 1945 után „rangrejtve”, azaz publikációmentesen kényszerült dolgozni az 1973. február 8-án bekövetkezett haláláig. Kétségtelenül a kereszténykurzus képviselője volt, az 1934-ben alakult Egészségpolitikai Társaság elnöke, de ahogy Kovács M. Mária írja: „...sem Antal, sem EPOL-beli elvbarátai nem hittek abban, hogy Magyarországon lehetséges vagy kívánatos volna egy fajelméleti szempontból az árja fajhoz tartozó »tisztta« szaporodás védelme, amelyről a német genetikusok beszéltek...”.²⁸⁶ Ebben a viszonylag mérsékelt nézetben szerepe lehetett a pécsi éveinek.

Noha 1927-ben Budapesten szerzett orvosi oklevelet, a belgyógyászat képesítését a liberalizmusáról híres Ángyán János pécsi belgyógyász klinikáján szerezte. Mint annyian például a nosztrifikálók (Trencsényi Tibor, Farádi László) között. Az 1945-ben történt igazoltatása után nagy elmarasztalás nem érte, mert állást kapott, majd 1950-től végig a Trefort utcai rendelőintézet igazgató főorvosa maradt. A két világháború közötti funkcióinak száma kolumnákat igényelne. Sokat foglalkozott a népbetegségekkel, például a cukorbetegséggel, amelyről könyvet is írt „A cukorbetegség Magyarországon” címmel,²⁸⁷ amely alaposágát és terjedelmét tekintve úttörő munkának számít. Főszerkesztője volt az 1932–1936 között megjelenő „Betegápolásügy” című szaklapnak. Monográfiát készített a magyarországi tuberkulózisról, „szociálhigiénés megvilágításban”, írt a mezőgazdasági népbiztosításról, tehát sokoldalú ténykedést végzett.

Demográfiai könyvének már az előszavában azt írja:

„Talán az új világháborúra való felkészüléssel, az új európai nacionalista rendszerek diadalra jutásával magyarázható, hogy a népesedéstudomány, a népesedésbiológia leszállott a tudomány elefántcsonttoronyából és megállapításait átalakítva és olykor eltorzítva nemzeteket vezérlő eszmévé alakulhattak.”

Ez politikailag esetleg előnyt, ugyanakkor „a másik oldalon tételei félreértésével kárt is okoz”. Szemléletében tehát igyekezett józan mértéktartást tanúsítani.

A népesedésügyben pedig előrelátónak bizonyult.

²⁸⁵ Antal Lajos: A magyar népesedés kérdései. Bp., 1942. EPOL. 79 p.

²⁸⁶ Kovács M. Mária: Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. Bp., 2001. Helikon. 176 p.

²⁸⁷ Antal Lajos: A cukorbetegség Magyarországon. Bp., 1942. Egy. ny. 227 p.

„Európa népesedésbiológiai fejlődésében fordulót jelentett a XIX., illetve XX. század. Európa nyugati kultúrcsoporthoz tartozó népeinél már a XIX. század végén megfigyelhető a születések számának bizonyos mérvű csökkenése (Franciaországban még előbb jelentkezett)” – írja könyvében, statisztikai adatokra hivatkozva.

Azt is látta, hogy „Magyarország magyarja mintha népesedési negativizmussal, születésszám-csökkenéssel reagált volna a trianoni idők súlyos társadalmi válságaira”.

Akkori megállapításaival nehéz lenne ma vitába szállni. Természetes szaporulatunk a környező államokhoz viszonyítva a legkedvezőtlenebb. Korfánk alja egyre keskenyedik. Továbbá:

„Az emberi élettartam ez örvendetes növekedése, kapcsolatban az öregek számának emelkedésével és a fiatalok számának csökkenésével, természetesen a magyarság minden életjelenségein érezteti a maga szenilizáló hatását, nem szólva arról, hogy az egyre duzzadó öreg korosztályokat egyre kevesebbedő fiatal korosztályoknak kell majd eltartani.”

A mai demográfiai tanulmányokban hasonló olvashatók.

Végül pár sort a „rejtőzködő” orvostörténésről. Az 1848-as centenáriumi évfordulóra önként kínálkozott a szabadságharc orvosai arcképcsarnokának az összeállítása. Meg is jelent, Zétény Győző röntgenfőorvos neve alatt.²⁸⁸ Míg ki nem derült dokumentumokkal bizonyítva, hogy ezt a fontos munkát Antal Lajos végezte el, levéltári kutatások alapján. A dokumentumokat Antall József akkori főigazgató kapta meg, ő írta a mellékelt példányra Antal Lajos nevét. A nyomaték kedvéért a Flór Ferenc (Kossuth kedvenc orvosa) címszó kezdő fejezeteinek kezdőbetűiből kiolvasható, hogy ANTAL LAJOS ÍRTA EZT A KÖNYVET. Bárki ellenőrizheti.

Munkáját nem a carlyle-i hősi történelemszemlélet, hanem stílszerűen a történelmi hisztológia, azaz „mikroszkopikus szövetten” módszerével végezte a névtelen szerző, ahogy a könyv utószavában olvasható. Példáját követte a legnagyobb magyar sebész Amerikában élő dédunokája, Balassa Béla, „A Kossuth-idők hazafias orvosai” című könyvének megírásával.²⁸⁹ A Zétény–Antal-könyv a forrásművek között természetesen megtalálható.

A ma is időszerű demográfiai kérdéseket elég világosan látó és a rang-rejtett historikus

²⁸⁸ Zétény Győző [Antal Lajos]: A magyar szabadságharc honvédorvosai 1848–49. Bp., 1948. Egyet. ny. 235 p., 14 t. – A mű rövidített változata ebben a kötetünkben jelent meg: Az 1848/49-es szabadságharc egészségügye és honvédorvosai. Összeállította: Kapronczay Károly. Az előszót írta: Schultheisz Emil. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Hadtörténeti szaklektor: Ács Tibor. Orvostörténeti szaklektor: Szállási Árpád. 1–2. köt. Piliscsaba – Bp., 2000. MATI – SOMKL. 523 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 14.)

²⁸⁹ Balassa Béla: A Kossuth-idők hazafias orvosai. München, 1954. Karpathia. 104 p., 4 t.

bemutatása lehetett elsősorban a célunk. Aki magyar nyelven elsőként hívta fel a közfigyelmet a népesedési deficit európai jellegére. Az események azóta is őt igazolják.

Szodoray Lajos professzor, az orvos-művelődéstörténész

A fáma azt tarja, hogy amikor a két világháború között Magyarországról megjelent valaki a nagy Sudhoff berlini orvostörténeti intézetében tanulmányi szándékkal, a nagy tekintélyű Főnök azzal fogadta: „ugye önt is Nékám Lajos professzor küldte?” A válasz természetesen mindig igenlő volt, más nem is lehetett. Elég Herczeg Árpád példájára utalnunk, aki ott alapozta meg és kamatoztatta itthon a széleskörű ismereteit. Nékám Lajos támogatásával jelent meg Herczeg Árpád fordításában Szumowski professzornak máig igen jól használható bölcsészeti orvostörténete, Berde Károlynak „A magyar nép dermatológiája”, bizonyítékul, hogy mennyire szívén viselte a kitűnő dermato-venerológus tanár a hazai orvostörténet művelésének nem könnyű ügyét.

Ebbe a légkörbe került 1928-ban az akkor végzett Szodoray Lajos és maradt ott, míg 1949 végén a debreceni bőrklinika élére tanszékvezetőnek ki nem nevezték. Az oktatást 1950-ben kezdte, ekkor lett medikus e sorok írója is, az eseményeknek érdeklődő szem- és fültanúja lehettem. Hazánk egyetlen egyetemén, amely az lett, aminek épült. Angol jellegű campus, ahol az autonómiát a telep zártsága is biztosította, amíg lehetett.

Szodoray kinevezésekor önállóságról már szó sem volt. Már mint szellemiről, mert bizarr módon éppen ekkor vált ki az orvosi fakultás az univerzitásból. A egyetem már beletörődött számos igen kiváló és még aktív korú tanszékvezető – a sebész Hüttl Tivadar, a szülész-nőgyógyász Kovács Ferenc, a gyermekgyógyász Bókay Zoltán – kényszernyugdíjazásába, hiszen helyüket aránylag megnyugtató módon sikerült betölteni. A továbbiakban az élettanász Went István és a szemész Kettesy Aladár is rákerült a nemkívánatosak listájára, de az egyetem nagy szerencséjére ők „megúszták”. A vidéki egyetemek körül így is a cívisvárost érte a legnagyobb professzori veszteség. Az egészet betetőzte a Sántha-ügy kirobbantása. Az oktatói másodvonal halk sóhajtozással gondolt a régi szép időkre. A kiszámíthatatlanul szigorúan vizsgáztató Törő Imrét a fővárosba helyezték, őt nemigen sajnálták. Kivált, amikor decemberre megérkezett Krompecher István, aki már az első előadásával elnyerte a hallgatók rokonszenvét. A szabadon és színesen előadó anatómus tanárt elsősorban a „golyák” értékelték, a klinikumokat hallgatók számára elsősorban a fiatal Petrányi Gyula és a dermato-venerológus Szodoray Lajos kinevezése jelentette a színvonalbeli kárpótlást. Noha Skutta Árpád miatt a bőrgyógyászati tanszék kevésbé érezte meg az előző vezető eltávolítását. Híres mulázs-készítményei szinte művészeti kerteket biztosítottak az illusztrációs oktatáshoz.

Az öt évfolyam főleg vidéki része együtt lakott a közeli diákszállóban, így mindenkiről mindent tudni véltünk. A párttagok mindig beszámoltak róla, mi folyik a

pártbizottság „boszorkánykonyhájában”, javában dühöngött az osztályharc, senkit nem zavart, hogy Marx papája nem a munkásosztályból származott, Engelsé pedig egyenesen kizsákmányoló gyáros volt. Viszont ha valakiről kiderült, hogy néhány hold földet elhallgatott (függetlenül a termőföld minőségétől), az veszélyes osztályidegenként előbb nyílt megbélyegzésre, majd kizárásra került. Személyes érintettségem okán-jogán tanúsíthatom, Szodoray Lajos kezdettől fogva nem hagyta szó nélkül az effajta „tisztító hadjáratot”.

Ő volt az a professzor, aki nemcsak az akkor igen szolidan megrendezett „bulikra” jött el. Már az elsőévesek hallgathatták a diákszállóban a kultúrtörténeti előadásait. Különösen az olasz reneszánsz és a flamand festészet óriásai álltak közel hozzá, képeikről – természetesen vetítve – nagy lelkesedéssel és szakértelemmel tudott beszélni. Munkácsy Mihályt szerette, nemcsak amiért köztudottan szifilisz volt. Őrizkedett az amatőrökre olyan jellemző erőltetett belemagyarázásoktól. Irodalmunkból az első számú „illusztrációt” természetesen Ady jelentette, de soha nem citálta a költőtől származó szentenciát, amely szerint „a zseni titka az idejében megszerzett vérbaj” volna.

A debreceni egyetemen akkor három professzor rendelkezett határozott orvostörténeti érdeklődéssel és képzettséggel: a színesen anekdotázó Krompecher István, a csodálatos memóriájú, de halványan előadó Jeney Endre, végül a mindent adottsággal egyformán rendelkező Szodoray Lajos. Naiv módon úgy gondoltam akkor, de a tények később alaposan rácafoltak. E kétségtelenül kitűnő triász mellett Petrányi Gyula és Skulta Árpád szintén alkalmasnak bizonyultak. Sajnos, a kor egyetlen orvostörténeti feladata volt minden területen hangsúlyozottan bizonyítani, ha nem is a nem mindig „élenjáró szovjet tudományt”, de legalább az orosz prioritást. Ezzel annyira sikerült a hallgatósággal az orvostörténelmet megutáltatni, hogy – a Nobel-díjas egy Pavlovot és talán a sebész Pirogovot kivéve – még az arra érdemeseket sem voltunk hajlandók elismerni. Pedig a nőgyógyász Sznyegirjev és a gyermekgyógyász Nil Filatov valóban nagy volt, elég a korabeli hazai szaksajtó névmutatójába betekinteni. A szovjet-orosz elsőség a medikus humor egyik céltáblája lett. Szívesen asszisztáltak hozzá néha a tanárok is. A sebészetből pl. önálló kérdés volt a legkiválóbb szovjet kirurgusok megnevezése. Így fordulhatott elő, hogy Loessl János professzor úrnak pl. Hernádi Ferenc (később a farmakológia tanára) felmondta az akkor Budapesten játszó Moszkvai Dinamó focicsapatának a csatársorát: Tatusin. Gyementyev, Bobrov. Szalnyikov, Iljin. „Nagyon jó” – mondta a tündéri sebésztanár – „ezeket a neveket még én sem tudom”. Avagy ki volt az első szovjet nőgyógyász? A felelet: (Micsurin és Makarenko nevét összekombinálva) „Picsurin Vakarenko”. Mi ezen jókat röhögtünk, de Szodoray és Jeney professzor inkább szomorkodott. Krompecher hosszan méltatta a

háromkötetes Lenhossékot, hogy egykori mesteréről szólhasson, Jeney Endre nem mulasztotta el Hőgyes Endre és Fodor József jelentőségének méltatását. Ha valaki a szigorlati feleletébe némi orvostörténetet is kevert (mint e sorok írója a kolerajárványokét), annak biztosítva lett a jeles.

Szodoray Lajos volt tehát az a kivétel, akit az alsóéves medikusok és medikák a leghamarabb megismertek. Tarthatott volna akár szexuális felvilágosító oktatást is (ki, ha nem a bőr- és nemigyógyász?), de a szocialista álerkölc csak a dialektikus materializmust (Antall József szerint diabolikus banditizmust) engedélyezte, a leninizmus pedig a szakma múltja helyett csak a munkásmozgalom történetének ismertetésére szorítkozott. Más kérdés, hogy evvel éppen az ellenkező hatást érték el.

Néhány lelkes tanárral, a volt debreceni Hüttl-tanítvánnyal, későbbi szegedi professzorral, Jáki Gyulával, a minisztérium részéről pedig Palla Ákossal az élen 1951-ben megalakult az Országos Orvostörténeti Könyvtár. Kis formájú fóruma a „Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica” csak 1955. őszén indult meg. E kiadvány mérete és tartalma tükrözte a fáziskésésünket, nemcsak a nyugati, hanem környékbeli országokéhoz képest is. Jellemző rá a két első tanulmány, Jáki Gyulától a „Sebészvizsga a XVIII. században” (attól a professzortól, aki eddig „csak” Billroth-ról írt monográfiát), illetve Hahn Gézától „A materialista irányzat kialakulása a magyar orvostudományban” volt.

Képzelnék, hogy pl. a köztudottan vallásos Czeyda-Pommersheim professzor milyen élvezettel olvashatta e tanulmányokat, mondjuk a Rókus-beli misék meghallgatása után.

Szodoray Lajos első cikke az „Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei”-nek hasábjain a forradalom évében jelent meg. Nyilván véletlen, de jellemző egybeesés hogy éppen az 1848–49. évi szabadságharchoz kutatott fel néhány adatot, a kevésbé ismert korabeli venereás helyzet ürügyén. Később Amerikából szifilisz-röplapok kerültek haza, készítőjük Bugát Pál volt. Mivel az 1848–49-es kisnyomtatványokról szóló kiadványban nem voltak megtalálhatók, itthon nem is tudhattak róluk.²⁹⁰

Majd 1958-ban megalakult az Egészségügyi Szakszervezetben belül az Orvostörténeti Szakcsoport, amelynek elnöke – az első elnök, Jáki Gyula váratlan halála után – az ORFI igazgatója, a kitűnő patológus, Farkas Károly lett. A könyvtár gazdaságilag az egyébként is a közeli ORFI-hoz tartozott. Főtitkárrá Szodoray Lajos professzort választották. Újabb fontos dátum: 1966, a MOTESZ „megszületésének” éve, amely lehetővé tette azt, hogy a szakcsoportok tudományos társaságokká alakuljanak. A Magyar Orvostörténelmi Társaság első elnöke az 1966–1970. közötti ciklusban, titkos választás útján ugyancsak Szodoray lett. Ez igen

²⁹⁰ 1848–1849 a kisnyomtatványok tükrében. Szerk. és bev. Kőhalmi Béla. Bp., [1948]. FSZEK. 39 p., 3 t. (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár „Budapest” gyűjteményének bibliográfiai munkálatai 6.)

jól jött az igen ambiciózus Antall Józsefnek, az Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár akkori tényleges vezetőjének, aki mindenáron szabadulni akart a pártokrácia szellemi egyedulalmától. Réti Endre pl. haláláig hitt a marxista „üdvtan” megvalósulásában. A debreceni professzor minden ülésnek elmaradhatatlan résztvevője volt, pedig akkor még nem létezett intercity gyorsvonat, tehát az oda-vissza utazás jóval kényelmetlenebb lehetett és tovább tartott. Már 1959-ben Weszprémi emlékéremmel tüntette ki a Szakcsoport.

Ugyanebben az esztendőben a „Felsőoktatási Szemle” hasábjain értékelő cikket írt „Az orvostanhallgatók általános műveltségéről”, illetve „Az orvosi etika néhány időszerű kérdéséről”. A hangvétele optimista volt. Az orvostörténet oktatásának szükségessége is 1959-ben vetődött fel ismét, mert a két évvel korábbi kezdeményezés Debrecenben nem folytatódott. Szegeden valószínűleg Jáki Gyula professzor váratlan halála miatt, Pécsen pedig valami egyéb okból el sem kezdődött. Ahogy Szodoray írja a „Communicationes” 14. számában:

„Mégis határozottan az ifjúság elé kell állítani, hogy a tudományok története nemcsak egyszerű adatok, életpályák írásbeli és szóbeli hagyományok halmaza, hanem az adott tudományág fejlődését jelző és ez által a tudomány fejlődését előrejuttató szellemtudományi ág, sőt az emberi szellem fejlődését a tudományok története mutatja meg valójában, mely az orvostörténet vonatkozásában még jelentős nevelő, politikai és etikai kihatással is bír. ... E fejtegetések átgondolása után nem lehet véletlennek tekinteni, hogy nagy, fejlett kultúrájú államokban, a Szovjetunióban, a Lengyel Népköztársaságban és a Német Demokratikus Köztársaságban az orvosképző főiskolákon illetve fakultásokon a tanmenet mint kötelező egyetemi tantárgyat írja elő az orvostörténet oktatását.”

Tehát mindent bevetett az ügy érdekében. Ebből a cikkből tudjuk, hogy a debreceni orvosegyetemen az 1957. év II. szemeszterében rendszeres orvostörténeti oktatás folyt. Összesen nyolc előadásból állott:

1. előadás: *A kezdetek* – előadó Jeney Endre.
2. *A folyományi kultúrák* (Mezopotámia, India, Kína, Egyiptom) – Krompecher professzor előadásában.
3. *A görög és római orvostudomány*, főleg Hippokratész – előadó Petrányi Gyula.
4. *A középkori medicina* – előadó Szodoray Lajos.
5. *Az Újkor, Vesalius, Harvey, a mikroszkóp* – előadó Skutta Árpád professzor.
6. *A 18. század: Haller, Boerhaave, Brown, Cullen, az élettani szemlélet kialakulása* – szintén Skutta professzor előadásában.
7. *A 19. század, a második bécsi és az első pesti orvosi iskola felvirágzása, főleg*

Semmelweis – előadó: Szodoray Lajos.

A 8. óraanyag a 19. század második felének nagy vívmányai: bakteriológia, közegészségtan, röntgen, mikroszkóp – az abszolút autentikus ismertető Jeney Endre.

A polihisztor professzor adta tehát elő mind a legrégebbi, mind az legújabb kori medicina történetét. A sok kiadást megért Magyar–Petrányi belgyógyászati tankönyv végén olvasható egy remek történeti összefoglaló, így a prezentáció vállalása egyáltalán nem meglepő. Ilyen névsorral az orvostörténeti oktatás soha nem rendelkezett. Az előadói sorozat, mint mostanság is, 16 órát vett igénybe. Módos László professzor talán nem is sejtette, milyen nemes hagyomány folytatását készítette elő 1994 őszén. Budapesten akkor még Mérei (később Regöly-Mérei) Gyula két félévben adott elő, de ez a dicséretes kezdeményezés legalábbis Debrecenben abbamaradt. Gyaníthatóan azért is, mert a két volt párttag, Szodoray és Petrányi nem léptek be az újjáalakult MSZMP-be. És hát 1957 tavaszán más gondjai voltak az egyetem politikai vezetésének.

Debrecen-Sárospatak adott helyet a második magyarországi orvostörténeti vándorgyűlésnek. Azon hangzott el a „Debreceni orvosok, gyógyítók és kórházak a XVII–XVIII. században” című előadása, amely a „Communicationes” 18. kötetében jelent meg. Szép összefoglaló levéltári adatokkal kiegészítve. Irodalmi forrásai természetesen Weszprémi István, Magyary-Kossa, Elekes György és Herpay Gábor voltak.

Emlékeztet az 1968. esztendő, Semmelweis Ignác Fülöp születésének 150. évfordulója. Az 1968. november 10–16. közötti ünnepi héten minden szakmai reprezentánsai részt vettek. Előtte 1965-ben, tehát a legnagyobb magyar orvos halálának centenáriuma megjelent egy könyv Semmelweis betegségről,²⁹¹ szerzői: a patológus Haranghy László, a pszichiáter Nyíró Gyula, a paleopatológus Regöly-Mérei Gyula és az anyai ágon Semmelweis-leszármazott sebész, ifj. Hüttl Tivadar. Mivel korábban Benedek István részéről felmerült a szifilisz gyanúja,²⁹² a könyv ezt akarta mindenáron megcáfolni. Majd az „Orvosi Hetilap” Horus-rovatában komoly vita bontakozott ki Benedek István és a könyv szerzői között. Ennek során Szodoray Lajos is a szifiliszt határozottan tagadók közzé tette le a voksát, amit Benedek soha nem tudott elfelejteni. Mellékesen jegyzem meg, hogy nékem sikerült az „Orvosi Hetilap” a századfordulóból származó gynekológiai mellékletében megtalálni azt az indirekt utalást, amely szerint Semmelweis pszichés zavarai valóban szifilisz eredetűek voltak, így közvetve hozzájárul korai halálához. E dokumentum közlését sajnos sem Szodoray Lajos, sem Benedek

²⁹¹ Haranghy László – Nyíró Gyula – Regöly-Mérei Gyula – Hüttl Tivadar: Semmelweis betegsége. Bp., 1965. Medicina. 150 p.

²⁹² E témában írt kötete: Benedek István: Semmelweis és kora. 2. bőv. kiad. Bp., 1973. Gondolat. 591 p., 28 t. (1. kiad.: 1967)

István nem érte meg, pedig minden vágyam volt a két kiválóságot valahogy összebékíteni.

Szodoray 1970-ben az elnökséget újabb szakaszra már nem vállalta, ugyanakkor a legrégebb, még élő kitüntetettként ő lett a Weszprémi Emlékbizottság elnöke.

A kis formátumú „Communicationes” 1968-ban nagyobb és „Orvostörténeti Közlemények” főcímmre váltott. Ebben jelent meg a „Paracelsus mai szemmel” című rövid írása. Ahogy a szifilisz eredetének megítélésénél volt amerikanista, illetve antiamerikanista változat, úgy lettek a kezelésénél mercuralista és antimercuralista viták. Paracelsus természetesen az előbbihez tartozott, mindvégig a higanykezelést preferálta, szemben pl. az Ulrich von Hutten által ajánlott a guajakfa-kúrával. A Paracelsus-cikk válaszul hangzott el egy német nyelvű kritikai írásra, amely szerint a nagy vándor a pestisnek a békaporral való kezelését ajánlotta. Ám a reneszánsz medicina első számú újítóját nem ezen az alapon kell megítélni. Ő akarta a sebészetet ismét integrálni a medicinába, a klasszikusok (Celsus, Galénosz, Avicenna) szolgálai követése helyett pedig a tapasztalati kezelés híve volt, öntörvényű zseniként megmaradt annak, aminek magát mindenkor hirdette. „Alterius non sit, qui suos esse potest.”

Amikor 1972-ben Benedek István a Gondolat Kiadótól kapott megbízatást egy orvosi lexikon összeállítására, a segítséget a folytatáshoz Székely Sándor, az „Orvosi Hetilap” Horus rovatának akkor szerkesztője szerény személyemet ajánlotta. Könnyű volt elvállalnom e munkát abban a tudatban, hogy Birtalan Győző és Vekerdi László a segítségemre lesznek. Benedek kikötötte, hogy ez nem lehet „munkásmozgalmi” lexikon, továbbá lévén ez nemzetközi lexikon, csak azok kerülhetnek be, akiket külföldön is ismernek és elismernek. Megkért, hogy az úgynevezett kieszakmákból 4–5 személyt szedjek össze és írjam meg életrajzukat. A közegészségtannál nem volt gond: Fodor József, Liebermann Leo, Rigler Gusztáv, Jeney Endre és horribile dictu Johan Béla (még a heves és értelmetlen a pro-kontra viták előtt történt mindez). A szemészetnél Schulek Vilmos, Grósz Emil, Blaskovics László, ifj. Imre József és Kettesy Aladár, de a bőr- és nemi gyógyászatnál tudtam, hogy Szodoray szóba sem jöhet az előző okokból. Ezért magát, debreceni mesteremet kértem meg, állítsa össze az öt legjobb szakembert, akik egy nemzetközi lexikonból nem maradhatnának ki. A következő névsort kaptam: Schwimmer Ernő, mint az első tanszékvezető és tankönyv szerző, természetesen Nékám Lajos, a szifilidológus Guszmán József, a legszebb magyarsággal író Berde Károly és az élők közül a pécsi Melczer Miklós. A címszavak elkészültek, de soha nem jelentek meg és már nem is fognak. Guszmán József helyett szívesebben vettem volna Beck Somát, Melczer Miklós helyett vagy mellé pedig Szodoray Lajost, elvégre nem szentül meghatározott az ötös keret. Urológiából és fül-orr-gégészetből például nehéz volt azt kitölteni.

Szodoray az orvostörténeti közlemények terén nem tartozott a termékeny szerzők sorába.

Az „Orvosi Hetilap” 1968. évi számában „Poliziano betegsége”-ről.²⁹³ Azért érdekes, mert a „Sylva in scabiem” című költeménye 37 évvel korábbi, mint Girolamo Fracastoro híres munkája. A szerző valószínűleg 1492-ben fertőződött szifilisszel, tehát ő is Amerika felfedezése után. Így az amerikanista-antiamerikanista vitában nem számít perdöntő bizonyítéknak, de abban igen, hogy a betegség már VIII. Károly híres-hírhedt nápolyi hadjárata előtt is létezett. Persze a robbanásszerű elterjedésre mindig háborúk révén került sor. Írásából nem derül ki, az előadásából pedig nem emlékszem, hogy ő melyik nézetet vallotta. Jóval Szodoray halála után a párizsi Ruillére professzortól hallottam, hogy a francia paleopatológusok találtak a Toulouse melletti ásatásoknál XI. századból származó szifilisz leleteket is. Ruillére fiatal orvosként részt vett az 1935-ben, Budapesten tartott IX. Nemzetközi Bőrgyógyászati Kongresszuson, személyek közül már csak a franciául (is) kitűnően beszélő Nékám Lajos professzorra emlékezett.

Az 1974-ben Budapesten tartott XXIV. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszuson tartotta az „Integrative Tendenz in der Medizinwissenschaft des und XIX. Jahrhunderts” című előadását.²⁹⁴ A szép prezentációt volt szerencsém személyesen hallani. Mivel a hallgatók közt szép számmal voltak franciák, akik nem híresek a német nyelvtudásukról, bátorkodtam franciául hozzászólni.

Az 1978-ban alapított Zsámboky-díjat első kitüntetettként az ő kezéből vehettem át. A Török utcába, míg az egészsége engedte, rendszeresen bejárt. Antall József főigazgató kicsit „rá is kapott”. Ha ugyanis nem érkezett meg a felkért üléselelnök, Szodoray professzor mindig „kéznél volt”. Hiszen nem akadt témakör, amelyhez ne tudott volna szakszerűen hozzászólni. Szívesebben vette volna, ha több a fiatal, mert az intézet akkor sokkal inkább öreg fiúk gyülekezetére emlékeztetett. Az utánpótlás most is hasonló. Jó emlékezni erre a nagyszerű professzorra, akinek a legtöbbet köszönhetek, noha híres klinikája helyett csupán a Társaságban voltam a tanítványa.

Lelkesedésben senki nem vehette fel vele a versenyt. Igazi idealista volt, hitt a hivatásban, a pedagógiában, az embereken. Kivesző emberfajta, már sajnos kevesen fogják példaképüknek választani.²⁹⁵

²⁹³ Szodoray Lajos: Poliziano betegsége. = Orvosi Hetilap 109 (1968) Noo. 14. p. 771.

²⁹⁴ Szodoray, Lajos: Integrative Tendenz in der Medizinwissenschaft des XVIII. und XIX. Jahrhunderts. In: Acta Congressus Internationalis 24 Historiae Artis Medicinae. 25-31 Augusti 1974 Budapestini. Red. J. Antall, G. Buzinkay, F. Némethy. [Ed.] Museum, Bibliotheca et Archivum Historiae Artis Medicinae de I. Ph. Semmelweis Nominata. Tom. 1. Budapest, 1976.

²⁹⁵ További felhasznált irodalom:

Herpay Gábor: A Debreceni Református Ispotály története 1529–1929. Debrecen, 1929.

Varga Mária: A Debreceni Közkórház története. Debrecen. 1942. Városi ny. 13 p.

Simon Miklós: Dr. Szodoray Lajos (1904–1980). Debrecen. 1998. Debreceni Orvostudományi Egyetem. 67 p., 12 t. (A debreceni orvostudomány alakjai 15.)

Kapusz Nándor – Petrovics Alice – Vásárhelyi Ferencné: Kilencvenéves a debreceni orvostudomány. 3. átdolg. kiad. Debrecen. 2008. DEOEC. 990 p.

Szodoray Lajos orvostörténeti tanulmányai közül az alábbiakat emeljük ki (– *a szerk. összeáll.*):

Szodoray Lajos: A penicillin és antibiotikumok felfedezésének története. A penicillin előállítása, kémiája, hatástana. = *Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle*, 1947. pp. 2–11.

Szodoray Lajos: Az új németnyelvű Fracastoro-fordítás. = *Orvosi Hetilap*, 1961. pp. 468–469.

Szodoray Lajos: Poliziano betegsége. = *Orvosi Hetilap*, 1968. p. 771.

Szodoray Lajos: Dr. Török Lajos bőr-histopathológiai szemlélete. = *Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle*, 1970. pp. 202–204.

Szodoray Lajos: Emlékezések a Magyar Dermatológiai Társulat múltjára (1928–1978). = *Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle*, 1978. pp. 193–202.

Szodoray Lajosnak az Orvostörténeti Közleményekben megjelent néhány publikációja (– *a szerk. összeáll.*):

Szodoray Lajos: Néhány adat az 1848–49-i szabadságharc venereás helyzetéről. = *Orvostörténeti Közlemények* 4 (1956) pp. 34–41.

Szodoray Lajos: Az orvostörténet oktatásának problémái hazai orvosegyetemeken. = *Orvostörténeti Közlemények* 14 (1959) pp. 34–42.

Szodoray Lajos: Debreceni orvosok, gyógyítók és kórházak a XVII–XVIII. században. = *Orvostörténeti Közlemények* 18 (1960) pp. 132–145.

Szodoray Lajos: Paracelsus mai szemmel. = *Orvostörténeti Közlemények* 44 (1968) pp. 105–108.

Szodoray Lajos: Orvosképzés a vidéki magyar egyetemeken. = *Orvostörténeti Közlemények* 51–53 (1969) pp. 241–248.

Szodoray Lajos: A magyar orvosi fakultások kapcsolatai. = *Orvostörténeti Közlemények* 57–59 (1971) pp. 295–302.

Szodoray Lajos: Szakvélemények és hozzászólások Semmelweis kórtörténetéhez. = *Orvostörténeti Közlemények* 83–84 (1978) p. 101, 128.

Diósadi Elekes György, aki orvostörténeti periodikát is indított

Németh László írta a következő sorokat:

„...az orvostörténetnek, mint általában a tudománytörténetnek az a baja, hogy kétféle kíváncsiság, kétféle tudás-természet közé került és ha vannak is kiváló szaktudósai, sem az orvosok, sem a történészek nem tekintik egészen a maguk ügyének.”²⁹⁶

Így látta a 'Tanú' egyszemélyes szerzője 1934-ben, amikor Magyary-Kossa Gyula, György Tibor, Daday András és Herczeg Árpád neve garantálta a többnyire szakfolyóiratokban szétszórt cikkek színvonalát. A minőségeszme megszállottjának mégis igaza volt, mert a négy fakultás egyetlen tanszéke nem rangsorolta obligát stúdiummá az orvostörténetet, a saját tudományuk múltját, még megőrző jelleggel sem, a virulens európai nacionalizmusok éveiben. Amikor pl. a két oldalról fenyegetett Lengyelországnak mind az öt egyetemén, a nemzeti öntudat egyik fontos műhelye volt,²⁹⁷ vagy Kolozsvárt, ahol a francia Guiart tanított román orvostörténetet. Nem is szólva a nagy nemzetek műhelyeiről. Hogy hazai helyzetünk még érthetlenebb legyen, a magyar állatorvosi főiskolán 1893 óta rendszeresen előadott tárgy az állatorvostan története,²⁹⁸ s oktatói azon orvostanárok voltak (Magyary-Kossa, György Tibor, Daday András), akiknek humán orvostörténeti tanszéken lett volna a helyük.

Katedra és periodika híján mégis megtörtént a csoda: a harmincas évek második felére kivirágzott medicinánk hagyományőrző irodalma. György kartörténete a nyitány, Magyary-Kossa negyedik kötete a zárótétel, közben Farkaslaki Hints Elek kétrészes nagy könyvével, Herczeg Árpádnak Szumowski műve fordításával és hazai vonatkozású kiegészítésével az egyetemes orvostörténet-írás ajtaján is kopogtattunk. A szakfolyóiratok (Orvosi Hetilap, Gyógyászat, Budapesti Orvosi Újság) mellett, szívesen közölt a történelmi segédtudomány tárgyköréből tanulmányokat a Szekfű Gyula szerkesztette Magyar Szemle, életrajzot az akadémiai emlékbeszéd-sorozat, hogy csak a legszínvonalasabbakat említsük.

Vidéken is megmozdult valami: Pécsen egy vastos kötetben megszületett az egyetem története,²⁹⁹ Berde Károly megírta a magyar nép dermatológiáját. Szegeden az ígéretesen induló Bálint Nagy István váratlan halála után, Daday András javaslatára orvostörténeti vitrinek szegélyezték a folyosókat, s az Acta-kiadvány, a jubileumi kötetekkel együtt sem idegenkedett a fél- vagy egészszült számbavételétől. Végül a legnagyobb orvostörténeti hagyománnyal rendelkező Debrecen startolt a legnehezebben. Németh László említett írásáig – aki egyébként annyira kötődött a cívisvároshoz – a rektori beszédek voltak az egyedül írott források, no meg

²⁹⁶ Németh László: Tanú, 1934. nov.

²⁹⁷ Lásd: Szumowski orvostörténetét

²⁹⁸ Kotlán Sándor: A magyar állatorvoslás története (1787–1937). Bp., 1941. p. 178.

²⁹⁹ v. Szabó Pál: A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs, 1940.

a Svájcba „kiszármazott” Verzár Frigyes professzor orvostörténeti cikkei a Hankiss szerkesztette Debreceni Szemlében.

Ekkor került a Tisza Istvánról elnevezett tiszántúli egyetemre egy pesti végzettségű fiatal belgyógyász, akinek orvostörténész érdemeiről nemcsak ez a város tartozik tisztelettel megemlékezni.

Elekes György – aki később Diósadi Elekes néven vált ismertté – a protestáns szellem északkeleti végvárában, Sárospatakon született, 1905. március 10-én. Édesapja megalapítója és tanára volt az angol internátusnak, melynek mintájául a Nagyenyedi Kollégium szolgált. Anyai nagyapja, Kaszap Zsigmond nobilis nagykőrösi családból származott, tanárának tudhatta Arany Jánost, osztálytársának Arany Lászlót, amelyről a családi archívum tanúskodik. A pataki diák Elekes György, nagyapja példáján felbuzdulva iratkozott a főváros orvosi fakultására, ahol 1931-ben avatták orvosdoktorrá. Patak és a protestáns polarizáltság vonzotta Debrecenbe, ahol otthon érezhette magát, 1939-ben mégis visszapályázott a fővárosba. Az újonnan épült campusrend-szerű klinikatelep bal oldali bejáratánál ékeskedett a fiatal Fonet nevével fémjelzett Belklinika, ahol doktorunk előbb gyakornoki, majd tanársegédi, végül magántanári státusban tevékenykedett. Szűkebb szakmai területe a belgyógyászati röntgendiagnosztika volt, ahol a kitűnő Udvardy László irányításával dolgozott. Legrangosabb szakdolgozata ³⁰⁰ a 'Röntgenpraxis' című német lapban jelent meg, letéve névjegyét a hivatás asztalára.

Nagy változást jelentett a város orvostársadalmi életében, amikor a kötelező évi közleménykötetek mellett 1930-tól megjelent a Debreceni Orvosegyesület hivatalos orgánuma, az Orvosok és Gyógyszerészek Lapja, melyet Rex Sándor debreceni gyógyszergyára finanszírozott.³⁰¹ E kitűnő fórumnak 1937-től külön orvostörténeti rovata volt, Elekes György szerkesztésével. Itt jelent meg először Szent-Györgyi Albert Nobel-díjának kétoldalas másolata, e szaklap külön ismertetést érdemelne. Sajnos, ezt az országos jelentőségű vidéki periodikát a Kolosváry-Borcsa-féle fasiszta sajtótörvény betiltotta, a zsidó érdekeltségre hivatkozva. E mellékletekben Diósadi Elekes György elsősorban a debreceni orvosokkal foglalkozott. Különösen Szentgyörgyi József (1765–1832) orvostanár életét dolgozta fel monográfiászerű alaposítással,³⁰² felkutatván a kollégiumi könyvtárban porosodó levelezését, melynek illusztris címzettjei között megtaláljuk Kazinczyt, Földi Jánost, Sándorfői Józsefet és a pataki tanár Fodor Gerzsont egyaránt. No meg Kölcseyt és Csokonai Vitéz Mihályt, akit utolsó napjaiban kezelt, ő állott a ziháló mellű fiatal poéta halálos ágyánál, s később rendezte annak iratait. Csokonai kezelése, hatalmas levelezése és a himlőoltás debreceni bevezetése a Tiszántúl egyik

³⁰⁰ Elekes György: Über die pneumoduodenale Untersuchung. = Röntgenpraxis, 1938.

³⁰¹ Szállási Árpád: In memoriam Rex Sándor. = Orvosi Hetilap, 1986. p. 12.

³⁰² Diósadi Elekes György: Dr. Szentgyörgyi József debreceni orvos (1765–1832) élete és orvosi levelei. = Orvostörténelem, 1937. pp. 95–96, 119–120, 141–144, 166–168, 190–192, 215–216., p. 239., pp. 262–263., p. 287., 1938. pp. 23–24., p. 46., pp. 71–72.

legjelentősebb orvosává tette Szentgyörgyi Józsefet, s így megérdemelné – Elekes Györggyel együtt –, hogy ezt a kis monográfiát újra kiadják.

Másik kedvenc orvosfigurájának, Weszprémi Istvánnak a külföldi útjáról, a könyvtáráról és a pestis elleni oltás kísérletéről írt, távolról sem oly részletesen és annyi újdonsággal,³⁰³ mint Szentgyörgyi esetében. Orvostörténeti múzeumot akart mindenáron Debrecennek, a lapos városnak, ahol Weszprémi megírta a 'Succincta' négy kötetét, ahol Magyary-Kossa született, ahol az orvosetnográfus Liszt Nándor ténykedett, s titokban persze saját magára is gondolt, aki vidéken először szerkesztett orvostörténeti mellékletet.

1939-ben megpályázta az OTI orvosfogalmazói állását, így búcsút mondott Debrecennek és a klinikumnak. A Debreceni Szemlében még megjelent egy dolgozata,³⁰⁴ a következő orvostörténeti írásai viszont már a Budapesti Orvosi Újság, olykor az Orvosi Hetilap hasábjait gazdagították, ám a harmadik debreceni orvoskedvencről, Hatvani Istvánról volt szó, cikke jelent meg az Egyházi Értekezések lapjain,³⁰⁵ Weszprémiről pedig a Debreceni Szemlében.

Szívesen tartott rádióelőadásokat a táblabíróvilág orvosairól, majd 1941-ben Debrecenben a Paracelsus halálának 400. évfordulója alkalmával rendezett tudományos ülésen 'Paracelsus és a paracelsusi tanok sorsa Magyarországon' címmel tartott előadást.³⁰⁶ A Debreceni Orvosegyesület 1941. évi decemberi ülésén a kolozsvári orvostörténeti intézetről tartott előadást, melynek üléselnöke Sántha Kálmán professzor, társelőadója a vércsoportokról Rex-Kiss Béla volt.

A világháború az ő életébe is beleszólt. Megjárta a Don-kanyart, sebesülés nélkül, de lelkileg belerokkanva.³⁰⁷

Nem nősült meg, s ez 1945 után még visszahúzódóbbá tette. Hazakerülése után egy ideig magánrendelőt nyitott, majd a Vöröskereszt Kórházában (ma Sportkórház) dolgozott, ismét klinikusi minőségben. 1951-től üzemorvos a Ganz Villamossági Gyárban, később Újpesten SZTK-főorvos. 1974. január 1-jén ment nyugdíjba, jóval túl a nyugdíjkorhatáron.

Amikor 1951-ben megalakult az Országos Orvostörténeti Könyvtár, majd 1955-től beindult Jáki Gyula professzor és Palla Ákos szerkesztésében Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei, Elekes György szorgalmasan eljárta a rendezvényekre, ám nem kívánt aktivizálódni. Szerzők között a nevét tehát hiába keressük. Két előadásáról tudunk, egyiket 1954 márciusában tartotta az Országos Orvostörténeti Könyvtárban, 'Az orvoslás és az orvosi

³⁰³ E tanulmányai nemrégiben újra megjelentek a 'Weszprémi István emlékezete' c. kötetben (Piliscsaba – Bp. – Debrecen, 2000. 293 p.). (– a szerk. megj.)

³⁰⁴ Diósadi Elekes György: Orvostörténeti vonatkozások Szent István idejében. = Debreceni Szemle, 1939. 1. sz.

³⁰⁵ Diósadi Elekes György: Professzor Hatvani receptjei a debreceni diákok részére 1780 körül. = Egyházi Értekezések, 1940.

³⁰⁶ Az Orvostudományi Közlemények 1942. évi 2. számában jelent meg.

³⁰⁷ Nővérének, néhai Genszky Gábornénak személyes közlése.

tudomány kezdete Debrecenben – Melius orvosi műveltsége’ címmel.³⁰⁸ A másikat 1975. február 3-án tartotta, stílszerűen Weszprémi István életútjáról, amikor a Magyar Orvostörténeti Társaság – életművéért – Weszprémi István Emlékéremmel tüntette ki.

Számára azonban legalább akkora megtiszteltetés volt Győry Tibor 1937-es levele, melyben Győry a következőket írta:

„Fogadja őszinte köszönetem kifejezését Szentgyörgyi leveleiről írt értékes és érdekes közleményének szíves megküldéséért s egyben a folytatásokért, melyekkel bizonyára meg fog örvendeztetni...”³⁰⁹

Hogy miért nem publikált 1945 után, arra a könyveibe írott bejegyzései adják meg a választ. Idegenkedett minden marxista osztályszemléletes belemagyarozástól és a gombamód szaporodó szovjet-orosz prioritásoktól.

Békés polgári szellemtörténeti szempontból szemlélte a múltat és a jelent, nem volt oka egyetlen sorát sem revideálni, vagy újjal „felváltani”.

Bejárt az intézetbe jegyzetelgetni, bár sejtette, hogy azokat már aligha fogja publikálni. Külföldi orvostörténészekhez küldött levelei többnyire a határról visszajöttek, fegyelmezetten vette tudomásul, hogy ez már „nem az ő világa”.

Legutolsó terve sem sikerült, amikor csodálatos könyvtárát a Debreceni Orvostudományi Egyetemre akarta hagyatékozni. E sorok írójához küldött leveléből nem derül ki, min feneklett meg ez a nemes szándék. Bibliotékája így nagyrészt szétszóródott, szerencsésnek mondható (köztük jómagam), aki antikváriumban egy-egy becsesebb darabra rábukkant.

Ahogy élt, olyan észrevétlenül hunyt el, 1977. június 28-án. Orvostörténeti fénykora a tiszántúli metropolishoz kötődik, ahol egy potenciális utódnak az ő munkáját kell folytatni.

Hogy Debrecen e téren is méltó legyen Weszprémi, Magyar-Kossa és Diósadi Elekes György országos jelentőségű hagyományához.

Diósadi Elekes György nagyobb orvostörténeti írásai, néhányat jegyzetekben közlünk (– a szerk. összeáll.):

Diósadi Elekes György: A Medikus Zenekar története 1920–1930. Az előszót írta: Vámosy Zoltán. Bp., [1930]. 27 p.

Diósadi Elekes György: A sárospataki főiskola orvostanárai és egészségügye. = Orvosi Hetilap, 1932. pp. 1137–1138, 1157–1158.

Diósadi Elekes György: Nobel Alfréd és a Nobel-díjas orvosok. = Orvosi Hetilap, 1933. pp. 955–956, 988–990, 1010–1012, 1033–1035.

³⁰⁸ Unitárius Élet, 1954. márc.

³⁰⁹ Győry Tibor lev. lapja Elekes Györgyhez 1937-ben

Diósadi Elekes György: Orvosok a politika és diplomácia szolgálatában. = Orvosi Hetilap, 1935. pp. 164–165.

Diósadi Elekes György: Az orvostörténelem tanítása Magyarországon. = Orvosok és Gyógyszerészek Lapja, 1937. pp. 59–60.

Diósadi Elekes György: Orvostörténeti múzeumot Debrecennek. = Orvosok és Gyógyszerészek Lapja, 1937. pp. 94–95.

Diósadi Elekes György: Adatok a budai sebészek vizsgájához 1731-ben. = Orvosok és Gyógyszerészek Lapja, 1938. p. 262.

Diósadi Elekes György: Katonaorvosi láttelel 1687-ből. = Orvosok és Gyógyszerészek Lapja, 1938. p. 191.

Diósadi Elekes György: Iskolaorvostörténeti adatok a XVIII. századból. = Iskola és Egészség, 1937. pp. 211–215.

Diósadi Elekes György: Teendők a magyar orvostörténelmi tudomány érdekében. = Orvosi Hetilap, 1938. pp. 1077–1079.

Diósadi Elekes György: Orvostörténeti vonatkozások Szent István idejében. = Debreceni Szemle, 1939. pp. 41–43.

Diósadi Elekes György: A táblabíróvilág orvosai. = Búvár, 1939. pp. 128–132.

Diósadi Elekes György: Az orvostörténetírás története Erdélyben. = Orvosi Hetilap, 1942. pp. 376–377.

Diósadi Elekes György: A debreceni kollégium orvostanárai és egészségügye. = Budapesti Orvosi Újság, 1942. pp. 154–156.

Diósadi Elekes György: Néhány adat Weszprémi István emlékérmének sorsához. = Numizmatikai Közlemények, 1942. pp. 61–63.

Diósadi Elekes György: Adatok a nagyerdei fürdő történetéhez. = Debreceni Szemle, 1944. pp. 116–117.

Hidvégi Jenő emlékezete

A búcsúzó megemlékezésben gyakran használják a „pótolhatatlan” jelzőt, bár ez sokkal érvényesebb az elvesztett barátokra. Így Hidvégi Jenőre, aki 2004 Karácsonyán távozott az élők sorából. Hallatlanul szerény és rokonszenves alakjával az Országos Orvostörténeti Könyvtár rendezvényein találkoztam, ahová szorgalmasan eljárt.

A többnyire magán jellegű baráti beszélgetésekből derült ki, hogy eredetileg orvosnak készült, de a diplomaszerezésben a második világháború megakadályozta. Majd a családalapítás után már nem is törekedhetett rá, ekkor kezdett igazán az orvostörténelemmel foglalkozni. E sorok írója egyszer csak két könyv szerzőjében vélte a személyét felismerni, véletlenül persze, mert önként azt soha el nem árulta volna. Mindkét mű kritikus időben jelent meg: egyik a világegés alatt, a másik a fordulat éve után. Az előbbi Bem apóról szól,³¹⁰ a szabadságharc másfajta értelmezésében. Az orosz elnyomás ellen mindenütt és mindenkor küzdeni kész katonáról, félreérthetetlenül utalva annak időszerűségére. Az éber cenzúra figyelmét szerencsére elkerülte. A másik könyv Semmelweis Ignác regényes életrajza, 1950-ből.³¹¹ Az első magyar nyelvű munka az „anyák megmentőjéről” a második világháború befejezése után. Újraolvasva feltűnik az akkor kötelező kurucos hangvétel, ám az is, mennyire otthonosan mozgott abban a tragikusan felemelő korban.

A szerző Hidvégi Jenő 1919. május 25-én született Budapesten. Iskoláit ugyanott végezte, 1938-ban érettségizett a kőbányai Szent László Gimnáziumban. Utána beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi fakultására, a kor nagy professzorait hallgatta. A szorgalmas medikust a tanterem mellett kezdettől vonzották a szerkesztőségek. A tényfeltáró írók példája nyomán nagyon érdekelte a hazai népegészségügy, sorra jelentek meg cikkei a „MABI-Tudósító”-nál, egy katolikus hetilapnál, az „Új Nemzedék” és az „Orvosi Szemle” hasábjain. Elsajátította a szakszerű szerkesztést és a mindig pontos fogalmazást. A Magyar Nemzeti Könyvtár népszerűsítő sorozata részére megírta a lengyel tábornokról szóló munkáját. A világegés végén az orvosokkal együtt Németországba került, de a letett vizsgáit itthon nem fogadták el, ezért a medicina gyakorlásának búcsút kényszerült mondani.

Közben családot alapított és 1950-ben a Magyar Rádióhoz nyert felvételt. Kitűnő német nyelvtudását és megszerzett orvosi szakismeretét a mikrofonnál kamatoztatta.³¹² Sokáig együtt dolgozott a boldog emlékü Eke Károllyal, még az enyhén rekedtes és meleg hangjuk is hasonló volt. A Magyar Rádió Külföldi Adások Osztályáról 1980-ban vonult nyugdíjba.

³¹⁰ Hidvégi Jenő: Bem apó. (Életrajzi regény). Bp., 1944. Stádium ny. 61 p. (Nemzeti könyvtár 120.)

³¹¹ Hidvégi Jenő: Semmelweis. Bp., 1950. Művelt Nép. 150 p., 1 t.

³¹² **Utak, terek, emberek. Egy rádióműsor-sorozat természetrajza / Hidvégi Jenő.** Megjelenés: Budapest : [s.n.], 1973 Gyula : Békés M. Ny. Terj./Fiz. jell.: 139 p., 4 t. ; 20 cm Sorozat: Műsormonográfiák

Közben tagja lett a Magyar Orvostörténelmi Társaságnak, az „Orvosi Hetilap”-ban első írása 1964-ben jelent meg, egy könyvismertetés Bíró Imrének írói vénával készített klinikatörténetéről. Nem számított a termékeny publicisták közé, de mindig vonzották a nyomdák. Egyik alapítója volt az „Élet és Tudomány” című, tudományokat népszerűsítő lapnak.

A Bem- és Semmelweis-könyve³¹³ alapján érthető, hogy megkülönböztetett figyelmet szentelt az 1848/49-es magyar szabadságharcnak. Így jelent meg látókörében Görgey tábornok derék orvosa, Markusovszky Lajos, Semmelweis egyik legfőbb pártfogója, aki később megalapította az 1857 óta létező szaklapot. Nagyon jól tudta ezt Trencsényi Tibor, az „Orvosi Hetilap” akkori szerkesztője, így örömmel hozta le az 1971. évi 17. számában az „Ahol Markusovszky meghalt” című, sok újdonságot hozó, igen alapos cikkét. Majd amikor 1982-ben a szakorgánum a 125. évfordulóját ünnepelte, szerkesztőségi felkérésre Hidvégi Jenő megírta „Az ifjú Markusovszky Lajos” című tanulmányát. Nem meglepő, hogy 1983-tól nevét már a szerkesztői munkatársak között olvashatjuk. Az ott eltöltött másfél évtizedben még nem volt szokás az orvostörténelmi cikkeket szaklektorokhoz szétküldeni. Ez a fárasztó munka a Horus-rovat vezetőjére hárult, ezt látta el a reá annyira jellemző alapossággal és önzetlenséggel. Ha adatbeli eltérést talált, tapintatosan helyesbített, senkit nem akart megsérteni és zavarta volna a köszönet. Számon tartotta az évfordulókat, az egyes szakmák fejlődéstörténetét a legjobb tollú illetékesekkel igyekezett megírni. Ezt a nem túl látványos, de igen hatásos aprómunkát végezte 1997. március végéig. Ekkor már 78 éves, és kissé fáradtan jelentette be Fehér János főszerkesztő úrnak nyugdíjba vonulási szándékát.

A Magyar Orvostörténelmi Társaság 1982-ben dísztagsággal, 1995-ben Weszprémi emlékéremmel tüntette ki. Az „Orvosi Hetilap” szerkesztősége 1997-ben Markusovszky-díjjal honorálta munkásságát. A Magyar Orvostörténelmi Társaság nevében a sírnál Karasszon Dénes professzor búcsúztatta.

Reá igazán érvényes Ovidius sokat idézett megállapítása: „jól élt, aki jól rejtőzött”. És tegyük hozzá: jól is szerkesztett. Népes és kedves családját, valamint baráti körét 2004. december 25-én hagyta el örökre. Megérdemli, hogy a Markusovszky által alapított Hetilap szerkesztői és olvasói megőrizték az emlékét.

A példásan pontos rovatvezető pedig folytatásra kötelezi az utódokat.

³¹³ Bem apó. Életrajzregény. Bp., 1944. Stádium. 61 p; Semmelweis. Bp., 1950. Művelt Nép 150 p., 1 t.

Köszöntő Schultheisz Emil 85. születésnapjára

Társszerző: Fehér János

Élő személyek évfordulóival nem lehet vitatkozni, az adatot az anyakönyvi kivonat adja. A professor emeritus esetében azt a megszorítást tehetjük hozzá, hogy „csak a teste”! Mert a szelleme kíváncsi és fogékony, mint egy medikusé, ugyanakkor böles, mint egy aggastyán görög tudoré. Ünnepeztünk szellemi fogékonyságának titka – elmondása szerint – az, hogy mindig azt csinálta, amit szeretett. Nincs okunk kételkedni benne.

Pedig ennek a nyugodt embernek egyáltalán nem volt nyugodt a pályafutása. Középiskoláit, egyetemeit különböző városokban, intézményekben végezte, volt filológus, teológus, medikus, végül a medicina mellett döntött. Hihetetlen humán műveltsége mélyeséges humánummal párosulva tette kitűnő belorvossá, s e hivatását még minisztersége alatt sem „szüneteltette”.

A legtöbben természetesen az évtizedeken át tartó miniszterségére emlékeznek. Gyógyító központú felső vezetés volt ez, nem születtek alatta botrányos rendeletek, amúgy is halk szavait ritkán hallatta, a kinevezéseknél mindig fenntartotta magának „az utolsó szó jogát”. A protekciós „búcsújárás” akkor nem divatozott, hagyta az embereit dolgozni.

Azt nyilván kevesen tudták idehaza, hogy hivatalnoksága mellett milyen kiváló orvos és orvostörténész. Külföldi tárgy alásokhoz csak egzotikus nyelvek esetén szorult tolmácsra, a szocialista protokollum eszem-izsom részét – ha lehetett – kerülte.

Bár katonacsaládból származik, nem vonzották a vadásztársaságok. Annál inkább a német és angol nyelvű orvostörténeti folyóiratok, ahol rendszeresen jelentek meg közleményei. Hatvanéves elmúlt, amikor a Semmelweis Egyetemre orvostörténész professzornak nevezték ki, nem kétes jutalomként. Győry Tibor óta az elsőt, aki szakmailag valóban felkészült volt erre a feladatra. Birtalan Győzővel közösen írt jegyzetük máig kifogástalannak mondható. Hosszú éveken át oktató professzorként magyar és német hallgatókat – anyanyelvükön –, közben sorra jelentek meg alapvetőnek tisztelt monográfiái.

Kiváló latinistaként eloszlatta a régi pécsi egyetem orvosképzésének legendáját, méltó, nemzetközi mértékekkel mérve is jelentős monográfiát kaptunk tőle a középkori és kora újkori orvosi oktatásról, az egykori nagyszombati egyetemről, s fiatalokat megszegyenítő érdeklődéssel

figyeli az orvostörténeti kutatás legújabb eredményeit, amit nemrégiben megjelent nagy kötetei is igazolnak.

Antall József és az orvosok

Íródott 1994 júliusában

Rendhagyó sorsa úgy alakult, hogy egész életére szoros kapcsolatba került a medicinával. Előbb az orvostörténet-írás cselekvő, majd egy makacs és halálos kimenetelű betegség részeseként. Ifjúkorában profi politikusnak készült, hiszen olyan példaképek állottak előtte, mint az elmúlt századból Eötvös József (akiről doktori disszertációját írta) és Deák Ferenc, majd mozgalmas gyermekkorában édesapja, id. Antall József, a második világháborús menekültügy legfőbb hazai felelőse, a volt belügyminiszter Keresztes-Fischer Ferenc (aki a nácik börtönébe került) és az atyai jóbarát Bibó István, aki viszont 1956 egyik szellemi hőse lett. Érthető, hogy ebből a közegeből, ilyen elkötelezettségekkel az elmúlt negyven esztendőben diplomáciai karrierre nem számíthatott.

Elvégezte tehát a bölcsészeten a magyar-történelem szakot, tanult jogászatot, levéltári képesítést szerzett, hogy valami neki megfelelő területen megélhetése biztosítva legyen. Rövid ideig tanárkodott, egykori tanítványai: Bolbericz Pál címzetes apát, Haumann Péter színművész és Kapronczay Károly történész rajongva emlékeznek vissza ezekre a rendhagyó történelemórákra. A forradalom romjaira épült rend azonban nem tűrte a rendhagyó jelenségeket, így a tanítás örömétől rövidesen megfosztották. Az '56-os priusszal rendelkező bölcsésznel erre könnyen találtak ürügyet.

A nagy amnesztia után került 1964-ben a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumba, ahol rövidesen otthon érezhette magát. Az intézet ugyanis inkább nyugdíjasok klubjához hasonlított, s Palla Ákos igazgatónak 1967-ben bekövetkezett halála után megbízási státuszban reménykedhetett. Ő készítette el soronként 6 forintért a „Magyar Életrajzi Lexikon” számára az orvos-életrajzi címszavakat, és közben egész komoly orvostörténeti ismeretekre tett szert.

1968-ban, Semmelweis születésének 150. évfordulóján sikeres szimpóziumot szervezett a legnagyobb magyar orvos emlékére, így a megbízott vezetői tisztséget orvosi diploma hiányában is már akkor bőségesen kiérdemelte. Mint később kiderült, neki nincs is arra szüksége, hiszen pl. Birtalan Győző orvostörténész és Karasszon Dénes állatorvostörténész személyében olyan remek munkatársakat nyert meg maga mellé, hogy a szervezés szakmai részének színvonalát egyértelműen garantálták.

Következő „nagy dobása” a XXIV. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszus budapesti megszervezése volt, melyet a résztvevők évek múltán is elragadtatással emlegettek. Ekkor már az

egészségügyi miniszterré lett orvostörténész Schulteis Emil fedezte politikailag. Ugyanis addig Nyugatra útlevelet kongresszusra sem kapott, holott 1972-ben Poynter professzor hívta meg Londonba. A hazai gyógyítástörténet művelését azonban felvirágoztatta. Tartalmában és formájában korszerűsítette az Orvostörténeti Közleményeket, hatásos csereakciókat kezdeményezett jeles külföldi orvostörténeti intézetekkel. Nevét a medicina historikusai világszerte megismerték.

A hetvenes évek végétől rendszeresen jártunk szimpóziumokra az akkori NDK-ba; főleg a Halle/Saale-i W. Kaiser orvostörténész professzor meghívására, aki viszont mindig szívesen adta vissza a látogatásokat. Így aztán furamód a 18. század magyar vonatkozású orvostörténeti adatainak legjobb ismerője egy keletnémet professzor lett. Hasonló szintű, ha nem is hasonló gyakoriságú kapcsolatokat épített ki a düsseldorfi Schadewaldt professzorral, nem valami egyoldalú germanofiliából, ahogy azt vádként a politikában később hangoztatták, hanem mert részükről mutatkozott irántunk a legélénkebb érdeklődés. E kapcsolatoknak van a legnagyobb hagyománya, valamint Antall József megbízott igazgató anyanyelvén kívül németül tudott a legjobban. Nem elhanyagolható szempont a személyes relációkban.

A nem túl nagy létszámú orvostörténeti tagságnak széles színskálájú szekciókat szervezett. Az általános tudománytörténettől a népi gyógyászatig, a gyógyszerészekről a numizmatikusokon át az orvosírókig minden csoportosulás otthonára lelt az Antall József irányította Török utca 12. szám alatti szép szecessziós jellegű, jól katalogizált, kitűnő személyzettel rendelkező Országos Orvostörténeti Könyvtárban. Összefoglaló munka jelent meg az orvosi numizmatikáról, az intézet saját kiadványait gazdagították (lehetőleg világnyelveken is) medicinánk történetét.

Megszűnt a szektás munkásmozgalmi szemlélet, ennek kivitelezése csakis az ő diplomáciai érzékével, találékonyságával és a vitákat mindig tisztos mederben tartani tudó képességével sikerült. Már akkor az volt sokunk véleménye: ezekkel az igazán kivételes adottságokkal más politikai körülmények közepette többre lenne hivatott. Düsseldorfban (1986) már szinte államfőnek kijáró tisztelettel fogadták. Ekkor ismerkedett meg személyesen nagy levelező partnerével, Csernohorszky Vilmossal, kezdeti vitájuk baráti szintre emelkedett.

1974 után bekerült a Benedek István-féle „hiúzok társaságába”, amely egy orvos-életrajzi lexikon megírására lett volna hivatott. A lexikonból nem lett semmi, de a havi összejövetelek makacsul megmaradtak. Nem utolsósorban Antall szuggesszív személyisége miatt. A társaság tagjai a kiváló házigazdától Vekerdi Lászlóig alig várták a hónap első keddjét, amikor Antall József megmagyarázza nekünk a nagy összefüggéseket. Akár a napi politika szintjén is. Így lett rituális összejöveteleinknek elmaradhatatlan tag-a 1988-ig, valamint a Magyar Orvostörténelmi Társaság nemzetközileg tisztelt vezetője, akit 1990 tavaszán az országos választás a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum éléről a miniszterelnöki székbe emelt. Orvostörténészként kitűnő tanulmányokat írt, különösen a 19. század hírességeiről (Semmelweis, Lumniczer stb.).³¹⁴ Saját

³¹⁴

Lásd orvostörténeti írásait: <http://real.mtak.hu/21009/> és életmű-bibliográfiáját: <http://real.mtak.hu/13892/>

illetékessége határait tiszteletben tartva, nem értekezett alapvető orvosi stúdiumokat igénylő kérdésekről.

Amikor 1990 tavaszán az emlékezetes „V” betű formájú ujjait a magasba emelte, már egy megtört embert láthattunk a képernyőn. Egy hosszú idegfeszültség fáradalmait sejtettük mögötte, holott már rombolta szervezetét a rejtélyes kór.

A „mi lett volna, ha...” kérdés ezúttal is történelmietlen, mégis megkockáztatjuk: nem volt-e túlságosan invazív a terápia? Nem tudhatjuk. Az viszont biztos: ha egy kicsit jobban kíméli magát, még most is köztünk lehetne.

Sajnos szomorú tény, a nem-orvos végzettségű orvostörténészből miniszterelnökké választott államférfival az orvosoknak már csak múltidőben van dolga.

Az országos gyász lenyűgöző önszerveződése viszont megmutatta: az egyszerű emberek is sejtették a veszteség súlyát. Kezdenek rá olyan tisztelettel tekinteni, ahogy azt a külföldi szakértők már életében tették.

Íródott 2009-ben

Jelentős történelmi személyiségeknél minden évforduló önként kínálkozik a megemlékezésre. Jelen esetben a bölcsész végzettségű orvostörténészre, aki 45 évvel ezelőtt lett az akkor alakult Semmelweis Orvostörténeti Múzeum munkatársa és két évtizede cserélte fel az egyesített múzeumi-könyvtári-levéltári, viszonylag nyugalmas főigazgatóit a bársonynak egyáltalán nem mondható pártelnöki székre. A korán bekövetkezett halála utáni esztendőben jelent meg róla az „Ismeretlen Antall József” című kötet, amelyben egykori munkatársai és barátai, köztük Benedek István, Schultheisz Emil, Karasszon Dénes, Kapronczay Károly és e sorok írója, valamint német nyelvterületről Wolfram Kaiser és Heinz Goerke ismertették orvostörténeti munkásságát, jelölték ki helyét a medicina historikusai között. Ennyi idő elteltével érdemes újra elolvasni, hogy nem a kötelező kegyelet diktálta-e azokat a sorokat. Nyugodtan megállapíthatjuk, hogy változatlanul érvényesek, a ma még élők ma sem írnának róla lényegében mást, legfeljebb másként. Mindenekelőtt az emberről, aki eredetileg is politikusnak készült, arra predesztinálta őt a családi légkör, az apai példakép és talán a genetika. Politikus, de a XIX. századi klasszikus nemzeti liberalizmus értelmében. Olyan volt, akár egy Jókai-regényhős „a régi jó táblabírók” világából, aki

kedvencei, Eötvös József, Deák Ferenc vagy Trefort Ágoston szellemi társaságában érzi igazán otthon magát, velük tárgyalja meg (legalábbis gondolatban) a haza ügyes-bajos dolgait. Ugyanakkor egyáltalán nem volt romantikus alkat, pragmatikusan gondolkodott, mindenkor szinte szenvtelen tárgyilagosságra törekedett.

Ötvenhatos szereplése miatt az óvatos nagypolitika számúzta a tanári posztról a múzeumi „parkolópályára”, véletlenül és szerencsére az orvostörténetire. Az új helyen hamar kiismerte magát és megtalálta feladatát. Az 1967–69-ben megjelent kétkötetes „Magyar életrajzi lexikon”-nak ő írta az orvosi címszavait, méghozzá használható pontossággal, ami az újabb lexikonjainkról nem mindig mondható el. Negyedszázadot töltött az orvostörténelem „felségterületén”, egyszerű munkatárstól a főigazgatói tisztségig haladva a ranglétrán. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a bölcsész végzettségű orvostörténészek közül senki nem tett nálunk többet a medicina történetjének a meg- és elismertetéséért. Született szervezőként építette ki azt a szellemi szigetet, ahol oly sokan oly sokáig érezték otthonosan magukat. Az úgynevezett deklasszált elemektől a börtönviselt kollégáig vagy politikai okból kivégzett hadügyminiszter nejéig. Ahol keményen dolgozott és engedett másokat a maga példájától ösztönözve dolgozni. Ő hozta össze saját lakásán a kelet- és nyugat-német orvostörténelem élő kiválóságait. Halle-Wittenberg Luther Márton Egyetemére szinte hazajártunk, közös német nyelvű kiadványaink kis polcot töltenek meg. A tárgykört az Antall–Kaiser kettős jelölte ki. És ezt nem a magyar államkassza finanszírozta. Az NDK-s kollégáknak viszont mi voltunk az áhított Nyugat. Nem véletlen, hogy a Német Orvos-, Természet- és Műszaki Tudománytörténeti Társaság második magyarként Antall Józsefet választotta tiszteletbeli tagjává. Az első kitüntetett a híres Győry Tibor volt 1936-ban. Goerke professzor tanúsítja, hogy Antall tiszteletbeli taggá választása nem a politikusnak szólt. A Lajtán túliak tőle tanulták, hogy a magyar történelemben milyen meghatározó szerepet játszott a katolicizmus, a protestantizmus mindkét ága, a bizánci ortodoxia és az iszlám találkozása.

A nagyszerűen működő magyar–német orvostörténeti kapcsolatok később sajnos eltűntek. Emlékezetesen komponálta meg a fővárosunkban tartott 1974. évi XXIV. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszust, amelyet a külföldi résztvevők mindvégig a legjobbak közé soroltak. Annyit azonban szükséges korigálnunk, hogy nem az volt az első, vasfüggönyön inneni ilyen jellegű rendezvény. A románok megelőztek bennünket (Bukarest–Konstanca, 1970), színvonalban viszont a kettőt nem lehetett összevetni. Ez elsősorban Antall József helyettes főigazgató érdeme volt. Persze akkor már vezetői hitelét fedezte a „szintén” orvostörténész egészségügyi miniszter,

Schultheisz Emil és az akkori ORFI-főigazgató, Farkas Károly professzor „garancialevele”. A megfigyelések alól azonban ez sem mentesítette.

A soproni patikamúzeumtól a nagykállói Korányi-házig keresztül-kasul az országban kitűnő intézmények emlékeztetnek a helytörténeti érdeklődésére. A Benedek István lakásán havonta összeverődött „Hiúzok Társaságának” (Antall József, Benedek István, Birtalan Győző, Gazda István, Lambrecht Mikós, Szállási Árpád, Vekerdi László) rendszerint ő volt a középpontja. Az igényes orvostörténeti kiadványokhoz mindig megtalálta a szükséges anyagi forrásokat, amelyek általában reprezentatív, illetve ismertető célt szolgáltak. Igen önkritikus érzékkel ismerte saját illetékességének határait, ezért foglalkozott főleg a XIX. század nagy alakjaival (Simmelweis Ignác, Markusovszky Lajos, Balassa János, Korányi Frigyes, Fodor József). Kétségtelenül igyekezett mindig az orvostörténeti kérdéseket szélesebb körű társadalmi, az ő szavaival „nemzetpolitikai összefüggésekbe” helyezni. Éppen az „Orvosi Hetilap”-ban, amikor még szokatlan volt ez a hangvétel a szakfolyóirataink hasábjain. A határon túli pártfogoltjai: Duka-Zólyomi Norbert, Izsák Sámuel, Spielmann József – sajnos már nem élnek. Aláírásukkal bizonyára hitelesítenék ezt a rövid megemlékezést.

Ma, a blődli és áltudományos tucatkönyvek korában de jó lenne az a más vonalon olyan sokat emlegetett, ugyanakkor be nem tartott „antalli örökség” vállalása! Mindig a plurális demokrácia híve volt, még a közös vacsorát is kézfeltartással illet megszavazni.

A legképtelenebb téveszméket is igyekezett megérteni, amelyek nemegyszer hozták kellemetlen helyzetbe (például Semmelweis betegségének Silló-Seidl-változata), de a türelmét soha nem vesztette el. Édesapját idézte, hogy a „legnagyobb teljesítmény önmagunkon uralkodni”. Emlékszünk még rá, hogy egyaránt mekkora önfegyelemmel és méltósággal tűrte a politika és a betegség támadásait is. Túl sok volt ez egyetlen személynek.

A politikusról csak annyiban feladatunk szólni, ahogy közöttünk és velünk viselkedett: tisztességesen, becsületesen, régi vágású úriember módján. Nem volt naiv, hanem megértő, amellyel sokszor és sokan visszaéltek. Aki a felvett pókerarc mögött nem látta a mélyen érző embert, az rosszul ismerte, és a finom iróniáját gúnynak vélhette. Esendő embernél a helyzetmegítélésbeli hibaszázalékot kár lenne akár tagadni, akár eltúlozni. Nagy tévedés utólag Danton vagy stílszerűbben, az orvos Marat néprövid szerepét számon kérni rajta. Erre 1989-ben már nem volt „össznépi igény”, eljátszani tehát anakronizmus lett volna.

Mi az orvostörténetesre emlékezünk. Aki nem vagyont, hanem szellemi kincseket gyűjtött

mind magának, mind az országának. Emberként, magyarként, kutatóként becsületes volt, meggyőződésünk szerint miniszterelnökként sem lehetett más.

XV. fejezet

ESZTERGOM ÉS ESZTERGOM VÁRMEGYE ORVOSTÖRTÉNETÉBŐL

Esztergomi gyógyító rendek az Árpádok alatt

Esztergom reneszánszkori medicinája

Az esztergomi régió egészségügye a 18. században

Az esztergomi keserű gyógyvizek

Lehetett volna Esztergom orvosegyetemi város a 19. század elején?

Lenhossék Mihály Ignác, mint Esztergom megyei főorvos, gyógyszerzeti beadványa

(1808)

Az 1831-es kolera-év Esztergom vármegyében

Az esztergomi honvédkórház 1848/49-ben

Orvosi Rendtartás születése Esztergomban (1900)

Esztergom az I. világháborúban

Medikusokat képző kémia professzor Esztergomból

Magyary-Kossa Gyula orvostörténeti művének (Magyar Orvosi Emlékek I–V.) esztergomi vonatkozásai

Esztergomi gyógyító rendek az Árpádok alatt

Mind Linzbauer kódexe, mind Magyary-Kossa „magyar orvostörténeti adattára” azzal kezdődik, hogy Szent István királyunk 1000-ben alapította az esztergomi ispotályt Szt. Lázár szegényei számára. Az ispotály szinonimái: xenodochium, leprosorium, avesorum, cruciferum, amelyek ugyan eltérő jelentésűek, de a forrásértelmezésben megtalálhatók. A forrás persze közös; Toldy Ferencnek az 1852-ben közzétett *Chronicon Hungarorum Poseniense* című kritikai kiadása, amelyben „Zent Lazar Ziginy” (Magyary-Kossa pontatlanul „Zent lasar zyginit” említ), azaz Szent Lázár Szegényei szerepelnek. A forrásértelmező Knauz Nándor és Zubriczky szerint István királyunk ide záratta volna az augsburgi vesztes csatából visszatért gyászmagyarokat. Magyary-Kossa cáfoló fenntartásai igen logikusak; egyrészt valószínűtlen, hogy megcsönkített szerencsétleneket „leprások” közé helyezzenek, másrészt a lazarita rend István király idején hazánkban még nem létezett, végül kronológiai képtelenség a Lech-mezei vereség (955) után 45 esztendővel ilyen elhelyezési gondokat feltételezni.

A fenti fundamentális prioritás arra ösztönzi a helytörténészt, hogy részletesebben vizsgálja meg az általános állításokat, s megpróbálja topográfiailag behatárolni az egykori ispotály (hazánkban az első) helyét annál inkább, mert Magyary-Kossa további állítása szerint „az esztergomi poklosoknak és a Lázár-rend esztergomi poklosházának kifejezett nyoma nem maradt.” Az utóbbi idők ásatásainak eredményei azonban azt bizonyítják, hogy megvan az esztergomi poklosok házának helye, s nem azonos az István király alapította ispotályéval. Egyáltalán az esztergomi gyógyítói rendek története sokkal gazdagabb, mint ahogy eddig gondoltuk. Az egyházi szegényápolás múltjának legjobb ismerője, Ratzinger már a 100 évvel ezelőtt megjelent könyvében 1181-ből öt esztergomi gyógyító rendről tesz említést. A rendek száma és koraisága messze kiemelkedik az akkori Magyarországon. Magyarázata kézenfekvő; Esztergom ebben az időben az ország fővárosa volt, a király pedig III. Béla, aki alatt fénykorát élte a kelta eredetű dunaparti helység. A Várhegy épületeinek legépebb állapotban megmaradt része III. Béla idejéből való, amelynek architektúrája egyértelműen francia hatásra utal. A falak viszonylagos épségét és gyönyörű ornamentikáját a föld őrizte meg a pusztításoktól, a 30-as évek ásatásai tárták fel a királyi székhelyet, a korai gótika legelső magyarországi emlékét.

Az Árpádok alatt Esztergom legsűrűbben lakott és gazdaságilag legfontosabb része a királyi város (*Civitas Strigoniensis*) volt, területileg ez nagyjából a városközpontnak felel meg. A

Kisdunától védhető árok- és falrendszer vette körül, csak különböző tájolású kapukon lehetett a városba jutni, azonban több egyházi kerületre (*contrata ecclesiae*) oszlott. Királyi udvarnokok, szabad vendégnépek (*hospites*) a román nyelvcsaládhoz tartozó latinusok, valamint zsidók lakták vegyesen, de nem elvegyülten, hiszen mindenki lehetőleg a saját egyházi, gazdasági és a királytól függő hatalmi érdekeltiségének a területén lakott. A város az Árpádkor elején egyedül rendelkezett árumegállító és vételi elsőbbséget biztosító joggal, amelynek óriási volt a jelentősége. Egyrészt a Duna, mint víziút, másrészt a keletről nyugatra vezető római eredetű Via Ulpia Trajana, továbbá északról délre a Garam völgyében fekvő útvonal a közép-európai kereskedelem központjává tette Esztergomot, a királyi székhelyet egyedül megillető pénzverési jog pedig egyértelműen bizonyítja a székesfővárosi rangot. A vámjövendelmek előbb a királyi kincstárat, később a káptalan tulajdonát gyarapították. Korabeli oklevél tanúskodik a különböző plebániaegyházak (Szt. Péter, Szt. Kereszt, Szt. Magdolna) létezéséről, s a zsinagóga, Kohn Sámuel szerint az ország első zsinagógája körül találta az akkor Esztergomban járt bécsi rabbi a zsidó negyed, Jiczah ben Moseh említést tesz a helyi hévízi tónál a zsidó asszonyok rituális fürdéséről.

Elképzelhetetlen, hogy ilyen fejlett és központi fekvésű középkori városrendszer, a *Civitas Strigoniensis* nem rendelkezett volna kórházi funkciót betöltő egészségügyi építménnyel. Egyik korabeli oklevelet „*in domo Hospitalis Sancte Crucis de Strigonio*”, vagyis az esztergomi Szent Kereszt-ispotály házában állították ki. Létezett tehát önálló ispotályos rendként Szt. Kereszt-ispotály, ám topográfiai valószínűségéről megoszlottak a vélemények. A nagyérdemű Némethy Lajos szerint a várban (*in Castro*) állott, ami a szeparáltság és nehezen megközelíthetőség szempontjából egyaránt valószínűtlen. Sinka Ferenc Pál, és Reiszig Ede helytörténészek szintén a városon kívül eső pénzverőhely, Kovácsi plébániatemplomának maradványaihoz kapcsolták. Nem tudni miért, mert Kovácsi községnek a vele szomszédos Csut monostorának területén, amely a két helyiséget összekötötte, külön ispotálya létezett. Horváth István az eddigiek ismeretében, továbbá topográfiai felméréseket végezve a mai Kossuth utca 58-66, illetve a Magyar utca 2. szám szögében fekvő területre teszi a kérdéses Szt. Keresztispotály egykori helyét. A most felújításra kerülő rác templom és az úgynevezett Gogolák-féle ház alatt Szent István korában épült kolostor komplexum romhalmaza rejlik. A próbaásatások, a helyiség jellege, továbbá a XIX. század elejéig végig követhető egészségügyi funkciója Horváth István feltételezését támasztják alá, itt kell tehát keresnünk az első esztergomi ispotály nyomait (az 1777-es Eperjessy-féle térképen még a „*Xenodochium Cittis*” megjelölés szerepel, amely valószínűleg István királyig vezethető vissza, de

semmiképp sem azonos a lazariták aversoriumával).

Olyan országban, mint a mienk, ahol a történelem folyamán falvak-helyiségek százai tűntek el a térképről, a dűlő- és a dombneveknek fokozott jelentőséget kell tulajdonítanunk. Ilyen az Esztergom–Tát–Dorog háromszögében fekvő Lázár-domb, amely mindig Esztergomhoz tartozott, s ma a Sintérház található rajta. A városon kívül a dorogi és táti út közötti Lázár-domb egy xenodochiummal megtoldott kolostor romjait rejt. Első hiteles forrásunk a XII. századból való, amikor a szent király (ez a helyiség is a tatárjáráskor tűnt el), Nyír és Dorog közti határjárás alkalmával említi a „cruciferorum Sancti Lazari” földjeit. Ez a tény pedig megegyezik Ratzinger állításával. A leprásokat ápoló lazariták rendje tehát a XII. századtól ténykedett. A leprát a keresztesvitézek hurcolták be, márcsak azért sem létezhetett 1000-ben Szt. Lázár szegényeinek ispotálya. Knauz és Zubriczky félreértésére az lehet a magyarázat, hogy a „gyázmagyarok” utódainak tartották azokat, akiknek orra és füle vagy bőrfarkas, vagy bőrrák következtében csonkolódott, így hasonlók voltak a Lech-mezőről csúfítva visszatértekhez. A Lázár-rend kítűnő lélektani érzékre vall, hogy ezeket a társadalomból kivetett szerencsétleneket a városon kívül helyezte el, rendi életbe terelte sorsukat a karitatív középkor, amely a földet úgyis csak a „siralomvölgyének” tartotta.

Némethy Lajos a XIX. század végén az esztergomi határ szentkirályi dűlőjében egy Árpádkori templom romjait tárta fel, amelynek déli részéhez ispotály tartozott. Ezt hosszú ideig a Jeruzsálemi Szent János (johannita) ispotályos lovagok Szent Istvánról elnevezett konventjének és ispotályának maradványaival azonosították, ám a legújabb és legvalószínűbb vélemények (Györffy György, Mezey László) szerint az Esztergom-szentkirályi keresztesek a johannitáktól független önálló ispotályos kanonokrendi kongregációként léteztek és ténykedtek a XVI. századig. Nem említettük még a mai Fürdőszálló helyén lévő egykori hévízi tavat, amelynek szélére szintén gyógyító kolostort építettek, s területileg a Víziváros, vagy másnéven „Németváros” tartozott hozzá.

Esztergomban tehát az Árpádok alatt a következő öt gyógyító rend volt. Az első esztergomi Szt. Kereszt ispotályos rend, a királyi város predisponált helyén, a mai Kossuth utca – Magyar utca háromszögének helyén helyezkedett el, s a mélyben rejtőznek ma is romjai annál inkább, mert az Árpád-kor óta föld szintje közel két méterrel emelkedett. A második a városon kívül a Lázár-dombon a Szt. Lázár-rend cruciferoruma, ahol főképp a bőrbajban szenvedők húzódtak meg. Harmadik a szentkirályi keresztesek johannitáktól független ispotályos-kanonokrendi

kongregációja, a negyedik a hévízi tó partján épült önálló ispotályos rend, az ötödik pedig, a Kovácsi és Csut határán lévő Szt. Kozma és Damjánról elnevezett kolostor gyógyító rendje.

Az esztergomi gyógyító rendek működésének a török megszállás (1543) vetett véget. A jelzett helyeken egyelőre nagyobb ásatás ami esetleg újabb információval szolgálhatna – nem várható. A föld bizonyára tartogat még olyanokat. A fentiekből talán kitűnik, hogy Linzbauer és Magyary-Kossa óta is lényegesen többet tudunk.

Felmerül még egy kérdés: folyt-e az Árpád-házi királyok alatt Esztergomban orvosképzés? Linzbauer szerint (Codex sanitario-medicinalis I. 127. oldal) az első egyetemi jellegű iskola „Academia capitularis” néven itt működött. Toldy Ferenc orvostanár, a magyar irodalomtörténetírás atyja még többet állít: „Az esztergomi káptalani tanoda nem a tanulmányok szűkebb köre, mint inkább csak név, előjogok ’s a’ tudori rangosztásjog hiányával különbözött az egyetemtől: mert ez nem csak szabad művészeti és törvényi, hanem orvosi osztállyal is bírt.” Az orvosi osztály egykori létét a káptalani iskolák nagy ismerője Békeji Rémig tagadja, Magyary-Kossa mindkettőt idézi, de nem foglal állást. Szerény véleményünk szerint az esztergomi káptalani iskolában nem orvosképzésről, hanem orvosi ismeretek, az úgynevezett „medicina pastoralis” oktatásáról lehetett szó, amelynek a XIX. század végéig latin, századunkban magyar nyelvű tankönyvei voltak. Végignézve az írott idők medicina pastoralisait, ezek a kor orvosi ismereteit summázó egészségügyi kompendiumok voltak. Nyilván az orvost nélkülöző vidékekre szánták azokat elsősorban, s ha a plébános gyógyító ambíciókkal rendelkezett, ismereteit elsősorban a gyógynövény-drogok területére terjesztette ki. Ezért nem véletlenül magas a botanika történetében a papok száma (pl. Zelenyák János), de ez talán a protestáns lelkészekre még inkább vonatkozik, elég Beythe István és Méliusz Juhász Péter példájára utalnunk, noha ők nem tartoznak Esztergom egészségügyi történetéhez. Nélkülük is elég gazdag, amit a fentiek is bizonyítanak.

IRODALOM: 1. Toldy F.: Chronicon Hungarorum Posoniense (Buda, 1852). – 2. Linzbauer X. F.: Codex Sanitario-medicinalis Hungariae I. (Buda, 1852). – 3. Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. 2. jav. kiad. I. (Pest, 1852). – 4. Nagy József: Enchiridon medicinae pastoralis (Komárom, 1855). – 5. Knauz Nándor: A pozsonyi krónika. Új Magyar Múzeum (Buda, 1856). – 6. Monumenta Ecclesiae Strig. I. (Esztergom, 1874). – 7. Kohn Sámuel: Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez (Bp., 1881). – 8. Kőrösy László: Esztergom. (Esztergom, 1883). – 9. Ratzinger: Az egyházi szegényápolás története. II. (Bp., 1887). – 10. Némethy Lajos: Series

parochiarum et parochum Archy-Diocesi Strig. (Esztergom, 1894). – 11. Némethy Lajos: Tudományos czélú ásatás az esztergomi határban a szentkirályi földeken (Esztergom, 1896). – 12. Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. (Bp., 1910). – 13. Török Mihály: Medicina et psychiatria pastoralis I–II. (Esztergom, 1928). – 14. Magyar-Kossa: Magyar orvosi emlékek. III. (Bp., 1931). – 15. Gombocz Endre: A magyar botanika története. (Bp., 1936). – 16. Leopold Antal – Lippay Lajos: Esztergomi útikönyv (Esztergom, 1938). – 17. Komárom és Esztergom múltja és jelene (Bp., 1938). - 18. Esztergom Évlapjai, 1960. – 19. Györffy György: A magyar egyházszerzés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. MTA II. Osztályának Közleményei, 1969. – 20. Horváth – H. Kelemen – Torma: Komárom megye régészeti topográfiája (Bp., 1979). – 21. Zolnay László: A középkori Esztergom. (Bp., 1983).

Esztergom reneszánsz kori medicinája

Ha a ma embere a „régis dicsőségünk” felidézésére vállalkozik, múltat teremtő fantázia nélkül a szellemi tájakon kell szétnéznie. S akkor biztosan megtalálja Vitéz János esztergomi udvarát, Bakócz Tamás építészeti pompáját, s a Szalkai-kódexet, az esztergomi humanizmus és reneszánsz európai rangú bizonyítékait.

Kronológiai és fontossági sorrendben első Vitéz János esztergomi udvara, amely Buda mellett a közép-európai reneszánsz egyik központja, világhírű tudósok tartózkodási helye, alkotóműhelye és szellemi fókusza volt. Vitéz már Luxemburgi Zsigmond, illetve Hunyadi János idejében tanúságot tett kivételes diplomáciai képességeiről. Az autodidakta püspök váradi éve alatt a Körös-parti város már a humanizmus legkeletibb központja lett. Esztergomba 1547-ben rabként került, mint a Hunyadi-párt vezére, Mátyás megkoronázása után pedig 1465-ben ő lett az esztergomi érsek. Bonfini leírásából tudjuk, hogy a Várhegyen levő várban tágas ebédlőt építtetett elődei: Telegdi Csanád és Széchi Dénes érsek épületéhez. Az ebédlőhöz csúcsíves Sybilla-fülkék tartoztak, három gótikus ablakfülkéjét Horváth István régész tárta fel 1973-ban. Bonfini arról is tudósít, hogy Vitéz János „meleg és hideg fürdőkamrákat létesített”, az orvos végzettségű Galeotto Marzio szerint a humanista érsek fürdőjében Mátyás király is megfordult. Vitéz János palotaalakító tevékenységének nyomát megtalálhatjuk a korábbi épületeken belül is, a Déli palota lakószobáit, folyosóit kisebb építészeti átalakítások mellett freskókkal borította. Közülük a lakótorony egyik helyiségét, ahol az erények alakjai, az égitestek s az állatöv szimbóluma napjainkig megmaradtak, részben a falakon, részben a lehullott boltozati köveken, a források alapján Vitéz János dolgozószobájával azonosította a kutatás.

A jeles érsek udvarában dolgozott Regiomontanus (Johann Müller von Königsberg), Vitéz János felszólítására készült el az esztergomi várban (in arce Strigoniensi) az orvos végzettségű ilkusi Bylica Márton lengyel származású tudós közreműködésével a Tabulae directorium, amely 200 éven át Európa csillagászainak kézikönyve volt. Regiomontanus korának legkiválóbb matematikusa és csillagásza, akinek különösen a trigonometria fejlődése köszönhet sokat. Esztergomban írott művét Vitéz Jánosnak ajánlotta. Alig fejeződött be 1467 első felében a nagy asztronómiai munka, a kiemelkedő humanista főpap hogy királyának dicsőségére és hazájának hasznára cselekedjen, a pozsonyi egyetem, az Accademia Istropolitana megalapítását kezdeményezte. Noha tudta; az egyetemi oktatás érdekében Regiomontanus és Bylica nem fog az

esztergomi udvarban maradni. Bylica később Mátyás király udvari orvosa és csillagásza lett, nagy uralkodónk kívánságára kiszámította számos magyar város földrajzi szélességét, ám reneszánsz királyunk hitt a horoszkópban (ne csodálkozzunk rajta, jó kétszáz évvel később még a nagy Kepler is foglalkozott más okból horoszkóp elkészítésével), ezért Bylica Mátyást szinte mindenhová elkísérte. A nagy királynak hadjárat előtt mindig szüksége volt a „horoszkóp véleményére” s a derék lengyel tudós-orvos mindig kéznél volt, akár csillagósként, akár orvosként, hiszen testi bajaiban az utóbbinak egyre több szükségét látta.

A ragyogó tollú költő-unokaöcs révén került 1471-ben Vitéz János esztergomi udvarába, a már említett Orvos végzettségű Galeotto Marzio. itt készítette el a „De homine libri duo” című orvosi művét, amely csak 1517-ben jelent meg a híres bázeli Frobenius nyomdában. Galeotto Vitéz unokaöccsének egykor ferrarai tanítója volt, s Janus Pannonius hozatta Magyarországra 1465-ben. A Vitéz Jánosnak ajánlott „kettős könyvében” egyrészt az emberi test bonctani felépítését (a Vesalius előtti), másrészt az élettani működését magyarázza, csillagászati észrevételekkel.

Nem feladatunk részletezni, hogy legnagyobb reneszánsz királyunk és legkiválóbb humanista szervezőnk útjai miért kereszteződnek oly végzetesen már 1472-ben, alig hét esztendővel Vitéz érsekké történt kinevezése után. Pár hónappal élte túl a tragikus összeütközést és a költő-unokaöcs idő előtti halálát korának legtisztábban látó magyarja. Kétségeit a történelem a mohácsi vésszel igazolta. Máig tartó csoda marad a tény, Vitéz János Esztergomot – ha rövid időre is –, de Bologna és Buda között európai rangra, a humanizmus országok fölötti központjává emelte, ahol a német Regiomontanus, a lengyel Bylica, az olasz Galeotto Marzio és a magyar Janus Pannonius öregbítette a város hírnevét. Ez a legtöbb, de a legkevesebb is, amit Vitéz Jánosról elmondhatunk.

Még Mátyás életében az érseki székbe Mikszáth „Kis primása”, Estei Hyppolit, a nemrég elhunyt műtörténész és régész, Zolnay László felfedezése szerint az ő szolgálatában építhette a malombástya belsejében Chimetti Camicia itáliai mester azt a vízemelő kerékrendszert, amely rejtett rézcsövön át nyomta a vizet a vár egyik tárolójába, amely az ostromok alatt sem ment tönkre, s 1663-ban még Evlia Cselebi is megcsodálhatta. Beatrix királyné esztergomi tartózkodása idején a ferrarai Baptista Cabano volt a kezelőorvosa.

Hyppolit után a Mátyás halálát követő zavaros években (1497–1521) Bakócz Tamás a szegény ország leggazdagabb ura lett az érsek. Pompás építkezése ismert. Sorsdöntő események tanúja: Amerika felfedezésével megszűnt Magyarország aranykiviteli monopóliuma, ő kezdeményezte a

keresztes háborút – amely a Dózsa-féle parasztfelkeléssel folytatódott, annak vérbefojtásával végződött, és teljes komolyságban felismerte a törökveszélyt.

Erősen vitatott betegségére talán nem érdektelen kitérnünk. Ismert változat szerint Montagna olasz orvos leírása és bizarr terápiás javaslatai (pl. étkezés után egy nyugodt coitus) alapján szifiliszben szenvedett volna. Szerény véleményünk a következő: az első lueszes esetek Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján jelentkeztek (Európában is), amikor Bakócz már közel járt a hatvanadik életéhez. A leírt fertőzéseket oly agresszív törzs okozhatta, a betegség annyira heveny lefolyású lehetett, hogy még a fiatal és erős szervezeteket is rövid idő alatt elpusztította (lásd VII. Károly francia király nápolyi hadjáratát!).

Bakócz viszont hetvenkilenc évet élt, ami mai szemmel is szép kornak számít. A szifilisz akkor még nem volt „szelíd életbiztosíték”, nem beszélve a drasztikus gyógykezelésekről, amelyek veszélyessége olykor még a betegségét is felülmúlta. A szifilisz és a hetvenkilenc évet nehezen tudjuk „összehozni”. Ha kezelőorvosa bőrkiütéseket látott a testén, lehetett psoriasis, az arcán talán rosacea, esetleg krónikus ekzéma. Egyik sem rövidíti meg az életet. Aki gyakorlóorvos, tudja, milyen nehéz a differenciáldiagnózis, még napjainkban is. Hát annyi évszázad távlatából, utólag! Ennyit Bakócz vélt betegségéről, melyet még tekintélyek véleményét ismerve sem tudunk fenntartás nélkül elfogadni.

A tehetetlen II. Ulászló királynak a szerencsétlenségében is jó emléke fűződött Esztergomhoz. Amikor 1504-ben hirtelen szédülés fogta el, nem tudott beszélni (még annyit sem, hogy „dobzse”, amiről elnevezték), jobb oldali végtagjait alig tudta mozgatni, már mindenki gutaütésre és főképp – a trónutódlásra gondolt. A feljegyzések szerint elhívtak hozzá Esztergomból egy udinei születésű orvost (un medico qual e Italiano da Udene), aki eret vágott és masszázst végzett a királyon, s az eredmény: néhány hét alatt kiheverte a bajt. Orvosunk véleménye szerint valóban guta volt, csakhogy két t-vel, azaz köszvény. Nyilván a bal agyfélben lehetett érgörcs, az okozta az átmeneti funkcionális zavarokat. Az orvos, név szerint Leonardo de Masseri, valószínűleg Bakócz egyik kezelőorvosa volt. A pápai trónra is pályázó főpap rendkívül pártfogolta az egészségügyet, 1505-ben teljes búcsút hirdetett a kórházakra adakozóknak.

II. Ulászló, majd a szerencsétlen sorsú II. Lajos nagyhírű kezelőorvosa: Johannes Jacobus Manardus hozzá fordult, hogy jogos pénzbeli járandóságát megkapja. Szatmári György hároméves (1521–24) közbeiktatásával 1524-ben a Jagelló-kor jellegzetes főpapja, Szalkai László került az esztergomi érseki székbe. Rövid ténykedését csak negatív jelzőkkel lehet illetni, két dolog mégis

megőrizte a nevét. Az ő tankönyve volt Sárospatakon az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött „Szalkai-kódex”, amely nyelvészeti, oktatástörténeti, zenetörténeti és értékes tudománytörténeti dokumentum is a XV. század végéről. Szemléltető ábra van benne a Föld gömb alakúságának bizonyítására, így tanította Kisvárdai János sárospataki tanár, Kopernikusz előtt fél évszázaddal.

Felismerhető Albertus Magnus (családi nevén Bollstädt), illetve Regiomontanus hatása, orvosi szempontból pedig a salernói „Regimen sanitatis” hippokratészi négyes beosztású humorálpatólogiai rendszere, már a reneszánsz ember felszabadult életérzéséhez igazítva. Négy nedv (vér, nyál, sárga és fekete epe), négy temperamentum: vérmes, flegmatikus, epés vagy kolerikus, ma sem ismeretlen tipológiai beosztás. Étrendi tanácsokat, recepteket olvashatunk benne, pl. főfájás ellen ecetben főzött tárkony a halántékra kötve. Ha figyelembe vesszük, hogy kétszáz év elteltével az első önálló magyar nyelvű orvosi könyv, a Pápai Páriz-féle Pax corporis sem mentes a hasonló javaslatoktól, akkor a Szalkai-kódex jelentőségét könnyen megértjük. Szalkay László a mohácsi síkon esett el, 1526. augusztus 29-én, áldozata lett azon áldatlan állapotok gyászos lezárásának, amelyekért nem kis mértékben ő is felelősséggel tartozott. A kódex és a mártírhalál szerezte meg neki a halhatatlanságot.

Noha Esztergom 1526 őszén Nagy Máté hajdúhadnagy és társai hősi helytállása miatt még nem hódolt be a töröknek, elkezdődött egy olyan hanyatlás, amely hű képe a Mohács utáni Magyarország lassú és kiheverhetetlen pusztulásának.

IRODALOM: 1. Monum. Eccl. Strigon. Chronica Hungarorum Acephala (Esztergom, 1924). – 2. Horváth – K. Kelemen – Torma: Komárom megye régészeti topográfiája. (Bp., 1979). – 3. Bonfini: Mátyás király (Bp., 1959). – 4. Villányi Szaniszló: Néhány lap Esztergom város és megye múltjából (Bp., 1891). – 5. Zolnay László: Az esztergomi vár. (Bp., 1960). – 6. Magyary-Kossa: Magyar orvosi emlékek. III. (Bp., 1931). – 7. Szumovski: Az orvostudomány története. (Bp., 1939). – 8. Hints Elek: A középkor orvostudománya. (Bp., 1939). – 9. Zolnay László: Vízművek a magyar középkorban. (Bp., 1958). – 10. Karácson: Evlija Cselebi török világutazó magyarországi utazásai. (Bp., 1904). – 11. Mészáros István: A Szalkai-kódex és a XVI. század végi sárospataki iskola. (Bp., 1972). – 12. Pápai Páriz: Pax corporis (Kolozsvár, 1690). – 13. Zolnay László: A középkori Esztergom. (Bp., 1983). – 14. Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája. (Bp., 1978). – 16. Herczeg Árpád: Manardus János (1462–1536) magyar udvari főorvos élete és művei. (Bp., 1929). – 17.

Fraknói Vilmos: Erdódi Bakócz Tamás élete. (Bp., 1889). – 18. Teke Zsuzsa: Hunyadi János és kora. (Bp., 1980). – 19. Kisfaludy Katalin: Matthias Rex. (Bp., 1983).

Az esztergomi régió egészségügye a XVIII. században

A felvilágosodás százada Esztergomban 1683 őszén kezdődött, amikor az egyesült osztrák – lengyel – bajor csapatok kiűzték a törököt, ám a Nyugathoz viszonyított lemaradás miatt szinte mindent újra kellett kezdeni. A török veszély azonban még nem múlt el. Esztergomot Buda ostromához hídfőállássá építették ki, ezért a komáromi születésű, rossz emlékű gróf Kollonich Lipót, akkoriban még kamarai elnök, a főváros felszabadításához vonuló katonák részére egy sebesültkórházat akart építeni, mert a városban ekkor semmilyen egészségügyi létesítmény nem volt.

Héjja Pál könyve hű képet ad róla, hogy nézett ki a hadisebészet és a tábori egészségügy Buda visszafoglalása idején. A sebészek már rendelkeztek bizonyos beavatkozó instrumentumokkal (szike, kutasz, csipesz, olló, fűrész stb.), csonkolásokat is végeztek. Érzéstelenítőszernek megtette az alkohol, lehetőleg pálinka, marcona markos legények fogták le a korabeli képek tanúsága szerint a sebesültet, de a sterilitás legelemibb szabályait sem ismerték, következésképp be sem tartották. Olykor még a tisztaság sem tűnt szükségesnek. Még jó, ha valakinek eszébe jutott a sebet pl. borral kiöblíteni, mert az alkohol viszonylag gyengébb koncentrációban is fertőtleníti, a csersav pedig elősegíti a seb összehúzódását, illetve sarjadását. Nem ismerték (bár egyesek sejtették) a víz járványkeltő szerepét, ezért ösztönösen inkább bort ittak, s így ritkábban kapták meg a gastrointestinalis fertőzéseket. Bizonyára ennek tudható be, hogy nem pusztult ki a teljes lakosság. Egységes járványügyi szabályok nem léteztek, arra majd az első közegészségügyi törvények megszületésekor kerül sor.

A török hódoltságot lezáró karlócai béke (1699) után nem sok idő maradt a békés építkezésre. A Rákóczi-felkelés kezdetén már 1703. aug. 2-án kuruc mezei portyázók jelentek meg a város közelében. Füleki Szűcs Janos magyar érzelmükre hivatkozva szólította fel átállásra a várost. „Nem azért kötött a fejedelem fegyvert, hogy a maga nemzete vérében fertőztesse kardját” – érvelt a kuruc kapitány. Mikor ez sem segített, szemére hányja az esztergomi vitézlő rendnek, hogy nem igaz magyar és „némettel bagzott vérrel bír”. Ez már a hitviták szótárából való fordulat. Ám a város rendje ismerte Pázmány nyelvét: „hogy nem volnánk igaz magyarok, ez iránt tapogassa Kegyelmed a magok fejét is, – mivel ezen két nemzetség conjugáltatott még Géza (fejedelem) ideiben, és mikor Kegyelmetek Fejedelme megházasodott.” A várvédők nem akarták úgymond „pünkösdi királyságért” esküjüket megszegni. Ismert, hogy Bottyán János 1704 elején összeköttetésbe lépett a

kurucokkal, s miután neszét vette ennek a ravasz Kuckländer, 1704. április 18-án a templomba menet letartóztatta. Október kezdetén erős kísérettel Bécsbe akarta küldeni; de éjnek idején a nyergesújfalui jobbágyok kiásták a falat, és egy előkészített gyors halászsajkán Vak Bottyán átmenektat a Dunán, a fejedelem táborába.

Az első komolyabb kuruc ostromot 1706. szept. 15-16-án élte át a város. Kucklándert csak szabad elvonulás feltételével sikerült a kapu megnyitására bírni. Ám a stratégiailag fontos várat a nehéztüzérséggel úgyszólván nem rendelkező kurucoktól Stahremberg még abban az esztendőben visszafoglalta.

A kuruc idő Esztergom falai között valóban pünkösdi királyságnak bizonyult. Rövidesen veszedelmesebb ellenség jelentkezett: a pestis. A betegek számára Lazarétumot állítottak fel, egy másik épületet pedig „vesztegárul jelöltek ki az idegeneknek”. Nem szükséges különösebben bizonygatni, hogy a portyázó hadviselés idején, a láthatatlan, parányi, akkor még ismeretlen ellenségek több veszteséget okoztak, mint az akkori szűrő-, lövőfegyverek együttesen. Vérhas- vagy tífuszjárvány egész tábor napok alatt harcképtelenné tudott tenni, a szökés vagy menekülés titkos esélye nélkül. Különösen rosszul túrték az úgynevezett „Morbus hungaricus”, vagyis a kiütéses tífuszt, főleg a nyugati zsoldosok. Coberus Tóbiás császári orvos írta: „Magyarország a német katonák temetője. „Főleg a „Febris castrensis”, azaz a tábori láz miatt. Győry Tibor bizonyította be, hogy a „Morbus Hungaricus” azonos a kiütéses tífusz kórképpel, kórokozóját a tetvek közvetítik, s bizonyos védettséget lehet ellene szerezni.

Villányi Szaniszló szerint már 1710-ben létezett Esztergomban egy Szt. Erzsébetről elnevezett kórház, Dóczy E. pékmester mai háza helyén, amely a jelenlegi Kossuth utca és Magyar utca szögében lévő beépített területnek felelt meg. A kórház valószínűleg azonos volt a pestis ellen épített Lazarétummal. A járvány az elkülönítés következtében megszűnt, ennek emlékére építették a Széchenyi téren lévő Szentháromság-szobrot, amely 1900-ban alapos felújításra szorult. Mint korábban említettük, Horváth István régész a mai Kossuth u. 58–66. számú házak helyére lokalizálta az Árpád-házi királyok alatti Szt. Keresztispótyályos rend templomát és xenodochiumát. Ez a terület – ahogy a továbbiakból kiderül – a XIX. század elejéig, végéig a királyi város egészségügyét szolgálta.

Grósz Lipót kimutatása szerint az esztergomi kórház alapítási éve 1739. Az ágyak száma 64, a szegények házában 16 volt. Villányi Szaniszló könyvében mellékletként található egy térkép, amelyet Krey János mérnökkari főnök készített 1756-ban. Az „Esztergomi kir. város” jelzésű részt

Szalóky János prímási mérnök rajzolta: „Aggok kórháza 1767” aláírással.

A Prokopp Gyula által leközölt Eperjessy-féle térkép 10 évvel későbbi, a 36. számú jelzés alatt „Xenodochium citti”, azaz városi kórház olvasható, mellette az „Ecclesia Graeci Ritus”, vagyis a görög rítusú templom. Ez is Horváth István véleményét támasztja alá.

Végül Kőrösy László szerint a XIX. század elején „a Buda utcán most (Gogolák pék háza) egy kápolnával összeépített házban a sz. kir. város az ő elaggott szegény polgárainak menedéket adott”. Vagyis a XVIII. században az említett helyen a gyógyintézet funkciójának folyamatosága nyomon követhető.

Közben alapvető törvények születtek a Habsburg-birodalom fontos részét képező országunk egészségügyi életében.

A Pragmatica sanctio évében (1723) megalakították a magyar kir. Helytartótanácsot, nem kevés közegészségügyi feladattal felruházva. 1725-ben bevezették a gyógyszertárak orvosi ellenőrzését, Esztergom első ellenőre Chytraeus doktor volt. A Helytartótanács kebelében Országos Egészségügyi Bizottságot (Commissio sanitatis) állítottak fel 1738-ban.

A megyei főorvosok kinevezése (1752) után 1754-ben elrendelték az orvosok és sebészek összeírását, majd 1758-ban kötelezővé tették a bábák vizsgáztatását. Ugyanebben az évben már tudomásunk van az első patikáról. A későbbiekben Gförmér János vásárol helyiséget patikája számára, a mai Széchenyi tér 1. sz. ház helyén, illetve a hozzá tartozó tömbben, ezzel veti meg a maradandó gyógyszertár alapját.

A város egészségügyének fejlődése párhuzamos annak országos alakulásával. 1786-ban szervezik meg az országos főorvosi (protomedicusi) hivatalt, két évvel később elrendelik a kötelező halottkémlést. A század végén megjelenik Jenner híres könyve a himlőoltásról. Országszerte kiterjedten és sikerrel folynak a védőoltások. Fontos szerepe van később a városnak Lenhossék Mihály tiszti főorvos révén, aki Gortvay szerint maga több mint 600 oltást végez. A század derekán fontos döntés volt a megyei orvosok (physicusok) rendszerének kiépítése. A megyei physicus feladata volt a megye egészsége felett örködni, a szegény népet ingyen gyógyítani, kézigyógyszertárat tartani, a gyógyszereket mérsékelt áron kiszolgáltatni. Vármegyei sebész alkalmazását is elrendelték. Az első főorvos, Tomanek Péter működéséről alig tudunk valamit. Többet tudunk Esztergom fürdőkultúrájáról. Különösen nevezetes és máig ható hírnevű az „Esztergomi Keserű Minerális Vízzel”. A magnéziumtartalmú, purgáló hatású vizet tartalmazó forrást az érsekuraldom 1793-ban hozta rendbe. Előzetesen Winterl József Jakab vegyelemezte és propagálásában Lenhossék Ignác

is részt vett. („Szent István szénsavval telített artézi-forrásvíz” néven még 1938-ban is palacskozásra került Esztergomban.)

Bél Mátyás megemlíti a Szent Tamás-hegy lábánál található hőforrásokat is. Ezek vize az előbbihez hasonló. A gyógyfürdőket mind a katonaság, mind a polgári lakosság igényei miatt a hatóság gondosan számon tartotta. 1761-ben a királynő visszaadta az érsekségnek és a káptalannak a várat, katonai jellege ezzel megszűnt. Az országgyűlés sürgette az érsekséget és a káptalant, hogy Pozsonyból, illetve Nagyszombatból költözzön vissza Esztergomba. A kor prímásai során figyelemre méltó törekvések jellemezték Barkóczy Ferencet. Élelemmel, lakóhelyük felépítésével segítette a komáromi második földrengés áldozatait. Elődeit követte, amikor a rendi kórházakban betegágyas alapítványokat létesített. Ő kezdeményezte a bazilika építésének talajjegyvetési munkálatait, amely korai halála után jó időre elakadt. (A prímás portréját báró Orczy Lőrinc versben rajzolta meg.)

1765 nyarán hunyt el májzsugorban. A boncolást Kovarczik Róbert, a Szentszék fősebésze végezte. A boncolási jegyzőkönyvet e sorok írója közölte le és az megtalálható a Főszékesegyházi Levéltárban. A jegyzőkönyv azért érdekes, mert tanúsítja, hogy mára tudományos pathomorphologia megszületésekor, szakszerű boncolásokat végeztek hazánkban.

Az országos egészségügy szempontjából is jelentős volt az 1770. esztendő, mert ekkor bővült ki a Pázmány alapította nagyszombati egyetem orvosi fakultással is, továbbá ekkor jelent meg a „Generale normativum in re sanitatis” néven ismert ediktum, amely orvosi és közegészségügyi jogszabálygyűjteménynek tekinthető.

Ezután kezdődnek meg bizonyos statisztikai vizsgálatok a betegségek és az időjárás összefüggéseire vonatkozóan (az orvosi meteorológia kezdete), továbbá a betegségek gyakorisága, nemtől, kortól és évszaktól függően. A vidéki városok jártak elől jó példával. Ilyen különösen Hatvani István, a „magyar Faust” csecsemőhalálozási statisztikája Debrecenben. Hasonló továbbá a komáromi születésű és a nagyszombati egyetemen végzett Komárom megyei főorvos, Rodlsperger Pál évi jelentése, amelyet kinyomtatva a helytartótanács a többi magyarországi vármegyének is megküldött.

Ortutay András tette közzé Losbiger Ignác esztergomi megyei sebész jelentését a környék néhány községének (Csolnok, Nyergesújfalu stb.) mortalitásáról. A belső halálokok főleg: hideglelés (valószínűleg malária), tüdőgyulladás, hasmenés stb., míg a külső okok: orbánc, csonttörések, daganatok (valószínűleg a tályogok is) stb. A sebészek az eszközeiken kívül főleg

gyógynövényeket használtak, ezek ismeretét és elkészítési módját a céhszabályzat is előírta.

A nagyszombati egyetemet 1777-ben át kellett helyezni Budára, majd 1784-ben Pestre, mert a felvidéki városka az orvoskarnak sem betegeket, sem „boncolási anyagot” nem tudott biztosítani. A XVIII. század végén már egyedül a pesti Rókus-kórház képes volt befogadni a medikusokat, bár nem szívesen tette.

Az első esztergomi orvos, aki 1793-ban Pesten végezte orvosi tanulmányait, Pautsek János volt. Neve azért nem található a Szinnyei-ben, mert II. József reformer császár eltörölte a kötelező (és legtöbbször csak formális) disszertációk készítését, s különös módon csak 1816-ban állították vissza.

A XVIII. század Nyugaton a felvilágosodás, a „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszava alatt, a polgárosodás ideje, addig Esztergomnak orvostörténeti szemmel talán a leghalványabb korszaka. Igaz a szellemi hullámok, főleg a bécsi testőrírókon keresztül, hozzánk is eljutottak. Mária Terézia hosszú és aránylag nyugodt, II. József rövid és nyugtalan uralkodása alatt vitathatatlanul sokat sikerült behoznunk a 150 éves lemaradásból. Mindezek ellenére a járványok meg-megújultak, s következésképpen a meggyérült lakosságot csak letelepítéssel lehetett pótolni. Ennek következtében a népességi arányunk alaposan eltolódott nemcsak a peremvidékeken, de a hazánk közepében fekvő Esztergom megyében is.

A progresszív szellem beszivárgása ellen 1772-ben bevezették a kötelező cenzúrát, Esztergomban pedig a Royer-nyomda (1762-től működött) főleg latin nyelvű egyházi kiadványokra szorítkozott. A város hosszú ideig „átmeneti állapotban” élt, évtizedekre lefoglalta a bazilika építése. Amikor 1795-ben a Vérmezőn lehullott Martinovicsék feje, Esztergom már csak egy kis vidéki papi város, az ország legkisebb megyéjének székhelye. Abban az időben temették föld alá Vitéz János humanista udvarának emlékeit, hogy a világi dolgok hosszú időre ne háborítsák „a kis magyar Róma” provinciális nyugalmát.

IRODALOM: 1. Coberus: Observationum medicarum ... Helmstedti, 1685. – 2. Gortvay Gy.: Az újabkori magyar orvosi... Bp., 1953. – 3. Grósz Lipót: Emlékirat a hazai betegápolási ügy... Buda, 1869. – 4. Győry Tibor: Morbus Hungaricus. Bp., 1901. – 5. Héjja Pál: A táborigazságségügy Buda visszafoglalása... Bp., 1936. – 6. Horváth – H. Kelemen – Torma: Komárom megye régészeti topográfiája. Bp., 1960. – 7. Magyar-Kossa Gy.: Magyar orvosi emlékek. IV. köt. Bp., 1939. – 8. Ortutay András: Egészségügyünk 200 évvel ezelőtt Komárom Megyei Dolgozók Lapja, 1984. szept.

29. – 9. Prokopp Gyula: Esztergom... 1777. évi felmérése. Esztergom Évlapjai, 1960. – 10. Réti Endre: Egykori doktori disszertációk. Bp., 1974. – 11. Szállási Árpád: Barkóczy hercegprímás boncjegyzőkönyve. Orvostört. Közl. 1973, 66–68. – 12. Szállási Árpád: Szegényháztól a kórházig. Esztergom, é. n. – 13. Villányi Szaniszló: Néhány lap Esztergom... múltjából. Esztergom, 1891.

Az esztergomi keserű gyógyvizek

Az első magyar nyelvű balneológiai munka, La Langue János varasdi főorvosnak: „A magyarországi orvosvizekről és a betegségekben azokkal való élésnek szabott módjairól” címmel 1783-ban jelent meg a párciumi Nagykároly Kléman-féle nyomdájában, amely Horvátországtól Székelyföldre minden gyógyforrásról említést tesz, kivéve az esztergomit.

Ez sarkallhatta három évvel később 1786-ban dr. Rodelsperger és dr. Pudelko József megyei főorvosokat, hogy a Szent-Tamás hegy tövéből felfakadó és elfolyó vizeket a bécsi, valamint a pesti orvosi egyetem kémiai intézetébe vegyelemzésre elküldjék. A császárváros univerzításán akkor H. J. Crantz, a pesti tanszéken Winterl József Jakab volt a kémia professzora, mindketten szakmájuk elismert képviselői.

Az eredmény igen kedvezőnek bizonyult. A város akkori már magyar nyelvűségét bizonyította, hogy nem tartották szükségesnek a tudósítás kétnyelvű kiadványát, amely szerint az „Meg-fejtése annak, miből álljon az Esztergomi Mineralis Víz: mitsodás belső Tulajdonságai légyenek: melly patikás erővel bírjon, s mi módon lehessen azzal Külömb-féle nyavalákban Kévánt haszonnal élni”.

A nyolc oldalas kis ismertető füzet részletesen tudatja annak főleg purgáló (a főorvosok maguk is kipróbálták), „vért-megritkítő”, féregűző, emésztést elősegítő, vese- és epe-tisztító gyógyhatásait. Az adagolásért az orvoshoz kell fordulni, aki „minden fertály-órában 3, 4, 5, meszejes kis pohárotskával hol hidegen, hol lágy melegen rendel innya”.

Végül azzal az optimista megjegyzéssel fejeződik be: „Fognak is majd ezenkívül minden Magyar Országi Városokban az említett víznek, s tőle származott Productuminak őrző helyei felállítani, és annak bizonyos árai a nyilván beszélő Ujságokban a Publicumnak értésére adadni. Azon ideig tehát tessék ezen víznek Kévánóinak az Pesten lakozó Leszszár nevű Kalmárnál magokat jelenteni”.

A derűlátás sajnos indokolatlan volt. Sokkal inkább hozták aránylag messziről a sedlitzit, valamint a csehországi pülnai keserűvizeket, pedig akkor már gőzhajón a közeli Pest-Budára nagyon olcsón lehetett volna esztergomit is szállítani. Mint ahogy a 18. század végén tették azt rövid ideig.

A hazafias érzelmű, ugyanakkor ésszerűen gondolkodó reformkor ezen téren is igyekezett változást hozni. A Széchenyi alapította Akadémia a negyvenes évek közepén pályakérdést tűzött

ki: „Határozottassanak meg vegybonítások s gyógygyakorlati adatok nyomán a nevezetesb honi ásványvizek gyógyjavatai: miképp lehetne azokat létező hiányokra nézve orvos-rendőrségi (közegészségügyi) tekintetben használhatóbbakká tenni: továbbá adassék elő, mellyekkel lehetne azok közül a külföld legnevezetesb ásványvizeit teljes sikerrel pótolni: végül említettessék meg, mik történtek irodalmi tekintetben e tárgyra nézve”. –

Az első díjat egy fiatal orvos, Török József érdemelte ki. Könyve jelképes esztendőben hagyta el Beimel József pesti nyomdáját. A dátum: 1848. A címe: „A két magyar haza első rangú gyógyvizei és fürdő-intézetei. Természet- vegy-, s gyógytani sajátságaikban előterjesztve”. Kiadta: A Magyar Irodalomterjesztő Társulat. A kálvinista szerzőt semmi nem kötötte a pápista primási székhelyhez, vizét mégis az elsőrangúak közé sorolta. A kor szemüvegén keresztül még nagyobb ennek a jelentősége. Török ugyanis pályázott a Pesten megüresedett közegészségügyi katedrára, de kinevezése ellen kálvinizmusa miatt éppen Scitovszky primás tiltakozott a leghevesebben. A reformkor nagyjai mégis elsősorban magyarok voltak, csak azután ilyen, vagy olyan felekezethez tartozók. Török József többször ellátogatott az érseki székhelyre, de nem hitviták miatt, hanem gyógyvíz-ügyben

Figyeljük csak meg, miket ír említett könyve előszavában: „Budapesten jelenleg sem lehet esztergomi keserűvizet kapni, a gőzhajók által tetemesen megkönnyített közlekedés mellett sem. Ha ezen keserű vizek egy értelmes cseh birtokába jutnának, az egypár évtized alatt kétségkívül milliommossá lenne általok, de a magyar búzát, bort, legföljebb repczét természet, sertést és birkát tenyészt, más iparágról gondolni sem tud, pedig a jelen mostoha időkben bizony felférne ránk a jótékony természet adta kincsek lehetőleges felhasználása is”.

Akadtt azonban reménykeltő momentum. Egy Schulszky nevű esztergomi gyógyszerész a Szent-Tamás hegy lábánál lévő pincéjében újabb források feltárására vállalkozott, bár 1848 erre nem a legalkalmasabb esztendő volt. Így a korszerű palackozást, amit Török doktorral megbeszéltek, nem tudta elkezdni.

Szerzőnk második, tetemesen kibővített könyve egy évtized múltán hagyta el Debrecen városi nyomdáját. Ugyanis a fővárosban kálvinizmusa miatt nem remélvén tanszéket, elfogadta a Debreceni kollégium meghívását, ott lett a természettan professzora, valamint kollégiumi főorvos. Az esztergomi keserűvíz-fejezet ebben a Schmidt-féle vegyelemzés ismertetésével bővült. Ez megtalálható már az 1853-as kiadású Palugyai Imre-féle „Szabad Királyi Városok leírása” című kötetében. Megtudható, mennyi benne a calcium-, magnesium-carbonat, a vasoxyd, vassulfid és

natriumsulfid tartalma. Ő is megemlékezik a 18. század végén még létező palackozásról.

Persze a megfelelő propaganda hiánya mellett Török doktor egyéb hátrányokra is rámutat. Míg a csehek már vastag, tehát törhetetlen üvegekbe, viaszos dugókkal ellátva maximális tisztaság mellett készítik exportra képpé, addig nálunk ezek a feltételek nemcsak hiányoznak, de mindent elkövetnek, hogy hiányozzanak is. Nem nacionalista, hanem üzleti érdekből.

S hogy végül teljes legyen a kudarc, Boleman balneológiája (Igló, 1884) szerint a budai keserűvizek feltalálása óta még azon kis értékét is, mellyel bírt az esztergomi víz, elveszítette, 1854-ben. Századunk harmincas éveiben már „Szent István szénsavval telített artézi forrás víz” került palackozásra a primási székhelyen.

Tulajdonosa az Esztergomi Takarékpénztár R. T. Artéziforrásvíz Vállalata volt. Annak emlékét is csak emblémás palackok, képeslapok és színes címkék őrzik.

Félő, hogy a Duna szintjének természetellenes emelésével „sokkal keserűbb, sőt mérgezőbb” vizek fognak az esztergomi pincékben megjelenni.

Lehetett volna Esztergom orvosegyetemi város a 19. sz. elején?

A kérdés egyáltalán nem költői, ennek a lehetősége valóban felmerült, de sajnálatosan az egyház ellenállásán hiúsult meg, mert az érseki székhely rendjét és csendjét nem akarták a közismerten önállóbb gondolkodású, radikalizmusra mindig hajlamos egyetemisták idetelepítésével megzavarni.

Ez így logikusan is hangzik, csak nem sok köze van a történelmi körülményekhez. Érdeemes röviden szemügyre venni, mi is történt a 19. század elején nálunk! Alig vagyunk túl Martinovics-féle összeesküvés fejeződésén, I. Ferenc császár és király zsarnoki abszolutizmusa minden csekély nemzeti és önálló megnyilvánulásra rendkívül durva intézkedésekkel válaszolt.

Kazinczy nemrég szabadult a várfogságból, a magyar nyelvű irodalmi élet főleg vidéken éledezett (Csokonai, Kisfaludy Sándor stb.). Pont ez utóbbi hatására indult meg az egyetemisták, így a orvosok között is egy igen erős mozgalom a latin és a német helyett a magyar nyelvű oktatás bevezetésére.

Háttérben Rácz Sámuel tanár, az anyanyelvi tankönyvírás megteremtője állott. Mindezek ismeretében vetette fel a Habsburg-birodalmi érdeket szolgáló helytartótanács, hogy az ország egyre nagyobb súllyal bíró politikai központját jelentő fővárosból ajánlatos volna e könnyen mozgósítható társaságot: az egyetemi ifjúságot valami csendesebb vidéki, lehetőleg Pest-Buda közeli és egyházi ellenőrzés alatti városba telepíteni.

Az országot formálisan Pozsonyból irányították, de Pest-Buda jelentősége egyre nőtt. Ekkor merült fel Esztergom, Eger és Vác neve, ugyanebben a sorrendben. Csakhogy ezekből az egyházi központokból pont az a két alapvető feltétel hiányzott, amelyek miatt az orvoskar már Nagyszombatból is eljönni kényszerült. Az egyik a megfelelő nagyságú és befogadó képességű kórház.

A betegoktatás ekkor már száz éve ágy mellett folyt, a bonctan és a kórbonctan oktatásához elegendő hulla kellett, mindezeket akkor nálunk egyedül az 1798 óta működő Szt. Rókus Kórház tudta csak biztosítani. A másik fontos feltétel volt a gyógyszerstan oktatására szolgáló nagy botanikus kert, mert gyógyszervegyészet akkor még nem létezett. Pesten ez is adott volt, méghozzá a valóban világhírű Kitaibel Pál professzorral az élén. Nem tanszéki, hanem szakmai értelemben.

A személyi feltételekről azért nem szólunk, mert szakembereket ha nem is könnyen, de ide lehetett volna csábítani. Új kórház építésére és fűvészkert létesítésére azonban a ferenczi

abszolutizmus egyáltalán nem áldozott, anyagi erejét lekötötték a napóleoni háborúk. A magyar orvosképzés terén tkp. Mária Terézia viselkedett viszonylag legkedvezőbben, igaz hogy a kitűnő Gerard van Swieten tanár tanácsára. A felvilágosult II. József németesítést ígért „cserébe”, I. Ferenc császárból eleve hiányzott minden segítő szándék. A három említett egyházi központ körül talán Eger tudott volna az adott helyzettel mit kezdeni. A nagyszombati képzés előtt ott Markhot Ferenc már egyetemmel próbálkozott, de a nagy kórház és botanikus kert hiányzott.

Pest után egyedül Debrecen rendelkezett pompás fűvészkerttel és megfelelő botanikussal, Diószegi Sámuel tiszteletes személyében. A cívisváros viszont kálvinizmusa miatt nem jöhetett szóba.

Visszatérve az esztergomi esélyekhez, 1802 körül a város betegellátását a ma Kossuth utca 62. szám alatti egy emeletes ispotály biztosította. Ez a Rókus kórházhoz viszonyítva legföljebb felvételi irodának felelt volna meg. Az egyetemi szintű fűvészkerthez megfelelő mennyiségű hely, idő és pénz kellett volna. Az anyagi feltételeket a primácia biztosíthatta volna, ám a növénykultúra kialakulásához hosszú évek kellene. Maradt tehát a pusztá ötlet, amelyért sem az egyház, sem a város nem lelkesedett különösen. Ám ha mégis azt teszi, kérdés, hogy sikerült volna-e a feltétlen tekintélyű, Pesten nagy praxissal bíró Bene Ferenc belgyógyász professzort a városba csábítani! Akkor még a botanikus Kitaibel Pálról, a birodalom szerte megbecsült Winterl János Jakab vegyész tanárról nem is szóltunk. Az sem valószínű, hogy a medikusok cserben hagyták volna a magyarul tanító Rác Sámuel professzort, aki miatt ez a hatalomnak kényes kérdés egyáltalán felmerült. Az orvostanhallgató katolikus része bizonyára Bécsben vagy Prágában kötött volna ki, a protestánsok pedig valamelyik német vagy holland egyetemen. Ugyanazért az összegért német és latin nyelven ott is tanulhattak volna, anyagilag viszont a birodalmi kassza járt volna rosszul.

Utólag nézve Esztergom a potenciális „elzárkózásával” helyesen cselekedett. Nem hagyta magát Pest és az ifjúság magyar nyelvű oktatási igénye ellenében kijátszani. Bizonyára nem tudatosan, de olykor a hátránynak is lehetnek előnyei. Ne feledjük, ugyanazon Ferenc császár uralkodása alatt jött lépcsőről-lépésre a reformkor. Kellettek hozzá a napóleoni háborúk kijózanító vereségei, a magyar ifjak egyre hangosabb követeléseik és mindennek előtt egy Széchenyi István formátumú egyéniség.

Hogy mire képes a fiatalság, 1848 márciusában bebizonyosodott. Nem ok nélkül tartottak hát tőle 1802 táján, amikor az egyre növekvő és ellenőrizhetetlen összetételű Pestről, vidékre akarta szétszórni a hatalom. Azt se feledjük, hogy a katolikus klérus keretében az anyanyelvnek olyan

apostolai voltak, mint Révai József, a börtönt is megjárt Versegly Ferenc és Dugonics András. Ez utóbbi a medikusokat természettanra tanította, természetesen magyarul. A már említett Rác Sámuel tankönyvei hallatlan népszerűségnek örvendtek, nemcsak az orvosok körében. Az első magyar nyelvű élettani munkáját három költő, köztük Csokonai versben köszöntötte. Erdélyben akkor csak sebészképzés folyt, kitűnő népszerűsítő művek jelentek meg, de 1848 előtt önálló országrésznek számított.

Az adott időben Esztergomnak akadt egy igen jeles főorvosa Lenhossék Mihály Ignác személyében, de ő nem a magyar nyelv pártolásáról nevezetes. Pesten latin, Bécsben német nyelven adott elő, magyarul egyetlen sora sem jelent meg nyomtatásban.

Mindent összevetve: amikor az orvoskar esztergomi elhelyezése felmerült, szerencsére hiányoztak hozzá a tárgyi feltételek. Az orvosképzés úgyszólván előbb-utóbb visszakerült volna a fővárosba, így nem lett Esztergom a bécsi politikai praktika eszköze a magyar medikusok ellenében.

Kétszáz esztendő távlatából felemelő érzés erre „a nagy elmaradt lehetőségre” emlékezni.

Lenhossék Mihály Ignác – mint Esztergom megyei főorvos – gyógyszertani beadványa (1808)

A Duna menti Strigonium, azaz Esztergom az Árpád-házi királyok idejében még hazánk egyik legjelentékenyebb városa volt. A honfoglalást megelőző időkben Solva néven fontos észak-pannon város, később, a „Niebelunge Lied” szerint Attila hun király itt fogadta (Etzel) Kriemhild regőseit (Stadt Gran). Ez a szép fekvésű város, a hajdani királyi székhely, történelmünk vérzivataros századaiban a XVIII–XIX. századfordulóra már az ország területileg második legkisebb megyéjének székhelyévé zsugorodott. Először a tatárok gyújtották fel és a bajor mintára épült favázás házak porig égtek. Mátyás király idejében még részben visszanyerte régi jelentőségét, hiszen 1467-ben Academia Istropolitana néven orvosi fakultása is volt, de a török idők háborúi nehezen kiheverhető károkat okoztak. Jelentőségét méginkább csökkentette az a körülmény, hogy a gyászos mohácsi csata után négy évvel a prímási hivatal menekülni kényszerült. A császári területen levő Nagyszombatra tették át a káptalani székhelyet, a honnan csak 1820-ban helyezték vissza a magyar érzelmű Kopácsy hercegprímás erélyes ösztönzésére (aki nem akart jönni, azt hivatalából felfüggesztette). E századfordulón a gyarmati sorban levő Magyarország közegészségügyi helyzete is valóban gyarmati jellegű.

Az állandó járványok miatt Mária Terézia 1752-ben elrendelte megyei orvosok alkalmazását. Ez egyik Első Esztergom megyei főorvos Pudelkó József volt, akinek a Van Switen által aláírt diplomája a városi levéltárban található. Nemesi levelet pedig a szegény betegek gyógyításáért kapott. Majd 1799 őszén Lenhossék Mihály személyében új megyei orvost kap a megye. A Habsburg elnyomás egyik leggyászosabb időszaka ez. Alig néhány éve, hogy a Vérmezőn az önálló magyar gondolatnak fejét vették, az ébredező nemzeti irodalom és szellemi élet legjobbjai pedig börtönökben sínylődnek. A, 26 éves Lenhossék Mihály (Linoschegg nevű pozsonyi asztalosmester ambiciózus fia), aki előbb Bécsben, majd Pesten hallgatja a Medicinát, 1799. augusztus 16-án avatott doktorrá. Alig szárad meg diplomáján a tinta, máris nagy hatáskörű állásba kerül. Magyarul ekkor még törve beszél, de érzelmei egyértelműek. Irodalmi látóköre már ekkor meglepő. Született szervező, akiben ritka szerencsével párosult az elméleti érdeklődés a mindent alkalmazni tudó gyakorlati érzékkel. Esztergom „Protocullomai” őrzik az oly gyakran leírt nevét, a közjó hasznára végzett cselekedetek legfőbb ösztönzőjét. Statisztikai tábláit példás rendben vezette.

Egyik legkiemelkedőbb érdeme, hogy vidéken elsőként végzett mintegy hatszáz személyen

nyilvános himlő ellenes védőoltást 1801, októberében. Erről a Salzburgban megjelenő Medizinisch Chirurgische Zeitung 1802, évi II. kötetében számol be. Alig két év múlva az esztergomi keserűvizekről számol be, „Kurze Nachricht über Graner Bitterwasser” címen (az esztergomi gyógy- és hőforrások – sajnos, napjainkra már eldugultak, illetve hidegebbek lettek. Ugyanis a 48-as szabadságharc alatt még a pesti és észak-dunántúli honvédséget az esztergomi hőforrásokhoz vitték tetvetleníteni. A feljegyzések szerint a honvédek közül nagyon sokan égési sebeket szenvedtek a melegvítől, ami a jelenlegi 29 fokos vízről aligha képzelhető el (vagy csak kutatni kell utána?).

Lenhossék esztergomi évei alatt végzett irodalmi tevékenysége csak prologusa volt annak a széleskörű és nagyarányú működésnek, amely igazán a pesti élettani tanszékre való kinevezésével kezdett kivirágogni. Közvetlenül a kinevezése előtt írt egy latin nyelvű gyógyszerertani beadványt, a külföldről nehezen és főleg drágán beszerezhető gyógyszerek és gyógynövények megfelelő hazaiakkal való pótlásáról. A helytartótanács ugyanis kiadott egy körrendeletet a megyéknek, hogy a nagy gyógyszerhiány enyhítésére próbálják meg hazai fajtákkal ellátni a lakosságot.

*

A gyógyszerertani beadvány fordítása a következő:

„Tekintetes Vármegye !

A nagyméltóságú m. kir. Helytartótanács folyó évben kibocsátott 24265. sz. intézkedésének eleget téve, a bécsi Egyetem Orvostudományi Kara által három osztályba sorolt exoticus gyógyszerekkel kapcsolatban – amelyek velem azon célból kegyesen közöltettek, hogy saját tapasztalataim alapján elő tudnék hozni olyan hazai termelvényeket, melyekkel ezeket helyettesíteni lehetne véleményes jelentésemet az alábbiak-

ban terjesztem elő:

Az első osztályba azok az exoticus gyógyszerek tartoznak, amelyek egyrészt könnyen nélkülözhetőek az orvosi gyakorlatban, másrészt házilag is előállíthatók.

Ezek a következők:

Acacia succus, ezt minden orvos nélkülözheti.

Anisum stellatum (csillagos ánizs) melynek expectorans hatása van, a Radix Liquiritiae és a hazai ánizs, valamint a kömény jól helyettesítik.

Balsamus Copeive (kopálbalsam), amelynek stimuláló, analepticus, antispasmodicus és diureticus hatásai ismeretesek, megfelelően helyettesíti és pótolja ezen erényeket az in oleo Aethereo Florum.

Chamomilla vulgaricum.

Balsamus Peruvianus (Perui balsam) belső használatra az Oleum destillatum anisi és a Phoeniculi anisi, külső használatra pedig a Terebenthina liquiritia tökéletesen helyettesíti.

Benzoes gumi, elsősorban mint kozmetikai szer ismeretes, ezért orvosi használatra szükségtelen.

Cacao nem számítható gyógyszernek, de a Butyrum különböző kenőcsök alapanyaga, de tehénvaj, vagy friss zsír, hozzáadva kevés sárgaviaszt, teljesen feleslegessé teszi.

Canella alba, Cardomomum és Cariofilum valamennyi szükségtelen, nélkülözhetjük.

Cascatilla Cortex az antifebrilis hatása kipróbált. A következőkkel helyettesíthetjük: Trifolium, Fibrinum gentianae, Calamus aromaticus és amaricantibus.

Cassia fistula, a nálunk honos Pulpa Prunorum megfelelően helyettesíti.

Cateci succus, adstringens hatását az agyagos föld pótolja, sebekre pedig prosarum virágot, bistortex gyökeret, fűz- vagy tölgyfakérget alkalmazhatunk helyette.

China nodulosa gyökere, mint gyógyszer feledésbe ment.

China mag teája főregüzőnek használatos, a következő szerekkel helyettesíthetők; Tanacetum (aranyvirág) magva, Filix gyökere, dió, Allium caepa, valecena, zeller, higany édes szemcsés ón és Oleum. Petrae Rubrum.

Conriella, orvosi haszna alig van.

Colveinthis, már kevés orvos alkalmazza.

Contrajetval radix jól helyettesíthető Calamus aromaticus és hasonlókkal.

Cubebatum fructus, valamint a Curcuma radix orvosi használatra ritkán kerül.

Elemi gumi emplastrum és kenőcsök készítéséhez felesleges, mert a Pix alba és nigra, Colfonium, valamint a Terebenthin főzet helyettesítik.

Euforbium Gumi (kutyatej) óvatos orvosnál nem jöhet számításba.

Fungus Melitensis felesleges.

Galunga radix stimuláló hatása helyett más használható.

Galbanum Gumi, rá ugyancsak érvényesek, amit az Elemi-gumiról mondtam.

Geofrae radix, mint féregűző szer használatos, helyette a Gumigute alkalmazását ajánlanám.

Chino-Gumi, amelynek dicséretes adstringens hatását folyásokban csak a legkritkább esetben figyelték meg, egyéb enyhe adstringens szerekkel helyettesíthető.

Laccae-gumi tincturája és pora fogmosószernek használatos.

Nux Moscata, ezt inkább ételízésítő fűszerként használják, gyógyszerárban aligha van rá szükség.

Mirabolaena, használata már nem szokásos, helyette a Cimento herba és radix aromaticus ajánlható.

Piper Culinae, paprikával helyettesíthetjük.

Quassiae Lignum (fahéj) házi ízesítésre az Absinthium vulgare Trif olium, a Poleligata amara, gentiana, calamus aromaticus, Centaurem. minius és a Cardus Benedictus használata javasolt.

Sabadilla semen, néha gyors hatású féregűző.

Sanguis Draconis, mint adstringens a legkevesebb erővel hat. Sasaparilla radix, amelynek antisifiliticus hatása előzőleg még kétséges volt, a Humulus Lupulus gyökere jól helyettesíti.

Scamoneum, drasticus hatása miatt nyugodtan mellőzhetjük.

Senega poligata, magam is tapasztaltam, hogy tüdőbetegségben könnnyítő hatású. Az orvosi gyakorlatban nagy a jelentősége. A Matubium album gyakran hasonló hatású.

Serpentariae radix, mind febris intermittens, mind febris continuis, valamint exanthematicus egyedüli csillapító gyógyszerének számítható. Saját tapasztalatom, hogy járványos tifosus lázban, amilyen három évvel ezelőtt zajlott le nálunk, nyugodtan mellőzhetjük.

Simatuba Cortex, adstringens anyaga a tölgyfa, a fűzfa és a vadgesztenye törzsének a kérgében is megtalálható, de helyettesíthető a szarvasmarha faggyújával is. A Tamarindus gyümölcse főként rézzel (rézvegyületekkel) eldolgozva veszélyes és felesleges orvosságot nyújt, helyette többnyire előnyben részesíthető a borkővel (cremor tartari) kevert szilvalekvár.

Traganta mézgája felesleges.

Zedoaria gyökerét ritkán szokták használni, tehát felesleges. Zingiber Culina (konyhai gyömbér) aromája a gyógyszerárakban ritkán fordul elő.

A második osztályba sorolt exotikus gyógyszerek olyan hatóanyagokat tartalmaznak, amelyek helyettesítő szerekben ugyan sok esetben bővelkednek, de mégis akadnak olyanok,

melyek egyes betegségekben szükségesnek azon okból számítanak, mivel hazai termelvényekkel teljes joggal aligha pótolhatók.

Ezek a következők:

Aloe besűrített nedve gyengélkedőknek, lábadozóknak tiltatik, mikor padig haszonnal nyújtjuk, hogy az indikált célnak valóban megfeleljen, az ezzel való visszaélés megakadályozandó, sok esetben a gratiola kivonatával jól helyettesíthető.

Ammoniacum gumi hatóanyaga köptető, többnyire mucilaginosus keserű anyagokkal és az Althea Salep gyökerével helyettesíthető, mint tapasz azonban felesleges.

Assa foetida (ördögyszar), már a régi orvosoktól is minden esetben, mikor ennek gyantáját adni szokták, a fokhagyma (*allium sativum*) ajánlatott.

Castoreum hatóanyaga stimuláló, analepticus, antispasticus, mint ilyen kitűnően használható, de ezt a nem egykönnyen készíthető orvosságot a gyógyszerész szívesen nélkülözi, mert az *Oleum animale Diperii* a Castoreum hatóanyagát sok esetben jól helyettesíti.

Guaiac gyanta erélyesen stimulál, öregkori arthiritisnél a kívánt sikert mindig meghozza. A *Millefolium* mézgája vizes spiritusszal elkészítve a Guaiac gyantát jól helyettesíti.

Mosculus stimuláns és analepticus, különféle idegbántalmaknál teljességgel jól használható, hogy azonban a sikert meghozza, nagyobb dosisra van szükség. Gyakorlatban a *Valentiana angelica spiritus aetheri* szarvassó hozzáadásával helyettesíti.

Myrrha gyantát az arum gyökér (*radix ari*) és ennek főzete némely esetben helyettesíteni képes.

Rheum (rebarbara) ez a gyógynövény azok között az exoticus termelvények között tárgyalandó, amelyek semmiképpen nem nélkülözhetők. Hazai teánkat, ha ennek hatóanyaga ismeretes lesz, szorgalmasan termesztetni kell.

Végül:

Harmadik osztályba azok a gyógyszerek, gyógynövények tartoznak, melyeket az orvostudomány semmiesetre sem tud nélkülözni, ha olyan hatóanyagokat tartalmaznak, melyek hazai termelvényekben ezidáig megtalálni nem sikerült.

Ezek a következők:

Arabicum gumi (arab mézga) emolliens relaxans, obliuens hatású különböző mellbetegségekben. Az eljárás első útjaként, ahol erős az inger, ott bepólyázandó. Továbbá a

gyomor és altesti rész bekenve kitűnő eredményt ad. Mégis az én véleményem szerint ezt a gyantát (mézgát) több hazai terménnyel biztosan tudjuk helyettesíteni, melyek erre a célra megfelelnek. Az Althea és Salep gyökere, a különböző kosborfélék (orchites), melyek Magyarországon bőségben találhatók, valamint a lenmag (semen lini) és a Canabis amigdale, a gumi Carassorum tisztán, vagy vizes oldatokban az arab mézgát biztosan pótolni tudják. Ezenkívül a szarvasaggancs zselatinája (gelatina cornu cervi) is pótolhatja ugyanezt.

Cassia lignea (fahéj) Laurus cassiae (babérlevél) és cinamonis hatóanyagai stimuláló és bizonyos körülmények között roboráló szerként ismeretesek, erős tinctúrája metrorrhagiában kiváló orvosságot nyújt, melyet az orvos nehezen nélkülözhetne. Hígított kénsav aqua aromaticaval és kevés ópium hozzáadásával hasonló esetekben a baj kezdetén igen jeles sikert eredményez.

Cortex Chinae ennek gyógyítóereje csak akkor van, ha annak valódiságához és jól konzerváltságához kétség sem férhet.

A China kéreg gyógyító erejét kettős megfontolásból vezethetjük le, ill. figyelhetjük meg.

1.-ször: amennyiben roboráló és stimuláló hatása a különböző betegségekben beáll,

2.-szor mint specificum, a váltóláznál (febris intermittens) sok más kisebb eredményt nyújtó gyógyszerekkel együtt adva eredményezni szokott.

A Cortex Quercus (tölgyfakéreg) a Hypocastain (vadgesztenye) a Cortex Salicis (fűzfakéreg) nagyobb dózisokban nyújtva gyakrabban jó sikerrel helyettesíti a China-kérget. Azonban, mint specificum a nem helyi okokból születő váltóláznál, hanem biztosan előttünk eddig még nem ismert kórokozók által változó helyeken és a maga idejében újból előjövő eseteknél, amíg ismeretünk nem kielégítő, addig a China-kéreg más biztos gyógyszerrel nem helyettesíthető.

A közelmúltban nemcsak narkotikumok és egyéb mérgeket tartalmazó növény fajokból, hanem zöldségfélékből kísérelték meg a kémia segítségével orvosságokat pont a váltóláz ellen előállítani, de nekem úgy tűnik, sikertelenül.

A hosszú ideig fennálló váltólázak (febris intermittens pertinentissimus) a kéreg szedése után, még ha hosszú ideig szedik is, fennmaradtak. A kis dosisok nyújtása a láztalan időszakokban indokoltak.

A szilárd testrészek lanyhasága és életerők ernyedése néhány esetben ezen orvosságtól megjavult.

Hátra van tehát, hogy a China-kéreg helyettesítését az előforduló esetekben részemről a továbbiakban megkíséreljem. Ami ennek a gyógyszernek roboráló és antifebrilis szerepét illeti, azt

teljesen beigazolt és minden kétségen felül áll. Ingredientiaja, elkészítése és alkalmazása az ismert úton történik.

Jalappa gyökér (radix Jalappae), erre a draszticus gyógyszerre némely esetben az orvosnak teljességgel szüksége van. A Gratiola (istenkegy) mégis sok esetben helyettesíti. Hasonlóképpen a fekete hunyor (helleborus niger) gyökere, valamint az ebből készült kivonat, mely a legrégebb időktől fogva sokak által dicsért, de többnyire feledésbe merült. Vissza lehetne az orvosi gyakorlatba hozni.

Láttam hajdan a földműves népnél draszticus laxantiát a Fisolacea ducandra és a Sambucus nigra (fekete bodza) gyökeréből ennek a nedve hashajtó hatású.

Vigyázatlan emberek ezenkívül a Ricinus Communis magvát néha megeszik. Nagyobb adagoktól Hypercatarrheat, Colerat, Disenteriat láttam keletkezni. Ez okból vajjon az orvos által nyújtott ricinussal nem lehetne-e helyettesíteni a Jalappa gyökeret?

Radix Ipecacuanhae Specificus hatóanyagokon kívül különféle betegségekre hatásos szereket is tartalmaz. Kis dózisokban nyújtva más hánytatószer aligha helyettesítheti. Refract dózisokban e gyökér spasmusban, dispepsiában, disenteriában, metrorrhagiában, asthmában stb. hatásos.

Radix asari Európei (kapottnyak gyökér), mely a régieknél már azon időkbán, mielőtt az ipecacuanhat ismerték volna, hasonló esetekben alkalmazták, nem volna képes ezt most is helyettesíteni?

Opium. Ez az orvosság jólehet, a vigyázatlan emberek nagyon visszaélnek vele, az orvos felszerelésében nem soha könnyen nélkülözhető.

Hasznossága és sokféle kiválósága különféle betegségekből annyira helyesnek bizonyultak, hogy róla bővebben szólni feleslegesnek vélem.

Saját éghajlatunk alatt a Hyosciamus niger (beléndek) levelei, melynek főzete éppen nem hiábavaló, helyettesítheti az Opiumot.

Saccharum (cukor), az ebből készített szirupot ínjavítási célból (ahogy mondják) szokták alkalmazni ill. orvossághoz hozzáadni. Ha van is a cukorban valami orvosi érték, azt más gyarapítószerekből könnyebben meg lehet szerezni, mint a cukorból. A szirupokkal való visszaélés, mely keserű anyagú orvosságoknak főként erejét és ízét könnyen leronthatja, rendelettel kellene szabályozni.

A tisztított méz alkalmas hozzáadószerrel javítva, a cukorból készült szirupot

helyettesíteni.

Spongia marina (tengeri spongya) a chirurgusi használatban az agaricus praematurus pótolni képes.

A Solea Coreacea Antiqua, ismeretével a struma specificus gyógyszerével rendelkezünk. Az izzítás útján visszamaradt hamujában konyhasó hozzáadásával érjük el. Mint a megfigyelések tanúsítják, ez a Spongia marina hatását megfelelően helyettesíti.

Tehát ezek azok, melyek a saját tapasztalataim alapján megismerve az exoticus gyógyszerekről mondhattam.

Nyilvánvaló ebből tehát, hogy sok olyan van, melyeket biztosan nélkülözhetünk és melyek csak a kereskedelmi haszonlesést és az ebből folyó fényűzést szolgálják. Ez végülis a gyógyszertárakban is utat talál és az orvosok véleményét is meghódítja, amely által a gyógyszerek fokára emelkednek.

Vannak azonban ezeken kívül még olyanok is, melyek különleges hatását az orvosi Tudomány aligha nélkülözheti ugyan, de ezek is hazai szerekkel helyettesíthetők.

Az Orvostudomány hasznossága és az emberi nem java megkívánja, hogy az orvosi felszerelés egyszerűbb állapotra legyen hozva és azokat a gyógyszereket, melyeket kéznél tartunk, alaposan megismerjük, nehogy a külföldi szereknek a hazaiakkal szemben könnyen előnyt adjunk. Hallgatok azokról a gyógyszerekről, melyek beszerzését az ország pénzügyi helyzete eleve kizárja és melyek amúgyis csak a kereskedelemnek és a nyereszkesedésnek hoznak hasznot.

Esztergomban, 1808. december 10-én Lenhossék Mihály s. k. tekintetes Esztergom vármegye rendszerént való tisztiorvosa”.

*

A fenti beadványt közvetlenül a pesti élettani tanszékre való kinevezése előtt írta. Kinevezése e beadvány tükrében is érthető és indokolt. Magas ívelésű pályája ilyen állomásokkal büszkélkfáhet; élettan tanszék Pesten (két évig dékán); majd az akkori idők leghíresebb, a bécsi egyetemen élettantanár (itt szintén két évig dékán); a reformkori Magyarországra hazatérve haláláig hazájának „protomedicusa”. Közben megkapta a svéd Wasa-rendet. Érdemei közismeretek. Talán az sem véletlen, hogy a nagy magyar reformer, Széchenyi István barátja és háziiorvosa volt. Rá emlékezve

önkéntelenül is Arany Jánosnak Széchenyi emlékezetére írott sorai jutnak eszünkbe:

„Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múlt;
Hanem lerázzván, ami benne földi,
Egy éltető eszmévé finomul.”

Az 1831-es kolera-év Esztergom vármegyében

Amikor Bugát Pál „*medicus dirigens*” 1831. június 13-án Tisza-újlakon megszemlélte Rakovszki Constantin máramarosi tutajkormányos kiszikkadt holttestét, és *causa mortis*ként a félelmetes hírű Cholera orientálist jelölte meg, elkezdődött a „napkeleti epemirigy”-járvány magyarországi haláltánca. A védekezés megszervezésével megbízott helytartótanács (*Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum*) már ezt megelőzően fontos intézkedéseket tett a járvány kitörésének megakadályozására. Elrendelte Galícia felől a katonai határzárlatot, valamint még 1830. dec. 21-én a budai nyomdában sokszorosított „tájékoztató-utasító” lapokat küldtek szét az „egészségre ügyelő” hivataloknak, Lenhossék Mihály országos közegészségügyi referens javaslatára.

Lenhossék megfigyelései és intézkedései a maga idejében mintaszerűek voltak. Bár Bécs is küldött megfigyelőt Galíciába Köstler dr. személyében, hogy tanulmányozza az eddig ismeretlen betegség tulajdonságait. Az óvatos Burg illetékesei mégsem Köstler jelentése alapján tettek lépéseket a kolera betörése ellen. Köstler szerint ugyanis ezt az enterális kórképet a gabonalisztebe örölt vad magvak (*Lolium temulentum*) mérgei okozzák, tehát a betegség *non contagiosa* természetű. E jelentés ellenére mégis elrendelték az „itteni uralkodó betegség végett a Bécsbe menni akaróknak utazó levél kiadása tiltatik” ... valamint az Ausztria és „Burkusország” felé hajtandó marhacsordákat a határállomáson történő átadás előtt többször át kell hajtani folyóvizeken.

A katonai határzárlat, majd az útközben felállított „lineák, cordonok és fabódés veszteglőhelyek” ellenére a Bugát Pál első esete után 1 hónap múlva már Pesten „dühösködik a napkeleti epemirigy-kór”, tetőfokát a kánikula idején érte el, mivel ez az időszak kedvez legjobban az akkor még teljesen ismeretlen koleravibrióknak. Pest után egy hét múlva már a szomszédos Esztergom vármegyében is felüti a fejét a pusztító járvány. Első áldozata egy Budáról Esztergomba jött férfi volt. A megyei védelmi tanácselnök Ürményi Miksa lett, szakirányítóként Kamenszky István megyei főorvost, Lenhossék Mihály országos főorvos hivatalbeli utódát nevezték ki. Első teendőjük a vármegye határán felállítandó „veszteglőház” kijelölése volt a Pestről Esztergom felé vezető országút mentén, Leányváron, „a Leányvári Vendég Fogadóba kiszolgált egy szobára”.

Az első tanácsülésen Beimel Mihály városi nyomdász tanácsstag javaslatára elrendelték a helyi nyomdában „ezen nyavala ellen szolgáló óvásoknak száz példányban való nyomását”, ugyanakkor jegyzőkönyvben rögzítették Lenhossék Mihály segítségeit (*Protocolum T.*

Strigoniensis 1831.): ... „Lenhossék Mihály urnak ezen vármegyében mellyben közhivataloskodásának pályafutását kezdé vala, a kért orvosoknak haladék nélkül eszközölt kiküldésével mutatott résztvevő hajlandóságát szives megösmeréssel levél által viszonzva” ...

A tanács Esztergomot 12 fertályra osztotta fel, minden fertály élére albiztosokat nevezett ki. Feladatuk volt ügyelni az utcák, de a lakások tisztaságára is; ellenőrizték az utazókat és csavargókat figyelő strázsák munkáját. Mindez lakott területen kívül a határban cirkáló csöszök feladata volt. A csendrendelet értelmében a kocsmák és „bormérő házak” a napnak csak egy bizonyos szakában voltak nyitva. Kamenszky főorvos lajstromba vette az összes mozgósítható orvosokat és seborvosokat, akiket aztán az esztergomi fertályok, valamint a környező falvak ellátására szétosztott. Azok négynaponként írásban jelentették észrevételeiket, valamint a megbetegedettek és meghaltak számát. Jelentéseikből kitűnik, hogy nemegyszer hasznos megfigyeléseket tettek járványtani szempontból is, pl. Fabrinyi István seborvos írta Farnadról: „ezen nyavala azon házakban látszik erejét venni és azon lakosokat üldözni, a kik nagy betegek körül szolgáltak, vagy holt testeket temetőbe kivittek...”. A négynapos jelentések számadataiból állította össze a megyei főorvos a „táblás tudósítást”.

Esztergom vármegye Rigler adatai szerint a kevésbé érintett megyék közé tartozott. Az első járvány idején összesen 5053 ember betegedett meg a megyében, a halálesetek száma 2202 volt. A legjobban érintett falu a Fabrinyi által ellenőrzött Farnad; 1327 lakosából 435 megbetegedett, ebből 198 meghalt. Ugyanakkor a legkevésbé veszélyeztetett Csolnok 1039 összlakos közül 9 betegedett meg, ebből 4 személynél volt a cholera causa mortis. A többi falvak adatai a kettő között ingadoznak. Közvetlenül az akkor még budai út mellett fekvő Kesztlőc Csév körzetben 127 személy neve mellett szerepel a „Cholera” halálokként. E körzetbe Neumann József seborvost rendelték ki Esztergomból, aki 29 napon át végezte szorgalmasan a munkáját. Körzetében az első halálesetet 1831. aug. 11-én észlelte Kesztlőc határában, amikor is egy Budáról Esztergom felé igyekvő férfi hirtelen rosszul lett és meghalt. A kesztölci Matricula szerint „in loco, ubi mortuus, sepultus” tehát a helyszínen elföldelték. Két nap múlva a nagy óvatosság ellenére már két embert temettek a faluban. Az Esztergom vármegyei járvány aug. végén szept. elején tetőzött Kamenszky tanácsára újabb rendeletek: „a hullák ojtatlan mésszel való beszórása” ... Harangozni, csöngetni csak sírbatételkor volt szabad: „halottak virrasztása tiltatik ... azok mentül előbb való eltakarítása szükséges ... a halálra váltak csöngettyűével csak nem szünet nélkül csöngetnek ... a népség még jobban rémisztetik...”.

Betiltották a vásárokat, búcsúkat, egyéb vallásos szertartásokat, érvényt szereztek II. József rendeletének, amely szerint a temetőket lakott területeken kívül kell helyezni. Végül a dunai hajókat is 10 napos „Contumacia” alá helyezték. Egyesek még a halászatot is meg akarták tiltani, mivel a halaknak is szerepet tulajdonítottak a járványban. Az esztergomi kolerajegyzőkönyvek gyógyító utasításokról alig tesznek említést, inkább higiénés tanácsokat adnak, hangsúlyozva a tisztaság és jó táplálkozás fontosságát, ugyanakkor óva intik a lakosságot a zöld gyümölcsök fogyasztásától és az iszákos kicsapongástól (a zöld gyümölcsöt fogyasztókat még ma is kolerával rémisztgetik).

A járványgörbe leszálló szára a hidegebb napok beálltával egyre meredekebben kezdett zuhanni, bár még november közepén is voltak halálesetek, illetve szerepelnek „e morbo simili Cholera” jelzésű diagnózisok. Valószínű, hogy ezt a megjelölést egyéb enterális kórképekre is alkalmazhatták.

Minden erőfeszítés ellenére az 1831-es évben közel 200 000 ember pusztult el az amúgy is gyér lakossági számú reformkori Magyarországon.

Az esztergomi honvédkórház 1848/49-ben

Az esztergomi vár és a város az 1848/49-es hadi-, politikai események idején már nem bírta a régi stratégiai kulcsszereppel (nyugatról Buda, kelet felől Komárom kulcsa), de lévén a kettő között feleúton, alkalmas helynek kínálkozott egy fontosabb hadikórház létesítésére.

A körülmények kényszerítő hatására rendeli el a kormány 1848. május 17-én a 10 000 főnyi nemzetőrség toborzását, és a Nemzetőri Tanács május 21-én már levelet intézett Sauer Ignác országos főorvoshoz: tudassa közlemény útján az ország orvosával ...” akik az önkéntes honvédseregnél alkalmazást nyerni kívánnak, hogy jelentsék magukat önnél, ön pedig szíves leendő a folyamodványokhoz csatolt mellékletet szorosán megvizsgálni, a legalkalmasabb egyéneket az említett orvosi fokozatokra az országos nemzetőrseregi tanácsnak ajánlatba hozni”...

Elkezdődött tehát a honvédorvosok toborzása. A legelső esztergomi orvos, név szerint Hoffmann Vilmos május 30-án folyamodott a honvédorvosi állományba való felvételért. A hivatalos kinevezést július 8-án kapta meg alorvosi minőségben, a megjelent Közlöny honvédorvosi rovata elsők között hozta a nevét.

Az események feltartóztathatatlan sodrása három nappal később azonban már kétszázévezres hadsereg felállítását igényelte az országgyűléstől, s ez ugyancsak feladta a leckét a hadügyminisztérium egészségügyi szervezőinek. Ráadásul az önállósuló magyar hadsereg hevenyészett egészségügyi szervezete szolgálatilag még mindig a bécsi Josephinum függvénye, tehát a felemás helyzet csak akadályozta az amúgy is sok nehézséggel és tapasztalatlansággal küszködő apparátus munkájának kibontakozását. Jellasich szeptemberi betörése, majd a honvédsereg első katonai sikerein felbuzdulva, Kossuth szorgalmazására kinevezik az első önálló hatáskörrel bíró tábori főorvost a nagy tekintélyű Stáhly Ignác személyében. Stáhly a kilátásbeli hadi események előrevetülő árnyékában rögtön felismerte a tábori kórházak felállításának fontosságát. Hivatalbeli ténykedésének rövid, de termékeny szakaszában (1848. nov. 1-től, 1849. jan. 4-ig, azaz a kormány

Debrecenbe menekülésének idejéig (heroikus szervező munkát végzett ez a – forradalmi pátosz nélkül, de tudatosan, józanul tevékenykedő – öreg orvos, sokszor a saját zsebéből is fizetve – és Kossuth ellenében. Nem volt romantikus drámába kívánckozó szópárbaja a „lánglelkű szónokkal”, de a saját munkájába (amihez ő jobban értett) nem engedte beleszólni.

Azzal, hogy a toborzott esztergomi helyőrséget Besze János parancsnokságával Komárom védelmére vezényelték, Esztergom katona-körzetileg Komáromhoz csatlakozott. Majthényi komáromi várparancsnok ajánlatára nevezte ki a hadügyminisztérium Weitzenbreyer (később Buzay) Károlyt a helyőrség főorvosává. Első dolga volt, hogy a komáromi kórház mellé Esztergomban és Tatán kiegészítő honvédkórházakat szerveztetett. A város vezetősége, a tulajdonos egyház és közvélemény egyhangúlag az akkorra felépült kanonokok házát ajánlotta fel „katonai ispita” céljára. Esztergom főorvosa, id. Palkovics Károly (a későbbi lelkes kormánybiztos, Palkovics apja) jelölte ki a kórtermekeket, és végeztette el a szükséges átalakításokat, faláttöréseket. A létrehozott kóroda első, ideiglenes igazgatója maga az id. Palkovics lett. Megtisztelő elismerésként kapta és elháríthatatlan kötelességérzetből vállalta el.

Jóllehet Esztergomban is felütötte fejét a „napkeleti epimirigykór” (kolera), a jegyzőkönyvek tanúsága szerint felvetődött egy külön járványkórház felállításának szükségessége, az akkor még üres honvédkórodába fertőző betegeket nem helyeztek. Felbecsülhetetlen értékű óvatosság volt.

Az első nagy sebesült-szállítmányra nem kellett sokáig várni. Ismert, hogy 1849. április 19-én Wohlgemuth császári tábornok 30 000 katonájával megpróbálta feltartóztatni a Komárom irányába sikeres lendületben lévő honvédseregeket, s Nagysarló mellett súlyos vereséget szenvedett. Maradvány seregével a párkányi hídon át Esztergomig húzódott vissza, de a sebesülteket idő és mód hiányában sorsukra hagyták. Továbbvonulásuk után a sebesült honvédekkel együtt kerültek az esztergomi katonai kórházba, ahol megkülönböztetés nélkül ápolták őket.

A Komárom környéki heves csaták zajából – Weitzenbreyer parancsára a sebesültek egy részét tengelyen és vízen a viszonylag csendes Esztergomba szá szállították.

Görgei irányításával május 21-én a honvédsereg bevette Budát, ahonnan újabb sebesültek érkeztek.

A Honvédelmi Minisztérium VIII. sz. Egészségügyi Osztálya június 20-án a „paksi orvostudor” Novák Istvánt nevezte ki századosi rangban az esztergomi honvédkórház parancsnokának. Beosztott orvosai voltak: Hoffmann Vilmos, Feichtinger Sándor, Tóth József és Efner Ferenc sebészek. Egyik 49-es honvédorvosa jelentésben olvasható: ” július 6-án a Nyitrán létezett magyar hadsereg dandára kivonult, a honvédkórház feloszlott, és ezek közül Nagy Sándor tábornok rendeletére 444 beteg áttétetett Esztergomba, Verebélyre, Lévára, Érsekújvárra”.

A hadiszerecse kedvezőtlen fordulása azonban csakhamar megzavarta a kórház működését. Már július 7-én parancsot kaptak, hogy Novák százados irányításával kezdjék a kórház áttelepítését Kalocsára. A súlyosabb sérültekkel itt maradt részleget Feichtinger Sándor parancsnokságára–gondjaira bízták, 6 volt a legalkalmasabb erre a feladatra. A kórház-ügyben végzett levelezése az esztergomi levéltárban található.

Az alábbi folyamodvány pontos képet ad az elemi nehézségekről.

„A kórház Igazgatójától a Város fő Polgármesterének.

A katonai hatalom, a tér és kórház parancsnokkal, tegnap este eltávozott városunkból, hátra hagyván 200 beteg és sebesülteket. A kórház igazgatását ily körülményekben magamra vállalni legfontosabb kötelességemnek tartottam. Ennek nyomán, hogy betegeink ápolás és élelmezés nélkül ne szűkölködjének, hivatalosan felkérem és felelőssé teszem, miszerint a szükséges élelmezés, ápoltatás és egyebekről szintén a városi hatóság képviselője gondoskodni el ne mulassza.

... A sürgős teendők ezek: A mészárosból 60 font húst a mai szükségre. Rántásra a molnártól egy mázsa lisztet és 1/4 árpa darát, a bótból 25 font rist tessék megszerezni.

Továbbá a betegek összeszedése és átszállítása miatt 12 napszámra van röktön szükség. Az ápolók (krankerwärter) is hiányoznak. Ezekről is tessék gondoskodni.

Kelt július 8-án 849. Dr. Feichtinger Sándor
Igazgató főorvos....”

A fenti beadvány ugyan eredményes volt, de az alkalmazottak bérének érdekében rövidesen másikat kellett küldeni.

„Az esztergomi Katonai Kórház Igazgató fő Orvosától Takács István fő Polgármester Úrnak hivatalból sürgős

Esztergom

A konyhabeliek, Beteg ápolók, mosók, noha már fél hónapig szolgáltak s terhesen szolgáltak, s noha illetőségük általam elismerve, ők kifizetés miatt a Gondnok úrhoz utasítva voltak s irományaikkal meg is jelentek... – S mind amellet még ekkoráig még sem fizették ki, akkor midőn ők minden oldalról biztosítva, hitelesen tudják, hogy számukra pénz van... Ezzel minden ebből támadható nagyobb zavar és a fő Polgármester Úrra háramolható teher elhárítása tekintetéből,

tessék röktön oly módról gondoskodni, hogy nevezett egyének kiérdemlett fillérjökhöz hozzá jussanak, mert minden esetre az így keletkezhető rendetlenség miatt senki jobban terhelteni nem fog, mint éppen fő Polgármester Úr. A roppant fontosságú ügyet Polgármester Úrnak szívére kötve maradok alázatos szolgálja

Dr. Feichtinger Sándor

Kelt, Esztergom július hó 19-én 849. Igazgató főorvos...”

A kéréző-felszólító levelek nem maradtak hatástalanok. Takács városi főpolgármester ez ügyben a királyi biztoshoz fordult.

„Nagyságos Királyi Biztos Úr!

Midőn a Magyar Katonaság az e folyó évi július 7-én a környékről eltávozván, több beteget a várbeli kórházban hagyott, a kórház igazgatását magára vállalta Feichtinger Sándor orvos úr, több rendbeli fölszólításokat bocsájtott hozzám, amiket az 1. 2. s 3. alatt láthatók, a végett, hogy beteg ápolása eránt gondoskodjam, kiküldöttem tehát Rigler Károly Tanácsost, miszerint a tárgyra nézve Palkovics Károly kormány biztossal magát érintkezésbe tevén, költségeiket a Álladalomtól követeljem, a kiküldött Tanácsnok hetébe később Gerendás József Tanácsnok bizatott meg, és mind a ketten a fentebbi úton szerzett költségeikkel látták el a kórházi betegeket, még végre a 4. alatti határozat nyomán, a városi hadi pénztár rovására a megkívánható pénz összeg felkölcsönzése, esmét a költségek ellátása megállapítatott. Azomban e határozot sem léphetvén életbe még a mai napig is fent vannak az ott szolgálatot vett egyének követelleyeik, mellyek az 5. alá mellékelt jegyzék szerént öszvesen 385 frt. 44 váltó knára terjednek.

Ennélfogva Nagyságodnak az eránti Rendeletét kérem ki, vallyon a fentebbi végzés nyomán Hadi pénztár rovására pénz felkölcsönözve ismét eme követek kifizetteshetne e?

Megkülönbözött Tisztelettel maradván

Alázatos szolgálja

Takács István

Esztergom szept. 11. 849

fő Polgármester...”

Az elmaradt összegeket XI. 29-én ... „az ispitára tett költségek pótlása” – kifizették.

A sebesült honvédek névsora már nem található meg. Bizonyára sokan tértek haza gyógyultan, vagy rokkantan. Az adott körülményekhez képest gondos ápolás ellenére hatszáznegy magyar és százhetvenöt osztrák katona került a Duna-parti honvédtemetőbe. Palkovics lelkes fáradozása eredményeként emlékoszlop áll felettük. Rajta Bajza szép sora olvasható: „Nyugosznak ők a hős fiak dúló csaták után.”

Mellettük... „Százhetvenöt osztrák katona nyughelye, kiket a felebaráti szeretet sebjeinek ápolt és a magyar nagylelkűség hősei sírgödrébe temetett”.

A honvédorvosok nem lettek hűtlenek Esztergomhoz. Hoffmann Vilmos Szent-Tamáson telepedett le, Tóth József és Efner Ferenc városi sebészek lettek. Feichtinger tevékenysége külön fejezet Esztergom egészségügyének a történetében.

A honvédkórház leltári készletét a városi kórház vette át. Az ideiglenes kórodából ismét a kanonokok háza lett. Emlékét ma már csak néhány leltári jegyzőkönyv és a Feichtinger-levelek őrzik.

Nehéz megindultság nélkül idézni a sebesült honvédek egykori „ispitálya• nak” történetét, és megrendülés nélkül belépni a ma már alig gondozott, látogatott honvédtemetőbe. Az esztergomi kórházak ezeréves múltjának egyik érdekes fejezetét őrzik a fenti relikviák.

Orvosi Rendtartás születése Esztergomban (1900)

Az Országos Orvos-Szövetség 1900-as év folyamán Esztergomban tartotta kongresszusát. Nyugodtan minősíthető mérföldkőnek a magyar orvosi etika történetében.

A kongresszust az elnök Kétly Károly belgyógyász professzor nyitotta meg, aki felolvasta a betegeskedése miatt részt venni nem tudó Vaszary Kolos hercegprímás meleghangú, üdvözlő levelét, majd Jendrassik Ernő professzor (szintén belgyógyász) főtitkári beszámolója következett.

A Szövetségnek akkor már 69 fiókszervezete, 3615 tagja és 40 ezer korona alaptőkéje volt. Ugyanezen esztendőben tartották Párizsban az első nemzetközi orvostársadalmi és deontológiai (kötelességek tana) kongresszust, amely szerint e téren szintén szinkronban voltunk Európával.

Az esztergomi nagy összejövetelen fogadták el azt az Orvosi Rendtartást, amely id. Imre József professzornak az Orvosi Ethika című könyve függelékeként olvasható. Szó szerint szükséges idézni, mert időszerűségéből mit sem veszített?

Orvosi Rendtartás

Elfogadta az Országos Orvos-Szövetségnek 1900. évi szeptember hó 2-án Esztergomban tartott kongresszusa.

A. Az orvos magatartásáról általában.

1. *Minden orvos őrizze meg hivatása méltóságát és tekintélyét. Hivatásunk azt az erkölcsi kötelezettséget rója reánk, hogy mindenkor és mindenütt, a nap és az éj bármely órájában készek legyünk a szenvedő emberiség segélyére sietni s egyúttal arra figyelmeztet, hogy a segélykeresőnek egészsége, talán élete lélekjelenlétünkötől, orvosi tudásunktól függ. Ez az erkölcsi alap, melyen hivatásunk gyakorlata nyugszik, amelyen annak tekintélyét fejleszthetjük s a nagyközönségtől annak tiszteletben tartását követelhetjük. Hivatásunk magasztossága, fontos volta hasson át meg át bennünket, annál is inkább, mivel a legtöbb esetben saját lelkiismeretünk az egyedüli bíró. Magunkviseletében gyöngédség párosuljon a határozottsággal, udvarias előzékenység a tekintéllyel: hogy megnyerhessük a beteg bizalmát, tiszteletét, háláját.*

2. *Legyünk a beteggel szemben, akár szegény, akár gazdag, egyaránt humánusak, figyelmesek, de kerüljük a lealázó hízelgést.*

3. *Az orvosi titoktartás kötelezettsége mindig a szemünk előtt lebegjen.*

4. *Látogatásaink gyakoriságát a beteg állapota szabja meg. Oknélküli sűrű látogatások, hacsak különben nem kívántatnak, nyugtalaníthatják a beteget s környezetét, de az orvost is anyagi érdekelttség gyanújába hozhatnák.*

5. *Ne állítsunk fel ok nélkül komor kórjóslatot, de a valót ne hallgassuk el a környezet, a család előtt. Tartsuk tiszteletben mindenkinek vallásos meggyőződését.*

6. *Gyógyíthatatlannak tartott betegektől ne tagadjunk meg orvosi közreműködésünket.*

7. *Megvonhatjuk szolgálatainkat, ha tanácsainknak folytonos makacs, kicsinylő figyelmen kívül hagyását tapasztaljuk, sőt ez kötelességünké válik akkor, ha orvosi tevékenységünknek tisztességtelen célokra való kihasználását vennők észre.*

8. *Az orvos megtelepedés, lakásváltoztatás, gyakorlatának megszakítása és újból való megkezdése esetén a száraz tény, esetleg speciális szakmájának megjelölésével, hírlapokban / legfeljebb 3-szor / közölheti.*

9. *S hirdetésnek minden reklámos alakja sérti az orvosi hivatás méltóságát. Ilyenekül tekintendők:*

a. *az orvosi segítség felkínálása – még az ingyenesé is – hírlapokban, falragaszok útján, vagy bármely más módon:*

b. *különös gyógyító módszerek felkínálása hírlapokban, nyilvános előadások, röpiratok útján, vagy bármely más módon:*

c. *kórtörténetek és műtétek ismertetése nem orvosi lapokban:*

d. *megrendelt vagy felajánlott és elfogadott köszönetnyilvánítások és reklámcikkek hírlapokban:*

e. *a közönség megtévesztésére alkalmas címek és címtáblák.*

10. *Az orvos ne ígérjen, s ne adjon jutalmat azért, hogy neki betegeket vagy orvosi állásokat szerezzenek.*

11. *Kizárólag levél útján ne orvosoljon betegeket.*

12. *Laikusokat ne hívjon meg szemlélőül orvosi ténykedéseéhez / műtéteihez /.*

13. *Titkos vagy általa nem eléggé ismert orvosságokról vagy gyógyipari termékekről ne adjon bizonyítványt.*

14. *Joga van az orvosnak minden ténykedéséért díjat követelni. Egyes valóban szegény betegeket, humánus hivatásának önként hódolva, díjtalanul kezelhet, de sérti az orvosi méltóságot, ha mellékes anyagi érdekekből vagy tisztességtelen versenyből szolgálatait akár az egyesnek, akár testületeknek kedvezményes feltételek mellett, vagy ingyen felajánlja. Tilos betöltött magán- vagy hivatalos orvosi állások elnyerése iránt lépéseket tenni, vagy másokkal tétetni.*

15. *Kerülje az orvos még a látszatát is annak, mintha haszonleső érdekközösségben állana valamely gyógyszerházzal, gyógyfürdővel, gyógyipari termékek gyártójával vagy elárúsítójával.*

16. *A kuruzslók üzelveivel szemben kérlelhetetlen legyen, ezeket oklevelével mentesíteni a legsúlyosabb megsértése az orvosi tisztességnek.*

17. *Az orvos a közönséggel ne akarja elhitetni, hacsak erre klinikai, kórházi, vagy kizárólag egy szaknak szentelt működésével jogot nem szerzett, hogy csupán ő ismer bizonyos*

szert valamely betegség ellen, vagy egyedül neki van meg a képessége bizonyos speciális szakban.

B. Az orvos magatartásáról kartársaival szemben.

- 1. Önmagát és az orvosi rendet megbecsülő orvos nem jár kartársai betege után.*
- 2. Semmivel sem menthető eljárás, ha orvos valamely kartársnak orvosi működését a közönség előtt kedvezőtlen bírálat tárgyává teszi: ellenkezőleg, kötelessége minden orvosnak, hogy kartársait laikusok ily bírálata ellenében mindenkor megvédje.*
- 3. Orvos nem vehet állandó kezelésbe olyan beteget, akiről tudja, vagy utólag értesül róla, hogy már más orvos gyógyítja.*

Ha az elhívott orvos arról értesül, hogy a beteget e betegségében más orvos gyógyította, akkor tanácskozást ajánl elődjével. Ha a beteg nem egyezik a tanácskozásba, akkor az újonnan meghívott orvos gondoskodik arról, hogy a beteg vagy hozzátartozói kollegáját idejekorán értesítsék a változásról.

Sürgős szükség esetén más orvos betegeitől sem lehet az orvosi segílyt megtagadni: de a kezelő orvos erről utólag értesítendő.

4. Ha a kezelő orvos arról értesül, hogy betegéhez sürgős szükség nélkül, az ő értesítése mellőzésével más orvost hívtak, szüntesse be az ilyen félnél további látogatásait.

5. Ha az orvos más orvos betegét akár mint rokon vagy barát, akár pedig megbízásból meglátogatja, tartózkodjék a kórjelzésre vagy a gyógyításra vonatkozó ócsárló megjegyzéstől. Látogatásáról, különösen ha az hivatalos minőségben történik, lehetőleg értesítse a kezelőorvost. Kötésváltoztatással járó vizsgálatot csakis a kezelőorvos beleegyezésével végezhet.

6. Az orvos kartársainak. Az ezzel közös háztartásban élő családtagjainak, vagy kartársa özvegyének orvosi kezeléséért díjat ne követeljen: de tényleges kiadásainak megtérítéseit kívánhatja.

C. A helyettesítésről

1. Távollét, betegség vagy másnemű akadályozás esetén egyik orvost a másik közös megállapodás szerint helyettesíti. A helyettesítő orvos mindig úgy viselkedjék, hogy a betegnek régi orvosába helyezett bizalma ne csökkenjen.

2. A helyettesítő orvos a helyettesítés évében nem veheti át a beteg orvoslását, kivéve, ha erre a helyettesített orvos felkéri.

3. A helyettesítés idejére eső honoráriumok közös megállapodás híján a helyettesített orvost illetik meg, kivéve, ha nagyobb műtétek, vagy szülés vezetése fordul elő.

4. Valamely kartárs elhalálozása esetén, hacsak előzetes másnemű megegyezés nem történik, a helyettesítő orvos a helyettesi minőségben átvett betegről az év végéig járó díjat

az özvegynek vagy az árváknak felajánlja.

D. Az orvosi tanácskozásokról.

1. *A beteg vagy a hozzátartozók azon óhajának, hogy konzilium tartassék eleget kell tenni.*
2. *Ha a kezelő orvos a beteg óhajtotta orvossal a tanácskozást megtagadja s a beteg ennek dacára megmarad óhajásánál, úgy a kezelő orvos a beteg gyógyításáról lemond.*
3. *A tanácskozásnál pontosan kell megjelenni. A korábban jött orvos rendszerint 15 percig vár kartársára. Csak igen sürgős esetek és vis major szolgálhatnak a késedelem mentségéül.*
4. *Ha csak a kezelő orvos jött el, úgy ő a szükség szerint rendel. A kezelőorvos elmaradása esetén a tanácskozásra elhívott orvos csak sürgős esetben vizsgálhat és rendelhet: különben a tanácskozásra újabb időt tűzvéni ki, visszavonul. Ha más helyről /pl. más városból / érkezett, rendeléseit közli a beteggel, véleményét pedig – zárt levélben – a meg nem jelent rendelőorvossal.*
5. *A tanácskozásra meghívott orvos kerülje a feljebbvalóság minden látszatát s az eddigi gyógyítás ócsárlását.*
6. *A tanácskozás szigorúan bizalmas jellegű.*
7. *Véleményeltérés esetén a konziliárius annak kijelentésére szorítkozik, hogy a megbeszéléskor nem létesült megállapodás, eltérő véleményét tapintatosan közli a beteggel vagy hozzátartozóival, kerülve mindent, ami a gyógyító orvosba vetett bizalmat ok nélkül megingathatná s ezután visszavonul.*
8. *A tanácskozás eredményét a megállapodás szerint a tanácskozó orvosok bármelyike közölheti. A beteg és a család csak az eredményről nyerjen tudomást.*
9. *A tanácskozásban megállapított gyógyeljárást a kezelőorvos csak szükség esetén változtathatja meg.*
10. *A tanácskozás megismétlése a házi orvos vagy a család kezdeményezésére bizandó és ezen elv értelmében a konziliárius a beteg vagy hozzátartozói előtt tartózkodik a látogatás ismétlésére vonatkozó minden célzástól.*
11. *Orvosok között kartellszerű megegyezésű orvosi tanácskozások tartására az orvosi tisztességgel meg nem egyezik.*
12. *A konziliárius, kivéve a specialistákat, a beteg további gyógyítását csakis in consilio folytathatja, vagy a régi, vagy egy új ordináriussal együtt.*

Az illusztris szerző idéz egy régi közmondást, amely úgy tartja, az orvosi munkához három adottság kell: „a bölcs elméje, az angyal türelme és a disznó gyomra”.

Vagy: „egy feljelentésnek, ha az ártatlanság ki is derül, nemcsak az orvos, hanem az egész

orvosi társadalom a vesztese”.

Elgondolkodtató megállapítások, tehát a magatartásban is fontos a prevenció. Nem könnyű, de önvédelemből meg kell kísérelni, hogy az etikai bizottságoknak minél kevesebb munkája legyen.

Esztergom az I. világháborúban

Az első nagy világégés a Monarchia minden kórházzal rendelkező kisvárosának életébe belekapott, még a centrálisabb fekvésűek sem voltak kivételek. Például Esztergom, ahol még a vasútállomás is a városon kívül épült, nehogy a mozdonyzaj megzavarja a primási székhely csendjét. Mégis, mint látni fogjuk, Esztergom világháborús orvostörténete ritka meglepetéseket tartogat és messze túllépi a helytörténi érdekesség kereteit. De tartsunk sorrendet!

Linzbauer Xavér Ferentől Magyary-Kossáig minden magyar orvostörténeti adattár azzal kezdődik, hogy István király szülővárosában létesült az első ismert xenodochium. A folytonosság századunkig kimutatható, míg végül 1902-ben a mai helyén megépült a pavillon-rendszerű Kolos-kórház, amelynek frontépületében helyezkedett el a sebészeti osztály. Ama végzetes szarajevói pisztolylövés eldördülésekor Gönczy Béla volt a kórház igazgatója és sebész főorvosa. A Réczey-klinikán tanult operálni, műtéti jártasságáról az Orvosi Hetilapban főleg kazuisztikai cikkek tanúskodnak.

A merénylet után rövidesen itt is megjelentek az első sebesültszállító vonatok. Szeptember 6-ra megtelt a kórház, továbbá az egyházi kezelésben levő szentgyörgyemezői Simor-kórház, amely szükség esetén automatikusan alakult át vöröskeresztes kórházzá. Szeptember 13-án újabb 200 sebesült érkezett, akiket már csak a kiürített papi szemináriumban tudtak elhelyezni. A korabeli sajtó szerint „Esztergom fogolytáborrá lett nyilvánítva”. Különösen, amikor a városhoz tartozó Esztergomtáborba nagyszámú orosz fogoly érkezett, s a túlszűfoeltság miatt akkora volt a járványveszély, hogy az elkülönítésre fabarakkos kórházat építettek. Érdekesmód az esztergomtábori, vagy más néven kenyérmezői barakk-kórház orvosparancsnoka egy nőgyógyász lett, név szerint Fonyó János doktor, aki azelőtt a Bábaképző Intézetben jeleskedett. Nyilván „szükség törvényt bont” alapon került sor erre a megoldásra, ám a jó orvos mindenütt megállja a helyét. A nőgyógyász Fonyó Jánosból pl. kitűnő katonai higiénikus lett, s azonfelül még többre is futotta erejéből, amivel nemcsak Esztergom orvostörténetébe írta be a nevét.

Esztergom egészségügyét a Tanácsköztársaság bukásáig Seyler Emil megyei főorvos irányította. Kórház lett a szentgyörgyemezői Árvaház, Párkányban egy fiókkórház működött, így a különböző provizórikus intézetekkel együtt összesen hét kórház munkáját kellett Seyler főorvosnak irányítani. Ha sebesültvonat érkezett, a rendőrség a fogattulajdonosokat mozgósította (a Mentőállomás csak 1928-ban épült meg) és ügyeltek a rendre. A fogatos gazdák ugyanis olykor

túl gyorsan akarták betegfuvarozási feladatukat elvégezni, s ez nemegyszer a kíméletesség rovására ment.

Külön kellene Gönczy Béla emberfeletti munkáját méltatni, de szerencsére, akadnak még hozzá hasonlók. Seyler főorvos is nagy utat tett meg, mert 1915-ben a trónörökös pár esztergomi látogatásakor még díszmagyarban látjuk a város nobilesei között, a Tanácsköztársaság bukása után viszont külföldre kellett menekülnie a különítményesek elől. Ez sem egyedi eset. A legfőbb meglepetést mindenképpen Fonyó János bábaképezdei operatőr szolgáltatta.

Az Orvosi Hetilap 1915-ös évfolyamában jelent meg „A foltos hagymáz epidemiológiája és prophylaxisa” című cikksorozata. A bevezetőben ismerteti Curschmann, Nicolle és Provazek érdemét a betegség patogenezisének tisztázásában. „A tetű tehát a vírust a beteg embertől, annak vérével együtt magába szívja, közbeeső gazdává válik, saját magát inficiálja, a vírus bekerül a nyálmirigyéibe és csípés közben a vírust a nyálával együtt más egészséges embernek vérebe oltja.” Egyetlen védekezés a tetvetlenítés. A beteggyanúsakat a megfigyelő barakkokban kell izolálni, az embereket szőrteleníteni, majd fürösztetni, ruháikat gőzzel, vagy vegyi úton fertőtleníteni. A flektífusz és a hastífusz közötti differenciáldiagnosztikát főleg Wenkebach munkássága alapján ismerteti. Fonyó doktor tehát nemcsak higiénikus, de belgyógyász is lett a kenyérmezői orosz foglyok között. Pontos mortalitást nem közöl, de könnyen elképzelhető, mi lett volna sok fogoly sorsa, Fonyó doktor nagyszerű képzettsége és szakszerű ténykedése nélkül.

Magába a városba nem hurcolták be a járványt! Ez a tény minden statisztikánál meggyőzőbben bizonyítja munkájának eredményességét. Halálozás persze akadt, főleg a legyengültek között. De nem kirívó mértékben. A foglyok közül többen ittmaradtak és megnősültek. A hatvanas években még magam is találkoztam némelyikükkel.

A bábaképző orvos még ezzel sem csábított volna megemlékezésre. Azzal viszont igen, hogy 1917-ben orvosi szaklapot indított Esztergomban. Címe: *A nőgyógyászat és szülészet haladása*. A jelentékelen külsejű lapnak csak egy évfolyamát ismerjük. A Buzárovits-féle könynyomdában készült, az akkori Lőrinc, ma Mártírok útján. Ilyen volt Fonyó János nőgyógyászati lapja, amilyen szerény kivitelben, annál csodálatosabb tartalommal. Bár a szülész szerkesztő-szerző a gyermekágyi lázról szóló cikkében (micsoda keserű érdekesség!) nem említi Semmelweis Ignác nevét, annál inkább a Kézmárcsyét, akinél nyilván a szülészeti tanulta. A „prophylaxisnak első feltétele a szülésnek aseptikus vezetése” – idézi egykori mesterét. A mesterek Mesteréről való hallgatást viszont nem tudjuk mire vélni. Megteszi helyette Szepesi János budapesti szülész, aki szerint „köz-

ben Semmelweisünk tanai és az anti- és asepsis általánosodása folytán ma anya és gyermeke a szülő-intézetekben vannak a legjobban ellátva”.

Német nyelvterületről viszont Sissach orvosa, P. Buess A gyermekági halandóság 1900-tól 1915-ig, a világháború első évéig című cikkében hangsúlyozza, mekkora hordereje volt Semmelweis tanainak a követése a gyermekági láz megfékezésében.

További érdekessége Fonyó esztergomi folyóiratának, hogy a szerkesztő oroszul is tudott. Valószínűleg azért került oda, vagy ott tanult meg elég tűrhetően. Ugyanis: többször idéz orosz folyóiratokból, pl. Stroganoff cikkét a gyermekági láz modern kezeléséről a „Nowoje wremja Medizine” 1914. évfolyamából.

A legnagyobb meglepetés azonban Hevesy György cikke: „A radioactiv anyagokról”. Azt fejtegeti, hogy az atomok csillagrendszerét micsoda hatalmas energiák tartják össze. „Egy gr. uránnak tízezer atomja esik szét egy-egy másodperc alatt, s így tízezer electromos részecskét lövel ki a fenti idő alatt.” Az atombomlásnál az alfa és a béta sugár mellett gamma sugárzás is keletkezik, amely sokkal „penetrálóbb, mint a Röntgen-fény.” A későbbi Nobel-díjas Hevesy cikke után Mansfeld Ottó értekezik a sugárkezelésről, majd a Tauffer Vilmos professzoré következik: „A méhrák radiummal való gyógyításának kísérleteiről, bemutatásokkal”. A nagy nőgyógyász, mint mindig, ezúttal is mértéktartó. A rádium új és hatalmas fegyver a rák ellen, de egyben veszélyes is. Az adagolás még nagyon a kísérleti stádiumban van. Állami, társadalmi és személyi okokból azonban egyaránt kötelesség minél inkább tökéletesíteni a kezelést. Hevesy és Tauffer neve után ilyenekét olvashatjuk az esztergomi periodikában: Jendrassik Ernő, Kubinyi Pál, Scipiades Elemér, Frigyesi József. Az utóbbi háromból a gynekológia professzora lett. Fonyó János az Orvosi Hetilappal sem szakította meg a kapcsolatot. Ugyanebben az évben (1917) jelent meg „A corpus luteum-cysta histológiája és klinikai jelentősége” című cikke, ám a Bába-Kalauz is megmaradt publikációs területének.

Ha a fiatalok közül Hevesy és Kubinyi, a befutottak közül Jendrassik és Tauffer küldött neki cikket, nem akárki lehetett ez a Fonyó János. Aki szaklappal ajándékozta meg szeretett városomat, ha rövid időre is. Aki az 1934-es orvosi útmutatóban még a Kőfaragó utca 12. szám alatt lakott Budapesten. Az 1942-es címtárban nevét már nem találtam.

Az első világháborúban Esztergomot megóvta a kiütéses tífuszjárványtól, közben kitűnő szaklapot szerkesztett. Kortársai, mint látható, sokra becsülték. Utókortársai elfelejtik, Gönczy Bélával és Seyler Emillel együtt.

Aligha született nálunk a Fonyó Jánosénál színvonalasabb alkalmi periodika. Megszolgált, hogy legalább ennyit tudjunk róla.

IRODALOM: 1. Orvosi Hetilap, 1915-ös évf. – 2. Orvosi Hetilap 1917-es évf. – 3. A nőgyógyászat és a szülészet haladása, 1917. – 4. Budapest telefonon hívható orvosainak körzeti útmutatója. 1934.

Medikusokat képző kémiaprofesszor Esztergomból

Magyarországon az orvostanhallgatók az 1850-1950 közötti száz esztendőben a vegytan tudományának alapjait együtt hallgatták a kémia-fizika szakos egyetemistákkal a bölcsészkaron. Természetesen ott is szigorlatoztak. A féléves biokémia még az élettan része volt, Debrecenben pl. a Went-féle tankönyvből igyekeztük elsajátítani.

Magyarországon az orvostanhallgatók az 1850–1950 közötti száz esztendőben a vegytan tudományának alapjait együtt hallgatták a kémia-fizika szakos egyetemistákkal a bölcsészkaron. Természetesen ott is szigorlatoztak. A féléves biokémia még az élettan része volt, Debrecenben pl. a Went-féle tankönyvből igyekeztük elsajátítani.

A orvosok az általános, a szervetlen és a szerves kémiát Gróh Gyula kitűnően megszerkesztett műveiből ismerhették meg, amely mindenben megfelelt a kor követelményeinek. Ugyanolyan „biblia” volt, mint a három kötetes Lenhossék-féle anatómia. Az „Általános chemia” 1955-ig összesen nyolc kiadást ért meg, de német, olasz és török nyelven szintén sikert aratott. Szerzőjét a Magyar Tudományos Akadémia a soraiba választotta, neve fogalommá vált, nemzedékek sorát tanította a kémia alapjaira, kutatóként szintén kiválóan bizonyult.

Ez a tudós professzor Esztergomban született 1886. január 16-án. Apja, Gróh Sámuel szerény fizetésű adóosztályvezető volt, anyja Polyánszky Viktória vagyontalan polgárcsaládból való. Városunk szülötte a három évvel idősebb Gróh József jogász, későbbi bankigazgató is, de a közvetlen rokonság, pláne a testvéri kapcsolat valószínűtlen, mert amíg Gróh József a mindenkori hercegprímás egyházi jogtanácsosa, tehát biztosan római katolikus vallású volt, addig a kémikus Gróh Gyula a minden adatot pontosan közlő Gulyás Pál-féle lexikon szerint görög katolikus hitben nevelkedett. Tehát ha édesanyjuk történetesen ez utóbbi vallású lett volna, a törvények értelmében a fiuk akkor is a római egyházi matrikulába kerülnek.

A görög katolikus család pár év múltán el is költözött Esztergomból, Gyula a középiskolai tanulmányait a kassai, majd a rosznyói premontrei gimnáziumban végezte. Nem kis nehézségek közepette, mert szülei anyagilag alig bírták a taníttatás különben nem nehéz terheit. A kitűnő képességű diák elég korán önállósult. Mivel a logikusnak tűnő kémiai képletek kezdettől vonzották, párhuzamosan végezte a felsőipari iskola vegytani szakát, majd 1905-ben beiratkozott a bölcsészetre.

Közben az Ampelológiai Intézet napidíjas vegyészeként kereste kenyerét, 1906-ban pedig az Állatélettani és Takarmányozási Kísérleti Állomásra került, ahol már önálló kutatói munkát végezhetett. Kitüntetéses vegyészdoktorrá 1909-ben avatták, azt követően 1911-ben a földművelésügyi minisztérium támogatásával a világ akkori egyik legjobb intézetébe, a W. Nernst professzor vezetése alatt működő berlini fizikokémiai laboratóriumba került, majd a nagyhírű N. Zunft mellett a biokémiával kezdett behatóan foglalkozni.

Hazaérkeztevel 1914-ben, tehát 28 évesen kinevezték a fővárosi Állatorvosi Főiskola előadótanárává, 1917-től pedig ő lett a tanszékvezető. Az 1919/20-as tanévben a főiskola prorektora, olyan oktatói gárdának, ahol Hutýra Ferenc és Marek József garantálta a világszintet. Pályafutásának csúcsára nem a főiskolán ért, noha a Magyar Tudományos Akadémia már 1925-ben levelező taggá választotta. A Műegyetem Általános Kémiai Tanszékére 1935-ben hívták meg,

1936-ban az MTA rendes tagja lett, 1937-től pedig Buchböck Gusztáv professzor utódként a III. sz. Kémiai Tanszék élére nevezték ki. Ő kezdeményezte a kémiai intézetek kutatói szakosítását, ezzel korszerűsítette itthon ezt a rohamléptekkel fejlődő tudományt. Még az Állattani Intézetben kezdte meg a gabona-fehérje fizikokémiai sajátosságainak vizsgálatát, főleg spektroszkópiai módszerrel. Intézetéből került ki az „Izomér vegyületek Raman spektruma” című dolgozat, hazai viszonylatban e tárgykörből a legelső.

Tudománytörténeti szempontból legjelentősebb, hogy Hevesy György tanártársaként együtt vizsgálták rádium-D segítségével az ólom öndiffúzióját szilárd és olvasztott állapotban, amely a radioaktív indikáció módszerének a kiindulási pontja lett. Hevesy az 1943. évi kémiai Nobel-díja „az izotópok indikátorként való alkalmazásáért” kapta meg, már nem magyar állampolgárként. Másak voltak a feltételek a semleges és egyre gazdagabb Skandináviában és másak a háború sújtotta szegény Magyarországon. Gróh professzor sokat foglalkozott különösen jód-kutatás területén a reakciókinetikai vizsgálatokkal.

Tanítványai külföldön bizonyítottak. A nagy sikert elért magyar kémikusoknak ő volt az egyik meghatározó mestere.

Az „Atomrombolás, elemátalakítás” című előadását 1935-ben tette közzé, jelezvén hogy lépést tartott az atomfizikusok élvonalával. Magyar és német nyelvű közleményeinek felsorolása kitöltene két kolumnát. Esztergomi kötődésének bizonyítéka, hogy a főiskolai és egyetemi hallgatóknak szánt könyvei egy részét szülővárosába nyomtatta ki. A már említett „Általános chemia” első (1918) és második (1919) kiadása a Buzárovics nyomdában készült, a szerves és

szerves kémia ugyancsak a műhely tipográfiai remeklése.

Azon tudós pedagógusok családjába tartozott, akik nem politizáltak és nem hagyták el az országot. Ez nem csak magas korával magyarázható /1944-ben 58 éves volt /, ilyen idősök önkéntes emigrálásáról bőven van tudomásunk, Gróh Gyula professzor tudására és tekintélyére 1945 után is nagy szükség volt – a fordulat évéig! Még 65 éves kora előtt, noha akadémikus volt, 1950-ben nyugdíjazták azon a címen, hogy mind az önállósult Orvosi Egyetemnek, mind a Természettudományi Karnak „új típusú”, magyarán „szovjet-orientált” tanerőkre lett szüksége.

Nagyon méltatlan eljárás volt ez, mert az alig 38 éves Straub F. Bruno fővárosba történő helyezésével még várhattak volna egy évet. Egykori szerzőtársa, a tekintélyes Erdey-Grúz Tibor sem tett az érdekében semmit. Pedig Gróh professzor igyekezett az új helyzethez alkalmazkodni. A „Bepillantás a kémiába” című népszerűsítő füzet az „Élmunkások Műszaki Könyvtára” sorozat első darabja volt 1949-ben.

Amikor nyugdíjazták, még kiegészítést készített a Szervetlen és Analitikus Kémia Intézet Winkler Lajos brigádja részére. Nem panaszkodott, 1950-ben visszatért az Országos Gabona és Lisztkísérleti Állomásra, ahol tovább folytatta sikeres kutatásait. Nem sokáig sajnos, mert 1952. február 23-án, 68 éves korában félévszázaddal ezelőtt elhunyt.

A hazai kémiai kutatás, oktatás és azon belül a medikusi alapképzés egyik meghatározó egyénisége volt. Esztergom szülötte, aki mindvégig ragaszkodott ehhez a városhoz.

Megérdemli, hogy mi hasonlóképp bánjunk emlékével, az évfordulótól függetlenül.

Magyary-Kossa Gyula orvostörténeti művének (Magyar Orvosi Emlékek I–V.) esztergomi vonatkozásai

Ami a megyénket, illetve Esztergomot illeti, igazán nem panaszkodhatunk. Székvárosunk a név- és tárgymutatóban többször szerepel, mint pl. Pécs, Szeged vagy Győr, s ugyanannyiszor, mint Debrecen. Illusztris szerzőnket különleges szálak fűzték a cívisvároshoz, ugyanis ott vágták át a köldökzsinórját. Másrészt tagadhatatlan, hogy a reformáció óta kiemelt helyet foglal el kultúrtörténetünkben, továbbá a Szatmári békéig közel annyi lakosa volt, mint Pestnek. Mindjárt az első adat 1000-ból a Szt. Lázár szegényeinek esztergomi ispotálya, ahová a leprásokat elkülönítették. Hamar megsejtve annak emberről emberre történő terjedését. Magyary-Kossa viszont nem tartja valószínűnek, hogy a lech-mezei vereség után a visszatért, megcsönkített gyászmagyarokat közéjük zárták volna.

Nem feladatunk mind a 27 címszó külön-külön ismertetése. Az Árpád-házi királyok korában Szent István szülőhelye az ország fővárosaként (a tatátjárásig) különleges jelentőséggel bírt. Itt települtek meg a Nyugatról jött gyógyító rendek (johanniták, templáriusok), majd rajzoltak szét a Kárpát-medencében. Az első magyarországi fürdőt is itt említik először 1075-ben, amelyre némi nosztalgiával emlékezhetünk.

A IV–V. kötet együtt kb. olyan terjedelmű, mint a III. egymagában. Magyarázat rá a történelem tág kronológiai spektruma, továbbá Trianon. Az utóbbihoz szerzőnk még a békebeli időkben zavartalan gyűjthette az ország archivális adatait. Vajon megvannak-e még az utódállamokban? Ha igen, milyen jelzéssel és milyen körülmények között? Magyary-Kossa szinte a 24. órában mentette meg viharverte múltunk egészségügyi emlékeit. Nyugodtan állítjuk, akarva-akaratlan a millecentenáris könyvkiadás egyik legbecesebb reprezentánsát tartjuk a kezünkben.

A most először megjelent V. kötet sokban emlékeztet az első kettőre. Adatok Hatvani István (a magyar Faust) és Gruby Dávid életéhez, valamint „a magyar génusz biológiájához”, majd „Báró Wesselényi Miklós útinaplója 1821–1822-ből”, avagy „Stáhlly Ignác szerepe a pesti kolerazavargásokban”, megannyi szépirodalmilag megfogalmazott tudománytörténeti esszé-remeklés, amely nemcsak a szőkébb szakma érdeklődésére számíthat.

Az első hazai kolerajárvány ismertetése kapcsán mindjárt megtudhatjuk, hogy Kazinczy után Rudnay Sándor esztergomi hercegprímás, a primácia visszatelepítője és a bazilika első építtetője szintén „a napkeleti epemirigykór” áldozata lett. Nagy irodalomszervezőnket harangszó és kíséret

nélkül földelték el. Halála stílszerű volt, utolsó tudósítása erről a rettenetes járványról szól. E válságos időben vált Kossuth a szülőföldjének kolerabiztosává. A felvidéki szlovák ajkú lakosság fenyegető lázadását a szónok-zseni akadályozta meg, szerzőnk szavai szerint „valószínűleg az első és utolsó tót nyelvű beszédével”. Oroszországtól a Felvidékig terjedt a hír, hogy az urak és a zsidók a kutak vizét mérgezik meg, ezért a járvány. Valószínűleg innen ered a „kútmérgezés” máig használt kifejezése. Az alapja az volt, hogy egy Leo nevű doktor bismuthum subnitricum szórását javasolta az ivóvíz fertőtlenítésére. E vegyszer hasfogó hatását már ismerték, az elgondolás tehát nem volt rossz. Valószínűleg szerencsésebb lett volna önkéntes alapon, szájon át adagolni. Mert a vesztegár nem volt szokatlan, ellene kevésbé lázongtak, bár Stáhly professzor pesti kálváriája ennek ellentmondani látszik.

Wesselényi báró naplója lélektani és nyelvi remeklés. Az antiluetikus (vérbaj-ellenes) kúráját írja le, pompás öniróniával. A higanyos bedörzsölés előtt vegetáriánus kosztra fogták. Kezdetben tiltakozott ellene, majd így folytatta: „azért edzettem é magam éhséggel szomjúsággal minden szenvedésre, hogy most az iránt oly sok káka bélü német ki tudott állani, én békétlenkedjem?” Vagy a környezetéről így ír: „Csáknál van két asszony, – hogy Dámáknak tarthattam volna igen kurva volt magok-viselete, a velek való bánás pedig igen dámát illető, hogy sem kurváknak nézzem. – A kár hogy, de bizonyosan a kettőből való kompositiók s vagy kurva Dámák vagy dáma Kurvák.”

Ez is adat „a magyar génusz biológiájához”.

Kedvenc lángelméi: Széchenyi, Petőfi, Arany, Tompa, Jókai. A természettudósok közül a két Bolyai és természetesen Semmelweis. Szinte mindegyikük tragikus alkat. Adyt is ismerte és elismerte, elvégre kortársak voltak. Széchenyi döblingi útja mint köztudott, 1848 szeptemberében Esztergomon át vezetett. Máig nem tudni, hogy a legnagyobb magyart kísérő orvos, Almási Balogh Pál miért nem tett naplójában említést az itteni öngyilkossági kísérletéről? Amit Lőrinczy Rezső oly pontosan dokumentált. Városi orvosunknak gróf Széchenyi „csak” egy átutazó főúri páciens volt, nem stigmatizált történelmi személyiség. Különben halála után valószínűleg publikálta volna.

Gróf Batthyány Lajos első felelős miniszterelnökünk mártíromsága mindenképp megdöbbentő. Nem volt elég a jogtipró ítélet, nem csak az élettől, de a méltó haláltól is meg akarták fosztani. Amikor ez a szent ember egy becsempészett törrel ereit felvágta (a nyakán is megsebesült), orvosoknak kellett eldönteni: akasztható-e? Mint a közönséges akasztófavirágokat. Történetesen csak a bűnözőket akasztották, neki a lovagiasság legminimálisabb szabályai szerint is golyó járt. Balassa János (a kiváló sebésztanár fogolytárs) határozottan a kötél ellen, míg a francia származású

doktor Bée mellette foglalt állást. A döntetlen helyzetet el kellett dönteni. És ekkor lépett színre a névtelen, becsületes hóhér, aki kijelentette: ő tudja a mesterségét, „ez az elítélt nem akasztható!” Egymagában lovagiasabb volt, mint az egész osztrák „igazságszolgáltatás” együttvéve. Nem beszélve Hippokratész gall álpapjáról.

Nagyon érdekes, hogy egy 1845-ös pécsi kiadású könyv (Hölbinger: Baranya orvosi helyirata) az Ormánóság egykekérdéséről úgy ír, mint 80 évvel később Kodolányi János. A magyarságot féltő borúlátással.

Szólni lehetne még az orvoskari anekdota-kincsről. A sebész Kovács József professzorról, aki szerint „a félig képzett ember mindenre képes, de semmire sem való.” Szerzőnk első munkahelyéről, az Állatorvosi Akadémiáról, ahol az igazgató a renitens hallgatót „élő szemétdombnak és eleven köpökládának” titulálta.

Mindenre természetesen nem kerülhet sor. Függeléként szerepel a szerző-professzor egykori képgyűjteménye (orvostörténeti és nem szépművészeti), amely most már a Semmelweis Orvostudományi Egyetem könyvtárát gazdagítja. Az ifj. Magyary-Kossa Gyula írta életrajz eddig a legteljesebb és leghitelesebb biográfia.

Szabad legyen szubjektíven befejeznem. Évekkel ezelőtt megkeresett szerzőnk Svájcban élő fia, kinézetre az apjához igen hasonló nyugdíjas kolléga, hogy mit szólnék a nagy mű bővített újrakiadásához? Természetesen nem volt ez több pusztta tájékozódásnál. Mégis örültem neki, de nem hittem benne. Szerencsére tévedtem, soha kellemetlenebbül.

Kár, hogy ifj. Magyary-Kossa már nem értette meg. Ám a segítségben őt méltón helyettesítő neje, valamint a kiadást teljes szívvel pártfogoló Karasszon Dénes tanár úr láthatja az eredményt. Sokunk örömét.

Évezredes egészségügyi történetünk méltó gyűjteményét.

